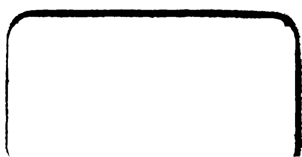
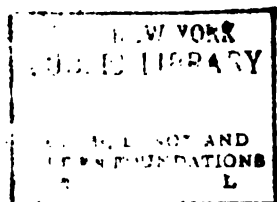

GFC
STAF[illegible]K

KONUNG CARL X GUSTAF.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN

AF

C. GEORG STARBÄCK,

FORTSATTA

AF

P. O. BÄCKSTRÖM.

SJETTE BANDET.

CARL X GUSTAF. CARL XI.

NY REVIDERAD UPPLAGA.

STOCKHOLM,
F. & G. BEIJERS FÖRLAG.

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1886.

INNEHÅLL.

Carl X Gustafs regering.

Carl XI:s regering.

I. Carl XI:s minderårighet.

II. Carl XI med begränsad konungamakt.

III. Carl XI envåldig.

1.

Carl Gustafs föräldrar och uppfostran.

Under hösten 1613 infann sig vid Gustaf Adolfs hof *Johan Casimir*, pfaltzgrefve af Zweibrücken-Kleeburg, tillhörande en gammal tysk furstlig slägt, hvars stamfader, Otto af Wittelsbach, blifvit af kejsar Fredrik Barbarossa, upphöjd till hertig af Baiern 1180. Denne Ottos son, Ludvig, hertig af Baiern efter honom 1183, blef tillika pfaltzgrefve vid Rhen 1215 och en af hans afkomlingar, Rupert III, valdes till romersk konung 1400. Efter konung Ruperts död 1410 delades de pfaltziska besittningarna, så att den äldste sonen Ludvig blef kurfurste af Pfaltz och yngste sonen Stephan pfaltzgrefve af Simmern och Zweibrücken. En tredje af konung Ruperts söner, Johan, var förmäld med unionskonungen Erik XIII:s syster Katarina, och deras son Christopher var unionskonung 1440—1448. Efter Stephans död 1459 uppstodo åter nya utgreningar, då äldste sonen Fredrik blef pfaltzgrefve af Simmern och den yngre, Ludvig, af Zweibrücken. En af den förres ättlingar, Anna Maria, var Carl IX:s första gemål. Den Zweibrückska linien utgrenades ytterligare, så att Johan Casimir, den yngste af tre bröder, innehade endast en liten befästad köping, två slott och några underlydande byar, tillsammans utgörande pfaltzgrefskapet Zweibrücken-Kleeburg.

Den, ehuru temligen aflägsna, slägtskapen med svenska konungahuset genom Carl IX:s första gemål synes hafva utgjort en anledning till Johan Casimirs besök i Sverige, der han å Gripsholm gjorde bekantskap med prinsessan Katarina, den enda öfverlefvande af Carl IX:s sex barn med sin första gemål. Bekantskapen mellan den 24:årige pfaltzgrefven och den 29-åriga prinsessan öfvergick snart till ömsesidig tillgifvenhet, och pfaltzgrefven anhöll formligen om hennes hand; men Gustaf Adolf, som befarade, att den tyske fursten ej skulle kunna med de föga betydande inkomsterna af sitt lilla grefskap på vederbörligt sätt försörja sin gemål, utan deras underhåll komma svenska statsverket till last, ansåg sig böra, innan han gaf sitt samtycke, höra ständerna, enkedrottningen Kristina, Carl IX:s efterlemnade gemål, hertig Johan af Östergötland, förmäld med Gustaf Adolfs syster Maria Elisabeth, samt svenska rådet. Följden blef, att pfaltzgrefven måste återvända till

Tyskland, för att med sina bröders intyg bevisa, att han kunde gifva sin gemål ett furstligt underhåll. Sedan han återkommit till Sverige och kunde styrka, att prinsessan skulle i morgongåfva och lifgeding erhålla 50,000 rdr samt hon blifvit försäkrad om oförhindrad religionsfrihet — pfaltzgrefven tillhörde nemligen den reformerta bekännelsen — blef hennes hemgift bestämd till 100,000 rdr och bröllopet firadt på Stockholms slott den 11 Juni 1615.

Katarina var Gustaf Adolfs mest älskade syster, föga rik på yttre fägring, men så mycket rikare på både förståndets och hjertats egenskaper. Hennes bröllop skulle också firas på ett sätt, som motsvarade konungens tillgifvenhet, men tillgångarne ville ej svara häremot. Tapeter och sängkläder måste lånas från enskilda personer. Matvaror anskaffades från de kringliggande orterna, der landshöfdingarne öfvertalade befolkningen till sammanskott deraf. Öl brygdes i städerna kring Mälaren, och mer än 50 läster deraf utdruckos under de åtta dagar bröllopet varade. De nygifta togo till en början sin bostad i Westerås slott, som blifvit tilldeladt prinsessan, samt vistades stundom der och i Stockholm till år 1618, då de flyttade till sitt lilla furstendöme i Tyskland; men då just vid denna tid trettioåriga kriget utbröt, af hvilket äfven Rhentrakterna snart berördes, blefvo också Johan Casimirs besittningar öfversvämmade och utplundrade af fiender, hvarföre Gustaf Adolf erbjöd sin syster och svåger en lugnare tillflykt inom Sverige, dit de återkommo 1622 och bosatte sig till en början i Nyköpings slott.

Här föddes deras äldste son *Carl Gustaf* den 8 November 1622. Presten, som förrättade döpelseakten, påstod sig hafva derunder sett kring barnets hufvud en besynnerlig glans, som ansågs förebåda en blifvande storhet, och föräldrarne fästade allt mera vigt vid detta förebud, ju rikare gossens anlag utvecklade sig.

Kort efter sonens födelse flyttade hans föräldrar till Stegeborg, ett urgammalt, i våra häfder ofta omtaladt slott på en holme i Slätbaken, en vik af Östersjön, ej långt från staden Söderköping, af hvilket slott nu endast några ruiner återstå. Det hade, med underlydande egor, blifvit af Gustaf Adolf lemnadt i förläning till Johan Casimir. Här lefde pfaltzgrefven flera år i stillhet, sysselsatt med vården om sin förläning och med sina barns uppfostran. Efter enkedrottning Christinas död 1625 fick han ytterligare i förläning kungsgården Skenäs vid Bråviken och köpte sjelf, något senare, Bråborg, äfven vid Bråviken. År 1630 anförtrodde Gustaf Adolf åt Johan Casimir inseendet öfver kammarverket, hvilket uppdrag fortfor till 1634, då, såsom vi förut berättat, pfaltzgrefven, i följd af en brytning mellan honom och förmyndarestyrelsen, nedlade denna befattning, hvilken han med skicklighet och redbarhet utöfvat. Vi hafva äfven omtalat, huru förmyndarestyrelsen alltid höll den pfaltzgrefliga slägten på afstånd och aldrig ville erkänna de anspråk på arfsrätt till Sveriges krona, hvilka Johan Casimir ända sedan Gustaf Adolfs död sökte, ehuru med största för-

sigtighet, göra gällande för sin äldste son i händelse af Christinas frånfälle. Under förmyndarestyrelsens hela tillvaro tillhörde sålunda Johan Casimir det inom denna styrelse rådande partiets, Oxenstiernas och hans vänners, politiska motståndare, hvarföre också Oxenstiernas motparti alltid räknades till Johan Casimirs politiska vänner.

Oaktadt denna politiska strid och den ytterliga månhet förmyndarestyrelsen visade att icke lemna Johan Casimir eller hans son tillfälle till att göra sig mera bemärkta eller vinna insteg hos flertalet af svenska folket, hvilket Johan Casimir tydligen eftersträfvade för sin son, gaf emellertid förmyndarestyrelsen honom i öfrigt flera bevis af aktning och förtroende. De förläningar, han erhållit af Gustaf Adolf, blefvo bekräftade, hans råd inhemtades vid åtskilliga tillfällen och, när Christina fans icke längre kunna lemnas i sin moders vård, anförtroddes hon 1636 åt pfaltzgrefvinnan.

I bättre vård kunde hon ej lemnas. Pfaltzgrefvinnan Katarina är en af de ytterst få personer på samhällets höjder, hvilka aldrig ådragit sig något tadel samt varit lika högt aktade både af samtid och efterverld. Från sitt åttonde till sitt tjugunionde år hade hon vistats hos sin stjufmoder, den barska, med tilltagande ålderdom allt mera retliga Christina af Holstein, och man finner likväl ingen antydning, att hon någonsin gifvit denna mycket fordrande furstinna någon anledning till missnöje. Tvärt om var förhållandet mellan båda alltid det bästa. I denna stränga och allvarliga skola erhöll hon sjelf en sådan uppfostran, som gjorde henne väl egnad för det ansvarsfulla kall, hon fick att fylla, såsom Johan Casimirs maka samt så väl sina egna barns som den unga drottningens uppfostrarinna. Af de många bref, som vexlades mellan båda makarne, när Johan Casimir först under Gustaf Adolfs polska krig vid flera tillfällen fick hans uppdrag att än på en, än på en annan ort, »se sakerna till det bästa», samt sedermera vid tyska krigets början mottog vården om kammarverket och derför måste vistas i Stockholm, under det pfaltzgrefvinnan stannade på Stegeborg, likasom när hon för att handleda den unga drottningen måste uppehålla sig i Stockholm, medan pfaltzgrefven var qvar på sina gods, finner man hvilket innerligt förhållande af ömsesidig aktning och tillgifvenhet var rådande mellan båda. Barn och husfolk höll Katarina i ordning och tukt både genom allvar och mildhet samt framför allt genom eget föredöme. Hvarje dag samlade hon sitt husfolk och läste sjelf för detsamma valda ställen ur bibeln, psalmboken eller någon predikosamling. Åt de sjuke i den kringliggande trakten utdelade hon råd och läkemedel, åt de fattige understöd af hvarjehanda slag, samt besökte sjelf ofta de fattiges boningar, hjelpande och tröstande. Också var hon af alla, från de högsta till de lägsta i samhället, högt aktad och afhållen. Gustaf Adolf hyste under hela sin lefnad för henne den varmaste tillgifvenhet. Hon var hans förtrogna under hans kärlek till Ebba Brahe och åt henne anförtrodde han äfven sin späda dotter under sin frånvaro i tyska kriget. Samma förtroende fick hon seder-

mera af förmyndarestyrelsen, såsom vi förut visat, och hon fullgjorde detta uppdrag så, att både hennes fosterdotter sedermera alltid hade henne i tacksamt minne och riksförmyndarne beklagade hennes död såsom en oersättlig förlust för den unga drottningen. Denna förlust inträffade ock allt för snart. I slutet af året 1638 insjuknade pfaltzgrefvinnan så häftigt, att hon snart insåg sitt slut vara nära. Två dagar före sin död kallade hon den då trettonåriga Christina till sin sjuksäng, lät henne uppläsa aftonbönerna samt förmanade henne derefter hjertligt och allvarligt till gudsfruktan, till kärlek för Sverige och svenskarne, till lydnad och tacksamhet mot sina förmyndare och till samvetsgrant uppfyllande af sina konungsliga pligter, när hon komme att sjelf öfvertaga regeringen. Slutligen anbefalde hon hos den unga drottningen sin efterlemnade make och sina barn. Äfven dessa gaf hon många ömma förmaningar och afsomnade så den 13 December 1638, vid 54 års ålder. Hon begrofs i Strengnäs domkyrka hos sina föräldrar, och många sörjde öfver hennes bortgång. I ett bref till den efterlemnade maken skref Johan Skytte några dagar efter hennes död: »Hon var af otaliga menniskor älskad, såsom ett efterdöme af gudsfruktan, tålamod och fromhet och alla kristliga dygder. Ja, hon var i sanning en krona bland Sveriges konungadöttrar.» Detta omdöme var ock allas, som känt henne, och Axel Oxenstierna yttrade, att han hellre velat för andra gången begrafva sin egen mor än upplefva den ädla pfaltzgrefvinnans bortgång.

Af dessa föräldrar och företrädesvis af modern, emedan Johan Casimir den tiden ofta var af erhållna uppdrag aflägsnad från hemmet, fick Carl Gustaf sin första uppfostran. Att det skedde både kärleksfullt och allvarligt, vittna flera bref från modern till den frånvarande maken, och att Gustaf Adolfs forne lärare Johan Skytte ofta varit rådfrågad rörande den unge furstesonens uppfostran, synes af åtskilliga ännu i behåll varande skrifvelser från Skytte till pfaltzgrefvinnan. Hvem som varit den unge furstens förste lärare känner man ej, men af ett bref från Skytte i början af December 1632 finner man den då tioårige Carl Gustaf redan hafva hunnit så långt i latinet, att han till Skytte skrifvit ett latinskt bref, hvilket gaf denne anledning att rörande det latinska språkets studium framställa åsigter, som både på hans tid och äfven långt derefter voro högst ovanliga, men som i våra dagar funnit flera förfäktare. Skytte rådde nemligen att prinsens lärare ej måtte besvära honom med latinska grammatikan och dess regler, förr än han kommit till något högre ålder, utan hellre öfva honom i läsningen af latinska författare och att tala latin, ty lika väl som man lärde sig lefvande språk af bruket och utan grammatik, kunde man på samma sätt äfven lära sig latin. Så hade Skytte lärt det åt så väl salig konungen som åt sina egna söner och hade aldrig haft skäl att ångra detta undervisningssätt. Önskligt vore dock, att prinsen alltid hade, utom sina lärare, någon hos sig, med hvilken han kunde tala latin några timmar hvarje dag, »på det hans furstliga nåde blefve desto courageusare att blifva vid boken»,

Vid hemkomsten till fäderneslandet följande året synes Skytte hafva anstält en pröfning med Carl Gustafs lärare för att utröna om denne vore sitt kall vuxen, hvilket ej tyckes varit förhållandet, emedan den pfaltziska slägtens båda trofasta vänner, Skytte och riksamiralen Gyllenhielm, redan under året 1633 erhöllo uppdrag att för den unge fursten anskaffa så väl en skicklig lärare som en lämplig hofmästare eller guvernör. Till den förra befattningen utsågs *Bengt Baaz*, sedermera adlad med namnet *Ekehjelm*, en son af biskopen i Vexiö, Johannes Baazius, och till den senare herr *Johan Drake* till Intorp och Ytternäs, en son af landshöfdingen öfver Skaraborgs län, Axel Drake.

Från denna tid började ock Johan Casimir att sjelf taga verksammare del i sina barns uppfostran, hvartill hans aflägsnande från offentliga befattningar under förmyndarestyrelsen lemnade honom bättre tillfälle än förut. Hans inverkan på Carl Gustafs uppfostran, ehuru lika nitisk och lika välmenad som moderns, skedde dock ej alldeles i samma riktning, hvilket bäst visar sig vid en sammanställning af hennes bref till sonen, då denne i början af året 1634 lemnade föräldrahuset för att begifva sig till hofvet, som då vistades i Nyköping, med den instruktion som af fadern utfärdades för hans hofmästare.

Modern lägger honom framför allt på sinnet att frukta Gud och hafva honom för ögonen, bedja med andakt morgon och afton, så väl som alltid i sitt hjerta, samt hvarje dag, vare sig helg- eller söckendag, läsa ett kapitel i bibeln. Vidare skulle han med trofast, tjenstvilligt hjerta akta och tjena hennes maj:t, hans öfverhet, men dervid ej förgäta sina föräldrar, utan äfven älska och ära dem samt vara alla dem lydig, hvilka förmana honom till allt godt, bland hvilka hans hofmästare och lärare, efter hvad man bör hoppas, alltid skola vara. Mot en och hvar, hvilket stånd han än må tillhöra, skulle han vara förekommande och aktningsfull, taga sig till vara för högfärd, yppighet och dåligt sällskap, hvarifrån allt ondt kommer, samt bedja Gud i sin nåd låta honom beflita sig om att lefva gudfruktigt, fromt, kyskt och ärbart, så att han må blifva både Gud och menniskor behaglig. Med hvad Gud förlänar honom skulle han gerna hjelpa sina behöfvande medmenniskor och vinnlägga sig att göra allt godt han förmår, hålla fred med hvar och en, undvika allt kif och tvist samt söka afvärja allt, som kan leda derhän. Sluligen skulle han tacka Gud för allt hvad han tillskickar honom, vare sig lycka eller olycka, ty allt kommer från Herren, som af sin nåd ger oss lycka och för våra synder olyckan, hvarför vi ock alltid böra förtrösta på honom, att han sänder hvad oss nyttigt är så till själen som kroppen. »Härmed slutar jag och beder honom innerligen, att han ville gifva min hjertans käre son nåd att komma till allt hvad godt är och regera honom med sin heliga anda så, att hans görande och låtande måtte blifva till Guds ära och hans föräldrars tröst.»

Johan Casimirs instruktion för sonens hofmästare begynner äfven med en föreskrift, att prinsen borde tillhållas hafva Gud för ögonen,

ställa sina böner till honom hvarje afton och morgon, flitigt läsa Guds ord och ofta gå i kyrkan, hvarefter han borde förhöras rörande innehållet af den predikan han hört. Hans undervisning skulle fortgå efter samma metod som dittills, men han skulle flitigt öfvas i fransyska språket och icke i hemmet tillåtas tala annat än fransyska och latin. Dessutom skulle han öfvas i ridning, fäktning, bollkastning och dylikt, som anstår en kavaljer och hvarigenom han »lättare kommer i bekantskap med sådana». Framför allt borde likväl hofmästaren tillse, att prinsen icke försummar de bestämda tiderna att uppvakta hennes maj:t, hvilket alltid borde betraktas såsom det förnämsta näst efter att frukta Gud, ty det heter: »Frukta Gud och ära konungen!» Vid sådana uppvaktningar så väl som vid andra förekommande tillfällen borde prinsen söka närma sig de regerande medlemmarna af rådet så väl som de öfriga riksråden och andra i drottningens tjenst anstälde, inlåta sig i samtal med dem och synnerligast söka komma i nyttiga diskurser med officerare. Allt dåligt sällskap borde sorgfälligt undvikas, men deremot skulle prinsen flitigt söka göra bekantskap med de unga grefvarne och andra högre herrars uppväxande söner samt alltid visa sig vänlig mot dem. För öfrigt uppmanades hofmästaren att dels med godo och dels med stränghet, när så fordrades, förehålla eller bestraffa de fel, till hvilka prinsen kunde göra sig skyldig.

Båda föräldrarnes föreskrifter röjde sålunda deras nit för sonens gudsfruktan och sedliga, allvarliga uppfostran, men i faderns framträder tillika ett bemödande att framhålla vigten för honom att söka vinna de maktegandes bevågenhet och ställa sig väl hos alla för att på detta sätt grunda sin framtida lycka. Bådas inverkan röjde sig sedermera vid utvecklingen af sonens karakter — moderns i den ädelhet och själsstorhet, han vid flera tillfällen visade, faderns i den inställsamhet, slughet och förmåga att vända hvarje omständighet till sin fördel, som i lika hög grad utmärkte honom.

De följande trenne åren tillbragte Carl Gustaf i Christinas närhet, ehuru under egen handledare och lärare. Den senare befattningen utöfvades fortfarande af Bengt Baaz, men hans hofmästare Johan Drake dog redan i slutet af året 1635 och *Gustaf Booson Bååt*, som efterträdde honom, afled i Juli 1636, hvarefter *Johan Rosenhane*, en yngre broder till riksrådet Schering Rosenhane, öfvertog denna befattning och utöfvade densamma intill dess den unge prinsens uppfostran var fulländad.

Början af året 1634 tillbragtes i Nyköping, men då hofvet längre fram under detta år flyttade till Stockholm, begaf sig äfven Carl Gustaf dit, der hans bostad var så tarflig, att han ej ansågs der kunna mottaga ett tillämnadt besök af franska sändebudet, grefve d'Avaux, i slutet af året. Af dennes följeslagares Charles d'Ogiers anteckningar synes likväl, att både Carl Gustaf och hans äldre då adertonåriga syster Christina Magdalena redan betraktades såsom prydnader för svenska hofvet.

Prinsens yttre utstyrsel fortfor emellertid att vara ytterst tarflig. Modern förmanade honom att vara aktsam om sina kläder och ej nyttja de bättre i hvardagslag. I ett bref af den 6 Augusti 1636 bad den då fjortonårige prinsen sin mor att få köpa en ny hvardagsklädning, efter som den hårfärgade ej mera dugde och den röda vore snart utsliten; men om modern ville tillåta honom äfven under hvardagarna bära en af sina bästa klädningar, hvilken i alla fall snart blefve urväxt, så behöfde han för tillfället ej andra kläder. I allmänhet är skriftvexlingen mellan modern och sonen ganska betecknande både för det ömma, innerliga förhållandet dem emellan och för den enkelhet och hushållsamhet, som iakttogs i allt hvad som rörde hans yttre utstyrsel.

Redan mot slutet af året 1635 finner man förslag å bane, att prinsen genom resor i åtskilliga delar af riket borde göra sig mera känd af befolkningen, hvilket synnerligast tillstyrktes af Gyllenhielm. I början af året 1636 företogs också en resa till Vestergötland och i Maj samma år ifrågasattes en resa till Upsala, hvilken dock ej kom till verkställighet, men under senare hälften af detta år reste Carl Gustaf i sällskap med riksamiralen till Kopparberget och Sala silfvergrufva, och i slutet af Oktober fick prinsen sina föräldrars tillstånd att göra dem ett besök å Stegeborg, hvarifrån han i början af November återkom till Stockholm. I Februari 1637 underrättade prinsen sin far om en tillämnad resa till Upsala i rikskanslerens sällskap, hvaröfver fadern betygade sin synnerliga tillfredsställelse samt uppmanade sonen att ställa sig med rikskansleren och de lärde männen i Upsala så, att han måtte fortfarande åtnjuta deras välvilja. Resan blef likväl, till följd af kanslerens många bestyr, tid efter annan uppskjuten, men emellertid erhöll prinsen i Mars 1637 första besöket af rikskansleren, hvilken genast anmärkte, att hans bostad ej var sådan, som anstod den unge fursten, hvarföre den ock kort efter besöket erhöll åtskilliga förbättringar; men tillika anmärkte kansleren, att prinsen ej var så försedd med glober, kartor och nyare författares arbeten, som önskligt hade varit, samt gjorde äfven några anmärkningar mot den begagnade undervisningsmetoden, hvilka synas hafva gått den nitiske läraren till sinnes, men dem han dock med tillbörlig ödmjukhet mottog. Kansleren lofvade också att införskrifva sådana böcker, som för prinsen kunde vara lämpliga.

Den 20 April blef den länge uppskjutna resan ändtligen företagen, men då kansleren först hade att aflägga ett besök hos enkedrottningen på Gripsholm, sammanträffade prinsen med honom först i Upsala, der kansleren visade honom synnerlig vänlighet. Det var under detta besök som Oxenstierna i förening med Johan Skytte tillvägabragte den omdaning af akademien, som gaf densamma ett helt nytt skick och hvilken vi förut omtalat. Af ett bref från Carl Gustaf till sin fader finner man ock hvilket mäktigt intryck den frejdade kansleren gjort på både äldre och yngre vid akademien samt icke minst på den unge fursten.

I detta bref, skrifvet på latin och vittnande om rätt vackra framsteg i detta språk, heter det, bland annat, att kansleren stod så högt i upsaliensernes omdöme, att alla betraktade honom såsom ett ljus återgifvet åt verlden, och ingen fans, som ej böjde sig för makten af hans namn, samt att han genom sitt snille, sin vana vid allmänna angelägenheter, sina råd, sina kraftiga skäl och föreskrifter vann allt hvad han ville.

Redan den 2 Maj var prinsen tillbaka i Stockholm och fick nu börja sina danslektioner, hvilka redan varit föremål för en skriftvexling mellan hans fader och hans lärare, som berättade en ny dansmästare vara kommen till hofvet att undervisa drottningen i danskonsten och hvilken pfaltzgrefvinnan önskade äfven måtte lära denna konst åt alla de furstliga barnen. Fadern ville likväl förut veta hvad en sådan undervisning kostade, och först sedan den nye hofmästaren Rosenhane upplyst, att »gemena personer, som gå till honom på hans skola, gifva honom 4 riksdaler i månaden och, när han går till en på ens stuga, bekommer han dubbelt», gaf Johan Casimir sitt samtycke, att dansundervisningen finge begynna.

I Februari 1638 återvände Carl Gustaf till Upsala och blef der på vanligt sätt antagen till student. Bland universitetslärarne stod dåvarande professorn, sedermera erkebiskopen Johannes Lenæus, i stort anseende både för lärdom och renlärighet. I båda hänseendena ansågs han lämplig att vaka öfver prinsens akademiska bildning, i det senare äfven derför att man, då Johan Casimir tillhörde den reformerta bekännelsen, ville undanrödja all misstanke, att sonen icke vore sträng lutheran, hvilken föreställning skulle mycket skadat honom hos hela svenska folket, som den tiden var så strängt lutherskt. Hos Lenæus blef derföre Carl Gustaf med sin hofmästare, sin lärare och sin betjening inhyrd både till kost och bostad, och Lenæus åtog sig också en del af hans undervisning. Pfaltzgrefvinnan bad Lenæus äfven under bordstimmarna öfva prinsen uti latinet, »på det han deri måtte blifva dristig och färdig». Mellan båda uppstod snart ett hjertligt och förtroligt förhållande, som varade allt framgent och hvaraf båda hade nytta. Lenæus, såsom erkebiskop och preseståndets talman, bidrog ganska väsentligt till Carl Gustafs erkännande af ständerna som tronföljare, och Carl Gustaf hade sedermera såsom konung rikt tillfälle att härför visa honom sin tacksamhet. För öfrigt klemade Lenæus på intet sätt med sin furstlige lärjunge, utan lät honom stundom såga ved, när han mellan läsningen behöfde kroppsrörelse. Också skall Carl Gustaf, när Lenæus vid hans kröning såsom erkebiskop satte kronan på hans hufvud, hafva tillhviskat honom: »Skola vi nu såga ved, kära far?»

Under sitt vistande i Upsala afhörde Carl Gustaf, utom Lenæi, äfven Loccenii föreläsningar och begagnade enskild undervisning af dåvarande eloquentiæ professorn Matthias Mylonius, sedermera adlad med namnet Björnklou. Genom både kunskaper och egenskaper vann han uppmärksamhet och aktning. Man fann honom mindre mångordig

än eftertänksam, och det låg i hela hans sätt en viss värdighet, som tycktes vara honom medfödd och derför ej stötte någon. Här ingick han ock närmare bekantskap med Erik Oxenstierna, Magnus de la Gardie och åtskilliga andra ynglingar, som i framtiden intogo ganska framstående platser inom samhället. Före sin afresa höll han ett latinskt tal om Sveriges förmåner och anseende, hvilket röjde både vackra kunskaper och äfven en icke vanlig förmåga att uttrycka sig lika träffande som vältaligt.

I slutet af Maj lemnade Carl Gustaf Upsala och anträdde kort derefter, åtföljd af Rosenhane och Baaz, en utländsk resa, hvartill regeringen anslagit 2,000 riksdaler årligen af inkomsten af Norrköpings tullar. På Svartsjö slott tog han afsked af Christina och sin moder, hvilken han aldrig återsåg. I Stegeborg mottog han sin faders välsignelse och den 2 Juni lemnade han Sverige vid dess gräns mot Skåne, besökte Helsingör och Köpenhamn samt besåg i Roskild de danska konungagrafvarne, då man tillika visade honom den brynsten, konung Albrekt kort före slaget vid Falköping skickat till Margareta att derpå hvässa sina nålar. När Carl Gustaf sedermera såsom segrare föreskref freden i Roskild, erinrade han sig detta fornminne och skickade brynstenen till Sverige, der den alltsedan förvarats i Upsala domkyrka.

Resan, öfver hvilken prinsen förde en dagbok på latin, fortsattes öfver Holstein, Hamburg, Emden och Holland till Paris, der Carl Gustaf inträffade i Augusti och der han dröjde en längre tid för att fullkomna sig i ridderliga öfningar samt tillika fortsätta sina studier. Här kom han i ett förtroligt umgänge med en af tidehvarfvets ryktbaraste författare, Hugo Grotius, som då var svensk minister vid franska hofvet och hvars berömda arbete De jure belli et pacis (om folkrätten i krig och fred) sedermera, jemte Cæsars kommentarier och Lenæi afhandling »om kristna religionens sanning», följde Carl Gustaf under hans resor, likasom längre fram under hans fälttåg. Följande året reste han genom Frankrike till Schweiz, der han under en badning i Genever-sjön var nära att omkomma, emedan han insnärjt sig i sjögräs, men räddades af en geneverstudent, Jean Loger, hvilken han till tacksamhet härför gaf en betydlig föräring och som sedermera blef prest och föreståndare för de waldensiska församlingarna, i hvilken egenskap han gjorde sig mycket berömd.

Från Schweiz ämnade Carl Gustaf besöka Bernhard af Weimar i Elsass för att i hans läger närmare studera krigskonsten, men vände om vid underrättelsen om hertig Bernhards i Juli inträffade död, besökte Marseille, Montpellier och Toulon i södra Frankrike samt återkom till Paris i Oktober. Här stannade han öfver vintern, besökte derefter England samt inträffade mot hösten 1640 i Stockholm. Hans uppfostran ansågs nu fulländad, och att hans tid derunder blifvit väl använd, så väl som att hans förmögenheter varit ganska stora, derom vittnade hans ovanligt omfattande kunskaper. Han talade tyska och franska lika ledigt som sitt modersmål, latin med mycken färdighet och äfven

italienska, var väl hemmastadd i hvarje den tiden öflig vetenskap samt anses i allmänhet hafva varit den kunskapsrikaste bland alla, som burit Sveriges krona [1]).

Carl Gustafs ungdom.

Vid sin återkomst till fäderneslandet väckte Carl Gustaf genom sina vidsträckta kunskaper, sitt säkra omdöme och sina ovanliga själsegenskaper i allmänhet ett uppseende, som för det rådande Oxenstiernska partiet ingalunda var välkommet. Hans faders anspråk att få sina barns arfsrätt till Sveriges krona erkänd hade blifvit afvisade, men man begynte nu befara att i sonen få en långt farligare medtäflare om makten än i fadern. Denne hade alltid haft bland Oxenstiernas motparti några anhängare inom sjelfva rådet, och missnöjet hos de ofrälse stånden vid riksdagarna, så väl som hos de talrikare samhällsklasserna i allmänhet, öfver adelns mer och mer växande välde samt öfver det ständigt fortfarande tyska kriget kunde väl ingifva farhågor, att det pfaltziska partiet kunde, understödt af alla dessa missnöjda, slutligen växa det rådande partiet öfver hufvudet. Dessa farhågor hade likväl efter Oxenstiernas hemkomst blifvit genom hans af alla erkända öfverlägsenhet undanröjda, och såsom utländsk furste, tillhörande en annan trosbekännelse än den lutherska, var Johan Casimir mindre egnad att öfvertaga ledningen af Oxenstiernas motparti, ehuru han dertill saknade hvarken håg eller förmåga. Hans son åter, hvars framstående egenskaper man ej kunde förneka och hvilken född och uppfödd i Sverige var lika god lutheran som den renlärigaste bland svenska presterskapet samt redan flerstädes, der han uppträdt, gjort sig känd och omtyckt, kunde oaktadt sin ungdom blifva under den kloke, erfarne och långtänkte faderns ledning en ganska farlig motståndare och borde derför hållas på afstånd samt i möjligaste mån förhindras att göra sig bemärkt. Också gjorde man flera svårigheter, när han vid sin hemkomst sökte blifva använd vid svenska hären, som vid denna tid under Banérs befäl så ärorikt stridde i Tyskland. I stället företog han sig då, för att vinna närmare kännedom om svenska styrelseverket, att i kansliet genomgå statshandlingarna ända från Gustaf I:s tid, hvilket i framtiden i mer än ett hänseende kom honom till nytta.

Under den starka spänning, som vid denna tid uppstått mellan båda partierna inom rådet rörande återbesättandet af det genom Gabriel Oxenstiernas död lediga riksdrotsembetet, då det Oxenstiernska partiet ville gifva detta embete åt riksskattmästaren Oxenstierna och motpartiet åt Per Brahe, försökte, såsom vi förut berättat, den pfaltziska ättens vänner inom rådet att få Carl Gustaf utnämnd till riksdrots, i hvilket

---

[1]) Jfr *Lundblad,* Konung Carl X Gustafs historia. Stockh. 1825, s. 1—22 — *Fryxell,* Berättelser ur svenska historien, XI: 2—14. — *O. v. Feilitzen,* Utkast till en teckning af Carl X Gustafs uppfostran, i *Pedagogisk Tidskrift.*

hänseende man föreslog, att hos den nu fjortonåriga drottningen skulle anmälas, det olika tankar om drotsembetets tillsättande uppstått inom rådet och att man derföre ville öfverlemna åt drottningen att tillsätta detsamma. Sådant tyckes ock hafva blifvit af rådet beslutadt, hvarefter Gyllenhielm och Skytte läto drottningen förstå, att rådet icke skulle ogerna se, om den unge pfaltzgrefven blefve af henne nämnd till riksdrots. Det synes icke otroligt, att äfven det Oxenstiernska partiet förenat sig om detta steg, emedan, om prinsen blifvit riksdrots, skulle han nedflyttats till likhet med andra undersåtar och således hans förmälning med drottningen, hvarom man redan börjat tala, blifva förhindrad eller åtminstone försvårad. Drottningen afböjde emellertid förslaget, såsom äfven redan är nämndt, »både för sin egen och för Carl Gustafs skull», såsom hon, rätt betecknande för hennes dåvarande tänkesätt, skref till hans fader.

Kort derefter gjorde prinsen en resa till Upsala, såsom man i rådet misstänkte för att söka vinna anhängare bland den studerande ungdomen, hvilken också flitigt uppvaktade honom hos Lenæus, i hvars hus han äfven nu bodde. Samma dag han återkom till hufvudstaden, i April 1641, hade han det missödet att under ett s. k. riddarespel eller karusell-ridt i slottsträdgården afbryta ena benet, då hans häst störtade. I följd häraf hölls han flera månader vid sängen, men gaf derunder uppmärksamt akt på de pågående partistriderna, hvarom hans bref till fadern från denna tid vittna. Så skref han den 5 Juni: »Sanningen att säga tilldraga sig här så många otroliga saker, att man ryser vid att omtala dem. Det ena partiet så väl som det andra talar så fritt, att man angriper både hennes maj:ts rätt och sina motståndares handlingar. Jag måste alla dagar vara färdig att svara sådana idioter för att låta dem förstå, att det äfven finnes andra personer, som känna rikets angelägenheter. Jag tackar Gud att jag hittills kunnat uthärda alla dessa strider, i det jag anser deras handlingssätt, som söka minska konungamakten, sakna grund.» Det var vid denna tid som frågan om ytterligare försäljning af kronogods ifrigt omtvistades inom rådet, och som Gyllenhielm och Skytte i det längsta motsatte sig denna försäljning, men slutligen tvingades att dertill samtycka, och utan tvifvel är det på tvisten härom samt på den inskränkning i konungamakten, som af kronogodsens afhändande skulle föranledas, som prinsens bref anspelar.

Prinsen hade emellertid under sommaren tillfrisknat från sitt benbrott och önskade nu ifrigt att få åtfölja Torstensson, då denne skulle afgå till Tyskland för att efter Banérs död öfvertaga befälet öfver svenska härarne derstädes. Regeringen och rådet kunde dock ej förmås hvarken att lemna något bestämdt besked rörande Carl Gustafs anställning vid hären eller att gifva honom någon passande befattning hemma. Då begaf sig Johan Casimir i Juli 1641 upp till hufvudstaden för att söka befordra sonens önskningar. Sedan han med denne anmält sig hos rådet och tackat regeringens ledamöter för deras

omvårdnad om prinsen både under hans resor och hans sjukdom, bad han dem vara betänkta på medel, hvarigenom hans son skulle kunna afbörda sig sina förbindelser härför samt visa sig värdig drottningens godhet, tilläggande att hela hans hus hade ingen annan tillflykt, näst Gud, än Sverige, samt att både han och hans barn ansåge detta land för sitt hem. Efter någon rådplägning med de öfriga regeringsledamöterne svarade Axel Oxenstierna, att hvad anginge pfaltzgrefvens framställning om tillfälle för den unge fursten att kunna likna sina förfäder i beröm och högtprisliga dygder, så vore detta en konsiderabel sak, rörande hvilken man behöfde tid att betänka sig, men bad likväl hans furstliga nåde litet närmare uttrycka sin mening, huru sådant skulle kunna ske. Pfaltzgrefven sade det kunna ske i riksmarskens och riksamiralens skola samt synnerligast om han kunde hos rikskansleren hemta undervisning i rådslagen, hvartill alla tre svarade, att de gerna ville vara prinsen till tjenst; men härvid stannade det dock tills vidare.

Johan Casimir återvände till Stegeborg, och sonen måste hela vintern och frampå våren stanna i Stockholm utan att vinna någon bestämd verksamhet. Han skall då sökt fördrifva tiden med kortspel, och det med sådan ifver att det väckte hans vänners farhåga, hvilka nu äfven började arbeta på att bereda honom en bättre och nyttigare sysselsättning. Brahe föreslog att han vid hären i Tyskland skulle lära krigareyrket, och detta förslag omfattade Carl Gustaf med synnerlig liflighet, men fadern ville i början ej samtycka dertill, sannolikt emedan han trodde honom bättre kunna bevaka sina fördelar i den unga drottningens och i regeringens närhet. Då skref sonen till honom ett bref, hvari han närmare redogjorde för skälen till sin önskan: »Jag måste utbilde mig i de yrken, som tillhöra min börd, för att med tiden kunna framvisa de frukter, furstar hemta af att hafva följt krigskunnige män, i det de tillika tjena det allmänna och fäderneslandet. Eders höghet och min högt vördade moder hafva alltid gjort det mig till en lag att lära känna grundvalarne till detta rikets storhet, och då dessa hvila på kriget, tror jag att ingen skulle vilja eller kunna anställa mig i statens tjenst, om jag icke hade förvärfvat krigisk erfarenhet och derigenom uppfylt min pligt samt gifvit regeringen orsak att för mig fatta benägenhet och att använda mig i statens tjenst efter den ställning Gud gifvit mig. Det som har fäst mig vid detta rike är naturen, ers höghets och min djupt saknade moders förmaningar samt min egen heder. Denna tredubbla bevekelsegrund nästan öfverväldigar mitt sinne och gör det till ett brott, om jag icke noga iakttager dessa maningar. Jag skulle eljest kränka både Guds och naturens lag, blifva ovärdig mina föräldrar och slutligen förverka min heder. Jag hoppas således, att ers höghet skall finna min önskan att resa till hären ej komma af någon flyktighet, utan endast af begäret att utbilda mig i de ämnen, som äro anvisade af min börd, efter som jag bekänner, att Gud gifvit mig af naturen en liflig åtrå att söka min lycka med svärdet, likasom jag äfven varmt önskar att *söka* henne förr än jag *finner* henne.»

Rikskanslern erbjöd nu Carl Gustaf att taga befälet öfver det nyutskrifna manskap, som skulle afgå till härens förstärkning, men han undanbad sig detta befäl, sägande att han ej ville befalla förr än han lärt att lyda. Han föredrog att såsom frivillig börja sin krigarebana, men erhöll af rådet två kronans fartyg, ett för sig och ett för sina hästar, jemte 1,000 rdr till resekostnader. I Baresund nära Norrköping gick han ombord och kom efter en stormig öfverfart i första dagarna af Augusti till Wolgast, der han sammanträffade med Gustaf Horn, som nyss återkommit från sin fångenskap, och med Johan Oxenstierna. Denne vistades i Wolgast, såsom hufvudman för den svenska beskickningen vid den tillämnade tyska fredskongressen, och hade fått sin faders uppdrag att söka utgrunda de verkliga afsigterna med prinsens resa till hären, men fullgjorde detta uppdrag så klumpigt, att Carl Gustaf genomskådade hans afsigt och visade honom sedermera långt större misstroende, än han förtjenade. I hans sällskap reste Carl Gustaf mot slutet af Augusti till Stettin, hvarifrån han ämnade åtfölja Axel Lillie, som med en stark rytteriafdelning skulle afgå till hufvudhären; men vid prinsens ankomst hade Lillie med sitt rytteri redan lemnat Stettin, och då Carl Gustaf ville skynda efter honom, afråddes han af Johan Oxenstierna, som förteg för honom, att han af Lillie väntades i Breslau. Äfven sedermera sökte Johan Oxenstierna, så mycket han förmådde, fördröja prinsens afresa till hären, så att han först under senare hälften af Oktober inträffade hos Torstensson kort före slaget vid Leipzig, den 23 Oktober.

Torstensson mottog den unge fursten på det vänligaste och hade honom vid sin sida under slaget. Vid berättelsen om detta slag hafva vi omtalat Carl Gustafs deltagande deri, hvilket för honom var högst ärofullt, särdeles i betraktande af att det var hans första krigsföretag. Genom sin oförskräckthet och sin beslutsamhet att, så snart någon af de svenska anförarne föll, genast intaga hans plats och föra hans folk mot fienden bidrog han icke så litet till segern och visade sig vara född till krigare. Också egnade honom Torstensson nu ett obegränsadt förtroende, gaf honom del af alla sina planer, lät honom bevista de vigtigaste rådplägningarna och gaf honom anvisning huru han skulle utbilda sig för att såsom fältherre leda krigsrörelserna. Vid flera tillfällen erbjöd han honom befäl, men Carl Gustaf undanbad sig det och föredrog att fortfarande såsom frivillig genomgå alla graderna, »ty», skref han till fadern, »jag tror att truppernas tillgifvenhet på sådant sätt lättare vinnes. Också förvärfvar man duglighet i allt hvad till krigstjensten hörer mer genom vana och erfarenhet än genom andras undervisning.» Först under sommaren 1643 mottog han ryttmästareplatsen vid lifsqvadronen af Torstenssons regemente, och några månader senare gaf fältherrn honom befälet öfver kurländska kavalleriregementet, enligt dettas egen önskan och ehuru regeringen till detta befäl förordat Henrik Horn, en nära slägting till Gustaf Horn.

Den nya öfversten uppbjöd nu all sin förmåga för att göra sitt regemente till det bästa i hären. Bland annat upptog han deri 200 i Gustaf Adolfs krig pröfvade och härdade ryttare. En bland dessa blottade sitt bröst och visade flera ärr efter sår, dem han fått i konungens tjenst. »Se», sade han, »hvad jag utstått, och ändock har jag sold för flera år att fordra af svenska kronan». — »Den skall du hafva till godo hos mig», svarade prinsen muntert. — »Det vill säga, när ni blir konung», inföll ryttaren. — »Händer mig den lyckan, skall du få din sold tredubbelt ersatt», genmälte prinsen. Man finner att han icke försummade något tillfälle att göra sig populär och arbeta för sitt stora mål. När regementet sedan fördes fram till mönstring inför fältherrn, yttrade denne, att det var det vackraste i hela hären, och han hoppades, att det äfven skulle göra skäl för sig mot fienden. Carl Gustaf svarade, att han gick i borgen för sitt regementes mod, och då ropade hans ryttare, att de alla satte lifvet i pant för hvad deras öfverste lofvat. De visade också sedermera, att de höllo ord.

I Oktober 1644, medan Torstensson stod i ett förskansadt läger vid Münch-Neuburg och hans motståndare Gallas i Bernburg, sändes under en mörk natt Königsmarck med fem regementen, hvaribland var Carl Gustafs, att öfverfalla en styrka af omkring 1,500 man, hvilken Gallas sändt till Qvedlingburg att proviantera. Prinsen med en liten förtrupp af 100 ryttare skulle kringgå fienden för att anfalla honom bakifrån, medan han framifrån anfölls af Königsmarck och från sidan af generalmajor Douglas. Under marschen blef prinsen oförmodadt öfverfallen af en öfverlägsen fiendtlig styrka, skild från sitt folk och trängd i ett hörn mellan två gärdesgårdar. Här försvarade han sig mot åtta fiendtliga ryttare, som trängde in på honom, dödade tre bland dem och fortsatte sedan striden mot de öfriga, utan att vilja gifva sig, till dess hans folk hann åter samla sig och, efter vunnen förstärkning, befriade sin öfverste. Denne förenade sig nu med hufvudstyrkan under Königsmarck, och fienden blef så illa åtgången, att endast hundra man af hela den utsända styrkan återvände till Gallas' läger. Sedermera deltog Carl Gustaf äfven i slaget vid Jankow den 24 Februari 1645, der han med sitt regemente stod på högra flygeln, och var så i elden, att alla hans officerare stupat eller blifvit sårade och han sjelf tycktes endast genom ett underverk blifvit oskadad, då en kula borttagit hans nedåt högra axeln hängande hår, samt hatten och kläderna voro genomborrade af kulor.

Genom sådana bevis på personligt mod, genom sin vänlighet mot alla och sin frikostighet så långt hans ringa tillgångar räckte, hade Carl Gustaf gjort sig allmänt omtyckt inom hären och beslöt nu, medan Torstenssons segrar beredt de svenska vapnen en afgjord öfvervigt i Tyskland, återvända till fäderneslandet, der den unga drottningen nyss blifvit myndig och dit han nu skyndade med de gladaste förhoppningar, då han, såsom vi förut berättat, blifvit under sin frånvaro genom flera bref från henne försäkrad om hennes kärlek och trohet. Nu,

sedan hon blifvit myndig och kunde sjelf bestämma sina handlingar, tycktes ingenting böra hindra henna att fullgöra dessa löften; men förhållandet blef dock helt annat, än den unge furstenh oppats och väntat.

Vi hafva i det föregående visat, huru Christinas tillgifvenhet för Carl Gustaf mer och mer kallnade efter hans återkomst och i synnerhet efter hennes bekantskap med Magnus De la Gardie; huru hon visserligen visade honom sin välvilja genom förläningar af godsen Räfsnäs och Ulfsunda samt städerna Thorshälla och Eskilstuna, men deremot afvisade hans frieri, under förklarande af sin afgjorda motvilja mot hvarje förmälning, samt huru hon slutligen, såsom ett slags ersättning, erbjöd honom öfverbefälet öfver svenska härarna i Tyskland. Vi hafva äfven omtalat hans verksamhet i denna egenskap, men vi böra också omnämna ett mera enskildt förhållande, som visar, att Carl Gustafs enträgna frieri till Christina gälde mera hennes krona än hennes person.

Medan Carl Gustaf dröjde i Tyskland för att ordna åtskilliga angelägenheter efter fredens afslutande, gjorde han i början af året 1649 under ett besök i Cassel bekantskap med prinsessan Emilia af Hessen, en dotter till Sveriges trogna bundsförvandt, den ädla landtgrefvinnan Amalia Elisabeth, och under det föregående året gift med Henri Charles De la Tremouille, hertig af Tarent, hvilken bland den tidens många härförare vunnit ett visst rykte. Den tjugutreåriga, sköna, qvicka och lifliga hertiginnan intog genast den unge fursten, och tycket blef snart ömsesidigt. Carl Gustafs svåger och hertiginnans farbror, landtgrefve Fredrik af Hessen-Eschwege, öfvertog det för en så nära anhörig till båda föga hedrande värfvet att vara deras förtrogne, och genom honom samt Carl Gustafs ungdomsvän Lorens von der Linde besörjdes brefvexlingen mellan de älskande. För att bättre bevara hemligheten voro hertiginnans namnlösa bref stälda till en son och Carl Gustafs till en mor, hvilket gaf anledning till en mängd qvicka och egendomliga vändningar i de vexlade brefven. Man har ännu i behåll flera af dessa bref, som likväl påminna mera om den tidens romanstil än de röja någon djupare, varmare känsla. Förbindelsen varade ock ej länge. Den afbröts när Carl Gustaf måste från Cassel återvända till Nürnberg, der öfverläggningarna om fredsslutets bringande till verkställighet pågingo, och när hertiginnan måste följa sin man till Paris. Mot slutet af 1650 reste nästan vid samma tid Carl Gustaf till Sverige och hertiginnan med sin gemål till Neapel. Hon sände då till Carl Gustaf ett afskedsbref, hvari hon beklagade sitt öde att skiljas så långt från honom och tillade: »Ers kongl. höghet reser åt Norden, i hvars hårda luft eder tillgifvenhet för mig snart skall afkylas, ja, helt och hållet bortfrysa. Jag deremot far till södern, hvars mildare himmel skall än mer öka värmen af mina känslor, hvilka skola följa mig till verldens och lifvets slut.»

Under tiden hade Christina, såsom vi förut berättat, lyckats, i trots af rådets och högadelns ihärdiga motstånd, få Carl Gustaf vid

1649 års riksdag erkänd för tronföljare samt vid den följande förklarad för Sveriges rikes arffurste, och han anlände till Stockholm tillräckligt tidigt för att deltaga i firandet af drottningens kröning så väl som i de förlustelser, hvilka åtföljde densamma. Han hade också blifvit med stora högtidligheter mottagen. Hela rådet och alla i hufvudstaden närvarande högre embetsmän voro honom till mötes utanför stadsporten, kanonerna gåfvo salfvor, borgarena helsade honom under vapen, hans vagn omgafs af drabanter, lika klädde och beväpnade som drottningens, och allt utvisade, att Carl Gustaf nu icke längre var den obetydlige, hjelpbehöfvande, ofta förbisedde tyske fursten, utan Sveriges blifvande beherskare, hedrad och uppmärksammad af alla.

Carl Gustaf tronföljare.

Carl Gustaf stod nu nära det så länge eftersträfvade målet — Sveriges tron — och hade blifvit en ojemförligt mera betydande person än förut; men hans belägenhet var i alla fall föga afundsvärd. Han kände för väl Christinas ömtålighet om sin makt för att icke söka undvika alla anledningar att väcka hennes misstroende. Så snart kröningshögtidligheterna voro slutade, reste han till sin senast erhållna förläning Öland och lefde der stilla och indraget. Från denna tid, ända till dess Christina i början af året 1654 kallade honom till sig att öfvertaga regeringen, syntes han endast tre gånger i hufvudstaden — vid sin lärares i krigskonsten Lennart Torstenssons död i April 1651, vid sin faders, Johan Casimirs, frånfälle i Juni 1652, och vid Jakob De la Gardies i Augusti samma år. Vid alla tre tillfällena dröjde han endast några dagar i staden, meddelade sig med högst få personer och visade inga tecken till den popularitetsjagt, hvarför man förut beskylt honom. För de allmänna ärendena förblef han främmande. Drottningen gaf honom ingen del deraf, och sjelf undvek han hofvet, emedan han fann sin ställning högst ömtålig och äfven emedan han ogillade Christinas regeringssätt under dessa år. »Det synes mig säkrast att icke hafva någon del i de handlingar, som föregå», skref han till fadern i November 1651.

I slutet af detta år fick han sig tillsänd den messeniska smädeskriften och dervid visade det sig, huru misstroget drottningen bevakade alla hans företag. Vi hafva förut berättat, huru han kort efter skriftens mottagande sände den till Magnus De la Gardie för att tillställas drottningen, jemte en försäkran om prinsens trohet och om hans afsky för skriftens författares tänkesätt. Innan denna skrifvelse kom drottningen till handa, hade så väl hon som dåvarande öfverståthållaren Herman Fleming fått kännedom om smädeskriften genom ett förräderi af en nära vän till den yngre Messenius — man misstänker, att förrädaren varit Nils Christofersson, en son till kyrkoherden Christofer i Fors, som sedermera blef invecklad i rättegången. Under dess fortgång hade nemligen Messenius bekänt, att han åt denne

Nils Christofersson gifvit en afskrift af smädeskriften, utan att detta gifvit anledning till något förhör med Nils, hvarför goda skäl tyckas vara för handen att antaga honom varit angifvaren. Fleming infann sig hos drottningen för att anmäla hvad han fått veta, försäkrande tillika, att intet uppror vore att befara. »Hela tillställningen bestode blott i en svans utan hufvud. Man kunde i tysthet reda härftråden, straffa dem man ville och afhugga släpet. Sedan finge partiet löpa stubbsvansadt i många år». Drottningen svarade lugnt: »Hvad I sägen, herr Herman, är rätt sedt, men jag vet kanske mer än I. Jag vet, att de meddelat prinsen sina fördömda anslag. I, som hafven hans förtroende, hvad menen I derom?» Fleming svarade: »Det är väl så möjligt, men det jag med visso vet är att prinsen icke biter på den kroken, utan blir på dessa gesäller än mera uppmärksam och lärer, som en trogen undersåte, gifva eders maj:ts sina tankar tillkänna.» Drottningen genmälde: »Jag vet ock att förliden natt sändes honom ett nytt bud. Lustigt blir att se hur han härvid bär sig åt. Hvad menen I?» — »Jag tror för säkert, såsom jag sagt, att innan kort har eders maj:t prinsens express, med notis om allt hvad han vet, ty han är en både för ärlig och för klok herre att gå in på sådant, det vet jag för visso.» Drottningen ville likväl, att man för att få reda på alla sammansvurne skulle låta det gå till ett upplopp, »då låta dem först komma allesammans på teatern, innan man fälde ridån och hade dem alla i fällan. Det kunde väl bli ett rasp af, men jag med mina knektar fruktar platt intet för utgången. Man blefve då viss om hvilka alla vore. Emellertid låtsa om intet.» Det var endast med svårighet Fleming kunde förmå drottningen afstå från detta sätt att få de om saken medvetande i fällan [1]).

Såsom vi veta, blef Carl Gustafs handlingssätt sådant, som Fleming förutsatt, och Christina lät betyga honom sitt synnerliga välbehag deröfver; men då Bengt Skytte, som blifvit inblandad i rättegången mot Messenierne och vid sin återkomst till fäderneslandet i Oktober 1652 tilltalades för delaktighet i deras brott, härunder yttrade, att prinsen sagt sig hafva farhåga att umgås med honom, emedan Skytte var i drottningens gunst, anmärkte hon genast, att han derigenom satte en fläck på arfprinsen, och i ett vidlyftigt bref infordrade hon dennes förklaring. Carl Gustaf redogjorde då utförligen för sina förhållanden till Skytte för att öfvertyga Christina huru oskyldigt han af denne blifvit åberopad, samt bad henne tillika ej tillåta någon inblanda hans namn i smädeskrifter och annat bakdanteri. Icke desto mindre blef han, när han någon tid efter sin faders död infann sig i hufvudstaden för att uppvakta drottningen, af henne mottagen med sådan köld, att det väckte alla närvarandes uppmärksamhet och hans egen förvåning.

Johan Casimir hade lefvat i stillhet på Stegeborg, allt sedan hans så länge och så oaflåtligt fullföljda sträfvande att bana sin äldste son

[1]) Se »Handlingar rörande Skandinaviens historia», IX, 107.

väg till Sveriges tron blifvit krönt med framgång genom ständernas beslut vid 1649 och 1650 årens riksdagar. År 1651 hade han af Christina blifvit upphöjd till hertig öfver Stegeborgs län. Någon högre värdighet, än han dittills innehade, hade han dock härigenom ej erhållit, ty redan förut skref han sig pfaltzgrefve vid Rhen i Baiern, hertig af Jülich, Cleve och Berg, grefve till Weldenz, Spanheim och Rawensburg, herre tilll Rawensstein, och var således lika rik på titlar som fattig på besittningar; men i stället att både han och hans söner inom Sverige förut vanligen benämts pfaltzgrefvar, kallades de härefter hertigar. På Stegeborg afled ock Johan Casimir den 8 Juni 1652. Han var en man med många af de egenskaper, som tillhöra en framstående statsman — långtänkt i sina planers uppgörande, försigtigt beräknande alla omständigheter och ihärdigt fullföljande det mål, han föresatt sig, utan att låta sig afskräckas af några hinder eller svårigheter; men hans verkningskrets var mycket begränsad och i följd af sitt ständiga beroende måste han i stället att verka för ett helt rikes väl inskränka sin verkningskrets till sin familj; men för dess bästa arbetade han ock med aldrig tröttnande ifver och såg också till slut, såsom vi nyss anmärkt, sina ihärdiga bemödanden krönta med framgång. En sann gudsfruktan ledde för öfrigt hans handlingar, så att bland alla de medel, han begagnade för att främja sina afsigter, aldrig funnos några oädla eller sedligt förkastliga., Flera af dessa faderns egenskaper återfinner man hos sonen, men verkande inom en ojemförligt större krets och äfven med pregeln af större öfverlägsenhet.

Faderns sista sjukdom och död hade föranledt Carl Gustaf att besöka Stegeborg, hvarifrån han begifvit sig till hufvudstaden, men blef, såsom nyss nämndes, så kallt mottagen af drottningen, att han snart skyndade tillbaka till Öland. Här verkade han gagnerikt för det område han fått att styra. Han fann stor oreda i öns förvaltning och det är upplysande för rikets tillstånd vid denna tid, att på icke större jordvidd än denna ö funnos 300 ödeshemman. Prinsen genomreste ön i alla riktningar, tog noga kännedom om tillståndet i alla delar deraf och uppgjorde planer till öns förbättring och bebyggande. Vid Borgholms slott användes 200 arbetare och för slottsbyggnadsarbetets ledning inkallades till Sverige Nicodemus Tessin. Allt sedan Johan III:s tid hade slottet fått förfalla, men Carl Gustaf iståndsatte hvad derå redan var bygdt och gjorde äfven början till nya byggnader. En stor mosse på ön, kallad Skedmossen, upptog han och gjorde tjenlig till odling genom afledningar och diken. Ofta gaf han sjelf bönderna undervisning om ett bättre sätt att arbeta jorden samt försköt dem penningar till nya redskaps anskaffande. Han tycktes ock börja tro sig för alltid komma att stanna på Öland, ty han lät i Borgholms slott inreda ett kapell till sitt blifvande hvilorum, hvilket han visade för Per Sparre, som af drottningen blifvit i något uppdrag skickad till honom. Sparre berättade det för drottningen, men hon skrattade och sade: »Ännu har man aldrig hört att någon svensk arffurste dött på Öland».

I sjelfva verket hade Öland då redan blifvit honom alltför trångt. Hans begäran att erhålla styrelsen öfver Sveriges tyska provinser hade blifvit afslagen och något deltagande i regeringen hvarken önskade han eller ville man lemna honom. Med jagter, några kärleksförbindelser och i synnerhet dryckeslag sökte han förkorta tiden, som för hans lifliga, efter verksamhet törstande själ blef allt tyngre, ju mer hans sysslolöshet förlängdes. Först under en senare tid, då han fått pröfva de bekymmer, som åtfölja kronan, utbrast han: »O mitt goda Öland! Huru lugn och lycklig jag var på din strand! En gång, när jag blir trött vid bullret, skall jag der sätta mig i ro och låta min son slitas med regeringsbestyren.» Medan han bodde på ön, var det dock hans högsta önskan att sjelf få slitas med dessa, och genom Christinas tronafsägelse gick slutligen denna önskan i fullbordan.

Carl Gustaf konung.

Det är i det föregående visadt, huru under den riksdag, som sammanträdt i Upsala de första dagarna i Maj 1654, Christina den 6 Juni högtidligen afsade sig regeringen, som då mottogs af Carl Gustaf. På eftermiddagen samma dag firades hans kröning. Den kunde i prakt på intet sätt jemföras med Christinas, ty hennes slöseri hade så medtagit tillgångarna och hon hade bortfört så mycket af kronans tillhörigheter, att den unge konungen måste af enskilda personer och bland desse i synnerhet af Carl Gustaf Wrangel låna tapeter och en mängd husgeråd till kyrkans och slottets prydande. Vid kröningsmåltiden var det också endast fruntimren och adeln som fingo silfvertallrikar, ehuru lånta. Prester och borgare fingo åtnöja sig med sådana af tenn, och bönderne med trätallrikar. I hela slottet hade Christina ej qvarlemnat mer än en säng i Carl Gustafs eget rum samt tapeter i detta och i en af salarna.

Sedan riksdagen beviljat en kröningshjelp, i likhet med den hvilken Christina åtnjutit, att utgå med halfva beloppet genast och med återstoden under loppet af hösten, blefvo ständerna förafskedade den 20 Juni, hvarefter både konungen och rådet skyndade till Stockholm, der han fann slottet lika utblottadt, som han förut funnit slottet i Upsala. Målningar, böcker, alla tapeter af något värde, bordsilfver, husgeråd — allt var bortfördt af Christina, och Johan Oxenstierna, som nu i egenskap af riksmarskalk skulle öfvertaga inseendet öfver det nya hofvet, råkade i största förlägenhet, så mycket mera som Carl Gustaf, öfvertygad att drottningen skulle lemna honom kronans tillhörigheter orörda, bortskänkt det bo han samlat å Borgholm. I statskassan funnos inga tillgångar och det lilla, han kunnat samla af sina egna, hade gått åt till kröningen samt till åtskilliga utgifter under riksdagen, i afseende hvarå man eger en upplysande förteckning öfver gåfvor, utdelade inom preseståndet och uppgående till 3,503 $^{5}/_{8}$ lod silfver samt 1,260 riksdaler i reda penningar. Erkebiskop Lenæus hade fått 243

lod, biskop Johannes Matthiæ 242, de öfriga i mån af grad och förtjenst, men ingen prest hade bekommit mindre än 24 riksdaler. Troligen hade Carl Gustafs anhängare inom de öfriga stånden icke heller blifvit lottlösa; men så hade också högadelns försök att tillvägabringa nya inskränkningar i konungamakten och afklippa hvarje blifvande reduktion af de afhända kronogodsen blifvit omintetgjordt, hvilket resultat väl kunde vara värdt hvad det kostat!

Emellertid voro den nye konungens enskilda tillgångar uttömda, lika väl som statens, och hans första omsorg såsom regent måste derför blifva att noga undersöka kammarverket, hvilken undersökning den gamle rikskansleren åtog sig, lemnande kanslisakerna åt sonen Erik. Vid denna undersökning fann han en inrikes och utrikes skuld af tillsammans 5 millioner daler, samt att största oreda rådde inom hela penningeverket. Statsinkomsterna, som år 1646 uppgått till nära 4,600,000 daler, hade under året 1653 utgjort endast omkring 3,800,000 daler, hvilken summa var alldeles otillräcklig till bestridande af räntorna å statsskulden samt till hofvets, härens, flottans och embetsmännens underhåll. Följderna af Christinas besinningslösa slöseri framträdde nu i hela sin bedröflighet, men det visade sig tillika att Magnus De la Gardie illa skött sitt riksskattmästareembete. Också, när det kort efter Carl Gustafs tillträde till regeringen blef fråga om att kalla De la Gardie tillbaka till hofvet, afrådde Axel Oxenstierna ett sådant steg. »Statens vigtiga tjenster», sade han, »är grefve Magnus icke vuxen, och hvad af vigt varit honom anförtrodt har han alltid bortskämt eller illa uträttat. Så länge det, som så nyligen tilldragit sig inom hennes kongl. maj:ts hof, är i friskt minne, skadar det ingalunda, att grefven fortfarande stannar på sina gods.»

Carl Gustaf följde rådet, men då han icke ville anses hafva alldeles glömt sin svåger, utnämnde han honom till generalguvernör öfver Vestergötland, Dalsland och Halland samt gaf honom tillstånd att med sin grefvinna på några dagar besöka Stockholm. De la Gardie undanbad sig dock denna utnämning, såsom allt för ringa för en riksskattmästare, samt yrkade tillika envist på utbekommande af de 70,000 riksdaler, för hvilka Carl Gustaf iklädt sig ansvar, då Christina af De la Gardie köpt Ekolsund för att gifva det åt Clas Tott. Utkräfvandet af denna skuld, hvilken Carl Gustaf åtagit sig endast för att göra Christina till viljes, föll sig högst olägligt för konungen i hans nuvarande penningeförlägenhet och ökade ingalunda hans välvilja för sin svåger, som också icke under hans regering erhöll något större inflytande på de allmänna ärendena, ehuru Carl Gustaf för öfrigt bemötte honom vänligt och äfven för hoffesterna vid sin förmälning anlitade hans biträde. Af riksskattmästareembetet åter kom De la Gardie tills vidare icke i utöfning, utan dess åligganden fullgjordes fortfarande af riksrådet Herman Fleming, hvilken sedan December 1653 varit president i kammarkollegium.

Med Fleming rådgjorde ock konungen om de åtgärder, som voro nödvändiga för att bringa utgifterna i någorlunda förhållande till inkomsterna. Hofhållningen, som under de senare åren af Christinas regering varit särdeles kostsam, inskränktes till likhet med hvad den varit under Gustaf Adolfs tid; alla utbetalningar af tullen och kopparräntan, de säkraste och betydligaste inkomsttitlarna, instäldes till dess konungen sjelf pröfvat anordningarna; styrelsen i Pomern anbefaltes att icke utgifva några assignationer utöfver staten, o. s. v. Första steget till en reduktion togs också nu, då konungen den 12 Oktober 1554 till Herman Fleming aflät ett bref, hvari han förklarade det högst nödigt att vid anträdet af sin regering »blifva väl och noga informerad om kronans gods, räntor och inkomster och hvad deraf vore alieneradt och kommit i andras händer, på det vi må vara ej allenast informerade om vår och kronans stat, utan ock veta med hvad för vilkor ett och annat gods, som har kronan tillhört, nu af andra besittes, så ock emedan ofvanberörda underrättelse kan vid den tillstundande konfirmationen tjena till ljus och gifva oss efterrättelse om hvars och ens rätt.» Fleming anbefaltes derföre att tillika med riksrådet Carl Soop och åtskilliga biträdande tjenstemän undersöka dessa förhållanden och om dem gifva noggrann underrättelse. Vid samma tillfälle anbefaltes också riksrådet Gustaf Bonde, som äfven tjenstgjorde inom kammarkollegium, att utarbeta en »pertinent och nätt information om kronans skuld».

Äfven förhållandena till de utländska makterna leddes nu af konnngen sjelf, utan inverkan af någon gunstling för tillfället. Genom bref eller beskickningar tillkännagaf han för de särskilda europeiska hofven sitt anträde till regeringen och sin önskan att bibehålla de fredliga förhållandena mellan dem och Sverige. Det af Christina under sista dagarne af hennes regering förolämpade portugisiska sändebudet erhöll en tillfredsställande förklaring, och de vänskapliga förbindelserna mellan Sverige och Portugal förblefvo orubbade. Den undfallenhet för Spanien, hvilken hos Christina efterträdt den förra undfallenheten för Frankrike, allt sedan Chanut lemnat hennes hof och Pimentelli blifvit hennes gunstling, upphörde nu, och Sverige återtog den sjelfständiga hållning, det i afseende å främmande makter intagit under Oxenstiernas ledning före hans onåd hos Christina. Äfven kriget mot Bremen, hvilket Christina utan rådets vetskap anbefalt, blef, såsom förut är visadt, genom kraftiga åtgärder bragt till ett för Sverige hedrande slut. Detta obetänksamt inledda krig hade hotat att leda till allvarsamma förvecklingar mellan Sverige å ena samt kejsaren, de tyska staterna och Holland å andra sidan, hvilket dock afböjdes genom den beslutsamhet Carl Gustaf härvid visade och den skonsamhet hvarmed det besegrade Bremen behandlades.

Bland öfriga makter var Polen den enda, med hvilken fredstillståndet kunde anses osäkert. Vi hafva förut berättat, huru under den allmänna oredan i Polen efter Uladislai död 1648 inom svenska

rådet väcktes fråga om att anfalla Polen, hvilket dock afråddes af Oxenstierna, samt huru underhandlingarna i Lübeck under åren 1651 och 1652 att förvandla det tjugusexåriga stilleståndet mellan båda rikena till ständig fred blefvo fruktlösa genom anspråk från polska konungen Johan Casimir, på hvilka de svenska ombuden ej kunde ingå. Den ynnest, Christina visade den polske flyktingen Radziejowsky midt under dennes stämplingar mot sitt fäderneslaud, var också föga egnad att tillvägabringa ett vänskapligare förhållande mellan båda länderna, och något sådant var icke heller rådande vid Christinas tronafsägelse, ehuru stilleståndet icke var å någondera sidan formligen brutet.

Tvisteämnena voro fortfarande de polska Vasarnes anspråk på arfsrätt till Sveriges krona, hvilka anspråk Sverige icke erkände, samt besittningen af Lifland, hvilket Polen ej ville för alltid frånträda, och af Vest-Preussen, hvilket Sverige sökte återvinna. Å ingendera sidan ville man gifva efter. Å den polska förhöll man sig, under rådande inre söndringar och olyckliga förhållanden i öfrigt, mera passivt, men å den svenska gjorde man sig beredd för ett aktivt uppträdande. I det af Axel Oxenstierna författade betänkande, som afgafs af hemliga utskottet vid 1652 års rksdag, förklarades, att ingen stadig fred kunde med Polen afslutas, så framt icke den polske konungen frånträdde sina anspråk på Sveriges krona, hvilka från början föranledt kriget mellan båda makterna, och så framt icke tillika Lifland blefve för evärdeliga tider afträdt till Sverige. Kunde detta erhållas genom fredstraktaten, så vore freden att eftertrakta; men i annat fall borde man på bästa sätt begagna läglig tid och passande tillfällen samt icke afvakta att blifva af fienden öfverfallen.

En sådan läglig tid tycktes hafva inträdt med året 1654, då i Mars månad de mot konungen i Polen upproriske kosackerne formligen underkastade sig ryska czarens beskydd och i April tvänne ryska härar utan motstånd trängde långt in i Polen, der tillika de inre söndringarna voro större än någonsin. Oaktadt Johan Casimir sålunda syntes endast med stor svårighet kunna bibehålla den tron han redan innehade, sökte han likväl nu göra gällande sina anspråk på Sveriges krona och gaf således sjelf anledning till ett fredsbrott, hvilket han under dåvarande förhållanden tycktes hafva bort vara synnerligen angelägen att förekomma.

Så snart det blifvit bekant, att Christina ämnade öfverlemna regeringen åt Carl Gustaf, förklarade Johan Casimirs sändebud vid Christinas hof, Canaziles, att, om ock hans herre kunnat tåla Gustaf Adolf och Christina såsom regerande i Sverige, kunde han dock icke tillåta, att en ättling utaf en mera aflägsen gren af Vasaslägten blefve Sveriges konung. Christina svarade, att arfprinsen nog skulle veta att försvara sin rätt och skulle styrka den med 30,000 vittnen. De polska anspråken väckte ock sådan harm äfven hos svenska folket, att Canaziles endast med svårighet kunde skyddas för misshandling, och så snart Carl Gustaf blifvit Sveriges konung, gaf han Canaziles till känna, att han ej

längre erkände honom såsom polskt sändebud, hvartill dessutom fans en anledning deri, att Canaziles' kreditiv voro stälda till Christina och ej till hennes efterträdare. Carl Gustaf lät emellertid, för att ej försumma hvad som vid regentombyten var öfligt, sända sitt handelsombud i Danzig, Johan Kock, till Warschau, för att tillkännagifva sitt uppstigande på Sveriges tron, med föreskrift tillika att göra sig underrättad om landets beskaffenhet, dess försvarsmedel, polackarnes förhållanden till turkarne, moldauerne, siebenbürgarne och kosackerne; om de kunde vänta skydd af kejsaren; om underhandlingar voro å bane mellan Polen och Danmark, Holland eller Brandenburg o. s. v. Kock afreste den 15 Juli, men kunde ej få företräde hos Johan Casimir, som afrest från Warschau, tydligen för att undvika att genom mottagandet af Carl Gustafs sändebud erkänna honom för Sveriges konung.

Kort efter Kocks afsändning erhöll äfven den tyske sekreteraren i kommersekollegium, Johan Meijer von Lilienthal, som hade enskilda angelägenheter att besörja i Königsberg, befallning att söka närmare utforska ställningen inom Polen. Han skulle göra sig noga underrättad om hvilka missförstånd der kunde förefinnas mellan »herrar och undersåtar»; om Polen ämnade hos Österrike eller hos Sverige söka hjelp emot Ryssland; om Ryssland sökte bemäktiga sig hela Polen eller några hamnar vid Östersjön; om Stor-Polen eller någon annan del af republiken ville söndra sig från det hela och vända sig till kejsaren, till fursten af Siebenbürgen eller till kurfursten af Brandenburg; om denne hade för afsigt att taga under sitt beskydd några närbelägna polska landskap, samt hvad beslut de preussiska ständerna, synnerligast i Danzig och Elbing, ämnade fatta, i händelse ryssarne bemäktigade sig hela Polen.

Från både Kock och Lilienthal inkommo underrättelser, vittnande om Polens djupa förfall genom inre söndringar, misstroendet mot konungen samt det lika olyckligt förda kriget mot både Ryssland och kosackerne. Nu återstod att afgöra, om också Sverige skulle öka antalet af Polens fiender och förekomma, att icke Ryssland blefve alltför mycket förstoradt på Polens bekostnad.

När denna vigtiga fråga kom till öfverläggning i rådet, var Axel Oxenstierna icke längre Sveriges rikskansler, utan ledningen af utrikes ärenden hade öfvergått i en annan hand. I sjelfva verket hade den ock, ända från Carl Gustafs anträde till regeringen, utöfvats af honom sjelf.

Allt visade sålunda, att en helt ny anda inkommit i styrelsen. På Sveriges tron satt åter en regent, som med nit och allvar utöfvade sitt vigtiga och ansvarsfulla kall, såg allt med egna ögon, lät icke leda sig af några gunstlingar och hade tillräcklig öfverlägsenhet att i sin egen hand behålla ledningen af det hela. Det förra slöseriet hade upphört och likaså de förra kostsamma hofnöjena, men den nye konungen var dock ingen knarrig enstöring, utan såg gerna omkring sig de män, som biträdde honom i det svåra värf, han öfvertagit. De inbjödos till

hans bord, och i deras sällskap sökte han vederqvickelse för dagens mödor. Mot alla var han vänlig, utan att frånträda sin värdighet, och äfven de, som mest motarbetat först hans val till tronföljare och sedermera hans tillträde till regeringen, fingo icke röna något tecken till agg, än mindre någon hämnd från hans sida. Sjelfva Axel Oxenstierna, som alltid varit hans både mäktigaste och ihärdigaste motståndare, kallade han vänligt och aktningsfullt fader, då han tilltalade honom, samt följde, såsom vi nyss sett, hans råd, äfven när det var riktadt emot en konungens nära anhörig. Genom allt detta ingaf han förtroende hos alla, och i synnerhet sågo de talrikare samhällsklasserna förtröstansfullt upp till en konung, af hvilken de hoppades ett af hjelpande af sitt betryck samt en kraftig och rättvis styrelse, utan all inverkan hvarken af en maktlysten adel eller af snikna gunstlingar. Om således också början af Carl Gustafs regering var i flera hänseenden bekymmersam, hade han åtminstone den tillfredsställelsen af att sitt folk mötas med förhoppningsfullt förtroende.

Axel Oxenstiernas död.

När Carl Gustaf tog det här ofvan anförda första steget till en reduktion, hvilken Axel Oxenstierna så väl som högadeln i allmänhet alltid ifrigt bekämpat, hade denne högadelns främste ledare redan slutat sin verksamma lefnad. Han hade, alltsedan Christina, efter 1650 års riksdag å nyo närmat sig högadeln, återfått ledningen af den inre styrelsen, hvilken dock i sjelfva verket inskränkte sig till handläggningen af de besvärligare ärendena, utan att han kunde inverka på drottningens hushållning eller rättare misshushållning, hvarvid hon i Magnus De la Gardie skaffat sig till biträde en riksskattmästare, lika oefterrättlig som hon sjelf. Också när efter hennes afsägelse Oxenstierna åtog sig granskningen af kammarverket och såg den oreda, hvari det råkat, förklarade han, att han aldrig kunnat tro tillståndet vara så olyckligt.

Under denna granskning ansträngde sig Oxenstierna mer än hans höga ålder och vacklande helsa kunde uthärda. Hans vänner varnade, men han svarade: »Jag är till arbete van, har deruti lefvat, vill ock hellre deruti dö än vara sysslolös.» Det visade sig dock snart, att varningen varit väl behöflig. En dag under öfverläggningarna i konungens egna rum blef den nu 71-årige kanslern så häftigt illamående, att han måste ledas till sin boning i slottets närhet. Här föll han i en hetsig feber, som snart antog en betänklig beskaffenhet. Konungen besökte honom för att betyga honom sin aktning och tillgifvenhet. Ända från sitt tillträde till regeringen hade Carl Gustaf, såsom vi redan anmärkt, iakttagit ett i hög grad ädelt och värdigt förhållande mot sin förre ihärdige motståndare, och nu på sin sotsäng visade sig äfven Oxenstierna uppskatta sin nye konungs stora egenskaper. Också var deras afsked från hvarandra lika hedrande för båda. Såsom ett minne och tillika såsom ett aktningsbevis förärade Oxenstierna konungen en diamant-

ring, hvilken han sjelf under sitt besök i Frankrike erhållit af Ludvig XIII och som värderades till 30,000 kr. Sedermera beredde han sig allvarligt och värdigt till afskedet från lifvet. När afskedsstunden närmade sig, frågade han efter nyheter om Christina, och då man berättade hvad man om henne visste, sedan hon lemnat Sverige, utbrast han: »Hon kommer att ångra sig, det har jag sagt henne förut; men hon har blifvit förryckt. Dock», tillade han med en djup suck, »hon är ändå den store Gustaf Adolfs dotter». Dessa ord voro de sista han yttrade. Samma dag, det var den 28 Augusti 1654, kl. 7 på e. m. slutades hans lefnad.

Carl Gustaf infann sig i dödshuset för att ännu en gång se den aflidne store mannen. Han stod länge försjunken i tankar, med blicken fästad å det förbleknade anletet, och utbrast slutligen: »Lycklig den, som så lefvat; lycklig den, som så dör!» Några dagar derefter skref han till Axel Oxenstiernas yngre son Erik, som vid faderns död var frånvarande i följd af ett uppdrag från konungen: »I eder fader har Sverige förlorat en redlig och rättsinnad fosterlandsvän och jag en minister, hvars like Sverige aldrig och Europa knappast någonsin egt. Mig har han städse varit trogen och bevisat så stora tjenster, att jag dem näppeligen kunnat belöna». Äfven i de sista raderna i detta bref visade Carl Gustaf, att han glömt det forna missförhållandet och blott ihågkom de tjenster Oxenstierna gjort honom såsom konung. Då han kort derefter utnämnde den aflidne rikskanslerens mest afhållne son Erik till hans efterträdare, låg äfven häri en hyllning åt den store hädangångnes förtjenster.

Den 31 Augusti skedde den aflidnes bisättning i Jakobs kyrka, men den 18 Mars 1655 firades den högtidliga begrafningen i Stockholms Storkyrka, der konungen, drottningen, alla i hufvudstaden varande ledamöter af rådet och en ganska stor samling för öfrigt bevistade densamma. Kistan fördes sedermera till rikskanslerens stamgods Fiholm inom Jäders socken, i hvars kyrka han låtit uppresa grafvårdar åt sina hädangångna föräldrar och syskon samt åt sina före honom aflidna barn, och i denna kyrkas hvalf har han ock fått sitt eget sista hvilorum. Hans sondotters son, grefve Axel Gabriel Oxenstierna, har der låtit uppresa en grafvård af marmor, men någon offentlig minnesvård, värdig denne, en af Sveriges, en af verldens störste män, söker man ännu förgäfves.

Axel Oxenstierna var äfven till sitt yttre en vördnadsbjudande personlighet: en reslig gestalt, med värdig hållning; ansigte och växt fylliga; håret brunt, kortklippt och bakåt kammadt; pipskägget krusigt, bredt och tvärklippt, tidigt grånande, likasom håret; pannan hög, med djupa jemnlöpande fåror; ögonen mörkblå, stora, djupt liggande, med uttryck af klokhet och välvilja, men derjemte af allvar och befallande öfverlägsenhet; munnen dold af läpp- och pipskägget; kinderna blomstrande ännu på hans gamla dagar.

Så skildras han under sin kraftfullare ålder, men Whitelocke har af hans personlighet under sista året af hans lefnad gifvit en skildring, som äfven kan förtjena anföras och hvars utförlighet visar hvilket djupt intryck denna personlighet gjort på den engelske ambassadören.

»Rikskanslern», berättar han, »var en stor, ansenlig och ganska vacker man, vid 71 års ålder. Han var klädd i svart, hade en liten rock, fodrad med skinn, och ingen hatt, utan bar på hufvudet en med skinn fodrad sammetsmössa. Hans gråa hår och långa, breda skägg bidrogo ej litet till hans vördnadsbjudande utseende. Hans ansigtsuttryck var allvarsamt, men lifligt tillika, och hans sätt värdigt, men med mycken belefvenhet. Strax vid inkomsten satte han sig med ryggen åt elden, emedan han sade den vara besvärlig för ögonen. Han talte med färdighet en ganska vacker latin, och ehuru han äfven var fullt hemma i fransyskan, ville han dock ej tala detta språk, emedan han sade sig ej finna hvarföre det borde nyttjas hellre än det gamla romarespråket, som var både vackrare och rikare. Under samtalet berättade han en mängd händelser från sin förflutna lefnad och anförde flera af Gustaf Adolfs bedrifter. Han bad icke sällan om ursäkt för sitt myckna talande, hvilket, såsom han sjelf sade, var en s e n i l i s g a r r u l i t a s (en ålderdomspratsamhet); men det var ett stort nöje att höra honom, och i allt hvad han sade visade han stort förstånd och vidsträckta kunskaper.»

I sina anteckningar återkommer Whitelocke ofta till den gamle kanslern, öfver hvars långsamhet och betänksamhet han visserligen beklagar sig, men för hvilken han alltid röjer djup vördnad och beundran, och det är med synbar stolthet han berättar huru den store statsmannen tillåtit Whitelocke att få kalla honom sin fader.

På samma sätt finner man äfven i Chanuts anteckningar, ehuru denne var Oxenstiernas politiske motståndare och gjorde hans bekantskap under en tid, då hans verksamhet var betydligt inskränkt genom drottningens onåd, en mängd uttryck af aktning och beundran öfver hans öfverlägsna statsmannaegenskaper, hvilka erkändes äfven af sådana män som Richelieu och Mazarin. Den förre yttrade om Oxenstierna, att han var en outtömlig källa af väl uttänkta råd, och den senare, att om alla europeiska ministrar befunne sig på samma fartyg, borde styret öfverlemnas åt den svenske rikskansleren. Hugo Grotius, sjelf en af den tidens mest berömde män, ansåg Oxenstierna för sin samtids störste man. Polske storkanslern Lubomirski kallade honom »en prest utan prestvigning, en konung utan krona», och äfven Urban VIII, hvilken såsom påfve hade föga orsak att vara Oxenstierna bevågen, yttrade, att han var en af de utomordentligaste män, som verlden sett.

Det är högst sällsynt, att en framstående statsman vinner ett sådant erkännande af sin samtid, som i allmänhet plägar visa vida mera benägenhet att uppsöka hans svagheter än göra rättvisa åt hans öfverlägsenhet; men om samtida statsmän gåfvo Oxenstierna detta rättvisa erkännande, så vann han det i sitt hemland icke på långt när så, som

han förtjenade. Inom rådet hade han alltid ett starkt motparti, och ehuru högadeln visserligen erkände honom såsom sin förnämste ledare, funnos likväl äfven inom densamma rätt många, som hellre slöto sig till Brahes åsigter, hvilka framför allt förfäktade adelns rättigheter, än till Oxenstiernas, som alltid yrkade, att dessa skulle fullt motsvaras af skyldigheterna. Inom de öfriga samhällsklasserna var Oxenstierna i allmänhet mera aktad än älskad. Man erkände hans öfverlägsenhet och böjde sig för densamma, men någon varmare och mera allmän tillgifvenhet rönte han icke. Tvärt om var, synnerligast under 1650 års riksdag och tiden närmast derefter, sinnesstämningen mot honom i hög grad uppretad. Denna upphetsning gick dock visserligen snart öfver, men Oxenstierna betraktades dock fortfarande såsom den ihärdigaste och mäktigaste motståndaren till reduktionen af de afhända kronogodsen, hvilken så ifrigt yrkades af de ofrälse stånden, och i sjelfva verket var han aldrig populär, om man ock ej kunde undgå att inse och erkänna hans öfverlägsenhet. Äfven i en senare tid har man ofta nog i honom sett snarare den myndige, för sitt stånds fördelar ifrigt arbetande aristokraten än den varme, i många riktningar verksamme fosterlandsvännen. Aristokrat var han onekligen i ganska hög grad, men om han fordrade mycket *för* adeln, fordrade han icke mindre *af* den och ville alltid, att dess skyldigheter skulle fullt motsvara dess rättigheter. En så stor menniskokännare borde dock hafva insett, att ståndet skulle komma att visa vida större månhet om de senare än om de förra, och att således ett alltför öfvervägande förfäktande af adelns fördelar ej kunde vara gagneligt för samhället i dess helhet. Äfven ligger Oxenstierna till last, att han icke från början af Christinas regering, då han ännu var den ledande inom styrelsen, motsatte sig hennes slöseri med kronans egendomar, och framför allt, att han sjelf drog fördelar af detta slöseri och derigenom gjorde det för sig omöjligt att med allvar kunna förhindra det. Men om vi framhålla dessa hans fel, böre vi ej förgäta hans vida öfvervägande förtjenster. Att Sverige gick med ära ur den strid för religionens frihet och för Sveriges storhet, hvilken dess store konung börjat och som i sjelfva verket öfversteg dess krafter, var ganska väsentligt Oxenstiernas förtjenst, och ehuru en nyare tid visserligen mer och mer begynt betrakta den krigiska storheten ur en helt annan synpunkt, än den betraktades under detta krigiska tidehvarf, då den var den förnämsta, snart sagdt den enda, ser likväl hvarje svensk med stolthet tillbaka på denna Sveriges mest lysande tid och bör ej glömma att han, näst Gustaf Adolf, har hufvudsakligen Axel Oxenstierna att tacka för dessa så ärofulla blad i våra häfder. Ännu större och mera bestående voro dock Oxenstiernas förtjenster om vår inre styrelses utbildning, om undervisningens, vetenskapernas, handelns och näringarnas förkofran, hvarigenom det för Sverige blef möjligt att bära sin storhet och som öfverlefvat den. Följderna af hans fel hafva för länge sedan försvunnit, men följderna af hans förtjenster fortvara ännu, och afväger man oveldigt båda, så

måste man alltid i honom erkänna en af de mest storartade företeelser inom vår historia och tillika en af dem, som mest förtjena att i tacksamt minne bevaras.

Carl Gustafs förmälning.

Kort efter det Christina genom att låta utse Carl Gustaf till sin efterträdare ansåg sig hafva gifvit honom nöjaktig ersättning för sitt afslag å hans frieri, föreslog hon honom, såsom ytterligare tröst för detta afslag, att till sin gemål välja Maria Sophia De la Gardie, äldsta dotter till riksmarsken Jakob De la Gardie och till Ebba Brahe, syster till Christinas dåvarande gunstling, Magnus De la Gardie, samt enka efter rikskanslerns brorson, riksrådet Gustaf Oxenstierna. Hon var tre år yngre än prinsen, berömd så väl för sin skönhet som för den ovanliga duglighet, hvarmed hon förestod både sitt eget hus och hofvet, ty hon var då drottningens öfverhofmästarinna. Carl Gustaf skall äfven funnit den vackra enkan ganska intagande; men då han ingalunda var fri från bördsstolthet, ansåg han det ej anstå sig, såsom högättad tysk furste och Sveriges utkorade tronföljare, att ingå äktenskap med enkan efter en svensk friherre. Å andra sidan ville han ej heller genom en bestämd vägran stöta så väl drottningen som De la Gardieska och Oxenstiernska slägterna, utan gaf obestämda svar, alltid framhållande sin trofasta kärlek för drottningen såsom ett hufvudsakligt hinder för honom att ingå annan förbindelse. Man finner ock af ett bref från Ebba Brahe, att frågan ännu år 1652 icke var alldeles lagd å sido, ehuru den derefter småningom tystnade af.

Under tiden hade drottningen gjort honom ett nytt förslag, hvars föremål denna gång var hennes mest afhållna qvinliga gunstling och enda verkliga vän, den vackra Ebba Sparre, men äfven nu förklarade Carl Gustaf sitt hjerta redan vara så fästadt, att han ej kunde fatta ett annat tycke.

Christina lät emellertid ej afskräcka sig af dessa ursäkter, utan föreslog i stället en prinsessa af Mecklenburg-Schwerin, hvilken åtminstone var af lika furstelig börd som prinsen. Han tycktes ock mera benägen för detta förslag; men då prinsessans far vid denna tid hos kejsaren anförde bittra klagomål öfver Sverige, som beröfvat honom både Wismar och Warnemünde, blef detta giftermålsförslag afbrutet.

Dock hade Christina redan ett annat till hands, i det hon föreslog honom en af hertig Fredriks af Holstein-Gottorp döttrar. Äfven nu gaf dock Carl Gustaf undvikande svar, emedan han, så länge Christina innehade svenska tronen, ej ville ingå något giftermål, då han ej kunde vara säker, att icke Christina i sådant fall skulle ansett sig fritagen från sitt uttryckliga löfte att ej till gemål taga någon annan än honom. Men sedan hon nedlagt regeringen, kommo åter de holsteinska prinsessorna i fråga. Under sin resa genom Holstein besökte Christina den hertigliga familjen i Gottorp och tyckte mest om den äldsta prin-

sessan, Magdalena Sibylla, hvarom hon skref till Carl Gustaf. Denne skickade sina båda förtrogne Paul Würtz och Lorens von der Linde till Gottorp, för att äfven höra deras tycke samt till denna förbindelse utverka hertigens bifall. Detta vanns utan svårighet och de återförde så väl Magdalena Sibyllas som hennes yngre systers Hedvig Eleonoras porträtter till konungen. Den yngres behagade honom mest, och för henne hade äfven hans sändebud förklarat sig. Väl var hon redan förut lofvad åt en prins af Meklenburg, men han fick stå tillbaka för Sveriges konung och gifte sig i stället med den äldre systern.

Hedvig Eleonora, född den 23 Oktober 1636 och alltså nu aderton år gammal, blef sålunda Carl Gustafs trolofvade och Erik Oxenstierna utsågs att mottaga prinsessan af hennes fader samt föra henne till Sverige. Mot slutet af Augusti 1654 afgick amiral Bielkenstierna med fem krigsskepp från Stockholm att afhemta den kungliga bruden. Hon erhöll af sin far i hemgift 20,000 rdr, hvilka skulle återställas till det hertigliga huset, om konungen öfverlefde sin gemål och hon dog barnlös. Till morgongåfva fick hon 32,000 rdr eller 2,000 rdr årlig ränta och till hennes lifgeding bestämdes Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län, med en inkomst af 34,000 rdr. Hertigen och hertiginnan följde sin dotter till Eckenförde hamn, der svenska flottan låg, å hvilken hon gick om bord den 29 September. Vid Dalarö var konungen henne till mötes den 5 Oktober och förde henne till Carlberg, hvarest hon dröjde till dess allt var i ordning till deras förmälnings högtidliga firande. Härtill åtgingo de nästa veckorna, ty nu likasom vid kröningen nödgades konungen låna från den rikare adeln hvad som fordrades för att ersätta de prydnader och bohag, Christina bortfört ur slottet.

Först den 24 Oktober kunde Hedvig Eleonora hålla sitt högtidliga intåg i Stockholm, och den 26 kröntes hon i Storkyrkan till Sveriges drottning af erkebiskop Lenæus. Högtidligheterna efter bröllopet, hvilka för det mesta bestodo i upptåg och ringränningar, hvarvid Carl Gustaf Wrangel, Robert Douglas och Magnus De la Gardie gjorde sig mest bemärkta, kunde icke jemföras med dem, som åtföljt Christinas kröning, och när hon hörde dem beskrifvas, utropade hon: »Hvilka fattiga och ömkliga fester!» Det var likväl hennes eget slöseri, som vållat, att dessa fester måst blifva så föga praktfulla.

Carl Gustafs och Hedvig Eleonoras förening hade varit ett omständigheternas verk, hvari bådas hjertan haft ingen del; men den blef det oaktadt ganska lycklig. Carl Gustaf, som förut icke haft så få kärleksförbindelser, förblef derefter sin gemål trogen, och hon, hvars lynne var alltför lugnt för att hennes hjerta skulle kunna lifvas af någon varmare känsla, hyste likväl för sin make så mycken tillgifvenhet, som för en sådan natur var möjlig. När han under sitt fälttåg djupt in i Polen 1655 icke hann skrifva till henne så ofta hon önskade, ansåg hon det såsom bevis på kallsinnighet och sörjde djupt deröfver. Tidigt på våren 1656 besökte hon honom i Preussen och stannade

der till sent på hösten. Då han efter freden i Roskild 1658 kom till Göteborg, mötte hon honom der och följde honom sedermera nästan oafbrutet under åren 1658 och 1659. När mot slutet af sistnämnda år lyckan började vända sig mot den förut så segerrike konungen, sattes det flera gånger i fråga, att drottningen skulle återvända till Sverige; men nu, under motgångarna, ville hon ännu mindre vara skild från honom än förut under lyckans dagar, och hon stannade också hos honom ända till hans död.

Riksdagen 1655.

Sedan Kock återkommit från sin beskickning till Polen och underrättelse ingått om det Bremiska krigets lyckliga afslutande, blef under konungens frånvaro, men på hans befallning, fråga om krigsrustningars företagande framstäld i rådet den 11 December 1654 af *Erik Oxenstierna*, som vid sin återkomst med den kungliga bruden blifvit den 20 Oktober utnämnd till sin faders efterträdare såsom rikskansler. Riksdrotsen *Per Brahe* yttrade sig för de ifrågasatta rustningarna och menade, att faran från Polen och Ryssland borde i främsta rummet afses. *Magnus De la Gardie*, som nu återinträdt i utöfningen af riksskattmästareembetet, utbredde sig mycket om fredens lycka, men slutade med att under för handen varande omständigheter förklara sig för kriget, samt föreslog tillika, att, såsom förut varit brukligt i dylika vigtiga frågor, tvänne bland rådets närvarande ledamöter skulle utses att mot hvarandra utveckla skälen för och emot. Denna framställning bifölls och Christer Bonde utsågs att tala för de ifrågasatta rustningarna, men Bengt Skytte att anföra skälen deremot.

Under den derefter följande omröstningen yrkade *Christer Bonde*, att man först borde angripa Danmark, emedan man eljest icke vore säker från detta håll. Jönköping och Kalmar vore svaga värn mot ett danskt anfall, som, medan svenska härarne stridde i Polen, kunde blifva för Sverige farligt, synnerligast om Danmark erhölle biträde från Holland. *Carl Gustaf Wrangel* och *Arvid Wittenberg* instämde i denna åsigt. Danmark kunde med fördel anfallas på samma gång från Sverige och från de svenska besittningarna i Tyskland. Under ett sådant krig hade man ingenting att frukta från polackarnes sida, som voro fullt upptagne af sitt eget krig mot Ryssland, hvaremot man under ett krig mot Polen lätt kunde befara ett anfall från Danmark. För öfrigt kunde man ju efter slutadt krig mot Danmark vända sig mot Polen.

Å andra sidan yttrade sig så väl *Erik Oxenstierna* som *Per Brahe* för kriget mot Polen. Man borde icke för den hotande faran från Danmark lemna ur sigte den redan för handen varande i Polen. Gustaf Adolf hade i afseende å Danmark följt en alldeles likartad politik, som nu var i fråga mot Polen. Han hade, derest en kejserlig här skulle inbrutit från Tyskland i de danska länderna, medan Dan-

mark under trettioåriga kriget var i fejd med kejsaren, ämnat sjelf inbryta i Skåne, emedan Sveriges ställning ej tilläte det att overksamt åskåda Danmarks upplösning, och lika litet borde Sverige nu åse Polens, utan att sjelf dervid se sig till godo.

En tredje åsigt förfäktades af *Herman Fleming*, som väl tillstyrkte rustningars företagande, men ville dock, att man, i betraktande af rikets tillgångar, så mycket som möjligt borde undvika kriget, hvarföre man tills vidare borde inskränka sig till underhandlingar. Häri instämde *Gustaf Bonde*.

Rådets beslut blef, att hären borde rustas; ty om krig skulle företagas eller icke, kunde ej blifva föremål för rådets öfverläggningar, då sådant ej kunde beslutas förr, än frågan varit meddelad rikets ständer.

Följande dagen förekom till öfverläggning inom rådet, huru vida man, utöfver bekräftandet af de fördelar Sverige redan innehade, borde af Polen fordra ersättning för krigskostnaderna samt någon säkerhet, helst genom afträdandet af något landskap, för att Sverige framdeles ej måtte från detta håll blifva oroadt. *Riksdrotsen* talade ifrigt för ett sådant påstående och likaså *rikskansleren*, som gaf en vink om att flera polska undersåtare redan begärt svenska konungens beskydd. *Bengt Skytte* utvecklade nyttan af Preussens besittning. Den vore en förmur för Lifland och hölle genom sitt läge både Polen och Brandenburg i tömmarna. *Herman Fleming* talade äfven nu för en fredlig politik. Kunde någon säkerhet vinnas, helst i penningar, vore det godt, men framför allt borde man söka freden och ej kasta sig i några vidlyftigheter genom att bevisa polackarnes begäran om skydd. *Thure Sparre*, *Erik Gyllenstierna* och *Gustaf Bonde* voro af samma mening. De båda sistnämnde tillstyrkte dock att man väl borde sluta fred med Polen, men derefter gå mot Ryssland.

Kort efter dessa öfverläggningar inom rådet utfärdade konungen den 20 December en kallelse till »alla grefvar, friherrar, ridders- och frälsemän, som till laga år komne äro och ej laga förfall hafva; alla öfverstar, öfverstelöjtnanter och majorer samt en ryttmästare eller kapten af hvart landtregemente; alla biskopar och superintendenter och två af hvart kapitel samt en prestman af hvart härad; af hvar stad en borgmästare och en rådman eller annan borgare och af hvart härad en bonde» att sammanträda till allmän riksdag i Stockholm den 26 Februari 1655, »eftersom Europas och enkanneligen vårt kära fäderneslands närvarande tillstånd och öfverhängande fara, jemväl de vidt utseende förändringar, som dagligen förelöpa, fordra en idkesam åhåga, huru riksens försvar och säkerhet må på en och annan befarande oförmodlig händelse befrämjas, såsom ock emedan dessförutan några särdeles högvigtiga ärenden förelöpa.»

Tillika skickades Kock ännu en gång till Polen med uppdrag att, då detta rike i följd af inre tvedrägt samt ryssarnes och kosackernes anfall tycktes vilja sönderfalla, höra sig före, huru de polska ständerne,

ämnade vid så fatta omständigheter göra samt, i händelse de voro hugade att underkasta sig Sveriges beskydd, föreställa dem svenska statens fördelaktiga ställning, lugna deras farhåga för nya tullafgifter och så vidare. Samtidigt sändes Lars Kagg och några andra af det högre krigsbefälet att mönstra landtregementena i Sverige samt Gustaf Adolf Lewenhaupt i samma ändamål till Finland.

Förtroliga meddelanden från den nye rikskanslern till hans svåger, riksmarsken Gustaf Horn, som nu var generalguvernör i Lifland, visa emellertid, att midt under dessa rustningar mot Polen var konungens ögonmärke hufvudsakligen riktadt på Ryssland. Det var farhågan, att denna makt skulle vinna allt för mycken förstoring genom polska republikens styckande, som väsentligen förmådde Carl Gustaf att uppträda i Polen; och i öfverensstämmelse härmed gjorde också Erik Oxenstierna sin svåger uppmärksam derpå, huru det för Sverige var af största intresse att afhålla ryssarne från Östersjön och att de ej finge fatta fast fot i Kurland, hvarigenom de kunde inverka skadligt på Sveriges sjöfart och snärja Lifland. Horn borde derföre, i händelse ryska hären ginge in i Litauen och Hvita Ryssland, förhålla sig stilla samt endast söka vinna kurländarnes och litauernes vänskap; men om ryssarne intoge Dünaburg och började agera i eller omkring Kurland, måste Horn vidtaga verksamma åtgärder deremot — först taga litauerne i beskydd, derest de sådant begärde, och äfven med vapen understödja dem, men dock endast gå försvarsvis till väga.

I början af det nya året företog konungen en resa genom riket, för att göra sig mera känd af sitt folk och äfven för att närmare lära känna förhållandena i landsorterna. Mycken tid hade han dock ej att härtill använda, ty han ville vara tillbaka i Stockholm innan riksdagen begynte. Ett godt slädföre gjorde också hans färd både snabb och angenäm. Han tog vägen genom Södertelje, Nyköping, Linköping och Jönköping till Halmstad, der pfaltzgrefven af Sulzbach, som kom från Holstein, var honom till mötes. Derifrån vände han genom Göteborg tillbaka till hufvudstaden, nöjd och belåten med det mottagande, han öfver allt rönt.

I slutet af Februari sammanträdde riksdagen, men dess högtidliga öppnande skedde först den 12 Mars. Presidenten i bergskollegium, *Erik Fleming*, som varit landtmarskalk vid 1654 års riksdag, fick äfven nu samma förtroende. Erkebiskop *Lenæus* var talman för presteståndet, och justitieborgmästaren i Stockholm *Peder Claesson Prytz* var borgareståndets talman [1]).

Den kungliga propositionen handlade hufvudsakligen om ställningen till de utländska makterna och öfverlemnade till ständerna att öfverenskomma om bästa sättet att förse rikets säkerhet, huru hären

---

[1]) Bondeståndets talman finnes ej uppgifven, lika litet som vid 1654 års riksdag. I råds- och riksdags-protokollen omtalas visserligen »böndernes talman», men utan någon uppgift om hans namn.

måtte kunna genom utskrifning förstärkas och nödiga penningemedel anskaffas.

Första öfverläggningsämnet vid riksdagen blef i anledning häraf kriget och beredandet af erforderliga medel dertill. Äfven vid denna riksdag, likasom vid den år 1652, tillsattes ett hemligt utskott, hvars ledamöter utsågos af konungen och i hvilka inga bönder suto. Det hade att yttra sig rörande krigsfrågan, och öfverläggningarna derom skedde i konungens närvaro. Han framstälde hufvuddragen af den politiska ställningen och framhöll de anledningar till krig den innebar, hvarefter frågan närmare utvecklades af rikskanslern. Öfverläggningarna fortgingo endast under tre dagar, hvarefter ständerna öfverlemnade till konungen att i denna fråga besluta.

Derefter följde rådplägningarna om den utskrifning och de gärder, som kunde anses erforderliga. Härom öfverlade stånden både länge och ifrigt, dels hvart för sig och dels med hvarandra genom utskott. Resultatet blef, att ständerna beviljade för åren 1656, 1657 och 1658 en utskrifning efter samma grunder, som blifvit stadgade vid 1652 års riksdag, nemligen att en knekt skulle uppsättas af hvart tionde skatte- och krono- samt hvart tjugonde frälsehemman. Borgareståndet lofvade att, under nämnda trenne år, hålla dubbelt antal båtsmän mot vanligheten tillhanda, om nöden oundvikligen så fordrade. Boskaps- och mantalspenningarna skulle utgöras efter vanligheten, äfvensom slagtareaccisen. Qvarntullen skulle åter införas i vissa större städer. Allmogen åtog sig att utgöra en tunna spanmål och en rdr i penningar för hvart helt hemman, dock endast för ett år; adeln och krigsbefälet att för sina landtbönder erlägga hälften mot skatte och krono af all extraordinarie krigshjelp; presterskapet att utgöra, biskopar och superintendenter en afgift i ett för allt enligt särskild upprättad längd, presterne på landet en spanmålshjelp af två tunnor spanmål för hvarje 60 mantal inom församlingarna, och i städerna en tjugondedel af det underhåll, de hade af kronan i spanmål, penningar eller annan ränta, samt borgerskapet att under de tre följande åren erlägga en krigshjelp, hvar stad efter som den å en särskild förteckning sig angifvit.

Det svåraste öfverläggningsämnet vid denna riksdag var likväl det om en reduktion af de afhända kronogodsen. Vi hafva i det föregående visat, huru ifrigt en sådan yrkades af de ofrälse stånden vid 1650 års riksdag. Under den nästföljande öfvergåfvos bönderne af preste- och borgarestånden, men fortsatte detta oaktadt sitt yrkande på reduktionen lika ifrigt som förut, ehuru de ingenting kunde utverka mot de tre öfriga ståndens så väl som regeringens beslut. Vid 1654 års riksdag väntade man att denna fråga skulle återkomma, men allas tankar voro då så upptagna af regentombytet, och riksdagen blef, sedan detta försiggått, så hastigt afslutad, att den kinkiga frågan äfven då blef undanskjuten. Vi hafva emellertid sett, att den nye konungen gjort en början till denna frågas handläggning genom de uppgifter han infordrade från kammarkollegii president Herman Fleming och från

rikskammarrådet Gustaf Bonde. Han tyckes äfven från andra bland sina i kammarverket erfarne rådgifvare hafva begärt upplysningar i detta vigtiga ämne, ty man eger ännu i behåll ett sådant af riksrådet Christer Bonde afgifvet betänkande, hvilket synes blifvit lagdt till grund för det reduktionsförslag, konungen sedermera framstälde.

I detta betänkande visas, huru vissa orter länge ansetts för kronan så omistliga, att gods der icke kunde begäras. Så vid bergverken, der kronan genom afhändandet af sina gods skulle mista ej blott räntorna, utan äfven möjligheten att föröka sina inkomster af dessa verk; så ock vid militien. Öfver denna vore visserligen en jordebok med stor möda upprättad, men man kunde väl sätta i fråga, om vid medgifna godsbyten allt tillgått som det bort; om icke regementena blifvit försvagade eller öde hemman gifna i stället för goda eller ock hemman bortgifna å orter, der sådant varit förbudet och der de bort orubbadt för militien bibehållas. Så vid amiralitetet, så ock i afseende på kronans slott, ängar, fiskerier, »der ingen borde drista sig att insticka». I konung Gustaf Adolfs tid hade ingen vågat begära gods på förbuden ort. Samma grundsats hade ock blifvit följd under förmyndarestyrelsen, och äfven i början af Christinas egen regering hade sådana gods endast sparsamt blifvit utdelade. Alla sådana gods borde återkallas utan anseende till personen. Likaså borde alla gods, som i strid mot Norrköpings riksdagsbeslut blifvit bortgifna för evärdelig tid, antecknas till rättelse; expektanser, som hade begynt gifvas till så betydligt antal, att de förorsakade den största oreda, alldeles försvinna, samt slutligen, om någon för oriktigt uppgifna fordringar eller förtjenster erhållit kronogods, dessa honom fråntagas.

I hufvudsaklig öfverensstämmelse med detta Christer Bondes betänkande gjorde konungen den 13 Mars till rådet en framställning rörande reduktionen af sådana gods, som ansågos för kronan omistliga. Rådet öfverlade om de närmare bestämmelserna och genomgick under de följande dagarna de särskilda slagen af sådana orter, inom hvilka inga gods finge kronan afhändas. Sedermera framstäldes denna fråga af rikskanslern i hemliga utskottet den 22 Mars, så snart öfverläggningarna rörande den yttre politiken der vore afslutade. Rikskanslern uppräknade de särskilda slagen af omistande orter, och en utredning af ämnet skedde så väl af honom som af riksdrotsen. Den 24 Mars förekom ärendet å riddarhuset, der några bland riksråden infunnit sig, anförda af rikskanslern, som utförligt framlade grunderna för konungens förslag. Då rikets medel ej voro tillräckliga och kronogodsen utgjorde en hufvudkälla för statsinkomsterna, vore den föreslagna åtgärden nödvändig, hvarföre ridderskapet och adeln uppmanades att med lugn öfverlägga om förslaget och glömma sitt eget bästa för det allmänna. Rikskanslern erinrade vidare om de stora svårigheter, man vid föregående riksdagar haft att afhålla de öfriga stånden från att vidröra denna fråga, försäkrande att man nu med detta ömtåliga ärende gått till väga så försigtigt som möjligt, samt att konungen ej ville

skada någon enskild. Derpå genomgick han de särskilda slagen af omistande gods, visade deras oumbärlighet för hofvet, för härens och flottans bestånd samt för bergverken, och sade till slut, att »der man icke i tid sökte bot, skulle sedan oförmodligen nätet dragas oss allom öfver hufvudet, när skadan vore obotlig. Deremot, om detta förslag verkstäldes, skulle adeln företaga androm den opinion, de kunde hafva, att det förnämsta ståndet icke sökte rikets välfärd. Hvar och en skulle sedan vara säker om sitt och ridderskapets ruin vara afvänd.»

Efter detta föredrag af rikskanslern samtalade landtmarskalken med de särskilda adelsklasserna och svarade sedermera i deras namn, att de biföllo förslaget i allmänhet, men önskade att konungen och riksens råd måtte med dem närmare öfverlägga om de särskilda bestämmelserna. Sedan rikskanslern derefter anfört de öfriga hufvudpunkterna i förslaget — om upphäfvandet af expektanser och förvandlingen af de för evärdelig tid bortgifna godsen till Norrköpings beslutsgods — valde adeln ett utskott af aderton ledamöter, som skulle härom öfverlägga med riksråden, och af detta utskott behandlades reduktionsfrågan under det återstående af riksdagen, medan man å riddarhuset sysselsatte sig med de öfriga riksdagsärendena.

Förslaget till reduktionsstadga blef inom utskottet noga granskadt och sedermera föredraget på riddarhuset allt efter som det hann i kansliet uppsättas. I hvad det rörde de omistande godsen antogs det utan svårighet; men vid föredragningen af den nästföljande punkten om expektansernas upphörande, yrkade tredje klassen, med Clas Rålamb i spetsen, att denna punkt skulle omfatta äfven det liknande förhållande, som egde rum vid grefve- och friherreskapen, och under följande dagens öfverläggning begärde tredje klassen, att skilnad måtte göras mellan meriterade och omeriterade innehafvare af gods. Båda dessa framställningar väckte stor oro och förtrytelse inom de båda öfriga klasserna, hvilka ock förenade sig att öfverrösta den tredje.

Det första reduktionsförslaget antogs emellertid på riddarhuset den 24 April och meddelades redan samma dag af rikskansleren till ett utskott af preståndet samt derefter till borgareståndets utskott. Det antogs utan svårighet af alla stånden och man hade sålunda beslutat, att de gods, som voro oumbärliga för förvaltningens regelbundna gång, skulle genast kallas tillbaka till kronan, alla för evärdelig tid bortgifna kronogods förvandlas till Norrköpings beslutsgods samt alla expektanser upphöra. Men härmed voro kronans tryckande behof för tillfället icke afhulpna, och konungen framstälde derföre den 26 April i rådet det förslag, att, som det redan beviljade icke gjorde tillfyllest för kronans behof, skulle kronogodsens innehafvare antingen åtaga sig en årlig bevillning af 200,000 daler silfvermynt, tills denna summa kunde blifva kronan ersatt genom återfallande gods, eller ock genast afstå en fjerdepart af godsen och behålla det öfriga — den årliga räntan af de afhända kronogodsen beräknades nemligen till 600,000 daler s. m., ehuru den i sjelfva verket uppgick till vida högre belopp, och en fjerdedel

af denna ränta antogs således utgöra 150,000 daler, så att efter denna beräkning detta senare alternativ skulle blifva fördelaktigare än den föreslagna årliga bevillningen.

Öfverläggningarna om detta förslag, som utgjorde det andra skedet i reduktionsförhandlingarna vid denna riksdag, föranledde vida flera och hetsigare strider än det förra förslaget. Det första alternativet om en årlig bevillning förkastades redan inom utskottet, såsom stridande mot adelns privilegier och Norrköpings beslut. Icke heller visste man huru man skulle afräkna de till kronan återfallande godsen och sedan med billighet förena återstoden. Mot det andra alternativet åter anmärktes svårigheten att rättvist bestämma huru den fjerdepart af godsen, som till kronan skulle återfalla, borde beräknas. För dem, som hade små donationer, blefve det allför tungt att förlora en fjerdepart deraf, och det syntes obilligt, att samma beräkningsgrund skulle gälla för dem, som för innehafvarne af de stora donationerna eller förläningarna, för hvilka en sådan förlust vore vida mindre känbar.

När frågan förekom på riddarhuset, blef motståndet långt starkare än vid den förra framställningen. Vid omröstningen om sjelfva reduktionsgrunden yrkade tredje klassen, att den, som mera fått, borde ock mera återgifva, samt gjorde detta till vilkor för sitt bifall till hela förslaget. De båda öfriga klasserna läto sig härmed nöja, dock under förbehåll att det endast skulle lända utskottet till efterrättelse och att frågans afgörande alltid skulle stå ståndet i dess helhet öppen. Utskottet föreslog nu, att den, som fått ett gods af endast ringa värde, skulle afstå en tjugondedel deraf; den, som fått ett af dubbelt så stort värde, en tiondedel, men deremot den, som erhållit gods af 20,000 daler s. m. värde och deröfver, två tredjedelar.

I detta skick kom frågan till rådet, der den sålunda föreslagna reduktionsgrunden väckte mycket ogillande. Rikskanslern frågade hvad det var för subtiliteter man nu kom med, hvilken proportion man ville hafva stadgad och huru man ville utfinna just den, som vore den rätta, då alla vore lika i afseende på åtkomstsättet. Hans tanke var, att en fjerdepart borde utgå, lika för alla. Detta blef ock rådets mening, hvilken följande dagen föredrogs på riddarhuset, der en liflig tvist uppstod mellan den i de två första klasserna representerade fåtaliga högadeln och den talrika lågadeln i den tredje. Slutligen medgaf dock äfven denna, att fjerdeparten skulle utgå lika för alla, dock att »de fattige skulle med nåde anses.»

Härefter blef den vidlyftiga reduktionsstadgan uppsatt i kansliet; men då den återkom derifrån fullt utarbetad den 7 Juni, uppstod en strid mellan adeln och de ofrälse stånden, hvilka dittills förhållit sig passivt, så länge frågan diskuterades inom adeln, men nu, när den skulle öfvergå till en allmän författning, framkommo med den ena anmärkningen efter den andra. I synnerhet fästade man sig vid en punkt i stadgan, der det hette: »Såsom nu allt detta stadgas till en evigvarande förordning, alltså skall ock sådant oryggligen af efterkommande

Sveriges konungar och alla Sveriges invånare *evärdeligen* observeras.» Genom denna punkt afskars all utsigt att i framtiden kunna sträcka reduktionen längre, än som nu skett, och denna s. k. *fjerdeparts-räfst* blef sålunda en slutlig uppgörelse, hvarigenom de kronan afhända godsens innehafvare friköpte sig från hvarje ytterligare reduktion, hvilket på intet sätt öfverensstämde med de ofrälse ståndens fordringar. Under öfverläggningen inom dem anmärktes tillika svårigheten att skilja mellan orter som äro omistande eller icke, då i sjelfva verket alla orter voro omistande. Reduktionstiden borde räknas från 1604 och icke från 1632 års slut. Äfven de kronogods, som blifvit köpta för evärdelig tid, borde lika som de bortgifna återfalla till kronan eller åtminstone förlora naturen af evärdelig besittning. Många, som ej inlagt några utmärkta förtjenster, skulle enligt den nu föreliggande reduktionsstadgan komma att behålla sina kronogods, och i allmänhet vore en närmare undersökning nödvändig, innan det blefve bestämdt, att blott en fjerdedel af de afhända godsen skulle återkomma till kronan. Den 13 Juni förklarade ett borgareståndets utskott inför rådet, att ståndet ej kunde underskrifva detta beslut. Trenne dagar å rad skickade preseståndet till rådet ett utskott att begära uppskof, och bönderne sade, att om de skrefvo under, måste de frukta att vid hemkomsten blifva ihjelslagna af sina medbröder.

Uppträdena vid 1650 års riksdag hotade sålunda att nu blifva förnyade, och rikskansleren yttrade i rådet sin farhåga, att riksdagen kunde gå sönder här såsom i Polen, hvilket vore något i Sverige dittills oerhördt. Den 14 Juni öfverlade rådet hvad som vore att göra, då adeln yrkade på beslutets utfärdande, men de tre öfriga stånden vägrade underskrifva det. Rikskanslern föreslog, att beslutet borde utfärdas, men ej såsom för alltid gällande lag. Detta ville rådet dock ej medgifva, utan föredrog att vädja till konungen, som den 18 Juni infann sig i rådet och gjorde en utförlig framställning af förhållandena, beklagande sig öfver minskningen i kronans inkomster, så väl som deröfver att kronans rättigheter vore underkastade strid, då de inkomster, som trädt i stället för räntorna å kronogodsen, numera såsom bevillningar vore beroende af ständernas beslut. Tvänne meningar uttalade sig nu i rådet: den ena, som i synnerhet förfäktades af Gustaf Boude, att beslutet skulle blifva beståndande såsom det var fattadt och reduktionen således anses för alltid fulländad; den andra, att hela beslutet skulle förfalla och adeln åtaga sig en kontribution tills vidare. Konungen ansåg det vid riksdagen fattade beslutet innefatta hufvudsakligen trenne punkter: om de omistande godsens återkallande; om de allodiala (för evärdelig tid kronan afhända) godsens förvandling till länegods samt om fjerdepartens indragning. De båda första punkterna kunde blifva beståndande, men, hvad fjerdeparten beträffade, kunde räntan deraf gifvas i penningar tills vidare, till dess en undersökning försiggått, hvarefter först ett för alltid gällande beslut skulle fattas. Vid omröstningen inom rådet utföllo dock de flesta rösterna för att

konungen skulle förmå de tre ofrälse stånden att antaga och underskrifva beslutet. Endast Bengt Skytte, rikskanslern Erik Oxenstierna och riksskattmästaren Magnus De la Gardie synas hafva biträdt konungens mening.

Konungen förklarade, att han väl ville försöka med de tre stånden, men förut måste man veta medelst hvilka skäl de borde öfvertalas, ty att bruka den konungsliga myndigheten till en befallning, utan några grunder, det anstode honom ej. Han kunde icke gynna det enaståndet mera än det andra. Härvid stod han ock fast och lät följande dagen, den 19 Juni, förr än de tre ståndens deputerade kommit upp till slottet, uppläsa för rådet förslag till en ny paragraf i riksdagsbeslutet, af innehåll att en ransakning skulle hållas innan nästa riksdag, då det afgörande beslutet kunde fattas, och att under tiden en bestämd kontribution skulle utgå af godsen. Rikskanslern föreslog, att denna kontribution skulle bestämmas till fjerdeparten af godsens ränta, och detta blef nu rådets enhälliga beslut, hvilket således i sjelfva verket öfverensstämde med hvad konungen dagen förut föreslagit. I denna första brytning mellan konungen och rådet hade således han blifvit den segrande.

Beslutet, sådant det i rådet blifvit fattadt, framstäldes genast för riddarhuset genom några bland rådets ledamöter, anförda af rikskanslern, samt bifölls äfven af adeln. De öfriga tre stånden gjorde visserligen åtskilliga invändningar deremot; men då deras hufvudsakligaste anmärkning mot det förra beslutet, att reduktionen derigenom skulle blifva för alltid afslutad, nu var undanröjd, medgåfvo äfven de, att den föreslagna reduktionsstadgan finge intagas i riksdagsbeslutet, dock så, att konungen skulle deröfver sjelf författa en ytterligare förklaring, hvilken ständerna lofvade med hörsamhet efterkomma.

I riksdagsbeslutet af den 25 Juni 1655 infördes ock, att ständerna »funnit nödigt sätta kronans fasta jordagods i ett bättre stånd, än de nu voro, ty ehuruväl några lägenheter deribland kunna för vissa skäl hafva varit upplåtna till inbyggarne i riket och dermed landets häfd och uppkomst, jemte undersåtarnes förkofring, befordrad, emedan likväl ögonskenligen missbruk dervid äro inritade, som i många stycken göra rikets inkomster och rättigheter märkligt intrång; ty rätta vi gerna, och oaktadt icke ringa afgång för oss deruppå följer, våra privata intressen till fäderneslandets allmänna välmåga.» De medgåfvo derföre, att »en skälig och moderat reduktion må deröfver anställas» efter vissa grunder, som härefter anfördes. Allt hvad före konung Gustaf Adolf den andres och stores död den 6 November 1632 blifvit bortsåldt, bortgifvet eller på annat lagligt sätt från kronan föryttradt skulle förblifva fast och stadigt. Deremot skulle hvar och en, som efter den 6 November 1632 erhållit af kronan skatte- eller kronojord, vara skyldig att derå förete fullständiga åtkomsthandlingar, och om dervid visade sig, att sådan jord blifvit bortgifven på grund af falska uppgifter om egendomen eller dess värde eller om gåfvotagarens eller dess förfäders

förtjenster, skulle all på sådant sätt kronan frångången egendom indragas, äfvensom de, hvilka vid köp eller byten gjort kronan orätt, skulle återgälda skadan.

Alla sådana kronan afhända egendomar, som antingen genom kungligt påbud eller sin egen beskaffenhet städse varit hållna för konungarnes och kronans omistande gods och inkomst, såsom kronans slott, ladugårdar, ängar, parker, fisken, qvarnar, krutbruk, fästningar, hemman anslagna till boställen, löner eller underhåll åt presterskapet, läroverken, hospitalen, länsmän, häradshöfdingar, lagmän, postverket, land- och sjömilitien, alla lotshemman, alla hemman, som till faktorier varit anslagna, alla bergslager, alla hammarskatter, strömsafrader, stora och små tullar, skatter och afrader, utgående af sådana städer, som äro byggda omedelbart under kronan, samt alla hemman inom Svartsjö, Gripsholms, Eskilstuna, Ulfsunda och Strömsholms län — skulle till konungen ingifvas och afträdas, med alla till desamma hörande räntor och rättigheter, så vida desamma sedan den 6 November 1632 varit kronan afhända. Dervid skulle dock iakttagas, att hvad endast genom kunglig mildhet blifvit från kronan bortgifvet skulle utan lösen eller vederlag återgifvas, så vida icke godset blifvit märkeligen förbättradt, hvilket skulle värderas af dels adeliga, dels andra ärliga mätismän, och innehafvaren derefter skäligen förnöjas; att, om någon köpt skatterättigheter af bönderna i de gods han fått i gåfva, skulle han bevisa hvad han utlagt och få det tillbaka, innan han afstode rättigheten och gården; att, om gods innehades såsom pant för en fordran hos kronan, skulle denna fordran, sedan den blifvit pröfvad och uttryckligen funnen, först godtgöras, innan panten behöfde afträdas; att, om något gods blifvit köpt eller bytt från kronan, skulle, sedan köpets eller bytets riktighet blifvit pröfvad, köpesumman återgäldas eller vederlag lemnas, innan godset afträddes.

Af alla gods, som sedan den 6 November 1632 blifvit kronan afhända, skulle fjerdeparten återgifvas, men då en undersökning måste föregå, innan sådant kunde med säkerhet bestämmas och kronans uppbörd under tiden blefve oviss, skulle redan för det löpande året 1665 och intill kyndelsmessan 1658 så mycket i penningar till kronan utgifvas, som motsvarade denna fjerdeparts ränta, efter den uträkning, som i kammarkollegium plägade gifvas på viss och oviss ränta samt efter kronans vanliga persedelvärdering.

Alla gods, som sedan den 6 November 1632 blifvit från kronan bortgifna emot Norrköpings riksdagsbeslut af år 1604 till evärdeligt arf och frälse, skulle förändra natur till likhet med de vilkor, som vid nämda riksdag blifvit fastställda, så att de vid sista manliga arfvingens frånfälle komme att återfalla till kronan, äfvensom alla expektanser å kronogods afskaffades.

Samma dag, som riksdagsbeslutet undertecknades, utfärdades äfven af konungen, »med samteliga riksens ständers samtycke och vetskap», en »stadga angående godsen och deras reduktion», i hvilken närmare

bestämmelser rörande reduktionen meddelades; och den 9 Juli utnämndes kommissarier för dess verkställighet, med Herman Fleming såsom ordförande. I sin för dem utfärdade instruktion befalte konungen dem att genast gripa verket an, så att man måtte få någon visshet om det löpande årets inkomster, och några få dagar derefter trädde kommissionen i verksamhet.

Ett vigtigt steg var sålunda taget till den af de ofrälse stånden så länge och så ifrigt yrkade samt af adeln lika ifrigt bestridda reduktionen. Det var visserligen icke på långt när så omfattande, som de ofrälse stånden önskat, och i synnerhet klagade man, att ingenting blifvit bestämdt om den mängd skattehemman, som genom skattens försäljande eller förlänande till adeln blifvit eller voro nära att blifva förvandlade till frälsehemman och deras innehafvare från sjelfständiga bönder till adelns underhafvande; men början till en reduktion var dock alltid gjord och ingenting hindrade att den i framtiden kunde blifva mera omfattande. Adelns afsigt var tydligt att genom fjerdepartsräfsten friköpa sig från all ytterligare reduktion, men derigenom att konungen vid detta tillfälle trädde på de ofrälse ståndens sida, blef detta förekommet och frågan hållen öppen för framtiden. Det visade sig ock omisskänligt, att den sjelfständiga hållning, konungen härvid iakttog, i hög grad inverkade på både rådet och adeln, då det förra, efter att den ena dagen hafva öfverröstat konungen, likväl den nästföljande enhälligt öfvergick till hans åsigt och förmådde adeln att biträda densamma. Utan tvifvel befarade man att genom detta konungens närmande till de öfriga stånden blifva bragt till vida större eftergifter, än man nu underkastat sig, och föredrog derföre att få frågan undanskjuten, helst det förestående kriget kunde antagas gifva både konungen och ständerna vid deras nästa sammanträde så mycket annat att tänka på, att den ömtåliga frågan äfven då kunde med all sannolikhet antagas blifva hvilande [1]).

Förhållandet till utländska makter.

Sedan riksdagen åtskilts i slutet af Juni 1655 och rikets inre angelägenheter blifvit ordnade så, som omständigheterna medgåfvo, kunde Carl Gustaf åter egna sig mera åt förhållandet till främmande makter, hvilket också var sådant, att det påkallade en ganska sorgfällig uppmärksamhet.

Sverige hade under Gustaf Adolfs regering och den derefter följande förmyndarestyrelsen blifvit en eröfrande makt, som förstorat sig på alla sina grannars bekostnad. Hos ingendera af dessa kunde således någon uppriktig välvilja påräknas, utan tvärt om måste man alltid

---

[1]) Jmfr *Stiernman,* Alla riksdagars och mötens beslut, II: 1231—1258. — *Svedelius,* Om reduktionen af krono- och adliga gods under Carl X Gustafs och Carl XI:s regering. Upsala 1849, s. 57—79.

vara beredd, att de skulle söka vid första lägliga tillfälle återtaga det förlorade. Å andra sidan åter kunde Sveriges ställning såsom stormakt icke anses fullt betryggad, innan det vunnit den redan under sista danska kriget eftersträfvade besittningen af Bohus län, Skåne och Bleking samt sålunda fått sin sydliga gräns utsträckt till Kattegat, Öresund och Östersjön, och äfven innan dess besittningar i Lifland blifvit förenade med dem i Pomern och öfriga delar af norra Tyskland. Ditåt måste Sveriges eröfringspolitik antagas syfta, och så väl Danmark som Polen och tyska riket måste således anse sig fortfarande hotade af denna uppåtsträfvande makt, likasom äfven Europas då varande förnämsta sjömakt och handelsstat, Holland, måste finna sjöfarts- och handelsintressen i Östersjön hotade af en makt, hvars uppgift det tycktes hafva blifvit att göra sig till ensam herre öfver detta haf, dit också Ryssland, som af Sverige blifvit derifrån undanträngdt, måste af sitt läge finna sig manadt att söka å nyo framtränga. Hvardera af dessa Sveriges fem grannstater, ty såsom sådan kunde äfven Holland anses, då dess sjöfart var i så nära beröring med den svenska, måste sålunda betraktas såsom Sveriges naturliga fiende och den svenska regeringen följaktligen äfven egna särskild uppmärksamhet åt förhållandena derinom.

Danmark styrdes fortfarande af Fredrik III, hvilken Christian IV:s yngre son hade uppvuxit utan utsigt till tronen och i stället egnat sig åt det andliga ståndet. Han hade 1623 blifvit biskop i Verden och 1634 erkebiskop i Bremen, men sett båda stiften falla i svenskarnes händer och redan af denna anledning fått gammalt agg till Sverige, hvilket ytterligare ökades genom Sveriges anfall mot Danmark 1643, dess landvinningar i Brömsebrofreden och det beskydd Christina lemnat Fredriks hätskaste fiende Corfits Ulfeldt. Genom sin äldre broders prins Christians död i Juni 1647 hade Fredrik kommit tronen närmast och blef äfven under följande året sin faders efterträdare. Sluten, inbunden och utan att ega något af det öppna, frimodiga, vänligt nedlåtande väsende, som gjort hans far så omtyckt af danska folket, hade emellertid Fredrik en ganska fast vilja och öfvergaf aldrig hvad han en gång föresatt sig, ehuru han sorgfälligt gömde det inom sig till dess handlingens stund var inne. Han var sedan 1643 förmäld med Sofia Amalia, en dotter till hertig Georg af Braunschweig-Lüneburg, som spelade en temligen tvetydig rol under tyska trettioåriga kriget. Hon var i flera hänseenden ett öfverlägset fruntimmer, som genom sin skönhet och sitt vänliga sätt gjort sig omtyckt af folket och genom sin klokhet vunnit stort inflytande öfver sin gemål, hvilken hon förstod att ingifva samma hersklystnad, som utgjorde det mest framstående draget i hennes eget skaplynne. Båda måste, med djup inre harm, tills vidare underkasta sig den öfvermäktiga och äfven öfvermodiga adelns välde och stillatigande åse huru allt förföll under detta olyckliga adelsvälde. De hade ock i Corfits Ulfeldt, äfven såsom landsflyktig, en ganska farlig fiende, som först gjorde allt för att förmå svenska regeringen till ett anfall mot Danmark och äfven skulle lyckats

häri, så vida icke Oxenstierna ståndaktigt motsatt sig Christinas krigslystnad, samt sedermera sökte genom Whitelocke, under hans beskickning i Sverige, förmå engelska regeringen att angripa Danmark, hvilket Whitelocke dock afböjde, under uttalande af sin förundran öfver att Ulfeldt så ifrigt sökte skada sitt eget fädernesland.

Under sådana förhållanden hade Fredrik III visat sig synnerligt angelägen att bibehålla fred med Sverige, och Carl Gustafs sändebud vid danska hofvet, Magnus Duréel, hade ock gifvit en sådan skildring af ställningen i Danmark, att deraf tillräckligen syntes, det någon fara från detta håll åtminstone för tillfället ej kunde hota Sverige. »Hos främmande makter», skref han, »står Danmark i ringa anseende, hos sina grannar i jalousi, äfven hos det furstliga huset i Gottorp. Inom riket finnas hvarken conduite, courage, penningar, kredit eller soldater. Landet ligger öppet, nästan alla städer likaledes. Flottan saknar både bemanning och ammunition. Man värfvar icke och äfven om man skulle göra ett försök dermed, finge man intet tillopp utom af en hop stackare. De, som här kallas officerare och soldater, äro alla oöfvade. Inom sjelfva regeringen råder tvedrägt: kungen är emot rådet, och detta är söndradt, alla undersåtarne desperata.»

En sådan teckning af tillståndet i Danmark var visserligen väl egnad att skingra alla farhågor för anfall derifrån, men ock, å andra sidan, uppmuntrande för de krigslystne inom svenska rådet att rikta första anfallet ditåt, för att, sedan Danmark var gjordt oskadligt, och derifrån taget så mycket som behöfdes för att gifva Sverige sina naturliga gränser åt detta håll, derefter hafva fria händer mot de öfriga grannarne. Vi hafva ock sett huru sådant yrkades af flera inom rådet, men huru konungen ansett, att man först borde vända sig mot Polen, mot hvilket man i dess regents vägran att erkänna Carl Gustaf för Sveriges konung hade en giltig krigsorsak, hvilket icke var förhållandet med Danmark. Från detta rike hotades ock Sverige, åtminstone för tillfället, icke af någon fara, hvaremot de ryska eröfringarna i Polen kunde blifva ganska farliga för Sveriges Östersjöbesittningar och derföre måste hejdas genom Sveriges deltagande i det rysk-polska kriget. För öfrigt, om Danmark nu i sig sjelft var föga fruktansvärdt, hade det dock i Holland en mäktig bundsförvandt, hvars flotta i förening med den danska var Sveriges sjömakt öfverlägsen och skulle kunna väsentligt skada ett rike med så många besittningar på andra sidan Östersjön, från hvilka Sverige blefve afstängdt med detsamma en annan makts flotta var rådande på detta haf.

Holland hade, ända sedan Sveriges öfvervigt i Norden blifvit afgjord genom freden i Brömsebro, mer och mer dragit sig ifrån den segrande makten och i stället slutit sig allt närmare till den besegrade. Ju mera Sveriges makt steg, desto mera befarade man i Holland, att Sverige skulle blifva ensam herskare öfver Östersjön, och desto villigare var man ock att med Danmark ingå ett förbund för att mota de svenska förstoringsplanerna. I Conrad van Beuningen, en af Hollands mest

framstående statsmän och som vid denna tid hade stort inflytande på dess statskonst, hade svenska regeringen fått en lika verksam som oförsonlig fiende. Han hade, då Christina tyckts närma sig England och snarare gynna dess än Hollands handelsintressen, blifvit under året 1652 sänd till hennes hof för att söka motverka detta engelska inflytande; men vare sig af förtrytelse öfver att detta misslyckades eller af sårad egenkärlek, då han ej fann sig bemött med sådan utmärkelse, som han väntat, från denna tid uppträdde han ständigt såsom afgjordt fiendtlig mot Sverige, och vi skola i det följande alltid finna honom verksam, så snart några anslag uppgjordes mot Sverige och dess konung. Svenska ministern i Haag, Harald Appelbom, bevakade visserligen med skicklighet och uppmärksamhet sitt lands intressen, men kunde dock ej förhindra, att Holland allt mera bestämdt vände sig mot Sverige. Så snart den särdeles uppmärksamma holländska diplomatien fått kunskap om Carl Gustafs afsigter mot Polen, började man genast motarbeta dessa. Holländska styrelsen gaf Polen obestämda löften om hjelp, sökte tillvägabringa ett förbund med kurfursten af Brandenburg, hvilken man unnade de preussiska hamnarne hellre än åt Sverige, samt uppmuntrade Danzig till motstånd. Man fruktade att, om de preussiska hamnarne nu likasom före det förlängda stilleståndet i Stumsdorff komme i svenskarnes händer, skulle tullafgifterna i dessa hamnar förhöjas, och derföre rustades den holländska flottan för att upprätthålla Östersjöns frihet, såsom det hette. Carl Gustaf afsände i April 1655 friherre Gustaf Sparre till Holland såsom utomordentligt sändebud för att söka skingra holländarnes farhågor och hindra dem att skicka sin flotta i Östersjön, men hade likväl föga framgång hos den holländska styrelsen.

Med *England* åter trädde Sverige i närmare förbindelser, ju mera Holland närmade sig Danmark. England styrdes fortfarande af Cromwell, en af tidehvarfvets mest framstående personligheter, lika stor statsman som krigare och med lika stor förmåga att dölja sina planer som ihärdig och klokt beräknande alla förhållanden vid deras verkställande. Under de få år han stått i spetsen för styrelsen hade han gjort England till en af Europas mäktigaste stater och börjat en täflan med Holland om verldshandeln. Ett krig hade uppstått mellan dessa båda sjömakter, hvarunder den engelska flottan visat sig vuxen den holländska, som dittills varit erkänd för den förnämsta sjömakten, och då Danmark fortfarande var Hollands bundsförvandt, hade Cromwell i stället inträdt i förbindelse med Sverige. Israel Lagerfelt hade mot slutet af Christinas regering varit svenskt sändebud i London och Whitelocke hade såsom engelsk ambassadör afgått till Sverige, hvarefter, såsom vi förut berättat, ett fördrag mellan båda makterna blifvit afslutadt i April 1654. I Februari 1655 sände Carl Gustaf kanslisekreteraren och assessorn i kammarkollegium Peter Julius Coijet till London för att inleda en närmare förbindelse med den engelske protektorn, och i slutet af Mars skickades riksrådet Christofer Bonde, president i kom-

mersekollegium, med nära kännedom om svenska industrien och sjöfarten, såsom utomordentligt sändebud till England för att söka tillvägabringa ett förbund med särskildt afseende på Sveriges förhållande till Polen. Det af Whitelocke afslutade fördraget hade nemligen egentligen varit ett handels- och sjöfartsfördrag; men då det innehöll en betingelse af ömsesidig hjelp mot hvarje makt, som skulle vilja oroa någondera af de i fördraget deltagande, kunde det äfven betraktas såsom en inledning till ett politiskt förbund. Carl Gustaf lofvade att vilja gynna Englands östersjöhandel framför Hollands och begärde deremot att protektorn skulle förpligta sig att, så länge det funnes behöfligt, hålla 20 örlogsskepp i Östersjön, hvilka der borde handla efter konungens föreskrifter, samt att tillika värfningar för svensk räkning måtte tillåtas i England och Skotland. Härom underhandlades en längre tid, utan att något formligt förbund kunde afslutas, ehuru Cromwell alltid visade sig villig att till Sveriges fördel använda sin bemedling.

Ryssland under czar Alexei Michaelowitsch förde vid Carl Gustafs uppstigande på Sveriges tron ett segerrikt krig mot Polen. Sedan Ryssland hemtat sig efter långvariga inre strider, hade czar Alexei röjt åtskilliga sträfvanden att göra sitt vidsträckta rike mera än förut delaktigt af det öfriga Europas hyfsning och äfven att låta det taga en verksammare del i de europeiska politiska förhållandena. Han hade begynt bland ryska krigsmakten införa europeisk disciplin och införskrifva ett stort antal utländska handtverkare. Tillika uppmuntrade han de polska kosackerne i deras resning mot sin konung. Allt sedan 1650 gaf han dem verksamt bistånd, och i Mars 1654 underkastade de sig formligen Rysslands beskydd, mot försäkran om obehindradt åtnjutande af sina förra fri- och rättigheter. I April inryckte två ryska härar i Polen, eröfrade nästan utan motstånd Poloczk inom det då under Polen lydande Hvita Ryssland, intog Smolensk i början af September och kort derefter Witepsk, äfven inom Hvita Ryssland, hvarefter czaren antog titel af storfurste öfver Litauen, Hvita Ryssland, Wolhynien och Podolien.

Ju mera de ryska eröfringarna i Polen sålunda närmade sig det svenska Lifland, desto större blef ock faran för Sverige, ty man kunde lätt förutse, att efter Polens kufvande skulle de ryska vapnen vända sig mot Sverige för att återtaga de länder detta rike fråntagit Ryssland. Största varsamhet och försigtighet iakttogos också af generalguvernören i Lifland, riksmarsken Gustaf Horn, att aflägsna hvarje anledning till ovänskap mellan Sverige och Ryssland, hvilket likväl icke var så lätt, emedan ryssarne, öfvermodige genom sina framgångar i Polen, icke å sin sida undveko någon sådan anledning. Också uppstodo tvistigheter rörande den titel, czaren tillegnat sig af herskare öfver länder, hvilka visserligen för tillfället innehades af hans härar, men som icke genom något fredsslut voro honom tillerkända. Dessa stridigheter blefvo visserligen bilagda, men för att förekomma andra

af mera betydenhet afsände Carl Gustaf i Juli 1655 till Moskwa en beskickning, hvari Gustaf Bielke var hufvudpersonen. Den blef likväl icke synnerligen vänskapligt mottagen och kunde ingenting uträtta, hvarför man ock i Lifland ordnade allt för att vara beredd på ett anfall från Ryssland. Städerne förságos med starkare förskansningar, truppernas antal ökades och de förlades i befästade läger längs stranden af Dünafloden.

Sveriges förhållanden till *Polen* i början af Carl Gustafs regering hafva vi redan vidrört i det föregående och skola i det följande närmare sysselsätta oss dermed. De stodo i nära samband med förhållandet till Ryssland och den fara, som derifrån hotade Sverige. Öfverläggningarna i rådet före kriget mot Polen visa tydligen, att detta krig företogs för att motverka den öfvermakt, som skulle tillfallit Ryssland genom Polens fullständiga kufvande och hvilken det för Sverige var af största vigt att förhindra. Carl Gustaf måste rättvisligen tillerkännas den stora förtjensten att först bland Sveriges regenter hafva insett, att Ryssland i sjelfva verket var Sveriges farligaste granne, mot hvars förstoringsplaner man således borde företrädesvis vara på sin vakt. Det vore derför en orättvisa mot Carl Gustaf att tillskrifva kriget mot Polen endast hans krigs- och eröfringslystnad, ehuru vi icke vilja bestrida, att en sådan hos honom fans; men den var här riktad just åt det håll, hvarifrån största faran hotade Sverige. Visserligen hade denna fara äfven kunnat afvärjas på det sätt, att Carl Gustaf uppträdt såsom Polens bundsförvandt och börjat krig direkte mot Ryssland; men härvid bör dock anmärkas, att denna makt icke gifvit någon giltig anledning till en krigsförklaring, då deremot Johan Casimir, genom sin vägran att erkänna Carl Gustaf för Sveriges konung, sjelf tagit första steget till ett fiendtligt förhållande mellan Polen och Sverige. Dessutom voro inga ytterligare landvinningar erforderliga för att gifva Sverige en säkrare gräns mot Ryssland, hvaremot eröfringen af de polska länderna mellan Lifland och Sveriges tyska område var af stor vigt, för att bringa de svenska besittningarna i omedelbar beröring med hvarandra, så väl som för befordrandet af Sveriges östersjövälde. För öfrigt var här krigets hufvudsakliga ändamål icke att hejda Rysslands förstoringsplaner för tillfället, utan att för framtiden gifva svenska väldet i dessa trakter sådan fasthet, att Ryssland blefve för alltid utestängdt från Östersjön, och detta ändamål kunde bättre vinnas genom att Sverige erhölle en betydlig andel af det sönderfallande Polen än genom ett anfall mot Ryssland i förbund med Polen, då Sverige icke gerna kunde taga dessa för sig så behöfliga områden från sin egen bundsförvandt.

Bland de makter, som kunde vara Sverige till hinder vid ett anfall mot Polen, borde Ryssland, såsom sjelft i krig mot detta rike, åtminstone till en början icke vara att frukta, ehuru Carl Gustaf väl kunde förutse, att efter Polens besegrande skulle han få en strid med Ryssland om delningen af rofvet, så vida de ej kunde i godo uppgöra

en sådan. I Danmark var tillståndet så beskaffadt, att något anfall derifrån ej borde kunna befaras och mot Holland borde han kunna påräkna bistånd af sin bundsförvandt, den engelska protektorn.

Men äfven andra makter måste vid ett krig mot Polen tagas i betraktande och främst bland dessa *Brandenburg*, som väl var en mindre stat, men hvars regent Fredrik Wilhelm, kallad den store kurfursten, var en man med stor förmåga och stora planer. Han egde en, åtminstone efter den tidens förhållanden, stark och välrustad här, och hans lands läge mellan Sveriges tyska besittningar samt de delar af Polen, det eftersträfvade, gjorde det för Carl Gustaf af icke ringa vigt att ega honom till bundsförvandt. Fredrik Wilhelm saknade ock ej anledning att gå den svenska konungens önskningar till mötes. Sitt hertigdöme Preussen innehade han såsom län under Polen och sträfvade i främsta rummet att frigöra sig från detta vasallförhållande. Vid en delning af Polen borde han ock kunna påräkna landvinningar, som voro af vigt för hans områdes afrundande och för att gifva hans land den politiska betydenhet, han så ifrigt eftertraktade. Å andra sidan åter skulle, derest Sverige vunne de delar af Polen, det tydligt eftersträfvade, hans område ligga mellan dessa svenska besittningar och dess tyska länder samt följaktligen efter all anledning blifva nästa föremålet för Sveriges eröfringslystnad.

Under sådana förhållanden sökte Fredrik Wilhelm, utan att bestämdt förklara sig för någondera af de stridande makterna, draga största möjliga fördel af striden mellan båda, hvarföre han ock började underhandlingar med båda — och bedrog båda. Hans första försök gick ut på att skaffa sig närmare underrättelse om Carl Gustafs afsigter. Då denne låtit genom sin resident i Brandenburg, Wulfsberg, i Februari 1655 föreställa kurfursten, att båda borde i afseende å Polen hafva samma mål och samma intressen, gaf Fredrik Wilhelm en vink om huru besvärligt vasallförhållandet till Polen vore för honom och att befrielsen derifrån vore den största fördel han önskade. Sedan konungen af honom begärt en närmare förklaring, yttrade han sig villig att med vapenmakt understödja Sverige, i fall Carl Gustaf försäkrade honom om biskopsstiftet Ermeland i Ost-Preussen, om vissa delar af Samogitien och Litauen samt om suveränetet öfver Preussen. Vid samma tid förde likväl kurfursten äfven hemliga underhandlingar med Holland, riktade mot Sverige, hvarföre Carl Gustaf, som fått kunskap härom, hyste föga förtroende för kurfurstens förslag till honom, men fortsatte likväl underhandlingen, egentligen för att närmare utforska kurfurstens afsigter med sina rustningar. Bengt Oxenstierna och Johan Liljeström sändes i Maj 1655 att i Stettin underhandla med kurfurstens sändebud, och konungen gaf nu tillkänna hvilka delar af Polen han, i händelse af dess styckande, önskade för Sveriges räkning, nemligen hela sjökusten från Hinter-Pomern till hertigdömet Preussen, samt söder ut intill Netze- och Wartha-floderna och till staden Thorn vid Weichseln; men han fordrade tillika, att kurfursten skulle fram-

lägga ett fullständigt förslag till förbund, såsom ett bevis att han icke tillika förehade ett fördrag med Holland. Något bestämdt förslag kunde kurfursten likväl icke förmås att afgifva, och ännu i slutet af Juni beklagade sig Carl Gustaf, att de brandenburgska ombudens »fasoner» röjde endast misstroende och obeslutsamhet.

Bland de öfriga europeiska makterna var *Österrike*, såsom Polens granne och gamle bundsförvandt, närmast berördt af det utbrytande kriget. Kejsar Ferdinand III, som ännu var Österrikes herskare och som sjelf beherskades af jesuiterna, var sedan gammalt föga vänligt sinnad mot Sverige, hvars härar under det trettioåriga kriget framträngt ända i hjertat af hans stater samt hotat sjelfva hans hufvudstad, och åt hvilket han mycket emot sin vilja nödgats i westfaliska freden inrymma besittningar i Tyskland. Han önskade också ifrigt att så snart som möjligt åter blifva qvitt denna objudna gäst inom den tyska rikskroppen, och Sveriges stridigheter med Bremen hade gifvit honom nya anledningar till misstroende mot och missnöje med Sverige. Hans minister vid Christinas hof, den sedermera såsom härförare så ryktbare Montecuculi, hade dock gifvit honom en sådan skildring af tillståndet i Sverige, att han icke trodde sig behöfva derifrån befara något störande af Europas lugn. Sveriges gränser vore ej naturliga, dess besittningar osammanhängande, dess penningeväsende genom drottningens slöseri i oordning. Allt detta var också sant; men hvarken Montecuculi eller hans kejsare hade tagit i beräkning Carl Gustafs stora egenskaper, och dennes anfall mot Polen var sålunda för kejsaren en öfverraskning, hvarigenom den vanliga österrikiska långsamheten vid besluts fattande blef ännu större än eljest. Österrike var dessutom allt för mycket utmattadt af det långvariga tyska kriget och allt för mycket sysselsatt på andra håll för att kunna taga någon verksam del i det utbrytande kriget; men den österrikiska diplomatien sökte emellertid genom underhandlingar med Holland och Brandenburg göra Sverige så mycket förfång, som kunde åstadkommas.

Siebenbürgen var likaledes en af Polens grannstater, som vid detta tillfälle borde tagas i beräkning. Det hade från ungersk lydstat blifvit, genom ett år 1535 afslutadt fördrag mellan ungerska konungen, sedermera tyska kejsaren Ferdinand I, och hans vojvod eller ståthållare Johan Zapolya, ett sjelfständigt furstendöme, hvars furstar allt sedan för det mesta stått i ett fiendtligt förhållande till de ungerske konungarne, som tillika voro Tysklands kejsare. Georg Rakoczy hade, efter ett med Sverige och Frankrike i April 1643 ingånget förbund, i Februari 1644 inbrutit i Ungern och genom en med kejsaren i December 1645 ingången fred i Linz tillvunnit sina protestantiska trosförvandter i Ungern både politisk och religionsfrihet, i följd hvaraf furstarne i Siebenbürgen sedermera betraktades såsom de ungerske protestanternes skyddsherrar och utöfvade derigenom betydande inflytande inom Ungern. Georg Rakoczy hade aflidit i Oktober 1648 och hans son Georg II hade blifvit hans efterträdare samt gjorde äfven det under turkisk

öfverhet varande Moldau af sig beroende. Han hade sedermera ingått förbund med kosackerna och sträfvade ifrigt att förstora sitt område på Polens bekostnad, så att Carl Gustaf, långt ifrån att af honom störas i sitt anfall mot Polen, borde snarare i honom kunna påräkna en bundsförvandt, som visserligen i främsta rummet afsåg sina egna fördelar, men som likväl kunde vara nyttig genom att sysselsätta en del af de polska stridskrafterna och medverka till Polens styckande.

Vid krigets början tycktes likväl Garl Gustaf icke egna någon synnerlig uppmärksamhet åt detta håll, men deremot var *Frankrike*, ehuru aflägset från krigsskådeplatsen, en makt af alltför stor vigt att ej tagas med i räkningen. Alltsedan Pimentelli i så hög grad vann Christians ynnest, hade en viss köld uppstått mellan den svenska regeringen och dess bundsförvandt, den franska. Vid underrättelsen om Christinas tronafsägelse hade emellertid Mazarin skickat Charles d'Avaugour, hvilken under trettioåriga kriget först som öfverste och sedermera såsom fransk minister åtföljt de svenska härarne samt således redan egde närmare bekantskap med de svenska förhållandena, att i Stockholm lyckönska Carl Gustaf till hans uppstigande på svenska tronen. Under vägen skulle d'Avaugour söka i Köpenhamn tillvägabringa ett vänskapligare förhållande mellan Danmark och Sverige samt, om möjligt, ett förbund mellan dessa båda riken till befästande af freden i Norden, hvarigenom Frankrike borde så mycket säkrare i de nordiska makterna kunna påräkna ett stöd mot Österrikes och Spaniens ärelystna sträfvanden, hvilka det ännu alltid misstrodde. Af samma skäl var Frankrike ock sedan gammalt i förbund med Polen och hade derför vid kongresserna i Lübeck 1651 och 1652 sökt bemedla en stadigvarande fred mellan detta rike och Sverige, hvilket likväl, såsom förut är visadt, misslyckats genom Johan Casimirs envisa vidhållande af sina anspråk på arfsrätt till Sveriges krona, och på återfåendet af Lifland. Ett krig mellan Sverige och Polen kunde således på intet sätt vara välkommet för franska regeringen, som ansåg den nye konungens rätta verksamhetsfält vara i Tyskland, der han kunde verka för Frankrikes fördelar. Mazarin fick likväl snart erfara, att Garl Gustaf mot Frankrike iakttog en lång sjelfständigare hållning, än Christina under inverkan af den smidige Chanut och af hennes egen afvoghet mot Oxenstierna, som förfäktade samma sjelfständiga statskonst, hvilken nu följdes af Carl Gustaf.

Äfven mot *Spanien*, för hvilket Christina mot slutet af sin regering visat för mycken undfallenhet, iakttog Carl Gustaf samma sjelfständiga hållning, sökande hvarken ett närmare förbund eller en brytning med detta rike, hvars handelsförbindelser med Sverige förblefvo orubbade, men hvilket han ej medgaf någon inverkan på Sveriges politiska förhållanden.

För öfrigt sändes Schlippenbach och Bengt Oxenstierna till de smärre tyska staterna för att underhålla vänskapen mellan dem och Sverige. Öfverallt var den svenska diplomatien verksam, och det syntes tydligt, att en öfverlägsen statsmän åter öfvertagit ledningen deraf.

Der var numera icke någon gunstling för tillfället, icke heller någon annan makts fördel, utan endast afseendet på Sveriges egen, som bestämde dess statskonst, och denna hade åter blifvit lika sjelfständig, som den varit under Axel Oxenstiernas ledning, innan denna motverkades af Christina.

Också var det icke utan sorgfälligt aktgifvande på förhållandena inom de särskilda europeiska staterna, som Carl Gustaf började sitt polska krig. Han borde i Ryssland, mot hvars förstoringsplaner detta krig egentligen var riktadt, ehuru det i första handen gälde Polen, finna en naturlig bundsförvandt, då äfven denna makt var ingripen i ett krig mot detta rike. Han fann tillståndet inom Danmark sådant, att derifrån kunde ingenting vara att befara. Mot Holland, som kunde antagas sakna hvarken lust eller förmåga att störa hans planer, borde han kunna påräkna att i England finna en bundsförvandt, som ur synpunkten af sin egen fördel icke skulle tillåta ett sådant störande. Frankrike och Spanien sysselsatte tillräckligt hvarandra, och kejsaren var för mycket sysselsatt på andra håll, för att någondera af dessa makter borde för Sverige blifva farlig, och slutligen kunde kurfursten af Brandenburg alltid köpas för ett pris, afpassadt efter vigten af hans tjenster. Från ingen af de europeiska makterna borde sålunda något allvarsamt hinder möta mot det företag, hvartill Carl Gustaf nu rustade sig.

Kriget mot Polen.

Rustningarna till det förestående kriget bedrefvos med icke mindre ifver än den diplomatiska verksamheten. Redan i December 1654 mönstrades landtregementena och i Januari 1655 sjöfolket. I början af året 1655 gjorde konungen ett besök i Vaxholm, hvars befästande begynt under Gustaf Adolfs regering, och under sin resa till Sveriges vestra landskap i slutet af Januari anordnade han gränsfästningarnas iståndsättande mot Danmark och Norge. Pfaltzgrefven Philip af Sulzbach, som gått i svensk tjenst, rikskanslern Erik Oxenstierna, riksråden Königsmarck och Gustaf Adolf Lewenhaupt, samt äfven några andra bland rikets store uppsatte egna regementen. Svenska sändebudet hos engelska styrelsen, Coijet, fick i början af Februari befallning att med skottska grefven af Leven, Alexander Leslie, som under trettioåriga kriget varit i svensk tjenst, afhandla om värfning af sju eller åtta regementen, och mot slutet af Maj ingicks öfverenskommelse med Alex. Leslies måg, Cranston, om värfning af några tusen man. Arvid Wittenberg, hvilken i April 1655 utnämndes till fältmarskalk, fick befallning att i Pomern, fältmarskalken Königsmarck att i Bremen och trakterna deromkring för svensk räkning värfva alla krigsmän, hvilka sedan trettioåriga kriget saknade sysselsättning, samt anbefaltes tillika att utrota den vana vid lös krigstukt, som sedan detta krig inrotat sig bland de tyska trupperna. I Stockholm samlades fotfolket från Söder-

manland, Dalarne, Helsingland, Ångermanland, Öster- och Vestergötland, tillsammans 46 kompanier, och man hoppades att få 40 örlogsskepp i sjön till våren. De finska regementena befaltes att gå till Lifland samt krigsfolket i Estland och Ingermanland att bryta upp, under afvaktan af ryssarnes krigsrörelser, och riksrådet Gustaf Adolf Lewenhaupt, i April 1655 utnämnd till fältmarskalk, skickades till dessa orter att der föra befälet under riksmarsken Gustaf Horn.

Största svårigheten var likväl icke att få dugligt krigsfolk och erfarne befälhafvare, men väl att erhålla tillräckliga penningemedel till krigskostnadernas bestridande. De af ständerna beviljade gärder voro härtill ej tillräckliga och främmande underhållspenningar funnos nu ej att tillgå. Åtskilliga utomordentliga utvägar måste derför anlitas. Så uppläts den 10 April 1655 stora sjötullen för tre år till riksrådet Gustaf Bonde och general-tullförvaltaren Mårten Augustinsson Lejonsköld, såsom säkerhet för en försträckning. Utförseltullen å koppar förhöjdes från 4 till 14 kr. skeppundet. Corfitz Ulfeldt lånade konungen en summa af 150,000 kr. att ersättas genom kontributioner i de tyska länderna, o. s. v.

Emellertid hade sålunda en, åtminstone för dåvarande förhållanden, ganska betydande styrka blifvit samlad. Endast från Sverige och Finland afgingo under året 1655 öfver 20,000 man till Pomern och öfver 16,000 man till Lifland. Härtill kommo de trupper, som dels förut funnos, dels nu blifvit värfvade i Bremen och Pomern, hvilka uppgingo till minst 15,000 man, så att Carl Gustaf hade öfver 50,000 man väl öfvade och utrustade trupper, jemte en flotta af 40 krigsskepp, att föra mot Polen.

Det var också med ganska högstämda förhoppningar man nu i Sverige motsåg det stundande kriget. Den franske ministern d'Avaugour skref i slutet af Maj, att han icke mera kände igen svenskarne: »De tala som om de öfvergingo till Polen icke för att strida, utan för att taga i besittning hvad dem behagar». Redan i början af Maj visste man ock i Sverige, att gränsstäderna i Stor-Polen ville underkasta sig svenskt beskydd.

Under tiden hade man ändtligen å polska riksdagen börjat inse nödvändigheten att taga något steg för att söka afvärja det hotande anfallet från Sverige, och i slutet af Maj beslöt riksdagen dit afsända en beskickning för att underhandla om fred. Denna beskickning, bestående af vojvoden Leczinsky med ett sällskap af icke mindre än 160 personer, anlände dock ej till Stockholm förr än den 24 Juni, då allt var rustadt till kriget. Mot sändebudets kreditiv var denna gången ingenting att anmärka, såsom förut alltid varit händelsen med de från Polen affärdade sändebudens, och Leczinsky fick också genast företräde hos konungen, för hvilken han framstälde den i Polen rådande lifliga önskan efter fred, som föranledt denna beskickning, samt förklarade tillika, att för de förolämpanden, som gifvit konungen anledning till sina rustningar, skulle upprättelse lemnas på ett sätt, som, utan att

förnärma Polens värdighet, borde fullt tillfredsställa Sveriges konung. Denne undvek emellertid att lemna något afgörande svar, utan hänvisade Leczinsky till rikskanslern. För denne erkände han, att hans konung ej mot Sverige gått till väga med den försigtighet, som polska republikens intressen fordrat. Nu hade likväl andra förhållanden inträdt. Polens senat önskade freden, som i flera hänseenden vore af vigt för båda folken. Ryssarnes härar ödelade nu Polens fruktbara land, och dessa afundsamma grannar kunde en dag äfven vända sig mot Sveriges besittningar. Bättre och mera statsklokt vore det således att vänligt bilägga tvistigheterna mellan Sverige och Polen samt med gemensamma krafter vända sig mot Ryssland. Erik Oxenstierna svarade, att freden först måste bringas till stånd, innan man kunde tala om vänskapsförbund och deraf följande företag. Ställningen vore nu sådan, att oaktadt beskickningens ankomst och den fred, som nu erbjöds, såge sig konungen tvungen att föra sin krigsmakt inom Polens gränser. Dess konungs fiendtliga hållning så väl nu senast som under trettioåriga kriget hade föranledt Sveriges rustningar och dess härar måste nu föras inom ett främmande område för att minska kostnaden för Sverige att underhålla dem. Han öfverlemnade för öfrigt åt det polska sändebudet att fortsätta underhandlingarna i Stettin eller Danzig, ty konungens afresa var redan bestämd, och man underhandlade säkrast med vapen i hand. Vid ett nytt företräde, hvilket konungen lemnade Leczinsky, lofvade han att låta underhandlingarna fortsättas i Pomern, men nu kunde han ej uppskjuta sin resa, och den polska beskickningen tillsades att i Augusti möta de svenske fullmäktige i Stettin. I sjelfva verket voro dock fredsunderhandlingarna mellan Polen och Sverige härmed afslutade.

Den 1 Juli utfärdade konungen en instruktion för rådet, som under hans frånvaro skulle föra regeringen. Den 2 Juli hemkallades riksmarsken Gustaf Horn från Lifland för att under kriget öfvertaga vården om försvarsverket inom Sverige, och i stället fick konungens svåger, Magnus Gabriel De la Gardie, nu fullmakt att vara konungens generallöjtnant i i Ingermanland, Estland och Lifland, med så vidsträckt myndighet, att han kunde afskeda officerare af alla grader, ända från fältmarskalken. Till hans biträde förordnades Bengt Skytte, som var guvernör i Estland och som skulle gå De la Gardie till handa med sina råd vid underhandlingarna med ryska czaren. Vid samma tid fick också Dureel, Sveriges sändebud i Köpenhamn, uppdrag att söka förmå konung Fredrik III att stänga Öresund för alla främmande flottor, emedan man befarade att Holland ville inblanda sig i det förestående kriget.

Den 9 Juli lemnade Carl Gustaf Stockholm och begaf sig till Dalarön, der svenska flottan af 40 krigsskepp, jemte ett stort antal transport-fartyg, med trupper ombord, låg segelfärdig under Carl Gustaf Wrangels befäl samt följande dagen hissade segel för att föra konungen och hans här öfver till Pomern.

Polen, som nu anfölls af Sverige, var vid denna tid ännu ett stort rike, bebodt af flera slaviska stammar, jemte några inflyttade tyskar, holländare och judar. Det indelades i *Stor-Polen*, bebodt af crobatiska slaver och innefattande wojwodskapen (länen) Posen, Kalisch, Gnesen, Sieradz och Leczica [1]), provinsen Cujavien och provinsen Masovien med Warschau; *Lill-Polen*, bebodt af lechitiska stammar och innefattande wojwodskapen Krakau, Sandomir och Lublin samt provinsen och wojwodskapet Podlachien; det *kungliga Preussen* eller *Vest-Preussen*, (till åtskilnad från det hertigliga Ost-Preussen, hvars hertig, kurfursten af Brandenburg, stod under polsk länshöghet), med en befolkning af wendiska stammar samt inflyttade tyskar och holländare, innefattande wojwodskapen Pomerellen, Marienburg och Culm samt biskopsstiftet Ermeland; *Litauen*, bebodt af litauiska och lettiska stammar samt innefattande wojwodskapen Wilna, Troki, Polska Lifland samt hertigdömena Samogitien och Kurland-Semgallen; slutligen det *Rutheniska* området, bebodt af rutheniska eller ryska [2]) stammar samt innefattande Röda Ryssland (nuvarande östra Galizien), Wolhynien, Podolien, polska Ukraine, Podlesien, Hvita Ryssland (östligaste delen af Polen), och Svarta Ryssland (vester om Hvita Ryssland).

Landet var i allmänhet väl befolkadt, dock ej i förhållande till sin fruktbarhet, samt tätare i de södra och vestra delarne än i de norra och östra. Största delen af befolkningen var bosatt på landet, idkande åkerbruk och boskapsskötsel. Städerna, ehuru många till antalet, voro i allmänhet af ringa betydenhet och större städer högst få. Stadsnäringarna stodo ock långt tillbaka, och handeln, som hufvudsakligast bestod i utförsel af säd och införsel af åtskilliga det förfinade lifvets förnödenheter för den polska adeln, sköttes förnämligast af judar och holländare, samt gick hufvudsakligen genom Danzig, Elbing, Königsberg och de öfriga städerna vid Weichselns mynning. Den rådande religionen var den katolska, ehuru talrika protestanter fnnnos i Preussen och Litauen, samt ruthener och kosacker tillhörde den grekiska bekännelsen, och äfven judar funnos till stort antal.

Polen hade ursprungligen en rent demokratisk statsförfattning. Inom hvarje by eller församling *(gmina)* hade bönderne hvar sitt stycke land, af hvars afkastning de lefde, och i de flesta angelägenheter styrde de sig sjelfva; men hvarje gmina hade, medan befolkningen ännu var föga talrik och jordområdet mer än tillräckligt för dess behof, af all öfverflödig jord bildat en allmänning, att upplåtas dels åt nya hushåll, dels åt främmande nybyggare, dels och hufvudsakligen åt den tjenste- och krigareadel, som efter hand uppstod. Bönderne inom hvarje gmina åtogo sig att medelst vissa dagsverken odla och sköta de jordlotter, som blifvit upplåtna åt tjenstemännen och krigarne, hvaremot desse ej erhöllo någon annan lön af staten än afkastningen af sin jord. För

[1]) De i polska språket ofta förekommande konsonanterna *c* och *z* uttalas, den förra såsom *ts* och den senare såsom *sch; Leczica* således såsom *Lestschitsa.*

[2]) Af *Ruthenien*, latiniseradt, har blifvit Russia, Russland, *Ryssland.*

öfrigt stod det hvar och en öppet att efter några föreskrifna prof egna sig åt statens tjenst och sålunda tillhöra dess tjenste- eller krigareadel. Denna förstod att efter hand mer och mer utsträcka sina rättigheter och äfven sina områden samt begagnade tillika hvarjehanda utvägar att förmå bönderna till ökade dagsverken och att slutligen flerstädes göra dem till lifegne. Adelskapet hade också efter hand blifvit ärftligt och med detsamma tillträdet dertill försvåradt för alla, som icke tillhörde den ärftliga adeln. Men på samma gång denna gjort sig till herskare öfver bondeståndet, hade den tillvällat sig dettas ursprungliga sjelfstyrelse och gjorde den gällande mot konungen, hvars makt på allt sätt inskränktes.

Så hade adeln blifvit enrådande inom den polska republiken, såsom den polska staten benämndes och hvilken adeln styrde genom riksdagen, hvars beslut konungen var pligtig att underkasta sig. Statens högste embetsmän voro stormarskalken, storskattmästaren, storkansleren, fältherren och underfältherren. Motsvarande embetsmän funnos äfven i Litauen, hvars storfurste Jagello år 1386 blifvit Polens konung, hvarefter båda länderna varit förenade. Wojwoderne voro ståthållare och högste militärbefälhafvare, hvar inom sitt wojwodskap. Befälhafvarne i de vigtigaste fästningarna kallades kastellaner. Alla statsutgifter bestriddes af de vidsträckta kronogodsen, hvilka förvaltades af staroster. Utom adeln, hade endast det katolska presterskapet några politiska rättigheter. Dock hade några af de tyska städerna i Preussen bibehållit ett visst oberoende, hvilket i synnerhet var förhållandet med den rika handelsstaden Danzig.

Polska härens hufvudstyrka utgjordes af dess adel, som för sin egendom var pligtig till krigstjenst och, då den af konungen vid inträffande krig uppbådades, var skyldig att inom landets gränser tjenstgöra en viss tid utan sold samt att för samma tid medföra krigsredskap och lifsmedel. Detta *adels-uppbåd* var dock vanligen inskränkt till de wojwodskap, som lågo närmast den del af riket der kriget fördes, men i sin helhet antogs det hafva under republikens mäktigaste tid uppgått till öfver 200,000 man. Flere bland adelsmännen underhöllo ock sjelfve trupper, hvilka de anförde under kriget. Äfven konungen hade ett mindre antal lif- och hustrupper. Dessutom fans sedan året 1562 en stående här, de så kallade *Qvartianerne*, som voro värfvade inom landet och underhöllos medelst fjerdedelen (p a r s q u a r t a) af kronogodsens afkastning, hvaraf de fingo sin benämning. Qvartianernes styrka omvexlade, allt efter kronogodsens afkastning, men utgjorde vanligen omkring 30 till 40,000 man. En tredje här hade republiken i *Kosackerna*, hvilka, mot skyldighet att försvara den södra gränsen mot tatarer och turkar, erhöllo vissa jordlotter, jemte årlig sold och beklädnad. Antalet af inregistrerade kosacker utgjorde 40,000, men långt större antogs dock de stridsfärdiges verkliga antal vara. Slutligen fans också ett icke obetydligt antal värfvade utländska trupper, synnerligast tyskar, hvilkas styrka likväl mycket vexlade efter olika för-

hållanden. Dessa värfvade utländingar utgjorde kärnan af det polska fotfolket, som i allmänhet var svagt och sällan uppgick till en fjerdedel af rytteriets styrka. Den polska hären var sålunda företrädesvis en ryttarehär, då så väl adeln som qvartianerne och kosackerne stridde till häst. *Husarerne*, bestående af de rikare adelsmännen, utgjorde den yppersta delen af hären. Deras hufvudvapen var en 19 fot lång pik, från hvars spets fladdrade en 4 à 5 fot lång flagga för att skrämma fiendens hästar. För öfrigt utgjordes deras beväpning af en krokig sabel, en stridshammare och ett par pistoler. De voro praktfullt utstyrde med örn- eller falkfjädrar svajande öfver den höga czapkan, som skyddade hufvudet, och med lejon-, tiger- eller leopardhud öfver axlarna. Hvarje husar tjenade med 5 hästar, så att 20 husarer bildade en sqvadron om 100 hästar, hvars första led utgjordes af husarerne och de fyra öfriga af lättare beridna och beväpnade. De bland adelsuppbådet, som icke hörde till husarerne, voro likasom qvartianerne beväpnade med kroksabel, pistoler och en kort karbin. De lätt beridne kosackerne hade en kortare pik, kroksabel, ett mindre skjutgevär och en stridsyxa samt begagnades företrädesvis i det så kallade lilla kriget, för hvilket de voro särdeles lämplige. Det polska artilleriet var ännu sämre än infanteriet och utgjordes vanligen endast af ett ringa antal tunga, klumpiga och illa betjenade kanoner. Deremot åtföljdes hvarje polsk här af en ofantlig tross, så att betjeningens, qvinnornas och trossknektarnes antal ofta var vida större än de stridandes. Rytteriet egde en ganska högt uppdrifven färdighet i att sköta både hästar och vapen, men disciplinen var i allmänhet dålig i följd af adelsmännens stolthet och sjelfrådighet. Den polska härens sammansättning var väl afpassad efter landets beskaffenhet. Den kunde hastigt genomila de vidsträckta slätterna, så snart den ej besvärades af någon talrikare tross. De våldsamma rytterianfallen voro ock farliga för hvarje fiende, som icke hade nog kallblodighet att med fasthet möta dem; men så snart ett sådant anfall var afslaget, hade den polska hären i anseende till sin brist på artilleri och infanteri föga kraft att i sin ordning möta ett fiendtligt anfall.

Det område, denna här hade att mot svenskarne försvara, den blifvande krigsskådeplatsen, utgjordes af de delar utaf Polen, som genomflytas af Weichseln och dess bifloder San, Wipretz, Bug, Narew och Pilica, Oderns bifloder Obra och Wartha, dennas bifloder Netze och Presna, samt Pregeln. Slätter, betesmarker, ek- eller tallskogar och moras omvexla här i stor mångfald, och de djupt nedskurna, träsklika floderna bilda många goda positioner. Deremot hade Polen här så väl som i de öfriga delarne af landet få fasta orter, och med undantag af de tyska städerna vid Weichselns mynning voro dessa i allmänhet illa byggda och bestyckade, hvarföre det också var för en fiende lika lätt att hastigt öfversvämma landet, som det var svårt att der bibehålla sig någon längre tid, emedan man ingenstädes kunde få fast fot.

Vid den tid, hvarmed vi nu hafva att sysselsätta oss, befann sig Polen i afseende på sina inre förhållanden i en brytning, som äfven betydligt inverkade på de yttre. De inre söndringarna voro nu större än någonsin tillförene. Adeln sträfvade att allt mera inskränka konungens makt, hvilken denne åter sökte försvara och utvidga, i följd hvaraf enhet i ledningen af republikens vigtigaste angelägenheter ständigt saknades. Vidare var adeln söndrad i flera partier, som ofta med våld bekämpade hvarandra. Slutligen röjde sig äfven hos det katolska presterskapet ett ifrigt sträfvande att utestänga de protestantiska och grekiska bekännelsernas anhängare från allt deltagande i statens angelägenheter, hvarigenom mycket missnöje uppstod i Preussen och Litauen så väl som inom det rutheniska Polen. Ännu större oro förorsakades af de försök, som vid denna tid skedde flerstädes inom Polen af adeln att göra bönderna lifegna. I de crobatiska, lechitiska och litauiska delarna af Polen hade under århundradenas lopp lifegenskapen blifvit småningom införd, ehuru icke utan ihärdigt motstånd från böndernes sida; men nu ville den i Podolien, Wolhynien och Ukraine inflyttade crobato-lechitiska adeln med våld införa lifegenskapen äfven i dessa landskap samt understöddes härvid af det katolska presterskapet, som hoppades på detta sätt kunna undertrycka den i dessa trakter rådande grekiska bekännelsen och i stället införa den katolska. Dessa försök hade äfven blifvit utsträckta till kosackerne, hvilka i den fördrifne polske adelsmannen Bogdan Chmielnicky, som hade flytt till dem och af dem valdes till deras hetman, fingo en krigskunnig anförare, som förde deras talrika skaror mot det land, hvarifrån han blifvit fördrifven. När Johan Casimir efter sin äldre broder Uladislaus i medlet af året 1648 blef Polens konung, reste sig kosackerne och sedan fortsattes kriget mellan dem och polackarne de följande åren med omvexlande lycka, så att kosackerne än härjande inbröto i Polen ända fram till Weichseln, än drefvos tillbaka till Dniepern. De förstärktes under dessa krig ofta af rutheniska bönder, som undan den hotande lifegenskapen togo sin tillflykt till dem, och erhöllo äfven understöd af de krimska tatarerna i södra Ryssland, hvilka slöto sig till kosackerne, emedan polska regeringen upphört att till tatarernes khan erlägga den tribut, hvartill de föregående konungarne förbundit sig. Först i December 1653 kunde Johan Casimir genom att å nyo underkasta sig denna pligt förmå tatarerne till fred, hvarefter kosackerne kommo i sådant betryck, att de, såsom i det föregående är berättadt, i Januari 1654 genom formligt fördrag underkastade sig ryska czaren Alexei.

Denne lät genast befästa åtskilliga orter i Ukraine, inryckte i April med en här af 80,000 ryssar och 60,000 kosacker i Litauen, slog den litauiske fältherrren Janus Radziwil vid Sklow och dref honom tillbaka ända till Minsk, hvarefter de flesta gränsfästningarna, såsom Polozsk, Smolensk, Witebsk, Mohilew m. fl., under hösten eröfrades. Deremot lyckades den polska hären, ehuru ej öfver 18,000 man, att, under fältherren Potocki och underfältherren Lescoronsky, i Podolien

bibehålla sig emot ryssarnes och kosackernes vida öfverlägsna stridskrafter, samt att, förstärkt med 18,000 tatarer, den 22 Januari 1655 vinna öfver de förenade ryssarne och kosackerne en seger vid Human, hvarefter båda härarne gingo i vinterqvarter, der de förblefvo till fram på sommaren [1]).

I Polen ville man i det längsta icke tro, att Sverige innan kort skulle öka antalet af dess fiender; men då man icke längre kunde betvifla, att de svenska rustningarna gälde detta land, beviljade den polska riksdagen i Juni 1655 en utskrifning af 30,000 man till häst och 7,000 till fot, hvilka dock blott till en del voro samlade, när svenskarne inryckte. Särskildt värfvade borgarena i Danzig, som förutsågo, att anfallet skulle i främsta rummet gälla dem, en besättning af 6,000 man, utvidgade sina fästningsverk och begärde ifrigt understöd af en holländsk flotta, då det för den nederländska republiken, hvars handel med Polen gick hufvudsakligen genom Danzig, måste vara af synnerlig vigt att bevara denna stads oberoende.

Sådana voro förhållandena i Polen, då kriget begynte.

Fälttåget 1655.

Carl Gustafs krigsplan var följande. Den här, som samlades i Lifland under ledning först af Gustaf Horn och sedermera af Magnus De la Gardie, så snart denne hunnit aflösa den gamle riksmarsken, skulle under fältmarskalken Gustaf Adolf Lewenhaupts befäl vid sommarens början infalla i Litauen och besätta detta landskap, innan ryssarne hunne eröfra det. Man räknade på att fruktan för dessas grymhet samt de underhandlingar, som redan blifvit inledda med den litauiska fältherren Janus Radziwil, tillhörande den protestantiska trosbekännelsen och redan derför benägen att närma sig de protestantiska svenskarne, skulle för dessa underlätta Litauens besättande. Vid samma tid skulle Arvid Wittenberg, med sin i Pomern samlade styrka, genom det kurfursten af Brandenburg tillhöriga Hinter-Pomern inrycka i Stor-Polen, der den till Sverige flyktade polske vicekansleren Radziejowsky hade flera förbindelser med adeln, hvilka borde komma de inryckande svenskarne till nytta. Sjelf ville konungen, med den styrka han från Sverige medförde på flottan, landstiga i Pomern och derifrån först understödja Wittenberg samt sedermera i förening med den i Litauen inryckta svenska hären vända sig mot det polska Preussen och besätta detta land, hvars eröfring var krigets hufvudsakliga mål.

De första fiendtligheterna förefõllo vid lifländska gränsen, just der svenskarnes anfall sammanstötte med ryssarnes. *Lewenhaupt* uppbröt från Riga den 19 Juni och intog den 1 Juli den befästade staden Dünaburg i polska Lifland, hviken kort förut varit belägrad af ryssarne.

[1]) Jemför *Carlson*, Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset. I: 97—101. — *Mankell*, Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. Stockholm 1857, sid. 486—498.

Den gaf sig åt svenskarne efter en enda dags motstånd, hvarefter adeln i den kringliggande trakten underkastade sig svenskt beskydd. Den gamle riksmarsken Horn, som då ännu förde öfverbefälet och som alltid varit en försigtig fältherre samt nu hade att med allt för otillräckliga stridskrafter iakttaga både de ryska och de polska härarnes rörelser, ansåg sig ej böra låta Lewenhaupt med sin ringa styrka intaga en mera framskjuten ställning, der han var blottstäld för den litauiska hären och äfven kunde råka i delo med den ryska, hvarigenom en sammanstötning mellan de ännu vänskapliga makterna kunnat inträffa, af ganska betänkliga följder. Han åtnöjde sig derföre att inlägga en besättning i Dünaburg samt befalte Lewenhaupt att draga sig tillbaka till Kockenhusen, den svenska gränsfästningen mot Kurland och polska Lifland — ett steg, hvilket konungen mycket ogillade, emedan enligt hans tanke Lewenhaupt genom ett raskt framryckande hade kunnat förena sig med den litauiska hären, hvilken Radziwil var villig att föra till svenskarne och som af fruktan för ryssarne sannolikt då skulle låtit härtill öfvertala sig.

Under tiden hade *Wittenberg* den 3 Juli med sin här uppbrutit från Stettin och tågat till Damm, der han mönstrade sin styrka, som uppgick till omkring 17,000 man, till största delen tyskt folk, med 12 grofva och 60 lätta kanoner, samt medförande lifsmedel för 15 dagar, emedan han skulle med största skyndsamhet genomtåga det neutrala brandenburgska området, som ej fick ofredas, hvarföre också den strängaste krigstukt var af konungen uttryckligen anbefald. Den 17 Juli uppnådde han Netze-floden, som med sina den tiden talrika träsk och smärre sjöar utgjorde gränsen mellan Stor-Polen och West-Preussen. På motsatta stranden låg polska staden Ujscie, der adelsuppbådet från vojvodskapen Posen, Kalisch, Inowroclaw och Podlachien stod samladt, till en styrka af ungefär 15,000 man, under vojvoderne Christoff Opalinski, Grudzinski, Rozdrazewski och Peter Opalinski. Floden flyter här genom en bred, träskig dal, som blott på några få konstgjorda dammar kan öfverskridas, och hade den polska hären gjort ringaste motstånd, så hade det för den svenska varit nära nog omöligt att här tillkämpa sig en öfvergång; men redan på morgonen den 18 började emellan båda härarnes anförare underhandlingar, hvilka genom Radziejowskys bemedling ledde derhän, att vojvoderne den 25 Juli anförtrodde sina vojvodskap åt svenska konungens beskydd samt lofvade honom samma trohet och lydnad, som de förut lofvat Johan Casimir. Konungen af Sverige skulle ega uppbära alla de polska kungliga inkomsterna af vojvodskapen samt använda det vid Ujscie samlade fotfolket. Deremot lofvades å samma konungs vägnar, att landets troslära, lagar och friheter skulle lemnas oförkränkta, dess sysslor tillsättas endast med infödda polackar, samt för framtiden adeln icke besväras med allmänna uppbåd, utan de mot fiendtliga anfall erforderliga trupper besoldas och underhållas af allmänna skattkammaren. Samma dag gaf Wittenberg en präktig aftonmåltid åt vojvoderne, och följande dagen

gingo de svenska trupperne obehindradt öfver passet. En stor del af polska adeln var likväl missnöjd med utgången af kapitulationen, och det polska fotfolket, som skulle gå i svensk tjenst, skingrade sig och gick hvar till sitt, likasom rytteriet. Wittenberg fortsatte härefter sin marsch till Posen, hvilket, likasom de fasta orterna i allmänhet, gaf sig utan motstånd, och der han intågade den 26 Juli. Sedermera gick han uppför Wartha till Szroda i riktning mot Warschau och skulle äfven kunnat framtränga ända till denna Polens hufvudstad, emedan Johan Casimir hvarken hade någon här att ställa mot den svenska eller kunde vänta något verksamt understöd af sitt folk. På sin konungs befallning stannade Wittenberg likväl tills vidare i Szroda i ett befästadt läger för att afvakta konungens ankomst samt lät sitt folk besätta åtskilliga fasta orter.

Efter en lycklig segling hade konungen med sin flotta af 40 krigsskepp, förande 1,394 kanoner, den 14 Juli landat vid ön Ruden, der Gustaf Adolf 25 år förut beträdt Tysklands jord. Följande dagen anlände konungen med sitt skepp Sceptern till Wolgast, der han på samma gång erhöll underrättelse om de båda polska vojvodskapens underkastelse och om en holländsk flottas afgång till Öresund. Från Wolgast gaf han Magnus De la Gardie, som den 13 Juli aflöst Gustaf Horn i öfverbefälet inom Lifland, befallning att med dervarande svenska trupper infalla i Litauen, söka förmå dess befolkning att underkasta sig svensk lydnad samt så gå rakt på Wilna eller Kowno. Konungen tog för afgjordt, att befolkningen i Litauen skulle vara lika villig till en sådan underkastelse som den i Stor-Polen, men ålade De la Gardie att icke ingå sådana vilkor som Wittenberg, utan endast taga dem som underkastade sig i svenskt beskydd och hemställa vilkoren till konungens afgörande. Äfven hertigen af Kurland skulle försäkras om svenskt skydd, i fall han ville öfverlåta sitt krigsfolk åt konungen.

De stridskrafter, konungen medfört, samlade sig under tiden i Damm, på östra sidan af Weichseln. De uppgingo till omkring 15,000 man, med 60 grofva och 118 lätta kanoner. När denna styrka var samlad, ansåg sig konungen kunna höja sina fordringar af kurfursten i Brandenburg och yrkade nu, att denne skulle hålla 10,000 man under vapen, af hvilka 4,000 skulle stå under konungens befäl; att kurfursten icke utan svenska regeringens bifall skulle ega ingå förbund med någon annan makt, samt att han till underpant för sin trohet skulle öfverlemna städerna Pillau och Memel med dervarande tullar. Häruppå kunde kurfursten dock ej förmås att ingå, utan förstärkte sin här och fortsatte sina redan förut inledda underhandlingar med Polen och Holland.

Den 31 Juli uppbröt konungen från Damm och gaf med detsamma Wittenberg befallning att icke fördjupa sig längre in i Polen, utan gå konungen till mötes. Denne gick den 4 Augusti öfver polska gränsen och den 8 befalte han Carl Gustaf Wrangel gå med

flottan till Danzigs redd och der taga tull, hvilket dock ej kunde verkställas, emedan Danzigs köpmän hellre tills vidare upphörde med sin handel. Tillika fick Wrangel befallning att kunskapa hur stark den holländska flottan var, som kommit till Östersjön, hvarvid konungen tillade: »Ären I bastant mot holländarne, så kören dem ifrån eder; men låten blifva, om danskarne äro med dem». De svenska ombuden, hvilka voro i Stettin för att underhandla med de polska, som varit i Stockholm, befaltes begifva sig till Thorn, »efter det lätteligen måtte komma dertill att trakteras om vår protektion, hvarom bättre handlas i Polen än i Stettin». Innan konungen lemnade det brandenburgska området, hade ock sändebud från kurfursten kommit med nya instruktioner och följde sedermera konungens tåg, underhandlande med Bengt Oxenstierna och med Björnklou. Vid ett tillfälle var ett fördrag nära att afslutas, när konungen eftergaf sin fordran, att Memel och Pillau skulle till honom öfverlemnas; men då han i stället fordrade, att kurfursten skulle till honom aflägga vasalled, blefvo underhandlingarna åter afbrutna. Konungen fortsatte emellertid sitt tåg och inryckte den 11 Augusti i Gnesen. Från alla håll infann sig den polska adeln i hans läger att begära hans beskydd emot ryssarne, som nu eröfrat Wilna och närmat sig Grodno. Den 14 Augusti förenades konungens här med Wittenbergs och följande dagen drog hela svenska styrkan, som nu utgjorde 30,000 man, hvaribland 25,000 man, fotfolk och 5,000 ryttare, till Kolo, der den gick öfver Wartha och der den stannade till den 20 i afvaktan på underrättelser om krigsrörelserna i Litauen.

Johan Casimir, som under tiden förgäfves uppbådat adeln i trakterna kring hufvudstaden samt icke kunnat samla större styrka än 5,000 man, sände nu till svenska lägret i Kolo sin kammarherre Przymski, som under trettioåriga kriget varit i svensk tjenst och ännu hade flera vänner inom svenska hären, att bedja om fred. Om fiendtligheterna inställdes, var Johan Casimir nu villig att både afsäga sig sina arfsanspråk på svenska kronan och äfven afträda Lifland samt lemna ersättning för krigsrustningskostnaderna. Det befans likväl att det polska sändebudet ej medförde någon fullmakt till fredsunderhandling, och häri fans således en giltig anledning för Carl Gustaf att afböja en sådan. Då frågade Przymski om konungen hade något emot att Johan Casimir sjelf infunne sig i svenska lägret för att uppgöra fredsvilkoren, men fick till svar: »Efter vi äro hvarandra så nära, kan jag gerna bespara min frände besväret af ett sådant besök och skall i stället snart hafva äran att sjelf infinna mig hos honom.»

Detta sista försök att tillvägabringa ett fredsslut aflopp sålunda fruktlöst; men tillika fattade Carl Gustaf i lägret vid Kolo ett beslut, som blef afgörande för hela krigets utgång. Enligt den ursprungliga fälttågsplanen skulle konungen nu gå till Preussen och bemäktiga sig detta land, innan polackarne hunne samla tillräcklig styrka att hindra det. Der skulle han afvakta sin lifländska härs ankomst och med sina

sålunda förenade stridskrafter trygga sin besittning af detta land. Detta hade också vid öfverläggningarna om polska kriget varit svenska rådets åsigt. Preussen vore ett rikt land af ringa omfång. Dess eröfring kunde lättare både göras och försvaras samt skulle äfven hos främmande makter väcka mindre uppseende och motstånd. Deremot skulle, om man sökte eröfra hela Polen, svenska hären blifva utbredd öfver en så stor yta, att den icke skulle kunna försvara hvarken sig sjelf eller sin eröfring, hvilken dessutom skulle mot Sverige reta synnerligast de katolska makterna. Mot dessa skäl anfördes nu, att, medan svenska hären tågade till Preussen, skulle polackarne få tid till besinning och till sina stridskrafters samlande, hvilket framför allt borde förekommas genom att raskt förfölja och skingra hvarje polsk styrka, innan den hunne växa svenskarne öfver hufvudet. Man hade ock redan kommit i erfarenhet af deras fruktan för svenska vapnen och deras vördnad för Sveriges konung. Blefve han hyllad äfven till Polens, så fölle Preussen utan strid i svenskarnes händer. Dessutom borde man icke låta ryssar och kosacker besätta större delen af Polen, utan, så snart Carl Gustaf vunnit Polens krona, borde de svenska och polska stridskrafterna förenade drifva ryssarne ur landet och kufva kosackerne. Dessa skäl funnos öfvervägande, och för den mera lysande, men också mera äfventyrliga eröfringen af hela Polen försakades den mindre i ögonen fallande, men säkrare och lättare försvarade besittningen af Preussen.

Medan konungens här sålunda framträngt ända till närheten af Polens hufvudstad, hade krigsrörelserna i Litauen icke utfallit lika fördelaktigt. Genom Gustaf Horns försigtighet och De la Gardies tvekan att med sin ringa styrka, hvilken ej öfversteg 7,000 man, våga sig längre in i landet, hade en dyrbar tid gått förlorad, och ryssarne hade fått tillfälle att framtränga ända till Litauens hufvudstad Wilna, som den 29 Juli föll i deras händer, hvarefter de utbredde sig härjande och plundrande öfver hela landet. Den svenska styrkan var allt för ringa att kunna gifva den betryckta litauiska befolkningen något verkligt skydd mot den nära 100,000 man starka ryska hären, och det katolska presterskapet var ännu mera fiendtligt mot de protestantiska svenskarne än mot de till grekiska trosbekännelsen hörande ryssarne. Följden häraf blef, att endast de båda protestantiske furstarne Janus och Bogislaus Radziwil, jemte några få andra bland Litauens store, underkastade sig svensk lydnad samt öfverlemnade åt Lewenhaupt sin fästning Birsen och några andra gränsstäder, der den svenska hären stannade, utan att våga framtränga längre. I stället öppnades nu med den litauiska hären underhandlingar, ledda af Bengt Skytte, hvilka dock drogo långt ut på tiden, hvarunder allt större del af Litauen kom i ryssarnes våld.

Emellertid hade konungen, sedan han beslutat sig för att tränga längre in i Polen, tågat i riktning mot Warschau, till Sobota, hvarest den första träffningen föreföll den 23 Augusti. Polackarne blefvo slagne

och Wittenberg fick befallning att följa Johan Casimir, som med den styrka, han kunnat samla, drog sig från Lowicz, strax bortom Sobota, i riktning åt Krakau. Ditåt skulle äfven Wittenberg ställa sin marsch samt söka förmå vojvodskapen Sieradz och Rawa att hylla den svenska konungen, men han fick dock ej aflägsna sig från dennes hufvudstyrka längre än till Wolborcz vid Pilica-floden. Under tiden skyndade konungen med 2,000 ryttare, och 1,200 man fotfolk direkte till Warschau, som gaf sig vid första uppfordringen den 30 Augusti, och der 120 bronskanoner jemte stora förråd af ammunition och proviant föllo i svenskarnes händer. Hit kom en anmälan från Wittenberg, att han insjuknat och funne sig för svag att följa Johan Casimirs här, som nu växte för hvarje dag och redan sades uppgå till mer än 20,000 man. Häraf föranleddes Carl Gustaf att med största delen af sitt rytteri skynda till Wittenbergs här och sjelf taga befälet öfver den styrka, som följde den undanvikande polske konungen. Endast några få ryttare-regementen lemnades åt rikstygmästaren Gustaf Otto Stenbock, som med 9 brigader fotfolk och allt artilleriet intog en stark ställning vid Nowydwor, 7 mil norr om Warschau, der Bug faller in i Weichseln. Tillika fick De la Gardie befallning att med sin här bryta in i Polen, följa först Narews och sedermera Bugs lopp samt vid Nowydwor stöta till Stenbock, hvarefter deras förenade härar skulle utföra eröfringen af Preussen. Man finner häraf, att Carl Gustaf för ingen del lemnat ur sigte denna vigtiga del af sin krigsplan, och flera af hans bref till De la Gardie vittna om huru ifrigt han påskyndade dennes rörelser för att kunna bringa denna plan till verkställighet. Om man sålunda kan förebrå honom att genom sitt tåg åt Krakau sjelf hafva allt för mycket aflägsnat sig från den hufvudsakliga krigsskådeplatsen, kan man deremot icke lägga honom till last att hafva försummat sitt hufvudsyfte för att jaga efter ett annat mål.

Under tiden hade den polska hären, i jemnbredd med Wittenbergs, dragit sig till Wolborcz, och den 30 Augusti hade *Stefan Czarniecki*, som nu för första gången omtalas, men sedermera gjorde sig så mycket mera känd, öfverfallit svenskarnes eftertroppar och nedgjort 150 man rytteri. Konungen uppbröt från Warschau redan den 1 September och skyndade i hastiga marscher efter den polska hären, hvilken han den 6 September fann vid Czarnowa, 10, till 11,000 man stark, i en god ställning mellan en sumpig bäck på högra flygeln och en skog på den venstra. Johan Casimir, okunnig om Carl Gustafs ankomst och troende sig endast hafva Wittenbergs här emot sig, hade ämnat anfalla svenskarne, men blef nu sjelf anfallen af deras till omkring 15,000 man uppgående styrka. Det skedde ock »med klingande spel och stor lust», såsom en af de svenska öfverstarne berättar. Ett störtregn försvårade dock anfallet, och häraf begagnade sig det polska rytteriet att i sporrsträck sätta sig i säkerhet, lemnande åt svenskarne 4,000 öfvergifna förrådsvagnar. Under flykten blefvo ock omkring 1,000 man nedgjorda af svenskarna, hvilka förföljde de flyende så

ifrigt, att Carl Gustaf ensamt skall denna dag hafva ridit tio hästar trötta. Den 14 September inträffade de svenska förtrupperna vid Krakau, hvilket hade till följd, att de polska trupper, som lägrat sig norr om staden, uppbrände sitt läger och flydde öfver Weichseln. I sjelfva staden rådde nu sådan förvirring, att den var nära att tagas. Ett svenskt regemente trängde genom de brinnande förstäderna utan motstånd ända till den inre stadsporten, som stod öppen; men då den svenska öfversten befarade ett försåt i denna eljest oförklarliga försumlighet, drog han sig åter tillbaka. Följande dagen ankom konungen, bemäktigade sig flera bland förstäderna, tillika med bron öfver Weichseln, samt begynte sjelfva stadens belägring. Den försvarades modigt af Czarniecki med en besättning af 3,000 man, och då den icke, såsom eljest varit förhållandet med de polska städerna under detta krig, gaf sig vid första uppfordringen, utan motståndet tycktes blifva långvarigt, drog Carl Gustaf med 3,600 man rytteri mot en polsk här af omkring 8,000 man, som samlat sig vid floden Dunajec och till större delen utgjordes af qvartianer, husarer och walacker, under general Koniecpolskys befäl. Den 23 September stötte konungen vid Woynicz på denna styrka och blef denna gången sjelf anfallen af polackarna, som med yttersta våldsamhet störtade sig mot det svenska rytteriet, men, sedan detta anfall blifvit tillbakaslaget, skingrade sig åt alla håll. Johan Casimir, som icke varit närvarande under striden, flydde med några sqvadroner öfver ungerska gränsen och begaf sig derefter till Oppeln i Schlesien för att der afvakta fortgången af krigsrörelserna inom sitt rike.

Carl Gustaf återkom den 26 September till Krakau, som gaf sig den 8 Oktober då dess besättning fick begifva sig till schlesiska gränsen. I stället inlades i staden en svensk af 2,500 man fotfolk och 600 dragoner under generalmajor Paul Würtz' befäl. Dock stod ännu på något afstånd från Krakau en polsk styrka af 5,300 man qvartianer under Koniecpolsky och Wisnowiecky, med hvilken underhandlingar begynte, hvilka hade till följd, att qvartianerne den 16 Oktober svuro Carl Gustaf trohet. Att svika sin pligt, sade de, vore emot polska folkets vana; men emedan Johan Casimir öfvergifvit dem, nödgades de äfven öfvergifva honom och se sig om efter en annan herre. Till belöning för detta deras ombyte af herre fingo soldaterne nu 120,000 gyllen, utpressade från det tagna Krakau, Koniecpolsky fick två städer i förläning och det öfriga befälet erhöll förläningar i förhållande till innehafvande grad.

Den 20 Oktober uppbröt Carl Gustaf från Krakau med 4,000 svenska ryttare och Koniecpolskys qvartianer. Sin öfriga här, 6,000 man till häst och fot, stälde han under befäl af general Douglas, som skulle förlägga den omkring Sandomir för att underhålla förbindelsen med kosackerne och förena sig med en anryckande styrka af omkring 11,000 qvartianer, hvilka under Potockis befäl varit sända mot kosackerne, men af dem blifvit slagna, hvarefter Johan Casimir befalt dem

skynda till Krakaus undsättning, dit de dock kommit för sent. De visade sig icke mera ovilliga än de förre qvartianerne att hylla den svenske konungen, hvilket skedde på fältet vid Nowemiasto den 28 Oktober, hvarefter de erhöllo dylika belöningar med dem, som tilldelats deras kamrater.

Konungen ankom till Warschau den 5 November, och det ena wojwodskapet efter det andra hyllade honom, så att i slutet af November hela Stor-Polen, en stor del af Lill-Polen och af Ukraine samt en mindre del af Wolhynien var bragt under hans lydnad, hvaremot större delen af Wolhynien så väl som af Litauen, samt äfven en del af Lill-Polen och af Ukraine innehades af ryssarne. Kosackerne hade framträngt till Lemberg i Galizien, och kurfursten af Brandenburg, med sin här, närmade sig Vest-Preussen, utan att det ännu var afgjordt på hvilken sida han ämnade ställa sig.

Under tiden hade De la Gardie genom Bengt Skytte fortsatt underhandlingarna med Litauerne, hvilka, söndrade inom sig, länge tvekade om det beslut, som borde tagas. Det bestämdes slutligen genom Carl Gustafs lysande framgångar i Stor- och Lill-Polen, så att den 10 Oktober, två dagar efter Krakaus öfvergång, de i Keidany församlade litauiska ständerna genom en afslutad konvention underkastade sig Sveriges konung. Då likväl ryssarne innehade största delen af Litauen, var det i sjelfva verket endast dess nordvestligaste trakter, som på detta sätt kommo under svensk lydnad. Under de långvariga underhandlingarna hade dock en ganska dyrbar tid blifvit förspild, hvilket inverkat försinkande på krigsrörelserna i allmänhet, emedan tåget till Preussen, som enligt konungens plan för fälttåget skolat utföras samtidigt med hans krigsföretag i södra Polen, måst uppskjutas till hans återkomst derifrån. Emellertid anträdde De la Gardie, efter afslutandet af konventionen i Keidany, ändtligen det af konungen så ofta anbefalda tåget till Polen och gick den 30 Oktober öfver Niemen-strömmen, i riktning åt Lomza i Podlachien, sedan han i Litauen qvarlemnat 2,000 man gamla och 6,000 man nyvärfvade trupper under fältmarskalken Lewenhaupts befäl, medan ledningen af Sveriges angelägenheter i öfrigt inom dessa trakter fortfarande utöfvades af Bengt Skytte.

Kurfursten af Brandenburg hade under tiden med en 8,000 man stark här intågat i Vest-Preussen, der sammankallat ständerna och med dem afslutat ett fördrag, hvarigenom han och de förbundit sig att med förenade krafter göra svenskarne motstånd, i fall desse skulle söka bemäktiga sig någon del af Preussen. Sex preussiska städer hade derefter blifvit besatta af kurfurstens folk, och för öfrigt var han nu i underhandlingar både med Johan Casimir och med Holland, hvars Östersjö-flottas afsändande till preussiska kusten han ifrigt påyrkade. Carl Gustaf, hvilken, efter de underhandlingar som försiggått mellan honom och kurfursten, betraktade dennes inryckande i Preussen såsom en svår förnärmelse, lät, så snart han fick kunskap härom, genom sin resident i Berlin uppmana Fredrik Wilhelm att ofördröjligen draga sina trupper ifrån Vest-Preussen och tillika lemna ett bestämdt svar, om

han var Sveriges vän eller fiende. Då man emellertid hade stor anledning för antagandet, att han icke skulle kunna förmå sig till någotdera, fick De la Gardie förnyad befallning att med all makt fortskynda sin marsch, och tillika satte sig konungen med sina stridskrafter i rörelse för att hastigt bringa frågan till afgörande.

Den 9 November uppbröt Carl Gustaf från Warschau och förenade sig redan samma dag vid Novydwor med Stenbock, hvarefter han hade en svensk och polsk styrka af omkring 18,000 man under sitt befäl. Med denna styrka närmade han sig Thorn, hvilken rika och väl befästade stad den 25 November gaf sig utan motstånd, endast mot vilkor att få behålla sina fri- och rättigheter. Två regementen under generalmajor Mardefelts befäl inlades der såsom garnison, och derefter fortsattes tåget mot Weichselns mynningar, medan de brandenburgska trupperna öfver allt veko undan, utan att inlåta sig i någon strid. Under detta tåg inträffade generalmajor Waldemar, naturlig son af danske konungen Christian IV och nu i svensk tjenst, med tre i Tyskland värfvade regementen, bland hvilka ett anfördes af den sedermera så ryktbare Rutger von Ascheberg. Den 6 December stod konungen vid Elbing, då ännu rikare och fastare än Thorn, men som likväl redan den 10 gaf sig på samma vilkor som denna stad, hvarefter en besättning af 1,000 man der inlades. Vid Elbing förenade sig den 8 December De la Gardie med konungens här, som derefter uppgick till 24,000 man.

Efter Elbings öfvergång uppbröt Carl Gustaf den 11 December och stälde nu sitt tåg till Königsberg, dit de brandenburgska trupperna aftågat och der äfven kurfursten befann sig. Stenbock blef dock med en större afdelning af svenska hären qvarlemnad vid Weichsel-mynningarna för att intaga de mindre orterna der i trakten och förbereda Danzigs inneslutande. Med hufvudstyrkan skyndade konungen lika raskt som vanligt mot sitt föresatta mål och stod redan den 17 December i Neuendorf, på blott en mils afstånd från Königsberg. Kurfursten, som fruktade att med sin i jemförelse med den svenska ringa styrka blifva innesluten i staden, som icke var förberedd för någon belägring, tog nu åter sin tillflykt till underhandlingar, hvilka å svenska sidan hufvudsakligen fördes af rikskanslern Erik Oxenstierna och slutligen ledde till fördraget i Wehlau, som undertecknades den 7 Januari 1656 och hvari kurfursten erkände Sveriges länsrätt öfver hertigdömet Preussen, i stället att detta förut varit länspligtigt under Polen, samt förband sig dessutom att till Sverige afstå hälften af de i hertigdömet varande tullars inkomster, draga sina besättningar ur de städer inom det kungliga Preussen, der de ännu qvarstodo, samt bistå Sveriges konung med en hjelptrupp af 1,500 man, hvaremot han, ehuru likaledes såsom län under Sveriges rike, erhöll det i hans hertigdöme inskjutande biskopsstiftet Ermeland jemte staden Braunsberg.

Sedan detta fördrag var afslutadt, lades den af konungen förda hären i qvarter kring staden Friedland, medan Stenbocks afdelning, efter att hafva skingrat några polska ströfpartier samt intagit orterna

Mewe, Dirschau och Stargardt, i början af Januari 1656 gick i vinterqvarter inom Pomerellen. Sjelf begaf sig Stenbock till Thorn för att bota en iråkad sjukdom.

Så slutade 1655 års fälttåg, ett af de mest lysande i Sveriges krigshistoria. Öfverallt hade de svenska vapnen varit segrande och inom några få månader hade största delen af Polen och af Preussen blifvit bragt under svensk lydnad. Dessa framgångar hade visserligen blifvit väsentligt underlättade af söndringarna inom Polen, och modlösheten hos de spridda polska skarorna, hvilka allestädes funno sig underlägsna; men de svenska härarnes rörelser, så vidt de stodo under konungens ledning, hade också varit så snabba och så väl beräknade, att fienden ingenstädes fått tillfälle att samla en större styrka samt hvarje försök dertill blifvit omintetgjordt. Torstenssons lärjunge hade här visat sig fullt värdig sin mästare, och Carl Gustaf hade i ledningen af de särskilda krigsrörelserna röjt en öfverlägsenhet, som med ens gifvit honom en plats bland tidehvarfvets störste härförare. Huruvida han under detta fälttåg visat samma öfverlägsenhet äfven såsom statsman, torde deremot mera kunna ifrågasättas. Att han öfverallt, dit han segrande framträngde, lät hylla sig såsom Polens konung, finner visserligen sin sannolikaste förklaring i sjelfva segerruset, men kan också förklaras af öfvertygelsen hos Carl Gustaf, det polackarne sjelfva måste inse omöjligheten af att under en sådan konung som Johan Casimir kunna värna sin sjelfständighet mot svenskar, ryssar och kosacker samt derföre helst borde sluta sig till den regent, af hvilken de säkrast borde kunna vänta skydd mot de då ännu halfvilda ryssarne och som tillika borde kunna införa ordning och enhet inom den polska statskroppen. Sverige och Polen hade förut någon tid haft en gemensam konung, och en nära förening mellan båda rikena borde för framtiden kunna gifva dem båda mesta trygghet mot Ryssland, som i sjelfva verket var bådas farligaste granne. Å andra sidan åter hade Carl Gustaf, hvars öfverlägsenhet väsentligen låg deri, att han vanligen lika moget och betänksamt öfvervägde sina beslut, som han blixtsnabbt verkstälde dem, så snart de voro fattade, bort utan svårighet kunna inse, att ett så djerft steg skulle framkalla allmän oro inom de europeiska makterna, bland hvilka Sverige då icke egde någon pålitlig bundsförvandt, och att han omedelbart skulle få Ryssland till fiende, snart nog äfven Holland och Österrike samt troligen också Danmark, i följd af dess nära förbindelse med Holland och dess fruktan för nya eröfringsplaner från Sveriges sida. Han borde äfven lätt kunnat förutse, att en sådan eröfring skulle blifva vida svårare att försvara än att göra, och tillika borde polackarnes förhållande vid detta tillfälle hafva öfvertygat honom huru föga pålitlig deras hyllning var och huru litet de i sjelfva verket önskade en kraftig regent, som kunde göra slut på sjelfsvåldet och söndringarna, likasom han äfven bort finna, att han, såsom protestant, alltid skulle i det katolska presterskapet ega en verksam fiende och af den katolska befolkningen ses med misstroende.

Det var emellertid alltför mycket stridande mot den betänksamhet Carl Gustaf i allmänhet visade vid sina besluts fattande, att man kan antaga honom hafva tagit ett så vigtigt steg utan att besinna dess följder, och det blifver då alltid en fråga af icke ringa intresse, hvilka hans afsigter för framtiden voro, då han lät hylla sig till Polens konung. Ämnade han såsom Sigismund förena Polen med Sverige såsom särskildt rike under egna lagar? Eller ville han göra det till ett lydrike under Sverige? Eller betraktade han Polen endast såsom en tillfällig besittning, hvaröfver han ville förfoga efter omständigheterna, men hvilken han genom sitt hyllande till dess konung fått till sitt förfogande? Man tror sig hafva funnit ett svar på dessa frågor i åtskilliga handlingar bland rikskanslern Erik Oxenstiernas efterlemnade papper och skrifna med dennes egen hand, hvilka högst sannolikt framställa resultaten af konungens öfverläggningar med sin kansler. Dessa handlingar visa, att någon fortvarande besittning af Polen i dess helhet icke varit af Carl Gustaf afsedd, men väl dess styckande, då med Sverige skulle, såsom svenska provinser, ungefär i liket med Estland och Lifland, införlifvas hela sjökusten intill floderna Netze, Wartha, Bug och Niemen, hvilka således skulle bilda naturlig gräns för Sveriges besittningar åt detta håll. Vest-Preussen, norra delen af Stor-Polen, en del af Litauen och hela polska Lifland skulle sålunda blifvit svenska länder, hvarjemte det kurfursten af Brandenburg tillhörande hertigdömet Preussen skulle så väl som hertigdömet Kurland ställas under svensk länshöghet, så vida icke kurfursten kunde förmås utbyta Ost-Preussen mot den intill Brandenburg närmast liggande delen af Stor-Polen — eget nog just densamma, som vid en senare delning af Polen verkligen tillfallit det Brandenburg-preussiska riket. Sannolikt var ett sådant utbyte äfven tillämnadt för den del af Pomern, som kurfursten fått i westfaliska freden behålla, hvarefter Sveriges tyska besittningar voro förbundna med de af Gustaf Adolf eröfrade Lifland, Estland och Ingermanland, samt hela norra Östersjö-kusten från Finska viken ända till Meklenburg bragt under svensk lydnad. De nya svenska besittningarna skulle styras af guvernörer, i likhet med Sveriges öfriga Östersjöländer, den rena evangeliska läran der införas och till deras gränsförsvar upprättas ett slags militärkolonier af svenska och tyska soldater, hvilkas yrke och rättigheter skulle gå i arf från far till son. Af det öfriga Polen skulle den del, som låg närmast det svenska området — Masovien, Podlachien, Polesien och Litauen — bilda furstendömen under svensk länshöghet och styrda af furstar, helst ur Sveriges konungahus. Det återstående skulle tilldelas Brandenburg, fursten af Siebenbürgen och kosackerne, hvilka skulle blifva Sveriges bundsförvandter och biträda det vid försvaret af dess besittningar. Åt Ryssland hade vid denna Polens styckning ingen andel deraf blifvit afsedd, emedan det just varit för att motverka denna makts för Sveriges Östersjö-besittningar hotande förstoringsplaner, som kriget från början blifvit företaget.

Att uppgöra en sådan plan som den här ofvan anförda var emellertid vida lättare än att bringa den till verkställighet, och äfven om sådant kunnat ske utan hinder från de öfriga makternas sida, skulle försvaret af så vidsträckta besittningar alltid för Sverige, med dess fåtaliga befolkning och ringa penningetillgångar, medföra en öfveransträngning och ett oaflåtligt krigstillstånd, som förr eller senare skulle föranledt detta svenska väldes sönderfallande och tillika förhindrat Sverige att inom sig vinna den styrka, som var af vida större vigt än en sådan utvidgning af dess område. Det skulle väl också varit föga hedrande för den, som låtit hylla sig till Polens konung, att mellan roflystna grannar stycka det land, som gifvit sig under hans skydd, och så ringa anledning till aktning det polska folket än gifvit Carl Gustaf, borde han väl dock hafva insett, att ett sådant handlingssätt skulle göra hvarje polack med någon fosterlandskänsla till hans fiende. Om således de planer, hvilka af goda skäl kunna antagas vid denna tid hafva varit af Carl Gustaf uppgjorda, också icke vore stridande mot då rådande politiska grundsatser, hvilka i allmänhet inrymde alltför liten vigt åt hedern och samvetet, hade det likväl för hans anseende både såsom statsman och som menniska varit önskvärdt, om han i stället att eftersträfva ett konungadöme, vid hvars pligter han fäste så föga afseende, hade antagit Johan Casimirs fredsförslag, betingat för Sverige Vest-Preussen såsom besittning samt Ost-Preussen och Kurland såsom län under svensk öfverhöghet och derefter i förening med de polska stridskrafterna jagat ryssarne ur Polen samt på detta sätt vunnit krigets båda hufvudsyften, utan att framkalla den förbittring inom Polen samt den oro och ovilja hos de öfriga makterna, som nu väcktes genom hans sträfvande efter polska kronan.

För öfrigt, om han också genom detta sträfvande i sjelfva verket mera skadade än gagnade Sverige, visar dock hela hans handlingssätt, att han sjelf var öfvertygad om motsatsen och aldrig lemnade ur sigte Sveriges fördelar för att vinna sina nya undersåtares tillgifvenhet. I annat fall skulle han icke så ihärdigt yrkat, att kurfursten af Brandenburg skulle för sitt hertigdöme vara länspligtig under Sverige i stället för Polen, eller att Polens befolkning skulle aflägga hyllningsed åt både honom och hans efterträdare å Sveriges tron i stället för endast åt honom personligen. Han fick emellertid snart nog erfara huru pass mycket denna hyllningsed betydde och huru mycken tillökning i makt han, såsom Polens konung, i sjelfva verket vunnit.

Vid slutet af Carl Gustafs första polska fälttåg var likväl allt ännu för honom gynsamt, och alla, som med honom kommo i beröring, beundrade hans stora egenskaper. Det fransyska sändebudet d'Avaugour, som troget åtföljde honom och ej utan oro såg hans hastiga framsteg, skref vid denna tid till sin konung om Carl Gustaf: »Denne konung arbetar otroligt både med själ och kropp samt förfar i allt med så stor klokhet, kraft och varsamhet, att man med beundran ser honom styra sina företag och uppgöra sina rådslag. Han synes i sanning vara född

till de stora företag, hans ärelystnad ingifver honom. Redan befaller han öfver polackarne lika oinskränkt som öfver sina egna undersåtar och tjenas af dem med samma nit. Det är undransvärdt till hvilken grad han vunnit de förnämstes hjertan och huru han förvärfvat sig en sådan myndighet öfver polska folket, att dess naturliga hat och motvilja mot det svenska öfvergått till en nära vänskap. Han tror sig vara höjd öfver allt hvad han kunde hafva att frukta genom de stora stridskrafter han samlar, och det lider intet tvifvel, att dessa skola till våren vara tillräckliga att bibehålla de redan gjorda eröfringarna och öka dem med nya. Understödd af den polska adeln, som tillströmmar från alla håll, är han i stånd att utföra storverk, och hans utomordentliga ärelystnad skall utan tvifvel egga honom att företaga sådana. Polens underkufvande kommer honom redan att tänka på andra eröfringar, och han utgifver så många tillståndsbref för värfningar i Polen, Tyskland och Lifland, att det väcker allmän förvåning. Han kan få så mycket trupper han vill.»

Andra bedömde dock ej förhållandena lika gynsamt. I en flygskrift från denna tid heter det: »Bland årets besynnerligheter är också det, att svenska konungen tror lyckan vara fyrkantig, fastän alla andra anse henne vara rund som ett rullande klot.»

Det dröjde också icke särdeles länge, innan äfven Carl Gustaf fick erfarenhet om denna lyckans egenskap.

Vinterfälttåget 1656.

I början af det nya året hade Carl Gustaf med kurfursten af Brandenburg ingått det här ofvan omtalta fördraget i Wehlau, som skulle betrygga Sveriges besittning af Preussen; men i detsamma ankommo från det inre af Polen underrättelser, som bebådade, att under det ingångna året förhållandena skulle blifva för svenskarna vida mindre gynsamma, än de varit under det föregående.

Konungens beslutsamhet, hans ända till det otroliga gränsande verksamhet och hans många stora egenskaper i öfrigt hade, så länge han sjelf var närvarande i hjertat af Polen, återhållit hvarje våldsammare utbrott af missbelåtenhet; men så snart han aflägsnat sig för att sätta sig i besittning af Preussen, yppades flerstädes det länge närda, men hittills återhållna missnöjet, hvartill för öfrigt anledningar visst ej saknades.

Den polska adeln, som var synnerligen stolt öfver sin rättighet att vid inträffande tronledighet välja konung och som höll noga på denna rättighet, hvilken äfven, då stora summor alltid vid konungavalen utdelades, var icke så litet inbringande och tillika satte adeln i tillfälle att vid hvarje regentombyte utvidga sina rättigheter, hade med synnerlig motvilja underkastat sig den af Carl Gustaf fordrade hyllningen icke blott åt honom, utan äfven åt hans barn och efterträdare på Sveriges tron, hvarigenom Polen med ens blef ett arfrike och således adelns

rättigheter i detta hänseende betydligt inskränkta. Det var ock ej svårt att förutse, det en så kraftig och beslutsam konung skulle snart inskränka adelns myndighet äfven i andra hänseenden, och då i Polen snart sagdt hvarje adelsman betraktade sig som en oberoende furste inom sitt område, samt alla, som hade någon större myndighet, voro ännu sjelfrådigare i förhållande dertill, var också missbelåtenheten så mycket större med ett nytt statsskick, som skulle göra slut på denna sjelfrådighet.

Hos Polens katolska presterskap var missnöjet icke mindre. Att en kättersk furste innehade Polens tron, tycktes innebära en fara för den der rådande katolska bekännelsen, så mycket mera som dervarande protestanter icke sparade på uppmaningar och hotelser i denna riktning. Så hade en protestantisk ifrare låtit pregla en skådepenning, hvars ena sida visade Carl Gustafs bild och den andra en påfvekrona, jemte Petri nycklar, lagda öfver en lågande eld, med öfverskrift: »Påfvedömets slut». Sjelf tyckes Carl Gustaf icke hafva iakttagit nödig försigtighet i sina yttranden, rörande den katolska bekännelsen i Polen, och i sitt förhållande till dervarande katolska presterskap. D'Avaugour skrifver i ett bref från slutet af året 1655: »Man öfverlägger redan i svenskarnes hemliga rådplägningar huru man skall kunna indraga presterskapets stora inkomster samt huru man skall kunna fördrifva jesuiter och munkar. Konungen säger, att i förbund med Cromwell skall han vara alla katolska makter vuxen, mot hvilka han alltid bär skarpa ord på läpparna. Han är eljest en försigtig och omtänksam furste, men i fråga om religionen lägger han inga band på sig.» Påfven blef ock högeligen orolig öfver svenskarnes stora framgångar i Polen, uppmanade flera katolska regenter att rädda detta land från de kätterska eröfrarne, skänkte Johan Casimir 200,000 gyllen till krigshjelp samt frikallade alla polackar, som svurit Carl Gustaf trohetsed, från skyldigheten att hålla denna, hvarföre ock polska presterne vägrade sakramenten åt hvar och en, som ville förblifva denna ed trogen.

Hos både adeln och presterna väckte det mycken förbittring, att Carl Gustaf, utan polska riksdagens hörande och utan annan rätt än segrarens, gjorde hertigdömet Preussen till ett län under Sverige i stället för under Polen, skänkte det polska biskopsstiftet Ermeland åt kurfursten af Brandenburg, bortgaf en stor mängd gods i Vest-Preussen och Litauen åt svenska herrar samt i allmänhet tycktes betrakta Polen såsom ett eröfradt land, hvars enda lag var segrarens vilja.

Hvad som likväl hos den talrikaste delen af polska folket väckte mesta missnöje mot svenskarne och deras konung var förhållandet mellan det svenska krigsfolket och den polska landtbefolkningen. Carl Gustaf hade i början af kriget sökt upprätthålla en sträng krigstukt och gaf allvarliga föreskrifter härom till alla de särskilda härfördelningarnas anförare; men dessa föreskrifter visade sig snart nog icke kunna efterlefvas. En stor del af svenska hären bestod af tyska äfventyrare, som under trettioåriga kriget vant sig vid allt slags sjelfsvåld och öfver-

våld samt icke kunde förmås härifrån afstå, då de gått i svensk krigstjenst just för att få fortsätta samma vilda lif, hvarvid de så länge varit vanda. Bristande penningetillgångar gjorde det ock nödvändigt att åt de särskilda fördelningarnas befäl anvisa större eller mindre områden, inom hvilka de egde utkräfva krigsgärder för att underhålla och aflöna den styrka de anförde och ytterligare öka den genom värfningar. Härigenom föranleddes många utpressningar och våldsamheter. Det polska landtfolket tog sig hämnd medelst lönnmord och mordbrand, hvilket sedermera med yttersta stränghet bestraffades af krigsfolket, och så blef sinnesstämningen emellan båda allt hatfullare. I konungens närhet uteblefvo visserligen de mera våldsamma uppträdena, men plundring skedde äfven der, ehuru mera i stort och för statens eller krigskassans räkning. Så skickades efter Warschaus intagande, en mängd taflor och bildstoder från dervarande slott till Norden, och en stor del af dess kyrkors guld och silfver skänktes till krigskassan. I Krakau måste borgerskapet betala i brandskatt 600,000 gyllen och särskildt till Arvid Wittenberg 30,000 gyllen. Många enskilda hus och alla kyrkor blefvo plundrade, presterne tvingades medelst sträckbänk och andra plågoredskap att omtala hvarest kyrkoskatterna voro gömda, soldaterne och de qvinnor, som åtföljde hären, styrde ut sig med kyrkoskrudarna, sjelfva grafvarna öppnades och de dyrbarheter, som der funnos, bortfördes. Att efter sådana uppträden svenskarne och deras legotrupper ej skulle vara gerna sedda i Polen, kan man väl icke förtänka den polska befolkningen.

Under nu anförda förhållanden hade jäsningen inom Polen blifvit redan mot slutet af 1655 alltmera allmän, och då tillika berättades, att tatarerne på turkiska sultanens befallning voro i antågande för att hjelpa Johan Casimir samt att Potocki med sina i svensk tjenst öfvergångna qvartianer börjat lemna sina vinterqvarter och sätta sig i rörelse, ansåg sig general Douglas, som med en svensk härfördelning stod i Sandomir vid Weichseln ungefär halfvägs mellan Krakau och Warschau, för att underhålla förbindelsen mellan båda städernas besättningar, ej längre kunna stanna på denna post, der han ej vore vuxen tatarernes och qvartianernes förenade anfall, utan drog sig den 8 December öfver Radom och Novemiasto tillbaka till Lowicz, ungefär 6 svenska mil vester om Warschau. Men till följd af detta återtåg måste äfven generallöjtnant Müller, som i slutet af November slagit öfverlefvorna af Krakaus besättning under Czarniecki och drifvit dem öfver schlesiska gränsen, den 15 December upphäfva belägringen af Czenstochau och draga sig tillbaka till Sieradz vid Wartha, hvarefter generalmajor Würz i Krakau, som dittills med sina ströfpartier beherskat det kringliggande landet, måste draga hela sin styrka inom stadens förskansningar och hade icke längre någon svensk härfördelning, utom sin egen besättning, att stödja sig vid.

Efter dessa de svenska härfördelningarnas rörelser vågade Potocki och hans qvartianer öppet resa sig. De tågade söder ut till Röda Ryss-

land för att närma sig tatarerne, uppsade i Tyzkievic den 16 December högtidligen Sveriges konung tro och lydnad samt blefvo härefter den stam, kring hvilken alla öfriga missnöjde slöto sig.

Johan Casimir hade, sedan han lyckats fly öfver polska gränsen, vid ankomsten till sin tillflyktsort Oppeln i Schlesien velat nedlägga sin krona, hvilken han länge funnit alltför tung, och derefter sluta sina dagar i ett kloster; men hans gemål, Lovisa Maria, hade ifrigt afrådt honom från ett sådant steg och gjort allt för att ingifva honom mod och förtröstan på en ljusare framtid. Eget nog hade denna polska drottning varit föremål för Carl Gustafs första kärlek eller, i fall han verkligen hyst en sådan känsla för Christina, åtminstone varit den, som först gjort honom otrogen denna ungdomskärlek. Under sina resor åren 1639 och 1640 hade han i Paris sett den då tjugunioåriga, men i hög grad fängslande hertiginnan af Mantoa, Lovisa Maria Gonzaga. Han hade för henne fattat den varmaste ömhet, men om hon besvarat denna hans känsla, vet man icke. Hon blef sedermera förmäld först med Uladislaus och efter hans död med Johan Casimir samt var nu en af sin forne älskares farligaste och ihärdigaste motståndare. Äfven erkebiskopen af Gnesen samt de icke särdeles många biskopar och rådsherrar, som åtföljt Johan Casimir i hans landsflykt, afstyrkte det förtviflade beslut han fattat och lyckades, ehuru icke utan svårighet, afhålla honom derifrån. Hans drottnings och hans vänners uppmaningar, i förening med underrättelsen att en stark jäsning mot svenskarne var rådande i Polen, förmådde honom slutligen att dit återvända för att ännu en gång der försöka sin lycka. Den 12 December lemnade han Oppeln, mötte kort derefter ett sändebud från Potockis qvartianer och påskyndade sedermera så mycket ifrigare sin färd, ehuru han af fruktan för de svenska trupper, som ännu stodo vid gränsen mellan Schlesien och Polen, icke vågade taga den närmaste vägen, utan gjorde en lång omväg genom de karpathiska bergstrakterna och kom öfver Przemysl in i sitt rike, der han nu mottogs med en hänförelse, som aldrig förut hade kommit honom till del.

Storkanslern Lubomirski hade här samlat några trupper, och på en större församling af adeln från de närmaste vojvodskapen lofvade alla, att innan svenskarne voro fördrifna skulle ingen polack nedlägga vapen eller fordra någon sold. Stefan Czarniecki, den forne kastellanen i Krakau, den förste polack, som gjort Carl Gustaf något allvarsammare motstånd och som, ehuru med frikostiga löften lockad att öfvergå till svenskarne, förblifvit sin konung trogen, utnämndes nu till den polska härens anförare, och med denna här afgick Johan Casimir till Lemberg, hvarifrån uppmaningar sändes åt alla håll till en allmän resning för Polens befriande. De kringliggande vojvodskapen dröjde ock ej att resa sig, och inom några få veckor hade hela Lill-Polen, med undantag af städerna Krakau och Lublin, återkommit under Johan Casimirs lydnad, hvarefter resningen spridde sig äfven åt Stor-Polen, Masovien och ända till Litauen.

I början af Januari 1656 kom underrättelsen om dessa tilldragelser till Carl Gustafs högqvarter i Bartenstein, några mil söder om Königsberg. Retad af polackarnes trolöshet, ville konungen genast bryta upp för att straffa de affällige och qväfva resningen, innan den finge en större utsträckning; men de fleste bland hans generaler afrådde ett vinterfälttåg in i Polen, såsom allt för vådligt och ansträngande. Man borde i stället angripa Danzig, som under denna årstid ej kunde erhålla undsättning hvarken till lands eller sjös, utan sannolikt snart måste gifva sig. Genom besittningen af denna stad vore förbindelsen med Sverige betryggad och eröfringen af Vest-Preussen fullbordad. Med svenska besättningar i Danzig, Elbing, Marienburg och Thorn kunde den ock försvaras mot hvarje anfall från polackarne, och på detta sätt kunde man äfven hafva ett uppmärksamt öga på kurfursten af Brandenburg, som var en allt för opålitlig bundsförvandt att lemnas utan uppsigt.

Å andra sidan yrkade Radziejowsky ifrigt på ett tåg mot Lill-Polen, der furst Zomoisky vore beredd att åt svenskarne uppgifva sin starka fästning Zamosz, genom hvilken sedermera hela södra Lill-Polen kunde hållas i tygel. Ett sådant tåg öfverensstämde äfven mera med konungens åsigt och med den strategiska plan, han dittills under sitt fälttåg i Polen följt med så mycken framgång, att icke tillåta någon större polsk styrka samla sig på någon punkt, utan genast uppsöka den för att tillintetgöra hvarje sådant försök. Han räknade också på, att polackarne under vintern ej skulle kunna samla sig till något större antal, hvaremot, om han dröjde qvar i Preussen, han skulle till våren få en stor polsk här att kämpa emot. Ett försvarskrig var också föga öfverensstämmande med hans djerfva, företagsamma lynne, och derför drog han för andra gången in i Polen att jaga efter dess föga eftersträfvansvärda krona, i stället att med mindre uppseende, men säkrare framgång, försvara hvad han hade.

Sedan Carl Gustaf sändt De la Gardie med några tusen man tillbaka till Litauen, utnämnt sin bror, hertig Adolf Johan, till generalissimus öfver de svenska stridskrafterna i Preussen, med Gustaf Otto Stenbock närmast under sig i detta befäl, skickat Radziwil med en mindre svensk och litauisk här till Tycoczin att hålla Podlachien under svensk lydnad samt slutligen anbefalt, att alla trupper, som kunde undvaras i norra delen af landet, men ej kunnat förena sig med hufvudstyrkan, skulle samla sig vid Warschau, uppbröt han den 17 Januari med återstoden af sin här från Bartenstein i riktning åt Wyszogrod, der han den 28 öfvergick Weichseln och förenade sig följande dagen vid Lowicz med Douglas' härfördelning, hvarefter hans styrka uppgick till 14 à 15,000 man. Sedermera fortsattes tåget öfver Rawa och Nowemiasto till Radom, i hvars närhet den 2 Februari föreföll en träffning, der Rutger von Ascheberg utmärkte sig.

Han hade med sitt uttröttade och frusna manskap under den kalla Februarinatten sökt hvila på ett herregods; men polackarne hade utspanat

hans tillhåll och kommo i dagbräckningen med öfverlägsen styrka samt kringrände och antände huset. Ascheberg lät dock icke skrämma sig, utan ordnade försvaret så väl och hans bussar stridde så modigt, att striden fortsattes till öfver middagen, då polackarnes anförare, furst Sandomirski, erbjöd honom aftåg på hederliga vilkor, men Ascheberg svarade: »Jag ingår intet aftal med rebeller och edsbrytare; gör du ditt bästa, jag skall nog göra mitt», hvarpå han med sina återstående ryttare störtade mot fienden så våldsamt, att polackarne grepo till flykten och förlorade 500 man, under det endast några få svenskar saknades. Sedan drog Ascheberg med sitt folk till en herregård i grannskapet, tog der ett rikt byte och kom dermed till svenska lägret, der han mottogs med stor glädje. Konungen utnämnde honom genast till öfverste och hans ryttare erhöllo penningegåfvor, de svenske deribland äfven för sin lifstid skattefrihet för sina torp i Sverige.

Från Radom fortsatte konungen sitt tåg i östlig riktning, gick den 8 Februari mellan Janowicz och Kasimierz på isen öfver Weichseln, och då han här fick höra, att Czarniecki befann sig endast halfannan mil derifrån, samlade han i hast omkring 5,000 ryttare och skyndade efter honom samt upphann honom vid byn Golomb gent emot staden Granica vid Weichseln, der Czarnieckis af omkring 8,000 man bestående här blef, efter en kort men skarp fäktning, slagen och skingrad, ehuru den snart åter förenade sig. Czarniecki hade likväl derigenom blifvit öfvertygad, att polackarne, äfven om de till antalet voro betydligt öfverlägsne, ej i öppen strid voro svenskarne vuxne, hvarföre han under fortsättningen af kriget sökte så vidt möjligt undvika dylika möten, men i stället begagnade hvarje tillfälle att öfverfalla särskilda svenska afdelningar, afbryta dessas förbindelse med hvarandra, förhindra all tillförsel, borttaga deras tross, foror o. s. v., genom hvilket allt han också gjorde detta fälttåg allt mera bekymmersamt för de svenska härfördelningarna.

Genom denna seger trodde Carl Gustaf sig hafva å nyo stadgat sitt anseende hos polackarne, men redan kort derefter, under natten emellan den 13 och 14 Februari, smög sig Koniecpolsky med största delen af sina qvartianer från svenskarne, och endast några få kompanier stannade qvar under Johan Sapieha, icke af trohet mot Carl Gustaf, utan för att så mycket säkrare locka honom i förderfvet. Han fortsatte emellertid sitt tåg till Zamosz, dit han ankom den 17, men i stället att der röna ett vänligt mottagande fann han kastellanen Johan Samoisky rustad till ihärdigt motstånd. Under sitt hastiga tåg hade konungen kunnat medföra endast några lätta kanoner och kunde derför ej företaga någon formlig belägring. Sapieha åtog sig att söka öfvertala Zamoisky, men uppmanade honom i stället att ståndaktigt försvara sig och meddelade honom sin plan att söka locka den svenska hären in i karpatiska bergstrakterna, der den skulle blifva innestängd och förstörd. Carl Gustaf måste således lemna Zamosz, som varit målet för detta vinterfälttåg, och drog vidare till Jaroslaw, en svagt befästad och väl-

mående stad några mil längre i söder, der han ville låta sina soldater hvila ut. Den 28 Februari ankom han till Jaroslaw, sedan han under hela tåget dit varit kringsvärmad af öfverlägsna polska skaror, hvilka ej lemnat svenskarne ett ögonblicks ro. Uttröttade och försvagade genom sjukdomar och rymningar, stannade nu dessa de båda följande veckorna i Jaroslaw för att vinna en högst behöflig hvila; men äfven här blefvo de oupphörligt oroade af Czarniecki, som öfverföll den svenska trossen, då den skulle efter hären inrycka i staden, nedhögg dess betäckning och tog en mängd förrådsvagnar, hvaribland en med konungens eget bordsilfver, utan att svenskarne kunde förhindra det, emedan, när denna öfverrumpling skedde, trossen med dess betäckning befann sig på andra sidan San-floden, der isen med detsamma bröt upp.

Douglas hade blifvit sänd till Przemysl för att bemäktiga sig denna befästade stad vid foten af Karpaterna, och konungen ämnade, så snart hans här fått någon hvila, draga till Lemberg, der Johan Casimir ännu befann sig; men då Douglas återkom utan att hafva lyckats i sitt företag, emedan staden befans hafva vida starkare besättning och befästning, än man förmodat, samt utsigterna blefvo för hvarje dag allt mera hotande, måste Carl Gustaf slutligen beqväma sig till ett återtåg, hvilket likväl äfven visade sig blifva förenadt med de största svårigheter. Närmaste svenska styrka af någon betydenhet stod i Krakau på 40 svenska mils afstånd, och till Warschau var afståndet dubbelt så långt. Dessutom hade vägarne nu af inträffadt töväder blifvit så uppblötta, att de voro nästan alldeles ofarbara, och dertill omgåfvos de återtågande icke blott af öfverlägsna fiendtliga trupper, utan äfven af den mot svenskarne ytterst förbittrade landtbefolkningen.

Till en början sändes öfverstarne Stolzenberg och Weier på en liten båt med 16 man utför San och Weichseln, att till den svenska styrkan i Warschau föra underrättelse om härens tillstånd och befallning att skynda till undsättning. De kommo ock, ehuru under nästan hela tiden längs båda stränderna följda af polska ryttare, som hindrade hvarje landstigning, lyckligen till Warschau med konungens befallningar.

Sjelf uppbröt konungen från Jaroslaw den 12 Mars, med sin återstående styrka, som ej utgjorde mer än 5,000 svenskar och 3,000 qvartianer under Sapieha, de senare hemliga fiender, ännu farligare än de, mot hvilka man hade att föra öppen strid. Konungens plan var att längs San-floden framtränga till Sandomir vid Weichseln, omkring en mil söder om Sans utlopp i denna flod. Sandomir innehade då ännu svensk besättning under öfverste Cronloods befäl, och dit sändes på San-floden major Liljenberg, jemte 200 musketerare samt större delen af svenska härens i Jaroslaw artilleri och ammunition, med befallning att för den landvägen tågande hären slå en bro öfver Weichseln. Hären framskred emellertid mycket långsamt i anseende till de svåra vägarna. Första dagen hann den ej mer än två mil och under den andra blef det ännu värre. Hjulen å trossvagnarne nedsjönko i dyn ända till axlarna, hästarne till magen. Man nödgades slutligen upp-

bränna alla tyngre förrådsvagnar och kunde likväl under hela denna dag ej komma längre än en mil framåt. Mot qvällen kom man till en liten köping, der endast en mindre del af hären kunde få nattqvarter; största delen deraf måste tillbringa natten på öppna fältet. Så fortgick tåget till den 18 Mars, och under hela denna tid fingo soldaterne vada i gyttja och vatten, hvarföre ock detta tåg af dem kallades gåsmarschen och lefde sedan länge i föga angenämt minne. De hade likväl icke ensamt att kämpa mot de dåliga vägarna, utan voro tillika ständigt kringsvärmade af Czarnieckis lätta trupper, som unnade dem hvarken rast eller ro. Den 18 ville konungen låta sina uttröttade och uthungrade krigare få någon hvila och förfriskning i den lilla staden Niskowo; men Czarniecki öfverföll en svensk trupp, som utsändes att samla förråd i den kringliggande trakten, kastade den tillbaka på hufvudstyrkan och förföljde den så ifrigt, att han var nära att på samma gång som de flyende intränga i svenska lägret. Konungen var här den som först märkte den hotande faran. Med egen hand aflossade han två larmskott ur närmaste kanoner, kastade sig på hästen och förde det i hast samlade fotfolket mot fienden. Snart kommo äfven ett par rytteriregementen till fotfolkets bistånd, och fienden blef åter utdrifven.

Under följande natten gick Sapieha med sina 3,000 qvartianer öfver till Czarniecki, som nu hade mer än 25,000 krigsmän under sitt befäl, oberäknadt flera tusende beväpnade bönder, medan Carl Gustaf endast hade qvar sina 5,000 svenska och tyska krigare, hvilka dock troget höllo ut och veko för ingen möda eller fara. Sjelf var konungen den hurtigaste och outtröttligaste bland dem alla, och af hans föredöme kände sig alla lifvade. »Nu gäller det att dansa för bruden», sade han till dem, och hvarje af hans krigare var också färdig att med hurtigt mod börja dansen. Den trolösa fienden skulle tuktas, och de edsbrytande polackarne, som öfver allt skröto, att den konung, hvilken de året förut svurit obrottslig trohet, nu inom några få dagar voro fången eller fallen, skulle få erfara att sådant ej ginge så lätt, som de öfvermodigt förestält sig.

Den 20 vid midnattstiden framkom svenska hären till byn Gorzyca nära Sans och Weichselns sammanflöde, ungefär en half mil från båda floderna och från Sandomir, för hvars besättning konungen gaf tillkänna sin ankomst genom att låta skjuta svensk lösen, hvilken besvarades från fästningen. Då Sandomir låg på motsatta stranden af Weichseln, kunde konungen icke genast tåga dit, emedan en bro först måste slås öfver floden, hvilket uppdrag Liljenberg erhållit, men ännu icke kunnat utföra. Han hade den 15 Mars lyckligen ankommit till Sandomir, sedan han färdats 24 mil på San-floden, längs hvars båda stränder fiendtliga skaror oroade honom och besköto hans öppna båtar, från hvilka han likväl icke underlät att med sina kanoner gifva fienden svar på tal och hålla den på vederbörligt afstånd.

Staden Sandomir ligger på krönet af de höjder, som sträcka sig längs Weichselns vestra strand, på ett afstånd af ungefär 1,000 alnar från floden. Söder om staden låg slottet, som äfven innehade svensk besättning. Något nedanför staden började Liljenberg uppkasta ett brohufvud och samla materialier till en båtbrygga, men i det samma ankom Lubomirski med en polsk här af 6,000 man och bemäktigade sig Liljenbergs kanoner, som ännu ej hunnit insättas i brohufvudet och med hvilka Lubomirski sedan besköt slottet och staden. Då härmed ingenting uttrattades, lät han den 23 Mars sätta eld på några lador emellan staden och slottet, i afsigt att branden skulle sprida sig till detta, hvilket väl också inträffat, om icke vinden i detsamma vändt sig och drifvit lågorna mot staden, som till största delen nedbrann. Besättningen drog sig till slottet.

Medan detta tilldrog sig å vestra Weichsel-stranden, stod konungen på den östra, och när det dagades den 24 på morgonen, hade han framför sig den sorgliga anblicken af det nedbrunna Sandomir och de talrika fiendtliga skarorna, som anföllo slottet, hvilket nu var så mycket vigtigare, som det innehöll svenska härens krigsförråd och utgjorde sista stödjepunkten för dess öfvergång öfver floden. Vigten af dess besittning hade äfven blifvit insedd af Czarniecki, som med 10,000 man gått öfver Weichseln för att anfalla slottet från ena sidan, medan Lubomirski angrep det från den andra och Paul Sapieha Witebski med 8,000 litauer stod i starka förskansningar på andra sidan San för att hindra svenskarnes öfvergång öfver denna flod.

Öfverste Cronlood gjorde allt hvad af en behjertad krigare kunde väntas mot en så oerhörd öfvermakt. Han slog tillbaka det ena anfallet efter det andra och ordnade försvaret på bästa sätt, men det syntes dock alltmer tydligt, att fienden ej i längden skulle kunna afvisas. Konungen lät visserligen på den motsatta stranden i största hast uppställa ett batteri af 12 kanoner, hvilkas kulor började spela bland de anstormande polackarne, men afståndet var för stort, att de kunde göra någon betydligare skada, och fiendens öfvermakt sådan, att den ej häraf kunde afskräckas. Den tappra besättningen måste dock räddas, jemte så mycket af de i slottet befintliga förråden som möjligt, och derföre fick öfverstelöjtnant Mårten Törnsköld befallning att med 300 man gå öfver floden och söka rädda hvad räddas kunde. Det var ett vågspel, som tycktes hota hvarje deltagare deri med säker död; men utan tvekan gick Törnsköld med sin lilla trupp i några öppna båtar, som förde dem öfver floden midt under kulregnet, och med samma orubbliga lugn drogo de upp på den motsatta stranden, höggo sig igenom de talrika fiendtliga skarorna, banade sig på detta sätt väg till slottet, och snart såg man dem återvända med dess besättning, jemte 180 krutfat, som, det ena efter det andra, rullades ned åt stranden, medan de modiga krigarne nedhöggo hvar och en, som vågade närma sig dem under denna vådliga lastning. Det hade dock varit omöjligt att medföra allt krutet, utan 200 centner deraf måste

lemnas qvar, jemte 4,000 granater; men dessa krigsförråd fingo ej falla i fiendens händer. Cronlood, den siste som lemnade den plats, der han fört befälet, fäste derföre en brinnande lunta vid ett af de qvarlemnade krutfaten, hvarefter han skyndade till de sina, och då nu, efter besättningens aftåg, fienderne jublande skyndade in i slottet, sprang detta med ens i luften och 2,000 polackar skola dervid förlorat lifvet. Under den allmänna bestörtningen kom den lilla svenska skaran lyckligen öfver till andra stranden.

Efter förlusten af Sandomir var det likväl för konungen omöjligt att våga en öfvergång öfver Weichseln i den mer än tredubbelt talrikare fiendens åsyn och utan någon fast punkt på andra stranden. En broskans hade blifvit anlagd gent emot den af Liljenberg uppförda, och början gjord till en brygga öfver Weichseln på detta ställe. För att förvilla fienden och qvarhålla dess hufvudstyrka på motsatta stranden lät konungen fortsätta denna brobyggnad, men vidtog i hemlighet anstalter för att i stället verkställa en mindre vådlig öfvergång öfver San-floden, mellan hvilken och Weichseln den svenska hären var instängd, utan möjlighet att komma längre, åtminstone enligt hvad man inom den polska hären förestälde sig, då hvardera af dessa öfvergångar bevakades af en vida öfverlägsen fiendtlig styrka. Man antog således, att konungen antingen skulle våga det förtviflade försöket att i trots af Czarnieckis och Lubomirskis förenade stridskrafter öfvergå Weichseln, så snart hans brobyggnad blifvit färdig, eller ock längs östra Weichsel-stranden draga sig till Krakau för att förena sig med den svenska styrka, som stod der under Paul Würtz, hvilken afsigt han förut meddelat Sapieha och hvilken han nu låtsade sig vilja fullfölja för att ytterligare missleda fienden. Redan samma dag, den 24 Mars, då Sandomirs slott sprängdes i luften, företog konungen med större delen af rytteriet en ridt längre upp åt Weichseln till Bavanow, der han på aftonen påträffade Sapieha, hvars trupper nedhöggos eller trängdes ned i Weichseln, hvarefter konungen den 25 på förmiddagen återkom till sitt läger i Gorzyca.

Under tiden hade generalmajor Bülow med en del af hären blifvit sänd till San-floden för att i största hast slå en brygga deröfver; men ännu mot aftonen den 25 hade man ej hunnit med denna brobyggnad längre än till en ö midt i floden, emedan de fleste, som deltogo i detta arbete, föllo för fiendens kulor. Öfvergången måste likväl nu vågas, hvad den än kunde kosta, ty den fiendtliga hufvudstyrkan skulle ofelbart öfvergå Weichseln och falla öfver den svenska hären, så snart förändringen i konungens plan upptäcktes. Mot aftonen lät han derföre uppställa hela sitt artilleri, 50 kanoner, på stranden gent emot litauernas läger och började dermed en liflig eld mot detsamma. Bakom artilleriet uppstäldes ryttareregementena, under det fotfolket öfver den färdiga delen af bron marcherade till ön och stälde sig vid dess strand närmast fienden, med hvilken det äfven började vexla skott. Alla dessa anordningar förbryllade litauerne, hvilka togo för gifvet,

att äfven den del af brobyggnaden, som skulle förena ön med den strand, der deras läger stod, var färdig att utläggas i skydd af svenska artilleriet. I sjelfva verket fans dock för denna öfvergång intet annat medel än tre temligen stora båtar, som lågo vid öns strand och i hvilka öfverstarne Gustaf Kruse och Didrik La Chapelle fingo befallning att, så snart det blifvit mörkt, med 300 man utvaldt fotfolk öfvergå till andra stranden, der fatta fast fot och sedermera skicka båtarne tillbaka för att hemta mera folk.

Så inbröt mörkret, och nu började de svenska kanonerna att spela. Hela trakten insveptes i rök och tillika hördes från fotfolket på ön en skallande musik af trummor och trumpeter. Under detta buller af kanonerna och krigsmusiken samt under skydd af mörkret och krutröken satte de tre båtarne från land samt kommo lyckligen och obemärkta öfver strömmen. Vid dess andra strand funno de ett buskverk, i hvars skydd de 300 krigarne landstego och så med ens ilade upp för stranden och stormade närmaste skans. De öfverrumplade litauerne, öfvertygade att hela svenska styrkan redan kommit öfver floden, spridde underrättelsen härom till hela lägret, der allt råkade i yttersta förskräckelse. I första häpenheten öfvergåfvo alla både skansarne och lägret samt flydde allt hvad de kunde, lemnande i sticket fanor, kanoner och tross.

Under tiden befann sig konungen på ön ibland fotfolket och, som vanligt, midt i elden. En styckekula flög mellan hans fötter och uppkastade jorden, så att hans ansigte och kläder alldeles öfverstänktes deraf; men han lät sig ingenting bekomma, utan förblef på sin plats, vakande öfver brobyggnaden, som fortgick utan afbrott, och spanande ut öfver floden, om icke båtarne skulle återkomma att hemta förstärkning. En korporal och några man af Helsinge regemente summo öfver strömmen till några båtar, hvilka man dagen förut sett ligga vid andra stranden och som nu fördes till ön, jemte underrättelse om fiendens flykt. Genast sändes en förstärkning af fotfolk med båtarna öfver till det fiendtliga lägret att betrygga besittningen deraf och med fördubblad ifver fortsattes brobyggnaden. Den blef också färdig under natten, så att redan före dagningen några rytteriregementen kunde gå deröfver, och klockan 10 förmiddagen den 26 Mars stod Carl Gustaf med hela svenska hären på San-flodens norra sida midt inne i det fiendtliga lägret, hvilket han fann väl försedt med slagtboskap och munförråd af alla slag. Hären fick dock ej här hvila ut mer än en enda dag, ty den till antalet ännu öfverlägsna litauiska styrkan kunde lätt åter samla sig samt i förening med Czarnieckis och Lubomirskis skaror stänga vägen till Warschau, dit konungen framför allt måste skynda.

Dit sändes ock ammunitionen och fotfolket på båtar utför Weichseln, medan konungen med rytteriet följde flodens högra strand, der han vid Wieprz-flodens inflöde i Weichseln fann litauerne samlade bakom den förra. Han sände då Rutger von Ascheberg att uppsöka ett pass

något högre upp, men då Ascheberg kom dit, fann han alla båtarna bortförda till den motsatta stranden. Dem måste han likväl hafva för att komma öfver och frågade derföre sina ryttare, om ingen ville våga sig öfver floden att hemta dem. Fyra anmälde sig genast, två smålänningar och två finnar. De sutto af och, medan de öfrige medelst häftigt skjutande tvingade en fiendtlig förpost att draga sig från stranden, summo de fyra ryttarne öfver, bemäktigade sig en båt och en pråm samt kommo dermed tillbaka till sin öfverste. I pråmen kunde 60 ryttare rymmas, hvilka genast foro öfver och hemtade flera pråmar, medelst hvilka en brygga slogs öfver floden. Under tiden hade konungen låtit utsprida, att han ämnade sig till Lublin, för att befria dervarande svenska besättning, samt hade äfven sändt en mindre del af sin styrka åt detta håll, för att göra denna sin afsigt så mycket troligare, hvilket ock haft till följd, att den litauiska hufvudstyrkan drog ditåt, och emellertid gick konungen obehindradt öfver Wieprz, på den af Ascheberg slagna bryggan samt ankom den 5 April lyckligen, med de 4,000 man han ännu hade qvar, till Praga, Warschaus på Weichselns östra strand belägna förstad.

Så slutade vinterfälttåget 1656. Konungen hade företagit det emot sina erfarnare generalers råd, missledd af falska förespeglingar om ytterligare förräderi af polska kastellaner och af sin egen erfarenhet från föregående år om lättheten att skingra de polska skarorna; men ingen af hans beräkningar hade slagit in. Fästningen Zamosz, som skulle blifva en stödjepunkt för hans välde i södra Polen, hade, långt ifrån att för honom öppna sina portar, mottagit honom fiendtligt och förblifvit ointagen. Polackarne skulle öfver allt skingras och hindras att samla sig; men de hade i stället slutit sig tillsammans allt talrikare och lärt känna sin styrka. Tre stora läger skulle upprättas för att hålla Polen i lydnad: ett vid Jaroslaw under hertig Adolf Johan, för att beherska det sydöstra Polen, ett vid Krakau under Douglas, för att hålla det sydvestra Polen i tygeln, och ett vid Warschau under Wittenberg för att inom mellersta Polen upprätthålla svenska väldet; men i stället hade Jaroslaw måst öfvergifvas, Sandomir gått förloradt, och den svenska besättningen i Krakau stod ensam, omringad af öfverlägsna fiendtliga stridskrafter och utan förbindelse med någon annan svensk styrka, så att i sjelfva verket under detta fälttåg hela södra Polen gått förloradt och endast norra delen af Stor-Polen jemte Preussen och en liten del af Litauen ännu voro under svensk lydnad.

För konungen såsom statsman och fältherre i högre mening, hade sålunda detta fälttåg varit föga ärorikt, men var det så mycket mera, om han betraktas endast såsom krigare. Hade han, genom att alltför långt fördjupa sig i Polen, bragt sin här i en förtviflad belägenhet, så redde han derur både den och sig sjelf genom en verksamhet, som gränsar till det otroliga, ett mod och en fyndighet öfver allt beröm. Under det svåra tåget från Jaroslaw till Sandomir skall han under sexton eller, enligt en annan uppgift, under tjuguett dygn ingen enda

gång varit afklädd. Ständigt såg man honom der faran var störst i spetsen för sina ryttare kasta tillbaka de oupphörligt förnyade fiendtliga anfallen och outtröttligt vaka för sin härs säkerhet. »Det vådligaste i detta krig», skref franske residenten d'Avaugour, »är den fara för hvilken konungen oupphörligt blottställer sin person.» Men när hans krigare sågo konungen så blottställa sig sjelf mer än någon af dem, följde de honom också med så mycket större beundran och tillgifvenhet, samt gåfvo äfven sjelfve så mycket vackrare prof på sådana egenskaper, som utmärkte honom. För den här, som åtföljde Carl Gustaf, var detta fälttåg ett af de ärorikaste i hela krigshistorien, och deltagarne deri gåfvo full bekräftelse åt det rykte, de svenska trupperna under trettioåriga kriget förvärfvat sig, att vara sin samtids tappraste krigare.

Medan uppmärksamheten varit hufvudsakligen fästad vid konungens här under detta vinterfälttåg, hade likväl samtidigt äfven andra svenska härfördelningar lika modigt, om än med vexlande lycka, kämpat mot fienden.

Vid underrättelsen om konungens ankomst gent emot Sandomir hade hertig Adolf Johan, för att lätta hans förmodade öfvergång öfver Weichseln vid denna punkt, sändt från Warschau markgrefven *Fredrik af Baden*, med 2,000 ryttare och 1,000 dragoner, att vid Sandomir vara konungen till mötes; men då markgrefven vid Janowiec erfor, att konungen öfvergått San och närmade sig Warschau längs östra Weichselstranden, drog han sig den 27 Mars tillbaka till Warka vid Pilicafloden, der han måste stanna öfver natten för att invänta sin eftertrupp, som blifvit något fördröjd. Emellertid hade Czarniecki från Sandomir begifvit sig norr ut och öfver allt utspridt, att Carl Gustaf var fortfarande innestängd och ohjelpligen förlorad, hvarigenom han förmått en mängd af den kringboende adeln att med sina underhafvande sluta sig till den polska hufvudstyrkan, som nu uppgick till öfver 12,000 man, med hvilka Czarniecki på morgonen den 28 Mars så häftigt ansatte markgrefvens eftertrupp, att denne måste skynda till dess räddning och fann sig föranlåten att våga en strid mot fiendens mer än fyrdubbla öfvermakt. Olyckligtvis bestod hans folk till större delen af oöfvade rekryter, hvilka väl störtade modigt mot fienden, men ej hade den uthållighet som gamle, härdade krigare. Efter två timmars häftig strid blef markgrefvens styrka sprängd och skingrad åt alla håll, större delen blef nedhuggen och endast en mindre del undkom till Warschau. Sjelf kastade sig markgrefven med 108 man i den lilla staden Czersk vid Weichseln, der han i tvänne dagar modigt försvarade sig mot polackarnes ofantliga öfvermakt, till dess underrättelsen om konungens annalkande förmådde dem att vika tillbaka, hvarefter markgrefven midt emellan fiendtliga ströfkårer räddade sig till Warschau. Från Warka drog Czarniecki till Lowicz, i hvars grannskap han den 2 April öfverrumplade öfverste Ridderhjelm, som med sitt regemente endast med yttersta svårighet förmådde rädda sig inom Lowicz' murar. Då Czarniecki ej kunde förmå denna stad att gifva sig, fortsatte han sitt tåg

förbi Thorn till Bromberg, som intogs, äfvensom alla smärre svenska häradsdelningar, hvilka anträffades, blefvo nedhuggna.

I vestra delarna af Lill-Polen hade den barske, i svensk tjenst varande generalmajor *Wresowitz* haft fullt upp att göra med att försvara sig mot flyktande polska adelsmän och bönder, som från Schlesien gjorde oupphörliga anfall mot svenskarne. Så blef han sjelf den 29 December öfverrumplad i staden Wielum. Under den mörka natten hade en skara polske adelsmän och bönder smugit sig öfver stadsmurarne och nedstött den svenska vakten vid stadsporten, hvarefter denna öppnades för en talrik svärm, som väntade derutanför och som nu rusade in i staden, der de svenske soldaterne, som skyndade fram en och en från sina qvarter, blefvo genast öfvermannade och nedhuggne. Med yttersta svårighet kunde Wresowitz med endast 80 man rädda sig inom slottet, der han modigt och ihärdigt försvarade sig mot de ständigt och allt ursinnigare förnyade anfallen, till dess han den 2 Januari fick undsättning från Krakau. Under tiden var staden i de vilda polska skarornas våld, hvilka stundligen förstärktes med roflystna bönder, som, väpnade med yxor, liar, klubbor och slagor, strömmade in från granskapet att deltaga i plundringen. Alla hus genomsöktes och, när en svensk eller annan icke polack anträffades, blef han först med plågor tvingad att framlemna sina gömda redbarheter och sedermera nedkastad på gatan att under den gräsligaste misshandling mördas af den vilda hopen. Under fyra dagar fortsattes dessa ohyggligheter till dess förstärkning anlände, då de polska skarorna, lika fega, som de förut visat sig grymma och roflystna, genast gåfvo sig på flykten. Nu skulle Wresowitz i sin ordning taga hämnd för de begångna gräsligheterna. Utan afseende på det österrikiska områdets helgd bröt han in i Schlesien, nedhögg alla, som derifrån anstält öfverrumplingen, samt brände alla slott och byar, hvilkas invånare haft någon del deruti. Sedermera drog han till Krakau, i hvars granskap Würz utfört många lyckade ströftåg mot bönder, som öfver allt voro i resning. Den 8 Mars gick Wresowitz med några regementen från Krakau samt intog genom öfverrumpling staden Bielitz vid schlesiska gränsen. Några dagar derefter lät han nedhugga en mängd bönder, som befästat sig i Karpatherna nära staden Seypusch, hvilken intogs och brändes. Derpå drog han till Tarnow för att anfalla Lubomirski, som sades befinna sig der med polskt rytteri, men som redan tågat till Sandomir, hvarföre Wresowitz återvände till Krakau den 20 Mars, men tågade några dagar derefter till Lill-Polen att skingra polska band, som i staden Lissa mördat flera tusen tyskar, hvilka dit tagit sin tillflykt undan landtbefolkningens förföljelser. Äfven den vid årets början utplundrade staden Wielun blef nu af polackarna uppbränd och öfver allt fördes detta folkkrig med yttersta förbittring.

I Preussen hade, såsom förut är nämndt, *Gustaf Otto Stenbock* i början af Januari 1656 förlagt sina trupper i vinterqvarter kring Danzig och sjelf begifvit sig till Thorn för att sköta sin helsa. Den

11 Januari uppbrände invånarne i Danzig sina förstäder för att bättre kunna försvara sjelfva staden, och mot slutet af månaden började svenskarne åter sätta sig i rörelse. Öfverste Weissenstein intog den 30 Januari staden Schlochau i vestra delen af Preussen, och vid samma tid satte sig pfaltzgrefven af Sulzbach, generallöjtnant i svensk tjenst, i besittning af staden Stuhm, öster om Weichseln. Kort derefter anlände den nu tillfrisknade Stenbock från Thorn och begynte den 7 Februari belägringen af Marienburg. Redan följande dagen gaf sig staden, men slottet höll sig ända till den 28, då dess besättning fick fritt aftåg till Danzig. Den 11 Mars uppbröt Stenbock från Marienburg samt gick öfver Dirschau till Werdern, låglandet mellan Weichselmynningarna, der han den 15 kring byn Stibelau upprättade ett befästadt läger, från hvilken han ämnade efter hand allt närmare instänga Danzig; men i början af April fick han konungens befallning att draga till öfra Polen, hvarföre han den 4 uppbröt från sitt läger, öfvergick Weichseln vid Schwetz och kom den 15 till Thorn, der han inväntade konungen.

I Samogitien uppgjorde invånarne, som likväl blifvit af svenskarne räddade från ryssarnes grymma framfart, en plan, anstiftad af jesuiter och katolska prester, att på samma dag mörda alla svenska trupper i deras qvarter. Omkring 1,000 man blefvo ock på detta sätt nedgjorda, men de öfrige lyckades undgå försåtet.

Äfven i den del af Litauen, som innehades af svenska trupper, var jäsningen ganska stark och kunde endast med möda återhållas af *Magnus De la Gardie*, som här förde befälet och som i allmänhet, ehuru icke utan svårighet, bibehöll förbindelsen mellan Lifland och Preussen.

Så stodo sakerna vid vinterns slut, då konungens ankomst till Warschau gaf nytt uppslag åt krigsrörelserna.

Vårfälttåget 1656.

Endast två dagar hvilade Carl Gustaf efter det besvärliga vinterfälttåget. Vid underrättelsen om markgrefvens af Baden nederlag vid Warka och om Czarnieckis framfart i Masovien bröt konungen upp den 7 April för att uppsöka denne sin farligaste och ihärdigaste fiende. Czarniecki hade, såsom här ofvan är nämndt, efter sin seger vid Warka tågat i nordvestlig riktning förbi Thorn till Bromberg i Vest-Preussen, och i samma riktning följde honom nu Carl Gustaf, sedan han i Warschau qvarlemnat en besättning af ungefär 3,000 man, till större delen fotfolk, under den ännu icke fullt tillfrisknade Arvid Wittenbergs befäl. Med återstoden af hären, 9,000 man mest rytteri, inträffade konungen den 19 April i Pakoscz, omkring 4 svenska mil sydvest från Thorn, utan att hafva kunnat anträffa Czarniecki, hvarföre han lemnade denna fruktlösa jagt för att i stället leda krigsrörelserna kring Danzig, närma sig kurfursten af Brandenburg och gifva mera fart åt underhandlingarna

med honom samt möta drottning Hedvig Eleonora, som vid denna tid väntades från Sverige. Konungen afgick derföre till Thorn och lemnade befälet öfver hären åt sin bror Adolf Johan, under hvilken likväl fältmarskalken *Carl Gustaf Wrangel*, som någon tid förut infunnit sig i Warschau, var den verklige befälhafvaren samt under honom generallöjtnanterne Douglas och Müller. Äfven generalmajor Wresowitz med sin härfördelning förenade sig vid denna tid med hufvudstyrkan.

Wrangel hade fått konungens befallning att fortsätta förföljelsen efter Czarniecki och ej tillåta denne att närma sig Pomerellen. Den 21 April uppbröt han derföre från Pakoscz, och då han fått underrättelse, att Czarniecki tågat mot Posen, skyndade Wrangel att undsätta denna stad, men snart ingingo nya underrättelser, att Czarniecki, som, vid ankomsten till Posen, funnit dervarande svenska besättning fullt rustad till försvar, i stället dragit till Gnesen, hvarföre äfven Wrangel ställde sin kosa ditåt. Så kom han den 27 April vid Klecko till ett pass mellan tvänne sjöar, hvilket han genomtågade utan att oroas af fienden, men då han på eftermiddagen skulle utbreda sin styrka på ömse sidor om en skog midt för passet, blef han under uppmarschen anfallen af Czarnieckis qvartianer med sådan häftighet, att han endast med yttersta svårighet kunde bibehålla sin ställning till dess hans öfriga styrka hann anlända, och först efter en fyra timmars häftig strid slog han polackarne tillbaka och förföljde dem i riktning åt Gnesen. Nattens inbrott hindrade dock att länge fortsätta förföljelsen, men emellertid hade 3,000 polackar under denna strid blifvit på platsen. De hade likväl derunder kämpat modigare än i någon föregående strid under detta krig, och utgången hade kunnat blifva en helt annan, om adelsuppbådet på den polska högra flygeln, hvilket icke vågat anfalla fotfolket i den fasta ställning det intagit, visat samma dödsförakt som qvartianerne på venstra flygeln. Segern betryggade emellertid svenskarnes öfvervigt i dessa trakter, och Czarniecki närmade sig åter Warschau. Det dröjde likväl icke länge, innan han å nyo blef synlig i trakten kring Bromberg, dit han gått att möta vojvoden Weier, som från Danzig utgått med 1,000 ryttare för att oroa Pomerellen. Wrangel försökte, men kunde ej hindra deras förening och ankom till Bromberg den 16 Maj på eftermiddagen, sedan Czarniecki i förening med Weier på förmiddagen lemnat denna trakt och dragit längre vester ut, hvarefter Wrangel intog Brombergs slott den 18 och afvaktade der konungens ankomst.

Under tiden hade konungen låtit Stenbock tåga tillbaka till Marienburg och sjelf inträffat derstädes den 26 April. Samma dag landsteg drottningen, efter en lycklig öfverfart från Kalmar, vid Pillau, der hon på det präktigaste mottogs af kurfursten och af Erik Oxenstierna, hvarefter hon den 28 seglade till Elbing, der Carl Gustaf mötte henne. Här tillbragtes några dagar under hvarjehanda lustbarheter, de första, hvari konungen fått deltaga sedan krigets början, och den 1 Maj reste båda makarne till Marienburg. Härifrån utfärdade konun-

gen samma dag en kungörelse, hvari han klagade, att polackarne utan anledning blifvit edsbrytare och öfvergifvit honom, deras rättmätige konung. Ännu ville han likväl icke stänga barmhertighetens dörr, utan ämnade till nåder upptaga alla, som inom tjugu dagar ångrande återvände. De öfrige skulle blifva strängt straffade. Ingen anmälde sig, utan tvärt om afhördes från alla håll nya resningar, nya bevis på polackarnes förbittring mot svenskarne och nya grymheter begångna så väl mot dessa som mot alla, hvilka misstänktes vara mot dem vänligt sinnade. Då tog äfven hos konungen förbittringen öfverhand och utan att afvakta de tjugu dagarnes förlopp utfärdade han den 8 Maj en ny kungörelse, hvari gafs tillkänna, att hvarje polsk adelsman, som åt svenskarne lemnade en upprorisk ädling, lefvande eller död, skulle erhålla hälften af dennes jordegendom till ärftlig besittning, samt att den bonde eller lifegen, som på samma sätt utlemnade antingen sin godsherre eller någon annan upprorisk adelsman, skulle till belöning undfå icke allenast frihet för sin person och sin jord, utan äfven fem års inkomster af den tagne eller dödade adelsmannens gods. Slutligen lofvade konungen att skydda de trogna polska bönderna mot deras herrars omenskliga förföljelser och att rensa hela landet från de främlingar, som uppfylde det med krig, mord och elände, samt att försätta det i välstånd och kristlig fred. Det länder polackarne till heder, att ingen lyssnade till de uppmaningar, denna kungörelse innehöll; men deremot länder det Carl Gustaf till föga berömmelse att hafva utfärdat densamma. Äfven denna kungörelse, som alltid måste blifva en fläck på hans minne, var en följd af det stora fel han begick både såsom statsman och härförare, då han i början af kriget lät hylla sig till Polens konung. Deraf föranleddes förbittringen mellan polska folket och svenskarne, hvilka de betraktade såsom sina förtryckare. Denna förbittring hade nu blifvit för hvarje dag häftigare, dess utbrott allt grymmare, och om också polackarne härvid begingo de första samt äfven sedermera de gräsligaste dåden, hade också svenskarne icke så litet att förebrå sig i detta hänseende, och att Carl Gustaf nu, under det han fortfarande yrkade sin rätt att vara Polens konung, uppmuntrade genom utfästa belöningar sina undersåtar att förråda och mörda hvarandra, var föga egnadt att ingifva dem kärlek och förtroende. Denna kungörelse gjorde ock i sjelfva verket hvarje försoning mellan honom och polackarne omöjlig och var således äfven ett politiskt fel, oberäknadt dess förkastlighet ur sedlig synpunkt.

Under de följande dagarna ordnade konungen krigsrörelserna mot Danzig, som blef allt närmare inneslutet, hvarvid han, såsom vanligt, aldrig skonade sin egen person, så att han, bland annat, vid stormningen af Gutlands skans var nära att dödas af en kanonkula, som slog ned under hans häst. Vid Danziger Haupt, der Weichseln grenar sig nära sitt utlopp, lät han upprätta ett starkt läger, hvarifrån han kunde ständigt oroa Danzig samt afskära all gemenskap mellan staden och det inre landet. Den 19 Maj drog Stenbock in i detta

läger med omkring 6,000 man, och samma dag afreste konungen från Marienburg öfver Graudenz och Thorn till Bromberg, der han den 21 inträffade vid sin under hertig Adolf Johans och Carl Gustaf Wrangels befäl stående här.

Redan följande dagen på morgonen uppbröt denna för att ännu en gång uppsöka Czarniecki, hvars skaror på eftermiddagen träffades uppstälda i full slagordning på en höjd vid Exin. Czarniecki tycktes således här vilja låta det komma till strid, och konungen, högst belåten, att det ändtligen kommit derhän, ordnade genast sin här till anfall; men så snart polackarne erforo, att de nu hade konungen sjelf emot sig, var det icke längre möjligt för befälet att hålla dem qvar, utan de flydde undan i största hast, qvarlemnande sin tross, som föll i svenskarnes händer. Wrangel förföljde dem hela natten igenom samt tog en mängd fångar, och följande dagen lät konungen fortsätta förföljelsn samt afsände derefter generallöjtnant Müller med några regementen till Pomerellen för att bevaka den der kringströfvande Weier. Äfven qvarlemnade han Wresowitz på dennes gamla post inom vojvodskapet Posen, men drog i stället till sig markgrefven af Baden, med ett par regementen, samt närmade sig åter Thorn och öfvergick den 27 Maj Weichseln vid Podgorze, gent emot Thorn, der han åter lemnade hären, för att afsluta det för honom allt nödvändigare förbundet med kurfursten af Brandenburg. Adolf Johan och Wrangel fingo å nyo befälet öfver hären, med befallning att längs östra Weichselstranden närma sig Warschau, som nu belägrades af den fiendtliga hufvudstyrkan, samt söka förmå denna att upphäfva belägringen, utan att likväl våga en strid, då fiendens öfvermakt var allt för stor. Lyckades ej detta, borde de åtminstone genom sitt annalkande förmå fienden att dela sin styrka och på detta sätt gifva stadens betryckta besättning någon lindring.

Den 28 Maj, då Carl Gustaf gick utföre Weichseln till Marienburg, uppbröt hären under Adolf Johan och Wrangel från Thorn och kom den 3 Juni till Nowydwor vid Bugs inflöde i Weichseln, der ett befästadt läger upprättades på samma ställe, hvarest Stenbock året förut upprättat ett sådant. Den svenska hären, som nu ej var öfver 8,000 man stark, fann sig visserligen trygg i denna fasta ställning, men vågade ej framtränga närmare Warschau, hvilket nu belägrades af den talrikaste polska här, som sedan lång tid tillbaka varit samlad.

Kort efter Carl Gustafs aftåg från Warschau i början af April hade Sapieha Witebski med sin litauiska här, som nu blifvit ökad till 14,000 man, kommit utanför staden och börjat dess belägring, hvilken dock gjort ringa framsteg, i följd så väl af det modiga försvaret som af polackarnes oskicklighet i belägringskonsten. Det var nu tjugonde gången *Arvid Wittenberg* förde befälet i en belägrad stad, och han visste väl huru han skulle taga emot de belägrande. Litauerne rusade flera gånger till storms mot vallarne, men måste vända tillbaka med blodiga hufvuden, och nu gjorde Wittenberg å sin sida det ena utfallet

efter det andra mot deras illa bevakade läger och var vid ett tillfälle nära att taga sjelfva befälhafvaren. Slutligen förändrades förhållandena så, att litauerne det bästa de kunde förskansade sitt läger och visade mera farhåga för den belägrade stadens besättning, än denna för dem. Denna tid begagnade Wittenberg att förstärka stadens fästningsverk, och det visade sig snart, att sådant var väl behöfligt.

Den 19 Maj ankom Johan Casimir med den polska hufvudhären, 30,000 ryttare och 5,000 man fotfolk, då Wittenberg, uppfordrades att gifva sig, men gaf ett bestämdt nekande svar. Nu följde åter förnyade anfall, men de blefvo alltid af svenskarna tillbakaslagna, och inom kort hade polackarne på detta sätt förlorat öfver 5,000 man. Johan Casimir önskade helst att återfå sin hufvudstad genom öfverenskommelse och icke genom stormning, då den skulle blifvit utplundrad, möjligen äfven bränd af de vilda skarorna. Han skickade derföre, sedan han en hel månad legat utanför staden, utan att komma i besittning deraf, den 19 Juni till Wittenberg en ny uppfordring att uppgifva staden. Följde afslag äfven härå, ville polackarne ej vidare visa svenskarne någon barmhertighet. Wittenberg svarade, att man icke borde af en hederlig karl begära hvad som för honom vore vanhedrande. »Också», tillade han, »kommer det alldeles icke i fråga för eder att mot oss visa någon barmhertighet, utan snarare eder tapperhet, ty vi ämna till sista blodsdroppen försvara den stad, konungen anförtrott oss.»

Så snart detta svar ingått, lät Johan Casimir den 20 Juni tända alla minorna och 40,000 man på en gång löpa till storms mot staden. Medelst detta antal stormande, mer än tjugu gånger talrikare än den stridbara besättningen, samt med tillhjelp tillika af sin kännedom om belägenheten, af sina förbindelser med stadens befolkning och af de många murbrott, kanonerna och minorna förorsakat, lyckades polackarne på flera ställen intränga i de närmast murarna liggande husen; men äfven inom dessa mötte dem svenskarne så kraftigt och modigt, att de inträngande polackarne flera gånger blefvo åter utkastade. Nya skaror kommo dock alltid att ersätta de utdrifna, och så fortgick striden från klockan 5 på morgonen till fram på eftermiddagen, då de fåtalige svenskarne voro dels fallne, dels sårade, dels uttröttade af det oafbrutna fäktandet, och nu insåg Wittenberg omöjligheten af ett längre försvar. Han begärde att få dagtinga, och Johan Casimir medgaf en timmas vapenhvila för att upprätta vilkoren, men då detta ej medhans inom den utsatta tiden, började de polska skarorna rusta sig att förnya stormningen. Då utgingo till dem den svenske öfversten Forgel och statssekreteraren Canthersten för att söka lugna dem, men mottogos med bittra ord, och då de gåfvo stolta svar, rusade polska hopar efter dem för att nedhugga dem. Underfältherren Lanckoronski kastade sig emellan för att hindra ett sådant dåd, men fick af en bland sina egna soldater ett hammarslag i hufvudet, så att han föll sanslös till marken. De svenska ombuden lyckades dock rädda sig, men nu rusade de polska skarorna ännu ursinnigare än förut mot staden. Flera

af de bättre polackarne bådo nu Johan Casimir blåsa till återtåg, för att rädda staden från förstöring, hvilket ock genast skedde; men endast de värfvade trupperna åtlydde denna signal. Den största hopen af uppbådade polska bönder aktade den icke, utan rusade in i staden och angrepo ett Bernhardiner-kloster, hvari de ännu lefvande svenskarne samlat sig och, tätt slutna till hvarandra, kämpade med förtviflans mod, väl vetande att ingen förskoning skulle gifvas dem af denna vilda hop. Då kom Czarniecki med en utvald ryttaretrupp ditsprängande och ropade, att konungen beviljade svenskarne dagtingan, hvarför striden genast skulle upphöra. De stormande läto dock ej hejda sig. De nedsköto Czarnieckis trumpetare, som gifvit hans befallning tillkänna, misshandlade hans ryttare och nedstucko hans egen häst; men Czarniecki lyckades dock slutligen hålla dem tillbaka, och så fingo svenskarne ännu en timmas uppskof för att uppsätta de särskilda punkterna. Canthersten var af dödsångest så darrande, att han ej förmådde föra pennan, men öfverste Johan Wrangel, en son till fältmarskalken, uppsatte förslaget och öfverste Forgel skyndade med detsamma till Johan Casimir, som genast lät de särskilda punkterna sig föreläsas, hvilka voro för svenskarne ganska hedrande, men dock af konungen godkändes för att rädda staden från plundring. Hoppet om en sådan hade likväl varit hvad som mest eggat de polska massorna, och när de nu erforo att de skulle gå miste derom, vände sig deras raseri emot deras egen konung. De rusade till hans bostad, ropande att konungen var polackarnes fiende och svenskarnes vän. Han hade inkallat de senare för att plåga de förre, derför sökte han också nu skydda svenskarne för polackarnes hämd, men den skulle i stället träffa den krönte förrädaren, o. s. v. Den kungliga lifvakten gaf likväl dessa skaror ett sådant mottagande, att de snart måste söka andra föremål för sin hämdlystnad. De drogo nu till de förnämsta rådsherrarnes och generalernes bostäder, men blefvo äfven härifrån bortjagade. För att emellertid gifva dem någon tröst öfver förlusten af det så ifrigt efterlängtade bytet lät konungen bland de oroligaste utdela 40,000 gyllen och hindrade icke plundringen af några i Warschau varande armeniska köpmansbodar. De plundrande började likväl sprida sig till andra delar af staden, och den polske öfverste, som skulle förhindra detta tilltag, vågade icke fullt lita på sitt eget manskap, utan begärde understöd af den tillfångatagna svenska besättningen, som eget nog nu biträdde att skydda den polska hufvudstadens befolkning mot dess egna landsmän.

När Warschau sålunda uppgafs, återstodo endast 900 man af den 3,000 man starka besättningen, af hvilken likväl halfva antalet från början varit otjenstbart af sjukdomar och erhållna sår. De återstående 1,500 hade under fem veckors tid hållit den stora fiendtliga staden i lydnad och tillika försvarat dess bristfälliga murar mot en fiendtlig härsmakt, som en tid påstods, ehuru visserligen öfverdrifvet, uppgå ända till 100,000 man och som säkert uppgick till minst 40 gånger så stort antal, som de svenskar, hvilka kunde deltaga i försvaret. Krigs-

historien har också få motstycken att uppvisa till ett sådant försvar, och det länder Johan Casimir till beröm, att han hedrade de modiga kämpar, som öfverlefde detsamma. De erhöllo fritt aftåg och rättighet att medföra sin egendom, dock ej hvad de tagit i Polen. Polska hären tyckte visserligen dessa vilkor vara allt för goda, men i hvad de anginge soldaterne och det lägre befälet blefvo de likväl fullgjorda. Deremot ville man alldeles icke släppa generalerne och allra minst den hatade Wittenberg. När denne fördes till Johan Casimir för att taga afsked och sedan hemförlofvas, fordrade en del polska adelsmän, att han skulle utlemnas till dem. »Wittenberg», sade de, »är den, som först uppeggat sin konung till polska kriget tvärt emot besvurna fördrag. Han har brutit den dagtingan, han beviljat den polska besättningen i Krakau, plundrat dervarande kyrkor och sedermera utsugit landet under ett helt års tid. Om han återställer åt godsegarne de penningar, han med hot aftvungit dem; åt kyrkorna de guld- och silfverprydnader, han med våld frånröfvat dem; åt knektarne den sold, han med svek frånstulit dem — så vilja vi medgifva, att han må behålla lifvet, men sin frihet får han aldrig!» I dessa rop instämde alla, och förgäfves anropade Wittenberg konungens nåd, under åberopande af hans vid underteckandet af den ingångna dagtingan gifna löften; Johan Casimir vågade ej motsätta sig det allmänna ropet, och så fördes Wittenberg, jemte några bland de högre svenske befälhafvarne, tvärtemot det ingångna aftalet till Zamosz, der han följande året afled i fångenskapen [1]).

Warschau hade sålunda gått förloradt för svenskarne, så mycken ära än desse inlagt genom dess försvar. Carl Gustaf hade icke glömt sina dervarande trogne krigare, men han insåg omöjligheten af att emot fiendens oerhörda öfvermakt lemna dessa sin krigare någon undsättning, utom i förening med kurfursten af Brandenburg, och det hade varit för att påskynda underhandlingarna med honom som Carl Gustaf lemnat sin hufvudstyrka och skyndat till Preussen. Kurfursten visade sig såsom vanligt mycket betänksam. Den svenske konungen hade visserligen räddat sig sjelf och öfverlefvorna af sin här ur det olyckliga vinterfälttåget; men svenskarnes makt i öfra Polen var i det närmaste tillintetgjord och farhågorna för Rysslands och kejsarens snart väntade deltagande i kriget mot svenskarne gjorde det ock för kurfursten så mycket betänkligare att uppträda såsom dessas bundsförvandt. Å andra sidan åter stod Carl Gustaf med en svensk här nu i hans närhet och kunde när som helst gifva sin vid Nowydwor stående hufvudstyrka befallning att äfven draga till Preussen samt derefter, med frånträdande af sina eröfringsplaner i Polen, inskränka sig till Preussens försvar, då kurfursten skulle gå miste om de förstoringar, hvarmed Carl Gustaf nu sökte locka honom. Upptäckten af ett bref från polske konungen till de preussiska ständerna, hvilket Erik Oxenstierna meddelade kurfursten, gjorde honom ock mera benägen att närma sig Carl Gustaf.

[1]) Jemför *Fryxell,* Berättelser. XI: 156—161.

Den 8 Juni infunno sig kurfurstens sändebud i Marienburg, och den 15 afslöts ett nytt fördrag mellan konungen och kurfursten. Denne förband sig att vid alla anfall inom Polen och Sveriges tyska länder bistå konungen med all sin makt, om honom så godt syntes, men i alla händelser med 4,000 man stälda till konungens obetingade förfogande, hvaremot konungen utfäste sig att med minst 6,000 man skydda kurfurstens länder, samt båda furstarne lofvade att ej utan hvarandras samtycke sluta fred med fienden. Genom ett särskildt fördrag erhöll kurfursten med full suveränetet de fyra närmast Brandenburg och Schlesien liggande polska wojwodskapen Posen, Kalisch, Sieradz och Lancicz.

Af detta fördrag synes, att Carl Gustaf nu frånträdt sin afsigt att underlägga sig hela Polen och i stället återkommit till sina delningsplaner. Dock vidhöll han äfven nu, då förbundet med kurfursten var för honom af så stor vigt, sin föresats att göra Vest-Preussen till svensk besittning och lemna kurfursten hertigdömet Preussen endast såsom svenskt län. Genom detta fördrag hade han emellertid fått bistånd af kurfurstens väl öfvade här, uppgående till 16 à 18,000 man, af hvilka åtminstone 10,000 kunde rycka i fält, hvilka till större delen hade befälhafvare, som under trettioåriga kriget varit i svensk tjenst, samt inhemtat Gustaf Adolfs, Banérs och Torstenssons krigskonst.

Båda härarne satte sig nu i rörelse för att undsätta Warschau, men vid Nowemiasto fick konungen den 24 Juni underrättelse, att staden gifvit sig den 21. Den skulle nu återtagas genom en afgörande slagtning, hvartill konungen, efter föreningen med kurfursten, ansåg sig ega tillräcklig styrka; men just vid denna tid uppträdde en främmande makt för att medla fred mellan de stridande och hindra deras sammanstötning.

Franska sändebudet d'Avaugour, som troget åtföljt Carl Gustaf, fick vid denna tid fullmakt att underhandla om ett nytt förbund mellan Frankrike och Sverige, hvilket skulle försäkras om en årlig underhållssumma af 150,000 riksdaler; men om Sverige bröte med kejsaren, skulle denna summa bringas till 400,000 riksdaler och 10,000 man franska trupper skickas till Rhen. Blefve fred afslutad mellan Frankrike och Spanien, skulle underhållssumman ökas till 600,000 riksdaler och den franska hären vid Rhen till 20,000 man. Första vilkoret för detta förbund var likväl fred mellan Sverige och Polen. Carl Gustaf visade sig dock ej så angelägen om detta förbund, som franska regeringen väntat, ty då d'Avaugour sökte visa honom nödvändigheten att ställa sig emot kejsaren vid det förestående romerska konungavalet, smålog han endast och sade, att det ej var så brådt dermed, som med det verk han hade för händer.

Han fick likväl snart en ny och vigtigare anledning att söka påskynda freden med Polen. Underrättelser kom nemligen, att ryssarne brutit freden, utplundrat Nyen och belägrade Nöteborg. »Detta är ett svårt slag», skref rikskansleren, det träffar inom kläderna, närmast

intill kroppen. Gud afvände i nåder sitt straff, styrke eders maj:t och bevare vårt kära fäderneslаnd, vändande olyckan på deras hufvud, som detta oss påbörda vilja!» Ingermanland, Lifland och Finland lågo nu, illa försedda, öppna för fiendens anfall, och tillika var det högst sannolikt, att Danmark skulle af holländska styrelsen förmås att anfalla Sverige för att rädda Danzig. Konungen sökte ock nu genom underhandlingar med Holland vinna denna makt och med detsamma afböja ett anfall från Danmark samt beslöt tillika antaga Frankrikes bemedling af fred med Polen. Erik Oxenstierna ledde i Elbing underhandlingarna med Holland, och Schering Rosenhane fick befallning att infinna sig i Thorn för att öppna underhandlingar med Johan Casimir, hvilket dock tills vidare skulle hållas hemligt.

Denna fredliga sinnesstämning inverkade dock ej på Carl Gustafs föresats att först våga en strid, emedan han var öfvertygad, att en seger öfver den polske konungen skulle mer än något annat göra denne böjd för fred. Den 28 Juni hade Carl Gustaf ankommit till svenska lägret vid Nowydwor. Kurfursten hade ännu icke hunnit dit, men konungen beslöt, utan afvaktan på hans ankomst, anfalla fienden, hvars styrka var delad på ömse sidor om Weichseln och som ännu icke fått förstärkning af en tatarisk här, hvilken Johan Casimir väntade till Warschau. Bugs öfversvämning gjorde det likväl omöjligt att verkställa denna plan, och konungen måste nu invänta den brandenburgska hären. När den inträffat, utgjorde de förenade härarnes styrka 22,000 man, hvaremot fienden, sedan den tatariska hjelphären nu anländt, räknade nära 100,000 man; men denna stora skilnad i antalet afskräckte icke Carl Gustaf, som förlitade sig på sina truppers krigsvana, de yppersta den tiden egde, och på sin egen ledning af striden, hvaremot den polska hären till större delen utgjordes af sammanrafsade skaror, utan all krigstukt, och leddes af ingen härförare med förmåga att rätt använda denna stora styrka.

Så snart derföre kurfursten med sin här ankommit och tillika en öfvergång öfver Bug blifvit möjlig, bröto de förenade härarne den 17 Juli upp från Nowydwor och tågade mot Warschau. Följande dagen, midt under tåget möttes Carl Gustaf af ett franskt sändebud, som infunnit sig hos Johan Casimir för att medla fred, men fått till svar, att konungen ville hellre uppoffra sitt lif än till Sverige afstå någon del af Preussen eller med kurfursten ingå någon slags öfverenskommelse. Tåget fortsattes derföre, och det visade sig snart, att polska hären, förlitande sig på sin stora öfverlägsenhet i antal, denna gång icke, såsom förut ofta inträffat, skulle undvika en strid, utan tvärt om en sådan nu förestod, som skulle afgöra Polens öde.

Slaget vid Warschau.

Sedan den förenade svenska och brandenburgska hären på morgonen den 18 Juli fulländat öfvergången öfver Bug, anträddes genast

marschen uppför Weichselns östra strand till det på 4 ½ mils afstånd belägna Praga samt fortsattes med största skyndsamhet, för att man skulle hinna slå den litauiska hären, innan den finge hjelp af polska hufvudstyrkan; men då man vid middagstiden anländt till Jablonnoi, på ungefär halfva vägen till Praga, erhölls underrättelse dels af fångar och dels af det återvändande franska sändebudet, att den litauiska hären förskansat sig vid Praga och att polska hufvudstyrkan börjat öfvergå Weichseln. När den förenat sig med litauerne och sedan den kort förut blifvit förstärkt med en talrik tatarisk här, ansågos de polska stridskrafterna uppgå till omkring 130,000 man, hvaremot svenskarne och brandenburgarne ej kunde föra mer än 17,000 man i striden. Fiendens styrka var således nära åtta gånger talrikare, och det tycktes vara ett allt för öfverdådigt vågspel att inlåta sig i en så olika strid. Också afråddes det af flera bland generalerne, och äfven kurfursten ansåg ett anfall under sådana omständigheter vara att tilltro lyckan allt för mycket; men Carl Gustaf var af annan mening och yttrade: »Jag känner nog polackarnes antal, men jag fruktar dem icke. Tvärt om vore jag glad, om jag hade alla mina fiender nu framför mig, att jag på en gång kunde drabba tillsammans med dem alla.»

Anfallet blef sålunda beslutadt och hären ordnades vid Jablonnoi i en slagordning, der svenska rytteriet, 34 sqvadroner, under konungens befäl, intog högra flygeln, det brandenburgska, 23 sqvadroner, förstärkta med 5 svenska, under kurfurstens befäl den venstra, samt fotfolket, 3 svenska och 9 brandenburgska brigader, under brandenburgska generalfälttygmästaren Sparre, midten. Då hvarje sqvadron utgjorde i medeltal omkring 200 man och hvarje brigad något öfver 400 man; så uppgick således vid detta tillfälle den svenska styrkan, 39 sqvadroner och 3 brigader, till 7,800 man rytteri och 1,200 man fotfolk, samt den brandenburgska, 23 sqvadroner och 9 brigader, till 4,600 man rytteri och 3,600 man fotfolk, eller tillsammans 17,200 man.

Så snart hären på detta sätt blifvit ordnad, fortsattes tåget med samma skyndsamhet som förut för att uppnå det litauiska lägret, innan polska hufvudstyrkan fulländat öfvergången öfver Weichseln. Såsom förtrupp sändes 4 sqvadroner ryttare och ett kompani dragoner under generalmajoren grefve Tott, Christinas förre gunstling, med befallning att anfalla fienden hvar den anträffades, emedan hela hären följde denna förtrupp omedelbart i spåren. Vid Jablonnoi begynte den stora Bialolenka-skogen, som sträcker sig ända till granskapet af Praga, gent emot Warschau, samt åtföljer Weichseln på afstånd af några tusende alnar, men ungefär halfvägs mellan Jablonnoi och Praga på ett ställe skjuter fram ända till helt nära floden och bildar vid denna ett pass, som af de förenade härarne måste genomgås. Skogen består emellertid till större delen af temligen glest stående ekar, så att den i allmänhet icke lade något större hinder i vägen för truppernas rörelser. Klockan 2 på eftermiddagen kom Tott vid byn Zuran ur passet och fann på andra sidan derom, på slätten mellan skogen och

floden, en litauisk förpost, som genast anfölls och tillbakakastades samt förföljdes med sådan ifver, att Tott kom ända inpå de litauiska förskansningarna, från hvilka fienden nu i stora skaror skyndade ut att nedgöra de fåtaliga svenskarne; men Tott samlade sina ryttare och anföll de utryckande litauerna så våldsamt, att de snart kastades tillbaka inom förskansningarna, hvarefter han dref djerfheten ända derhän att ställa sig tätt under dessa, ehuru han derifrån anfölls med både drufhagelskott och handgranater. Först när hela litauiska hären satte sig i rörelse att förjaga de närgångne svenskarne, drogo sig dessa helt långsamt och under ständigt skjutande tillbaka.

Under tiden började den förenade härens högra flygel under Carl Gustafs eget befäl att framskymta ur skogspasset och utbreda sig på den trånga slätten. Förtruppen, 12 sqvadroner, under pfaltzgrefven af Sulzbach, råkade under det starka dammet, som hindrade all utsigt, att, likasom Tott, komma ända inpå de fiendtliga förskansningarna utan att märka att de voro så nära, och i denna framskjutna ställning nödgades han, medan hela den öfriga hären trängde efter, hela aftonen och en del af natten uthärda fiendens eld, som dock på det hela gjorde föga skada. Emellertid sökte några starka afdelningar af den litauiska hären kringgå den svenska förtruppen för att afskära den från hufvudstyrkan; men Carl Gustaf, hvilken ingenting undgick, märkte genast denna rörelse, som kunnat blifva ganska farlig för hans förtrupp, och satte sig strax i spetsen för de tre närmaste sqvadronerna, med hvilka han kastade tillbaka de fiendtliga afdelningarna, hvarefter han understödde sina förtrupper och dref tillika med dem fienden tillbaka inom dess förskansningar.

Kort före och efter solens nedgång inträffade på den trånga slätten hela den förenade hären, bland hvilken det svenska rytteriet stod närmast floden, det brandenburgska närmast skogen, fotfolket och artilleriet mellan de båda rytteriafdelningarna. Utrymmet var så trångt att alla led måste fördubblas, och då man under denna trängsel måste tillbringa natten, uppstod mycken oreda, äfvensom sinnesstämningen hos den så hopträngda hären icke var den bästa, emedan alla voro öfvertygade om fiendens oerhörda öfvermakt och de flesta ansågo det vara hopplöst att kämpa mot densamma.

Denna sinnesstämning gaf sig äfven till känna i det krigsråd, hvartill de svenske och brandenburgske generalerne kallades under natten. Genom tagna fångar hade man nyss förut fått säker kännedom, att polske konungen med hela sin här gått öfver Weichseln och förenat sig med litauerne, så att man följande dagen skulle få att kämpa mot hela polska härsmakten. Att anfalla denna, som ansågs vara minst åtta gånger talrikare än de anfallande, tyckte de flesta vara ett öfverdåd, som skulle medföra hela den anfallande härens förstöring, och »en hög person», möjligen kurfursten, gaf konungen det välmenande rådet att, medan tid dertill ännu funnes, sätta sig sjelf i säkerhet och ej afvakta stridens utgång — ett råd, hvilket minst af alla var i Carl Gu-

stafs smak. Bibehållande sitt vanliga glada lynne äfven i denna vigtiga stund, afbröt han leende, ehuru något häftigt, de kringståendes ifriga föreställningar. »Efter I ansen omöjligt», sade han, »att ett enda ben af de våra kan räddas ur denna strid, så åtager jag mig att visa er, huruledes man med Guds hjelp eröfrar slagfältet och vrider segern ur fiendens hand.» Konungens bestämdt uttalade vilja vågade ingen motsätta sig, och så blef anfallets fortsättande beslutadt.

Om bekymmer och misströstan röjde sig hos en stor del af den förenade hären, så voro öfvermod och sjelfförtroende så mycket mera rådande hos den polska. Efter tatarernes ankomst och ännu mer efter Carl Gustafs fredsanbud hade hos Johan Casimir modet växt så, att han beslutat med hela sin styrka öfvergå Weichseln samt innesluta och uthungra den förenade svenska och brandenburgska hären i lägret vid Nowydwor. Den franske medlaren hade han svarat, att han ville gifva svenskarne till frukost åt sina tatarer, och kurfursten skulle han sätta der hvarken sol eller måne sken. Anfallet mot den förenade hären hade likväl blifvit förekommet genom dennas djerfva framryckande, och så snart man från Warschau såg denna här komma fram ur Bialolenka-skogen på motsatta Weichsel-stranden, beslöt Johan Casimir att med den stora polska hären och tatarerne öfvergå Weichseln för att understödja litauerne och så med de förenade polska stridskrafterna tillintetgöra den lilla fiendtliga styrkan. Öfvergången började på aftonen den 18 Juli, fortsattes hela natten och slutade ej förr än följande morgon. Vid skeppsbryggans början satt Polens drottning i sin vagn, uppmanande de polska adelsmännen att modigt kämpa mot fienden, och de lofvade henne att med karbasen drifva de öfvermodiga svenskarne ur landet.

Polska härens verkliga styrka under de minnesvärda dagar, då striden vid Warschau utkämpades, kan ej med säkerhet uppgifvas, emedan uppgifterna derom äro allt för skiljaktiga. Af olika författare uppgifves den till 200,000, till 174,000, till 150,000, till 120,000, till 100,000, till 80,000 och till 39,000 man, hvilken sistnämnda uppgift (Pufendorffs) torde komma sanningen närmast, emedan i densamma tillika angifvas de särskilda beståndsdelarna af denna här, nemligen 4,000 man fotfolk, 8,000 qvartianer, 16,000 man adelsuppbåd, 5,000 litauer och 6,000 tatarer, hvilka sistnämndes antal dock torde vara allt för lågt beräknadt, liksom i allmänhet den styrka denna uppgift angifver, emedan, i sådant fall, de polska stridskrafterna skulle uppgått till föga mer än dubbla antalet af de svenska och brandenburgska, då likväl alla uppgifter sammanstämma deri, att skilnaden varit vida större, hvilket äfven visar sig af polackarnes öfvermod vid stridens början. Sannolikast torde den polska härsmakten under detta slag kunna antagas till minst 50,000 man, ehuru den från fiendens sida uppskattades vida högre och troddes uppgå till minst 130,000 man. Fotfolket bestod till största delen af värfvade tyskar, indelade i 9 brigader och uppstälda i förskansningarna. Närmast bakom dessa stod

det litauiska rytteriet, sedermera det polska och sist det tatariska, alla med fronten mot norr. Artilleriet, som uppgifves hafva bestått af 38 kanoner, hvaribland 14 gröfre, var äfven uppstäldt i förskansningarna. Litauerne anfördes af fältherren Sapieha Witebski, poläckarne af fältherren Potocki, underfältherren Lackoronski och Czarniecki, tatarerne af den sedermera så ryktbare Johan Sobieski. Konung Johan Casimir ledde, åtminstone till namnet, det hela och var så säker om segern, att han redan anordnat fängelserum åt Carl Gustaf och Fredrik Wilhelm.

De förenade svenska och brandenburgska härarne hade, tätt sammanträngda på den trånga slätten mellan Weichseln och Bialolenkaskogen, haft föga hvila under natten, och så snart dagen inbröt, den 19 Juli, redo konungen och kurfursten, jemte de högre generalerne, att närmare undersöka den omgifvande trakten. Man fann snart, att något anfall mot litauernes starka förskansningar ej kunde vågas. Man måste derför söka kringgå den fiendtliga ställningen och draga sig längre åt venster, för hvilket ändamål man till en början måste söka bemäktiga sig en tätt invid skogen och midt emot förskansningarna liggande höjd, från hvilken man bättre kunde öfverse fältet och välja en passande stridsplats. Kurfursten, som med sina trupper stod närmast skogen, åtog sig denna rörelse, hvilken ock genast verkstäldes af 28 sqvadroner brandenburgiskt rytteri och 2 brigader fotfolk, som, skyddade mot fiendens anfall af ett mellanliggande träsk, drogo genom skogens sydvestra sumpiga delar och så kommo oförtänkt öfver polackarne, hvilka genast undandrefvos, hvarefter höjden intogs. Hit fördes äfven, ehuru med vida mera svårighet, i anseende till den träskiga marken, det brandenburgska artilleriet, under hvars skydd kurfursten sedermera ordnade sin styrka på det sätt, att dragonerne och fotfolket, hvilket snart blef förstärkt med ytterligare 2 brigader, stäldes bakom artilleriet längs skogens södra bryn, men rytteriet längs östra skogsbrynet, så att både fotfolket och rytteriet hade skogen bakom sig och genom den voro skyddade från anfall i ryggen.

Emellertid hade konungen börjat sysselsätta litauerne för att hindra dem att oroa kurfurstens marsch. Främst stod artilleriet och till dess skydd 3 sqvadroner rytteri, der bakom fotfolket och bakom detta det öfriga rytteriet. En liflig eld öppnades å båda sidorna, och svenskarne beskötos äfven från ett batteri af 12 kanoner på Weichselns vestra strand, hvilket drottningen låtit ditföra, men hvars kulor i följd af det allt för stora afståndet gjorde föga skada.

Så snart konungen af de brandenburgska kanonernas dunder märkte, att kurfursten hunnit fullborda sin marsch och var i delo med fienden, ville äfven han låta sina trupper gå samma väg, men dels var denna redan så förstörd af hästhofvar och vagnshjul, att den ej längre kunde begagnas, dels voro litauernes utfall nu så täta och lifliga, att han deraf qvarhölls på sin förra plats. Här anfölls han tillika i ryggen af 6,000 tatarer, som smugit sig genom skogen och, väpnade med spjut och pilbågar, under vilda skrän rusade emot svenskarne. Konun-

gen hade dock i tid blifvit varse den hotande faran samt ryckte med 6 sqvadroner mot tatarerne, hvilka jagades på flykten lika hastigt som de kommit. De gjorde sedermera under sitt återtåg ett försök att äfven falla brandenburgarne i ryggen, men blefvo lika modigt afvisade.

Nu hotades den förenade hären af ett gemensamt anfall utaf alla de fiendtliga skarorna. Kort efter kurfurstens ankomst till höjden vid södra skogsbrynet hade polackarne i stora massor dragit ned från sandkullarna och uppstält sig gent emot brandenburgarne, mot hvilka de rusade med höga rop, under det att alla polska och litauiska trupper inom förskansningarna störtade ut derifrån mot svenskarne, samt tatarerne för andra gången försökte genom skogen falla dem i ryggen. Alla dessa förenade anfall blefvo emellertid lika modigt tillbakaslagna, och den förvirring, som i följd häraf uppstod bland fienden, begagnade Carl Gustaf att verkställa sitt afsedda tåg genom skogen till slätten öster derom, medan generalmajor Bülow med de 3 svenska brigaderna och något artilleri qvarlemnades vid vestra skogsbrynet för att tillbakavisa fienden, om denna skulle vilja falla de borttågande svenskarne i ryggen. Något sådant försök gjordes dock ej.

Utkommen på den stora slätten öster om skogen, ordnade konungen den förenade hären i gemensam slagordning, då svenskarne, som framkommit genom skogen bakom brandenburgarne, kommo att utgöra venstra flygeln, i stället att de från början utgjort den högra, samt blefvo också nu mest utsatta för de fiendtliga anfallen. Högra flygeln, under kurfurstens befäl samt under honom anförd af fältmarskalken Wrangel och brandenburgska generallöjtnanten Waldeck, bestod af 3 brigader fotfolk och 28 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 6,800 man. I midten stodo 6 brandenburgska brigader, omkring 2,400 man, med 30 kanoner och 5 haubitzer, under brandenburgske generalfälttygmästaren Sparres och generalmajor Waldecks befäl. Högra flygeln, anförd af konungen samt under honom af hertig Adolf Johan och general Douglas, bestod af 3 brigader och 44 sqvadroner, eller omkring 8,000 man.

Sedan hären blifvit längs östra skogsbrynet uppstäld i denna slagordning, lät konungen densamma vid middagstiden företaga en halfcirkelformig svängning från venster till höger, hvarunder brandenburgarne stodo stilla på högra flygeln, men svenskarne gjorde allt större svängning, ju längre ut på venstra flygeln de voro stälde, för att på detta sätt småningom undantränga det polska rytteriet från fältet.

Denna rörelse, ytterst svår att verkställa i närvaron af en till antalet vida öfverlägsen fiende, som fritt kunde utbreda sitt talrika rytteri å den vidsträckta slätten, blef emellertid utförd med orubbad ordning och säkerhet. Från en af sandkullarna sågo Johan Casimir, hans drottning samt hans förnämste rådsherrar och generaler, huru under eftermiddagen den en fjerdedels mil långa, mörka, i ett moln af dam höljda linien närmade sig långsamt, men säkert, utan att hejdas af de på slätten kringsvärmande polska ryttareskarorna. Johan Casimir insåg

emellertid, att om fiendens framryckande finge fortfara oafbrutet på samma sätt, till dess hela den förenade fiendtliga hären nådde foten af höjden, så skulle den polska hären blifva instängd i en högst ofördelaktig ställning, med Weichseln i ryggen, samt rytteriet, af hvilket denna här till största delen utgjordes, i en försvarsställning bland kullar och träsk gå miste om den väsentliga fördelen af en strid på slätten, der det kunde fritt och obehindradt röra sig mot fienden. Han beslöt derföre att, innan fiendens styrka hunne alltför långt fram, verkställa ett allmänt anfall på den svängande flygeln. Detta anfall skulle ske framifrån af de på höjden stående liftrupperna och husarerna, som utgjorde det polska rytteriets kärna, samt bakifrån af tatarer och qvartianer, som hela dagen kringsvärmat på slätten och nu skulle kringgå byn Brudno för att sedermera falla svenskarne i ryggen.

Mellan klockan 4 och 5 på eftermiddagen begynte detta anfall. Qvarlemnande fotfolket jemte några få sqvadroner på höjden, nedryckte Johan Casimir på slätten med 2,000 husarer och 4,000 qvartianer, hvilka under höga skri rusade emot den svenska linien. De blefvo likväl öfver allt modigt tillbakavisade. Endast på en punkt lyckades de genombryta den första träffen, emellan en småländsk och en uppländsk sqvadron, hvilka för hastigt afskjutit sina pistoler och dröjt för länge med sitt anfall mot polackarne. Dessa kommo likväl ej längre än till andra träffen, der de mottogos af Wittenbergs, markgrefvens af Baden och Sinclairs tyska ryttare så, att de med stor förlust måste vända om. Deras vapenbröder hade redan af första träffen blifvit tillbakaslagna, och på detta sätt blef hela den anfallande skaran jagad i stor oordning tillbaka till höjderna.

Ungefär samtidigt hade tatarerne kringgått Brudno för att falla den svenska hären i ryggen; men Carl Gustaf hade genast märkt denna deras afsigt och jemte sin broder satt sig i spetsen för 4 sqvadroner af tredje träffen samt för en brigad af det närmast stående fotfolket, med hvilken styrka han dref tatarerne tillbaka och jagade en stor del bland dem ned i Bialolenka-träsken. Konungen var likväl under denna strid i gänska stor personlig fara. Under stridens hetta hade han nemligen, åtföljd endast af ryttmästaren Trafvenfelt, råkat in bland en svärm tatarer, af hvilka tre anföllo honom och fyra ryttmästaren. Med pistolerna nedsköt konungen två af sina angripare och gaf den tredje, hvars spjut fastnat i konungens betsel, ett så kraftigt värjhugg i hufvudet, att han störtade af hästen, hvarefter konungen skyndade till ryttmästarens hjelp. Denne hade redan skjutit två af tatarerne och höll med värjan de båda öfriga ifrån sig till dess de flydde vid konungens ankomst. Ännu samma dag kom denne i en ny lifsfara. En polsk husar, Kovalovski, sprängde emot honom och var nära att med sin lans genomborra honom, då i detsamma en svensk störtade fram, sköt polacken genom hufvudet och räddade konungens lif.

Sedan fiendens gemensamma anfall, i hvilket omkring 30,000 ryttare antagas hafva deltagit, sålunda blifvit segerrikt tillbakaslaget, lät

konungen de afdelningar, hvilkas plats i slagordningen blifvit rubbad under den häftiga striden, återtaga sin förra ställning, hvarefter han fortsatte sitt tåg mot höjderna. Man hade likväl knappast framträngt några hundra alnar, innan tatarerne, som, ehuru ständigt förjagade, likväl ständigt förnyade sina anfall och i sjelfva verket voro de besvärligaste fiender, mot hvilka den förenade hären under denna dag haft att kämpa, å nyo bröto fram och föllo den svenska hären i sidan; men äfven nu mötte dem konungen, med några sqvadroner, och dref dem tillbaka samma väg de kommit. Häraf verkades dock något uppehåll i den förenade härens framryckande, och när nu det slutliga anfall, som borde bestämma stridens utgång, skulle företagas, inbröt mörkret. Angreppet måste derföre uppskjutas till följande morgon, och på det icke hären så nära intill fienden måtte under nattens mörker utsättas för någon öfverrumpling, lät konungen den draga sig tillbaka till den af polackarna nedbrända byn Brudno, der den hade skydd af byns ruiner och af skogen i dess närhet. Här måste manskap och hästar, uttröttade af dagens strider och marscher, för tredje gången tillbringa natten under bar himmel och utan föda; men sinnesstämningen inom hären var dock nu helt annan, än den varit under de båda föregående nätterna. Man hade funnit, att fiendens öfvermakt hvarken var så stor eller så fruktansvärd, som man förestält sig. Alla dess anfall hade misslyckats, men den förenade svenska och brandenburgska hären deremot trängt fienden mer och mer tillbaka. Man hade sålunda återvunnit förtroendet till egna krafter så väl som till konungens härföraresnille och beredde sig med glad förtröstan till det sista afgörande anfallet under hans ledning.

Å polska sidan var nu förhållandet alldeles motsatt. Klenmod hade, såsom vanligt, efterträdt det förra öfvermodet. Ingen utsigt fans att på något ställe genombryta den fiendtliga härens fasta slagordning; men om detta icke lyckades, kunde man i brist på tillräckligt antal fotfolk icke hindra den att bemäktiga sig höjderna, hvarefter den polska hären skulle blifva instängd mellan dessa och floden, öfver hvilken blott en enda brygga ledde till andra stranden. Många rådde också, att man i mörkret skulle i tysthet draga deröfver och söka sin räddning på andra sidan om floden, hvilket äfven skedde af flera, men till något gemensamt beslut eller någon gemensam stridsplan för följande dagen kom man icke.

Så snart denna inbrutit, sammandrog Carl Gustaf hela sin styrka i en slagordning i närmaste likhet med den under den föregående dagen, samt väntade så i flera timmar att af polackarna blifva anfallen; men då detta anfall uteblef och de gjorde åtskilliga förhuggningar i Pragaskogen, antydande att de hellre ville afvakta fienden än gå den till mötes, lät konungen dem icke länge vänta på ett sådant möte. Han befalte generalfälttygmästaren Sparre att med en del af fotfolket drifva polackarne ur skogen, hvilket äfven skedde lika raskt som modigt. Så snart fienden skjutit första salvan, rusade Sparre med sina

bussar öfver de halffärdiga förskansningarna uppför sluttningen, gick med blanka vapen fienden på lifvet, dref honom genom skogen och jagade honom ut på andra sidan, innan han någonstädes fick rådrum för ett allvarsamt motstånd. Öfverste Galle med 300 ryttare förföljde sedermera det flyende polska fotfolket, som tvangs att hastigt söka en tillflykt hos polska hufvudstyrkan.

Efter denna första framgång lät konungen rytteriet trafva upp mot höjderna, qvarlemnande likväl en del deraf på slätten för att mottaga ett af fienden möjligen tillämnadt anfall i ryggen. Vid högra flygelns annalkande utrymde polackarne hela höjdsträckningen och skyndade ned åt Weichseln så fort de kunde, då kurfursten, som märkte att det polska artilleriet var lemnadt utan försvar, genast satte sig i besittning deraf. När konungen kort derefter kom upp på höjden, såg han hela polska hären i stark rörelse och insvept i ett ofantligt dam-moln. Han förmodade då, att den ämnade företaga ett allmänt anfall, hvarföre han stannade för att vara beredd på dess afvärjande. I sjelfva verket hade likväl polackarne, långt ifrån att tillämna något anfall, så förlorat modet vid åsynen af den fiendtliga hären på höjderna öfver deras hufvuden, att de nu endast tänkte på att så skyndsamt som möjligt sätta sig i säkerhet. Största delen af rytteriet ilade i sporrsträck mellan Praga-skogen och Weichseln för att söka rädda sig öster ut på vägen till Siedlce, öfvergifvande hela sin tross och det i förskansningarna qvarlemnade artilleriet. Carl Gustaf, som aldrig kunnat föreställa sig, att en så stor här som den polska skulle »så liderligt», rymma fältet utan något försvar, insåg först, sedan dam-molnen något blåst undan, det rätta förhållandet samt skyndade genast med allt rytteri han hade till hands ned mellan Praga-skogen och Weichseln, att göra fienden så stor skada som möjligt, ehuru den redan vunnit alltför stort försprång. Dessutom voro det polska rytteriets hästar mindre uttröttade än det svenska rytteriets, så att man måste åtnöja sig med att påskynda fiendens flykt samt uppfånga det manskap och de hästar, som blefvo efter.

Under tiden hade tatarerne ännu en gång visat sig på slätten bakom höjderna, men utaf pfaltzgrefven af Sulzbach blifvit bortjagade, hvarefter de flydde i samma riktning som den öfriga polska hären. Äfven brandenburgarne hade icke varit overksamme. När general Polybinsky med omkring 4,000 polska ryttare sökte öfver passet vid byn Brudno rädda sig till den öfriga polska hären, lät fältmarskalk Wrangel, som nu egentligen ledde den brandenburgska härens rörelser, genast rikta dessa så, att de polska ryttarne sågo sig kringrända å alla sidor samt blefvo dels nedhuggne, dels jagade ned i träsken vid Bialolenka, der de fleste omkommo. Öfver 2,000 sadlade hästar blefvo segrarnes byte. En annan polsk rytteriafdelning af omkring 3,000 man, som kort efter Polybinskys ryttares flykt sökt rädda sig åt samma håll, öfverfölls af brandenburgska generalen Waldecks härfördelning och

jagades ned i Weichseln. Endast en mindre del lyckades rädda sig i Bialolenka-skogen.

Medan dessa strider sysselsatte den förenade härens rytteri, hade polska fotfolket i skydd af dammet och den buskbeväxta flodstranden lyckats smyga sig undan till brohufvudet vid Weichselbryggan samt börjat öfvergå denna, öfver hvilken Johan Casimir kort förut flytt till Warschau. Sparre och Waldeck försökte nu, hvar från sitt håll, hindra fotfolkets öfvergång, men funno sig vid framkomsten till brohufvudet hindrade af en stor mängd trossvagnar som spärrade vägen för rytteriet, och under tiden skyndade det flyende fotfolket öfver bryggan samt afbrände den del deraf, som låg närmast östra stranden.

Något efter middagen synas all strid och förföljelse hafva upphört. Det återstående af dagen användes af konungen och kurfursten att hopsamla deras vidt kringspridda trupper och låta dessa hvila ut. Detta var så mycket mera nödvändigt, som hvarken manskap eller hästar under trenne dygn haft någon egentlig hvila eller fått någon föda, hvarföre de ock nu voro i hög grad utmattade. I följd häraf blef ock fiendens förlust icke på långt när så stor, som den kunnat blifva, om krafterna för segerns fullföljande varit tillräckliga hos den segrande hären. Polackarne ansågos dock hafva förlorat omkring 7,000 man, af hvilka ungefär 4,000 lågo på slagfältet och de öfriga antogos hafva drunknat i floden eller träsken. Den segrande hären saknade i döda och sårade högst 700 man samt hade icke förlorat någon högre officer, utom öfverste Sinclair, som stupat under första dagens strid. Fångar omtalas icke, emedan de segrande, förbittrade öfver den trolöshet polackarne vid flera tillfällen visat mot besättningar, som gifvit sig, nu icke gåfvo någon pardon.

Så slutade det ryktbara *slaget vid Warschau*, för den segrande hären och framför allt för dess härförare en af de ärorikaste bragder i hela krigshistorien. Genom ledningen af detta slag hade Carl Gustaf med ens gjort sig berömd såsom en bland tidehvarfvets största fältherrar. Ensam emot kurfurstens och alla sina generalers råd samt i trots af den nedslagna sinnesstämningen hos hären, i följd af dess öfvertygelse om fiendens ofantliga öfverlägsenhet, hvilken öfvertygelse äfven Carl Gustaf sjelf delade, hade han beslutat sig att våga striden, emedan han insåg, att det af de öfriga yrkade återtåget till den fasta ställningen vid Novydvor skulle till sina följder blifva ännu förderfligare än äfven ett nederlag vid Warschau; men sedan han genomdrifvit detta sitt beslut, ansåg han sig ock personligen ansvarig för den förenade härens säkerhet och vakade deröfver med beundransvärd omsorg och outtömlig fyndighet på utvägar. Den sällsamma förening af djerfhet i planernas syftning och af yttersta försigtighet i deras utförande, som i allmänhet utmärkte Carl Gustafs krigskonst, har han knappast vid något tillfälle så rikt lagt i dagen som här. Kännare i krigskonsten hafva egnat en synnerlig beundran åt hans lika djerfva som snillrikt uttänkta och ytterst omsorgsfullt genomförda rörelser först genom

Bialolenka-skogen och sedermera under en svängning i en båge störr än en halfcirkel gent emot en mångdubbelt öfverlägsen fiende, utan at någonsin blottställa denna svängande här för fiendtliga anfall från e obevakad punkt, samt under hela tiden behållande i sin hand denn 4,500 alnar långa samt omkring 500 alnar djupa massa, som om de varit en enda sqvadron. För att lyckligt verkställa en sådan rörels fordras emellertid stor skicklighet och vana hos både det högre oc det lägre befälet samt ett orubbligt mod så väl som den punktligast lydnad och ordning hos manskapet. Allt detta fans ock i ganska hö grad hos den förenade hären, och från kurfursten samt Carl Gusta Wrangel och brandenburgska fälttygmästaren Sparre, hvilka denna da under Carl Gustaf ledde de särskilda härfördelningarna, ända ned til hvarje soldat, gjorde de denna dag vida mer än sin pligt och medverkade allesammans lika berömvärdt till den lysande segern [1]).

Höstfälttåget 1656.

Följderna af slaget vid Warschau blefvo ej på långt när så vigtiga, som segern varit ärofull. Föreställningen hos Carl Gustaf, att den polska hären var ojemförligt talrikare än i sjelfva verket var förhållandet, hade förhindrat honom att upplösa sin slagordning för att förfölja den slagna fienden, innan denne redan till största delen hunnit sätta sig i säkerhet, och äfven om förföljandet hade blifvit tidigare anbefaldt, hade det ej kunnat verkställas med något eftertryck af en här, ytterligt utmattad af tre dygns vaka och hunger samt af tvänne dagars oupphörliga strider.

Den polska hären var sålunda väl slagen och skingrad, men icke krossad och oskadliggjord. Den polska drottningen, som med sina hoffruntimmer från en höjd åskådat stridens gång den 20 Juli, hade vid den förenade härens framryckande mot höjderna skyndat till Warschau och derifrån vid middagstiden begifvit sig till Lublin. Dit följde henne mot aftonen Johan Casimir med fotfolket. Han hade under dessa dagars strider gifvit flera bevis på personligt mod, men intet på härförareförmåga, lika litet som någon af hans fältherrar visat sig vara i stånd att leda det hela. Äfven Czarniecki, som vid flera tillfällen utmärkt sig i det s. k. lilla kriget, hade ej kunnat öfvertaga en sådan ledning, och den ende, som å polska sidan under dessa strider gjorde sig mera känd, var Johan Sobieski, hvilken alltid var färdig att med sina tatarer störta mot fienden och, ehuru ständigt tillbakaslagen, outtröttligt förnyade sina anfall samt i sjelfva verket under dessa dagar varit den förenade härens besvärligaste fiende. Ingen anade likväl då, att denne Sobieski, som nu så ihärdigt, men med så liten framgång tumlade om med sina tatarer, skulle i en framtid (1674—1696) blifva Polens konung

[1]) Jfr *Mankell,* Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag, sid. 540—575.

och för en kort tid förläna detta nu så betryckta rike en glans, större än det någonsin förut eller efteråt egt.

Sedan den uttröttade segrande hären hvilat öfver natten i närheten af slagfältet, sände Carl Gustaf tidigt på morgonen den 21 Juli pfaltzgrefven af Sulzbach att med 1,500 man ryttare förfölja fienden, hvilken dock redan fått sådant försprång, att han ej kunde hinnas. Samma dag öfverfördes konungens och kurfurstens lifgarden på båtar till Warschau, der Johan Casimir endast för ordningens upprätthållande qvarlemnat en liten besättning, som genast gaf sig. Utom en mängd förråd och det förra artilleriet fann man i Warschau 30 kanoner, hvilka Johan Casimir ditfört från Zamosz och Lemberg. Tillika befriades flere fångne svenskar, som legat sjuke och derföre icke kunnat af polackarna bortföras — bland andra grefve Bengt Oxenstierna, som varit svensk generalguvernör i Warschau, medan Wittenberg der var kommendant, och som i framtiden blef en af Sveriges mest framstående statsmän. Man började nu äfven iståndsätta den af polackarna till hälften nedbrända skeppsbryggan, öfver hvilken fotfolket, artilleriet och trossen fördes den 25 och 26 Juli samt rytteriet den 27, hvarefter hela den förenade hären slog läger vid slottet Wiasdowa på vestra Weichsel-stranden.

Från Warschau sände konungen hertig Adolf Johan till Preussen samt general Douglas och generalmajor Helmfelt, som dittills fört befälet öfver artilleriet, till Lifland, som hotades af ryssarna. Sjelf ämnade han tåga till Sandomir för att skingra den polska styrka, som der samlat sig. Den 29 Juli uppbröt han från lägret vid Wiasdowa med svenska rytteriet och 6 kanoner samt tågade uppför Weichselns vestra strand till Warka och Boczie, hvarifrån han sände öfverste Peter med 1,500 ryttare till Krakau att förstärka Paul Würtz och gifva honom tillfälle att proviantera i grannskapet, samt drog derefter till Radom, ungefär halfvägs mellan Warschau och Krakau.

Under tiden hade kurfursten och fältmarskalken Wrangel, med det öfriga af den förenade hären, dragit något mera vester ut till Novemiasto vid Pilica, men längre kunde kurfursten ej förmås att framtåga. Han hade vunnit sitt mål att skrämma och försvaga polackarne samt ville nu återvända till Preussen, der han fruktade att fienden kunde infalla, om han för mycket fördjupade sig i Polen. Äfven befarade han, att svenskarne genom för mycken framgång kunde åter blifva honom öfvermäktige och ville således icke längre göra sig till verktyg för Carl Gustafs eröfringsplaner. Tillika fordrade han, att de polska landskap, som enligt fördraget i Marienburg blifvit honom lofvade, nu skulle till honom afträdas, samt yrkade äfven på suveränetet öfver hertigdömet Preussen, hvilket likväl Carl Gustaf tvärt afslog. Deremot lemnade han i öfverensstämmelse med det ingångna fördraget åt brandenburgarne städerna Posen, Kalisch, Costen, Pensin och Leczica i Stor-Polen, samt beslöt tillika, då han fann sig för svag att med sin återstående här framrycka längre, att från Radom, dit han

anländt den 2 Augusti, draga sig tillbaka i en mera sammanträngd försvarsställning. För att ej medelst besättningar i en mängd intagna orter ytterligare splittra sina ringa stridskrafter, lät han utrymma Warschau, hvars fästningsverk raserades, äfvensom flera andra orter med liten försvarsförmåga, samt befalte äfven Paul Würtz i Krakau att utrymma de smärre orterna deromkring.

Sedan han vidtagit dessa anordningar och sändt en fransk medlare till Lublin att med Johan Casimir börja nya fredsunderhandlingar, uppbröt Carl Gustaf med svenska rytteriet den 8 Augusti från Radom till Nowemiasto, der han inträffade den 9 och med kurfursten öfverenskom om de ytterligare krigsrörelserna. Kurfursten lofvade att låta sitt fotfolk, hvaraf konungen var i stort behof, få tåga till Danzig för att bidraga till denna stads betvingande. Rytteriet åter skulle intaga sina qvarter bakom Bzura, Weichsel, Bug och Narew för att hindra polackarnes ströfpartier att framtränga öfver dessa floder. Den 11 Augusti uppbröt hela hären i riktning norr ut och i Zakroczyn åtskildes båda furstarne, då kurfursten den 17 Augusti begaf sig till Königsberg, men konungen ännu dröjde några dagar för att ordna härens förläggning. Utom i Krakau bibehöllos nu svenska besättningar endast i Lowicz, Nowydwor, Pultusk, Tykoczin och Raygrod, i hvilka fästningar öfverstelöjtnanterne Törnsköld och Anderson, hertigen af Mecklenburg samt öfverstarne Rosen och Drake voro kommendanter. Generalmajor Bülow, som efter slaget vid Warschau varit kommendant i denna stad, utrymde densamma den 16 Augusti och begaf sig till Thorn, der han öfvertog befälet. Vid Lowicz bildades ett läger af 20 sqvadroner under öfverstarne Bretlach och Küsel, för att hålla landet i lydnad och afvärja polackarnes ströfverier. Återstoden af svenska rytteriet under pfaltzgrefven af Sulzbach förlades i qvarter bakom Weichseln, med Plock och Wyszogrod till samlingsorter, samt det brandenburgska under generallöjtnant Waldeck, bakom Bug och Narew, med samlingspunkter i Pultusk och Ostrolenka. Vid Tykoczin ställdes en härfördelning af 5 regementen under furst Radziwil och generalmajor Ridderhjelm. Allt fotfolk, som ej användes till besättningar i de fasta orterna, drog, under markgrefven af Baden, till Preussen.

När allt sålunda blifvit ordnadt, uppdrog Carl Gustaf öfverbefälet åt fältmarskalk Wrangel och begaf sig sjelf den 21 Augusti från Zakroczyn till Stuhm, der han dröjde några dagar, hvarefter han inträffade i Frauenburg den 1 September och tillbragte der några månader tillsammans med drottningen, men denna tid af skenbar overksamhet egnade han åt vigtiga underhandlingar.

Den 10 Juli hade underhandlingar blifvit började i Elbing mellan Sverige och Holland, som med allt större bekymmer sett Sveriges makt utsträckas till allt flera af Östersjöns kustländer. En sådan utsträckning af svenska väldet kunde lätt blifva menlig för Hollands ganska omfattande och indrägtiga handel på detta haf, då tullarna i de svenska Östersjö-länderna skulle, allt efter Sveriges penningebehof, blifva ofta

förhöjda eller förändrade och sannolikt den utländska handeln i allmänhet å detta haf blifva på flera sätt betungad, för att gynna den uppåtsträfvande svenska handels- och näringsverksamheten. För att motarbeta Carl Gustafs förstoringsplaner hade derföre holländarne underhandlat med både Danmark, Ryssland och Brandenburg. Nu, när Danzig var allvarsamt hotadt, läto de en flotta af 48 krigsskepp under amiral Opdams befäl inlöpa i Östersjön, och medan denna flotta lade sig utanför Danzig, sändes tillika en holländsk beskickning att öppna underhandlingar om ett nytt fördrag mellan Sverige och Holland. De holländska sändebuden fordrade likhet i tullafgifter med svenska fartyg och begärde, att ingen förhöjning måtte få ske i dessa afgifter äfven inom det egentliga Sverige utöfver den förra taxan. En sådan fordran ansåg Carl Gustaf dock gå svenska regeringens frihet i regleringen af sina tullinkomster allt för nära. Den holländska beskickningen hade för öfrigt åtskilliga anspråk att framställa, men var ej inom sig fullt ense derom. Man var nemligen inom sjelfva de förenade nederländska staterna ej rätt öfverens huru Sverige borde behandlas. Inom några bland dessa stater och synnerligast inom Zeland höll man troget vid det gamla evangeliska förbundets grundsatser och ville icke uppträda mot en gammal bundsförvandt. Andra åter och deribland just den mäktigaste staten i förbundet, Holland och dess hufvudstad Amsterdam, visade mycken ovilja mot Carl Gustafs företag, så väl som emot Sveriges och Frankrikes växande makt i allmänhet, samt ville hellre sluta sig till Nederländernas gamla fiender spaniorerne, hvilkas makt nu icke längre syntes fruktansvärd. Denna söndring begagnades skickligt af Erik Oxenstierna, som ledde underhandlingarna å svenska sidan, och som genom den zelandske ledamoten af beskickningen erhöll åtskilliga underrättelser af vigt.

Dagen efter det underhandlarne i Elbing utbytt sina fullmakter, ankrade den holländska flottan på Danzigs redd. Den hade under sin ditsegling satt flera orter inom Sverige i förskräckelse. I Stockholm spridde sig ett rykte, att holländskt krigsfolk blifvit landsatt i Södertelje och vore i antågande mot hufvudstaden, som nu hade endast en ringa styrka till sitt försvar. I Östergötland kom allmogen i rörelse, och budkaflar utfärdades af borgerskapet i Norrköping för att samla folk till afvärjandet af ett anfall mot denna stad. Likaså i Södermanland för att afslå ett angrepp mot Nyköping. Holland ansågs den tiden allmänt för verldens största sjömakt, och oron för dess flotta var så mycket större, som de svenska stridskrafterna voro dragna ur landet. Dessa farhågor visade sig emellertid hafva varit ogrundade, men deremot inverkade den holländska flottans uppträdande utanför Danzig ganska väsentligt på de svenska krigsföretagen mot denna stad. Den hade dittills, under afvaktan af denna flotta, afslagit hvarje försök å svenskarnes sida att genom våld eller uppgörelse i godo åtkomma staden, och då den holländska flottan nu infann sig, afstannade äfven de svenska fiendtligheterna. Flottans närhet ökade

ock modet och anspråket hos dem bland beskickningen, som voro mindre vänligt stämda mot Sverige, och ställningen för detta rike blef dag från dag allt mera bekymmersam, då ryssarne redan öppet uppträdt såsom dess fiender, ett krig äfven med kejsaren väntades med det snaraste förestå och ett fredsbrott med Danmark kunde förekommas endast genom ett lyckligt slut på underhandlingarna med Holland. Det var derför ganska kinkigt för Erik Oxenstierna att leda dessa underhandlingar till ett för Sverige gynsamt slut, och det länder honom till så mycket större heder, att han i det fördrag, som den 1 September afslöts mellan båda makterna, lyckats få sådana inskränkningar införda i holländarnes första fordringar, att dessa förlorade nästan all för Sverige menlig betydelse. Holländarne skulle inom Sveriges hela område behandlas såsom den mest gynnade nation, och blott i händelse tullafgifterna framdeles förhöjdes, förbehöllo de sig likställighet med de inhemska. Härifrån undantogos dock de särskilda privilegier, som voro tillagda vissa kompanier, en inskränkning af så mycket större vigt, som nästan alla de förnämsta handelsvarorna i Sverige då voro i dylika kompaniers händer. Båda makterna förbundo sig att reglera tullsatserna »ungefär» efter den tariff, som var gällande vid det förra fördraget. Danmark och Brandenburg blefvo väl enligt Hollands begäran inneslutna i fördraget, men, å andra sidan, äfven Frankrike och England. Holland uppgaf planen att göra Danzig oberoende, men denna stad skulle dock inneslutas i fördraget, dess trohet mot Johan Casimir oförkränkt, men tillika under förbehåll af dess förbindelse med Preussen.

Hvad man å svenska sidan åsyftade med detta fördrag att förekomma ett fredsbrott med Holland utan någon känbar uppoffring, hade emellertid blifvit vunnet och vilkoren voro i öfrigt så obestämda, att de kunde tolkas allt efter omständigheterna, hvilket också visade sig under de följande åren. Detta fördrag var Erik Oxenstiernas sista statshandling. Han angreps kort derefter af den rådande fältsjukan, ett slags pest, som anstälde stora förödelser både ibland krigsfolket och den fredliga befolkningen, samt afled i Frauenburg den 23 Oktober. Carl Gustaf hade med honom varit nära bekant, allt sedan båda studerade i Upsala, och under de bägge sista händelserika åren hade Erik Oxenstierna varit hans rikskansler samt troget, nitiskt och med stor skicklighet skött detta vigtiga embete. Hans bortgång gick också konungen djupt till sinnes, då han i den hädangångne kanslern förlorade icke blott en ovanligt duglig embetsman, utan äfven en pålitlig vän, hvilken han anförtrodde alla sina planer och sina bekymmer. Efter Erik Oxenstierna utnämnde han ock ingen rikskansler, utan skötte, under det återstående af sin regering, sjelf detta embete, i det han med sekreterarne i kansliet omedelbart handlade alla utrikes angelägenheter.

Medan underhandlingarna med Holland pågingo, voro sådana i full gång mellan Sverige och Polen, ehuru med mindre framgång. Den

franska regeringen visade sig härvid såsom nitisk medlare, och dess sändebud gingo tid efter annan mellan Carl Gustaf och Johan Casimir för att af båda söka utverka eftergifter, som kunde göra en fred möjlig. Vi hafva förut omnämnt med hvilket öfvermod Johan Casimir afvisade Carl Gustafs fredsanbud före slaget vid Warschau. Efter detta nederlag blef man dock å polska sidan medgörligare, och en af de polska stormännen, Grudzinski, gaf å sin konungs vägnar tillkänna, att han vore villig ingå i underhandlingar. I början af Augusti erhöll det franska sändebudet i svenska lägret vid Radom del af de vilkor Carl Gustaf uppställde för fredens afslutande, jemte hans förklaring, att han vore villig underhandla under fransk bemedling. Sändebudet begaf sig då genast till Johan Casimir i Lublin, men der hade man redan börjat hemta sig från den första bestörtningen öfver nederlaget, och så väl Ryssland som kejsaren sökte med stora löften uppmuntra Johan Casimir till krigets fortsättande. Också blef nu Johan Casimirs svar, att han icke kunde öppna någon underhandling, innan svenskarne utrymt allt hvad de innehade i Polen och Preussen. Tillika yrkade han att, utom Frankrike, äfven kejsaren, Holland och Danmark skulle vara medlande makter, ehuru både kejsarens och danska regeringens fiendtliga sinnesstämning mot Sverige var nogsamt känd samt underhandlingarnar mellan Sverige och Holland ännu icke vore afslutade. Carl Gustaf vägrade också bestämdt att ingå på sådana vilkor, och de franska sändebudens föreställningar hos Johan Casimir om fördelarna af fred med Sverige, framför ett förbund med Ryssland, voro likaledes fåfänga.

Af polska urkunder, som först helt nyligen blifvit gjorda tillgängliga för svenska läsare [1]), finner man emellertid, att Carl Gustaf gjort ännu ett försök att utan medlare tillvägabringa fred med Polen. Under senare hälften af Augusti 1656 sände han en polsk adelsman, Gizycki, till Johan Casimir i Lublin, med ett förslag, affattadt i följande 8 punkter:

1) Att fördraget måtte uppgöras utan någon medlande, på hvilket sätt inom 24 timmar fred skulle kunna slutas och tillika en förening af båda härsmakterna kunna tillvägabringas; 2) att till bevis på god vilja alla fångar skulle frigifvas; 3) att skrifvelse måtte aflåtas till sändebuden för underhandlingarna med Ryssland om uppskof tills vidare med traktats-preliminärernas afslutande; 4) att biskopsdömet Ermeland afträdes åt kurfusten af Brandenburg; 5) att Podlachien gifves i förläning åt furst Radziwil; 6) att Radziejowsky erhåller landsträckan mellan floderna Drewens och Narew; 7) att förändringar göras i Polens så stads- som krigsväsende; 8) att konungen af Sverige skall ega afsända någon af de sina till kosackerne, sedan likväl innehållet af hans meddelanden förut blifvit polska konungen delgifvet. »För öfrigt skulle om Preussen ingenting nämnas» [2]).

[1]) Se *Silfverstolpe*, Historiskt bibliotek. Stockholm 1875. I: 313, 322.

[2]) »Cæteroquin de Prussia nullam facere mentionem», heter det i den på latin författade originalskriften.

De sista orden i detta förslag äro i synnerhet märkliga, emedan de tyckas antyda, att Carl Gustaf nu frånträdt tanken på Preussens eröfring. Sannolikt afse dock de något obestämda uttrycken endast att få tills vidare hålla öppen denna fråga, emot hvilken hans underhandlingar med Johan Casimir dittills strandat.

Johan Casimir uppläste förslaget för kejserliga sändebudet Tragstein, som genast derom underrättade kejsaren i en skrifvelse af den 26 Augusti 1656, hvilken för icke länge sedan blifvit funnen i statsarkivet i Wien. Svaret från den polske konungen blef till 1:a punkten: Offentlig underhandling utan någon medlande makt kunde icke företagas, men väl en hemlig sådan, om något konungens af Sverige sändebud skickades under förevändning att besöka fångarne i Zamosz, så att hvardera partens intresse blefve bevakadt. Sekreteraren Canthersten kunde derefter under annat förebärande komma med svar tillbaka till konungen. — Till 2:a punkten: Det vore icke lämpligt att nu frigifva fångarne, men omedelbart efter fredens afslutande skulle det ske. — Till den 3:e: De redan med ryssarne inledda underhandlingarna kunde icke uppskjutas. — Till den 4:e: De kyrkliga områdena kunde på intet sätt afträdas. — Till den 5:e: Lika liket kunde Podlachien afstås, då der funnos gods tillhöriga så väl kyrkan som konungen och enskilde. — Till den 6:e: Det vore för Radziejowsky rådligare att söka nåd än nya ynnestbevis. — Den 7:e punkten förbigicks med tystnad. — Till den 8:e: Denna punkt kunde för ryssarnes skull icke medgifvas före freden, och äfven om fred komme till stånd, vore det emot polska konungens heder att tillåta en främling ingå någon öfverenskommelse med hans undersåtar.

I följd af detta svar förföll äfven denna underhandling. Upptäckten af detta Carl Gustafs förslag, som hittills varit okändt, är emellertid af vigt, emedan det visar att han ifrigt sökte fred och förbund med Polen, innan han ingick det så mycket klandrade förbundet med Rakoczy, hvilket för honom gjordes nödvändigt just af Johan Casimirs vägran att uppskjuta sina underhandlingar med Ryssland.

Kriget måste således fortsättas, men ställningen blef för Carl Gustaf all mera betänklig. Utom kriget mot Polen hade han redan Ryssland till uppenbar fiende, och äfven från Danmark och kejsaren hotade snart fredsbrott. Kurfursten var en högst opålitlig bundsförvandt och skulle otvifvelaktigt ställa sig på den sida, der han hade mest att vänta. Franska och engelska regeringarna voro visserligen välvilligt stämda, men inskränkte sitt biträde till blotta bemedlingsförsök. För den franska var ock hufvudsaken att söka tillvägabringa en snar fred mellan Sverige och Polen, men icke att dervid tillgodose Sveriges fördelar, och att köpa en sådan fred med afstående af allt hvad de svenska vapnen redan vunnit inom Polen samt utan ringaste ersättning för krigskostnaderna, dertill kunde Carl Gustaf ej förmås. Största faran hotade emellertid nu från Ryssland, och det öfverlades allvarsamt om icke rådligast vore, att konungen i egen person utförde det ryska kriget. Man fann det

likväl alltför vådligt, att han aflägsnade sig från Polen. Preussen skulle då öfversvämmas af fiender, kurfursten affalla eller af fienden tvingas till affall, de nyvärfvade trupperna uteblifva samt de underhandlingar, man begynt med furst Rakoczy i Siebenbürgen och med kosackernes hetman Chmielnizky, gå om intet. Slutet på öfverläggningarna blef också, att konungen borde sjelf stanna i Preussen, men sända en del af sin här såsom hjelp åt det betryckta Lifland.

Sedan detta beslut var fattadt, önskade konungen att i förening med kurfursten ännu en gång bryta in i Polen för att proviantera Pultusk och Nowydwor samt närma sig Rakoczy och kosackerne, men kurfursten kunde omöjligen förmås till ett nytt tåg inåt Polen och konungen kände sig för svag att ensam företaga ett sådant, särdeles då ryska kriget nu tog en del af hans stridskrafter i anspråk. Det dröjde också icke länge, innan de slagne polackarne åter började gå anfallsvis till väga och sökte genombryta den försvarslinie svenskarne intagit utåt Narew, Bug och Weichseln. Hela vinsten af segern vid Warschau hade sålunda blifvit den hvila, som under de hetaste sommarmånaderna blifvit beredd de svenska trupperna.

Redan i slutet af Augusti lyckades Czarniecki vid Rawa öfverrumpla en svensk rytteriafdelning under öfverste Peter, nedhögg en stor del af dennes folk samt skingrade de öfriga, och kort derefter lockade han en del af det vid Lowicz stående svenska rytteriet i ett bakhåll, då större delen af denna omkring 1,500 man starka trupp blef nedhuggen. Dessa öfverrumplingar voro likväl endast förkänningar för krigets verkliga förnyande i medlet af September, då polska hufvudhären började bryta upp från Lublin i två massor, af hvilka den ena, bestående af litauerne, tatarerne och en del polackar, tillsammans ungefär 15,000 man, under Gosiewskys befäl gick mot norr, för att öfver Siedlce och Tykoczin inbryta i hertigdömet Preussen, och den andra af ungefär lika styrka, men bestående af endast polackar, under Johan Casimirs eget befäl, drog åt nordvest för att undsätta Danzig.

När den förra polska hären närmade sig Narew, drog sig generallöjtnant Waldeck, tvärt emot Carl Gustafs befallning, att han skulle försvara sig bakom floden, undan åt Ost-Preussen, hvilket hade till följd, att äfven Radziwil och Ridderhjelm måste draga sig åt detta håll. Då skyndade Gosiewsky, efterlemnande all sin tross, i ilmarscher efter de aftågande brandenburgska och svenska trupperna, som tillsammans utgjorde omkring 5,000 man (9 brandenburgska och 5 svenska regementen). Vid Lyck, ett par mil söder om Raygrod, upphann han den 28 September, Waldecks här, som blef i grund slagen. Svenskarne, hvilka utgjorde eftertruppen, blefvo till största delen nedhuggna samt både Radziwil och Ridderhjelm, jemte åtskilliga andra högre officerare, tillfångatagne. Brandenburgarne förlorade all sin tross och 6 kanoner. Med återstoden af sin styrka drog sig Waldeck till Angerburg. Hela Ost-Preussen skulle nu legat öppet för litauernes och tatarernes härjningar, om icke *Gustaf Otto Stenbock* under marsch till Pregeln befunnit

sig i granskapet. När han den 30 September fick underrättelse om nederlaget vid Lyck, ändrade han genast riktningen af sitt tåg, förenade sig med sitt fotfolk, som under generalmajor Jakob Casimir De la Gardies befäl tågat mera åt vester, samt drog den 6 Oktober till sig återstoden af Waldecks här och beslöt nu att uppsöka Gosiewsky för att hämnas nederlaget vid Lyck. Denne drog sig dock undan och uppbrände alla byar efter sig, så att först den 12 Oktober hann Stenbock vid Philippowa den litauiska hären, från hvilken tatererne skilt sig af förtrytelse öfver att polackarne bemäktigat sig den fångne Radziwil, som bjudit tatarerne en stor lösesumma för sin frihet. Gosiewskys här utgjorde härefter omkring 10,000 man, Stenbocks endast ungefär 7,000 till största delen rytteri, dock med en utvald afdelning fotfolk. Oaktadt sin underlägsenhet i antal tvekade dock ej Stenbock att genast anfalla fienden, som efter en kort fäktning slogs på flykten samt förlorade 500 man i döda, förutom sårade och fångna jemte hela den vid Lyck eröfrade trossen och de då tagna fångarne, hvaribland äfven Radziwil, som nu befriades utan lösen. Svenskarnes förlust var obetydlig. De hade emellertid nu hämnats nederlaget vid Lyck, och hädanefter vågade, under återstående delen af kriget, polackarne icke i öppen strid afvakta svenskarnes anfall. Stenbock drog sig, efter sin seger vid Philippowa, under senare hälften af Oktober månad långsamt öfver Arys och Altenstein närmare Weichseln samt förlade sina trupper i vinterqvarter några mil öster om staden, vid Freistadt, der han inträffade den 5 November. Brandenburgarne åter qvarblefvo vid Ost-Preussens gränser, der äfven de gingo i qvarter.

Under tiden hade den andra polska hären under Johan Casimirs eget befäl den 23 September ankommit till Leczica, som modigt försvarades af brandenburgska öfversten Schonreich och gaf sig först den 4 Oktober. Derefter fortsatte den polske konungen sitt tåg till Conitz, der grefven af Anhalt förde befälet och uppgaf staden redan den 6 Oktober, dagen efter den polska härens ankomst, under vilkor af fritt aftåg till Neu-Stettin. Från Conitz begaf sig Johan Casimir till Danzig, der han intågade den 5 November och blef med stora ärebetygelser mottagen af borgerskapet. Hans här, som nu utgjorde endast 12,000 man, lägrade sig halfannan mil söder om staden på de höjder, som der sträcka sig längs Weichseln. Redan i början af Oktober hade amiral Opdam med största delen af den holländska flottan seglat hem och endast 12 krigsskepp under den yngre Tromps befäl lågo qvar vid Weichselmünde. Dit fördes äfven fältmarskalken Königsmarck, som med några hundra värfvade skottar afseglat från Wismar för att begifva sig till hären i Polen; men hans fartyg uppbringades utanför Danzig den 19 Oktober och han sjelf, förrådd af sitt eget folk, blef tvungen att gifva sig åt Danzig-boerne, som qvarhöllo honom i fångenskap ända till krigets slut.

En annan afdelning af Johan Casimirs här hade under tiden belägrat Kalisch, hvilket generalmajor Wresowitz med 1,500 ryttare sökte

undsätta från Posen, men blef under vägen öfverrumplad af Czarniecki, hans ryttare skingrade och han sjelf tillfångatagen af polska bönder, som med störar och påkar gåfvo honom den pinsammaste död. Han var född i Böhmen och hade först varit i polsk tjenst, men i harmen öfver någon af Johan Casimir mot honom begången orättvisa öfvergått till svenskarne samt sedermera visat sig såsom en af polackarnes hätskaste fiender. Deras hat till honom var också icke mindre bittert och, såsom vi nu visat, blef han slutligen ett offer derför. Kort efter denna öfverrumpling, som beröfvade Kalisch den väntade undsättningen, måste den svenska besättningen derstädes gifva sig den 22 Oktober.

Ett ännu större missöde för Carl Gustaf var det stillestånd, som just vid denna tid, den 24 Oktober, ingicks i Wilna mellan Polen och Ryssland, hvarigenom den fördel försvann, hvilken Sverige allt ifrån polska krigets början haft deraf, att dessa båda makter bekämpade hvarandra, hvaremot de nu tycktes med förenad styrka vilja kasta sig öfver Sverige, emedan ett förbund mellan dem nu höll på att uppgöras under kejserlig bemedling.

Under dessa bekymmersamma förhållanden gjorde franska regeringen allt för att medla fred mellan Sverige och Polen, och så väl den franska som den engelska regeringen erbjöd Carl Gustaf ett förbund, om han ville vända sina vapen mot kejsaren, hvilken å sin sida var synnerligt verksam att genom sina sändebud vid polska, ryska och brandenburgska hofven uppmana till krigets fortsättande, samt hade sålunda gifvit den svenska konungen fulla skäl att uppträda mot en så fiendtligt sinnad makt. Carl Gustaf afhörde emellertid förslagen och fortsatte underhandlingarna, utan att likväl ingå några närmare förbindelser, emedan han icke ville göra sig och sitt rike till verktyg för andra makters intressen eller låta sig indragas i ett krig, som för Sverige i sjelfva verket var främmande. Efter stilleståndet mellan Polen och Ryssland ansåg Carl Gustaf likväl en snar fred med Polen önskvärd och förmådde derföre det franska sändebudet att för detta ändamål ännu en gång uppsöka Johan Casimir, medan denne var qvar i Danzig. Utsigterna att tillvägabringa en för Sverige antaglig fred voro nu något mera lofvande än förut, emedan polska adeln och krigsfolket, som lidit mycket af hunger, köld och sjukdomar, voro missnöjda öfver tvånget att ligga i fält öfver vintern, samt misshälligheter uppstått mellan Johan Casimir och hans fältherrar så väl som mellan befälet och soldaterna i den polska hären. Inom Polen voro också många benägna till fred; men kejsaren gjorde fortfarande allt för att uppmuntra Johan Casimir till krigets fortsättande och till förkastande af alla vilkor, som inneburo nya landvinningar för Sverige. Mot slutet af November kom också från polska konungen ett svar, hvari han vidhöll sina förra fordringar, att Carl Gustaf skulle uttryckligen afstå från hvarje eröfring inom Polen, att kejsaren och Danmark borde er-

kännas såsom medlande makter, samt att kurfursten af Brandenburg skulle uteslutas från allt deltagande i underhandlingarna.

Sådana hade likväl under tiden pågått ganska lifligt emellan Carl Gustaf och kurfursten, hvilken, då Johan Casimir så väl som kejsaren nu började mot honom antaga en långt myndigare ton än förut, äfven visade sig mera benägen att åter lemna den svenske konungen ett verksammare biträde, ehuru han icke försummade tillfället att göra sig väl betald derför. Den 10 November 1656 afslöts i Labiau mellan konungen och kurfursten ett fördrag, genom hvilket den senare försäkrades om den så länge eftersträfvade, men allt dittills af Carl Gustaf ihärdigt vägrade suveräneteten öfver hertigdömet Preussen, hvarigenom grunden lades till det sedermera så mäktigt blifna preussiska konungariket. Genom en hemlig öfverenskommelse afstod konungen mot en bestämd penningesumma från all andel i de preussiska tullarna. Deremot förband sig kurfursten att biträda konungen med lika stor styrka som enligt fördraget i Marienburg, samt i den blifvande freden medverka dertill, att West-Preussen och Kassubien samt hela Lifland och Kurland jemte Semgallen och Samogitien tillfölle Sverige, äfvensom han lofvade att afstå från de anspråk, han genom fördraget i Marienburg erhållit å de fyra vojvodskapen i Stor-Polen, om deras vinnande skulle medföra alltför stora svårigheter.

Detta fördrag hade visserligen af Carl Gustaf måst köpas med afståendet af suveräneteten öfver Ost-Preussen, hvarigenom Sveriges Östersjö-besittningar icke skulle komma i omedelbar beröring med hvarandra, utan en sjelfständig stat skilja Lifland och Kurland från West-Preussen; men han hade nu åter en verksam bundsförvandt, som vid honom var fästad genom gemensamma intressen, och ansåg sig redan härigenom stark nog att icke behöfva ingå på Johan Casimirs fordringar.

Ett annat förbund blef också vid denna tid ingånget, hvarigenom Carl Gustaf ansåg sig i stånd att åter upptaga sina förra eröfringsplaner. Fursten i Siebenbürgen Georg Rakoczy hade redan vid början af polska kriget erbjudit honom sitt bistånd, men då detta ej lemnades utan att fursten med detsamma försäkrades om vissa delar af Polen, hade Carl Gustaf under sitt första segerrika fälttåg egnat föga uppmärksamhet deråt, ehuru han icke afbrutit de inledda underhandlingarna. Efter den allmänna resningen i Polen, och i synnerhet efter krigets utbrott mot Ryssland hade konungen likväl med alltmera ifver yrkat på förbundets afslutande. I samma mån hade han också varit frikostigare på löften om polska landvinningar åt den siebenbürgska fursten, så att slutligen i det fördrag, som afslöts den 6 December 1656, denne tillförsäkrades icke allenast Röda Ryssland, Podolien och Wolhynien, utan äfven hela landet från Polens södra gräns ända till Narew och Bug. Med kosackerne hade Rakoczy nyss förut ingått förbund och härigenom kommo äfven de i närmare förbindelse med Sverige.

Rakoczy hade emellertid ännu mera omfattande planer. Han eftersträfvade nemligen Polens krona och hade äfven af polska storkanslern Lubomirski erhållit formligt anbud derå. Förut hade den under Johan Casimirs landsflykt i Oppeln blifvit erbjuden åt kejsaren. Äfven ryska czaren eftertraktade denna så föga afundsvärda krona, och det hade varit förhoppningen derom, som hufvudsakligen förmått honom till stilleståndet med Polen. Carl Gustaf var, såsom vi veta, åtminstone till namnet Polens konung, och således hade alla Polens grannar denna krona till mål för sina sträfvanden antingen genast eller efter den barnlöse Johan Casimirs afgång. De olyckliga följderna af att Polen var ett valrike och af söndringarna derinom visade sig sålunda i all sin styggelse.

Emellertid hade å ena sidan stilleståndet mellan Polen och Ryssland samt kejsarens ifriga bemödanden, jemte förhoppningen om kraftigt bistånd från honom, och å den andra Carl Gustafs förbund dels med kurfursten samt dels med Rakoczy och kosackerna mot slutet af året 1656 aflägsnat alla utsigter till en fredlig uppgörelse mellan Sverige och Polen. Medan underhandlingarna pågingo, hade konungen låtit sin genom ansträngningar och sjukdomar mycket sammansmälta här hvila ut, men sedan krigets fortsättande var beslutadt, bröt han mot slutet af året åter upp för att begynna ett nytt fälttåg.

Polska fälttågen 1657—1659.

Carl Gustaf hade ämnat, så snart förbundet med kurfursten och med Rakoczy var ingånget samt hans folk hvilat ut, gå från östra Weichsel-stranden öfver till den vestra och anfalla det polska lägret vid Langenau; men först hindrades hans öfvergång af isen, som gjorde det omöjligt att slå en bro öfver floden, och då han sedermera försökte en öfvergång på isen, inföll ett töväder, som gjorde denna osäker. Slutligen lyckades dock Stenbock i medlet af December vid Meve, ungefär en svensk mil söder om Weichselns utgrening före dess utlopp, slå en bro, på hvilken hären den 17 December i största hast öfvergick och drog sedermera till Dirschau, der underrättelse ingick att fienden förhärjat hela trakten på tre mils omkrets kring Langenau för att beröfva svenskarne allt skydd och underhåll derstädes, hvarföre Carl Gustaf den 19 vek af åt Lilla Werdern till byn Stibelau, der han lät skjuta svensk lösen för att uppfordra polackarne till strid, för hvilken de likväl icke visade någon lust, utan höllo sig troget inom sina förskansningar, ehuru deras här var till antalet betydligt öfverlägsen den svenska. Konungen beslöt då att kasta sig emellan det fiendtliga lägret och Danzig för att afbryta den polska härens förbindelse med denna stad och sedermera anfalla det fiendtliga lägret bakifrån; men då han den 20 kom upp på höjderna norr om Langenau, fann han det polska lägret öfvergifvet.

Der hade vid svenskarnes annalkande en liflig tvist uppstått bland befälhafvarne, huru fienden skulle mottagas. Polska kronfältherrn Potocki hade föga anseende inom hären, som i allmänhet hyste mesta förtroende för Czarniecki, hvilken likväl af de polska magnaterna betraktades såsom en uppkomling, hvars befallningar de funno förödmjukande att underkasta sig. Hela hären var nära att upplösas, då drottningen slutligen lyckades öfvertala Potocki att afsäga sig öfverbefälet, som nu lemnades åt Czarniecki. Tillika förmådde hon Johan Casimir att stanna i Danzig och reste sjelf till Kalisch att der mottaga sändebud från kejsaren, som nu gifvit Polen förhoppning om aktivt bistånd. Med detsamma bröto ock de polske generalerne upp med rytteriet för att gå till öfra Polen, medan fotfolket stannade hos Johan Casimir i Danzig.

Då Carl Gustaf, hvars hufvudstyrka utgjordes af artilleri och fotfolk, och hvars rytteri dessutom var sämre beridet än det polska, fann sig ej kunna upphinna detta, dröjde han några dagar i sitt läger vid Stibelau för att strängare blokera Danzig, men sände tillika öfverste Ascheberg med 950 ryttare att göra sig närmare underrättad om den väg fienden tagit.

Under sin marsch lyckades Ascheberg uppfånga ett bref från Czarniecki till Johan Casimir, af hvilket han fann, att polska rytteriet låg spridt i fyra läger i byarna kring Conitz. Han beslöt då att följande natt, mellan den 23 och 24 December, försöka öfverrumpla den bekymmerslösa fienden, som, 10,000 man till antalet, ej kunde vänta sig ett anfall af det vida underlägsna svenska rytteriet och allraminst kunde föreställa sig, att en så liten skara skulle våga ett sådant. Julaftonen, kl. 3 på morgonen, kom Ascheberg med sina ryttare till den öfver Brahefloden ledande bron, hvilken han lät belägga med halm, på det bullret af hästfötterna ej måtte väcka fiendens uppmärksamhet. Wiesnovieckis regemente låg i närmaste byn försänkt i djup sömn, då svenskarne bröto in, genast antände alla husen och nedhöggo de yrvakne polackarne allt efter som de blefvo synliga, så att af hela det 1,400 man starka regementet knappast 150 man undkommo. Derefter delade Ascheberg sin tropp i två afdelningar, hvilka på samma sätt angrepo de båda närmaste byarna och äfven der gjorde stort nederlag bland den öfverrumplade fienden. Tillika gjorde svenske kommendanten i Slochau, öfverste Spens, som fått underrättelse om den lyckade öfverrumplingen, ett utfall och nedhögg 500 polska ryttare, som lågo i en närbelägen by. Mot morgonen hade likväl Czarniecki, som i Ascheberg funnit en mästare just inom det stridssätt, hvari han sjelf haft så mycken framgång, lyckats samla 3,000 man under murarna af Conitz samt skyndade med denna styrka till Brahe-floden för att afskära Aschebergs återtåg, öfvertygad att han skulle gå tillbaka samma väg han kommit. Ascheberg var likväl slugare än så. Han drog i stället på morgonen den 24 norr om Conitz till Slochau, der han fann skydd, till dess konungen kort derefter infann sig med hufvudstyrkan,

hvaremot Czarniecki, som såg sig gäckad i sin förhoppning att taga hämnd på Ascheberg, drog sig till Stor-Polen. Genom denna öfverrumpling hade emellertid polackarne förlorat 3,500 man, 36 fanor och standarer, hela sin tross och 3,000 hästar, som omkommo i de brinnande byarna, hvarförutan 1,300 hästar jemte en mängd fångar togos. Utom i slaget vid Warschau hade polackarne vid intet tillfälle under hela kriget lidit större förlust än genom denna öfverrumpling.

Carl Gustaf hade, så snart han fått underrättelse om densamma, uppbrutit från sitt läger vid Stibelau den 25 December och inträffade den 29 vid Conitz, der han förenade sig med Ascheberg, som erhöll väl förtjenta loford för sin så modigt utförda och så öfver all förväntan lyckade bragd. Efter tre dagars beskjutning gaf sig Conitz nyårsdagen 1657, hvarefter konungen, som fått underrättelse, att Czarniecki ämnade med 5,000 ryttare gå öfver Weichseln mellan Bromberg och Thorn för att i förening med Gosiewsky infalla i kurfurstens länder, skyndade till Bromberg, dit han ankom den 6 Januari. Då drog sig Czarniecki uppåt Weichseln, öfvergick floden med hela sin styrka den 14 och tågade så till Neumark i riktning mot Königsberg, hvarföre Carl Gustaf skyndade att vid Kulm gå öfver den tillfrusna Weichseln, befalte Douglas upphäfva blokaden af Danzig och draga sig till Saalfeld samt uppmanade tillika kurfursten att hastigt sammandraga sina trupper för att försvara sitt hertigdöme. Derjemte sändes svenske generalfälttygmästaren Stenbock i nordostlig riktning för att förena sig med den brandenburgska generalfälttygmästaren Sparre, som i granskapet af Hohenstein samlat 5 rytteri- och 3 dragonregementen, eller tillsammans omkring 3,000 man. Båda fälttygmästarne fingo sedermera befallning att gå söder ut för att hindra Czarnieckis förening med Gosiewsky. De hunno ock den 22 Januari Czarnieckis eftertrupper vid Przasnycz i Masowien, nedhöggo en del af dessa samt tvungo Czarniecki att öfvergifva sitt tillämnade tåg mot Podlachien och vända om till Weichseln, hvarefter de stannade under de följande veckorna i Przasnycz.

Czarniecki var likväl ej den, som af en plans misslyckande lät afskräcka sig från att uppgöra en ny. Då han icke kunde komma fram till Podlachien, beslöt han i stället återvända till Danzig för att derifrån, medan större delen af den svenska styrkan stod qvar på östra Weichsel-stranden, föra Johan Casimir till södra Polen. Med sådan skyndsamhet, att han på fyra dagar tillryggalade omkring 27 svenska mil, drog han med sina ryttare förbi Strasburg och Kulm till Danzig, der han inträffade den 28 Januari och lyckades, ehuru först efter tre dagars enträgna föreställningar, förmå Johan Casimir, som funnit sig särdeles väl under den rikliga undfägnaden i Danzig, att med sin hofstat, sitt artilleri och sitt fotfolk följa med till Lill-Polen för att der afvärja den fara, som hotade genom Rakoczys anfall. Den 31 Januari uppbröt hela hären, under det besättningen i Danzig gjorde ett utfall åt Werdern för att afleda svenskarnes uppmärksamhet. Vägen togs

längs brandenburgska Pomerns gräns för att hålla sig så långt som möjligt från den i och omkring Marienburg förlagda svenska hufvudstyrkan; men vid Lauenburg, nordvest från Danzig, gjorde Ascheberg åter ett lyckadt anfall mot de polska qvarteren, hvilket hade till följd, att Johan Casimir för att kunna marschera så mycket fortare återsände så väl sitt artilleri som sitt fotfolk, 3,000 man, till Danzig samt med rytteriet, 4,500 man, skyndade söder ut öfver Kalisch till Czenstochau, der han inträffade den 24 Februari.

Medan sålunda under loppet af Januari månad Stenbocks, Sparres och Czarnieckis trupper voro i rörelse, hade svenska hufvudstyrkan legat i qvarter kring Marienburg. Från den 15 till den 20 Januari hade Carl Gustaf i den preussiska staden Holland ett sammanträde med kurfursten Fredrik Wilhelm för att öfverlägga om de förestående krigsrörelserna. Derunder kom underrättelse, att Rakoczy så väl som kosackerne redan brutit upp och närmade sig polska gränsen. Kurfursten förklarade sig nöjd med hvad konungen föreslog och derefter afgåfvo båda en gemensam förklaring öfver de vilkor, hvarunder de ville ingå fred med Polen. De franska sändebuden, som voro medlare, funno dock dessa vilkor så hårda för Polen, att de hos konungen sökte vinna mildring deri, hvilket han ock medgaf, hvarefter de begåfvo sig till Danzig, der Johan Casimir då ännu vistades; men äfven nu vidhöll denne orubbligt sitt påstående, att Carl Gustaf skulle återlemna alla sina gjorda eröfringar.

Denna omedgörlighet å den polske konungens sida var äfven denna gång en följd af kejsarens uppmaningar och löften om verksam hjelp, likasom österrikiska sändebud äfven sökte med all makt förmå Danmark till krig mot Sverige, under förespegling om ett förbund med Spanien, hvari äfven Holland skulle inledas. Å andra sidan lofvade Mazarin grefve Clas Tott, hvilken Carl Gustaf skickat till Paris, att bistå Sverige med en ansenlig penningesumma, sökte förmå sin bundsförvandt Cromwell att likaledes lemna Sverige penningeunderstöd samt skickade särskilda sändebud till Haag och Köpenhamn för att söka afböja ett fredsbrott från Danmark.

Franska regeringens försök att medla fred mellan Sverige och Polen hade emellertid nu åter strandat mot Johan Casimirs vägran att afträda Preussen och mot Carl Gustafs bestämda beslut att ej ingå fred på annat vilkor. Kriget måste således fortsättas, och nu ingick kejsaren med Johan Casimir ett förbund, hvari han utfäste sig att bistå honom med 10,000 man, hvaremot kejsarens yngre son försäkrades om att blifva Johan Casimirs efterträdare å Polens tron. Efter detta förbund lät kejsaren tillsäga Rakoczy att afstå från hvarje anfall mot Polen, en tillsägelse, hvilken dock på den siebenbürgske fursten gjorde föga intryck.

I slutet af Januari inlopp underrättelse, att den litauiska hären under Gosiewsky och Witebsky började belägra staden Tycoczyn samt att denna var i stor fara. Stenbock och Sparre fingo derföre befallning

att från Przasnycz skynda till dess undsättning; men när de den 7 Februari kommo till Lomza, fingo de veta, att Tycoczyn redan den 17 Januari gått förloradt. Dess kommendant, öfverste Rosen, hade jemte öfverlefvorna af besättningen och en mängd af de anstormande fienderna sprängt sig i luften. Derefter hade Gosiewsky längre norr ut infallit i Preussen samt der på det grymmaste plundrat, härjat och bränt. De båda fälttygmästarne skyndade derföre efter honom, men då han redan dragit sig tillbaka till Augustowo, inföllo de på nytt i Masovien, der de till vedergällning härjade och plundrade samt läto flera hundrade byar uppgå i lågor. Sedermera skildes de åt vid Johannisburg den 17 Februari, då de brandenburgska trupperna lades i qvarter inom östra delen af Preussen, kring Lyck, Königsberg och Tilsit, hvaremot Stenbock, som fått befallning att föra sin styrka till Thorn, drog i denna riktning samt lemnade den 26 Februari befälet åt generalmajor Horn för att begifva sig till Marienburg och öfverlägga med konungen. Horn förde sedermera trupperna till Thorn, der han den 2 Mars öfvergick Weichseln samt förenade sig vid Podgorze med den styrka, som der var sammandragen under general Douglas' befäl.

Under tiden fortfor svenska hufvudstyrkan att ligga i qvarter. Konungen var i Marienburg sysselsatt med tillrustningar till sitt tåg att möta Rakoczy, hvars annalkande han otåligt afvaktade, och med åtskilliga planer att skada Danzig, från hvilket en mängd utfall hela vintern igenom oroat de svenska qvarteren. För att betaga Danzig-boerne lusten att fortsätta dermed lät han fördämma den förbi Danzig flytande vestra grenen af Weichseln, hvarigenom stadens hamn skulle blifva uppgrundad, då strömmen icke vidare bortförde den sand, som uppkastades af hafvet. Tillika lät han genombryta de dammar, som skyddade Danziger-Werdern mot Weichselns öfversvämningar, då vattnet rusade in, betäckte fälten och förstörde en mängd byggnader, dock utan att sjelfva staden led någon skada. Pfaltzgrefven af Sulzbach qvarlemnades med några regementen för att hindra Danzig-boerne igenstoppa öppningen, hvari de ej heller lyckades, i trots af flera utfall.

Underrättelserna om Rakoczys annalkande nödgade emellertid nu konungen att vända sin uppmärksamhet åt annat håll. Då han icke ville utsätta denne sin nye bundsförvandt för hela polska härens anfall, för hvilket han möjligen kunnat duka under, fann han sig föranlåten att skynda till hans bistånd och ännu en gång fördjupa sig i Polen. Han måste likväl tillika vara betänkt både på Preussens försvar och äfven på försvarsanstalter mot ett anfall från Danmark, hvilket för hvarje dag blef allt mera hotande. Douglas fick derföre i början af Mars befallning att i trakten kring Thorn sammandraga de flesta svenska och finska regementena samt draga till sig de trupper, hvilka förut under Stenbocks och slutligen under Horns befäl kommo från Masowien, hvaremot de tyska regementena skulle stanna qvar i Preussen till detta lands försvar. Till rådet afsände konungen vid samma tid en fullständig plan för Sveriges försvar mot Danmark, i händelse af ett

fredsbrott derifrån, medan han sjelf var i södra Polen. Wrangel, som fått öfverbefälet i Sveriges tyska besittningar, erhöll noggrann föreskrift, huru han skulle gå tillväga, om man från Danmark började fiendtligheter. I Preussen skulle hertig Adolf Johan, som nyss återkommit från en hemlig beskickning till Holland, stå i spetsen för styrelsen samt under honom Stenbock och pfaltzgrefven af Sulzbach föra befälet öfver krigsfolket. Stenbock skulle efter hand vid Thorn samla en styrka, med hvilken han efter omständigheterna skulle kunna understödja antingen konungen eller Wrangel. Pfaltzgrefven af Sulzbach åter skulle från Marienburg bevaka Danzig. Sedan detta allt blifvit ordnadt, begaf sig konungen till lägret i närheten af Thorn, der han inträffade den 11 Mars samt lät till soldaterna utdela vapen, kläder och proviant, äfvensom han vidtog öfriga förberedelser för tåget till södra Polen att möta Rakoczy.

Redan den 27 Dec. 1656 hade dennes underfältherre Bakos Gabor med den siebenbürgska förtruppen gått öfver de snöbetäckta Karpaterna och vid Wyszkow brutit in på det polska området. Den 8 Jan. följde Rakoczy efter med hufvudstyrkan samt utgaf ett manifest, hvari han förklarade sig hafva på polackarnes egen begäran kommit för att blifva deras konung och taga dem i beskydd mot deras många fiender. Tåget riktades sedermera mot Lemberg, men gick ganska långsamt, emedan Rakoczy icke vågade framtränga för långt, innan kosackerne med honom förenat sig, hvilket skedde först i slutet af Januari. Den förenade hären räknade nu omkring 50,000 man, hvaribland 24,000 ungrare, siebenbürgare och walacker, 6,000 moldauer och 20,000 kosacker. Denna styrka utgjordes till största delen af rytteri, så att fotfolket endast räknades till omkring 6,000 man och artilleriet bestod allenast af några lättare fältstycken, emedan de gröfre kanonerne ej kunnat föras öfver Karpaterna. I brist på belägringsartilleri kunde ock Lemberg ej intagas, utan Rakoczy måste åtnöja sig med, att stadens borgerskap skriftligen erkände hans öfverhöghet. Under senare hälften af Februari fortsattes tåget till Krakau, som varit belägradt af en polsk styrka under Lubomirski, hvilken likväl, då Rakoczys här närmade sig, den 11 Februari upphäfde belägringen. Vid underrättelsen härom beslöt Rakoczy gå öfver Weichseln och söka förmå Lubomirski till en strid. Han riktade derföre sitt tåg mera nordligt och gick den 15 Mars på en skeppsbrygga öfver floden vid Opatowiec, hvarifrån han med en del af sitt rytteri begaf sig till Krakau, der han inträffade den 18 och blef med många ärebetygelser mottagen af Würtz, som den 20 med 3 regementen rytteri följde honom tillbaka till lägret vid Opatowiec, der Würtz på Carl Gustafs befallning stannade för att med sina råd tillhandagå den siebenbürgske fursten.

De polska stridskrafterna voro vid denna tid fördelade så, att Johan Casimir, jemte de trupper Czarniecki haft under sitt befäl, tillika med dem han fört från Danzig, stod i Czenstochau nära schlesiska gränsen. I Petrikau längre i norr samlade sig Lill-Polens adelsuppbåd.

Vid Solec, nära Weichseln, ungefär halfvägs mellan Krakau och Warschau, stod Lubomirski med den styrka, som belägrat Krakau. Vid Lublin, öster om Weichseln, hade Potocki sammandragit ungefär 5,000 man. Från Litauen kom Witebsky med 15,000 man samt beredde sig att öfvergå Narew. Slutligen ströfvade Gosiewsky omkring än i Kurland och än i Ost-Preussen.

Sådan var de polska stridskrafternas fördelning, då de svenska satte sig i rörelse mot södra Polen. Den 12 Mars uppbröt Douglas från lägret vid Sluszewo något söder om Thorn, drog den 14 till sig några regementen under generalmajor Arndtson och kom den 15 till Kowal, längre i söder, dit konungen anlände från Thorn och dit generallöjtnant Waldeck förde fyra brandenburgska rytteriregementen och ett dragonregemente, hvarefter härens styrka uppgick till omkring 7,000 man, bland hvilka 5,500 voro svenskar och 1,500 brandenburgare. Sedan konungen den 19 fått bref från Rakoczy, med underrättelse att denne öfvergått Weichseln vid Opatowiec, ställdes hans tåg i riktning ditåt, och den 23 ankom han till Petrikau, hvarifrån det polska adelsuppbådet vid svenskarnes annalkande drog sig till Radom.

Rakoczy hade under tiden tågat utföre Weichseln till närheten af Zawichost, då han blef underrättad, att svenska hären stod i grannskapet, hvarefter han genast med 3,000 ungrare och kosacker skyndade till det svenska lägret, der han inträffade den 1 April och blef i konungens tält på det präktigaste undfägnad. Vid den öfverläggning, som här hölls, blef det beslutadt, att man med förenade krafter skulle uppsöka den polska hären och söka förmå den till strid; men då man tillika erfarit, att Czarniecki förenat sig med Lubomirski och att båda vid Kazmierz gått öfver Weichseln för att sluta sig till Potocki, måste man för att kunna följa dem slå bryggor öfver floden, hvilken svenska hären och sedermera äfven Rakoczys öfvergick vid Zawichost. Från Rakoczys här sändes 3,000 man under Bethlen Janus att i Krakau aflösa Würtz, hvilken med sina trupper, äfven utgörande 3,000 man, skulle till en början hindra adelsuppbådet i Lill-Polen att gå i fält och sedermera jemte den i Petrikau qvarlemnade brandenburgska besättningen draga sig mot Preussen för att kunna deltaga i kriget mot Danmark, i händelse af ett fredsbrott derifrån. Konungen skulle ensam föra öfverbefälet öfver sin och Rakoczys förenade härar.

Carl Gustaf gjorde derefter ett besök i Rakocsys läger, der han blef med stor glädje mottagen. »Det var en lust att se och höra», heter det i en berättelse från denna tid, »med hvilket öfverljudt jubelskri och välkommen de uppstälda härarne på sitt manér helsade hans maj:t, hvilket med kanonernas dån och instämmandet af de många besynnerliga instrumenten — pukor, skallmejor, basuner, violiner, »polska bockar» och handpukor — gaf ett helt främmande och ovanligt samljud. Furst Rakoczy red merendels med blottadt hufvud framför hans maj:t, och på båda sidor bakom konungen de båda fältherrarne Kemini Janus och Antonio Sdanowicz samt efter dem de svenska officerarne.

Som alla ungerske och kosackiske officerare, när konungen passerat förbi deras trupper, slöto sig till hans följe, så blef detta allt större och utgjordes slutligen af några tusen ryttare, med hvilka konungen mot middagen anlände till furstens qvarter.»

Den här, Carl Gustaf sålunda tog i ögonsigte, utgjordes af den brokigaste samling utaf ungrare, siebenbürgare, moldauer, walacker, heiduker, szekler, kosacker m. fl., många till antalet, men till största delen oöfvade och till stor del halfvilda. Lägret upptog en ofantlig rymd, synnerligast med afseende å den oerhördt stora trossen, hvars vagnar, hvardera dragna af åtta till tio par oxar, behöfde ett par tusen man till betäckning. Carl Gustaf, hvars krigskonst företrädesvis utmärkte sig genom rörelsernas snabbhet, insåg genast omöjligheten att med en sådan tross kunna hinna de undanvikande polackarne och yrkade derföre, att man borde lemna trossen i någon fast ort under stark betäckning och derefter med rytteriet i sträckmarscher förfölja fienden; men för Rakoczys här var det dock omöjligt att alldeles undvara detta besvärliga sällskap, hvilket också hade till följd, att rörelserna försinkades och fienden ingenstädes kunde upphinnas.

Hela fälttåget utgjordes sedermera af en oafbruten följd utaf fruktlösa försök från de förenade härarnes sida att uppnå och tvinga till strid den ständigt undanvikande fienden. Det syntes tydligt, att polackarne ville locka de förenade härarna till ständiga marscher och ansträngningar, af hvilka de slutligen måste uttröttas och upprifvas, då de aldrig kunde stanna länge på något ställe, i anseende till svårigheten att underhålla Rakoczys talrika skaror, som snart tröttnade vid ett dylikt krigssätt. Carl Gustaf hade ock under denna tid lärt känna sina nya bundsförvandter från en föga fördelaktig sida. Rakoczy hade aldrig velat bekräfta det ingångna fördraget, utan alltid kommit med nya tillägg eller undanflykter, hvaraf syntes, att han ej skulle göra något afseende på Sveriges intressen, så snart han trodde sig kunna handla på egen hand. Emellertid voro både han och hans generaler så angelägna om svenskarnes bistånd, att de under marscherna aldrig vågade aflägsna sig från den lilla svenska hären. Carl Gustaf hade yrkat, att Rakoczys trupper borde tåga på 5 till 6 mils afstånd från de svenska, på det båda härarne måtte lättare finna underhåll i de trakter de genomtågade, men Rakoczyanerne vågade aldrig skilja sig längre än en mil från svenskarne. De iakttogo också aldrig någon bestämd marschordning, utan gingo, blandade om hvarandra, på en bredd af flera mil. Om ett vildbråd uppjagades på de stora slätterna, spridde sig hela kompanier och regementen att förfölja det. Kosackerne plundrade, härjade och brände öfver allt. I synnerhet voro adelsmännen och de katolske presterne utsatte för deras förföljelser, till hämd för det förtryck dessa utöfvat mot de ruteniske bönderne och mot de grekiske presterne i Ukraine. I allmänhet började Rakoczys folk mer och mer tröttna vid kriget och längta tillbaka till sitt hemland. Hans ungrare, walacker och moldauer voro icke heller förbundne att tjena

längre än fyra månader utan sold, och någon sådan hade han ej att gifva dem. Äfven kosackerne hade att fordra penningar af honom, och då han ej kunde betala dem, togo de sig deraf en förevändning att i tusental öfvergifva hans fanor och draga sig ur Polen med sitt der tagna byte.

Under detta fruktlösa och allt mera tröttsamma jagande efter en fiende, som aldrig kunde upphinnas, ankom den för Sveriges dåvarande politiska förhållanden fördelaktiga underrättelsen, att kejsar Ferdinand III aflidit den 2 April. Ett kejsarval förestod således nu, och ett sådant fordrade alltid långsamma och kinkiga underhandlingar, hvarunder Österrike icke borde kunna gifva Sveriges fiender något verksamt bistånd. Carl Gustaf meddelade genast denna nyhet åt det hos honom anställda franska sändebudet och tillade, att nu vore tiden inne, då man borde söka från kejsarvärdigheten utestänga det habsburgska huset. Han ville ock uppmana de tyska kurfurstarne att frångå detta hus och i stället välja kurfursten af Brandenburg eller hertigen af Savoyen. Sedermera fick han från franska regeringen en vink, att, i fall han sjelf ville söka kejsarkronan, skulle Ludvig XIV icke se det ogerna. Ditåt syftade visserligen icke, åtminstone för tillfället, Carl Gustafs planer, men det var dock alltid för honom en stor lättnad, att döden sålunda befriat honom från en motståndare, som med synnerlig ihärdighet och verksamhet motarbetat hans företag.

Det dröjde likväl icke särdeles länge, innan nya fiendtligheter hotade från Österrikes sida. Under senare hälften af Maj månad kom underrättelse, att en österrikisk här sammandrogs i Schlesien för att inrycka i Polen, och tillika att Danmark, länge dertill uppmanadt af österrikiska sändebud, nu beslutat sig för ett fredsbrott med Sverige. Dessa underrättelser gjorde det för Carl Gustaf nödvändigt att lemna Polen för att skynda till sitt eget lands försvar. Han hade den 13 Maj i förening med Rakoczy intagit den starka fästningen Brzesc vid Bug och öfverlemnat den åt Rakoczy, likasom han förut till denne öfverlemnat Krakau. Nu förnyade han sin redan flera gånger gjorda begäran om ratifikation å det fördrag han ingått med Rakoczy; men denne undandrog sig fortfarande en sådan bekräftelse och ville icke heller, enligt fördraget, ingå underhandlingar med konungens bundsförvandt, kurfursten af Brandenburg. Det upptäcktes äfven, att Rakoczy fört misstänkta underhandlingar med polackarne, och tillika yppade sig vid denna tid tecken till en farlig söndring mellan ungrare och kosacker, hvilken Rakoczy, oaktadt Carl Gustafs alla föreställningar, icke gjorde någonting för att afhjelpa.

Allt detta visade, att Rakoczy i sjelfva verket var en föga pålitlig bundsförvandt, för hvars skull Carl Gustaf ej längre borde äfventyra att blifva helt och hållet stängd från sitt rike. Det var nemligen nu icke vidare twifvelaktigt, att Danmark blifvit Sveriges fiende. Danskarne hade redan begynt fiendtligheter mot Sveriges besittningar i Tyskland och oroat Holstein. Den österrikiska här, som sammandrogs i Schlesien,

troddes i förening med en dansk ämna afstänga konungen från Sveriges tyska besittningar. Från norska sidan så väl som från Skåne och Bleking kunde danska härar infalla i Sverige, då Jemtland, Vestergötland och Småland i främsta rummet hotades. Slutligen kunde äfven danska flottan, särdeles om den understöddes af en holländsk, helt och hållet afbryta Sveriges gemenskap med dess Östersjö-besittningar. Dessa utsigter voro så hotande, att Carl Gustaf fann sig nödsakad att med sin hufvudstyrka afvärja anfallet från Danmark. Han ville dock ej i förtid oroa Rakoczy genom att genast skilja sina trupper från hans, utan lät Stenbock med sin här, som hufvudsakligen bestod af artilleri och fotfolk, sluta sig till Rakoczy samt sände tillika Uplands, Smålands, Vestgöta och Östgöta ryttare, jemte några värfvade regementen, under markgrefven af Baden till hans förstärkning. Med den öfriga svenska styrkan drog konungen vester ut, hvartill han hade en särskild anledning deri, att, medan de förenade härarne öfvergått till östra Weichselstranden, hade adelsuppbådet i Stor-Polen samlat sig, så att Johan Casimir och Czarniecki nu stodo med en stark här vid Lowicz. Då han befarade, att de derifrån skulle inrycka i Preussen, drog Carl Gustaf åt detta håll, medan Rakoczy stannade qvar i närheten af Brzesc för att gifva akt på den litauiska hären. Den 15 Maj skildes konungen och fursten från hvarandra, »med temligen mycken köld», såsom d'Avaugour skref till Mazarin. Konungen stannade dock en tid vid Crzemin för att ej allt för långt aflägsna sig från sin bundsförvandt, och denne var så orolig öfver att vara ensam mot litauerne, att han den 20 Maj åter med sin styrka närmade sig den svenska.

Den 21 Maj infann sig, enligt erhållen befallning, Stenbock hos konungen för att med honom öfverlägga om krigets fortsättning, och tillika ankom till konungens läger vid Crzemin Rakoczys förnämste fältherre Kemini Janus, med tillkännagifvande att fursten, af fruktan för ett infall i Siebenbürgen af tatarerna, nödgades draga sig närmare sitt eget land och ställa sig i förbindelse med Krakau. Han ämnade derföre gå söder ut till Zawichost samt frågade om konungen ville låta sina trupper följa honom dit och understödja honom i försvaret af sitt land. Härtill svarade konungen, att deras förbund var riktadt mot Polen och mot de makter, som kunde vilja blanda sig i kriget derstädes; men att konungen lika litet kunde bistå fursten i försvaret af hans länder som begära hans biträde för att skydda sina egna. Det siebenbürgska sändebudet erkände billigheten häraf, men anmärkte, att man ej borde förtänka fursten, om han droge sin här närmare sitt eget af fiender hotade land, hvartill konungen svarade, att det stode honom fritt att förfoga öfver sin egen styrka, men att konungen icke kunde gifva honom mera folk än förut blifvit lofvadt. Det blef härefter öfverenskommet, att Stenbock med större delen af svenska hären skulle handla i förening med Rakoczys, men dock ej aflägsna sig från nedra Weichseln och Bug, hvaremot konungen med sin återstående styrka ville begifva sig till Preussen för att förmå kurfursten att stå fast vid

det dem emellan ingångna förbund. Tillika gaf konungen uttryckligen tillkänna, att han ej kunde undvara alla de trupper, som nu stodo under Stenbocks befäl, men att en del af dessa kunde få stanna hos denne, om konungen i stället erhölle brandenburgska trupper af kurfursten.

Konungen bröt derefter upp emot Preussen och inträffade den 8 Juni i Thorn, der han sedan stannade någon tid, hvaremot Rakoczy beslöt öfvergå Weichseln för att anfalla Warschau. Han ville ensam hafva äran och vinsten af denna stads eröfring och skyndade derföre dit, innan Stenbock med den svenska styrkan hunnit öfver Weichseln. »Jag skall visa», sade han, »att också jag med mitt folk förstår att intaga städer, lika så väl som konungen af Sverige med sitt». Redan första dagen, den 5 Juni, gjorde dock den polska besättningen ett utfall, som satte fursten i sådan oro, att han måste bedja Stenbock skyndsamt komma honom till hjelp. Den 6 öfvergingo svenskarne floden och den 7 stod Stenbock framför Warschau; men redan vid blotta ryktet om den svenska härens annalkande hade polackarne gifvit sig, då Rakoczy besatt staden, och ville sedermera icke inrymma någon del deraf åt svenskarne.

Några dagar derefter, den 12 Juni, fick emellertid Stenbock från Thorn konungens befallning att skilja sig från Rakoczy och skyndsamt begifva sig till Preussen, emedan underrättelse kommit, att en österrikisk här vore i marsch ditåt för att afskära svenskarne från Pomern, hvilket samtidigt skulle anfallas af en dansk styrka. När detta beslut blef tillkännagifvet för Rakoczy, blef han utom sig af bestörtning, föll i gråt och klagade bittert öfver att den svenske konungen brutit det ingångna fördraget, som kostat fursten så stora uppoffringar. Man erinrade honom dock huru tvetydigt han sjelf hela tiden förhållit sig, huru han ständigt vägrat ratificera fördraget och börjat med fienden hemliga underhandlingar, dem han trodde vara af svenskarna okända. Tillika rådde man honom att, medan han det kunde, skynda till sina egna länders försvar, lika som konungen till sina. När det danska kriget var slutadt, skulle konungen komma tillbaka till Polen, och man kunde då åter tillsammans fortsätta kriget. Fursten måste finna sig i sitt öde, men i stället för att genast öfver Brzesc och Lemberg anträda återtåget till sina stater, såsom Stenbock rådde honom, ville han först gå till Krakau, dit Würtz, som funnit vägen till Preussen stängd af Czarniecki, måst återvända och der konungen medgifvit, att han fick stanna tills vidare. Rakoczy bad emellertid, att den svenska styrkan måtte åtfölja honom ett stycke af vägen, hvilket äfven Stenbock medgaf, och så beslöt man öfvergifva Warschau, emedan i trakten deromkring ej funnes lifsmedel för att underhålla en tillräckligt stark besättning.

Den 13 Juni uppbröto båda härarne från Warschau. Stenbock, med sin styrka, som nu utgjorde endast omkring 4,000 man, tågade sist och blef småningom efter, men med detsamma de öfriga aflägsnat

sig i sydlig rikning, så att de ej längre voro synliga, drog sig Stenbock i skyndsam marsch åt vester och skildes på detta sätt från Rakoczyanerne. Han hade ej velat göra det öppet, emedan han af dessa halfvilda skaror befarade våldsamma uppträden, om de sågo svenskarne lemna dem, och hade derföre med Rakoczys befälhafvare öfverenskommit om detta sätt för skilsmessan. Från Zacroczyn sändes det tyngre artilleriet jemte trossen på Weichseln till Thorn under beskydd af 500 man. Med den öfriga hären drog Stenbock mera åt vester till Kruszwic vid norra ändan af Goplo-sjön, dit han ankom den 21 Juni och lemnade der befälet åt generalmajor Jakob Casimir De la Gardie för att sjelf afgå till Thorn och kort derefter till Sverige, der han skulle taga öfverbefälet öfver de trupper, som hade att försvara landet mot anfall från Danmark. Hans här, förstärkt med besättningarna i fästena Lowicz, Brabantz, Watzlow och Kruszwic, hvilka raserades, kom den 23 till Bromberg, der äfven konungen samma dag inträffade från Thorn.

Han hade under tiden varit upptagen af anordningar för Preussens försvar samt för tåget till Pomern och Danmark. Redan den 1 Juni hade Douglas, nu befordrad till fältmarskalk, generallöjtnanten Henrik Horn och generalmajoren Gustaf Oxenstierna blifvit sända till Sverige att der leda försvaret. Något senare afgick äfven, såsom nyss nämndes, Stenbock dit att taga öfverbefälet. Sjelf reste konungen från den ena preussiska fästningen till den andra för att tillse, att de voro eller blefvo i godt stånd. Alla mindre och svagare fästen skulle utrymmas och raseras för att dymedelst få så mycket starkare besättningar i de vigtigare orterna. Hertig Adolf Johan fick öfverbefälet och under honom stäldes generallöjtnanten Dohna samt generalmajorerne Linde, Würtzburg och Bülow. Omkring 9,000 man, hvaribland ungefär fjerdedelen rytteri, qvarlemnades såsom besättningar. Dessutom lågo ännu omkring 3,000 man under Würtz i Krakau. Återstoden af den svenska styrkan, utgörande omkring 6,000 man samt bestående dels af de trupper, hvilka först Stenbock och sedermera De la Gardie fört från Warschau, dels af dem, med hvilka pfaltzgrefven af Sulzbach blokerat Danzig, dels af markgrefvens af Baden afdelning, samlades i Bromberg för att åtfölja konungen till Pomern. Dessa 6,000 man voro också de yppersta trupper den tiden egde, och man påstod att bland soldaterne voro högst få, som icke deltagit i minst 30 strider. Af de 50,000 man, hvilka Carl Gustaf fört eller tid efter annan låtit föra till kriget mot Polen, återstodo emellertid nu endast omkring 18,000 man, och kriget hade således redan skördat nära två tredjedelar af den ditförda styrkan, utan att det mål vunnits, som föranledt dess företagande.

Den 20 Juni erhöll Carl Gustaf i Thorn underrättelse om den danska krigsförklaringen. Den 23 reste han till Bromberg, hvarifrån hans lilla här uppbröt den 26, och redan den 2 Juli stod den i Stettin, efter att på 7 dagar hafva tågat 36 mil. Med samma skyndsamhet fortsattes sedermera tåget mot Holstein och Jutland, hvarigenom en

strategisk och politisk öfverraskning föranleddes, motsvarande den, hvilken Torstensson tillstälde 1643. Lärjungen hade här visat sig fullt värdig sin mästare, och konungen i Danmark, som vågat börja kriget endast under öfvertygelsen att polackarne och österrikarne skulle qvarhålla Carl Gustaf i Polen, såg sig nu till sin egen och hela Europas förvåning af honom anfallen.

Rakoczy hade icke med samma skyndsamhet och skicklighet verkstält sitt återtåg, hvarföre utgången blef en helt annan. Han ämnade, såsom redan är berättadt, tvärt emot Stenbocks råd tåga till Krakau; men då han under marschen dit fick i Nowemiasto veta, att Krakau belägrades af österrikare, för hvilka han hyste ännu större fruktan än för polackarne, tog han i stället en östlig riktning, gick den 20 Juni vid Zawichost öfver Weichseln på fiskarebåtar, sedan en stor del af trossen, som ej på detta sätt kunde föras öfver floden, blifvit uppbränd, samt fortsatte sedermera sitt tåg öster ut med en skyndsamhet, som nära nog liknade en flykt. Så snart de polske anförarne fingo kunskap om detta brådskande återtåg, föllo de från alla håll öfver Rakoczys här, ehuru denna ännu var talrikare än alla deras skaror tillsammantagna. Så kommo Potocki och Lubomirski från vester, Sapieha med sina litauer från öster och Czarniecki från norr, samt omslöto den siebenbürgska hären från alla sidor. Den 8 Juli anföllo polackarne vid Jaworow, vester om Lemberg, Rakoczys eftertrupper och tross samt togo 5,000 fångar, 19 kanoner, 37 fanor, och öfver hundra ammunitionsvagnar. Denna motgång föranledde en ytterligare brådska i Rakoczys återtåg, men i stället att gå direkt söder ut öfver Karpaterna till Ungern, lät han af kosackerna, som ogerna sågo sig skilda från den öfriga hären, förleda sig att gå öster ut i riktning mot deras hembygd. Han tågade så fort, att polackarne kunde följa honom endast med 6,000 man, men redan under marschen hade 3,000 man af hans trupper aflägsnat sig, och när han stannade vid Medzyborz för att tillbakavisa polackarne, som allt för häftigt trängde på hans eftertrupp, öfvergafs han ytterligare af ett stort antal moldauer och siebenbürgare samt slutligen äfven af kosackerna, hvilka nu ej hade långt till sina hem och dessutom fått veta, att en talrik här af tatarer var i antågande. Sålunda öfvergifven och troende sig hafva hela polska hären emot sig, begärde Rakoczy att få underhandla. Czarniecki gaf honom endast två timmar till besinning och stod derunder med sin här i full slagordning. Under sådana förhållanden blefvo vilkoren snart uppgjorda. Rakoczy förband sig att återlemna Brzesc och Krakau samt allt i Polen taget byte, afsäga sig förbundet med Sverige, betala 1,200,000 polska gyllen åt polska hären, 400,000 i ersättning åt polska staten och 150,000 åt tatarerna, samt genom en beskickning göra Johan Casimir afbön. Fördraget beseglades med en festmåltid hos Rakoczy, deri de förnämste polske anförarne deltogo, men Czarniecki vägrade att infinna sig. »Jag gitter ej se den tempelbrännaren», sade

han. »Jag kan ej förmå mig att visa någon höflighet mot den, som utgjutit så mycket oskyldigt blod».

Sedan Rakoczy på detta föga ärofulla sätt frigjort sig från polackarne, fortsatte han sitt återtåg, men då kort derefter underrättelse kom om tatarernes annalkande, flydde han från hären och skyndade till Siebenbürgen, med några bland sina högsta embetsmän, lemnande öfverbefälet åt Kemini Janus, hvilken erhöll befallning att genom Moldau, der vägarne voro bättre, slå sig fram så godt han kunde. Janus blef kort derefter upphunnen af tatarerna, som först låtsade sig vilja ingå en förlikning och på detta sätt lockade honom och några andra bland anförarne till sig, men så snart de hade dem i sitt våld, anföllo de siebenbürgska trupperne, af hvilka 2,000 man genast öfvergingo till fienden. De öfrige försvarade sig dock modigt och fortsatte de följande dagarna, under ständiga strider, tåget mot siebenbürgska gränsen. Slutligen upplöste sig dock hela siebenbürgska hären i vild flykt. Flere tusen nedhöggos, 11,000 man togos till fånga och fördes, jemte Kemini Janus, i slafveri till Krim. Endast omkring 8,000 man lyckades undkomma och rädda sig i Karpaternas bergstrakter. Sjelf återkom Rakoczy visserligen till sitt furstendöme, men möttes der med sådan förbittring, att han ej kunde visa sig utan att öfverhopas af förbannelser. Så lefde han ännu två år under ständig oro, än nedläggande och än återtagande regeringen, till dess han slutligen, angripen af turkarna för det han utan sultans tillåtelse börjat den polska fejden, föll i en fäktning mot dessa år 1660. Så ömkelig utgång fick hans försök att förskaffa sig Polens krona.

Närmaste följden af Carl Gustafs och af Rakoczys återtåg var Krakaus öfvergång. Allt sedan denna stad intogs af svenskarna på hösten 1655, hade Paul Würtz varit dess kommendant. Han hade genast satt stadens fästningsverk i ordning och samlat betydliga förråd samt höll med mycken stränghet stadsboerne i tygeln. Under vintern mellan 1655 och 1656 angreps staden af en polsk här under Dembinski, men denne blef vid ett utfall af Würtz öfverraskad under sömnen efter ett dryckeslag och med de öfrige förnämste polske befälhafvarne förd fången in i staden. Ett nytt anfall mot staden af en slägting till Dembinski blef likaledes tillbakaslaget, och kort före slaget vid Warschau gjorde Würtz åter ett utfall, genom hvilket de kring Krakau ströfvande polackarne skingrades och fördrefvos. Sedermera hade Würtz under hela sommaren 1656 fria händer, men i Oktober detta år samlade sig adeln inom wojwodskapen Sandomir och Krakau samt förband sig med dyr ed att anfalla Krakau och ej gå derifrån, innan staden var eröfrad. I början af November anryckte adelsuppbådet under Lubomirski, men bönderne kunde ej förmås till en stormning, utan under vilkor att få plundra staden, och då Lubomirski ej ville medgifva detta, blef ingen stormning företagen. Uthungras kunde staden ej heller, emedan den var rikligen försedd med förråd. Man försökte derföre ett annat sätt att åtkomma den. Polska drottningen

skref till Würtz ett bref i de artigaste ordalag, hvari hon talade om sin stora aktning för hans person och stora egenskaper samt sin lifliga önskan att få en så utmärkt man i Polens tjenst. För att vinna detta mål och tillika få nöjet att se en så ryktbar krigare, ville hon gerna komma sjelf och börja underhandlingen. Würtz svarade lika artigt, tackade för så mycken nåd, som vida öfversteg hans förtjenst, men förklarade tillika, att ingenting kunde upplösa hans lydnadspligt mot Sveriges konung. »Slutligen», skref han, »ber jag eders maj:t icke illa upptaga detta mitt svar, utan tillåta mig utan fläck förblifva eders maj:ts ödmjukaste tjenare Paul Würtz.»

Belägringen måste således fortsättas, men dermed gick mycket trögt, och tre månader förflöto utan att någonting uträttades. Då kom underrättelse, att Rakoczy inryckt i Polen och närmade sig Krakau samt att flera bland Lubomirskis egendomar voro i fara att härjas af den siebenbürgska furstens vilda skaror. Lubomirski ville nu skynda de sina till hjelp, men gjorde först ett försök att förmå den, som han trodde, uthungrade besättningen att gifva sig. Såsom svar och tillika såsom bevis, att det alldeles icke stod så illa till i staden, som man i det polska lägret föreställde sig, skickade Würtz honom några färska rapphöns, jemte en helsning, att först, när hungersnöden blifvit så stor, att en råtta kostade en dukat, ville svenska besättningen tänka på att dagtinga. Lubomirski fick således beqväma sig till att i början af Februari 1657 upphäfva belägringen, hvilken då varat öfver fyra månader.

Härefter kom, såsom förut är omtaladt, Rakoczy till staden och på Carl Gustafs begäran inlades en siebenbürgsk besättning derstädes under en svensk befälhafvare, öfversten Fabian von Fersen, hvaremot Würtz skulle med sina trupper skynda till konungen; men Czarniecki höll så noga vakt, att Würtz omöjligen kunde företaga denna rörelse, utan måste med sina 3,000 svenskar jemte de lika många siebenbürgarne stanna i staden. När sedermera Carl Gustaf tågade mot Danmark och Rakoczy drog sig ur Polen samt ingick fred, fingo siebenbürgarne befallning att lemna Krakau, hvilket också skedde, men efter uttåget och tvärt emot gifvet löfte blefvo de af polackarna plundrade, misshandlade och flera ibland dem nedhuggna.

Paul Würtz med sina svenskar var sålunda nu åter ensam om försvaret af Krakau, denna gång mot hela den förenade polska hären och, hvad som var ännu farligare, mot flera tusen österrikare under Hatzfeld, Montecuculi, Spork och De Soaches, kända sedan trettioåra kriget. Würtz insåg omöjligheten af att utan hopp om någon undsättning kunna i längden fortsätta försvaret. Hufvudsaken var också nu för honom icke längre att bibehålla Krakau, utan att rädda besättningen. Han förklarade sig derföre villig att dagtinga, om man inginge på de vilkor han fordrade, och polackarne voro så angelägna att snart komma i besittning af Krakau, att de antogo hans vilkor. De voro för honom och hans krigare högst ärofulla. Hela besättningen, som ännu utgjorde 2,850 man, tågade ur staden med brinnande

luntor, flygande fanor och klingande spel, samt medförande 18 kanoner och 399 trossvagnar. Polackarnes trolöshet vid flera tillfällen hade öfvertygat Würtz att på dem föga var att lita, och han hade derföre förbehållit sig, att österrikiske fältmarskalken Hatzfeld skulle »på sitt redliga ord och på gammaltysk tro och heder utlofva ett obrottsligt uppfyllande af de antagna vilkoren», samt att svenskarne skulle ända till Oder-strömmen följas af 1,000 österrikiska och 200 polska ryttare under befäl af en österrikisk, utaf Hatzfeld utsedd öfverste. Äfven dessa vilkor hade blifvit bifallna, och så väl Johan Casimir som Hatzfeld och de förnämste närvarande polske befälhafvarne, bland andra äfven Czarniecki, undertecknade den skriftliga öfverenskommelsen. Det visade sig ock snart, att de af Würtz yrkade försigtighetsmått voro väl behöfliga, ty Czarniecki, hos hvilken hatet mot svenskarne var starkare än hederns fordringar, följde med en stark polsk ryttaretrupp de aftågande svenskarne för att öfverfalla dem, så snart tillfälle dertill erbjöds. Österrikarne fullgjorde dock sin pligt så redligt, att Czarniecki icke vågade ett anfall, och när de vid Landsberg lemnade svenskarne, förde Würtz dessa så skyndsamt öfver Wartha, att Czarniecki, som nu hoppades få tillfredsställa sin hämnd, kom för sent. Würtz anlände med hela sin trupp lyckligen till Stettin, hvilket han sedermera försvarade lika modigt och ihärdigt som förut Krakau.

Tilldragelserna under återstående delen af det polska kriget äro af mindre intresse, och det torde vara tillräckligt att endast i korthet anföra dem. De städer i *Stor-Polen*, som innehade svenska besittningar, utrymdes af dessa, så att redan i början af Augusti 1657 var Stor-Polen fullständigt utrymdt af svenskarna. Posen, som sedan början af Maj 1656 haft brandenburgsk besättning, hvilken der aflöst den svenska, måste den 28 Augusti 1657 gifva sig åt en förenad polsk och österrikisk här, och vid samma tid måste brandenburgarne utrymma städerna Kurnik och Kosten, så att äfven de icke vidare innehade någon ort i Stor-Polen, der allt således nu började återgå i sitt gamla skick, ehuru följderna af krigets förödelser der länge voro känbara.

Äfven inom *Preussen* blefvo alla smärre fästen utrymda af svenskarna och fästningsverken raserade, så att under senare hälften af året 1657 endast Thorn, Strasburg, Graudentz, Stuhm, Marienburg, Elbing, Montauer-Spitz och Danziger-Haupt innehade svenska besättningar. Den starkaste bland dessa var den i Thorn af 2,000 man. I Elbing stodo 1,600 man, i Danziger-Haupt 1,200, i Marienburg, 1,000, i hvardera de öfriga städerna endast några hundra man. Med rytteriet, som ännu utgjorde omkring 2,000 man, underhölls förbindelsen mellan de särskilda orterna och hölls det kringliggande landets befolkning i tygeln.

I slutet af September ankom en österrikisk här af 5,000 man under fältmarskalk-löjtnanten Sporks befäl, intog en skans i närheten af Thorn och gjorde ett misslyckadt försök mot Graudentz, hvarefter österrikarne åter drogo sig tillbaka och intogo sina vinterqvarter mellan

Netze och Wartha. Polackarne klagade, att de haft föga hjelp af dessa nya bundsförvandter, men att de uppträdde alldeles såsom fiender och borttogo allt hvad svenskarne ej hunnit medföra.

Under tiden hade Czarniecki ödelagt en stor del af brandenburgska Pomern, och kurfursten, som nu ansåg sig icke längre hafva någon nytta af förbundet med Sverige, hade åter med polska konungen börjat underhandlingar, hvilka ledde till ett stillestånd, som afslöts i Wehlau den 17 September, hvarefter kurfursten beslöt återvända till Brandenburg. Sedan han qvarlemnat 5,000 man till Ost-Preussens skydd, aftågade han med återstoden af sin styrka och gjorde i början af November ett besök hos Johan Casimir i Bromberg, der fred afslöts mellan båda den 5 November, då kurfursten fick behålla suveräneteten öfver hertigdömet Preussen mot det att han frånträdde förbundet med Sverige, och redan följande året ingick han med Polen ett formligt anfallsförbund mot sin förre bundsförvandt.

Den vigtigaste tilldragelsen under året 1658 var belägringen af Thorn, vid hvars försvar kommendanten, generalmajor *Bülow*, utmärkte sig lika mycket som Wittenberg vid Warschaus och Würtz vid Krakaus försvar. Från Juni 1657, då Carl Gustaf lemnade Polen, till Juli 1658 hade Bülow med de 2,000 man, som utgjorde hela hans styrka, afvärjt hvarje försök af vida öfverlägsna fiendtliga härar att instänga staden samt sjelf gjort flera lyckliga ströftåg. I Juli 1658 kommo på samma gång en polsk här under Czarniecki, en litauisk under Sapieha samt en österrikisk under De Souches, densamme som under sommaren 1645 så modigt försvarat Brünn mot Torstensson, och i medlet af September infann sig Johan Casimir med så betydlig styrka, att de belägrande nu utgjorde 40,000 man. Försvaret fortsattes dock lika modigt, men besättningen blef mer och mer medtagen och man måste slutligen, dock ej förr än i December, beqväma sig att underhandla om dagtingan. Denna underhandling leddes af *Bengt Oxenstierna*, som var stadens civilguvernör, så skickligt, att de fiendtlige befälhafvarne, under öfvertygelse att besättningen ännu var fulltalig och i fullt stridfärdigt skick, beviljade de mest ärofulla vilkor, hvartill väl också misstroendet mellan polackar och österrikare samt allas längtan efter hvila i vinterqvarter icke så litet bidrogo. Borgerskapet i Thorn, som troget understödt svenskarne, försäkrades om full förlåtelse, svenska besättningen om fritt aftåg, alla fiendtligheter mellan svenskar och polackar skulle under det närmaste halfåret upphöra samt några förnäma polackar i förväg sändas såsom gislan till svenska besättningen i Marienburg. Sedan dessa vilkor blifvit antagna, uttågade den 13 December den svenska besättningen, som då utgjorde endast 110 ryttare och 194 fotknektar, medförande omkring 200 sjuke. Vid denna syn började polackarne knota, att Oxenstierna bedragit dem med osanna uppgifter, att vilkoren derföre ej borde uppfyllas o. s. v., och det var endast med stor möda som Johan Casimir kunde förmå dem att låta den modiga besättningen obehindradt aftåga. Belägringen af Thorn

hade emellertid under ett halft års tid upptagit större delen af de polska stridskrafterna, och det ihärdiga försvaret sålunda varit af stor vigt för krigsrörelserna i allmänhet.

Medan försvaret af Thorn som bäst pågick, inträffade en annan tilldragelse, som för de svenska vapnen var mindre hedrande, ehuru den innebar en framgång. Under Carl Gustafs första segerrika fälttåg i Polen hade hertig Jakob af Kurland nödgats lofva att erkänna Sveriges konung såsom sin länsherre, men någon formlig afhandling derom hade icke blifvit uppsatt, och när sedermera lyckan vände sig mot konungen, hade hertigen begagnat tillfället att undandraga sig fullgörandet af den åtagna förpligtelsen. Under åren 1656, 1657 och första hälften af 1658 åtnjöt Kurland neutralitet i följd af ett redan 1647 ingånget fördrag mellan hertigen och svenska regeringen, hvilket Carl Gustaf icke uppsagt; men bland de stora planer, han förehade efter sina lysande framgångar mot Danmark, ingick äfven att göra Kurland till en svensk besittning, och under sommaren 1658 uppdrog han verkställigheten häraf åt fältmarskalken *Robert Douglas*, som jemte 1,000 man utvaldt manskap skickades till Lifland, med befallning att af hertigen fordra hans hufvudstad Mitau såsom säkerhet och taga den med våld, om hertigen vägrade. Vid ankomsten till Lifland rådgjorde Douglas med Helmfelt, som förde befälet i Riga, och båda insågo, att den svenska styrkan var för svag att med vapenmakt taga Kurland. Konungens befallning måste likväl åtlydas och man nödgades derföre taga sin tillflykt till list.

I slutet af Augusti 1658 begärde Douglas tillstånd att få tåga genom Kurland för att infalla i Litauen. Hertigen vågade ej vägra, och svenskarne iakttogo ock vid genomtåget den strängaste krigstukt. Den 19 September föreslog Douglas en ny öfverenskommelse. Hertigen skulle iakttaga sträng neutralitet samt lemna svenska hären munförråd, jemte en summa penningar, hvaremot Douglas lofvade, att intet ondt skulle vederfaras hertigen eller hertigdömet. Äfven på dessa vilkor ingick hertigen, och medan underhandlingarna derom pågingo, beredde först Helmfelt och sedermera en annan svensk general sig tillfälle att taga närmare kännedom om det inre af Mitau, hvars skyndsamma besittningstagande konungen i en ny skrifvelse anbefalt. Ungefär en vecka efter den sista öfverenskommelsen begärde Douglas att af hertigen få låna båtar för att till Riga återföra en mängd sjuka soldater, samt att båtarne skulle under natten få ro genom Mitau. Äfven denna framställning beviljades, och under natten mellan den 29 och 30 September sattes 500 svenskar under Niklas Boths anförande ombord å de lånade båtarna, hvilka sedermera fördes utför Drixe-floden till Mitau, dit de anlände långt fram på natten och lade till vid slottet. De anropades af en skildtvakt, men en litauisk löjtnant bland svenskarne svarade på sitt modersmål, att det endast var sjuke soldater. Båtarne fingo derföre lägga till, men nu började svenskarne stiga i land, och en af dem nedstack den godtrogne skildtvakten. En annan af vakten

gjorde dock allarm, men innan besättningen hann samla sig till motstånd, hade svenskarne redan bestigit vallarne och inträngt i slottsrummen, der de togo hertigen, hertiginnan och deras barn till fånga samt besatte slottet. På gifvet tecken skyndade äfven Douglas med en annan trupp dit och gjorde genast slut på den plundring, som redan begynt. Af hertigen fick han dock höra bittra och väl förtjenta förebråelser för denna lömska våldsbragd, hvilken han ej kunde urskulda med annat än sin konungs befallning att bemäktiga sig Mitau.

I anseende till hertiginnans snart väntade nedkomst kunde det hertigliga paret icke genast föras från Mitau, och Douglas önskade äfven att hertigen der skulle stanna för att genom honom kunna lättare styra hertigdömet. Han förelade derföre hertigen två vilkor, att antingen öfvergå på Sveriges sida eller förklara sig för dess fiende. Då hertigen fann sig tvungen att antaga det förra alternativet, blefvo, enligt af honom utfärdade befallningar, fästningarna Doblehn och Bauske öfverlemnade åt svenskarne. Det begångna våldet väckte emellertid den största förbittring i hela Kurland, och Douglas' beräkning, att befolkningen skulle, öfverraskad och försagd vid hertigens tillfångatagande, utan motstånd underkasta sig Sveriges öfvervälde, slog helt och hållet felt. Alla mera ansedda bland adeln skyndade till Polen att skaffa hjelp derifrån, och allmogen förde icke vidare några lifsmedel till svenska lägret, utan började tvärt om öfverfalla och mörda alla spridda soldater, som kunde åtkommas, så att inom kort hatet mot svenskarne var i Kurland lika bittert som i Polen. Under sådana förhållanden ansåg Douglas det icke vara rådligt att låta hertigen stanna längre i sin hufvudstad, utan, så snart hertiginnans helsotillstånd sådant medgaf, fördes den hertigliga slägten först till Riga och sedermera till Iwanogorod.

Besittningen af Mitau och ett par fästen var således hela vinsten af denna våldsbragd, öfver hvilken omdömena öfver allt utföllo högst ofördelaktigt för Carl Gustaf. Han fann sig ock föranlåten att i en särskild försvarsskrift förklara, att han aldrig gifvit annan befallning än att behandla hertigen såsom öppen fiende, och att han högeligen ogillade det förfaringssätt, som egt rum. Då i allmänhet lömskhet visst icke låg i Carl Gustafs skaplynne, har man ock all anledning antaga, att han, om han på förhand blifvit derom underrättad, skulle ogillat och förbjudit ett sådant sätt att gå till väga, som Douglas tillät sig; men det ligger honom dock alltid till last, att han, utan någon fiendtlighet å hertigens sida, gifvit befallning om Mitaus intagande och hertigdömets bringande under svensk lydnad, hvartill han icke hade annan rätt än den starkares. Också blef hvarken hertigen frigifven eller Douglas beröfvad befälet i Kurland, ehuru han fick ett bannebref för det han genom sitt förfarande ådragit både sig sjelf och konungen skymf och ofördelaktiga omdömen.

Under året 1659 fördes kriget mot Polen på tre särskilda punkter — i Kurland, Preussen och Pomern.

Kurland, med dess fästen, hade visserligen blifvit besatt af svenskarna, men dessa oroades der ständigt af polackar och af brandenburgare, som nu voro i öppet krig mot Sverige, samt i synnerhet af upproriska kurländningar. Under årets första hälft kunde dock svenskarne väl reda sig, emedan polackarne då voro upptagna af ett ryskt infall i Litauen; men sedan krigsrörelserna fram på sommaren der afstannat och en betydlig polsk styrka inryckt i Kurland, förlorade svenskarne det ena fästet efter det andra och innehade vid årets slut af hela Kurland endast den lilla staden Bauske.

I *Vest-Preussen* hade hertig Adolf Johan i början af året fått förstärkning under Paul Würtz, i följd hvaraf han åter kunnat börja gå anfallsvis till väga, men redan i April lät hertigen sina trupper åter hvila. Oenighet hade redan under föregående året uppstått mellan honom och riksrådet Lorens von der Linde, som var honom närmast i befälet, och i allmänhet var hertigen missnöjd med sin plats. Också, när han af Carl Gustaf fick några förebråelser för det icke mera blifvit uträttadt, begärde han genast sitt afsked; men konungen bad honom stanna och sände honom ytterligare undsättning. I Augusti fick dock Paul Würtz befallning att afgå till svenska Pomern, som hotades af österrikarna, och då for hertigen med Würtz till Stettin, lemnande befälet i Vest-Preussen åt Lorens von der Linde och Bülow — allt utan konungens tillstånd. Härför fick han af brodern en ganska allvarsam skrapa och försattes tills vidare ur all verksamhet. Emellertid kom en stark polsk här till Preussen och angrep de svenska besättningarna. Generalmajoren *Niklas Danckwardt Liljeström* försvarade modigt och ihärdigt Danziger-Haupt, men hungersnöd och smittosamma sjukdomar, som utbrutit bland besättningarna, gjorde slutligen allt vidare försvar omöjligt och mot slutet af året voro endast Marienburg och Elbing under svensk lydnad.

Svenska *Pomern* blef i Augusti 1659 anfallet af Polens bundsförvandter österrikare och brandenburgare under De Souches. Största delen af landet härjades och mot Stettin började en belägring, under hvilken Würtz försvarade staden lika modigt och ihärdigt, som han förut försvarat Krakau, men med bättre framgång, ty då slutligen Wrangel kom med undsättning, måste fienden upphäfva belägringen och gick derefter i vinterqvarter.

Polackarne voro nu utledsna vid kriget och längtade efter fred med Sverige, så mycket mera som de å nyo blifvit anfallne af ryssarna och hade föga förtroende för sina bundsförvandter österrikarne. Äfven Carl Gustaf visade sig under sina motgångar i det andra danska kriget villig att nedsätta sina fordringar och gick slutligen ända derhän, att han ville frigifva hertigen af Kurland samt sluta fred, endast det polska konungahuset afstode från sina anspråk på Sveriges krona och Polen från sina på Lifland — vilkor, som voro honom erbjudna redan innan kriget begyntes. Freden blef dock ej afslutad förr än efter Carl Gustafs död.

Detta krig hade emellertid kostat Sverige öfver 30,000 man, fallna på slagfälten eller skördade af sjukdomar. Dess statsskuld hade blifvit betydligt ökad, och det hade fått fyra nya fiender — Ryssland, Österrike, Danmark och Brandenburg — hvilka af kriget i Polen blifvit föranledda att anfalla Sverige. Krigets början hade varit så lysande, att det försatt hela Europa i förvåning och icke minst Carl Gustaf sjelf. Af de så hastigt och så lätt vunna framgångarna, i förening med åtskilliga polska stormäns beredvillighet att hylla honom, förleddes han att vilja göra sig till Polens konung, och detta olyckliga beslut vållade sedermera alla de följande motgångarna. För att fullfölja detsamma fördjupade han sig i Polen, splittrade sin styrka, framkallade hos polackarne ett nationalhat, som mer än något annat blef för de svenska vapnen olycksbringande, gjorde sig beroende utaf kurfursten af Brandenburg och åsidosatte hvad som varit krigets egentliga anledning — att hejda Rysslands förstoringsplaner. Otvifvelaktigt skulle krigets utgång blifvit en helt annan, om Carl Gustaf, efter sina första framgångar och innan förbittringen mot svenskarne blef så djup och så allmän inom Polen, slutit fred och förbund med Johan Casimir och gemensamt med honom jagat ryssarne ur Polen samt såsom ersättning betingat sig Vest-Preussen jemte öfverhögheten öfver Ost-Preussen och Kurland. Med sin då odelade styrka hade han lätt kunnat försvara dessa besittningar, hvaremot nu alla hans många eröfringar i Polen och Preussen gingo förlorade, den ena efter den andra. I allmänhet utgöra Carl Gustafs polska fälttåg den mest slående bekräftelse för den gamla sanningen, att det är lättare bära motgång än medgång. Under sina motgångar var han stor och beundransvärd, men allt det mod, den ihärdighet, det fältherresnille och den diplomatiska fyndighet, han derunder utvecklade, tjenade endast att reda honom ur de svårigheter, hvilka han, förbländad af medgången, sjelf beredt sig, och han kunde hvarken verkställa sina högtsträfvande planer eller ens vinna det syfte, han ursprungligen afsett.

Ryska kriget.

Czar Alexci, som tagit kosackerne under sitt beskydd och segrande framträngt långt in i östra delarna af det polska riket, hade med oro och missnöje sett svenskarnes uppträdande i Polen, hvilket han trodde sig kunna ensam eröfra och ej ville dela med någon annan. Carl Gustaf hade befalt sina befälhafvare i de trakter, som lågo ryssarne närmast, att undvika alla anledningar till tvister, öfverse med smärre förolämpningar och göra allt för att icke reta ryssarne. Under de svenska vapnens lysande framgångar 1655 hade ock ryssarne tagit sig till vara för alla utmanande steg; men redan under vintern mellan 1655 och 1656 hade förhållandena mellan svenskar och ryssar blifvit mindre vänskapliga. Czaren, som antagit titel af »Herre öfver Östern, Norden och Vestern samt öfver alla de länder våra företrädare innehaft», hade

härigenom antydt sina anspråk på de forna ryska, till Sverige afträdda landskapen Ingermanland och Estland. Han hade också länge röjt ett ifrigt sträfvande att utsträcka sina besittningar till Östersjön samt hördes ofta tala om den flotta, som der skulle byggas, och huru för dess bemannande 10,000 matroser skulle tillkallas från Svarta hafvets stränder. Ju större framsteg Carl Gustaf gjorde i Polen, desto ifrigare blefvo ock både kejsaren, Holland och Danmark att uppmana czaren till fred med det polska riket och till krig mot Sverige. Äfven från polska regeringen började underhandlingar om fred, och åtskilliga polska store gåfvo czaren förespeglingar om att blifva Polens konung. I samma mån blef han allt mera omedgörlig mot svenska regeringen. Han förde många klagomål öfver svenskarne och besvärade sig öfver hvarjehanda kränkningar af den besvurna freden. Alla föreställningar från svenska sidan voro fåfänga. De svenska sändebuden i Moskwa blefvo fängslade och misshandlade ända derhän, att den förnämste ibland dem, Gustaf Bielke, deraf tog döden. Allt utvisade att ett fredsbrott var nära förestående, mot hvilket man å svenska sidan måste vidtaga alla försigtighetsmått omständigheterna medgåfvo.

Öfverbefälet i Lifland var anförtrodt åt *Magnus De la Gardie*, som längre fram under året 1656 fick till sitt biträde, såsom kommendant i Riga, generalmajoren *Simon Grundel-Helmfelt*; i Estland åt guvernören derstädes, generalmajoren *Bengt Horn* af Åminne; i Ingermanland åt dess generalguvernör, riksrådet *Gustaf Ewertsson Horn* af Marienborg; i Finland åt fältmarskalken, riksrådet *Gustaf Adolf Lewenhaupt*.

Tillståndet i dessa landskap var emellertid ganska bekymmersamt. Om förhållandena i Ingermanland i början af året 1656 har man följande skildring af generalguvernören Gustaf Horn: »Fästningarna Nöteborg, Keksholm, Ivangorod och Narva äro förfallna. Mången man, som bor på landet, har bättre portar för sin gård, än jag funnit här å kronans fästningar. I Sverige har man presenterat stora planer och desseiner på papperet, men ingenting är verkställdt. Soldaterne gå barfota och nakne: de ha på nio månader ej fått mer än en månads sold. I staten är en brist af 36,000 daler s. m. In summa, här ligger allt öfver ända. Så äro ock de andlige mot de verldslige och sig emellan oense, lag och rätt helt och hållet bortglömda, så att det med skäl kan kallas confusum chaos. Största orsaken till detta är att landshöfdingen mera sett på de stora herrars onåd, hvilkom hela landet inom ett års tid var tilldelt, än kronans billiga intresse. Om detta icke förändras, lärer innan kort detta landet vara helt omvändt af dessa betjenter och amtmän, som nu hafva dispositionen af allt».

Magnus De la Gardie, som hade högsta befälet öfver Estland och Ingermanland, uppgjorde visserligen och skickade till konungen ett utförligt förslag, huru Ingermanland skulle undsättas, men verkstälde ingenting af hela förslaget, och Horn fick af honom intet svar på sina framställningar om undsättning. Förhållandet mellan båda var icke

heller det bästa, och i flera bref klagade Horn öfver De la Gardies åtgärder, så väl som att försvaret i allmänhet gick sömnigt och långsamt.

Redan i April 1656 började ryska ströfpartier ofreda gränserna, och den 3 Juni gick en rysk här öfver *Ingermanlands* gräns, nedhögg den svenska gränsvakten och stod redan följande dagen utanför Nöteborg, som anfölls af 250 större och mindre ryska fartyg. Fästningen, kringfluten af en strid ström, hade ett starkt läge, men ringa besättning, som dock modigt försvarade sig. Fienden spridde sig öfver hela landskapet så hastigt, att svenskarne måste i Nyen uppbränna 70,000 tunnor säd, på det den icke måtte tagas af ryssarna. Hela den ryska befolkningen öfvergick till fienden och svor czaren trohetsed, men den svenska och finska mördades, hvarest den kunde öfverkommas. De fasta orterna höllo sig likväl, och sedan undsättning kommit af nyuppsatt krigsfolk, blef landskapet åter någorlunda fredadt.

En rysk här af 2,500 man begynte den 5 Juli belägringen af Keksholm, till hvars undsättning öfverste Burmeister tågade från Viborg med 1,200 man, mest finska bönder. Vid Rautus kyrka anföllo honom ryssarne nattetid, men blefvo efter fyra timmars strid tillbakaslagna med en förlust af 200 man. Flerstädes slogos de finske bönderne med största tapperhet, och slutligen infann sig äfven en del af svenska flottan i skären att bidraga till landets försvar.

En talrik rysk skara framträngde mot *Tavastland* och spridde mycken förskräckelse, så att riksdrotsen Brahe erbjöd sig ännu en gång resa öfver till sitt älskade Finland för att leda dess försvar. Carl Gustaf hade dock redan dertill utsett Gustaf Adolf Lewenhaupt, som genast vid sin ankomst dit började rusta och utskrifva manskap. I Nyland och Tavastland begärde han hvar tionde man, men folket erbjöd sjelfmant hvar åttonde. Försvaret blef nu också på bästa sätt ordnadt, och inom årets slut voro ryssarne till största delen drifna ur landet.

Ryssarnes hufvudanfall gälde emellertid *Lifland*, mot hvilket czaren sjelf i början af Augusti förde en här, som enligt hans egen uppgift var 100,000 man stark. Deribland funnos åtskillige officerare, som lärt krigstjensten i Gustaf Adolfs skola, såsom Leslie, Hamilton m. fl., men i allmänhet var det ryska befälet föga krigskunnigt och soldaterne utan all krigstukt. Dünaburg, en liten stad med ofulländade fästningsverk och ringa besättning, blef först anfallet. Svenskarne, så få till antalet de än voro, försvarade sig modigt, flera tusen ryssar föllo vid stormningarna, deras fanor frånrycktes dem och uppsattes på vallarna, till hån för hela ryska hären; men då sköto ryssarne staden i brand och soldaterne öfvergåfvo sina poster på vallarna för att släcka elden. Kommendanten, öfverstelöjtnant Willigmann, fattade en fana, sprang med den upp på vallen och ropade åt sina krigare att lemna elden och skynda till vallarna för att göra sin skyldighet mot fienden. Under förvirringen hade emellertid fienden inträngt i staden, och då kommendanten nu såg ett längre försvar vara omöjligt, störtade han

sig midt i lågorna, hvarefter stadens hela manliga befolkning blef nedhuggen.

Derefter omringades Kockenhusen af 12,000 ryssar. Öfverstelöjtnant Sperling, som här förde befälet, blef genom en trumpetare uppfordrad att gifva sig, men svarade med en kanonkula, som tog hufvudet af trumpetaren. Då läto ryssarne från alla sidor sina kanoner spela mot murarna och genom murbrotten skedde den 14 Augusti en allmän stormning, hvarunder den svenska besättningen blef till sista man nedhuggen.

Sedermera utbredde sig de talrika ryska skarorna öfver Liflands slätter, der allt motstånd var fruktlöst, ehuru med smärre ryska ströfpartier fäktningar föreföllo, i hvilka svenskarne aflade lysande prof på tapperhet och aldrig tvekade att anfalla fienden, huru öfverlägset hans antal än var. Så angrep generalmajor Streiff, med omkring 400 ryttare, en rysk trupp af 3,500 man i granskapet af Wolmar, gjorde under fyra timmars tid sex anfall, slog fienden på flykten, nedgjorde 300 man och tog 9 fanor. Fiendens antal var emellertid alltför öfverlägset. Landet härjades i alla riktningar, och den lilla svenska hären drog sig under ständiga träffningar tillbaka mot Riga och slutligen inom dess förskansningar.

Den 21 Augusti visade sig den stora ryska hären, omkring 90,000 man, utanför Rigas murar. Till stadens försvar hade De la Gardie endast 2,000 ryttare och dragoner, 1,800 man fotfolk samt borgaremilisen, tillsammans icke öfver 5,000 man. Lifsmedel felades icke, men väl penningar, och för soldaternes beklädnad hade icke blifvit behörigen sörjdt. Både soldaterne och borgerskapet mötte dock med gladt mod den hotande belägringen och alla voro färdiga att våga det yttersta för stadens försvar mot den vilda fienden.

De la Gardie hade börjat förse förstäderna med vidlyftiga utanverk, hvilka ännu icke voro fulländade och hvilkas försvar fordrade en långt större styrka, än han hade till sitt förfogande. Konungen hade också befalt honom att icke försöka ett sådant försvar, utan inrätta skansarne efter krigsmakten; men De la Gardie försökte icke desto mindre att försvara äfven dessa utanverk, hvilket dock ej lyckades bättre, än att förstäderna redan under första natten efter fiendens ankomst sattes i brand och trupperna måste i oordning draga sig in i den egentliga staden, då äfven en mängd förråd gingo förlorade, hvilka ej i tid blifvit införda i staden, och dessutom hade fienden i de qvarvarande husen ett skydd, hvilket den saknat, om förstäderna före dess ankomst blifvit utrymda och afröjda. För allt detta fick De la Gardie af konungen uppbära ganska allvarsamma förebråelser i flera bref, hvilka ännu finnas i behåll och som, ehuru de alla börja med den vanliga helsningen: »Vår synnerliga ynnest och nåd!» äro ingenting mindre än nådiga.

I ett bref från Frauenburg af den 15 September förehöll konungen De la Gardie, att, ehuru han väl visste mot hvilken stor öfvermakt

konungen måste värja sig, hvarföre han omöjligen kunde sända någon armé till Riga, hade De la Gardie icke desto mindre användt mesta möda och arbete på de stora och vidlyftiga utanverken, hvilka likväl måst öfvergifvas vid fiendens första påträngande. Det hade varit bättre, om grefven åtlydt konungens befallning att inrätta försvaret efter den styrka han dertill hade. Hvad beträffar hans klagan, att för brist i kronans medel soldaterne finge för litet underhåll och voro illa försedda med kläder, »så kunna vi icke veta», heter det vidare, »hvem I dertill viljen gifva skulden än eder, som medlen om händer haft, väl vetande uti hvad tillstånd Sverige nu finnes och att de svenska medlen för denna tiden annorstäds betarfvas», hvarefter konungen tillägger: »I må ock fullt och fast tro, att inga prætexter och fåfänga förebäranden af ett eller annat kunna eller skola eder excusera, utan endast och allenast den eder så högt förtrodda ortens bibehållande». Vid ledning af militieväsendet skulle De la Gardie förtro sig till generalmajor Helmfelt och gå honom till handa, »efter han det verket väl förstår och vet de reqvisita, som till att göra fienden motstånd tjenliga äro. Och vilja vi ingalunda att I fatten någon tanke att inlåta eder i någon traktat med fienden, fastän i största extremiteten och ehvad vilkor fienden än kunde föreslå, utan att I intill yttersta man söken att värja eder och tillhållen så generalspersoner som de andra att göra sin skyldighet, såsom rättskaffens soldater i sådant tillfälle att göra anstår»!

I ett annat bref skref Carl Gustaf med anledning af De la Gardies begäran, att konungen måtte lemna sina eröfringar i Preussen och skynda till Liflands hjelp: »Vi märke med största förundran, att I fördristen Eder bedöma våra handlingar, såsom gåfve vi Lifland till spillo för några ovissa eröfringar. Vi kunna ej här släppa allt handlöst, derföre att moscoviten anfallit, utan måste det ena göra och det andra icke låta. Om I och andre, som i förra tiden haft att säga öfver riksens medel, hade hulpit afvärja och icke befordrat deras förspillande, så hade vi i detta oförmodliga fallet haft bättre grund att gå på».

Flera andra bref af lika allvarsamt innehåll visa, att slägtskapen icke hindrade konungen att rätt skarpt lexa upp sin svåger, hvilken han fann alltför obeslutsam och väl behöfva de kraftigaste uppmaningar. De la Gardie klagade ock i bref till brodern Jakob Casimir bittert öfver dessa onådiga skrifvelser: »Bror kan aldrig tänka hvilka bref jag bekommer från konungen, utan all min förskyllan, allenast på falska rapporter, det hela verlden skall vittna och sig deröfver förundra. Käre broder, om min gemål eller fru moder något mycket sig häröfver bekymra, så ville bror dem berätta, att när vår konung får veta hela sanningen och att Riga salveradt är, så blifver nog allt annorlunda; hvarom icke, så ske Guds vilja, jag hafver mitt rena samvete». I sjelfva verket bör man göra De la Gardie den rättvisan, att om han ock ej visade tillräcklig omtanke eller beslutsamhet vid försvarets ordnande, så gaf han likväl under belägringens fortgång flera bevis på personligt mod och på orubblig ståndaktighet, så att, ehuru

visserligen Helmfelt var den, som egentligen ledde försvaret, hvarföre ock äran af den lyckliga utgången i första rummet tillkommer honom, vore det likväl orättvist att icke tillerkänna äfven De la Gardie en betydande andel deri.

Fienden hade lägrat sig vid Düna-floden och begynte uppföra belägringsarbeten, hvilka snart närmade sig stadens vallar. Angreppet skedde från två sidor, dels mot slottet, med sju regementen, dels åt flodsidan, med det öfriga fotfolket. Man märkte likväl snart, att ryssarne hade föga insigt i belägringskonsten och äfven att de icke voro på långt när så manstarka, som man först befarat. Mot den vigtiga, på deras sida om Düna belägna Kobrons skans gjorde de visserligen ett anfall, men sedan detta blifvit af befälhafvaren Heidemann modigt tillbakaslaget, förnyades det icke, och ej heller sökte de bemäktiga sig Dünamünde, genom hvars förlust svenskarne skulle blifvit afskurna från hafvet. Sjelfva hufvudanfallet mot Riga skedde utan ordning och samband. Löpgrafvarne fördes oskickligt, batterierna uppstäldes utan bestämd plan och en hvar af befälhafvarne gjorde sitt anfall såsom honom bäst syntes. De möttes ock från besättningens sida med talrika utfall. Under ett sådant hade De la Gardie med sig guvernören i Estland, grefve von Thurn, sonson till den från början af trettioåra kriget bekante böhmiske burggrefven. Då denne yngre Thurn märkte några svenska ryttare vara i handgemäng med en öfverlägsen rysk trupp, skyndade han dit för att lifva deras mod, men vågade sig i stridsifvern för långt in bland fienden, af hvilken han blef omringad och slutligen nedhuggen. Kort derefter kom en rysk öfverste till Riga, medförande till De la Gardie en öfvermodig skrifvelse från czaren, med anmaning att uppgifva staden, samt tillika en med rödt sammet beklädd låda, hvilken, när den öppnades, befans innehålla Thurns hufvud. Uppfordringen besvarades med ett utfall, som kostade en mängd ryssar lifvet och, bland andra, äfven den öfverste, som medfört Thurns hufvud.

Den 1 September voro ryssarnes batterier färdiga och från dem fortforo sedermera skjutningen och bombkastningen dag och natt under hela belägringen. Mer än 1,800 bomber inkastades i staden och gjorde stor skada på kyrkor och hus, men föga på försvarsverken och på besättningen, af hvilken knappast hundra man föllo för fiendens eld. Deremot anstälde svenskarne, under lyckade utfall, stor förödelse bland fiendens skaror, så väl som å dess belägringsverk, samt bemäktigade sig en mängd af dess boskap. En förstärkning af 16 kompanier fotfolk, som af en yngre Königsmarck, en son till fältmarskalken, fördes från Pillau till Dünamünde, och derifrån på båtar nattetid inkommo i staden, medförande ett betydligt krutförråd, bidrog ytterligare att höja besättningens mod och förtröstan. Czaren deremot var ytterst förbittrad öfver belägringens långsamhet och ruskade sina bojarer i skägget, utan att ändock förmå dem till större ifver. Tvärt om öfvergafs han nu af de donska kosackerna, som utgjorde den modigaste

skaran i hela hans här, och då mot slutet af September ett rykte började sprida sig, att Carl Gustaf var i antågande med svenska hufvudstyrkan, blefvo ryssarne så modfälde, att de genast ville bryta upp. Att en S:t Niklas-bild i en af förstädernas kyrkor träffades af en svensk kula, ansågs äfven för ett olyckligt förebud. En natt rodde 200 man svenskar under kapten Zeddelmans befäl uppför floden till närheten af det fiendtliga lägret, der de stego i land och satte eld på några hus, hvari bomber laddades, samt på tre med lifsmedel, kulor och krut lastade fartyg. Explosionen och lågorna satte ryska lägret i oro, och hela hären stod under vapen den återstående delen af natten. Kort derefter gjorde Zeddelman jemte öfverste Alvendehl ett nytt, ännu djerfvare utfall, med 550 man, bland hvilka 200 voro frivillige af Rigas borgerskap. De bröto in i ryska lägret, nedgjorde 2,000 man bland fienden, skingrade sju regementen, satte eld på förrådshusen, förstörde belägringsverken så mycket de medhunno, samt kommo lyckligen tillbaka, medförande en sårad och fången rysk öfverste, som kort derefter uppgaf andan, under rop efter bränvin, samt 17 från ryssarne tagna fanor, hvilka såsom segertecken uppsattes på stadens murar.

Detta utfall förmådde ryssarne att bryta upp sitt läger samt draga sig längre undan, och den 6 Oktober upphäfdes belägringen. Den hade kostat ryssarne 8,000 man, som stupat i strider mot de belägrade, och 6,000 man, som under kringströfvande i den omliggande trakten blifvit af landtfolket nedgjorda, hvaremot svenskarnes förluster under belägringen varit föga betydande, och genom dess lyckliga utgång de svenska vapnen vunnit ökad ära.

Deremot lyckades ryssarne att den 22 Oktober genom dagtingan vinna Dorpt, der en besättning af 600 man, hvilka slutligen sammansmält till endast 140 stridbara, hade under öfverste Waldemar Ungers befäl i tio veckors tid uthärdat en belägring af 18,000 ryssar och endast af brist på krut slutligen tvungits att gifva sig. Förlusten af Dorpt var emellertid en stor olycka för Lifland, emedan gemenskapen mellan Riga och Reval derigenom blef afskuren och det inre af landet öppet för fiendens härjningar.

Från Nöteborg och Keksholm åter måste fienden i medlet af November aftåga med oförrättadt ärende. Kommendanten på Nöteborg, major Frans Grave, som insjuknat under belägringen, lät på sin sotsäng kalla till sig alla officerarne och förmanade dem att hålla sig till sista man. Den 10 Oktober blef fästningen uppfordrad af ryssarna under stora löften, men man svarade dem, att ett sådant slott icke gåfves bort såsom päron och äpplen. Sedermera fram i November begärde den ryske befälhafvaren ett samtal och uppmanade å nyo fästningen att gifva sig, men fick till svar, att han kunde göra sin flit utanför fästningen; de skulle nog svara honom derinifrån.

Finland försvarades af Lewenhaupt, som, sedan han fått sitt nyutskrifna manskap någorlunda öfvadt, drog ut från Viborg och, samtidigt med honom, Gustaf Evertson Horn från Narva, äfvensom Wran-

gel, med en del af flottan, åt Retusaari. De stridskrafter, öfver hvilka de hade att förfoga, voro dock föga betydande. Lewenhaupts styrka utgjorde ej öfver 1,600 man, Horns bestod af 400 ryttare och 300 man till fot, och Wrangel hade på flottan ungefär 200 soldater. Icke desto mindre satte detta förenade anfall fienden i sådan oro, att den drog sig undan och utrymde Nyen vid Horns annalkande, hvarefter han tågade fram och tillbaka i alla delar af Ingermanland för att skydda landtbefolkningen under bergningen. Pesten blef emellertid för svenskarne långt mera förödande än fiendernes vapen. I Nöteborg funnos vid belägringens slut endast 70 man friske, i Keksholm 171. Af öfverste Baumeisters ryttareregemente, som enligt rullan skulle utgöra 600 man, voro icke mer än 70 tjenstbare. Hela landet mellan Keksholm och Nöteborg var af kriget så förödt, att man på en sträcka af 30 mil knappast kunde finna halm, än mindre något annat till underhåll åt folk och hästar.

Konungen hoppades emellertid, att czarens öfvermod blifvit stäfjadt genom den misslyckade belägringen af Riga, hvarföre han befalte De la Gardie öppna underhandlingar om fred, men tillika, jemte de öfrige befälhafvarne, göra ett ströftåg in i Ryssland samt vidt och bredt ödelägga allt för att hos ryssarne väcka en så mycket lifligare önskan efter fred och tillika visa, att det ingalunda var af fruktan, som man från svenska sidan gjorde fredsanbud. Kurfursten af Brandenburg erbjöd sin bemedling, och czaren syntes icke vara obenägen för ett vapenstillestånd; men å andra sidan gjorde sändebud från kejsaren och Polen allt för att hindra hvarje förlikning mellan Sverige och Ryssland, och slutet blef, att under österrikisk bemedling ett fördrag mellan Ryssland och Polen ingicks den 6 November 1656, i hvilket båda makterna kommo öfverens att förena sina vapen mot svenskarne. Under tiden skulle ryssarne förblifva i besittning af de orter, hvilka de intagit, och framdeles skulle närmare underhandlas om en ständig fred. Carl Gustaf sökte visserligen öfvertyga ryssarne om Österrikes försåtliga politik, då kejsaren underhöll czarens förhoppningar om polska kronan, utan ringaste afsigt att någonsin medgifva honom densamma; men czaren smickrade sig fortfarande med dessa förhoppningar och kunde ej förmås frånträda sina sträfvanden att utsträcka sitt område till Östersjön. Äfven när Carl Gustaf för att blifva denna fiende qvitt förklarade sig villig att låta allt komma på samma fot som före kriget, och när czaren blifvit öfvertygad, att både den österrikiska och den polska regeringen bedrog honom, kunde han ej förmås till fred med Sverige.

Kriget fortsattes sålunda under hela året 1657, ehuru mera lamt och för det mesta endast medelst några ströftåg å ömse sidor. Ryssarne stodo längs Düna-floden, med Kockenhusen till stödjepunkt, och gjorde från Dorpt åtskilliga ströftåg i flera delar af Lifland. Svenskarne åter företogo sådana in på ryska området samt i Litauen, och då ryska fältherrn Scheremetjev försökte drifva dem tillbaka, blef han den 8

Juli 1657 i grund slagen vid Walk af generalmajor Fritz von Löwe, förlorade mer än 1,500 man och blef sjelf sårad samt dog några dagar derefter. Ehuru nu medel felades till något mera betydande företag, folket förlorat all lust för det olyckliga kriget och äfven tatarerne hotade med ett infall i Ryssland, samlade czaren likväl en ny här för att ännu en gång anfalla Riga; men under tåget dit fick han veta, att pesten härjade så väl i denna stad som i hela Lifland, hvilken underrättelse förmådde honom att vända om. Både i Lifland och Estland samt synnerligast i Reval anstälde ock denna farsot förfärliga förödelser. Folket dog bort, så att boskapen ströfvade ovaktad kring fälten och säden multnade oskördad på åkrarna. Mångenstädes kunde man ej begrafva de döda, utan stanken af liken spridde smittan än vidare. De fåtalige svenske trupperne glesnade allt mera, och i Reval funnos slutligen knappt så många soldater, som behöfdes för att bevaka portarna. Det hade nu icke varit någon svårighet för ryssarne att intaga landet, men de fruktade ännu mera för pesten än för svenskarne och lemnade under återstående delen af året Estland i fred.

Under tiden hade De la Gardie med något öfver 1,500 man ryttteri ryckt in öfver ryska gränsen och framträngt ända till Augdov, men en 7,000 man stark rysk här, som ryckte emot honom från Pleskov, tvang honom att skyndsamt och med förlust draga sig tillbaka, då ryssarne trängde fram ända till Narva, hvars förstäder de afbrände, hvarefter de härjade flerstädes i Ingermanland, men vände sedan tillbaka.

I September 1657 gick en litauisk här af 5,000 man under Gosievskys befäl öfver Düna och började blokera Riga, der Helmfelt fortfarande förde befälet; men sedan blokaden fortfarit i flera månader och nöden inom staden stigit till sin höjd, gjorde Helmfelt den 6 Januari 1658 ett utfall, som kostade litauerne 1,000 man, hvarefter belägringen upphäfdes.

I början af året 1658 gjorde en rysk styrka åter ett fiendtligt anfall i Ingermanland och närmade sig Narva; men då i detsamma underrättelse kom om freden i Roskild och om Carl Gustafs underhandlingar med Polen, i följd hvaraf czaren började frukta att få Sveriges odelade stridskrafter emot sig, blef han mera hågad än förut att sluta ett krig, som så litet svarat mot hans högtsträfvande förhoppningar. Han drog derföre åter sina trupper från Ingermanland och började underhandlingar, hvarvid Carl Gustaf gick honom villigt till mötes. De svenska sändebuden i Moskwa, som dittills hållits fångna, försattes åter i frihet, ett vapenstillestånd aftalades och man öfverenskom, att svenska och ryska fullmäktige skulle den 15 Juni 1658 infinna sig i Plüsamünde nära Narva för att underhandla om fred, hvarvid ingen annan makts mellankomst skulle tillåtas. Underhandlingarnas början fördröjdes dock af ryssarne, som tillika underhandlade med Polen och ville afvakta hvad der kunde uträttas. Czaren höll också envist fast vid sitt yrkande, att Ingermanland skulle till Ryssland afträdas, men Carl

Gustaf ville icke gå längre i medgifvande, än att allt skulle förblifva på samma fot som före kriget, och förklarade bestämdt, att han icke afträdde en fots bredd af de länder han mottagit vid sitt uppstigande på Sveriges tron. Många veckor förgingo under stridigheter om mötesorten, lejden m. m., och då underhandlarne ändtligen den 10 November på allvar började öfverläggningarne, uppstodo de vanliga tvisterna om titeln, likasom ryssarne ock först efter långa och vidlyftiga rådplägningar förmåddes afstå från den ena efter den andra af sina fordringar, som först omfattade hela Ingermanland, Karelen, Estland och Lifland, men efter hand nedsattes till hvad de innehaft före krigets början. På dessa vilkor ingicks slutligen den 20 December ett stillestånd på tre år, och det öfverlemnades åt furstarne sjelfva att förlänga det, derest under tiden en varaktig fred ej kunde tillvägabringas.

Följande året, då ett stort nederlag, hvilket ryssarne lidit mot tatarerne, gjorde freden för dem ännu önskvärdare än förut, företogos nya underhandlingar, men man åtnöjde sig dock att endast bekräfta det ingångna vapenstilleståndet.

Redan under sommaren 1658 hade emellertid fiendtligheterna upphört utefter ryska gränsen och således detta krig, som började så hotande för Sverige, slutat utan någon förlust af dess besittningar, ehuru dessa voro i hög grad förödda så väl af fienden som af pesten, samt rikets knappa tillgångar måst äfven för detta krig ganska känbart anlitas. Dock hade de svenska vapnen äfven här upprätthållit sitt lysande rykte och ökat dess glans genom nya framgångar.

Danska kriget 1657.

När Carl Gustaf begynte sitt polska krig, ansåg han sig ej hafva något att befara från Danmark. Af uppgifter från Dureel, som i flera år varit svensk resident i Danmark och noga kände tillståndet derstädes, hade konungen sig väl bekant, att detta var så bedröfligt, att danska regeringen borde minst af allt kunna tänka på något anfallskrig. Konung Fredrik III, uppfostrad för det andeliga ståndet, var ingen krigisk konung samt var dess utom helt och hållet beroende af riksrådet och adeln, hvilka måste göra allt för att hindra ett krig, som lätt kunde leda till en starkare konungamakt, hvilken adeln väl visste att konungen och i synnerhet hans hersklystna gemål ifrigt eftersträfvade. För öfrigt hade under det tryckande adelsväldet all friare verksamhet inom Danmark blifvit förqväfd. Näringarna och handeln voro i lägervall, staten var öfverhopad med skulder, inkomsterna ringa och knappast motsvarande hälften af utgifterna. Man hade inga fästningar och knappast någon krigsmakt. Adeln fruktade värfvade soldater såsom farliga för sitt välde, och man hade endast en milis af ungefär 20,000 man till fot och 9,000 till häst, men de vore de jämmerligaste soldater man kunde se och saknade helt och hållet duglige anförare. Danska flottan, som ännu räknade 75 större och mindre

krigsfartyg, var deremot icke att förakta, men den kunde icke ordentligt bemannas. För öfrigt var sinnestämningen hos danska folket på intet sätt krigisk, ehuru den visserligen ingalunda var vänlig mot svenskarne, de der alltid betraktades såsom farliga och tilltagsna grannar, mot hvilka man ständigt borde vara på sin vakt.

Man var också mot slutet af Christinas regering inom Danmark i stor oro för anfall från Sverige, i följd af Corfits Ulfeldts stämplingar och den ynnest drottningen visade honom. Denna oro ökades ytterligare, då efter hennes tronafsägelse en krigisk furste blef Sveriges konung, från hvilken man befarade nya förstoringsplaner, utan att veta mot hvilken af grannarne de voro riktade. Från denna farhåga blef emellertid Danmark befriadt genom det polska kriget, hvilket man hoppades skulle förstöra Sveriges krafter och hindra det att på länge vända dem mot Danmark. Carl Gustaf sökte också nu tillvägabringa ett förbund med detta rike för att utestänga främmande flottor från Östersjön; men underhandlingarna härom strandade mot danskarnes yrkande, att äfven Holland, mot hvilket förbundet egentligen var riktadt, skulle i detsamma deltaga. För syns skull gjorde visserligen danska sändebudet i Haag föreställningar emot en holländsk flottas afsändande till Östersjön, men bedrefvo i hemlighet så mycket ifrigare ett sådant afsändande, hvarföre ock redan i Juli 1655 en holländsk eskader ankom till sundet.

Sedermera väckte Carl Gustafs hastiga framgångar i Polen under återstående delen af året stor oro både i Danmark och Holland, från hvilket en beskickning i början af Februari 1656 ankom till Köpenhamn, hvilken gjorde allt för att motarbeta det af Carl Gustaf föreslagna förbundet och i stället inleda en närmare förbindelse med Holland och Danmark. En stor holländsk flotta blef nu synlig i sundet och rönte från danska regeringens sida ett vänskapligt mottagande. Sedan Carl Gustaf anfallit Danzig, ingick Danmark med Holland ett fördrag till försäkrande af denna stads oberoende, och den holländska flottan afseglade till Danzig för att bistå staden. Man började ock nu rustningar i Danmark, men fredsbrottet återhölls först af underrättelsen om Carl Gustafs seger vid Warschau och sedermera genom det mellan Sverige och Holland i Elbing afslutade fördraget. Kurfursten af Brandenburg gjorde äfven ett försök att skilja Danmark från Holland och förmå det till förnyande af underhandlingarna med Sverige; men dessa underhandlingar fördes mycket långsamt och motvilligt. Danska konungen var i synnerhet den, som ifrigast önskade kriget, hvarigenom han hoppades vinna upphäfvandet af Sveriges tullfrihet i sundet samt återtaga åtminstone Halland och Bremen, hvilket svenska vapnen beröfvat honom redan innan han blef Danmarks konung, hvarjemte han i kriget såg ett medel att utvidga sin makt på rådets bekostnad. Han föreslog de förenade Nederländerna ett närmare förbund, hvarpå de dock ej ingingo, ehuru inom Holland, den mäktigaste staten i det nederländska förbundet, sinnesstämningen var fortfarande

fiendtlig mot Sverige, som i Conrad von Beuningen, hvilken inom Holland egde stort inflytande, hade en oförsonlig och ganska verksam fiende. Från Hollands sida fortforo ock uppmaningarna till kriget, och när äfven kejsaren och Spanien ifrigt yrkade derpå, blefvo rustningarna lifligt fortsatta och en riksdag sammankallad i Odense för att fatta formligt beslut derom.

Hågen för kriget var dock ingalunda allmän inom Danmark. Bland rådet och högadeln voro de fleste bestämdt emot detsamma. Med sin närmare kännedom om förhållandena i Danmark kunde de bättre än den stora mängden inse vådorna deraf. De hade ock största tungan af krigsgärder och utskrifningar samt äfventyrade mest, om kriget misslyckades. De befarade äfven, att krigshvälfningarna kunde leda till konungamaktens utvidgande och voro derföre emot kriget af samma skäl som konungen var för det. Jutska adeln vägrade hvarje krigsgärd. »Vill konungen hafva krig», sade man, »så må han sjelf skaffa sig penningar», och inom sjelfva rådet voro tvisterna så häftiga, att konungen vid ett tillfälle begagnade käppen mot ett af sina riksråd till stor harm för dem alla. Men äfven inom de andra samhällsklasserna, synnerligast i gränsorterna, hyste man många betänkligheter mot kriget. »Svensken», sade man, »är född krigare och handterar som rekryt geväret bättre än en dansk, som i tre år varit soldat.» Att återtaga Halland menade man skulle blifva rätt svårt för Danmark, »ty det är med svensken som med den lede fienden: den han en gång fått i sina klor, släpper han aldrig.» I Skåne förde hvar och en som kunde sina dyrbarheter till fästningarna, och bönderne sålde sina kreatur för rampris, emedan de fruktade att eljest se dem tagna och förda uppåt Småland. Då 260 utskrifne skånske drängar skulle föras från Christianstad till Christianopel, rymde 140 till skogarne. Andra bonddrängar smögo öfver gränsen och togo svensk tjenst, i hvilken de trodde sig hafva bättre utsigt till seger och byte än i den danska. Å danska öarna åter och öfver allt, der man trodde sig säker, äfven om kriget icke utföll så lyckligt, som man hoppades, blef man allt ifrigare derför, och denna sinnesstämning var äfven öfvervägande vid riksdagen, som sammanträdde i Odense i Februari 1657.

Äfven här var flertalet af adeln emot kriget. Det var orättvist och skulle också blifva olyckligt, ty Danmark var fattigt och skuldsatt, dess fästningar förfallna, dess krigsfolk oöfvadt och utan erfaret befäl. I stället för att återvinna förlorade landskap torde man få kriget midt i gamla Danmark, till landets och folkets osägeliga skada. För möjligheten af sådana olyckor borde man ej onödigtvis utsätta sig. Å andra sidan visade sig de ofrälse stånden lika ifriga för kriget som konungen och hans vänner. De gamle, varnande rådsherrarne utskrattades såsom fega, förskrämda gubbar, och ju häftigare man utfor mot svenskarne, desto varmare fosterlandsvän ansågs man vara. Slutet blef, sedan äfven den yngre adeln öfvergått till krigspartiet, att man nästan enhälligt beviljade en ovanligt stor krigsgärd, »på det konungen måtte

kunna upplyfta Danmarks gamla krigsära och qväsa den svenska grannens öfvermod.»

Efter denna utgång på riksdagen bedrefvos rustningarna ännu ifrigare än förut, så att man fram på våren 1657 hade en rätt betydande styrka färdig att rycka i fält. I Skåne, der konungen sjelf skulle föra befälet, stodo 12,000 man, vid Bohus 10,000 och nordanfjells vid Trondhjem 3,000. Mellan Lübeck och Hamburg stodo under riksmarsken Anders Bilde 16,000 man för att eröfra Bremen och i Jutland en reserv af 4,000 man. Denna styrka var dock mera betydande till antal än till beskaffenhet. Befälhafvare och soldater voro lika oöfvade, och deras mönstringar gåfvo de svenska kunskaparne rika anledningar till hån och åtlöje. Så mönstrades vid Köpenhamn 150 nyss utskrifna knektar, och dervid förekom så mycken oordning, »att man kunde få ondt i magen att se det», skref den svenske kunskaparen. »Der var mera bråk och tidspillan, än om i Sverige 20 regementen blifvit mönstrade, och kan jag väl säga, att deras befälhafvare borde lära sig exercera af våra knektar. Gud skulle synnerligen straffa oss, om vi behöfde frukta sådana fiender.» Flottan var dock fortfarande Danmarks bästa vapen, och den lade sig, 40 segel stark, under amiral Henrik Bielkes befäl vid Bornholm för att iakttaga den svenska flottans rörelser och förhindra Carl Gustafs återkomst till Sverige, hvilket man tog för afgjordt skulle ske sjövägen. Dessutom lågo 7 örlogsskepp utanför Göteborg för att hindra dess sjöfart och innestänga de svenska skepp, hvilka under amiral Gerdtsons befäl lågo i dess hamn. Planen var, att danska flottan skulle spärra de förnämsta hamnarna i Sverige' och Finland, medan en dansk här skulle återtaga Halland och en annan sätta sig i besittning af Bremen.

Dessa rustningar och planer voro ingen hemlighet för svenska regeringen, och man försummade ingenting för att skydda sig deremot. Det var likväl ingen lätt sak att inom det af kriget både mot Polen och Ryssland utmattade Sverige samla tillräcklig styrka mot de danska anfallen. Under loppet af året 1656 nödgades konungen uttaga icke blott allt det folk, som var beviljadt till utskrifning för detta år, utan äfven det för följande året, hvars utskrifning således skedde i förväg. Sådant väckte dock flerstädes mycken ovilja och på några ställen öppet motstånd, särdeles bland allmogen i Småland, Östergötland och trakten kring Åbo. På några ställen trädde länsmännen i spetsen för de motvillige, och i Östergötland skedde det af sjelfva biskopen och presterskapet. Andra landskap voro likväl villigare till landets försvar. Dalkarlarne lofvade, att, om så behöfdes, skulle, i stället för hvar tjugonde, hvar tionde, ja, ända till hvar sjunde man gå i fält, och nerkingarne förklarade sig villige att gå man ur huset. Med dessas och andra välsinnade landsorters föredöme samt med allvar och foglighet i förening lyckades det slutligen riksrådet att drifva saken igenom.

I början af året 1657, då kriget mot Danmark redan kunde betraktas såsom säkert förestående, kom till rådet konungens befallning att öfvertala ständerna, hvilka borde landskapsvis höras, till ökade bevillningar och till medgifvande af utskrifningens för 1658 uttagande redan 1657. I slutet på April begynte dessa landskapsmöten, till hvilkas förhandlingar vi återkomma vid berättelsen om rikets inre styrelse under Carl Gustafs regering. De beviljade, ehuru först efter många svårigheter, den begärda utskrifningen och äfven att den skulle få hållas efter mantal, så att hvar tionde vapenför man skulle få utskrifvas till krigstjenst, i stället att man under hela den senare tiden verkstält utskrifningen efter hemmantal, såsom mindre känbart.

Tillika hade konungen i början af året 1657 från Graudentz skickat en fullständig plan för det egentliga Sveriges försvar. Vaxholm skulle befästas, likaså Slite hamn på Gotland, och en skans byggas i Dalarne. Emellan Göteborg och Jönköping skulle ett läger bildas och förråd uppläggas i Halmstad, Göteborg, Kalmar och Linköping. Riksmarsken Gustaf Horn skulle föra befälet öfver krigsmakten i Sverige samt dessutom särskildt akta på Westergötlands och Hallands försvar. Riksdrotsen skulle begifva sig till Jönköping att värja gränsen mot Skåne. Stockholms försvar anförtroddes åt Arvid Forbus, Vermlands åt Harald Stake, Smålands åt Axel Lillie. I Finland skulle Gustaf Ewertson Horn föra befälet. Bland konungens i polska kriget öfvade härförare hemsändes fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock samt generalerne Henrik Horn, Gustaf Oxenstierna och Gustaf Persson Banér.

Riksmarsken Gustaf Horn fick dock ej länge föra öfverbefälet, ty han afled redan den 10 Maj, hvarefter *Per Brahe* var den som egentligen ledde försvarsanstalterna, hvilket ganska kinkiga och vidt omfattade värf han utförde med högst berömvärd kraft och klokhet. Det var nu åter på Sveriges allmoge som rikets försvar hufvudsakligen hvilade, och den var nu, likasom vid så många föregående tillfällen, villig att bidraga dertill. Så länge kriget ännu ansågs aflägset eller man trodde det gälde att föra de utskrifne till utländsk ort, prutade man mycket emot de täta utskrifningarna och gjorde många svårigheter; men när kriget stod för dörren och det gälde försvaret af Sveriges område, vädjade man aldrig förgäfves till allmogens fosterlandskärlek. Riksdrotsen öfvertalade bönderne i Småland att gripa till vapen. Landshöfdingen i Dalarne Lorens Creutz uppsatte af hvar tredje eller fjerde man bland allmogen en trupp, hvilken de återstående skaffade underhåll, och sedan kriget kommit till utbrott, hotade dalkarlarne att gå man ur huset och slå ihjel alla danskar, icke blott dem, som infallit i Jemtland, utan alla som funnos i hela Norge, ja, äfven de svenska bönder, som i Vermland och Dalsland låtit förmå sig att gifva brandskatt åt fienden. I de nyvunna landskapen vågade man deremot icke förlita sig på allmogen. I Halland blef den afväpnad och hvarken i Jemtland eller på Gotland tillät man den att gripa till vapen.

För att möta det hotande nya kriget sökte Carl Gustaf äfven skaffa sig nya bundsförvandter, men lyckades endast att af sin svärfar, hertigen af Holstein, utverka 6,000 man hjelptrupper. Han sökte äfven hos Cromwell förbund och understöd, men denne fordrade hela Bremens område i pant för ett lån af några hundra tusen pund sterling och uppehöll konungen genom hvarjehanda undanflykter, utan att till slut kunna förmås ingå det förbund, hvarom han gifvit förhoppning. Endast från Frankrike erhöll konungen, ehuru först efter många underhandlingar, en summa af 200,000 rdr, hvilken dock var alltför otillräcklig för några större rustningar. För Sveriges försvar var någorlunda sörjdt, men för ett kraftigare uppträdande mot Danmark hade Carl Gustaf egentligen blott sin egen här. Denna var dock den yppersta, som på den tiden fans, och med sådana trupper, som Carl Gustaf förde från Polen, kunde man våga hvad som helst. Det var också den tiden aldrig svenskarnes sed att räkna sina fiender. Det nya kriget var för dem en glädje, emedan det skulle föras i rikare länder än det utsugna Polen, och de betraktade det såsom en vederqvickelse från de besvärliga polska fälttågen. Om framgången hyste hvarken Carl Gustaf eller hans krigare ringaste tvifvel, och han hade redan uppgjort en plan att sätta sin svärfader på Danmarks tron samt sjelf åtnöja sig med Skåne, Bleking, Bohus län och Norge, då den danska krigsförklaringen inträffade. Den afläts den 1 Juni 1657 och såsom skäl derför anfördes, att Sverige i westfaliska freden tagit Bremen från dåvarande danske prinsen, numera konungen; att Sverige efter Brömsebrofreden orättmätigt bibehållit Särna och Idre socknar; att landsförrädaren Corfits Ulfeldt erhållit beskydd i Sverige, samt att åtskilliga tullbedrägerier blifvit i Öresund begångna af svenska köpmän. I trenne särskilda skrifter sökte dessutom danska regeringen öfvertyga allmänheten om rättvisan af det begynta kriget, utan att likväl hvarken samtiden eller efterverlden kommit till annan öfvertygelse, än att det företogs både orättvist och oklokt.

Den 5 Juni kom det danska fejdebrefvet till Halmstad. De svenska trupperna voro då ännu icke samlade. Riksdrotsen var i Vernamo sysselsatt med de nyutskrifne knektarnes mönstring, och endast en svag postering stod vid Markaryd nära skånska gränsen. De trupper, som väntades, voro ännu under marsch, och fiendens framträngande lättades af den starka torkan, i följd hvaraf åar och bäckar voro nästan utan vatten. Under dessa brydsamma förhållanden visade *Per Brahe* en kraft och rådighet, som blef afgörande för hela fälttågets utgång. Han gaf genast befallning, att allt hemmavarande krigsfolk inom Kronobergs och Jönköpings län skulle samla sig vid Ljungby, uppdrog befälet i Vestergötland åt Douglas och bergslagens försvar åt Gustaf Oxenstierna, befalte Creutz, om möjligt, gå anfallsvis till väga mot Trondhjem samt begaf sig sjelf genast till Markaryd vid skånska gränsen, der han förblef under det trupperna småningom samlades bakom ho-

nom. Han lät nu ock uppföra en skans vid Toftaholm och göra förhuggningar i skogen för att försvåra fiendens framträngande.

Till lycka för svenskarne var fienden ytterst trög och senfärdig i sina rörelser. Den skulle anföras af konung Fredrik i egen person, men sedan han af uppsnappade bref inhemtat att man i Sverige väntade Carl Gustafs återkomst, hvilken konung Fredrik tog för gifvet måste ske sjövägen, gick han ombord på flottan för att bemäktiga sig Carl Gustafs person under öfverfarten och genom en sådan fångst afgöra krigets utgång. Vid ankomsten till Danzig fick han emellertid veta, att Carl Gustaf redan var i full marsch mot Holstein, och han måste derför nu skynda tillbaka att taga vara på sina stater. Under hans frånvaro fördes befälet i Skåne af Christian Ulrik Gyldenlöwe, men i stället att raskt anfalla, innan de svenska stridskrafterna ännu voro samlade, afbidade han deras anfall.

Sedan Brahe i medlet af Juli fått en styrka af 3,700 man samlad, bröt han in i *Skåne* och slog den 18 Juli en dansk styrka i en träffning vid Engelholm; men då fienden derefter vek undan åt Helsingborg och landet icke längre kunde underhålla hans folk, återvände han inom svenska gränsen. I Halland hade befolkningen söder om Laga-ån slutit sig till fienden, och en mängd kringströfvande bönder, kallade snapphanar, hvilka sedermera under Carl XI:s krig vunno icke så liten, om ock föga afundsvärd ryktbarhet, gjorde åtskilliga härjningar öfver småländska gränsen samt förenade sig efter hand i större mängd under en särskild anförare Sven Påvelsen.

I början af Augusti gjorde Brahe ett nytt infall i Skåne samt stod i tio dagar vid Engelholm i fiendens närhet; men danskarne, ehuru till antalet vida öfverlägsne, höllo sig inom sina förskansningar och ville ingå i den strid, som erbjöds dem. Brahe måste derför ännu en gång föra sina trupper tillbaka öfver gränsen, dit den fiendtliga styrkan följde efter, och då dess afsigt tycktes vara att söka afskära svenskarne från Halmstad, drog sig Brahe till denna stad, hvarefter danskarne belägrade Laholm.

Den 30 Augusti ankom Douglas från Vestergötland med 3,000 knektar, och samma dag anlände äfven Gustaf Otto Stenbock från Stockholm för att öfvertaga befälet. Öfver följande dagen bibehölls det dock af Brahe, hvars styrka utgjordes af omkring 4,800 man till största delen nyutskrifna bonddrängar. Efter föreningen med Douglas hade han likväl 8,000 man under sitt befäl, och med dem drog han mot fienden, hvilken han den 31 Augusti mötte nära Genewadsbro, halfvägs mellan Halmstad och Laholm, der det kom till en strid, som varade från kl. 4 e. m. till kl. 10 på aftonen. Danskarne, som stodo högre än svenskarne, sköto ofta öfver dem, hvaremot svenskarnes skott träffade säkrare. Slutligen trängde svenska hären öfver ån och danskarne måste rymma fältet, sedan flera hundra bland dem stupat. Under natten drogo de sig skyndsamt undan och stannade icke ens vid Laholm, utan återvände öfver skånska gränsen.

Efter denna seger lemnade Brahe befälet åt *Gustaf Otto Stenbock* och begaf sig enligt konungens befallning till Stockholm att der leda regeringsärendena. Från Småland inträngde Stenbock i Skåne, men fann danska hären, öfver hvilken konung Fredrik nu återtagit befälet, så öfverlägsen i antal, att han ej vågade angripa den, utan drog sig tillbaka öfver halländska gränsen. Danska hären gick nu ock öfver åsen in i Halland och vid Kattarp en mil från Laholm möttes de båda härarne den 3 Oktober. Svenskarnes förtrupper och högra flygel, som utgjordes af nyutskrifvet folk, flydde i oordning, och ehuru det lyckades Stenbock att genom skickligt begagnande af en närbelägen höjd med sitt fotfolk återställa ordningen, måste han likväl lemna fienden i besittning af slagfältet och draga sig tillbaka inåt Småland. Han saknade mycket de kärntrupper, han anfört i Polen, och yttrade flera gånger sin önskan att hafva några af sina gamla ryttare hos sig, »så skulle man snart visa juten vägen tillbaka igen». Emellertid framträngde danska hären nu ända till Halmstad, och hela Halland blef härjadt. Den danska hären tycktes vilja förena sig med en anryckande norsk, då den med ens vände om den 20 Oktober och drog sig tillbaka in i Skåne. Detta återtåg hade vållats af underrättelsen om Carl Gustafs framgångar i Jutland, hvilka föranledt konung Fredrik att draga sin styrka närmare det egentliga Danmark. Emellertid blef Halland härigenom befriadt, och Stenbock förlade nu sitt högqvarter till Varberg för att kunna möta ett från Norge hotande anfall och äfven tukta snapphanarne, som blifvit allt talrikare i norra Halland.

Under återstående delen af året afstannade krigsrörelserna i Halland, och längs småländska gränsen mot Skåne och Bleking hade några sådana icke förefallit, emedan ingendera af de krigförande makterna haft några trupper att sända ditåt samt gränsboerne sig emellan afslutat s. k. »bondefred», hvilken tillgick så, att invånarne på båda sidor om riksgränsen trädde tillsammans under ledning af sina kyrkoherdar och lofvade att icke på något sätt skada eller förorätta hvarandra.

I *Bohus län* hade *Robert Douglas* åtskilliga strider mot en norsk här under danska generalen Ivar Krabbe, men sedan Douglas blifvit kallad att förstärka Brahes här, hade den norska gjort åtskilliga ströftåg inåt Vestergötland och brandskattat flera delar deraf, utan att dock stanna någonstädes.

Ett försök af rikstygmästaren *Erik Stenbock* att med en svensk styrka infalla i Norge hade misslyckats. Efter en hel dags fäktning vid Hjertrums kyrka måste Stenbock åter draga sig tillbaka.

I *Jemtland* hade en norsk styrka infallit under sommaren 1657, men genast åter blifvit utdrifven. Mot hösten återkom fienden manstarkare och i hemligt förstånd med åtskilliga jemtländningar. Jemtland blef då intaget samt derifrån äfven Herjedalen, och i båda landskapen gaf sig befolkningen åter under danskt välde; men sedan landshöfdingen *Lorens Creutz*, i medlet af September, fått 600 dalkarlar samlade, tågade han med dem genom de öde skogar, som skilja Dalarne från Herje-

dalen, och vid hans annalkande drog sig fienden tillbaka, hvarefter invånarne afväpnades och svuro ny trohetsed åt Sveriges konung. I Jemtland hade majoren Jon Andersson hållit sig i Frösö skans, oaktadt flera förnyade stormningar och ehuru fienden innehade hela det kringliggande landet. Äfven här återkom landskapet under svensk lydnad, och Lorens Creutz höll en sträng räfst med de förrädiska bönder och prester, som inkallat och understödt fienden. Nåd fick dock slutligen gå för rätt och dalkarlarne vände efter lyckligt utfördt ärende glade hem.

Svenska flottan under amiralen *Clas Bielkenstiernas* befäl hade i medlet af Juli lagt ut från Stockholm, men var så illa försedd med tågvirke och segel samt hade tillika sådan brist på dugligt sjöfolk, att den ej vågade genast gå den danska till mötes. Ännu den 5 September låg den för motvind under Öland. Dess brister hade emellertid blifvit efter hand afhjelpta, och Bielkenstierna gick nu med 32 bevärade kronofartyg, 7 bestyckade köpmansskepp och några brandskepp att uppsöka danska flottan, som under tiden kryssat i Östersjön samt brandskattat kusterna af Pomern och Rügen. Den 12 September fick man under Möen sigte på danska flottan, som bestod af 24 krigsskepp och 2 brandskepp under amiral Henrik Bielkes befäl, hvilken, då han fann sig underlägsen i fartygens antal, ville undvika en strid och drog sig åt sundet för att der förena sig med 8 krigsskepp, som lågo å Köpenhamns redd. Följande dagen, den 13 September, kommo dock båda flottorna i träffning med hvarandra, och Bielkenstierna befalte äntring af de fiendtliga fartygen, men flere bland de svenske skeppscheferne visade dervid sådan försumlighet, att oaktadt den svenska flottans öfverlägsenhet striden blef oafgjord och förlusterna ungefär lika på båda sidor. Hårdt väder hindrade stridens fortsättande under följande dagen, och derefter åtskildes båda flottorna, då den danska gick åt sundet och den svenska till Wismar för att proviantera. Sedermera stäldes flottans rörelser i samband med landthärens under konungens ledning.

Vi komma nu till de vigtigaste och enda afgörande tilldragelserna under kriget — de som leddes af Carl Gustaf i egen person. Vi hafva förut omtalat, huru konungen efter en marsch, som i skyndsamhet har få motstycken inom hela krigshistorien, stod den 2 Juli 1657 i Stettin. Den här, han nu hade samlad, var föga talrik och dess yttre föga fördelaktigt. Den var trasig, smutsig och uttröttad af det hastiga tåget; men den bestod af idel härdade och i många strider pröfvade krigare, som aldrig tvekade att mäta sig med hvilken styrka som helst. I Pomern drog konungen till sig de trupper Carl Gustaf Wrangel der sammandragit, och hade sålunda nu en styrka af omkring 13,000 man, med hvilken han i ny ilmarsch skyndade till Holstein. Hans ankomst var så oförväntad, att han fann den danska hären ännu stående på båda sidor om Elbe-floden och således söndrad i tvänne afdelningar, hvarigenom dess motståndskraft väsentligt försvagades. Danskarne hade den 16 Juni gått öfver Elben och inom kort tid intagit Bremens område, men vid underrättelsen om Carl Gustafs annal-

kande hade de åter utrymt detsamma, ehuru hela danska styrkan ännu icke hunnit tillbaka öfver floden, då Carl Gustaf redan stod i Holstein. Han lät största delen af sin här hvila ut några dagar utanför det vänskapliga Hamburg, der soldaterne förságos med nya kläder och andra förnödenheter, medan Wrangel, med 1,800 man, sändes till Bremen och inom fjorton dagar rensade det från fiender samt återtog alla förlorade fästen, utom Bremervörde, hvars besittning dock ej ansågs af sådan vigt, att en belägring deraf borde företagas, hvarföre Wrangel, sedan 2,500 man af den danska styrkan dels fallit i striderna, dels öfvergått till svenskarne, med sina trupper skyndade tillbaka till konungen.

Den 3 Augusti bröt konungen åter upp, intog utan motstånd och raserade åtskilliga skansar i södra Holstein samt tog derefter en nordlig riktning och stod den 6 vid Itzehoe, som efter fyra dagars belägring besköts med glödande kulor och inom få timmar derefter stod i lågor. Nils Brahe, en brorson till riksdrotsen, hade, i spetsen för Uplands regemente, varit den förste som fattat posto utanför staden, anlagt löpgrafvar och jagat fienden ur utanverken. Sedan staden nedbrunnit, veko danskarne undan och svenskarne tågade in öfver de rykande askhögarne. Fästningsverken förstördes och hela Holstein låg nu öppet för svenskarne. Danska fotfolket drog öfver Ribe till Fredriksodde (det nuvarande Fredericia), och dit skyndade äfven den öfriga danska hären, som i oordnadt tåg, nära liknande en flykt, drog sig tillbaka öfver Haderslev och Kolding. Inom två veckor voro mer än 3,500 man af den danska styrkan dödade eller fångne. Månge togo ock tjenst under de svenska fanorna, och af de 15,000 danskar, som stodo i Holstein vid Carl Gustafs inryckande derstädes den 23 Juli, återstodo i slutet af Augusti endast omkring 6,000 man, tillbakaträngda ända till Fredriksodde. Äfven landtfolket flydde öfverallt i stor ångest undan de anryckande svenskarne, emedan ett rykte hade spridt sig, att med dessa kommit från Polen vilda svärmar af turkar och tatarer, som plundrade, misshandlade och mördade alla, hvilka kommo i deras väg. Så illa var det visserligen icke, men erkännas måste emellertid, att så väl svenskarne som i synnerhet de i deras sold varande tyska trupper under sin framfart i Polen förvärfvat sig ett rykte, hvilket väl kunde sätta hvarje fredlig befolkning i förskräckelse. För öfrigt var den svenska hären föga mindre fruktad af de väpnade danskarna än af den vapenlösa befolkningen. En stor del af danska trupperna bestod nemligen af nyss lejda bonddrängar, hvilka endast några veckor handterat gevär och voro ovana vid all krigstjenst samt läto i stora skaror taga sig till fånga af några få svenska krigare. Många öfvergingo ock, såsom nyss nämndes, i svensk tjenst, då de deribland, som voro infödde tyskar, fingo stanna vid svenska hären, men af de egentliga danskarna bildades ett särskildt regemente, som skickades till Reval att utgöra dess besättning, sedan den förut varande till största delen medtagits af pesten.

Carl Gustaf hade under tiden besökt sin svärfader på slottet Gottorp och qvarlemnat några regementen i Kiel, hvarefter han genom-

tågat hela Sleswig och stod den 23 Augusti utanför Fredriksodde, beläget på en i Lilla Belt utskjutande landtunga och då för tiden väl befästadt samt försvaradt af de 6,000 man, som utgjorde den danska härens återstod. Konungen fann ock denna fästning starkare än han förestält sig och afstod derföre från sin första tanke att taga den med storm. Efter en dags beskjutning lät han sin här slå läger för att innesluta fästningen och med detsamma hålla det kringliggande landet i tygeln, hvarefter konungen, som förutsåg en långvarig belägring, lemnade öfverbefälet åt Wrangel och begaf sig till Wismar, der han bättre kunde öfvervaka polackarnes och österrikarnes rörelser samt vara närmare flottan.

Under tiden lade Wrangel de svenska trupperne utanför Fredriksodde i ett starkt befästadt läger, hvars plats var vald så, att danska besättningen afstängdes från all gemenskap med Jutland. Med Fyen deremot förblef den i ostörd beröring och erhöll derifrån rik tillförsel af både manskap och förråd. Det var således föga utsigt, att fästningen kunde tagas förr än Fyen blifvit lagdt under svensk lydnad, och konungen hade derföre befalt amiralen Henrik Gerdtson att från Göteborg segla med dervarande örlogsskepp till Lilla Belt samt öfverföra svenska trupper till Fyen. I afvaktan derå lät Wrangel för att få rikligare tillgångar till sina truppers underhåll tre regementen ryttare under öfverste Böttiger afgå till norra Jutland. Der funnos några danska soldater och mer än 2,000 beväpnade bönder samlade, hvilka genast af svenskarne anföllos, då 800 bönder nedhöggos. De öfriga omringades, men hemskickades med den helsningen att de i stället för vapen borde taga till plogen, det vore för dem både hederligare och nyttigare. Efter denna träffning föll hela norra Jutland i svenskarnes händer.

Det led emellertid långt fram i Oktober och inga krigsfartyg från Göteborg hördes af. Danska flottan, som efter striden vid Möen lagt sig bakom Falsterbo ref och för någon tid rymt sjön, hade efter hand blifvit bemannad med nytt sjöfolk och förstärkt med flera större skepp, så att Carl Gustaf ej vågade gifva sin flotta befallning till förnyade anfall, men höll den emellertid samlad vid Wismar, för att tvinga den fiendtliga flottan att äfven hålla sig tillsammans och sätta Wrangel i tillfälle att, om han erhölle ett tillräckligt antal fartyg, kunna företaga ett anfall mot Fyen. Wrangel ämnade också öfver ön Als försöka en landstigning på Fyen, då han den 22 Oktober från konungen fick förstärkning af tre regementen bland de trupper, som med Würtz lemnat Krakau. Tillika hade han fått tillsägelse att, om möjligt, med det snaraste söka på ett eller annat sätt bemäktiga sig Fredriksodde. Både han och hans soldater längtade ock att få utbyta tältlifvet under den kalla senhösten mot bättre qvarter, och vid hållet krigsråd beslöt man att våga en storm. Detta var dock ett så mycket äfventyrligare företag, som de belägrade utgjorde 6,000 man och Wrangel hade endast 4,000 man att använda vid stormningen. Fienden hade dessutom un-

der belägringen uppfört flera nya försvarsverk, om hvilka svenskarne icke hade närmare kännedom, än de kunnat vinna genom några öfverlöpare, hvilka dock endast voro soldater, som ej voro i stånd att lemna tillräckligt upplysande underrättelser. Nu åtog sig dock öfverstelöjtnanten Erik Dahlberg att skaffa sådana. Under de mörka höstnätterna kröp han på händer och fötter ned i fästningsgrafven och så upp på vallen samt fick på detta sätt någorlunda kännedom om läget.

Natten till den 24 Oktober utsattes till stormningens företagande. Den skulle ske genom tre samtidiga anfall, af hvilka *Wrangel* sjelf skulle leda det första, generallöjtnanten *Jakob Casimir De la Gardie* det andra och generalmajor *Fabian Berndes* det tredje. Främst i det första gick Uplands regemente under Nils Brahe, så Södermanlands under Per Larsson Sparre och sist generalmajoren Fabian von Fersen med värfvade trupper. Detta anfall var riktadt mot fästningsverken vid södra stranden och understöddes af Uplands och Vestgöta ryttare, hvilka under furstens af Anhalt befäl skulle rida utomkring de tre pålrader, dem danskarne nedslagit utanför hvarandra i det långgrunda vattnet, för att hindra svenskarne att på denna väg intränga i fästningen. Den andra anfallskolonnen skulle rikta sitt angrepp mot midten af fästningsverken. Främst gick lifgardet under Jakob Casimir De la Gardie, som tillika ledde anfallet i dess helhet; så helsingarne under öfverstelöjtnant Sanicz och sist vestmanländingarne under öfverste Johan von Essen. Tredje anfallskolonnen, hvars angrepp var riktadt mot fästningsverken vid norra stranden, utgjordes i brist på fotfolk utaf afsutna ryttare, bland hvilka östgötarne gingo främst. I främsta lederna af hvarje anfallskolonn fans manskap, försedt med petarder för att spränga portarna och med yxor för att nedhugga pålverken å vallarne. Äfven stegar medfördes, afpassade efter vallarnes höjd och grafvarnes bredd. Anfallstecknet gafs genom antändning af ett hus i en närbelägen by. Svenskarne buro halmbindlar kring hattarne såsom igenkänningstecken under mörkret, och fältropet var: »Hjelp, Jesu!»

Anfallsplanen hade hållits så hemlig, att danskarne icke hade någon aning derom. Under natten intogo samtliga trupperne sina anvista platser och en timme före solens uppgång den 24 Oktober skedde på samma gång alla anfallen. Erik Dahlberg, i spetsen för Uplands och Vestgöta ryttare, skyndade ut i vattnet, red omkring den första pålraden och likaså omkring den andra; men vid den tredje befans vattnet för djupt. Då hoppade ryttarne af sina hästar och höggo med sina medhafda yxor inom några ögonblick en bred öppning, genom hvilken de redo fram in i fästningen, med detsamma Brahe med upländningarne i första och De la Gardie med lifgardet i andra anfallskolonnen trängde öfver vallarna. De funno mot sig en fiendtlig brigad, som kastades tillbaka, hvarefter äfven de inträngde i fästningen. Svårare blef striden för tredje anfallskolonnen. De, som buro petarderne, sårades, i följd hvaraf porten ej genast kunde sprängas, utan fienden fick tid att samla sig till motstånd; men då allt flere af de

stormande bestego vallarne, blef fienden äfven här tillbakaslagen och just som solen gick upp, trängde svenskarne från alla sidor in i fästningen. Danskarne, ehuru talrikare än de anfallande, voro likväl så oberedde på angreppet och så förvirrade deraf, att de upplöste sig och flydde i vild oordning. En stor del skyndade inåt Jutland samt gömde sig bland dess skogar och träsk. Omkring 3,000 man, under sjelfva öfverbefälhafvaren Anders Bilde, instängde sig i Bersodde vid yttersta ändan af Fredriksoddes landtunga. Genom en trumpetare uppfordrade Wrangel dem att gifva sig, men fick ett vägrande svar. Då erbjöd sig Dahlberg att rida dit och söka öfvertala danskarne till dagtingan. Wrangel afrådde försöket, sägande, att Dahlberg säkert skulle endast få en kula till svar; men Dahlberg vågade det icke desto mindre och lyckades. Bilde, med alla de trupper, han ännu hade under sitt befäl, gaf sig fången; alla de öfriga hade dels blifvit nedhuggna, dels fullkomligt skingrade. Det i fästningen tagna byte var ock ansenligt stort, emedan den kringboende befolkningen ditfört sina dyrbarheter och konung Fredrik rikligen försett denna fästning, hvilken han sjelf låtit uppföra. Så funnos nu der 73 kanoner, 382 centner krut, 1,000 musköter, 1,200 ryttareharnesk, 700 hjelmar, 39 fanor, 8,200 kulor samt stora förråd af matvaror, hvilket allt jemte 3,000 fångar togs af svenskarna efter knappast en timmes strid och med en förlust å deras sida af endast 75 döda och 195 sårade. Segern, både en af de vigtigaste och äfven en bland de vackraste de svenska vapnen vunnit under Carl Gustafs regering, väckte hos konungen en synnerlig tillfredsställelse. Till belöning utnämndes Wrangel till riksamiral, hvilket embete var ledigt efter den i slutet af föregående året aflidne Gabriel Oxenstierna, och konungen gaf honom dessutom det indrägtiga lagmansdömet öfver Upland samt anstälde och bevistade sjelf i Wismar en stor högtidlighet till firande af den ärofulla segern.

Den hade också ganska vigtiga följder. Hela Jutland var nu bragt under svensk lydnad samt lemnade medel att bekriga det öfriga Danmark. Den svenska hären hemtade nya krafter i ett rikt land och förstärktes, synnerligast med rytteri. Från Fyen, som icke hade någon befäst ort, flyktade en stor mängd af invånarne till Köpenhamn. Der rådde nu det största missnöje öfver det så olyckligt företagna och så bedröfligt förda kriget. Ett rykte spridde sig, att konung Fredrik i förtviflan beslutat draga sig undan till Norge, och Corfits Ulfeldt, som alltid var ifrig att begagna sitt fäderneslands olyckor för tillfredsställandet af sin enskilda hämnd, skickade till en mängd personer inom Danmark bref, hvari han förestälde dem, att danskarne borde öfvergifva konung Fredrik, som icke förmådde längre skydda dem och som dessutom sökte tillintetgöra Danmarks frihet samt införa envälde. De borde i stället vända sig till den svenske konungen, som både ville och kunde beskydda adelns friheter o. s. v. Det visade sig likväl, att danskarne icke voro lika lätta att locka till affall som polackarne vid början af Carl Gustafs uppträdande bland dem, och till danska folkets

heder bör nämnas att äfven under den då rådande förbittringen mellan de politiska partierna inom Danmark ingen enda dansk lät af Ulfeldts uppmaningar förleda sig att i farans stund öfvergifva sin konung och sitt fädernesland.

Äfven af danska högadeln, som från början varit emot kriget och visst icke hyste någon synnerlig tillgifvenhet för konung Fredrik, blef landsförrädaren Ulfeldt lika mycket afskydd och föraktad som af det danska folket i allmänhet. När den gamle riksmarsken Anders Bilde, en bland denna högadels mest framstående medlemmar och som ifrigt motsatt sig krigets företagande, måste efter Fredriksoddes stormning gifva sig fången, sedan han modigt fäktat under striden och fått två svåra sår, kort derefter låg på sin sotsäng och besöktes af Wrangel, åtföljd af Ulfeldt, visade han vid dennes åsyn en så bitter ovilja, att Wrangel bad Ulfeldt aflägsna sig, på det den döendes sista timmar ej måtte förbittras af hans närvaro. Den 6 November afled Anders Bilde, som visserligen under detta krig visat sig vara en föga skicklig härförare, men dock äfven derunder gifvit flera bevis både på personligt mod och på fosterlandskärlek.

Konung Fredrik, hvilken man påstått ämna öfvergifva Danmark för att söka en tillflykt i Norge, visade emellertid, att han tvärt om var långt ifrån att dela den modlöshet, som efter förlusten af Fredriksodde röjde sig hos en stor del af hans folk. Han reste sjelf öfver till Fyen, förstärkte den der förlagda krigsmakten med trupper från Skåne, begynte återställa de förfallna fästningsverken vid Nyborg, hemkallade sin flotta och lät anställa nya värfningar. I hopp om hjelp från Holland och om ett utlofvadt anfall mot Pomern af österrikiska, polska och brandenburgska trupper, i följd hvaraf man antog, att de svenska i Holstein och Jutland skulle nödgas utrymma dessa länder, afslog konung Fredrik Carl Gustafs framställning om särskilda fredsunderhandlingar utan medlare samt ansåg sig kunna till våren vara tillräckligt rustad att med större kraft fortsätta kriget.

Carl Gustaf å sin sida var för ingen del sinnad att bevilja Danmark fred för godt pris. Den 2 November skref han till sina sändebud i England, att åtminstone Skåne, Halland och Bleking samt Bohus och Aggerhus län måste komma under Sverige, och följande dagen gaf han Wrangel befallning att sammandraga alla trupper till landstigning först på Fyen och sedan på Seland, hvarvid den flotta, han väntade från England, skulle vara behjelplig. Ännu före vinterns början hoppades han kunna gå rakt på Köpenhamn.

Ställningen var emellertid, oaktadt de senaste framgångarna, rätt brydsam. Med Polen, Ryssland, Danmark och Österrike hade Sverige öppet krig och äfven Brandenburg och Holland kunde förväntas snart öka antalet af dess fiender. Cromwell gaf visserligen förhoppningar om hjelp, men lät dock denna aldrig komma längre än till förhoppningar, och Frankrike sökte endast medla fred. »Med våra traktater», skref Carl Gustaf vid denna tid till riksdrotsen, »går det intrikat. Jag

har näst Österrike ingen att mera skylla än Brandenburg. Det är Brandenburg, som afhåller Danmark från att särskildt underhandla. Fast alla naboer hafva konspirérat till Sveriges ruin, och man måste på endera sidan med Guds hjelp söka upplösa denna gordiska knut. Polen har aldrig varit miserablare. Der herskar inbördes oenighet och misstro till bundsförvandterne, enkanneligen Ryssland och Österrike, som från båda sidor hafva fattat Polen. Lupum tenent auribus (De hafva gripit ulfven vid öronen). Österrike underhandlar redan med kosackerne mot Polen, hvilket jag fått veta indirekt af polska drottningen sjelf. En förlikning med mig måste då vara dem välkommen, helst om jag sjelfmant erbjuder dem Preussens återställande mot en billig ersättning. Med Holland står det så, att det väl icke kommer till verklig fiendtlighet, men dock under hand hjelper Danmark. Jag måste hafva fred antingen med Danmark, Polen eller Ryssland. Kunde jag få fred med dem alla, vore det fast bättre. Jag kan ej komma härifrån under vintern, om icke allt skall gå till akters och i konfusion. Eljest faller hela svärmen på sjelfva hjertat, som är Sverige. Alltså synes vara bäst fäkta, så länge jag kan, på contrescarpen[1]) och afvärja faran till att komma öfver grafven. Är contrescarpen borta, så vore allt motstånd fåfängt emot så många fiender. Att med egna nationalfolket då försvara Sveriges så vidt begripna gränser, vore omöjligt. Betagen alla vidriga impressioner hos en och annan och försäkren om min trogna omsorg till fäderneslandets bästa och upprätthållande, för hvilkas skull jag aldrig skall låta något vara ospardt med lif och blod, såsom Gud mig kraft och förstånd meddelandes varder intill min sista andedrägt. Jag hafver ock den fasta tillförsigt till Gud, att han mig ej förlåter, utan mig hjelper, om ock mot menniskors förhoppning, emot alla mina fiender, ehuru många de äro, om jag icke misströstar om Guds nåd och barmhertighet och icke försummar något, att hvar må göra sitt kall och embete, som Gud honom satt och förordnat att uträtta.»

Detta bref visar tillräckligt, att Carl Gustaf ingalunda var förbländad af sina dittills vunna fördelar mot Danmark, utan ganska väl insåg det brydsamma i sin ställning och nu var beredd att ingå förlikning med Polen, äfven med uppoffring af hvad han ännu innehade i Preussen. Framför allt måste han dock söka tvinga Danmark till fred, innan hans öfriga fiender hunne komma det till hjelp. Han visste nemligen alltför väl, att en österrikisk och polsk här samlades för att öfversvämma Pomern samt derefter tåga till Jutland, och det var högeligen att befara, det en sådan här under ledning af erfarna österrikiska härförare skulle kunna i Jutland instänga de föga talrika svenska trupperne. Företaget mot Danmark måste således verkställas under vintern, innan österrikarne och polackarne hunno samlas och möjligen en holländsk flotta kunde komma Danmark till bistånd.

---

[1]) Så kallas det bröstvärn, som omgifver den yttre grafven vid en fästning.

Den 14 December fick Wrangel befallning att med de fartyg han kunde hopsamla företaga en landstigning på Fyen, sedan numera för konungen försvunnit all förhoppning att för denna landstigning understödjas af en engelsk flotta. Redan den 17 begynte dock den starka frost, som sedermera var rådande under hela denna vinter, och nu ålades Wrangel att, om isen bar, gå öfver Lilla Belt till Fyen, hvilken befallning upprepades den 23 December, med tillägg att Wrangel icke behöfde afvakta konungens ankomst för att företaga öfvergången. Den måste dock tills vidare inställas, emedan isen åter bröt upp, och sedermera förgick en månad under fortsatta förberedelser att verkställa öfvergången på fartyg, af hvilka sex större och flera smärre lade sig vid ön Als, medan andra gingo till Middelfarts sund, det smalaste passet mellan Jutland och Fyen.

Under dessa tillrustningar slutade året 1657 och det följande, ett af de mest minnesvärda i Sveriges historia, begynte.

Danska kriget 1658.

Medan Carl Gustaf rustade sig att med vapenmakt anfalla Danmark, sökte han medelst underhandlingar frigöra sig från sina öfriga fiender. Han ville nu gerna ingå fred, men med hvarje fiende särskildt, och gjorde allt för att afböja den allmänna fredskongress hans fiender sökte tillvägabringa. Med Ryssland hade han förut börjat fredsunderhandlingar, och med Polen önskade han nu allvarligt en förlikning, hvartill Johan Casimir, missnöjd med och misstänkande sina bundsförvandter, icke vidare var obenägen. Genom dessa underhandlingar tillbakahöll han under den närmaste tiden så väl Österrikes som Brandenburgs anfall, emedan de hvar för sig befarade att genom en fred mellan Sverige och Polen komma att ensamme utkämpa striden mot Sverige, som i händelse af ett krig i Tyskland kunde påräkna bistånd från Frankrike. Då det förut varit Österrike, som verksammast förhindrat freden mellan Sverige och Polen, var det denna gång kurfursten af Brandenburg, som ifrigast uppträdde mot sin förre bundsförvandt. Han fruktade, om denna fred slöts, blifva utsatt för både Frankrikes och Sveriges hämnd samt föreslog derföre ett anfallsförbund mellan Österrike, Polen, Brandenburg och Danmark mot Sverige. Konung Leopold af Ungern, såsom han ännu kallades, innan han valdes till kejsare, tvekade för Frankrikes skull att så bestämdt uppträda såsom Sveriges fiende, men förmåddes slutligen dertill af sin frände, konungen i Spanien.

Underhandlingarna om detta anfallsförbund mot Sverige pågingo i Berlin under första hälften af Januari månad 1658 och för att närmare följa gången af dessa underhandlingar stannade Carl Gustaf i Wismar samt gaf Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken han den 20 December föregående året utnämnt till främste ledaren af underhand-

lingarna med Polen, sin slutliga instruktion, enligt hvilken konungen nu icke längre gjorde anspråk på Preussen, utan åtnöjde sig med Polska Lifland, Kurland och Semgallen. Hans fordringar för öfrigt voro: en penningesumma till ersättning för Thorn och Elbing samt de öfriga orter Sverige ännu innehade i Preussen; en tredjedel af tullen vid Weichselmynningen, förlikning mellan Polen, Rakoczy och kosackerne, samt tillgift för alla inom polska rikets område, hvilka under kriget öfvergått på Sveriges sida. Johan Casimir fann dock äfven dessa vilkor oantagliga, det föreslagna förbundet mellan Sveriges fyra fiender ingicks och de förbundnes trupper sammandrogos vid Netze-floden.

Det angelägnaste för Carl Gustaf var således nu att raskt anfalla Danmark, innan han fick öfver sig sina öfriga fiender. Den 5 Januari lemnade han Wismar samt höll den 9 i Kiel med Wrangel, pfaltzgrefven af Sulzbach, markgrefven af Baden och flera andra af det högre befälet en rådplägning, efter hvilken det beslöts att utan uppskof företaga öfvergången till Fyen, vare sig på fartyg eller öfver isen. Då kölden kort derefter tilltog, skickades Wrangel till Fredriksodde för att sammandraga regementena och vidtaga nödiga anstalter för öfvergången. Kort derefter reste äfven konungen åt samma håll, sedan han i Holstein qvarlemnat 15 regementen under pfaltzgrefven af Sulzbach, för att gifva akt på de fiendtliga rörelserna i Tyskland.

Med öfvergången till Fyen såg det likväl ännu rätt bekymmersamt ut, då, för att begagna ett uttryck af en bland Carl Gustafs diplomater, »Gud med ens gjorde för konungen och hans här en brygga öfver hafvet». Vid Middelfart, der Lilla Belt är blott ett kanonhåll bredt, hindrades isläggningen af stark ström, men något söder om Middelfart, der sundet åter vidgar sig, trodde man, enligt erfaret folks utsago, att hären skulle kunna öfvergå, om frosten fortfore. En postering stäldes der, med befallning att hvarje timme undersöka isen, och från denna postering inberättades den 26, att isen var säker ända till Fyen. Wrangel lät då regementena bryta upp och intaga sina qvarter i byarna mellan Haderslev och Kolding längs hafsstranden. Den 29 mot middagen ankom konungen, som under tiden i Flensburg inväntat de Aschebergska och Weimarska regementenas ankomst från Bremen. Från byn Heilse, der Wrangel hade sitt högqvarter, red konungen, med Wrangel, öfver till Brandsö, en liten ö ungefär midt i det här halfannan mil breda sundet. Sedermera utsändes från ön 600 ryttare och dragoner att undersöka isfältet, hvilket skedde under oupphörligt skjutande från fienden vid Fyens strand, och hvarvid befans att strömmen, som bröt sig mot Ivernæs udde, redan mycket förminskat isens styrka. På sjelfva udden hade fienden samlat hela sin styrka samt uppfört förskansningar, hvari flera kanoner voro uppstälda, äfvensom 1,500 bönder voro uppbådade att längs stranden söndersåga isen.

Under sådana förhållanden ansåg konungen öfvergången ej på denna punkt kunna företagas, utan skickade Dahlberg att skaffa underrättelse, om den möjligen kunde ega rum från Fredriksodde, hvarjemte

han lät undersöka isen på båda sidor om Ivernæs, der strömmen var mindre stark. Kl. 2 på morgonen den 30 Januari kom underrättelse, att det frusit ovanligt starkt under natten och att isen var säker, om riktningen togs till venster om Ivernæs. Kort derefter återkom också Dahlberg, som under denna natt ridit tio mil, och berättade, att äfven vid Fredriksodde var isen säker; men sedan man förvissat sig om, att isen icke var söndersågad på sidan om Ivernæs, vidhölls planen att ditåt verkställa öfvergången för att icke trötta manskapet genom en marsch till Fredriksodde.

Konungen lät nu hären rycka ut, först högra flygeln under Wrangel och Clas Tott, så den venstra under konungen och Fabian Berndes. Hela denna styrka, 9,000 man, utgjordes af rytteri, hvilket jemte artilleriet, kom öfver till Brandsö, just som solen gick upp. Från Brandsö tågade först Wrangel med sin flygel utåt sundet. Der isen var svagast sutto ryttarne af och ledde sina hästar på temligen långt afstånd från hvarandra; men så snart man kommit öfver strömfåran, kastade sig alla i sadeln och störtade i tätt slutna led mot den på stranden väntande fienden. I spetsen för anfallet var öfverste Bornemann med Wrangels lifregemente, hvarefter följde Smålands och Uplands ryttare. De första danska trupper, som möttes, blefvo tillbakakastade och deras öfverste tillfångatagen. Riktningen hade tagits inåt en vik norr om Ivernæs udde, och i följd deraf syntes nu fiendens hufvudstyrka, som förut stått uppstäld på udden, draga sig derifrån för att möta Wrangels trupper.

Under tiden hade konungen låtit sin venstra flygel stanna vid Brandsö för att iakttaga fiendens rörelser, emedan man kunde befara att, om hela svenska styrkan ginge öfver på en punkt, kunde danska hufvudstyrkan på en annan gå öfver till Jutland och öfverfalla det svenska fotfolket, 3,000 man, hvilket under Jakob Casimir De la Gardie verkstälde sin öfvergång från Stenderup, en by närmare Fredriksodde. Så snart emellertid konungen öfvertygat sig, att någon sådan rörelse från fiendens sida icke var afsedd, satte han äfven sin venstra flygel i rörelse och skyndade sjelf förut till Wrangel, hos hvilken han inträffade just då denne var i begrepp att anfalla den fiendtliga hufvudstyrkan. Denna, bestående af 21 kompanier ryttare och 450 dragoner, eller tillsammans omkring 5,000 man, hade intagit en fördelaktig ställning i hafsbugten norr om Ivernæs, med hafvet på ena sidan och skyddad af en mängd stora häckar på den andra. Konungen lemnade åt Wrangel att utföra anfallet från sjösidan och gick sjelf med sin venstra flygel en omväg för att genom häckarna falla fienden i ryggen, medan Wrangel anföll från sjösidan. Rörelsen verkstäldes med stor möda, men med den framgång att, så snart konungens manskap framträngt genom häckarna och markgrefven af Baden gjort första anfallet, fienden genast grep till flykten, förföljd af svenskarna, då konungen sjelf förde Vestgöta ryttare. Wrangel, som samtidigt anfallit fienden från andra sidan, var nära att vinna samma framgång, då isen brast under

två sqvadroner af de anfallande, hvarvid de öfriga studsade, befarande att träffas af samma öde, om anfallet fortsattes. Konungen, som, medan en del af hans ryttare förföljde den flyende fienden, begifvit sig åter ut på isen, red nu, i stället för att söka land, med ögonskenlig lifsfara längre utåt sjön bortom den brustna isen och visade sålunda vägen för de tvekande trupperna, hvilka nu följde honom raskt och derefter störtade mot fienden. Clas Tott, i spetsen för Uplands ryttare, kastade först fienden tillbaka, och drottningens lifregemente under öfverstelöjtnant Lybecker dref undan dem, som ännu sökte göra motstånd. Det danska rytteriet var nu helt och hållet skingradt, och då fotfolket ännu sökte hålla stånd, red Wrangel fram till det samma och ropade, att det skulle gifva sig fånget. Dess befälhafvare hade under tyska kriget tjenat under Wrangel och igenkände genast sin förre fältherre, hvars uppmaning han äfven nu åtlydde, inseende, att allt vidare motstånd var fruktlöst. Af hela danska styrkan undkommo ock endast 200 man, som öfver isen räddade sig till Seland.

Det svenska fotfolket och artilleriet voro ännu vid stridens slut på en half mils afstånd från stridsplatsen, och segern hade således vunnits ensamt af rytteriet. Ascheberg skickades att tillfångataga en dansk trupp af 1,100 man, som stod vid Middelfart, och Berndes, med två regementen, till Svendborg att möta de från Seland ditkomna danska trupper. Sjelf kastade sig konungen i en bondsläda, fyld med halm, hvilken han leende kallade sin triumfvagn, och åkte ännu samma afton tre mil till Konge, der han tillbragte natten. Han hade under striden flera gånger varit i lifsfara. Danske generalmajoren Ahlefeld, som i Polen tjent ett halft år under konungen och således väl kände honom, lät rikta kanonerna mot honom, och flera styckekulor kommo honom så nära, att snön stänkte honom upp i ansigte och öfverhöljde kläderna. Under sjelfva handgemänget hade också konungen vid flera tillfällen kommit in bland fienden, med endast sin kommandostaf i handen.

Hela Fyen var härefter i svenskarnes våld. Den hade inga fasta platser, emedan den ansågs tillräckligt försvarad af hafvet, och de danska trupperna så väl vid Middelfart som vid Svendborg gåfvo sig utan motstånd. Redan den 31 Januari intågade Carl Gustaf i öns hufvudstad Odense, hvarest den slagna danska härens öfverbefälhafvare Ulrik Christian Gyldenlöve, som låg sjuk, blef tillfångatagen, jemte några andra danska riksråd. Dessutom blefvo i Odense 60 kanoner och ganska rika förråd segrarens byte. På den bördiga ön, som sedan mer än hundra år ej sett någon fiende, uppfriskade sig de svenska krigarne, hvilka här, såsom öfver allt, dit de segrande framträngt, förstodo att taga väl för sig.

Det var emellertid ingalunda Carl Gustafs afsigt att stanna på Fyen; men om det redan varit ett vågspel att på isen gå öfver lilla Belt, var det ett ojemförligt större att på samma sätt tåga öfver Stora Belt till Seland, emedan hafvet här var vida bredare. Man hade två

vägar att välja på: den kortaste, men också tillika den farligaste, från Nyborg öfver till Korsör, samt en längre, men efter all anledning säkrare, från Svendborg öfver de smärre öarne Taasing, Langeland, Laaland och Falster, mellan hvilka öar sunden voro vida smalare än någorstädes mellan Fyen och Seland. Redan samma afton, konungen kommit öfver till Fyen, sände han också Dahlberg till Svendborg för att undersöka denna väg öfver isen, och i afvaktan på hans återkomst skickades Wrangel med fem regementen rytteri och största delen af fotfolket till Nyborg för att taga fem der liggande danska örlogsskepp samt tillika undersöka isen derifrån till Seland. De fem skeppen hade likväl isat sig ur hamnen längre ut till sjös och för att kunna taga dem måste svenskarne uppföra ett batteri på stranden samt anlägga ordentliga löpgrafvar af gödsel och is, öfvergjutna med vatten, alldeles som om det varit i fråga att taga en fästning. Sjelf tog konungen sitt högqvarter först i Odense och sedermera i Dalhems kloster, 1/4 mil från staden.

I Köpenhamn hade vid underrättelsen om Fyens förlust en allmän förskräckelse uppstått. Konung Fredrik tillkallade i hast det engelska sändebud, som förut sökt medla fred mellan Sverige och Danmark, samt visade sig nu villig att genast träda i särskild underhandling med konung Carl Gustaf på den ort konungen ville utsätta. Härom afgick den 3 Februari bref från Meadowe, den engelske fredsmedlaren, å danska konungens vägnar, med begäran tillika om vapenhvila. Väderleksförhållandena tycktes med detsamma blifva gynsammare för danskarne. Töväder inträdde med stark blåst, och man började hoppas, att isen skulle gå upp. Under tiden samlades från Seland och Skåne till Köpenhamn så mycket krigsfolk man kunde få tillhopa, hvarjemte man arbetade på hamnens befästande. Carl Gustaf vägrade stilleståndet, men biföll öppnandet af fredsunderhandlingar och utsatte till mötesplats för underhandlarne staden Rudkjöbing på Langeland. Till sina ombud utnämnde han Corfitz Ulfeldt och riksrådet Sten Bielke.

Den 4 Februari klockan 9 på aftonen kom Dahlberg tillbaka till konungen i Dalhems kloster och försäkrade honom, att isen var fullt säker ända till Laaland. Han hade med 40 ryttare ridit i fullt traf öfver sundet mellan Langeland och Laaland, det bredaste svenska hären hade att passera under öfvergången till Seland, och noga mätt isen samt öfver allt funnit den farbar. Dahlberg berättar i sin dagbok, att när han kom med denna underrättelse, »satt hans kongl. maj:t öfver sin aftonmåltid, och som jag öfver mitt förrättande gjorde en fullkomlig relation och viste hans maj:t isens tjocklek på åtskilliga ställen, derhos försäkrande, det jag hans maj:t, igenom Guds hjelp, med armén utan skada ville öfverbringa på Laaland, blef hans maj:t så öfvermåttan glad, att han slog händerna ihop och sade: »Nu, bror Fredrik, skola vi talas vid på god svenska», lät också genast spänna för sin vagn och befalte mig äta vid sitt bord och följa hans maj:t till Nyborg och öfverlägga detta vigtiga ärende med riksamiralen». Klockan

2 på natten kom konungen till Nyborg samt tillkallade genast Wrangel och Ulfeldt att med dem öfverlägga om det beslut, som borde tagas. Båda afstyrkte företaget. Faran vore allt för stor, då flera dagars töväder försvagat isen och, om en storm blåste upp, konungen med hela hären kunde förgås ute på hafvet. Äfven om en del af hären komme lyckligt öfver, kunde den blifva afskuren och finna sin undergång i hjertat af fiendens land. Det vore bättre att dröja tills det blef öppet vatten och då göra öfvergången på fartyg, hvaraf ett stort antal funnits i Fyens hamnar, medelst hvilka öfvergången kunde ske utan så stor våda, som man underkastade sig genom en öfvergång på isen. De besvuro derföre konungen att ej sätta på spel både sitt eget lif och den tappra här, på hvilken hela rikets väl berodde. Dessa föreställningar väckte hos konungen en viss tvekan, så att han uppsköt det afgörande beslutet och gick till hvila. Så snart han lemnat rummet, utforo både Wrangel och Ulfeldt i skarpa förebråelser mot Dahlberg, som genom sin obetänksamhet inledde konungen i dylika vådliga företag. Allt hvad han anförde till stöd för sin åsigt ogillades, och han gick nedslagen till sitt qvarter. Dock hade han knappt dit anländt, innan han fick befallning att genast infinna sig hos konungen, som redan gått till sängs och i ensamheten åter börjat tänka på det vigtiga företaget, hvilket, om det lyckades, måste blifva afgörande för hela krigets utgång. »Nu, Dahlberg», sade han, »skolen I på samvete säga mig, om I tron, att hären kan utan skada komma öfver till Laaland. Talen uppriktigt och varen icke rädd för Wrangel eller Ulfeldt, ty jag rättar mig icke efter dem, utan efter min egen öfvertygelse». Dahlberg svarade: »Hären kan utan fara komma öfver, derpå vill jag våga mitt lif, ehuru det visserligen är allt för ringa att betala den olycka eller skada, som ske kunde; men icke desto mindre försäkrar jag eders maj:t att, så framt frosten fortfar, skall jag, med den allsmäktige Gudens hjelp, utan någon skada föra eders maj:t öfver, om ock hären utgjorde 300,000 man». Då sade konungen: »Nå, det är godt! I skolen ock så göra, och jag vill i Herrans namn gå fort, Wrangel och Ulfeldt må säga hvad de vilja. Deras mening kan vara god, men detta tillfälle är allt för dyrbart att förspillas». På ögonblicket utfärdades också, utan Wrangels vidare hörande, befallning till alla rytteriregementen att följande dagen möta konungen vid Svendborg, hvaremot konungen lemnade åt Wrangel att bestämma, om han ville föra fotfolket närmaste vägen öfver till Korsör eller komma efter till Svendborg och taga vägen öfver öarna, hvilket senare Wrangel sedermera valde, efter att hafva öfvertygat sig, att isen till Korsör var osäker.

När Wrangel på morgonen den 5 Februari fick dessa befallningar, blef han både förvånad och missnöjd. Då han mötte Dahlberg, for han ut emot honom: »Skam få eder! I bringen hans maj:t om både krona och spira». Dahlberg genmälde dock helt lugn: »Nej, eders excellens skall få se, att jag som en redlig man håller hvad jag lofvat». Det grämde emellertid den bepröfvade fältherren och stolte riksami-

ERIK DAHLBERG.

ralen, att konungen satt mera förtroende till Dahlbergs ord än till hans, och Dahlberg har också i sin dagbok anmärkt, att riksamiralen efter den dagen aldrig varit god emot honom, utan mycket hätsk och ständigt sökt förhindra hans lycka.

Konungen ordnade emellertid företaget så, att han sjelf med rytteriet skulle öfver öarna Taasing och Langeland draga till Laaland, men Wrangel med fotfolket stanna vid Svendborg och der invänta ytterligare föreskrift. Klockan 4 på eftermiddagen for konungen från Nyborg och ankom på qvällen till Svendborg, der rytteriet redan var samladt. Under natten begynte det tåga öfver sundet mellan Fyen och Taasing samt vidare öfver denna ö och sundet vid dess andra sida till Langeland. »Det var någonting förskräckligt», skrifver det franska sändebudet Terlon, som nu åtföljde konungen, »att tåga om natten öfver detta tillfrusna haf, hvarest häst-trampet hade upptinat snön, så att vattnet stod alnshögt på isen och man hvarje ögonblick måste frukta att på något ställe finna hafvet öppet». Några kommo ock vilse och försvunno i djupet.

Ändtligen blef det dager och hären landsteg på Langeland, hvarest den hvilade och intog frukost. Denna blef dock ej särdeles smaklig, ty kölden hade åter tilltagit, och både drycker och matvaror voro så frusna att de måste sönderhuggas och upptinas för att kunna förtäras; men denna tilltagande kyla gjorde också, att man med större säkerhet kunde företaga den farligaste delen af tåget, hvilken nu förestod, nemligen öfver det tre svenska mil breda sundet mellan Langeland och Laaland.

Efter slutad rast tillsade konungen Dahlberg att rida förut och visa vägen. Dahlberg lydde och red nu i spetsen för hären, som följde honom, den ena sqvadronen efter den andra — de voro tillsammans 24. Konungen, omgifven af sina förnämsta generaler, hade stannat på en höjd vid stranden och såg derifrån de öfver det vida hafvet framtågande sqvadronerna, hvilka han slutligen följde. Tåget fortgick lyckligt och oafbrutet. Klockan 3 eftermiddagen landsteg hären vid Grimsted på Laaland, utan att hafva förlorat en enda man under öfvergången från Langeland. Genast skickades ilbud tillbaka till Wrangel att komma efter med fotfolket. Vid underrättelsen att allt gått lyckligt ville han knappast tro det och utropade förvånad: »Det är Guds synnerliga nåd, som hjelpt konungen». Äfven han, med sina trupper, kom lika lyckligt öfver till Laaland.

På denna ö låg en befästad stad Nakskow, med en besättning af 1,600 man. Konungen ville ej spilla tid med en belägring, men ansåg sig likväl böra genom en trumpetare uppfordra fästningen att gifva sig, ehuru med ringa förhoppning att denna uppfordring skulle lyckas. Corfitz Ulfeldt bad dock att få åtfölja trumpetaren, och, sedan han begärt och erhållit ett samtal med den danske befälhafvaren, förestälde han denne, huru det nu mera vore alldeles förbi med konung Fredrik; huru allt motstånd mot den svenske konungen vore fruktlöst, hvarföre

alla borde söka med snar undergifvenhet vinna sin nye herres välvilja, o. s. v. Slutet blef, att hela besättningen gaf sig, till icke ringa förvåning för svenskarne, och att stadens borgmästare, med en del af magistraten, kom midt i natten konungen till mötes för att lemna honom stadens nycklar.

Den 9 Februari fortsatte konungen tåget till ön Falster och redan samma dag intog Smålands regemente Wordingborgs slott på Seland. Den 10 stod hären stilla, emedan fotfolket, som gått öfver Stora Belt mellan Langeland och Laaland den 9, behöfde en dag att hvila ut. Nyekiöbing, Falsters förnämsta stad, ålades en brandskatt, och då stadsboerne förklarade sig ej kunna erlägga densamma, hotade konungen att låta afbränna staden. I stadskyrkan hölls gudstjenst, under hvilken presten fick se flera främlingar der inträda, hvilka han genast gissade vara svenskar. I varma och allvarliga ordalag började han nu ifra mot den hårdhet, hvarmed den ena menniskan förtrycker den andra, sin nästa, sin kristendomsbroder o. s. v. Knappt hade presten hunnit hem, förr än bud kom, att konungen ville hos honom intaga sin middag. »Den äran är mig för stor», svarade han, »och jag har endast ärter och fläsk att bjuda — allt annat hafva de svenska soldaterne redan anammat». Konungen infann sig icke desto mindre, och det var med icke liten bestörtning som presten i honom igenkände en af de främlingar han haft till åhörare i kyrkan. Konungen visade sig dock på intet sätt onådig och presten talade för sina sockenbor så bevekande, att Carl Gustaf lofvade förskona staden från den hårda behandling, hvarmed han hotat.

Den 11 Februari förenade sig fotfolket under Wrangels befäl i Stubbekiöbing med konungens styrka, och den 12 gick hela hären öfver det smala sundet mellan Falster och Seland samt landsteg utan motstånd vid Wordingborg på seländska kusten. Härmed var det minnesvärda *tåget öfver Belterna* fullbordadt — en af de ryktbaraste och äfven till sina följder vigtigaste tilldragelser i hela krigshistorien. Den svenska hären ryckte i raska marscher fram på Seland, under det Stenbock fick befallning att draga in i Skåne, slå läger mellan Helsingborg och Landskrona samt skicka 2,000 man öfver till Seland. Konungen hade framryckt till en mil nära Köpenhamn, då engelska sändebudet Meadowe, hvilken redan förut uppträdt såsom medlare af fred mellan Sverige och Danmark, infann sig hos honom och försäkrade, att, om han ville stanna, skulle han inom 24 timmar hafva en säker och fördelaktig fred, hvilket hade till följd, att Carl Gustaf för tillfället afstod från företaget att taga Köpenhamn, men stannade hotande i dess närhet för att framtvinga freden.

Freden i Roskild.

Redan vid början af kriget mot Danmark uppstälde Carl Gustaf såsom sina fordringar för att bevilja fred, att till Sverige skulle afträdas

Skåne, Halland, Bleking samt Bohus- och Aggershus län. Sedan han framträngt till Fredriksodde, sökte sändebud från Frankrike och Brandenburg, som infunnit sig i Köpenhamn för att söka förekomma krigets utbrott, bemedla fred, och ett sändebud från England förenade sig innan kort i deras bemödanden. På deras framställning utnämnde äfven Carl Gustaf ombud att föra underhandlingen; men då det ena af dessa ombud var Corfitz Ulfeldt, danske konungens oförsonligaste fiende, och när denne framstälde Carl Gustafs här ofvan omnämnda fordringar, var det icke svårt för konung Fredriks bundsförvandter, konungarne af Ungern och Polen, att förmå honom till en vägran att underhandla om särskild fred, och då Carl Gustaf icke ville medgifva, att underhandlingarna finge ske å en allmän fredskongress, förföll frågan för denna gång.

När svenska hären intagit Fyen, var, såsom vi redan nämnt, konung Fredrik villig att träda i särskild fredsunderhandling, hvilken äfven Carl Gustaf medgaf samt utsåg till sina ombud Corfitz Ulfeldt och Sten Bielke.

När Carl Gustaf den 6 Februari kommit öfver Stora Belt till Grimsted på Laaland, skref han derifrån till sina sändebud i England, att ingen kunde förhindra honom att bibehålla sina redan gjorda och snart förestående eröfringar, om ej Holland. Det var derföre för honom af synnerlig vigt att kunna påräkna bistånd från England, och om protektorn genast understödde honom med folk och flotta, ville konungen till honom afstå Buxtehude nära Elbe-flodens utlopp och Lehe skans vid Weser-flodens mynning. »Kommer jag», heter det vidare, »i full besittning af Danmark och Norge, vill jag afträda till honom hela Bremen och lemna England fri fart i sundet».

Carl Gustafs planer hade sålunda nu blifvit betydligt vidgade, detta dock under förutsättning af skyndsamt och kraftigt bistånd från England. I sjelfva verket var, äfven sedan han lyckligen hunnit till Seland, hans ställning icke sådan, att han kunde våga bringa fienden till det yttersta. Hela hans här utgjorde föga öfver 5,000 man. Om Stenbock kunde till honom föra förstärkning från Skåne, var ännu osäkert. Under tiden drog konung Fredrik till sig trupper från alla håll. Kunde Köpenhamn ej genast tagas, utan kriget drog ut på tiden, så vore troligen en holländsk flotta snart att förvänta, likasom äfven Sveriges öfriga fiender då sannolikt skulle skynda till Danmarks bistånd och utsigterna till en förmånlig fred blifva helt andra än nu.

Å andra sidan rådde nu den största bestörtning och oro i Köpenhamn. Staden hade ansetts tillräckligt skyddad af hafvet och var föga befästad åt landsidan. Dess vallar voro förfallna och den var dessutom illa försedd för en belägring, äfvensom söndring och nedslagenhet rådde i folkets sinne. Ännu innan svenska härens öfvergång till Laaland var känd i Köpenhamn, hade konung Fredrik afsändt rikshofmästaren Joachim Gersdorff och riksrådet Christen Skeel, att, om än med stora uppoffringar, söka utverka fred. De åtföljdes af Cromwells sändebud

Philip Meadowe och ämnade resa öfver Falster och Laaland, samt hoppades finna Carl Gustaf ännu på Fyen eller åtminstone på Langeland; men redan på Seland, då de den 10 Februari kommit inemot Wordingborg, mötte dem ryktet, att svenska hären hunnit dit, och kort derefter träffade de dess förtrupper. Snart syntes också konungen sjelf, åkande i en släda och omgifven af 200 finska ryttare. Han steg ur slädan, helsade vänligt på den engelska ambassadören och yttrade sin förundran att finna honom der. »Ja», svarade denne, »nog är jag här, men — i sanning, hvad som hos mig väcker ännu större förundran är att här finna eders majestät!»

Ännu samma dag höll kouungen å Wordingborgs slott med sina förtrogna en ganska märklig rådplägning, hvaröfver protokollet ännu finnes qvar. Frågan var huru man skulle begagna denna den svenska härens lyckliga öfvergång till Seland.

Första förslaget, som i synnerhet förfäktades af Ulfeldt, gick ut på att genast anfalla det illa befästade och oförberedda Köpenhamn, fördrifva dervarande regering, borttaga alla förråd samt sedermera med Sverige förena hela Norge och Danmark, åtminstone intill Stora Belt. Sten Bielke yttrade betänkligheter vid detta förslag och frågade, om konungen skulle kunna behålla så stora länder. »Det hoppas jag», inföll konungen lifligt, »med Guds hjelp. Jag vill samla mina krafter, kasta Norge öfver ända, och om 4,000 knektar finnas hemma, skall jag lätt bibehålla mig. England skall icke hindra, icke heller Holland» — detta dock under förutsättning att Köpenhamn genast gåfve sig; »men», invände konungen sjelf, »om vi ej kunna taga det. — och under tiden innan det tages, hvad är att göra? Jag skulle kunna stänga all tillförsel och emellertid underhandla med dem. Men mina fiender äro för många». I sjelfva verket var också detta förslag mera lysande för tillfället än erbjudande någon säkerhet för framtiden. En så stor tillväxt i makt skulle otvifvelaktigt ännu mera öka de europeiska makternas afund och misstroende mot det eröfringslystna Sverige samt möjligen äfven mot detsamma väpna äfven dess dittills varande vänner. Carl Gustaf fann sig derföre böra frånträda detta förslag, åtminstone för tillfället.

Andra förslaget, som yrkades af Wrangel, åsyftade att taga hela Norge, hvarefter Skåne, Halland och Bleking snart af sig sjelfva skulle följa efter, hvaremot det icke var gifvet, att man, sedan dessa tillfallit Sverige, äfven skulle få Norge. Det ansågs likväl af större vigt att i främsta rummet försäkra sig om de södra landskapen, och man visste dessutom att England, hvars förbund konungen ifrigt eftersträfvade, ej ville medgifva, att Sverige ensamt skulle komma i besittning af de båda länder, från hvilka England då för tiden hemtade sin flottas behof af master, plankor, tjära, jern, koppar m. m. Denna plan, vid hvilken konungen sjelf också ej syntes hafva fäst någon vigt, förföll ock genast.

Tredje förslaget, som i synnerhet förordades af Sten Bielke, var att taga Skåne, Halland, Bleking, Bohus län och hvad mera, som kunde

fås — således det ursprungligen af konungen uppstälda. Detta blef ock det, hvarvid han slutligen stannade, ehuru med föreskrift för sina underhandlare, hvartill Corfitz Ulfeldt och Sten Bielke fortfarande förordnades, att sträcka Sveriges fordringar så långt som möjligt.

Just i detsamma man stannat vid detta beslut, återkom till Wordingborg Clas Tott, som med de svenska förtrupperna gjort ett ströftåg inemot Köpenhamn. Han påstod, att förvirringen var der så stor och försvarsanstalterna så dåliga, att staden otvifvelaktigt skulle tagas, om man inom dygnet gjorde ett kraftigt anfall mot densamma. Konungen vidhöll dock beslutet om fredsunderhandlingen, genom hvilken man kunde vinna samma fördelar som genom Köpenhamns intagande, utan det dermed förenade äfventyr. Tott försäkrade likväl, att intet sådant var förenadt med en stormning af den danska hufvudstaden. »Jag anhåller underdånigast», sade han, »och såsom en nåd att få löpa till storms mot Köpenhamn, och jag ansvarar med mitt hufvud, att eders maj:t med sina svenskar skall kunna i morgon bittida stå i danska konungens slott och der, midt ibland den fångna kungliga slägten föreskrifva freden såsom eders maj:t bäst synes». Konungen svarade: »Det der låter bra nog, men saken har sina betänkligheter, och det säkraste är det bästa. Jag skickar till fredsunderhandlingarna Sten Bielke och med honom Corfitz Ulfeldt, som känner alla förhållandena och kan gifva de bästa råd». — »Men», invände Clas Tott, »Ulfeldt är en utländning och sitt eget fäderneslands förrädare. En sådan kan vara bra nog till spejare under kriget, men man kan ej hafva fullt förtroende till en dylik rådgifvare vid freden. Dessutom kan jag icke tro, att eders maj:t vill förödmjuka sin olycklige grannkonung genom att tvinga denne att underhandla med denne sin personlige fiende». — »Ni synes mig något djerf, grefve Tott», inföll konungen. »Kanske rinner det eder i sinnet, att I ären af konung Eriks blod. Men», tillade han och reste sig upp, sättande handen i sidan, »kom ihåg, att jag är Carl IX:s dotterson och Sveriges konung.» Tott teg, bugade sig och lemnade rummet. Sedermera ångrade likväl Carl Gustaf vid flera tillfällen, att han denna gången ej följt hans råd. Att han icke gjorde det, var dock både det klokaste och äfven efter all anledning det lyckligaste så väl för honom sjelf som för Sverige. Det är troligt, att Köpenhamn skulle blifvit taget, men högst sannolikt skulle följden deraf blifvit, att konungen återkommit till det nyss förut förkastade förslaget att göra sig till konung i Danmark och Norge, och lika sannolikt är, att sådant skulle ledt till ett förnyande af de uppträden, som i Polen följde på Carl Gustafs olyckliga beslut att göra sig till dess konung, samt att Sverige skulle utarmats och förblödt under striden för upprätthållande af detta nya konungadöme, i stället att vidhållandet af beslutet om fredsunderhandlingar ledde till det fördelaktigaste resultat, som Sverige någonsin genom sina krig erhållit.

Fredsunderhandlingarna skulle således nu begynna; men när danskarne hörde, att Corfitz Ulfeldt var ett af de svenska ombuden, an-

märkte de, att det var förnedrande både för deras konung och för dem sjelfva att underhandla med en person, som visade sig så fiendtlig mot Danmark, utgifvit smädeskrifter mot deras konung samt fört vapen mot sitt eget fädernesland. De bådo Carl Gustaf icke tvinga dem till en sådan förnedring, men fåfängt. De förklarade då, att de å sin sida ville såsom medlare medföra holländska sändebudet Conrad van Beuningen, men Carl Gustaf ville på intet vilkor mottaga denne, hvilken han betraktade såsom den förnämste anstiftaren till hela kriget. Segrarens vilja blef gällande, och så sammanträdde i Wordingborg såsom fredsunderhandlare, å Sveriges vägnar riksrådet *Sten Bielke* och riksgrefven *Corfitz Ulfeldt*, å Danmarks riksråden *Joachim Gersdorff* och *Christen Skeel*, samt, såsom medlare, engelska sändebudet *Philip Meadowe* och det franska, riddaren *de Terlon*, som åtföljt Carl Gustaf ända från Polen.

De svenska fordringarna voro icke små: såsom säkerhet hela Norge på 30 år; såsom skadeersättning Skåne, Bleking, Halland, Bohus- och Trondhiems län, öarna Island, Bornholm, Möen, Saltholmen och Föhr, för alltid; afsägelse nu och för framtiden af alla förbund, skadliga för Sverige; fri fart genom Öresund utan visitation; godtgörande af Holsteins anspråk; upprättelse för Corfitz och Ebbe Ulfeldt, samt borttagande af de tre kronorna ur danska riksvapnet. Vid afhörandet af dessa fordringar förskräcktes de danska ombuden, men genom medlarnes förord medgafs dock någon mildring. I synnerhet förklarade sig Meadowe emot hela Norges afträdande, såsom skadligt för Englands intressen. Carl Gustaf var ock beredd att gifva efter så väl i denna punkt som i afseende å Island, men äfven de öfriga vilkoren funno de danska ombuden hårdare, än deras fullmakter medgåfvo dem att bevilja.

Då ryckte Carl Gustaf närmare Köpenhamn. »Man måste smida, medan jernet är varmt», skref han till Stenbock, hvilken han med detsamma befalte rycka in i Skåne med 6,000 man och draga ned till sundet, för att, om så behöfdes, kunna derifrån understödja belägringen af Köpenhamn. I följd af konungens framryckande måste äfven fredsunderhandlarne bryta upp från Wordingborg för att vara honom närmare och infunno sig den 14 Februari hos honom i Kiöge, hvarifrån de, åtföljde af det engelska sändebudet, på aftonen reste till Köpenhamn.

Der rådde fortfarande den största oro, villervalla och bestörtning. Af fruktan för fienden hade en mängd landtboer, med sin dyrbaraste egendom, som för många deribland utgjordes af deras hästar och boskap, flyktat till staden, der i följd häraf trängsel uppstått, jemte brist på foder och mat, ja, äfven på vatten, ty kölden hade uttorkat nästan alla brunnar. Vallarne hade på flera ställen nedrasat, och den stelfrusna jorden hindrade all gräfning för deras iståndsättande. Redan den 11 Februari, innan man ännu kände svenskarnes öfvergång från Fyen, hade konung Fredrik samlat ständerna hos sig på slottet och

förmanat dem att manligt hålla ut; men ingen enighet kunde åstadkommas. Misstroende rådde mellan konungen och adeln så väl som mellan adeln och de ofrälse stånden. Somliga bland dessa knotade öfver embetsmännen och skylde olyckan på dessas försumlighet och oduglighet. Andra mente, att det omöjligen kunnat gå så illa, om icke adeln varit förrädisk mot landet. Andra åter ropade, att man borde slå ihjel alla de herrar, som styrkt till det olyckliga kriget. De glömde, att det just varit de ofrälse stånden, som jemte konungen visat mesta krigslystnad. En af de få, som icke förlorat modet, var general Trampe. I Köpenhamn funnos 2,000 ryttare, 800 man fotfolk och 1,000 matroser. Trampe erbjöd sig att med denna styrka göra ett utfall mot svenskarne, och under tiden kunde man beväpna och till stadens försvar ordna studenter, gesäller, borgare och bönder, till ett antal vida öfverstigande den svenska härens. Konung Fredrik gillade förslaget och ville sjelf deltaga i utfallet; men rådet afstyrkte alltsammans, såsom för mycket vådligt. Om utfallet misslyckades, såsom var att förutse mot så krigsvana trupper som svenskarne, skulle modlösheten och missnöjet inom staden blifva ännu större än förut, möjligen ett uppror utbryta, som gjorde det onda ännu värre, och med studenter, borgare och bönder, af hvilka de fleste aldrig förr haft vapen i hand, var intet motstånd tänkbart mot en här, som i krigsvana icke hade sin like. Slutet blef, att man måste söka fred, äfven med de svåraste uppoffringar.

Nya underhandlingar började således i byn Tosterup, nära svenska högqvarteret i Thorslunda Magle, en by halfannan mil från Köpenhamn. Underhandlarne voro desamme som i Wordingborg, men de svenske hade fått till biträde hofrådet Peter Julius Coijet och kanslisekreteraren Ehrensteen, som reste emellan Tosterup och svenska lägret för att meddela konungen fortgången af underhandlingarna och inhemta hans föreskrifter. Båda konungarne voro angelägne att påskynda fredens afslutande, Fredrik för att med det snaraste blifva qvitt den ständiga farhågan för en stormning af Köpenhamn, Carl Gustaf, emedan han visste, att man i Holland beslutat skicka 7,000 man till Danmarks hjelp och sända 25 örlogsskepp till sundet, om Köpenhamn och Kroneborg kunde hålla sig ännu i tre veckor. Under sådana förhållanden eftergåfvos å svenska sidan flera af fordringarna, lika som äfven danskarne å sin sida mer och mer gåfvo med sig, så att tvisten slutligen gälde endast Trondhiems och Bohus län, om hvilkas bibehållande åt Danmark konung Fredrik var så angelägen, att han erbjöd det förra såsom lifstidsförläning åt Corfitz Ulfeldt och det senare åt hans son, om det kunde räddas åt Danmark; men Ulfeldt lät sig ej öfvertalas. Slutligen måste konung Fredrik finna sig äfven i denna eftergift, men gaf dock sina ombud befallning att i det yttersta bestrida dessa båda läns afträdande och medgifva det först, derest hela underhandlingen i annat fall ginge om intet. Emellertid hade äfven Carl Gustaf slutligen funnit sig i att afstå från Trondhiem och befalt Ehrensteen att härom underrätta ombuden; dock skulle detta afstående ske först i yt-

tersta stunden och derest det visade sig, att i annat fall fredskongressen blefve afbruten.

Ehrensteen framförde detta budskap till Bielke och Ulfeldt, men af en för de svenska fordringarna gynsam tillfällighet behöfde dessa ej eftergifvas. I brist på annat samlingsrum i den lilla byn Tosterup höllos underhandlingarna i det rum, der Clas Tott hade sitt qvarter. På aftonen den 17 Februari, under hvilken dag sju särskilda skrifvelser kommit från konung Fredrik till de danska ombuden, den sista med det nyssnämnda medgifvandet, att Trondhiems och Bohus län skulle i yttersta nödfall få afstås, hade Tott lagt sig på sin säng, med sparlakanen föredragna. Här hörde han, utan att någon anade hans närvaro, huru Meadowe omtalade för Terlon, att danskarne ändtligen beslutat sig för att afträda både Trondhiems och Bohus län, men dock ej förr än i yttersta stunden, sedan de stigit upp från bordet och låtsat som om allt skulle brytas. Först på gården, när reskapporna redan voro påtagna, skulle de gifva med sig. Så snart de båda fredsmedlarne gått ur rummet, skyndade Tott att om sin upptäckt underrätta Bielke, hvilken följaktligen var stålsatt mot alla danskarnes gensägelser. Äfven då de reste sig upp och förklarade underhandlingarna afbrutna, lät Bielke detta icke det ringaste bekomma sig, till Ehrensteens stora förvåning. Ännu större blef hans förundran och oro, då de gingo ur stugan och allt tycktes vara slut. Han ryckte Bielke i rocken, men det hjelpte icke. »Jag blef öfvermåttan bestört och visste icke hvad råd att taga», skrifver han i sina anteckningar. Bielke visste det dock bättre. Han åtnöjde sig att säga de danske herrarne ett höfligt farväl, då de togo på sig sina reskappor och voro färdige att stiga till häst; men längre kommo de ej. De tycktes i en hast besinna sig och gåfvo nu med sig, till ökad förvåning för Ehrensteen, som genast satte sig till häst och midt i natten red till konungen att berätta den lyckliga utgången. Så slutade de förberedande underhandlingarna och den 18 Februari blefvo fredspunkterna af båda konungarna undertecknade.

Härefter inställdes fiendtligheterna, men då de i Tosterup i största hast öfverenskomna fredspunkterna voro till formen bristfälliga och lemnade mycket obestämdt, öfverenskom man att i Roskild, Danmarks forna hufvudstad, der man hade mera beqvämligheter än i den lilla byn, formligen utarbeta fredsförslaget, hvilket der undertecknades den 26 Februari. Dess hufvudsakliga innehåll var, att Danmark för alltid till Sverige afträdde Skåne, Halland, Bleking, Bohus län, Trondhiems stad och amt, ön Bornholm samt de länderier Danmark dittills innehaft å ön Rügen; att alla svenska fartyg skulle vid genomfarten af så väl Öresund som Belterna vara fria från alla tullafgifter, undersökningar och uppehåll, endast de visade lagliga sjöpass; att samma fördel skulle få åtnjutas för varor som tillhörde svenskar, äfven om de fördes å främmande fartyg; att båda staterna lofvade med all makt hindra hvarje främmande fiendtlig flotta från att genom Öresund eller Belterna ingå i Östersjön; att hvardera makten förband sig att afstå från alla

förbund, som varit ingångna till den andras skada, samt framdeles ej ingå något sådant fördrag eller under någon förevändning bistå den ena den andras fiender; att 2,000 danske ryttare skulle till konung Carl Gustaf öfverlåtas; att den svenska hären skulle derefter utrymma Seland och, så snart alla afträdda fästningar blifvit öfverlemnade, det öfriga Danmark; att hertigen af Holstein skulle genom särskild underhandling erhålla af Danmark billig ersättning, samt att Corfitz Ulfeldt skulle återfå all sin fordom i Danmark innehafda egendom, så i löst som fast, jemte tillräcklig skadeersättning för lidna förluster, äfvensom med hustru och barn hafva tillåtelse att vistas hvar som helst i Danmark och der komma i oförminskadt åtnjutande af de rättigheter han förut innehaft.

Denna fred var den fördelaktigaste Sverige någonsin ingått. Den gaf det sina naturliga gränser och tillika en anvisning till ny riktning åt dess statskonst — en skandinavisk i stället för en europeisk. Det hade förvärfvat stora besittningar på andra sidan Östersjön, medan en betydlig del af dess eget område ännu var stängd från detta haf. Nu omgafs det egentliga Sverige på alla sidor af hafvet, utom i vester, der fjellryggen bildade dess naturliga gräns mot en del af Norge, och blefve detta lands nordliga del väl införlifvad med Sverige, så var det ganska sannolikt, att det öfriga snart nog skulle komma efter. Ditåt, snarare än till nya landvinningar i Polen eller Tyskland, borde således Sveriges statskonst för framtiden blifva riktad, och den äfventyrliga politik, som kastat Sverige in i de stora europeiska krigen, borde således vika för en tryggare och för framtiden mera fruktbärande, som afsåg afrundandet af dess område, med hafvet till gräns öfver allt, der en sådan gräns kunde vinnas. Hade denna nya riktning blifvit tidigare insedd och följd, så skulle Sverige sannolikt vida längre hafva bibehållit den ställning, naturen tyckes anvisat det, att vara en nordisk stormakt.

Så snart freden var afslutad, afstannade öfver allt de krigiska rörelserna. Svenskarne voro då på väg att från två sidor infalla i Norge. Medan Douglas skulle bryta in dit från Vermland, hade Gustaf Otto Stenbock den 10 Januari vid Trennefors förenat sig med sin bror, rikstygmästaren Erik Stenbock, och tågade den 15 Januari in i Bohus län. Fienden, som stod vid Qvistrum, drog sig undan först mot Fredrikshall och sedan djupare in i Norge. Svenskarne intogo Uddevalla och ämnade fortsätta tåget till Christiania för att uppsöka den undanvikande fiendtliga hären, då underrättelse anlände om den ingångna freden.

Men denna gjorde icke blott slut på krigsrörelserna mellan de makter, som ingått densamma, utan verkade äfven ett stillestånd i de öfriga makternas företag emot Sverige Vid underrättelse om freden mellan Sverige och Danmark utsläppte ryske czaren de svenska sändebuden, hvilka han länge hållit fångne, samt började underhandla om stillestånd. Kejsaren återkallade sina trupper, som voro i marsch mot

Pomern, och kurfursten af Brandenburg instälde de fiendtligheter, han just ämnade företaga.

De afträdda landskapen togos nu i besittning af svenskarna. Redan den 20 Februari fick Gustaf Otto Stenbock befallning att taga Skåne under svensk lydnad, och den 25 Axel Lillie att mottaga Bleking. Något senare befaltes öfverste Printzensköld att mottaga Bornholm, generalmajoren Harald Stake Bohus län och landshöfdingen Lorens Creutz Trondhiems amt. Den 27 Februari begynte utrymmandet af fästningarna i Skåne, och dagen derefter förlades svenska härens regementen, till hvilka kommo omkring 1,000 man danska trupper, öfverlåtna enligt fredsfördraget, i qvarter på de danska öarna efter ett af Carl Gustaf med egen hand uppsatt förslag. De män, som mest medverkat till den lyckliga freden, blefvo rikligen belönade. Carl Gustaf Wrangel fick en gåfva af 60,000 rdr, att utgå af tullarna i Trondhiem; Corfitz Ulfeldt, som redan förut under tåget till Seland fått hela ön Langeland såsom pant för ett lån å 300,000 rdr, erhöll Herrevads kloster med tillhörande socknar i Skåne och sedermera grefskapet Sölvesborg; åt Sten Bielke gafs hela Herrestads härad, och dessutom fingo både han och Ulfeldt 200 skeppund koppar hvardera; Per Brahe erhöll godsen Borreby och Klågerup i Skåne, o. s. v.

Den 1 Mars återkommo de danska ombuden från Roskild till Köpenhamn, och följande dagen kom från konung Fredrik till Carl Gustaf en inbjudning till ett möte och gästabud på lustslottet Fredriksborg. Flere bland Carl Gustafs omgifning afrådde honom från att antaga denna inbjudning, emedan de befarade, att danskarne skulle taga honom till fånga för att, mot hans befrielse, återfå några bland de afträdda landskapen; men Carl Gustaf hade bättre tanke om konung Fredriks ridderlighet och antog bjudningen. Han gaf dock för säkerhetens skull sina generaler bestämda föreskrifter om hvad som borde göras, i händelse han sjelf icke på utsatt tid komme tillbaka. Den 3 Mars anlände han till Fredriksborg, der han blef på det mest lysande sätt mottagen och der han dröjde ända till den 5. Båda konungarne visade hvarandra alla slags artigheter, och drottning Sofia Amalia lyste genom sitt snillrika umgängessätt. Hon förmådde likväl icke alltid lägga band på sina verkliga känslor, ty Dahlberg berättar i sin dagbok, att då han vid ett tillfälle stod bakom Carl Gustafs stol, medan båda konungarne talade om kriget och i synnerhet om det underbara tåget öfver Belterna, hade Carl Gustaf vändt sig om och pekat på Dahlberg, sägande: »Denne här har visat mig vägen till Seland», hvarefter konung Fredrik räckt Dahlberg handen, »men drottningen snedde esomoftast ögonen på mig och mente fuller tilläfventyrs icke allt det som godt var». Något spår till försåt visade sig emellertid icke, men man gjorde dock åtskilliga försök att med goda ord återvinna något af hvad man i freden förlorat. Då Carl Gustaf yttrade en önskan att få se den tolfårige danske kronprinsen, hvilken också genast efterskickades, bådo några af de danske herrarne Peter Julius Coijet att föreställa

svenska konungen, huru han skulle vinna stor ära och Danmarks eviga tacksamhet, om han nu ville skänka kronprinsen Trondhiem. Coijet berättade för konungen hvad man föreslagit honom, men fick till svar: »Det blir ingenting utaf! Helsen I de danske herrarne, att det är ingen Magnus Smek, som nu regerar i Sverige».

Den 5 Mars afreste Carl Gustaf från Fredriksborg och steg vid Kroneborg ombord på en konung Fredriks lustjakt för att öfvergå sundet till Helsingborg, hvarunder han helsades med 80 kanonskott från Kroneborgs vallar och sedermera med lika många vid ankomsten till det nu svenska Helsingborg. Förut hade Clas Tott farit genom de eröfrade landskapen och på konungens vägnar mottagit nycklarna till dervarande fästningar. Redan den 6 Mars var Dahlberg i arbete med att afteckna Helsingborgs fästningsverk, och samma arbete företogs sedermera med dem i Landskrona, Malmö och Christianstad, äfvensom planer uppgjordes för att starkare befästa Landskrona och Helsingborg.

Sjelf reste konungen öfver Landskrona, Lund, Malmö och Christianstad till Bleking att taga närmare kännedom om de rika landskap han vunnit åt Sverige. Redan nu vidtogos flera åtgärder för att både i politiskt och industrielt hänseende bringa dess nyvunna landskap i närmare förbindelse med det öfriga Sverige samt ordna dervarande förhållanden, till hvilka vi framdeles återkomma. Öfver allt inom Sverige mottogs underrättelsen om den ingångna freden, som så betydligt förstorat Sveriges område, gifvit det en länge önskad afrundning samt beredt det flera väsentliga fördelar äfven i öfrigt, med de lifligaste uttryck af glädje och tacksamhet. Mången hade befarat, att under Carl Gustafs styrelse riket skulle förblifva i ständigt krigstillstånd; men nu, då *en* fred var slutad, hoppades man att äfven de öfriga krigen skulle snart få ett segerrikt slut och landet åter få hemta sig från de uppoffringar krigen medfört.

Inom det öfriga Europa hade äfven den hastiga marschen från Polen till Holstein, det djerfva tåget öfver Belterna och den synnerligt fördelaktiga freden väckt största uppmärksamhet och tillvunnit verkställaren af dessa storverk en allmän beundran. Carl Gustaf stod nu på höjden af sitt rykte och anseende både såsom en af tidehvarfvets störste härförare och för sina statsmanna-egenskaper. Sveriges ännu återstående fiender undrade med icke liten oro, hvilken det härnäst skulle gälla. Ryske czaren visade nu allt mera benägenhet för fred, äfven i Polen tycktes man blifva villigare härtill, och Carl Gustaf, å sin sida, syntes vilja närma sig Österrike.

När de förberedande fredsunderhandlingarna voro i Tosterup afslutade, skref Carl Gustaf den 20 Februari 1658 till Matthias Björnklou, svensk resident i Frankfurt am Main, der öfverläggningarna om kejsarevalet efter Ferdinand III då ännu pågingo, ett bref, hvari han, i anledning af ett ifrågasatt förbund med Frankrike mot Österrike till westfaliska fredens upprätthållande, förklarade sig ej utan sin egen un-

dergång kunna fortsätta det polska kriget, så vida han ej ingått förlikning med Österrike och fått försäkran af de tyska ständerna, att de skulle söka förmå Österrike att hålla freden och draga sina trupper ur Polen, eller ock skaffa honom fred både med Österrike och Polen. Han skulle ej draga i betänkande att anfalla Österrike, blott han vore »med Frankrike och England riktig».

I ett senare bref till Björnklou af den 2 Mars visade han å nyo nödvändigheten att hafva antingen öppet krig eller ock förbund med Österrike. Hans plan var nu, att, då tiden var inne att bryta upp ur de danska qvarteren, gå in i Mecklenburg och Mark Brandenburg samt begära af de tyska riksständerna, att de ville söka förmå Österrike till fred, skaffa Sverige Preussen såsom ersättning och tillvägabringa fred med Polen. Riksamiralen Wrangel skulle med 6,000 man gå sjöledes till Preussen eller Lifland, allt efter som fred kunde bringas till stånd med Ryssland eller Polen, och under tiden skulle konungen föra sin hufvudstyrka till Tyskland och gifva akt uppå hvart fienden med sina största stridskrafter vände sig för att sjelf kunna gå åt samma håll. Brandenburg skulle tvingas att åter sluta sig till Sverige eller ock öfverväldigas genom ett hastigt anfall. Skulle nu Österrike visa sig hysa uppriktig önskan att försona sig med konungen, så skulle en viss ort bestämmas, der man kunde öfverlägga om upprättelse för den Sverige tillfogade orätt och om Sveriges säkerhet för framtiden mot sådan oförrätt, hvilken säkerhet kunde bestå deri, att westfaliska fredsfördraget blefve å nyo bekräftadt och att romerska rikets ständer förbunde sig att uppträda mot hvar och en, som bröte freden.

I ett bref till Wrangel af den 14 Mars lemnade konungen närmare föreskrifter i afseende å truppafsändningen till Preussen eller Lifland. Blefve fred eller stillestånd ingånget med Ryssland, så skulle Wrangel gå till Preussen, men i annat fall till Riga för att intaga Kockenhusen, innan den litauiska hären, som under Gosiewsky var i antågande, hann dit anlända och innan ryssarne kunde sådant förmoda, hvarefter de borde blifva mera benägna för fred. Komme nu en sådan till stånd, skulle den svenska styrkan sedermera till lands tåga mot Preussen för att med så mycket större eftertryck uppträda derstädes. Blefve det åter ingen fred med Ryssland, så måste man söka tillvägabringa en förlikning med Polen, hvarefter den svenska hären kunde användas hvar den behöfdes. Komme den att gå till Riga, så borde den hafva sitt underhåll utur Kurland, och derest hertigen gjorde några svårigheter häremot, »måste man icke hafva stor konsideration att försäkra sig om hans land antingen med godo eller ondo, och kan han väl gifva skepp och penningar för allt det onda han mig gjort hafver. Komme jag med österrikarne i godt förstånd, så ginge jag sjelf med åt Lifland.»

Under våren fick Wrangel upprepade befallningar att påskynda utrustningen af det till landstigningen i Preussen eller Lifland afsedda manskapet. Han undanbad sig likväl att sjelf föra befälet, hvartill

konungen ock slutligen den 26 April samtyckte. Konungen skulle emellertid med svenska hufvudstyrkan gå in i Mark Brandenburg, hvarest den skulle underhållas på landets bekostnad, till dess kurfursten bestämdt förklarade sig för eller emot Sverige. I ett bref till svenska sändebudet vid brandenburgska hofvet, grefve Schlippenbach, af den 5 April skref konungen: »Kurfursten skrifver artigt och söker öfverskyla sitt förra uppförande. Vi svara häruppå med inneliggande kopia af hans förbund med Österrike och Polen. Likväl erbjuda vi honom ännu vår vänskap på följande vilkor: fri passage vid Pillau och Memel, äfvensom genom hans land; upplösning af hans förbund med Polen samt förbund med oss, i fall Österrike förblifver fiendtligt, hvaremot vi vilja erkänna hans suveränetet».

Flera andra så väl embetsskrifvelser som förtroliga meddelanden från konungen under tiden närmast efter roskildska freden vittna äfven, att han visserligen vidhöll sin redan vid början af det polska kriget fattade föresats att söka tillvinna Sverige Preussen och Kurland, men för öfrigt allvarligt arbetade på att tillvägabringa fred med alla Sveriges fiender, och ingenting antyder, det någon föresats att förnya kriget mot Danmark då ännu hos honom uppstått.

Under fredsunderhandlingarna hade konung Fredrik uttryckt sin önskan att ingå ett närmare förbund med Sverige. Härtill förklarade sig äfven Carl Gustaf mycket benägen samt utnämnde till underhandlare å Sveriges vägnar sina ombud vid fredskongressen, *Sten Bielke* och *Corfitz Ulfeldt;* men sedan franska sändebudet Terlon föreställt honom, att, under det nu inträdda vänskapliga förhållandet mellan Sverige och Danmark, konung Fredrik borde förskonas från att vidare underhandla med en person, som uppträdt fiendtligt mot sitt fädernesland och sin konung, nämndes *Peter Julius Coijet,* som äfven biträdt vid fredsunderhandlingarna, i Ulfeldts ställe. Enligt den för de båda underhandlarne den 13 Mars utfärdade instruktion skulle förbundet åsyfta båda rikenas försvar och roskildska fredsfördraget läggas till grund för detsamma. Äfven borde aftalas, huruledes af båda de förbundna makterna icke allenast hvarje främmande örlogsflotta må kunna förhindras att komma in uti Östersjön, vare sig genom Öresund eller Belterna, utan ock förekommas och afvärjas att förutan dessa båda nordiska makter ingen annan, vare sig vän eller ovän antingen med båda eller med endera af de förbundna makterna, äfven om denna tredje makt egde hamnar vid Östersjön, må der hafva och hålla örlogsfartyg. Dock kunde främmande makter, som icke egde besittningar vid Östersjön, få ditsända ett eller par örlogsskepp för att öfverföra eller afhemta sina sändebud. I händelse någon anfölle endera af de förbundna makterna' eller sökte med våld tränga sig genom Öresund eller Belterna, skulle den andra efter erhållen underrättelse härom komma till hjelp, hvilken hjelpsändning skulle bestå i en flotta af minst 20 goda örlogsskepp, af hvilka intet skulle hafva mindre bestyckning än 24 kanoner. Någon skyldighet för den ena makten att bistå den andra med landtrupper borde

deremot ej komma i fråga; men om danskarne bestämdt yrkade derpå, skulle den ena makten vara förbunden att bistå den andra med 4,000 man fotfolk eller ock betala 4,000 rdr i månaden för hvart tusende, som ej sändes. Allt tal om Sveriges rätt till andel i danska tullinkomsterna borde sorgfälligt undvikas, emedan det ännu ej vore lämpligt att röra vid den frågan. Förbundet skulle slutas på 12 till 15 år. Jemte förbundsfördraget skulle af båda makternas ombud uppsättas en förklaring öfver åtskilliga punkter i fredsfördraget, som annars möjligen skulle kunna förorsaka missförstånd mellan de båda makterna. I denna förklaring borde införas, att de danska örlogsskeppen skulle salutera Helsingborgs slott på samma sätt som de svenska Kroneborgs, samt att 15:de artikeln i Brömsebro-freden om ett föregående tillkännagifvande, så snart en svensk flotta af flera än 5 skepp skulle passera Öresund eller Belterna, upphäfdes. Vidare skulle ombuden upprätta sådana formulär för certifikat på svenskt gods, som på främmande fartyg passerade sundet, att åt danskarne icke blefve inrymd »någon judicatur» öfver svenska skepp eller gods. Slutligen skulle de söka bringa underhandlingarna om den i roskildska freden omnämnda ersättningen åt hertigen af Holstein till ett lyckligt slut och vända saken så, att konungen af Sverige skulle lemna denna ersättning mot erhållandet af Norges nordligaste del, Nordlanden och Vardöhus.

Den 19 Mars anlände de svenske underhandlarne till Köpenhamn, der de med vanlig högtidlighet mottogos och den 22 erhöllo sitt första företräde hos konung Fredrik. Till underhandlare å Danmarks vägnar voro *Axel Urup* och *Peder Reedtz* utsedde. Den 29 Mars började underhandlingarna, då de danska ombuden anhöllo att de svenska ville uppsätta ett förslag till förbundsfördrag, hvilket dessa dock afböjde och lyckades få danskarnes löfte att uppsätta ett dylikt, dock under förbehåll att allt i denna underhandling skulle hållas hemligt, hvarom man ock å ömse sidor öfverenskom.

Under tiden hade Carl Gustaf till den 2 April sammankallat landshöfdingar, biskopar samt magistratspersoner från några bland de större städerna till en utskottsriksdag i Göteborg, dit han sjelf ankom redan den 23 Mars och der han möttes af drottningen samt blef med stor högtidlighet mottagen. Här öfverlade han ock med rådet om planen för de ännu återstående krigens utförande. Konungen ansåg sig nu, med afräkning af den beslutade hjelpsändningen till Lifland, kunna förfoga öfver en fullt stridbar här af 12,000 ryttare och 6,000 man fotfolk. Frågan var nu hvar och huru denna här bäst skulle användas.

Härom började öfverläggningarna i rådet den 4 April. Riksdrotsen rådde, att man först borde försäkra sig om Brandenburg och sedermera gå mot Österrike. Af samma mening voro Knut Posse, Seved Bååt, Erik Stenbock och Schering Rosenhane. Christer Bonde åter ansåg, att man först borde söka förlikning med Österrike och dervid afse en delning af Polen med denna makt, hvarvid det kungliga och hertigliga Preussen borde jemte Kurland tillfalla Sverige.

Kunde en sådan förlikning ej tillvägabringas, så vore bäst föra krig mot Österrike. Med Bonde instämde Gabriel Oxenstierna, Arvid Forbus, Vilhelm Taube, Per Ribbing, Axel Sparre och Erik Fleming. Carl Mörner var deremot af den åsigt, att det nog vore möjligt komma i godt förstånd både med Österrike och Brandenburg. »Preussen är besvärligt att behålla», tillade han, »och oss är intet land i Europa så högnödigt att vinna som att åtnjuta kongl. maj:ts närvaro i riket, för att redressera och hjelpa de nödstälde till rätta». Af samma tanke var ock i det närmaste Gustaf Bonde.

I öfverensstämmelse med de flesta riksrådens mening beslöt konungen, att i fall ingen fred kunde tillvägabringas med Österrike och Brandenburg, skulle man föra hären till kurfurstens land och »handla efter krigsreson»; men för att tydligt ådagalägga sin benägenhet till fred ville konungen först genom sina sändebud erbjuda båda dessa makter förlikning på westfaliska fredens vilkor och således icke fordra någon upprättelse, endast de ville förbinda sig att icke vidare oroa konungen. Målet var således nu Polens besegrande: Österike och Brandenburg voro fiender endast så vida de ville hindra detta måls vinnande.

Schering Rosenhane uppsatte i enlighet härmed rådets betänkande om sättet att föra kriget, hvilket gick ut derpå, att hären borde tåga in i Mark Brandenburg och sedermera gå till Schlesien för att hota Polen och tillika vara färdig att inrycka i Österrikes arfländer, i händelse fred med denna makt ej kunde erhållas. Då dessa österrikiska länder voro utarmade och missnöjda samt konungen kunde föra i fält den bästa här någon makt den tiden egde, hade man all utsigt att på detta sätt kunna tilltvinga sig fred åt detta håll.

Den 8 April öfverlades rörande dessa ämnen med ständerna, som under tiden hunnit samla sig. Adeln hade infunnit sig nästan lika talrikt som vid allmän riksdag, och landshöfdingen *Gustaf Posse* var landtmarskalk. Konungen framlade för ständerna i ett tal, som varade två fulla timmar, hela ställningen till utrikes makter. Ännu voro fästningarna i Lifland behållna och Preussen utan fara. Österrike hade företagit sig att vilja förfoga öfver Sveriges besittningar samt hade erbjudit Bremen åt Danmark, Pomern åt Brandenburg, Lifland åt Polen. »Konungen kunde väl råkat i samma krig som tillförene i Tyskland, men hade nu icke samma vänner som då».

Derefter öfverlade ständerna sig emellan om det svar, som borde afgifvas. De båda ofrälse stånden visade föga benägenhet för ett krig mot Österrike. Presteståndet beslöt den 15 April att afstyrka ett sådant krig, och vid en öfverläggning med borgareståndet följande dagen kommo båda stånden till samma beslut. Emellertid, då ständerna den 21 April afgåfvo sitt svar å konungens framställning, biföll landtmarskalken densamma, och presteståndets ordförande, biskopen i Linköping *Samuel Enander*, yttrade att »presterskapet väl skulle gerna önska kongl. maj:t måtte få fred och blifva hemma i landet; men, der freden ej stode att vinna, att man då måtte styra våld med våld».

Ungefär detsamma svarade borgmästaren i Stockholm, *Peder Prytz*, å borgareståndets vägnar. Dock företogs på konungens befallning ännu en öfverläggning rörande detta ämne, vid hvilken riksråden Christer Bonde och Schering Rosenhane utsågos att utförligen framlägga skälen, den förre mot och den senare för kriget mot Österrike. Christer Bonde åberopade förnämligast krigets bördor och behofvet af konungens närvaro i riket; Rosenhane deremot dels krigets rättvisa, då Österrike brutit freden och förtryckte de evangeliska trosbekännarne, dels de för handen varande omständigheterna, då Österrike hade en ung och oerfaren regent, som ännu icke var vald till kejsare, och kongl. maj:t vore en tapper herre, som hade sin här på benen och redan på andra sidan Östersjön, dels och slutligen nödvändighetens tvång, då rikets säkerhet ej kunde på annat sätt beredas. Ständerna tillstyrkte, att hären skulle föras in i Brandenburg, men att man tillika borde underhandla om fred med kejsaren och om förbund med flera af de tyska ständerna, i hvilket hänseende konungen ock sände grefve Nils Brahe till Frankfurt att såsom utomordentligt sändebud biträda Björnklou.

Medan dessa beslut fattades i Göteborg, hade i Köpenhamn underhandlingarna fortgått angående förbundet mellan Sverige och Danmark. Detta förbund hade först från Danmarks sida blifvit föreslaget och Carl Gustaf hade genast visat sig benägen derför; men det var nu åter från Danmarks sida, som man begynte visa betänkligheter deremot. I sjelfva verket innebar också detta förbund ett fullständigt frånträdande af den statskonst, Danmark nu i så lång tid följt, att mot Sverige söka förbund med andra makter, synnerligast Holland. I roskildska freden hade både Sverige och Danmark förbundit sig att »upphäfva och förkasta alla förbindelser med andra stater, vare sig hvilka som helst, som voro ingångna till den andras skada och förfång, samt att i framtiden icke ingå i något förbund mot hvarandra eller på något sätt eller under någon förevändning bistå hvarandras fiender». I detta fredsfördrag hade således Danmark redan förpliktat sig att frånträda det med Holland ingångna förbundet, som just var riktadt mot Sverige. Också försummade icke den holländske residenten i Köpenhamn, Sveriges oförsonlige fiende, Conrad van Beuningen, att, så snart underhandlingarna om ett närmare förbund mellan Sverige, och Danmark tagit sin början, till de församlade underhandlarne ingifva en skrift, i hvilken han, under åberopande af det två år förut mellan Holland och Danmark ingångna förbundet, begärde att tid efter annan få sig meddeladt hvad under öfverläggningarna kunde förefalla, samt uttryckligen förbehöll sig att i bestämmelserna rörande ömsesidigt bistånd mot hvarandras fiender och rörande främmande flottors utestängande från Östersjön ingenting måtte inflyta, som lände till de förenta Nederländernas nackdel. Då emellertid det nyss anförda vilkoret i roskildska fredsfördraget, så väl som den derefter gjorda framställningen om alla främmande flottors utestängande från Östersjön, från Sveriges sida just var riktadt mot Holland, så måste hela det nu ifrågasatta förbun-

det gå om intet, derest man från Danmarks sida yrkade bifall till det holländska sändebudets begäran.

Danmark hade således nu att välja mellan ett förbund med Holland eller ett med Sverige, och Beuningen uraktlät icke att erinra om det vanskliga för Danmark i att anförtro sitt öde åt en öfvermäktig granne, som nyss tillfogat detsamma de svåraste förluster, samt att för vinnandet af denna eröfringslystna grannes vänskap bryta de gamla förbindelserna med en bundsförvandt, af hvilken det alltid kunde vänta det säkraste stöd. I Danmark insåg man ock ganska väl, att, om man inginge i förbund med Sverige på de vilkor, som derifrån blifvit yrkade, så gjorde man sig i sjelfva verket helt och hållet beroende af denne bundsförvandt, hvilket föreföll alltför motbjudande både för fosterlandskänslan och för den djupt kända harmen öfver de lidna förlusterna. Det danska förslaget till förbundsvilkor var derföre mycket obestämdt och fans af de svenska ombuden alltför otillfredsställande, hvarefter underhandlingarna om mera bindande vilkor fördes å danska sidan mycket trögt och långsamt. Så snart den svenska hären begynt bryta upp från Seland, hördes ock rätt ofta sådana yttranden från danskarnes sida, att engelske residenten i Köpenhamn Meadowe liknade dem vid en skeppsbruten, hvilken, sedan han varit lycklig nog att på en planka rädda sitt lif, icke väl hunnit upp på stranden, förr än han blir missnöjd med sig sjelf och börjar knota öfver, att han ej äfven räddat sina varor.

Samtidigt med underhandlingarna om ett förbund mellan Sverige och Danmark pågingo sådana om den ersättning, som i roskildska freden blifvit lofvad hertigen af Holstein, Carl Gustafs svärfader, hvars land lidit mycket under kriget. Vid roskildska fredsfördragets afslutande hade något ombud från hertigen ej varit närvarande och löftet om ersättning hade derföre blifvit mycket obestämdt. Efter fredsslutet fördes underhandlingar om densamma mellan holsteinska ombud samt danska riksråden Henrik Rantzow och Fredrik Ahlefeld, i de svenska ombudens närvaro. Äfven dessa underhandlingar gingo mycket trögt. Danskarne sade sjelfva, att inga förluster, de lidit under kriget, vore för dem så påkostande som att nödgas gifva den holsteinska hertigen upprättelse, och vid ett tillfälle yttrade Ahlefeld hotande, att danskarne nog skulle hafva hertigen i godt minne, när svenska hären väl lemnat landet. Å andra sidan åter visade sig Carl Gustaf högst angelägen, att hans svärfader och bundsförvandt skulle erhålla nöjaktig ersättning för hvad hans land under kriget lidit, och i flera skrifvelser till sina ombud gaf han dem ifriga uppmaningar att bringa denna sak till ett snart och godt slut. Såsom redan är nämndt, var hans första förslag, att Norges nordligaste del skulle afträdas till Sverige, emot förbindelse för detta rike att gifva hertigen nöjaktig ersättning, men sedermera förklarade sig konungen villig att äfven afstå från de 1,064 ryttare, som ännu återstodo af de 2,000, hvilka Danmark enligt fredsfördraget skulle lemna honom, äfvensom från värdet af en saltlast, hvilket danskarne likaledes förbundit sig ersätta.

Båda underhandlingarna fortgingo, såsom nyss nämndes, samtidigt och båda lika trögt. Hela April månad förgick utan något resultat, hvarken af de ena eller af de andra. Den 1 Maj var den utsatta dagen för svenska härens aftågande från danska området, och ännu hade hvarken hertigen af Holstein fått sig tillerkänd någon skadeersättning eller ens de roskildska fredsvilkoren blifvit fullständigt uppfylda, långt mindre något förbund kommit till stånd mellan Sverige och Danmark. Af de i fredsfördraget utlofvade ryttarne, som skulle vara lemnade före svenska härens aftåg från Seland, var ej halfva antalet ännu lemnadt. Danmark hade ej vidtagit någon åtgärd för att afskeda sina värfvade trupper, utan till och med anstält nya värfningar i Holland, såsom det troddes med holländska penningar, ty Danmarks eget penningeväsende var efter det olyckliga kriget i ett högst bedröfligt skick. Ön Hven i sundet mellan Skåne och Seland, men betydligt närmare det förra än det senare, hade ej blifvit särskildt nämnd i fredsfördraget, emedan Skåne blifvit afträdt, med allt hvad dertill hörde; men nu vägrade man från Danmarks sida att afträda denna ö, under påstående att den hörde till Seland. Ön var visserligen i sig sjelf af föga värde, emedan årliga räntan deraf endast uppgick till 400 rdr, och då danska drottningen brukat der jaga under somrarna, hade Carl Gustaf äfven förklarat sig villig att upplåta denna jagträtt så väl som inkomsterna af ön åt henne för hennes lifstid, men dock under förbehåll att ön skulle tillhöra Sverige, emedan, om den förblifvit under danskt välde, skulle Landskrona hamn derigenom blifvit nästan onyttig. Å danska sidan åter befarade man, att svenskarne skulle på ön uppföra en fästning, som kunde oroa segelfarten på Köpenhamn, och på detta sätt hade den i sig sjelf obetydliga ön blifvit en tvistefråga af en viss betydenhet. Carl Gustaf hade för öfrigt gjort några försök att mot en penningesumma af ända till 300,000 rdr komma i besittning af Norges nordligaste del, om den ej kunde erhållas mot åtagandet af ersättningen till hertigen af Holstein, äfvensom att, likaledes mot ersättning i penningar, erhålla Hall (nu Fredrikshall) vid Svinesund, för att få en bättre gräns mot Norge; men dessa förslag hade blifvit afböjda.

Dessa förhållanden och i synnerhet de svårigheter, som från Danmarks sida gjordes så väl att fullgöra de återstående, i sig sjelfva mindre vigtiga fredsvilkoren som att ingå det föreslagna närmare förbundet med Sverige, jemte underrättelsen om värfningarna för dansk räkning i Holland, öfvertygade Carl Gustaf, att en nära förbindelse mellan Danmark och Holland ännu fortfor och att han således icke kunde i Danmark påräkna någon pålitlig bundsförvandt eller någon allvarlig samverkan för att från Östersjön utestänga holländska flottor, hvilket för honom var af synnerlig vigt, med hänseende till hans afsigt att tillvinna Sverige Preussen och Kurland. Han gaf derföre den 22 April Wrangel befallning att tills vidare uppskjuta med utrymmandet af de danska orterna, hvilket eljest skulle tagit sin början den 1 Maj. Tillika

ålades de svenska ombuden att icke vidare yrka på förbundet med Danmark, men i stället bestämdt förklara, att svenska trupperna ej skulle lemna Fyen och Fredriksodde förr, än full ersättning blifvit lemnad hertigen af Holstein.

Underhandlingarna om förbundet afstannade härefter, och man sysselsatte sig endast med sådana punkter, som icke voro fullt klara eller enligt de svenska ombudens påstående icke voro satta i verkställighet. Dessa punkter skulle innefattas i ett bihang till fredsfördraget och svenska hären stanna inom Danmarks område, till dess detta bihang var upprättadt. Ingen giltig anledning finnes likväl, att Carl Gustaf redan vid denna tid beslutat förnya kriget mot Danmark, utan tvärt om vittna hans befallningar i afseende å truppernas uppbrott, att han betraktade deras qvarstannande endast såsom ett medel att framtvinga Danmarks bifall till hans påståenden, hvarefter hären genast skulle bryta upp. Så befaltes Wrangel den 22 April att draga alla regementen ur Wensyssel närmare Ribe å Sleswigs vestkust, ställa sig i förbindelse med pfaltzgrefven af Sulzbach samt sörja för att uppbrottet skedde öfver allt på en bestämd dag, om saken nådde sin riktighet, och den 26 fick Wrangel tillåtelse att sända det grofva artilleriet, som blefve alltför besvärligt för hären att medföra, till Pomern och stanna i Demmin »tills armén komme i närheten». Tillika ålades han påskynda anstalterna för expeditionen till Riga, så att, om der behöfdes mera hjelp, en sådan kunde lemnas med flottan. Den 2 Maj fick Wrangel en utförlig föreskrift för truppernas aftåg ur Danmark, och de svenske underhandlarne ålades underrätta Wrangel så snart de fordrade punkterna voro medgifna, på det han derefter måtte kunna bryta upp med hären; men de erhöllo ingen befallning att fördröja underhandlingarna, hvilket säkerligen skett, om konungen då haft för afsigt att förnya kriget.

Den 12 Maj blef ändtligen i Köpenhamn afslutadt ett fördrag mellan Danmark och Holstein, hvars hertig genom detta fördrag erhöll suveränetet öfver Sleswig, jemte amtet Schwabstadt. Sedermera rörde underhandlingarna besittningen af ön Hven, återställandet af de handelsfartyg, som vid krigets början blifvit af danskarna uppbringade, samt utlemnandet af det antal ryttare, som i fredsfördraget var bestämdt. Att danskarne, ehuru de framför allt bort vara angelägna om de svenska truppernas aflägsnande, likväl läto hela Maj månad förflyta, utan att ingå på dessa i sig sjelfva föga betydande fordringar, torde väl sannolikast få tillskrifvas van Beuningens uppmaningar, jemte kännedomen om att en holländsk flotta af 24 skepp låg för ankar vid Doggersbank, färdig att inlöpa i Östersjön. Troligen hoppades de också, att de svenska trupperna skulle i alla fall nödgas med det snaraste utrymma Danmark för att draga till Brandenburg.

I början af Maj, sedan de danska värfningarna blifvit instälda, återupptogos underhandlingarna om förbundet; men danskarne ville endast ingå ett försvarsförbund, hvilket icke skulle omfatta något er-

öfradt land eller vara bindande mot någon fiende, som Sverige redan hade eller framdeles kunde få under det pågående kriget. Svenskarne åter fortforo att framför allt fordra ett närmare bestämmande af den artikel i förbundsfördraget, som afsåg alla främmande flottors uteslutande från Östersjön, hvilken punkt var för danskarne med afseende å förhållandet till Holland just den ömtåligaste och den, som från början mött mesta svårighet. Mot denna punkt strandade ock det föreslagna förbundet; men med förslaget till fredsfördragets bihang blef man ändtligen färdig mot slutet af Maj, hvarvid det visade sig att en söndring uppstått mellan de båda svenska underhandlarne. Riksrådet Bielke hade från början med en viss förtrytelse sett, att hofrådet Coijet, som vid roskildska fredsunderhandlingarna biträdt endast såsom sekreterare, nu blifvit ställd vid hans sida, och hade derföre sökt, så mycket han kunnat, ensam leda underhandlingarna. Han hade äfven, jemte de gemensamma berättelserna om underhandlingarnas fortgång, skrifvit särskilda till konungen, och Coijet hade gjort på samma sätt. Så länge man kunnat, hade man likväl sökt hålla denna oenighet hemlig, men när bihangsförslaget skulle upprättas, utbrast den offentligen, emedan Coijet vägrade ingå på åtskilligt, som Bielke medgaf. Den förre följde noggrant konungens föreskrifter, men den senare sökte icke sällan mildra dem till Danmarks fördel, och då det under följande tider visade sig att Bielke icke var oåtkomlig för gåfvor från främmande makter, har han ådragit sig misstankar, att sådant äfven kunnat vara förhållandet vid detta tillfälle.

Carl Gustaf, som fortfarande vistades i Göteborg, der han behöll ständerna samlade för att afvakta utgången af underhandlingarna i Köpenhamn, hade den 14 Maj från sitt sändebud i Tyskland fått underrättelse, att konung Leopold förehade ett infall i Pomern och Holstein, med anledning hvaraf Carl Gustaf den 22 Maj skref till Björnklou, att han ämnade, så snart han något så när kommit till riktighet med Danmark, begifva sig till Kiel eller Wismar samt sedermera så sakta tåga framåt med hären, till dess han finge veta, om freden i Tyskland kunde återställas. Samma dag utfärdade han ock kreditiv för Nils Brahe och Björnklou att hos romerska rikets furstar och ständer klaga öfver Österrikes förhållande mot Sverige.

Emellertid hade den vackra årstiden nu framskridit så långt, att konungen icke längre kunde dröja hemma, utan afskedade ständerna den 21 Maj och gick den 5 Juni ombord för att afgå till hären, sedan han befalt riksrådet att vid rikets styrelse rätta sig efter den år 1655 gifna föreskriften. Samma dag gaf han ock sina ombud i Köpenhamn tillkänna sin vilja i afseende å det uppgjorda bihangsförslaget. I vissa punkter gaf han efter för danskarnes påståenden, i andra åter ålades ombuden att på intet vilkor gifva vika. Slutligen erhöllo de befallning att, när deras uppdrag vore fulländadt, »komma till honom derute», hvilket visar, att han då ännu förmodade de tvistiga frågorna

snart kunna afgöras, och ännu den 11 Juni skref han till Björnklou om att föra sina vapen mot Brandenburg.

Konungen seglade förbi Lilla Belt, förbi ön Als och landsteg i Flensburg, der underhandlare mötte honom från alla håll — från de tyska i Frankfurt församlade kurfurstarne, från Brandenburg, England, Holland och Frankrike. Alla antogo, att hans nästa företag gälde Brandenburg och Österrike. Mot Brandenburg hade konungen nu betydligt stegrat sina fordringar. Han yrkade nemligen, att kurfursten skulle återinträda i vasallförhållandet under Sverige, förnya fördraget i Königsberg, afskeda sin här och ersätta den skada han genom sitt vankelmod vållat konungen. Dessa stegrade fordringar visa tillräckligt, att Carl Gustaf då närmast tänkte på ett anfall mot Brandenburg.

Under tiden hade nya tvisteämnen uppkommit mellan Sverige och Danmark. Den danske kommendanten i Bremervörde, Eggerich, hade vägrat öfverlemna fästningen till svenskarne, under förklaring att han numera vore i Österrikes tjenst samt ej kunde lemna fästningen åt någon annan än konung Leopold. Så snart detta inberättades till Carl Gustaf, gaf han genast Wrangel tillsägelse att göra Bremervördes utrymmande till ett af vilkoren för svenska härens aftågande från danska området, hvilket åter hade till följd en förklaring från de danska underhandlarne, att Eggerich handlade mot erhållna föreskrifter, hvaremot Eggerich påstod sig hafva fått bestämd befallning att ej uppgifva fästningen.

Ett annat tvisteämne var besittningen af Romsdalen i Norge. Sedan Trondhiems amt blifvit öfverlemnadt åt svenskarne och Lorens Creutz utnämnd till landshöfding derstädes, hade en af dennes första embetsåtgärder varit att tillika med siste danske länsherren derstädes, Peder Wibe, utstaka gränserna för denna Sveriges nya besittning. Wibe sökte dervid bibehålla Romsdalen åt Danmark, påstående att den alltid haft särskild länsherre eller ock Trondhiems länsherre fått särskildt förläningsbref å Romsdalen. Creutz åter visade, att Romsdalen alltid både i judicielt och administrativt hänseende tillhört Trondhiems län; men det oaktadt vidhöll Wibe sitt påstående, hvarföre Creutz hänsköt frågan till sin konungs afgörande. Carl Gustaf förklarade sig ej veta af några smärre län i Norge, utan endast fyra större: Bohus, Aggerhus, Bergens och Trondhiems, under hvilka alla smärre lydde, och då det var bevisadt, att Romsdalen hört under Trondhiems län, ålade han sina ombud att i fördragsbihanget införa en ny artikel, hvari alla fögderier inom Trondhiems län samt deribland uttryckligen Romsdalen skulle omförmälas.

En tredje tvistepunkt rörde Sveriges besittning å Guinea-kusten. Henrik Carloff, en af direktörerne i det svenska afrikanska kompaniet, hade för idkad oloflig handel blifvit afsatt från denna befattning och derefter flyttat till Ost-Friesland. Vid underrättelsen att krig utbrutit mellan Sverige och Danmark skaffade han sig ett danskt kaparebref och utrustade ett kaparefartyg, med hvilket han seglade till Guinea-

kusten samt bemäktigade sig den svenska skansen Cabo Corso, jemte kompaniets alla dervarande tillhörigheter, äfvensom ett i hamnen liggande fartyg. Efter denna våldsbragd seglade han med rikt byte till Europa och kom i Juni månad till Glückstadt, hvarifrån han med största delen af sitt rof flydde till Holland. Då enligt en punkt i roskildska fredsfördraget alla pris, som ej före afslutandet af fördraget i Tosterup voro bragta i en hamn, tillhörig den makt, under hvilken pristagaren lydde, skulle återställas åt egaren i samma skick, som när de togos, fordrade Carl Gustaf af danska kronan fästningens och det tagna fartygets återlemnande samt ersättning för all den förlust det afrikanska kompaniet genom den danska kaparens förvållande lidit.

Stridigheterna rörande ön Hven voro för öfrigt ännu ej bilagda, men den vigtigaste tvistepunkten var dock ännu alltid frågan om Östersjöns stängande för främmande flottor. I denna punkt kunde konung Fredrik ej gifva efter utan att bryta med Holland, hvarigenom han i sjelfva verket gjorde sig beroende af Sverige. Å andra sidan åter var denna punkt af synnerlig vigt för Carl Gustaf, emedan Danzigs eröfring och Preussens besittning väsentligen berodde af möjligheten att kunna utestänga hvarje holländsk flotta från Östersjön. I det danska motförslaget till fördragsbihanget var också denna punkt utelemnad. I afseende å ön Hven ville danskarne väl medgifva dess afträdande, men icke såsom en tillhörighet till Skåne, och ordalydelsen i det danska motförslaget tycktes gifva en antydning, att detta afträdande blifvit mot rätt och billighet Danmark aftvingadt. I fråga om Romsdalen yttrade de danska ombuden, att de voro öfvertygade, det Peder Wibe handlade mot sin konungs befallning, och i afseende å Bremervördes utrymmande försäkrade de, att befallning derom afgått till Eggerich. Någon ersättning för Carloffs tilltag ville de ej vidkännas.

Nu synes Carl Gustaf hafva förlorat tålamodet och tanken på ett förnyadt anfall mot Danmark hafva på allvar hos honom uppstått. I de bref han den 15 och 16 Juni aflåtit från Flensburg till sina ombud, yrkade han ett bestämdt svar från danskarnes sida och hotade vidtaga andra åtgärder, om han blefve längre uppehållen. Han synes likväl hafva befarat, att dessa hotelser ej skulle verka tillräckligt och befalte derför den 17 Juni, sedan han fått underrättelse om Carloffs rymning, att underhandlarne ej skulle underskrifva fördragsbihanget förr, än närmare befallningar från konungen ingått.

Vid denna tid fick konungen likväl en ny anledning att påskynda fördragets afslutande med Danmark för att hafva fria händer på annat håll. Staden Magdeburg, som hårdt ansattes af kurfursten i Brandenburg, hvilken ville beröfva staden sin riksfrihet, begärde hjelp af Sverige, och den 21 Juni fingo trupperna i Jutland befallning att hålla sig marschfärdiga. I Jutland lågo då 5 regementen, på Fyen 10, de öfriga i Holstein. De danske underhandlarne tycktes nu blifva mera eftergifvande, och den 28 Juni synes konungen i anledning deraf återkommit från afsigten att anfalla Danmark. Han gaf nu sjelf efter i

åtskilligt och befalte sina ombud underteckna fördraget, om blott de danska ombuden gåfve en bestämd förklaring, hvilken icke ens behöfde vara skriftlig, huru många skepp Danmark ville lemna till hjelp, i händelse en främmande flotta sökte intränga i Östersjön. Han ville nöja sig med, om endast 8 danska krigsskepp dervid biträdde, och skulle sjelf sända 40. Danmark var likväl nu bragt i sådant trångmål af Holland, som redan beslutat afsända en flotta till Danzigs befriande, och van Beuningen var så verksam i Köpenhamn, att de danske underhandlarne förklarade sig omöjligen kunna bifalla äfven de så betydligt nedsatta fordringar, hvarmed Carl Gustaf nu ville låta sig nöja. Dock blef Owe Juel afsänd till honom för att fortsätta underhandlingarna.

Dessa kunde likväl nu mera icke leda till någon påföljd, emedan just vid denna tid Carl Gustaf beslöt sig för att anfalla Danmark. Att detta för hela återstående delen af Carl Gustaf lefnad så vigtiga beslut vidtogs mellan den 28 Juni och den 1 Juli, vittna de bref, han dessa dagar aflät till sina underhandlare, hvilka han i det förra brefvet befalte, under ofvan nämnda förutsättning, underteckna fördraget, men i det senare att söka förevändningar för underhandligarnas fortsättande, äfven om danskarne ginge in på alla hans fordringar.

Detta beslut och de åtgärder, hvartill det ledde, väckte stort uppseende och ådrogo Carl Gustaf bittert klander af hans samtid samt hafva äfven af högt aktade forskare i våra egna häfder blifvit strängt bedömda. Man har antagit egentliga anledningen till detta beslut om krigets förnyande hafva varit, att Carl Gustaf ångrat, det han ingått freden i Roskild och icke gjort slut på Danmarks sjelfständighet. Man har äfven antagit, att detta beslut varit fattadt redan i medlet af April och att hans senare tillgöranden endast gått ut på att vinna tid för att kunna verkställa detta beslut under den årstid som dertill var den tjenligaste.

Hufvudsakliga och, så vidt vi veta, enda anledningen till detta senare antagande har varit en uppgift, som förekommer i Erik Dahlbergs dagbok, att han den 18 April blifvit kallad till konungen, som då vistades i Göteborg, och af honom fått befallning att så hastigt som ske kunde begifva sig till Seland, till riksamiralen Wrangel, hvilken då var i full verksamhet med att i öfverensstämmelse med roskildska fredsfördraget öfverföra de svenska trupperna från Seland till Fyen och Jutland. Om Wrangel vid Dahlbergs ankomst ännu hade på Seland tillräcklig styrka att kunna mäta sig med den danska, som kunde anfalla honom från Köpenhamn, så skulle han stanna på Seland och under hvarjehanda förevändningar uppskjuta truppernas dragande derifrån; men vore större delen af manskapet redan derifrån, så skulle han utrymma Seland, för att icke hos danskarne väcka misstroende och missnöje, samt i sådant fall hålla Fyen starkt besatt och äfven väl besätta Fredriksodde, Hals skans, Wensyssel samt Sonderborg på ön Als. Konungen hade nemligen, sedan han märkt »huru falskeligen konungen af Danmark colluderade med holländarne», beslutat »föra sina vapen-

tillbaka och af nyo med krig angripa konungen af Danmark», hvilken konungens afsigt Dahlberg dock skulle »hålla hos sig på det allrahemligaste», då ingen af riksens råd, utom riksdrotsen, hade någon kunskap derom. Dahlberg skulle också muntligen till riksamiralen framföra konungens befallningar, men tillika medföra ett särskildt bref eller kreditiv, i hvilket riksamiralen skulle förständigas att hafva fullt förtroende till hvad Dahlberg kunde säga honom, emedan hans maj:t hade betänkande sådant att förtro pennan.»

Vi vilja icke bestrida sanningsenligheten af denna uppgift, meddelad af en så trovärdig man som Dahlberg, och det är äfven både möjligt och troligt att, i harmen öfver de danske underhandlarnes undanflykter och under öfvertygelsen, att danske konungen var i hemligt förstånd med Holland, i Carl Gustafs lifliga sinne, som i allmänhet var mycket fruktsamt på planer, af hvilka dock ej på långt när alla blefvo fullföljda, redan vid denna tid kunnat uppstå tanken på ett nytt krig mot Danmark; men hela hans följande, ännu i behåll varande brefvexling med sina ombud i Köpenhamn, med Wrangel och med Björnklou vittnar, att denna tanke snart åter blifvit frånträdd och att hans verkliga afsigt under hela tiden för denna brefvexling var att, så snart förbundsfördraget eller bihanget till fredsfördraget med Danmark var undertecknadt, tåga mot Brandenburg för att tillförsäkra Sverige besittningen af Preussen och Kurland. Hade han redan i April fast beslutat anfalla Danmark, så hade detta anfall kunnat ske vida lättare vid denna tid, då en holländsk flotta icke kunde komma Danmark till hjelp, än vid den tid det sedermera skedde. Äfven bör anmärkas, att de flesta tvistefrågorna, som fördröjde underhandlingarna, uppstodo från danskarnes sida — om ön Hven, om Romsdalen, om Bremervörde, om antalet ryttare, hvilka Danmark skulle lemna Sverige. Dessa tvistefrågor voro ock i sig sjelfva af så ringa vigt i förhållande till olägenheterna för Danmark att, under hela den tid tvisten derom pågick, behålla de svenska trupperna inom danskt område, att de svårligen kunna betraktas annorlunda än såsom förevändningar för uppskjutande af hufvudfrågan om Östersjöns stängande för främmande flottor. Såsom redan är anmärkt, kunde Danmark icke ingå häruppå utan att bryta med Holland och göra sig beroende af Sverige, likasom å andra sidan denna fråga var af synnerlig vigt för Carl Gustaf, emedan eröfringen af Danzig och bibehållandet af Preussen såsom svensk besittning väsentligen berodde deraf. Det sannolikaste blifver således, att Carl Gustaf varit villig att bibehålla freden med Danmark, derest danska regeringen ingått på förslaget om Östersjöns stängande, men när tiden förgick och detta förslag ej antogs, beslutat genom ett nytt krig söka sätta sig i besittning af inloppen till Östersjön, innan han fördjupade sig i Tyskland, lemnande bakom sig Danmark i hemligt förbund med Holland. Denna makt och dess nitiska ombud i Köpenhamn, Conrad van Beuningen, ledd både af gammal motvilja mot Sverige och af lofvärd omtanke om sitt lands fördelar, gjorde också allt för att hindra uppgörelsen

mellan Sverige och Danmark, och likasom Holland förhindrade Sverige att i Brömsebro-freden vinna de vigtigaste bland de landskap, det sedermera förvärfvade i den roskildska, utgjorde det ock nu det största hindret för Sverige att af denna fred draga dermed åsyftade fördelar. Det är således Holland och särskildt van Beuningen man hufvudsakligen har att tillskrifva underhandlingarnas fördröjande och krigets förnyande [1]).

Andra kriget mot Danmark 1658.

Den 7 Juli församlade konungen, som då vistades i Gottorp, de ledamöter af riksrådet, som der befunno sig. De voro riksamiralen Carl Gustaf Wrangel samt riksråden Gustaf Banér, Gabriel Oxenstierna, Clas Tott och Christofer Carl von Schlippenbach. Konungen klagade öfver danskarnes beteende vid de pågående underhandlingarna och frågade riksråden om de funno rådligt, att man nu, då polackarne redan begynt anfalla de svenska trupperna och belägrade Thorn, lemnade Danmark i sådan ovisshet om ställningen. Wrangel tillstyrkte, att man ännu borde afbida danska regeringens svar, men de öfrige att, om ej fördraget redan var afslutadt i Köpenhamn, skulle de svenske underhandlarne få befallning att ej afsluta detsamma, hvilket ock blef konungens beslut, hvarom de svenska ombuden skulle underrättas. Derefter reste Wrangel tillbaka till Middelfart, sedan han fått del af konungens plan.

Ännu synes likväl konungen hafva hyst en viss tvekan, ty först den 18 Juli fick Wrangel befallning att föra hela svenska hären till Kiel, hvarifrån den skulle öfverskeppas till Seland. Han erhöll derjemte en hemlig instruktion, som synes antyda, att konungen ej ämnade sjelf deltaga i det förestående anfallet mot Danmark. Wrangel skulle med första gynnande vind gå från Kiel till Seland och, så snart fyra rytteriregementen voro landsatta, skulle de gå rakt på Köpenhamn för att afskära det från all undsättning. Under tiden skulle det öfriga folket landsättas eller öfverföras från Fyen och fotfolket derefter så skyndsamt som möjligt föras på vagnar till Köpenhamn för att taga staden och danska flottan. Emellertid skulle den svenska gå till sundet och framför allt tillse, att danske konungen ej måtte undkomma sjöledes. Strax efter Köpenhamn borde Kroneborg angripas och sedermera hälften af fotfolket jemte omkring 800 ryttare provianteras på 10 till 12 veckor samt genast öfverföras till Norge för att intaga Christiania.

Några dagar derefter, den 23 Juli, höll Carl Gustaf i Wismar en ny öfverläggning med närvarande ledamöter af rådet, i hvilken, utom de ofvannämnde, hvaribland Wrangel dock nu saknades, äfven Carl

[1]) Se *Adlersparre*, Historiska samlingar. Stockholm 1822. V: 23—176. — Grefve *Erik Dahlbergs* egenhändigt författade dagbok. Stockh. 1823, sid. 158. — *Geijerstam*, Om orsakerna till konung Carl X Gustafs anfall på Danmark i Augusti 1658. Stockh. 1854. — *Carlsson*, Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset. I: 345—372. — Jfr *Fryxell*, Berättelser ur Svenska historien. XII: 45—60.

Mauritz Lewenhaupt, Jakob Casimir De la Gardie, Wilhelm Taube och Arvid Forbus deltogo. Konungen upprepade här sina klagopunkter mot Danmark, som fortfore att undandraga sig uppfyllandet af Sveriges rättmätiga fordringar och roskildska fredsvilkoren. Han bedyrade, att han aldrig förut ämnat angripa Danmark, utan först medan han var på resan och redan brutit upp, fattat ett sådant beslut, dertill drifven af danskarnes egen motvillighet. Utom de anförda klagopunkterna voro hufvudsakligaste skälen för ett anfall mot Danmark dels att, enligt en uppgift af Corfitz Ulfeldt, danskarne ämnade mörda de på Fyen varande svenskarne; dels och förnämligast, att man ej kunde vänta någon betydligare framgång mot andra fiender, innan man vunnit full trygghet å danska sidan. Af dessa orsaker borde man genast angripa Danmark, hvilket också enhälligt tillstyrktes af de närvarande riksråden. Man skulle tillika påstå, att detta anfall icke vore något nytt krig, utan endast en fortsättning af det som under året 1657 blifvit af Danmark begynt, men som ej kunde anses slutadt, då Danmark icke uppfylt de öfverenskomna fredsvilkoren. Det vigtiga beslutet var sålunda nu fattadt, och det återstod endast att bringa det till verkställighet.

Konungen var för öfrigt så säker om framgång, att han redan vid detta tillfälle uppgjorde så väl en beräkning öfver de trupper, han kunde få ur Danmark att använda mot kurfursten af Brandenburg, nemligen 2,000 ryttare och 7,000 man fotfolk, som äfven en plan till Danmarks styrelse och förvaltning under svensk lydnad. Seland, Laaland och Falster skulle tillsammans utgöra ett län, Fyen och Jutland ett. En hofrätt skulle inrättas på Seland, en annan i Jutland och en tredje i Norge; högskolan flyttas från Köpenhamn till Göteborg; hyllningen ske i Skåne på det sätt, att konungen skulle bära svenska kronan, med den danska på ett bord nedanför; konungatiteln blifva: »Sveriges, Götes, Danmarks, Norges och Vendes konung»; Sveriges styrelsesätt införas, men landet i öfrigt blifva vid sina egna lagar. De ofrälse stånden inom Danmark och Norge skulle troligen understödja saken, emedan de derigenom komme i åtnjutande af den större frihet, Sveriges ofrälse stånd egde. Danska adeln deremot vore ej att lita på, ty den komme att förlora de större företrädesrättigheter den innehade och blifva nedflyttad till de mindre omfattande, som voro den svenska adeln tillerkända. Den skulle ock derföre ej erhålla några vigtigare platser, utan genom åtskilliga besvärliga inrättningar förmås att utflytta, helst till Ingermanland o. s. v.

Med sådana planer och så säker förhoppning att hastigt och utan svårighet göra slut på Danmarks sjelfständighet, för att sedermera, tryggad från detta håll, föra sina vapen mot Sveriges öfriga fiender, började Carl Gustaf detta nya krig mot Danmark. Han innehade nu Skåne med dertill gränsande landskap och var således säker från detta håll; men deremot var han ej nu skyddad af isen mot anfall af en holländsk flotta. Företagets framgång berodde således väsentligen af skyndsamheten i verkställandet. Det hade ock så mycket säkrare ut-

sigt att lyckas, ju mindre man i Danmark var beredd på ett sådant anfall, och Carl Gustaf beslöt derföre att utan någon vidare varning eller särskild krigsförklaring öfverfalla och intaga Köpenhamn. Detta sätt att börja kriget utgör vida mera än dess företagande en fläck på Carl Gustafs minne. Att han, under flera månader uppehållen af danskarnes betänkligheter, slutligen beslöt sig för att söka tvinga dem till det yrkade förbundet, då han väl inság, att han i annat fall skulle af Danmarks och Hollands förenade flottor kunna stängas från förbindelsen med Sverige, så snart han väl fördjupat sig i Tyskland, kan både förklaras och försvaras; men att han försåtligt öfverföll Danmark, utan att först förelägga det valet mellan förbund eller krig, strider alltför mycket mot hederns fordringar och mot den ridderlighet, som i alla tider varit så högt skattad af svenska folket, att kunna försvaras, om det ock kan förklaras ur den tidens alltför lösliga uppfattning af pligterna folken emellan.

Det gör ock ett särdeles vidrigt intryck att af Dahlbergs dagbok finna, huru han på konungens befallning reste till Köpenhamn för att, begagnande då rådande vänskapliga förhållande mellan Sverige och Danmark, göra sig nära bekant med fästningsverkens beskaffenhet; huru han i sådant ändamål medförde två ingeniörer, hvilka utgåfvos såsom hans tjenare; huru han i Köpenhamn blef på det vänligaste mottagen och så undfägnad, att han nästan hvarje afton »med godt rus måste gå till sängs», men icke desto mindre begagnade morgnarne, förr än någon var uppe, att taga en grundritning af Köpenhamn för att bringa staden i svenskarnes händer, o. s. v.

Från Wismar begaf sig Carl Gustaf till Kiel, der han fann den styrka samlad, som stått i Holstein, Sleswig och Jutland, och hvilken uppgick till omkring 4,000 man fotfolk och 1,200 ryttare eller, enligt en annan uppgift, till 4,300 man fotfolk och 2,900 ryttare, i hvilket antal dock sannolikt de å Fyen förlagda trupperna äro inbegripna. Den 4 Augusti inskeppades trupperna och den 5 tidigt på morgonen gick konungen sjelf ombord på Wrangels amiralskepp. Ingen, utom konungens förtrogne, visste hvart kosan skulle ställas. De fleste trodde dock att det gälde Brandenburg.

Flottan bestod af 11 örlogs- och 60 transport-fartyg. Konungen hade först ämnat låta den styra rakt till Köpenhamn för att taga denna stad, innan danskarne hunne rusta sig till något motstånd; men hans generaler ansågo ett sådant företag alltför vådligt, emedan en landstigning vid en befästad större stad under ögonen på en talrikare, om ock oordnad fiende lätt kunde misslyckas. Det sattes vidare i fråga att verkställa landstigningen vid Kiöge, endast 3 mil från Köpenhamn, men derför mötte hinder af hamnens beskaffenhet. I båda fallen skulle ock flottan fått göra en längre segling, och man kunde ej räkna på, att vinden skulle fortfarande vara lika gynsam, som då flottan lemnade Kiel. Man bestämde sig derföre att landa vid Korsör, den bland Selands hamnar som låg Kiel närmast, ehuru på 16 mils afstånd från Köpenhamn.

Den 7 Augusti anlände flottan till Korsör och den 8 var landstigningen fulländad. Samma dag, det var en söndag, kom, midt under gudstjensten, första underrättelsen om denna landstigning till Köpenhamn. Här rådde nu den största villervalla och förskräckelse. Fästningsverken voro i det uslaste skick. På flera ställen kunde man rida öfver vallen, bröstvärnet var knappt alnshögt och de vidlyftiga utanverken förfallna. I staden funnos ock endast 400 man krigsfolk. Hade Carl Gustafs första plan att landstiga vid dervarande hamn blifvit följd, så hade den efter all anledning lyckats. Men den 8 stod svenska hären ännu i Korsör, den 9 i Slagelse och den 10 i Ringsted. För att förvilla danskarne och afhålla dem från motstånd lät Carl Gustaf utsprida, att svenskarne icke kommit i någon fiendtlig afsigt, utan endast för att hjelpa konung Fredrik mot hans upproriska adel. Clas Tott, som skickades förut med rytteriet, lyckades i byarna öfverrumpla flera hundra i dansk sold varande ryttare, af hvilka de fleste gingo i svensk tjenst. Först den 11 Augusti kom Carl Gustaf i närheten af Köpenhamn.

Der hade under tiden en helt annan anda blifvit rådande, än som röjt sig vid första underrättelsen om det så oväntade anfallet. Man hade rådt konung Fredrik att fly till Norge, men han vägrade, sägande, att »han ville dö såsom fogeln i sitt näste» och ej i farans stund öfvergifva de sina. Samma tänkesätt yttrade ock hans drottning och flere bland Danmarks stormän. Utan att förlora ett ögonblick vidtogos de åtgärder, som af omständigheterna påkallades. För att, om möjligt, vinna fred och förlikning sändes riksråden Christen Skeel och Mogens Hoeg till Carl Gustaf, men tillika inkallades alla i stadens granskap varande trupper, så att besättningen genast ökades till 1,200 man. Det beslöts, att man skulle gå man ur huset för att arbeta på vallarnes iståndsättande, och att förstäderna skulle brännas, i fall förlikning vägrades. Genast sändes ock riksrådet Ove Juel till Berlin för att begära kurfurstens understöd. Conrad van Beuningen uppmanade till tappert och ihärdigt motstånd, försäkrade, att en holländsk flotta skulle snart komma Danmark till hjelp, samt reste sjelf redan samma dag till Amsterdam för att påskynda denna flottas utrustande.

Följande dagen, den 9 Augusti, uppkallades borgerskapet på slottet, Då stadens äldste borgmästare Hans Nansen här frågade de församlade borgare, hvad man skulle svara på konungens uppmaning till dem att väpna sig, ropade en garfvare, att det vore synd och skam, om man öfvergåfve konungen och staden endast för svenskarnes hotelser och utan att hafva sett fienden i ögonen. Hade man först försökt en hård dust och blifvit tvingad att gifva sig, vore man ursäktad, men eljest icke. Dessa hurtiga ord slogo an på de öfrige närvarande, som ropade om hvarandra, att de ville försvara sig så länge de kunde; när de ej längre kunde det, vore det tids nog att bedja om nåd. Några ögonblick derefter inträdde konungen, åtföljd af rådet. Han var så upprörd, att han ej sjelf förmådde uppläsa sitt tal, utan det skedde af hans

kansler, som gjorde en framställning af den hotande faran, förklarade att konungen beslutat våga allt för dess afvärjande samt frågade om borgerskapet dervid ville vara honom behjelpligt. Borgmästaren svarade: »Vi hafva hört sägas, att den sista olyckliga freden påskyndades derföre, att man trodde sig ej kunna lita på Köpenhamns borgerskap; men nu kan jag försäkra eders maj:t om detta borgerskaps trohet och att det skall våga gods och lif för ers maj:t.»

Ryktet om detta manliga beslut spridde sig hastigt kring staden och lifvade allas sinnen. Studenterne gåfvo ett lika behjertadt svar och läto anteckna sig bland stadens försvarare. Likaså bodbetjenter och handtverkarelärlingar. Hvarje husegare anskaffade en våt oxhud och ett kar fullt med vatten för att genast kunna släcka elden, om staden blefve skjuten i brand af svenskarna, och allt flyttbart infördes från förstäderna, på det dessa skulle när som helst kunna afbrännas, så att fienden icke i dem kunde finna skydd. Grafvarna upprensades, vallarna förbättrades, fästningsverken förstärktes med en ny rad af palisader. Unga och gamla, män och qvinnor hjelpte till. Konung Fredrik lät slå upp sitt tält invid vallen för att vara faran och arbetena på försvaret så nära som möjligt samt visade sig tidt och ofta bland de arbetande, icke sällan åtföljd af drottningen och kronprinsen.

Den 10 Augusti lät han utfärda en kungörelse, som gaf Köpenhamns borgare vida större rättigheter än förut. Folket mönstrades och befans utgöra något öfver 7,000 man — 3,000 soldater och matroser, 3,000 borgare, 1,000 handtverkslärlingar och bodsvenner samt 300 studenter. Hans Schack förde öfverbefälet, krigsfolket anfördes af Hans Ahlefeldt och konung Christian IV:s naturlige son Ulrik Christian Gyldenlöve. Joachim Breda var stadens kommendant. Arbetet på fästningsverken fortgick med rastlös ifver, kanoner och slangor fördes upp på vallarna och allestädes beredde man sig att modigt möta fienden. Man var dock ej blind för den hotande faran och, när det led mot aftonen, befalte konungen, att en hvar skulle infinna sig i aftonbönen och der »med trofast hjerta bedja Gud, att de utskickade rådsherrarne måtte återkomma med fredens ljufliga budskap.»

Dessa herrar hade den 9 Augusti på aftonen kommit till Carl Gustaf, men fingo ej företräde förr än den 10, tidigt på morgonen. De frågade om orsaken till det nu skedda anfallet, försäkrade, att konung Fredrik ville göra allt för fredens bibehållande, samt begärde att få börja underhandlingar härom. Carl Gustaf svarade med ett tal, som räckte en hel timme och hvari han uppräknade hvad han haft att beklaga sig öfver så väl under förra kriget, hvilket Danmark mot honom orättvist begynt, som under de senast förda underhandlingarna. Slutet på talet var, att konungen tvingades förekomma det anfall, han visste Danmark tillämna mot honom. Danskarne invände, att hvad under sista kriget blifvit brutet hade genom freden blifvit försonadt, och att obevista misstankar om framtida afsigter icke vore någon giltig krigsanledning. De bådo ännu en gång, att en underhandling måtte

få öppnas; men konungen svarade med ett upprepande af sina klagopunkter och visade dem slutligen till de svenska riksråden. De ville dock hellre underhandla med konungen sjelf, och han frågade dem då, om de för sina egna personer ville söka hans beskydd; men de svarade, att de ej tänkte på sitt enskilda väl, utan endast att kriget måtte förekommas. »Derom hafven I redan fått besked», genmälde Carl Gustaf, och detta blef äfven hans slutliga svar. »Välan», sade då den ene bland de afsände, »i himlen finnes det en rättvis Gud, och i hans hand anbefalle vi oss och vårt fädernesland.»

Sedan de återkommit i sina rum, inträdde till dem riksrådet Schlippenbach och riksmarskalken Gabriel Oxenstierna, åt hvilken konungen uppdragit att föra den underhandling, som kunde ifrågakomma. Någon sådan förekom dock icke. Schlippenbach förehöll danskarne, att deras orättvisa anfall tvungit Carl Gustaf att öfvergifva sina i Polen vunna fördelar och bryta det löfte han gifvit Rakoczy. Danskarne hade således på sitt samvete de 30,000 fallne siebenbürgarne så väl som allt det blod, som blifvit utgjutet i Lifland, Estland och Finland, emedan det varit från Danmark, som czaren blifvit lockad till krig mot Sverige. Nu hade danskarne sammangaddat sig med Sveriges fiender och förhalat underhandlingarna, så att svenskarne gått miste om bästa årstiden att föra sina vapen annorstädes. »Dock», tillade han, »vi skola lätt öfvertyga verlden om rättvisan af detta vårt anfall, sedan vi först eröfrat hela edert rike, hvilket jag hoppas snart skall vara gjordt. I kunnen klarligen se eder undergång för ögonen. Gud är den, som välden tager och gifver, och nu är Danmarks sista tid kommen. Jag råder eder att med undergifvenhet söka segrarens nåd och beskydd, ty det vore skada, om en stad sådan som Köpenhamn blefve förstörd. Det kan ju också göra eder alldeles detsamma, om eder konung heter Fredrik eller Carl Gustaf, endast I rädden eder sjelfva från förderfvet.» Efter sådana yttranden och sedan de danska sändebuden öfvertygat sig, att någon fredlig uppgörelse ej kunde tillvägabringas, återvände de till Köpenhamn under natten mellan den 10 och 11.

Härmed var ock all utsigt förbi att i godo bilägga de tvistepunkter, som fördröjt underhandlingarna i Köpenhamn. Carl Gustaf hade haft fulla skäl att beklaga sig öfver de tidsödande betänkligheter, som dervid mött från danskarnes sida; men der lider intet tvifvel, att han nu kunnat tilltvinga sig danska regeringens bifall till allt hvad han då yrkade. Numera nöjde han sig dock ej härmed, utan Danmark skulle bringas helt och hållet under svensk lydnad. Likasom han i början af polska kriget kunnat tilltvinga sig de besittningar, för hvilkas skull han börjat kriget, men försakade denna säkra vinst för att vinna Polens krona, så försakade han också nu, för att vinna Danmarks, den väsentliga fördelen att i förbund med detta rike kunna stänga Östersjön, för hvilket förbundsvilkors uppfyllande han nu kunnat betinga sig hvilken säkerhet som helst. Hans förmätenhet att försaka det säkra myckna för att eftersträfva det osäkra allt blef äfven denna

gången straffad, och likasom hans beslut att låta hylla sig till Polens konung blef anledningen till hans motgångar derstädes, blef också hans beslut att underlägga sig hela Danmark vändpunkten för hans framgångar der.

Då de återkomna danska sändebuden berättade huru de blifvit mottagne och affärdade, spridde sig ryktet härom genast öfverallt i staden. Förbittringen mot svenskarne ökades häraf ytterligare och alla, hvilken samhällsklass de än tillhörde, beslutade nu att våga det yttersta för fäderneslandets räddning. Nu verkställdes ock det redan från början fattade, men under förhoppning om en fredlig uppgörelse uppskjutna beslutet att antända förstäderna.

Deras brand var den syn som mötte Carl Gustaf, då han den 11 Augusti red upp på Wallby (nu Fredriksbergs) backe. Han höll tillbaka sin häst, satt en stund förvånad och tyst samt utbrast slutligen: »Vid Gud, nu ser jag att Köpenhamn ämnar försvara sig och att vi få ett allvarsamt motstånd.»

Denna öfvertygelse delades äfven af det högre befälet i allmänhet, och man höll ett krigsråd för att öfverlägga om man borde genast storma staden eller företaga en formlig belägring. Erik Dahlberg rådde till det förra och ansåg sig kunna svara för framgången, om man genast löpte till storms; ty köpenhamnarne vore ännu oöfvade och villrådige, fästningsverken ännu ej iståndsatta. »Ja», tillade han, »jag åtager mig att med hästar och vagn åka öfver både grafvar och vallar rakt in i staden.» Generalerne åter trodde att en storm mot en mångdubbelt talrikare och till det yttersta förbittrad befolkning vore alltför vådlig och lätt kunde, om den misslyckades, medföra hela svenska härens undergång. Denna mening delades äfven af konungen, och så började nu en formlig belägring. Batterier uppfördes flerstädes och löpgrafvar anlades mot vallen vid Vesterport. Svenska högqvarteret togs i Utterslew. Under förhoppning att taga staden genom en öfverrumpling hade svenska hären icke medfört kraftigare artilleri än trepundiga kanoner, och innan gröfre stycken ankommo, kunde de belägrande ej uträtta mycket.

Danskarne å sin sida ökade oupphörligt sina förskansningars styrka och lade dessutom i de grunda farvattnen utanför Öster- och Vesterport starkt bestyckade pråmar, som besköto sidorna af de svenska skansverken och gjorde mycken skada. Den 13 Augusti gjorde danskarne med 2 sqvadroner rytteri och 200 man fotfolk ett utfall och lyckades öfverrumpla en svensk postering, så att omkring 70 man blefvo nedhuggna, 9 tillfångatagna och löpgrafvarna fylda. Denna första framgång mot de så fruktade svenskarne ökade betydligt tillförsigten hos de belägrade, som med ännu större ifver än förut arbetade på sina försvarsanstalter och nu äfven fingo rådrum härtill, medan svenskarne inväntade sitt belägringsartilleri. Hela den manliga befolkningen flyttade till vallarne och bodde i der uppförda kojor, jordkulor eller tält, dag och natt sysselsatt med arbeten på fästningverken, och

i dessa arbeten deltogo ej blott studenter, arbetskarlar, gesäller och bodbetjenter, utan äfven äldre borgare, prester, hofherrar och sjelfva riksråden. Äfven qvinnor visade samma ifver. I hvarje ögonblick kommo och gingo de, förande till sina män, bröder eller söner icke blott förfriskningar, utan äfven pålar, bräder, grus, jord och annat, som kunde behöfvas. På detta sätt blefvo inom några få dagar de väsentligaste bristerna å försvarsverken afhjelpta, och all misströstan hade numera försvunnit.

Detta oväntade motstånd föranledde nya rådplägningar inom svenska lägret. Man började befara, att belägringen kunde draga så långt ut på tiden, att en holländsk flotta kunde hinna komma de belägrade till hjelp, och att dervid Kroneborgs fästning, som beherskade smalaste delen af Öresund, kunde komma i holländarnes händer, då ändamålet med krigets förnyande, som just varit att utestänga holländarne från Östersjön, skulle blifvit förfeladt. Frågan var således nu, om man med odelad styrka skulle pådrifva belägringen af Köpenhamn eller med en del af den svenska styrkan börja en belägring äfven af Kroneborg. Det senare tillstyrktes synnerligast af Wrangel, men äfven af flera bland de öfriga generalerna, och blef också konungens beslut.

Den 15 Augusti sändes *Carl Gustaf Wrangel* att med 3,000 man belägra Kroneborg. Fästningen var väl försedd, men oenighet och missnöje rådde bland dess försvarare. Manskapet fick ej riktigt ut sin sold, ehuru penningar icke fattades, och häröfver uppstod mycket knot, hvilket snart kom till Wrangels kunskap. Han lät i hemlighet locka soldaterna och underbefälet medelst löften om bättre vilkor, derest de ingingo i svensk tjenst. Tillika lät han utsprida, att Köpenhamn redan var taget, hvaröfver glädjesalvor lossades i svenska lägret. Häraf lät det högre befälet narra sig, och en mängd qvinnor, som tagit sin tillflykt till fästningen, gjorde äfven allt för att öfvertala kommendanten Påvel Beenfeldt att icke låta det komma till en stormning, då, efter Köpenhamns intagande, det i alla fall icke tjenade till någonting att längre försvara Kroneborg. Detta i förening med knotet och missnöjet hos besättningen förmådde kommendanten att den 6 September uppgifva fästningen, då 77 kanoner, 860 centner krut, 6,700 kulor samt stora förråd af matvaror föllo i svenskarnes händer. Af besättningen öfvergick största delen genast i svensk tjenst, men både kommendanten och hans närmaste man, som jemte honom undertecknat kapitulationen, blefvo sedermera i Köpenhamn dömde till döden. Wrangel åter, som förut intagit Fredriksodde, vann ny ära och stor berömmelse genom eröfringen af Kroneborg, som äfven var en af de vigtigaste bland de danska fästningarna.

Belägringen af Köpenhamn gjorde deremot ringa framsteg och Carl Gustaf, som landstigit på Seland med så lysande förhoppningar, var nu så osäker om framgången, att han befalte rikstygmästaren Erik Stenbock, som förde befälet i Fredriksodde, förbättra dess fästningsverk, emedan konungen ville i nödfall draga sig tillbaka dit. De be-

lägrade gjorde ock flera lyckade utfall, och vid ett sådant, den 23 Augusti, då svenskarnes löpgraf var endast ett musköthåll från fästningsgrafven, föreföll en ganska hårdnackad strid, som kostade de belägrade 300 fångar och flera hundra döde, bland andra öfversten Svante Banér, som föll efter 30 sår. Bland de belägrade ansågo svenskarne de norske matroserne och »de svarte» (studenterne) vara de värste att strida emot. När Bielkenstierna kom med flottan den 29 Augusti, blef dock belägringen vida mera hotande än förut. Den leddes nu af *Gustaf Otto Stenbock.* Staden stängdes från sjösidan och samtidigt begynte de belägrades batterier kasta glödande kulor mot densamma. Äfven skyddade svenskarne nu sina arbeten bättre genom pålverk och andra förskansningar, så att utfallen icke hade samma framgång som förut. Tornet öfver Vesterport nedsköts kort derefter, äfven ett nytt i dess närhet uppfördt verk, och batterier uppstäldes tätt invid staden äfven mot dess östra sida. Efter Kroneborgs eröfring kunde ock de der tagna grofva kanonerna och mörsarne användas mot Köpenhamn och gjorde der icke ringa förödelse. Den 22 September råkade staden i brand på två ställen. Lifsmedlen begynte tryta och sjukdomar härjade bland den instängda befolkningen. Äfven Wrangels här kunde nu, efter Kroneborgs intagande, användas mot Köpenhamn, och belägringsverken fördes allt närmare staden. Eldsvådorna derinne blefvo ock allt talrikare, och ehuru de släcktes, blef dock befolkningen allt mera uttröttad af de ständiga arbetena, oron och hungersnöden, som för hvarje dag tilltog och visade sin verkan äfven i allt mera förödande sjukdomar.

För att ytterligare öka nöden i Köpenhamn och göra slut på all tillförsel dit från den gent deremot liggande Amager-ön, landsteg Carl Gustaf der under en stark dimma den 7 Oktober. Kort efter landstigningen anlände Wrangel med underrättelse att en stark holländsk flotta, som skyndade till Köpenhamns undsättning, redan hunnit Kattegat. Konungen beslöt då genast återvända till lägret utanför staden, men ville derförinnan ödelägga ön, så att inga lifsmedel skulle derifrån kunna införas till Köpenhamn, hvarföre han lät sina trupper sprida sig för att antända alla byarna. I konungens sällskap var vid detta tillfälle en fången dansk major Vandervec, som under förvirringen, när trupperna skingrade sig, smög sig från svenskarne och skyndade till Köpenhamn, medförande underrättelsen så väl om den holländska flottans snara ankomst, som att svenskarne nu vore spridda kring Amager och lätt kunde öfverrumplas. Genast beslöts ett större utfall, bestående af allt krigsfolket under konung Fredriks eget anförande. Vandervec följde med för att visa vägen. Strax utanför Köpenhamn stötte de på 300 nyss utskrifna småländska ryttare, hvilka snart blefvo skingrade, hvarefter det danska rytteriet skyndade till Dragör på Amager, der Carl Gustaf sjelf jemte Wrangel, pfaltzgrefven af Sulzbach och några andra bland de högre befälet hade stannat, med en obetydlig styrka. De voro nära att allesamman blifva fångna, då

major Leijonhjelm med en del af svenska fotfolket kastade sig emellan, men blef efter tappert motstånd tillfångatagen och hans trupp skingrad Carl Gustaf hade emellertid hunnit rida undan, men förföljdes så nära, att en dansk ryttmästare Mickel Skov redan fattat honom i axeln och hotade skjuta honom, om han ej gaf sig, då han med detsamma lyckades rycka sig lös och störtade sig med sin häst i vattnet samt blef upptagen på en svensk slup. Äfven Wrangel, som sjelf kastat sig midt in i striden, för att tillbakahålla den påträngande fienden, lyckades komma undan, ehuru icke utan mycken svårighet.

Efter detta företag, som hotade att blifva så äfventyrligt för Carl Gustaf, pådref han belägringen ännu ifrigare än förut för att kunna få Köpenhamn i sitt våld, innan holländska flottan hunne anlända. Belägringsarbetena hade också framträngt ända till 50 steg nära fästningsgrafven, och allt var färdigt till en stormning, då underrättelse kom, att holländska flottan var färdig att inlöpa i Öresund. Vid denna ovälkomna nyhet skyndade Carl Gustaf till Helsingör för att med Kroneborgs kanoner och sin i sundet liggande flotta möta denna nya fiende.

Genast vid första underrättelsen om svenska härens landstigning på Seland hade, såsom redan är nämndt, det holländska sändebudet i Köpenhamn, Conrad van Beuningen, begifvit sig till Haag för att påskynda utrustandet af en stark holländsk flotta till Danmarks hjelp. Dit hade äfven i samma ändamål danske residenten i Hamburg Gabel begifvit sig, och båda funno generalstaterna villiga att lyssna till deras uppmaningar. Förbundet med Holland hade vållat danskarnes betänkligheter vid underhandlingarna i Köpenhamn och ådragit Danmark det nya kriget; det var sålunda Hollands skyldighet att skynda till Danmarks bistånd, likasom detta tydligen äfven låg i Hollands intresse, emedan dess Östersjö-handel måste blifva allvarsamt hotad, om inloppet till detta haf kunde stängas af svenska fästningar och flottor. Således, ehuru Carl Gustaf gjorde de fördelaktigaste anbud för att bibehålla freden med Holland, erbjöd tullfrihet i sundet, fri tjäruhandel i hela Sverige och half tullfrihet för alla öfriga varor, samt skickade till sitt sändebud i Haag 22,000 rdr att dermed söka vinna de inflytelserikaste i landet, blefvo alla hans anbud förkastade. Likaså misslyckades hans försök att förmå den engelske protektorn att bistå honom med en engelsk flotta, derest en holländsk närmade sig sundet. Oliver Cromwell var nu döende — han afled den 3 September — och hans son Richard, som efterträdde honom, fick snart annat att tänka på än att bistå Sverige.

Utrustningen af den holländska flottan bedrefs med lifligaste verksamhet, och den blef en af de starkaste, som någonsin lemnat Hollands hamnar. Den bestod af 35 stora örlogsskepp, utom en mängd transportfartyg, som hade 2,000 soldater om bord. Högste befälhafvare var *Jakob van Wasenaer*, herre till *Opdam*, en modig krigare, som likväl dittills mest utmärkt sig i rytteri-strider och hade ganska ringa insigter

i sjöväsendet samt endast af politiska skäl vid detta tillfälle fått öfverbefälet. Han hade dock under sig två af Nederländernas dugligaste sjömän, viceamiralerne *Cornelius de Witte* och *Peter Florisz.* Flottan afgick från Vlie hamn den 7 Oktober, men kom, uppehållen af vidriga vindar, ej till närheten af sundet förr än den 22, då den ankrade vid en norr om Öresund varande sandbank, kallad Lappen, der den för motvind blef i sex dagar liggande.

När Carl Gustaf infunnit sig i Helsingör, föreslog Wrangel, att svenska flottan skulle begagna den gynnande vinden för att gå ut ur sundet och angripa holländarne. I fartygens antal var den svenska flottan öfverlägsen den holländska, och om den också ej vunne någon afgörande seger öfver denna, borde dock holländarne blifva genom striden så uppehållna och försvagade, att de ej skulle kunna komma till Köpenhamn i tillräcklig tid för att undsätta staden, då, såsom redan är nämndt, belägringen nu framskridit så långt, att allt var färdigt till en stormning. Häremot invändes, att en strid i smalaste delen af sundet skulle vara för svenska flottan fördelaktigare, emedan holländarne der ej skulle kunna draga nytta af sin större färdighet i manövrerna; att Kroneborgs och Helsingborgs fästningar skulle från hvar sin sida kunna oroa fienden och lemna skydd åt de svenska fartygen, samt att, om slaget förlorades, den svenska flottan kunde finna skydd under Kroneborgs kanoner, hvartill kom, såsom hufvudsakligt skäl å Carl Gustafs sida, att han icke ville vara den anfallande, då intet krig var förklaradt. Man beslöt derföre att i sundet mellan Helsingör och Helsingborg afvakta den holländska flottans ankomst, och i väntan på det sällsynta skådespelet af en stor sjöstrid samlade sig på Kroneborgs slott, jemte konungen, äfven hans gemål, hennes bror, den unge hertigen af Holstein, konungens syster Maria Euphrosyna samt hofvets alla förnämsta herrar och fruntimmer.

Svenska flottan, bestående af 38 linieskepp och 6 fregatter, med en besättning af 7,418 man och förande 1,846 kanoner, var fördelad i fyra eskadrar, af hvilka den första under riksamiralen *Carl Gustaf Wrangel*, som tillika förde öfverbefälet öfver det hela, utgjordes af 11 skepp; den andra, under amiral *Clas Bielkenstierna*, af 10 skepp och 2 fregatter; den tredje, under amiral *Hans Gerdtsson Sjöhjelm*, af 9 skepp och 2 fregatter, samt den fjerde, under amiral-löjtnanten *Gustaf Wrangel*, af 8 skepp och 2 fregatter. Denna fjerde eskader låg vid ön Hven och deltog ej i slaget, så att den del af svenska flottan, som mötte den holländskas anfall, utgjordes af 30 skepp och 4 fregatter och var således icke fullt jemnstark med fiendens. Dess besättningar hade kort före stridens början blifvit förstärkta med 4 regementen bepröfvade knektar, och konungen befalte, att man under striden skulle så mycket som möjligt söka äntra de fiendtliga fartygen, på det svenskarnes tapperhet och vana vid handgemäng måtte få tillfälle att göra sig gällande.

Den 29 Oktober tidigt på morgonen lyftade den holländska flottan ankar, sedan vinden under natten blifvit gynsam. Främst gick

de Witte med 11 skepp, så Opdam med 13, derefter Florisz med 11 och sist transportfartygen. I dagningen såg man från Kroneborg de väldiga krigsskeppen komma fram ur morgonskymningen och kort efter solens uppgång hade de främsta hunnit Kroneborg, dock utan att gifva fästningen den vanliga helsningen. Carl Gustaf lät afskjuta två lösa skott, såsom helsning från fästningen, men då denna helsning ej besvarades, aflossade han med egen hand en skarpladdad kanon, och detta skott följdes i ögonblicket af nya från alla Kroneborgs och Helsingborgs kanoner. De gjorde dock ringa skada på den med stark fart framilande flottan. Endast tre man på Florisz' amiralskepp föllo för hela denna kanonad. Nu styrde svenska flottan, gynnad af strömmen, mot den af vinden gynnade fiendtliga. Riksamiralen med skeppet Victoria var en af de främste i elden. Han styrde rakt på de Wittes amiralskepp Brederode, ett 60-kanonskepp, och gaf det ett skarpt lag, hvarefter han gick det närmare på lifvet för att äntra; men Brederode styrde undan, och i detsamma kom Opdam sin viceamiral till hjelp, så att Wrangel måste vända sig mot denna nya fiende. Opdam sjelf var så plågad af gikt, att han under hela slaget måste sitta i en länstol, hvilken han låtit sätta öfverst på halfdäcket af sitt skepp Eendracht om 72 kanoner, så att han kunde se och ordna allt. Han och Wrangel vexlade nu lag på lag med hvarandra, så att båda skeppen voro sönderskjutna och tågen afslitna. Äfven nu styrde Wrangel närmare för att äntra, men blef i detsamma angripen och omringad af sex holländska skepp, mot hvilka han i tre fjerdedels timme modigt försvarade sig, till dess Bielkenstierna, med några andra svenska fartyg, kunde mot vinden kryssa sig fram till riksamiralens bistånd. Dennes skepp var dock så illa åtgånget och rodret så sönderskjutet, att han måste föra det undan till Helsingör och kunde sedermera för den starka sjögången ej komma ut på något annat krigsfartyg, huru ifrigt han än yrkade derpå.

Under tiden hade den holländska öfverbefälhafvaren varit icke mindre illa utsatt. I två timmars tid låg han omringad af tre svenska skepp — Morgonstjernan akter-ut, Cesar på ena sidan och Johannes för-ut — 80 man voro döda eller sårade, och skeppet var nära att sjunka. Två holländska skepp sökte väl rädda sin amiral, men måste med stor förlust draga sig tillbaka, och Opdam hade ovifvelaktigt måst gifva sig, om Gustaf Wrangel, som med sin eskader under hela tiden låg stilla vid Hven, deltagit i striden. De svenska skeppen, som omringat det stora holländska amiralskeppet, voro nemligen för låga mot detta att kunna äntra det. Tillika frisknade vinden upp och satte Opdam i tillfälle att undkomma sina förföljare samt uppnå Köpenhamn, sedan han af 325 mans besättning fått 137 dödade eller sårade.

Bielkenstierna hade med sitt amiralskepp Draken, understödt af skeppet Leoparden, anfallit de Wittes amiralskepp Brederode, som redan förut fått ett lag från riksamiralens skepp Victoria och nu, efter en skarp strid, drefs på grund, hvarefter det äntrades af svenskarna, som

nedhöggo eller tillfångatogo hela besättningen. De Witte, en gammal mångbepröfvad sjöman, som i tjugo år fört holländska flottor och deltagit i femton sjöstrider, försvarade sig också nu med ihärdigt mod, ännu sedan han, utmattad af blodförlust, nedsjunkit på knä. Två svenska soldater tillsade honom att gifva sig fången, men han svarade, att då han i 30 år burit värjan för sitt land, måste det åtminstone vara till en officer han skulle lemna densamma. Två kaptener kommo då fram för att mottaga värjan, men några ögonblick derefter dog den gamle sjöhjelten. Äfven hans skepp sjönk, innan det kunde föras i hamn. Bielkenstierna skyndade derefter, såsom nyss nämndes, till riksamiralens undsättning, men i denna nya strid blef Draken så illa tilltygad, att den måste ankra vid Helsingör.

Sjöhjelm eller Gerdtsson, såsom han hette, innan han blef adlad, sjelf holländare — han hade med den af Louis De Ger anskaffade flottan kommit i svensk tjenst — hade med sitt amiralskepp Cesar varit i strid med holländske amiralen Florisz, som i denna strid förlorade lifvet, jemte 36 man af den 150 man starka besättningen å hans amiralskepp Josua om 50 kanoner. Sedermera hade Sjöhjelm med Cesar deltagit i striden mot Opdams amiralskepp Eendracht, men derunder blifvit sårad.

Medan striden pågick som hetast, hade de holländska lastdragarefartygen smugit sig genom sundet och kommo, gynnade af vinden, lyckligen till Köpenhamn. Vindens tilltagande styrka, lika gynsam för fienden som ofördelaktig för svenskarne, gjorde det ock för dessa omöjligt att längre hindra den holländska flottan att uppnå Köpenhamn. Dennas syftemål var sålunda vunnet, ehuru icke utan stora förluster och ehuru segren i sjelfva sjöstriden var oafgjord. Holländarne hade förlorat 5 krigsskepp, som blifvit sänkta eller brända, 2 amiraler, 5 kaptener, 200 dödade och 1,500 sårade. Svenska förlusten utgjordes af skeppen Morgonstjernan och Pelikan, som blefvo öfverseglade och kort derefter sjönko, då större delen af deras besättningar omkom. Skeppet Raphael blef skjutet i sank, då det skulle undsätta riksamiralen, och några smärre fartyg gingo äfven förlorade. Antalet döda och sårade å svenska sidan är icke uppgifvet. Hade Gustaf Wrangel, i stället att under hela tiden med sin eskader ligga stilla vid Hven, tagit verksammare del i striden, synnerligast sedan holländska flottan var skingrad efter att hafva tilltvingat sig vägen genom sundet, så hade sannolikt utgången blifvit vida mer fördelaktig för svenskarne eller åtminstone holländarnes förlust vida större. Striden hade fortgått från klockan 9 på morgonen till 2 e. m. och varit ganska het, så att holländarne sade, att de fäktat mot både turkar, spaniorer och engelsmän, men aldrig förr varit ute för en sådan strid, »ty svenskarne slåss icke på ett resonabelt sätt, utan det gäller lifvet i hvartenda ögonblick».

Stridens följder blefvo ganska vigtiga. En dansk eskader af 9 skepp, som under Henrik Bielkes befäl sökt mot vinden kryssa sig

upp till Helsingör, förenade sig längre ned i sundet med holländska flottan, hvarefter dessa förenade flottor voro den svenska så öfverlägsna, att denna måste draga sig undan till Landskrona hamn, der den blokerades af de fiendtliga. Vigtigaste följden var likväl Köpenhamns räddning. Den holländska flottan, med sina hjelptrupper och sin rika laddning af lifsmedel, hade der blifvit med outsägligt jubel mottagen, och på stadens uthungrande var numera icke att tänka, då den härefter hade fri tillförsel sjöledes. Belägringen måste upphäfvas, men, innan det skedde, erbjöd Carl Gustaf den nu till antalet öfverlägsna fienden en strid på öppna fältet. Tre dagar å rad uppstälde han sina trupper vid Vallby backe, men fienden fann ej rådligt att antaga denna utmaning. Derefter drog han sig till Bröndshöi, halfannan mil från Köpenhamn, med ett läge skyddadt af omgifvande träsk och valdt med särskildt afseende å lättheten att derifrån oroa Köpenhamns landtillförsel. Här anlades ett väl befästadt läger, som småningom antog utseendet af en stad, med ordentliga gator, samt efter konungen kallades Carlstad, och der bibehöllo sig svenskarne ännu i två års tid.

Några dagar efter det svenska flottan sökt skydd i Landskrona hamn sände fienden några gamla skepp att sänkas i farvattnen derinvid för att kunna instänga flottan, åtföljda af flera brännare, för att sätta den i brand; men kapten Bergenstjerna, som beordrades att med flottans småfartyg söka hindra detta företag, lyckades drifva de fiendtliga fartygen så långt tillbaka, att försänkningen skedde der vattnet var allt för djupt, att den kunde göra någon skada, och lika litet lyckades försöket att antända de svenska skeppen. Vid detta tillfälle var Carl Gustaf åter utsatt för ett af dessa farliga äfventyr, hvari hans djerfhet så ofta försatte honom. Han hade gått ut i en slup för att sjelf taga i ögonsigte den fiendtliga flottans ställning. En tjock dimma låg öfver vattnet, och konungen hade kommit de fiendtliga fartygen så nära, att man hörde folkets röster ombord derå, då i ett ögonblick solen bröt igenom och dimman skingrades. Slupen måste då hastigt vända om och med starkaste rodd skynda till Landskrona, men fienden skickade en mängd kulor efter den, hvilka kommo så nära, att både konungen och alla andre ombord derå blefvo genomvåta af stänkningen från de i vattnet nedfallande eller mot detsamma studsande kulorna. Carl Gustaf lät emellertid detta ingenting bekomma sig, utan sade leende till Terlon, som var med i slupen, att det skulle blifva en egen historisk märkvärdighet, om en fransk ambassadör blefve skjuten vid sidan af en svensk konung. Terlon svarade, att det skulle vara ännu märkvärdigare, om samma kula skulle träffa både konungen och ambassadören, och att, ehuru det för denne visserligen vore mycket ärofullt att sluta sina dagar på samma gång som en så stor monark, hoppades han likväl att detta icke måtte inträffa, emedan han väl visste huru nödvändig konungen var för sina stater, och Terlon hade också för egen del ännu föga håg för ett så snart slut på sitt lif.

Medan belägringen af Köpenhamn upptog den svenska hufvudstyrkan, hade krigsrörelser äfven förefallit på flera andra håll och i allmänhet tagit en för svenskarne mindre fördelaktig vändning.

Öfver *Trondhiem* och dess län hade landshöfdingen *Lorents Creutz*, som medfört sex kompanier knektar, mottagit styrelsen den 19 Maj. Kort derefter uppgingos gränserna mellan detta nya svenska område samt de söder och norr derom belägna delarna af Norge. Konungen befalte genast uttagande af 2,000 knektar och 8 kompanier ryttare samt förhöjde tullafgifterna på den indrägtiga fiskhandeln, hvilka båda åtgärder icke voro egnade att vinna befolkningen i denna besittning för sina nya herrar. Utskrifningen väckte sådant motstånd, att den snart måste afbrytas, och då tulltaxan var betydligt högre än den danska, befarade Trondhiems handelsmän icke utan skäl, att handeln snart skulle draga sig från denna stad till Bergen, som ännu tillhörde Danmark.

Den 11 Augusti blef Creutz aflöst af *Clas Stjernsköld*, som af konungen blifvit utnämnd till svensk guvernör i Trondhiem. De uttagne knektarne, 1,800 till antalet, aftågade den 24 i samma månad för att från de norrländska hamnarna föras till Lifland. Nu började man äfven uppsätta ett rytteri-regemente. Den 1 September firades hyllningen med stor högtidlighet, då presterskapet, borgerskapet och allmogen aflade trohetsed till Sveriges konung. Konungen hade befalt, att allmogen skulle afväpnas, men samtidigt med ryktet om det ånyo utbrutna kriget kom äfven en dansk uppmaning till allmogen att behålla sina skjutgevär och resa sig mot svenskarne. Kort derefter inryckte ock danska trupper i länet, och i de socknar, genom hvilka de tågade, slöt sig allmogen till dem, så att de snart utgjorde en styrka af 1,500 man, mot hvilka Stjernsköld endast kunde uppställa 120 ryttare och 600 knektar, med hvilka han måste inskränka sig till försvaret af Trondhiems stad. Han skickade emellertid öfverstlöjtnant Morath att inhemta kunskap om den antågande fienden och söka hejda hans framsteg; men med sin ringa styrka kunde Morath ingenting uträtta, utan måste, ehuru under ständig strid, draga sig tillbaka från det ena passet till det andra. Den 26 September visade sig 3 danska krigsskepp och 40 jakter, förande krigsfolk, utanför Trondhiem och den 4 Oktober anryckte till lands den fiendtliga styrkan.

Staden hade nästan inga försvarsverk och beherskades dessutom från flera af de kringliggande höjderna. Snart bestod hela den svenska besättningen, som hade att bevaka en omkrets af nära en half mil, endast af 300 man i tjenstbart skick; men icke desto mindre svarade Stjernsköld, på fiendens uppfordran, att han skulle försvara sig, »om han ock skulle nödgas koka soppa på sina skinnbyxor», och i tio veckors tid försvarade han sig också, ehuru belägrad till både lands och sjös af en fiende, hvars antal uppskattades till 5,000 man. Först när elfven tillfrusit samt både krut- och kulförråden voro i det närmaste slut, måste Trondhiems stad uppgifvas den 11 December. Besättningen, som då utgjordes endast af 188 man fotfolk och 36 ryttare, tågade

ut med flygande fanor och klingande spel samt följdes af samtliga de svenska tjenstemännen, och dermed var svenskarnes korta välde öfver Trondhjem och dess län slutadt.

Bornholm hade äfven, ungefär vid samma tid, återkommit under dansk lydnad. Äfven dit hade, så snart det nya kriget utbrutit, kommit uppmaningar från konung Fredrik till svenskarnes fördrifvande, och äfven der hade utskrifningen och förhöjda tullafgifter väckt missnöje bland öns 6,000 invånare, till största delen fiskare och bönder. De uppgjorde i största hemlighet en plan att öfverrumpla den fåtaliga svenska besättningen, och den 8 December blef den svenske befälhafvaren, öfverste Printzensköld, vid sin aftonmåltid öfverfallen af de sammansvurna och nedskjuten. Under natten omringades fästet Hammerhus, hvars besättning gaf sig den 9 December, och derefter var Bornholm åter danskt.

I *Skåne* var äfven oroligt. En dansk utskickad, Statius, som varit lifknekt hos konung Fredrik, infann sig i Oktober 1658 i Skåne för att söka uppvigla allmogen. Han hade blifvit nämnd till befälhafvare öfver de snapphanar, som der kunde vinnas för danskarne, och i början af November trodde han sig kunna försäkra, att minst 700 sådana vore att påräkna. Han erhöll dock från Danmark befallning att icke låta resningen komma till utbrott förr, än danska trupper anländt till Skåne. Men under tiden hade i Malmö en sammansvärjning blifvit uppgjord att bringa denna stad i danskarnes händer, hvarefter en dansk styrka skulle dit öfverföras och sätta sig i förbindelse med snapphanarne i skogsbygden, samt en allmän resning mot svenska styrelsen tillvägabringas så väl der som i Bleking och Halland. Bartholomæus Michelssen, en förmögen man, som hade många förbindelser med borgare i Malmö, hade vunnit några bland dessa att med honom verka för stadens återbringande under dansk lydnad. Bland stadens tvänne borgmästare hade den ene, Wiltfang, sedan han fått kunskap om de ökade fri- och rättigheter, som blifvit beviljade Köpenhamns borgare, yttrat en liflig önskan, att äfven Malmö borgerskap måtte hugnas med dylika och framför allt slippa den svåra tullen. De sammansvurne trodde sig derföre kunna bringa honom på sin sida, och han förklarade äfven för dem, att han gerna ville tjena konung Fredrik, utan att dock närmare inlåta sig i sammansvärjningen. Deremot tog en skånsk adelsman, Ove Tott, en verksam del i densamma. Han var en son till Tage Tott, som på sin tid ansågs för Skånes rikaste man samt för sin rikedom och sitt stora inflytande kallades »den skånske kungen». Om denne Tage Tott, som länge hade Malmö slott i förläning, berättas, att sedan han anstält en präktig måltid för sin konung, hade han efter dess slut bedt honom mottaga bordsfötterna såsom gåfva. Det befans då, att bordet hvilade på fyra tunnor, fylda med silfvermynt, genom hvilken frikostiga gåfva åtskilliga klagomål mot herr Tages förvaltning ansågos hafva blifvit nedtystade. Han hade aflidit innan roskildska freden ännu var afslutad, men hans son Ove, som

från faderns förläningstid egde flera bekantskaper inom Malmö, hade skaffat sig underrättelse hvar staden lättast kunde anfallas, hvilken underrättelse meddelades konung Fredriks generaladjutant Schow, som, förklädd till bonde, besökte staden och tog noga kännedom om dess vallar, besättningens styrka m. m. En dansk trupp skulle öfverföras från Köpenhamn, men måste första gången vända om för motvind, och då densamma annandag Jul för andra gången afsändes, stötte fartyget på grund, och dermed gick hela sammansvärjningen om intet. Den kom likväl att stå rätt dyrt för deltagarne deri, sedan den svenska styrelsen af en tillfällighet kommit dem på spåren. Michelssen och två i sammansvärjningen invecklade Malmö-borgare blefvo afrättade, andra flydde till Danmark, borgmästaren Wiltfang afsattes ifrån sitt embete och fick lösa sitt lif med penningar, men förvistes landet, flera andra bland de sammansvurne straffades med förlust af sin egendom eller med dryga böter. Ove Tott skickades till konungen och fick af honom tillgift, så att han på det hela kom lyckligast undan.

I *Jutland* hade en afskedad dansk öfverste, Hans Friis, innehaft ett befästadt slott, Klausholm, i närheten af Aarhus. När Carl Gustaf år 1657 intog Jutland, hade han gifvit detta slott åt Lars Fleming, hvaröfver dess förre egare naturligtvis blef mycket förbittrad. Så snart derföre Hans Friis fick kunskap om Carl Gustafs nya infall på Seland, skyndade han till Klausholm, satte sig, med sina förra underhafvandes tillhjelp, i besittning deraf, förbättrade dess försvarsverk, uppviglade allmogen i hela kringliggande trakten och fördref några dervarande smärre svenska ströfpartier. Vid ryktet härom samlades till honom en mängd förlupna knektar och stridslysten ungdom, hvarjemte han upplånade penningar och uppsatte ett regemente på 800 ryttare. Med sin sålunda bildade styrka dref han undan de spridda svenska trupperna samt tvang dem att sluta sig inom Fredriksodde, och på detta sätt gick, med undantag af denna fästning, Jutland för svenskarne förloradt.

I *Sleswig* och *Holstein* hade genast efter krigets förnyande pfaltzgrefven af Sulzbach sått sig i besittning af alla fasta platser och der fört ett ganska strängt välde. Dryga gärder utskrefvos och de svenska trupperne gjorde sig snart bittert hatade i det utsugna landet. I början af September närmade sig dock en nära 30,000 man stark här af brandenburgare under kurfursten sjelf, af österrikare under Montecuculi och af polska ryttare under Czarniecki för att drifva svenskarne ur Holstein. Dessa, alltför svaga för att motstå så talrika fiender, drogo sig undan först åt Sleswig och sedermera till Jutland, der de inneslöto sig i Fredriksodde. Dock stod Ascheberg med sitt regemente ännu qvar i slottet Sönderborg på ön Als, der han belägrades af brandenburgska trupper, utan utsigt hvarken till ett långvarigt försvar mot den ojemförligt öfverlägsna fienden eller till undsättning; men just då nöden var som störst, kom major Uggla med en eskader af 13 svenska krigsfartyg för att, då fästningen ej kunde räddas, åtminstone rädda

besättningen, hvilket skedde på det sätt, att Ascheberg under en stark kanonad, som insvepte allt i rök, förde sitt folk genom hål på muren ut till fartygen och med dessa kom öfver till Fyen. Hela Holstein och Sleswig gingo emellertid sålunda förlorade för svenskarne, och den gamle hertigen af Holstein, Carl Gustafs svärfader, måste för en stor summa penningar köpa sig neutralitet, hvarefter han begaf sig till Tönningen, der han afled några månader senare. Hans död troddes hafva blifvit påskyndad af sorg öfver det elände, som träffat hans folk och hans land både af vänner och fiender.

Så bekymmersamma voro vid 1658 års slut förhållandena under detta nya danska krig, hvilket Carl Gustaf begynt med så högtsväfvande förhoppningar.

Danska kriget 1659.

Vid början af året 1659 hade Sverige öppet krig med Danmark, Holland, Österrike, Brandenburg och Polen. Med Ryssland hade stillestånd blifvit ingånget på tre år den 20 December 1658, men om detta skulle öfvergå till verklig fred berodde väsentligt deraf, huru Sverige kunde reda sig mot sina öfriga fiender. Mot dessa hade icke Sverige att påräkna verksamt stöd af någon enda bundsförvandt. England och Frankrike voro visserligen vänligt stämda, men kunde icke förmås till något verksamt uppträdande. Hade Carl Gustaf under sommaren 1658 vändt sig mot Österrike i stället för mot Danmark, så är det sannolikt, att franska regeringen varit mera villig att bistå honom med annat än välönskningar och bemedlingsförsök. Att Mazarin hyste en hög tanke om hans stora egenskaper, vittna flera bref från denne Frankrikes verklige regent till de franska sändebuden vid denna tid. Så heter det bland annat i ett bref från Mazarin af den 12 November 1658: »Jag känner en verklig beundran för den svenske konungens oförskräckta mod, när jag tager i betraktande huru han, ehuru med sex mäktiga fiender emot sig, likväl deraf icke föranledes att taga ett steg tillbaka i någon af sina planer, utan tvärt om, lik palmen, reser sig allt högre, ju mer man försöker böja honom.» Denna beundran af den svenske konungens personliga egenskaper verkade dock hos Mazarin snarare emot än för ett beslut att bistå honom. Han insåg nemligen, att Carl Gustaf aldrig skulle blifva något villigt verktyg för Frankrikes politiska planer, då han äfven i den bekymmersamma ställning, hvari han under det andra danska kriget råkat, visade sig lika sjelfständig och lika oförfärad som förut.

Från England hade Carl Gustaf, efter Hollands deltagande i danska kriget, mera lofvande utsigter till verksamt bistånd. Hade han af protektorn erhållit de 20 krigsskepp, hvarom han länge underhandlat, så hade hans sjömakt kunnat mäta sig med den förenade holländska och danska; men dessa underhandlingar afbrötos genom Oliver Cromwells död i början af September 1658, och den nye protektorn, Richard

Cromwell, ehuru äfven vänligt stämd mot Sverige, egde icke faderns rastlösa verksamhet och fick dessutom många svårigheter inom landet att bekämpa, så att afslutandet af förbundet mellan Sverige och England alltmera uppsköts. Dock utlopp verkligen mot slutet af året en engelsk flotta för att afgå till Östersjön, men den måste för köld och motvind vända om, och Carl Gustaf såg sig sålunda å nyo gäckad i sina förhoppningar. Englands och Frankrikes förenade föreställningar synas dock hafva förekommit ytterligare hjelpsändning från Holland till Danmark, hvilket eljest varit tillämnadt mot slutet af året 1658.

Konungens försök att tillvägabringa fred med Österrike och med Polen hade icke lyckats. Så länge öfverläggningarna angående kejsarevalet i Frankfurt pågingo, hvarvid Sveriges intressen nitiskt bevakades af Björnklou, hade Österrikes erkehertig, konung Leopold af Ungern och Böhmen, icke kunnat verksamt uppträda mot Sverige och äfven visat sig icke obenägen för fred; men sedan Leopold den 18 Juli 1658 blifvit vald till romersk kejsare, försvann detta skenbara tillmötesgående, och när Carl Gustafs nya krig mot Danmark befriat Österrike från farhågan att hemsökas af en svensk här, förenade sig en österrikisk, såsom redan är nämndt, med en brandenburgisk och en polsk att drifva de svenska trupperna ur Holstein, Sleswig och Jutland.

Äfven på fredsunderhandlingarna med Polen hade det nya danska kriget en menlig inverkan. Modet växte hos polackarne, när de ej längre behöfde frukta att se Carl Gustaf med svenska hufvudstyrkan åter uppträda i Polen. Å andra sidan började de svenska besättningarna i de preussiska städerna misströsta, när deras mod ej längre uppehölls af hoppet om konungens snara ditkomst. Thorn, hvars hjeltemodiga försvar under hela året 1658 uppehållit fienderna, föll den 20 December och med detsamma ett hufvudstöd för svenska väldet i Preussen. Väl sändes fältmarskalken Douglas till Lifland med någon förstärkning att aflösa Magnus Gabriel De la Gardie och lyckades äfven, såsom förut är visadt, att bemäktiga sig Kurland, ehuru på ett mindre hedrande sätt; men förhoppningen, att hans uppträdande skulle afhålla polackar och brandenburgare från anfall på andra håll, gick ej i fullbordan.

Det var tydligt, att Carl Gustafs utsigter till fred med sina öfriga fiender berodde väsentligt af den vändning kriget mot Danmark tog, hvilket åter hufvudsakligen berodde af Köpenhamns besittningstagande. Ditåt måste konungen således framför allt rikta sina bemödanden, och det ännu medan vintern hindrade ytterligare hjelpsändningar från Holland.

En tidigt inträffad sträng vinter hade förhindrat de förenade danska och holländska flottorna att länge begagna sin öfverlägsenhet öfver den svenska och äfven lättat anfallet mot Köpenhamn. Men å andra sidan hade denna stads försvarskrafter nu blifvit betydligt förstärkta. Jemte det ökad stridsvana och gladare förtröstan stärkt motståndskraften hos stadens befolkning, hade denna äfven i de holländska

hjelptrupperna, gamla krigare och öfvade artillerister, fått en god tillökning i försvararnes antal, hvilket räknades till 13,000 man, hvaremot den svenska styrkan, äfven efter erhållen förstärkning af 5 regementen fotfolk (Smålands, Östgöta, Södermanlands och två skånska), endast uppgick till något öfver 8,000 man, bland hvilka 4,500 voro fotfolk och 3,700 ryttare.

Att med en till antalet så underlägsen styrka våga en stormning mot en folkrik, numera väl befästad och väl försvarad stad, tycktes vara ett alltför öfverdådigt vågspel, och dock var en stormning numera enda utsigten att bringa Köpenhamn i svenskarnes våld. Man hade utrönt, att stadens försvarsverk längs stranden gent emot Amager-ön voro de svagaste, emedan sjön ansetts gifva tillräckligt skydd åt denna sida, och man ämnade således rikta hufvudanfallet ditåt, så snart isen blefve säker. Detta inträffade i början af Februari, och den 8 om aftonen tågade alla trupperne ur svenska lägret samt stannade ett par tusen steg från staden. En i sundet mellan staden och ön utlagd bestyckad pråm besköt svenskarne från sidan. Konungen befalte derföre, att den skulle tagas och antändas, hvilket äfven skedde; men dertill åtgick så mycken tid, att anfallet måste uppskjutas till följande natt.

Den 9 ryckte trupperna åter ut och tågade genom den djupa snön å nyo mot Köpenhamn; men nu hade fienden låtit upphugga vakar på isen och å nyo bestyckat den icke fullt nedbrända pråmen. Dennas återtagande och vakarnes undersökande tog äfven nu så mycken tid, att det icke heller denna gång kom till någon strid. I sjelfva verket hade också dessa båda anfall varit endast förkänningar, och natten mellan den 10 och 11 var utsatt till den egentliga stormningen.

Denna natt ryckte svenskarne för tredje gången mot staden. Anfallsplanen var på förhand noggrant uppgjord, stormstegar och lyftbroar öfver vakarna i beredskap, handgranater och andra vid stormning vanliga vapen i tillräcklig myckenhet medtagna. Manskapet hade dragit hvita skjortor öfver sin fältdrägt för att ej synas mot snön. På sina hattar buro de fälttecken af halm. Kl. 1 på natten gafs tecken till anfall genom antändandet af två tjärtunnor på Vallby backe, och nu gingo svenskarne till storms.

Anfallet skulle ske på tre ställen: det första, sjelfva hufvudanfallet, under konungens egen ledning samt anfördt för öfrigt af generalmajorerna *Johan von Essen* och *Fabian von Fersen*, mot den då obebyggda delen af staden, som nu, tätt bebyggd, ligger mellan slottet och Kollebodstrand; det andra under generalen af kavalleriet *Gustaf Banér* mot stadens östra delar, och det tredje under generallöjtnanten grefve *Clas Toti* mot Christianshavn, den närmast Amager liggande stadsdelen. Tre smärre skaror under öfverstarne *Frölich* och *Roth* samt öfverstelöjtnanten *Fitinghoff* skulle med låtsade anfall här och der oroa och skingra besättningen.

Danskarne, varnade genom de föregående anfallen och äfven genom öfverlöpares uppgifter, voro fullt ordnade till försvar, då svenskarne, ännu ej uthvilade efter de föregående nätternas ansträngningar, begynte stormningen. Främst öfver isen gingo 200 man med granater, yxor och bilor, så 100 sjömän, bärande stormstegar och lyftbryggor att läggas öfver vakarna, derefter det egentliga krigsfolket. Svenskarne nedhöggo palisaderne, kastade de medhafda bryggorna öfver grafven och reste stormstegarne; men då de från dessa sökte klättra öfver de glatta, med vatten, som frusit till is, öfvergjutna vallarne, möttes de af den våldsammaste eld, jemte skurar af stenar och kokhett vatten. De belägrade stridde med förtviflans mod, och äfven qvinnorna deltogo i striden. Icke desto mindre trängde Fersen med sin anfallskolonn oupphörligt framåt; men den högra under Essen kunde ej komma fram till vallen, och när nu fienden från alla sidor trängde in på Fersens trupper, började dessa efter det modigaste försvar att vackla. Konungen befalte då rikstygmästaren Erik Stenbock att med ett småländskt regemente rycka fram ur reserven för att understödja dem; men i detsamma Stenbock närmade sig vallen, fick han en kula i bröstet och föll dödligt sårad till marken. Hans öfverstelöjtnant stupade äfven, hvarefter truppen utan ledning råkade i oordning. Från vallarna spelade nu 250 kanoner och »det var», säger en samtida författare, »lika som en ständigt blossande eldkrans omgifvit staden.» Båda bröderne Carl och Per Sparre fingo nu befallning att rycka fram, den förre med ett annat småländskt regemente, den senare med södermanländingarne, för att understödja de stormande; men alla ansträngningar, så modigt och ihärdigt de än gjordes, voro fåfänga. Fienden hade på denna punkt sammandragit så öfverlägsna stridskrafter, att de stormande måste vika. Dahlberg skyndade med underrättelsen derom till konungen, som icke ville sända flera regementen ur reserven i denna förtviflade strid och ej heller afbida dagsljuset, då möjligen, genom ett kraftigt utfall från staden, hela hans här kunnat gå förlorad. Han gaf derföre befallning till återtåg, och så upphörde stormningen på denna punkt.

Anfallet mot Österport, som leddes af Gustaf Banér, hade blifvit något fördröjdt, så att äfven här fienden hann att samla och ordna sig till kraftigt motvärn. De holländska hjelptrupperna hade fått försvaret af denna stadsdel sig anvisadt. De läto svenskarne komma helt nära vallen utan att lossa ett enda skott, men mottogo dem sedan med en så mördande salva, att stora hopar af de stormande stupade, bland dem äfven generalmajor Wavisson, och Rutger von Ascheberg fördes svårt sårad ur striden. Icke desto mindre framträngde svenskarne ända till grafven; men då befans, att den var bredare än de medhäfda lyftbroarna. Äfven här måste således svenskarne afstå från stormningen och draga sig tillbaka.

Icke bättre framgång hade anfallen på de öfriga punkterna haft. Stormningen var förfelad. Den hade pågått i två timmar och kostat

svenska hären 600 döda, utom en stor mängd sårade, hvaribland flera af det högre befälet. Den plats, der den hetaste striden stod, kallas ännu Storm-gatan och ända till danska prinsessan Sofia Magdalenas förmälning med Gustaf III hölls årligen i alla danska kyrkor en tacksägelse till åminnelse af segern, hvarvid stormpsalmerna afsjöngos.

Det var första gången Carl Gustaf i öppen strid måst draga sig tillbaka; men, långt ifrån att modfällas af denna motgång, fullföljde han sina planer lika ihärdigt och i samma omfattning som förut, samt beslöt befästa sig så starkt på de danska öarna, att ingen skulle kunna drifva honom derifrån. Han lät afsticka alla hamnar och inlopp på Seland samt förstärkte de gamla förskansningarna eller anlade nya å Kroneborg, Kiöge och Korsör på Seland så väl som å Nyborg på Fyen. För att kraftigare kunna försvara Fredriksodde nedbrötos de mera omfattande fästningsverken och de inre förstärktes. Men när sjöfarten åter blef öppen, var konungen af den förenade danska och holländska sjömakten samt af de österrikiska, brandenburgska och polska härarna i Holstein, Sleswig och Jutland sjelf instängd på de danska öarna, under det han fortfarande inneslöt Köpenhamn.

Under sådana förhållanden blef konungens och hans på öarna förlagda truppers ställning allt mera brydsam, och hans förhoppning att komma lyckligen derur hvilade hufvudsakligen på förväntad hjelp från England. Den nya protektorn Richard Cromwell hade visat sig så vänligt stämd mot Sverige, att Carl Gustaf trodde honom färdig att ingå ett nära förbund, hvarefter konungen, med sin egen flotta, i förening med en engelsk, hoppades åter blifva den danska och holländska öfverlägsen samt å nyo kunna innestänga Köpenhamn äfven från sjösidan.

Den 6 April visade sig den engelska flottan. Den var långt större och starkare, än Carl Gustaf vågat hoppas, samt utgjordes af 43 skepp, det största med 80, det minsta med 28 kanoner, och hela flottan med öfver 2,000 kanoners bestyckning, under amiral Montagues befäl. Den seglade förbi Kroneborg och kastade ankar i sundet mellan Helsingör och Hven. Det visade sig likväl snart nog, att denna flottas ankomst icke var för konungens planer så fördelaktig, som han väntat. Amiral Montague förklarade sig nemligen vara skickad till sundet hufvudsakligen för att upprätthålla jemvigten mot holländarne, samt hade intet annat förslag att göra konungen än återställandet af freden i Norden efter de i roskildska fördraget stadgade grunder. Endast i fall detta förslag förkastades af Danmark, skulle Montague förena sin flotta med den svenska för att förhindra Köpenhamns undsättning och fiendtliga truppers öfvergång till öarna. Carl Gustaf var dock föga hågad att låta det förblifva vid roskildska freden och försaka de fördelar han hoppats vinna genom krigets förnyande. Han sökte derföre, genom löften af ökade fördelar för England, förmå protektorn till ett närmare, mindre vilkorligt förbund, och förslag till ett sådant framstäldes äfven från protektorns sida, mot vilkor att England skulle njuta tullfrihet i

sundet och i alla svenska hamnar samma friheter som inhemska fartyg, samt att Öresund skulle stängas för alla Englands fiender. Carl Gustaf, som i allmänhet ogerna beviljade ökade handelsfriheter åt främmande nationer och för Östersjöns stängande icke ville göra sig beroende af England, föreslog i stället att till England öfverlemna de holsteinska städerna Glückstadt och Krempe vid Elbe-flodens utlopp, samt att lemna Island och tullen i Bergen, jemte Danmarks rättigheter öfver Orkadiska öarna, såsom säkerhet för ett större penningelån. I ett hemligt förslag, öfversändt till svenska residenten i London, Johan Fredrik von Friesendorff, erbjöd konungen att till England afträda Bremen, om protektorn ville hjelpa honom att eröfra Norge, och om danska riket helt och hållet upplöstes, samt Sverige erhölle Seland och de öfriga öarna, ville han lemna England hela Jutland och tullfrihet i sundet. Deremot ville han icke medgifva hvad den engelske underhandlaren lät förstå skulle vara för England önskvärdast — besittningen af Kroneborg. Underhandlingarna med England blefvo emellertid fortsatta, och i allmänhet visade sig Richard Cromwell vänligt sinnad mot Sverige; men han förblef icke länge innehafvare af makten. Den 7 Maj nödgades han afsäga sig protektoratet, och inom parlamentet, som derefter var regerande, blef Hollands inflytande öfvervägande.

Redan före Richard Cromwells afgång hade i London underhandlingar begynt mellan England och Frankrike om tillvägabringande af fred mellan de nordiska makterna. Båda rikena voro öfverens derom, att Sverige icke borde få tillvälla sig hela Danmark och ensam beherska inloppen till Östersjön; men å andra sidan borde Sverige icke heller förlora hvad det genom roskildska freden vunnit, utan förblifva ett märktigt rike, som genom förlikning med Danmark skulle vinna frihet att vända sig mot Englands och Frankrikes gemensamma fiende, Österrike. Holland var visserligen mera än dessa båda makter vänligt stämdt mot Danmark, men önskade fred, lika som de, och visade sig villigt att med dem ingå i gemensamma underhandlingar härom samt lyckades äfven att draga dessa underhandlingar till den nederländska republikens hufvudstad Haag. Under desammas fortgång visade sig alltid England mest och Holland minst benäget för Sverige. Frankrike medlade mellan båda. Sålunda, ehuru Holland icke var ohågadt att understödja Danmarks påståenden, att Brömsebro-freden skulle läggas till grund för det nya fredsfördraget, förenade sig dock England och Frankrike om att stanna vid de roskildska fredsvilkoren, och äfven inom Holland voro många af den åsigt, att Öresunds båda stränder borde tillhöra olika makter, så att det icke komme att bero af en enda makt att stänga Östersjön. I öfverensstämmelse med dessa åsigter afslöts den 11 Maj 1659, oaktadt både de svenska och de danska sändebudens motstånd, den så kallade *concerten i Haag*, enligt hvilken Frankrike, England och de förenade Nederländerna förbundo sig att söka tillvägabringa fred i Norden enligt de vilkor, som i roskildska freden voro bestämda, dock med uteslutandet af det om främmande

flottors uteständgande från Östersjön. Den af de båda krigande makterna, som icke antog dessa vilkor, skulle man undandraga all hjelp, och under tre veckor derefter skulle hvarken den engelska flottan i sundet bistå någon af de stridande, eller en ny holländsk flotta, som var under utrustning att afgå till de nordiska farvattnen, gå in i sundet för att förena sig med Opdam, ej heller Köpenhamn undsättas, eller de mot Sverige förbundna makternas krigsfolk öfverföras till danska öarna.

Strax efter denna öfverenskommelses afslutande utlopp en stor holländsk flotta under amiral *Michael Ruyters* befäl, medförande 4,000 man landstigningstrupper och tillika fyra sändebud, af hvilka två skulle till den svenska och två till den danska konungen framföra de tre makternas fredsförslag.

Båda de krigförande konungarne vägrade ingå på detta förslag. Carl Gustaf ville icke afstå från de eröfringar han gjort sedan roskildska freden och fordrade, att de till honom skulle afträdas eller ock Norge lemnas honom i ersättning, samt att han i alla händelser skulle behålla Kroneborg. Konung Fredrik åter yrkade att återfå hvad han i roskildska freden förlorat och klagade bittert öfver holländarnes förfarande. »Om», skref han till Haag, »Holland, som inlockat mig i kriget, nu öfvergifver mig och till och med vill påtvinga mig fredsvilkor, då skall jag, såsom fordom konung David, jemte mitt folk ödmjuka mig inför Herran och sedan i hans namn gå ensam mot den svenske Goliath, kämpa och må hända falla, men dock alltid med äran».

Carl Gustaf hade emellertid begagnat den engelska flottans närvaro i sundet för att sätta sig i besittning äfven af de mindre danska öarna. Redan den 19 Mars hade Wrangel med 3 rytteri-regementen och 600 man fotfolk från Nyborg på Fyen gått öfver till Langeland och intagit denna ö, efter ett häftigt motstånd af 300 soldater och 1,000 väpnade bönder, som utgjorde öns försvar. Derefter seglade han till ön Als, der han med storm intog Nordborg, men förgäfves sökte återtaga det under föregående året förlorade Sönderborg. Sedermera lät konungen vid Wordingborg på Seland samla 3 regementen fotfolk och 9 rytteriregementen, hvilka under riksamiralen Wrangels befäl på 4 örlogsskepp öfvergingo till Falster den 26 April och intogo denna ö, hvarifrån de derefter besatte Laaland, der det befästade Nakskow likväl först efter tre månaders modigt försvar gaf sig den 16 Juli. Från Falster öfvergick pfaltzgrefven af Sulzbach den 9 Maj till Möen med 2,000 man och bemäktigade sig denna ö.

Samtidigt med dessa anfall mot de smärre danska öarna hade båda de krigförande makternas flottor äfven varit i verksamhet. Danske vice amiralen Heldt hade mot slutet af Mars, så snart sjön blifvit isfri, utlupit från Köpenhamn med 16 krigsskepp. Mellan Langeland och Laaland anträffade han den 30 Mars 6 svenska örlogsskepp, af hvilka ett, Svanen om 50 kanoner, blef taget och de öfriga måste taga till flykten. Så snart Carl Gustaf fick kunskap härom, befalte

han Bielkenstierna löpa ut från Landskrona med svenska flottan och uppsöka Heldt, hvilken nu blef instängd i Flensburger-fjorden. När underrättelse anländt till Köpenhamn, skickades Henrik Bielke med danska och Opdam med en del af holländska flottan, tillsammans 36 krigsskepp, att anfalla Bielkenstierna och befria Heldt. Den 30 April träffades båda flottorna, och Bielkenstierna, ehuru betydligt underlägsen, nödgades inlåta sig i strid. Till lycka för honom och hans flotta steg dock i detsamma vinden till storm, som gjorde slut på striden och tvang båda flottorna att söka hamn, då den svenska begaf sig till Wismar och den fiendtliga till Flensburg.

I medlet af Maj uppbröt den förenade österrikiska, brandenburgska och polska hären ur sina qvarter i Sleswig och närmade sig Fredriksodde. Då svenskarne hade för liten styrka till denna fästnings försvar mot så talrika fiender, och en svår farsot dessutom uppstått i staden genom de vid stormningen fallna, löst nedmyllade likens förruttnelse, befalte Carl Gustaf den 19 Maj fästningens utrymmande, sedan de vigtigaste verken blifvit förstörda, hvarefter besättningen öfverfördes till Fyen. Dit sökte nu äfven den fiendtliga hären öfvergå och lyckades äfven att den 1 Juni, efter modigt försvar af svenskarna, intaga ön Fånö, som blott genom ett smalt sund är skild från Fyen; men då de några dagar senare sökte med tillhjelp af holländska krigsfartyg på fyra särskilda ställen öfvergå till Fyen, blefvo de med stor förlust tillbakaslagna af de svenska trupperna, som under tiden fått förstärkning från Seland.

Enligt den i Haag träffade öfverenskommelsen, hvars innehåll den 17 Maj meddelades de krigförande makterna, skulle i afvaktan å deras beslut, under de närmaste tre veckorna så väl den holländska som den engelska flottan förblifva overksamma. I följd häraf gick den engelska flottan från Kroneborg och lade sig i Kattegat, 4 mil längre norr ut, äfvensom den holländska under Ruyter stannade mellan Anholt och Lessöe, utan att ingå i sundet, men Opdam, som icke ansåg sig bunden af öfverenskommelsen i Haag, förenade sig med danske amiralen Henrik Bielke och lade sig i Stora Belt för att afskära förbindelsen mellan Seland och Fyen samt gaf tillika Ruyter befallning att med sin flotta begifva sig dit. Då Opdam var hans förman inom nederländska amiralitetet, ansåg sig Ruyter böra lyda denna befallning, och så samlades i Stora Belt en mot svenskarne fiendtlig flotta af ända till 90 örlogsskepp.

Under tiden hade Carl Gustaf, sedan svenska flottan från Wismar åter hunnit till sundet, sändt riksamiralen Wrangel med 28 krigsskepp norr om Seland till Lilla Belt för att hindra de fiendtliga härarnes öfvergång till Fyen. Så snart de förenade danska och holländska flottorna fingo sigte på denna svenska, började de genast jaga densamma, och då den icke utgjorde ens en tredjedel af deras styrka, hade den troligen varit förlorad, om icke i detsamma den engelska infunnit sig, vid hvilket förhållande Opdam ansåg sig ej längre böra

fullfölja jagten och Bielke med danska flottan fann sig för svag dertill, så att Wrangel lyckligen undkom förbi Hesselö till sundet. Dit seglade derefter äfven den engelska flottan norr om Seland samt den holländska och danska söder om denna ö.

Från Seland skyndade nu Wrangel till Fyen att der öfvertaga befälet, då den förenade fiendtliga hären gjorde allt större ansträngningar att komma dit öfver. Den 28. Juni stälde den sig i slagordning gent emot Middelfart, vid smalaste delen af sundet mellan Jutland och Fyen, samt afsände en med trupper starkt bemannad transportflotta, för att under skydd af 6 holländska krigsskepp verkställa landstigningen; men denna flotta blef så mottagen af svenskarnes artilleri, att den skingrades och med stor förlust måste draga sig tillbaka. Nu sändes de 6 holländska skeppen norrut för att längs Jutlands östra kust samla alla transportfartyg, som kunde öfverkommas; men så snart Carl Gustaf fick kunskap härom, skickade han *Oven Coxe*, en berömd engelsk sjöofficer, som kort förut blifvit utnämnd till vice amiral i svenska flottan, att med 8 krigsskepp hindra denna nya transportflottas bildande. Vid Ebeltoft å Jutlands östkust, något öster om Aarhus, träffade Coxe fem af de holländska skeppen, af hvilka ett blef uppbrändt, tre tagna och det femte strandade, 30 transportfartyg uppbrändes af fienderna sjelfva och 1,000 österrikiska och brandenburgska soldater togos till fånga. Härifrån gick Coxe till Aarhus, hvars af 1,000 polackar bestående besättning han dref på flykten samt tog eller uppbrände alla i hamnen liggande transportfartyg, hvarefter han, med alla sina pris och sina fångar, gick till Kroneborg, der han af konungen mottogs med synnerlig nåd, fick konungens porträtt, infattadt i briljanter, jemte en guldkedja och 1,000 dukater, samt blef i början af följande året adlad, med namnet *Sjölöv.*

Följden af denna expedition blef emellertid, att den fiendtliga hären öfvergaf försöken att komma öfver till Fyen samt under Juli månad utrymde danska halfön för att i stället vända sig mot svenska Pomern. Endast en mindre styrka under brandenburgska fältmarskalken Eberstein qvarlemnades i Jutland.

Under tiden hade underhandlingarna mellan de båda sjömakterna fortgått, då ingendera af de krigförande konungarne velat underkasta sig den första i Haag träffade öfverenskommelsen. Efter Richard Cromvells skiljande från styrelsen hade Hollands inflytande inom engelska parlamentet alltmera ökats och sinnesstämningen inom England i följd deraf blifvit allt mindre vänlig mot Sverige. Den 14 Juli ingicks emellan Holland och England en *andra concert i Haag*, enligt hvilken Trondhiem och dess län skulle återställas till Danmark, Sveriges anspråk å besittningen på Guineakusten nedläggas samt Holland erhålla åtskilliga nya handelsförmåner utöfver dem, hvilka det betingat sig i Elbingerfördraget. Den af de krigförande konungarne, som icke inom fjorton dagar antoge dessa vilkor, skulle icke längre vara berättigad till någon hjelp af någondera sjömakten, men deremot den, som antoge dem, er-

hålla allt erforderligt bistånd för att tvinga motståndaren till fred. Sedermera, den 25 Juli, beslöts en *tredje concert i Haag*, enligt hvilken de förut bestämda fjorton dagarna skulle taga sin början inom 24 timmar efter det de krigförande makterna fått del af fördraget, hvarjemte uttryckligen förklarades, att engelska och holländska flottorna i förening skulle genast och utan afvaktan af vidare befallningar användas att tvinga den eller dem, som vägrade antaga dessa fredsvilkor. Det syntes tydligt, att det nu var Holland, som bestämde besluten, hvilka också blifvit allt mera gynsamma för Danmark och allt mindre för Sverige.

Danmarks konung förklarade sig också nu nöjd med de nya vilkoren; men Carl Gustaf visade den lifligaste harm öfver, att man vågade föreskrifva vilkor åt honom, som dittills så segerrikt kämpat mot alla sina fiender. Då sjömakternas ombud infunno sig hos honom och den främste bland de engelska, den bekante republikanen Algernon Sidney, öfverlemnade till honom en pappersrulle, innehållande det nya förslaget, frågade Carl Gustaf hvad det var för ett papper. Sidney svarade, att det innehöll de förbundna makternas gemensamma önskningar. »Om det är edert förslag till fred», genmälde konungen, »vill jag icke mottaga det. Jag undrar, att I engelsmän, som ändock sägen eder vara mina vänner, fördristen eder att föreskrifva mig lagar. Jag vill gerna mottaga eder såsom fredsmäklare, men alldeles icke såsom domare. Eder åter», fortfor han, vändande sig till holländarne, »som ären mina fiender, vill jag icke hafva till fredsmäklare. I liten på edra flottor och vågen sålunda föreskrifva mig vilkor; men», och härvid trädde han två steg tillbaka och lade handen på värjfästet, »med detta mitt svärd skall jag sönderhugga alla edra planer. Fören hastigt edra flottor från Kroneborg, eljest låter jag skjuta dem i sank». Han förklarade vidare, att han väl vore benägen till fred, men till en *allmän* fred, som måste beredas icke genom andra staters maktspråk, utan genom underhandlingar mellan de krigförande makterna inbördes.

Sådana underhandlingar började ock under senare hälften af Augusti månad, då Carl Gustaf till sina ombud utsåg *Schering Rosenhane* och *Sten Bielke*, som i utbyte mot tre fångna danska riksråd blifvit befriade ur den fångenskap, hvari de råkat, då Carl Gustaf förnyade kriget mot Danmark. Danska ombud voro riksråden *Olof Pasbierg* och *Mogens Hoeg*. Midt emellan Köpenhamn och svenska lägret uppsattes två tält på 50 stegs afstånd från hvarandra och mellan dessa tält möttes underhandlarne första gången den 25 Augusti, i närvaro af de franska, engelska och holländska sändebuden såsom medlare. Underhandlingarna gingo dock om intet redan vid sjelfva utgångspunkten, emedan danskarne ville, att den senare Haager-concertens förslag skulle läggas till grund för fredsfördraget, men svenskarne fordrade, att fredsförslaget skulle framställas af endera bland de krigförande makterna för att sedermera bedömas af medlarna. Några af dessa påtvingade fredsvilkor ville Carl Gustaf icke underkasta sig.

Sedan den öfverenskomna stilleståndstiden kort efter underhandlingarnas början gått till ända, afseglade den engelska flottan, och äfven Opdam seglade hem; men Ruyter höll härefter, i förening med danska flottan, den svenska blokerad i Landskrona hamn och gjorde sedermera ett landstigningsförsök vid Kiöge på Seland för att söka drifva svenskarne derifrån, hvilket dock misslyckades, likasom ett dylikt försök af danska flottan vid Ystad.

När, efter den engelska flottans afsegling, Carl Gustaf fann sig öfvergifven af den enda vänskapliga makt, af hvilken han haft något understöd, ehuru visserligen icke på långt när i den omfattning han hoppats, vände han sig i stället till Holland, som i sjelfva verket var hans farligaste fiende. Den 27 Augusti skickade han Peter Julius Coijet till Haag, med ett förslag till förlikning med Holland, som skulle lockas härtill medelst löften, hvilka skulle stegras i den mån holländarne visade sig mindre medgörlige. Såsom säkerhet för ett lån af 2 millioner skulle han erbjuda Wensyssel på Jutland och Nyborg på Fyen, eller ock Island och vissa hamnar i Norge. Ville Holland lemna konungen fria händer att antingen sjelf behålla Danmark eller dela det med andra, så skulle han efter hvarandra erbjuda Oldenburg, Glückstadt, Fyen jemte tullfrihet i sundet och handelsfrihet inom Sverige. Hvad konungen ville vinna var Norge, så att den skandinaviska halfön blefve ett helt, samt Kroneborg för att beherska Öresund. För Holland så väl som för England var det emellertid af väsentlig vigt, att sundet ej kunde stängas af svenskarna, likasom äfven Norges besittning antogs komma att göra Sverige till en så stark sjömakt, att de båda öfriga icke ville hafva en sådan medtäflare, hvarföre man ock i Holland visade lika liten benägenhet för Carl Gustafs delningsförslag som förut i England.

Carl Gustaf fick emellertid snart nog erfara följderna af denna Hollands obenägenhet att gå hans önskningar till mötes. Sedan de förenade österrikiska, brandenburgska och polska härarne, som förut stått i Holstein, Sleswig och Jutland, till större delen öfvergått till svenska Pomern, hade Wrangel fått befallning att från Fyen afgå dit med förstärkning och der taga öfverbefälet öfver de svenska stridskrafterna, hvarefter pfaltzgrefven *Philip af Sulzbach* fått öfverbefälet öfver de 5,000 man svenska trupper, som ännu stodo qvar å Fyen. Nu ansågs den förut försökta, men då misslyckade landstigningen på denna ö kunna verkställas med bättre hopp om framgång. Den 27 September gick Ruyter med holländska flottan från sundet söderut, utan att man ännu den 13 Oktober visste i svenska lägret hvart han ämnade sig. Konungen begaf sig till Nykiöbing på Falster för att vara Pomern närmare, i händelse det var dit den holländska flottan ämnade taga kosan. Men i slutet af Oktober seglade Ruyter till Kiel, der han tog 1,500 man danskar under general Hans Schacks befäl ombord, så att han, inberäknadt sina 2,500 holländare, nu förde 4,000 man landstigningstrupper, med hvilka han gick till Stora Belt och gjorde

den 29 Oktober ett försök att landstiga på Fyen vid Nyborg, men hvilket hindrades af en uppväxande storm. Följande dagen verkställdes dock landstigningen vid Kiertemünde, äfven å Fyens östkust, men något längre norrut. Pfaltzgrefven af Sulzbach sände då genast trupper från Middelfart till Kiertemünde, hvilka dock der blefvo tillbakaslagna, och gick med sin hufvudstyrka till Odense. Men under tiden sammandrog fältmarskalken Eberstein 5,000 danskar, polackar, österrikare och brandenburgare gent emot Middelfart och, då nu blott en ringa svensk styrka stod qvar vid Middelfart, verkstälde han lyckligen öfvergången till Fyen den 2—4 November. Pfaltzgrefven, som försummat tillfället att anfalla och öfverväldiga den vid Kiertemünde landsatta styrkan, kom nu i stor villrådighet mot hvilkendera fienden han skulle vända sig; men som han ej kände de landstigna truppernas styrka och befarande att blifva afskuren från Nyborg, drog han sig dit och sökte skydd inom dervarande förskansade läger. Följden blef att Schack den 8 November besatte öns hufvudstad Odense, dit äfven Eberstein anlände den 11 November.

Emellertid hade konungen, så snart han fått kännedom om holländska flottans ankomst till Stora Belt, insett att en landstigning på Fyen åter var i fråga, hvarföre han skyndade till Korsör, hvarifrån han ville sjelf gå öfver till Fyen med förstärkning, men den holländska flottan hindrade så väl honom att komma dit som de svenska trupperna att komma derifrån. Han hoppades likväl, att dessa skulle kunna hålla sig i Nyborg, till dess vinterns infallande tvingade holländarne att segla hem. Fältmarskalken *Gustaf Otto Stenbock* blef derföre öfversänd till Fyen med befallning att inskaffa lifsmedel i Nyborg och taga befälet i stället för pfaltzgrefven, med hvars tillgöranden konungen var mycket missnöjd.

Stenbock kom lyckligen öfver till Fyen, med några hundra man, och fann der den svenska hären förskansad på en smal landtunga, som från Nyborg sträcker sig långt ut i Stora Belt. Hela svenska styrkan utgjorde något öfver 5,000 man, för det mesta värfvade regementen, men gamla kärntrupper, pröfvade under polska och rätt många deribland äfven under tyska kriget. Den 14 November anryckte fienden, 9,000 man stark, Schack med danskarne på högra flygeln, Eberstein med brandenburgare, österrikare och polackar på den venstra, holländarne i midten. Å svenska sidan anfördes högra flygeln utaf pfaltzgrefven af Sulzbach, den venstra af generallöjtnanten Henrik Horn och midten af Stenbock. Slaget begynte med ett anfall af Eberstein, innan Schack ännu hunnit rycka fram. Det blef tillbakaslaget och likaså det anfall, som strax derefter gjordes af Schack; men svenskarnes förskansningar, bestående af en förhuggning, med en graf derutanför och med några smala öppningar för rytteriet, hindrade detta att hastigt utveckla sig för att förfölja de tillbakakastade fienderna. Dessa fingo derföre tid att åter samla sig, och holländska fotfolket trängde i tätt slutna led, med fälda pikar, oemotståndligt framåt öfver både grafven och

förhuggningen. Det svenska fotfolket var alltför svagt för att kunna göra något kraftigare motstånd, och rytteriet, hvaraf svenska hären till största delen utgjordes, saknade tillräckligt utrymme på den trånga landtungan. Tre gånger efter hvarandra blefvo dock de fiendtliga anfallen tillbakaslagna, och i denna strid utmärkte sig företrädesvis pfaltzgrefven. Hvar helst ett regemente skulle rycka fram mot fienden, satte han sig i spetsen derför, och när ett annat började vackla, skyndade han fram att hejda det. Med egen hand nedhögg han den polska truppens anförare, öfverste Przimsky, en dansk öfverstelöjtnant Rantzau och sex andra fiender. Alla både hans och de öfriga svenska krigarnes bemödanden voro dock förgäfves. Af fiendens öfvermakt blefvo de trängde allt längre ut på landtungan, der, sedan 2,000 man stupat, de återstående 3,000 måste, instängda af den nu nära tredubbelt starkare fienden till lands och af holländska flottan från sjösidan, följande morgon gifva sig. Endast Stenbock och pfaltzgrefven, med några få följeslagare, lyckades under natten i en båt smyga sig igenom holländska flottan och framförde den sorgliga nyheten till konungen, som, förbittrad, for ut emot Stenbock: »Har fan tagit getterna, så kunde han tagit bocken med!»

Förlusten af Fyen och de 5,000 dervarande svenska krigare var den svåraste motgång Carl Gustaf någonsin lidit, och den hade kunnat vara till sina följder ännu betänkligare, om den holländska flottan kunnat förmås att till Seland öfverföra de segrande; men detta vägrade Ruyter bestämdt och seglade i stället till Lübeck, under förebärande af vinterns annalkande — allt i öfverensstämmelse med de föreskrifter, han erhållit, att icke låta någon af de båda krigförande makterna få en bestämd öfvervigt öfver den andra.

Carl Gustaf ordnade emellertid allt till sitt försvar å Seland. Han drog sitt krigsfolk från Langeland, der han endast qvarlemnade en besättning i Rudkiöbing, och lät starkare än förut befästa Nykiöbing å Falster samt Korsör, Kiöge och Kroneborg på Seland, hvarefter han lemnade öfverbefälet åt pfaltzgrefven af Sulzbach och reste den 24 December från Seland till Skåne.

Under loppet af December började nya fredsunderhandlingar mellan Sverige och Danmark, hvarvid såsom medlare uppträdde, å Frankrikes vägnar Terlon, å Hollands Vogelsang och Huybert, å Englands Fleetwood och Algernon Sidney. Carl Gustaf var nu villig att afträda Trondhiem och Bornholm, men fordrade till ersättning Aggerhus län i Norge och de adliga gods i Skåne, hvilkas egare vägrat till honom aflägga hyllningsed. För öfrigt erbjöd han sig att rasera Kroneborgs fästningsverk och föreslog att farten genom Öresund skulle blifva fri för alla nationer; men ingen af hans fordringar medgafs. Ingen af de medlande makterna ville vika en hårsmån från det beslut, som vid den senaste Haager-concerten blifvit fattadt.

Så slutade året 1659, det sista af Carl Gustafs krigiska verksamhet. Vi hafva hittills hufvudsakligast sysselsatt oss med denna och öfvergå nu till rikets inre förhållanden under de år krigen fortgått.

Rikets inre styrelse.

När Carl Gustaf i medlet af året 1655 lemnade Stockholm för att företaga kriget mot Polen, uppdrog han åt rådet att föra den inre riksstyrelsen, enligt en instruktion utfärdad den 1 Juli 1655. I spetsen för denna styrelse stod riksdrotsen grefve *Per Brahe* såsom ordförande i rådet, hvilken under åren 1655, 1656 och 1657 deltog i dess flesta sammanträden. Under året 1658 var han hos konungen i Göteborg och sedermera sysselsatt i södra delarna af Sverige, så att han då finnes högst sällan upptagen i rådsprotokollen såsom närvarande i rådet, och under året 1659 finner man honom der icke vid något tillfälle omnämnd. Riksmarsken grefve *Gustaf Horn*, som blifvit hemkallad från Lifland för att öfvertaga inseendet öfver försvarsverket inom Sverige, började från medlet af Augusti 1655 infinna sig i rådet, i hvars öfverläggningar han flitigt deltog under åren 1655 och 1656 samt ända till fram i April 1657, då han afreste till Vestergötland för att ordna försvaret vid det hotande danska kriget, men afled hastigt i Skara den 10 Maj. Riksamiralen grefve *Gabriel Oxenstierna* var äfven under åren 1655 och 1656 ofta nog närvarande i rådet, ehuru icke så träget som riksdrotsen och riksmarsken, till dess döden den 12 December 1656 gjorde slut på hans verksamhet. Rikskanslern grefve *Erik Oxenstierna* var nästan hela tiden, ända till sin död i Oktober 1656, frånvarande hos konungen eller upptagen af de honom anförtrodda underhandlingar, och riksskattmästaren grefve *Magnus Gabriel De la Gardie* hade aflöst riksmarsken Gustaf Horn i öfverbefälet inom Lifland, Estland och Ingermanland samt kunde följaktligen ej taga någon del i rikets inre styrelse. Under tiden utöfvades riksskattmästarens åligganden af riksrådet friherre *Herman Fleming*, president i kammarkollegium och tillika ordförande i reduktions-kommissionen.

Rådsprotokollen för åren 1655—1659 finnas icke fullständigt i behåll, men de ännu befintliga vittna, att, åtminstone under de tre första af dessa år, rådet sammanträdde ganska ofta och alltid hade att handlägga en mängd ärenden, af hvilka det afgjorde de flesta och endast rörande de af större vigt inhemtade konungens beslut. Allt hvad som rörde rikets yttre förhållanden afgjordes deremot af konungen i samråd med rikskanslern och efter dennes död af konungen ensam.

Under åren 1655 och 1656 voro, jemte riksdrotsen och riksmarsken, riksråden *Erik Gyllenstierna, Thure Sparre, Seved Bååt, Herman Fleming, Gustaf Bonde, Arvid Forbus, Johan Gyllenstierna* och *Erik Fleming* de som oftast deltogo i öfverläggningarna. De öfriga hemmavarande riksråden synas hafva i vissa öfverenskomna skiften tjenstgjort inom rådet. Under året 1657 voro dessa riksråd, jemte *Schering Ro-*

senhane, Christer Bonde och *Axel Sparre* de oftast närvarande, och Erik Gyllenstierna eller Thure Sparre voro under en stor del af året de främste inom rådet, hvars sammanträden då i allmänhet icke bevistades så talrikt som förut. Från slutet af September 1657 till fram i Mars 1658 sammanträdde rådet i Nyköping, emedan pesten utbrutit i Stockholm. Under åren 1658 och 1659 synas sammanträdena varit mera oregelbundna, och vid flera tillfällen deltogo endast några få af riksråden deri. Allt flera röster hördes ock önska konungens återkomst eller åtminstone, att han måtte i sin frånvaro tillsätta »en ordentlig regering, inför hvilken folket kunde anföra sina klagomål.»

De flesta och brydsammaste af rådets öfverläggningar rörde *statshushållningen.* Utom de under trettioåra kriget högt uppdrifna skatterna hade ständerna redan 1655 åtagit sig en särskild krigsgärd nära dubbelt större än den, som blifvit beviljad för danska kriget 1644. År 1655 hade äfven utskrifning blifvit medgifven för de tre följande åren, efter förut vanlig grund. I början af polska kriget funnos dessa åtgärder tillräckliga, emedan kriget till stor del fördes med utländska värfvade trupper och hären skaffade sig underhåll i det land, der den stod. Utskrifningar och värfningar började likväl redan under de första åren af polska kriget medföra en känbar minskning i den arbetsföra befolkningen och de vid 1655 års riksdag åtagna skatterna kändes alltmera tryckande. Ödeshemmanens antal tilltog och äfven inom städerna var välmågan i aftagande, emedan handeln icke var lika liflig som förut, i följd af befarade fiendtligheter från holländarne, hvilkas flotta visat sig äfven i Östersjön.

I sinnena röjde sig ock fortfarande den oro, som visat sig redan vid Carl Gustafs anträde till regeringen. Bland allmogen hade spridt sig en föreställning, att under konungens frånvaro ingen rättelse vore att förvänta, hvarföre rådet icke vågade af allmogen upptaga de nya skatterna — qvarntullen och slagtare-accisen. Ju längre kriget fortskred, desto mera började ock tillgångarna tryta. För flottans utrustning måste man anlita det kommande årets medel. Allmogen var för fattig att kunna bära flera pålagor, och äfven Stockholms magistrat, som blifvit uppkallad i rådet och tillspord om penningehjelp, förklarade, att borgerskapet var dertill för mycket utarmadt.

Då ryska kriget tillkom, blef ställningen ytterligare försämrad, emedan man nu icke vidare kunde påräkna några inkomster från Finland, då dessa måste användas till detta lands försvar och ej ens förslogo härtill. Också måste utomordentliga åtgärder ofta anlitas för att åtkomma penningar. År 1655 beslöt regeringen från straff befria några om lurendrejeri öfverbevisade köpmän, om de ville låna statsverket penningar för flottans behof. I Mars 1657 befalte konungen en förhöjning i utförseltullen å koppar och jern, men dermed vans icke den förökning i statsinkomsterna han på detta sätt trodde sig kunna er-

hålla, ty den höga tullen försvårade utförseln af dessa metaller, medan priset derå tillika fallit i följd af kriget, så att mot hösten samma år måste regeringen åter sänka tullen, hvilket genast föranledde ökad utförsel. Under senare delen af året 1657 fick kammarkollegii president befallning att för statsverkets räkning upplåna 119,000 daler silfvermynt, hvilket dock ej kunde ske utan mot pantsättning af hans egna gods, och vid flera tillfällen öfverlades inom kammarkollegium om en försämring af myntet, hvilken likväl ej kom till verkställighet. Redan den 6 September 1656 skref rådet till konungen: »Här är hvarken kredit, handel eller vandel», och det hade mot den tryckande penningebristen endast två utvägar att föreslå — förpantningen af kronogods eller ny bevillning af ständerna.

Midt under denna penningeförlägenhet erhöll emellertid Sverige sin första *bank*, som tillika blef den första sedelbank i Europa, ehuru lånebanker redan länge funnits. De i Genua och i Venedig, båda från 1400-talet, anses hafva varit de äldsta, hvarefter följde banken i Amsterdam 1609 och i Hamburg 1619. När i Sverige näringarna började vinna en större utveckling och penningerörelsen följaktligen blef af mera betydenhet, blef man äfven här betänkt på inrättandet af en bank. Gustaf Adolf talade härom i sin proposition till städernas fullmäktige år 1619, och Axel Oxenstierna erinrade under riksdagen 1635 åter om behofvet af en sådan inrättning. År 1646 utfärdade Christina privilegier för upprättandet af en lånebank, men de blefvo icke begagnade. Näringarna trycktes emellertid fortfarande af brist på rörelsekapital, och man betalte ända till 20 procent för lånta penningar. Det var derföre med synnerligt nöje regeringen från en tjensteman inom riket mottog förslag till en svensk bankinrättning.

I början af 1600-talet hade en nederländare, Wittmacher, bosatt sig i Riga och efter hand blifvit en af stadens mest ansedde köpmän. Till belöning för de betydande försträckningar han lemnat svenska statsverket, hade hans söner Johan, Reinhold och Gerhard blifvit efter hans död utnämnde till svenska adelsmän, med namnet Palmstruch, år 1651. Den äldste bland desse, *Johan Palmstruch*, född i Riga 1611, flyttade till Stockholm och blef 1654 anstäld såsom kommissarie i kommerskollegium. Två år senare, 1656, inlemnade han till regeringen en ansökan att få inrätta en låne- och vexelbank. Han stod då i spetsen för ett bolag, i hvilket flere af rikets högt uppsatte män voro delegare, såsom riksskattmästaren Magnus Gabriel De la Gardie, riksråden Seved Bååt, Schering Rosenhane och Christer Bonde, vicepresidenten i kommerskollegium Israel Lagerfelt, diplomaterne Johan Fredrik von Friesendorff och Peter Julius Coijet, m. fl. Eget nog funnos likväl i detta bolag inga köpmän, utan det utgjordes endast af embetsmän, jemte Johan Palmstruchs båda bröder och hans svåger Reinhold Rademacher, anläggaren af Eskilstuna jern- och stål-manufakturverk.

Den 30 November 1656 utfärdade Carl Gustaf i Marienburg två privilegier, det ena rörande en lånebank och det andra en vexelbank,

hvilkas inrättande för trettio års tid uteslutande förbehölls Johan Palmstruch, hans bolagsmän och arfvingar.

Föreskrifterna rörande *lånebanken* innehöllo hufvudsakligen, att Johan Palmstruch och hans bolagsmän förpligtades att först i Stockholm och sedermera i andra rikets städer inrätta lånebanker, hvilka de egde rättighet att idka såsom ett privilegieradt bankbolag; att ingen summa finge utlånas utan mot hypotek eller pant i handom och i intetdera fallet till högre belopp än två tredjedelar af hypotekets eller pantens värde; att såsom hypotek finge mottagas fastigheter på landet och i städerna samt, såsom pant i handom, guld, silfver, smycken, ädla stenar, perlor, kläder, linne, husgeråd, koppar, jern, messing, bly, kläde, sidentyg m. m.; att äfven om konungen upptoge lån i banken, skulle han ställa lika stor säkerhet derför som enskilde; att kapitalet alltid skulle återbetalas och räntan erläggas inom ett år och sex veckor från lånets utbetalning; att derest sådan inbetalning af kapital och ränta försummades, skulle panten säljas på offentlig auktion och, om dervid försäljningssumman uppginge till högre belopp än lånesumman, skulle öfverskottet innestå i banken för låntagarens räkning under fem års tid, men de öfverskott, som inom denna tid ej uttagits, tillfalla de fattige; att, derest räntan inom behörig tid erlades, finge panten ej försäljas, äfven om kapitalet icke inom förfallodagen inbetaltes, samt att för lån från 8 daler kopparmynt (den minsta lånesumman) till 100 daler skulle årliga räntan utgöra $10^{5}/_{82}$ procent, för lån mellan 100 och 400 daler $8^{1}/_{4}$ procent och för lån öfver 400 daler 6 procent.

För *vexelbanken* föreskrefs att i densamma finge deponeras kopparmynt, dukater, specieriksdaler och svenskt silfvermynt, dock ej under 100 daler kopparmynt, 50 dukater, 100 specieriksdaler och 200 daler silfvermynt; att deponerade belopp kunde antingen transporteras på andra genom bankanvisningar, dock ej i summor under ofvannämnda minsta belopp af hvarje penningesort, eller ock uttagas på en gång eller efter hand; att om någon transporterade högre belopp, än han hade innestående, finge han böta 3 procent af detta högre belopp; att för hvarje 50 dukater, 100 specieriksdaler och 200 daler silfvermynt, som transporterades eller uttogs, skulle till banken erläggas en afgift af 1 öre silfvermynt och för hvarje hundra daler kopparmynt 2 öre silfvermynt, samt att intet slags qvarstad eller beslag kunde läggas på de i banken insatta belopp, icke ens i krigstid. Tillika förordnades, att alla accis-afgifter och tullafgifter å utgående varor skulle af de klarerande i banken insättas i kopparmynt samt alla tullafgifter å inkommande varor i specieriksdaler. Lånebanken skulle hållas öppen för allmänheten hvarje söknedag från kl. 8 till 11 f. m. och 2 till 5 e. m., samt vexelbanken för transporteringar från kl. 8 till 10 f. m. och för depositioner från kl 2 till 5 e. m.

Banken utvecklade snart en liflig verksamhet och gjorde så goda affärer, att regeringen skyndade att tillegna sig en del af vinsten, som enligt privilegierna skolat odelad tillfalla banken. Redan den 16 Dec.

1656 befalte konungen att, efter afdrag af samtliga förvaltningskostnaderna, skulle vinsten delas i två lika delar, af hvilka den ena skulle tillfalla kronan och den andra fördelas lika mellan banken och Stockholms stad, som skulle använda sin andel till anläggning af nya gator. Såsom ersättning för dessa inskränkningar blef Palmstruch af konungen nämnd till bankens direktör med 1,500 daler silfvermynt i årlig aflöning, hvarjemte de öfriga lönerna och förvaltningskostnaderna bestämdes till omkring 12,000 daler årligen.

Den 30 Juni 1657 utfärdades för vexelbanken en utförlig arbetsordning, i hvilken bland annat förordnades, att banken skulle styras af en direktör och tre kommissarier — en på ridderskapets och adelns vägnar, en af Stockholms magistrat och en af dess borgerskap — hvilka kommissarier skulle årligen ombytas och af konungen tillsättas bland de af direktören till dubbelt antal föreslagna personer. Äfven upphäfdes de ofvannämnda afgifterna för transportering eller uttagning af deponerade belopp och i stället förordnades att för alla summor, som uttogos ur banken, skulle erläggas $^1/_4$ proc. Likasom redan i bankens privilegier var medgifvet att alla tullafgifter skulle der deponeras, förordnades genom ett kungligt plakat af den 5 Juni 1658, att alla vexlar till ett belopp af 100 specieriksdaler eller derutöfver, dragna från Stockholm på annan ort eller från annan ort på Stockholm, skulle betalas i banken, samt genom en kunglig förklaring af den 19 April 1659, att alla de belopp, som enligt rikets domstolars utslag skulle deponeras, borde, så vidt den deponerande vore boende i Stockholm, insättas i banken, der äfven depositionsskyldige i andra städer eller utländingar egde rätt att, om de så önskade, insätta dylika belopp.

När nu regeringen fått så myckel del i banken, fans ock nödigt att tillsätta en person, som å dess vägnar skulle hålla kontroll öfver dess förvaltning, och rikskammarrådet *Gustaf Bonde* blef derföre 1659 förordnad till bankens öfverinspektör, med åliggande att i synnerhet vaka öfver noggrann efterlefnad af de kungliga resolutionerna rörande banken samt hålla uppsigt öfver dess tjenstemän och förhindra alla missbruk.

Ända till slutet af Carl Gustafs regering utvecklade banken en i flera hänseenden gagnelig verksamhet, så att ständerna vid 1660 års riksdag yttrade sin önskan om dess fortfarande bestånd; men sedermera inträdde, af åtskilliga anledningar, förändrade förhållanden, till hvilka vi återkomma vid berättelsen om riksstyrelsens utöfning af Carl XI:s förmyndare.

Samtidigt med bankens inrättande vans en vigtig tillökning i Sveriges *näringar*, då Palmstruchs svåger, *Reinhold Rademacher*, som i Juli 1654 fått privilegium på upprättandet af jern- och stål-manufakturer i Riga, af Magnus Gabriel de la Gardie öfvertalades att under sommaren 1656 från det af ryssarne hotade Riga flytta till Sverige, dit han medförde några och trettio smeder med hustrur och barn, ut-

görande tillsammans 150 personer. Han begärde att med dessa få nedsätta sig vid Eskilstuna, och sedan kommerskollegium på det högsta förordat detta »nobla verk», befalte konungen, som då befann sig i Frauenburg, att arbetarne skulle få sig tilldelade boningsplatser vid Thorshälla ström, hvarjemte Rademacher erhöll donation å tio hemman. I sjelfva verket fick han likväl endast fem och bland dessa voro tre ödeshemman, så att han icke sällan befann sig i stor förlägenhet och fruktade att hans arbetare skulle öfvergifva honom samt arbetet alldeles afstanna. Kommerskollegium egnade emellertid hans företag en välvillig omsorg, och Eskilstuna köping, som 1659 fick stadsprivilegier, blef genom denna anläggning efter hand hufvudorten för svenska jernförädlingsindustrien.

I allmänhet var dock Carl Gustafs regering icke gynsam för de svenska näringarna. De ständiga krigen föranledde oupphörligt stegrade utgifter, och för att betäcka dessa fann sig konungen föranlåten att höja de gamla och äfven införa flera nya tullafgifter, hvaröfver ständerna klagade och som äfven afstyrktes af några bland riksråden, för hvilka konungen i öfrigt hyste stort förtroende, såsom Herman Fleming och Christer Bonde.

Af de ständiga förändringarna i tullafgifter så väl som af osäkerheten under krigen led i synnerhet Sveriges *handel*, hvilken minskades högst betydligt emot hvad som varit förhållandet under förmyndarestyrelsen och under Christinas regering, ehuru Carl Gustaf sökte genom hvarjehanda företrädesrättigheter uppmuntra den inhemska handeln och aldrig utan nödtvång eller vigtiga politiska orsaker ville medgifva utländska handlande nationer samma förmåner, som voro förunnade svenske köpmän eller sjöfarande. Äfven Stockholms handel, ehuru staden aldrig var blottstäld för fiendtliga besök, led under krigen så, att dess rörelsekapital år 1659 icke utgjorde hälften mot hvad det varit år 1654.

Ända från freden i Stolbova 1617 hade det varit Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas plan att söka leda Rysslands handel öfver Riga, Narva och den vid Nevaflodens utlopp anlagda nya staden Nyen, hvarföre de ock sökt förblifva i fredligt förhållande till Ryssland; men när krig mot detta rike å nyo utbröt 1656, gick denna plan öfver ända. Staden Nyen blef uppbränd, och så väl från Riga som från Narva flyttade en mängd köpmän och handtverkare för att undvika dels ryssarnes anfall, dels äfven de af svenska regeringen förhöjda tullafgifterna.

En annan för svenska handeln menlig följd af Carl Gustafs krig var förlusten af Sveriges besittningar i Amerika och Afrika. Det lilla svenska nybygget vid Delavare-floden i Nordamerika hade visserligen ända från början varit oroadt af engelsmän och holländare, hvilka gjorde anspråk på samma landsträckor, som svenskarne tagit i besittning; men dessa anspråk hade dock blifvit afvisade, och mellan svenskarne och infödingarne hade i allmänhet ett godt förhållande varit rådande. Ock-

så hade nybygget börjat vinna trefnad och förkofran. Nybyggarne eller »frimännen», såsom de vanligen kallades, odlade råg och korn, anlade trädgårdar och vunno allt större välstånd. Tre skansar voro anlagda till nybyggets försvar, men af moderlandet tycktes det efter hand blifvit mer och mer lemnadt åt sitt öde. I Juli 1655 hade, sedan 5¹/₂ års tid, intet fartyg från Sverige besökt detsamma. Under sådana förhållanden slogo holländarne handeln under sig, köpte jord bortom svenskarnes besittningar och begynte kalla landet Nya Nederland i stället för Nya Sverige. Slutligen kom det till öppen ovänskap mellan de svenska och de holländska frimännen, och i slutet af Augusti 1655, då, kort efter det polska krigets utbrott, en holländsk flotta sändes till Östersjön, visade sig äfven holländska fartyg, förande omkring 700 krigsmän ombord, utanför de föga starka fästena i Nya Sverige, hvilka utan synnerlig svårighet intogos, så att Fort Christina, den som längst höll sig bland dessa skansar, gaf sig den 15 September. I April 1658, efter roskildska fredens afslutande, väckte visserligen Carl Gustaf i rådet fråga om den amerikanska besittningens återtagande, men det nya danska kriget förhindrade hvarje försök härtill. Nya Sverige återvans aldrig af moderlandet, men svenskt språk och svensk gudstjenst bibehöllo sig der ännu i mer än ett århundrade.

Det är förut berättadt, huru under det senare danska kriget Cabo Corso, Sveriges besittning å Guinea-kusten, förlorades. Genom denna förlust, i förening med den af besittningen i Nordamerika, var det ock slut med Sveriges försök att uppträda bland de stora handelsfolken, och Carl Gustafs krig verkade sålunda lika menligt på svenska handeln i aflägsna farvatten som på Sveriges handelsförbindelser med grannländerna.

Sveriges *rättsväsende* erhöll under Carl Gustafs regering ingen ytterligare utbildning, men var dock föremål för konungens uppmärksamhet och anledningar saknas icke för antagandet, att han skulle egnat det en allvarlig omtanke, om han ej blifvit derifrån förhindrad af de ständiga krigen.

I ett den 10 April 1655 afgifvet, ännu befintligt »betänkande och rådslag af en rådsherre», hvilken förmodas hafva varit Gustaf Bonde, yttras, att betänkandet blifvit uppsatt af den anledning, att konungen då hade för afsigt att »öfverse hela staten samt inrätta goda stadgar, lagar och seder.» Det är af icke ringa intresse, emedan det lemnar vigtiga upplysningar om lagskipningens tillstånd vid tiden för dess författande. De missbruk, som anmärkas, äro, att på några orter ynglingar blifvit satte till häradshöfdingar, utan att ega tillräcklig praktisk erfarenhet; att hofrätts-assessorer fått bekläda häradshöfdinge- och lagmans-befattningar och sålunda döma i alla tre instanserna; att åtskilliga häradshöfdingar voro nygjorde adelsmän, hvilka, utan ärfd förmögenhet, sökte slå gods under sig och således voro intresserade i alla jordatvister samt följaktligen domare i egen sak; att å några orter höllos

blott två ting om året, å andra endast ett och sådant i otid; att häradshöfdingarne komme till tinget sent på dagen och skyndade samma dag derifrån, så att de ej hunne upptaga och afdöma målen; att de ginge nämnden alldeles förbi och stundom skickade underordnade personer, hvilka väl kunde upptaga målen och hålla förhör, men ej afdöma dem; att advokater biträdde vid landtdomstolarna, hvarigenom rättegången blefve vidlyftig och kostsam; att sällan riktiga domböcker, mycket mindre sakören, inlevererades i häradskistan; att lagmanstingen vanligen höllos blott hvart tredje år och mångenstädes icke ens så ofta; att lagmannen och underlagmannen under tiden bodde långt från lagsagan, der inga domböcker vore att tillgå; att hofrättens tredje klass[1]) emot författningen besattes med adelsmän; att hofrätterna stundom förfore vårdslöst, hvaraf de många revisionerna föranleddes; att de ej fullgjorde sin pligt att öfverse underrätternas domböcker, ej heller tillsåge, att exekution i brottmål verkstäldes; att revisions-sakerna blefve liggande för länge och handlingarna ej med tillräcklig noggrannhet genomsedda, samt att exekution i skuldsaker illa handhades och arrester ringa aktades. Författaren yrkar afskaffande af dessa missbruk och uppger i sådant hänseende förslag till stadganden att införas i en ny rättegångsordning. Tillika framställer han behofvet af att alla kungliga resolutioner och beslut, som angingo justitien, blefve samlade och tryckta, äfvensom att lagen blefve i åtskilliga stycken förbättrad och förklarad.

En böneskrift från Georg Stjernhjelm, mera känd såsom skald än såsom lagfaren, vittnar, att konungen gifvit honom befallning om »continuation af Sveriges lags förklaring och bättre skickande», i hvilket hänseende Stjernhjelm föreslog att få flytta till Upsala, »emedan der bo tre förnämlige lagfarne män, Johan Stjernhöök, Olof Berling och Johan Loccenius, dem man kunde bruka till hjelp och bistånd vid detta verkets ändtliga utförande.» I anledning häraf fick kammarkollegium genom en kunglig skrifvelse, daterad Marienburg den 3 Mars 1657, befallning att till Stjernhjelm årligen utbetala 1,200 daler silfvermynt, »på det han ofvanbemälta arbete må desto bättre i verket ställa och i ljuset framföra.» Stjernhjelm har likväl antecknat, att ännu den 17 Juli 1658 hade han icke bekommit något af detta arvode[2]). Kriget och dess följder hindrade således äfven här de goda afsigterna.

I svenska *krigsväsendet* infördes inga väsentliga förändringar eller förbättringar under Carl Gustafs regering, ehuru denna till största delen upptogs af krig. Konungen åtnöjde sig att tillämpa och fullfölja de stora taktiska förbättringar, hvilka Gustaf Adolf infört och fält-

---

[1]) Enligt 1634 års regeringsform skulle hofrätternas ledamöter utgöras af riksråd, adelsmän samt »andra lärda och skickliga män», till bestämdt antal inom hvardera af dessa tre klasser.

[2]) Se Handlingar rörande Skandinaviens historia. III: 125—128.

herrarne ur hans skola utbildat under trettiåra kriget, samt egnade för öfrigt en synnerlig omsorg åt sina truppers krigsduglighet, hvilken de under de ständiga krigen hade rikt tillfälle att förvärfva. I detta hänseende stod ock den svenska hären då så högt, att den, om också ej öppet, dock faktiskt erkändes för den yppersta något land den tiden egde. I Warschau försvarade sig 3,000 svenskar en lång tid mot nära 100,000 polackar, i Riga mot 90,000 ryssar och tillika mot stadens befolkning, som i Riga var föga vänskapligt sinnad och i Warschau afgjordt fiendtlig. Äfven vid Krakaus, Thorns, Stettins och Trondhiems försvar förekom samma missförhållande mellan de belägrades och de belägrandes antal, och de förre gjorde sig förtjente af samma berömmelse. Deremot stormades och togs den starka, välförsedda Fredriksoddes fästning med 6,000 mans besättning af föga mer än 4,000 svenskar, och under hela året 1659 förmådde en svensk styrka af endast 10- till 12,000 man hålla i tygeln icke blott Köpenhamns besättning af ungefär 13,000 man och som således ensam var talrikare än hela svenska styrkan, utan äfven både Selands och de öfriga danska öarnas befolkning. Under vintern 1656 såg man, vid återtåget från Jaroslaw, 5,000 svenskar, omgifna af nära 30,000 polackar och af en förbittrad befolkning, öfver bottenlösa vägar och breda floder segrande kasta alla fiendtliga anfall tillbaka och framtränga till sitt föresatta mål. I hvarje strid segrade den svenska hären öfver en talrikare fiende, och under sommaren 1657 syntes 40,000 rakoczyaner söka skydd af 6,000 svenskar. En sådan här, som Carl Gustaf detta år förde från Polen mot Danmark, hade i krigsduglighet icke sin like, och med sådana krigare kunde också lysande bragder utföras.

När Carl Gustaf började det polska kriget, hade han en inhemsk här af 42,500 man, hvaribland 31,800 voro fotfolk, 10,100 ryttare och 600 dragoner, hvartill kommo omkring 16,000 man värfvade utländska trupper samt 3,000 artillerister, eller tillsammans något öfver 61,000 man, utom flottans besättningar, uppgående till omkring 5,000 man. Denna styrka bibehölls sedermera under polska kriget, medelst utskrifning och värfning, utan synnerlig minskning. När sedermera de ryska och danska krigen tillkommo samt äfven Österrike och Brandenburg ökade antalet af Sveriges fiender, måste konungen föra kriget på så många särskilda ställen, att hans stridskrafter alltför mycket splittrades och han ingenstädes kunde uppträda med någon betydligare styrka. Under sommaren 1658, då han begynte det andra danska kriget, synes han emellertid å danska öarna, i Sleswig och Holstein hafva haft omkring 17,000 man, i Sverige omkring 12,000, i Bremen och Pomern omkring 11,000, i Preussen 9,000 samt i Östersjö-landskapen ungefär 11,000 man, eller tillsammans omkring 60,000 man. Denna styrka blef emellertid icke så litet minskad genom förlusten af Thorn, den misslyckade stormningen af Köpenhamn och i synnerhet genom nederlaget på Fyen; men af ett förslag öfver svenska krigsmakten, upprättadt i slutet af året 1660 eller början af 1661, finner man likväl,

att densamma då ännu utgjorde i det närmaste 52,000 man, hvaribland 37,000 inhemska trupper och 15,000 värfvade utländska. Af denna styrka voro 30,800 man fotfolk (20,800 inhemskt och 10,000 värfvadt), 18,400 man rytteri (11,800 inhemskt och 16,600 värfvadt), samt 2,600 man dragoner (1,200 inhemska och 1,400 värfvade), allt i runda tal. Af dessa trupper stodo då 11,600 man i Östersjö-landskapen, 6,000 i Pomern, 4,000 i Bremen samt 33,400 i Sverige och Finland. Enligt ett år 1658 uppgjordt förslag skulle i rikets 70 befästade orter, bland hvilka då äfven räknades Trondhiem, under fred erfordras 22,300 och i krig 43,458 mans besättning, hvilket senare antal dock kunde minskas i samma mån, som fästningen låge aflägsen från krigsskådeplatsen.

Svenska flottan hade, likasom mycket annat, blifvit mot slutet af Christinas regering vårdslösad af brist på penningar; men genom kraftiga åtgärder af hennes efterträdare bragtes den innan kort derhän, att Carl Gustaf kunde med 40 bevärade fartyg öfvergå till Tyskland i Juli 1655. Sedermera förstärktes den ytterligare, så att den i slutet af Oktober 1658 kunde i Öresund mäta sig med den starka flotta, hvilken Holland, då ännu verldens förnämsta sjömakt, ditsändt till Köpenhamns undsättning. Den svenska flottan utgjordes då, såsom förut är berättadt, af 38 linieskepp och 6 fregatter, med besättningar af tillsammans 7,418 man och förande 1,846 kanoner. Detta var dock den största styrka, hvartill svenska flottan hann under Carl Gustafs regering. I det följande sjöslaget gjorde den betydande förluster, hvilka riksamiralen Wrangel tog sig så nära, att konungen sjelf måste göra honom ett besök för att trösta honom. Sedermera var flottan i Landskrona hamn en längre tid blokerad af den öfverlägsna holländska och danska samt spelade under återstående delen af kriget en mera underordnad roll.

Man har beräknat, att Carl Gustafs krig kostat Sverige 70,000 man, i hvilket antal likväl sannolikt äro inberäknade de förluster, hvilka de i svensk tjenst varande värfvade utländska trupperna lidit. Största antalet af de fallna eller af sjukdomar under kriget skördade tillhörde dock alltid de inhemska trupperna. Också började man inom Sverige allt mera klaga öfver brist på stridbara och äfven på arbetsföra personer — så mycket mera som riket haft endast sex fredsår mellan det tyska och det polska kriget att hemta sig från ansträngningarna under det förra. I följd häraf blef längtan efter fred allt lifligare och mera allmän inom landets fredliga befolkning. Krigarne åter följde med gladt mod en konung, som förde dem till seger och byte samt städse och omsorgsfullt vårdade deras bästa. »På svenska hären», yttrade han, »hvilar både konungens och rikets välfärd.» Ett fast och innerligt vapenbrödraskap hade också uppstått mellan konungen och hans här. Den underkastade sig villigt alla faror, mödor och försakelser under hans ledning, och han å sin sida var så fästad vid sina krigare, att man anser sorgen öfver de på Fyen förlorade trupperna hafva bidragit att påskynda hans död.

Betrakta vi nu den inverkan de inre så väl som de yttre förhållandena under Carl Gustafs regering utöfvade på de särskilda samhällsklasserna, så finna vi *adeln* i det närmaste oförändrad både till antal och samhällsställning. Carl Gustaf var ej frikostig med adliga värdigheters utdelande. Han utnämnde ingen enda grefve eller friherre och blott 14 adelsmän, af hvilka några allenast erhöllo bekräftelse på förut innehafdt adelskap. Samma ställning emellan konungamakten och de ofrälse stånden, adeln intagit under förmyndarestyrelsen och under Christinas regering, bibehöll den äfven under Carl Gustafs; men den hade nu ingått ett slags förbund med den förra för att skydda sig mot de senares reduktionsförslag och andra försök till inskränkning i adelns rättigheter. En följd af denna sammanjemkning var, att konungen åtnöjde sig med fjerdeparts-räfsten, i stället att genomdrifva strängare reduktions-åtgärder, samt att adeln afstod från alla vidare försök till ingrepp i konungamakten och äfven villigt underkastade sig ökade skattebördor för krigets förande, af hvilket adeln för öfrigt hade dels omedelbara fördelar, såsom innehafvare af alla de högre befälsplatserna, dels den medelbara, att folkets uppmärksamhet derigenom drogs från reduktionen.

Äfven högadeln, som i allmänhet varit afvogt sinnad mot Carl Gustaf före hans uppstigande på tronen, slöt sig troget till honom såsom konung. Högadelns främste män, Per Brahe, Erik Oxenstierna, Magnus Gabriel De la Gardie, Carl Gustaf Wrangel, m. fl., stodo i det närmaste förhållande till konungen och intet spår finnes, att förtroendet och det goda förståndet å någondera sidan blifvit rubbadt, ty äfven de föga nådiga skrifvelser, De la Gardie icke så sällan fick mottaga från sin kunglige svåger, medförde ingen rubbning i det goda förståndet mellan båda. Per Brahe var under konungens frånvaro ställd i spetsen för den inre styrelsen, och en mängd handlingar från denna tid vittna huru högt konungen värderade honom och äfven huru väl han förtjenade konungens förtroende. Erik Oxenstierna var icke allenast konungens förtrognaste rådgifvare, hvilken han meddelade alla sina vidt omfattande planer, utan mellan båda rådde äfven en verklig vänskap, påminnande om det vackra förhållandet mellan Gustaf Adolf och Erik Oxenstiernas store fader, hvars länge visade köld mot Carl Gustaf hos sonen öfvergått till en motsatt känsla af varm tillgifvenhet och beundran. Carl Gustaf Wrangel behöll konungen i sin närhet, så ofta det lät sig göra, hade i honom sin främste rådgifvare i alla frågor, som rörde krigsväsendet, samt anförtrodde alltid åt honom de vigtigaste krigsföretag, dem han sjelf var förhindrad att utföra. Andra framstående medlemmar af högadeln innehade de vigtigaste platserna både inom hären och den inre styrelsen.

Högadeln gick också nu åter främst i uppoffringar för fäderneslandet. Per Brahe, Gabriel och Erik Oxenstierna m. fl. af högadelns främste män föregingo de öfrige med sitt exempel i detta hänseende. När drottning Hedvig Eleonora under hösten 1656 skulle besöka sin

gemål i Preussen, men statens tillgångar dittills icke medgifvit att skaffa henne en bordservis af silfver i stället för den af Christina bortförda, inköpte rådet genom sammanskott inom sig åt henne en ny silfverservis, emedan Sveriges drottning ej borde uppträda i främmande land utan en sådan. I allmänhet yrkades inom rådet, att adeln och i synnerhet riksråden sjelfve borde gifva de öfriga stånden godt föredöme i nit för landets bästa. Högadelns exempel följdes också villigt äfven af den öfriga adeln och icke mindre af de öfriga stånden, om också deras nit för det allmänna bästa på ett annat sätt trädde i dagen. För öfrigt fortfor den under föregående tiden inträdda söndring mellan hög- och lågadeln äfven under Carl Gustafs regering och röjde sig i synnerhet under 1655 års riksdag, så väl under öfverläggningarna om reduktionen som framför allt i fråga om de företrädesrättigheter Christina gifvit grefvarne. I följd af dessa rättigheter hade grefvarne tillvällat sig domsrätt öfver de inom grefskapen boende adelsmän, hvilket beroende desse ej ville erkänna och understöddes häri af lågadeln i allmänhet. Grefvarne och i synnerhet Per Brahe yrkade dock ifrigt på utöfningen af denna rättighet samt påstodo sig vara fullt jemförlige med de tyska furstarna. »Får jag icke behålla domsrätten öfver min adel», yttrade Per Brahe, »så vill jag lemna både syssla och land.» Lågadeln deremot förklarade, att den alldeles icke ville underkasta sig en sådan domsrätt, hvarigenom den skulle blifva undersåtar under grefvarne. Den ville bero af konungen och af ingen annan. Förgäfves förmanade Erik Oxenstierna grefvarne till eftergift samt båda sidorna till lugn och fördragsamhet — lågadeln drog frågan under konungens afgörande, men kriget kom emellan och tvisten synes icke blifvit af konungen sliten.

Presterskapet fick af konungen bekräftelse på sina privilegier kort före hans utresa till Polen. Dess samhällsställning och förhållande till de öfriga stånden förblefvo under hans regering oförändrade. När Skåne i roskildska freden afträddes till Sverige, aflade biskop *Petrus Vinstrup* i Lund trohetsed åt Sveriges konung samt höll troget denna ed under de 21 år han ytterligare innehade denna biskopsstol. Lunds stift, omfattande Skåne, Halland och Bleking, ökade från denna tid antalet af de svenska biskopsstiften.

Svenska *kyrkan* hade i den strängt renlärige konungen en nitisk beskyddare. Den 25 Juni 1655 utfärdade han en »stadga om vår kristeliga religions rätta öfning och conservation», der det i inledningen heter, att då man fäst konungens uppmärksamhet derå, hurusom icke allenast sekter och läror, som hade namnet af kristna, ehuru villfarande, börjat bilda sig till samfund, utan ock Gud sjelf, hans heliga ord och den kristliga gudstjensten blefve af några föraktade och försmädade, så ock då sådana sekters tillvaro och Guds ords förakt plägade medföra strider uti religionen och den fördömliga ateismen samt jemväl förorsakade »villervalla uti regementet och hushållen», drog öfver landet Guds vrede och straff samt evigt förderf öfver dem, som

omfattade sådana villfarelser och uppenbar ogudaktighet, hade konungen funnit sig deraf föranlåten att låta öfverse de förordningar, som angående detta ämne blifvit utfärdade samt nu, i öfverenstämmelse dermed, äfvensom med den vid kröningen afgifna försäkran, efter rådets hörande stadga och förordna, att alla rikets ständer och andra undersåtar skulle bekänna den genom Upsala möte antagna tro; att alla vid detta möte förkastade sekter och läror »såsom den papistiska, calwinska, anabaptistiska, photinianska och andra, hvad namn de hafva kunde», vore i hela Sveriges rike alldeles förbjudna; att bekännare af annan troslära än den rena evangeliska, hvilka redan voro i riket bosatta eller framdeles kunde der inkomma, egde tillåtelse att hålla sin andakt med läsande och sjungande, dock inom lyckta dörrar och för sig sjelfva allena, så att ingen förargelse deraf kunde åstadkommas, men i vidrigt fall och derest de afhölle sina tjenare från att bevista den svenska gudstjensten eller sökte på något sätt inom Sveriges rike sprida sin der förbudna troslära, skulle den, som första gången dermed beträddes, till närmaste hospital eller fattighus böta 100 daler silfvermynt eller mera efter förbrytelsernas beskaffenhet, andra gången straffas med fängelse och tredje gången förvisas ur riket, samt att den främmande gudstjenst, hvilken utländska makters sändebud egde låta inom sina hus förrätta, ej skulle få af andra bevistas. Presterskapet uppmanades att hålla noga hand öfver denna stadgas efterlefnad och äfven att söka bringa villfarande troslärors bekännare till Guds sanna kunskap. Om desse icke strax beqvämade sig, men dock förhölle sig stilla och utan att åstadkomma förargelse, skulle presterskapet söka med kristlig foglighet föra dem på rätta vägen.

Om den då rådande ofördragsamheten vittna för öfrigt flera tilldragelser från denna tid. Så anmälde pastorn i Stockholms Storkyrkoförsamling, doktor Emporagrius, för presterståndet vid 1655 års riksdag, att landshödingen i Vestmanland Knut Kurck, som var gift med en holländska, tillhörande den calvinska bekännelsen, hade en dotter, som tjenat vid drottning Christinas hof och der »syntes hålla sig mycket gudfruktig, visste ock sin bibel väl», men af sin moder förhindrades att öfvergå till lutherska ritualen, och det blef nu ett öfverläggningsämne inom preteståndet, om hon kunde hedras med öfliga begrafningsceremonier. Huru öfverläggningen utfallit är icke uppgifvet.

Den 7 Juli 1655 förordnade konungen en kommission till »kyrkoordningarnas examinerande och förbättrande.» Arbetet skulle, under ledning af erkebiskop *Lenæus*, företagas i Upsala af biskopen i Vesterås *Olaus Laurelius*, pastor primarius i Stockholm *Ericus Emporagrius* och teologie professorn vid Upsala högskola *Laurentius Stigzelius*. Redan vid 1654 års riksdag hade Laurelius till presterskapets granskning framlemnat ett af honom uppgjordt förslag till ny kyrkoordning, och vid följande årets riksdag anhöll presterskapet, att detta förslag måtte öfverlemnas till en kommission för att granskas. Det var i anledning af

denna anhållan som nyssnämnda kommission blifvit tillsatt, med åliggande för ledamöterne att hvar för sig uppsöka hvad förut i dithörande ämnen blifvit stadgadt och utarbetadt, hvilket derefter skulle af kommissionen samfäldt granskas och pröfvas samt hvad samfäldt gillades af Emporagrius bringas i lagform. Sedan kommissionen sammanträdt, uppstodo åtskilliga meningsskiljaktigheter, genom hvilka arbetet fördröjdes, hvarföre konungen i Juni 1658 anbefalte dess påskyndande samt förstärkte tillika kommissionen med tre nya ledamöter, biskopen i Linköping *Samuel Enander*, superintendenten i Göteborg *Ericus Brunnerus* samt den kort förut till biskop i Åbo utnämnde *Johannes Terserus*. Denna förstärkning ökade likväl icke enigheten i åsigterna, hvilka det blef allt svårare att sammanjemka, så att slutligen två särskilda förslag uppgjordes, det ena af Laurelius och det andra af Emporagrius, hvilka af dessa insändes omedelbart till konungen 1659, men hans kort derefter inträffade död gjorde ett afbrott i kommissionens arbeten, hvilka sedermera alldeles afstannade.

Undervisningsverken stodo fortfarande under presterskapets inseende, men saknade icke konungens hägn. Upsala högskola erhöll bekräftelse på sina privilegier, då de s. k. akademiska konstitutionerna utfärdades den 27 Juni 1655. Följande året upplöstes Dorpts universitet i följd af ryssarnes anfall, men efter freden i Roskild 1658 började man öfverlägga om inrättandet af ett universitet för Göta rike. Man ville derigenom söka afhålla ungdomen i Skåne, Halland och Bleking från högskolan i Köpenhamn och de förbindelser med det förra moderlandet, som skulle föranledas af deras studier vid denna högskola. Förslaget understöddes af biskop Vinstrup så väl som af svenska presterskapet; men man synes då icke haft för afsigt att förlägga det nya universitetet i Lund, hvilken stad man förmodligen ansåg ännu vara för mycket dansk, utan i Linköping eller i Göteborg, hvaremot i Lund skulle inrättas ett gymnasium.

Vetenskaperna och vitterheten hunno under Carl Gustafs korta och af krig upptagna regering icke göra några synnerliga framsteg, och till den då rådande verksamheten inom de särskilda delarna af litteraturen skola vi återkomma i sammanhang med förhållandet under Carl XI:s längre och lugnare styrelse; men tryckpressen började emellertid redan nu väcka allt större uppmärksamhet. Carl Gustaf befalte, att »till missbruks undvikande skulle ingen boktryckare understå sig trycka någon i stats- eller troslära vigtig handskrift, hvilken ej förut blifvit i korthet uppvisad och gillad.» Biskopar och superintendenter ålades att hålla noga uppsigt deröfver, och således var redan den tiden, mot slutet af året 1656, censur i Sverige införd.

Borgerskapet led väsentligt genom den här ofvan omtalta minskade lifaktigheten i handel och näringar under de ständiga krigen. Dess politiska ståndpunkt var för öfrigt densamma som förut, och några förändringar i de särskilda städernas styrelse och förvaltning förekommo icke.

I afseende å några bland de svenska städerna hade konungen emellertid rätt storartade planer.

Så utfärdade han för *Stockholms* förskönande, under sitt vistande i Göteborg efter roskildska freden, för arkitekten Jean de la Vallée en instruktion af den 3 Juni 1658. Enligt densamma skulle de nya våningar, som byggdes på slottets östra sida »in i Smedjegården», fördelas så, att konungen skulle få sina rum i öfversta våningen; den närmast derunder upplåtas till kansliet, men i södra hörnet två hvalf förbehållas för konungens behof, med en lönntrappa till dem från konungens rum i våningen näst derunder; södra delen upptagas af arkivet och norra delen af kammarkollegii bokhålleri och revision, samt nedersta våningen vid stora borggården och Smedjegården, der öfverståthållarens våning då var, inredas åt räknekammaren, och under densamma, på södra sidan, räntekammaren få sina rum, med dertill hörande hvalf. Från konungens egen våning skulle en särskild trappa leda ned till dessa kollegier. På Waldemarsön (nuvarande Djurgården) skulle en lustgård anläggas, enligt deröfver uppgjord plantering, marken jemnas, der den var ojemn, dammar gräfvas, vattenkonster och grottor anbringas, träd »och annat sådant» planteras samt genom skogen huggas »avenuer», der så behöfdes. Klosterkyrkan på Riddarholmen med dernäst liggande gator och platser skulle afmätas samt två ritningar uppgöras, den ena utvisande denna kyrkas dåvarande utseende och den andra »huru samma kyrka skulle på bästa sätt å nyo uppbyggd blifva, observerandes derutinnan konung Gustaf Adolfs graf och huru den kunde blifva beprydd och ornerad». Hela Södermalm, »från Pålsundet till södra slussen, Danviken, Grims tegelbruk och Årsta viken uppföre, gent emot Pålsundet», skulle afmätas och deröfver göras en plankarta i stort format, utvisande denna stadsdels dåvarande beskaffenhet, »observerandes alla berg och sänkplatser, högar och dalar med alla dess particulariteter». På denna plankarta skulle generalqvartermästaren Johan Värnsköld och arkitekten Jean De la Vallée tillsammans »författa en dessein uppå ett kungligt slott och residens», med rum så väl för den kungliga familjen som för kollegierna samt äfven för en arsenal eller tyghus; men det öfriga skulle fördelas i qvarter och gator, att med tiden bebyggas och befästas »så mycket som orten och situationen kan bäst medgifva» [1]). Södermalm skulle sålunda blifva stadens förnämsta del och slottet dit förflyttas. Denna del af konungens plan har, såsom vi väl veta, sedermera aldrig blifvit verkstäld, men deremot var Djurgårdens förskönande en framtidstanke, som vunnit verklig fullbordan, ehuru helt annorlunda än Carl Gustaf tyckes tänkt sig.

Ännu större planer synes konungen haft i afseende å *Göteborg*. Han hade beviljat denna stad åtskilliga fördelar samt ämnade bereda den ännu flera och långt mer omfattande. Man talade om att dit

[1]) *Se Stiernman*, Samling af kongl. bref, stadgar och förordningar etc. angående Sveriges rikes commerce, politie och oeconomie. Stockh. 1750. II: 880.

förlägga den nya högskolan för Göta rike och att till Göteborgs fördel upphäfva den stapelstadsrätt, hvilken åtskilliga bland grannstäderna förut åtnjutit; äfven att Kongelf borde utdömas för att gynna Göteborg. I de planer, som Carl Gustaf mot slutet af sin regering omfattat, att företrädesvis rikta Sveriges eröfringar mot Danmark och synnerligast att vinna Norge, synes äfven ingått att göra Göteborg till en hufvudort för vestra delen af den skandinaviska halfön och tillika för hela vestra Nordens handel.

Enligt en annan af Carl Gustafs många planer skulle äfven *Wismar* blifva en stor handelsstad och för att från Lübeck locka handeln dit skulle en kanal ledas från Wismar till Elben. Alla dessa planer blefvo likväl afbrutna först genom den mindre lyckliga vändning, det senare kriget mot Danmark tog, och sedermera genom konungens död.

Allmogen hade under de ständiga krigen kommit i en ännu mera bedröflig belägenhet än förut genom ökade skatter och utskrifningar. För att undgå eller åtminstone vinna någon lindring i de förra begagnades en mängd underslef, hvarmed man ej vågade så noga nagelfara för att ej framkalla alltför starkt missnöje. Utskrifningen hade för åren 1656, 1657 och 1658 blifvit beviljad att utgå enligt vanlig grund; men redan under året 1656 uttogs icke blott det för året beviljade manskapet, utan äfven det, som först under det följande året skulle uttagas, hvarvid då utlofvades, att under året 1657 ingen utskrifning skulle förekomma. Å det årets landskapsmöten, hvartill vi här nedan återkomma, blef likväl medgifvet, att utskrifningen för 1658 skulle genast och således ett år i förväg verkställas, så att inom något öfver ett års tid tre utskrifningar skedde. Bristen på arbetskrafter blef ock allt större och ödeshemmanen allt flera. Mycket missnöje var också rådande bland allmogen, men det var dock ej riktadt mot konungen, i hvilken allmogen såg sin naturlige beskyddare mot adelns försök att göra alla bönder till adelstorpare och lifegne. Farhågor för sådana försök saknades icke och ej heller anledning till dessa farhågor. En Gustaf Posse förfrågade sig skriftligen hos rådet, »om den, som var född på frälsegodset, hade rätt att taga tjenst utom detsamma.» Rådet förklarade i Augusti 1656, att i Sverige egde frälsemännens underhafvande en sådan rättighet, men icke i Lifland.

För alla samhällsklasser hade sålunda det långvariga krigstillståndet blifvit alltmera tryckande, allramest dock för allmogen, som svårast träffades af de täta utskrifningarna och hade minsta tillgångar att utgöra de ökade skatterna. Men äfven borgerskapet trycktes af dessa och ännu mera af det starka aftagande i handel och näringar, som vållades af osäkerheten under de pågående krigen. Presterskapet hade vid 1655 års riksdag utfäst sig att för hvarje 64 mantal inom sina församlingar erlägga till kronan 2 tunnor råg. Sedermera ökades detta åtagande tid efter annan till 12 daler silfvermynt och derjemte 4, 6 eller 8 tunnor råg, hvarförutan kyrkoherdarne åtogo sig att två eller tre tillsammans uppsätta och underhålla knekt eller artillerihäst, i vissa

orter till och med ryttare. Adeln beviljade åren 1656 och 1657 dubbel rusttjenst eller 100 rdr årligen för hvarje häst och derjemte att af deras underhafvande låta årligen utskrifva hvar tionde i stället för hvar tjugonde man.

Oaktadt alla dessa uppoffringar felades ständigt tillgångar äfven till de nödvändigaste behof. Embetsmännen kunde icke utfå sin aflöning och ännu ett år efter konungens död finner man bland andra rikets skulder upptagna 3,352,468 daler obetalda tjenstemannalöner. Äfven för de vid hofvet anstälde var förhållandet enahanda. Drottningens kammarherre Johan Ekeblad klagade, att han på 1½ år icke fått ut ett öre af sin lön och att hans enda klädning var »sliten och tunn som ett sidensars.» Af brist på medel saknade soldaterne i Lifland både kläder och föda, och matroserne på Skeppsholmen sades vara nära att svälta ihjel. Kronans anseende var så fallet, att regeringen till slut icke kunde få låna penningar ens mot pant af silfver och juveler, och man har beräknat, att statsskulden under Carl Gustafs regering ökats med 5½ millioner daler silfvermynt.

Detta var de lysande krigsföretagens frånsida, hvilken i allmänhet ej blifvit tillräckligt beaktad vid skildringarna af Sveriges stormaktstid, så rik på yttre glans, men så fattig på inre välstånd.

Reduktionen.

Vi hafva i det föregående omtalat den början till en reduktion af de kronan afhända gods och lägenheter, som gjordes vid 1655 års riksdag, och skola nu taga i betraktande denna reduktions fortgång under Carl Gustafs regering.

För att bringa den beslutade reduktionen till verkställighet hade konungen den 9 Juli 1655 utnämnt 15 kommissarier, med kammarpresidenten, riksrådet *Herman Fleming* till ordförande och för öfrigt bestående af riksråden *Knut Posse*, *Erik Gyllenstierna*, *Seved Bååt*, *Gustaf Bonde* och *Erik Fleming*, kammarrådet *Göran Fleming*, förre generalkommissarien i Lifland och guvernören i Riga *Anders Eriksson Hästehufvud*, vicepresidenten i Göta hofrätt *Carl Christerson Måneskiöld*, statssekreteraren *Daniel Behmer*, assessorn i Svea hofrätt *Olof Berling*, generalkamreraren i kammarkollegium *Erik Johansson Klöfverskiöld*, kamreraren i räkningekammaren *Nils Eriksson Rosenfelt* samt två andra tjenstemän derstädes, *Lennart Hansson* och *Gustaf Berg*. Sedan Erik Gyllenstierna och Anders Hästehufvud aflidit, förordnades år 1658 i deras ställe landshöfdingen i Nerike *Gustaf Soop*, som då tillika blef vice ordförande, samt assessorn *Magnus Palumbus*. Sekreterare var *Olof Thegner*, generalsekreterare i styrelsen öfver drottning Christinas underhållsländer. Det var för öfrigt ingen afundsvärd befattning att vara ledamot af reduktionskollegium. Göromålen voro ganska omfattande och vid deras samvetsgranna handläggande utsatte sig kommissarierna alltid för missnöje, icke sällan för hat och förföljelse från dem,

som genom reduktionen förlorade någon del af sin egendom. Gustaf Berg, en bland de driftigaste bland reduktionskommissarierna, klagade i Maj 1657 hos konungen, att han för sin trohet och sitt nit blef hatad och förföljd, och samma klagomål hördes äfven från de öfriga kommissarierna. Mest bland alla var dock Herman Fleming, själen i hela reduktionsverket, föremål för missnöje och hat af sina embetsbröder inom rådet och sina ståndsbröder bland adeln. Äfven inom sjelfva reduktionskollegium hade han ihärdige motståndare i Erik Gyllenstierna och Gustaf Bonde. Allt detta bekom dock honom ingenting. Med orubbad ifver föreslog han nästan alla åtgärder, som af kollegium vidtogos, samt genomdref reduktionsstadgans ordagranna tillämpning utan afseende på dens samhällsställning, som deraf träffades. Den grundsats, han sjelf inom kollegium uttalat, att »folkets väl är högsta lag», följde han orubbligt, och konungens egen broder hertig Adolf Johan, riksdrotsen och riksmarsken funno hos honom lika litet undseende som den ringaste bland kronans tjenstemän.

Samma dag konungen afseglade från Elfsnabben för att gå ut i polska kriget, den 10 Juli 1655, hade han för reduktionskommissarierne utfärdat en instruktion, hvilken dock var helt kort och gifven endast tills vidare. Redan den 16 Juli afgick från reduktionskollegium till rikets alla landshöfdingar påbud, att alla, som innehade gods, hvilka efter år 1604 kommit från kronan, skulle förete sina åtkomsthandlingar, samt särskildt till landshöfdingarne i Upland, Vestmanland och Södermanland, att de, som innehade genom gåfva, förläning, köp eller byte förvärfvade kronogods inom de fem s. k. förbudna länen vid Mälaren — Svartsjö, Gripsholms, Eskilstuna, Ulfsunds eller Kungsörs och Strömsholms län — skulle med sina handlingar inställa sig den 24 nästföljande Augusti.

Kort derefter, den 27 Augusti, begynte reduktionsarbetena. Till ledning för desamma upprättades först en jordebok öfver alla gods, som tillhört kronan efter året 1603, med anteckning när och under hvilka vilkor de frångått kronan. Vidare anbefaltes ransakningar i orterna af häradshöfding och nämnd om de hemman, som voro omistande för kungsgårdar eller kungsladugårdar. Landtmätare förordnades att affatta kartor öfver de trakter omkring städerna, äfvensom öfver de bergslag och andra för omistande förklarade orter, som borde till kronan återkallas. Bergskollegium anmodadas upprätta en bergsjordebok öfver alla hemman, som tillhört eller bort tillhöra bergslagen, och bergsråden begåfvo sig genast på resor för att derom inhemta noggrann kännedom. Ledamöterne i reduktionskollegium förbundo sig att hålla hemligt allt hvad i kollegium föreföll.

Först företogs reduktionen af de förbudna orterna och i främsta rummet de inom de fem länen. Dernäst återkallades sådana gods, som voro omistande för bergslagen och för amiralitetet. Af dessa återkallelser träffades många bland högadeln, såsom Axel Oxenstiernas arfvingar, Magnus Gabriel De la Gardie, m. fl., samt för öfrigt nästan

alla samhällsklasser — embetsmän, prester och en stor mängd officerare. Många underslef upptäcktes, men med detsamma förläningar eller donationer, gifna såsom ersättning för innestående aflöning, återkallades, erkändes äfven såsom en kronans skyldighet, att embetsmännens löner skulle derefter ordentligt och till fullo utgå.

Under återstående delen af året 1655 fortgingo reduktionsarbetena raskt och nitiskt. Fleming fick kraftigt understöd af Seved Bååt och af Månesköld samt genomdref allt hvad han föreslog. Erik Gyllenstierna var den ende, som vågade ställa sig emot honom, ehuru med ringa framgång, under yrkande att man borde »gå sakta till väga för att ej förvirra humörerna», ty bland de af reduktionen träffade funnes högt uppsatte män, af hvilka det icke vore godt att uttaga kronans rätt. Sådana hänseenden hade dock ingen inverkan på Herman Fleming och ännu icke heller på de öfriga. Mot slutet af året, när riksrådet Gustaf Bonde begynte deltaga i arbetena, slöt han sig till Gyllenstierna emot Fleming samt gjorde i synnerhet motstånd vid frågan rörande byten af kronogods. »Att på tinget», yttrade han, »underkasta mig en bonderansakning om min vederlagsgård och dess värde, kan jag ej lida. Kronan kan bättre mista en daler än jag. Verket skulle härmed traineras. Om jag bytt mig till öde för fullsutet, hvem skall betala mig?» Fleming genomdref dock äfven här sin åsigt. Utom kollegium åter visade sig från början en tydlig motvilja att efterkomma dess beslut, så att ännu vid årets utgång icke hälften af de förläningsbref, som rörde de förbudna länen, blifvit till kollegium inlemnade; men icke desto mindre var vid 1655 års slut reduktionen inom de fem förbudna länen i det närmaste fulländad. Inom bergslagen voro 476 och under amiralitetet 927 hemman återkallade. Inalles hade 2,403 hemman, med 66,784 daler silfvermynt ränta, återkommit till kronan.

Under första hälften af året 1656 fortsattes reduktionsarbetena lika nitiskt, men under växande svårigheter. Reduktionen skulle nu utsträckas till de öfriga s. k. omistande orterna, hvarvid bergslagen främst kommo i fråga. Man beslöt, att icke allenast alla gods och lägenheter, hvilka drottning Christina år 1649 frikallats under bergslagen, skulle dit återgå, utan ock derutöfver alla andra gods, som af ålder varit räknade till bergslag eller ännu funnes nyttiga och tjenliga dertill. Alla rikets landshöfdingar blefvo ock nu ålagde tillhålla en och hvar, som innehade sedan den 6 November 1632 kronan afhändt gods, att inleverera fjerdedelen af den ränta, de sedan dess bekommit, med tillagd förmaning, att »allt måste tillgå med fog och lämpa, utan kronans skada och deras förtret, som kunde förmena sig ske för när».

Man började nu med bergslagsreduktionen i Upland, hvarvid efter åtskilliga motsägelser beslöts, att bland andra förläningar äfven Torstensonska grefskapet Ortala skulle indragas. Flera försök gjordes för att förmå kollegium att frångå detta beslut. Slutligen infunno sig riksråden Forbus och Mörner, för att, å Torstenssons enkas, grefvinnan Beata De la Gardies vägnar, begära, att hon måtte få behålla

Ortala; men Fleming var obeveklig och frågade dem, om det kunde anstå riksråd att låta skicka sig i saker, stridande mot riksdagsbeslutet, hvars hithörande punkt han uppläste, såsom svar å deras framställning. Riksmarsken Gustaf Horn infann sig sjelf hos kollegium för att bevisa, det hans gods ej borde vara underkastade reduktion, men med lika liten framgång. Riksdrotsen Per Brahe förlorade flera hemman och riksrådet Seved Bååt likaså; men, ehuru sjelf ledamot af reduktionskollegium, gjorde han intet försök att afböja beslutet.

De öfrige stormännen, som blefvo lidande genom reduktionen, togo ej saken lika lugnt. Missnöjet blef allt starkare och motståndet framträdde allt mera öppet, synnerligast som vid denna tid krigslyckan började vända sig mot konungen, hvars försök att vinna Polens krona man insåg komma att inveckla honom i allt större svårigheter. Det hade varit konungens lysande framgångar i början af polska kriget, som mer än något annat gifvit styrka åt Flemings bemödanden att genomdrifva reduktionen. Konungen kunde, efter att hafva tilltvingat sig en fördelaktig fred med Polen eller förenat detta rike med Sverige, hit återkomma och med den ökade makt, hans segrar gifvit honom, hålla en sträng räfst med alla, som vågat motsätta sig beslut fattade i öfverensstämmelse med hans föreskrifter. Men ju långvarigare och äfventyrligare det polska kriget blef, desto mindre hade man att befara hans snara återkomst, och desto nödvändigare blef det äfven för honom att ej uppväcka missnöje hvarken hos det högre befälet derute, helst dess aflöning icke synnerligen noggrant utföll, eller hos de styrande här hemma. Under de bekymmersamma öfverläggningarna i rådet, sedan holländska flottan visat sig i Östersjön och man fruktade ett anfall mot Sveriges kuster, möjligen mot sjelfva hufvudstaden, afstannade ock för en tid reduktionsarbetena, emedan Fleming måste deltaga i dessa öfverläggningar. Gustaf Banér väckte i rådet fråga derom, att fjerdeparten ej vidare måtte infordras, efter som konungen åt flera eftergifvit densamma. Häri instämde med honom flere af de öfriga riksråden, men Fleming förklarade ett sådant steg å rådets sida omöjligt, såsom stridande mot konungens uttryckliga befallning. Vid ett annat tillfälle förebrådde honom riksdrotsen i sittande råd den stränghet, med hvilken Torstenssons grefskap blifvit återkalladt, äfvensom att man »ej gjort skilnad på folket» utan anbefalt verkställighet genom landshöfdingen i stället att skrifva till grefven sjelf. »Jag har måst höra onda ord af riksdrotsen», yttrade Fleming derefter i reduktionskollegium, »men jag vill aldrig undandraga mig eller vackla i mitt embete, eller derivera invidien på någon annan». Han uppmanade nu samtlige kommissarierne, att de ville med honom »så befordra det hatade verket, att Guds ära, konungens tjenst och rikets välfärd, derunder så många hundra tusen menniskor begripas, befrämjas måtte», samt föreslog, att man genast skulle skrida till verkställighet af de fattade besluten, ty »resolution utan execution är som klocka utan kläpp». Detta hans förslag blef också, oaktadt Gustaf Bondes

och Daniel Behmers motstånd, antaget, men Fleming yttrade dock, att »han såge väl hvart ut det ville», och i en skrifvelse till konungen kort derefter (den 13 Aug. 1656) anförde kommissarierne, att »kollegii beslut blefve anfäktade och att de måste höra, som skulle af reduktionen någon orolighet och kongl. maj:ts otjenst vara att befrukta, hemställande derföre, att detta kollegium måtte, ej mindre än hofrätterna, genom en offentlig förklaring tagas i kongl. maj:ts hägn och ingen tillåtas det med ord och affekter angripa eller dess beslut annorlunda än inför konungen undersöka och qvälja.» De ville gerna med tysthet förbigå den ovilja, som mötte reduktionen, »så vida hon icke blifvit för mäktig och gör verket fruktlöst, efter som vi befinna oss vara få personer och för svaga mot deras anlopp, som af intressen och egen begärlighet låta sig förleda.».

Innan denna skrifvelse kom konungen till handa, hade han den 6 September aflåtit till reduktionskollegium en befallning att gå lindrigare till väga samt undantagit Torstenssons grefskap från all reduktion och förordnat, att af Königsmarcks grefskap Stegeholm, hvilket äfven varit föreslaget till indragning, endast fjerdepartsräntan skulle utgå till kronan. I allmänhet visade konungen mera eftergifvenhet i reduktionsfrågor i samma mån som hans ställning under kriget blef mera bekymmersam och det blef för honom angelägnare att ej stöta sig med sina biträden i fält och i den inre styrelsen; men att han städse allvarligt ville genomföra den beslutade reduktionen och önskade den verkstäld så fort som möjligt, emedan han, lika som sedermera Carl XI, ville grunda rikets försvar på de reducerade godsen, vittna flera från honom aflåtna skrifvelser. Så gaf han i Juni 1656 reduktionskollegium tillkänna sin åstundan, att arbetet ju förr desto hellre och, om möjligt, redan följande vår måtte vara afslutadt. Då Herman Fleming fäst hans uppmärksamhet på det hinder för kollegii arbeten, som förorsakades deraf, att vissa af dess ledamöter måste, såsom riksråd, vara ofta närvarande i rådet, svarade konungen, att de riksråd, hvilka sutto i reduktionskollegium, särdeles Herman Fleming och Gustaf Soop, hvilken 1657 inkommit i rådet, finge »absentera sig ur rådet, utom då konungen befalte rådslag och consultation» eller eljest saker af synnerlig vigt der förekomme. Äfven lät han uppgöra en särskild aflöningsstat för reduktionskommissarierne och lofvade att de skulle få sin aflöning oafkortad, »för besvär och invidia, som de hafva».

Emellertid hade under tillämpningen af den i flera delar obestämda reduktionsstadgan så många tvistiga frågor uppstått, att kollegium beslöt i September 1656 sända en af sina ledamöter, Gustaf Berg, till konungen med förfrågningar, huru vissa punkter skulle förklaras. I anledning häraf utfärdade konungen den 6 Oktober 1656 en »resolution och förklaring öfver de frågepunkter, som kommissarierne med reduktionen af godsen uti underdånighet hafva låtit föredraga», hvilken resolution upptog icke mindre än 35 särskilda punkter, samt tillkännagaf tillika sin vilja att blifva tid efter annan underrättad om reduk-

tionens fortgång och befalte kommissarierne blott i tvistiga fall förfråga sig hos honom.

Genom denna resolution hade visserligen föreskrifterna för kollegium blifvit mera bestämda än förut, men dess verksamhet var dock nu i betydligt aftagande i följd af så väl ett starkare motsånd inom kollegium som allt flera hinder utom detsamma. I kammarkollegium fullgjordes icke de uträkningar, som derifrån begärdes. Bergsjordeboken, utan hvilken bergslagens reduktion icke kunde fullföljas, blef icke färdig i bergskollegium. Riksjägmästaren, som skulle upprätta förteckning öfver kronans parker, förklarade den icke kunna afgifvas förr, än han fått konungens förklaring öfver vissa frågor. De anbefalda häradsransakningarna hade ännu i slutet af året 1658 icke inkommit. Slutligen dröjde godsinnehafvarne, oaktadt alla påminnelser, med insändande af dem affordrade handlingar och äfven med utgörande af fjerdepartsräntan. Allt detta hade till följd, att under året 1656 reducerades endast 91 hemman, med 5,815 daler s. m. ränta, eller icke en tiondedel af hvad under det föregående året till kronan återkommit.

I början af året 1657 afstannade reduktionen för någon tid, emedan Flemings närvaro i rådet och i kammarkollegium nu erfordrades mera än förut. Nu inträffade äfven, att konungen af penningeförlägenheten vid det hotande danska kriget tvingades att i strid mot sjelfva grunderna för reduktionen pantsätta kronogods. Redan under föregående året hade rådet gjort framställning om en sådan åtgärd, men konungen hade då svarat, att sådant vore stridande mot beslutet om de afhända kronogodsens återbringande till kronan, hvarföre ock ingen torde vilja derå våga sina penningar. Kronan skulle ock derigenom framdeles råka djupare i medellöshet. Nu nödgades han likväl tillgripa denna utväg. Den 14 Maj 1657 fick kammarkollegium fullmakt att pantsätta antingen fjerdeparter eller ock fasta räntor å kronan afhända gods; men i följd af bristande penningetillgång och genom reduktionen rubbadt förtroende till dylika pantförskrifningar inbringade denna åtgärd ej mera än 79,486 daler s. m., för hvilken summa 231 hemman med 6,358 daler s. m. ränta voro pantsatta. Under sådana förhållanden, och då ställningen blifvit allt mera bekymmersam, sedan Sverige nu var inveckladt i krig med Polen, Ryssland, Österrike och Danmark, ansåg sig Fleming böra i slutet af Juni 1657 begära reduktionskollegii yttrande, huruvida, alldenstund så väl inom som utom rådet talas och föregifves, det humörerna med reduktionen förvirras och medlen, som derutur komme, likväl intet förslå, kollegium ville upphöra med sitt arbete eller fortsätta detsamma. Häruppå följde en omröstning, under hvilken, ehuru åtskilliga ledamöter yrkade arbetets uppskjutande, de flesta dock instämde med Fleming, att detsamma skulle fortsättas, helst kronan vore i stort behof af tillgångar, »efter som kontributionernas myckenhet i längden icke kan hafva bestånd och krigsmakten icke

annorlunda blifva underhållen». Detta beslut skulle alla underskrifva och ingen undandraga sig delaktighet deri.

Äfven efter detta besluts fattande finner man dock ingen synnerlig verksamhet hos reduktionskollegium. Först kommo bekymren för danska kriget och rustningarna till Sveriges försvar mot infall från Skåne och Norge, så pesten, som mot slutet af året afbröt arbetena. Under året 1657 blefvo ock endast 54 hemman, med en sammanlagd ränta af 1,937 daler s. m., reducerade. Följande året, sedan konungen efter roskildska freden återkommit till riket, ehuru han ej återvände till hufvudstaden, fick reduktionen något bättre fart, emedan 91 hemman, med 2,945 daler s. m. ränta, då indrogos, och en ny resolution, upptagande 13 särskilda punkter, af konungen utfärdades i Göteborg den 19 Maj; men kollegii verksamhet synes dock under detta år varit ganska ringa, emedan blott tre protokoll finnas från året 1658. Under året 1659 upphörde dess verksamhet nästan helt och hållet, ty endast ett protokoll fördes under detta år och de indragna hemmanen utgjorde allenast 19, med 511 daler s. m. ränta. Den olyckliga vändning, det senare danska kriget tagit, röjde här sin inverkan, och i allmänhet finner man reduktionskollegii verksamhet stiga och aftaga i samma förhållande som konungens krigslycka. På det hela blefvo emellertid genom reduktionen under Carl Gustafs regering 2,659 hemman med 77,989 daler s. m. ränta till kronan indragna.

Vinsten af reduktionen, hvilken de ofrälse stånden så länge sträfvat att genomdrifva, var således föga betydande, äfven i förhållande till hvad man hoppades ernå genom den mycket begränsade reduktion, som vid 1655 års riksdag beslutades. Den hade i sjelfva verket varit en jemkningsåtgärd, vidtagen för att icke lemna de ofrälse ståndens fordringar alldeles åsido, men tillika förekomma en brytning mellan konungen och adeln. Under krigets skiften blef konungen allt mera angelägen att undvika en sådan brytning, och häraf föranleddes hvarjehanda mildringar i samt undantag från reduktionsstadgan så väl som åtskilliga nya donationer, som motverkade reduktionens ändamål. Äfven här blef således kriget ett hinder för att i rikets hushållning genomföra en förbättring, hvilken önskades icke mindre lifligt af konungen än af de ofrälse stånden.

Landskapsmötena och utskotts-riksdagen åren 1656, 1657 och 1658.

Kriget med Polen hade icke för Sverige medfört någon omedelbar fara, och ehuru de ökade skatter och utskrifningar, som deraf föranleddes, väckt icke så litet missnöje inom landet, rådde der ingen oro för fiendtliga anfall, och de tätt på hvarandra följande underrättelserna om ärofulla segrar och lysande framgångar i början af detta krig hade med glädje blifvit mottagna och tillvunnit den segerrike ko-

nungen beundran af alla samhällsklasser. Denna belåtenhet och beundran följdes dock af bekymmer och oro, när resningen i Polen utbröt 1656 och konungen mer och mer fördjupade sig i detta oroliga land samt alltmera aflägsnade sig från sitt eget. Ännu större blef oron, när under sommaren 1656 den holländska flottan blef synlig i Östersjön och ryssarnes anfall bragte krigsfaran närmare det egentliga Sverige. I rådet höllos nu lifliga öfverläggningar om vidtagande af nödiga försvarsanstalter, och äfven här visade Herman Fleming samma oförtrutna verksamhet som inom reduktionskollegium. De flesta åtgärder, som vidtogos för rikets försvar, blefvo af honom föreslagna.

Dagen efter midsommardagen rådde i Stockholm en allmän oro, emedan kyrkoherden i Sorunda skrifvit, att holländska flottan vid Södertelge landsatt folk, som sköflade landet och ämnade sig till hufvudstaden. Man arbetade nu med rastlös ifver på skansen utanför Södermalm, af hvilken Skanstull sedermera fått sin benämning, och rustade sig äfven i öfrigt att kraftigt mottaga fienden. Ryktet befans emellertid ogrundadt, men man ansåg sig dock böra, för alla händelser, vara betänkt på försvarandet af inloppen till Stockholm genom befästande af Vaxholm, Dalarön, Sandhamn och Landsort.

Bristen på penningar var nu åter det svåraste bekymret. De vanliga tillgångarna voro ej på långt när tillräckliga och nya måste tillvägabringas. Rådet beslöt derföre, att landshöfdingarne skulle hvar i sin ort handla med adeln, presterskapet, borgerskapet och allmogen om hjelp till landets försvar. Nu kom ock konungens befallning af den 4 Juli 1656, att landshöfdingarne skulle hålla landskapsmöten och söka utverka, att den utskrifning, som borde företagas följande vinter, skulle få ske genast och gälla hvar tionde man äfven af frälset, lika inom och utom rå och rör; att adelns rusttjenst, äfvensom den af presterskapet senast åtagna bevillning, blefve fördubblad, samt att allmogens vid 1655 års riksdag vilkorligt åtagna bevillning måtte utgå så snart som möjligt.

I slutet af Juli höllos dessa landskapsmöten och hvad konungen begärt beviljades, dock ej utan motsägelse. På mötet i Stockholm erinrade adeln, att »man här i riket aldrig förr haft exempel på en fördubbling af rusttjensten, hvarföre, till att salvera privilegierna, den som ville kunde i stället få erlägga 50 rdr i bevillning.» Svårigheter gjordes ock vid att bevilja utskrifningen inom rå och rör, men äfven i dessa hänseenden bifölls slutligen hvad som blifvit föreslaget, och sedermera tjenade besluten på mötet i Stockholm till ledning för de flesta öfriga mötena.

På mötet i Linköping gjorde dock presterskapet ihärdigt motstånd. Landshöfdingen Johan Rosenhane hade i stället att muntligt föredraga ärendena aflåtit till alla stånden en skriftlig proposition, hvilket gaf presterskapet anledning till påståendet, att rådet öfverskridit sin myndighet, då endast konungen hade rätt att sammankalla ständerna. I presterskapets svar å propositionen heter det ock, att detsamma ick

visste om det, som blifvit föreslaget, verkligen vore konungens vilja. »Presten är till för att predika Guds ord, icke för att utgöra skatter», o. s. v. Också åtskildes mötet utan att hafva ingått på hvad som föreslagits.

Den 6 Februari 1657 aflät konungen från Marienburg en skrifvelse till biskopar och landshöfdingar, i hvilken han gaf tillkänna, att, efter som de år, för hvilka rikets ständer beviljat krigshjelp, nu voro tilländalupna och konungen ej kunde komma hem för att hålla en allmän riksdag, ville han låta sammankalla ständerna landskapsvis för att erhålla en fortsättning af de bevillningar, hvilka de på sista riksdagen åtagit sig. Den 27 Februari utfärdades »kongl. maj:ts instruktion för kommissarier af rikets råd, angående möten i Sverige.» Sådana möten skulle hållas i Stockholm för Upland och Södermanland, i Jönköping för Östergötland och Småland, i Skara för Vestergötland, Dal och Halland, i Arboga för Vestmanland, Nerike och Vermland, i Falun för Dalarne, i Hudiksvall för Gestrikland, Helsingland, Ångermanland och Jemtland samt i Torneå för Öster- och Vesterbotten. I Åbo, Helsingfors och Viborg skulle Finlands ständer samlas. Fullmäktige från alla fyra stånden skulle kallas till dessa möten, och kommissarierne tillse, att stånden, änskönt de icke kunde kallas så »solennt och med trumpetklang som på allmän riksdag», skulle samfäldt höra konungens proposition och sedermera hvart stånd för sig öfverlägga derom. Kommissarierne egde förordna landtmarskalk och talmän.

Konungens proposition till »Svea rikes ständer, samlade på partikuliera möten», redogjorde utförligt för krigets gång och de utländska förhållandena, äfvensom för konungens bemödanden att »komma till en redelig traktat och fredshandel med våra genstörtiga fiender», hvilka bemödanden dock varit fruktlösa, och tvärt om hade riket oförmodandes och oförskyldt blifvit angripet och öfverfallet af flera mäktiga fiender, hvarföre konungen nu begärde ständernas råd och betänkande samt hjelp och bistånd till att göra rikets fiender ett kraftigt motstånd. I sådant hänseende begärde konungen, att de bevillningar, som vid sista riksdagen blifvit medgifna, måtte fortfarande utgöras, samt utskrifningen för året 1658 hållas redan under det löpande året och då utgå efter mantal, emedan den efter gårdatal funnits otillräcklig. Det hade nemligen visat sig, att den årliga utskrifningen efter gårdatal för hela Sverige och Finland icke gifvit mer än 4,500 man, hvaremot utskrifningen i Gustaf Adolfs tid uppgått till närmare 8,000. Vid hvart möte borde ett hemligt utskott bildas, till hvilket närmare underrättelser om de utrikes förhållandena skulle meddelas.

Landskapsmötet i Stockholm sammanträdde den 23 April 1657. De kungliga kommissarierne förordnade till landtmarskalk vice presidenten i Svea hofrätt *Gustaf Rosenhane*, en yngre broder till riksrådet Schering Rosenhane. Adeln yttrade sitt missnöje öfver att ej hafva self fått välja sin ordförande, såsom skett vid 1645 års utskotts-riksdag. Äfven vid 1655 års riksdag hade adeln bland sina besvär upptagit en

anhållan att sjelf få välja landtmarskalk; men denna framställning hade blifvit utesluten på yrkande af den utaf konungen utsedde landtmarskalken Erik Fleming, som deraf fann sig förnärmad. Efter åtskilligt ordnande om saken åtnöjde sig dock adeln nu till slut med hvad som skett, men för att dock visa sin sjelfständighet, ogillade ståndet den af kommissarierna utsedde sekreteraren och valde en annan. Inom adeln väcktes ock fråga om att före besluts fattande i anledning af den kungliga propositionen meddela sig med de öfriga mötena och inhemta deras tankar; men man fruktade att härigenom väcka missnöje hos rådet och äfven hos konungen, och frågan förföll. Med de närmaste mötena i Arboga, Jönköping och Skara brefvexlade likväl adeln så lifligt, som den tidens postgång tillät. Presteståndet, för hvilket erkebiskop *Lenæus* förde ordet, bestod endast af 14 ledamöter. Likasom vid riksdagarna meddelade sig stånden med hvarandra genom utskott, äfvensom adeln särskildt med rådet.

Mötet varade icke fullt tre veckor och afslöts den 12 Maj. Konungens framställningar beviljades, ehuru ej utan motstånd. Adeln samtyckte väl efter någon öfverläggning till en ny bevillning efter rusttjensten, emot upphörande af den förra året medgifna fördubblingen, men ville ej åtaga sig utskrifning för sina bönder lika med krono- och skattebönderne. Förgäfves erinrade landshöfdingen Svante Banér ståndet om förhållandet i Polen. »Vi ha en spegel i polska republiken», yttrade han; »hade man der velat kontribuera i tid, så stode det bättre till.» Vid omröstningen biföll tredje klassen hvad konungen begärt, men första och andra klasserna afslogo. Kommissarierne gjorde dock adeln nya föreställningar och gåfvo tillkänna, att mötet i Jönköping redan bifallit, hvarföre landtmarskalken å nyo hemstälde, att ståndet måtte besluta likhet i utskrifningen för frälse-, krono- och skattebönder, hvilket då slutligen bifölls.

Ännu svårare var det att vinna presternes och i synnerhet böndernes bifall. De klagade, att de på två år haft tre utskrifningar och ville nu derifrån blifva förskonta. Redan voro många hemman öde, från hvilka bonden måst gå i kriget. Ville man lega, måste man för en karl betala ända till 500 daler. Sedan, utom kommissarierne, äfven deputerade af adeln talat med bönderne, och sedan underrättelse kommit, att mötena i Jönköping och Skara redan samtyckt, gåfvo äfven bönderne å mötet i Stockholm sitt bifall till en lika stark utskrifning som adeln, och efter mantalet i stället för gårdatalet, samt att utskrifningen för 1658 skulle få ega rum redan 1657, dock under förbehåll att ingen utskrifning skulle ifrågakomma under året 1658 och att utskrifningarna för åren 1659 och 1660 åter skulle ske efter gårdatalet. Den, som komme att hållas under det löpande året, skulle deremot få ske så, att af 10 till krigstjenst duglige personer öfver 15 och under 60 år skulle en duglig knekt utskrifvas.

De öfriga mötena afslutades, det i Jönköping den 2, i Skara den 9, i Åbo den 13 och i Arboga den 15 Maj, i Torneå den 1, i Hel-

singfors den 3 och i Falun den 4 Juni. Det i Viborg begynte först den 4 Juli. Deras beslut voro i det väsentligaste öfverensstämmande med hvarandra och med hvad konungen önskat. Det, som fattades på mötet i Falun, skilde sig dock i några punkter från de öfriga. Då ständig rotering redan var i Dalarne införd, var här icke fråga om utskrifning, utan bönderne lofvade allenast att utan dröjsmål uppehålla sitt vanliga soldate-tal samt att, derest något fiendtligt skulle yppa sig i naboskapet, beflita sig derom, »att deras landsorts gränser, så i öster som vester, tillbörligen må blifva bevakade och för fiendtligt intrång till vår yttersta blodsdroppe försvarade.» De anhöllo ock, att höga öfverheten ville förordna förfarne och gode officerare att under vissa kompanier fördela så många, som till krigstjenst voro duglige, samt öfva dem i de stycken, som dertill fordrades.

Vidlyftigast bland alla var Arboga-mötets beslut. Det ingick i »ett utförligt bedömande af förhållandet till de utländska makterna, erkände att konungen haft rättmätiga orsaker till kriget med Polen och betygade sin tacksamhet deröfver, att, ehuru den högste Guden välsignat konungens vapen med stora och segerrika framgångar, hade konungen dock städse visat den »högt prisliga moderation» att under sjelfva vapnen med största allvar söka låta det komma till en redelig afhandling och förlikning mellan sig och konungen i Polen. Mötet »åstundade ock af hjertat den lycksaligheten att en gång komma med det så långliga och blodiga kriget till ändskap», men ville icke styrka till, att dervid något tillåtes, som kunde »sträfva emot kongl. maj:ts och Sveriges kronas höga och tillbörliga respekt» eller mot rikets frihet och säkerhet, utan skulle till yttersta blodsdroppen hjelpa konungen att sådant afvärja. Storfursten i Ryssland hade utan ringaste rättmätig orsak brutit freden, och mötet fann den af konungen vidtagna åtgärd att »mot honom uppväcka hans gamla arffiender och således skaffa honom nog att göra, efter han ju intet annars vill hafvat, vara högvisligen betänkt.» Hvad flera andra potentater vidkom, hvilka hyste fiendtliga afsigter mot Sverige, så vore hans maj:t högst till berömmande, som gjort sitt bästa för att afböja deras fiendskap, men »skulle någon så förmäten finnas, som af fattad inbillning om sin stora makt icke annars vill låta sig åtnöja, utan bredvid andra förklarade fiender kongl. maj:t och Sveriges krona uppenbar fiendskap påförer, taga vi Gud till vittne öfver vår oskyldighet och vilja, såsom ärlige svenske män efter våra förfäders exempel och såsom trogne undersåtar anstå kan samt vi vår höga öfverhet pligtige äro, oss resolverade finna låta att uppsätta för kongl. maj:t och Sveriges krona allt hvad vi i denna verlden kärast hafva.» Efter detta anförande rörande de yttre förhållandena, hvilket dock är i mötets beslut vida mera mångordigt, än vi här angifvit det, förklarade sig mötet samtycka till hvad konungen äskat.

Följande året, 1658, kallade konungen ledamöter af adeln, presterskapet och borgerskapet att sammanträda i Göteborg den 2 April, för

att öfverlägga om hvad som borde företagas mot rikets öfriga fiender, sedan fred blifvit i Roskild ingången med Danmark, samt om de genom denna fred vunna landskaps förvaltning.

Adeln infann sig vid denna utskotts-riksdag nära nog lika talrikt som vid ett allmänt riksmöte. Till landtmarskalk förordnades landshöfdingen *Gustaf Posse.* Erkebiskopen var af sjuklighet förhindrad att infinna sig, och biskopen i Linköping *Samuel Enander* var i hans ställe presteståndets ordförande. Borgareståndet utgjordes af ombud för de större städerna.

De längsta och vigtigaste öfverläggningarna rörde förhållandena till de utländska makterna och hafva i det föregående blifvit omnämnda. Öfverläggningarna åter om de nyvunna landskapen angingo egentligen huru vida dessa landskap skulle införlifvas med Sverige eller bilda ett särskildt underlydande helt, hvilket senare adeln i desamma helst önskade. Det nu i Göteborg församlade ridderskapets utskott begärde, att frågan måtte uppskjutas till nästa riksdag; men de båda öfriga stånden ansågo, att de nya landskapens invånare borde småningom lämpas efter svensk lag, hvartill i synnerhet måste bidraga, att de med mildhet behandlades och att en akademi inrättades i Göta rike, »der ungdomen af bägge folkslagen kunde genom lika undervisning och nära vänskapsband blifva såsom till ett folk sammanknippad.» Göteborg eller Linköping ansågs af presteståndet vara lämpligaste orten för denna högskola.

Presteståndet sysselsatte sig för öfrigt äfven med frågan om den nya kyrkoordningen, hvartill ett förslag vore nära färdigt, utarbetadt af den här ofvan nämnda kommissionen. Då presteståndet hos konungen begärde, att detta förslag måtte af andra öfverses och granskas, föranleddes häraf den tillökning i antalet af kommissionens ledamöter, som likaledes är förut omtalad.

Utskotts-riksdagen afslutades den 21 Maj. Dess beslut upptages till största delen af en, såsom den tidens statshandlingar i allmänhet, mycket mångordig framställning af rikets förhållanden till utländska makter, slutande med att öfverlemna alltsammans till konungens högvisa bedömande. Så skedde äfven med frågan om de nyvunna landskapens behandling, hvilken dock ansågs böra blifva sådan, »att undersåtarnes affektion må kunna vinnas och de således med kongl. maj:ts öfriga undersåtar uti enighet och förtroende förbindas, så att ingen må hafva något rättmätigt fog att beklaga, det hans condition under kongl. maj:ts regemente är vorden förvärrad.»

De nyvunna landskapen.

Redan innan de genom roskildska freden Sverige tillvunna landskapens behandling blifvit föremål för de i Göteborg församlade ständernas öfverläggningar, hade konungen vidtagit åtskilliga åtgärder för

att både i politiskt och industrielt hänseende införlifva dem med det öfriga Sverige.

Den 15 Mars 1658 hade en instruktion blifvit utfärdad för »hemliga rådet» *Corfitz Ulfeldt* samt riksråden *Gustaf Otto Stenbock* och *Johan Gyllenstierna* att å konungens vägnar mottaga skånska ständernas hyllningsed, undersöka och ordna provinsernas tillstånd samt derom afgifva berättelse, och i denna instruktion angåfvos tillika grunderna för dessa landskaps styrelse och förvaltning.

Skåne, Halland och Bleking skulle gemensamt styras af en generalguvernör, residerande i Malmö. Under honom skulle lyda fem landshöfdingar: i Helsingborgs, Landskrona och Christianstads län inom Skåne, samt i Halland och Bleking, hvilka landshöfdingar äfven skulle föra befälet öfver de inom deras län förlagda trupper. De af adeln, som ville stanna under Sveriges krona, skulle naturaliseras och införlifvas med svenska adeln. Dock skulle det stå dem fritt att, om de ville, på svenska riddarhuset bilda en särskild afdelning. Det skulle noga undersökas, huru kyrko- och skoleståndet i dessa landskap bäst kunde med det andliga ståndet i Sverige förenas. Ingen, som icke vore född i Sverige eller inom något af dessa landskap, skulle få anställas inom församlingarna eller vid skolor och gymnasier; men konungen ville icke, att dessa provinsers ungdom skulle studera i Danmark, utan antingen vid det skånska gymnasium i Lund eller ock vid svenska gymnasier eller vid Upsala akademi. Då konungen likväl insåg, »att det en del af landsens inbyggare skulle falla kostsamt och svårt att skicka deras ungdom så långt upp till Sverige, så vill kongl. maj:t nådigst förordna, att gymnasium i Lund kan med flera lärda män förses och försörjas, så ock andra skolor sammaledes med skolmästare till ungdomens förkofring förbättras.» Landskapen skulle få behålla sina gamla lagar, men för den högre rättsskipningen läggas under Göta hofrätt. Ett rytteriregemente skulle uppsättas i Skåne och fyra kompanier ryttare Bleking till det småländska regementets förstärkning. Fotfolket, som borde utskrifvas efter det förut öfliga sättet, skulle instickas i svenska regementen samt båtsmanshållet i städerna och på kusten inrättas såsom i Sverige. Gränsetullarna mellan de förra svenska och de nyvunna landskapen skulle upphäfvas och städerna i dessa få rättighet att handla i Sverige lika med rikets gamla undersåtar, hvaremot den svenska tulltaxan, tillika med lilla tullen och accisen, skulle i dessa landskap införas.

I denna några få dagar efter roskildska freden uppsatta instruktion finner man sålunda grunddragen till de nyvunna landskapens hela styrelse och förvaltning i politiskt, kyrkligt, rättsligt, militäriskt och industrielt hänseende. *Gustaf Otto Stenbock* blef den förste generalguvernören, och hans fullmakt utfärdades redan den 18 Mars. De kunglige generalkommissarierne utfärdade kallelse till Skånes adel, borgerskap och allmoge att den 16 April infinna sig å rådhuset i Malmö för att

der hylla Sveriges konung, samt till presterskapet att af samma anledning inställa sig den 20 April.

Adeln infann sig endast till ringa antal, och äfven bland dem, som infunno sig och som, på egna och några frånvarande godsegares vägnar, lofvade till kronans tjenst uppställa knektar, 4 för hvarje häst, efter gammal rusttjenstart, undandrogo sig flere att svärja trohetseden, emedan några ibland dem hade gods i Danmark samt andre hade tjenster och aflöning af danske konungen. De, som uteblifvit, fingo en månads uppskof med hyllningen, hvarefter alla gods, tillhöriga adelsmän, som då ännu icke aflagt eden, indrogos och dels förlänades svenske adelsmän, dels anslogos till underhåll åt svenska trupper under det andra danska kriget. De sålunda indragna godsens värde beräknades till något öfver 573,000 daler silfvermynt. Under de år 1659 pågående underhandlingarna om bihanget till roskildska freden medgåfvo dock de svenska ombuden slutligen, att de indragna godsen skulle återgå till sina förra egare och liqvider mellan godsens egare samt senare förläningsinnehafvare skulle uppgöras af svenska och danska kommissarier.

Adelns obenägenhet att underkasta sig det nya väldet förklaras lätt af de stora företrädesrättigheter den innehade inom danska riket och hvilka den ej kunde förvänta att få bibehålla under svensk styrelse. Det skånska riksrådet utgjorde en afdelning af det danska, hvars medlemmar voro ordnade efter hufvudlanden. Det tillsattes dels genom val inom skånska adeln, dels af konungen efter förslag, uppgjordt af Skånes riksdag och adel. Konungadömet var i Danmark ännu icke ärftligt och riksrådet förstod der, likasom i Polen, att vid konungavalen genom handfästningar inskränka konungamakten och öka sina egna rättigheter. Endast med rådet kunde konungen styra riket och utan dess samtycke egde han icke börja krig, sluta fred eller afgöra regeringsärenden af någon vigt. Han behöfde äfven rådets samtycke för att i adligt stånd upphöja en ofrälse undersåte eller en utländning, och till riksråd eller andra rikets högre embetsmän kunde inga andra än infödda adelsmän utnämnas. Åt inga andra fingo kronans län och slott förlänas. Endast inför konungen och riksrådet kunde en adelsman stå till rätta i saker, som angingo lif och ära. Konungen fick ej låta fängsla någon adelsman, så vida icke denne blifvit gripen på bar gerning eller lagligen förvunnen. Öfver sina landbönder hade adeln exekutionsrätt i lifssaker och rättighet att uppbära alla sakören, men domaremakt tillkom den endast i enskilda fall och efter uttrycklig öfverlåtelse. Adelns tjenare stodo under gårdsrätten. Adeln var berättigad att befästa sina sätesgårdar; att så väl för dem som för ladugårdarna vara fria från prest-, kungs- och kyrkotionde, samt att lägga skatt på sina bönder, sjelf på dem fördela kungsskatten och ombesörja dess indrifvande. Denna skatt kunde också icke påbjudas, utan med husböndernes samtycke. Vanligen voro adelns utsocknebönder och strögods befriade från alla utskylder till kronan, med undantag af förbindelsen att skjutsa konungens, drottningens och det kungliga husets fatebur. Sätesgårdens

underhafvande, som bodde i samma socken der den var belägen och till den gjorde dagligt arbete, voro från urminnes tider fria från alla utlagor till kronan. Med adelns sätesgårdar var ofta, dock ej alltid, förenad patronatsrätt inom den församling, der sätesgården var belägen. I sådant fall egde sätesgårdens innehafvare icke allenast att tillsätta kyrkoherde i församlingen, utan äfven att uppbära hela krono- och kyrkotionden, mot skyldighet att underhålla kyrkan. Adligt gods förverkades endast, derest egaren förde afvog sköld mot fäderneslandet, och det förverkade godset fick ej indragas till kronan, utan skulle försäljas till annan adelsman. Hvarken konungen eller någon medlem af det kungliga huset fick köpa adlig jordegendom. Å andra sidan fick adeln ej utan kungligt tillstånd köpa fritt bondehemman eller skattejord. Förpantade eller ärfda frälsegods fingo ej längre än år och dag besittas af ofrälse; derefter skulle godsen säljas till frälseman och icke hemfalla till kronan. Gifte sig adelsman med ofri qvinna, voro barnen icke berättigade till något jordagods eller att bära adligt namn och vapen. Adeln var förbunden att i krig tjena konungen med häst, harnesk och eget lif, inomlands på egen kost, men utomlands för sold. Om någon sutte hemma utan lof och förfall, skulle konungen och riksrådet döma deröfver. Skedde det tredje gången, måste adelsmannen köpa sig frälse af konungen. I krig fångna adelsmän utlöstes af kronan.

Det var således ganska omfattande rättigheter, som innehades af adeln i de till Sverige afträdda landskapen. När de kommo under svensk lydnad, försäkrades de särskilda stånden om sina förra rättigheter, hvarvid dock gjordes det tillägg, att dessa rättigheter ej finge vara stridande mot Sveriges fundamentallagar. Vid underhandlingarna efter roskildska freden begärde derföre de danska ombuden en närmare förklaring öfver hvad som förstods med dessa »fundamentallagar», men de svenska funno betänkligt att meddela en sådan förklaring — »det varder sig väl visande, när man närmare kommer in i den handeln.»

Den politiska makt, som åtföljde rättigheten att insätta medlemmar i danska riksrådet, försvann för adeln i dessa landskap, när de kommo under svenskt välde, och under flera mansåldrar stängde svenska regeringens misstroende mot undersåtar, som ansågos vara alltför mycket fästade vid de förra förhållandena, för dem vägen till de högre embetena i Sverige. De voro under tiden endast rike godsegare, och de fleste mera framstående af denna adels medlemmar hade ock stannat eller öfvergått till andra sidan sundet. Flera svårigheter mötte ock å adelns sida vid ordnandet af de nya så väl krigs- som skatteväsendet, men genom en väl afvägd förening af kraft och foglighet förstod den svenske generalguvernören Stenbock att efter hand ställe allt till rätta.

Presterskapet i de afträdda landskapen tycktes bättre än adeln finna sig i de nya förhållandena. När Carl Gustaf efter freden i Roskild landsteg i Helsingborg, var biskopen i Lund Peter Vinstrup, med en stor del af skånska presterskapet, honom der till mötes och blef särdeles väl mottagen. Sedan han och det öfriga skånska prester-

skapet den 20 April 1658 svurit trohetsed åt Sveriges konung, blef han redan samma dag af konungen upphöjd i adligt stånd och skulle få det ståtliga namnet Himmelstjerna, men föredrog att behålla sitt förra namn. Vi hafva förut omtalat huru biskop Vinstrup ock under alla skiften förblef trogen den ed han aflagt, och sådant synes äfven förhållandet varit med presterskapet i allmänhet.

Lunds domkapitel hade den tiden ganska omfattande rättigheter. Det hade adliga friheter för underlydande bönder och full patronatsrätt i de församlingar, som hörde under dess domsrätt. De till kapitlet hörande prelater och kaniker voro i besittning af de förmåner, som åtföljde patronatsrätten, och klagomål hade icke sällan blifvit anförda, att patronerne tillegnat sig större delen af sina sockenpresters räntor, hvarföre ock redan 1751 af konung Fredrik II blifvit utfärdad en förordning, att alla prester, hvilka domkapitlet »hade i försvar», borde behålla prestgårdarna och tionden mot erläggande af »en dräglig afgift» till sin patronus. Kapitlet hade egna stadgar, enligt hvilka de mål, som rörde detsamma, skulle afgöras, och ingen »residerande kapitelherre» var skyldig att svara inför härads- eller landsting. Redan under danska regeringen hade prelat- och kanik-befattningar blifvit tilldelade verldslige embetsmän, och detta förhållande fortfor under svenska styrelsen, så att Stenbock, Ehrensteen m. fl. fått sig anslagna hvarjehanda prebenden.

Carl Gustaf bekräftade biskopens löneförmåner. All den till biskopsstolen anslagna tionden skulle levereras å den ort biskopen föreskref; alla af Danmarks konungar till biskopens underhåll beviljade rättigheter och inkomster, äfvensom de åt honom förut anvisade andeliga gods, blefvo honom fortfarande tillförsäkrade. Kronans bönder skulle i kronoskogarne hemta 100 lass ved till biskopen. Dessutom förbehöll sig Vinstrup studii-skatten, 385 rdr af kyrkotionden, som tillförene utgått till Köpenhamns universitet, och han hade således intet skäl att klaga öfver njugghet hos svenska regeringen.

Till presternes rättigheter hörde, att de hade sina prestgårdar fria från alla kronoutskylder; dock funnos i åtskilliga församlingar inga prestgårdar eller tillhörde dessa kronan eller kapitlet. Äfven var presterskapet befriadt från all personalskatt och deras folk, som behöfdes till gårdens bruk, från utskrifning.

Borgerskapet åter synes haft mindre anledning till belåtenhet med ombytet af regering. Visserligen gynnades de skånska städerna på flera sätt af svenska styrelsen, för att till dem draga rörelsen från Köpenhamn, och genom upphörandet af de förra gränsetullarna mellan de gamla svenska landskapen och de nyvunna blefvo dessas kuststäder naturliga afsättningsorter äfven för de förra; men i följd af ökade tull- och accis-afgifter, förhöjda skatter och osäkerheten under kriget kommo, åtminstone under de första åren af svenska väldet, dessa städer i ännu sämre belägenhet än förut. Deras rörelse hade för öfrigt äfven under danska väldet varit i allmänhet föga betydande. Adeln påstods nem-

ligen då hafva motarbetat handelns tillväxt och borgerskapets uppkomst, emedan detta stånd kunde blifva en bundsförvandt åt konungamakten.

Borgmästare och råd i städerna voro regeringens tjenstemän och tillika, såsom valde af borgerskapet, nära förbundna med de menigheter, af hvilka de tillsattes. Denna borgerskapets valrätt hade visserligen blifvit af konungen bekräftad, men i sjelfva verket hade regeringen flera tillfällen att inverka på tillsättandet af dessa tjenstemän, som hade att besörja så väl rättsskipningen som förvaltningen af stadens angelägenheter. Ett tvåfaldigt beroende röjde sig ock i sättet för deras aflönande. De hade embetsjord af städerna, men tillika hvarjehanda inkomster, som berodde på kunglig öfverlåtelse, såsom tolag, en del af accisen, våg- och stämpel-penningar m. m.

Magistraterne i de skånska städerna voro skyldige att till Göta hofrätt skicka ombud för att der försvara deras domar, och befriades icke från denna skyldighet förr, än likformighet blifvit införd mellan Sveriges och Skånes lag.

Öfver borgmästare och råd tillsattes i Malmö af svenska regeringen en »burggrefve», som skulle hafva vården om kronans rättigheter och om rättsskipningens rätta handhafvande, samt äfven för att genom honom försäkra sig om magistratens och borgerskapets tillgifvenhet. I denna syftning sökte regeringen ock i allmänhet i de nyvunna städernas magistrater insätta personer från det gamla Sverige för att mer och mer åt svenskt sinnade tjenstemän anförtro städernas förvaltning och dymedelst i dessa städer utbreda och befästa svensk nationalitet.

För att skydda de städer, som hade någon rörelse, mot alltför många medtäflare ansågs det nödvändigt att inskränka stapelrätten till vissa orter. Den medgafs af Carl Gustaf åt Malmö, Landskrona och Helsingborg. I andra hamnar än stapelstädernas fingo utländska fartyg ej inlöpa, och de orter, som icke hade stapelrätt, ålades att skicka sina fartyg till svenska kusten, så framt de icke togo frakt i stapelstäderna, då det var dem medgifvet att segla hvarthän som helst. Ystad berättigades att utskeppa ved och oxar, men inga andra varor, icke heller skulle retur-varor få hemföras.

Ombytet af regering framkallade äfven åtskilliga förändringar i förhållandet mellan de särskilda städerna. Landskrona, som under danska styrelsen varit eftersatt för sin närhet till Köpenhamn, gynnades nu med flera friheter, och det var Carl Gustafs plan att här skulle blifva en stor handelsstad. Deremot blef Christianopel i Bleking, som under danska styrelsen skulle täfla med Kalmar, nu en obetydlighet. Den inom samma landskap längre vester ut belägna Bodekulls hamn fick stadsprivilegier och namnet *Carlshamn*. Der skulle skeppsvarf upprättas och flottan dit förläggas.

Under sommaren 1658 fick presidenten i kommerskollegium, riksrådet Christer Bonde befallning att genomresa Halland, Skåne och Bleking samt om deras handel och näringar uppsätta en utförlig berättelse,

hvilken ock afgafs den 19 Augusti samt innehåller en mängd uppgifter af intresse om dåvarande förhållanden så väl i dessa landskap som i synnerhet i de särskilda städerna.

Kungsbacka by eller fläck (köping), den första ort i Halland, som af riksrådet besöktes, ansåg han icke böra tilläggas någon stapelrätt, men väl att »en flock af gästgifvare och nödiga embetsmän (handtverkare) för landet och för resande» der borde finnas samt accis och lilla tullen der inrättas, »kongl. maj:ts inkomster till någon liten förmering.» Fläcken kunde ock hafva nytta deraf, att bönderne i häradet af gammalt haft tillstånd att segla på frakt samt föra trävirke och sten. De hade en stor hop sköna skutor, med hvilka de löpte mycket efter kalk till Norge och annorstädes på frakt, hvarigenom så Göteborg som andra orter mycket kunde betjenas; men som denna seglation kunde, om den missbrukades, skada så städernas handel som kongl. maj:ts tullar, så hade en tullnär med en besökare blifvit förordnad i Mahlsund, en hamn 2 mil längre ut till sjös, för att uppbära tull för den sten och de trävaror, som utfördes, samt tillse, det inga andra varor af dem ut- eller infördes. Då emellertid alla skutorna kommo till denna ort redan fullastade, kunde lätteligen hända, att bönderne under trävirket hade lärft, smör, fläsk m. m., hvilket ingen kunde komma åt till att se. Riksrådet föreslog derföre en nådig förordning, att alla skutor, som ville segla, skulle först om våren, när de kunde komma ur sina vinterläger, lägga till på den stora fjorden vid Kungsbacka, der intaga sin laddning i besökarens närvaro, så af honom förpassas till Mahlsund, med bifogad lista på innehafvande gods, hvarefter tullnären i Mahlsund kunde uppbära tullen och, om några varor funnos i skutan, som icke voro upptagna på besökarens lista, dem konfiskera. På lika sätt skulle de vid inkommandet, sedan de varit i Mahlsund, stanna på fjorden och der förblifva så länge de vore hemma, hvarigenom allt underslef skulle förebyggas och Kungsbacka »med ölsäljning och sådant få en liten näring».

Vi hafva anfört detta förslag af en i Sveriges dåvarande handels- och sjöfartsförhållanden ganska förfaren man såsom ett prof på den tidens sätt att ordna trafiken för den mindre sjöfarten.

Varbergs handel bestod mest af hvad det kringliggande landet kunde gifva — några feta varor och hudar, helst bockhudar, hvilka dock för den höga tullens skull under någon tid icke kunnat utskeppas. Det hade varit i fråga att fråntaga Varberg dess seglationsfrihet, emedan Göteborg och Halmstad deraf kunde lida, men detta afstyrktes af Christer Bonde, emedan Varberg dref handel endast med kringliggande traktens produkter, och den ringa afsaknad, Göteborg och Halmstad deraf kunde hafva, mer än uppvägdes af beqvämligheten för landet deromkring att der kunna afsätta sina varor, skaffa sig penningar till sina utlagor samt förse sig med salt och andra nödtorfter.

Falkenberg var en liten fläck med ungefär 60 borgare, hvilkas förnämsta egendom var den till fläcken hörande jord, som af dem

brukades. Handeln var af ringa värde, allenast med några feta varor, hvilka allmogen deromkring sålde till borgarena och desse sedermera förde tillika med den sköna lax, som vid byn togs, till Köpenhamn, Lübeck, Rostock och andra städer. Deras retur-varor voro af ringa betydenhet, utom spanmål, som vid dyra tider infördes. Salt hemtade de i Göteborg. De hade några få skutor, dock af föga värde. Riksrådet ansåg den stapelfrihet, som var denna fläck medgifven, mera skadlig än nyttig och böra upphöra.

Halmstad var en ort af vigt så väl för fästningens skull som för dess handel och sjöfart. Den kringliggande trakten var den bästa i Halland. Halmstads borgare fingo tjära, pottaska och allehanda feta varor från de svenska landskapen samt försågo en stor del af Småland och Vestergötland med hvad de behöfde. Stadens handel borde derföre uppmuntras och dess hamn förbättras. Halmstad hade ock redan af drottning Christina erhållit ansenliga privilegier och förmåner, men tillståndet der svarade dock ej mot hvad man af dessa fördelar bort vänta. Orsakerna dertill voro dels osäkerheten under kriget, dels borgerskapets åstundan att åter komma under Danmark, dels oenighet inom stadens styrelse. Riksrådet ansåg, att, jemte den borgmästare, som af kongl. maj:t förordnades, äfven en borde af borgerskapet få tillsättas och aflönas, »hvarigenom borgerskapet kan bringas i godt humör, när de se, att dem och de infödde der i landet förhoppningen icke förtages till något avancement och att de icke af sådana allena, som deras landsort icke känna eller något hafva att vedervåga, alltid regeras skola.»

Laholm förhindrade Halmstads uppkomst på ena sidan, likasom Falkenberg på den andra, och borde, då dess invånare födde sig mest af sin jord, sättas i samma vilkor som Falkenberg, utom att den ansenliga marknad, som i Laholm hölls »till Smålands kommoditet», borde bibehållas.

Den första fläck eller stad, som mötte i Skåne, var *Båstad*, som egde »ett godt parti med skutor», hvilka förde ved från Hallandsås till Köpenhamn och andra danska orter. Denna seglation hade dock af kongl maj:t blifvit förbjuden och Båstads borgare ålagda att föra sin ved endast till de skånska och halländska städerna, hvilket för dessa medförde den stora nytta, att de erhöllo bättre tillgång på ved än förut.

Engelholm hade tillförene haft »en temmelig hop invånare», men var nu mest afbränd af vådeld, så att icke fjerdedelen af denna fläck var i behåll. Sanden hade der tagit så öfverhand, att icke allenast åmynningen var tillstoppad, så att, vid litet vatten, icke en båt kunde der komma ut eller in, utan den yrade ock som snö, i höga berg och förderfvade hela kringliggande trakten. Då denna ort således ej hade eller kunde få någon seglation, borde den endast blifva en fläck till resandes och det närmast belägna landets beqvämlighet.

Helsingborg syntes vara anlagd för öfverfarten af Öresund. Det hade tillförene haft ett temligen talrikt borgerskap, hvaraf några få funnos qvar, som voro väl behållne, synnerligast borgmästaren Ellers, som icke allenast var temligen rik, utan ock »en nyttig och beskedlig man». Stadens förnämsta handel bestod uti allehanda små viktualiers utförande till Helsingör, hvarförutan formän, färjekarlar, gästgifvare och annat fattigt folk haft någon näring af resande, som der mycket farit fram och åter. Handeln var för öfrigt ringa, emedan landet deromkring icke var så fett och godt som det öfriga Skåne. Spanmål utskeppades aldrig, men väl infördes säd till bröd och sådd. Under senare tiden hade staden lidit mycket. I förra danska fejden hade den varit intagen af svenskt krigsfolk, då många af borgarena öfvergifvit densamma. Derefter kom en svår pest, som borttog största delen af invånarne. Sedermera beslöt danske konungen att befästa staden, i följd hvaraf de invid stranden belägna husen blefvo nedrifna och invånarne beröfvade en stor del af sina kålgårdar. Af dessa orsaker hade konung Fredrik den 15 Augusti 1655 beviljat staden tolf års frihet från skatt och utlagor samt tre års från accis. Dessa friheter hade icke blifvit af konung Carl Gustaf bekräftade, hvarföre lilla tullen och accisen blifvit införda i Helsingborg, likasom å andra orter. Stadens magistrat bestod af två borgmästare och sex rådmän, hvarförutan fans en byfogde, motsvarande konungens fogde i de svenska städerna, hvilken hade att ombesörja alla verkställighetsåtgärder och inqvarteringar, och då han var konungens man, hade ock hans embete stort anseende, och ordningens handhafvande inom staden berodde förnämligast af honom. Byfogden så väl som magistratspersonerna i de skånska städerna i allmänhet hade ringa eller ingen lön, utom några små åkerlyckor utanför städerna, och frihet från inqvartering var på det hela deras bästa förmån. Ur städernas kassor aflönades deras pastorer. Helsingborgs stads inkomster voro helt ringa, men kunde förbättras, om staden förunnades tolagen, en sjettedel af accisen samt dessutom stämpel-, mätare- och vägare-penningar.

Landskrona hade af konung Erik af Pomern erhållit stadsprivilegier år 1450. Dess vidsträckthet och den stora kyrkan derstädes vittna, att staden tillförene varit mera blomstrande. För 80 år tillbaka eller derutöfver hade staden haft 800 till 900 borgare, men sedermera varit i ständigt aftagande, så att en stor del af husen nu stod öde och tomterna såddes med säd och trädgårdsfrön. Detta aftagande ansågs hufvudsakligast hafva vållats af de svenska krigen, och ehuru konungarne i Danmark beviljat staden stora friheter, hade dessa dock haft ringa verkan. Dess handel var för det mesta inskränkt till det bakom liggande landet, och dess läge midt emellan Helsingborg och Malmö på en i sjön utskjutande udde var för dess handel ofördelaktigt, emedan staden endast för en liten del af landet låg beqvämare än dessa båda städer. Denna olägenhet vore dock mer än uppvägd af den förträffliga hamnen, »hvilken Gud der som ett underverk af naturen lagt haf-

ver». Staden borde derföre få nederlagsfrihet, äfvensom för någon tid befrias från lilla tullen, för att upphjelpa dess landthandel. Då 150 gårdar och tomter stodo öde inom stadens vallar, kunde den bringas i stort flor, innan de behöfde ytterligare utvidgas. Den borde dock förses med vattenledning från ån, som vid pass $^1/_4$ mil från staden, vid hamnens begynnelse, faller ut i hafvet.

Malmö stad hade blifvit grundad på handeln med »det makalösa landet» der bakom, hvilket mellan denna stad och Ystad var ett fett sädesgärde, der icke en fotsbredd mark fans, hvarå icke säd eller hö bergades, så att all den säd, som kom från hela denna trakt, hade sin naturliga afsättningsort i Malmö. Staden hade visserligen ingen hamn, men dock en god och säker redd, med fast ankargrund och skyddad så väl af det på båda sidor framskjutande landet som af Saltholmen. Det mycket långgrunda vattnet var väl besvärligt för de trafikerande, som först måste på enkom dertill inrättade vagnar föra sina varor ett godt stycke ut i sjön till pråmarna och sedermera på dessa ut till redden; men det ökade ock stadens styrka, att inga skepp eller stora farkoster kunde lägga till och landsätta folk. Staden hade stor tillförsel af hvarjehanda varor, bland hvilka de förnämsta voro spanmål, fläsk, oxar, hästar, m. m., likasom äfven från skogsbygden ditfördes hjul och trävirke af alla slag, som köptes af bönderna på slättbygden eller ock fördes till Köpenhamn. Vissa tider infunno sig landtmännen så talrikt, att man för vagnar knappt kunde komma fram på det stora torget. Staden hade fått sina privilegier af konung Magnus Smek år 1353 och styrdes nu af fyra borgmästare, åtta rådmän och en byfogde, hvilka skiftat gillena och andra stadens ärenden sig emellan. Magistraten, staden och kyrkan hade hvardera sina särskilda inkomster, dels af hus och åkerjord vid staden, dels ock af kapital, som blifvit gifna genom testamenten.

Lund ansågs för den äldsta och hade i forna dagar äfven varit jemte Skanör den mest blomstrande staden i Skåne, så att det hette i ett gammalt rim: »När Christus lät sig föda, då stodo Lund och Skanör i gröda». Nu fans dock der föga af värde, »icke heller», heter det vidare i Christer Bondes berättelse, »synes mig kyrkans byggning svara mot dess antiqvitet och stora estime i forna dagar, utan Upsala kyrka skattar jag mycket kosteligare, ordentligare och bättre byggning». Staden hade lika seglationsfrihet som städerna vid sjön, dock att dess borgare skulle erlägga tull i Malmö eller Landskrona, och var dess borgerskap af ringa värde; dock bodde der en god apotekare, och en gammal borgmästare, med några få borgare, idkade handel; men de öfrige lefde mest af sin åker eller af mälteri, då de på landet köpte korn, hvilket de mältade och sedermera sålde maltet eller ock deraf bryggde öl. Någon god stapelstad kunde denna ort aldrig blifva, såsom icke vid sjön belägen, men kunde dock hafva ansenlig näring af mälteri och bryggeri, om maltet finge föras till Malmö och Landskrona, fritt för lilla tullen, samt ölet i dessa städer passera

tull- och accis-fritt, sedan i Lund accis och tull derför blifvit erlagda, »eljest blifver den orten alldeles näringslös, hvilket likväl vore skada, och doktor Peter Vinstrup, biskopen derstädes, skulle det högst gå till sinnes, hvilken mig synes rådeligt att hålla i godt humör».

Skanör och *Falsterbo* voro nu bebodda endast af fiskare. I forna dagar hade Skanör varit af stort värde genom den rika sillfångsten derstädes, för hvars skull de flesta sjöstäderna vid Östersjön haft om höstarna der en samlingsmarknad; men sedan sillen försvunnit derifrån, hade alla städerna öfvergifvit denna marknad, utom Lübeck, hvarifrån den ännu årligen besökes. Seglationsrätten på främmande land hade för länge sedan blifvit dessa orter fråntagen och således äfven den på Seland, sedan de kommit under svenskt välde. De kunde ock nu skatta endast som bönderne för åker och fiskeri, men lilla tullen borde dock inrättas så väl der som i *Trelleborg*, hvilket hade ingen hamn och af konung Christian IV fråntagits seglationsfriheten för Malmö skull, som deraf lidit förfång. Denna fläck var eljest väl byggd.

Ystad var en vackert bebyggd ort, med temligen väl behållen befolkning. Den hade tillförene haft öfverflöd på rika borgare, men när den intogs af svenskarna under förra danska kriget, hade de förmögnare invånarne flyttat till Köpenhamn och sedermera hade pesten medtagit en stor del af borgerskapet. Staden låg särdeles väl belägen för handeln på Tyskland, då derifrån var endast 14 mil till Stralsund, och den kringliggande trakten hade större öfverflöd på hästar och oxar än någon annan del af Skåne. Säd fördes hit i stor myckenhet och hellre än till Malmö, emedan till Ystad var hård, god väg, men till Malmö voro vägarna mycket djupa. Ett af de verksammaste medlen att draga denna landsorts handel till Malmö skulle derföre vara, om man byggde en god väg dit »på svenskt vis».

Cimbershamn var en liten stad ej långt från den i hafvet utskjutande, för sjöfarande farliga udden Sandhammaren. Man hade ämnat förbättra stadens hamn, för att de sjöfarande der skulle kunna finna en tillflykt, men för dess granskap med Ystad och Christianstad var staden såsom handelsplats icke af något värde, hvarföre dess seglationsfrihet blifvit den fråntagen. Då likväl der var en färjestad öfver till Bornholm, hade en tullnär blifvit i staden bibehållen, hvilken, med förordnade strandridare, skulle tillse, att något underslef ej bedrefves.

I skogsbygden nordvest från Cimbershamn låg Jockim Becks gård *Andrum*, med det sköna alunbruket, som hade så rik tillgång på alunmalm, att, om den rätt brukades, kunde den väl räcka till att förse hela verlden med alun. »Detta verket», heter det i Christer Bondes berättelse, »så vid gräfvare- som sjudarehusen, är så väl anlagdt och med sådan beqvämlighet byggdt, att jag icke ville mista för ett stort, att jag samma verk sett hafver, och Jockim Beck är en vacker, beskedlig och vettig man, hafver också rest till Tyskland, England och andra orter, der alunverk äro, att han sig en fullkomlig vetenskap om

sådana verk hafver förvärfvat, så att jag måste bekänna, det han är deruti helt fundamental».

De båda gamla städerna Wä uppe i landet och Åhus vid sjökanten hade konung Christian IV 1614 flyttat till ön Allö och der byggt *Christanstad*, förnämligast för dess särdeles lämpliga läge till en fästnings uppförande. Orten hade 1622 fått stadsprivilegier och två sköna byar blifvit till denna stad donerade, hvilken jord nu innehades af föga mer än 20 borgare. Konung Christian hade icke sparat någon kostnad att bebygga denna ort samt förse den med vallar och kostbara dammar, ledande till staden, såsom ock med en kyrka, en af de vackraste i dessa landsorter. Stadens handel och näringar voro icke att förakta, emedan deromkring var så skönt och fett land, som i Skåne stode att finna, hvarföre ock många sköna adelsgårdar voro der i trakten belägna.

Bleking, som vidtager 2$^1/_2$ mil från Christianstad, var ett stenigt och bergigt land, temligen magert och öfver allt fullt med skog. För den ringa tillgången på säd hade konungarne i Danmark efterlåtit Blekinge-boerne half tull- och accis-frihet på främmande öl, hvilket i stor myckenhet ditfördes från Rostock och andra tyska orter, hvaremot landtmännen förde ved till hamnarne och sålde den till utländingarne eller togo öl i byte, hvilket sjelfsvåld vore till intet nyttigt, utan förorsakade ett oskickligt väsende och äfven mord, »hvartill bönderne der voro mycket oförvägne», och hade alltså blifvit afskaffadt, sedan Bleking kommit under svenska regeringen.

Sölfvitsborg var en fläck, $^1/_2$ mil inom blekingska gränsen, af ringa värde, hvarföre ock dess köpmän varit af konungen i Danmark ålagda att flytta till Christianstad och seglationsfrihet blifvit denna ort fråntagen.

Bodekull *(Carlshamn)* hade af Christer Bonde noga blifvit undersökt, särdeles med afseende å »dess öfvermåttan sköna och nästan incomparabla hamn», hvilken syntes honom synnerlig beqvämlig icke allenast till en hamn för svenska flottan, då denna hamn var säker och djup samt hade fast och god ankargrund, utan äfven att der anlägga skeppsdockor. Inloppet vore lätt att försvara, men för stadens befästande i öfrigt mötte åtskilliga svårigheter. Emellertid var orten särdeles lämplig för handel och sjöfart, synnerligast nu, sedan landet kommit under Sverige. Medan det tillhörde Danmark hade man, för närheten till svenska gränsen, der ej velat hafva någon stad, men hamnen hade dock varit mycket begagnad. I orten bodde en fogde, en holländare och några flera personer, som drefvo god landthandel både ur Småland och Bleking. Många skäl funnos således att der anlägga en stad, som kunde blifva af stor nytta för båda dessa landskap.

Ronneby, 5 mil från Bodekull, var en liten stad till omfånget, men hade dock 300 borgare, bland hvilka många voro förmögne och rike män. Deras handel hade alltid varit mest på Småland, då de hade knappa 3 mil till svenska gränsen, och ehuru gränstullar

varit inrättade för att hålla svenska allmogen från de danska städerna, hade sådant icke hindrat handeln på Sverige. Borgarena i Ronneby hade haft »stora grep att draga allmogen till sig, efter de icke allenast kunde sälja för bättre köp än borgerskapet i de svenska städerna, emedan tullen var så mycket ringare och uppsigten alldeles ingen, utan de hafva alltid haft här för sed att traktera bonden med mat och dryck och spendera mycket på honom, men deremot hafva de brukat bedräglig vigt och mål, hvarigenom de sin skada dubbelt hafva igentagit, hvilket den enfaldige bonden ej hafver kunnat förstå.»

Lyckeby var en gammal, då ödelagd stad midt emellan Ronneby och Christianopel. Der fans ännu en god krog och några få handtverkare, men de fleste, som bodde der, brukade stadens jord.

Christianopel, liggande på ett till största delen kringflutet skär ute i sjön, var en icke föraktlig fästning, och hamnen temligen god, men stadens handel af ringa värde.

I allmänhet vittnar Christer Bondes särdeles utförliga berättelse, ur hvilken endast det hufvudsakligaste här blifvit anfördt, att han sökt vinna noggrann kännedom om förhållandena och föreslå de åtgärder, som bäst kunde bidraga till de nyvunna landskapens och dervarande orters förkofran. De bland dessa, som voro bäst belägna för handel och sjöfart, skulle uppmuntras dels genom nya friheter, dels ock genom att beröfva mindre välbelägna orter i granskapet deras seglationsfrihet och göra dem till blotta uppstäder eller byar, för att sammanföra rörelsen på färre punkter och således lättare kunna kontrollera kronans inkomster af tullar och acciser.

För öfrigt gingo de föreslagna åtgärderna i allmänhet ut på att försvåra dessa orters förbindelse med Danmark, men lätta dem med de svenska landskapen, för att på detta sätt snarare införlifva de nyvunna med det öfriga Sverige.

Allmogen i de till Sverige afträdda landskapen hade genom en fullmäktig från hvarje socken aflagt trohetsed åt Sveriges konung, men visade sig i allmänhet föga hågad att hålla denna ed. Böndernes belägenhet blef visserligen icke försämrad, utan snarare, åtminstone i några hänseenden, förbättrad genom öfvergången från danska till svenska väldet; men förbittringen öfver de i Skåne förlagda tyska ryttarnes våldsamheter och i synnerhet farhågan att genom utskrifningen till krigstjenst tvingas att för alltid lemna sina hemorter gjorde det svenska väldet för allmogen förhatligt, och det var endast genom en väl beräknad förening af foglighet och allvar, som svenska regeringen lyckades efter hand mildra denna missgynnande sinnesstämning.

Bönderne voro dels *skattebönder*, som hade full eganderätt till sina hemman, emot skatt till kronan eller presterskapet och med skyldighet för hvarje ny egare af sådant hemman att i »husbondehold» betala från 12 till 20 rdr; dels *fästebönder*, som innehade sina gårdar för lifstiden mot städja till kronan, adeln eller presterskapet; dels *veckodagsbönder*, som innehade sin jord mot dagsverken till adeln.

Under danska styrelsen voro hemmanen besvärade med en mängd skatter af olika benämningar och belopp, så att ett hemman erlade i kungskatt 3 daler, matskatt 2 daler 8 öre, grafvarepenningar 1 daler 16 öre, gengård 1 daler 16 öre, skjuts- och gästningspenningar 4 daler 16 öre, arbets- och dagsverks-penningar 3 daler, ved- och timmerkörsel 4 daler, krigshjelp uti korn 3 daler, båtsmanshåll 12 öre, bryggnings- och brödbaknings-penningar 12 öre, spinnepenningar 8 öre, blårskatten 8 öre, tillsammans 24 daler. Dessa särskilda skatter sammanslogos under svenska styrelsen till en enda, kallad terminskatt, som i början utgick med 24 daler silfvermynt af hvarje helt hemman, men sedermera nedsattes.

Till allmogens rättigheter hörde, att ingen adelsman fick utan konungens samtycke köpa en skattegård; att skattejord fick besittas af blott en arfvinge, men icke delas mellan flera; att bonde var närmast till att städja bondejord, hvilken hans förfäder gifvit till själamessor samt att han fick ställa borgen i mål, som angingo lif och ära.

En närmare utveckling af allmogens förhållande till den nya styrelsen tillhör följande tidskifte. [1])

Carl Gustafs samtida: Konungahuset.

Svenska konungahuset utgjordes under Carl Gustafs regering af hans gemål, drottning Hedvig Eleonora, hans äldre syster Christina Magdalena, förmäld med markgrefven Fredrik af Baden-Durlach, hans båda yngre systrar Maria Euphrosyna, förmäld med riksskattmästaren grefve Magnus Gabriel De la Gardie, och Eleonora Katarina, förmäld med landtgrefven Fredrik af Hessen-Eschwege, samt hans yngre bror, hertig Adolf Johan.

Hedvig Eleonora har i det föregående blifvit omtalad. Vi hafva berättat, huru Carl Gustaf vid valet af gemål kom att fästa sig vid henne, en yngre dotter till hertig Fredrik af Holstein-Gottorp; huru hon ankom till Sverige i början af Oktober 1654, då Carl Gustaf såg henne för första gången; huru deras förmälning firades den 26 Oktober samma år, och huru deras förening, ehuru endast ett omständigheternas verk, likväl utföll lyckligt för båda. Hennes själsförmögenheter synas varit föga framstående och äfven icke blifvit af någon rikare bildning utvecklade, så att hon i dessa hänseenden var en föga passande maka åt den ovanligt rikt begåfvade och mångsidigt bildade Carl Gustaf. Hon var dock honom så varmt tillgifven, som hennes temligen ljumma natur medgaf, samt skydde inga besvärligheter för att så mycket som möjligt få vara hos honom, och han, å sin sida, synes hafva funnit sig väl i hennes sällskap och egnat henne, om också icke någon varmare kärlek, likväl en lugn, trofast tillgifvenhet, tillräck-

[1]) Jfr Handlingar till Skandinaviens historia, IV: 85—161. — *Cronholm*, Skånes politiska historia. Stockholm 1851. II: 22—176. — *Carlson*, Sveriges historia under konungarna af pfaltziska huset, I: 331—334.

lig för bådas trefnad och äktenskapliga lycka. Hans förtroende för henne visade sig äfven deri, att han genom sitt testamente stälde henne i spetsen för regeringen under hennes sons minderårighet, och vid berättelsen om tilldragelserna under denna tid få vi tillfälle att till henne återkomma.

Christina Magdalena, Carl Gustafs äldsta syster, född 1616, gjorde sig tidigt bemärkt genom sitt vackra utseende och sitt behagliga sätt samt stod särdeles väl hos enkedrottningen Maria Eleonora. Under året 1633 var det fråga att förmäla henne med den berömde härföraren hertig Bernhard af Weimar och år 1634 finner man af den franska ambassad-sekreteraren d'Ogiers anteckningar, att den då adertonåriga prinsessan ansågs såsom en prydnad för svenska hofvet. År 1637 fick Adler Salvius uppdrag att forska efter någon passande gemål åt den 21-åriga furstinnan. Flera förslag bragtes å bane, men utan framgång. Mot slutet af året 1641 kom till Sverige markgrefven af Baden-Durlach *Fredrik VI*, hvars syster varit gift med Johan Banér och som synes begifvit sig hit i anledning af någon arftvist mellan henne och Banérs anförvandter. Han blef snart förtrolig vän med Carl Gustaf samt begärde och erhöll hans systers hand. Den 26 November 1642 var utsatt till deras bröllopsdag, men aftonen förut, just som bröllopsgästerne dansade som bäst i Stockholms slott, utbröt der en svår vådeld, så att fyra af tornen nedbrunno och en stor del af byggnaden skadades. I anledning häraf måste bröllopet uppskjutas, men firades dock den 30 November och markgrefven sökte nu tjenst i svenska hären, hvilket dock afböjdes af dåvarande förmyndareregeringen, som i allmänhet ansåg furstliga befälhafvare allt för sjelfrådiga och dyrlegda. Markgrefven och hans gemål begåfvo sig derföre till hans fädernesland. Efter sin faders död 1659 tillträdde han markgrefskapet Baden-Durlach, hvilken han innehade till sin död 1677. Hans yngre broder, Carl Magnus, död 1658, var generallöjtnant i svensk tjenst och omtalas ofta under Carl Gustafs krig. Markgrefvens gemål Christina Magdalena, ett år äldre än han, hade aflidit redan flera år före honom, 1660, och man saknar alla uppgifter om henne efter hennes förmälning. Från henne härstamma emellertid sex svenske konungar. nemligen från sonen Fredrik Magnus hans dotterson konung Adolf Fredrik, dennes söner Gustaf III och Carl XIII samt sonson Gustaf IV Adolf, och från Christina Magdalenas dotter Johanna Elisabeth konungarne Carl XV och Oscar II, hvilkas moder, drottning Josephina, var i sjunde led afkomling af Christina Magdalena.

Maria Euphrosyna, född 1625, var således tre år yngre än Carl Gustaf och ett år äldre än drottning Christina, hvars läskamrat hon en tid var, men då hon icke egde samma lätta fattningsgåfva som Christina, måste hon ock upphöra att deltaga i hennes studier. Hon stod likväl högt i Christinas gunst samt var hennes och Carl Gustafs förtrogna vid brefvexlingen mellan de båda älskande under den tid de voro eller trodde sig vara det. Då Maria Euphrosyna nyss fylt sitt

sjuttonde år, anmälde sig en grefve af Nassau såsom friare, men hvarken prinsessans fader Johan Casimir eller hennes broder Carl Gustaf visade sig hågade för denna förbindelse, så att underhandlingarna derom fortgingo i två års tid. Riksförmyndarne åter tillstyrkte densamma och lika så den unga drottningen, »ty», sade hon, »grefven af Nassau är en rik och vacker furste och dertill omtyckt af Maria Euphrosyna». Christinas tankar härom förändrade sig dock, sedan Magnus Gabriel De la Gardie kommit till hofvet och blifvit hennes gunstling. Han hade ända från sitt adertonde år för Maria Euphrosyna fattat en tillgifvenhet, som ännu fortfor, och drottningen förklarade nu, att hon kunde åt sin fränka skaffa inom sitt eget land ett gifte, lika förnämt som det med grefven af Nassau. Vi hafva förut berättat, huru drottningen utverkade Johan Casimirs samtycke till Maria Euphrosynas förlofning med De la Gardie i Mars 1645 och gjorde åt dem ett lysande bröllop två år derefter. Vi hafva äfven omtalat, huru den fattiga, tarfligt uppfostrade furstedottern fann sig särdeles belåten med sitt inträde i den rika grefliga familjen. Hon egnade också alltid sin man en varm, innerlig tillgifvenhet och stod trofast vid hans sida under hans vexlande öden. Deras brefvexling, då de af tillfälliga anledningar voro åtskilda, vittna ock om det bästa förhållande dem emellan och att äfven De la Gardie högt värderade och hyste fullt förtroende för sin maka.

En djup och sann gudsfruktan hade hos henne, såsom hos hennes äldre syskon, blifvit från barndomen inplantad af deras förträffliga moder, och den ingaf henne ock det jemnmod, hvarmed hon bar lyckans vexlingar. När De la Gardie föll i onåd hos Christina och i början fann sig alldeles krossad af detta slag, skref han till Maria Euphrosyna, att han sig högeligen förundrade, huru hon så allt kunde öfvervinna, »det gör allenast edert vissa hopp till Gud, det heller icke eder varder felande». Han ville också att hon skulle, medan han reste till sina egendomar i Vestergötland, stanna i drottningens närhet för att söka beveka henne, hvilket dock, såsom vi förut visat, ej lyckades. Kort efter sin kröning skref Carl Gustaf till sin syster ett vänligt bref, i hvilket han bad henne icke oroa sig, utan lugnt afvakta hvad i hans förmåga stod att för henne göra. Han ville nemligen icke så kort efter Christinas tronafsägelse återkalla till hofvet den af henne förviste De la Gardie, med hvilken han äfven sjelf ej var särdeles nöjd och hvilken han, likasom Axel Oxenstierna, fann föga lämplig att hafva högsta vården om rikets drätsel. De la Gardie sjelf gick honom också föga vänligt till mötes och gjorde ingenting för att vinna hans välvilja, men Maria Euphrosyna var ett föreningsband mellan båda, och då De la Gardie genom henne var fästad vid det nya konungahuset, erhöll han, såsom ersättning för riksskattmästare-embetet, hvars utöfning konungen ej fann sig kunna lemna honom, det vigtiga förtroendeuppdraget att efter riksmarsken Gustaf Horn föra öfverbefälet i Lifland, Estland och Ingermanland.

I sin af henne sjelf författade lefnadsbeskrifning berättar Maria Euphrosyna, att sedan flera af Christina åt Magnus De la Gardie förlänade gods i Pomern, Bremen och på ön Ösel blifvit anslagna till drottningens underhåll efter hennes tronafsägelse utan något vederlag till De la Gardie, samt han sedermera, genom den vid 1655 års riksdag beslutade fjerdeparts-räfsten, gjort flera ytterligare förluster, så hade han nödgats pantsätta sitt guld och silfver för att värfva krigsfolk till konungens och rikets tjenst, när polska kriget begynte. Till ersättning för sina lidna förluster erhöll han likväl af konungen ett gods i Litauen, »väl så stort som ett furstendöme», jemte flera föräringar dessutom, bland andra »en skön klenod af sju stycken rosenstenar».

Under De la Gardies frånvaro i Lifland stannade Maria Euphrosyna, enligt konungens önskan, hos drottning Hedvig Eleonora, fick med sina tre söner och en dotter bo i slottet och erhöll af konungen 4,000 rdr i årlig pension. Så öfvervar hon drottningens nedkomst med en prins, sedermera konung Carl XI, bland hvars faddrar Maria Euphrosyna var, samt fick åtfölja drottningen till Preussen 1656 och erhöll vid afskedet från henne flera juvelsmycken samt godset Neuenburg i Preussen, hvars årliga afkastning skattades till 4,000 rdr. På ett kronans skepp reste Maria Euphrosyna till Riga för att besöka sin man, men fick ej stanna hos honom längre än fjorton dagar, emedan en stor rysk här närmade sig staden. Hon återvände nu till Stockholm och, när drottningen återkom från Preussen, fick Maria Euphrosyna med sina barn å nyo flytta till henne på slottet samt åtföljde henne till Göteborg under våren 1658 för att möta konungen. Denne förtrodde sin syster, att han ämnade utnämna De la Gardie till rikskansler, men hon bad honom på det enträgnaste förskona hennes man från den tjensten, hvilken han icke eftersträfvade, utan ville hellre förblifva krigare, i hvilken egenskap både hans fader och farfader varit nyttige för riket; men konungen svarade: »Nej, min syster, det går inte an. Jag får alltid soldater, men jag kan ej vara konung och kansler tillika, och till den tjensten behöfver jag en skicklig, klok och förståndig man, icke allenast för riket, utan ock för mitt hus, och jag kan icke få någon närmare och trognare, derföre, min syster, låt eder behagat, det måste så ske.» På hennes förnyade föreställningar medgaf dock konungen att »sjelf hafva det omaket», till dess De la Gardie komme hem från de polska fredsunderhandlingarna. Tillika fick De la Gardie godset Söfde i Skåne såsom pant för ett lån å 60,000 rdr, Maria Euphrosyna godset Torstorp i Skåne såsom pant för en lika stor summa, deras dotter Katarina godset Liersholm, »för han henne så högt älskade, efter hon hade namn efter min mor», anmärker Maria Euphrosyna — åter ett bevis i huru kärt minne denna förträffliga mor lefde hos sina barn. Maria Euphrosynas två söner Gustaf och Jakob, som då studerade i Upsala, fingo 2,600 rdr i årlig pension och de öfriga barnen hvardera 2,000 rdr årligen.

Maria Euphrosyna besökte härefter sin man i Riga och reste med honom till Danmark samt stannade hos honom ända till dess han å nyo reste ut till de polska fredsunderhandlingarna, då hon vände om till Sverige och infann sig i början af året 1660 i Göteborg hos konungen under hans sista sjukdom. Nu återkom Carl Gustaf till sin förra afsigt att utnämna De la Gardie till rikskansler för att kunna göra Herman Fleming till riksskattmästare och således bland riksembetsmännen få en ytterligare, som var hans ätt fullt tillgifven. Han yttrade då tillika för Maria Euphrosyna, att De la Gardie tjent honom såsom en ärlig man, och hon svarade, att efter konungen fordrade det hennes man skulle utöfva det vigtiga embetet, så bad hon till Gud att »gifva honom kraft, styrka och förstånd till att det så utöfva, att det måtte ländа Guds namn till ära, ers maj:t och riket till tjenst, och på troheten må ers maj:t aldrig tvifla.» [1])

Till Maria Euphrosynas senare öden återkomma vi vid framställningen af hennes mans, med hvilka de alltid voro nära förenade.

Eleonora Katarina, den tredje af Johan Casimirs och svenska prinsessan Katarinas döttrar, var född 1626, således samma år som drottning Christina, hvilken ock alltid betraktade henne såsom sin fostersyster och gaf henne flera bevis på sin välvilja äfven under förhållanden, som för den unga prinsessan voro ganska brydsamma och det genom eget vållande. År 1640 kom till Stockholm landtgrefven *Fredrik* af Hessen-Eschwege, en yngre broder till landtgrefve Wilhelm V af Hessen-Cassel, som var Sveriges trogne bundsförvandt och äfven en af härförarne under trettioåriga kriget. Den unge landtgrefven, då endast 23 år gammal, troddes först ämna uppträda såsom friare till drottningen, men egnade i stället sin hyllning åt prinsessan Eleonora. Då han var känd såsom en ostadig, egensinnig och påflugen herre, fick han af Johan Casimir ett tvärt och föga smickrande afslag. Han låt dock ej afskräcka sig häraf och lyckades äfven få Christina på sin sida. De båda unga tyckas ock hafva ingått en förlofning sig emellan, men något bröllop blef tills vidare ej satt i fråga, då Johan Casimir fortfarande var emot partiet och äfven Carl Gustaf önskade att hans syster skulle stanna hos drottningen för att hos henne motverka hvarje för hans dåvarande förhoppningar menligt inflytande.

Detta uppskof blef emellertid icke lyckligt. Landtgrefven for ut till tyska kriget 1644 och stannade der i två år. Vid slutet af denna tid erhöll han ändtligen Johan Casimirs samtycke och skyndade hem för att hålla bröllop; men kort förut hade hans trolofvade inlåtit sig med en vid hofvet varande fransk lutspelare, Beschon, i en kärleksförbindelse, hvars följder tvingade henne att något efter bröllopet, som hölls i början af året 1647, upptäcka förhållandet för sin gemål, som var ädelmodig nog att förlåta henne och hålla denna upptäckt hemlig för alla, utom för Carl Gustaf och för drottningen, hvars frikostiga

[1]) Jemför »Maria Euphrosynas egenhändiga lefvernesbeskrifning» i Fants Handlingar till upplysning af svenska historien. I: 39—50.

gåfvor tros hafva icke så litet bidragit till landtgrefvens öfverseende med sin gemåls förseelse. Deras äktenskap blef emellertid mindre lyckligt, hvartill dock den ena af makarne ej synes varit mera vållande än den andra. Att landtgrefven icke var någon aktningsvärd personlighet, vittnar bland annat hans här ofvan omnämnda medverkan till hans svågers, Carl Gustafs, kärleksförbindelse med landtgrefvens egen brorsdotter Emilia af Hessen, som sedan föregående året var en annans maka. Emellertid beklagade han sig ofta för svågern och kallade sig i sina bref »den olycklige Fritz». En tid ämnade han öfvergå till katolska läran, hvilket dock afböjdes; men han hade ingen trefnad i hemmet, utan vistades för det mesta i främmande land. Han deltog i polska kriget 1655 och blef samma år skjuten vid staden Kosciau i Stor-Polen. Eleonora Katarina öfverlefde många år sin gemål och dog först år 1692. Äfven hon klagade ofta för brodern, dock ej öfver sin make, men sitt öfvergifna tillstånd, sina tvister med de hessiska slägtingarna och så vidare, samt undertecknade ofta: »eders maj:ts olyckligaste och ovärdigaste syster.» Hon hade emellertid fått behålla de betydande förläningar hennes gemål erhållit i Sverige, och Carl Gustaf hade tillika åt henne anslagit ett årligt underhåll af 3,000 rdr. Dessutom åtog han sig förmynderskapet för hennes tre döttrar — någon son hade hon icke — hvilket förmynderskap efter hans död öfvertogs af enkedrottningen Hedvig Eleonora. Den äldsta och den yngsta af döttrarna stannade hos modern i Tyskland, men den mellersta, prinsessan Juliana, uppfostrades vid Hedvig Eleonoras hof och troddes en tid vara ämnad att blifva Carl XI:s gemål, hvilken utsigt att blifva Sveriges drottning hon likväl förlorade genom ett återupprepande af moderns förseelse, enligt hvad vi i det följande skola visa i berättelsen om svenska konungahuset under Carl XI:s regering.

Adolf Johan, yngst bland Johan Casimirs och Katarinas barn, var född å Stegeborg den 11 Oktober 1629. Redan vid tio års ålder förlorade han sin mor och blef således allt för tidigt beröfvad hennes ledning, hvilket, i förening med inverkan af hans tidiga deltagande i Christinas hoflif, som i allmänhet icke var någon god skola för en uppväxande yngling, snart nog röjde sig i den unge furstens lynne och handlingssätt. Han var blott sexton år och hade ännu både hofmästare och informator, då drottningen år 1646 tillstälde en i början hemlig förlofning mellan honom och den lika unga Elsa Beata Brahe, en dotter till riksdrotten grefve Per Brahe, hvilken just vid denna tid, då brytningen mellan henne och Axel Oxenstierna begynt, stod högt i hennes ynnest. Samma år förordnade hon ock till Adolf Johans hofmästare Anton Steinberg, som sedermera blef hennes gunstling. Detta val var mindre lyckligt, emedan båda hade ett häftigt lynne, så att förhållandet dem emellan snart blef sådant, att man måste skilja dem åt och skaffa den unge fursten en annan hofmästare. Han hade emellertid lätt fattningsgåfva och var kunnig i flera främmande språk

samt skref äfven svenska bättre än de flesta af den tidens högt uppsatta personer.

Christina visade honom mycken välvilja. Redan tidigt gaf hon honom ett årsunderhåll af 3,000 rdr och utnämnde honom, innan han ännu fylt sitt tjugonde år, till öfverkammarherre, med 6,000 rdrs lön. Vid denna tid hölls också, den 19 Juni 1649, hans bröllop med *Elsa Beata Brahe*, och två år derefter blef han Torstenssons efterträdare såsom generalguvernör öfver Vestergötland, Halland, Dal och Vermland, med 12,000 rdrs lön och bibehållande af de inkomster drottningen förut beviljat honom. År 1653 utnämndes han till riksmarskalk, hvilket embete han dock följande året nedlade, troligen i följd af något med drottningen uppkommet missförstånd, hvilket likväl tyckes snart hafva blifvit bilagdt.

Hertig Adolf Johan hade för öfrigt lätt att stöta sig med personer, med hvilka han kom i beröring. Han var i sitt sätt stel och högdragen, tålte inga motsägelser, misstänkte alla och sparade icke på de bittraste beskyllningar, så snart han trodde sig af någon hafva lidit en oförrätt. Häftig till lynnet och modig af naturen, var han ock genast färdig att gripa till värjan, när han ansåg sig förnärmad. I November 1650 hade han råkat i tvist med sin svåger landtgrefven af Hessen, vid en fest som denne anstält, och genast följande morgon voro båda ute till häst för att afgöra denna tvist med värjan i hand, hvilket dock förhindrades af bådas svåger Magnus De la Gardie, som genom drottningen fått underrättelse om tvisten och befallning att förekomma följderna deraf. När sedermera De la Gardie föll i onåd hos drottningen, sände Adolf Johan en utmaning till Clas Tott, De la Gardies efterträdare i hennes ynnest, men äfven denna gång hindrade drottningen stridens företagande, sedan de båda tvistande redan voro på stridsplatsen.

Hertigens gemål dog barnlös i April 1653 och kort derefter kom han med sin svärfader, Per Brahe, i en ganska obehaglig arfstvist, hvilken visserligen bilades, men föranledde dock ömsesidigt missnöje, som länge fortfor.

Sedan Christina afsagt sig regeringen och Carl Gustaf blifvit Sveriges konung, företog Adolf Johan åtskilliga utrikes resor, under hvilka en äktenskapsförbindelse troddes vara i fråga mellan honom och prinsessan Henrietta Maria af Oranien, samt underhandlingar verkligen egde rum om en sådan förbindelse med pfaltziska prinsessan Sofia, men utan framgång i någotdera fallet. Under tiden hade hertigen hvarken någon viss befattning eller några betydande inkomster, och hans broder, konungen, var tveksam huru han med honom borde gå till väga. Han hade intet synnerligt förtroende till broderns pålitlighet. »Jag känner», sade han, »min bror, hertigen. Han är underlig till sinnes och icke mycket att lita på, torde ock framdeles komma mycket ondt åstad.» Konungen tog dock slutligen honom till sig i polska kriget, der hertigen gaf åtskilliga prof på både personligt mod och militärisk skick-

lighet, hvarföre Carl Gustaf gaf honom öfverbefälet öfver de i Preussen qvarlemnade trupperna, när han sjelf under sommaren 1657 tågade mot Danmark.

Det dröjde likväl icke länge, innan hertigens förfarande väckte missnöje och framkallade åtskilliga smygskrifter, som allvarsamt klandrade flera af hans tillgöranden. Hertigen ålade då riksrådet Lorens von der Linde, som var närmast honom i befälet, att taga reda på författarne till dessa skrifter och då detta icke lyckades, vände sig hertigens förbittring mot von der Linde sjelf. Denne beklagade sig häröfver i flera bref till hertigen, hvilken han förehöll, att hertigen höll honom i okunnighet om hvad som rörde deras gemensamma uppdrag samt vid alla tillfällen visade uppenbar motvilja mot honom, talade högt om hans fel och utfor mot honom i bittra beskyllningar. »Jag har ofta klagat», heter det vidare, »och eders furstliga nåde måste förlåta mig det, men jag klagar ännu och beklagar, att eders nåde är så benägen till misstankar och till att fara ut mot sina medmenniskor i hårda omdömen, hvilka ej kunna bevisas. Dessa misstankar och beskyllningar stifta mycket ondt och alla, som äro kring eders nåde, få deraf ofta och oskyldigt lida, så att till slut ingen hederlig karl kan der stanna qvar. Jag säger för sanning: kan ej eders fursteliga nåde komma öfverens med mig, så går det ej heller med någon annan. Också ligger redan eders nåde i träta med andra härvarande personer, hvilka jag dock anser för hederliga och bra män. För Guds skull, var öfvertygad, att jag menar väl, och lägg bort de orättvisa misstankar och bittra beskyllningar, med hvilka eders nåde plågar och förföljer sin nästa.» Ett slags försoning blef visserligen tillvägabragt, men hertigen var fortfarande missnöjd, och då ställningen i Preussen blef mera hotande samt konungen äfven ogillade några af hertigens åtgärder, blef denne stött och ville genast lemna sitt befäl; men konungen ålade honom att stanna qvar, emedan hans bortresa skulle väcka oro hos soldaterne. Hertigen lemnade likväl hären, utan att dertill hafva fått tillstånd, hvaröfver konungen blef mycket uppbragt och gaf honom en ganska allvarsam tillrättavisning samt försatte honom tills vidare ur all verksamhet.

Detta skedde i Augusti 1659, och brytningen mellan bröderne fortfor till dess Carl Gustaf under sin sista sjukdom utnämnde brodern till riksmarsk och med detsamma till en af medlemmarne i regeringen under sin sons minderårighet. Redan vid förra riksmarsken Gustaf Horns frånfälle hade konungen yttrat sin afsigt att göra hertigen till Horns efterträdare, tilläggande: »Han är ej att lita på; men med drotsen öfver sig samt amiral, kansler och skattmästare under sig, förmår han, stängd emellan dem, ingenting ondt åstadkomma.» I berättelsen om förmyndarestyrelsen efter Carl Gustafs död skola vi återkomma till Adolf Johan [1]).

---

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser: XI: 7—11; XIII: 1—6.

Bilagde slägttafla visar närmare det pfaltziska konungahusets särskilda medlemmar samt dess slägtförhållanden så till Wasa-ätten, som till de följande svenska konungaätterna.

Embetsmännen.

Vid Carl Gustafs anträde till regeringen utgjordes riksens råd af följande personer: Grefve *Per Brahe*, riksdrots sedan 1641; grefve *Gustaf Horn*, riksmarsk sedan 1653, död i Maj 1657; grefve *Gabriel Oxenstierna*, riksamiral sedan 1653, död i December 1656 och efterträdd af grefve *Carl Gustaf Wrangel* i December 1657; grefve *Axel Oxenstierna*, rikskansler sedan 1612, död i Augusti 1654 och efterträdd af sin son grefve *Erik Oxenstierna* i Oktober 1654, död i Oktober 1656; grefve *Magnus Gabriel De la Gardie*, riksskattmästare sedan 1653; friherre *Åke Axelsson Natt och Dag*, riksråd sedan 1633, död den 1 Februari 1655; friherre *Erik Ryning*, riksråd sedan 1633, död i December 1654; grefve *Johan Oxenstierna*, riksmarskalk, president i Wismarska tribunalet, riksråd sedan 1639, död i December 1657; friherre *Knut Posse*, president i Göta hofrätt, riksråd sedan 1641; grefve *Lars Kagg*, krigsråd, fältmarskalk, riksråd sedan 1641; friherre *Erik Gyllenstierna*, president i Åbo hofrätt, riksråd sedan 1641; friherre *Thure Sparre*, assessor i Svea hofrätt, riksråd sedan 1645; friherre *Seved Bååt*, president i bergskollegium, riksråd sedan 1645; friherre *Gustaf Bielke*, president i Dorpts hofrätt, riksråd sedan 1646; grefve *Axel Lillie*, generalguvernör öfver Pomern, riksråd sedan 1648, från Februari 1657 fältmarskalk och krigsråd; friherre *Bengt Skytte*, generalguvernör öfver Estland, riksråd sedan 1648; friherre *Åke Ulfsparre*, amiral och amiralitetsråd, riksråd sedan 1648, död i Juli 1657; grefve *Gustaf Adolf Lewenhaupt*, fältmarskalk, riksråd sedan 1649, död i November 1656; grefve *Erik Stenbock*, riksråd sedan 1649, generalguvernör öfver Ingermanland, Karelen och Keksholms län sedan 1651, rikstygmästare 1657, död i Mars 1659; friherre *Herman Fleming*, president i kammarkollegium, riksråd sedan 1650; friherre *Schering Rosenhane*, öfverståthållare i Stockholm, riksråd sedan 1650; grefve *Arvid Wittenberg*, krigsråd, fältmarskalk, riksråd sedan 1651, död 1657; grefve *Gustaf Otto Stenbock*, riksråd sedan 1651, rikstygmästare 1655, fältmarskalk 1656, generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking 1658; grefve *Hans Christopher von Königsmark*, generalguvernör öfver Bremen och Verden, fältmarskalk, riksråd sedan 1651; friherre *Gustaf Banér*, öfver-landshöfding i Upland, riksråd sedan 1651; friherre *Lorens von der Linde*, generalmajor och krigsråd, riksråd sedan 1651; friherre *Carl Mörner*, efter Gustaf Bielke president i Dorpts hofrätt, riksråd sedan 1653; friherre *Gustaf Bonde*, rikskammarråd, riksråd sedan 1653; friherre *Christer Bonde*, president i kommerskollegium, riksråd sedan 1653, död i Maj 1659; grefve *Gabriel Oxenstierna*, riksmarskalk efter Johan Oxenstierna, riksråd sedan 1653; grefve *Carl Maurits Lewenhaupt*, generallöjtnant, riksråd sedan 1653;

grefve *Jakob Casimir De la Gardie*, krigsråd och general af infanteriet, riksråd sedan 1653, död i Oktober 1658; friherre *Paul Khevenhüller*, generalmajor, riksråd sedan 1653, död i December 1655; friherre *Wilhelm Taube*, hofmarskalk, riksråd sedan 1653; grefve *Henrik von Thurn*, generalmajor, guvernör i Riga, riksråd sedan 1653, död i Augusti 1656; friherre *Arvid Forbus*, general af infanteriet, riksråd sedan 1653; grefve *Clas Tott*, rikskansliråd, riksstallmästare, generallöjtnant, riksråd sedan 1653; friherre *Gustaf Horn*, generalguvernör öfver Ingermanland och Keksholms län efter Erik Stenbock, general öfver svenska och finska rytteriet, riksråd sedan 1653; friherre *Clas Bielkenstierna*, amiral, riksråd sedan 1653; friherre *Johan Gyllenstierna*, assessor i Svea hofrätt, riksråd sedan Februari 1654; friherre *Carl Soop*, rikskammarråd, riksråd sedan Februari 1654, död den 1 Maj 1655; friherre *Erik Sparre*, president i Åbo hofrätt efter Erik Gyllenstierna, riksråd sedan Februari 1654; friherre *Per Ribbing*, landshöfding i Elfsborgs län, riksråd sedan Februari 1654, samt friherre *Georg Paijkull*, generallöjtnant, riksråd sedan Maj 1654, död den 1 Februari 1657.

Efter inträffade ledigheter inom denna talrika rådspersonal utnämndes af Carl Gustaf till riksråd i Juni 1654: presidenten i Wismarska tribunalet grefve *Bengt Oxenstierna*, sedermera rikskansliråd, generalguvernör öfver Warschau och Stor-Polen samt ambassadör vid polska fredskongressen; i September 1655: riksjägmästaren och landshöfdingen öfver Östergötland friherre *Axel Sparre*, samt presidenten i bergskollegium och landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län friherre *Erik Fleming*; i Maj 1657: riksstallmästaren, fältmarskalken grefve *Robert Douglas*, samt generalmajoren, guvernören öfver Bohus län friherre *Harald Stake*; i juli 1657: krigs-presidenten, öfversten för lifgardet grefve *Christopher Carl von Schlippenbach* och vice amiralen, amiralitetsrådet friherre *Sten Bielke*; i April 1658: landshöfdingen öfver Östergötland friherre *Johan Rosenhane* samt landshöfdingen öfver Nerike och Vermland friherre *Gustaf Soop*; i Februari 1660: generallöjtnanten, öfversten för Uplands regemente grefve *Nils Brahe*, generallöjtnanten friherre *Henrik Horn*, generalmajoren, guvernören i Riga friherre *Christer Horn*, generalmajoren, guvernören i Reval friherre *Bengt Horn*, guvernören öfver Trondhiems län, Jemtland och Herjedalen friherre *Clas Stiernsköld*, landshöfdingen öfver Upland friherre *Svante Banér*, landshöfdingen öfver Kronobergs län friherre *Gustaf Posse*, landshöfdingen öfver Vestmanland friherre *Knut Kurck*, öfverkammarherren friherre *Göran Fleming*, landshöfdingen i Stora Kopparbergs län friherre *Lorens Creutz* samt generalmajoren friherre *Johan Maurits Wrangel*.

De flesta bland dessa medlemmar af rådet skola vi återfinna bland rådspersonalen under Carl XI:s minderårighet. Flere ibland dem hafva mera egentligt sin plats bland Carl Gustafs krigare än bland hans embetsmän, och vi skola derföre här nedan sysselsätta oss endast med dem, som under hans regering togo en verksammare del i riksstyrelsen eller hvilkas embetsmannabana då afslutades.

Per Brahe var, såsom rikets förste grefve, äfven den förste, som af den nye konungen erhöll bekräftelse på förläningen af sitt grefskap. Det skedde strax efter kröningen, då konungen på borggården af Upsala slott mottog hyllning af samtliga grefvar och friherrar. På häroldens kallelse framträdde grefve Per, åtföljd af sin brorson Nils Brahe, som bar slägtens banér, hvilket grefven mottog af brorsonen, föll på knä, nedlade banéret för konungens fötter och anhöll om bekräftelse på förläningen, hvilken konungen beviljade och räckte honom banéret såsom tecken härtill. Samma ceremoni fortsattes derefter med de öfriga grefvarne och friherrarne. Redan tre veckor efter kröningen erhöll ock Brahe konungens bekräftelse på de stora friheter Christina kort förut gifvit grefskapet Visingsborg, och vid 1655 års riksdag finna vi grefve Per vara, liksom vid flera föregående tillfällen, en ifrig förfäktare af de grefliga företrädesrättigheterna, enligt hvad redan är berättadt.

Vid samma riksdag förekom äfven ett förslag, att adelns talan vid riksdagarna borde föras genom ombud, valda länsvis. För detta förslag anfördes, att adeln skulle vinna lättnad från resorna till riksmötena och »kronan blifva bättre betjent genom förståndige valde.» Emot förslaget invändes, att adeln derigenom försvagade en af sina företrädesrättigheter, »och rör man dem i ett, är fara att det sker äfven i annat»; att svårigheter mötte för så väl valsättets bestämmande som huruvida de valde skulle hafva hvar sin röst eller så många som de väljande; att dessa ombud skulle vara mera »timida» vid ärendenas handläggning, af undseende för hemmavarande valmän, samt slutligen att det för en riddersman vore af nytta att »göra sig om riksens stat och om hofseder underrättad», hvarföre det icke anstode honom att sitta hemma. Förslaget, tydligen föranledt af den starka tillväxt, den lägre adeln erhållit under Christinas regering, samt af ofta förekommande klagomål öfver adelns försumlighet att infinna sig vid riksdagarna, bragtes inför rådet, och Brahe tog lifig del i öfverläggningarna derom. Enligt hans tanke borde af hvarje greflig eller friherrlig ätt alltid någon vara närvarande vid riksdagarna, men för de öfriga adliga ätterna borde det stå fritt att välja ombud. Inom rådet mötte dock detta förslag öfvervägande motstånd och förföll.

När Carl Gustaf reste ut till kriget i Polen, ställdes, såsom förut är berättadt, Brahe, i sin egenskap af riksdrots, i spetsen för riksstyrelsen här hemma, och rådsprotokollen vittna, att han med synnerligt nit fullgjort detta vigtiga uppdrag. Under åren 1655 och 1656 deltog han i rådets flesta sammanträden, samt var endast af sin sjuklighet hindrad från ett ännu flitigare deltagande deri. Han led nemligen, enligt hvad han i sin Tänkebok anmärker, under dessa år ofta af den då mycket gångbara fjerdedagsfrossan. Man finner emellertid, att vid sådana tillfällen rådet icke sällan sammanträdde hemma hos den sjuke riksdrotsen, hvilken äfven då ledde öfverläggningarna. När sedermera under våren 1657 fredsbrott hotade från Danmark, och riksmarsken Horn, som skulle leda försvaret mot befarade anfall från Norge, Bohus-

län och Skåne, hastigt afled i Maj samma år, fick Brahe i stället öfvertaga detta vigtiga och vidt omfattande värf och kunde derefter ej förr än i Dec. detta år åter infinna sig i rådet, der man under tiden haft flera anledningar att beklaga hans frånvaro.

I ett bref från riksrådet Seved Bååt af den 6 Juni 1657 heter det: »Eders excellens' närvaro här vid rådplägningarna saknas mycket. Här går nu mycket konfust till, utan tvifvel af den orsak att ingen tillstädes är, som man kan draga någon försyn för. Med krigskollegium och Stockholms försvar är illa beständt, dertill hjelper mycket brist på medel. Arbetet på Vaxholm står stilla.» Så skref äfven riksrådet Schering Rosenhane i samma månad: »Önskligt att ers excellens vore här. Eljest komma vi med detta kammarväsendet, derpå hela verket stannar, aldrig till rätta, ty somliga betänka och subtilisera så länge deruti, att ingenting kommer till ändskap.» Så likaledes riksrådet Johan Gyllenstierna i Juli samma år: »Gud stå oss nådeligen bi, ty oss fattas intet mera än allt det vi skola påhålla, och är konfusion i allting. Här är mycket tal och blir litet resolveradt.»

Vi hafva i det föregående omtalat de kloka, kraftiga och väl beräknade åtgärder Brahe vidtog för landets försvar till dess han i Augusti samma år blef i befälet aflöst af Gustaf Otto Stenbock, för att mera odeladt kunna egna sig åt den inre styrelsen. Konungen hade emellertid gifvit honom tillkänna sin synnerliga tillfredsställelse med hvad han redan uträttat, och i allmänhet rådde under hela Carl Gustafs regering det bästa förhållande mellan honom och Brahe. Carl Gustaf kunde väl icke visa sin belåtenhet genom sådant slöseri med förläningar som Christina; men äfven han gaf dock vid åtskilliga tillfällen Brahe icke så ringa bevis på sin välvilja och sin frikostighet. Så fick Brahe under den började penningenöden 1655 tillåtelse att i afräkning på sin lön sjelf uppbära kronoutlagorna inom sitt grefskap, och efter roskildska freden erhöll han betydande förläningar inom det då afträdda Bohus län. När Carl Gustaf, kort före tåget öfver Belterna, insåg faran af att med sin föga talrika här blifva innestängd på Jutland, skref han till Brahe: »Jag beder eder icke tröttas vid verket, utan med eder fasta beslutsamhet och redliga sinnelag uppmuntra medbröderne att samhälligt och troget understödja fäderneslandet; ty fastän besvären äro många, måste man likväl icke sjunka ned under bördan, utan samdrägtigt hjelpa och räcka hvarandra handen, då utan tvifvel Gud lärer förläna oss nåd att med ära och lycka komma ur alla dessa olägenheter. Den trogna tjenst, herr drotsen mig och fäderneslandet allt härtill bevisat hafver, skall jag med all tacksamhet veta emot honom och alla de sina påskina låta. Gud ville allenast uppehålla eder vid god helsa och långt lif och bevare eder för all olycka och farlighet.» Flera andra konungens skrifvelser till Brahe från denna tid vittna äfven om hans synnerliga förtroende till hans stora förmåga och varma fosterlandskänsla samt om hans erkännande af de vigtiga tjenster Brahe

gjort fäderneslandet[1]). När sedermera, kort efter roskildska freden, Brahe skyndade till Halmstad för att uppvakta konungen, kom denne honom till mötes utanför staden, omfamnade honom på det hjertligaste, och, sedan Brahe redogjort för hvad han dittills uträttat, fick han af konungen den vänligaste tacksägelse derför.

Brahe, ehuru alltid god hushållare och vanligen icke särdeles benägen att dela med sig af sitt goda, visade dock att, när det gälde fäderneslandet, han icke skydde några uppoffringar. Vid ryska krigets utbrott 1656 erbjöd han sig att lemna sin vida lugnare plats i spetsen för styrelsen i Stockholm för att leda Finlands försvar. När redan då ingen mer ville förskjuta kronan penningar, föreslog Brahe, att de förmögnare inom landet borde i eget namn upptaga lån för statsverket samt, till säkerhet derför, en för alla och alla för en, pantsätta sina gods. Sjelf ville han föregå med eget exempel, men fann ej många villiga att ingå på detta förslag. Då lofvade han att på egen bekostnad förse Jönköpings besättning med erforderliga munförråd och att, ehuru lagligen fri från inqvartering, i sitt hus i Stockholm mottaga 10 till 12 soldater, samt yttrade sin förhoppning, att äfven andra af adeln måtte följa detta föredöme. Vid danska krigets utbrott 1657 var det manskap, han uppbådade, till stor del hans egna underhafvande, med hvilka han segrade vid Genevadsbro.

Under utskottsriksdagen i Göteborg 1658 var Brahe den, som hufvudsakligen ledde öfverläggningarna med ständerna. Han var också en af de första, hvilka Carl Gustaf gaf förtroende af sin föresats att förnya kriget mot Danmark samt ledde, sedan detta krig kommit till utbrott, försvaret åt norska sidan. Härunder gaf honom konungen ständigt del af sina egna företag och infordrade ofta hans yttrande i hvarjehanda angelägenheter. Slutligen, när kriget började taga en mindre fördelaktig vändning, kallade konungen honom till sig för att dagligen kunna med honom rådgöra. Sedermera stannade han hos konungen ända till slutet af November, då han insjuknade och måste låta föra sig öfver till Sverige. I Januari 1660 infann han sig dock vid riksdagen i Göteborg, men insjuknade der å nyo, då rådets sammanträden höllos hemma hos honom och äfven konungen ofta vid hans sjuksäng rådgjorde med honom om de vigtigaste ärendena. Innan han tillfrisknade, fick konungen sjelf intaga sjuksängen, hvilken för honom blef en sotsäng, och efter konungens död kom Brahe ännu en gång i spetsen för riksstyrelsen, der vi skola återfinna honom vid berättelsen om förmyndare-regeringen under Carl XI:s minderårighet.

Gustaf Horn, en bland de mest framstående härförarne ur Gustaf Adolfs skola och, om också icke den snillrikaste, dock den längst bepröfvade bland dem alla, hade efter Jakob De la Gardie erhållit rikets högsta krigarevärdighet, då han den 21 Februari 1653 utnämndes till riksmarsk och president i krigskollegium. Hans föregående verksam-

[1]) Jfr »konung Carl X Gustafs bref till riksdrotset grefve Per Brahe» i Handlingar rörande Skandinaviens historia. V: 165—195.

het intill slutet af danska kriget 1645 hafva vi förut omtalat. Följande året, då konungen i Polen företog starka krigsrustningar, hvilka man trodde riktade mot Lifland, sändes Gustaf Horn dit såsom generalguvernör att ordna försvarsanstalterna. Något anfall från polska sidan skedde dock icke, så att Horn kunde 1647 återvända till Sverige. Den 26 Mars 1651 utnämndes han af Christina till grefve och erhöll till grefskap kungsgården Björneborg i Finland, med derunder lydande 357 hemman. Tillika fick han, när hans brorsöner samma år blefvo friherrar, med Marienborg till friherrskap, exspektansrätt till detsamma. Följande året blef han åter generalguvernör i Lifland och stannade der äfven sedan han blifvit riksmarsk.

När kriget mot Polen utbröt 1655, hade Horn ledningen af anfallet från Lifland, ehuru det utfördes under Gustaf Adolf Lewenhaupts befäl. Carl Gustaf, hvars krigsföringssätt företrädesvis utmärkte sig genom anfallens djerfhet och snabbhet, var ej rätt belåten med den gamle riksmarskens betänksamma försigtighet vid detta tillfälle, utan hemkallade honom för att under konungens frånvaro hafva högsta inseendet öfver försvarsanstalterna inom riket, hvilket också var riksmarskens egentliga åliggande.

Här var ock Gustaf Horn på sin rätta plats och deltog alltifrån sin hemkomst i Augusti 1655 ganska flitigt i rådets öfverläggningar. Då penningenöden och det hotande danska kriget under våren 1657 föranledde ständernas sammankallande till landskapsmöten, reste Horn till det i Skara, men insjuknade under vägen. Han förmådde dock med ständerna öfverlägga om konungens budskap, men derefter förvärrades sjukdomen och två dagar efter mötets slut afled Gustaf Horn vid 65 års ålder den 10 Maj 1657. Hans maka, som skyndat från Stockholm vid underrättelsen om hans sjukdom, var närvarande under hans sista stunder. Hans begrafning firades med stor högtidlighet i Jakobs kyrka i Stockholm den 12 Augusti 1660, då hufvudstadens mest berömde predikant, pastorn i Storkyrkan Erik Emporagrius, öfver honom höll en likpredikan, i hvilken, bland annat, yttrades att den aflidne riksmarsken »alltid haft dygden för sitt lefvernes rättesnöre, varit idkesam i bön och åkallan, stridsam i krig, försigtig i fred, tålig i olycka, hofsam i medgång, förståndig i befälet, rättrådig i domar, redlig i sinnelaget, uppriktig i tal och åthäfvor samt allestädes ostraffelig.» [1])

Loford i likpredikningar äro visserligen icke alltid fullt tillförlitliga, men de nu anförda hafva fått full bekräftelse af andra samtida uppgifter, hvilka framställa Gustaf Horn både såsom härförare och såsom menniska i en ganska vacker dager. Såsom fältherre hade han visserligen icke Gustaf Adolfs skapande snille, icke heller röjde han den djerfhet, snabbhet och fyndighet i rörelserna, som utmärkte Banérs, Torstensons och Carl Gustafs krigskonst, men han utmärkte sig genom andra egenskaper, hvilka dessa tre saknade eller icke egde i samma omfattning. Hans rörelser voro på det sorgfälligaste beräknade att så

[1]) Jfr *Klingspor,* Sveriges adel under 1600—1700-talen. Upsala 1875. I: 411.

litet som möjligt blottställa egna trupper, utan att anfallet mot fienden derföre blef mindre kraftigt, samt att ordna försvaret mot en öfverlägsen fiende så, att denne ingenstädes träffade någon svag punkt. Sjelf visade han också alltid samma lugna jemnmod under segern och samma orubbliga ståndaktighet under motgången, hvilken aldrig träffade honom oförberedd. I allmänhet egde han dock ett större rykte i främmande land än i sitt eget, der han blifvit öfverglänst af senare krigiska storheter och der hans lugna, försigtiga, i alla enskildheter ytterst noggrant beräknade krigskonst blifvit undanträngd af en annan, vågsammare, äfventyrligare, som endast afsåg målet, utan att taga i betraktande hvad det kostade att ernå det, samt också derföre var rikare på mera lysande, ehuru tillika mera dyrköpta framgångar. För öfrigt var Horn såsom härförare sträng i krigstuktens upprätthållande och derföre mindre omtyckt af sina underhafvande, men mera af befolkningen i det land, der han förde befälet, än någon af de öfriga befälhafvarne. Såsom menniska utmärkte han sig genom djup gudsfruktan, som dock aldrig hos honom urartade till otidig ifran, hvilket bäst röjde sig i hans fördragsamhet mot det katolska presterskapet. En grundlig lärdom, inhemtad redan i ungdomen och sedermera utvidgad under hans vistande i främmande lander, en vidsträckt språkkunskap, ett angenämt, anspråkslöst umgängessätt, trohet i vänskap, ömhet mot maka och barn gjorde honom älskad och värderad i det enskilda lifvet, likasom hans öfverlägsna själsegenskaper gåfvo honom ett högt anseende i det offentliga.

Gustaf Horn blef 1628 gift med *Christina Oxenstierna*, en dotter till den store rikskansleren, men förlorade henne redan 1631, då hon i Stettin bortrycktes af en der gängse pestaratad farsot. I Juli 1643 ingick han ett nytt gifte med *Sigrid Bielke*, en dotter af Nils Bielke till Åkerö.

Han hade haft tre söner, hvilka alla dogo i sin spädaste barndom, så att hans grefliga ätt utdog med honom, men han öfverlefdes så väl af sin senare hustru som af tre döttrar, bland hvilka en, Eva, gift med kongl. rådet och fältmarskalken friherre Nils Bielke, dog först år 1740.

Gabriel Bengtsson Oxenstierna hafva vi förut omtalat såsom en bland Christinas förmyndare. Vi hafva äfven berättat huru Christina, kort efter det hon sjelf öfvertagit regeringen, sände honom, emot hans egen önskan, såsom generalguvernör till Lifland, hvarifrån han först 1647 fick återvända och å nyo öfvertaga utöfvandet af riksskattmästare-embetet; huru han i Mars 1651 utnämndes till grefve af Korsholm och Vasa, med mer än 500 hemman till grefskapet, och huru han i Januari samma år blef riksamiral för att bereda Christinas dåvarande gunstling Magnus De la Gardie tillfälle att, såsom hans efterträdare i riksskattmästare-embetet, erhålla en plats bland riksembetsmännen. För Gabriel Oxenstierna, som aldrig förut befattat sig med sjöväsendet, var den nya befattningen fullkomligt främmande, och man

finner icke heller att han synnerligen utmärkt sig under utöfningen deraf. Också blef Carl Gustaf Wrangel redan i Februari 1653 utnämnd till vice riksamiral och förde, jemte amiralen Clas Bielkenstierna, befälet öfver flottan, likasom riksrådet och amiralen Åke Ulfsparre var den egentlige ledaren inom amiralitets-kollegium.

I allmänhet synes Gabriel Oxenstierna varit den minst betydande bland dem, som på hans tid innehaft rikets högsta embeten, hvarföre ock omdömena om honom utfallit temligen skiljaktigt och till en del motsägande hvarandra. Christina berömde honom, såsom »en redbar man, med tillräcklig duglighet för sitt embete». Axel Oxenstierna åter ansåg honom vara »hvarken i embetet eller som enskild berömvärd». Mot hans utöfning af riksskattmästare-embetet förekommo flera anmärkningar och man beskylde honom äfven att dervid stundom allt för mycket se sina egna fördelar till godo; men, å andra sidan, gaf han ett vackert bevis på oegennytta, då han vid ryska krigets utbrott 1656 erbjöd sig att understödja det mot ryssarne stälda krigsfolket med 500 tunnor spanmål.

Under Carl Gustafs regering lyste han egentligen genom sina söner, af hvilka den äldste, *Gabriel*, blef riksmarskalk efter Johan Oxenstierna och var mycket omtyckt af Carl Gustaf, som också dog i hans armar; den andre, *Bengt*, ofta användes af konungen i ganska vigtiga värf och sedermera blef en af Sveriges mest framstående statsmän, samt den tredje *Gustaf*, som slutligen blef rikstygmästare och riksråd, var Carl Gustafs följeslagare under alla hans krigståg.

Deras fader, riksamiralen, deltog under året 1656 flitigt i rådets öfverläggningar och var ännu den 3 November närvarande vid ett af dess sammanträden, men insjuknade kort derefter och afled å en af sina egendomar, Edsberg i närheten af Stockholm, vid nära 71 års ålder, den 12 December 1656, samt blef jemte sin i Januari samma år aflidna hustru *Anna Banér*, en dotter till riksrådet Gustaf Axelsson Banér, begrafven i Esterna kyrka i Roslagen. Utom af sina tre söner öfverlefdes Gabriel Oxenstierna af flera döttrar. En af hans afkomlingar var den berömde skalden Johan Gabriel Oxenstierna, och denna gren af Oxenstiernska slägten fortlefver ännu, hvaremot Axel Oxenstiernas ätt utdog redan med med hans sonsonsson, Carl Gustaf, 1706, och hans broder Gabriels med dennes afkomling i femte led, Gabriel, 1803.

Carl Gustaf Wrangel, som i Dec. 1657 blef riksamiral efter Gabriel Oxenstierna, skola vi återfinna bland Carl Gustafs krigare, till hvilka han hörer mera egentligt än till hans embetsmän.

Erik Oxenstierna, grefve till Södermöre, friherre till Kimito, herre till Tidön, Julstad och Viby, yngre son till Axel Oxenstierna och Anna Bååt, var född å deras gods Fiholm i Södermanland den 13 Februari 1624. God fattningsgåfva, stor arbetshåg, redbart sinne samt ett vänligt och behagligt umgängessätt gjorde honom tidigt omtyckt och stadgade faderns beslut att utbilda honom för den högre embetsmanna-

banan. Han stannade också en längre tid vid Upsala högskola för att enligt faderns föreskrift »lägga god grund för sina kunskaper i troslära, filosofi och latin», samt gjorde der närmare bekantskap med den två år äldre pfaltzgrefven Carl Gustaf som sedermera blef hans konung. Enligt tidens sed höll han här åtskilliga latinska tal, bland andra ett till minne af sin farbroder, riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, och valdes år 1642 till akademiens rector illustris. Sedan han fylt sitt nittonde år, företog han 1642 en utrikes resa, som varade i två år och hvarunder han besökte Tyskland, Italien, Schweiz, Frankrike och Nederländerna.

Vid hemkomsten 1645 blef han genast utnämnd till drottningens öfverkammarherre och många trodde honom vara ämnad att komma till henne i ett vida närmare förhållande. Det var nemligen ett länge gängse rykte, att hans far sökte få honom till gemål åt den unga drottningen. Redan 1633 hade, under mötet i Heilbronn, Richelieu för att vinna rikskanslern för Frankrike erbjudit honom franske konungens biträde att tillvägabringa en äktenskapsförbindelse mellan Christina och Erik Oxenstierna samt till och med utfäst sig att lemna de penningar och trupper, som möjligen kunde behöfvas för detta förslags genomförande; men dessa lysande förespeglingar hade ingen inverkan på Oxenstiernas sjelfständiga hållning, lika litet som ett under året 1637 af Richelieu förnyadt försök i samma syftning. Sedermera synes likväl franska regeringen hafva begagnat detta rykte, hvilket den sjelf sökt göra till verklighet, för att mot rikskanslern reta Christina och på detta sätt motverka hans inflytande på de tyska fredsunderhandlingarna. Detta lyckades äfven, såsom vi i det föregående visat, och ryktet om den tilltänkta giftermålsplanen fortfor, med tillägg att ett förslag i detta hänseende skulle vid nästa riksdag framställas af presterskapet. Drottningen var sjelf öfvertygad, att rikskanslern förehade sådana planer, hvarföre hon 1646 skickade Erik Oxenstierna till Estland såsom guvernör deröfver.

Säkert är emellertid att Erik Oxenstierna redan före denna tid rådgjort med fadern om en förbindelse med en helt annan person än drottningen, och vi hafva förut berättat huru fadern i ett bref till sonen uppmanade honom att snart gifta sig, för att såmedelst vederlägga dessa illvilliga rykten, »ehuru», tillade han, »jag bekänner, att sådana rykten och inbillningar ej förtjena, att man på dem kostar ett enda ord, om man hade med en annan person att göra». Sonen lade faderns uppmaning på hjertat och förlofvade sig kort derefter med *Elsa Elisabeth Brahe*, en dotter till den vid Lützen fallne grefve Nils Brahe och brorsdotter till riksdrotsen, hvarefter deras bröllop firades på Åbo slott i September 1648.

Härefter gjorde ock Christina mera rättvisa åt Erik Oxenstiernas förtjenster. Han var en ovanligt kunnig, arbetsam, redbar och förståndig man, med ett lugnt och allvarligt, men tillika mildt och angenämt väsende, hvarigenom han var värderad och afhållen af alla, som

med honom kommo i beröring. Vid drottningens kröning 1650 infann han sig, med landtrådet och det förnämsta ridderskapet i Estland, för att egna henne sin hyllning, och 1652 blef han utnämnd till riksråd samt tillika till president i kommerskollegium, i följd hvaraf han nu lemnade sin befattning i Estland, der han gjort sig mycket omtyckt.

Mot slutet af Christinas regering var det Erik Oxenstierna, som jemte fadern egentligen skötte regeringsbestyren. Mellan båda rådde ock sådant förtroende, att då fadern mottog andras bref till sonen, läste han dem förut, innan han afsände dem, och likaså sonen med faderns bref. Gemensamt afslöto de med engelska ambassadören Whitelocke det i näst föregående del omnämnda fördraget mellan Sverige och England, och vid detta tillfälle skildrar Whitelocke Erik Oxenstierna såsom »en ganska artig man, i mycket tycke så väl hos nationen som hos drottningen». Han berättar äfven, att Erik Oxenstierna då ansågs ega 10,000 pund (omkring 180,000 kronor) i årlig inkomst, hvilket den engelske ambassadören fann vara rätt vackert för en yngre son, med fadern ännu i lifvet.

Kort efter Carl Gustafs anträde till regeringen blef Erik Oxenstierna i Juni 1654 utnämnd till vice rikskansler och i Augusti samma år afsänd till Holstein för att hemta konungens brud. Under denna hans frånvaro inträffade faderns död, och vid återkomsten blef han den 20 Oktober nämnd till hans efterträdare såsom rikskansler och president i kansliet. Han erhöll således detta vigtiga embete kort efter det han fylt sitt trettionde år, men fadern hade likväl hunnit samma värdighet vid ännu yngre år, emedan han ej var mer än 29 år gammal, då han år 1612 blef rikskansler. Sonen var också inom hela svenska rådet sannolikt den, som bäst kunde fylla faderns plats, så vidt den efter en sådan man kunde fyllas, och snart nog finna vi mellan Carl Gustaf och hans rikskansler ett återupprepande af det vackra förhållandet mellan Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna.

Redan vid 1655 års riksdag gaf Erik Oxenstierna i den kinkiga reduktionsfrågan ganska vackra prof på sin förmåga att både inom rådet och adeln föra konungens talan, utan att framkalla en brytning, som i ett så ömtåligt ämne var rätt svår att undvika. Sedermera, när konungen reste ut till polska kriget, följde rikskanslern snart efter, men hade dervid det missödet att fartyget, som förde hans hästar, vagnar och en mängd öfriga tillhörigheter, sjönk med alltsammans i sjelfva hamnen. Han träffade konungen i Warschau och blef af honom utnämnd till generalguvernör i Preussen, hvilket embete han innehade ända till sin död.

Vid utöfningen af denna befattning kom det honom väl till pass, att hans store fader då ännu i dessa trakter lefde i tacksamt minne. Under åren 1626—1635, då preussiska tullarna och en del af kuststräckan tillhört Sverige, hade svenska styrelsen haft sitt säte i staden Elbing. Der hade Gustaf Adolf sjelf ofta uppehållit sig, och Axel Oxenstierna, som då stod i spetsen för styrelsen i svenska Preussen,

hade bott i denna stad från 1626 till 1630. Allt ifrån denna tid hade ock stadsboerne bibehållit mycken tillgifvenhet för svenskarne, och då Carl Gustaf i December 1655 med en svensk här kom till Elbing, öppnade invånarne sjelfve sina portar för svenskarne. Vid dessas intåg i staden fick också Erik Oxenstierna vara hufvudpersonen, och borgerskapet helsade med glädje sonen till den man, hvars milda, rättvisa styrelse ännu var i mångas tacksamma hågkomst.

Vi hafva i det föregående visat, huru Carl Gustaf gaf sin rikskansler förtroende af alla sina planer och huru väl Erik Oxenstierna förtjenade detta förtroende; huru de vigtiga underhandlingarna med kurfursten af Brandenburg i Wehlau och Marienburg samt med Holland i Elbing fördes af honom med en omtanke och skicklighet, som väl visade, att han var sin faders värdige son, och huru konungen, vid hans alltför tidiga bortgång i Oktober 1656, förlorade i honom icke blott en ovanligt duglig embetsman, utan äfven en förtrogen vän, hvilken han varit van att meddela både sina förhoppningar och sina bekymmer, hos hvilken han alltid fann ett hjertligt deltagande i båda och hvars kloka, sorgfälligt öfvervägda råd ofta voro honom till nytta. Vid flera tillfällen gaf Erik Oxenstierna också prof på oegennyttiga uppoffringar för fosterlandet och gick dervid till väga lika anspråkslöst som i hela sitt uppträdande. Så skref han till konungen den 30 Juli 1656: »Om vårt trångmål säger jag intet, utan söker i stället att afhjelpa det. Jag har anskaffat något penningar på min egen kredit.» Vid andra yppade trångmål pantsatte han sina egna juveler och sitt silfver för att skaffa penningar till statsutgifter. I allmänhet var Erik Oxenstierna en af sin tids ädlare personligheter, hvars förtjenster allt för länge icke i våra häfder vunnit rättvist erkännande, sannolikt emedan de varit skymda af den glans, som omgifvit hans store faders minne.

Han öfverlefdes af sin hustru, *Elsa Elisabeth Brahe*, som år 1661 inträdde i ett nytt gifte med Carl Gustafs yngre broder, hertig Adolf Johan, samt af tre döttrar, bland hvilka den äldsta, Anna Margareta, sedermera blef gift med Christinas bekante gunstling, grefve Clas Tott, och af två söner; men redan med sonsonen, Carl Gustaf Oxenstierna, utdog, såsom nyss nämndes, denna gren af Oxenstiernska slägten.

Magnus Gabriel De la Gardie hade allt sedan sin onåd hos Christina i slutet af året 1653 icke varit i utöfning af sitt riksskattmästare-embete, för hvilket han ock visat sig föga lämplig, emedan han hushållat lika illa med statens tillgångar som med sina egna, hvilka, så stora rikedomar han än dels ärft, dels under sin gunstlingstid förstått att förskaffa sig, sällan voro tillräckliga för hans utgifter. Carl Gustaf fann också ej rådligt att låta honom å nyo utöfva detta vigtiga embete, men erbjöd honom i stället, såsom vi redan berättat, att blifva generalguvernör öfver Vestergötland, Dalsland och Halland, hvilken befattning Torstensson förut innehaft, men De la Gardie ansåg under sin värdighet. Vi hafva äfven omtalat, huru De la Gardie en-

träget kräfde sin svåger för en skuld, hvilken denne ikladt sig, då Christina af De la Gardie köpt Ekolsund för att gifva det åt Clas Tott. Carl Gustaf, som alltid var i penningebehof, blef så förtretad öfver denna De la Gardies enträgenhet, att han utbrast: »Om det behöfs, skall jag pantsätta min krona för att befria mig från en så envis borgenär». Konungens tillgifvenhet för sin syster, i förening med hans undseende för en af högadelns mest framstående medlemmar, förmådde honom likväl att någon tid derefter återkalla De la Gardie till hofvet, der han infann sig kort efter Axel Oxenstiernas död samt blef vänligt och nådigt mottagen. Under högtidligheterna vid Carl Gustafs förmälning utmärkte han sig ock, såsom vanligt, genom lysande tillställningar, men ledningen af rikets penningeverk blef honom dock icke anförtrodd, ehuru han fick bibehålla riksskattmästaretiteln.

När följande året kriget med Polen utbröt, sändes, såsom förut är berättadt, De la Gardie att aflösa riksmarsken Horn såsom generalguvernör i Lifland, Estland och Ingermanland. När konungen vid Dalarö skildes vid De la Gardie, som der gick om bord för att afgå till Riga, förärade han honom, såsom nådebevis, en dyrbar värja, hvilken han sjelf fått af Christina, men visade sig sedermera, såsom äfven är berättadt, i flera till honom aflåtna skrifvelser ingenting mindre än nådig. Genom bristande förtänksamhet i anstalterna för Liflands och särdeles Rigas försvar samt långsamhet i sina åtgärder i allmänhet hade De la Gardie ådragit sig konungens missnöje, men sjelf trodde han sina fiender hafva ådragit honom denna nya onåd. För sin bror Jakob Casimir beklagade han sig öfver de bannebref han erhöll från konungen, utan något sitt förvållande, »allenast på falska rapporter». Sedan Rigas belägring var lyckligen öfverstånden, skref han ock till riksrådet Forbus: »Att en härlig seger öfver fienden är erhållen vorden, derför kan jag ej nog tacka den gode Guden, som så underligen denna lilla hop genom mig hulpit emot en så mäktig fiende. Jag kan väl tänka, att häröfver i Sverige den ene fröjdas och den andre grinar och skämmes, och hoppas jag, att nu flere af mina fiender af ondska spricka denna gång.» Man finner, att De la Gardie nu, likasom under sin onåd hos Christina, gaf sina fiender skulden för det missöde, som träffat honom, men deremot tillskref sig sjelf äran af Rigas räddning, ehuru både samtid och efterverld tillerkänt Helmfelt största förtjensten deraf. Onekligen gaf emellertid De la Gardie vid detta tillfälle många bevis både på ihärdig fasthet och på personligt mod samt vederlade på ett ganska lysande sätt den beskyllning Christina gjort honom att vara feg, hvilket ock skulle för en svensk ädling den tiden varit något oerhördt.

Efter den lyckliga utgången på Rigas belägring återvann emellertid De la Gardie konungens förtroende, och under åren 1657 och 1658 finna vi för honom en ny nådens tid, då han erhöll flera gåfvor och förläningar samt fick uppdrag att, biträdd af Bengt Oxenstierna, Schlippenbach och Björnklou, leda fredsunderhandlingarna med Polen. Då

dessa underhandlingar afbrötos, fick De la Gardie tillfälle till ett besök i Sverige och åtföljde sedermera konungen under det andra danska kriget, då han hade ett befäl på Amager-ön vid Köpenhamn, men skickades i början af året 1659 åter att deltaga i den nya polska fredskongress, som skulle sammanträda i Oliva i närheten af Danzig. Jemte franska sändebudet Terlon steg han i en slup för att gå ombord på ett fartyg, som skulle föra honom till Wismar, men råkade under öfverfarten i lifsfara, då storm och kringdrifvande isstycken hotade att kasta slupen öfver ända. »Det var ett underverk», skrifver Terlon i sina anteckningar, »att vi undsluppo en så stor fara, i synnerhet under en en natt så mörk, att man ej såg annat ljus än glimten från isarna. Kölden var så stark, att jag ett ögonblick blef deraf öfverväldigad, och om vi ej styrt i land, hade otvifvelaktigt grefve De la Gardie och jag varit döda, innan vi hunnit fram till fartyget.» Följande dagen kommo emellertid båda lyckligen om bord å fartyget, som förde dem till Wismar.

Härifrån skref De la Gardie flera bref till konungen, i hvilka han afrådde fortsättandet af kriget mot Danmark, men tillstyrkte i stället ett anfall mot Österrike. Konungen, som misstänkte, att De la Gardie låtit af det franska sändebudet öfvertala sig till dessa framställningar i Frankrikes intresse, förlorade slutligen tålamodet och skref den 14 Februari till De la Gardie ett bref i samma anda som de förra bannebrefven. »Hvad edra reflexioner om verket i allmänhet vidkommer», heter det bland annat i detta bref, »så är eder nogsamt före eder afresa bekant vordet hvad som af oss i rådet derom är beslutadt, att oss icke litet nu förundrar öfver den tvekan, ostadighet och obetänksamhet, med hvilken I låten eder omföra, väl påminnandes eder hvad skäl då föreburos, som tjenligast befunnos till vår stats och fäderneslands välfärd och säkerhet, så att I ock då gillade de consilierna. Det kommer oss derföre främmande före, att I nu från sådana grunder viken, alldeles oss ifrån det danska verket afrådandes och oss styrkandes att inveckla oss och vårt rike uti ett tyskt krig och med Österrike, hvilket, huru mycket det hafver att betyda, vi fuller med bättre skäl kunna besinna. Det hade varit önskligt, att, när I haden en stor del i ärendena och rådslagen, I då haft sådana tänkesätt och sådan beständighet deri, då vi hade många fördelar mot Österrike och icke behöfde längta så mycket efter fred, samt att I då icke hade gifvit efter eller varit orsak till, att vi lemnat våra förmåner och släppt dem ur händerna, utan försigteligen begagnat de fördelar, Gud då gifvit Sverige. Då hade sådant edert råd varit helsosamt och nyttigt, men nu äro sådana skäl icke längre för handen, så att den, som råder till ett sådant krig under nuvarande förhållanden, kan intet annat råda än att inveckla fäderneslandet i de största svårigheter och vidlyftigheter. — Vi kunna fördenskull icke annat döma, än att I låten eder öfvertalas och förledas af de franska ministrar, hvilka söka befordra hvad slut som helst på danska kriget, för att vi till deras bästa sedan med Österrike måge oss inlåta.

I hafven derföre intet behof att låta eder med hvart väder omföras, billigandes först hemma i rådet den resolution och de grunder, som helsosamme och tjenlige befunno äro för oss och vårt rike, och sedan I ären dit utkommen, för att hjelpa till att drifva dessa beslut till föresatt mål, då oåtspord och opåkallad tasta an att förändra sakerna, hvarigenom hela verket lätt kunde rubbas. Så hafven I icke heller af nöden att låta eder ledas af franska ministrarna, som blott kasta ögonen på eget intresse, utan att I såsom en god svensk minister helt enkelt följande den eder gifna instruktion, låten det eder anbefalta uppdrag vara eder enkanneligen om hjertat, och det söken till en önskelig utgång bedrifva. Ty häruti består eder pligt och att I icke bekymren eder om annat åtfrågande. Vi vilje fuller sjelfve hafva i åtänkande hvad vår stat skall och kan vara tilldrägligt och hvad som står i det danska väsendet till att göra, och måsten I, hvad edert uppdrag anbelangar, icke träda ifrån edra embetsbröder, utan såsom fullmakt och instruktion är utfärdad för eder samteligen, så skolen I ock samteligen verket handtera och drifva, följandes eder föreskrifna befallningar, och der I icke finnen eder capabel sådant att göra och alltså iakttaga eder åliggande pligt, så mågen I säga eder i tid derifrån, att verket genom eder icke måtte förvirras.» [1])

Sällan har väl någon af rikets högsta embetsmän fått en sådan tillrättavisning af sin konung, och detta bref är icke ett enskildt, utan en embetsskrifvelse, kontrasignerad af statssekreteraren Ehrenstéen. De la Gardie höll dock till godo dermed och stannade på sin plats. I allmänhet tyckes han varit oåtkomlig för förödmjukelser, hvilka för öfrigt hvarken Christina eller hennes efterträdare, hans svåger, sparade honom. Carl Gustaf synes ock varit öfvertygad, att de bannebref, han aflät till sin svåger, ej skulle rubba det goda förståndet dem emellan, ty kort efter roskildska freden ämnade han, såsom här ofvan är berättadt, utnämna honom till rikskansler, för att, då De la Gardie funnits olämplig såsom riksskattmästare, likväl bland rikets högsta embetsmän ega en man, på hvars tillgifvenhet för hans hus konungen kunde fullt lita.

Sjelf hyste De la Gardie ingen hög tanke om sin förmåga att bestrida det vigtiga rikskanslersembetet. I ett flera år efteråt skrifvet bref till Carl XI yttrade han: »Jag fann mig nogsamt ega brist på alla de egenskaper, som dertill fordrades, så i grundliga studier, erfarenhet, försigtighet, klokhet och vältalighet som annat mer, hvilket mina företrädare gjort så namnkunnige och i fäderneslandets tjenst så meriterade, ty allena med trohet och redliga afsigter var det icke nog eller lät sig göra. Alle redlige män skola också bevittna kunna, att jag icke allenast aldrig denna tjenst eftersträfvat eller mig derom förhoppning gjort, utan för den samma fasat och liksom haft en naturlig motvilja, så att jag med all sanning kan säga, att jag undergick salig konungens vilja allenast af trogen vördnad emot min så kära konung och uppriktig tillgifvenhet mot eders maj:t, såsom en då så späd och

[1]) Se *Loenbom*, Historiske märkvärdigheter. I: 178—182.

ung herre, hvilken att öfvergifva jag höll för ett stort samvetsverk och befarade, om det skedde, Guds hämnd, en stor mitt samvetes förevitelse samt eders kongl maj:ts påföljande beskyllning och onåd med tiden.»

Huru De la Gardie fylde den plats, hans svåger på sin dödssäng anförtrodde honom, få vi tillfälle att visa i berättelsen om förmyndarestyrelsen under Carl XI:s minderårighet, der vi skola återfinna De la Gardie såsom en bland de främste ledarne af Sveriges öden, på hvilka han förut såsom Christinas gunstling eller Carl Gustafs embetsman haft endast en mera underordnad inverkan.

Herman Fleming, friherre till Liebelitz, herre till Willnäs, Hermansaari, Gerknäs och Saris, alla i Finland, samt till Håtö i Roslagen, son till den i det föregående vid flera tillfällen omtalade, ovanligt mångsidigt verksamme presidenten i kommerskollegium, öfverståthållaren och amiralen Clas Fleming, var under Carl Gustafs regering den verklige utöfvaren af riksskattmästare-embetet, ehuru titeln bibehölls af Magnus De la Gardie. Han var född å fädernegodset Willnäs i Finland den 17 September 1619, blef student i Upsala 1637 och anträdde 1640 en utländsk resa, hvarunder han stannade två år i Amsterdam för att inhemta närmare kunskap i sjöväsendet, åt hvilket han, enligt både faderns och sin egen önskan, ville egna sig. Af fadern rekommenderad hos de berömde amiralerne Tromp och Witte, tog han tjenst på holländska flottan och deltog i några dess träffningar mot spaniorerne, hvarefter han 1643 reste till Paris och ämnade derifrån fortsätta resan till Italien, då han af fadern fick befallning att komma hem för att tjena fäderneslandet i det förestående kriget mot Danmark. Han skyndade att efterkomma denna befallning och utnämndes 1644 till kapten på skeppet Regina samt deltog i sjökriget mot Danmark, hvarunder hans fader dödades i Juli samma år. Efter freden blef sonen Holm-amiral 1645, riksråd, amiralitetsråd och öfverståthållare i Stockholm 1650, samt följande året, jemte sina syskon, för faderns förtjenster upphöjd i friherrligt stånd, då han till friherrskap erhöll godset Liebelitz i Keksholms län. Christina hyste till honom stort förtroende, hvilket ej minskades deraf, att han, såsom förut är berättadt, bragte henne i lifsfara, när båda från landgången till ett fartyg föllo i vattnet och Fleming i häpenheten fattade tag i drottningens kjortel samt drog henne i djupet, då drottningen räddades af Steinberg och äfven Fleming blef lyckligen upptagen, utan att någondera hade någon olägenhet af detta äfventyr. Samma år 1652 förflyttades Fleming från öfverståthållare-embetet till kammarkollegium, der han blef president i December 1653 och utnämndes följande året till generalguvernör öfver Christinas underhållsländer.

Fleming visade alltid en varm tillgifvenhet för Carl Gustaf och skall äfven i hemlighet arbetat för påskyndandet af hans anträde till regeringen. När Christina under hösten 1651 ville nedlägga regeringen och af rådets upprepade böner ej kunde förmås frånträda detta beslut, blefvo slutligen gunstlingen Magnus De la Gardie samt riks-

rådet Schering Rosenhane och drottningens öfverkammarherre Carl Soop utsedde att göra ännu ett försök att förmå henne afstå från denna föresats. De funno hos henne Herman Fleming, hvilken, då de framförde sitt ärende, började berömma drottningens föresats och anförde flera skäl för den samma, bland andra, att, om tronafsägelsen uppsköts, torde under tiden omständigheterna så inveckla sig, att drottningen några år derefter icke ens kunde verkställa sin afsägelse, äfven om hon aldrig så gerna ville det. Detta stötte Christina, som utbrast: »Tron I någonting vara i stånd att binda min vilja? Jag skall visa eder, att den är fri både nu och framdeles.» Detta skall varit första anledningen till en rubbning i hennes då fattade beslut, och om Herman Fleming velat påskynda dettas verkställande, hade han sålunda mycket misstagit sig om rätta sättet att dervid gå till väga.

Under Carl Gustafs regering fick Fleming emellertid mycket inflytande. Vi hafva förut visat, huru han, jemte presidentskapet i kammarkollegium, fick tillika utöfva ordförandeskapet inom den kommission, som hade att verkställa den vid 1655 års riksdag beslutade reduktionen, hvilken till väsentlig del var Flemings verk, och huru han här, trots allt motstånd, gjorde sin vilja gällande ända till dess man trodde konungen vara så invecklad i polska och danska krigen, att Fleming ej längre borde af honom kunna påräkna något kraftigare stöd. Äfven inom rådet genomdref Fleming ofta sin mening under åberopande af sin enskilda kännedom om konungens vilja.

I allmänhet var Herman Fleming en man med stor förmåga, kraftig, beslutsam och orubblig i utöfningen af hvad han betraktade såsom sin pligt, men beskrifves tillika såsom sträf, sluten och hemlighetsfull samt hade vida lättare att skaffa sig fiender än vänner.

När Carl Gustaf under sin sista sjukdom utnämnde Magnus De la Gardie till rikskansler, utsåg han tillika Herman Fleming till hans efterträdare såsom riksskattmästare, och i berättelsen om tilldragelserna under Carl XI:s minderårighet få vi tillfälle att till honom återkomma.

Erik Gyllenstierna, friherre till Ulaborg i Finland, herre till Nynäs och Ericsberg i Södermanland, Årås, Limmared och Gällenäs i Vestergötland samt Yxelshof i Estland, son af bisittaren i Svea hofrätt Carl Gyllenstierna till Nynäs och af Anna Ribbing till Limmared, var född den 10 December 1602 på sin mödernegård Limmared. Sedan han i Stockholm haft undervisning af Johannes Messenius, anträdde han 1621 en resa genom Danmark, Tyskland, Nederländerna, England och Frankrike, under hvilken han studerade vid universiteten i Helmstedt, Leiden och Oxford samt ingick derefter i fransk krigstjenst såsom volontär vid Ludvig XIII:s lifgarde 1626—1629, i hvilken egenskap han deltog i belägringen och eröfringen af Rochelle 1628. Återkommen till fäderneslandet, utnämndes han till kammarherre hos Gustaf Adolf 1630 och åtföljde året derpå drottning Maria Eleonora under resan från Sverige till Wolgast, hvarefter han begaf sig till hären samt deltog vid konungens sida i slaget vid Leipzig den 7 September 1631.

Kort efter slaget afsändes han med berättelse derom till drottningen och skickades sedermera af henne, såsom legat, till kurfursten af Sachsen. Följande åren deltog han i tyska kriget och användes dessutom i beskickningar till flera tyska hof. När Gustaf Adolfs lik 1633 öfverfördes till Sverige, var Erik Gyllenstierna i processionen marskalk för det svenska och det tyska ridderskapet. I Mars 1634 afsändes han, jemte riksrådet Philip von Scheiding och vice amiralen Henrik Fleming, till Ryssland för att stadfästa Stolbowafreden, och skulle derifrån afgå till Persien för att inleda handelsförbindelser mellan detta land och Sverige, men denna senare beskickning kom dock ej till verkställighet. I Mars 1635 afsändes han till Stuhmsdorf för att deltaga i underhandlingarna med Polen, och i Februari följande året blef han kammarråd. I Oktober 1637 utnämndes han till landshöfding öfver Viborgs, Nyslotts och Kymmenegårds län, var landtmarskalk vid utskottsriksdagen 1641 och allmänna riksdagen 1642 samt blef i Juli detta år generalguvernör öfver Ingermanland och Kexholms län. I Januari 1645 utnämndes han till riksråd och sändes 1647 såsom svensk legat till Ryssland. I sin berättelse om denna beskickning omtalar han, huru »han blef med en hos ryssarne tillförene ovanlig och ohörlig prakt af 700 till häst väl utprydda bojarer ledsagad till Moskwa, der 12,000 strelitzer, på bägge sidor om vägen stälde i ordning, med styckens och mindre gevärens lossande honom fägnade och emottogo samt i väl utstofferade rum på det härligaste trakterade».

I Juni 1648 skickades Erik Gyllenstierna till Stettin för att derifrån åtfölja drottning Maria Eleonora till Sverige, och i Mars 1651 upphöjdes han till friherre, med en mängd hemman inom Uleå socken i Österbotten till friherrskap, hvarföre han ock sedermera skref sig friherre till Ulaborg. Vid flera tillfällen erhöll han dessutom af Christina gåfvor och förläningar af gods i Österbotten och andra delar af Finland, i Vestergötland och äfven i Ingermanland. I Februari 1652 blef han bisittare i Svea hofrätt och förordnades i November samma år till ledamot af den kommission, som skulle hålla ransakning och dom i målet angående riksrådet Bengt Skytte, anklagad för delaktighet i Messeniernes brott.

Sedan presidenten i Åbo hofrätt, riksrådet Jöns Kurck, aflidit i Maj 1652, anmälte hofrätten sin önskan, att endera bland riksråden Johan Oxenstierna, Erik Gyllenstierna, Seved Bååt eller Schering Rosenhane måtte blifva Kurcks efterträdare, samt inkom i November samma år med erinran om det lediga embetets tillsättande. Det dröjde likväl ända till slutet af Januari 1654, innan detta tillsättande egde rum, då Erik Gyllenstierna blef till president i hofrätten utnämnd. Med utöfningen af detta embete fortfor han till i Juli 1655, då han i reduktionskommissionen stäldes vid Herman Flemings sida, hvars ihärdiga motståndare han var under hela tiden för sitt deltagande i denna kommission. Det kunde väl ock svårligen väntas, att en man, hvilken af Christina erhållit så många förläningar som Erik Gyllenstierna, skulle

gifva något kraftigare stöd åt Herman Flemings reduktionsåtgärd
Carl Gustaf visade sig äfven betänkt på att flytta honom från red
tionskollegium, då han i Januari 1657 utnämnde Gyllenstierna
till lagman i tio häraders lagsaga inom Småland och sedan några d
derefter till generalguvernör i Finland, hvilket embete han dock al
kom att tillträda, emedan han derförinnan afled den 23 Oktober 16
Han begrofs i Riddarholmskyrkan den 10 Oktober 1658, och i
af Erik Emporagrius öfver honom hållna likpredikan heter det,
det var »nogsamt allom, dock i synnerhet dem, som honom rätteli
känt hafva, kunnigt, det han hafver gudeligen, redeligen och för
teligen lefvat, fallit sin öfverhet till fota med all underdånig hörsam
sin jemnlike ärat, de ringare varit benägen och emot de fattiga ba
hertig». Hans porträtt bland landtmarskalkarnes å riddarhuset
ett allvarligt uttryck och röjer en fast beslutsamhet.

Erik Gyllenstierna var sedan 1636 gift med *Beata von Yxkull*
Björnvik och Steninge, en dotter till öfversten Conrad von Yxkull
Elisabeth Oxenstierna. Såsom enka vann hon en föga hedrande ry
barhet genom sin hårdhet mot underhafvande, hvarföre hon kalla
»Pintorparfrun», om hvilken flera sägner ännu lefva bland allmog
De hade 13 barn, af hvilka 4 söner och 2 döttrar öfverlefde fad
Två bland sönerne blefvo stamfäder för hvar sin grefliga ätt — d
ene, Christofer, för grefvarne *Gyllenstierna af Ericsberg* och den and
Carl, för grefvarne *Gyllenstierna af Steninge.*

Åke Ulfsparre, friherre till Broxvik, herre till Jonsberg, Elfgär
Östanå och Svanå, var född på fädernegodset Broxvik nära Gren
den 13 April 1597. Hans far, Hans Ulfsparre till Broxvik och Jo
berg, hade varit hertig Carls fursteliga råd och anfört en afdelning
hertigens här i slaget vid Stångebro 1598 samt, sedan hertigen bli
konung, af honom fått en plats i rådet 1605 och i allmänhet stå
hög gunst hos Carl IX, som gifvit honom flera förläningar. So
egnade sig tidigt åt krigareyrket, tjenade sig upp från den ena grad
till den andra under polska, preussiska och tyska krigen, samt ha
gjort sig så känd för duglighet och mannamod, att, när Axel Ox
stierna i början af året 1634 begärde af rådet, att då varande öfv
sten Axel Lillie måtte sändas ut till Tyskland, medgafs sådant af råd
endast under vilkor att Åke Ulfsparre i stället blefve hemsänd. D
efter tjenstgjorde Ulfsparre vid flottan och befordrades 1640 till ami
blef 1642 förordnad att biträda riksamiralen, förde 1644, i riksa
ralens frånvaro, befälet öfver flottan, utnämndes till landshöfding
Kronobergs län 1645 och blef, sedan Gotland genom freden i Brö
sebro tillfallit Sverige, dess förste svenske landshöfding. I Juni 16
nämndes han till riksråd och i Februari 1653 till friherre, då h
skulle skrifva sig friherre till Broxvik, men sålde denna sin fädernegå
till Per Brahe, som förut egde flera gods i granskapet af Grenna o
som nu delade Broxvik i två egendomar, Östanå och Vestanå, hva
emot Ulfsparre tog sitt stamgods i Häradshammars socken inom Öst

land och upprättade der ett nytt Broxvik. I Carl Gustafs krig tog ingen del, men var, såsom amiralitetsråd, den egentlige ledaren amiralitetskollegium, då riksamiralen Gabriel Oxenstierna var hemmastadd i sjöväsendet. Åke Ulfsparre dog på sin egendom berg i Östergötland, vid något öfver 60 års ålder, i Juli 1657, samt med sin hustru, *Margaretha Kyle*, sex söner och två döttrar, som öfverlefde honom.

Gustaf Bonde, friherre till Lajhela, herre till Espelunda, Hesselby, holm, Gräfsten och Winstorp, var född på Espelunda, faderns dom i Nerike, den 1 Februari eller, enligt en annan uppgift, den eptember 1620 och son till riksrådet, presidenten i bergskollegium, rre Carl Bonde, hvilken vi förut omtalat i berättelsen om förmynstyrelsen under Christinas minderårighet. Sonen egnade sig, efter omgångna studier och fulländade utländska resor, som den tiden ansågos höra till en svensk ädlings uppfostran, åt den civila emmannabanan, emedan hans svaga helsa hindrade honom att välja areyrket, hvarmed äfven de, som sedermera beklädde höga civila eten, vanligen begynte. Redan i Januari 1655 blef han kammaroch i November 1658 landshöfding öfver Södermanland. I Juli 3 utnämndes han till riksråd och rikskammarråd.

När reduktionskommissionen inrättades i Juli 1655, blef Gustaf de en af dess ledamöter, men kunde först mot slutet af året del i dess öfverläggningar, då han tillhörde Herman Flemings motdare och ville icke tillämpa reduktionsstadgan lika vidsträckt som Gustaf Bonde fann det ock under sin värdighet att underkasta sig häradstinget »någon bonderansakning»' om värdet af tillbytta kronotilläggande: »Kronan kan bättre mista en daler än jag.» Denna punkt, att kronan hellre borde blifva lidandé än den enskilde, var den tiden rådande, ehuru man i allmänhet icke uttalade den så t som Gustaf Bonde vid detta tillfälle. Vid ett annat gaf han öppet tillkänna, huru föga förtroende han hyste till de ofrälse dens rättvisa i reduktionsfrågor. Erik Gyllenstierna och Seved hade inom reduktionskommissionen anmärkt, att de, för hvad amma anginge, hade ingen annan att svara än kongl. maj:t och ts ständer, då Gustaf Bonde yttrade: »Om jag finner mig besvärad, vill jag ej klaga mig för rikets ständer. Gud nåde den, som skulle sig för dem och hafva bönder, borgare och prester till domare.» taf Bondes motstånd inom reduktionskommissionen bidrog också så litet, att under året 1656 vida mindre uträttades för reduktstadgans bringande till verkställighet än under det föregående året.

För öfrigt var Gustaf Bonde en bland dem, som flitigast deltogo dets sammanträden och hade stort anseende i alla frågor, som rörde eln och statshushållningen i allmänhet. Också förordnades han 59 att hafva inseende öfver Palmstruchska bankens förvaltning och ades ofta af konungen, när tillgångar för kriget skulle anskaffas. om ett klokt ordnande af rikets hushållning ansåg han reduktionen

kunna undvaras, hvilket icke litet bidrog att öka hans anseende hos sina embetsbröder inom rådet, som i allmänhet betraktade reduktionen såsom ett ondt, hvilket man måste underkasta sig endast för dess nödvändighet och hvarifrån man följaktligen borde frigöra sig med detsamma den upphörde att vara nödvändig. Ett bland de medel, Gustaf Bonde ansåg verksammast undanrödja denna nödvändighet, var handelns och näringarnas upphjelpande, hvilket han ifrigt yrkade och ansågs ega grundlig kunskap om alla dithörande ämnen.

Efter Carl Gustafs död, då Herman Flemings öfvervägande inflytande hos konungen icke längre stod Gustaf Bonde i vägen, visade det sig hvilket stort anseende han egde inom rådet, och i berättelsen om förmyndareregeringen under Carl XI:s minderårighet skola vi återkomma till Gustaf Bonde och den mera omfattande verksamhet, som då blef honom tilldelad.

Christer Bonde, den förres yngre broder, friherre till Lajhela, herre till Bordsjö, Espelunda, Ymsjöholm och Springstad, var en af Carl Gustafs mest anlitade embetsmän. Född, likasom brodern, på fädernegodset Espelunda den 12 December 1621, studerade han i fem år vid Upsala högskola och fick sedermera 1638 åtfölja brodern på en utrikes resa, då först England besöktes, der bröderne uppehöllo sig något öfver ett år, hvaraf största tiden tillbragtes vid Oxfords universitet. Sedermera besöktes Holland och studierna fortsattes vid Leidens högskola, hvarefter de reste till Frankrike, der vintern till 1641 tillbragtes i Paris och hvarifrån de genom Tyskland och Danmark återvände till Sverige i September 1641.

Efter sin hemkomst blef Christer Bonde utnämnd till assessor i bergskollegium, der fadern var president, och då denne, i anseende till sin långt framskridna ålder och sin embetsutöfning i hufvudstaden, ej kunde vederbörligen sköta sin landshöfdingebefattning i bergslagen, blef sonen 1644 förordnad till vice landshöfding i Nora och Lindes bergslag. Följande året utnämndes han till ordinarie landshöfding öfver Nora län, och då detta 1648 förenades med Nerikes, blef han landshöfding öfver Nerike och ståthållare i Örebro. Vid 1652 års riksdag var han landtmarskalk och blef i Juli 1653 riksråd på samma gång som brodern samt tillika ledamot af kommerskollegium.

Vid öfverläggningarna om företagandet af ett krig mot Polen, i början af Carl Gustafs regering, afstyrkte Christer Bonde detta krig, emedan, om det företoges, »skulle danskarne, i förening med holländarne, angripa oss i ryggen, afundsjuka öfver de preussiska tullarna. Då våra trupper tågat bort, skulle de tyske furstar, som voro mot Sverige fiendtligt sinnade, få tillfälle att förena sig med våra fiender; men i fall man deremot i två år lemnade polackarne ostörda, skulle de hafva nog att göra med muskoviternes makt, och då kunde danska kriget bringas till slut. Då man hade ryggen fri, var det säkrare att angripa polackarne.» Såsom vi sett i det föregående, inträffade sedermera mycket af hvad Christer Bonde förutsagt, ty både Danmark,

Holland, Österrike och slutligen äfven Brandenburg blefvo, i följd af polska kriget, Sveriges fiender.

Vi hafva äfven omtalat, huru ett af Christer Bonde afgifvet betänkande lades till grund för det reduktionsförslag, som vid 1655 års riksdag af konungen framstäldes till ständerna.

Samma år skickades Christer Bonde till England för att söka gifva ökad fasthet åt det vänskapliga förhållande mellan båda rikena, hvilket genom Whitelockes beskickning blifvit inledt. De punkter, som ej blifvit afgjorda genom det då afslutade fördraget, skulle nu framläggas för protektorn, för att han deröfver måtte yttra sig. Bonde hade i uppdrag att fordra, det inga andra varor än de, hvilka uteslutande voro bestämda till bruk i krig, skulle betraktas såsom krigskontraband och vara förbjudna att utföras till någon makt i krig med endera af de i fördraget deltagande, samt att således koppar, jern, spanmål, tjära och trävirke, som utgjorde Sveriges hufvudsakligaste exportvaror, ej skulle räknas till krigsförnödenheter. Äfven borde han söka utverka, att å Englands sida intet skulle göras, som störde seglationens frihet; att svenska undersåtar, som lidit förluster under sista kriget mellan England och Holland, finge ersättning derför; att segelfarten till Amerika lemnades ostörd och Nya Sverige ej oroades; att svenska undersåtar erhölle rättighet att fiska vid Englands och Skottlands kuster, samt att Englands handel på Ryssland flyttades från Archangel till Ingermanland och Lifland. Om sistnämnda punkt beviljades samt om den begärda fiskerättigheten och fria segelfarten på Amerika medgåfves, skulle nedsatta tullafgifter beviljas engelska köpmän i alla svenska hamnar. Fri stapelrätt, helst i förening med religionsfrihet, kunde svenska konungen ej lofva engelsmännen, men väl skulle plats till magasiner för handeln på Ryssland åt dem upplåtas samt tillåtelse dem lemnas att i större myckenheter få sälja sina varor. Vigtigaste punkten var likväl att söka förmå protektorn bistå Sverige med 20 krigsskepp, i händelse någon främmande makts flotta sökte under polska kriget intränga i Östersjön. Äfven skulle Bonde begära protektorns garanti för att svenska fartyg, som egnade sig endast åt handel, skulle med säkerhet kunna färdas å Kanalen och å Atlantiska hafvet, samt att krigsfolk skulle få värfvas och fartyg anskaffas för svensk räkning i England. Till ersättning lofvades åt engelska fartyg samma friheter i svenska hamnar, som åtnjöts af svenska fartyg, mot det att svenska fartyg i England beviljades enahanda rättigheter. Vore protektorn ej i tillfälle att lemna de begärda skeppen, skulle Bonde i stället begära underhållspenningar. Det nya förbundet skulle ingås på tio år.

Den utförliga berättelse, som sedermera afgafs rörande fortgången af detta uppdrag, vittnar att, om Whitelocke beklagade sig öfver Axel och Erik Oxenstiernas betänksamhet samt svenska regeringens långsamhet vid de då pågående underhandlingarna, så hade Christer Bonde ännu mera skäl att klaga öfver de betänkligheter och svårigheter, som nu mötte från Cromwells sida. Äfven här voro holländska sändebud

verksamma och gjorde Sverige all otjenst de kunde. De påstodo, att svenske konungen sökte ett förbund med kurfursten af Brandenburg för att med hans tillhjelp söka åvägabringa en statshvälfning inom nederländska republiken och derefter förhjelpa Carl Stuart till Englands tron. Bonde hade ej svårt att vederlägga ett sådant påstående och visade tillika huru mycket Holland och Danmark bemödat sig att inleda Sverige i krig med England. Svenske konungens rustningar voro ej, såsom holländarne påstodo, så betydande, att någon annan makt än Polen deraf kunde hotas, och Bonde erinrade, huru mycket Englands intresse led deraf, att Sverige ådrog sig holländarnes hämnd derföre att det vägrat deltaga i kriget mot England och sjelft börjat uppträda bland de handel och sjöfart idkande folken. Det vore lika mycket Englands som Sveriges fördel, att icke holländarne i denna väg skaffade sig monopolium och det vore derföre billigt, att England bistode Sverige att förhindra ett sådant handelsmonopolium. England och Sverige voro dessutom protestantismens fastaste stöd, hvarföre ock ingendera borde tillåta att den andra oroades, hvilket endast skulle lända papisterne till fördel.

Cromwell talade om den kärlek han i sin ungdom hyst för den store Gustaf Adolf och om sin harm öfver att Englands dåvarande konung ej understödt den gemensamma saken. Han sade sig vara tillfredsställd af Bondes förklaring öfver sin konungs rustningar, förnekade all förbindelse med Sveriges fiender samt kallade dess konung sin vän och bundsförvandt, hvars framgång han gerna såg; men äfven holländarne voro hans trosförvandter, och då handeln var enda grunden till deras välstånd, borde man ej undra, att de så mycket som möjligt sträfvade att dervid se sig till godo. Han var likväl långt ifrån att gilla deras afund mot alla främmande nationer, berömde svenska konungen för det han ville dela med sig åt andra, samt lofvade att tänka på hvilka tjenster han kunde visa konungen. För öfrigt talade han mycket om sin synnerliga aktning för honom, sin önskan att med honom träda i förbund, sitt nit för den rena läran samt sin förhoppning att Carl Gustaf skulle fullborda hvad den store Gustaf Adolf börjat.

Allt detta lät godt och väl, men i sjelfva verket var Cromwell icke så benägen för det föreslagna förbundet, som han lät påskina. Att utrusta en flotta eller gifva underhållspenningar medförde en betydlig penningeutgift, hvilket Cromwell i allmänhet sökte undvika så mycket som möjligt. Han ville dessutom ej stöta sig med Holland, emedan han befarade att i sådant fall den engelske kronpretendenten Carl Stuart kunde der finna en tillflykt och understöd. Att från krigskontraband undantaga mastträd, hampa, tjära och andra svenska utförselvaror ansåg han betänkligt derföre, att i sådant fall skulle holländarne fordra samma förmån och med dessa varor kunna förse Englands fiender. Någon förflyttning af Englands handel på Ryssland från Archangel till de svenska hamnarna vid Finska viken ville han ej heller medgifva, emedan till Archangel var öppet haf, hvaremot segelfarten på Östersjön besvärades af Öresundstullen och han äfven

befarade, att nya tullar kunde komma att besvära handeln i Östersjöhamnarna. Deremot föreslog han ett förbund mellan alla de protestantiska makterna, riktadt mot Österrike, Spanien, Polen och Carl Stuart, i hvilket förbund äfven Frankrike borde inbjudas att deltaga. Bonde anmärkte, att bland så många bundsförvandter skulle ingenting kunna hållas hemligt och hvarje tillfälle att uträtta något gå förloradt, innan de förberedande underhandlingarna hunno afslutas. Sverige skulle också, i händelse ett sådant förbund inginges, nödgas rusta sig mot Österrike, hvarföre Bonde föreslog, att förbundet i stället borde ingås emellan England och Sverige mot alla, som störde westfaliska freden, då syftningen blefve densamma — upprätthållandet af protestantismen. Häruppå ville åter Cromwell icke ingå, utan medgaf för tillfället endast, att 2,000 skottar skulle få värfvas för svensk räkning, samt förbehöll sig att närmare få taga i öfvervägande de öfriga föreslagna punkterna.

Slutet blef att efter många underhandlingar och lång väntan ett fördrag ändtligen ingicks den 17 Juli 1656, hvarigenom blef öfverenskommet, att båda makterna skulle få anställa värfningar inom hvarandras område och den, i hvars land värfningen skedde, bestämma antalet af det manskap, som finge värfvas; att dessa trupper ej finge användas mot deras fäderneslands bundsförvandter; att de varor, hvilka den ena staten ej finge föra till den andras fiender, inskränktes till vapen, rustningar, ammunition och krigsskepp; att öfverskeppning af manskap och hästar till fördel för det andra landets fiender likaledes vore förbjudet; att invånarne i det ena landet ej finge hjelpa det andras fiender med försäljning af deras skepp m. m., men att det ej var dem förmenadt att segla till alla icke blokerade hamnar; att fartyg eller varor, hvilka den ena maktens fiender uppbragt, ej finge försäljas i den andras hamnar; att den ena maktens krigsfartyg finge ankra i den andras hamnar, så framt fartygens antal ej öfverstege sex, i hvilket fall antalet skulle gifvas tillkänna två månader förut; att inom sex månader skulle undersökning hållas om det skadestånd, svenska undersåtar egde fordra för svensk egendom, uppbragt af engelsmän under sista kriget mot Holland, hvilket skadestånd borde inom en månad derefter vara godtgjordt; att engelsmännen bibehöllo samma friheter som förut i handeln på Preussen och Polen; att, om en svensk undersåte uppvisade särskild rekommendationsskrifvelse från sin konung för handel på Amerika, ville protektorn förunna honom enskild handelsfrihet, så vidt engelska republikens ställning det medgåfve; att svenskar finge idka fiske vid Englands och Skottlands kuster, utan alla utgifter, så framt de härmed sysselsatta farkosters antal ej öfverstege ett tusende, samt att allt hvad i detta fördrag var stadgadt rörande krigskontraband ej vore gällande, så framt icke Sveriges konung utfäste sig att under då pågående krig mellan England och Spanien låta tjära, hampa, tågvirke, segel och mastträd äfven räknas bland förbudna varor.

I afseende å handelsförhållandena hade sålunda svenska regeringens önskningar blifvit hufvudsakligen bifallna, men något närmare politiskt

förbund hade ej kunnat tillvägabringas. Bonde klagade öfver, att fördragets afslutande mycket fördröjdes deraf, att engelska kansliet begagnade en viss John Milton att uppsätta på latin författade afhandlingar, emedan han, efter Meadowes resa till Danmark, var den ende inom detta kansli, som kunde latin, men hade i det närmaste blifvit blind och kunde derföre arbeta endast mycket långsamt. Denne »en viss John Milton» var den sedermera verldsberömde skalden, som på detta sätt kom i beröring med de svenska angelägenheterna.

Vid hemkomsten fick Christer Bonde, till bevis på konungens tillfredsställelse öfver det sätt, hvarpå han utfört sitt uppdrag, gåfvobref å några gods i Preussen samt befordrades tillika till president i kommerskollegium. Följande året, 1657, ledde han å konungens vägnar, vid landskapsmötet med ständerna i Vestmanland, Nerike och Vermland, underhandlingarna om ytterligare medel för krigets förande, och 1658 erhöll han konungens uppdrag att taga närmare kännedom om tillståndet inom de i roskildska freden till Sverige afträdda landskapen samt föreslå åtgärder för handelns och näringarnas befordrande derstädes. Följden af detta uppdrag blef det här ofvan anförda utförliga och särdeles sakrika betänkandet, som utgör en hufvudkälla för kännedomen om dåvarande förhållanden i Halland, Skåne och Bleking samt äfven i afseende å sjelfva framställningssättet utmärker sig genom en reda deri och en renhet i språket, som äro högst sällsynta i öfriga statshandlingar från den tiden.

Sedan krig å nyo utbrutit mot Danmark, kallades Christer Bonde till konungen på Seland och erhöll af honom åtskilliga vigtiga uppdrag, slutligen äfven att börja nya underhandlingar med England, men under tillredelserna till sin afresa föll han i en hetsig feber och afled i Helsingör den 9 Maj 1659 samt begrofs den 15 Januari 1660 i Gustavi kyrka i Göteborg, der dåvarande superintendenten, sedermera biskopen i Göteborg, Zacharias Klingius, år 1666 adlad med namnet Klingenstjerna, höll öfver honom en likpredikan, i hvilken framhållas Christer Bondes många förtjenster — hans gudsfruktan, klokhet, rättrådighet, redbarhet och oförtrutna arbetsamhet. Från ungdomen hade han fört en dagbok, i hvilken han ända till sin sista sjukdom antecknat hvad han upplefvat under sina resor, sin tjenstutöfning och sina förrättningar.

Christer Bonde var två gånger gift, först 1643, med *Ebba Leijonhufvud*, en dotter till landshöfdingen, friherre Gustaf Leijonhufvud, samt, efter hennes död 1651, med drottning Christinas hofjungfru *Elsa Cruus*, dotter till landshöfdingen Jesper Cruus af Edeby. Han öfverlefdes af två söner och två döttrar, men denna friherrliga gren af Bonde-ätten utdog redan 1712 med hans son Christer, assessor i Svea hofrätt och lagman i Vermland.

Carl Soop, friherre till Limingo, herre till Nygård och stora Staby, var son till riksrådet friherre Matthias Soop, hvilken vi omtalat bland rådsledamöterne under Christinas minderårighet. Sonen föddes i Ny-

köping den 16 December 1621 och företog, efter föregångna studier vid Upsala högskola under ledning af den bekante historikern och juristen Johan Loccenius, år 1641 en ganska omfattande utrikes resa, hvarunder han besökte Danmark, Tyskland, Nederländerna, der han en tid studerade vid det några år förut stiftade universitetet i Utrecht, England och Frankrike, hvilket han genomreste i sällskap med Erik Oxenstierna, samt fortsatte derefter, jemte honom, resan till Schweiz, Italien och Tyskland. I Rom och Venedig gjordes långa uppehåll, och från Tyskland återvände Carl Soop till Paris, hvarifrån han ännu en gång besökte Holland samt begaf sig derifrån sjöledes till Göteborg, dit han ankom i Oktober 1645 och kort derefter anmälde sig hos den unga drottningen, som utnämnde honom till sin kammarherre ännu samma år. Det följande deltog han i den talrika beskickningen till Frankrike under Magnus De la Gardies ledning och fick vid sin återkomst 1647 drottningens uppdrag att ännu en gång begifva sig till Frankrike »för att negotiera några publika ärender», hvilka dock tyckas egentligen hafva bestått i anskaffning af åtskilligt tillbehör till drottningens förestående kröning. Under återvägen besökte Soop Carl Gustaf i Nürnberg, var sedermera närvarande vid kröningen och blef 1651 af Christina befordrad till öfverkammarherre samt nämndes följande året till marskalk hos enkedrottning Maria Eleonora och guvernör öfver hennes lifgeding, hvarefter han i Februari 1654 blef riksråd och hade således kommit in i rådet hofvägen, hvilket den tiden var mindre vanligt, emedan för denna då högt ansedda plats i samhället i allmänhet förutsattes föregången tjenstgöring i vigtigare militära eller civila befattningar, hvilket ej varit förhållandet med Carl Soop.

När Christina efter sin tronafsägelse reste ur Sverige, fick Carl Soop åtfölja henne ända till Hamburg och insattes sedermera af Carl Gustaf i kammarkollegium. Hans embetsmannaverksamhet blef dock ej långvarig, ty han afled af en svår bröstsjukdom redan den 1 Maj 1655, och i den likpredikan, hvilken Erik Emporagrius höll öfver honom i Riddarholmskyrkan mot slutet af samma månad, gaf han den hädangångne det vitsord, att han varit »gudfruktig, redlig i umgänget med hvar man, vänlig och fridsam, barmhertig mot de fattige, in summa en rätt christtrogen man». Dessa egenskaper, som pryda och hedra den enskilde mannen, synas ock varit de, som egentligen utgjort Carl Soops berömmelse, ty någon öfverlägsenhet såsom statsman eller embetsman tyckes han ej hafva ådagalagt.

Carl Soop var sedan 1652 gift med *Beata Natt och Dag*, en dotter till riksrådet och riksmarskalken, friherre Åke Natt och Dag, hvilken förut blifvit omnämnd bland Christinas rådsherrar. Han öfverlefdes af två döttrar, men redan med hans brorson, landshöfdingen Garl Gustaf Soop, utdog denna friherrliga gren af slägten.

Bengt Oxenstierna, grefve till Korsholm och Wasa, friherre till Mörby och Lindholmen, herre till Rosersberg, Coporie och Kattila, riksskattmästaren, sedermera riksamiralen grefve Gabriel Oxenstiernas

yngre son, var en af Carl Gustaf så mycket anlitad embetsman, att, ehuru hans mera omfattande verksamhet inträffade under Carl XI:s regering, han likväl här icke bör förbigås. Han var född på fädernegodset Mörby i Upland den 16 Juli 1623, blef student vid Upsala högskola 1637 och vald till dess rector illustris 1643, hvarefter han anträdde den sedvanliga utländska resan, som likväl af honom företogs i en annan riktning än den vanliga. Han reste nemligen öfver Torneå till Finland, der fadern från 1631 till 1634 varit generalguvernör, samt derifrån genom de svenska Östersjö-landskapen till Preussen, Brandenburg, Lauenburg, Holstein, Bremen, Oldenburg, Holland, Frankrike, Italien, Tyskland och Danmark, hvarifrån han återvände till Sverige 1647.

Då han nu uppvaktade drottning Christina, erbjöd hon honom att blifva öfverkammarherre, men som hans håg mera låg åt det politiska än åt hoflifvet, fick han tillstånd att bevista westfaliska fredskongressen samt erhöll drottningens tillåtelse att öfvervara äfven de hemliga rådplägningarna i Osnabrück och Münster 1648. Sedan han i denna skola bildat sig till diplomat, skickades han 1649 till svenska härens öfverbefälhafvare i Tyskland, hertig Carl Gustaf, som då låg i Erfurt, rörande en angelägenhet, hvilken stod i samband med den året förut ingångna freden. Följande året, 1650, blef han Sveriges ombud vid exekutions-kongressen i Nürnberg. Här nödgades han för afgörandet af en mängd invecklade frågor dröja en längre tid, huru ifrigt än han nu längtade hem, af en anledning, som nära rörde hans hjerta.

Innan han lemnade Sverige för att begifva sig till Nürnberg, hade han förlofvat sig med den vackra Ebba Sparre, Christinas gunstling. Hon var hans mors systerdotter, tre år yngre än han, och en ömsesidig böjelse hade länge fästat dem vid hvarandra. Båda tillhörde ock ansedda, med hvarandra befryndade slägter, och deras närmaste anhöriga hade gerna gifvit sitt samtycke till den ingångna förbindelsen. Någon tid efter Bengt Oxenstiernas utresa infann sig vid hofvet den unge grefve Jakob Casimir De la Gardie, yngre broder till Magnus Gabriel, som då stod högst i drottningens ynnest, hvaremot brytningen mellan henne och Oxenstierna då ännu fortfor, och Bengt Oxenstierna skall särskildt hafva ådragit sig hennes missnöje för det han afböjt den honom erbjudna hoftjensten och föredragit att egna sig åt den diplomatiska banan. Grefve Jakob åter rönte det nådigaste mottagande och utnämndes, innan han ännu fylt sitt 22:dra år samt utan någon föregående tjenstgöring, till öfverste för Dalregementet, hvarefter hastigt följde flera andra befordringar. Vid hofvet sammanträffade han med Ebba Sparre och fattade för henne den lifligaste kärlek, hvilken hon tyckes hafva uppmuntrat, ledd af någon behagsjuka, men förmodligen öfvertygad, att Jakob De la Gardie var alltför ung, att hans kärlek kunde betraktas annorlunda än som en ynglings flyktiga hänförelse. Hennes förlofning med Bengt Oxenstierna tyckes ock ej blifvit offentligen tillkännagifven, utan varit känd endast inom slägten. Den vackra

Ebba fick emellertid dyrt plikta för sin lek med ynglingens hjerta, ty både han, hans broder och hans mor, Ebba Brahe, yrkade nu på det ifrigaste en förbindelse mellan honom och Ebba Sparre samt hade ingen svårighet att öfvertala drottningen till att instämma häri, helst det här gälde att förtreta en Oxenstierna på samma gång som att gifva en De la Gardie ett nytt gunstbevis. Nu råkade Ebba Sparre i stort bekymmer, ty hennes hjerta var fortfarande fästadt vid Bengt Oxenstierna och hon var långt ifrån att vilja bryta förbindelsen med honom.

Bengt Oxenstiernas far hade gjort ett fruktlöst försök att beveka drottningen, hvilken derefter ännu ifrigare än förut yrkade på Ebbas förbindelse med Jakob De la Gardie. Slutligen, en af de sista dagarne under året 1651, tog drottningen med sig så väl denne som hans mor, Ebba Brahe, hans bror, Magnus Gabriel, samt några andra af både hans och Ebba Sparres närmaste anhöriga, och gick så till henne för att med egna och deras förenade föreställningar utverka hennes ja-ord. Sjelf kunde Ebba för ångest och tårar ej gifva något svar, men en hennes närvarande broder uttalade i stället å hennas vägnar det begärda bifallet, och man släppte henne icke förr, än fästmansgåfvorna fingo aflemnas. Af sorg och ångest insjuknade hon genast derefter, men knappt hade hon något tillfrisknat, innan drottningen förde henne med sig till Nyköping för att rycka henne från Stockholm och Bengt Oxenstiernas dervarande vänner och förespråkare.

Bengt Oxenstierna hade emellertid skrifvit ganska allvarsamt till grefve Jakob Casimir och äfven till drottningen, hotande att genast lemna sin befattning och skynda till Stockholm för att försvara sina rättigheter och sin fästmö. Denna hotelse hade vid hofvet väckt mycken oro, emedan man befarade våldsamma uppträden mellan de båda medtäflarne och deras högt ansedda och mäktiga slägter. Från flera håll sökte man derföre afråda Bengt Oxenstierna från den tillämnade hemresan. Hans far föreställde honom, att Ebba Sparre visat sig alltför vankelmodig, och att han hellre än att sörja borde tacka Gud att hafva sluppit en så vankelmodig person. Sjelf bad hon honom också icke genom några vådliga företag störta sig i olycka och henne i än djupare sorg. Bengt Oxenstierna, som i allmänhet var en mera försigtig än djerf natur, tog dessa råd i akt, och så blef verkligen Ebba Sparre till slut gift med Jakob Casimir De la Gardie, ehuru deras bröllop firades först i Januari 1653. Hon önskade sjelf i det längsta fördröja detsamma och hennes svärfaders, riksmarsken Jakob De la Gardies under tiden inträffade död hade äfven vållat dess uppskjutande. Sedermera blef hon dock en kärleksfull maka till den henne påtvingade mannen, som också ända till sin dödsstund hyste för henne den ömmaste tillgifvenhet; men hennes helsa var bruten och hon hade ännu icke fylt sitt 36:te år, då hon afled i Mars 1662 [1]).

---

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser. XX: 22—31.

Denna bedröfliga kärlekshistoria lemnar emellertid rätt upplysande bidrag till kännedom om Christinas despotiska lynne och om hennes inverkan på sin omgifning. Ebba Sparre var hennes enda qvinliga gunstling, hennes enda verkliga vän, hvilken hon efteråt i de mest öfverspända uttryck försäkrade sig aldrig kunna upphöra att älska, och ändock tvekade hon icke att tvinga henne upplösa sin förbindelse med en man, vid hvilken hon fäst sitt hjerta, och att i stället gifta sig med en annan, endast derföre att den förre tillhörde en slägt, som var i Christinas onåd, och den senare en, som för tillfället stod högt i hennes ynnest. Och denna senare slägt, som tillhörde sjelfva blomman af svenska ridderskapet, betedde sig så föga ridderligt — den unge friaren visserligen hänförd af sin kärlek, men utan känsla för det lidande han förorsakade föremålet derför eller det oridderliga i att truga sig till en brud, hvars hjerta var fästadt vid en annan, och hans anhörige biträdde honom i detta oridderliga beteende, endast för att i drottningens gunstling hafva ett nytt stöd för sin egen hofgunst, hvilket för öfrigt ej lyckades dem äfven efter det Ebba Sparre blifvit uppoffrad för denna beräkning, ty det rådde sedermera alltid en viss köld mellan henne och hennes mans slägtingar. Slutligen spelade den förre fästmannen icke heller den vackraste rolen i detta kärleksdrama, då han, i stället att genast skynda till hennes bistånd och till försvarande af bådas rättigheter, stannade på sin plats tills det var för sent och försakade hellre sin fästmö än sin syssla.

Denna gaf honom emellertid föga ersättning för hvad han förlorade, ty i sin egenhändiga lefnadsbeskrifning klagar han, att han under sitt vistande i Nürnberg fick bestyret med utrymmandet af alla inom tyska riket med svensk garnison besatta fästningar, hvilka uppgingo till ett antal af 110, samt med afdankandet af både det tyska och det svenska krigsfolket, hvilket utgjorde en styrka af 80,000 man fördelade i en mängd regementen och kårer, som hvardera hade sina särskilda anspråk, hvilka måste pröfvas och tillfredsställas allt efter som denna pröfning utföll. Dessa ganska omfattande och kinkiga bestyr fördröjde Bengt Oxenstiernas vistande i Nürnberg till fram på våren 1651, då han efter den hållna kongressens afslutande sändes såsom svensk legat till kurfursten af Mainz och derefter i samma egenskap till den kongress, som äfven under året 1651 hölls i Frankfurt am Main för att närmare bekräfta och bestämma åtskilliga vilkor i westfaliska freden. Från Frankfurt afgick Bengt Oxenstierna, likaledes såsom svensk legat, till Prag, dit kejsar Ferdinand III kallat de tyska kurfurstarne för att få sin äldste son Ferdinand erkänd såsom kejsare efter honom. Bengt Oxenstierna skulle der söka utverka af kejsaren högtidlig förläning eller s. k. investitur för svenska kronan å de till densamma i westfaliska freden afträdda tyska orter och landskap; men då kurfursten af Brandenburg ifrigt motarbetade hvarje investitur af Pomern, och kejsaren visade mera benägenhet att lyssna till hans gensägelser än till Sveriges anspråk, måste Bengt Oxenstierna lemna Prag med oförrättadt ärende, hvarefter

han 1653 utnämndes till president i Wismarska tribunalet, hvilket af honom ordnades.

Efter Carl Gustafs anträde till regeringen var Bengt Oxenstierna den förste, som af honom utnämndes till riksråd i Juni 1654 och blef då tillika kansliråd samt användes å nyo i åtskilliga diplomatiska uppdrag: först till flera furstar inom nedersachsiska kretsar, så till hertigen af Mecklenburg och slutligen till kurfursten af Brandenburg, hvarefter han alltifrån Carl Gustafs ankomst till Tyskland åtföljde honom ända till intåget i Warschau, der Bengt Oxenstierna utnämndes till generalguvernör öfver hela Stor-Polen. Hans förvaltning deraf var så berömvärd, att det erkändes äfven af Johan Casimir, som flera gånger besökte honom, medan han, efter det Warschau blifvit af polackarne återtaget, der låg sjuk. Sedan Stor-Polen blifvit af de svenska härarna utrymdt, förordnades Bengt Oxenstierna till generalguvernör i Thorn, i hvars försvar och i synnerhet i de ärofulla vilkoren för dess kapitulation han hade en väsentlig andel, såsom förut är berättadt. Derefter tog han verksam del i fredsunderhandlingarna med Polen, hvarmed han var sysselsatt ännu vid Carl Gustafs död, och i det följande skola vi återfinna honom i en vida mera omfattande verksamhet.

Få svenske regenter hafva fört så många och så mångartade underhandlingar som Carl Gustaf, hvarföre ock diplomaterne intogo en ganska framstående plats bland hans embetsmän. Några bland dem inom rådet, hvilka ofta voro sysselsatta med diplomatiska uppdrag — Erik Oxenstierna, Magnus Gabriel De la Gardie, Christer Bonde, Bengt Oxenstierna — hafva vi i det föregående omtalat. Utom rådet åter voro Corfitz Ulfeldt, Matthias Björnklou och Peter Julius Coijet de mest anlitade diplomaterne, hvilka således väl förtjena särskildt omnämnas bland Carl Gustafs embetsmän.

Corfitz Ulfeldt, den tyske riksgrefven och förre danske rikshofmästaren, hafva vi i det föregående lärt känna såsom en af Christinas gunstlingar, hvilken, ehuru född i Danmark och der hunnen dess högsta embetsmannavärdighet, likväl, af hämnd mot dess konung, gjorde allt för att förmå drottningen till krig mot Danmark. Samma sträfvande skola vi hos honom återfinna under Carl Gustafs regering, men vilja först lemna en kort öfversigt af hans föregående öden, hvilka erbjuda åtskilliga drag, som icke sakna intresse.

Han var född 1606, son af danska riksrådet och rikskanslern Jakob Ulfeldt till Egeskov å Fyen, samt hade icke mindre än sexton syskon. Corfitz, den sjette bland sönerne, sändes af fadern, som sjelf var en lärd man, till flera tyska, italienska och schweiziska lärosäten. År 1619 studerade han i Basel, men visade sådan sjelfrådighet, att hans guvernör förklarade sig ej kunna hålla reda på honom. Fadern indrog då allt penningeunderstöd för att tvinga sonen att återvända hem, men i stället tog han under ett främmande namn tjenst såsom page vid ett tyskt hof, var så någon tid i krigstjenst och uppehöll sig än i Frankrike, än i Italien, samt fick slutligen 1627 åtfölja en till

Danmark sänd ambassadör, hvilken förestälde honom för fadern, som ansett honom förlorad och nu med glädje fann i honom en mångsidigt bildad och genom sjelfverksamhet pröfvad yngling. Han blef genast af konung Christian IV nämnd till hofjunkare och redan följande året, 1628, fattade den då sjuåriga Leonora Christina, en af Christian IV:s döttrar med Christina Munk, sådant tycke för den unge hofjunkaren, att hon allt ifrån denna tid betraktade sig såsom hans trolofvade och slutligen, 1636, förmådde sin far att lemna sitt bifall till deras förening, hvarefter hon troget följde och bistod Corfitz Ulfeldt under alla hans vexlande öden.

Vi hafva förut berättat, huru Corfitz Ulfeldt härefter blef tysk riksgrefve 1641, dansk rikshofmästare 1643 och vid Christian IV:s död ställd i spetsen för Danmarks styrelse 1648; men huru, så snart Fredrik III blifvit befästad i konungadömet, det ock var förbi med Ulfeldts inflytande; huru han med sin maka och sina äldsta barn måste fly från Köpenhamn, samt huru han slutligen fann en tillflykt vid Christinas hof.

När Christina afsade sig regeringen, anbefalte hon Corfitz Ulfeldt till det bästa hos Carl Gustaf, hos hvilken, på samma sätt som hos Christina, hans inflytande begynte med penningeförsträckningar, dem Carl Gustaf behöfde lika väl som sin företräderska. Ulfeldt hade en för den tiden oerhörd förmögenhet, som uppskattades till öfver 1,100,000 rdr, hvilken han, mot slutet af Christian IV:s regering och under den tid han sjelf var den egentlige ledaren af Danmarks styrelse, ansågs hafva på mindre lofvärdt sätt förvärfvat. Den satte honom emellertid i tillfälle att i särskilda poster låna Christina 260,000 och Carl Gustaf öfver 100,000 rdr, hvilka summor ej lära blifvit återbetalda; men Ulfeldt erhöll dock af Christina ett af hennes underhållslän, amtet Barth i Pomern, att bruka och bebo, och der uppehöll han sig äfven från Christinas afresa i Juni 1654, under hvilken han åtföljde henne, ända till dess det danska kriget begynte under sommaren 1657, då han infann sig vid Carl Gustafs här och uppträdde mot sina landsmän, på samma sätt som två år förut Radziejowsky mot sina, med ifriga uppmaningar att underkasta sig den svenske konungens välde, hvilka Ulfeldts uppmaningar dock verkade vida mindre på danskarne än Radziejowskys på polackarne. Afskydd och föraktad såsom riksförrädare af alla sina landsmän, hvilket parti de än tillhörde, fick Ulfeldt likväl den tillfredsställelsen att, såsom svenskt ombud vid fredsunderhandlingarna i Tosterup och Roskild, först bereda den så bittert hatade danske konungen förödmjukelsen af en sådan underhandlare och sedermera föreskrifva honom så hårda fredsvilkor som möjligt. Ulfeldt hade ock efter landstigningen på Seland varit den, som ifrigast yrkat på ett omedelbart anfall mot Köpenhamn och hela Danmarks läggande under Sverige. Under marschen från Fyen till Seland hade han af Carl Gustaf fått ett gåfvobref på hela ön Langeland, såsom säkerhet för ett lån af 300,000 rdr. I fredsfördraget fick han sig tillförsäkradt

att återfå all sin förut inom Danmark innehafda egendom så i löst som fast, jemte tillräcklig skadeersättning för lidna förluster samt rättighet att med hustru och barn vistas hvar som helst inom Danmark och der komma i oförminskadt åtnjutande af förut innehafd värdighet och andra förmåner. Efter freden erhöll han såsom belöning för sina mot Sverige visade tjenster Herrevads kloster, med dertill hörande socknar i Skåne, och 200 skeppund koppar samt något senare förläning af hela grefskapet Sölvesborg.

Han borde nu funnit sig tillfredsstäld, å ena sidan med den tagna hämden, å den andra med de belöningar han erhållit; men han fick snart röna förrädares vanliga öde att misstros äfven af den, han gagnat med sitt förräderi, och att icke användas längre än han behöfdes. Efter roskildska freden hade Carl Gustaf, troligen till följd af några i Danmark erhållna uppgifter om mannen, visat honom en viss kallsinnighet och icke användt honom under de senare underhandlingarna med Danmark mellan det första och det andra kriget. Genast var ock Ulfeldt färdig att kasta om och inlät sig i den här ofvan omnämnda sammansvärjning, som åsyftade att bringa Malmö och derefter hela Skåne åter under danskt välde. Han fängslades, men lade sig till sängs och låtsade sig hafva blifvit mållös, så att försvaret inför rätten i stället fördes af hans maka, hvilket skedde med både fintlighet och behag. Carl Gustaf dog, innan rättegången hann afslutas, och förmyndareregeringen kunde eller ville ej öfverbevisa Ulfeldt, hvarföre beslut redan var fattadt om hans frigifvande, då han af misströstan eller, enligt en annan uppgift, narrad af sin svåger och fiende, Hannibal Sehested, beredde sig utväg att rymma från sitt fängelse och flydde till Danmark, der han någon tid derefter blef häktad och jemte sin hustru skickad till Bornholm, hvarifrån han den 27 Oktober 1661 lemnade en skriftlig afbön, »erkännande sina förbrytelser mot Danmark och dess konung, samt att dessa brott icke kunde ursäktas, utan endast af kunglig nåd och barmhertighet tillgifvas». Efter denna afbön och sedan all hans på Seland varande egendom blifvit till kronan indragen, fick han bosätta sig å sina gods på Fyen; men af missnöje öfver det nu i Danmark införda enväldet började han nya stämplingar och sökte öfvertala kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg att i förbindelse med den missnöjda danska adeln göra sig till konung i Danmark. Kurfursten var dock för klok att lyssna till sådana lockelser, utan angaf Ulfeldts försök för hans konung, då Ulfeldt för andra gången blef, såsom landsförrädare, dömd från lif, ära och gods. Han hade dock redan satt sig i säkerhet, men 20,000 rdr utlofvades i belöning åt den, som lemnade honom lefvande i dansk myndighets händer, och 10,000 rdr åt den som dödade honom» Hans hus i Köpenhamn nedrefs och på den afröjda tomten restes en pelare med inskrift: »Förrädaren Corfitz Ulfeldt, till evig blygd, skam och vanära.» Härefter irrade han några år omkring i ständig dödsfruktan och dog hastigt den 20 Februari 1664,

efter en nattlig flykt öfver Rhen. Hans söner nedgräfde hans döda kropp under ett träd i trakten af Breisach.

Sådant slut fick en man, rikt utrustad med både naturens och lyckans gåfvor, men ständigt missbrukande dem, hänförd af ett lynne, som aldrig fick ro, en äregirighet, som fann intet mål nog högt, och en hämdlystnad, som aldrig mättades.

Hans maka, grefvinnan *Leonora Christina,* var ett ovanligt rikt begåfvadt fruntimmer, som troget och kärleksfullt delade sin mans öden samt vid några tillfällen genom sin fintlighet räddade honom, men slutligen blef invecklad i hans olycka. I Maj 1663 skildes hon för sista gången från sin man för att hos konung Carl II i England återfordra de summor Ulfeldt lånat honom, då han nödstäld och landsflyktig vistades i Holland; men hon fördes i stället fängslad till Köpenhamn, der hon insattes i Blåtornet och plågades på flera sätt, för att förmås vittna mot sin man, hvartill man dock aldrig kunde bringa henne. Först 1685 blef hon af Fredrik III:s son Christian V befriad från sitt fängelse och erhöll en pension för sin återstående lifstid, som slutades den 6 April 1698. Den hårda behandling, hon underkastades, länder Fredrik III och hans mot den olyckliga grefvinnan synnerligen hätska gemål till föga heder, liksom hennes utlemnande utgör ett föga aktningsvärdt drag i Carl II:s i allmänhet allt för litet hedervärda karakter.

Matthias Björnklou, till Vanstad, Elmahof, Kungshamn och Tisslinge, var född den 26 Februari 1607. Fadern, Erik Mattsson, var mjölnare vid Nyqvarna i Vestmanland och synes varit en någorlunda bergad man, som höll sin son i Vesterås skola ända från hans sjunde år. Från skolan förflyttad till gymnasium, vann hann biskop Rudbecks välvilja genom sin flit och sina lyckliga naturgåfvor. År 1628 sändes han till Upsala högskola, på sina lärares tillstyrkan samt med hedrande vitsord om flit och kunskaper. Han antog då namnet *Mylonius* [1]), med anledniug af faderns yrke, och blef, på biskopens förord, af riksmarsken Jakob De la Gardie antagen till lärare för hans son Magnus Gabriel 1632. För att befordra sin lärjunges framsteg i de läroämnen, som för honom ansågos vara de vigtigaste, öfvergick Mylonius från de teologiska till de politiska studierna, hvilket åt hans egen lefnadsbana gaf en ny riktning. När Axel Oxenstierna, tillika med akademiens kansler, Johan Skytte, 1637 gjorde ett besök i Upsala, erhöll Mylonius af professorerna det vittnesbörd, att han, ehuru deras åhörare, borde sjelf sitta i lärostolen. Också blef han kort derefter utnämnd till eloquentiæ professor, och bland dem, som afhörde hans föreläsningar, var dåvarande pfaltzgrefven, sedermera konung Carl Gustaf. Följande året företog Mylonius en resa till Danmark, Nederländerna, England och Frankrike, hvarefter han fortsatte sina föreläsningar vid Upsala akademi, hvilka väckte ett sådant uppseende, att Oxenstierna 1640, efter slutad lästermin, kallade Mylonius till Stockholm, för att

1) Af grekiska ordet mylôn, qvarn.

göra hans närmare bekantskap, och derefter erbjöd honom en plats såsom sekreterare i kansliet.

När de tyska fredsunderhandlingarna började i Osnabrück och Münster 1643, sändes Mylonius att såsom legationssekreterare åtfölja de båda svenska sändebuden Johan Oxenstierna och Adler Salvius. Det var ej lätt att stå väl hos båda dessa mot hvarandra så föga vänskapligt sinnade män, som högst sällan voro af samma mening, men det lyckades dock för Mylonius, hvilken, på bådas förord, fick till förbättring i sina inkomster uppbära afkastningen af ett landtgods i stiftet Minden och i Mars 1646 blef för ådagalagda förtjenster upphöjd i adligt stånd, då han antog namnet *Björnklou* samt erhöll i förläning 8 skattehemman i Södermanland.

Härefter fick Björnklou åtskilliga diplomatiska uppdrag inom Tyskland i samband med westfaliska fredstraktaten samt afgick i April 1651 till Wien för att af kejsaren utverka investitur å de nya svenska besittningarna inom Tyskland, hvarför, såsom förut är nämndt, många svårigheter mötte i följd af brandenburgska kurfurstens intriger och inflytande vid kejserliga hofvet. Björnklou måste lemna Wien utan att hafva vunnit ändamålet för sin beskickning, men begaf sig i stället till tyska riksdagen i Regensburg, der han skickligt och lyckligt upprätthöll Sveriges värdighet samt gjorde sig högt aktad genom sina personliga egenskaper. Sedermera begaf han sig till Bremen för att såsom regeringsråd ordna dess angelägenheter, då han hemkallades af Carl Gustaf, som utnämnde honom till statssekreterare och hofråd samt tog honom med sig till Polen, der han under de båda första årens fälttåg åtföljde konungen, deltog i de så ofta förekommande diplomatiska rådplägningarna samt ombesörjde brefvexlingen med de utländska hofven.

Sedan kejsar Ferdinand III aflidit i April 1657 och kejsarval efter honom skulle hållas i Frankfurt am Main, ditsändes Björnklou såsom svensk legat med uppdrag att motarbeta Leopolds, Ferdinand III:s sons, väljande. Då de franska sändebuden, Lionne och marskalk de Grammont, hade samma uppdrag, stälde sig Björnklou i förbindelse med dem, men fann snart att de voro föga att lita på. Valet vägde mellan den österrikiske erkehertigen Leopold, tillika konung af Ungern och Böhmen, kurfursten af Baiern och pfaltzgrefven af Neuburg. Björnklou sökte förmå de franska sändebuden att gemensamt med honom verka för kurfursten, som hade mesta utsigten att blifva vald, derest rösterna icke splittrades mellan honom och pfaltzgrefven; men fransmännen, sedan de förgäfves sökt bringa sin egen konung i åtanka vid valet, voro så föga tillmötesgående, att Björnklou i stället, enligt den hemliga instruktion han erhållit af Carl Gustaf, började närma sig de österrikiska ombuden. Då utspridde fransmännen öfverdrifna rykten om de understödsmedel Frankrikes konung lofvat Sveriges, hvarigenom misstroende väcktes hos österrikiska regeringen, som afvisade de svenska försöken till ett närmande, hvilket åter hade till följd, att Frankrike erbjöd Sverige ökade understödsmedel, men detta skedde också

med icke litet skryt å fransmännens sida, hvilket gaf Wolmar, en af de österrikiske ministrarne, anledning att i en skrift kalla svenskarne för Frankrikes legohjon, hvaröfver Björnklou visade den häftigaste förbittring, den han icke dolde äfven för de franska sändebuden, hvilka å sin sida gjorde gyckel af hans långa latinska afhandlingar, som aldrig togo slut, och i allmänhet rådde icke det bästa förstånd mellan honom och de franske ministrarne. Han fick emellertid i Augusti 1659 sin konungs befallning att afgå till franska hofvet för att söka utverka de tillökade understödsmedel, hvaraf svenska regeringen var i stort behof efter den ofördelaktiga vändning det senare danska kriget tagit. Genom sina föreställningar bidrog också Björnklou väsentligt till de mått och steg Ludvig XIV efter Carl Gustafs död tog för att bereda Sverige fred med dess fiender. Till Björnklous senare embetsmannaverksamhet återkomma vi i berättelsen om tilldragelserna under den följande förmyndarestyrelsen.

Peter Julius Coijet till Ljungby och Bengteboda var född i Stockholm den 1 Februari 1618. Slägten härstammade från Brabant och dess stamfader Julius eller Gillis Coijet hade i början af 1500-talet varit riddare och öfverste i kejsar Carl V:s tjenst. Hans son, med samma namn och protestant, likasom fadern, flydde undan religionsförföljelse till Sverige, der han blef Johan III:s guldsmed 1571 och kunglig myntmästare 1576. Dennes son, äfven med samma namn, blef likaledes myntmästare, hvartill han utnämndes af Gustaf Adolf 1614, samt förordnades 1624 till uppsyningsman öfver myntverket vid Kopparberget, i hvilken befattning han ej tyckes varit konungen fullt till nöjes, ty samma år skref Gustaf Adolf till honom: »Om der något försummas och skulden hänger på eder, då vele vi, vid vår ankomst efter fyra veckor dit i orten, så nypa eder i örat, att I skolen komma oss ihåg.» Gillis Coijet begaf sig ock några år derefter till Ryssland, der han blef styckgjutare 1629 och dog i Moskwa 1634.

Hans äldste son Peter Julius blef, efter erhållen god uppfostran och sedan denna under utländska resor blifvit fullbordad, referendarie i kansliet 1647 och sekreterare vid svenska beskickningen till Moskwa samma år. I Juni 1649 blef han svensk adelsman och 1652 assessor i kommerskollegium. Kort efter Carl Gustafs anträde till regeringen sändes Coijet till England att förbereda de underhandlingar, hvilka sedan mera officielt fördes af Christer Bonde. Coijet stod särdeles väl hos Cromwell, som 1655 utnämnde honom till riddare af strumpebandsorden, och han hade undangjort betydligt för Christer Bonde, när denne ankom till England, då Coijet i stället skickades till Holland att biträda dervarande svenske residenten Harald Appelbom. Från Holland kallades han till konungen, som då stod i Preussen, att inför honom göra reda för de engelska och holländska förhållandena, dem han kände bättre än någon annan svensk man. Han utnämndes nu till statssekreterare 1657 och skickades till Stockholm för att gifva rådet närmare kännedom om konungens ställning i Polen och hans afsigter i

afseende å rikets försvar mot det allt mera ökade antalet af dess fiender. Efter fullgörandet af detta uppdrag infann sig Coijet i början af året 1658 hos konungen, som då var i Wismar, samt biträdde sedermera vid de danska fredsunderhandlingarna i Tosterup och Roskild. Han var derefter, såsom förut är nämndt, jemte Sten Bielke Sveriges ombud vid underhandlingarna om ett närmare förbund med Danmark efter roskildska freden, och när konungen beslutat sig för det senare danska kriget blef Coijet, som då ännu vistades i Köpenhamn, i största hemlighet underrättad om detta beslut för att kunna i tid lemna den danska hufvudstaden, samt fick sedermera det icke lätta uppdraget att i en utgifven skrift försvara detta Carl Gustafs anfall mot Danmark. När under detta krig Holland trädde öppet på Danmarks sida, sändes Coijet till Haag för att söka bringa den nederländska republiken till vänligare tänkesätt mot Sverige, hvilket ock lyckades så till vida, att äfven denna republik medverkade till att freden mellan Sverige och Danmark efter Carl Gustafs död blef mera fördelaktig för Sverige, än man kunnat vänta. Derefter återvände Coijet till Sverige och tjenstgjorde inom kansliet, der han 1666 befordrades till kansliråd samt sändes följande året, jemte riksrådet Göran Fleming och fältmarskalken grefve Christofer Dohna, till kongressen i Breda, för att medla fred mellan England och Holland, men afled den 1 Mars 1667, kort innan fredsfördraget undertecknades. Franske ambassadören grefve d'Estrades förklarade emellertid, att Coijet varit sjelfva själen i fredsverket, samt framhöll såsom ett vackert exempel för ambassadörer i allmänhet, att Coijet, ehuru han vid flera tillfällen haft diplomatiska uppdrag, likväl icke efterlemnade någon förmögenhet åt sina tolf barn.

Krigarne.

Under de krig, som upptogo största delen af Carl Gustafs regering, biträddes han å de vigtigare platserna inom landthären och flottan af flera män, hvilka dels redan under trettioåriga kriget vunnit rykte, dels först under dessa krig gjort sig mera kända. Vi skola här anföra några mera framstående deribland, i den ordning de börjat tillvinna sig en allmännare uppmärksamhet. Rörande de flesta äro likväl uppgifterna alltför torftiga och inskränka sig för det mesta till deras befordringar och krigsföretagen hvari de deltagit, men innehålla deremot ytterst litet om deras personlighet, hvarföre också deras lefnadsteckningar i allmänhet alltför mycket likna hvarandra.

Carl Gustaf Wrangel, grefve till Salmis, friherre till Lindeberg och Ludenhoff, herre till Skokloster, Bremerwörde, Wrangelsburg, Spiker, Ruppin, Ekebyhof och Gripenberg, bör icke allenast för den höga plats han innehade så inom landthären som vid flottan, utan äfven såsom den mest anlitade bland Carl Gustafs krigare, nämnas främst bland dessa. Han var äldste sonen af riksrådet och fältmarskalken Herman

Wrangel, hvilken vi förut omtalat bland rådspersonalen under Christinas minderårighet (V: s. 200), och föddes på fädernegodset Skokloster den 13 December 1613. Der tillbragte han ock sin barndom, röjde tidigt ett vågsamt lynne, och utfärder på Mälarens fjärdar, ofta rätt äfventyrliga, voro hans högsta nöje. Också visade han sedermera alltid en viss förkärlek för sjöväsendet. När fadern utnämndes till ståthållare i Kalmar och befälhafvare öfver krigsfolket i Småland, var sonen Carl Gustaf endast tio år gammal och insattes då i det af Johan Skytte stiftade skytteanska collegium i Stockholm, en undervisningsanstalt från hvilken flere i Sveriges häfder berömde män utgått. Här åtnjöt den unge Wrangel undervisning till dess fadern 1627 fick befallning att begifva sig till konungen, som då stod i Preussen. Han medtog sin son, hvars hela håg låg åt krigareyrket och som nu, ehuru ej mer än fjorton år gammal, utan faderns vetskap deltog i flera ströftåg, utsända från Elbing, der fadern var guvernör. Gustaf Adolf, som härom fått kunskap och icke ville, att ynglingen skulle alltför tidigt utsätta sig för krigets faror, tillsade fadern att bättre se efter sin son och ej tillåta dylika äfventyrliga utflykter. Fadern behöll dock sonen hos sig till dess stilleståndet med Polen afslutades i Stuhmsdorf 1629, hvarefter den nu sextonårige ynglingen fick anträda den sedvanliga utrikes resan, hvarunder han stannade i Holland nära ett år för att studera skeppsbyggeri och seglingskonst. Derifrån reste han till Paris, men hemkallades mot slutet af året 1630, sedan Sveriges deltagande i tyska kriget begynt. Han blef nu anställd såsom kammarjunkare, för att vara fästad vid konungens person, samt kort derefter, 1631, såsom kornett vid lifregementet, der han snart befordrades till ryttmästare. I denna egenskap deltog han i flera blodiga strider, var en bland de första, som sprängde fram på bryggan öfver Lech, der Tilly fick sitt banesår, samt var vid Gustaf Adolfs sida under slaget vid Lützen. Här fick han af konungen befallning att till den hårdt ansatta venstra flygeln framföra ett budskap, men bad enträget att få stanna hos konungen, som för tillfället hade få svenskar hos sig. Han fick dock intet annat svar än: »Rid fort!» — ord, hvilka han aldrig glömde och ofta upprepade, såsom de sista han hörde från den af honom så högt älskade hjeltekonungen. När han efter uträttadt uppdrag kom tillbaka, var Gustaf Adolf fallen, och Wrangel kastade sig nu i spetsen för sin sqvadron med yttersta förbittring in i striden för att hämnas hans död. Under hela sin återstående lefnad firade Wrangel denna dag, den 6 November, såsom en sorgedag.

Från 1633 till 1636 var Wrangel, såsom öfverstelöjtnant vid öfverste Moltkes regemente, anställd vid den här som anfördes af Johan Banér, i hvars ärofulla strider han deltog, men blef 1636 af honom skickad till Sverige för att påskynda afsändandet af en begärd, välbehöflig förstärkning, hvilken, till ett antal af 8,000 man, Wrangel, som under tiden blifvit befordrad till öfverste för lifregementet, tillförde honom. Derefter blef han med fem regementen förlagd inom grefskapet Henne-

berg i Thüringen. Då en öfverlägsen fiendtlig styrka samlade sig för att i Januari 1637 öfverfalla dessa regementen i sina vinterqvarter, förekoms detta anfall af öfverstarne Wrangel och Dörflinger, som med sina regementen angrepo vid Meiningen fienden så häftigt, att han måste draga sig tillbaka, med förlust af 3 kanoner, 1,000 fångar och hela sin tross. Någon tid derefter blef Wrangel, vid ett anfall mot staden Grosshain i Sachsen, sårad i hufvudet, så att han föll af hästen, hvarefter man började plundra honom och skulle just rycka af honom hans gyllene halskedja, då en svensk ryttartrupp kom till hans bistånd och fördref plundrarne. När hans sår började läkas, öfverfölls han af en svår skarlakansfeber, men tillfrisknade dock så pass, att han kunde åtfölja Banér under dennes berömda återtåg från Torgau i Pomern, der Wrangel ställdes under sin faders, fältmarskalkens, befäl. Här utförde han åter flera raska krigsbragder, men skickades i början af året 1638 af Banér ännu en gång till Sverige för att utverka nya truppers afsändande till Tyskland, hvilket äfven skedde, hvarefter han deltog i Banérs segerrika fälttåg, sedan denna förstärkning satt honom i stånd att åter gå anfallsvis till väga.

I Juni 1638 blef Wrangel generalmajor och chef för Dalregementet samt användes så väl under detta som de båda följande åren ofta af Banér att intaga befästade orter i Sachsen och Böhmen. Vid eröfringen af en bland dessa, det svårtillgängliga, på tre sidor af vatten skyddade slottet Vetschau, begagnade Wrangel en list, som lyckades fullkomligt. Han hade fått veta, att slottets besättning väntade en förstärkning, hvarföre han fördelade sin styrka i två afdelningar, af hvilka den ena syntes vid slottet, förföljd af den andra. Besättningen, som tog för afgjordt, att de förföljde utgjorde den väntade förstärkningen, skyndade att för dem öppna slottsporten och förde så fienden in i fästningen. I början af året 1644 åtföljde Wrangel Banér under tåget mot Regensburg, der han var nära att öfverrumpla sjelfva kejsaren och den samlade tyska riksdagen, samt stannade derefter hos Banér ända till hans död den 10 Maj 1641.

De, som inom Banérs här stodo i befälet närmast under honom, voro Adam Pfuel, Arvid Wittenberg och Carl Gustaf Wrangel, alla tre generalmajorer och alla tre kände såsom modige, duglige och erfarne krigare, bland hvilka det icke var lätt att tillerkänna någondera ett bestämdt företräde framför de öfrige, hvarföre ock mellan dem rådde en viss spänning, som visade att ingendera skulle vilja underkasta sig den andres öfverbefäl. Också hade Banér under sin sista sjukdom föreskrifvit, att de efter hans död skulle gemensamt föra befälet, till dess en ny öfverbefälhafvare blefve af svenska regeringen utnämnd. Den kejserliga härens öfverbefälhafvare, Piccolomini, beslöt begagna detta tillfälle, då svenska hären efter förlusten af sin store härförare hade en delad ledning. Han anföll derföre med öfverlägsna stridskrafter den vid Wolfenbüttel stående svenska hären, med hvilken den i fransk tjenst öfvergångna weimarska under Guébriant och den lüneburgska under

de unga hertigarna af Braunschweig-Lüneburg förenat sig. Den svenska hären intog högra flygeln, de båda öfriga den venstra. Mot den högra riktades det fiendtliga anfallet och Wrangel var den, som fick mottaga det. I fem timmar fördes striden med yttersta våldsamhet, hvarunder det svenska och det kejserliga fotfolket gingo hvarandra så på lifvet, att intet rådrum fans för laddning, utan svärden och gevärskolfvarne voro de enda vapen, som kunde begagnas. Weimarianerne och lüneburgarne förhöllo sig stilla, men slutligen kom Königsmarck svenskarne till undsättning och afgjorde segern genom upprepade rytterianfall. Fienden kastades tillbaka med en förlust af nära 5,000 man, hvarförutan 30 tagna fanor och standar hemskickades till Sverige, jemte Banérs lik, som åtföljt hans här till Wolfenbüttel. Samtida berättelser tillskrifva Wrangel hufvudsakliga äran af segern samt synas icke tillägga Pfuel och Wittenberg någon andel deri. De weimarska och lüneburgska härarne, som utgjort venstra flygeln, hade under striden icke rört sig ur stället och kunde icke ens förmås understödja svenskarne för att fullfölja segern, hvarföre den ock hade föga betydande följder.

Efter denna strid utbröt missämjan mellan Wrangel och Pfuel i öppen ovänskap, hvaraf Pfuel fann sig föranlåten att lemna hären, inom hvilken äfven i öfrigt rådde mycken söndring, så att det endast var med yttersta svårighet, som det lyckades Wrangel att, understödd af Königsmarck, Dörflinger, Mortaigne och några andra bland det högre befälet, samt medelst utdelning af penningar, förskjutna af Adler Salvius, hålla trupperna tillsammans till dess den nye öfverbefälhafvaren, Lennart Torstensson, hann anlända, hvarefter Wrangel blef, under honom, likasom förut under Banér, en af de verksammaste och mest anlitade afdelningsbefälhafvarne. Flera ännu i behåll varande bref från Torstensson till hans »högtärade synnerligen gode vän och broder» Wrangel vittna om det goda förhållandet dem emellan och om det förtroende, den store fältherren hyste för denne sin underbefälhafvare, hvilken han under våren 1642 sände till Sverige för att påskynda afsändandet af nya förstärkningar, under slaget vid Leipzig samma år gaf befälet öfver centern och i Januari 1645 befordrade till general öfver artilleriet. Redan året förut, när Torstensson ryckte in i de danska staterna, hade Wrangel fört befälet öfver hela artilleriet jemte en del af fotfolket, samt intagit Rendsburg i Holstein och i förening med sin slägting Helmut Wrangel lagt Jutland under svensk lydnad.

Vi hafva förut berättat huru efter Clas Flemings död, när svenska flottan låg instängd i Kiels hamn, Wrangel, enligt den döende amiralens önskan, öfvertog befälet öfver flottan, ehuru han icke förut tjenstgjort vid densamma, och huru han med tillhjelp af en uppblåsande gynsam vind lyckades rädda densamma. Att ett sådant befäl anförtroddes honom af Torstensson och att det skedde enligt båda amiralerne Åke Ulfsparres och Clas Bielkenstiernas önskan, hvilka sjelfmant stälde sig under Wrangels befäl, vittnar hvilket högt anseende för mod och beslutsamhet han då redan förvärfvat. Han fick också behålla

öfverbefälet öfver den flotta, som i slutet af September samma år 1644 utlopp mot den danska, och vi hafva visat, att han med heder och berömmelse förde äfven detta befäl. I slaget vid Femern den 13 Oktober blefvo två danska skepp förstörda och tio tagna, med 300 kanoner och 1,000 man, hvaribland två vice amiraler. Ön Femern intogs, hvarefter Wrangel med en del af flottan seglade till Wismar och hemsände den öfriga delen jemte de tagna fartygen, hvilka gåfvo Christina anledning att låta till Wrangels ära slå en medalj med inskrift: »Tio beväpnade danska skepp tagna under Wrangels anförande 1644.» Hon bekräftade äfven Wrangels befordran till general öfver artilleriet, i det hon utnämnde honom till rikstygmästare 1645, och sedan eröfringen af ön Bornholm under våren samma år samt seglingen till Öresund för att hota Köpenhamn varit hans sista företag med flottan, fick han, efter Brömsebro-freden, föra nya förstärkningar till Torstensson samt, i Augusti 1646 utnämnd till riksråd och fältmarskalk, efter honom öfvertaga befälet öfver svenska hären i Tyskland, hvilket den sjuklige fältherren länge önskat att få nedlägga. Huru detta befäl af Wrangel fördes och hvad han under dess utöfning uträttade, är förut omtaladt. Det var visserligen icke jemförligt med en Banérs eller Torstenssons lysande bragder, men äfven Wrangel upprätthöll de svenska vapnens anseende genom nya framgångar.

Vi hafva äfven berättat, huru Christina, för att lemna sin barndomsvän Carl Gustaf ett slags ersättning för sin vägran att taga honom till gemål, i början af året 1648 uppdrog åt honom öfverbefälet öfver svenska härarna i Tyskland. Hon ville likväl ej härigenom stöta Wrangel eller föranleda hans afgång från hären, hvarigenom den unge prinsen skulle förlorat en pålitlig rådgifvare, utan tillskref Wrangel det mest smickrande bref samt utnämnde honom kort derefter till generalguvernör öfver Pomern och kansler för Greifswalds universitet, med 12,000 rdr i årlig lön, hvarjemte han, så länge kriget fortfor, skulle hafva Mark och Mecklenburg under sin styrelse. Wrangel, som i den nye öfverbefälhafvaren såg sin blifvande konung, visade ock intet missnöje öfver att af honom blifva aflöst i befälet samt biträdde honom äfven i hans vigtiga och mångartade bestyr efter fredsslutet. Under denna tid synes också det goda förstånd, som alltsedan var rådande mellan Carl Gustaf och Wrangel, blifvit grundadt.

Bland de belöningar, drottningen efter fredsslutet utdelade, föllo de betydligaste på Wrangels lott. Han erhöll flera hemman i Småland, jemte stadfästelse å de gods, han tillhandlat sig eller fått sig förlänade under förmyndarestyrelsen, samt dessutom stora egendomar i Pomern och på ön Rügen, bland andra det ansenliga godset Spiker, äfvensom inom Bremens område amtet och slottet Bremerwörde, förre erkebiskoparnes i Bremen residens, blef till honom förlänadt. Under kriget hade han ock dessutom sett sig så väl till godo, att han nu var en af de rikaste män i Sverige. I April 1650 lemnade han Nürnberg för att begifva sig till sitt guvernement Pomern, hvars förvaltning han jemte

Johan Oxenstierna ordnade. Sedermera bevistade han drottningens kröning i Oktober samma år samt blef i Mars 1651 utnämnd till grefve, med Salmis, ett stort gods i Keksholms norra län, till grefskap, och i Februari 1653 till vice riksamiral.

Ända dittills hade Wrangel sällan och då endast under korta tider fått stanna i fäderneslandet, men nu ålades han att här dröja för att deltaga i de vigtiga öfverläggningar, som förestodo med anledning af drottningens tillämnade tronafsägelse. Efter Magnus De la Gardies onåd ådrog sig Wrangel drottningens ogunst endast för det han aflagt ett besök hos den fallne gunstlingen och hade ännu icke, när hon nedlade regeringen, återvunnit hennes välvilja. Han fick likväl, i sin egenskap af vice riksamiral, befallning att med 12 örlogsfartyg öfverföra henne från Kalmar till Tyskland, men i följd af hennes förändrade resplan blef denna utrustning öfverflödig, och Wrangel klagade, att de stora kostnader han nedlagt på förskönad inredning af sitt amiralskepp, der drottningen skulle vistas, varit onyttiga.

Vid denna tid har man af engelske ambassadören Whitelocke följande skildring af Wrangels personlighet: »Den i tyska kriget så namnkunnige fältmarskalken Wrangel var stor och ansenlig till växten, med lifligt och beslutsamt ansigtsuttryck samt deremot svarande talgåfva. Hans åtbörder voro lediga, hans sätt artigt, hans umgänge angenämt och vänligt. Under sitt vistande i främmande länder hade han vunnit mycken färdighet i deras språk, hade stor insigt i krigsvetenskapen samt var äfven väl hemma i matematik och historia. Ehuru han nu var fältmarskalk, tycktes han dock visa mera smak för sjöväsendet, i hvilket ämne han talade mycket med Whitelocke och hörde med nöje de underrättelser denne gaf honom om engelska flottan och hamnarna, rörande hvilka Wrangel visste mer, än man af en utländning kunde vänta. Mod och försigtighet hade ledt honom i alla hans företag, hvarföre han ej heller låtit något lyckligt tillfälle gå sig ur händerna, utan att deraf draga nytta.»

Vid Carl Gustafs kröning bar Wrangel riksbanéret och tog sedermera en verksam andel i öfverläggningarna rörande den nye konungens krigiska företag. Hans ännu verksammare deltagande i dessas utförande hafva vi i det föregående berättat, och onekligen var Wrangel både den mest anlitade och äfven den mest framstående bland Carl Gustafs fältherrar. Han blef riksamiral 1651 och var under Carl Gustafs fälttåg nästan alltid i hans närhet, ända till mot hösten 1659, då Wrangel fick befallning att, med en del af trupperna på Fyen, afgå till Pomern, som hotades af fiendtliga härar. Sedan han i Oktober detta år anländt till Stralsund, ordnade han landets försvar så, att de förenade fiendtliga härarna funno rådligast åter utrymma denna del af Pomern, hvarefter Wrangel intog ön Usedom och derifrån beredde upphäfvandet af Stettins belägring, i det han på små fiskarebåtar sände 1,600 man in i staden, hvarigenom dess modige befälhafvare Paul Würtz blef iståndsatt att företaga ett lyckligt utfall, som gjorde slut på be-

lägringen. Nu återvände Wrangel till Stralsund och var der ännu, när underrättelsen kom om Carl Gustafs död, då han skyndade till Stockholm för att såsom riksamiral deltaga i styrelsen under Carl XI:s minderårighet, och i berättelsen om tilldragelserna derunder få vi tillfälle att till honom återkomma.

Hans Christofer von Königsmarck, grefve till Vestervik och Stegeholm i Småland, herre till Rothenburg och Neuhaus i Bremen, var, liksom Carl Gustaf Wrangel, en bland de mest framstående fältherrarne af andra ordningen under trettioåriga kriget. Han tillhörde en urgammal slägt, som härstammade från Mark-Brandenburg, der äfven stamgodset Königsmarck är beläget. En Joan eller Johannes Königsmarck förde 1356 till Sverige konung Erik XII:s gemål, prinsessan Beatrix af Brandenburg, och stannade sedermera här, var 1364 riddare och riksråd samt blef gift med Maria Sture, en dotter till riksrådet och riddaren Anund Sture till Ringstadahult. Af deras afkomlingar hunno flera riksrådsvärdigheten samt voro befryndade med högt ansedda svenska slägter, såsom Bonde- och Wasa-ätterna m. fl., och denna svenska gren af slägten Königsmarck fortlefde i öfver 200 år, innan den utslocknade.

Till en tysk gren af slägten hörde Hans Christofer von Königsmarck, hvars fader, Conrad von Königsmarck, var ryttmästare i kejserlig tjenst, och som föddes å fädernegodset Kötzlin i Mark-Brandenburg den 25 Februari 1600. Han utbildade sig tidigt för krigareyrket, dit hans håg lekte ända från barndomen, och var redan vid några och tjugu års ålder ryttmästare i kejserlig tjenst; men då Gustaf Adolf uppträdde i Tyskland, öfvergick Königsmarck, som var uppfostrad i protestantiska bekännelsen, till hans här och blef major vid ett dragonregemente 1630. Befordrad till öfverstelöjtnant vid Sperreuters ryttareregemente 1634, bidrog Königsmarck väsentligt att efter freden mellan kejsaren och kurfursten af Sachsen 1635 qvarhålla i svensk tjenst detta regemente, hvars chef, general Sperreuter, sökte förmå det att öfvergå till kejserliga hären. Till belöning blef Königsmarck öfverste för detta regemente 1636 och var sedermera en af Banérs verksammaste underbefälhafvare, som utmärkte sig i synnerhet i det s. k. lilla kriget och ansågs såsom en af de skickligaste rytteri-anförare på sin tid. I öfverrumplingar af fiendtliga ströfpartier och befästade orter låg i synnerhet hans styrka och i detta hänseende gjorde han sig synnerligen berömd, äfvensom han var en särdeles lycklig värfvare. Krigare slöto sig alltid gerna till hans fanor, då han ständigt förde dem till seger och byte. Sjelf var han också mycket omtyckt af sina krigare, ty han var glad, tilltagsen, häftig, men lätt försonad och mycket öfverseende med sina soldaters tilltag, så snart det ej rörde fel i sjelfva tjensten. Från den kejserliga hade han till den svenska medfört en vana att betrakta kriget såsom ett röfveri i stort, hvilken uppfattning ock endast alltför snart spridde sig äfven till de flesta öfriga svenska befälhafvarne. Böhmen, Westfalen, Bremen och Verden voro i synnerhet de trakter han hemsökte, och han var der en

ingalunda välkommen gäst. Befordrad till generalmajor 1640, verkstälde han sina ströftåg i ännu större skala än förut, bidrog, såsom nyss nämndes, väsentligt till segern vid Wolfenbüttel efter Banérs död, slog och skingrade en fiendtlig styrka af 1,800 man vid Schweidnitz, anförde venstra flygeln i slaget vid Leipzig 1642, eröfrade Halberstadt, biträdde Torstensson att förstöra Gallas' här 1644 och blef då generallöjtnant, lade Bremen och Verden under Sveriges välde 1645 samt blef den förste svenske generalguvernören derstädes och erhöll af Christina gåfvobref å dithörande amten Neuhaus och Rothenburg.

När Wrangel fick öfverbefälet efter Torstensson, ansåg sig Königsmarck tillbakasatt, men förblef emellertid trogen de svenska vapnen, blef också befordrad till general 1646 och fick för det mesta föra eget befäl, hvarunder han verksamt bidrog till dessa vapens framgångar. Under första hälften af året 1646 stridde han i Westfalen, men var under det återstående af året förenad med hufvudhären, från hvilken han i Februari 1647 återskickades till Westfalen för att skydda Hessen och bibehålla hufvudhärens förbindelse med norra Tyskland. Här segrade han under våren och sommaren i flera träffningar mot de kejserliga och mot kurfursten af Köln, men fick fram på sommaren Wrangels befallning att skynda till hufvudhärens förstärkning mot de nu förenade kejserliga och baierska härarna. Han visade likväl ingen lust att efterkomma denna befallning, utan åtnöjde sig att sända några få regementen och stannade med sin hufvudstyrka qvar i Westfalen för att, såsom han sade, ej der lemna fienden fritt fält. Wrangel klagade hos regeringen öfver denna olydnad och äfven Christina blef mycket missnöjd deröfver, men vågade ej stöta sig med Königsmarck, utan bad Wrangel dölja sin ovilja. Slutligen fram i November förenade sig ock Königsmarck med hufvudhären. De trupper, som förut stått under hertig Bernhard af Weimar och sedermera en längre tid varit i fransk sold, hade blifvit missnöjde med sina franske befälhafvare och önskade få Königsmarck till anförare, hvilket också skedde under detta år, sedan de franske och svenske befälhafvarne gemensamt, ehuru förgäfves, sökt förmå dem att förblifva i fransk sold, men de hotat öfvergå till kejsaren, om de ej finge Königsmarck till befälhafvare — så mycket var han omtyckt af krigarne i allmänhet.

Under året 1648 utmärkte sig Königsmarck genom eröfringen af Lilla sidan i Prag, den sista större svenska bedriften under trettioåriga kriget, hvilken i det föregående är omtalad och hvarigenom Königsmarck väsentligen ökade både sitt rykte och sina rikedomar. Dessa, hvilka han beredt sig under sina lyckliga ströftåg, beräknades nu gifva honom en årlig inkomst af öfver 130,000 rdr, en för den tiden högst ansenlig förmögenhet. Hans stolthet så öfver den som öfver sitt krigarerykte var också icke ringa, och vi hafva förut berättat, huru han vid Christinas kröning fordrade plats framför riksråden och huru drottningen för att ställa honom och de öfrige hemkomne generalerne tillfreds, lät dem under kröningståget till häst omgifva hennes egen vagn.

Königsmarck hade 1648 blifvit fältmarskalk-löjtnant och efter freden köpt flera gods inom Sverige. I Mars 1651 upphöjdes han från adelsman direkt till grefve, med Vestervik och Stegeholm, som förut innehafts af den nu utdöda Sture-ätten, till grefskap. Kort derefter blef han riksråd, men stannade icke i rådet, utan reste till Bremen och Verden, der han fortfarande var generalguvernör, och der han nu, jemte riksrådet Schering Rosenhane, skulle mottaga befolkningens hyllning åt Sveriges drottning. Vi hafva förut omtalat de stridigheter, som härvid uppstodo med staden Bremen, huru dessa öfvergingo till uppenbara fiendtligheter och huru det väsentligen var Königsmarcks förtjenst, att Bremen och Verden, hvilka han vunnit åt Sverige, äfven bibehöllos under svensk lydnad.

Sedan Carl Gustaf blifvit Sveriges konung, utnämnde han i April 1655 Königsmarck till fältmarskalk och kallade honom följande året till sig i Polen. Han gick i Wismar om bord på ett fartyg, som skulle föra honom och äfven öfverste Cranstons skottska regemente öfver till Lifland; men för storm nödgades fartyget lägga till vid Danzigs redd, der skottarne tvungo skepparen att sätta dem i land och den 29 Oktober 1656 utlemnade Königsmarck till Danzig-boerne, hvilka sedermera under hela den återstående delen af kriget höllo honom fången å Weichselmündes skans. Först när freden slöts i Oliva den 3 Juni 1660 blef han utvexlad mot den af Douglas tillfångatagne hertigen af Kurland. Han återvände nu till sitt guvernement, Bremen och Verden, der han stannade till mot slutet af året 1662, då han reste till Stockholm, hvarest han, som trotsat så många faror på slagfältet, dog af ett illa behandladt sår efter en skuren vårta, den 20 Februari 1663. Hans begrafning firades med stor ståt i Riddarholmskyrkan den 10 Juli samma år, hvarefter liket fördes till familjegrafven i Stade. Med sin maka Maria Agatha von Leist hade han tre söner och en dotter, af hvilka två söner, Conrad Christofer och Otto Wilhelm, som båda blefvo framstående män, och dottern Beata Elisabeth, gift med riksrådet grefve Pontus Fredrik De la Gardie, öfverlefde honom. Hans grefliga ätt utdog med sonsonen Philip Christofer 1694.

Arvid Wittenberg, grefve till Nyborg, friherre till Loimioke, herre till Yttis och Yllestad, var född på Johannisberg inom Borgå socken i Finland. Han tillhörde en tysk slägt, som flyttat till Finland och skref sig *Wirtenberg von Debern*. Hans far, Hans Wirtenberg von Debern, var assessor i Åbo hofrätt 1623 samt ståthållare på Nyslott och öfver dess län. Sonens födelseår finnes icke uppgifvet, men redan 1622 kom han i krigstjenst, var kapten 1629 och anförde jemte Stålhandske de finska trupperna i slaget vid Hameln 1633. Följande året finner man honom i spetsen för ett eget värfvadt regemente deltaga i det olyckliga slaget vid Nördlingen, der han blef fången, men utvexlades någon tid derefter och ställdes under Banérs befäl. Han utmärkte sig i slaget vid Wittstock den 24 September 1636, nedgjorde i December 1637 vid Mellentin en fiendtlig trupp, bidrog till segern

vid Chemnitz den 2 April 1639, och slog i Augusti samma år en ungersk styrka, men blef sjelf slagen vid Plauen i April 1640. Befordrad till generalmajor, delade han med Adam Pfuel och Carl Gustaf Wrangel befälet öfver Banérs här efter fältherrens död och till dess Torstensson hann taga öfverbefälet, hvarefter Wittenberg åter utmärkte sig vid flera tillfällen och anförde i slaget vid Leipzig den 23 Oktober 1642, jemte Stålhandske, svenska härens högra flygel. Han var också den, som vid detta tillfälle ledde det första anfallet och bidrog genom den kraft, hvarmed detta verkstäldes, väsentligen till den ärofulla segern. Följande året tog Wittenberg, under en strid mot kroaterne vid Zwian, en mängd fångar, hela deras tross och 300 hästar. Då Torstensson i December 1643 från Schlesien drog åt Holstein för att anfalla Danmark, anförde Wittenberg den ena af de tre framryckande kolonnerna, tog sedermera verksam del i eröfringen af Holstein, blef i Januari 1645 general vid kavalleriet, följde så Torstensson till Böhmen och anförde svenska härens högra flygel i slaget vid Jankow den 24 Februari 1645, der han åter väsentligt medverkade till den lysande segern.

När Torstensson i December 1645 nödgades lemna hären för att söka läkarevård, uppdrog han öfverbefälet åt Wittenberg, till dess regeringen hunne utse hans efterträdare. Under öfverläggningarna härom i rådet tvekade man mellan Wittenberg, Wrangel och Stålhandske; men Wittenberg, ehuru erkänd såsom en utmärkt rytterigeneral, troddes ej ega tillräcklig förmåga att leda det hela och var dessutom ej omtyckt af fotfolket, Stålhandske ansågs hafva för mycken kärlek till glaset och Wrangel blef sålunda den, vid hvilken man fäste sig. Wittenberg hade emellertid ganska väl skött sitt öfverbefäl. Han hade brutit in i Böhmen, intagit Friedland, Munick och Leitmeritz, sedermera gått öfver Elbe och Eger samt slutligen stannat vid Saltz, der trupperne samlades under den nye öfverbefälhafvaren. Af honom skickades Wittenberg i April 1646, med 5,000 man, till Schlesien, der han möttes af Montecuculi, en honom fullt vuxen motståndare, med lika styrka. Den ene kunde således icke undantränga den andre, men när Wittenberg fram på sommaren fick 3,000 mans förstärkning från Sverige, måste Montecuculi efter en förlorad träffning vika undan åt Mähren, hvarefter Wittenberg gjorde ett ströftåg inåt Böhmen och Mähren, undsatte de svenska besättningarna i Olmütz, Neustadt och Eulenburg samt drog sig derefter tillbaka till Schlesien, hvilket land han vid fälttågets slut till större delen innehade. I Maj 1647 kallades han till Wrangels hjelp och följde honom under sommaren samt deltog i Egers eröfring, hvarefter han med med sin härfördelning åter drog in i Schlesien. Under våren 1648 sändes han jemte Königsmarck till Böhmen och, sedan Königsmarck eröfrat Lilla sidan af Prag, kallade han Wittenberg till undsättning. Denne intog den 30 Augusti med storm den starka fästningen Tabor, der han gjorde ovanligt stort byte, tillfångatog den 13 September vid Budweiss den österrikiske generalen Buckheim samt

började belägringen af Prags gamla stad, då underrättelsen kom, att fred blifvit afslutad.

Efter freden blef Wittenberg rikstygmästare, i Mars 1651 friherre, med Loimioki socken i Finland, 110 hemman, till friherreskap, i April samma år riksråd och ledamot af krigskollegium samt i Januari 1652 grefve till Nyborg, med två pogoster i Keksholms län till grefskap. Från September 1651 till April 1655 var han i Stockholm och ansågs derunder såsom en af den utsedde tronföljaren Carl Gustafs pålitligaste anhängare. Whitelocke skildrar honom vid denna tid såsom en förtjent krigare, hvilken förskaffat sig goda insigter i krigskonsten och aflade stora mandomsprof, hvarigenom han gjort sig mycket aktad, synnerligast inom hären. Han var liten till växten, men satt och af frimodigt väsende, dock mera i krigs- än i hofsmaken, samt talade rätt artigt, med urskilning och styrka, och alltid blygsamt om sig sjelf. Då han likväl ej kunde andra språk än svenska och tyska, måste Whitelocke vid deras samtal begagna tolk.

Sedan Carl Gustaf blifvit Sveriges konung, och kriget mot Polen blifvit afslutadt, sändes Arvid Wittenberg till Pomern att der mönstra de nyvärfvade trupperna, vänja dem vid krigstukt och vidtaga förberedelser till kriget, blef fältmarskalk den 2 och guvernör i Pomern den 16 April 1655 samt fick öfverbefälet öfver den ena af de tre härar, som sattes i rörelse för att infalla i Polen. Hans verksamhet i denna egenskap, ända till slutet af hans hjeltemodiga försvar af Warschau och hans då iråkade fångenskap, är i det föregående omtalad. Carl Gustaf hade i början af polska kriget anförtrott Wittenberg det vigtigaste befälet, hvartill väl deras föregående nära bekantskap under trettioåriga kriget och den fasta tillgifvenhet Wittenberg visat honom, innan han blef konung, väsentligen bidragit. Wittenberg rättfärdigade detta val genom många prof af öfverlägsen militärisk skicklighet. Med många af den tidens krigares förtjenster förenade han likväl äfven icke få af deras fel. Hans beteende vid flera tillfällen bidrog icke så litet att göra den polska befolkningens sinnesstämning fiendtlig mot svenskarne, och det hat, han ådrog sig personligen, vållade hans fångenskap efter Warschaus öfvergång och i strid mot vilkoren derför, enligt hvad förut är berättadt. Han fördes till Zamosz, der han afled 1657, sedan Carl Gustafs flera gånger förnyade försök att få honom utvexlad varit fruktlösa. Först flera år efter krigets slut fick hans lik hemföras till Sverige, der dess begrafning firades i Riddarholmskyrkan den 14 April 1671. Med hans ende son Johan Leonhard utdog hans grefliga ätt 1679.

Axel Lillie, grefve till Lillienborg, friherre till Kydes i Keksholms län och Löfstad i Östergötland, herre till Sjöstorp och Räfsjö äfven i Östergötland, till Stora Hinsekind i Jönköpings län, Loitz i Pomern och Ollersberg i Bremen, var född den 23 Juli 1603 på godset Berga i Kalmar län. Han tillhörde en gammal svensk adlig slägt, känd redan på 1200-talet, och hans fader var ryttmästaren Gustaf Axelsson, som föll i slaget vid Kerkholm 1605. Sonen blef vid 17 års ålder

kammarsven hos Gustaf Adolf, då han äfven ingick i krigstjenst och tjente sig genom alla graderna upp till öfverste för ett värfvadt regemente 1630. Vid stormningen af Mainz i December 1631 blef hans ena ben afskjutet, så att han allt sedan måste begagna träben, hvilket dock ej hindrade honom att verksamt deltaga i de många äfventyrliga företag det tyska kriget erbjöd. När några år derefter en kula träffade detta träben, sade Lillie leende: »Det var väl det andra benet du menade?» När stilleståndet med Polen blef förlängdt 1635, fick Lillie befallning att jemte Torstensson föra de i Preussen förlagda svenska trupperna från Danzig till Pomern samt blef då öfverste för vestgöta rytteri. Befordrad till generalmajor 1638, blef han tillika vice guvernör i Vor-Pomern och kommendant i Stralsund samt utnämndes 1641 till guvernör i hela Pomern. Här gjorde han sig dock genom sin högdragenhet och sin häftighet föga omtyckt, och i ett bref af den 27 Juli 1641 förehöll honom regeringen, att han »förnötte tiden och försatte rikets tjenst med onödiga disputer öfver förment höghet, men sjelf ej tog tillfället i akt att sig utmärka, utan då något af vigt skall sättas i verket, utskickade en yngling eller en karl af ingen conduite, hvarigenom allt lofligt förehafvande måste falla i brunnen.» Torstensson kallade honom också från Pomern till tjenstgöring vid hufvudhären och i slaget vid Leipzig 1642 anförde han midten af andra linien. Efter segern blef han utnämnd till vice guvernör i Leipzig och Meissen, med bibehållande af sitt guvernörs embete i Pomern jemte dertill hörande aflöning. Lillie fann sig dock bättre i Pomern än i Leipzig och reste derföre egenmäktigt till Stralsund. »Genom denna sin obetänksamma och otidiga resa», skref regeringen i Juli 1643 till Torstensson, »hafver han satt våra saker i Meissen i fara», hvarföre han ock allvarligen ålades att genast begifva sig dit tillbaka.

Denna sjelfrådighet uppvägdes emellertid af flera förtjenster. Man erkände, att Lillie väl förstod att skaffa sig lydnad och han stod i högt anseende för mod och krigskunskap. För öfrigt var han bland de svenska befälhafvarne visst icke den, som minst såg sig till godo. Ensamt vid Würzburgs eröfring skall han tillskansat sig 80,000 rdr och af de rikedomar han under tyska kriget förvärfvat byggde han ett praktfullt slott på sin fäderneegendom Löfstad i Östergötland. Vid samma tid och med samma slags tillgångar lät Robert Douglas åt sig uppföra ett slott på godset Stjernarp vid sjön Roxen, och man sade, att båda slotten blifvit så höga, på det de båda vapenbröderna skulle från öfversta våningarna kunna se hvarandras bostäder.

I April 1648 blef Axel Lillie riksråd och 1651 friherre, med Kydes pogost i Keksholms län till friherreskap. Samma år utnämndes han till krigsråd och det följande till rikskammarråd, då han äfven blef grefve till Lillienborg, med några gårdar i Halland till grefskap. Under året 1652 blef han äfven generalguvernör i Pomern och skall för denna utnämning betalt till drottningen 50,000 rdr. Af Carl Gustaf befordrades han till general 1654 och blef guvernör i Halland 1655,

men fann sig i allmänhet bättre på sitt präktiga Löfstad än att ligga i delo med halländingarne, som icke sällan klagade öfver hans våldsamma sätt att gå till väga. När man 1656 befarade ett anfall från Danmark och Axel Lillie åter satt i god ro på sitt Löfstad, fick han rådets befallning att skynda till Halland för att der ordna försvarsanstalterna. Lillie skylde på sjuklighet och bad att få sända en annan i sitt ställe, men fick till svar, att han skulle begifva sig dit, äfven om han måste låta bära sig på bår. Detta oaktadt stannade Lillie ändock der han var, och då hotade rådet att afsätta honom, hvarefter han ändtligen företog den anbefalda resan. Konungen skilde honom emellertid från guvernörskapet i Halland och utnämnde Erik Stenbock till hans efterträdare, men gjorde i stället Axel Lillie till fältmarskalk. Denne hade i särskilda poster lånat konungen öfver 70,000 rdr, och man trodde sig häri finna skälet, hvarföre Carl Gustaf ej ville stöta sig med honom. Efter Carl Gustafs död blef Axel Lillie generalguvernör i Lifland, men synes äfven sedermera hafva, så ofta han kunnat, vistats på sitt Löfstad, der han också dog den 20 December 1662. Med sin hustru Christina Mörner hade han flera barn, bland hvilka tre söner och en dotter öfverlefde honom, men redan med hans sonson Gustaf Adam, som stupade i slaget vid Pultawa 1709, utdog den grefliga slägt, som af Axel Lillie blifvit grundad.

Gustaf Adolf Lewenhaupt, grefve till Raseborg och Falkenstein, friherre till Reipolskirch, Käggleholm och Vinberg, herre till Gräfsnäs, Sagnitz, Himmelspfort, Östad och Reberga, var född på fädernegodset Vinäs i Kalmar län den 24 Februari 1619 och son till grefve Johan Casimir Leijonhufvud, generalguvernör öfver drottning Maria Eleonoras lifgeding. Gustaf Adolf Leijonhufvud, som sedermera sjelf skref sig Lewenhaupt, gjorde i sin ungdom längre resor till Frankrike och Italien samt deltog, såsom frivillig vid grefvens af Solm regemente, i belägringen af Breda i Brabant 1637 och af Arras i Flandern 1640. Sedan han trädt i svensk tjenst och blifvit kapten vid Torstenssons regemente, deltog han med detta i slaget vid Leipzig 1642 och tog befälet öfver regementet, efter det både öfverstelöjtnanten och majoren blifvit skjutna, men fick sjelf sjutton sår och blef liggande bland de döde på slagfältet till dess det tillfälligtvis upptäcktes, att han ännu var vid lif. Sedan han tillfrisknat, blef han 1643 öfverstelöjtnant och ännu innan detta års slut öfverste för ett tyskt värfvadt regemente samt följande året för ett finskt ryttareregemente. I spetsen för detta drog han under danska kriget till Jutland, hvarefter han i början af året 1645 befordrades till generalmajor och ställdes under Gustaf Horns befäl i Skåne samt skickades efter freden i Brömsebro med 4,000 man fotfolk och 2,000 ryttare att förstärka Torstenssons här. Sedan Carl Gustaf Wrangel blifvit öfverbefälhafvare efter Torstensson, skickades Lewenhaupt till Hessen, der han förenade sig med hessiska generalmajoren von Giesen och vann vid Frauenburg en seger öfver de darmstadtska trupperna, hvilka förlorade öfver 2,000 man i döda och sårade jemte

all sin tross. Härefter förenade han sig med hufvudhären, och då Wrangel 1647 började belägringen af Eger, sändes Lewenhaupt att intaga det fasta passet vid Hof, hvilket han också lyckades bemäktiga sig, efter att under åtta dagars tid hafva oupphörligt förnyat sina anfall.

Mot slutet af året fick Lewenhaupt återvända till Sverige och firade i Mars 1648 sitt bröllop med Christina Katarina De la Gardie, en dotter till riksmarsken och yngre syster till Magnus Gabriel. Han befordrades nu till generallöjtnant, blef kommendant i Nürnberg och deltog i belägringen af Prag samt utnämndes efter sin återkomst till Sverige, sedan kriget var slutadt, till riksråd och ledamot af krigskollegium 1649, till general öfver finska rytteriet och fotfolket 1651 samt till lagman öfver Tio häraders lagsaga i Småland 1652. Jemte sina bröder erhöll han af Christina 1553 några socknar i Halland, med tillstånd att skrifva sig friherre till Vinberg. Under dessa år tjenstgjorde han för det mesta inom krigskollegium, men sedan Carl Gustaf blifvit konung och polska kriget skulle företagas, utnämndes Lewenhaupt till fältmarskalk öfver finska och lifländska hären 1655, och vi hafva i det föregående omtalat, huru han i Juli detta år intog Dünaburg inom polska Lifland, men derefter af riksmarsken Horn befaltes draga sig tillbaka till svenska Lifland; huru han sedermera inryckte i Litauen och bemäktigade sig fästningen Birsen, samt huru han följande året, när ryska kriget utbröt, sändes till Finland att ordna och leda dess försvar.

Vid ankomsten till sitt grefskap Raseborg fann han der sin hustru och sina barn, från hvilka han nu en längre tid varit skild, men dröjde dock hos dem blott en enda dag samt skyndade derefter till Helsingfors för att ordna kustförsvaret och samla det utskrifna manskapet, hvarefter han ryckte mot Keksholm, utanför hvilket en rysk här af 5,000 man stod i ett förskansadt läger; men Lewenhaupt angrep den ena förskansningen efter den andra, undsatte fästningen, tågade derefter till Nyen för att äfven angripa en dervarande rysk styrka, hvilken dock ej afvaktade hans ankomst, vände så om till Viborg för att förse sig med bättre artilleri, drog derefter ännu en gång till Keksholm, som nu blef fullständigt befriadt från fienden, samt tog sedan sitt högqvarter i Rautis, der han öfverfölls af en häftig feber, som den 29 November 1656 slutade hans dagar. Han var då endast 37 1/2 år gammal och hade likväl redan vunnit stort krigarerykte genom oförskräckt mod, rastlös verksamhet och goda insigter. För öfrigt synes han varit af ett hetsigt lynne och ifrigt förfäktat de grefliga företrädesrättigheterna, hvarigenom han vid 1642 och 1650 årens riksdagar kom i häftiga tvister med den talrikaste klassen å riddarhuset och äfven med landtmarskalken. Han begrofs med mycken högtidlighet i Riddarholmskyrkan den 19 Juli 1657, och doktor Emporagrius höll öfver honom en likpredikan, ur hvilken ofvanstående uppgifter om hans öden hufvudsakligen äro hemtade.

Erik Stenbock, grefve till Bogesund, friherre till Öresten och Kronoherre till Torpa och Lindholmen, var son till riksrådet friherre Stenbock och föddes på egendomen Göksholm i Nerike den 12. Hans ungdomsöden finnas icke uppgifna, och han var för Vestmanlands regemente, då han första gången om-li 1643 befordrades han till generalmajor af infan-ber 1645 blef han guvernör i Riga, fick två år både rytteriet och fotfolket i Lifland och blef äldre broder Fredrik och den yngre brodern grefve i Mars 1651, med Bogesund inom Elfs-p, och i Juni samma år utnämndes han till gene-Ingermanland, Karelen och Keksholms län. En mängd arande bref från honom vittna, att han såsom general-t noggrann kännedom icke allenast om förhållandena i de hvilkas styrelse var honom anförtrodd, utan äfven om till-na i Ryssland och Polen, hvarföre också hans bref innehålla bidrag till kännedom om då varande ryska, polska, tatariska och ska förhållanden, lika som han äfven med särskild uppmärksamhet följde jesuiternas tillgöranden. Efter Axel Lillie blef han 1655 generalkommendant öfver alla fästningar och allt krigsfolket i Halland, utnämndes till lagman i Vesternorrland 1646 och efterträdde samma år sin yngre broder Gustaf Otto såsom rikstygmästare. I ett bref från Carl Gustaf den 17 November detta år berömmes Erik Stenbock för det han i Halland icke allenast med tapper beslutsamhet mött fienden, utan ock, oaktadt denne var manstarkare, striden uppehållit, så att fienden måst först upphöra med kampen, hvarefter Stenbock i god ordning dragit sig tillbaka, hvarföre konungen nu förtrodde honom försvarsverket på vestgöta-sidan mot Norge, uttryckande sitt nådiga välbehag med hans fullgörande af sina uppdrag. Sedermera kallades han till konungen under det senare danska kriget, och då han vid stormningen af Köpenhamn, natten mellan den 10 och 11 Februari 1659, ryckte fram med Smålands regemente för att understödja det af Fabian von Fersen ledda anfallet, träffades han i bröstet af en kula, som gjorde slut på hans lif, sedan han hunnit en ålder af nära 47 år.

Erik Stenbock var sedan 1636 gift med Katarina von Schwerin, arftagerska till godset Spantekow i Pomern, i hvilket svenska medlemmar af slägten Schwerin ännu äro delegare. Med henne hade han 12 barn, af hvilka 8 döttrar och en son öfverlefde honom. Efter hennes död 1655 gifte han sig följande året med Occa Johanna Riperda från Nederländerna, en dotter till grefve Johan Riperda, hvilket senare äktenskap var barnlöst. Han tyckes icke hafva efterlemnat någon förmögenhet, emedan regeringen i Mars 1660 anvisade en summa af 4,000 rdr till hvardera af hans döttrar, hvilka skulle uppbära årliga räntan deraf med 240 rdr hvardera.

Gustaf Otto Stenbock, den förres yngre broder och lika som han grefve till Bogesund, friherre till Öresten och Kronobäck samt herre

till Torpa, men dessutom till Lena, Harg, Hesselbyholm, Vapnö, Kolk, Kida och Spanrep, var en af Carl Gustafs mest anlitade krigare och stod såsom sådan i vida högre anseende än sin äldre broder. Han föddes på stenbockska stamgodset Torpa i Vestergötland den 17 September 1614 och blef vid 18 års ålder kornett vid småländska rytteriregementet; men då detta låg hemma, begärde Stenbock att få komma ut till hären i Tyskland under Banérs befäl, hvilket också beviljades, då Banér anstälde honom vid ett tyskt rytteriregemente, som i slaget vid Nördlingen 1634 blef så illa medfaret, att det sedermera ej åter uppsattes. Stenbock, en bland de högst få bland detta regementes officerare, som kom med lifvet ur den blodiga striden, blef derefter kapten vid Hastfehrs tyska regemente och fick befallning att med sitt kompani stanna i Herzbrück, der han flera gånger afslog den vida öfverlägsna fiendtliga styrkans anfall, men slutligen måste dagtinga, dock under vilkor af fritt aftåg för sig och sitt folk. Detta vilkor bröts dock af fienden, som öfverföll Stenbock under hans återtåg och tog honom till fånga i Coburg. Han blef likväl snart utvexlad, så att han kunde deltaga i den ganska heta striden vid Dömitz i Oktober 1635. Befordrad till major vid samma regemente, utmärkte han sig i slaget vid Wittstock följande året, hvarefter han blef öfverstelöjtnant vid ett småländskt infanteriregemente, med hvilket han deltog i fiendens förföljande inåt Hessen i November 1637, i eröfringen af Werben och Erfurt i December samma år samt i belägringen af Leipzig och eröfringen af Torgau. Nu blef han öfverste för småländska regementet 1638 och tog verksam del i Banérs följande krigsföretag. I slaget vid Chemnitz 1639 visade han lysande prof ej blott på oförväget mod, hvarför han dittills företrädesvis utmärkt sig, utan äfven på förmåga att väl ordna och leda rörelserna.

Efter Banérs död kom Stenbock under Torstenssons befäl och omtalades snart af honom, som väl förstod att bedöma militärisk duglighet, såsom »ett godt generalsämne.» Han användes nu företrädesvis att slå broar öfver floder, som skulle passeras, och verkställa de anfall, der man väntade det hårdaste motstånd. Så stormade han de starka utanverken vid Gross Glogau, bidrog i slaget vid Schweidnitz i Maj 1642 väsentligt att förstöra det kejserliga rytteriet, och vid intagningen af Olmütz utmärkte han sig så, att Torstensson utnämnde honom till generalmajor, hvilken utnämning sedermera af regeringen bekräftades 1643. I slaget vid Leipzig 1642 fick Stenbock befallning att taga det fiendtliga artilleriet, hvilket också efter en ganska blodig strid skedde och blef afgörande för svenskarnes seger, men under denna strid blef Stenbock svårt sårad och hade sedermera känning af detta sår så länge han lefde.

Sedan Stenbock tillfrisknat, skickades han till Sverige för att hos regeringen framställa nyttan af en s. k. flygande kår, hvilken, oberoende af hufvudhären, alltid kunde hålla fienden i oro och, »der tillfälle förefunnes, plocka honom». Till befälhafvare för denna kår föreslog fält-

marskalken Stenbock sjelf, hvilken både genom sin raskhet och den nära kännedom om landet, han vunnit under sina många ströftåg, borde vara företrädesvis lämplig för detta värf. Regeringen samtyckte, och Stenbock ströfvade nu åter omkring i Tyskland, till dess han 1644 blef guvernör i Minden, hvarifrån han följande året kallades till Sverige och befaltes att med några tusen man draga till Vermland för att under det då pågående danska kriget skydda detta landskap mot infall från Norge, hvilket också skedde genom de kloka anstalter Stenbock vidtog. Efter freden i Brömsebro återgick han till Tyskland och blef öfverkommendant i Westfalen, der han förde befälet till dess han i Januari 1647 blef generallöjtnant och sedermera i Mars 1648 general af infanteriet.

Hemkommen efter freden, blef Stenbock i Mars 1651 jemte sina bröder, grefve till Bogesund och kort derefter riksråd, i Maj 1652 guvernör i Riga, i Januari 1653 ledamot af krigskollegium samt i Juni samma år lagman öfver Ingermanland.

Sedan Carl Gustaf blifvit Sveriges konung, sändes Stenbock att biträda Königsmarck vid kufvandet af de inom Bremen utbrutna oroligheterna samt utnämndes i April 1655 till rikstygmästare för de förtjenster han under detta befäl ådagalagt. Sedermera åtföljde han Carl Gustaf i polska kriget, erhöll befälet öfver trupperna i lägret vid Novydwor, der Bug faller in i Weichseln, och då han här fått underrättelse, att en stor skara masurer, uppgående till öfver 15,000 man, samlat sig på andra sidan Bugfloden för att anfalla det svenska lägret, beslöt Stenbock, ehuru hans styrka var till antalet vida underlägsen, förekomma dem, slog i fiendens åsyn en bro öfver floden och anföll derefter masurerne så våldsamt, att de skingrades åt alla håll samt förlorade en mängd fångar och fanor jemte all sin tross.

Stenbocks följande verksamhet så väl i det polska som i de båda danska krigen har i det föregående blifvit omtalad, ända till olyckan på Fyen i November 1658. Vi hafva äfven berättat, huru han och pfaltzgrefven af Sulzbach lyckligen undkommo den fångenskap, som träffade de öfriga svenska trupperna å ön, och huru Carl Gustaf i första harmen öfver förlusten utropade: »Har fan tagit getterna, så kunde han tagit bocken med.» I Danmark hånade man den modige krigaren för detta hans första nederlag, hvartill för öfrigt egentliga skulden låg hos pfaltzgrefven af Sulzbach, som icke nog beslutsamt uppträdt mot fienden vid dess landstigning på ön, hvaremot det för Stenbock, med den lilla styrka han ditförde, icke var möjligt att afhjelpa företrädarens fel. På en dansk medalj föreställes emellertid Danmark under bilden af en elefant, som skakar från sin rygg en man (pfaltzgrefven) och med snabeln klämmer en stenbock på ett föga anständigt sätt — ett skämt i den tidens smak, hvaröfver Stenbock lätt kunde trösta sig, likasom äfven hans konung snart återkom från sin första förtrytelse och hedrade sin trogne vapenbroder lika mycket som förut.

Redan i Juni 1656 hade Stenbock blifvit fältmarskalk, då hans äldre bror Erik efter honom blef rikstygmästare, och några dagar efter roskildska freden hade han i Mars 1658 blifvit utnämnd till generalguvernör öfver Skåne, Halland, Bleking och Bornholm samt erhållit uppdrag att mottaga hyllningen af de eröfrade landskapens befolkning. Från Skåne hade han blifvit ålagd att infinna sig vid Köpenhamn och leda dess belägring i början af året 1659, hade mot hösten återvändt till Skåne, men genom ett ilbud från konungen blifvit kallad till hans högqvarter i Korsör och derifrån sänd öfver till Fyen, efter hvars förlust han begaf sig till Skåne att å nyo öfvertaga utöfningen af sitt vigtiga embete derstädes. När konungen mot slutet af året reste till riksdagen i Göteborg, inbjöd han Stenbock till sig i Helsingborg och betygade »i de allra nådigaste utlåtelser» sitt nöje öfver hans vid så många tillfällen bepröfvade redlighet och tappra uppförande samt bad honom, så länge krafterna medgåfve det, med lika berömlig ifver gå konungens son tillhanda, »i fall konungen sjelf något dödeligt hända skulle.» Den aning om en möjligen nära förestående död, hvilken dessa ord tycktes innebära, gick också i fullbordan, ty det var nu sista gången konungen såg sin trogne följeslagare under så många krigiska företag, och några månader derefter var Carl Gustaf icke mera till. Stenbock åter, som, ehuru äldre än han, öfverlefde honom i många år, skola vi i det följande återfinna i en ännu mera omfattande verksamhet, än han under Carl Gustafs regering utöfvat.

Robert Douglas, grefve till Skeninge, friherre till Wittingham och Skälby, herre till Högsäter, Sandgården och Zewen, var, likasom Wrangel och Gustaf Otto Stenbock, en af Carl Gustafs mest använde härförare. Han tillhörde en urgammal och högt ansedd skottsk slägt, hvars stamfader skall redan omkring år 770 fått af en skottsk konung landskapet Douglas i förläning samt efter denne konungs död fört hans hjerta till Jerusalem att der begrafvas, hvaraf slägten tagit till sköldemärke ett krönt hjerta. Enligt en annan uppgift, som åtminstone åt slägtens sköldemärke gifver ett senare ursprung, skall James Douglas, kallad »den gode lord Douglas», som varit en trogen vapenbroder åt skottske konungen Robert Bruce (1306—1329), blifvit af denne kort före hans död ålagd att föra hans hjerta till Jerusalem samt till belöning för denna tjenst fått tillstånd att bära ett krönt hjerta såsom sitt sköldemärke.

Robert Douglas, född den 17 Mars 1611 i Standickstone i Skottland och son till Patrik Douglas, markis af Standickstone och baron af Wittingham, åtföljde de skottska trupper, hvilka markisen af Hamilton under trettioåriga kriget förde i svensk tjenst, och blef 1631 anstäld såsom hofsven hos Gustaf Adolf. Han synes hafva öfverhoppat eller åtminstone ovanligt hastigt genomgått de lägre militära graderna, ty redan 1632, då han endast var 21 år gammal, finner man honom såsom major vid ett dragonregemente och 1636 var han öfverste för ett rytteriregemente. Han stridde modigt under Banér och Torstensson samt

utförde flera vågsamma företag. Vid en underhandling med några kejserlige befälhafvare om utlösen af svenska fångar råkade han i häftig ordvexling med kejserlige öfversten Spiegel, som lossade ett pistolskott mot Douglas, hvilken blef illa sårad, men Spiegel blef på stället nedhuggen af de närvarande svenskarna. Douglas tyckes för öfrigt varit en hetlefrad herre, som icke dröjde att slå till, när han fann sig förolämpad. I ett samqväm i Baiern, der en hertig af Mecklenburg påstod att Douglas ljugit, gaf denne hertigen en dugtig örfil till svar på det förolämpande tillmälet. Douglas var emellertid lika rask äfven mot fienden och fortfor att stiga i graderna. Så blef han generalmajor af kavalleriet 1643, guvernör i Schwaben 1646 och generallöjtnant 1647. Då under detta år det befästa slottet Pleichenstein af svenskarna stormades och förstördes, blef Douglas åter svårt sårad. Efter tyska krigets slut blef han i Mars 1651 friherre, med Skälby kungsladugård vid Kalmar till friherreskap, hvarefter han ännu samma år befordrades till general och blef ledamot af krigskollegium. Följande året blef han riksstallmästare och i Maj 1654 grefve, då han till grefskap fick staden Skeninge, hvars alla inkomster, utom de som inflöto af tullarna, han skulle få uppbära. För öfrigt hade Douglas, likasom de flesta öfriga befälhafvarne under tyska kriget, sett sig väl till godo, köpt egendomar i Sverige och på en af dessa, Stjernarp i Östergötland, uppfört ett ståtligt slott.

Sedan Carl Gustaf blifvit konung och polska kriget utbrutit, följde Douglas honom dit och tog en ganska verksam del i krigshändelserna. I Oktober 1655 fick han befälet öfver en styrka af 6,000 man till häst och fot, som förlades i trakten kring Sandomir för att underhålla förbindelsen mellan Warschau och Krakau. Douglas tog då trohetsed af de i svensk tjenst öfvergångna polska quartianerna, men nödgades, då desse åter afföllo och resningen i Polen blef alltmera hotande, redan i början af December återlemna Sandomir och drog sig tillbaka ända till Lovicz i vestra Stor-Polen, hvarefter han åtföljde konungen under det svåra vinterfälttåget 1656. Sedermera deltog han i slaget vid Warschau, der han i andra dagens strid förde, jemte hertig Adolf Johan, under konungen befälet öfver venstra flygeln. I början af följande året fick Douglas befallning att vid Thorn sammandraga de svenska och finska regementena, hvarefter han åter följde konungen under dennes tåg åt södra Polen, att förena sig med Rakoczy. I Maj 1657 utnämnd till fältmarskalk och riksråd, sändes Douglas till Sverige för att deltaga i dess försvar mot det hotande anfallet från Danmark. Douglas sammandrog trupper i Vestergötland och förde derifrån 3,000 man till Per Brahe, med hvilken han deltog i striden vid Genevadsbro den 31 Augusti 1657. Följande året skickades Douglas till Lifland, intog staden Wolmar och biträdde Helmfelt att i Augusti 1658 drifva ur Lifland den litauiska här, som under Gosiewskis befäl der infallit. Härefter fick han konungens befallning att besätta Kurland, hvilket ock skedde på det så väl för Douglas som för de svenska vapnen i allmänhet föga

hedrande sätt vi här ofvan omtalat. Hans förfarande blef ock af konungen ogilladt, men han fick emellertid bibehålla sitt befäl och utmärkte sig följande året på ett mera hedrande sätt, då han slog litauiske generalen Komorovsky och med sin ringa styrka förstod att bibehålla sig mot både litauerne och den öfver våldsbragden mot deras hertig rättvist uppbragta befolkningen i Kurland, till dess han under årets senare hälft af en vida öfverlägsen polsk här tvangs att utrymma största delen af detta hertigdöme.

Efter freden begaf han sig till Stockholm, der han den 28 Maj 1662 afled hastigt af slag och begrofs i familjegrafven uti Vreta klosters kyrka i Östergötland, der hans grafvård ännu finnes. Han gifte sig 1646 i Leipzig med Hedvig Mörner, en dotter till landshöfdingen Stellan Otto von Mörner, hade med henne flera barn, och hans ätt fortlefver ännu.

Jakob Casimir De la Gardie, grefve till Leckö och Arensberg, friherre till Ekholmen, herre till Kolck, Kida, Tarwest, Tjurala, Runsa, Arnö och Biskopstorp, son till riksmarsken Jacob De la Gardie och till Ebba Brahe, var född i Stockholm den 3 Februari 1629. Redan 1641 skickades han till Upsala högskola under enskild lärares uppsigt och fick 1646 åtfölja sin äldre broder Magnus Gabriel under dennes ambassad till Frankrike. I Paris skulle han inhemta en finare sällskapston och förkofra sig i hvarjehanda ridderliga öfningar, men tillika föreskref hans far, att han icke finge försumma de lärda studierna, utan skulle fortfara med latinska skriföfningar. Då den unge grefven i början af året 1647 hos fadern begärde förstärkning i sin kassa, ville denne förut veta huru de 3,700 rdr, han förut skickat sonen, blifvit använda samt förklarade sitt misshag öfver att sonen »gjorde sig så mycket gemen med fransoserne och gaf dem baletter och komedier, efter sådant honom ingen nytta eller ära gaf. De skulle derigenom, jemte andra stora promisser, söka förföra honom till deras religion». Jakob Casimir gjorde sig emellertid mycket omtyckt för sitt lätta och angenäma umgängessätt samt var långt ifrån att fördrifva sin tid ensamt med »baletter och komedier». Han deltog såsom frivillig i Dünkirkens belägring af fransmännen och stod särdeles väl hos marskalken Josias Ranzau, som under trettioåriga kriget varit i svensk, men sedermera gått i fransk tjenst och nu ledde belägringen, under prinsens af Condé öfverbefäl. Af Ranzau blef De la Gardie framstäld för prinsen af Condé och fick genom dennes inflytande af franska regeringen en årlig pension af 2,000 rdr. I barrikadstriderna inom Paris utmärkte han sig så i det af prinsen anförda kongl. partiets tjenst, att man erbjöd honom en plats såsom öfverste vid franska rytteriet, men riksmarsken önskade, att han först skulle erbjuda fäderneslandet sin tjenst, innan han antog något anbud från annat håll. Resan fortsattes derefter genom Frankrike och Italien till Tyskland, der De la Gardie i Nürnberg uppvaktade dåvarande öfverbefälhafvaren öfver svenska hären, pfaltzgrefven Carl Gustaf, samt återvände efter fyra års frånvaro till

fäderneslandet 1650. Här erhöll han, såsom broder till den då allrådande gunstlingen, den ena befordringen efter den andra, blef öfverste för Dal-regementet 1650, för lifgardet efter sin broder 1651, generalmajor och krigsråd 1652, öfverkammarherre hos drottningen samma år samt riksråd i Oktober 1653.

I Januari 1652 firades, såsom förut är berättadt, hans bröllop med Ebba Sparre. Vi hafva äfven i det föregående omtalat, huru hon endast efter långt motstånd, genom öfvertalanden från flera håll och slutligen genom drottningens maktspråk, förmåddes gifva Jakob Casimir sin hand. För sitt mindre ridderliga beteende i detta fall tyckes denne dock haft någon ursäkt i sin häftiga kärlek till den sköna fröken, för hvilken han också under hela sin återstående lefnad hyste den varmaste tillgifvenhet, och äfven hon synes mer och mer hafva insett och värderat sin mans många goda egenskaper och slutligen lönat hans trofasta kärlek med en motsvarande känsla.

Såsom broder till drottningens manliga och make åt hennes qvinliga gunstling samt sjelf hennes öfverkammarherre, uppvaktade Jakob Casimir flitigt vid hofvet samt bibehöll sig i drottningens ynnest äfven efter broderns onåd, och det finnes särskildt anmärkt i den likpredikan, som af doktor Erik Emporagrius hölls öfver honom i Riddarholmskyrkan den 24 Juli 1659, att grefve Jakob Casimir, vid drottningens tronafsägelse, »sin öfverkammarherretjenst, så uti anläggande som afdragande af den kungliga kjorteln, verkligen beträdde och förrättade.»

Sedan Carl Gustaf blifvit konung, fick grefve Jakob Casimir vigtigare förrättningar. Han åtföljde 1655 sin bror riksskattmästaren till Lifland, intog stiftet Pilten i Kurland, tvang staden Wehlau att gifva sig, bidrog till Marienburgs eröfring och stormade i konungens närvaro Guthländer-skans vid Danzig 1656 samt befordrades till generallöjtnant för det mannamod han vid detta och föregående tillfällen visat. Sedermera användes han vid befästandet af Danziger-Haupt, följde konungen inåt Polen, deltog i striderna vid Philippowa, Dirschau och Conitz samt intog staden Flatau, hans sista bragd under polska kriget. Under sommaren 1657 följde han konungen till Pomern, Holstein och Jutland, tog en ganska verksam del i Fredriksoddes eröfring och anförde fotfolket under tåget öfver Lilla Belt. Derefter blef han i början af året 1658 general af infanteriet och guvernör öfver Fyen, i hvilken egenskap han gjorde sig omtyckt af befolkningen genom sina bemödanden att göra det nya väldet så litet tryckande som möjligt. Vid underrättelsen, att hans maka farligt insjuknat i Sverige, skyndade han att utverka sig konungens tillåtelse att få besöka henne, men så snart hon var utan fara, infann han sig åter hos konungen, som då var sysselsatt med Köpenhamns belägring. Grefve Jakob Casimir fick nu befälet öfver allt fotfolket och ledde ifrigt arbetena i löpgrafvarna. Då ett danskt batteri gjort hans folk mycken skada, skyndade han till stället för att ordna ett anfall mot detta batteri, men träffades i detsamma af en kula, som blef hans bane. Hans sista tankar voro eg-

nade hans maka, hvilken han anbefalte i konungens åtanke. Hans död den 7 Oktober 1658, vid ännu icke fylda 30 år, väckte sorg och saknad hos många, ty han han var icke allenast en modig och duglig krigare, utan äfven en gudfruktig, redbar och förståndig man, med rena seder, hvilken sistnämnda egenskap eljest var temligen sällsynt hos den tidens krigare.

Harald Stake, friherre till Vik, herre till Hönssäter, Lilla Bjurum, Ökna, Öjared och Forsby, son till Erik Stake, ståthållare öfver Elfsborgs län, var född på fädernegodset Hönssäter å nordöstra sluttningen af Kinnekulle i Vestergötland den 20 Juni 1598. Efter slutade studier blef han kammarsven hos hertig Johans af Östergötland gemål Maria Elisabeth, Carl IX:s dotter, och 1618 kammarjunkare hos Gustaf Adolf, hvarefter han företog den sedvanliga utrikes resan och fick derunder 1620 en plats vid prins Moritz' af Oranien lifgarde. Återkommen till fäderneslandet, blef han kornett vid Uplands rytteriregemente 1624 och året derpå häradshöfding i Stranda härad af Kalmar län, dock troligen endast till namnet och inkomsterna, ty år 1627 blef han befordrad till löjtnant vid vestgöta rytteri, hvars öfverste han slutligen blef 1638, efter att hafva genomgått de öfriga graderna. Med sina raska vestgöta-ryttare utförde han under trettioåriga kriget många modiga bragder, ehuru han icke derunder hade något högre befäl. Redan under det han var i holländsk tjenst hade han under en strid i Augusti 1622 räddat hertigen af Braunschweig från att falla i spaniorernes händer. Likaså räddade han vid Burgstall 1631 Gustaf Adolf från att blifva tagen till fånga, i det han med sin sqvadron anföll och dref på flykten ett helt kejserligt regemente, hvarvid han sjelf sårades i hufvudet. Han fick för denna raska bragd mycket beröm af konungen, som alltsedan behöll honom i sin närhet och hvilken han följde i striderna vid Leipzig, Halle, Lech, Erfurt, Würzburg, Donauwerth, Nürnberg och slutligen vid Lützen. Sedermera stridde han vid Nördlingen, Hirschfeld, Dömitz, Wolfshagen och Wittstock, deltog i eröfringen af Werber-skansen, öfverrumplade i November 1635, med blott 300 man, den befästade staden Lüben, der han fick rikt byte, men blef kort derefter i en träffning med brandenburgarne sårad af en kula i kindbenen och tungan samt fördes fängslad till Königsberg. Han utvexlades 1637 samt deltog sedermera åter lika hurtigt som förut i eröfringen af Torgau, stormningen af Leipzig samt träffningarna vid Dömitz, Leuthen och Perleberg. Under danska kriget 1644 skickades han hem för att med sina vestgöta-ryttare strida mot danskar och norrmän i Skåne och Bohus län, nedgjorde i April 1645 vid Hasslebro i Skåne 700 snapphanar, slog sedermera danske generalen Ivar Krabbe vid Örgryte och Hannibal Sehested vid Lerje samt undsatte Göteborg. Härefter blef han landshöfding i Skaraborgs län och utnämndes till friherre i April 1654.

Sedan Carl Gustaf blifvit konung, befordrades Harald Stake 1657 till generalmajor af kavalleriet och fick nu att strida mot danskarne i

Bohus län under den s. k. Krabbe-fejden, hvarom många sägner länge voro gängse i orten.

Alltsedan 1648 hade Ivar Krabbe varit danske konungens länsherre på Bohus, och när danska kriget begynte 1657, förde han befälet öfver de dansk-norska trupperna i dessa trakter. När han hotade att öfver Göta-elf bryta in i Vestergötland och bemäktiga sig Göteborg, samlade Harald Stake sina vestgöta-ryttare, förstärkte dem med uppbådade bönder och drog så raskt mot den vida talrikare fienden. Krabbe hade redan ryckt in på Hisingen och stod nära Göteborg, då Stake slog en bro öfver elfven, vester från Gamla Varfvet, gick tidigt en morgon öfver denna bro och stod på Sandgårds ängar gent emot den öfverraskade fienden. Danskarne fäktade i början med mycken tapperhet, förtröstande, såsom det heter i en af de nämnda sägnerna, på en jättelik man, som af svenskarna kallades »den danske Goliath», men hvars rätta namn skall hafva varit Skälerup, hvilken var vida känd och fruktad för sin ovanliga styrka samt dessutom sades vara hård mot alla kulor. Han högg äfven nu vildt omkring sig, men en svensk skytt träffade honom med en silfverknapp att han föll ned på knä, utan att dock upphöra med striden. Då dödades han medelst en bardisan-stöt, hvarefter danskarne flydde, alldeles såsom filisteerne, när Goliath dödades af David. Huru det nu må hafva förhållit sig med denne jätte och hvad inverkan hans fall må hafva utöfvat på svenskarnes seger, säkert är emellertid att en sådan vans och att Stake under denna fejd förstörde den af Krabbe anlagda Hjertrums skans, af hvars 100 man starka besättning 50 blefvo fångar och 25 nedhöggos.

Mindre lyckligt utföll en annan strid, hvilken Stake utkämpade mot Krabbe vid Hjertrum den 25 September 1657. Han anföll modigt den ena gången efter den andra och de svenska kanonerna spelade under två timmars tid med starkt eftertryck bland fiendens leder, men Harald Stake fick hästen skjuten under sig och hans slägting, den icke mindre modige öfversten Johan Stake, blef fången och mördad af en man, som varit hans tjenare, men af fiendskap mot sin husbonde gått öfver till fienden. Svenskarne blefvo tillbakaslagna och Harald Stake nödgades draga sig undan till Venersborg, hvarefter Krabbe uppförde ett befästadt läger vid Uddevalla och utförde derifrån åtskilliga lyckade ströftåg, hvarföre fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock anryckte från Skåne och generalqvartermästaren Gustaf Oxenstierna från Vermland för att gemensamt fördrifva honom. Harald Stake skickades förut med fyra sqvadroner ryttare att kunskapa, men kunde icke vinna någon kännedom om fiendens företag, emedan allt folket gömt sig i skogarna af fruktan för de anryckande svenskarne, så att ingen fans, som kunde lemna några upplysningar. Så kom Stake obehindradt ända till Uddevalla, som skyddades af ett pålverk och af en väl bestyckad skans. Då, utom besättningen i denna skans, äfven här ingen fiende syntes till, lät Stake nedhugga pålverket och trängde, oaktadt det fortsatta skjutandet från skansen, in i staden, der

han tog flera fångar, af hvilka han fick veta, att Krabbe under föregående natten aftågat till Qvistrums bro, hvilken underrättelse Stake nu hade att framföra till svenska hufvudhären.

Der beslöts att för Krabbe stänga återtåget öfver Svinesund, men genom antända vårdkasar varnades han för faran och drog sig skyndsamt till det befästade Hald, nu Fredrikshall, tätt förföljd af Stake, som öfverföll och tog eller nedgjorde hans eftertrupp. Halds skans kunde dock svenskarne ej bemäktiga sig, men besättningen i Uddevalla skans måste gifva sig.

Följande året, 1658, inföll norske generalen Jörgen Bielke med omkring 6,000 man i Bohus län och uppmanade allmogen till uppresning mot svenskarne. Han hade ock i början framgång samt intog större delen af landskapet, men Harald Stake förstod så väl använda sina till antalet underlägsna krigare, att den norske härföraren slutligen måste utrymma landskapet, sedan han förlorat större delen af sitt folk, all sin tross och tre standar. Äran af att under de båda danska krigen hafva eröfrat och åt Sverige bibehållit Bohus län tillkommer således hufvudsakligen Harald Stake, som också blef detta läns förste svenske guvernör 1658. I Maj samma år utnämndes han till riksråd samt fick af konungen till belöning för sitt läns tappra försvar en guldkedja och ett landtgods i Ermeland, hvaraf han dock aldrig kom i besittning, emedan detta land frångick Sverige i Olivafreden. Dessutom befordrades han i December 1659 till generallöjtnant och generalguvernör öfver Bohus län. Efter freden anlade och förbättrade han fästningarna Carlsten, Gustafsborg och Bohus, inrättade länets förvaltning på svenskt sätt och gjorde sig i allmänhet högt förtjent om detsamma. Först vid den höga åldern af nära 80 år nedlade han sitt guvernörs-embete 1677 och dog samma år den 28 September på sitt Hönssäter, der han ock var född.

Harald Stake gifte sig i Februari 1639 med *Magdalena Sparre* af Rossvik, då enka efter Stakes vapenbroder Johan Ekeblad, som stupade i slaget vid Wittstock 1636. Om henne berättas en sägen, som kan förtjena anföras såsom ett bevis, att sådana kunnat uppstå och blifva trodda så sent som i medlet af 1600-talet. En sommarafton, heter det, då fru Malin, herr Harald Stakes husfru, satt i sin sal på Hönssäter, öppnades dörren och in trädde en jungfru, så fin, ljuslett och fager, att fru Malin väl kunde förstå, det hon tillhörde elfvornas slägte. Den fagra elf-jungfrun bad att få låna fru Malins bröllopsklädning till sitt eget bröllop, som skulle hållas följande dagen, och fru Malin hade icke hjerta att afslå hennes begäran, utan lemnade klädningen åt flickan, som lofvade snart återställa den. Tredje dagen derefter fans också klädningen åter i salen, men ingen hade sett någon bära dit densamma. Den var nu, till fru Malins stora förvåning, fullsatt med spännen och andra prydnader af finaste guld och dessutom var vid klädningen fästad en dyrbar guldring med rika ädelstenar, hvilken sedermera länge förvarades inom slägten.

Sedan fru Malin dött 1657, ingick Harald Stake vid 64 års ålder i Augusti 1662 nytt gifte med *Karin Bielke*, dotter till riksrådet Clas Bielke, som en tid ansågs såsom den rikaste man i Sverige, men för sin tillgifvenhet mot konung Sigismund blef dömd till döden och utfördes till afrättsplatsen på Linköpings torg år 1600, der han dock på sin systers, drottning Gunillas förbön blef benådad och lefde sedermera såsom landsflyktig i Polen, till dess Gustaf Adolf tillät honom återvända till fäderneslandet. Hans dotter Karin blef först gift med hofstallmästaren Knut Ulfsparre till Öjared i Westergötland, och sedermera med majoren Carl Lillie af Aspenäs, en af Harald Stakes krigskamrater, efter hvilken hon var enka sedan 1653, då hon vid 63 års ålder trädde i nytt äktenskap med Harald Stake. Det åldriga paret lefde likväl ännu tillsammans i öfver 15 år, och fru Karin öfverlefde denne sin tredje man i 18 samt dog 96 år gammal i April 1695. Hon tillförde sin man stora rikedomar, men gjorde alltid det vackraste bruk af dessa och var i hela landet högt aktad för sin ovanligt omfattande välgörenhet. Hon hade inrättat en skola för bygdens fattiga barn, der de undervisades både i läsning och i handaslöjder, höll en särskild skomakare, som arbetade endast åt de fattige, likasom hennes egen käraste sysselsättning var att sy kläder åt de fattiga och att undfägna dem i en vid hennes gods Öjared särskildt för fattige kringvandrandes herbergerande inredd byggning. Hon har äfven gjort sig känd genom sin »Sorgekalk», då hon efter sin andre mans död uppritade en kalk och inom dess bräddar tecknade om sin ätts och sina egna sorgliga öden en kort berättelse, hvilken under titel »Karin Bielkes Sorgekalk» blifvit tryckt och mycket spridd såsom folkläsning.

Med sin första hustru hade Harald Stake tio barn, men efter honom gjorde sig ingen af hans ätt mera bemärkt, och den utdog med hans sonsons son, volontären vid Skaraborgs regemente Harald Gustaf Stake 1795.

Simon Grundel-Helmfelt, friherre till Nyenhusen i Österbotten, herre till Iserskij och Rosana i Ingermanland samt till Nyslott i Finland, son till borgmästaren i Stockholm Jakob Grundel, var född i Stockholm den 25 September 1617. Han fick en god undervisning och egde mera vetenskaplig bildning än de fleste krigarne, som gjorde sitt rykte under trettioåriga kriget. Vid 17 års ålder fick han såsom page åtfölja den beskickning, som under riksrådet Johan Skyttes ledning afgick till England 1634. Tre år derefter fick han äfven åtfölja svenske residenten Spiring Silfverkrona under en beskickning till Holland och tjenstgjorde under tre år i denna beskicknings kansli, hvarigenom han sattes i tillfälle att inhemta grundlig kännedom om nederländska republikens inre och yttre förhållanden. Hans håg stod likväl mera åt krigareyrket än åt den diplomatiska banan, och han stannade derföre ett helt år i Utrecht för att studera befästningskonsten, hvilken man då ansågs bäst inhemta i Nederländerna. Hemkommen till fäderneslandet, fick han åtfölja Torstensson, då denne 1644 reste ut att

taga öfverbefälet öfver svenska härarna i Tyskland efter Banér, och blef då anstäld vid fortifikationsstaten samt tjenstgjorde under dåvarande generalqvartermästaren Marderfeldt och biträdde vid alla belägringar under Torstenssons fälttåg. I slaget vid Leipzig 1642 utmärkte han sig så, att Torstensson gaf honom befälet öfver ett kompani vid lifregementet, kalladt »det gamla blå», der han blef öfverstelöjtnant 1645. Under tiden hade han tagit verksam del i Torstenssons alla fälttåg så under tyska som danska kriget, i hvilket senare Helmfelt ledde belägringen af fästningen Christianspriis, hvilken han ock intog. Han skulle nu afgå till Holland för att påskynda afsändningen af den flotta, hvilken svenska regeringen derifrån väntade, men blef af motvind uppehållen vid ön Femern, som kort derefter togs af danskarna, då Helmfelt blef fången, men under följande året, 1645, utvexlad. Nu skyndade han åter till hären i Tyskland och utmärkte sig i slaget vid Jankow samma år, hvarefter han erhöll sin nyssnämnda befordran till öfverstelöjtnant, efter att förut både under slaget och under tåget till Magdeburg hafva gjort generaladjutants-tjenst. Följande året, 1646, blef han adlad med namnet *Hjelmfelt* — han hette förut Grundel — men utbytte sedermera, då han 1674 blef friherre, sitt adelsnamn mot. *Grundel-Helmfelt,* under hvilket han är mest känd. Under året 1646 blef han också general-qvartermästare vid svenska hufvudhären i Tyskland och öfverste för ett dragon-regemente. Sedan han vid Rhein am Lech blifvit svårt sårad af en musketkula, blef han af Carl Gustaf Wrangel, som nu fått öfverbefälet efter Torstensson, förordnad till kommendant i Leipzig för att bättre kunna vårda sin helsa; men innan Helmfelt tillträdde denna befattning, blef kulan lyckligen utdragen och Helmfelt fortfor att tjenstgöra vid hufvudhären samt bidrog väsentligen till eröfringen af Schweinfurt. Hans helsa fordrade dock nu ett lugnare lif och han förordnades derföre till öfverkommendant i Stade samt de öfriga fästningarna inom Bremens område.

Här stannade Helmfelt till krigets slut, hvarefter han 1649 blef öfverste för hela svenska artilleriet och fick uppdrag att fördela det mellan fästningarna somt ordna detsamma efter ett gemensamt system. Det utgjordes nemligen till största delen af kanoner, tagna från fienden vid olika tider och tillfällen, samt var således till konstruktion och styrka utaf mycket skiljaktig beskaffenhet. Nu skulle det bringas till öfverensstämmelse med de nyaste förbättringarna inom artilleriet och således de svagare pjeserna omgjutas, lavetter och annat tillbehör förbättras, o. s. v. Dessa bestyr upptogo Helmfelts verksamhet under de följande åren och 1650 blef han krigsråd för att gemensamt med de öfriga ledamöterna i krigskollegium genomföra denna det svenska artilleriets omskapelse.

När efter Carl Gustafs anträde till regeringen det polska kriget blef beslutadt, sändes Helmfelt med artilleriet till Stettin och fick befallning att derifrån föra detsamma in i Polen, då Wittenbergs här dit aftågade, hvilket uppdrag Helmfelt fullgjorde så skickligt, att, när

konungen förenade sin styrka med Wittenbergs, befordrade han Helmfelt till generalmajor 1655. Sedermera åtföljde Helmfelt konungen under polska kriget till dess det ryska begynte, då Helmfelt 1656 utnämndes till guvernör i Riga, genom hvars försvar mot ryssarne han egentligen först tillvann sig en allmännare uppmärksamhet. Vid sin ankomst till Riga fann han många bristfälligheter å stadens fästningsverk, dem han skyndade att afhjelpa, samt ordnade försvaret på det mest ändamålsenliga sätt. Förloppet af belägringen hafva vi i det föregående omtalat. Under dess fortgång blef Helmfelt af en lavett-spilra träffad i hufvudet så, att hufvudskålen bräcktes, men äfven på sjuksängen upphörde han icke att taga noggrann kännedom om alla försvarsanstalterna och bibehöll ledningen deraf. Honom tillföll ock hufvudsakligen äran af stadens räddning.

Efter belägringens upphäfvande lät Helmfelt ytterligare förbättra Rigas försvarsverk och försåg staden med förnödenheter af alla slag, tillräckliga äfven under en längre belägring. Genom den nöd, som der rådt under den nu lyckligen öfverståndna belägringen, hade pestartade sjukdomar uppkommit, som bortryckte en stor del af befolkningen. Endast i Helmfelts hus dogo 21 personer och deribland tre af hans barn. Sjelf förblef han dock lika oförtruten och vaksam som förut. Genom sina kunskapare tog han noggrann kännedom om alla ryssarnes förehafvanden, och då desse genom sina kunskapare erforo, att han ständigt var på sin vakt, uteblefvo de tilltänkta nya anfallen.

Deremot blef Riga under följande året, 1657, anfallen af en litauisk här undar Gosiewskis befäl, som ända från September detta år till i början af det följande blokerade Riga och sökte stänga det från all tillförsel; men Helmfelt gjorde flera lyckliga utfall, förde proviant in till Riga i åsynen af litauiska lägret samt öfverrumplade åtskilliga af fiendens skansar. Så stormade han Kobrons skans, hvarvid 500 af fiendens folk nedhöggos och ännu flera blefvo fångar eller drefvos på flykten, hvarefter han med 500 man angrep en annan af grafvar, vallar och palisader skyddad förskansning så häftigt, att 3,000 der förskansade fiender ej hunno sätta sig till motvärn, innan svenskarne voro midt ibland dem och nedgjorde större delen. Under detta utfall tog Helmfelt 21 standar, flera kanoner och en stor myckenhet ammunition, hvarjemte Riga nu blef från fiendens tagna förråd rikligen försedt med proviant och belägringen måste upphäfvas.

Till belöning för dessa förtjenster blef Helmfelt 1658 befordrad till generallöjtnant och utnämndes följande året till generalguvernör öfver Ingermanland och Keksholms län samt utvecklade under de följande åren en ganska förtjenstfull verksamhet i denna omfattande embetsutöfning. Den fortfor flera år efter Carl Gustafs död, först till Augusti 1664, då Helmfelt utnämndes till rikstygmästare, samt sedermera å nyo från September 1668 till Januari 1673, då han blef riksråd. Under året 1668 hade han tillika blifvit fältmarskalk. Hans år 1662 afgifna embetsberättelse vittnar hvilken noggrann kännedom han tagit om de

särskilda förhållandena inom de landskap han styrde och huru mycket han då redan uträttat för deras förkofran. Den är också affattad med en reda i uppställningen och en klarhet i framställningssättet, som eljest äro högst sällsynta i den tidens embetsskrifvelser[1]).

Innan Helmfelt inträdde i utöfningen af sitt riksrådsembete, önskade han för sin helsas återställande begagna någon tysk helsobrunn; men då svenska trupper vid denna tid sammandrogos i Pomern för att inrycka i Brandenburg, fick han befallning att öfver dem taga befälet, till dess Carl Gustaf Wrangel, som då var riksmarsk, hunne anlända. Så snart detta skett, lemnade Helmfelt hären; men under tiden hade det blifvit så oroligt i det inre af Tyskland, att Helmfelt fann rådligast resa till Hamburg, hvarifrån han trodde sig lättare kunna komma öfver till Sverige. Jemte några andra svenskar, som varit utrikes, begärde han af danska regeringen pass för att få återvända till Sverige, men detta vägrades och danska utliggare i Hamburg sökte bemäktiga sig hans person. Han lyckades dock undgå deras stämplingar och finna en tillflykt i Stade inom det Sverige tillhöriga bremiska området, men för en återfärd derifrån till fäderneslandet fans ingen annan utsigt än att först komma öfver till England, der alltid någon sjölägenhet borde kunna finnas till Sverige. Dock följdes han äfven här af danska utliggare och, så snart han betingat sig plats på något engelskt fartyg, blef dess resa instäld. Omsider lyckades han dock obemärkt komma om bord på en engelsk jakt, som infunnit sig för att till England afhemta en fransk ambassadör; men fartyget blef så hindradt af stormar och motvind, att det måste hålla sjön en hel månad, och slutligen blef det väderdrifvet till holsteinska kusten, der det utanför Glückstadt måste ligga för ankar i femton dagar. Den danske kommendanten i staden, som fått veta att Helmfelt fans om bord, sparade hvarken löften eller hotelser för att få honom i sitt våld, men jaktens befälhafvare vägrade att utlemna honom, och omsider uppblåste en gynnande vind, så att jakten nyårsaftonen 1675 inlopp i Londons hamn. Under vistandet i London hade Helmfelt flera gånger företräde hos konung Carl II, hvilken han, såsom han sjelf berättar, sökte »styrka till en god förtrolighet med Sverige och dess konung». Af Carl II erhöll han ock för öfverfarten till Sverige ett engelskt örlogsfartyg, på hvilket han lyckligen anlände till Göteborg i April 1676. Härefter fick han närmast under Carl XI öfverbefälet i kriget mot danskarne och de båda ärofulla segrarna vid Halmstad i Augusti samt vid Lund i December samma år vunnos under hans ledning.

I slaget vid Landskrona den 14 Juli 1677 anförde Helmfelt venstra flygeln. Kort före slaget skall han, medan han under ett stort askträd å Lillehed i stadens närhet intog sin frukost, jemte konungen, Rutger von Ascheberg, Nils Bielke och några andra af det högre befälet, hafva

---

[1]) Se »Generalguvernören Simon Grundel-Helmfelts berättelse af år 1662» i Handlingar rörande Skandinaviens historia. XXXI: 496—515.

omtalat en dröm eller aning hvilken han haft, att han skulle stupa under det förestående slaget. Konungen skall då svarat honom, att dylika aningar icke voro att förakta, utan fältmarskalken borde den dagen hålla sig ifrån valplatsen och icke så, som han plägade, blottställa sin person. Men när Helmfelt under striden såg den af honom anförda flygeln i fara att öfverflyglas af den till antalet öfverlägsna fienden, satte han sig i spetsen för de honom närmast omgifvande sqvadronerna och störtade sig med vanlig djerfhet mot danskarnes leder, då han i detsamma af en kula träffades i bröstet och dog kort derefter.

Helmfelt var en ovanligt duglig och bildad krigare, som vunnit sitt egentliga rykte såsom artillerist samt vid anfallet och försvaret af belägrade städer, men som emellertid vid slutet af sin lefnad visade en framstående härförareförmåga äfven vid ledningen af vida mera omfattande krigsföretag. Han skildras för öfrigt såsom begåfvad med ovanligt jemnt lynne, hvilket rubbades hvarken af medgång eller motgång. Han läste gerna, när hans tid det medgaf, och sökte ofta uppbyggelse i andeliga skrifter. Öm make och god husbonde, var han mycket afhållen af alla, som omgåfvo honom, men höll alltid god ordning bland sina underhafvande och tillät intet sjelfsvåld. Mot fattiga var han välgörande och visade sitt nit för kunskapers befordrande genom att till Upsala akademi skänka 17,000 rdr, en då för tiden vida mera betydande summa än nu, såsom fond för stipendier till unga, hoppgifvande studerande. Han var två gånger gift, först 1647 med Margaretha von Truchses af sachsisk börd, och, sedan hon dött 1655, ingick han följande året nytt gifte med Margaretha Hedvig von Parr, dotter af en brandenburgisk öfverste, friherre Dominicus von Parr. Med sin första hustru hade han tre söner och tre döttrar, med den senare en dotter, hvilka alla dogo i barndomen, utom sonen Gustaf, som ansågs såsom ett underverk af tidig lärdom, redan vid 10 års ålder uppträdde såsom opponent på ett prestmöte i Narva, förstod och kunde tala hebreiska, grekiska, latin, fransyska, tyska, engelska, italienska, spanska, holländska, ryska och polska, oberäknadt modersmålet, blef redan vid 18 års ålder promoverad juris doktor vid Leydens universitet samt 21 år gammal utnämnd till assessor vid wismarska tribunalet, men dog redan 1674, samma dag som hans far blef friherre. Simon Grundel-Helmfelt slöt således sjelf sin friherrliga ätt och är begrafven i Stockholms Storkyrka, der hans grafvård af marmor ännu finnes.

Flere andre Carl Gustafs krigare skulle visserligen kunna anföras, men dels hafva de gjort sig kända hufvudsakligen genom enstaka bragder, såsom *Paul Würtz*, genom försvaret af Krakau och Stettin, *Bülow* genom det af Thorn, *Clas Stjernsköld* af Trondhiem o. s. v., hvaremot nästan alla uppgifter saknas om deras öden för öfrigt, dels, hvad andra bland dessa krigare beträffar, såsom *Rutger von Ascheberg*, *Erik Dahlberg* m. fl., få vi tillfälle att framdeles till dem återkomma, då deras

verksamhet blef mera omfattande än den underordnade, hvari de utmärkt sig under Carl Gustafs regering.

Riksdagen i Göteborg 1660.

Vid slutet af året 1659 var Sveriges ställning ganska bekymmersam. De lysande förhoppningar, med hvilka Carl Gustaf begynt det senare kriget mot Danmark, hade försvunnit, den ena efter den andra. Numera fans ingen utsigt att lägga hvarken danska riket eller ens Norge i dess helhet under Sverige. Fyen, med dervarande svenska trupper, hade förlorats. En svensk här stod visserligen ännu i närheten af Köpenhamn, men mera såsom en hotande än en verklig fara för den danska hufvudstaden. Större delen af Pomern var i fiendens våld. Af alla svenska eröfringarna i Preussen återstodo endast Elbing och Marienburg. Hela Kurland hade gått förloradt, med undantag allenast af det föga betydande Bautzke. Inom riket hade nöden och penningebristen högst betänkligt tilltagit. Större delen af befolkningen var utblottad och uttröttad, längtan efter fred allmän.

Underhandlingar om fred voro nu ock flerstädes i gång. Redan i September 1659 hade de svenska sändebuden anländt till Preussen för att söka på allvar tillvägabringa fred med Polen, hvarför man nu äfven der var ganska benägen, emedan man blifvit alltmera missbelåten med de senaste bundsförvandterna, kejsaren och kurfursten af Brandenburg, samt dessutom befarade anfall både af ryssar, kosacker och tatarer. Alla underhandlingar voro likväl den tiden så besvärade af formaliteter och omgångar, att först mot slutet af året en ort för sammanträdena blef bestämd och underhandlingarna kunde begynna, hvarvid Carl Gustafs anspråk nu blifvit så nedsatta, att han för sina ombud förklarade sig åtnöjas, om Johan Casimir afstode från svenska konungatiteln och hela Lifland. Ännu vid årets slut var dock ingenting afgjordt.

Till Holland skickades, såsom redan är nämndt, Peter Julius Coijet redan i Augusti 1659 för att söka tillvägabringa förlikning med den nederländska republiken och göra den benägen att medgifva åt Sverige fördelaktigare fredsvilkor med Danmark; men hans förespeglingar om nya landvinningar och handelsfördelar för Holland hade lika liten inverkan på den nederländska republiken, som dylika i samma syftning förut haft på den engelska, utan båda sjömakterna fortforo att hålla sig troget vid de öfverenskommelser de ingått i Haag.

Med Danmark fortgingo likaledes fredsunderhandlingarna och efter nederlaget på Fyen måste konungen äfven åt detta håll betydligt nedsätta sina anspråk. Han var nu villig att afträda Trondhiems län och Bornholm, men fordrade i stället Aggerhus län och, för att underlätta afträdandet deraf, anordnade han mot slutet af året ett infall der från Bohus län, under ledning af den gamle fältmarskalken Lars Kagg och

af Harald Stake. Kagg, ehuru nära 70 år gammal, »sönderskjuten och utarbetad», såsom han sjelf om sig yttrade, åtog sig dock detta mödosamma värf midt i vintern, »emedan han såg konungens stora besvär». Han lyckades också skingra en här af väpnad allmoge vid Glommen och blokerade Hald, men kunde icke stanna der af brist på lifsmedel. Hans bref vittna ock om hvilka oerhörda försakelser de svenska krigarne fingo underkasta sig. »Det har varit soldater», skrifver han, »som icke på tio dagars tid smakat en bit bröd och ej haft annat att dricka än isvatten. Alla hus hafva varit öfvergifna. Den enda föda, man kunnat åtkomma, har varit kött utan salt. Kölden har varit så stark, att ryttarne frusit ihjel på sina hästar, så ock knekten på fältvakten. Likväl har man icke hört en man knota.» Bristen på födoämnen i förening med årstidens stränghet hindrade honom att företaga en formlig belägring och till en stormning kunde han ej förmå dalkarlarne, som utgjorde en väsentlig del af hans lilla här. Från den 13 Januari till den 22 Februari 1660 stannade han dock utanför Hald och besköt staden häftigt, äfven med glödande kulor, men då besättningen ej häraf förmåddes att gifva sig, måste de anfallande åter draga sig inom svenska området.

Detta fälttåg mot Norge var emellertid af icke ringa vigt, emedan fredens afslutande väsentligen berodde deraf. Carl Gustaf synes vid denna tid allvarligt sträfvat att få slut på sina långvariga och mot så många fiender förda krig. Med Ryssland hade han redan afslutat ett treårigt stillestånd, med Polen tycktes ock fred vara nära förestående, då han så betydligt nedsatt sina fordringar, och för ett krig i Tyskland hade han aldrig visat sig synnerligen hågad samt var det än mindre nu, sedan Frankrike ingått fred med Spanien och de förändrade förhållandena i England icke gåfvo honom någon utsigt till bistånd derifrån. Freden med Danmark åter berodde på Trondhiems och Bornholms afträdande, hvilket Carl Gustaf, såsom nyss nämndes, nu ville medgifva, men endast i utbyte mot Aggerhus län, hvars besittningstagande således måste föregå fredens afslutande.

Den svenska hären i Danmark var emellertid i hög grad sammansmält och nya utskrifningar behöfdes för att åter göra den någorlunda fulltalig samt dymedelst kunna gifva mera eftertryck åt fredsunderhandlingarna. För detta ändamål, så väl som för beredande af nödiga penningetillgångar, lät konungen kalla ständerna att sammanträda till allmän riksdag i Göteborg den 15 November 1659. För att möta dem, afreste han från Seland, lemnade befälet öfver svenska hären der och å de smärre öarna åt pfaltzgrefven af Sulzbach, samt ankom julaftonen till Göteborg, der han fann före sig sin gemål och sin nu fyraårige son.

De ofrälse ståndens ledamöter hade infunnit sig temligen mangrant å den utsatta tiden, men de flesta bland adelns dröjde till fram på nyåret, och konungens fördröjda ankomst samt den derefter infallande julhelgen föranledde, att riksdagen öppnades först den 4 Januari 1660, då konungens proposition afläts till ständerna. Han hade till

landtmarskalk förordnat landshöfdingen i Kronobergs län friherre *Gustaf Posse*. Erkebiskop Lenæus hade, af ålder och sjuklighet hindrad att sjelf infinna sig, anmodat biskopen i Linköping *Samuel Enander* att föra ordet inom presteståndet. Borgmästaren i Stockholm *Johan Prytz*, var borgareståndets samt bonden *Per Eriksson* från Upland bondeståndets talman.

Konungen helsade ständerna med en »märkelig oration», hvari han utförligt redogjorde för så väl orsakerna till som hela förloppet af det pågående kriget samt för rikets tillstånd och förhållandet både till dem, »som hafva namn af vänner, och till de många fienderna samt till andra, som under vänskaps namn och sken med våra fiender colludera», hvilket allt visade nödvändigheten, att något måste göras för att komma rikets behof till hjelp, »ehuru väl besvären fast många voro och hans kongl. maj:t icke okända».[1]) De särskilda ståndens talmän svarade, hvar å sitt stånds vägnar, och presteståndet erinrade i sitt tal om att den unge fursten, som nu satt nedanför konungens tron, borde hyllas som Sveriges arffurste.

Följande dagen började ständernas förhandlingar. Efter gammalt bruk skickade de särskilda stånden helsningsdeputationer till hvarandra, hvilket ej aflopp utan all förargelse. Adelns deputerade till borgareståndet ansågo sig ej hafva blifvit med tillräcklig aktning mottagne, och böndernes ordförande inblandade i sitt tal till presteståndet åtskilliga klagomål öfver adelns ständigt tillväxande inkräktning af krönogodsen samt öfver den myckna nya »skrifvare- och skräddare-adeln», hvilket sistnämnda uttryck dock ej kunde tillämpas på någon annan än Christinas förre hofskräddare Lejonkrona, den ende af hans yrke, som dittills blifvit svensk adelsman. Enander förmanade ock bönderne i sitt svar att »tala varliga».

Både adeln och presterne hade för öfrigt infunnit sig vid denna riksdag föga talrikt. Första klassen på riddarhuset räknade 5 grefvar och 22 friherrar, den andra endast 9 ledamöter, den tredje omkring 130. Presteståndet utgjordes af 2 biskopar, 2 superintendenter och 45 konsistorii-ledamöter eller kyrkoherdar. Borgareståndet synes äfven varit föga talrikt, dock saknas förteckning så öfver dettas som öfver bondeståndets ledamöter.

De första veckorna upptogos för det mesta af öfverläggningar rörande utskrifningen och bevillningarna. Genom särskilda kungliga propositioner hade hvart stånd för sig blifvit underrättadt om konungens önskningar i dessa hänseenden. Inom de särskilda stånden hördes mycket knot öfver de många bördorna och icke mindre öfver hvarandra. Adeln klagade öfver fogdarnes godtyckliga förfarande mot deras bönder, vid utskrifningar och gärders utkräfvande, samt att deras bönder vid utskrifningar undanstucko sina söner och drängar. Prester-

---

[1]) Se Relation om 1660 års riksdag i Göteborg af *Petrus Petri Grubb* i Handlingar rörande Skandinaviens historia, XXVIII: 177.

skapet klagade öfver adeln, som »utsträckte sina privilegier och slog folket under sig», presterne till förfång, emedan deras tionde minskades genom nya säteriers uppkomst och presterne nu mer än förut måste bidraga till utskrifningar. Upsala stifts fullmäktige påstodo, att de fått gifva 100 rdr för en karl, Göteborgs stifts, att de gifvit 140 rdr till karlen sjelf, 10 till hans fader och 20 till kaptenen, som skulle godkänna honom. Borgarena besvärade sig öfver tullarna och än mera öfver handelskompanier och monopolier samt öfver kommerskollegium, såsom dessas försvarare. Bönderne klagade öfver sina utlagor, öfver tullar och acciser samt framför allt öfver adeln och öfver de dagsverken, hvilka de hemman, som kommit under frälset, måste utgöra till adeln, i stället för dem, hvilka de tillförene utgjort till kronans slott och ladugårdar. Genom 1652 års riksdagsbeslut hade dessa dagsverken blifvit bestämda till visst belopp; men bönderne nekade, att de beviljat dem, och klagade dessutom, att de mångenstädes finge utgöra de gamla dagsverkena till kronan, jemte de nya till adeln. På dessa sina klagomål fingo bönderne ej alltid vänliga svar. Adeln förehöll dem, att utskrifningens tyngd blefve bäst afhjelpt, om man visade mera beredvillighet att gå rikets behof till mötes. Presterne rådde dem att »vara roliga, se tiden an och gripa sig det närmaste de kunde». När bönderne fått höra, att presterskapet åt sig utverkat någon lindring i den så kallade råg- och riksdalers-hjelpen, förfrågade de sig hos adeln huru dermed sig förhölle, men fingo till svar, att de icke borde befatta sig med hvad som ej angick dem. I allmänhet väckte de stora fordringarna mycket bekymmer inom de särskilda stånden, och äfven inom rådet höjde sig nu röster för tillvägabringande af snar fred, om det ock måste ske medelst ytterligare eftergifter. Riksrådet Carl Mörner bad konungen afstå från anspråken på Aggerhus län för att så mycket snarare vinna fred, hvaraf landet var i så stort behof; men härvid inföll konungen med en eljest hos honom ovanlig häftighet: »Gören I fred bättre än jag, om I kunnen! De, som sitta hemma och grisa och göra ingenting för fäderneslandets tjenst, äro mest stora i orden. Jag har för längesedan befalt rådet ordna rikets inkomster och utgifter. Hvarföre har det icke skett?» Efter en dylik tillrättavisning vågade ingen af de öfriga riksråden någon framställning i samma syftning, men bland ständerna och synnerligast inom de ofrälse stånden började man mer och mer knota öfver de ständigt ökade bördorna. Då detta berättades för Carl Gustaf, sade han: »Helsa och bed de högmögende ständerna tiga, ty jag ensam är konung och den som har rättighet att döma häröfver.» Det syntes, huru vanan att befalla och af sina krigare blifva punktligt åtlydd gjort konungen mer och mer öntålig för motsägelser, och hans anseende var äfven så stort, att man lika litet inom stånden som inom rådet vågade motsätta sig hans fordringar, ehuru ständerna icke underläto att uttala sin önskan efter snar fred eller åtminstone att konungen måtte stanna inom landet.

Särskildt anhöll preståndet genom ett till konungen afsändt utskott, att han ville behjerta deras stora nöd och olägenheter för ståndet att underhålla krigare, under förklaring att ståndet i öfrigt gerna ville göra konungen allt möjligt understöd; men konungen föreställde dem, huru han hade fiender på alla sidor och ingen, på hvilken han kunde förlita sig, såsom på en vän, utan endast på Gud, sina vapen och sitt rike. Ehuru han ofta och på allt görligt sätt sökt med hvar och en af sina fiender särskildt komma till en dräglig fred, såg han ännu icke annat för sig än krig till lands och vatten. Hans krigsmakt var förminskad, och likväl behöfde han en ansenlig här till landets försvar. Man borde ock besinna, att han sedan polska krigets början värfvat 50,000 man, utan att Sverige dem bekostat. Han insåg ganska väl presterskapets så väl som rikets öfrige inbyggares stora besvär och olägenheter samt hade derföre ganska nödigt anmodat dem om ytterligare bistånd; men ville presterskapet nu öfverväga rikets tillstånd och denna gången bispringa konungen, så ville han aldrig mera detsamma derom bemöda samt lofvade att framdeles på särdeles sätt ståndet ihågkomma, hvarefter ståndet också visade sig medgörligare.

Fredsunderhandlingarna med Danmark fortgingo emellertid, och konungen fordrade nu danskarnes utlåtande öfver det svenska förslaget samt tillförlitlig försäkran af de tre medlande makterna — Frankrike, England och Holland — om deras garanti för freden. »Denna garanti», skref han, »är grundfästet för freden och det enda, som kan afhålla Danmark från vidriga företag i framtiden.» För en sådan garanti hade dock de holländska sändebuden inga fullmakter och härom måste således först skrifvas till Haag. Hufvudsakliga hindret för fredens afslutande var dock konungens ihärdigt fortsatta yrkande att erhålla Aggerhus län såsom ersättning för Trondhiems och för Bornholm. Härom skref Schering Rosenhane till Per Brahe från Helsingör i Februari 1660: »Om vi ej ge efter, vinnes ingen fred, och republikerna förklara äfven krig. De fordra, att vi afstå Aggerhus. Dermed kan vinnas roskildska freden, naturligtvis utan Trondhiem, och tillika de fem små länen i Norge, alla adliga godsen i Skåne samt derpå följande fred med Polen, kanske med kejsaren, eller ock mäktig hjelp. Nödvändigheten måste drifva oss till fred, synnerligen militiens missnöje och släta tillstånd».

Oaktadt allt detta kunde konungen ej förmås gifva efter i denna punkt. Pfaltzgrefven af Sulzbach, som nu förde befälet öfver svenska hären på Seland, fick befallning att, om kölden fortfor, gå öfver till Fyen för att åter tvinga denna ö under svensk lydnad. Då från Norge inberättades, att sjukdomar började härja bland dervarande svenska trupper, sändes riksrådet Carl Lewenhaupt och generalmajoren Gustaf Oxenstierna att inhemta närmare underrättelser om tillståndet. En bland de öfrige generalerne sändes till norska staden Fredriksstad för att undersöka, om den kunde tagas af den styrka, som ej behöf-

des för att innesluta Hald. Vore detta omöjligt, skulle dalkarlarne med något rytteri skickas att intaga Winger (Kongsvinger) skans. Om den och Hald eröfrades, så kunde man vid Eidswold och Näs' prestgård fatta fast fot och derefter, fram på sommaren, sedan förstärkning kommit, intaga Fredriksstad.

Dessa anordningar, anbefalda i slutet af Januari, voro, jemte föreskrifterna till de svenska fredsunderhandlarne i Danmark, de sista åtgärder Carl Gustaf vidtog för att tilltvinga sig en sådan fred, han ville medgifva, ty vid denna tid kallades han hastigt och oförmodadt bort från sin verksamma bana, sina vidtfamnande planer.

Carl Gustafs död.

Carl Gustaf, en af de verksammaste och rörligaste män, som någonsin burit en krona, hade likväl en kropp, som borde utgjort ett väsentligt hinder för denna rörlighet. Han var kort och tjock till växten och synnerligast under de senare åren hade hans fetma betydligt tilltagit. Äfven hans helsa var ej pålitlig. Andedrägten var ofta besvärad af tyngd och hosta, som tilltog i samma förhållande som fetman. Matordningen var heller icke den bästa och följaktligen också icke matsmältningen, ty konungen åt vanligen både för mycket och för fort. Tillika bodde inom denna dästa och oviga kropp den lifligaste ande, med ett verksamhetsbegär, som aldrig kunde tillfredsställas, och en inbillningskraft utan gräns. När motgångarnes tid kom, när verksamheten mer och mer stäcktes, när inbillningskraften ej längre fick sväfva ut i gigantiska framtidsplaner, utan mer och mer rufvade öfver lidna förluster — då blef också helsan allt mera ohjelpligt bruten. Carl Gustaf hade visserligen en ovanlig själsspänstighet, som i allmänhet bar motgångarna med beundransvärdt jemnmod, men de hade under det sista året varit allt för många och allt för tätt följt på hvarandra, missräkningarna hade varit allt för stora, förödmjukelserna allt för känbara för hans stolta sinne, att icke slutligen detta jemnmod skulle rubbas, och ju mera han bemödade sig att inom sitt eget bröst stänga sina bekymmer, desto mera led hans helsa deraf.

Den 11 Januari 1660 hade konungen bevistat Christer Bondes begrafning. Samma afton kände han sig illamående, och snart tillkommo feberrysningar, allmän mattighet, tryckning under bröstet, tung andedrägt, hufvudvärk, törst och svår hosta. Ovan vid allvarsamma sjukdomar, ville han ej afhålla sig från sina vanliga arbeten, hvarigenom sjukdomens häfvande försvårades. Genom användandet af kraftiga läkemedel inträdde dock någon förbättring under den 4, 5 och 6 Februari. Konungen började åter arbetena med riksdagsärendena och sysselsatte sig den 7 Februari med de kinkigaste bland dessa — ständernas besvärspunkter. Sedan han ända till sent på qvällen varit upptagen häraf, inträffade under natten ett svårare utbrott af sjukdo-

men, som tillika visade sig mera elakartad än förut. På konungens egen begäran blef han åderlåten och af blodets upplösta beskaffenhet insågo läkarne den nu öfverhängande lifsfaran. De följande dagarne blef ock sjukdomen alltmera betänklig, och den 10 ville konungen af sina läkare hafva ett bestämdt yttrande, om fara var för lifvet. »Säg mig, om jag skall dö?» sade han. »Säg det uppriktigt, ty jag har aldrig varit rädd för döden och är det ej heller nu.» Svaret var icke lugnande, och redan samma dag tillkallades själasörjaren, doktor Emporagrius. Efter dennes besök talade konungen med sin syster, Maria Euphrosyna, om rikets förvaltning under hans sons minderårighet, men emellanåt flögo hans tankar tillbaka till hvad som mest grämde honom. Han suckade djupt och utbrast: »Fyen, min syster, Fyens förlust blifver min död». Samma dag utnämnde han emellertid elfva nya riksråd och började anordningarna för riksstyrelsens förande efter hans död.

Tidigt följande morgon, den 11, kom Emporagrius, efter befallning, åter till konungen, hvilken ännu hade så mycken styrka qvar, att han, ledd af drottningen och Nils Brahe, förmådde gå in i hennes rum, der afhöra skriftermålet, göra sin syndabekännelse och mottaga nattvarden. Vid bekännelsen talade konungen nära en halftimme oafbrutet och redigt, erkände »sina många och stora synder, synnerligast i ungdomsåren; klagade ock, att han ej, såsom han velat, bort och saken behöft, kunnat vårda rikets inre förvaltning. Till dess försvar och bästa hade han dock aldrig sparat sig sjelf, aldrig skytt vakor eller arbete, faror eller bekymmer, hetta eller frost, hunger eller törst. Dock icke af dessa förtjenster, utan af Guds barmhertighet och Christi försoning allena, kunde han hoppas nåd och salighet.»

Under dagens lopp ökades dödstecknet och sjelf öfvertygad om det snart förestående slutet, uppmanade konungen nu drottningen och riksråden att genom snar fred skaffa riket säkerhet och lugn. Den 12 Februari blef han ännu svagare, hans testamente uppsattes, och han tog ömt afsked af sin gemål, sin syster och sina närmaste vänner. Till fältmarskalken Gustaf Stenbock sade han: »Låt se, min kära Stenbock, att I blifven lika trogen emot min son, som I varit mot mig, och öfvergif honom aldrig, så länge I lefven». När amiral Clas Bielkenstierna kom in till konungen, räckte denne honom handen och sade: »Farväl, min hederlige Bielkenstierna! Tack för hvar dag vi varit tillsammans!» Den gamle sjöhjelten förmådde ej svara, utan vände sig bort och torkade tårarna från sina väderbitna kinder. Mot natten ökades plågorna och konungen kunde ej mera ligga, utan hölls i armarna af riksmarskalken Gabriel Oxenstierna och af Nils Brahe. Vid midnatten tillkännagaf läkaren att döden nalkades. Konungen tog afsked af alla kringstående och begärde sitt testamente att underskrifva, hviket också skedde. Vid Emporagrii tröstande tilltal utbrast konungen: »Gud vare mig nådelig!» Dessa voro hans sista ord och kort efter deras uttalande afled han i Oxenstiernas och Brahes armar stilla,

lugnt, nästan omärkligt kl. mellan 1 och 2 på natten till den 13 Februari 1660.

Redan före och ännu mera efter konungens död utslogo på hans kropp en mängd svartblå fläckar, och håret började falla af. Genast uppstod och spridde sig ett rykte, att han blifvit förgiftad, hvilket likväl har ingen sannolikhet för sig samt motsäges af sjukdomens gång och yttringar. Troligast är, att konungens sjukdom varit från början en bröstfeber, med hvilken sedermera förenat sig i den staden gängse smittosamma och elakartade rötfebern.

Liket fördes till Stockholm och blef i ständernas närvaro den 4 November 1660 begrafvet med stor prakt och högtidlighet. Det nedsattes i gustavianska grafkoret vid Riddarholmskyrkan, till dess man längre fram hann uppbygga det carolinska [1]).

Carl Gustaf har blifvit mycket olika bedömd, allt efter den olika synpunkt, ur hvilken man betraktat honom. Ingen har dock bestridt, att han egde öfverlägsna, högst ovanliga själsförmögenheter, och skiljaktigheterna i omdömet hafva således gält det bruk, han gjort af dessa förmögenheter.

Framför allt var Carl Gustaf *krigare*. Dit lekte hans håg ända från första ungdomen, och han tycktes född för krigareyrket, då han, ännu icke 20 år gammal, kunde i den första strid, hvari han deltog, föra till seger de skaror, som under striden förlorat sina befälhafvare. Han hade ock nyss fylt sitt 25:te år, då han fick öfverbefälet öfver de svenska härarna i Tyskland, och ehuru kriget då var så nära sitt slut, att han ej hann utmärka sig genom några större bedrifter, fick han likväl tillfälle att redan lägga i dagen sin öfverlägsenhet. När han sedermera blef konung, hade han att välja mellan en fredlig regering, egnad åt sitt rikes upphjelpande ur det förfall, hvari Christinas slöseri och adelns omåttliga företräden bragt detsamma, eller en krigisk, som skulle öka dess område och bereda honom sjelf den ära, som då skattades högst af allt — den krigiska. Han insåg, att han i förra fallet skulle få en hård, ihållande, af ryktet föga beprisad strid att utkämpa mot den mäktiga högadeln, som äfven före hans uppstigande på tronen icke varit honom bevågen, men hvilken han i senare fallet kunde, likasom före honom Gustaf Adolf, föra till nya storverk, täflande med den verldsberömde konungens. Han bestämde sig ock snart för det senare valet, sedan han likväl först förmått adeln att underkasta sig fjerdepartsräfsten, för att någorlunda tillfredsställa de ofrälse ståndens anspråk och äfven konungens uppfattning af sin pligt mot dem. Han ansåg för öfrigt Sveriges styrka vara genom krig grundad och endast genom krig kunna upprätthållas, hvadan dess befolkning ock borde underkasta sig hvarje uppoffring för betryggande af rikets makt och anseende.

Så inkommen på den krigiska banan, ilade han under sitt första polska fälttåg från seger till seger, med en snabbhet och djerfhet samt

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XII: 213—217.

tillika en säkerhet i rörelserna, som väl förtjenade den benämning af »Nordens ljungeld», man gaf honom. Hans krigskonst var här en helt annan än hans store morbroders. Gustaf Adolf gjorde under sina tyska fälttåg i början endast långsamma framsteg, åtnöjde sig att intaga några fasta punkter, för att alltid hafva sitt återtåg betryggadt, och först när detta var iakttaget, samt hans egen och hans bundsförvandters styrka var sådan, att han med någorlunda sannolikt hopp om framgång kunde våga en större strid mot fienden, inlät han sig i en sådan samt fullföjde derefter med rastlös verksamhet sina framgångar. Carl Gustaf åter följde den krigskonst, som sedermera gjorde den förste Napoleon så berömd, att genast uppsöka fienden, hvarhelst denne samlat sig, slå honom ur fältet, skingra hans stridskrafter och först derefter bemäktiga sig de fasta platserna. I början tycktes också utgången fullt rättfärdiga detta djerfva krigföringssätt. Polackarne blefvo öfverallt slagna och skingrade, och med undantag af Danzig föllo de vigtigaste orterna så inom Preussen som i Stor-Polen utan svårighet i svenskarnes händer. Krigets fortsättning visade likväl, att Carl Gustaf icke lika säkert bedömt sin ställning i Polen som hans morbroder sin uti Tyskland. Att Carl Gustaf fördjupade sig i Polen och splittrade sina stridskrafter, i stället att hålla dem tillsammans i Preussen och sätta sig i fast besittning af de landskap, han från början ville vinna, var ett stort strategiskt misstag, som ytterligare förvärrades af det ännu större politiska att vilja göra sig till Polens konung, hvartill han lät förleda sig af sina lätt vunna framgångar och den hyllning, som egnades honom af polska krigareskaror, hvilka, när de ingen ledning hade att vänta af Johan Casimir, hellre slöto sig till den svenske konungen än till ryske czaren. Omisskänneligen underskattade Carl Gustaf alltför mycket Polens motståndskraft samt missförstod den der rådande sinnesstämningen, i det han betraktade såsom en hyllning åt sin personlighet hvad som i sjelfva verket icke var annat än ett val af ett mindre ondt framför ett ännu större. Detta olyckliga strategiska och politiska misstag föranledde emellertid alla de följande motgångarna och den bedröfliga utgång det polska kriget slutligen fick. Genom de svenska stridskrafternas spridning öfver en alltför stor yta framkallades alltför många stridigheter mellan dem och den polska befolkningen, hvartill kommo åtskilliga mindre väl beräknade politiska och förvaltnings-åtgärder, i följd af hvilket allt hos denna befolkning uppstod ett nationalhat mot svenskarne, hvilket slutligen gick ända derhän, att den hellre ville hafva ryssarne än svenskarne till vänner och ansträngde sig till det yttersta för att frigöra sig från dessa.

Emellertid, om man också måste frånkänna Carl Gustaf den säkra uppfattning af förhållandena i deras helhet, som i så hög grad utmärkte hans store morbroder, finner man dock hos honom i flera andra hänseenden ganska framstående fältherre-egenskaper, och för öfrigt får det väl erkännas, att man kan vara en ganska stor härförare utan att derföre vara en Gustaf Adolf. Carl Gustafs sätt att reda sig ur det i

så hög grad äfventyrliga vinterfälttåget till Jaroslaw, hans ledning af slaget vid Warschau, hans tåg från Polen till Holstein och Jutland, hans anordningar i allmänhet under de båda danska krigen hafva af kännare i krigskonsten blifvit högeligen beundrade, och det var icke misstag i de krigiska anordningarna, som förorsakade missödena under det senare danska kriget, utan samma missuppfattning af fiendens motståndskraft och samma förmätenhet att försaka det säkra myckna för att jaga efter det osäkra allt, som förut vållat olyckorna under de polska fälttågen. Hvad som särskildt utmärkte Carl Gustaf var den utomordentliga skicklighet, fyndighet, snabbhet och djerfhet, hvarmed han alltid förstod att till sin fördel begagna hvarje tillfällighet, vare sig för att vinna en framgång eller rädda sig från en öfverhängande fara. Genom denna förmåga godtgjorde han, så vidt det lät sig göra, sina misstag i den högre ledningen, och om han än stundom misslyckades i det hela, lyckades han dock ganska ofta i enskildheter. Både af sina befälhafvare och af sina soldater fordrade han mycket, men gaf dem också mycket och blottstälde sig sjelf lika mycket som någon krigare inom sin här. Mellan honom och hans krigare rådde också alltid en varm och fast tillgifvenhet. Han egnade dem en faderlig vård, och de visste, att de i honom hade både en far och en ledare, hvilken de också alltid följde med gladt mod, hvart han än förde dem.

Såsom krigare stod sålunda Carl Gustaf ganska högt, hvad man än kan hafva att anmärka mot honom såsom härförare i högre mening, men såsom *statsman* kan han ej ställas lika högt. Ingen svensk konung har inom så kort tid fört så många underhandlingar som han, och om man någon gång förebrått den svenska diplomatien brist på företagsamhet, så gjorde sig deremot Carl Gustaf skyldig till alltför mycken. Ända från det han blef konung förde han ständigt någon underhandling antingen om förbund eller fred, oftast samtidigt med flera makter och icke sällan på samma gång med sådana, som voro sig emellan fiendtliga. Han var derunder så fruktsam på förslag och på lysande löften, och hans förslag röjde ofta så äfventyrliga planer, att han efter hand väckte misstroende hos alla, med hvilka han underhandlade, och slutligen ej kunde vinna eller bibehålla någon enda pålitlig bundsförvandt, huru mycket han än sträfvade derefter. Han saknade dock icke ganska utmärkta egenskaper äfven såsom statsman. Det skarpa förstånd, den outtömliga fyndighet på utvägar, den ovanliga förmåga att göra sig till godo hvarje tillfällighet, som röjde sig hos honom såsom härförare, visade han äfven såsom statsman, men hans alltför lifliga inbillning förledde honom i denna senare egenskap till misstag, hvilka han såsom krigare endast delvis kunde godtgöra och hvilka för statsmannen förblefvo ohjelpliga.

Hans första större politiska företag, det polska kriget, har ofta blifvit strängt bedömt, såsom börjadt utan nödtvång samt endast för tillfredsställandet af hans krigslystnad och begär efter krigiskt rykte. Vigtiga politiska skäl funnos dock för detta krigs företagande, då ryska

härar redan närmade sig hjertat af Polen, och tillståndet i detta rike var sådant, att alla tecken bådade dess sönderfallande. Frågan var således nu, om Sverige skulle få någon del af det sönderfallande Polen eller om Ryssland skulle få största delen deraf, möjligen det hela, i hvilket fall Sverige otvifvelaktigt sedermera fått att kämpa med Ryssland om Ingermanland och Estland, troligen äfven om Lifland. Carl Gustaf tillkommer, såsom vi förut anmärkt, förtjensten af att hafva varit den förste svenske regent, som insett vådorna för Sverige af Rysslands förstoring, och redan detta vittnar om en statsmannablick af icke vanlig skarpsynthet. Det klandervärda ligger således visst icke i detta krigs företagande, hvartill dessutom Johan Casimir sjelf gifvit anledning genom sin vägran att erkänna Carl Gustaf för Sveriges konung, men väl deri, att denne, berusad af sina första framgångar, lemnade å sido hvad som varit krigets mål — att tillvinna Sverige de för detta rike vigtigaste delar af Polen — för att sträfva efter det hela eller åtminstone efter en vida större del deraf, än någon utsigt fans att för framtiden kunna med säkerhet försvara. Det var, såsom vi förut vid flera tillfällen anmärkt, Carl Gustafs olyckliga politiska misstag att vilja göra sig till Polens konung, som framkallade de följande motgångarna under polska kriget, ådrog Sverige Rysslands och Österrikes fiendskap samt lockade Danmark att anfalla Sverige. Hade han i stället börjat med eröfringen af Preussen och, mot dess afträdande till Sverige, erbjudit Johan Casimir sitt biträde att jaga ryssarne ur Polen, så hade svenskarne der uppträdt såsom befriare i stället för såsom förtryckare, de ryska härjningarna i Ingermanland, Estland, Lifland och Finland uteblifvit, Österrike icke haft någon anledning till krig mot Sverige och Danmark säkerligen aktat sig att börja ett sådant. Man kan anmärka, att i sådant fall Sverige gått miste om den största vinsten af Carl Gustafs så väl som af alla Sveriges krig — eröfringen af dess nuvarande södra och sydvestra landskap; men det är lika sannolikt, att Carl Gustaf, väl inkommen på eröfringarnas bana, efter eröfringen af Preussen vändt sig mot Danmark och med de vida större stridskrafter, hvaröfver han kunde förfoga, innan de medtogos af de blodiga striderna och de folködande fälttågen i Polen, tilltvingat sig samma landskap, möjligen äfven Norge.

Att ett sådant anfall icke uteblifvit, visar sig också tillräckligt af Carl Gustafs senare krig mot Danmark, hvilket blifvit ännu strängare bedömdt än hans beslut att angripa Polen. Äfven detta krig kan dock försvaras, visserligen icke ur en sträng rättvisas synpunkt, men likväl ur den eröfringspolitik, som af Sverige varit omfattad alltsedan början af Gustaf Adolfs regering och som under hela denna tid varit den rådande öfverallt i Europa. Sveriges Östersjö-besittningar, så väl de redan vunna som de, hvilka Carl Gustaf efter danska krigets slut hoppades vinna, kunde ej anses betryggade, så framt icke Danmark kunde förmås att i förening med Sverige stänga Östersjön för främmande flottor. Detta var ock ett bland vilkoren i roskildska fredsfördraget, och då

Danmark undandragit sig uppfyllandet af detta vilkor, var det icke utan all anledning Carl Gustaf ville hafva det senare danska kriget betraktadt endast såsom en fortsättning af det föregående, hvilket ej kunde anses fullt afslutadt, innan alla fredsvilkoren voro uppfylda. Hvad som deremot icke kan försvaras är det försåtliga sätt, hvarpå han begynte detta krig, utan att förelägga Danmark valet mellan krig och fullgörandet af hans fordringar under de föregående underhandlingarna, samt att han nu fordrade hela Danmarks läggande under Sverige, hvilken fordran var så mycket oförsvarligare, som den erfarenhet, han redan vunnit i Polen, bort vara tillräckligt varnande för följderna af ett dylikt beslut. I allmänhet var det hufvudsakliga felet i Carl Gustafs statskonst, att den icke stödde sig på bestämda grundsatser, utan berodde af tillfälligheter, och att de mål, han ville vinna, grundade sig mera på förhoppningar än på verkliga för handen varande medel att ernå dem, hvarföre ock hans statskonst ständigt hade någonting vacklande och äfventyrligt, som slutligen beröfvade honom allt förtroende hos de makter, med hvilka han underhandlade. Hans stora förtjenst såsom statsman åter var, att han alltid uteslutande afsåg hvad enligt hans öfvertygelse var Sveriges fördel och aldrig gjorde sig till redskap för andra makters intressen, i följd hvaraf ock Sveriges statskonst under hans ledning var mera sjelfständig än den varit under Christinas hela regering, äfven när den leddes af Axel Oxenstierna, emedan Sverige alltid då måste fästa visst afseende å samt följaktligen var i viss mån beroende af sina franska och tyska bundsförvandter.

Såsom *konung* styrde Carl Gustaf sitt rike med kraftig hand och gaf ingalunda efter någon af sina kungliga rättigheter. När Bengt Skytte vid ett tillfälle yttrade några anmärkningar om Christinas sjelfrådighet och sträfvande att samla all makten i sin hand, inföll Carl Gustaf: »Min käre Skytte, deri var drottning Christina en ganska klok och förståndig fru, och jag vore deremot en stor narr, om jag trodde mig kunna regera ett demokratiseradt folk. Jag ämnar icke låta saken komma derhän, ty då vore det första som hände mig, att mina trogne undersåtar funne mig onödig såsom konung och jag fick tacka Gud, om jag finge tid på mig att packa in och komma min väg.»

En annan gång talade Skytte med mycket beröm om grekernes tider och regeringssätt. Då sade konungen: »De grekiska fristaterna åto upp hvarandra. Aldrig voro de lugna eller lyckliga, utom för några oroliga sällar, som ville styra och blifva mäktiga. En stat, Sparta, hade ett slags konungar, hvilka jag icke kan anse annat än som demagogernes narrar, och sådane voro de ende konungar i Grekland. Ett lyckligt folk! Skrytande af sin frihet, blef det slutligen ett rof för den förste kloke inkräktaren och så förslafvade, att man näppeligen nu vet hvar deras härlighet stått der i ödemarken.»

Vid ännu ett annat tillfälle, då samme Skytte framkastade några ord om adelns afskaffande, yttrade Carl Gustaf: »Jag har dock hört, att salig konung Gustaf Adolf en gång sagt, att i ett land utan adel

blifver konungen antingen allt eller intet: enväldig, om han har förmåga dertill, eller folkets gäck, om han är en lappare. Derföre måste adel finnas, såsom en vågbalk mellan konung och folk.»

Men om Carl Gustaf sålunda visade sig icke vara någon vän af folkväldet, var han det lika litet af fåväldet. Den lärde Wexionius Gyldenstolpe hade utgifvit en lärobok i statsvetenskapen, hvari han påstod, att riksdrotsen vore ett slags vice konung, som borde erinra den verkliga konungen om hans skyldigheter, samt tillika uttalat sig för den ofta af högadeln och synnerligast af Per Brahe förfäktade satsen, att endast adeln var konungens omedelbara, men de öfriga stånden hans medelbara undersåtar. Också berömde Brahe boken för Carl Gustaf och visade särskildt hvad der förekom rörande denna sats, men när Carl Gustaf läst de dithörande raderna, slängde han boken i väggen, sägande: »I hafven i Gyldenstolpe en eder välmenande man, men icke oss så synnerligen.»

Emellertid, om också Carl Gustaf yrkade på och äfven sjelf utöfvade en stark konungamakt, var han dock långt ifrån enväldig. Under alla sina fälttåg stod han i oupphörlig beröring med sitt råd, för hvilket han i en mängd ännu befintliga skrifvelser framlade ställningen för tillfället, med begäran om rådets yttrande deröfver. Likaså regerade Carl Gustaf under lika trägen samverkan med ständerna som Gustaf Adolf. Under hans femåriga regering voro ständerna fem gånger sammankallade, två gånger till allmän riksdag, två gånger till landskapsmöten och en gång till utskottsmöte. Ingen inskränkning hade sålunda egt rum, vare sig i rådets eller ständernas myndighet, utan Carl Gustafs öfvervägande inflytande på regeringen i dess helhet låg endast i hans öfverlägsna personlighet. Denna öfverlägsenhet erkändes och uppskattades också äfven af hans fiender. I ett bref till kejsar Ferdinand III från det österrikiska sändebudet i Polen heter det, bland annat: »Den svenske konungen beherrskar alla sina senatorer och sitt krigsbefäl genom sin öfverlägsna kraft och sitt snille så, att de känna fruktan vid hans blotta åsyn och icke våga motsäga honom. Han har förlorat flera af sina krigsbefälhafvare och ministrar, men utför sjelf nästan allt med en otrolig arbetsdrift, för hvilken börda han dock till slut måste duka under» [1]). Sjelf utöfvade han ock icke allenast högsta ledningen af krigsväsendet, utan äfven, under större delen af sin regering, rikskanslerns åligganden, hörde och besvarade de utländska sändebuden, uppsatte instruktioner för sina egna, skötte det ekonomiska lika väl som det rent militäriska inom krigsväsendet och satte lif i allt genom sin outtröttliga verksamhet. Få konungar hafva bättre känt sitt land och sitt folk. Synnerligen noga kände han kammarverket samt kunde ur minnet redogöra för rikets inkomstkällor och utgiftsstat. För alla var han tillgänglig och framdrog förtjensten öfver allt hvar han fann den. Också egde han i hög grad sitt folks tillgifvenhet och bibehöll den äfven under de stora uppoffringar hans krig

[1]) Se *Silfverstolpe*, Historiskt bibliotek. I: 311, 320.

medförde. Man var allmänt öfvertygad, att när dessa krig väl voro öfverståndna, skulle han införa stora förbättringar i de inre förhållandena, hvartill hvarken planer eller förmåga felades honom.

Betrakta vi nu slutligen Carl Gustafs *personlighet*, så finna vi hos honom, såsom redan är anmärkt, en sällsam motsats mellan hans klumpiga yttre och hans ovanligt lifliga, verksamma sinne. Med en kroppslängd under medelmåttan började han redan omkring sitt tjugufemte år så fetma, att det väckte Christinas motvilja mot »den lille borgmästaren», såsom hon kallade den förre älskaren och den nu så ifrige friaren. Under de sista åren af hans lefnad ökades hans omfång så, att han deraf både vanstäldes och besvärades, ehuru det ej hindrade honom att vara lika verksam och rörlig som förut. Äfven ansigtets nedra del hade en bredd och en klumpighet, som illa stämde öfverens med den vida smalare öfra delen. Hyn var mörklagd och det svarta håret föll rundt omkring hufvudet ned på axlarna. En smal, mörk strimma öfver munnen var en ringa återstod af de rika pip- och läppskäggen i Gustaf Adolfs tid. Öfver munnen och de tjocka läpparna låg för öfrigt ett drag af fast beslutsamhet, hvilket, jemte de blå, lifliga, framstående, djerfva, befallande ögonen, gaf det grofva ansigtet ett uttryck, som öfvertygade en och hvar, att inom detta klumpiga yttre bodde en väldig, rikt begåfvad ande.

Ovanligt rika voro också i sjelfva verket Carl Gustafs själsförmögenheter: ett minne, lika outtröttligt som lusten och förmågan att arbeta; en skarpsinnighet, som genast uppfattade och genomskådade alla förhållanden, en outtömlig fyndighet på utvägar att af dem draga fördel, samt den lifligaste inbillningskraft, som jemte hans utomordentliga verksamhetsbegär utgjorde de båda förnämsta grunddragen i hans skaplynne samt voro källan till både hans storverk och hans misstag.

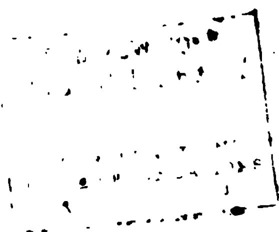
Jemte dessa stora själsförmögenheter hade han många aktningsvärda egenskaper, bland hvilka i främsta rummet bör nämnas hans djupa gudsfruktan. Under alla sina resor och krigståg förde han sin bibel med sig, och den var alltid bland de första föremål, som lades på hans bord, då han anländt till ett nytt qvarter. Hvarje dag begyntes och slöts med bön, och »när något stort för händer var, så gjorde hans maj:t dess begynnelse förmedelst den Högstes åkallan», skrifver hans trogne följeslagare Ehrenstéen, tilläggande: »Mot försåt och list, mot fruktan och sorg, mot verldens vällust och smicker har hans sinne stått ädelt och upprätt. Han var i medgång jemn, i motgång eggades han som mest till god förhoppning. När något svårt verk för handen var, fick han nytt mod, lust och fröjd.» Oförrätter glömde han ädelmodigt, välgerningar icke. Hans mod gränsade ofta ända till oförvägenhet. Han var frikostig utan slöseri, tarflig i allmänhet, men kunde äfven utveckla en kunglig prakt, när så fordrades. Mot sin omgifning var han öppenhjertig, älskvärd och vänlig, men iakttog dock alltid sin värdighet. Han tyckte om ett godt bord och ett godt glas, det senare kanske stundom något för mycket, men var

likväl äfven morgonen efter ett dryckesgille lika tidigt och lika mycket arbetsför som vanligt.

Oaktadt alla sina många stora och goda egenskaper var likväl Carl Gustaf ingen välsignelsebringande konung för sitt folk, hvars bördor tvärt om ytterligare ökades under de krig, som upptogo största delen af hans regering. De föranleddes dels af den svenska stormakts-politik, som begynt redan före honom och hvilken han ansåg sig böra fullfölja, dels af de här ofvan angifna politiska misstag, hvartill han förleddes af sin alltför högt sväfvande inbillning. Om han således i detta hänseende är tadelvärd, bör man dock ej glömma att hans bana afbröts just då den började taga en mera fredlig riktning, icke heller, att det är honom Sverige har att tacka för den vigtigaste landvinning det genom något af sina krig vunnit, samt att det äfven var han, som gjorde början till reduktionen, hvilken i det följande blef uppslaget till en af de vigtigaste och tillika gagneligaste förändringar inom våra inre förhållanden.

KONUNG CARL XI.

Carl XI:s regering.

Carl Gustaf efterlemnade vid sin död den 13 Februari 1660 en enda son, hvilken, född den 24 Nov. 1655, blef hans efterträdare såsom Sveriges konung, under namn af *Carl XI*. Då denne konung vid faderns frånfälle endast var något öfver fyra år gammal, fördes under hans minderårighet regeringen af en förmyndarestyrelse, hvilken upphörde i December 1672, då Carl XI sjelf öfvertog regeringen med samma genom rådets och ständernas rättigheter begränsade myndighet, hvilken hans företrädare innehaft, till dess han 1680 gjorde sig enväldig och sålunda införde ett helt nytt statsskick. Under den tiderymd, då Carl XI var Sveriges konung, utöfvades sålunda riksstyrelsen först af en förmyndareregering, sedermera af Carl XI sjelf, i början med begränsad och slutligen med obegränsad konungamakt

Med hänseende härtill indelas denna tiderymds historia lämpligast i tre afdelningar:

I. Carl XI:s minderårighet, 1660—1672;
II. Carl XI med begränsad konungamakt, 1672—1680, samt
III. Carl XI enväldig, 1680—1697.

I.

Carl XI:s minderårighet.

Carl Gustafs testamente.

I sitt testamente af den 12 Februari 1660 hade Carl Gustaf förordnat, att under hans sons minderårighet skulle riksstyrelsen föras af konungens moder, drottning *Hedvig Eleonora*, af konungens farbroder, hertig *Adolf Johan*, såsom rikets generalfältherre och marsk samt generalissimus öfver dess härar och krigsväsende, af riksdrotsen grefve *Per Brahe*, riksamiralen grefve *Carl Gustaf Wrangel*, rikskanslern grefve *Magnus Gabriël De la Gardie* samt riksskattmästaren friherre *Herman Fleming*. Drottningen skulle presidera i regeringen och der hafva två röster, de öfrige ledamöterne en hvardera. Om drottningen afginge med döden eller trädde i annat äktenskap, skulle hertig Adolf Johan blifva ordförande i regeringen, med två röster. Alla beslut skulle öfvervägas och fattas med samtliga riksens råds råde, men undertecknas

endast af regeringens ledamöter. Hertigen skulle städse blifva hemma i riket och så väl han som regeringens öfrige ledamöter föra den troget efter Sveriges lag samt låta sig angeläget vara, att den unge konungen måtte med trohet och flit blifva undervisad i Guds rena och klara ord, såsom ock uti alla konungsliga och kristeliga dygder uppfostrad.

Bland de utsedde regeringsledamöterne hade Brahe sedan April 1641 varit riksdrots och Wrangel sedan December 1657 riksamiral, men Adolf Johan, De la Gardie och Fleming blifvit af Carl Gustaf å hans dödssäng utnämnde till sina innehafvande embeten. I sin helhet utvisade testamentet temligen tydligt, att Carl Gustaf ej hade fullt förtroende till högadelns trohet mot hans son, hvarföre han i regeringen insatt dennes moder och farbroder, hans fasters man samt Herman Fleming, hvilken för sina reduktions-sträfvanden stod i känd ovänskap med högadeln.

En så sammansatt regering borde visserligen betrygga den unge konungens rättigheter, men en annan fråga var, huruvida ett så beskaffadt testamentariskt förordnande skulle godkännas af rådet och ständerna. Att enkedrottningen insattes i en förmyndareregering var visserligen någonting ovanligt, men kunde dock ej betraktas såsom olagligt, då så kort förut regeringen i dess helhet varit utöfvad af en drottning. Att åter hertig Adolf Johan, som icke tillhörde Sveriges adel, blifvit utnämnd till riksmarsk och sålunda fått en plats i rådet så väl som i regeringen, var stridande mot stadgandet att endast svenske adelsmän kunde i rådet inkomma. Hertigen hade dessutom icke förut gjort sig så aktad och omtyckt, att man borde kunna vänta någon benägenhet hos rådet och ständerna för ett undantag till hans förmån. Tvärt om var han känd såsom nyckfull, sjelfrådig och med mycken hög tanke om sig sjelf, ehuru utan sådana egenskaper, som kunde rättfärdiga denna sjelfuppskattning, och det var temligen allmänt bekant, att Carl Gustaf synnerligast under den senare tiden för honom hyst föga förtroende. Hans insättande i regeringen, med värdighet öfver riksdrotsens, visade således endast, att konungen hyst ännu mindre förtroende för högadeln och dess förnämste ledare, hvilka han väl genom sin egen öfverlägsenhet fäst vid sin person, men hos hvilka han icke tycktes förutsätta någon synnerlig tillgifvenhet för sin ätt.

Vid Carl Gustafs död var Wrangel i Pomern, De la Gardie upptagen af fredsunderhandlingarna i Oliva och äfven Fleming frånvarande, så att, med undantag af enkedrottningen, som genom sina personliga egenskaper var föga betydande och dessutom genom sorgen öfver sin gemåls död förhindrad att taga någon verksammare del i de följande tilldragelserna, endast hertig Adolf Johan och Per Brahe voro bland den förordnade regeringens ledamöter tillstädes i Göteborg, der ständerna ännu voro församlade.

Så snart Carl Gustaf aflidit — det skedde, såsom förut är nämndt, mellan kl. 1 och 2 på natten — lät Adolf Johan tillkalla de vid döds-

tillfället närvarande riksråden, och man beslöt, att stadens portar skulle stängas. Tillika skickade hertigen hofrådet Clas Rålamb till riksdrotsen, som anmält sig vara sjuk och derföre under de sista dagarna ej lemnat sina rum, dit han nu fick hertigens befallning att sammankalla rådet till kl. 8 på morgonen. Rålamb kom dock snart tillbaka med helsning från Brahe, att denne redan kallat rådet till sammanträde kl. 7, hvarvid hertigen dock ej borde infinna sig, ty det ginge ej an att han så omedelbart efter sin broders död visade sig offentligen. Deremot kunde hertigen, om han så önskade, nu redan under natten komma till en förberedande öfverläggning med drotsen. Brahe antog således genast mot hertigen en viss öfverlägsenhet, hvartill både hans år och embete samt äfven hans egenskap af hertigens svärfader väl kunde anses berättiga honom — hertigen hade nemligen, såsom förut är berättadt, varit gift med Brahes dotter, Elsa Beata, efter hvars död 1653 mellan svärfadern och mågen uppstått en arfstvist, som rubbat det goda förståndet dem emellan, hvilket hertigen äfven nu fick erfara. Han skyndade att infinna sig hos Brahe, som ännu låg till sängs och hvilken han meddelade innehållet af den nyss aflidne konungens testamente. Brahe yttrade åtskilliga betänkligheter deremot och bad hertigen vara försigtig, tilläggande: »Jag råder ingen att truga sig in bland Svea rikes råd. Salig konungens sista förordnande är i många hänseenden godt; men Wrangel har ock konungens löfte om riksmarskembetet och dertill hären i sin hand. Eders Durchlaucht må betänka hvad han skall säga om en sådan förändring. Jag sjelf vill gerna utom tjensten vika för eders Durchlaucht, såsom för en furstelig person, men jag vill ej under min embetstid se nedsatt den syssla jag så länge förestått.»

Så fortgick samtalet till dess, mot morgonen, riksråden började infinna sig. Hertigen talade med dem om ställningen för tillfället, betygade sin trohet m. m., men de svarade endast med sorgebetygelser och ville icke närmare inlåta sig i frågan om testamentets efterlefnad.

Vid hemkomsten uppvaktades hertigen af preste- och borgareståndens talmän, biskop Enander och borgmästaren Prytz, hvilka båda voro honom tillgifna, och på deras råd tog han i sitt förvar testamentet, jemte riksförmyndarefullmakterna. Men under tiden hade Brahe inom det hos honom församlade rådet talat mycket och ifrigt emot testamentet, och efter lång öfverläggning beslöts att på e. m. meddela dess innehåll åt ständerna, hvilket ock skedde. Inför ett utskott af ständerna utvecklade Brahe utförligt hvad i testamentet var stridande mot den förra regeringsformen och huru farligt det vore att under konungens omyndiga år anförtro hertigen hela krigsmakten, samt äfven huru det vore grundlagsstridigt, att drotsen skulle ställas under marsken. Utskottet lofvade, att ständerna skulle taga frågan i öfvervägande och följande dagen lemna svar.

Då, den 14 Februari, höllos ock öfverläggningar inom alla stånden. Hos *adeln* hördes många hårda ord mot testamentet, och man

lät till och med förstå, att konungen, vid dess författande, måtte varit af feberyrsel betagen. Vid omröstningen inom klasserna kom tredje klassen först med sitt betänkande, hvilket framstäldes af Clas Rålamb och innehöll, att ehuru salig konungens testamente visade hans gudsfruktan och fosterlandskärlek, kunde det dock ej hafva makt att kullslå rikets grundlagar, och kunde mot detsamma följande insagor med skäl göras: 1:o att enkedrottningens deltagande i regeringen, med två röster derinom, vore stridande mot både lag och sedvänja, äfven mot försigtighet, ty det fordrades en man, om ej platsen skulle komma i vanvördning; 2:o att marsken sattes öfver drotsen vore stridande mot Sveriges lag; 3:o att lika lagstridigt vore, om hertigen finge inträde i rådet, som skall bestå af infödde svenske adels- och riddersmän, till hvilka hertigen ej kunde räknas, då han visserligen vore i Sverige född, men icke af svensk adelig, utan af tysk furstelig ätt, samt ej heller på riddarhuset intagen; 4:o att i testamentet funnes rader utstrukna [1]), hvadan det egentligen vore endast ett utkast, ej ännu förbindande till efterlefnad, och det så mycket mindre som det ej blifvit inför rådet och ständerna föredraget eller af dem gilladt. Fäderneslandets säkerhet borde ej heller förbigås. Begären kunna stundom förleda äfven den stadigaste man och ej minst de höga och stolta andar. Man ville visserligen icke påstå, att hertig Adolf Johan vore oförmögen att styra sina sinnesrörelser, men dock kunde den händelse tänkas, att han genom tillfället blefve frestad till åtrå efter konungslig höghet och krona, hvarigenom riket och unge konungen kunde komma i osäkerhet. Hertigen borde vördas såsom en furstelig person och såsom konungens farbroder, men alldeles icke erhålla någon del i regeringen, hvilken borde ordnas efter rikets gällande lagar.

I detta utlåtande instämde äfven de första och andra klasserna å riddarhuset och genast skickades derifrån ett utskott af 60 personer att för rådet tillkännagifva det fattade beslutet, att adeln ej kunde godkänna testamentet, utan ville förblifva vid den förra regeringsformen, hvilket beslut ståndet begärde att rådet måtte upprätthålla. Härtill svarade riksdrotsen och grefve Maurits Lewenhaupt, att de ville i lif och död blifva faste vid denna mening, men de fleste bland rådet ansågo dock tryggast att först höra de andra ståndens mening och i synnerhet att få bondeståndet på sin sida, hvarom hårda ord vexlades mellan riksdrotsen och dessa ledamöter af rådet.

Under tiden hade preste- och borgareständen kommit till ett helt annat beslut än adeln, ehuru äfven inom dessa stånd samma inkast gjordes mot testamentets giltighet.

I synnerhet inom *presteståndet* blef saken vidlyftigt diskuterad. Testamentet var upprättadt af en vis och stor konung. Hvarje annans yttersta vilja hålles i helgd, så mycket mera bör det ske med en om

---

[1]) I testamentet hade, efter föreskriften att styrelsen skulle föras »efter Sveriges lag», varit tillagda orden: »och vanliga regeringsform», men dessa senare ord hade blifvit utstrukna.

fäderneslandet högt förtjent konungs, likasom det ock skett med framfarne konungars. De afvikelser från hvad förut varit vanligt, hvilka testamentet innehöll, kunde man väl af tacksamhet mot den aflidne medgifva. Hvad enkedrottningens deltagande i regeringen beträffade, vore qvinnoregering ej något nytt i Sverige, deruppå vore drottning Christina ett exempel, som borde vara i allas minne. Hertigen vore på mödernet af Sveriges konungaätt, född inom riket, brukad i dess tjenst och för sin nära slägtskap med den omyndige konungen berättigad att deltaga i förmynderskapet, hvilket skulle låta sig göra bättre inom än utom riksstyrelsen och i förra fallet utan kostnad för riket. Han vore dessutom af mogen ålder, tillgifven konungahuset och riket samt presterskapet bevågen. Förändringen i drotsens och marskens värdighet vore af ingen vigt och kunde anses medfölja ombytet af personer. Dessutom, om deraf kunde förorsakas oro och missförstånd, vore väl sådant ännu mera att befara af hertigens uteslutande ur styrelsen. För öfrigt hade ständerna redan hos konungen anhållit, att han måtte förordna om förmynderskapet. Vid början af konungens sjukdom hade nemligen ständerna den 2 Februari 1660 inkommit till honom med en skrifvelse, i hvilken de framstält sin önskan, att till säkerhet vid möjliga olyckshändelser den unge prinsens arfsrätt måtte under den pågående riksdagen blifva genom formlig hyllning uttryckligen stadfästad, öfverlemnande åt konungens eget afgörande huru dervid skulle tillgå, äfvensom att förordna om »prinsens uppfostran och information vid all oförmodelig händelse, provisionelt förmynderskap och dess högfurstliga stat och underhåll, med annat mera, som dervid hänger».

På grund af allt detta stannade presteståndet i den mening, att det vore rådligast blifva vid testamentet, hvilket ock vore bästa sättet att undgå de vidlyftigheter, som skulle åtfölja uppgörandet af en ny regeringsform. Den förra af år 1634 kunde nemligen ej obetingadt anses vara fortfarande gällande, då den aldrig blifvit af konung Gustaf Adolf sedd, än mindre underskrifven, utan rikskanslern Axel Oxenstierna hade uppsatt den efter konungens död. Drottning Christina hade aldrig stadfäst densamma, och vid hennes kröning hade det varit fråga om att upprätta en ny regeringsform, hvilket dock ej skett. Ett utskott från ståndet skulle till rådet framföra ståndets mening, att testamentet måtte blifva gällande.

Borgareståndet hade efter långvariga öfverläggningar kommit till samma resultat som presteståndet, att man borde hålla sig vid testamentet, och de skäl, som härför anfördes, voro ungefär desamma som blifvit framstälda inom presteståndet. Under öfverläggningarna hade borgareståndet förfrågat sig hos presterna, huru stånden borde meddela hvarandra sina meningar, och fått till svar, att alla stånden borde komma tillsammans för gemensamma rådplägningar, men att presteståndet emellertid vore beredt att ensamt eller med de andra stånden besöka rådet.

Några *bondeståndets* öfverläggningar under denna dag omtalas icke. Sannolikt hade detta stånd då ej ännu från rådet erhållit något meddelande af testamentsfrågan, emedan under den föregående dagen endast ledamöter från de tre öfriga stånden varit uppkallade i rådet för att få kännedom om testamentets innehåll.

Följande dagen, den 15 Februari, skulle ståndens skiljaktiga meningar sammanjemkas Rådet var samladt från kl. 7 på morgonen till 8 på qvällen, och hela dagen förgick under öfverläggningar dels inom hvart stånd för sig, dels genom utskott, mellan stånden inbördes samt mellan dessa och rådet.

Bönderne kommo till adeln och förklarade, att de i sin enfald ej kunde så noga bedöma högvigtiga ärenden, men att de dock ämnade hålla sig vid konungens vilja och testamente. Adeln förestälde dem, att detta testamente vore stridande mot rikets lag och dess tillkomst ett egenmäktigt tilltag af konungen mot ständernas friheter; men de sade sig ändock vilja stå fast dervid, »så länge deras blod ännu var varmt». Från adelns sida invändes: »Hertigen är en menniska och kronan en stark frestelse, som ofta väpnat den ena brodern mot den andra. Nu viljen I dertill lemna hären och fästningarna i hans hand. Huru tron I det skall gå?» Böndernes talman och några andra tycktes lyssna till dessa adelns betänkligheter, men mängden vidhöll dock sin mening. De ville till styresman hafva icke ett barn, utan en man af mogen ålder, som kunde försvara dem. Riket borde ock hafva en arffurste, så att någon funnes att taga till konung, derest den nu lefvande fölle undan. När böndernes utskott kom upp i rådet, frågade Brahe om presterne lagt dem i munnen de ord, som blifvit yttrade och tillade: »Om I tagen hertigen in i regeringen, skall hela rikets råd nedlägga sina sysslor, och då ären I skulden till all den villervalla, som häraf kan uppstå och som väl kan kosta en eller annan hufvudet.» Dessa förespeglingar gjorde många betänksamma, men flertalet vidhöll dock sitt beslut om testamentets gillande.

Ännu mera bestämdt stod presterskapet fast vid sitt beslut i samma riktning. Ett utskott, anfördt af ståndets talman, biskop Enander, infann sig på riddarhuset, der Enander tillkännagaf hvad ståndet beslutat och skälen dertill.

Brahe förklarade för presterne, likasom förut för bönderne, att alla riksråden skulle nedlägga sina embeten, så framt genom testamentets antagande ständernas frihet blefve våldförd och de lagda under träldomsoket. Enander svarade: »Vi prester äro och vilja också vara ett fritt riksstånd, men vi anse icke friheten komma i någon fara genom detta testamente. Vi bedja adeln ej yrka lagens bokstaf så strängt, att deraf kunde uppstå oenighet, dröjsmål och olycka.» Adeln gaf samma förmaning tillbaka, och så väl detta möte som flera andra på e. m. blefvo fruktlösa.

Borgareståndet sände likaledes ett utskott till adeln, som upprepade hvad förut blifvit yttradt till preste- och bondestånden mot testa-

mentets antagande. Då föreslog borgareståndets talman, Johan Prytz, att samtliga stånden måtte förena sig till gemensam öfverläggning, men härtill var adeln ej benägen, emedan den trodde sig bättre kunna verka på hvart stånd för sig, och slutligen, sedan flera deputationer gått mellan de särskilda stånden, utan att någotdera kunnat förmås frånträda sitt beslut, öfverenskom man att uppskjuta afgörandet till följande dagen.

Under loppet af den 15 Februari hade emellertid åtskilliga tilldragelser inträffat, som inverkade på sakens utgång. Hedvig Eleonora hade dittills stått på hertigens sida, men sedan flere bland riksråden försäkrat henne om sina goda afsigter mot henne och hennes son, lofvat henne plats i regeringen och sökt ingifva henne farhågor för hertigens planer, hade hon visat mera benägenhet att öfvergå till den motsatta sidan.

Sjelf hade också hertigen under denna dag väsentligt skadat sin sak genom några egenmäktiga tilltag. Ehuru ännu icke erkänd såsom ledamot af regeringen, hade han tagit till sig alla till densamma stälda bref. Derjemte uppkallade han kommendanten i Göteborg Carl Sjöblad och befalte honom till hertigen öfverlemna stadens nycklar; men Sjöblad svarade, att sådant ej kunde ske, innan han först fått tala vid enkedrottningen och rådet. Vid detta svar blef hertigen så förbittrad, att han drog värjan mot Sjöblad; men Sjöblad dröjde icke att göra på samma sätt och sade: »Om ej ers durchlaucht sticker in värjan, så skall också jag uppföra mig såsom en soldat, och ers durchlaucht skall få se, att han har med en karl att göra.» Detta bragte hertigen till besinning, och Sjöblad gick genast upp och berättade händelsen för drottningen och rådet, hvilka tackade honom för den trohet och beslutsamhet han bevisat. Tilldragelsen blef emellertid snart allmänt bekant och väckte mycken ovilja mot hertigen samt gaf ytterligare stöd åt de flera berättelser om hans häftiga och oroliga lynne, som denna dag af hans ovänner spriddes bland de ofrälse stånden.

Den 16 Februari hölls ett stort sammanträde mellan alla fyra stånden i Tyska kyrkan, emedan intet annat rum fans i staden, der en så talrik församling kunde rymmas. Biskop Enander upptog en psalm, hvarefter hela församlingen föll på knä och gjorde bön. Derpå framstälde landtmarskalken frågan, om icke en öfverenskommelse kunde träffas för den närmaste tiden, och Enander föreslog då, att intill konungens begrafning skulle testamentet anses ouppbrutet, hertigen erhålla furstligt underhåll och regeringen under tiden förestås af enkedrottningen och rådet. Detta förslag antogs enhälligt, emedan något hvar redan insett huru vådligt det vore att, under den ännu rådande upphetsningen i sinnena, bringa till slutligt afgörande den vigtiga frågan om regeringens ordnande och såmedelst framkalla inre söndringar, medan riket ännu var i krig med alla sina grannar. Beslutet blef således, att det slutliga afgörandet af frågan om regeringens ordnande under den unge konungens minderårighet skulle uppskjutas till den allmänna

riksdag, som under hösten samma år skulle hållas i Stockholm med anledning af konungens begrafning, samt att under tiden regeringen skulle föras af rådet, i hvilket enkedrottningen skulle föra ordet och vid beslutens fattande hafva två röster — detta dock ej i kraft af testamentet, utan »af fritt val». Alla regeringsbeslut skulle underskrifvas af henne och rådet gemensamt. Hertigen skulle få furstenligt underhåll sig tillagdt.

Detta sitt gemensamma beslut meddelade ständerna åt rådet, hvars samtycke dertill förkunnades af riksdrotsen, som yttrade sin förmodan, att äfven enkedrottningen skulle bifalla detsamma. Hvad hertigens underhåll beträffade, vore bäst att dermed dröja till dess begrafningen vore förbi och frågan om regeringen afgjord. Finge han del i denna, så vore han derigenom tillräckligen försedd, men i annat fall kunde ett passande underhåll då honom beviljas. Deputationer afgingo nu till enkedrottningen och till hertigen, med underrättelse om hvad ständerna och rådet öfverenskommit. Drottningen förklarade sig nöjd och hertigen sade sig vilja underkasta sig ständernas beslut samt drottningens välbehag, »emedan det ej vore rättan tid att väcka tvistefrågor inom landet, medan fienderna utanför äro många.»

Rådet och adeln hade sålunda i sjelfva verket blifvit de segrande, emedan, då makten nu, om också endast tills vidare, blifvit lemnad i rådets händer, detta härigenom blifvit satt i tillfälle att så mycket kraftigare kunna inverka på det slutliga afgörandet.

Under de få dagar, som ännu återstodo af riksdagen, återvände man till dess ursprungliga öfverläggningsämnen — utskrifningen, bevillningarna, förhållandet till främmande makter och ståndens besvär.

Utskrifningen och bevillningarna hade redan före Carl Gustafs död blifvit i allt väsentligt medgifna så, som han begärt. *Adeln* åtog sig, utom en vanlig rusttjenst, en utskrifning, för åren 1660 och 1661, af en karl för hvart tionde hemman, utan undantag för rå och rör, och för de två följande åren en karl af hvart tjugonde hemman, med vanliga undantag; vidare dubbelt båtsmanshåll till dess fred vore ingången med Danmark; mantals- och skjutsfärdspenningar, qvarntull och dubbel accis, enligt föregående. riksdagars beslut; boskapsskatt med en daler silfvermynt af hvarje frälsehemman; råg- och riksdalershjelp med 1/2 tunna råg eller korn och 1/2 rdr af hvarje frälsehemman; sexmarkshjelp med 6 marker silfvermynt af hvarje 5 marks ränta efter rusttjenstvärdering, hvarvid 100 rdr beräknades för hvarje häst, hvilken bevillning adeln dock åtog sig endast för året 1660; slutligen foderhjelp enligt uträkning, som af kammarkollegium skulle uppgöras. *Presterskapet* beviljade en häst och karl af 2 till 3 gäll och 4 tunnors råghjelp för hvarje gäll af 64 mantal, denna senare bevillning dock endast för åren 1661—1663, och skulle den till hälften kunna lösas med penningar efter 3 rdr för tunnan, dessutom boskapspenningar med 2 daler silfvermynt af hvarje hemman, samt mantalspenningar enligt hvad förut varit vanligt. *Borgerskapet* beviljade mantals- och boskaps-

penningar i likhet med presterskapets, dubbelt båtsmanshåll, dubbel accis af städerna samt en inqvartering af ryttare, som skulle fördelas på städerna, mot nedsättning till hälften af deras kronoutskylder så länge inqvarteringen varade. *Bondeståndet* åtog sig utskrifning af en karl för hvar åttonde krono- eller skattegård under åren 1660 och 1661, men för hvar tionde under de följande tre åren; dessutom dubbelt båtsmanshåll till dess fred med Danmark blefve afslutad, samt för åren 1660 och 1661 en tunna råg eller korn jemte 1 rdr i penningar för hvart krono- eller skattehemman, dock under förbehåll att, i händelse af missväxt, få betala hvarje tunna med 3 daler silfvermynt. Skulle kriget fortfara, medgafs samma bevillning äfven för åren 1662 och 1663.

I afseende å vilkoren för vinnande af fred med rikets fiender lemnade ständerne genom en skrifvelse af den 28 Februari åt regeringen att söka de bästa vilkor, som kunde erhållas, men uttryckte särskildt med hänseende till Danmark den önskan, att af de i roskildska freden vunna landskapen »åtminstone» Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän måtte kunna bibehållas, hvilket sålunda innebar ett indirekt medgifvande, att Trondhiems län och Bornholm finge afträdas.

Den 1 Mars justerades riksdagsbeslutet i rådets och samteliga ständernas närvaro. Det innehöll arfprinsen Carls erkännande såsom Sveriges konung, på samma vilkor som hans fader före honom, samt uppgift om den utskrifning och de särskilda gärder ständerna beviljat; men deras beslut om sättet för regeringens förande intill nästa riksdag finnes deri ej upptaget.

Samma dag, den 1 Mars 1660, blef ock riksdagen afslutad. Den fyraårige konungen bars af riksrådet Sewed Bååt till tronen, och inför honom framförde landtmarskalken friherre *Per Sparre*, som efterträdt Gustaf Posse, hvilken den 10 Februari blifvit af Carl Gustaf utnämnd till riksråd, samt de öfrige ståndens talmän hvar sitt stånds svar på de kungliga propositionerna, hvarefter förre landtmarskalken, numera riksrådet Gustaf Posse svarade å konungens vägnar. Slutligen knäföllo de åtta närvarande bland de senast af Carl Gustaf utnämnde riksråden och aflade sin ed åt den nye konungen.

Några dagar efter riksdagens slut meddelades regeringens resolutioner å adelns, preste- och borgareståndens besvär — några sådana tyckas icke varit af bondeståndet anförda — och af dessa resolutioner finner man, att alla tre stånden klagat öfver de höga tullarna, som fördyrade äfven nödvändighetsvaror, samt öfver handelskompanierna, som genom sina privilegier likaledes bidrogo att stegra varuprisen. Regeringen sökte visa nyttan af dessa kompanier i allmänhet, men medgaf dock upphörandet af det amerikanska samt lofvade för öfrigt, att alla missbruk vid tulluppbörden skulle, så vidt möjligt vore, afstyras. En annan allmän klagan var, att äldre beslut om införande af lika mått, mål och vigt öfver hela riket ej blifvit bragta till verkställighet, hvilket regeringen nu lofvade att söka tillvägabringa.

Adeln begärde, att den förmedling, hvilken den företog med sina gårdar, då de kommit af sig, eller vid arfskiften, måtte blifva gällande vid allmänna gärders utgörande, hvilket bifölls, så vidt förmedlingen blifvit vid allmän domstol godkänd. Vidare klagade adeln öfver olaga skjutsningsbesvär och öfver sina bönders betungande med olaga gärder genom fogdarnes godtycke, hvilka klagomål regeringen lofvade afhjelpa. Adelns begäran att, efter fjerdepartens levererande enligt 1655 års beslut, erhålla bekräftelse på sina återstående gods förklarade regeringen sig vilja taga i närmare öfvervägande, och den äfven framstälda önskan om en jemnare fördelning af båtsmanshållet ville regeringen gå till mötes efter danska krigets slut.

Presterskapets klagomål rörde dels det intrång vid kyrkoherdars tillsättande, som ofta skedde genom regeringens eller adelns rekommendationer; dels de många nära kyrkorna anlagda krogarna, hvarigenom sabbatsbrott och många andra oordningar ofta förorsakades; dels gärders utkräfvande af prester äfven för ödeshemman samt fogdars otidiga stränghet vid gärders indrifvande, m. m., på hvilka klagomål regeringen svarade dels med hänvisning till gällande stadgar, dels med löfte att afhjelpa missbruken. Å en särskild besvärspunkt är regeringens svar rätt eget: »Det munbruk, som Anders Strâles efterlefverska haft med kyrkoherden, medan han stod på predikstolen, skall i orten ransakas om».

Borgareståndet begärde stadfästelse på sina privilegier samt att qvarntullen, så vidt den sedan 1655 utgick af de större städerna, skulle åter utbytas mot mantalspenningar. Det förra uppsköts tills vidare och det senare ansågs för tillfället betänkligt, hvaremot regeringen lofvade sin åtgärd till olaga landköps afstyrande och till förtydligande af några mörka ställen i lagen, hvarom borgareståndet äfven anhållit [1]).

Interimsstyrelsen.

Innan ständerna åtskildes i Göteborg den 1 Mars 1660, hade det blifvit öfverenskommet, att de skulle åter sammanträda till allmän riksdag i Stockholm under hösten samma år för firande af Carl Gustafs begrafning samt slutligt ordnande af riksstyrelsen under hans sons minderårighet. Under mellantiden utöfvades regeringsbestyren endast af en *interimsstyrelse*, bestående, såsom nyss är nämndt, af enkedrottningen, såsom ordförande, med två röster, samt af rådet i dess helhet.

Efter riksdagens slut stannade denna styrelse några veckor qvar i Göteborg, sannolikt för att vara närmare skådeplatsen för kriget och fredsunderhandlingarna.

Af rådets mera framstående ledamöter voro flere frånvarande till följd af hvarjehanda uppdrag i rikets tjenst. Så voro Carl Gustaf

---

1) Jfr Tham, Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia. Stockholm 1845, I: 6—36, hvilket arbete äfven i det följande, synnerligast vid framställningen af de inre förhållandena under Carl XI:s minderårighet, ofta blifvit följdt.

Wrangel, Gustaf Otto Stenbock och Clas Bielkenstierna sysselsatte vid härarna i Pomern samt på danska öarna och farvattnen. Magnus De la Gardie, Bengt Oxenstierna och Schlippenbach förde underhandlingarna i Oliva med Polen och dess bundsförvandter; Sten Bielke och Schering Rosenhane dem med Danmark i Helsingör. Bengt Skytte var i London, dock utan offentligt uppdrag.

Hufvudpersonen i interimsstyrelsen var riksdrotsen *Per Brahe*, hvars beslutsamhet och stora anseende hos alla riksstånden högst väsentligt bidragit, att föregående stridigheter angående giltigheten af Carl Gustafs testamente fått en för rådet och adeln gynsam utgång, som borde betrygga deras seger äfven vid det slutliga afgörandet. Redan under Carl Gustafs lifstid hade Brahe varit den egentligen styrande här hemma, medan konungen var frånvarande i kriget, och det var också nu han, som hufvudsakligen bestämde besluten och till hvilken det vida öfvervägande flertalet af de närvarande riksråden slöt sig. Enkedrottningen visade visserligen, åtminstone i början, en viss ifver i utöfningen af sina nya pligter, men hon saknade dock tillräcklig personlig öfverlägsenhet för att vinna något synnerligt inflytande inom en sådan rådsförsamling som den svenska då var. Hon blef ock allt oftare frånvarande från öfverläggningarna och ehuru man i sådant fall brukade tillfråga henne, innan ärendena slutligen afgjordes, blef dock redan den 18 Mars beslutadt, att hennes underskrift under expeditionerna ej vore oundgängligen nödvändig. De äldre riksråden slöto sig nästan alla till riksdrotsen; några bland de yngre röjde visserligen någon gång, att de kände hans inflytande nog tryckande, men vågade dock ej öppet uppträda emot honom. Det var egentligen endast från bröderne Herman och Göran Fleming, som yttranden hördes i strid mot Brahes, men vanligen begagnades härtill de tillfällen, då han var frånvarande.

För öfrigt sköttes nu justitieärendena företrädesvis af *Johan Rosenhane*, under riksdrotsens ledning. *Lars Kagg*, som på egen begäran blifvit hemkallad från hären i Norge, der öfverbefälet i stället öfvertogs af riksrådet och generalen Gustaf Horn, blef nu, såsom han redan förut en längre tid varit, hufvudpersonen inom krigskollegium, likasom *Nils Brahe* blef det inom amiralitetskollegium, under Bielkenstiernas frånvaro. Förre landtmarskalken, numera riksrådet *Gustaf Posse*, hade tillsynen öfver kansliärendena under De la Gardes frånvaro och afvaktan å hans erkännande såsom rikskansler. I kammarkollegium var *Herman Fleming* fortfarande president och biträddes i kammarärendenas ledning af *Gustaf Bonde*.

En bland interimsstyrelsens första omsorger blef att ordna formen för ärendenas afgörande och expedierande. Ständerna hade lemnat åt enkedrottningen och samtliga närvarande ledamöter af rådet att afgöra och underskrifva allt hvad i konungens namn skulle utgå. Fråga uppstod emellertid snart nog, huruvida, när skiljaktiga meningar yttrades, flertalets skulle vara afgörande och om de af flertalet fattade beslut

skulle underskrifvas äfven af dem, som deri ej instämt. Detta yrkades af riksdrotsen, understödd af Sewed Bååt och Carl Lewenhaupt, samt blef äfven den 18 Mars beslutadt; men den 20, sedan drotsen begärt och erhållit någon tids tjenstledighet för att sköta sin helsa, infann sig Herman Fleming i rådet, der han dittills högst sällan varit synlig, och sedan tvist uppstått om en lifstidsdonation, hvilken Fleming ej ville godkänna, emedan den gälde ett enligt reduktionsstadgan till kronan hemfallet gods, men som dock beviljades af rådets flesta ledamöter, förklarade Fleming, det han ej kunde bringa öfver sitt samvete att sätta sitt namn under alla rådets beslut.. Häröfver uppstod en ganska liflig rådplägning, hvarunder Fleming fick från flera håll och synnerligast af Lars Kagg höra rätt allvarsamma erinringar, att han framkastade dylika tvisteämnen. Han gaf ock med sig så till vida, att den, som vore närvarande, då ett beslut fattades, borde vara förbunden att underskrifva äfven hvad han sjelf ej gillade, honom dock förbehållet att reservera sig till protokollet; men den som med laga förfall vore frånvarande, borde vara från underskrift frikallad. Äfven detta ville dock ej de öfrige riksråden medgifva och Fleming fick ingen på sin sida, utom sin bror Göran.

Penningeförlägenheten utgjorde åter styrelsens största bekymmer. Tillgångar saknades äfven till högst nödiga utgifter, och man såg ingen annan utväg än nya donationer af kronogods. Det var en sådan donation, som föranledt den nyssnämnda tvisten. Fleming yrkade på reduktionsstadgans hållande i helgd och ville att man åtminstone skulle dröja med nya föryttringar af kronogods, synnerligen sådana, hvilkas laglighet voro tvifvel underkastad, till dess man fått höra ständernas mening. Frågan fick också hvila tills vidare, ehuru de fleste närvarande inom rådet yttrat sig för den ifrågasatta donationens beviljande. Tillika blef på Flemings yrkande, hvari Gustaf Bonde äfven instämde, åt kammarkollegium uppdraget att, med biträde af några rådets ledamöter utom kollegium, öfverse kronans räkenskaper och uppgöra ett statsanslag. Detta synes varit färdigt redan vid början af April samt utvisade, att riksskulden vid denna tid uppgick till 47 tunnor guld, med endast 7 tunnor guld att påräkna till afbetalning derå.

Den 4 April lemnade drottningen och rådet Göteborg samt reste öfver Jönköping och Grenna, der ett rådssammanträde hölls den 15 April — det enda som i denna stad någonsin varit hållet — till Linköping, der de dröjde halfannan vecka och hade vidlyftiga öfverläggningar, synnerligast rörande fredsunderhandlingarna med Danmark, hvilka nu närmade sig sitt slut.

I medlet af Maj begynte rådets sammanträden i Stockholm. Enkedrottningens deltagande i dessa blef här åter ett öfverläggningsämne. Man satte i fråga om hon, under den djupa sorgen efter sin gemål, kunde lemna sina rum eller visa sig vid offentliga tillfällen, såsom vid främmande sändebuds företräden o. s. v. Å andra sidan ansågs det betänkligt att hålla sammanträden i hennes rum, emedan »deruppe

bland fruntimren lätt nog ett och annat, som borde hållas hemligt, kunde komma ut». Man begärde slutligen hennes eget yttrande i ämnet och fick till svar, att hon ville infinna sig, då vigtigare angelägenheter förehades.

De göromål, rådet fick att handlägga, blefvo emellertid så många, att drotsen flera gånger väckte fråga om att fördela dem mellan särskilda afdelningar af rådet, eller ock låta dem beredas af sådana särskilda afdelningar eller af kollegierna för gemensam behandling. Framför allt yrkade han, att revisionsärendena skulle särskildt behandlas, så att de först skulle beredas af några hofråd eller sekreterare och sedermera företagas af drotsen, jemte vissa af rådets medlemmar; men detta ville de öfrige riksråden ej medgifva, ty då rådet dömde i högsta instansen såsom konungens nämnd, borde också hela rådet deltaga i domen. I allmänhet fortfor dock drotsens inflytande att vara ganska stort, och hans mening blef oftast den gällande. Också visade han en viss otålighet vid motsägelser, och de yngre riksråden föllo hellre undan, än de ville genom motstånd ådraga sig hans missnöje.

Den 7 Juni infann sig *Magnus Gabriel De la Gardie* för första gången i rådet efter sin hemkomst från fredsunderhandlingarna i Oliva, och härefter röjde sig äfven hans inflytande vid sidan af Brahes, dock egentligen endast i öfverläggningarna om rikets yttre förhållanden, till hvilka vi återkomma i sammanhang med berättelsen om de nu ingångna frederna. I början stod De la Gardie i ett icke så litet spändt förhållande till Brahe, emedan han ifrigt yrkade på upprätthållandet af Carl Gustafs testamente och följaktligen på hertig Adolf Johans inträde i regeringen, hvartill han fann sig uppmanad af sin nära slägtskap med hertigen och hvari äfven dennes syster, De la Gardies maka, styrkt honom. Å andra sidan åter fann han emot sig nästan hela rådet och i synnerhet Brahe, som föreställde honom, att han, såsom fri svensk adelsman, ej borde underkasta sig någons godtycke eller främja ett godtyckligt statsskick genom att försvara Carl Gustafs sjelfrådiga och olagliga testamente, o. s. v. Slutet blef, att De la Gardie, som i allmänhet ej var någon synnerligen sjelfständig karakter och som fruktade att förlora allt inflytande inom rådet genom alltför ihärdigt förfäktande af hertigens anspråk, öfvergick till rådspartiet, oaktadt alla Maria Euphrosynes tårar, böner och föreställningar.

Hufvudsakliga föremålet för rådets öfverläggningar efter flyttningen till hufvudstaden var, likasom förut under vistelsen i Göteborg, rikets penningeställning. Penningebristen blef för hvarje dag allt känbarare och det fans allt svårare att utfinna några medel till dess afhjelpande.

Bland utvägar, som ifrågasattes i detta hänseende, var den man helst önskade kunna tillvägabringa att upptaga nya lån, företrädesvis inom riket. Man vände sig härvid till generaltullförvaltaren Wilhelm Drakenhjelm och räntmästaren Börje Olsson Cronberg, hvilka redan under föregående regeringar lemnat kronan penningelån. Gustaf Bonde

åtog sig underhandlingen med dem, men deras föregående erfarenhet hade öfvertygat dem att på kronans förbindelser ej var att lita, hvarföre de fordrade en personlig förskrifning af Bonde, hvilken han också var villig att lemna, men endast mot en förbindelse af rådets samtliga ledamöter såsom sin säkerhet. Härom talades mycket inom rådet i början af Juni, och Bonde förestälde sina embetsbröder, att de genom sin tvekan att ikläda sig ansvarighet för lånet gåfvo långifvarne så mycket större anledning till misströstan om framtida liqvid. Slutligen lyckades han dock erhålla af dem en borgensförbindelse, likväl ej af en för alla och alla för en, utan »efter skälig proportion och med förbehåll, att det ej skulle lända till prejudikat, så att man alltid skulle fordra riksrådens borgen för statens gäld».

Brahe ifrågasatte införandet af stämpladt papper för alla rättshandlingar, närmast till fördel för hofrätternas tjenstemän, hvilka klagade, att de ej fingo ut sina löner; men en sådan nyhet ansågs ej kunna införas utan ständernas hörande.

Äfven tänkte man på ökade tullafgifter, men Lorens Creutz invände, att »ju mera tullarne stegras, desto mera stjäles in». Likaledes sattes i fråga att pantsätta kronans inkomster af tullar och acciser, men det befans, att de för det mesta redan voro besvärade med äldre invisningar.

En tillgång erbjöd sig genom det med Danmark öfverenskomna utbytet af Bornholm mot någon deremot svarande ersättning. Man önskade få denna ersättning, åtminstone till någon del, i penningar; men Danmark var ej i mindre penningeförlägenhet än Sverige, och efter långvariga underhandlingar kom man ändtligen mot slutet af Juni öfverens att mottaga 17 adliga gods i Skåne. Dock hade dessa knappt kommit till regeringens förfogande, innan det sattes i fråga att med dem förnöja krigsbefälets anspråk, och så var man nu åter inne på det gamla sättet att betala statens skulder med donationer och förläningar, hvilket likväl var stridande mot den vid 1655 års riksdag öfverenskomna reduktionsstadgan.

Frågan om dess fortsatta tillämpning hade man velat i det längsta uppskjuta, men den måste likväl nu komma till tals. När man i slutet af Juni började öfverlägga om bestämmandet af tiden för nästa riksdags öppnande, yttrade *Brahe*, att hufvudfrågorna under denna riksdag skulle blifva styrelsens ordnande och reduktionen. *Seved Bååt* afrådde helt och hållet att vidröra reduktionsfrågan. *Gustaf Bonde* likaledes, tilläggande, att största delen af adeln skulle ifrigt yrka på verkställighet af 1655 års stadgar, de andra stånden skulle blåsa under och följden blifva ännu värre vilkor än förut. Kunde ock någon ändring vinnas under minderårigheten, skulle den gå tillbaka, när konungen blefve myndig, och då skulle de nu lefvandes arfvingar råka ut för större svårigheter, emedan egendomarna under tiden möjligen gått ur hand i hand, och ingen kunde veta hvad han med full rätt besute. Det vore således bättre, att reduktionskollegiet fortsatte sin

verksamhet, hvar och en förbehållet att hos rådet söka ändring i dess utslag.

Några dagar derefter uppkom fråga, huruvida de staten tillfallna skånska godsen borde och kunde bortgifvas eller förpantas, eftersom inga andra medel funnes att förnöja krigsbefälet och andra sökande. *Clas Tott* påstod, att den aflidne konungen aldrig tänkt annat än att på detta sätt använda godsen i de eröfrade landskapen, ehuruväl riksråden sjelfva ej borde der skaffa sig förläningar, för att ej gifva anledning till ondt tal. *Brahe* anmärkte, att man så mycket snarare borde vidtaga denna utväg, som man eljest måste tillgripa de genom reduktionen hemfallna gods, »och dem lärer ingen vara rätt belåten med. De lära föga inbringa, lika som hela reduktionen intet inbringat till kronan, utan blott gör att godsen och landet ödeläggas. De skånska godsen äro ock nu kronan tillfallna i utbyte och stå således till dess fulla disposition». Häremot gjorde *Erik Fleming* den erinran, att just deras hemfallande till kronan vore ett hinder för deras bortgifvande, äfvensom detta skulle göra ett afbräck i tillgångarna för krigsfolkets underhåll der i orten. *Herman Fleming* förde samma talan, tilläggande, att man så väl i rådet som vid riksdagen borde öfverlägga, huru ett och annat, som i reduktionsstadgan vore mörkt och otydligt, särdeles angående fjerdeparten, kunde få förklaring. Häri instämde flere, ehuru i annan syftning, emedan de önskade få reduktionens olägenheter bortförklarade.

I början af Augusti bragte den tryckande penningebristen åter å bane frågan om förpantning af kronogods. *Brahe* gjorde härvid ett nytt anfall mot hela reduktionsverket. Hade hvar och en fått hafva sin besittning oqvald, så hade kronans inkomster af tull och accis tilltagit mer än nu skett, och hade ej dertill kriget kommit, så hade kronan kunnat subsistera utan godsen. Således, när man rätt tänkte på reduktionen, befunnes den helt skadlig, särdeles för framtiden. Han för sin del kunde ej annat än tillstyrka, att man i nödens stund ytterligare sålde eller förpantade kronogods. *Gustaf Bonde* invände, att afunden stånden emellan uppkommit genom sådant afyttrande af kronans egendom och således äfven måste ökas, om man fortfore dermed, hvarigenom en mera genomgripande reduktion vore i framtiden att befara.

Brahe genmälde, att afunden mot adeln ej hade sin grund i kronogodsens afhändande, utan »verkliga orsaken komme från påfven, hvilken genom sina jesuiter alltid sökt stifta oenighet mellan stånden, såsom bevisas kunde genom bref, dem Brahe sjelf sett». Det vore för öfrigt klart nog, om man såge på forna tider, att de öfriga stånden obilligt besvärade sig öfver adeln, som skulle det vara dess fel, att kronans ekonomi ej mera ville bära sig. Innan Sverige blef ett arfrike, hade konungen ej mera än Upsala öde, hvilket bestod i några landskap och intrader samt var deladt i vissa län mellan de höga embetena, som någon gång hade hela landskap i förläning och deraf

gåfvo kronan något visst. De gamla jordeböckerna, äfven de från Gustaf den 1:s tid, visade, att kronans räntor då voro mycket ringare än sedan adeln fått godsen, och ändock kunde kronan subsistera. Deremot hade adeln nu lastat på sig stora besvär, såsom allehanda tull och accis med mera, hvilket mycket graverade densamma, då den i forna dagar haft fri handel från sina gods och gårdar. Qvarntull och slika utlagor hade adeln ej heller förut fått vidkännas. Stora gärder hade visserligen utgått under konung Johans tid, men de hade snart åter upphört, så att adeln ej kunde sägas hafva stort vunnit mot fordom tid. De öfriga stånden hade således intet skäl att så högt förtrytas på adeln och dess besittning af kronogodsen, ej heller hade bönderne orsak att besvära sig, alldenstund de blefve skonsamt nog behandlade, om ock en och annan kunde med skäl beklaga sig öfver sin herres våld och orättvisa. Hvad städerna anginge, stodo de sig mycket bättre nu än förr, hvilket tullinkomsternas stigande nogsamt utvisade. Handeln hade i forna dagar varit ingen; jernet fördes ut oarbetadt och bragtes sedan in bearbetadt af utländingen; manufakturer funnos ej och bergverken voro ej bearbetade. Flottan hade vadmals-segel och få skepp voro till något tjenliga. Krigsmakten var både svag och illa utrustad, soldaterne sågo jämmerlige ut, och så var det med allt hvad kronan tillhörde. Hvad för kultur nu i allmänhet vore här i landet, bure nog syn för sig. Ej heller kunde jorden blifva rätt odlad, så länge kronan innehade den, och ej adeln eller andra enskilde. Detta hade också Gustaf Adolf insett, hvarföre han brukade säga, att det ej bekymrade honom, om kronan än ingen stake hade. Det vore bättre, att kronan hade sina inkomster af tullar, bergverk och dylikt, än att de utginge af bönderna och bestode i små matpersedlar, af hvilka adeln knappt kunde subsistera, än mindre kronan. Allt detta ville drotsen en gång utförligare framställa för ett utskott af ständerna, att de måtte sig derefter rätta. Han slöt med att råda till kronogodsens tillgripande.

Med Brahe instämde *Clas Tott* och *Schering Rosenhane*, hvaremot *Gustaf Bonde*, som ej ville medgifva, att kronan i forna dagar varit så fattig, som drotsen påstått, nu erinrade om de riksdagsbeslut, som stodo i strid mot ytterligare afhändande af kronans egendom. Flertalet beslöt emellertid att kronogods skulle för nödens skull afyttras, men tillika, på Bondes uppmaning, att skriftligt protokoll härom skulle uppsättas, med åberopande af de skäl, som föranledt detta steg, och bland annat, att den aflidne konungen i lifstiden derom gifvit befallning, hvilken ej blifvit verkställd till hela det belopp konungen utsatt. Hade ständerna sedermera något att invända mot beslutet, så borde de gifva förslag på andra medel, hvarmed godsen kunde igenlösas.

Detta beslut fattades den 10 Augusti, men den 14 förekom åter frågan om reduktionens verkställande, för att åtminstone bereda utväg till supplikanters förnöjande. Äfven denna gång lade sig dock Brahe deremot, och så väl han som Tott, De la Gardie, Knut Kurck, med

flera, förespeglade vådan af att så nära den förestående riksdagen stöta sig med adeln; man skulle ändock ej på den korta tiden kunna medhinna särdeles mycket. Gustaf Bonde åter, som visserligen under Carl Gustafs regering motsatt sig den utsträckning, Herman Fleming velat gifva reduktionen, men alltid yrkat en mera begränsad, förestälde å nyo, hvilka vådliga följder det kunde medföra för efterkommande, om man uppsköt att verkställa hvad lagligen var beslutadt. Brahe invände, att det vore en dålig belöning för riksrådens nit och möda, om de äfven skulle mista godsen, jemte det deras löner aldrig föllo ut. »Följden kunde slutligen blifva en ovilja, sådan som i konung Albrechts tid.» Han fritog väl aflidne konungen från all skuld, men kastade den på »elaka rådgifvare», hvilket uttryck tydligt nog åsyftade Herman Fleming. Slutet på öfverläggningen blef, att med reduktionen skulle tills vidare anstå.

I den vigtiga reduktionsfrågan röjde sig sålunda inom rådet tre skiljaktiga åsigter: den första, förfäktad af *Herman Fleming*, att reduktionen af de kronan afhända godsen borde ytterligare fullföljas, hvilket yrkande dock synes snart nog hafva tystnat; den andra, som ihärdigt framstäldes af *Gustaf Bonde*, att reduktions-kollegium borde fortsätta sin verksamhet, till undvikande af att frågan droges under ständerna, hvaraf en vida strängare reduktion skulle i framtiden kunna föranledas, samt den tredje, som ifrigt och utförligt yrkades af *Per Brahe*, att all reduktion vore onyttig och skadlig, samt att tvärt om ytterligare afhändning af kronogods borde ega rum för att afhjelpa penningenöden. Denna sistnämnda åsigt omfattades af det vida öfvervägande flertalet inom rådet, men följderna visade sedermera, att Gustaf Bonde varit den, som säkrast bedömt frågan äfven ur synpunkten af adelns egen fördel.

Man hade under tiden beslutat kalla samteliga riksstånden att sammanträda till allmän riksdag den 21 September; men nu uppstod fråga, huruvida äfven de senast vunna landskapens ständer skulle kallas till denna riksdag. I roskildska fredsfördragets 9:de punkt hade alla adliga och oadliga, andliga och verldsliga stad- och landboer i de förra danska landskapen blifvit försäkrade om ostörd besittning ej blott af sin egendom, men af lag och rätt, af häfdvunna privilegier, fri- och rättigheter, så vidt de ej stodo i strid mot Sveriges rikes grundlagar, med hvilket rike dessa landskap skulle för evigt förenas och förbindas; och som Sveriges konung ville söka hellre förbättra än förvärra dessa sina nya undersåtars vilkor, skulle hvar och en, som underkastade sig Sveriges konungs och rikes höghet, ega tillträde till embete och lön, såsom vore han i Sverige född. Denna försäkran hade i det senast ingångna köpenhamnska fredsfördragets 12:te punkt blifvit förnyad och ytterligare tillagdt, att alla adelsmän, som underkastade sig Sveriges konungs och rikes höghet, skulle njuta samma fri- och rättigheter som infödde svenske adelsmän, samt ega tillträde till svenska riddarhuset och till talan derstädes enligt riddarhusordningen, och det så,

att de, som kunde bevisa, att de sjelfve eller deras förfäder innehaft rådsembete i Danmark, skulle af den svenska adeln upptagas i dess andra klass, samt de öfrige enligt riddarhusordningen och sålunda blifva i allo naturaliserade till svenska adelsmän samt ega lika tillgång till embeten och lön som den öfriga infödda adeln, när de gjorde sig dertill skickliga. Äfven de öfriga stånden i dessa landskap skulle bevaras vid sina häfdvunna fri- och rättigheter samt dessutom kunna hoppas en förbättring i sin ställning och att, likasom infödde svenske män, hafva tillträde till lön och tjenster.

När nu dessa stadganden för första gången skulle tillämpas, mötte åtskilliga betänkligheter. *Brahe* ansåg de skånska ständerna, såsom samtliga dessa landskaps ständer benämndes efter det förnämsta landskapet, böra kallas till riksdagen, på det man från början skulle visa sig vilja vinna deras tillgifvenhet, åtminstone vore det oundvikligt att inbjuda dem till konungens begrafning; men *De la Gardie* och andra trodde, att deras tillkallande nu skulle medföra många svårigheter, som endast genom svenska ständernas hörande kunde häfvas. *Johan Rosenhane* påminte om den svårighet, som skulle uppstå, i fall de skånska adeliga slägter, som härstammade från riksråd, enligt fredsfördraget fordrade att blifva upptagna i riddarhusets andra klass. I allmänhet fann man dessa ständers rum bland de öfriga icke lätt kunna bestämmas. *Brahe* ville ej veta af, att de skånske bönderne skulle kallas till riksdagen, ty till något sådant hade de aldrig förr haft rätt. Häremot anmärkte *Clas Tott*, att Gotlands allmoge fått deltaga i de svenska riksdagarna, ehuru äfven denna ö var en eröfrad besittning; men *Brahe* svarade, att härtill legat ett skäl deri, att Gotland tillförene ansetts tillhöra Östergötland. *Lorens Creutz* påstod att inbyggarne i Jemtland, sedan de kommit under Sverige, förbrutit sig så mycket, att de väl gjort sig förlustige sin riksdagsrätt. Man stannade vid det beslut att om alltsammans höra ständerna samt utfärdade emellertid den 26 Juli till generalguvernören i de eröfrade landskapen, Gustaf Otto Stenbock, en befallning att underrätta adeln, presterskapet och borgerskapet i dessa landskap om regeringens afsigt att kalla dem till den instundande riksdagen; men då man först måste göra en framställning derom till de redan kallade ständerna, hvilket skulle ske strax vid riksdagen början, så kunde kallelse ej nu till de nyförvärfvade landskapens ständer utfärdas, utan skulle sådant ske framdeles, så att de kunde infinna sig vid konungens begrafning, mot slutet af Oktober, »vid hvilket tillfälle de kunde blifva immatrikulerade, att framdeles njuta samma rätt som infödda svenska ständer och undersåtar».

En sådan kallelse utgick ock sedermera, genom bref till generalguvernören och biskopen, men med tillåtelse till den förre att frikalla dem, som ursäktade sig med tid och omständigheter, från skyldigheten att inställa sig vid riksdagen. Någon föreskrift om allmogens kallande till riksdagen meddclades icke.

Genom bref från svenska sändebudet vid franska hofvet, Mathias Björnklou, hade regeringen blifvit underrättad, att drottning Christina ämnade resa till Sverige, »för att taga sin rätt i akt vid omskiftet i regeringen och draga försorg om den unge konungens uppfostran». Denna underrättelse väckte mycken oro och föranledde många öfverläggningar inom rådet. *Brahe* satte i fråga, om man ej kunde, med afseende på hennes öfvergång till katolska läran, vägra henne inträde i riket. Alla vore ense derom, att hennes ankomst kunde medföra faror och svårigheter. Man beslöt att både genom franska regeringens bemedling och genom enskildt bref från riksrådet Sewed Bååt, generalguvernören öfver hennes underhållsländer, söka bringa henne från sin föresats. Sedermera skickades Lejonkrona, hennes räntmästare och f. d. hofskräddare, henne till mötes, för att söka förmå henne att ej inkomma i riket. Man visste likväl af förut vunnen erfarenhet, att hon ej så lätt kunde förmås afstå från sina föresatser, och man måste derföre vara beredd, huru man skulle förhålla sig, om hon framhärdade i denna. Å ena sidan yttrade *Clas Tott* och *Sten Bielke*, att drottningen onekligen, enligt de henne beviljade vilkor, egde uppehålla sig hvar hon behagade, inom eller utom riket. Möjligen kom hon nu blott för sina egna angelägenheter, hvartill hon äfven hade särskild anledning deri, att hennes underhållsländer lidit mycket under kriget. Ej heller vore det skäl att onödigtvis göra henne missnöjd. Å andra sidan anmärkte *Schlippenbach*, att man ej kunde undgå att finna hennes hitresa betänklig, då hon kom från Rom. För sina enskilda angelägenheter behöfde hon ej besöka Sverige, de kunde det förutan afhjelpas. *Magnus De la Gardie* ansåg, att hon borde stanna på Öland eller Gotland och derifrån föra underhandlingar om sina angelägenheter. Komme hon hit, kunde oro uppstå bland ständerna, särdeles allmogen, »som lärer hafva sin recours till hennes maj:t, när något går på». *Tott* föreslog, att tvänne af rådet borde resa henne till mötes och erbjuda henne ersättning af kronan för det, hvilket denna under kriget kunnat taga sig till godo i hennes underhållsländer. Hvad åter fienden förtärt kunde kronan ej betala. De borde ock föreställa henne, »huru ständerna voro sinnade». Detta förslag bifölls.

I början af September, när tiden för ständernas sammanträde närmade sig, tillkallades ett utskott af adeln, preste- och borgareståndet, för att med rådet öfverlägga om de blifvande riksdagsärendena, och med detta utskott öfverlades bland annat om hvad som borde iakttagas, derest Christina fullföljde sin föresats att infinna sig i Sverige under riksdagen, hvarefter den 5 September fattades det beslut, att som drottning Christina, efter sin resa ur Sverige, öfvergått till katolska läran och nu kom från Rom, och som hon troligen, efter vanligt bruk hos denna läras anhängare, utfäst sig att söka utsprida densamma, samt de snart församlade ständerna, såsom sin religion tillgifna, kunde om henne fatta onda meningar och tala eller göra något, som kunde vara henne misshagligt och hvaraf äfven riket kunde hafva men — så skulle

riksrådet von der Linde resa henne till mötes till Hamburg och söka genom dessa skäl afstyra hennes resa.

Såsom i föregående del är berättadt, misslyckades detta, och Christina infann sig i början af Oktober i Stockholm, der hennes närvaro så väl som hennes förfarande framkallade nya öfverläggningar både inom rådet och ständerna, till hvilka vi återkomma i sammanhang med berättelsen om riksdagens förhandlingar.

Under tiden närmast före riksdagen arbetades flitigt på uppsättande af den kungliga proposition, som vid riksdagens början skulle afgifvas. Den skulle omfatta regeringens inrättning, reduktionen, hvilken dock ej skulle underkastas allmän öfverläggning, förhållandet till Ryssland samt »kammarsaker». Om kontributioner skulle den ej innehålla något, för att icke väcka missbelåtenhet. Man var ense om, att allting först skulle i rådet öfverläggas och sedermera med enhällighet från rådets sida bedrifvas hos ständerna. Riksdrotsen tillstyrkte, att lagmännen skulle taga hem till sig de riksdagsmän, som vore från hvars och ens lagsaga och söka inverka på dem. Då den af statssekreteraren Ehrenstéen uppsatta berättelsen om hvad sedan förra riksdagen tilldragit sig blef i rådet justerad, beslöts att den, såsom vanligt, blott i utdrag skulle meddelas samtliga ständerna, men i sin helhet endast åt ett utskott.

Sådana voro, enligt hvad rådsprotokollen utvisa, de hufvudsakligaste öfverläggningsämnena inom interimsstyrelsen, med hänseende till rikets inre förhållanden; men tillika hade ännu vigtigare rådplägningar hållits och beslut blifvit fattade rörande förhållandena till utrikes makter, till hvilka förhållanden vi nu öfvergå.

Fredssluten.

Vid Carl Gustafs död voro fredsunderhandlingar i gång med alla Sveriges fiender. Vi skola här följa fortgången af dessa underhandlingar i den ordning de ledde till det önskade målet.

Med *Polen* hade underhandlingar begynt redan under hösten 1659 i Thorn och flyttades sedermera till närheten af Danzig, der de polske fredsunderhandlarne bodde, medan de svenske tagit till vistelseort byn Zoppot vid Östersjökusten, ett par mil norr om Danzig. De svenska ombuden voro riksskattmästaren grefve *Magnus Gabriel De la Gardie*, riksråden grefve *Bengt Oxenstierna* och grefve *Christopher Carl von Schlippenbach* samt presidenten i hofrätten öfver Pomern och Rügen *Anders Gyllenklou*. Franska sändebudet *De l'Hombres* var fredsmedlare och den som hade mesta bestyret bland alla.

Båda de krigförande makterna längtade nu lika mycket efter fred. Sverige behöfde den för att lättare kunna försvara sig mot sina öfriga fiender, och Polen, utmattadt och förhärjadt samt nu i krig mot både Ryssland och Sverige, önskade fred med det senare, för att bättre reda sig mot det förra. Härtill kom, att polska drottningen, som hade

stort inflytande både hos sin gemål och inom polska senaten, ville af särskilda skäl tillvägabringa fred med Sverige, emedan hon, nära beslägtad med franska konungahuset, önskade få en son till den ryktbare franske härföraren prinsen af Condé vald till polsk tronföljare, hvartill hon behöfde Frankrikes och Sveriges biträde. Å andra sidan åter gjorde de danska och holländska sändebuden i Polen allt för att göra underhandlingarna om intet, äfvensom kejsarens och Brandenburgs ombud sökte mot dem uppställa alla upptänkliga hinder.

Härvid hade de god hjelp af de oändliga formaliteter, som alltid åtföljde den tidens underhandlingar, så att flera månader förgingo, innan de egentliga fredsunderhandlingarna kunde begynna, hvilket skedde först den 7 Januari 1660. Äfven nu förekommo så många anmärkningar, och skriftvexlingen fördes med sådan bitterhet, att De l'Hombres, då han för det ena rikets ombud uppläste hvad man å andra sidan anfört, ofta fann sig föranlåten att öfverhoppa långa stycken, som kunde förefalla sårande. Efter någon tid beslöt man också att ej skicka hvarandra några skriftliga betänkanden, utan låta De l'Hombres muntligen framställa alla ömsesidiga fordringar och medgifvanden. Så for denne under Januari, Februari och Mars månader fyra gånger i veckan mellan svenskarne i Zoppot och polackarne i Danzig samt lyckades derunder, verksamt understödd af polska drottningens inflytande, småningom sammanjemka de särskilda anspråken.

Hinder för fredens afslutande kommo också nu ej längre hvarken från Sveriges eller Polens sida, ehuru visserligen ett polskt parti, med erkebiskopen af Gnesen i spetsen, önskade krigets fortsättande för att från det utmattade Sverige återfå Lifland; men det var egentligen Danmark, Österrike och Brandenburg, som genom sina förespeglingar hos Johan Casimir och polska senaten fördröjde den af polska folket i allmänhet ifrigt efterlängtade freden. Danmark begärde, att Polen skulle gemensamt med detta rike uppgöra fredsvilkoren, för att båda makterna så mycket lättare skulle kunna föreskrifva dessa; men man ville i Polen ej göra sig beroende af Danmarks mycket tvifvelaktiga krigslycka mot Sverige och förkastade derföre detta anbud, sedan underhandlingarna derom någon tid fortgått. Österrike, som hoppades under krigets fortgång kunna drifva svenskarne ur Tyskland, uppmanade Polen att icke ingå på något af de svenska fredsvilkoren och lofvade betydande hjelptrupper, men i Polen misstänkte man alltid Österrikes afsigter. Rykten hade spridt sig, än att Österrike ämnade i samråd med Ryssland och Brandenburg dela Polen, än att kejsaren mutat Johan Casimirs biktfader att öfvertala konungen till snar tronafsägelse, då kejsaren eller någon österrikisk prins skulle blifva hans efterträdare. Af dessa skäl ville polska senaten icke heller sluta sig till Österrike. Äfven kurfursten af Brandenburg erbjöd Polen hjelp till krigets fortsättande, hvarunder han hoppades kunna sätta sig i besittning af svenska Pomern; men han hade så ofta uppträdt ömsom såsom Polens

vän och såsom dess fiende, att man till honom och hans löften hyste intet förtroende.

Å andra sidan uppträdde nu Frankrike verksamt för tillvägabringande af en fred på sådana vilkor, som svenska regeringen förklarat sig villig att medgifva. Mazarin, som fortfarande var den egentlige ledaren af Frankrikes politik, hade alltid önskat att Sverige skulle förblifva ett mäktigt rike och fortfarande hafva besittningar i Tyskland, för att motväga Österrike, hvilket, jemte Spanien, alltid betraktades såsom Frankrikes arffiende. Under Carl Gustafs första lysande framgångar i Polen och i synnerhet då han lät hylla sig såsom dess konung, hade Mazarin visat mindre benägenhet för Sverige, hvilket han väl ville hafva mäktigt, men icke öfvermäktigt, likasom han äfven betraktade Carl Gustafs planer såsom alltför äfventyrliga; men när, under sista året af dennes lefnad, Sverige tycktes vara nära att öfverväldigas af sina många fiender, uppträdde Frankrike kraftigt till dess försvar, synnerligast vid fredsunderhandlingarna med Polen, hvilka det för öfrigt låg i Frankrikes eget intresse att bringa till ett både för Polen och för Sverige önskvärdt slut, emedan ett fortsatt krig högst sannolikt skulle ökat Österrikes inflytande både i Polen och Tyskland, hvilket det länge varit den franska statskonstens uppgift att motverka. Franska regeringen förklarade ock nu för kejsaren, att om han ej ville förlikas med Sverige, skulle Frankrike med all sin makt understödja detta rike, och till kurfursten skref Mazarin, att, derest han icke inginge fred med Sverige och återlemnade Pomern, skulle 30,000 fransmän uppträda till svenskarnes bistånd. Österrikes och Brandenburgs infall i svenska Pomern förklarades såsom ett brott mot westfaliska freden, hvilket det ålåg Frankrike att beifra, och den sista Februari 1660 utsattes såsom yttersta tiden, inom hvilken fred mellan Sverige och Brandenburg borde vara afslutad. Dessa hotelser, understödda af några bland de tyska riksfurstarna, verkade både på Österrike och Brandenburg, och freden var nära att afslutas, då underrättelsen kom om Carl Gustafs död. Nu började både Polen, Österrike och Brandenburg stegra sina fordringar, men De l'Hombres bad de svenska fredsunderhandlarne vara vid godt mod, ty efter denna olycka skulle Frankrike ännu kraftigare understödja Sverige. Dessa sändebudets löften bekräftades ock af franska regeringen, polska drottningen fortfor att hos sin gemål och senaten yrka på en billig fred med Sverige, och äfven Österrike och Brandenburg nödgades slutligen gifva efter, för att icke få ett allvarsamt krig med både Frankrike och Sverige.

I Mars månad sammankommo de svenska ombuden med de polska, österrikiska och brandenburgska i Oliva kloster, ungefär halfvägs mellan Zoppot och Danzig, och här undertecknades freden den 23 April 1660 mellan Sverige å ena sidan samt Polen, kejsaren och Brandenburg å den andra.

Full amnesti utlofvades; ingen, vare sig andelig eller verldslig, skulle tilltalas för sitt förhållande under kriget; all fast egendom, som

blifvit indragen i anseende till egarens tillgifvenhet för den ena eller andra af de krigförande makterna, skulle återställas till sin förre innehafvare.

Johan Casimir afstod för sig och sina arfvingar från alla anspråk på svenska kronan och på Wasa-ättens familjegods. I sina bref till främmande makter, men icke till Sveriges konung, skulle han under sin lifstid få begagna svenska konungavapnet och titeln, utan att dock denna rättighet öfvergick till hans efterkommande. Hela Lifland, så långt Sverige innehaft detsamma under vapenstilleståndet, afträddes till Sverige, jemte Polens alla anspråk på Estland och Ösel. Katolikerne i dessa trakter skulle i stillhet få utöfva sin religion. Södra delen af Lifland skulle förblifva Polens tillhörighet, och hvilkendera makten, som i dessa trakter på ett eller annat sätt förvärfvade något, hvilket af ryssarna innehades, skulle utan lösen afstå detsamma. Båda makterna finge hafva Lifland i sin titel. Hertigen af Kurland skulle, jemte sin familj, inom sex veckor, räknade från den 5 April 1660, återfå sin frihet, återinsättas i sitt land samt erhålla tillbaka allt hvad ännu icke var förskingradt af hans egendom. Marienburg och Stuhm skulle af svenskarne utrymmas inom åtta dagar efter fredsfördragets underskrift, Elbing efter dess ratificerande. Alla orter i Kurland skulle utrymmas och fångarne frigifvas utan lösen. Fältmarskalken grefve Königsmarck skulle frigifvas under samma vilkor som hertigen af Kurland, och båda förpligta sig att ej vilja hämnas. Konungen af Polen lofvade att hos tatarerne lägga sig ut för de hos dem i fångenskap varande svenskars befriande. Handeln skulle återställas på samma fot som före kriget.

Kejsaren skulle utrymma alla af hans trupper besatta orter i Pommern, Mecklenburg och Holstein, fångarne frigifvas samt de stridiga angelägenheterna i Tyskland vänskapligen afgöras enligt tyska lagar.

Enahanda voro fredsvilkoren mellan Sverige och Brandenburg, hvarjemte fördragen mellan båda makterna i Königsberg, Marienburg och Labiau förklarades i allo upphäfna.

Derest fred afslutades mellan Sverige och Danmark, skulle det nu ingångna fördraget äfven utsträckas till denna makt, dock utan skada och förfång för de underhandlingar, som kunde ega rum mellan båda rikena.

De underhandlande makterna garanterade hvarandra ömsesidigt uppfyllandet af de ingångna fredsvilkoren, och konungen af Frankrike iklädde sig dessutom ansvarighet och borgen derför.

Sverige hade sålunda nu fått fred med dessa makter, visserligen utan andra fördelar, än som kunnat vinnas redan vid polska krigets början, men också utan andra förluster, än de som lidits under kriget. Den väsentligaste vinsten var att det långa krigstillståndet mellan Sverige och Polen, som fortfarit alltsedan Sigismund förlorade Sveriges krona och endast varit afbrutet af några för viss tid ingångna stillestånd, nu öfvergått till ett fredstillstånd, hvilket ingendera makten, efter den under det långvariga kriget vunna bedröfliga erfarenheten, borde vara

hågad att bryta. För Sverige var fredsfördragets snara afslutande så mycket angelägnare, som de svenska besättningarna i de preussiska städerna då endast hade bröd för sex dagar, och för det af fiender och bundsförvandter lika illa behandlade Polen var freden icke mindre efterlängtad.

Vida svårare var fredsverket med *Danmark*, emedan svårigheterna här kommo från både de krigförande och de medlande makterna. Carl Gustaf kunde, såsom förut är nämndt, icke förmås att ingå fred under andra vilkor, än att Aggerhus län skulle tillfalla Sverige i utbyte mot Trondhiems och mot Bornholm, och Fredrik III ville icke hålla sig vid roskildska, utan vid Brömsebro-fredens vilkor. Båda voro lika envise, och båda förlitade sig på de medlande makterna, den ene på England och Frankrike, den andre på Holland. Bland de medlande makterna var också Holland den, som mest kunde inverka på fredsvilkoren, emedan dess flotta låg ännu qvar i sundet och var stark nog att bestämma krigsrörelserna på öarna. Konung Fredrik förestälde den holländska styrelsen huru osäker Danmarks och särskildt Köpenhamns belägenhet skulle vara, derest Sverige finge behålla Skåne. Vid stark vinter kunde svenskarne på några timmar komma till Köpenhamn, och deras nya fästningsverk vid Landskrona voro just afsedda att af denna stad göra en vapenplats för sådant ändamål. Konung Fredrik ämnade derföre genom en landstigning återtaga Skåne och begärde Hollands biträde dertill. Österrike och Brandenburg understödde denna hans begäran, och han erbjöd Holland Glückstadt i Holstein samt Kroneborg vid sundet, för att göra det så mycket benägnare till bifall. Men Holland ville ej frånträda det gemensamt med England fattade beslutet att, till trygghet mot blifvande tullprejerier, förhindra Skånes och Selands förening under samma krona. Dessutom förklarade nu Mazarin ganska bestämdt, att om Holland stälde sig på Danmarks sida, skulle han låta prinsen af Condé med en stark fransk här anrycka till Sveriges bistånd.

Så stodo sakerna vid Carl Gustafs död. När underrättelse derom kom till Danmark, förklarade Fredrik III genast, att han ej längre ville veta af roskildska freden eller concerterna i Haag, och de svenske underhandlarne, riksråden *Schering Rosenhane* och *Sten Bielke*, blefvo nu högst bekymrade; men de franske och engelske medlarne *Terlon* och *Algernon Sidney* försäkrade dem, att om Sverige ville afstå från Trondhiems stad och län samt i öfrigt hålla sig till roskildska fredsvilkoren, så skulle Frankrike och England ansvara för erhållandet af en fred på sådana vilkor. På Bielkes tillstyrkan gaf ock svenska interimsstyrelsen, med de i Göteborg då ännu församlade ständernas samtycke, den begärda förklaringen. Danmark åter fortfor att yrka på återfåendet af de öster om sundet belägna landskapen samt styrktes häri af Österrike, Brandenburg och Polen; men nu stälde sig Holland icke längre på Danmarks sida, utan den 8 Mars gåfvo de holländska sändebuden amiral Ruyter, som höll svenska flottan instängd i Lands-

krona hamn, befallning att aflägsna sig derifrån, äfvensom befälhafvaren öfver de holländska trupperna på Fyen befaltes att stanna på denna ö. Härigenom blef den svenska hären på Seland betryggad, och tillika lade sig de svenska krigsskeppen utanför Köpenhamn samt började borttaga det ena danska fartyget efter det andra. Nu ändtligen afgaf Fredrik III den 19 Mars den önskade förklaringen, och den 24 Mars började de egentliga fredsunderhandlingarna.

De mest omtvistade punkterna voro ersättningen för det svenska afrikanska kompaniets förluster och i synnerhet besittningen af ön Bornholm. Denna ös befolkning hade, såsom förut är nämndt, öfverrumplat och dödat dervarande svenske befälhafvare samt nedhuggit eller fängslat den svenska besättningen, hvarföre öboerne fruktade en svår efterräkning, i händelse ön åter komme under Sverige. Konung Fredrik hade derföre med sitt hedersord förbundit sig att i det yttersta skydda dessa sina trogna undersåtar mot en dylik fara. Härvid stod han ock fast, oaktadt både Sveriges och de medlande makternas hotelser. Då föreslogs att Danmark skulle såsom ersättning för Bornholm afstå till Sverige en mängd gods, hvilka den danska adeln innehade i Skåne, Halland och Bleking; men äfven härtill ville konung Fredrik ej beqväma sig, emedan han önskade i det längsta bibehålla hvarje förbindelse mellan Danmark och de afträdda landskapen, såsom en anledning eller möjlighet till framtida återförening.

Nu inträffade en ny omkastning i Hollands förhållande till de krigförande makterna. Danska hofvet hade genom sin minister i Haag lyckats göra dervarande styrelse mera benägen för Danmark, och nu läto de holländske amiralerne i sundet helt oförmodadt och utan föregående meddelande med de öfriga medlande makterna omringa nio svenska krigsskepp, som ämnade sig till farvattnet utanför Köpenhamn. Detta tilltag var nära att göra hela fredsverket om intet. Svenska regeringen befalte genast, att alla holländska skepp och varor i Stockholm, Göteborg, Åbo och Reval skulle tagas i qvarstad.

Tillika förklarade franska och engelska sändebuden, att de ansågo det våldsamma steg, hvartill de holländske amiralerne gjort sig skyldige, såsom en öppen fiendtlighet å Hollands sida och att, innan detta steg återtogs, kunde dessa makters sändebud icke med de holländska samverka såsom medlare. Holländska regeringen fann sig ock föranlåten att efter några veckor återlemna fartygen, men emellertid hade mellan de tre medlande makternas sändebud uppkommit sådan oenighet, att fredens afslutande derigenom icke litet fördröjdes. Tillika visade dessa medlare nu ett stötande öfvermod mot både Danmark och Sverige samt företogo sig å nyo att bestämma fredsvilkoren utan afseende å de makters fordringar, hvilka dessa vilkor gälde. De svenska sändebuden beklagade sig icke allenast öfver de holländska, utan särskildt öfver den engelske medlaren Algernon Sidney. »Medlarne ropa på slut», skref Schering Rosenhane till Per Brahe i början af Maj, »och äro oss emot i alla punkter, besynnerligen Sidney, som med sina galna infall regerar hela

verket. Om man med flit skulle söka tillhopa sällsamt och galet folk att förspilla ett godt verk, så hade man i hela verlden ej kunnat finna galnare, än dem vi nu hafva.

På sådana medlare blefvo både svenskar och danskar uppledsne, och slutligen föreslog dansken Hannibal Sehested, att de båda krigförande makterna borde sig emellan uppgöra fredsvilkoren utan någon medlare. Detta förslag antogs af svenskarna, och inom några få dagar voro nu vilkoren öfverenskomna. Den 7 Maj afstodo de svenska ombuden från den yrkade ersättningen för afrikanska kompaniets förluster, och danska regeringen utfäste sig att lemna vederlag för Bornholm. Underrättelsen om Sveriges nu ingångna fred med Polen, kejsaren och Brandenburg hade gjort danskarne medgörligare, den i England inträffade statshvälfningen, hvarigenom Carl II, nära beslägtad med danska konungahuset, blifvit erkänd för Englands konung, inverkade på svenska regeringen, och så blef den 27 Maj 1660 fredsfördraget undertecknadt i de tält, som voro för underhandlarne uppsatta på halfva afståndet mellan staden och lägret. Fyra dagar senare förde pfaltzgrefven af Sulzbach, under tillopp af oräkneliga åskådare från Köpenhamn, den nu till 3,000 man sammansmälta svenska hären ur lägret, och nu ändtligen var den danska hufvudstaden befriad från denna fiendtliga krigsmakt, som i nära två års tid stått hotande vid dess murar; men först under senare hälften af Juni, efter ratifikationernas utvexling, blef Kroneborg af svenskarne utrymdt.

Genom detta fredsfördrag, som fått namn af *freden i Köpenhamn*, fick Sverige behålla Skåne, Halland, Bleking, Bohus län, ön Hven samt tullfrihet i Öresund, men Trondhiems stad och amt afträddes till Danmark. Alla fästningar, som af svenskar innehades i andra delar af Danmark än de till Sverige afträdda, skulle, i det skick de voro vid fredens ingående, utan ersättning för derå nedlagda kostnader återgifvas till Danmark och utrymmas inom fjorton dagar efter ratifikationernas utvexling. För ön Bornholm skulle Sverige erhålla en ersättning, hvarom särskild öfverenskommelse skulle uppgöras. Till fyrbåkarnas underhåll mellan Skagern på danska och Falsterbo på svenska kusten skulle Danmark årligen betala 3,500 rdr. De gjorda anspråken å ersättning för det svenska Guinea-kompaniets förluster nedlades. Alla fångar skulle å ömse sidor frigifvas. För öfrigt bekräftades de föregående fördragen mellan Sverige och Danmark, med uteslutande af 3:dje artikeln i roskildska fördraget, angående främmande flottors utestängande från Östersjön.

Kejsaren, Brandenburg, Polen, grefvarne Anton Günther och Anton af Oldenburg samt fursten af Anhalt-Zerbst blefvo uttryckligen inbegripna i fördraget. Alla till Hanseförbundet hörande städer skulle ega fri handel samt alla under kriget utkomna smädeskrifter indragas och förbjudas.

Det för Bornholm utlofvade vederlaget bestämdes sedermera till skånska gods, tillhörande danska adelsmän, som voro bosatte i Danmark och hvilka skulle derför undfå ersättning af Danmarks konung.

Med de flesta af Sveriges fiender var således fred ingången, utan annan uppoffring från Sveriges sida än några spridda fästningar, ty det till Danmark åter afträdda Trondhiems amt var redan under föregående året af en dansk här återtaget och för Bornholm hade vederlag lemnats. Fredsvilkoren hade sålunda blifvit för Sverige fördelaktigare, än under dåvarande förhållanden kunnat väntas, och fredssluten voro också särdeles välkomna för det ojemförligt öfvervägande flertalet af Sveriges befolkning; men inom rådet var förhållandet icke alldeles sådant. Man hyste i början mycken tvekan, om man skulle gifva behöriga ratifikationer. *Wrangel* hade från Pomern skrifvit afstyrkande, och *Tott* påstod, att aflidne konungen aldrig ämnat sluta en allmän fred; att det af brist på penningar var minst lika svårt att afskeda som att underhålla hären under fortsatt krig, och att man i alla fall ej borde fullkomligt upplösa de värfvade trupperna. *Brahe*, som i allmänhet hade svårt att frigöra sig från de föreställningar han inhemtat under religionskrigens tidehvarf och aldrig kunde rätt sätta sig in i de nya politiska förhållandena, misstänkte, att freden kunde vara på svek tillstäld af de katolska makterna, till att insöfva Sverige i säkerhet, på det de sålunda skulle få tillfälle att bereda de evangeliskes undergång. *De la Gardie*, hvilken, likasom Wrangel och Tott, oftast var böjd för krigiska företag och för Sveriges inblandning i andra länders politiska förhållanden, antydde redan nu, hvad som sedermera länge blef föremål för öfverläggningar inom rådet, att Sverige borde genom att bistå Polen i dess fortfarande krig mot Ryssland hindra detta senare rike att blifva alltför mäktigt, förekomma att Österrikes inflytande inom Polen blefve ännu större än dittills samt tillbakahålla Brandenburgs förstoringsplaner. Rikets behof af fred var likväl så ögonskenligt och öfvertygelsen, att en svår efterräkning vid nästa riksdag väntade rådet, om tillfället till ett länge efterlängtadt slut på krigen nu försummades, så öfvervägande, att rådet fann sig föranlåtet redan under loppet af Juni månad meddela de erforderliga ratifikationerna.

Öfvergången från det långvariga krigstillståndet till fredliga förhållanden medförde emellertid för regeringen flera bekymmer. De talrike värfvade trupperne, till största delen tyskar, vågade man icke afskeda, i anseende till det ännu icke slutade kriget med Ryssland. Äfven befarade man, att, i sådan händelse, större delen af denna styrka skulle öfvergå i kejserlig tjenst, hvarigenom nya vådor kunnat uppstå för Sverige, emedan kejsaren sedan gammalt visat sig föga vänligt sinnad. Att förnöja dessa truppers fordringar saknades penningar. Regeringen beslöt derföre att indela de trupper, som bibehöllos, på vissa hemman, i likhet med de svenska rytteri-regementena. Carl Gustafs plan hade varit att förlägga fyra värfvade regementen eller 1,800 ryttare i Skåne, och generalguvernören Gustaf Otto Stenbock fick nu befallning att för detta antal anvisa kronohemman dels i Skåne och dels i Bleking, hvarigenom man erhöll en stående krigsstyrka till dessa nyvunna landskaps betryggande mot fiendtliga anfall. Tillika anbefaldes

Harald Stake att förlägga 600 man i Bohus län, och äfven i Pomern ville man indela krigsfolk. De svenska och finska rytteri-regementena förminskades till 8 kompanier af 125 man hvartdera och infanteri-regementena »efter som hvar provins kunde tåla». Dock skulle så väl vid dessa som vid rytteri-regementena bibehållas interims-kompanier, för att kunna anställa en del öfvertaliga officerare, men det oaktadt blefvo 800 officerare utan tjenst. Härigenom väcktes mycket missnöje, likasom i allmänhet af regeringens oförmåga att tillfredsställa alla anspråk, hvilka, synnerligast hos det högre befälet, voro ganska stora. Så hade pfaltzgrefven af Sulzbach kort före Carl Gustafs död erhållit en skänk af 10,000 rdr och fick nu 3,000 rdr till remonteringspenningar efter olyckan på Fyen, vidare 4,000 rdr af de medel, som blifvit anvisade till svenska härens underhåll på Seland, 6,000 rdr i respenningar samt 4,000 rdr i årlig pension, och ändock fann han sig ej belåten, utan trädde missnöjd ur svensk tjenst.

I sammanhang med de ingångna fredssluten blef den s. k. »elucidationen till Elbinger-fördraget», hvilken Carl Gustaf under sitt sista år antagit för att tillfredsställa Holland, ratificerad, med ett hemligt tillägg, som uttryckligen upphäfde den i roskildska fredsfördraget intagna, men i det köpenhamnska uteslutna öfverenskommelsen om Östersjöns stängande för främmande flottor. Vid fördraget med Holland fogades en taxa för tullen på utgående varor, men samtidigt fick kommerskollegium befallning att för kronans tvingande penningebehof vidtaga en förhöjning i tullafgifterna, hvilken skulle träffa in- och utländska varor lika.

En följd af de polska och danska krigens upphörande blef slutligen äfven, att de båda landsflyktige, som väsentligt medverkat till dessa krigs företagande — Hieronymus Radziejowsky och Corfitz Ulfeld — hvilka vid fredernas afslutande sutto fångne, den förre på Örebro och den senare på Malmö slott, nu återfingo sin frihet, den förre till följd af stadgandet i fredsfördraget att alla fångar skulle frigifvas, och den senare på de fredsmedlande sändebudens och Hannibal Sehesteds förord, mot försäkran att icke stämpla mot Sveriges krona.

Ännu återstod af Sveriges fiender *Ryssland*, med hvilket vapenstillestånd var ingånget i Walliasaari 1658 och fredsunderhandlingar äfven i gång, hvilka likväl från ryssarnes sida mött flera svårigheter, synnerligast sedan underrättelsen kommit om Carl Gustafs död. Czaren var särdeles angelägen om att erhålla Ingermanland, för att få några hamnar vid Östersjön, hvilket var lika vigtigt för svenska regeringen att förhindra, hvarföre de svenska ombuden vägrade bestämdt att ingå på en dylik fordran. Då yrkade czaren att åtminstone få behålla de orter i Lifland och Estland, hvilka ryssarne innehade vid stilleståndets ingående i Walliasaari, men äfven detta mötte bestämdt afslag från de svenska ombudens sida. Vidare besvärade sig de ryska ombuden öfver att Lifland blifvit infördt i svenska konungatiteln och att man i fredsfördraget med Polen gifvit czaren endast titel af storfurste.

Svenskarne svarade att i latinet, på hvilket språk fördraget var affattadt, ej fans något annat uttryck, hvilket för czar-titeln kunnat användas, men ryssarne anmärkte, att »de der latinarne måtte varit stora narrar, som ej haft något präktigare namn för en så mäktig herre». Man kunde emellertid ej komma till någon bestämd öfverenskommelse, och på våren 1660 afbrötos underhandlingarna.

Under sommaren ledo ryssarne åtskilliga förluster under det fortfarande kriget mellan Ryssland och Polen, hvilket gaf anledning till ett förslag, som lätt kunnat inveckla Sverige i ett nytt krig. Efter freden i Oliva hade Polen flera gånger erbjudit Sverige ett förbund mot Ryssland. De la Gardie yttrade sig inom rådet för ett sådant förbund, och Schlippenbach visade mycken ifver derför. Man beslöt också att skicka honom till Polen för att närmare underhandla derom. I hans instruktion, utfärdad den 26 Juni 1660, heter det, att det vore af vigt för Sverige, att Polen kunde bestå af sig sjelft och ej behöfde kasta sig i armarna på Österrike eller Ryssland. Efter sina inkräktningar i Polen hotade Ryssland att blifva »odrägligt, och är likt, att denne fienden, som yfves med titeln af många verldens hörn, icke sjelf modererar appetit, om han ej af andra blifver castigerad»; men Bengt Oxenstierna, som för första gången efter sin återkomst från beskickningen i Polen, var i rådet närvarande vid öfverläggningen om denna instruktion, lyckades genom sina föreställningar utverka ett tillägg, hvarigenom Schlippenbachs uppdrag väsentligen förändrades och inskränktes, emedan, enligt Oxenstiernas påstående, hela planen var en intrig af polska drottningen, för att med den påräknade svenska härens tillhjelp befrämja den här ofvan omnämnde franske prinsens val till Johan Casimirs efterträdare såsom konung i Polen. Schlippenbachs afresa blef emellertid uppskjuten till efter riksdagen och under utresan drunknade han mellan Dalarön och Landsort, såsom förut är berättadt.

Efter krigens slut vidtogos för öfrigt åtskilliga åtgärder dels för att lindra de under Sverige lydande landskapens genom kriget ådragna lidanden och dels för att afhjelpa missförhållanden, som inom dem kunnat verka missnöje för framtiden. Så beviljades åt Ingermanland ett slags religionsfrihet, i det adeln tilläts att för sina ryska bönder få kalla prester af grekiska trosbekännelsen ur Polen, »emedan landet eljest ej kunde komma i flor och blifva behörigen kultiveradt». Narva befriades från alla utlagor under sex års tid, emedan staden blifvit af fienden uppbränd och förstörd. Lifländska ridderskapets privilegier bekräftades. Åt invånarne i Bremen gafs en försäkran, att inga ytterligare skatter skulle åläggas dem, utan att deras ständer blefve hörda på landtdagen, samt att landtrådens betänkande skulle af dervarande regering städse, så vidt ske kunde, inhemtas och lediga tjenster företrädesvis med infödde besättas. I Pomern skulle en kommission tillsättas, »för att upphjelpa landet ur dess förvirrade tillstånd». Krigskollegium fick befallning att låta gjuta en kolonn af sönderskjutna ka-

noner och uppsätta den i staden Stettin, till minne af invånarnes under belägringen visade tapperhet och trohet.

Interimsstyrelsen hade sålunda sökt på bästa sätt bereda öfvergången från krigs- till fredstillståndet, och i allmänhet vittna dess åtgärder under detta händelserika år om rätt mycken klokhet, drift och beslutsamhet. Det kinkigaste återstod likväl ännu — att få riksstyrelsen slutligen ordnad och afhjelpa den ständigt fortfarande penningeförlägenheten. Båda delarne skulle ske vid den af de flesta med så mycken oro motsedda

Riksdagen i Stockholm 1660.

Ständerne hade blifvit kallade att den 21 September 1660 infinna sig i Stockholm. De instälde sig ock vida talrikare än vid den föregående riksdagen i Göteborg. Man räknade å riddarhuset, inom adelns första klass, 19 grefvar och 83 friherrar, inom den andra 14 och inom den tredje 194 adelsmän. Af presteståndet voro närvarande erkebiskopen, alla biskoparne och superintendenterne, utom tvänne, pastor primarius i Stockholm samt 55 andra prester. Äfven borgare- och bondestånden vore representerade talrikare än vanligt. Till landtmarskalk utsåg regeringen vice presidenten i Svea hofrätt friherre *Per Sparre*, som redan mot slutet af föregående riksdagen haft detta förtroende. Erkebiskop *Lenæus* var presteståndets talman, men i anseende till sin höga ålder lät han biskop *Enander* för det mesta föra ordet. Borgareståndets talman var nu, såsom vid riksdagen i Göteborg, borgmästaren *Johan Prytz* och bondeståndets var *Matts Ingemundsson* från Håtuna socken i Upland.

Den 27 September öppnades riksdagen med ett tal af riksrådet *Schering Rosenhane* i regeringens namn. Ehuru konungen, hette det, helst hade förskonat ständerna från en ny riksdag så kort efter den förras slut, hade dock omständigheterna ej tillåtit det. Särdeles hade konungens begrafning och styrelsens slutliga ordnande gjort ständernas sammankallande nödvändigt.

Derpå upplästes af statssekreteraren Behmer den kungliga propositionen, i hvilken en kort redogörelse lemnades för de utländska förhållandena, frederna i Oliva och Köpenhamn, jemte dermed sammanhängande underhandlingar med Holland och andra makter, äfvensom fredsunderhandlingar med Ryssland o. s. v.

Redan samma dag tillkallade rådet ett utskott af adeln, preste- och borgareständen, för att inleda de frågor, som blefvo de hufvudsakligaste vid denna riksdag — om drottning Christinas mottagande och huru hennes anspråk skulle tillfredsställas, samt om styrelsens ordnande, hvaraf sedermera uppstod frågan om en ny regeringsform.

Riksdrotsen öppnade öfverläggningarna om Christinas mottagande med att visa hvad man gjort för att förhindra eller fördröja hennes

ankomst; men allt hade varit förgäfves, och frågan vore således nu, om hon skulle mottagas eller icke. Utskottet förklarade sig för det förra, emedan det i alla fall ej gerna kunde undvikas, då hon redan var så nära och man ej hade några giltiga skäl att mot henne använda våld. Presterne tillade, att man möjligen kunde hoppas omvända henne från hennes »onda maximer.» Dock begärde utskottet en stund till särskild ofverläggning, innan det ville gifva bestämdt svar.

Under tiden togs saken i öfvervägande inom rådet, och de skäl, som å ömse sidor uppstäldes, voro följande: Drottningen komme från Rom, »dädan för oss intet godt kommer»; hon påstods hafva några praktiker före, som borde förhindras; det vore stridande mot rikets stadgar, att den, som förändrat religion, finge i riket inkomma; hennes följe kunde förehafva något antingen till religionens förändring i riket eller till regementets konfusion, i synnerhet kunde de ställa till ondt nu vid riksdagens början innan regeringen vore ordnad; hennes diskurser kunde gifva anledning till oro, och några af ståndens ledamöter skulle kunna ingifva henne fåfänga förhoppningar. Å andra sidan hade hon ännu icke begått någon otrohet mot sitt fädernesland och kunde ej dömas ohördan, på blotta misstankar; man kunde ej inse hvarföre hon skulle söka få del i regeringen, då hon för sin nya religions och andra orsakers skull omöjligen kunde få det och dessutom ingen ledighet fans för henne i regeringen; ej heller kunde hon hysa något hopp att här åstadkomma en religionsförändring; de jesuiter och munkar, hon kunde hafva med sig, kände ej landets språk och kunde således ingen skada göra; hon kunde ej vänta något gagn för sig af lugnets störande, som fastmer skulle utsätta henne sjelf för fara; då hon komme med goda ord, skulle våldsamheter reta henne till förtviflan och hämnd, ådraga regeringen och ständerna allmänt tadel, bereda henne främmande makters medlidande och framför allt stöta konungen af Frankrike, som genom sin minister lofvat ansvara för hennes uppförande. Af dessa skäl måste man välja mellan att mottaga henne på bästa sätt, men noga bevaka hennes steg, eller arrestera henne samt sedan se till, huru man kunde försvara det inför hela verlden. Schering Rosenhane, Arvid Forbus, Thure Sparre och Lars Kagg syntes ej vara obenägne för denna senare våldsamma utväg, men flertalet förklarade sig för att mottaga henne; dock skulle man gifva noga akt på hennes följeslagare, så att, bland annat, de ej finge kyssa den unge konungens hand eller erhölle något företräde hos honom, utom i enkedrottningens och några riksråds närvaro, »likväl allt med moderation, att icke Terlon (det franska sändebudet) derigenom stötes». Fri religionsöfning kunde ock ej förnekas drottningen, dock att den skedde inom lyckta dörrar. I samma syftning lydde ock utskottets svar, att, om drottningen ej kunde ytterligare uppehållas, skulle hon mottagas så, som en drottning egnar. Riksdrotsen tackade utskottet för dess yttrande samt uppmanade samteliga dess ledamöter till tystlåtenhet och till inbördes biträde mot hvarje försök att störa lugnet.

Man hade sålunda nu belutat mottaga Christina, men man var dock ej rätt ense om huru detta mottagande skulle ske. Adeln gjorde ingen svårighet att möta henne, men väl presterne. Hon var, menade de, en affälling från landets religion och kunde hafva med sig katolske andlige, hvilka man ej borde visa någon ära. Biskop Enander var dock af annan mening och ansåg att man snarare borde söka än undfly drottningens umgänge, i hopp att kunna återföra henne till den religion, hon frånträdt; men i denna punkt fick han ej ståndet med sig, utan några deribland yttrade till och med, att drottningens närvaro, så vida hon skulle bo på slottet, kunde vara farlig för den unge konungens person, emedan påfven kunde, enligt de katolskes sed, hafva bland hennes omgifning »någon förgiftig menniska dertill utsänd». Då presterne ej ville möta drottningen, ansåg rådet onödigt, att borgare och bönder gjorde det, emedan hon nu icke vore någon regerande person.

Den 1 Oktober på aftonen kom drottning Christina till Stockholm och mottogs »med så mycket skjutande, att jorden darrade och fönstren i staden röko sönder», heter det i en berättelse från denna tid. Hon fick sin bostad på slottet i samma våning, der hon bott under slutet af sin regeringstid. Redan samma afton mottog hon en välkomsthelsning å konungens vägnar samt dagen derpå å rådets och adelns. Innan rådets deputation afgick, hade riksdrotsen ensam besökt henne och blifvit med välvilja mottagen. För honom uppgaf hon, att hennes resa varit föranledd af bekymmer både öfver styrelsens inrättning efter Carl Gustafs död och öfver sina enskilda angelägenheter. Hon rådde, att man borde taga sig till vara för hertig Adolf Johan, hvars deltagande i regeringen kunde blifva vådligt både för rådet och hela riket, samt bad, att en kommission måtte nedsättas för att taga hand om hennes enskilda angelägenheter. Redan följande dagen öfverlemnade hon ett memorial, hvari hon begärde stadfästelse å de förmåner, som vid hennes tronafsägelse blifvit henne beviljade, med tillägg att vid denna stadfästelse uttryckligen måtte införas, det hennes religionsförändring ej skulle lända henne till förfång i afseende å sitt underhåll eller till tadel bland Sveriges inbyggare.

Om denna hennes begäran höllos nu ganska vidlyftiga öfverläggningar både inom rådet och inom samtliga riksstånden. Bland dessa behandlade i synnerhet prestesåndet med stor stränghet både drottningen och hennes anspråk. Hon hade ock sjelf gifvit icke liten anledning till denna ovilja genom att på slottet hålla katolsk gudstjenst för öppna dörrar. En deputation från presteståndet infann sig hos henne, och erkebiskop Lenæus frågade drottningen om hon ej ville återgå till evangeliska läran och öfvergifva den villfarande religion hon antagit; men härtill svarade hon tvärt nej, tilläggande att denna religion kostat henne allt för mycket, att hon skulle öfvergifva densamma. Då erkebiskopen talade om påfvens anläggningar och att han gjorde allt för att förderfva dem till både kropp och själ, svarade hon: »Jag känner påfven bättre än I; han skulle icke vilja gifva 4 daler för

alla edra själar». Den 86-årige erkebiskopen talade dock till henne så strängt och allvarligt, att hon tre gånger brast i gråt.

Några dagar derefter erhöll Christina ett förnyadt besök af alla biskoparna och åtskilliga andra prester, då hon äfven fick höra rätt bittra sanningar och begynte slutligen bedja om eftergift. »Hon stod för oss med uppräckta händer», skref biskop Terserus, en af de deputerade, »och böjde knän för oss väl fem gånger å rad med gråtande ögon, bedjandes att vi hennes begäran efterlåta ville.» Det var en svår pröfning den stolta Christina ådragit sig genom sin religionsförändring och sitt trots att allt för öppet lägga den i dagen. Också förenade sig borgare- och bondeständen med presterne att afslå hennes begäran om fri religionsöfning. Christina måste slutligen gifva efter, tillsluta sitt kapell och bortskicka sin katolske prest så väl som en del af sitt italienska hoffolk. Presteståndet ville förbjuda henne icke blott offentlig, utan äfven enskild religionsöfning efter katolsk ritual, samt vägrade jemväl underskrifva bekräftelsen på hennes underhållsförmåner, förr än hon gifvit en försäkran, att icke företaga något till den evangeliska lärans skada; men efter flera öfverläggningar med ständerna i denna fråga förmådde dock rådet slutligen äfven presteståndet att underskrifva bekräftelseskriften utan detta förbehåll. Likväl undantogos i densamma från drottningens myndighet öfver underhållsländerna alla kyrkliga ärenden, hvarjemte den civila styrelsen, äfvensom utnämnandet af verldsliga embetsmän inom dessa länder, förbehölls en generalguvernör öfver desamma, utsedd af drottningen bland riksens råd.

Ännu flera och vidlyftigare öfverläggningar hade under tiden hållits om riksdagens andra hufvudfråga, som också i sig sjelf var af vida större vigt — den om riksstyrelsens slutliga ordnande.

Det ömtåligaste i denna fråga var hertig Adolf Johans andel i regeringen. Han hade sedan förra riksdagen icke varit overksam, utan gjort allt för att skaffa sig anhängare. Genast efter riksdagens slut hade han brefvexlat med biskoparne Terserus och Johannes Matthiæ samt några andra, som sedan gammalt visat sig vara den pfaltziska ätten tillgifna. Derjemte fortfor han under hela våren och sommaren att till Stegeborg, der han nu vistades, inbjuda och der undfägna en mängd både adelsmän och prester. Särdeles syntes ett mycket vänskapligt förhållande råda mellan honom och biskop Enander, som redan under riksdagen i Göteborg uppträdt såsom hans afgjorde anhängare. Tillika sökte hertigen vinna enkedrottningen genom att fria till hennes nu i Sverige varande syster Anna Dorothea af Holstein-Gottorp, hvilken ock ej tycktes illa upptaga hans anbud; men i samma mån enkedrottningen började i testamentsfrågan luta till rådets sida, svalnade äfven frieriet. Genom åtskilliga utliggare i Stockholm sökte hertigen för sig vinna inflytelserika personer, så inom som utom rådet, men lyckades egentligen endast med Herman Fleming, som hade särskilda skäl till missbelåtenhet med rådets flertal och derföre gerna såg hertigen få en plats i regeringen. Väl hörde inom rådet äfven Axel Lillie, Bengt

Skytte och Bengt Horn till hertigens parti, men Skytte var ännu frånvarande i London och de öfrige voro mera passive än verksamme anhängare. Äfven Schlippenbach hade i början slutit sig till hertigen, men genom löfte om pomerska godset Barth förmåddes han att snart nog öfvergå till rådspartiet. Bland adeln hade hertigen för öfrigt ej särdeles många vänner och ingen af större anseende. De, som mest omtaltes, voro öfversten vid lifgardet, grefve Gustaf Adam Banér, en son till den store härföraren, men för sina många besynnerligheter kallad Dulle-Banér eller »den galne Banér», samt öfverste Arvid Ribbing, som egentligen gjorde sig känd genom trätor med riksdrotsen, med sin landshöfding och sin biskop.

Inom ofrälse stånden åter hade hertigen både talrikare och aktningsvärdare anhängare, mindre af någon tillgifvenhet för hans person, som inom dessa stånd var föga känd, än af motvilja mot hvarje herreregering. Man hoppades att hos hertigen finna några af de egenskaper, som utmärkt hans äldre broder, och att, om han inkomme i regeringen, få i honom en beskyddare mot ett allt för öfvervägande adelsvälde. Biskop Enander var fortfarande hans verksammaste anhängare inom presteståndet, och borgareståndets talman, borgmästaren Prytz, inom detta stånd, ehuru denne nu visserligen icke visade samma nit för hertigens sak som under riksdagen i Göteborg.

Bondeståndets talman under Göteborgs riksdag, Per Ersson, hade då visat sig mycket verksam för hertigens sak, och denne trodde sig kunna räkna ännu mera på hans biträde under riksdagen i Stockholm. Per Ersson beskrifves såsom en ganska slug man, men föga aktningsvärd och allt för mycket begifven på starka drycker, under hvilkas inverkan han icke sällan förlorade sin slughet och yppade mera än som hvarken var honom eller hertigen nyttigt. Han kringskickade öfverallt bland allmogen afskrifter af Carl Gustafs testamente, höll öfverläggningar med åtskilliga borgare i Upsala och lofvade allmogen, att, om han blefve riksdagsman, skulle han skaffa bönderne frihet från dagsverken med mera. Han valdes också verkligen till riksdagsman och började nu föra ett högt språk. Då man varnade honom och hans bönder, svarade han: »Det har ingen fara! Hertigen kommer med 3,000 man till vår hjelp, och vi skola för honom våga lif och blod.» Den nyss förut till landshöfding i Upland utnämnde Clas Rålamb, hvilken vid riksdagen i Göteborg varit en bland dem, som ifrigast uppträdt emot hertigen, förfrågade sig nu hos riksdrotsen, om icke Per Ersson kunde med anledning af detta sitt upproriska tal tagas för hufvudet, och sedan riksdrotsen härtill lemnat sitt bifall, blef Per Ersson häktad och insatt i ett af slottstornen i Upsala.

Clas Rålamb hade för öfrigt redan varit verksam att mot hertigen stämma befälet vid hären i Danmark, dit han sändes kort efter riksdagen i Göteborg, och när, efter freden, Clas Tott kom derifrån till Stockholm, förklarade han att officerarne ämnade mangrant taga afsked, i fall hertigen blefve erkänd såsom riksmarsk.

Hertigens farligaste motståndare var emellertid riksdrotsen och, inseende detta, sökte hertigen på flera sätt vinna denne. Han erbjöd Brahe att antingen lemna honom såsom drots första platsen i regeringen näst efter enkedrottningen eller ock låta en annan väljas till marsk; men intetdera förslaget antogs. Då afbröt hertigen frieriet till enkedrottningens syster och anmälde sig i stället såsom friare till drotsens brorsdotter Elsa Elisabeth Brahe, enka efter rikskanslern Erik Oxenstierna, för att på detta sätt ställa sig in hos hennes farbroder; men härmed vann han ingenting annat, än att han nu ohjelpligt stötte sig med enkedrottningen, utan att uträtta någonting hos Brahe.

Rådspartiet uppträdde nu mot hertigen ännu mera fiendtligt än förut. Man beslöt skilja honom från all beröring med den unge konungen och med enkedrottningen. Derföre, när Carl Gustafs liktåg närmade sig Stockholm, lät man hertigen, som åtföljde detsamma, veta, att man hade i ordning åt honom rum på Stockholms slott endast för en vecka, men icke längre, och när hån, längre fram under sommaren, ville å nyo besöka hofvet, blef honom tillkännagifvet, att han ej kunde erhålla rum å slottet; det var till och med satt i fråga att förbjuda honom infinna sig i hufvudstaden. Der voro emellertid hans utliggare och bland dessa i synnerhet Lars Romann mycket verksamma, men, å andra sidan, arbetade rådet icke mindre ifrigt mot honom och framför allt var Schlippenbach härvid så nitisk, att hertigen kallade honom »rikspesten» och påstod, att Schlippenbach skadat honom mer än någon annan.

Så stod saken mellan hertigen och rådet, då riksdagen öppnades. De tre ofrälse stånden visade från början mycken benägenhet för hertigen. Romann sparade också ej på uppmaningar, att de icke borde låta truga sig af rådet utan visa att de voro »sjelfständige röstegare på en fri riksdag, icke ja-bröder på en herredag». Han höll sammankomster med flera borgare och bönder samt fick deras löfte att stå fasta vid testamentet. Riksråden visade emellertid icke mindre fasthet i sitt beslut och beredde sig att i nödfall möta våld med våld. Med undantag af De la Gardie hade hvar och en af de mera framstående riksråden vakt med skarpladdade gevär utanför sin port, och 2,000 soldater voro inkallade för att upprätthålla allmänna säkerheten.

För det utskott af adeln, preste- och borgarestånden, hvilket, såsom redan är nämndt, tillkallades samma dag, då riksdagen öppnades, framstälde riksdrotsen nödvändigheten att fatta ett afgörande beslut om riksstyrelsens ordnande. »Rådet», sade han, »hade efter flera öfverläggningar funnit bäst, att man hölle sig till salig konungens testamente, utom hvad hertigen anginge, ej derföre, att de hade något att beskylla denne för, men efter forna tiders erfarenhet syntes det vara klokast att ej lemna honom tillträde till regeringen. Enkedrottningen önskade rådet deremot gerna bibehållen i densamma, på det hon måtte vara ett vittne huru regeringen sköttes.» Utskottet tog detta till öfvervägande inom hvarje stånd för sig.

Följande dagen, den 28 September, kallades samma uttskott till en sammankomst på riddarhuset, der riksråden Schering Rosenhane, Sten Bielke, Gustaf Posse och Bengt Horn voro till mötes. *Rosenhane*, som förde ordet, begynte med en förklaring, att hvad rådet yttrat i afseende å styrelsens reglering ej vore att betrakta såsom något afgörande, till förfång för ständernas beslutande rätt. Landtmarskalken *Per Sparre* svarade, att han förmodade de, som varit med i Göteborg, skola förblifva i det, som der blifvit beslutadt; men några bland adelns närvarande ledamöter uttryckte sig vida mera bestämdt. Grefve *Thure Oxenstierna*, hvilken vi förut lärt känna såsom en särdeles egenmäktig landshöfding och som kort före riksdagen fått en rättegång mot sina bönder för det förtryck han mot dem föröfvat, uppträdde nu med mycken skärpa och påstod, att det svårligen kunde kallas ett testamente, som bar så tydliga spår efter dödskampen.

Friherre *Johan Gyllenstierna*, som vid denna riksdag först gjorde sig bemärkt, men sedan blef det så mycket mera och som icke bör förblandas med den Johan Gyllenstierna, hvilken sedan 1654 var riksråd, yrkade att en konung, i strid mot landslagens konungabalk, ej egde upprätta ett testamente med bindande kraft, utan ständernas samtycke, och att testamentet, såsom olagligt till sitt innehåll i afseende å hertigens deltagande i regeringen, vore helt och hållet ogiltigt; hvaremot *Rosenhane* åberopade den aktning man vore konungens minne skyldig, hvarföre testamentet borde blifva gällande, så vidt det vore med lagen förenligt. Häri instämde *Georg Stjernhjelm*, den bekante skalden, åberopande regeln »hvad lagligt är stånde; hvad olagligt är återgånge». *Thure Oxenstierna* anmärkte: »Gamle kung Gustafs testamente gjorde våra förfäder det, att deras barns betar ännu äro ömma deraf.» *Rosenhane* afvisade klandret mot Gustaf I och begärde få höra presternes mening, men desse ville ej gerna utlåta sig, innan de först hört sitt stånd. *Erik Brunnius*, superintendent i Göteborg, beklagade sig dock öfver tadlet mot aflidne konungens testamente, hvilket tadel äfven träffade hans person. Riksrådet *Bielke* svarade, att rådet endast åsyftade med enighet och tillbörlig aktning för aflidne konungen bringa saken till det slut, som för fäderneslandet vore nyttigast; men utskottet begärde betänketid och att få se testamentet, hvarom riksråden lofvade att tillfråga enkedrottningen, förmanande till skyndsamhet, med afseende å drottning Christinas snart förväntade ankomst, och framför allt till enighet.

Efter ständernas återkomst till sina samlingsrum förnyades den redan af utskottet yttrade önskan att få se testamentet, hvilket ock blef meddeladt och uppläst, men man fick ej taga några afskrifter deraf. Redan samma dag, den 28 September, skred *adeln* till votering utan föregående diskussion. Tredje klassen, under *Clas Rålambs* ledning, förklarade sig i allmänhet vilja hålla sig vid det, som beslutats i Göteborg. Man vore väl skyldig salig konungens förordnande all aktning, men som detta förordnande ej i allo vore förenligt med den unge konungens säkerhet och ständernas frihet, ville man förblifva vid Sveri-

ges forna regeringssätt, så att styrelsen skulle föras af infödda svenska riddersmän, ehuru man för öfrigt ville visa hertigen all ära. Det öfriga af testamentet må blifva beståndande, så vidt det med lagen öfverensstämmer och rikets säkerhet det tillåter. Enkedrottningen må fortfarande hafva del i riksstyrelsen, dock ej i kraft af testamentet, utan af ständernas fria val, med afseende på den hugnad man gerna ville bereda henne i hennes sorg, och för hennes »dygdesamma comportement», samt på det hon måtte vara ett vittne huru regeringen skötes. I detta betänkande instämde de båda andra klasserna, och då beslutet, efter skedd justering, dagen derpå uppsattes, begärdes uttryckligen, att riket måtte styras efter samma regeringsform som under drottning Christinas minderårighet, men adeln förbehöll sig dock att dervid få göra de påminnelser, som kunde synas nödiga. Slutligen tillades, i anledning af hvad bondeståndet vid Göteborgs riksdag yttrat om rikets brist på öfverhufvud i händelse af den unge konungens bortgång, hvilket man ansåg syfta på hertigen såsom tronföljare i sådant fall, att adeln »ej vill kasta sitt ögonmått till något eventuelt val af annan person», så länge den unge konungen eller hans manlige arfvingar lefde, ej heller tillåta, att någon annan, hvem det vara må, med ord eller gerningar något sådant föresloge. Äfven vid detta tillfälle framskymtade sålunda högadelns gamla obenägenhet mot arfriket, hvilken tillika spåras i Thure Oxenstiernas ofvan anförda yttrande om Gustaf I:s testamente.

Under tiden hade *bondeståndet* varit uppkalladt till rådet, der riksdrotsen förklarade, att det varit af brist på utrymme, som ståndet ej blifvit kalladt till riddarhuset med de andra stånden. Vidare yttrade han, att man efter vunnen fred, som dock ännu ej vore fullt pålitlig, lyckats afskeda en del af det värfvade krigsfolket, ehuru man nu ej hade sådan tillgång på subsidier som förr. De borde nu betänka sig på frågan om regeringen och det så fort som möjligt, på det saken måtte vara afgjord före drottning Christinas ankomst och således allt tillfälle att blanda sig i denna fråga blifvit henne betaget. Bönderne tackade för godt meddelande, men önskade framför allt lindring i sina skatter. Drotsen sparade ej på löften, och sekreteraren Erik Larsson fick befallning att ytterligare genom utsigt till lindring i skattebördorna, söka göra bondeståndet benäget att lemna frågan om riksstyrelsens ordnande i rådets händer.

Borgareståndet hade emellertid afgjort frågan lika hastigt som adeln. Interimsstyrelsens förslag antogs, dock under förbehåll att hertigen för öfrigt på bästa sätt förnöjdes och att ståndet erhöll stadfästelse på sina privilegier. Regeringen skulle föras af enkedrottningen och de fem höga riksembetena efter salig konungens förordnande och rådets förslag; men valet af personer, åt hvilka styrelsen och förmynderskapet skulle anförtros, öfverlemnades åt enkedrottningen och rådet, som bäst förstodo hvad till rikets nytta lände; och hoppades ståndet, att denna utväg skulle vara den säkraste för konungen och riket och lättast att i en framtid för en myndig konung försvara.

Hos *preståndet* förekommo de vidlyftigaste öfverläggningarna. Under första dagen, den 28 September, kom ståndet ej till votering. Först infann sig ett utskott från bondeståndet, sedan detta varit uppe i rådkammaren, meddelande hvad der förefallit och begärande råd af presterne. Sedan bönderne gått, yttrade pastor primarius *Erik Emporagrius*, att man just af regeringens brådska med hänseende till testamentet kunde draga den slutsats, att det ej borde lättsinnigt ändras eller förbigås. Ständerna hade begärt, att konungen skulle upprätta ett testamente, det hade blifvit uppvisadt för rådet och af detsamma godkändt. Man borde ock hafva afseende på testators person och äfven på hertigens. Härom talades sedermera mycket inom ståndet och först följande dagen, den 29 September, kom man till votering, hvilken skedde stiftvis. Å ena sidan åberopades aktningen för den aflidne konungens minne och för hertigens person, å den andra anmärktes den våda för rikets lugn, som hertigens deltagande i styrelsen kunde medföra. Man hade ej hunnit långt, då statssekreteraren Ehrenstéen infann sig, skickad från rådet att inför ståndet uppläsa testamentet och påskynda sakens afgörande. Han tillade, att enkedrottningen redan gifvit sitt bifall till rådets mening; men man svarade honom, att man ännu behöfde betänketid och att man gerna skulle se, om rådet ville, genom några af adeln, meddela preståndet sina skäl för hertigens uteslutande.

En deputation från adeln, anförd af Clas Rålamb, infann sig ock kort härefter hos preståndet och tillkännagaf adelns beslut. Sedan denna deputation aflägsnat sig, var *Emporagrius* den förste, som erkände vigten af de skäl, hvilka talade emot hertigens deltagande i styrelsen, hvilka skäl dock »mestadels voro sådana, att de ej må nämnas». Han tillstyrkte derföre att gifva vika, hvari de fleste instämde och hvilket också omsider blef ståndets beslut, sedan underrättelse erhållits från borgareståndet, att äfven detta stånd kommit till samma beslut.

Dagen derpå, den 30 September, vexlades först deputationer mellan de särskilda stånden. Presterne sade till adeln, att ehuru de helst velat bibehålla konungens testamente oförändradt, med afseende å hans stora förtjenster om fäderneslandet, funno de dock adelns mening vara den bästa och för riket tryggaste; men de önskade, att hertigen måtte undfå ett underhåll, som svarade mot hans stånd och höghet, utan att vara för landet och undersåtarne betungande. Underhållets belopp öfverlemnades likväl åt enkedrottningen och rådet att bestämma. Det oaktadt fann adeln detta preståndets yttrande »något intrikat». Borgareståndet underrättade adeln om sitt instämmande i rådets mening, och bondeståndet förklarade inför adeln, att ståndet underkastade sig de öfriga ståndens godtfinnande i detta ärende, med afseende på hvad som blifvit ståndet föreställdt, att det vore för konungen och riket säkrare, om regeringen under minderårigheten fördes af undersåtar än af en furste och dertill en så nära slägting.

Nu återstod endast att meddela rådet ständernas svar, hvilket af adeln, preste- och borgare-stånden skedde redan samma dag. Vid adelns fans ingenting att anmärka, men så mycket mera vid presteståndets, nemligen att det innefattade en påminnelse om hertigens underhåll och att deri förekommo uttryck, hvarigenom allt ansvar för framtiden kastades på rådet. Äfven mot borgareståndets svar anmärktes, att det innehölle åtskilligt om det bemötande, man vore skyldig hertigen, om ansvaret för framtiden, hvilket ståndet ville skjuta ifrån sig, samt om stadfästandet af ståndets privilegier, hvilket fick utseende af ett vilkor för ståndets bifall. Bondeståndets utlåtande, som inkom den 1 Oktober, fans likaledes innehålla betänkliga uttryck om ansvarigheten för framtiden. Allt detta föranledde flera dagars ytterligare underhandlingar med de ofrälse stånden och slutligen lyckades rådet genomdrifva nästan alla ändringar, det önskat; men först den 4 Oktober var allt i ordning, då de särskilda ståndens utlåtanden, affattade af hvart stånd för sig, undertecknades af deras talmän, och härmed var sjelfva testamentsfrågan afgjord enligt rådets önskan.

Ännu återstod likväl en ganska vigtig fråga — den om en granskning af 1634 års regeringsform, hvarom adeln gjort framställning redan under sitt första sammanträde den 27 September. Följande dagen hade rådplägningen härom blifvit fortsatt, och man hade tvistat om, huruvida en ny regeringsform skulle upprättas eller man skulle åtnöja sig med att införa några erforderliga ändringar i den gamla, medelst ett tillägg till denna. Det senare ansågs lämpligast och en kommission, bestående af riksråden Gustaf Bielke, Schering Rosenhane, Gustaf Bonde, Clas Bielkenstierna och Sten Bielke, tillsattes af rådet för att öfverse regeringsformen. Men då adeln äfven förbehållit sig en granskning deraf, tillsatte äfven detta stånd för sådant ändamål ett utskott, hvars arbeten gingo i bredd med rådskommissionens. Den 12 Oktober voro bådas arbeten fulländade och två förslag upprättade, som hade mycket gemensamt, men också i åtskilliga rätt väsentliga punkter skilde sig från hvarandra.

Enligt rådets förslag till ett tillägg i 1634 års regeringsform skulle, under konungens minderårighet, riksförmyndarne föra regeringen »med råds råde» och myndig konung välja nya riksråd med rådets »vetskap och samtycke.» Antalet af rådets ledamöter, hvilket förut varit bestämdt till 25, skulle kunna ökas till 40, i ungefärlig öfverensstämmelse med det för tillfället verkligen befintliga antalet; dock borde under minderårigheten inväljas endast så många, som funnos ytterst nödvändiga. Riksdrotsen, som förut varit president i Svea hofrätt, skulle i stället hafva inseendet öfver lagskipningen öfverallt i riket och öfver samtliga hofrätterna samt Svea hofrätt få en särskild president. Jönköpings och Åbo hofrätters personal skulle förstärkas. För de två nya kollegierna — bergs- och kommerskollegium — skulle instruktioner utfärdas, äfvensom för riksmarskalken, riksstallmästaren, riksjägmästaren, rikstygmästaren och öfverståthållaren. Med landtregeringen

skulle förblifva såsom dittills, men konungen ega ändra länens omfång. Med regeringens förande under minderårighet eller i andra dylika fall skulle tillgå enligt stadgandena i 1634 års regeringsform, ehuru man för denna gång afvikit derifrån med hänseende till enkedrottningen, hvilket dock ej finge lända till prejudis för framtiden. Allt hvad en förmyndarestyrelse företager skulle betraktas endast såsom provisionelt och underkastadt myndig konungs godtfinnande, som egde stadfästa eller upphäfva det, dock undantaget hvad som anginge förhållandet till främmande makter. Hvad vid en riksdag beslutas skulle gälla tills det, vid en annan riksdag, med ständernas samtycke af konungen upphäfves. Derest frågor skulle förekomma, hvilka rådet ej ansåge sig kunna på eget bevåg afgöra, men hvilka dock ej funnes vara af så stor vigt, att allmän riksdag borde för deras afgörande sammankallas, egde rådet tillkalla antingen de fem kollegierna eller ett utskott af ständerna, så sammansatt som regeringsformen föreskrifver.

Adelns förslag likaledes till ett tillägg i 1634 års regeringsform innehöll äfven, att regeringen skulle föras med råds råde, men gaf vida mera utsträckning åt rådets myndighet i förhållande till regeringen. Enligt adelns förslag skulle nemligen hvarje ledamot af regeringen, som icke instämde i ett beslut fattadt af dess flertal, kunna underställa detta beslut hela rådets pröfning, och äfven om alla regeringens ledamöter förenat sig om ett beslut, kunde äldste ledamoten i rådet sammankalla detta till öfverläggning i ämnet. De regerande under minderårigheten skulle väljas »med ständernas betänkande». För att »balancera regeringens och rådets myndighet med ständernas frihet» borde riksdag hållas hvart tredje år, men deremot skulle landskapsmöten ej sammankallas utom i yttersta nödfall. Rådet skulle väljas med råds råde och till ett visst antal, dock skulle ej alltför många af samma slägt få samtidigt sitta i rådet och ej mer än en af samma slägt i regeringen. Äfven förbehöll sig adeln, att alla embeten måtte besättas med skickliga män, utan afseende på hvilken klass eller slägt de tillhörde; att till vissa högre tjenster helst borde utnämnas adelsmän *utom* rådet; att utländningar ej måtte genast befordras till vigtiga embeten, samt att en förordning, som bestämde embetsmännens rang, måtte utfärdas. Till alla embeten borde bestämd lön anvisas. Ingen borde upphöjas i adeligt stånd under konungs minderårighet och förläningar endast sparsamt utdelas. Slutligen borde regeringsformen, sådan den nu blefve antagen, gälla såsom lag äfven i kommande tider.

I detta förslag, hvari tydligt nog röjer sig adelns flertals öfvervigt öfver högadeln, hade sålunda rådets myndighet i förhållande till regeringen samt ständernas i förhållande till regeringen och rådet blifvit mera utsträckt än i rådets förslag, och i synnerhet hade ständernas andel i styrelsepersonalens tillsättande, hvarom ingenting förekommer i rådets förslag, blifvit uttryckligen föreskrifven i adelns. Rådet var också föga belåtet med detta förslag, hvilket föranledde flera rätt allvarsamma uppträden mellan rådet och adeln. Det gick slutligen så långt, att

landtmarskalken infann sig i rådet och å adelns vägnar fordrade upprättelse af de rådets ledamöter, hvilka om öfverläggningarna inom adeln haft uttryck, dem ståndet fann för sig förnärmande — en djerfhet, hvilken hos rådet väckte största bestörtning, och drotsen påstod, att något sådant ej händt sedan minst 30 riksdagar tillbaka.

Preste- och borgareständen åter gillade i de flesta punkter adelns förslag. Dock motsatte de sig bestämdt regeringsformens antagande såsom grundlag, emedan det icke vore i undersåtarnes makt att så binda sin konung under hans minderårighet. Presterne ville inskränka riksrådens antal till 30 och tillade vid punkten rörande embetens besättande, att skicklige män äfven utom adeln borde dervid ihågkommas. Borgarena yrkade särskildt, att bergs- och kommerskollegierna borde upphäfvas såsom onödiga och onyttiga, och i synnerhet vände de sig mot kommerskollegium, såsom varande ett stöd för de tryckande monopolierna.

Innan dessa skiljaktigheter hunno sammanjemkas, uppstod en ny twistefråga, som hotade att föranleda en allvarsam brytning mellan rådet och adeln.

I följd af ständernas beslut å Göteborgs riksdag att låta Carl Gustafs testamente hvila tills vidare voro ännu två af de höga riksembetena lediga, nemligen marskens och kanslerns. Under öfverläggningarna om tillägget i regeringsformen hade inom rådet äfven kommit till tals frågan om dessa embetens tillsättande och om detta kunde ske ensamt af rådet eller om ständerna borde höras. Riksråden *Lewenhaupt* och *Mörner* yrkade på ständernas hörande, hufvudsakligen på den grund, att, då desse egde rätt att välja konung, borde de äfven vara berättigade att välja omyndig konungs förmyndare. *Gustaf Bonde* och *Schering Rosenhane* åter försvarade rådets valrätt, såsom i denna fråga redan häfdvunnen. Bonde medgaf dock, att man kunde, för att ej synas vilja gå adeln i förväg, vänta med valet till dess adeln inkommit med sitt förslag rörande tillägget i regeringsformen, hvilket ännu ej var afgifvet, när den hufvudsakliga öfverläggningen rörande den nya frågan hölls i rådet den 19 Oktober; men flertalet beslöt emellertid, att valet skulle af rådet företagas redan följande dagen och ständerna endast underrättas om det fattade beslutet. Detta alltför raska sätt att gå tillväga afstyrktes emellertid icke blott af Gustaf Bonde, utan äfven af Brahe, Lewenhaupt, De la Gardie, Bengt Oxenstierna, Kagg m. fl., hvilka tillstyrkte uppskof till dess frågan om tillägget i regeringsformen var af ständerna afgjord. Både Brahe och De la Gardie varnade för följderna af det tagna steget, men förgäfves, och i öfverensstämmelse med flertalets beslut blefvo ständerna följande morgon, den 20 Oktober, underrättade, att val till de lediga riksembetenas återbesättande skulle samma dag företagas inom rådet, hvilket också skedde.

De, som kunde ifrågakomma vid valet till riksmarsk, voro *Lars Kagg*, nu näst Per Brahe och Knut Posse den äldste inom rådet, lika-

som han länge varit den egentligen ledande inom krigskollegium och bättre än någon annan kände Sveriges krigsförvaltning; *Carl Gustaf Wrangel*, den äldste bland fältmarskalkerne och efter Carl Gustafs död den mest framstående bland de svenske härförarne, samt *Magnus Gabriel De la Gardie*, som ifrigt önskade att få utbyta riksskattmästareembetet, hvilket han redan innehade, och rikskanslersembetet, till hvilket Carl Gustaf på sin dödssäng utnämnt honom, mot riksmarskvärdigheten, hvilken hans fader så länge och med så mycken berömmelse innehaft och hvilken Maria - Euphrosyna också på det enträgnaste af sin broder utbedt sig åt sin make i stället för rikskanslersbefattningen, för hvilken hvarken hon ansåg honom eller han sjelf trodde sig rätt passande. I krigarerykte kunde han likväl på intet sätt jemföras med Wrangel eller ens med Kagg och det skulle således varit för sin fars förtjenster samt sin nära slägtskap med den aflidne och den nuvarande konungen, som han kunde hafva någon utsigt att få intaga den plats i regeringen, som var närmast riksdrotsens. Denne troddes önska platsen åt Wrangel, för att efter honom få sin trogne anhängare amiral Bielkenstierna vald till riksamiral, men sedan han insett, att detta ej kunde lyckas, hade Brahe i stället förklarat sig för Kagg, och Wrangel hade öfvertalats afstå från sina anspråk genom utsigten till ett giftermål mellan hans dotter och grefve Nils Brahe, drotsens brorson och arfving till Brahe-slägtens rikedomar, då de största i Sverige. Vid valet voro ock rösterna delade endast mellan Kagg och De la Gardie, af hvilka den förre erhöll 28 och den senare 14. Grefve *Lars Kagg* var sålunda utsedd till riksmarsk, ehuru han först sökte undanbedja sig denna höga värdighet, och derefter förklarades grefve *Magnus Gabriel De la Gardie* samt friherre *Herman Fleming*, på grund af de fullmakter konung Carl Gustaf för dem utfärdat, berättigade att såsom rikskansler och riksskattmästare intaga de platser i regeringen, som dem tillkommo.

Om hvad rådet sålunda beslutat underrättades ett tillkalladt utskott från adeln, preste- och borgareständen. De båda sistnämnda ståndens ordförande tackade för beslutets meddelande och önskade de utnämnde regeringsledamöterne lycka; men landtmarskalken frågade om hvad nu blifvit tillkännagifvet vore att anse såsom en afgjord sak eller icke, samt påminte om det förbehåll adeln bifogat sitt svar angående riksstyrelsens inrättande, enligt hvilket ståndet hade tänkt sig att få göra påminnelser, ej emot de höga herrarnes personer, utan om huru vid valet tillgått. Han skulle emellertid meddela sitt stånd hvad skedt var. Drotsen hoppades, att adeln skulle det väl upptaga, såsom ej gjordt till dess förfång utan till rikets bästa. Härmed aflägsnade sig adelns utskott »med ifrigt mod», såsom det heter i borgareståndets protokoll, hvilket, likasom presteståndets, framställer dessa båda stånds samtycke till det gjorda valet såsom uttryckligt och fullständigt.

Hos adeln åter uppstod en stark rörelse. Förgäfves skickade rådet fyra bland sina ledamöter, Carl Gustaf Wrangel, Gustaf Bielke, Schering

Rosenhane och Nils Brahe, till riddarhuset för att söka förmå ståndet till eftergift. Landtmarskalken svarade, att då rådet vid Göteborgs riksdag dragit adeln med sig i beslut, som ådragit den de andraståndens hat, samt likaså begagnat dess medverkan till att utstöta hertigen, så hade ståndet med skäl väntat att nu få behålla sin rösträtt. Rådet egde blott att föreslå, men ständerna tillhörde det att välja ledamöter i regeringen. Så vida icke det tagna steget betraktades såsom ogjordt och valet hemstäldes till ständernas godkännande eller förkastande, så ville adeln resa hem och lemna riksdagen. Alla rådets föreställningar voro fruktlösa, »adeln kunde ej taga sina ord tillbaka». Man klandrade ock skarpt på riddarhuset de öfriga stånden, att de ej upprätthållit ständernas rättigheter, och en deputation till adeln från presteståndet måste vända om utan att få företräde. »Det var», skref biskop Terserus, en af af hufvudpersonerna inom presteståndet vid denna riksdag, »en farlig paroxysm, som på ett hår när hade upphäft riksdagen och bragt fäderneslandet i inbördes krig.»

Inom rådet höllos många och långa öfverläggningar. *Clas Tott* och några andra ville försvara rådets valrätt och begagna de andra stånden mot adeln; men *Gustaf Bonde* ansåg rådligast att söka draga de ofrälse stånden till adelns mening, hvartill adeln borde förmås bidraga, »för att åtminstone betaga adeln den inbillning, att den ensam disponerar saken». Inre split vore det värsta af allt. Komme det till vapen, kunde den få spiran, som minst borde hafva den, såsom Cromwells exempel visat. Man beslöt ock slutligen att foga sig efter adeln, i hvilken rådet alltid hade sitt säkraste stöd, hvaremot ofrälse ståndens bistånd vore mindre att räkna på och lätt kunde kasta öfverända hela frågan om riksstyrelsens ordnande. De skedda utnämningarna förklarades derföre endast såsom ett förslag, och den 23 Oktober hölls å riddarhuset omröstning om de tre föreslagne. *Lars Kagg* och *Magnus Gabriel De la Gardie* valdes enhälligt af alla tre klasserna, den förre till riksmarsk och den senare till rikskansler; men *Herman Fleming* fick af tredje klassen blott 16 röster mot 120, af andra klassen 2 mot 7 och af den första 5 mot 38. På en mängd röstsedlar hade man ej åtnöjt sig med ett enkelt *nej*, utan gjort åtskilliga tillägg, såsom »nej! nej! nej!» eller »korsfäst!» eller »fräls oss från ondo!» o. s. v. Allt visade, att reduktionsvännen Herman Fleming var mycket illa anskrifven på riddarhuset. Adelns förfarande vid detta tillfälle innebar för öfrigt en uppenbar olaglighet, ty Fleming så väl som De la Gardie hade, den ene å riksskattmästare- och den andre å rikskanslersembetet erhållit fullmakt af Carl Gustaf, medan denne ännu var i full utöfning af konungamakten och hans rättighet att utfärda sådana fullmakter alltså obestridlig, hvaremot hans rätt att utnämna Adolf Johan till riksmarsk kunde ifrågasättas, emedan hertigen ej var svensk adelsman. Valet af riksmarsk var således i sjelfva verket det enda, som lagligen kunde underställas ständernas godkännande, och så hade rådet äfven uppfattat denna fråga.

Adeln skickade emellertid en deputation till rådet för att meddela utgången af de hållna valen och begära nytt förslag till riksskattmästareembetet. En lång öfverläggning hölls i anledning häraf åter i rådet, och *Clas Tott*, *Göran Fleming*, *Sten Bielke*, m. fl. yrkade å nyo, att rådet med stöd af de öfriga ståndens redan lemnade bifall borde stå fast vid Herman Flemings utnämning till riksskattmästare; men *Gustaf Bonde* föreställde äfven denna gång, att man för rikets lugn borde framför allt sammanhålla ständerna till en mening, och då man ej kunde hoppas förmå adeln frånträda sin, borde man nu söka öfvertala de andra stånden att öfvergå till adelns.

Desta visade sig dock ej vara så lätt. Både preste- och borgarestånden läto förstå, att de i allo ville blifva vid rådets förslag, och presteståndet godkände det formligen genom votering stiftsvis. »Det skulle vara lättsinnigt att så hastigt gå ifrån sina ord», yttrade biskop Enander till en deputation från borgareståndet. »Vårt stånd och borgareståndet, såsom mellanstånd mellan det högsta och det lägsta, böra förbinda sig med hvarandra till enighet, så mycket mera som vi förnimma huru riddarståndet genomdrifver sin vilja och kan blifva oss öfvermäktigt». Äfven bönderne yttrade för presteståndet sin benägenhet att blifva vid Fleming; ty »de hade om den herrn aldrig försport annat än godt».

De tre stånden stodo likväl icke särdeles länge fast vid sitt beslut att upprätthålla rådets val, i synnerhet som de härvid erhöllo föga uppmuntran från rådet sjelft, inom hvilket benägenheten för Herman Fleming i sjelfva verket icke var synnerligen stark. Först tillkännagaf borgareståndet, att det »för den allmänna välfärdens skull» icke ville motsätta sig ridderskapets mening. Detsamma förspordes äfven från bönderna. Då ansåg presteståndet ett längre motstånd vara gagnlöst. Ny omröstning anstäldes, och dervid höllo endast två stift fast vid det förra beslutet. Biskop *Terserus* vågade dock öppet uttala hvad här egentligen var i fråga. »Det förebäres», sade han, »att det allmänna bästa skall råka i fara genom den gode herrens uppkomst. Om så i sanning är eller ej, kan hvar och en döma. *Reduktionen*, som utan tvifvel länder till allmänt väl och förmenas blifva denne herren i uppdrag lemnad, kunde härigenom studsa, hvilket visserligen icke länder till fäderneslandets välfärd». Presteståndet sökte ock, innan det bestämdt frångick sitt förra beslut, inhemta enkedrottningens och de öfriga regeringsledamöternes mening; men då äfven de rådde till eftergift och Fleming sjelf tillstyrkte detsamma, gaf slutligen presteståndet vika och förenade sig den 26 Oktober i de öfriga ståndens beslut.

Nytt riksskattmästareval måste sålunda anställas, hvilket hölls i rådet den 31 Oktober, då *Gustaf Bonde*, Herman Flemings närmaste man inom kammarkollegium, erhöll 26, *Seved Bååt* 12 och *Gustaf Bielke* 4 röster. Vid omröstning inom adeln samma dag fick *Bonde* af tredje klassen 58 röster mot 14 samt af de båda öfriga klasserna alla rösterna. Preste- och borgarestånden biträdde enhälligt rådets val och

bondeståndet underrättades om det gjorda valet, med begäran att ståndet måtte lyckönska den valde, hvilket ock skedde.

Vid denna tid blefvo äfven de skiljaktiga meningar, som i afseende å tillägget i regeringsformen yppat sig hos rådet, hos adeln och hos de öfriga stånden, slutligen, efter långvariga tvister, sammanjemkade. Det skedde genom en rådplägning mellan några rådets ledamöter, De la Gardie, Gustaf och Sten Bielke, Schering Rosenhane, Gustaf Bonde, Clas Tott och Göran Fleming, samt ett utskott från adeln, preste- och borgarestånden under den 26—29 Oktober, hvars resultat blef ett *tillägg till 1634 års regeringsform*, uppsatt af Schering Rosenhane och antaget af ständerna den 3 November 1660.

I regeringsformens första punkt, som handlade om religionens enhet, enligt förut erkända symboliska böcker och Upsala mötes beslut, tillades ett åberopande af 1611 och 1654 årens konungaförsäkringar samt religionsstadgarna af åren 1617 och 1655, i kraft af hvilka ingen främmande religion skulle i riket få hemligen eller uppenbarligen predikas, med undantag endast för främmande makters sändebud och deras följen, samt den svenske medborgare, som öfvergick till en främmande religion, förlora sina medborgerliga rättigheter.

Arfföljden till kronan förändrades i enlighet med riksdagsbesluten 1649 och 1650, hvilka öfverflyttade denna arfsrätt till pfaltziska grenen af Wasaätten, men inskränkte densamma till konung Carl X Gustafs manliga bröstarfvingar. Så länge nu regerande konungen eller någon af hans manliga bröstarfvingar vore i lifvet, skulle intet eventuelt val af tronföljare få ega rum.

Riksens råd skulle af konungen utses med rådets och ständernas vetskap och samtycke, till ett antal af högst 40, de fem höga riksembetena häri inbegripna. Ej skulle mer än en af samma slägt få sitta i regeringen och högst tre i rådet, dock ej mer än två bröder eller en fader och en son. Skulle något af de höga riksembetena blifva ledigt under konungens minderårighet, så borde det återbesättas »med ständernas kommunikation och antagna betänkande», men dertill finge aldrig någon furstelig person ifrågakomma, utan endast Sveriges ridderskap och adel.

Riksdrotsen skulle dädanefter hafva öfveruppsigt öfver lagskipningen i hela riket och, när konungen vore frånvarande, föra ordet i regeringen, men under nuvarande konungens minderårighet skulle detta ordförandeskap tillkomma enkedrottningen. Svea hofrätt skulle få en särskild president af rikets råd, och i Jönköpings så väl som i Åbo hofrätt skulle, utom presidenten, två riksråd tjenstgöra, i stället för att, enligt 1634 års regeringsform, endast presidenterne i dessa hofrätter borde vara riksråd. Till nästa riksdag skulle genom deputerade af ständerna en revision af hela justitieväsendet företagas. Handels- och bergskollegierna skulle förblifva bestående så, som aflidne konungen dem stadfäst.

Bland de fyra riksembetena näst de fem högsta, nemligen riksmarskalk, rikstygmästare, riksstallmästare och riksjägmästare, skulle de tre sistnämnde, så väl som öfverkammarherrar, öfvermarskalkar, öfverstar öfver gardet och adelsfanan, m. fl. dylika, tillsättas bland adeln utom rådet, men till generalguvernörs-embeten kunna utnämnas personer så väl inom rådet som inom adeln, dock så, att intet riksråd finge bekläda mer än ett embete jemte rådsembetet. Alla embeten skulle för öfrigt bortgifvas hufvudsakligen efter skicklighet och förtjenst, dock att ej infödde svenskar blefve tillbakasatte för främmande, ehuru ej heller utländske officerare borde förskjutas och föraktas. Utom för brott eller vigtiga orsaker skulle ingen kunna skiljas från sin tjenst, så vida han ej till en högre befordrades.

Länsindelningen skulle af regeringen kunna förändras. Landshöfdingarnes befattning med lagskipningen på landet skulle, såsom dittills, inskränka sig till en allmän uppsigt och till verkställighetsåtgärder; men i städerna vore dem obetaget att »i vigtiga saker träda upp på rådstufvan, så uti dömande som till att fordra andra stadens ärenden, hvilka höra till dess välfärd, kultur och goda ordningar samt till dess räkenskapers klarering och riktighet.»

Naturalisering och adlande samt belöning med gods och län skulle under konungens minderårighet ske med mycken sparsamhet, och de naturaliserade ej genast lemnas tillgång till rikets höga embeten. Vid förläningar skulle 1655 års stadga och riksdagsbeslut iakttagas, så att kronan kunde hafva utsigt till de förlänta godsens hemfallande. Särskildt borde såsom för kronan omistliga betraktas de gods i Pomern och i de från Danmark eröfrade landskapen, hvilka oundgängligen behöfdes till fästningarnas underhåll. Dock kunde i nödfall kronogods förpantas. Kronans förbindelser till långifvare skulle redeligen fullgöras samt dess gäld till hvar och en småningom och i billigt förhållande betalas.

Under konungens omyndiga år skulle regeringen föras af enkedrottningen och de fem höga riksembetsmännen, med råds råde, efter Sveriges lag, laga stadgar och privilegier. Dock skulle enkedrottningens deltagande i regeringen ej lända till något exempel för framtiden. Regeringens beslut skulle underskrifvas af enkedrottningen och de fem riksembetenas innehafvare, men, i händelse af inträffadt förhinder för henne att deltaga i besluten, vore hennes underskrift icke nödvändig. Vore åter någon af de fem förhindrade, så skulle i hans ställe äldste ledamoten i det under honom lydande kollegium lemna sin underskrift. Kunde regeringens ledamöter i något ärende ej komma öfverens, så hade de att söka hela rådets inrådande och utslag i saken. Skulle regeringen gå rådet förbi, så egde hvar och en af rådets medlemmar rättighet att af drottningen eller rikskanslern begära rådets sammankallande. Alla förmyndareregeringens beslut och tillgöranden skulle betraktas endast såsom provisoriska till dess konungen hunne myndig ålder, då det berodde af honom att dem godkänna eller ogilla. Hvad

å allmän riksdag blivit beslutadt skulle ega bestånd tills det på annan allmän riksdag af konungen, med ständernas samtycke, upphäfdes.

Riksdag skulle hållas hvart tredje år, och om deremellan vigtiga ärenden skulle förekomma, hvilka dock ej syntes påkalla en allmän riksdags utlysande, egde regeringen rådföra sig med de fem äldre rikskollegierna, men icke att sammankalla några landskapsmöten.

Samma datum, den 3 November 1660, som detta tillägg till regeringsformen, har äfven riksdagsbeslutet, hvilket, utom en bekräftelse på konungens arfsrätt och enkedrottningens lifgeding, endast innehåller ett åberopande af hvad som blifvit förordnadt rörande förmyndarestyrelsen och tillägget till 1634 års regeringsform.

Följande dagen, den 4 November, firades med stor prakt Carl Gustafs begrafning, till hvilken äfven hans broder hertig Adolf Johan infunnit sig.

Under hela den tid tvisten och öfverläggningarna rörande testamentets giltighet pågått, hade hertigen stannat på Stegeborg och först den 28 Oktober instälde han sig i hufvudstaden, ditbjuden för firandet af broderns begrafning. Han mottogs af rådet med alla yttre vördnadsbetygelser; men den 31 Oktober kom till honom ett utskott från rådet och alla fyra stånden, att formligen tillkännagifva det beslut, som blifvit fattadt i afseende å riksstyrelsens förande under minderårigheten. Hertigen svarade lugnt och yttrade då intet missnöje öfver ständernas beslut, men några veckor efteråt klagade han öppet, att riksmarskembetet blifvit honom med våld fråntaget, hvilket föranlät rådet att genom tre sina ledamöter helsa honom, att han borde hålla inne med dylika ord, ty han hade aldrig haft några lagliga anspråk på detta embete. Hertigen ursäktade sig och lät sedermera under någon tid ej vidare höra af sig.

När riksdagsbeslutet utfärdades, borde ock riksdagen varit afslutad, men så var dock ej förhållandet; ty en »andra proposition» af den nya regeringen och ett nytt tilltag af drottning Christina föranledde en efter-riksdag.

Den 29 Oktober öfverlemnade regeringen till ständerna sin andra proposition, som först innehöll några ord om reduktionen, men blott i de allmännaste uttryck och utan något förslag från regeringen. Den ville endast inhemta ständernas mening deröfver, samt »förspörja hvad de i denna konjunktur skattade i målet bäst och rådligast.» Vidare antyddes huru stora utgifterna voro i förhållande till inkomsterna, hvarföre regeringen »ville gerna förnimma hvad utväg och råd ständerna dertill kunna meddela». Emellertid föreslogs nu en ny skatteafgift, nemligen »afgiften för stämpladt papper», hvilken dock beräknades uteslutande för att vinna tillgångar till de sedan flera år innestående lönerna för hofrätternas embetsmän. En särskild gärd för aflidne konungens begrafning äskades äfven, enligt hvad förut varit öfligt. Slutligen begärde regeringen att veta ständernas mening rörande åtskilliga punkter i privilegiet för låne- och vexelbanken, bland annat

om och hvarest banker borde i flera rikets städer inrättas. Det var första gången bankens angelägenheter sysselsatte en svensk riksdag. Vid en sammankomst med adeln, borgare- och bondeståndens utskott föreslog rådet sedermera muntligen, att bristen i rikets inkomster måtte betäckas genom pantsättning af kronogods.

Öfverläggningarna om denna proposition och det muntliga tillägget dertill upptogo de följande veckorna. Resultatet blef, att ständerna i fråga om reduktionen yttrade, det 1655 års beslut borde befordras till verkställighet, med tillägg af adeln, för sin del, att reduktionen måtte handteras med fog och moderation, »så att ståndet icke deraf måtte lida total ruin», äfvensom adeln förbehöll sig att kunna på vederbörlig ort söka rättelse, om reduktionskollegium förfore obilligt; att den äskade begrafningshjelpen beviljades, likasom äfven den föreslagna stämplade pappersafgiften, men någon annan bevillning kunde ständerna omöjligen åtaga sig; att för betäckande af statens behof borde inkomsterna af de genom reduktionen hemfallande hemman och räntor anlitas, eller ock ny förpantning af kronogods ega rum — således två hvarandra rakt motsatta utvägar — samt att hvad som blifvit vidgjordt i afseende på banken i allmänna ordalag godkändes.

Jemte dessa öfverläggningsämnen fingo ständerna, genom Christinas försorg, äfven ett annat. När, genom deputerade af rådet och ständerna, en bekräftelse på den med henne träffade öfverenskommelse lemnades den 16 November, betygade hon sin tacksamhet deröfver och lemnade deputationen i utbyte en skrift, hvilken hon begärde, att rådet och ständerna måtte för framtiden förvara. Den befans innehålla en »protest», i hvilken drottningen förklarade sig vilja blifva vid den afslutade öfverenskommelsen rörande sin afsägelse endast så länge, som hon utan intrång åtnjöte den »respekt till sin person och de vilkor vid dess underhåll, som blifvit henne lofvade», äfvensom att hon afsagt sig regeringen endast till förmån för Carl Gustaf och hans manliga bröstarfvingar, samt förbehöll sig att, i händelse af den unge konungens död eller »annan regementsförändring», åter inträda i sin arfsrätt.

Denna protest framkallade naturligtvis stor förundran och många skarpa anmärkningar både inom rådet och ständerna. De beslöto genast återlemna skriften, »såsom af noll och intet värde», hvilket ock skedde redan samma afton; men tillika beslöts uppsätta en motprotest och binda drottningen med en kraftig försäkran att icke vilja störa rikets lugn. I denna fråga rådde största enighet mellan rådet och ständerna, så väl som mellan dessa inbördes, och redan två dagar efteråt voro båda handlingarna uppsatta och undertecknade.

»Rikets regering, råd och ständer», heter det i denna motprotest, »hade måst förundra sig öfver en sådan protest», som drottning Christina afgifvit och som vore stridande mot rikets grundlag och ständernas beslut. De förklarade högtidligen, att de icke medgåfvo drottningen ringaste anspråk på kunglig arfsrätt eller myndighet i

Sverige eller någon del deraf, så att hon, vare sig att konungen förumnades ett längre lif eller ej, likväl framgent, »för alla händelser», i kraft af sin afsägelse vore skild från sin krona och spira. Och som det nu visat sig, att drottningen velat träda konungens och rikets rätt för nära, så fordrade ständerna att, om hon ville förblifva i åtnjutande af de rättigheter den med henne ingångna öfverenskommelsen henne tillade, borde hon ofördröjligen tillfredsställa regering och ständer genom en kraftig försäkran att hon icke ville bryta hvarken mot sin recess eller mot rikets lagar.

I den henne nu affordrade försäkran måste Christina icke allenast sjelf återkalla sin nyss afgifna protest, utan ock uttryckligen förnya en »fullkomlig afsägelse» för hela sin lifstid och ehvad förändring som i rikets styrelse kunde inträffa. Hon måste likaledes förbinda sig att hvarken hemligen eller uppenbarligen nu eller framdeles stämpla något till rådets skada, icke i sin tjenst förordna någon af verldsligt stånd, som icke vore af den augsburgiska bekännelsen, än mindre låta till Sverige eller till sina underhållsländer komma någon person, som kunde vilja der utsprida den katolska läran — allt detta vid äfventyr att, om hon på något sätt handlade deremot, vore hon för alltid förlustig de henne genom den ingångna öfverenskommelsen tillförsäkrade rättigheter.

Sådant slut fick Christinas uppträdande vid denna riksdag. I början af följande året lemnade hon Stockholm och begaf sig till Norrköping; men då hon lät en af franska sändebudet henne lemnad prest framgent, ehuru för lyckta dörrar, hålla katolsk gudstjenst, anmäldes detta af landshöfdingen hos regeringen, som ålade henne att inställa denna gudstjenst och skicka bort presten. Hon sände då sin kammarherre De Gualdo till Stockholm för att söka åt henne utverka fri religionsöfning inom hennes hus i Norrköping, men denna hennes begäran afslogs, hvarefter hon i Maj 1661 lemnade Sverige.

Emellertid hade i det »biafsked till riksdagsbeslutet», hvilket utfärdades den 23 November och i hvilket ständernas beslut i andledning af regeringens andra proposition voro sammanfattade, äfven blifvit infördt, att ständerna »alldeles förkastade, ogillade och utplånade drottning Christinas protest och å nyo förklarade henne vara alldeles obefogad till någon rätt till detta rike, icke dragandes på hennes maj:ts person, ehvad för omskiftelse kan och må tillstöta, någon vidare reflexion och anseende.»

Med detta biafsked, som förklarades hafva lika kraft och giltighet med riksdagsbeslutet, afslutades 1660 års riksdag. Den hade varit den stormigaste, som förefallit allt sedan 1650, men blef vida följdrikare än den då hållna riksdagen. Adeln och de ofrälse stånden hade då kämpat mot hvarandra. Nu uppträdde adeln mot regeringen, hvars myndighet inskränktes genom en utsträckning både af rådets och ständernas. Åt dessa hade vigtiga rättigheter blifvit vunna. Viss tid för deras sammankommande hade blifvit bestämd, så att detta icke längre berodde af regeringens godtfinnande, och de hade nu blifvit berätti-

gade att deltaga i valet af riksförmyndare samt att kalla dessa till ansvar. I striden för dessa ständernas rättigheter hade adeln gått främst, men de öfriga stånden spelat en mera underordnad roll, och inom adeln hade det denna gång varit tredje klassen, icke högadeln, som varit den ledande. Det öfvertag, högadeln under sin store ledare Axel Oxenstierna tillvann sig inom regeringen och genom den öfver ständerna under den förra förmyndarestyrelsen, hade under denna i stället öfvergått till ett ständernas öfvertag öfver regeringen, hvilket blef betydelsefullt för hela fortgången af denna förmyndarestyrelse.

Riksförmyndarne.

Riksstyrelsen under Carl XI:s minderårighet hade sålunda, efter många stridigheter och jemkningar, blifvit slutligen ordnad, och nu återstår att taga i betraktande dess verksamhet. Dessförinnan skola vi likväl söka göra våra läsare något närmare bekanta med de personer, som under denna tiderymd hade ledningen af regeringsärendena.

Hedvig Eleonora, Carl Gustafs enka, innehade visserligen främsta rangen bland regeringens ledamöter, men var i sjelfva verket den minst betydande bland dem alla. Vid sin gemåls död 23 år gammal, hade hon allt dittills haft ett temligen bekymmerslöst lif, hvilket hon kände sig föga hågad att utbyta mot alltför trägna omsorger om regeringsärendena. Hon hade ett behagligt yttre, men var med hänseende till själsegenskaperna föga rikt begåfvad, egde inga framstående hvarken förtjenster eller fel, hade erhållit en föga rik bildning och visade också föga sinne för de nöjen, som deraf hemtas, men så mycket mera för de icke bildande tidsfördrifven. De flesta aftnar tillbragte hon vid sitt »fem kort och trumf», och när förmyndarestyrelsens hushållning började blifva allt sämre, sade man, att enkedrottningen och de fem riksförmyndarne spelte fem kort och trumf om rikets inkomster. Sina egna såg emellertid Hedvig Eleonora rätt väl till godo. Rådspartiet hade efter Carl Gustafs död erbjudit henne 100,000 daler silfvermynt i årsunderhåll samt dels genom detta löfte, dels genom att skrämma henne för hertig Adolf Johans planer, förmått henne att öfvergifva denne och deltaga i upphäfvandet af Carl Gustafs testamente. Hennes lifgeding gaf henne för öfrigt äfven goda inkomster, så att, då kostnaden för den unge konungens hela hofstat två år innan han tillträdde regeringen utgjorde 142,603 daler silfvermynt, utgick till enkedrottningen nära nog lika mycket, eller 139,810 daler.

Hon gjorde emellertid ett rätt vackert bruk af dessa sina stora inkomster så till vida, som hon använde en ganska betydande del deraf på vackra byggnadsföretag inom sitt nya fädernesland. Gripsholms och Ulriksdals slott blefvo af henne förskönade, och Strömsholms samt i synnerhet Drottningholms slott hafva blifvit varaktiga och lysande vittnen om hennes skönhetssinne och frikostighet. Strömsholm

hade redan varit Katarina Stenbocks och derefter Maria Eleonoras enkesäte, men först af Hedvig Eleonora uppfördes der ett slott, värdigt det vackra läget på en holme, bildad af Kolbäcksåns utlopp i Mälaren. Detta slott blef dock sedermera vida öfverträffadt af Drottningholms, Nicodemus Tessins mästerstycke och ännu det praktfullaste bland alla svenska lustslott.

Då hon, ehuru qvinna, kunnat åstadkomma så storartade skapelser, var det mindre underligt, att hon tog mycket illa ett yttrande i en katekes, utgifven af den bekante predikanten Emporagrius, der, genom en olycklig uppfattning eller ordställning, qvinnan i ett hushåll blifvit räknad bland bohaget, hvilket så stötte drottningen, att hon lät offentligen förbjuda denna lärobok.

Häri tyckas hennes medregenter gifvit henne rätt, hvilket väl ock hade goda skäl, men i allmänhet betydde hon inom regeringen icke särdeles mycket. Under de sex eller åtta första åren deltog hon ytterst sällan i de förberedande öfverläggningarna inom rådet, och vid omröstningen förenade hon sig vanligen med flertalet. Under de sista åren visade hon något mera verksamhet, men just icke till sin berömmelse. Ju mera konungens myndighetsålder och förmyndarnes redovisning närmade sig, desto mera undandrogo sig riksråden och regeringens ledamöter att framställa eller förorda förslag till donationer, förläningar m. m. De, som önskade sådana, vände sig derföre till enkedrottningen, som hade mindre att frukta af några efterräkningar. Hon lånade sig ock till dylika tilltag, och under förmyndarestyrelsens båda sista år finner man flera äfven olagliga donationer af henne föreslagna och genomdrifna.

Hvad man i synnerhet bort kunna af henne vänta var att sorgfälligt vaka öfver sin sons uppfostran, men äfven i detta fall visade hon sig temligen bekymmerslös. När hon såg honom äta, växa och vara glad, var äfven hon nöjd och hade aldrig hjerta att genom några bannor störa hans glädje. Då man talte om hans ringa framsteg i studier, svarade hon, att »ehuru hennes bröder ej heller hade någon lärdom, voro de ändock goda regenter.» Också yttrade Per Brahe, och det i sittande råd, att man i fråga om konungens uppfostran icke borde vända sig till enkedrottningen, »ty qvinfolken äro alltid så klemiga i frågor om sina barns upptuktelse.»

För öfrigt bibehöll Hedvig Eleonora under hela sin 57:åriga enketid ett obefläckadt rykte. Någon tid efter Carl Gustafs död hade man bragt å bane ett äktenskapsförslag mellan henne och Carl II, som då nyss förut återkommit till England och blifvit hyllad till dess konung; men Hedvig Eleonora föredrog den lugnare lotten att i Sverige spela sina »fem kort och trumf», bygga slott och regera — till namnet.

Vända vi oss nu till de verkligen regerande, så finna vi i främsta rummet *Per Brahe*, grefve till Visingsborg, friherre till Kajana, Kuopio, Idensalmi och Hanebo, herre till Rydboholm, Lindholm, Brahelinna

och Bogesund, Svea rikes drots och Sveriges rikaste man, äfven dess störste magnat och det på en tid, då Sverige hade godt om sådana.

Det hörde till den tidens sed att högadeln under vistelsen i Stockholm lefde enkelt och indraget, men så mycket praktfullare inom sina grefskap, der de uppträdde såsom regerande furstar, med anspråk att vara lika med de tyske riksfurstarne. Så höll De la Gardie hof på Leckö, Oxenstierna på Tidön, Wrangel på Skokloster o. s. v. Ståtligast och stoltast bland dem alla uppträdde dock Brahe. Hans grefskap Visingsborg inom Jönköpings, Elfsborgs, Östergötlands och Skaraborgs län utgjorde 565 hemman, hans friherrskap Hanebo inom Skaraborgs län 68 hemman, hans finska friherrskap öfver 600 hemman, oberäknadt alla egendomar, dem han ärft eller köpt, eller dem han fått i gåfva af den förra förmyndarestyrelsen, af Christina eller af Carl Gustaf, i hvilket hänseende han alltid sett sig väl till godo. Med sådana besittningar kunde man föra en furstelig stat och det uraktlät icke heller Brahe.

Snedt mot Visingsö, der hans praktfulla slott Visingsborg var beläget, hade han på Gudsbacka, högsta punkten af den ås, som på östgötasidan sträcker sig längs Vettern, låtit uppföra ett litet vackert jagtslott, kalladt Brahehus, hvars ruiner man ännu beundrar och hvarifrån man har den härligaste utsigt öfver Vettern och dess omgifningar. Om, vid grefvens ankomst till stranden, öfverfarten till Visingsö försvårades af storm eller mörker, hade »gudfar på Gudsbacka», såsom han kallades af sina bönder, sin hviloplats i detta jagtslott, dit han bars af bönderna i en med det grefliga vapnet och många andra sniderier rikt utsirad bärstol, ty vägen var så brant, att man ej kunde färdas den hvarken åkande eller ridande. Derifrån bars han också ned till den vid foten af klippan väntande tunga, af rika förgyllningar prålande, med 4, 6 eller 8 hästar förspända grefliga vagnen, i hvilken han höll sitt intåg i sin egen stad Grenna eller Brahe-Grenna, såsom staden då kallades — han hade inom sina gref- och friherrskap tre städer, Grenna, Kajana och Brahestad — der borgerskapet stod under gevär, paraderande för grefven och hans sällskap. Vid hamnbryggan lågo täckta båtar, inuti klädda med rödt kläde, till hvilka grefven ledsagades af stadens borgmästare och råd samt af den grefliga stadsfogden. När sedan båtarne landade vid Visingsborgs hamntrappa, helsades de anländande af de grefliga trumpetarna och pukslagarna, medan kanoner dånade från Visingsborgs vallar och från Brahehus' klippa. Från hamnbryggan till slottsporten stod det grefliga lifgardet, klädt i blått och hvitt, helsande de ankommande med dubbla salvor ur gevären.

Med sådan ståt emottogs grefve Per hvarje gång han, efter någon tids frånvaro, återvände till sitt grefliga slott Visingsborg, der han äfven bäst trifdes. Det var ock en ganska ståtlig borg, uppförd i fyrkant, omgifven med vallar, rikt späckad med kanoner, samt innehållande praktfulla salar, rustkammare, kansli, bibliotek, en samling af fornsaker,

ett astronomiskt observatorium o. s. v. Der utvecklades också en storartad prakt äfven i det alldagliga lifvet, och ön Visingsö, som utgjorde dess närmaste omgifning, företedde jemväl allt, som fordrades till ett så ståtligt hvardagslif. Der fans en djurgård, rik på hjortar, rådjur och allehanda vildt, ett stuteri, ur hvilket grefven stundom skänkte sina gäster dyrbara hästar, samt träd- och lustgårdar i mängd, äfvensom hela ön var odlad som en trädgård. Flerstädes funnos minnesstenar efter framlidne grefvar Brahe, med inskrifter och uppgift om deras »regeringstid», såsom det hette. Såsom regerande inom sitt grefskap kunde väl Brahe också betrakta sig, då det i sjelfva verket utgjorde en stat i staten, med egen förvaltning och lagskipning, hvilken senare handhades af grefvens lagman, från hvars dom man kunde vädja till grefven, alldeles såsom till en regerande furste.

På sitt Visingsborg brukade Brahe vanligen tillbringa de större högtiderna, särdeles julen, och för att göra den så lysande som möjligt befalte han sina underhafvande att till denna helg uppskjuta sina bröllop, hvilka han då sjelf bekostade. De firades i en för sådana större högtidligheter särskildt uppförd stor gästabudssal, der grefven och hans »gemål», såsom han sjelf kallade sin hustru, brukade infinna sig för att åskåda sina underhafvandes glädje. Till Brahes beröm bör ock anföras, att han väl var en allvarlig och icke litet fordrande, men också tillika en rättvis, god och välmenande husbonde, som äfven nitiskt sörjde för det uppväxande slägtets bildning. På Visingsö anlade han på egen bekostnad en trivialskola, försedd med trädgård, bibliotek och observatorium, hvarjemte han anslagit stipendier åt tolf på ön födda välartade gossar för fullföljande af deras studier. Tillika anskaffade han ett eget tryckeri, hvarifrån utgåfvos åtskilliga arbeten, synnerligast i svenska historien, hvilken han mycket älskade och hvari han var väl bevandrad, likasom han äfven hade goda kunskaper i matematik och var derjemte mera hemmastadd i hebreiska språket än sannolikt någon annan grefve på hans tid. Han ifrade också i allmänhet för kunskapers befordrande, och i synnerhet har Finland i detta hänseende till honom ganska stora förbindelser, likasom han äfven vid många tillfällen genom sina öfverlägsna kunskaper och sin säkra omdömesförmåga motarbetade och skingrade flera fördomar, som icke voro sällsynta äfven hos den tidens lärde.

Aristokrat var emellertid Brahe framför allt samt skydde ej att öppet lägga i dagen sina högadeliga åsigter och anspråk, äfven när tidsandan börjat taga en annan riktning och de fleste inom högadeln ansågo rådligast att iakttaga mera varsamhet i handlingssätt och ytt-randen. Så påstod han, att konungen ej borde kalla adeln undersåtar; att konungen icke borde välja nytt riksråd utan de förras hörande; att de kammarherrar, som omgåfvo konungens person, ej borde tagas från den yngre adeln, utan endast från de äldre ätterna; att adelns hus i städerna ej borde höra under stads- utan under landslag; att lagen ej borde underkastas nya granskningar, ty hvarje sådan min-

skade alltid adelns rättigheter, o. s. v. Reduktionen motsatte han sig, såsom förut är nämndt, med mycken ifver och ihärdighet. Hvad som dock ännu mera förtretade honom var förslaget att upprätta en rangordning efter tjenst och icke efter börd. Att en grefve, och synnerligast en grefve Brahe, skulle kunna taga plats under en blott adelig, kanske till och med under en ofrälse öfverste eller landshöfding, var något, hvarmed han omöjligen kunde förlika sig. »På sådant sätt», sade han, »blifva alla fyra stånden hvarandra lika, alldeles som fyra svinafötter.» För att med tillbörlig glans omgifva sin grefliga värdighet skydde han inga utgifter, men var för öfrigt en ganska klok och omtänksam hushållare så väl för egen som för statens räkning — när det icke gälde bortgifning, försäljning eller förpantning af kronogods, hvarvid han alltid såg mera på adelns fördel än på statens. I andra hänseenden åter var han en ifrig förfäktare af sparsamhet, af indragningar samt i synnerhet af en fredlig statskonst, till undvikande af de stora kostnader och uppoffringar, som voro med krigen förenade. Äfven ifrade han mot det då gängse bruket att gifva rika föräringar åt så väl egna som främmande sändebud. Sjelf var också Brahe, enligt alla de främmande ministrarnes sammanstämmande intyg, helt och hållet oåtkomlig för de den tiden eljest så vanliga »vängåfvorna». [1])

Under tiden närmast efter Carl Gustafs död hade Brahe utom all fråga varit den mest betydande man inom riket. Hans höga samhällsställning, hans stora rikedomar, hans mångåriga och mångsidiga erfarenhet, hans beslutsamma uppträdande mot hertig Adolf Johan, slutligen äfven vanan att, under konungens frånvaro, se honom i spetsen för styrelsen — allt detta förenade sig att under denna tid göra Brahe till Sveriges verklige regent. Mången trodde ock, sannolikt äfven han sjelf, att han under denna förmyndareregering skulle intaga samma plats som Axel Oxenstierna i den föregående; men dertill saknade han den store rikskanslerns öfverlägsenhet och outtröttliga arbetsförmåga. Brahe närmade sig nu sitt 60:de år, och hans sjuklighet höll honom ofta långa tider aflägsnad från regeringsärendena. I allmänhet fann han sig ock bättre inom sitt grefskap, der han obestridligen regerade ensam, än i spetsen för rikets regering, der andra inflytanden började mer och mer göra sig gällande vid sidan af hans. Han kunde också aldrig rätt sätta sig in i den förändrade riktning tidsandan börjat under de senare åren taga, utan lefde fortfarande i föreställningarna från sin ungdom och mannaålder, då de inre förhållandena bestämdes af högadeln, ännu i obestridd besittning af makten, och de yttre af de särskilda staternas religionsbekännelser. I hans ögon var derföre det mer och mer framträdande missnöjet med högadeln samt söndringarna mellan adeln och de ofrälse stånden endast yttringar af småfolkets afund, underblåst af påfvens illfundiga ränker, och förhållandet till de utländska makterna beroende af den större eller mindre fara, som från dem kunde hota vår lutherska lära. Tillika hade ett yngre slägte upp-

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser ur svenska historien. XIV: 20—30.

stått både inom rådet och adeln, hvilket icke visade sig lika villigt att underkasta sig riksdrotsens ledning, som de fleste af hans äldre embetsbröder, hvilka under en längre tid vant sig dervid. Detta hade visat sig redan under den sista riksdagen och blef sedermera allt märkbarare, så att, ehuru Per Brahe alltid under förmyndarestyrelsens hela tillvaro fortfor att vara en ganska betydande medlem deraf, förblef han dock icke alltid den mest betydande, enligt hvad vi i det följande få tillfälle att visa.

Lars Kagg, grefve till Sölvesborg i Bleking, friherre till Tockmajerfvi i Keksholms län, herre till Fjellskäfte i Södermanland, Kaggeholm vid Mälaren, Sjötorp i Östergötland, Ramsjöholm och Nätersberg i Småland, riksråd sedan 1641, fältmarskalk 1648, friherre 1651, grefve 1653, med Mariestad till grefskap, hvartill sedermera kom Sölvesborg i Bleking, till hvilket Kagg derefter skref sig, slutligen riksmarsk 1660, hafva vi i det föregående lärt känna såsom en modig och duglig krigare, hvilken genom alla graderna tjenat sig upp till den höga värdighet han nu erhållit. Den sjuklighet, han ådragit sig under sina fälttåg i trettioåriga kriget, hade förhindrat honom att deltaga i Carl Gustafs krig, utom under en del af fälttåget i Norge, men han hade länge varit den egentlige ledaren inom krigskollegium och såsom sådan inlagt ganska stora förstjenster om svenska krigsväsendet. Han var också högt aktad af svenska krigsbefälet i allmänhet, och hans utnämning till riksmarsk hade varit en hyllning åt hans allmänt erkända förtjenster inom krigskollegium, så väl som åt hans långa tjenstetid. Såsom härförare hade visserligen både Wrangel, Königsmarck och Gustaf Otto Stenbock vida större rykte än Kagg, men under nu inträdda fredliga förhållanden fordrades af riksmarsken mindre att vara härförare än krigsminister, och i detta hänseende var Kagg onekligen nu den lämpligaste bland alla de svenska generalerna.

Hans ålder — han var nu öfver 65 år gammal — och ännu mera hans sjuklighet förhindrade honom emellertid att taga någon verksammare del i regeringsbestyren och såsom politisk personlighet var han ock föga betydande. Länge fick han ej heller bekläda det honom anförtrodda vigtiga embete, ty han afled redan den 19 November 1661. Hans begrafning firades med stor ståt i Riddarholmskyrkan den 8 Juni 1662 och derefter fördes liket till Floda kyrka i Södermanland, der Kagg låtit åt sig uppföra ett präktigt grafkor, inom hvilket en minnesvård, med sinnrika latinska verser af Stjernhjelm, blef honom egnad. Hans pansar och svärd förvaras ännu på den närbelägna egendomen Fjellskäfte, som tillhört honom. Hans enka *Agneta Ribbing*, en dotter till riksrådet Lindorm Ribbing, öfverlefde honom i många år och dog först 1689. Deras äktenskap var barnlöst och Kaggs grefliga ätt utdog således med honom.

Lars Kagg var en hedersman, modig, driftig och duglig, men utan några snillegåfvor eller någon högre bildning, för öfrigt en glad och välmenande herre, mycket omtyckt både af underlydande och kamrater,

hvilka alltid trifdes väl med »Lasse Kagg», såsom de kallade honom och såsom han kallade sig sjelf, när han icke, för att ej synas olärdare än några bland sina vänner, som brukade gifva latinska ändelser åt sina förnamn, skref sig »Lassus Kagg», såsom det någon gång hände honom, ty han var icke särdeles stark i latinet.

Carl Gustaf Wrangel, grefve till Salmis, friherre till Lindeberg och Ludenhoff, herre till Skokloster, Bremervörde, Wrangelsburg, Spiker, Ruppin, Ekebyhof och Gripenberg, hafva vi äfven i det föregående lärt känna såsom under trettioåriga kriget den mest framstående bland de svenske härförarne af andra ordningen, då vi till dem af första räkna Gustaf Adolf, Gustaf Horn, Johan Banér och Lennart Torstensson. Vi hafva äfven funnit Wrangel vara den främste och mest anlitade af Carl Gustafs fältherrar, kämpande lika modigt till sjös som till lands, hvarföre han ock blifvit i December 1657 af konungen nämnd till riksamiral och skall äfven fått hans löfte att blifva riksmarsk, hvilket embete Carl Gustaf dock på dödssängen ansåg sig böra lemna åt sin broder, för att inom förmyndarestyrelsen hafva ytterligare en nära anhörig till den unge konungen. Efter hertigens aflägsnande uppträdde ock Wrangel såsom sökande till riksmarsk-embetet, men förmåddes, såsom nyss är berättadt, att afstå derifrån genom utsigten till ett giftermål mellan grefve Nils Brahe och Wrangels dotter Margaretha Juliana, hvilket ock ingicks i December 1660.

Vid Carl Gustafs död var Wrangel frånvarande i Pomern och kom först, sedan frederna i Oliva och Köpenhamn voro afslutade, fram på sommaren 1660 till Stockholm. Vid konungens begrafning den 4 November bar han spiran och firade under följande månaden medelst präktiga gästabud sin dotters bröllop, men tog i allmänhet föga verksam del i regeringsbestyren och återvände tidigt på våren 1661 till Pomern, der han fortfarande var generalguvernör och der han den 21 April i Greifswald öppnade en landtdag, i ändamål att söka förmå Vorpomerns ständer att åtaga sig några nya skatter, hvilket dock ej lyckades, emedan landet var dels genom det nyss slutade kriget, dels genom en svår missväxt under det föregående året alldeles utblottadt. Han dröjde också icke särdeles länge vid öfverläggningarna, utan reste till sitt slott Bremervörde samt vistades äfven under största delen af följande året utom Sverige. Äfven under året 1663 finna vi honom i Pomern, der han i Wolgast, hvarest ständerna från hela Pomern voro församlade, mottog deras hyllningsed åt den unge konungen samt begaf sig sedermera till Sverige.

Riksmarsk-embetet, som blifvit ledigt genom Kaggs död i November 1661, hade icke blifvit återbesatt, emedan regeringen ej ville endast derföre sammankalla en riksdag och, efter det förbehåll, som blifvit infördt i det nya tillägget vid 1634 års regeringsform, ej vågade på egen hand tillsätta detta vigtiga embete, till hvilket Wrangel emellertid nu temligen allmänt ansågs såsom den mest berättigade. Tillsätt-

ningen skedde ock först under den riksdag, som började i Maj 1664, och till förloppet dervid återkomma vi vid berättelsen om denna riksdag.

Wrangel blef både af regeringen och rådet enhälligt utsedd till riksmarsk och, sedan detta nu blifvit den 13 Maj bekräftadt af ständerna, inträdde han i utöfningen af detta nya embete, hvarmed tillika följde presidentskapet i krigskollegium. Han visade dock snart nog icke mera håg för dessa embetsbestyr än förut för dem, som tillhört presidentskapet i amiralitetskollegium. Wrangel var framför allt krigare. I spetsen för en här, hvars rörelser han ensam bestämde och vid hvars ledning han icke hade att befara anmärkningar af med honom likstälda personer, fann han sig väl och hade såsom härförare gjort riket många och vigtiga tjenster; men inom kollegium eller rådkammaren, der hans vilja icke var ensam bestämmande och der han, som dessutom icke var någon ordets man, icke sällan fann sig öfverröstad, kände han oftast vantrefnad och var derföre för det mesta frånvarande i Pomern, der han uppträdde nära nog som en regerande furste både i prakt och sjelfrådighet. Emellertid klagade man i rådet, att krigsförvaltningen vanvårdades under dess högsta styresmans frånvaro och att det goda skick, hvari det svenska krigsväsendet blifvit bragt under Kaggs långvariga och omsorgsfulla ledning, nu blifvit betydligt försämradt. Dessa klagomål lade dock Wrangel föga på sinnet, och något allvarsammare steg vågade man icke taga mot den djerfve och mäktige härföraren, hvars stora inflytande inom hären man väl kände.

Det var ocksa mera genom sina byggnader än genom sin embetsmannaverksamhet Wrangel gjorde sig påmint inom sitt fädernesland. På Riddarholmen anlade han ett palats så ståtligt och vidsträckt, att det sedermera, under byggnaden af det nuvarande kungliga slottet, i många år begagnades såsom boning af den kungliga familjen och hofvet, hvaraf det ock fick namn af kungshuset, samt ännu inrymmer Svea hofrätt och några af rikets förvaltande verk. Likaså uppförde och inredde han Skoklosters slott, ett af de praktfullaste i enskild mans ego inom hela Norden. Det syntes, att han sett sig väl till godo under sina krig, och för krig röstade han också alltid, så snart något tillfälle dertill erbjöd sig. Vi få äfven i det följande se, att han slutligen lyckades inveckla Sverige i krig, till föga båtnad för landet, och i allmänhet blefvo den ära och det stora anseende, Wrangel under sin föregående krigiska verksamhet förvärfvat, icke så litet fördunklade under hans deltagande i förmyndarestyrelsen.

Magnus Gabriel De la Gardie, grefve till Leckö och Arensberg, friherre till Ekholmen, herre till Hapsal, Helmet, Höjentorp, Kägglebolm, Magnusberg (nu Carlberg), Mariedal och Vengarn, Sveriges rikskansler och mest lysande ädling, ända från sin första ungdom en lyckans gunstling, hade nu, vid nyss fylda 38 år och således i fulla kraften af sin mannaålder, nått lyckans höjd, för så vidt denna kan sägas betecknas af en lysande samhällsställning, stora rikedomar och stort inflytande. Han var dessutom rikt begåfvad med personliga företräden

— en reslig växt, en ädel, ledig hållning, ett uttrycksfullt ansigte, hvari röjde sig en behagfull värdighet i förening med godhet och vänlighet. Lika fängslande var äfven hans umgängessätt, och främlingar, som besökte Sverige, intygade, att de ingenstädes i hela Europa funnit någon, som i blick, tal, åtbörder och umgänge var i så hög grad som De la Gardie ett mönster af ridderlig värdighet och behag. Han egde en rik, om ock ej en grundlig bildning, ett godt minne, mycken förmåga att hastigt uppfatta hvarje ämne, hvaröfver han hade att yttra sig, samt ovanlig lätthet att uttrycka sig så väl muntligen som i skrift, hvarvid han genom lyckliga vändningar, träffande anmärkningar och fyndigt tillämpade anföranden ur tidens mest lästa författare visste att gifva särskildt behag och intresse åt sina yttranden. Dock röjde sig i dessa och framför allt i hans förtroligare meddelanden en mycket hög tanke om egna förtjenster samt en bitter klagan öfver ovänner och förtal, helt olika den öfver allt sjelfberöm, så väl som öfver tadlet, från hvad håll det än kom, upphöjda själsstorhet, som framträder i dylika meddelanden från Axel Oxenstierna, ehuru man i dessa visserligen icke finner den behagfulla ledighet som i flera af De la Gardies. Jemförelsen mellan bådas sätt att bära Christinas onåd visar ock bäst halten af bådas storhet. Den ene såg ned på den nyckfulla drottningen såsom på ett bortskämdt barn, hvars olater man beklagar, men hvilket man dock lätt förlåter och alltid är färdig att omhulda. Den andre hade alltid sett upp till Christina, som till en försyn, med oro och ängslan bespejat hvarje hennes blick eller ord, och fann sig alldeles förkrossad, när han icke längre egde hennes gunst. Den ene var stor, den andre endast lysande.

Sådan återfinna vi De la Gardie äfven under de nya förhållanden, som för honom inträdt. Den nye rikskanslern var en tid hufvudperson i denna förmyndarestyrelse, likasom den gamle rikskanslern alltid varit det under den förra; men De la Gardie egde icke Oxenstiernas verkliga, erkända öfverlägsenhet, och hans inflytande var också alltid mera tillfälligt. Han saknade äfven sin föregångares ihärdiga, outtröttliga arbetsförmåga. Under några veckor kunde han med stor kraft och lätthet egna sig åt regeringsbestyren, men så slappades med ens hans håg. Han kunde nu tillbringa flera månader på någon af sina egendomar under lysande fester eller under njutningen af landtlifvets behag, lemnande ärendena handlöst åt de i Stockholm qvarblifna riksråden. Till lycka både för honom och för riket var emellertid hans rikskanslersbefattning nu icke på långt när så maktpåliggande, som den varit under mera krigiska tider; men det var icke De la Gardies förtjenst, att ej dessa återkommo, ty vid flera tillfällen sökte han inveckla riket i nya krig och bragte det slutligen äfven derhän, till föga fromma för landet, enligt hvad vi i det följande skola visa. Till hela sitt skaplynne mera fransman än svensk, stälde han sig nästan alltid på Frankrikes sida, både af öfvertygelse, af slägttraditioner och, såsom det påstods, till en del äfven af egennytta. Man visste åtminstone att Lud-

vig XIV, hvilken han bjudit till fadder åt ett af sina barn, gifvit detta 20,000 rdr i faddergåfva och man anmärkte, att det väl syntes, huru konungen »klappade barnet för faderns skull».

De la Gardies ständiga behof gaf ock fart åt dylika rykten, ty ehuru han var en af de rikaste män i Sverige och alltid visat en stor förmåga att taga för sig, så snart något tillfälle dertill erbjöds honom, så hade han en ännu större förmåga att göra af med hvad han förvärfvat, och hans tillgångar ville aldrig räcka till för hans utgifter. Till hans beröm bör likväl erkännas, att om han också förspilde mycket af sina inkomster genom en praktlystnad, hvari han öfvergick alla sina samtida bland svenska adeln, hvilka likväl i allmänhet voro allt för mycket benägna för samma fel, så använde han ock ganska mycket på bildningens befordrande, så väl den lärda som den vittra, samt var utan all jemförelse sin tids främste mecenat. Såsom kansler för Upsala akademi hade han rikt tillfälle att verka för den lärda bildningens förkofran och försummade det icke. I synnerhet inlade han en stor förtjenst genom det varma nit, hvarmed han omfattade Sveriges språk, häfder och minnesmärken, hvilka kunskapsgrenar till väsentlig del blefvo pånyttfödda eller nyskapade genom hans tillgöranden. »Vi hafva», sade han, »genomforskat hela den grekiska och romerska fornverlden, men deremot lemnat i oförtjent glömska våra förfäders öden, vishet och tungomål». För att godtgöra denna glömska inrättades, genom De la Gardies försorg, år 1666 antiqvitets-kollegium, hvilket skulle sysselsätta sig med dessa förut vanvårdade ämnen. Sjelf uppsatte han föreskrifterna för dess verksamhet, lemnade sitt hus i Upsala till boställe åt verkets ordförande, Stjernhjelm, samt skänkte 5,000 daler och erforderligt tegel till uppförande af egen byggnad för detsamma. Den nya inrättningen visade mycken verksamhet och bidrog väsentligt att gifva den tidens historiska studier en riktning från de grekiskt-romerska till de fosterländska häfderna. De la Gardie gynnade för öfrigt all slags lärdom. Han hade stora boksamlingar å sina slott i Stockholm, på Leckö, Vengarn och Carlberg samt bekostade flera vigtiga arbetens utgifvande. Genom bref eller muntliga meddelanden stod han i förbindelse med nästan alla den tidens lärde i Norden och de fleste bland dem hade honom att tacka för uppmuntringar, understöd eller befordringar. Bland dem trifdes han bäst och fann i deras sällskap en vederqvickelse för de ofta tröttande regeringsbestyren.

Äfven hans praktlystnad var af icke ringa nytta för utvecklingen af de fria konsterna inom Sverige. I synnerhet älskade han byggnadskonsten och gaf rik uppmuntran åt dess idkare, i det han lät dels uppföra, dels tillbygga slotten på sina många egendomar — Leckö, Höjentorp, Mariedal, Ekholmen, Vengarn med flera. Dessutom lät han bygga ej mindre än 37 nya kyrkor, och de många altartaflorna, bildverken och väggmålningarna i dessa gåfvo rik sysselsättning och förtjenst åt så väl inhemska som främmande konstnärer. Äfven i sina

trädgårdsanläggningar röjde han sitt rika skönhetssinne, och hans trädgård på Ekholmen ansågs länge såsom en af de förnämsta i Norden. På skolor och barmhertighetsverk kostade han likaledes stora summor, och om han onekligen var en misshushållare, så var han det åtminstone på ett vacket sätt.

För öfrigt var De la Gardie, ehuru han förde en nästan kunglig stat och satte högt värde på sin egenskap af en bland Sveriges främste grefvar, icke så uteslutande aristokrat som Per Brahe och några andra bland svenska högadeln. Nära beslägtad med konungahuset, sträfvade han icke att inskränka konungamakten, och hans menniskoälskande hjerta gjorde honom mer än de fleste den tidens aristokrater känslig för folkets bästa, hvilket han icke sällan förfäktade med en värma, som vittnade om liflig öfvertygelse, ehuru han visserligen i detta som i andra fall ofta nog gaf vika för andras mera ihärdigt förfäktade åsigter. Han var i allo en lysande, i många fall en ädel och upphöjd personlighet, men för att blifva en stor man egde han icke tillräcklig viljekraft eller inre öfverlägsenhet. [1])

Gustaf Bonde, friherre till Lajhela, herre till Espelunda, Hesselby, Toftaholm, Gräfsten och Venstorp, riksråd sedan 1653 och riksskattmästare 1660, född 1620 och således två år äldre än De la Gardie, var i flera hänseenden en motsats till honom. Gustaf Bonde var god hushållare både för egen och för statens räkning, var ingen vän af öfverflödiga utgifter för hvilket ändamål som helst, hade ingenting lysande hvarken i sitt yttre eller sitt skick, hade i hela sitt väsende någonting allvarligt, lugnt, nästan trögt, var mera en handlingens än en ordets man, men hade, under de femton år han varit ledamot af kammarkollegium, förvärfvat sig grundlig kännedom om rikets drätsel så väl som om dess handels- och näringsförhållanden, hade stor arbetsförmåga, var driftig och ihärdig samt egde vida större viljekraft och hyste vida mera bestämda åsigter än De la Gardie. Vi skola ock i det följande snart nog finna dem i spetsen för hvar sitt parti, den ene förfäktande en fredlig, men fullt sjelfständig statskonst, sparsamhet och sträng hushållning med statens medel, den andre en stormaktspolitik, stödd på främmande makters, synnerligast Frankrikes, subsidier, ett lysande uppträdande så utom som inom landet, utan afseende på hvad allt detta kostade landet.

Enligt Bondes styrelseplan, hvilken han redan under sommaren 1661 framlade inför regeringen och rådet, skulle Sverige, genom sträng ordning i sin drätsel och sitt krigsväsende, göras så starkt, att främmande hof icke behöfde anlitas om underhållsmedel. Härtill erfordrades i främsta rummet fred. Krig kunde väl bringa landvinningar, öfva soldaterne och skaffa riddersmän bergning; men det föres aldrig utan ökade skatter och hårda utskrifningar, det öder folk och land samt

---

[1]) Jemför *Fryxell*, Berättelser, XIV: 31—38 — den bästa karakteristik af Magnus Gabriel De la Gardie vi ega.

kan i alla fall gillas endast då det föres till försvar. Men för att kunna hafva fred måste man vara i godt försvarsstånd. Dertill fordras goda tillgångar och dertill åter god hushållning. Att här i riket brukas dålig hushållning, derom vittnar bäst den beslutade reduktionen. Vill man nu rätta hvad feladt är och lägga en god grund för framtiden, måste man först af allt hushålla med gods och, likasom forne konungar gjort, hellre bortgifva kyrkotionden, lifstidsfriheter och dylikt än gods med frälsefrihet, och det så mycket mera som allt hvad under en förmyndarestyrelse bortgifves blifver underkastadt en myndig konungs stadfästelse. Så måste man ock tänka på, att denne konung må hafva något qvar att gifva af; men framför allt må man ej gifva gods åt sig sjelf för att undgå ovilja. Likaledes bör man hushålla med penningar, att ej på förhand må upptagas hvad som skulle gå till tjenstemännens aflöning, utan denna alltid riktigt utgå och kronans gäld på det noggrannaste betalas. I öfverensstämmelse härmed måste ock statsförslaget uppgöras och lönerna rättas mera efter rikets tillgångar än efter personernas förtjenster. Öfverflödiga fästningar böra raseras och onödiga garnisoner indragas, att man måtte så mycket bättre kunna underhålla dem man har qvar. Krigshären bör ställas på samma fot som i forna dagar, utom den tillökning, hvilka de nyvunna landskapen göra nödvändig. De särskilda landskapens statsförslag böra ock så uppgöras, att de bära sig sjelfva utan tillskott från statsverket. Med få ord, man bör laga så, att den ordinarie staten bär sig och att utomordentliga inkomster, såsom stora sjötullen och kopparräntan, kunna användas till afbetalning å rikets skuld. Tillika borde statens tillgångar ökas genom den beslutade reduktionens verkställande och landets välstånd på allt sätt befordras genom handelns och näringarnas förkofran, »i stället att vi nu sälja råämnen för få riksdaler och sedan köpa dem af utländningen förarbetade för hundra, hvilket är förtretligt och hvarutaf vi blifva utarmade».

I afseende å de särskilda stånden innehåller äfven Bondes styrelseplan åtskilliga råd och förslag.

Adeln måste lefva af kronans embeten och af sina gods; men båda delarne försvåras genom den allför stora mängden af ny adel, så att ståndet blifver utarmadt och bringas till oloflig näring, emedan en adelsman ej vill eller kan gifva sig i tjenst hos sina likar eller drifva handtverk och ej heller gerna går i främmande makters tjenst. Derföre borde man inskränka adlandet till det yttersta, men tillika noga tillse, att icke frälsegods finge besittas af ofrälse, hvarigenom de komme att gå ur de adliga slägterna. Den gamla adeln borde låta fara sina anspråk på företräde framför personer af yngre adel, som innehade högre tjenster, hvarigenom den olägenhet skulle upphöra, som nu tryckte de gamla ätterna, att många af deras medlemmar voro utan tjenst, emedan de icke ville utsätta sig för den förödmjukelse, som åtföjde en lägre rang.

»Presterskapet», heter det vidare i grunddragen till Bondes styrelseplan, »är det stånd, som bäst vetat bevara sina rättigheter, så att dervid är intet annat att göra, än att ej flere prester ordineras, än som kunna användas, på det embetet ej må komma i förakt; så ock att man söker bevara deras affektion, dock att de ej må gå utom sin tjenst och blanda sig i politiska saker eller regements-ståndet, såsom på riksdagar och annorstädes ske plägar.»

Borgerskapet stode här på särdeles låg ståndpunkt i jemförelse med den i andra länder. Det hade visserligen blifvit hugnadt med stora privilegier, men kronan förstörde sjelf detta stånd, dels då den adlade köpmän och dermed drog dem från deras näring, dem sjelfva så väl som adeln till skada, dels ock derigenom att den ej hölle sina förbindelser för erhållna lån. Man borde således noggrant honorera statens gäld och afbetala den med öfverskott på staten, med bevillning af ständerna och annat, så ock »hafva några tunnor guld hemligen i banken och gifva denna uppdrag att köpa kronans gäld». Slutligen borde ingen få burskap, som ej för allo sloge sig ned i riket, att ej medlen må föras ut, landet till skada.

Böndernes skatterätt skulle man lemna orubbad och villigt medgifva förmedling för de hemman, hvilkas utskylder blefve allt för tunga, samt dessutom i möjligaste mån skona bonden för inqvarteringar och tågande truppers fortskaffande. Om detta allt iakttoges, »skulle bonden otvifvelaktigt blifva vid godt humör och sig förkofra».

Denna styrelseplan, hvilken hade den stora förtjensten att innefatta ett fullständigt system, under det de öfriga regeringsledamöternes styrelseåtgärder i sjelfva verket leddes endast af tillfälligheter, förfäktades ståndaktigt af Gustaf Bonde under hela den tid han var medlem af regeringen. Den var också otvifvelaktigt den lämpligaste under dåvarande förhållanden och vittnar i hvilken hög grad Gustaf Bonde stod i framsynt statsmannablick öfver sina samtida inom regeringen och rådet. Genom undanrödjandet af de missbruk, som åtföljde adelns mer och mer växande fördelar, genom rättvist afseende äfven på de öfriga ståndens billiga anspråk, genom reduktionens verkställande i noggrann öfverensstämmelse med 1655 års riksdagsbeslut, genom ett fredligt förhållande till alla Sveriges grannar, genom sträng hushållning med statens tillgångar och dessas ökande medelst kraftig uppmuntran åt handeln och näringarna skulle välståndet blifva allt mera allmänt, samdrägten mellan de särskilda samhällsklasserna bibehållas och statshvälfningar förebyggas. Det är ock sannolikt, att dessa fördelar skulle i icke ringa mån vunnits, och åtminstone är det högst troligt, att den våldsamma omkastning i adelns samhällsställning, som inträffade under Carl XI:s regering, skulle förekommits, om Gustaf Bondes förslag blifvit fullständigt genomfördt; men härför mötte många hinder och icke minst från deras sida, hvilka, om de insett hvad som var deras sanna fördel, skulle gjort allt för att befordra detsamma. Hans fredspolitik gillades visserligen af Brahe, men motarbetades af Wrangel och De la Gardie. I sitt ifrande för

en sträng hushållning hade han emot sig så väl dessa båda som vanligen äfven större delen af rådet. I sina sträfvanden för genomförande af en begränsad reduktion, för nedsättning af högadelns anspråk och för billigt afseende på de öfriga ståndens hade han till motståndare Brahe, ofta äfven rådets flertal. Slutligen blef det honom icke heller förunnadt att länge fortsätta sina fosterländska sträfvanden. Hans hèlsa hade länge varit vacklande och under en resa för att besöka utländska bad dog han i Hamburg den 25 Maj 1667, vid något öfver 47 års ålder. Hans begrafning firades med mycken högtidlighet i Riddarholmskyrkan den 22 Juli 1668, hvarefter liket fördes till det grafkor han åt sig låtit uppföra i Spånga kyrka, i närheten af hans egendom Hesselby, hvars hufvudbyggnad var hans verk, likasom han äfven vid Riddarhustorget i Stockholm låtit uppföra det palats, som sedermera af staden inlöstes från hans arfvingar och ännu är Stockholms rådhus.

Gustaf Bonde var tvänne gånger gift, först 1644 med Maria Elisabeth Ulfsparre, död i April 1646, och sedermera i September 1647 med Anna Christina Natt och Dag, som i många år öfverlefde honom. Från deras son Carl härstammar grefliga ätten Bonde af Björnö.

Sedan Wrangel vid början af 1664 års riksdag blifvit vald till riksmarsk, blef Gustaf Otto Stenbock hans efterträdare såsom riksamiral, ehuru först efter en hård strid emellan rådet och adeln, till hvars förlopp vi återkomma vid berättelsen om denna riksdags förhandlingar.

Gustaf Otto Stenbock, grefve till Bogesund, friherre till Öresten och Kronobäck, herre till Torpa, Lena, Harg, Hesselbyholm, Vapenö, Kolk, Kida och Spanrep, riksråd sedan 1651 samt från den 8 Juni 1664 riksamiral och en af riksförmyndarne, hafva vi förut lärt känna först såsom en af Carl Gustafs mest anlitade härförare, hvilken såsom sådan stod Wrangel närmast i rykte och anseende, samt sedermera såsom den förste svenske generalguvernören i Skåne, Halland och Bleking. För Gustaf Otto Stenbocks anseende hos efterverlden hade det varit lyckligt, om han stannat på denna plats och icke äflats att inträda i regeringen, der han gjorde det allmänna föga nytta och ådrog sig sjelf en svår efterräkning.

Det hade varit genom sina båda svågrar riksdrotsens och rikskanslerns inflytande — Brahe var nemligen gift med en syster till Stenbock och denne med en syster till De la Gardie — som Stenbock kommit in i regeringen, der han för det mesta slöt sig till De la Gardie, men i allmänhet just icke visade någon synnerlig verksamhet. Inom amiralitetskollegium, hvars president han var, måste han, åtminstone i början, vara fullkomligt främmande för ärendena, emedan han aldrig tjenat vid flottan förr, än han fick högsta befälet deröfver. Något synnerligt intresse för dithörande ärenden synes han icke heller hafva visat, emedan det i de flesta fall var Nils Brahe, äfven tillhörande amiralitetskollegium, som inom rådet fick föra dess talan. En egen otur tyckes hafva följt detta kollegium att alltid få till president en person, främmande för dess ärenden, hvilka följaktligen leddes af nå-

gon annan. Så hade, när Gyllenhjelm var riksamiral, Clas Fleming varit den egentlige ledaren inom amiralitetskollegium; när Gabriel Oxenstierna var riksamiral, blefvo Ulfsparre och Bielkenstierna ledarne i kollegium, och under Wrangel, så väl som sedermera under Stenbock såsom riksamiral, var först Bielkenstierna och sedermera Nils Brahe den egentliga hufvudpersonen inom kollegium. Att Stenbock icke blef det och icke visade vederbörligt nit för fullgörande af sitt höga embetes pligter, låg honom så mycket mera till last, som han till egen fördel begagnade detta embetes myndighet, i det han lät flottans manskap arbeta för sin enskilda räkning, hvilket redan när det skedde väckte mycket missnöje och sedermera blef för Stenbock ganska dyrt.

Något synnerligt anseende utom rådet och sitt kollegium hade Stenbock icke heller. Åtminstone skref danske ministern i Stockholm, Jens Juel, om honom: »Torde hända att grefve Stenbock är en man af stort förstånd, men för mig åtminstone har han hållit det så hemligt, att jag aldrig kunnat upptäcka det».

Stenbock hade samma öde som Wrangel, att, sedan han länge lyst såsom krigare och såsom sådan gjort landet vigtiga tjenster, se sitt anseende betydligt aftaga under utöfningen af fredliga värf, för hvilka han hade föga sinne och i hvilka han ej kunnat förvärfva någon erfarenhet.

Sedan riksskattmästareembetet genom Gustaf Bondes död blifvit ledigt, anförtroddes detta embete, efter åtskilliga stridigheter, hvilka vi få tillfälle att närmare omtala i sammanhang med berättelsen om tilldragelserna under 1668 års riksdag, åt riksrådet Sewed Bååt, som sålunda äfven blef en af riksförmyndarne, ehuru han föga mer än ett år innehade detta embete.

Sewed Bååt, friherre till Härlunda, herre till Fållnäs, Sundbyholm, Skärsholm och Myrö, var född på fädernegodset Fållnäs i Södermanland nyårsdagen 1615. Han tillhörde en urgammal ätt, som påstod sig härstamma från konung Radbart i Gardarike, gift med Ivar Vidfamnes dotter Auda, och som också bland sina anor räknade Sigurd Ring, Ragnar Lodbrok, Sigurd Ormöga, Ragvald Jarl samt en mängd andra i sagan eller historien ryktbare män. Sewed Bååts föräldrar voro ståthållaren i Stockholm och Svartsjöhus Bo Gustafsson Bååt och Anna Ribbing, en dotter till riksskattmästaren Sewed Ribbing, efter hvilken dottersonen fick sitt förnamn och hvars embete han slutligen äfven erhöll.

Sewed Bååt var en af de få den tidens ädlingar, som från ungdomen egnade sig åt den civila embetsmannabanan och icke dit öfvergick från den militära. Såsom assessor i kammarrevisionen utnämndes han till kammarråd 1641 och fick såsom sådan inträde i rådet i Januari 1645, då han tillika förordnades till rikskammarråd. Jemte sin yngre broder Nils blef han i Januari 1650 friherre, med Härlunda, Thorsås och Skatelöfs socknar i Småland till friherrskap. Efter riksamiralen Gyllenhjelm, som var gift med Sewed Bååts moster, fick han i Mars samma år i förläning Gyllenhjelms friherreskap Bergqvara samt erhöll

äfven af Christina åtskilliga förläningar i Finland. År 1652 utnämndes han till president i bergskollegium och till ledamot af Svea hofrätt, 1657 till generalguvernör öfver drottning Christinas underhållsländer, blef president i kommerskollegium 1660 och i Svea hofrätt 1661 samt nämndes till lagman i Karelen 1663.

När Gustaf Bonde afled 1667, var Sewed Bååt näst Per Brahe den äldste inom rådet, och hans befordran till riksskattmästare kunde således, likasom förut Lars Kaggs befordran till riksmarsk, betraktas såsom en hyllning åt tjensteålders-grundsatsen; men i sjelfva verket var Bååts befordran en tillställning af De la Gardie för att från inträde i rådet utestänga Sten Bielke, som hade mesta utsigten att väljas till riksskattmästare, men som nu stod i spetsen för De la Gardies motparti. Sewed Bååt hade visserligen äfven hört till detta, men några dagar före valet blefvo han och De la Gardie åter vänner, De la Gardie öfvertalade sin bror, riksrådet Pontus Fredrik, att rösta på Bååt samt vann två andra bland riksråden, Johan Gyllenstierna och Gustaf Kurck, genom löfte till dem att blifva Bååts efterträdare, den förre såsom president i Svea hofrätt och den senare såsom generalguvernör öfver Christinas underhållsländer. Följden blef att vid valet inom rådet den 11 Juni 1668 erhöll Bååt två röster mer än Bielke och då ständerna denna gången utan någon synnerlig svårighet godkände rådets val, var Sewed Bååt nu riksskattmästare och De la Gardie hade ytterligare en anhängare inom regeringen.

Länge innehade dock ej Sewed Bååt detta embete och några synnerliga spår af hans verksamhet under dess utöfning finner man icke heller. Han afled redan den 19 Augusti 1669 och hade sedan November 1642 varit gift med Magdalena Stenbock, en dotter till riksrådet Gustaf Stenbock och syster till riksamiralen. Med deras ende son Carl Gabriel, död 1698, utdog Sewed Bååts friherrliga ätt på manssidan.

Efter Bååts död blef verkligen, ehuru först i September 1672 och efter ihärdigt motstånd å De la Gardies sida, *Sten Bielke* riksskattmästare, men då konungen några veckor derefter sjelf tillträdde regeringen, tillhörde, under hans minderårighet, Sten Bielke vida längre rådet än regeringen. Inom rådet utöfvade han ock en ganska omfattande verksamhet, enligt hvad vi skola visa vid redogörelsen för tilldragelserna under Carl XI:s minderårighet, likasom vi äfven skola lemna en öfversigt af Sten Bielkes föregående öden i den berättelse om den dåvarande rådspersonalen, till hvilken vi nu öfvergå.

Rådet.

Sveriges rikes råd innehade under Carl XI:s minderårighet en vida större myndighet än under Christinas, emedan dels nu inom regeringen ingen fans med tillräcklig öfverlägsenhet att såsom Axel Oxenstierna leda det hela, dels tillägget till 1634 års regeringsform gifvit rådet mera

omfattande rättigheter, än denna regeringsform förut åt detsamma inrymde. De särskilde rådsledamöterne voro också derföre nu af mera betydenhet än förut, och af de mera framståendes lefnadsöden skola vi här lemna en kort öfversigt

Bengt Skytte, friherre till Duderhoff, herre till Gränsö och Marby, andre sonen till riksrådet Johan Skytte, hvilken vi i det föregående omtalat (Del. V, s. 188), var född i September 1614, erhöll, likasom sina syskon, af hvilka flera gjorde sig ryktbara, en väl vårdad uppfostran och utmärkte sig tidigt för ovanlig fattningsgåfva, hvarigenom han ock snart förvärfvade sig kunskaper sällsynta vid så tidig ålder. Han hade ännu icke fylt sitt femtonde år, då han 1629 fick åtfölja svenske ambassadören Jakob Spens till England, der han af konung Carl I blef slagen till riddare. Sedermera blef han redan vid 19 års ålder kammarherre och var kammarråd, innan han ännu fylt sitt 26:te år; men härvid stannade, under Christinas minderårighet, hans framsteg på embetsmannabanan. De fingo likväl snart ny fart, så snart Christina sjelf tillträdt regeringen och det visade sig, att Bengt Skytte tillhörde den i onåd fallne Axel Oxenstiernas motparti. Han blef nu landshöfding i Upsala 1646, landtmarskalk vid 1647 års riksdag och riksråd 1648. Under senare delen af detta år så väl som under hela året 1649 och början af det följande var Bengt Skytte bland alla riksråden den af drottningen mest anlitade och erhöll, såsom belöning för sin verksamhet, betydande förläningar i Helsingland. Skytte tycktes likväl alltför uteslutande vilja vara i besittning af drottningens ynnest och dolde icke sitt missnöje öfver Magnus De la Gardies mer och mer växande inflytande. Dock blef det goda förståndet mellan drottningen och honom snart återstäldt och såsom bevis härå erhöll han flera gods å Munsön; men när De la Gardie vid midsommartiden 1650 återvände från Lifland och nu uppträdde såsom allrådande gunstling, drog sig Skytte tillbaka och visade i stället en synnerlig verksamhet under 1650 års oroliga riksdag, der han var lågadelns förnämste ledare, närmade sig de missnöjde inom de ofrälse stånden och sökte förbindelser med furstarna af pfaltziska huset, hvilka dock ej gingo honom till mötes, dertill voro både Johan Casimir och Carl Gustaf alltför försigtige och mannen dessutom redan alltför bekant för bristande pålitlighet. Christina hade icke heller synnerligt förtroende för honom, ehuru han nu ansågs inom lågadeln och de ofrälse stånden arbeta för konungamakten mot högadelns ingrepp. För att aflägsna honom från hufvudstaden föreslog honom Christina att öfvertaga presidentembetet i Göta hofrätt, hvilket hans far förut beklädt; men Skytte ville hellre lemna Sverige än der lefva i ett slags förvisning och anhöll derföre att såsom svenskt sändebud få afgå till Persien. Detta ville åter drottningen icke medgifva, men gaf honom tillåtelse att besöka någon tysk helsobrunn, hvilken resa han ock anträdde under sommaren 1651 och begaf sig vidare utan drottningens tillstånd till Konstantinopel, hvarifrån han ej återkom förr än frampå året 1652.

Under tiden hade rättegången mot Messenierne förefallit, och den äldre Messenius hade derunder lemnat flera för Bengt Skytte ganska besvärande uppgifter. Messenius skulle nemligen af Skytte hafva inhemtat mycket af det han sedan omtalat för sonen och denne intagit i sin smädeskrift. Skytte hade ofta utfarit i bittra ord om drottningen och grefve Magnus, i synnerhet sedan denne utträngt honom ur drottningens gunst. Han hade sagt sig önska en regementsförändring, äfven om man skulle nödgas anställa uppror för dess genomdrifvande. »Det behöfdes endast mod för att begynna leken». Han hade satt sitt hopp till hertig Carl Gustaf och sökt sätta honom upp mot drottningen, men när detta ej lyckades, hade Skytte blifvit missnöjd och yttrat att hertigen »icke vore riket värd, emedan han ej ville taga sig detsamma an». Före sin utresa hade Skytte sagt, att drottningen ämnade nedlägga regeringen, och att då torde förefalla mycket buller, hvari han icke ville blifva inblandad, o. s. v.

Mycket talade för dessa uppgifters sanning, hvilken Messenius ännu i dödsstunden intygade, och Bengt Skyttes många ovänner bland högadeln försummade icke att framhålla dem. Detta oaktadt blef han dock vid hemkomsten vänligt mottagen af drottningen och fick hennes löfte att icke ställas för rätta på grund af Messenii utsago. Kort derefter synes han likväl på något sätt hafva ådragit sig drottningens eller hennes gunstlings missnöje, ty en dag, det var den 4 Oktober 1652, då Bengt Skytte var närvarande i rådet, yttrade drottningen sin förundran öfver att han kunde visa sig der, innan han vederlagt de mot honom gjorda angifvelserna. Skytte svarade, att »alltsammans var uppdiktadt sqvaller; om för dess vederläggande rättegång behöfdes, skulle han gå dertill som till en dans», hvarefter han lemnade rådkammaren.

Rättegång blef nu också mot honom anbefald och började den 11 Oktober i närvaro af 14 riksråd. Drottningen sjelf höll med mycken skärpa förhöret och sedermera fortsattes rättegången i vanlig ordning. Domstolen utgjordes af några ledamöter från rådet och hofrätterna, och Stjernhöök var åklagare. Skyttes försvar var vidlyftigt och slingrande samt innehöll mycket smicker för drottningen. Slutet blef, att Skytte visserligen öfverbevisades om åtskilliga osanningar, men då han ihärdigt förnekade sanningen af Messenii angifvelser och man icke hade mot honom andra bevis än dennes uppgifter, blef han slutligen frikänd och fick återtaga sin plats i rådet.

Mot slutet af Christinas regering återvann Skytte till någon del hennes förtroende och lät nu bruka sig till spejare på sina embetsbröder i rådet, men hade föga anseende så väl bland dessa som hos allmänheten. Engelsmannen Whitelocke berättar, att både han sjelf ansåg och äfven hörde Skytte af andra anses såsom opålitlig och falsk.

Under Carl Gustafs regering användes Bengt Skytte vid underhandlingarna i Kurland och Litauen, men bibehöll icke länge konungens förtroende och blef snart illa anskrifven hvart han kom, oaktadt

sitt snille och sina stora kunskaper. Han ifrade mycket mot adelsväldet och talade ömsom för en stark konungamakt, ömsom för folkvälde, men i sjelfva verket var hans så ofta i dagen lagda ovilja mot adliga företräden så beskaffad, att då han genom Christinas ynnest vid 34 års ålder blef riksråd på samma gång som den gamle, högt förtjente amiralen Åke Ulfsparre, yrkade han att i sin egenskap af friherre få i rådet plats framför denne, hvilket han också fick.

För öfrigt yttrade sig Skytte ogillande om Carl Gustafs krig mot Polen och Danmark samt ville, att Sverige skulle uteslutande vända sig mot Ryssland, taga Nowgorod och Pleskow, hvarigenom Lifland blefve bäst skyddadt, öppna en handelsväg till Indien samt på detta sätt lägga grunden till en stor nordisk monarki. Man misstänkte emellertid egentliga anledningen till denna hans ryssfiendtliga politik vara, att han egde sina flesta förläningar i de svenska besittningar, som lågo Ryssland närmast och som blefve bättre betryggade mot ryssarnes härjningar ju längre Sveriges gräns mot Ryssland bortflyttades. Under Carl Gustafs sista regeringsår finna vi Bengt Skytte i London, dock ej i någon offentlig egenskap, ehuru han genom trägen brefvexling lemnade konungen underrättelse om hvad i England föreföll och synes således icke helt och hållet förlorat hans förtroende.

Efter Carl Gustafs död erbjöd sig Skytte att framföra svenska hofvets lyckönskan till konung Carl II, som nu uppstigit på Englands tron; men detta erbjudande blef icke antaget och den högtidliga beskickningen uppdrogs åt en annan. Sedermera reste Skytte under året 1661 utan något offentligt uppdrag fram och åter i Tyskland, ordade mycket om en af honom upptäckt ursprunglig öfverensstämmelse mellan alla språk och om nyttan af en »Sophopolis» eller de vises stad, der tidehvarfvets lärdaste och djupsinnigaste män skulle bo tillsammans, för att så mycket lättare kunna utbyta sina tankar. Hos en grefve af Hanau vann han ock så stort insteg, att denne lemnade honom 9,000 rdr, förmodligen för utförande af detta förslag, hvilket dock aldrig kom till verkställighet. Det tyckes också, som det å Skyttes sida egentligen varit en penningespekulation, ty man finner, att han vid denna tid hade mycket trassliga affärer.

Under flera år hade Skytte nu icke tjenstgjort i rådet eller haft något offentligt uppdrag. Han fick derföre befallning att inställa sig i rådet och hans lön nedsattes till hälften mot hvad de tjenstgörande riksråden uppburo, men Skytte fortfor att stanna i Tyskland och först efter en ny och strängare anmaning återkom han i Februari 1662, men talade så dristigt och upptog så rådets tid, att man snart nog önskade åter blifva honom qvitt. Frampå sommaren 1662 utnämndes han till president i Wismarska tribunalet, ett då ofta användt sätt att någorlunda hederligt göra sig af med besvärliga rådsledamöter; men Skytte kunde ej förmås att begifva sig till sin nya tjenstgöringsort, och ehuru man tillika utnämnde honom till Sveriges legat i Tyskland och ökade hans aflöning med 6,000 rdr, stannade han ändock under allehanda

förevändningar i Stockholm, hade under tiden hemliga underhandlingar med hertig Adolf Johan, af hvilken han erhöll flera gåfvor till betydliga belopp, och var ännu qvar, när ständerna sammanträdde till allmän riksdag i Maj 1664, under hvilken han, i förening med hertigen, förehade hvarjehanda stämplingar, till hvilka vi återkomma vid berättelsen om denna riksdags förhandlingar.

Slutet blef, att Skytte afsattes från sitt rådsembete och reste derefter till Frankrike, dit hertigen begifvit sig, af hvilken han nu begärde hjelp, då han för hertigens skull förlorat sitt embete; mèn Adolf Johan, som ej fann sig längre kunna hafva någon nytta af mannen, lemnade honom åt sitt öde, och Skytte begaf sig då till kurfursten Fredrik Wilhelm i Brandenburg, hvilken han sökte intressera för sin »de vises stad» och som också en tid visade honom mycken välvilja, men till slut ledsnade vid mannen och affärdade honom med en penningegåfva. Sedermera finner man honom under våren 1670 i Hamburg, ensam, fattig, tvungen att pantsätta de dyrbarheter han egde qvar, för att uppehålla lifvet, och skrifvande de ömkligaste bref till sin måg, den rike Dulle Banér, sedan 1667 gift med Bengt Skyttes äldsta dotter Maria. Af honom erhöll Skytte tid efter annan understöd och sökte sedermera ställa sig in hos Carl XI, så snart denne sjelf tillträdt regeringen. Bland annat sökte han förmå konungen att blifva förläggare till ett af Skytte författadt arbete, innehållande en jemförelse mellan de förnämsta språken och visande deras slägtskap. »För hela menniskoslägtet», skref Skytte till konungen, »är detta arbete, näst Guds ord, det ädlaste, nyttigaste, ja, nödvändigaste», och han försäkrade, att Carl XI skulle genom bekostandet af ett sådant arbetes utgifning vinna lika stor ära som Alexander den store genom beskyddandet af Aristoteles' verk. Carl XI tyckes likväl icke haft sinne för en sådan ära och hela arbetet synes ock stannat vid en början, utgörande endast 17 skrifna ark. Emellertid visade Carl XI sin erkänsla för de tjenster Bengt Skytte och hans fader gjort det pfaltziska huset genom att låta honom vid reduktionen få behålla sitt friherreskap, ehuru han icke medgaf honom återinträde i rådet eller på annat sätt använde honom i rikets tjenst.

Bengt Skytte afled i Stockhom den 23 Juli 1683 och begrofs i faderns präktiga grafkor i Upsala domkyrka. Med honom utslocknade hans friherrliga ätt. Han var en rikt begåfvad man, som kunnat blifva en prydnad för sitt land, men som genom sitt oroliga lynne, sin opålitlighet och sin okufliga böjelse för ränker och stämplingar aldrig blef annat än en ränkmakare, som misstroddes och slutligen föraktades af alla samt beredde sin egen ofärd [1]).

Herman Fleming, friherre till Liebelitz, herre till Villnäs, Hermanssaari, Gerknäs och Saris i Finland samt Hätö i Roslagen, hafva vi i det föregående omnämnt såsom en af Carl Gustafs mest anlitade em-

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, X: 20—27; XII: 163; XIV: 61—69.

betsmän, och vi hafva äfven berättat, huru han genom sina reduktionssträfvanden ådragit sig adelns ovilja och derför blifvit skild från riksskattmästare-embetet, hvartill han både af Carl Gustaf och af rådet var utnämnd. Vi hafva likaledes förut anmärkt, att adeln vid detta tillfälle gjorde sig skyldig till en uppenbar olaglighet, emedan Carl Gustaf varit i full utöfning af sin konungsliga myndighet, då han utnämnde De la Gardie till rikskansler och Fleming till hans efterträdare såsom riksskattmästare. Att detta olagliga förfarande, i hvilket de öfriga stånden sedermera förmåddes deltaga, hos adeln föranleddes af missnöje med Flemings reduktionsåtgärder, är tydligt och att han af samma anledning hade många ovänner inom rådet, är äfven gifvet. Dock hade rådet vid detta tillfälle hållit i helgd konungens rätt att utnämna riksembetsmän och sålunda visat, att dess beslut icke bestämdes af samma reduktionshat som adelns.

Efter sitt aflägsnande från riksskattmästareembetet drog sig Fleming helt och hållet tillbaka från de allmänna ärendena, men det skedde icke med gladt mod eller kristelig föresats att ej taga någon hämnd på sina fiender. Han skall sedermera hafva lemnat Thegner, som varit sekreterare i reduktionskollegium, en mängd anvisningar, huru en blifvande reduktion borde anställas, hvilka denne i framtiden icke försummade att begagna, och det blef Herman Flemings son förbehållet att vid verkställandet af faderns planer taga en ganska känbar hämnd på dem, som undanträngt hans far.

Hvad förmyndarestyrelsen gjorde för Herman Fleming var att låta honom få ut sin återstående lön samt för två år uppbära den pension af 4,000 daler s. m., hvilken Carl Gustaf år 1658 tillagt honom. Längre fram, år 1664, tänkte man dock på att, såsom godtgörelse för förlusten af riksskattmästare-embetet, utnämna honom till generalguvernör i Finland, men vid omröstningen fick riksrådet Carl Maurits Lewenhaupt de flesta rösterna, och då kort derefter Fleming äfven var i fråga att såsom riksamiral efterträda Wrangel, blef Gustaf Otto Stenbock honom föredragen, ehuru Fleming en längre tid varit amiral och Stenbock aldrig tjenstgjort vid flottan. Slutligen, sedan Lewenhaupt afsagt sig den honom erbjudna befattningen, blef Fleming ännu under loppet af året 1664 generalguvernör i Finland, men nedlade i följd af sin sjuklighet detta embete 1669 och dog i Stockholm den 27 Juli 1673 samt blef begrafven i Flemingska grafkoret vid Jakobs kyrka, der hans vapen uppsattes.

Herman Fleming var en man med stor förmåga, kraftfull vilja och mycken maktlystnad, men hade ett sträft, inbundet, frånstötande lynne, som under de senare åren ytterligare förvärrades af långvarig sjuklighet och försvagad hörsel. Han hade, åtminstone under sin kraftfullare tid, mycken förmåga att göra sig åtlydd, men ganska ringa att göra sig omtyckt, hade också många fiender, men få personliga vänner, och var i flera hänseenden en gåtfull personlighet, hvars verkliga halt ej står klart för efterverlden.

Schering Rosenhane, friherre till Ikalaborg, herre till Torp, Rossvik, Tistad, Engaholm och Hagen, var född på fädernegården Torp i Södermanland den 14 Juli 1609 och son till ståthållaren på Nyköpings slott Johan Rosenhane. Schering, äldste sonen, erhöll, likasom sina yngre bröder, Johan och Gustaf, hvilka äfven blefvo framstående män i statens tjenst, en omsorgsfult vårdad uppfostran, och fick, efter slutade studier vid Upsala akademi, jemte Bengt Skytte och några andra unge adelsmän, år 1629 åtfölja svenske ambassadören Jakob Spens till England. Derifrån fortsatte han resan till Frankrike, förvärfvade sig grundlig kännedom i franska, spanska och italienska språken, reste sedermera genom Holland och återvände till fädernesländet 1631. Redan följande året blef han vid 23 års ålder assessor i Svea hofrätt, åtföljde riksrådet Peder Sparre under en beskickning till Danmark och blef, vid återkomsten i November samma år, Stockholms förste underståthållare.

I denna egenskap biträdde Rosenhane nitiskt öfverståthållaren Clas Fleming i dennes åtgärder för stadens förkofran samt hade dervid särskild befattning med ordnandet af stadens styrelse och rörelsens grenar. Hvarje borgmästares särskilda befattning blef nu bestämd och ny rättegångsordning utfärdad. Sorterad handel infördes, i stället att förut samma köpman idkade handel med alla slags varor, äfvensom nya stadgar utfärdades för samtliga handtverksskrån. För de fattiges vård och tiggeriets förekommande vidtogos kraftiga åtgärder, och genom allt detta gjorde sig Rosenhane så berömd, att enkedrottningen Maria Eleonora 1635 antog honom till ståthållare öfver sitt lifgeding, och förmyndareregeringen 1637 utnämnde honom till landshöfding öfver Östergötland, hvarefter han för Norrköpings förkofran verkade lika mycket som förut för Stockholms.

Sedan Rosenhane i fem år med mycken berömmelse fullgjort sina åligganden såsom landshöfding i Östergötland, sändes han i Juli 1642 till Tyskland att såsom svensk resident i Münster deltaga i fredsunderhandlingarna, medan Johan Oxenstierna och Adler Salvius i Osnabrück voro sysselsatte för samma ändamål. Rosenhane lyckades emellertid genom sina lyckliga umgängesgåfvor, sin språkkännedom, sina vidsträckta kunskaper i öfrigt samt sitt alltid jemna, lugna väsende vida bättre att hos de främmande sändebuden vinna aktning och förtroende än den högdragne, slutne, misstänksamme Johan Oxenstierna och den hale, slingrige Adler Salvius. Sjelf ansåg ock Rosenhane de fyra år, han tillbragte i Münster (1642—1645), såsom den bästa och angenämaste tiden under hela sin lefnad.

Från Münster, der han trifdes så väl, fick Rosenhane helt oförväntadt Christinas befallning att såsom svensk resident afgå till Paris, der han blef vittne till de oroligheter, som framkallades af missnöjet med Mazarin, samt utgaf deröfver en skrift, som väckte stort uppseende genom de skarpa anmärkningar, den innehöll öfver Mazarins förhållande, och de råd, som deri gåfvos honom att taga sig till vara för

girighet, opålitlighet och otillgänglighet. Mazarin dröjde också ej att hos svenska hofvet beklaga sig öfver Rosenhane, hvilken ock efter någon tid blef återkallad och sedermera fick ett helt års ledighet, likasom han fallit i onåd. Han bar detta ganska lugnt, lefde lyckligt i sitt hem och bland sina böcker samt sökte ingen allmän befattning.

Det dröjde dock icke särdeles länge, innan drottningen fann sig åter behöfva hans tjenster. I September 1650 kallades han till riksråd och sändes derefter till Bremen för att mottaga dervarande befolknings hyllning åt svenska kronan och ordna förhållandena derstädes. Under återresan genom Danmark mötte honom underrättelsen att han i Mars 1652 blifvit utnämnd till öfverståthållare i Stockholm, der han 15 år förut såsom underståthållare gjort sig omtyckt och värderad. Äfven nu verkade han nitiskt för stadens prydnad samt handelns och näringarnas befordrande och beqvämlighet. Skeppsbron, stadsgården, slussarne mellan båda, jernvågen och åtskilliga andra anläggningar tillkommo under hans styrelse, och vid Jerntorget började uppförandet af en stor byggnad, hvari börsen, banken, packhuset och tullkammaren skulle inrymmas.

I Juni 1652 blef Rosenhane friherre, med Ikalaborg, som utgjordes af några byar i Kalajocki socken af Österbotten, till friherrskap. Samma år sändes han öfver till Lübeck för att leda fredsunderhandlingarna med Polen, hvilka dock snart nog blefvo åter afbrutna. Sedermera uppehölls han i Tyskland genom det ena uppdraget efter det andra, som lemnades honom genom en tillställning af hans afundsmän vid drottningens hof, hvilka misstyckte den gunst och det förtroende, hon visat honom.

Efter hemkomsten fick han af drottningen uppdrag att uppsätta ett ny kansli-ordning, hvilket skedde i samråd med den gamle rikskanslern, som af Rosenhane rådfrågades rörande hvarje särskild punkt. När drottningen afsade sig regeringen, förrättade Rosenhane rikskanslerns embete och uppläste hennes afsägelse, hvartill Oxenstierna ej kunnat förmås. På drottningens afskedstal svarade äfven Rosenhane med »en vackert fattad oration, till den akten tjenlig».

Det första uppdrag, Rosenhane erhöll af Carl Gustaf, var att resa till Bremen, för att bilägga der uppkomna stridigheter, hvarvid Rosenhane hade att ensam underhandla med tolf ombud för Lübeck, Hamburg och Holland, hvilka understödde Bremarnes påståenden. Rosenhane redde sig emellertid godt med dem alla, och när konungen följande året drog till Polen, ville han hafva Rosenhane med sig. Detta hindrades då af en sjukdom, men under sommaren 1656 följde Rosenhane drottningen till Preussen och fick derefter flera förrättningar af konungen sig anförtrodda. Då emellertid det öfverdådiga fältlifvet och de ansträngande marscherna verkade menligt på hans helsa, fick han konungens tillstånd att ledsaga drottningen tillbaka till Sverige, deltog under året 1657 flitigt i rådets öfverläggningar och åtföljde året derpå drottningen till utskottsriksdagen i Göteborg. Vid krigets för-

nyande mot Danmark fick han det icke lätta uppdraget att uppsätta manifestet om krigsorsakerna, befaltes att qvarstanna hos konungen och var vid hans sida under anfallet mot Köpenhamn. Jemte Sten Bielke var han Sveriges ombud vid fredsunderhandlingarna med Danmark och återvände till fäderneslandet först sedan freden i Köpenhamn var ingången i slutet af Maj 1660.

Sedermera erhöll han förmyndare-styrelsens uppdrag att med danska sändebudet Hannibal Sehestedt uppgöra vilkoren för Bornholms vederlag samt deltog derefter flitigt i förhandlingarna under riksdagen i Stockholm samma år, så väl som i rådets öfverläggningar under detta och de följande åren, till dess en halssjukdom slutade hans dagar den 6 Augusti 1663.

Schering Rosenhane var en man med klart, redigt hufvud, vidsträckta kunskaper och stor lätthet att uttrycka sig både muntligen och skriftligen. För sin grundliga kännedom om Sveriges inre och yttre förhållanden, sitt skarpsinniga omdöme och sin för den tiden ovanliga stilistiska förmåga användes han ofta att uppsätta vigtiga författningar, såsom nya ordningar, instruktioner för embetsverken och så vidare samt såsom talare vid riksdagens öppnande och afslutande med mera. Han hyste för öfrigt strängt aristokratiska åsigter, var ingen vän af reduktionen och slöt sig under förmyndarestyrelsen vanligen till riksdrotsen. Hans egen beskrifning om sin lefnad gör ett särdeles godt intryck, den vittnar omisskänligt, att han varit en sant gudfruktig, rättsinnig, godhjertad och anspråkslös man, hvilken man måste lika mycket älska som högakta.

Gustaf Banér, friherre till Gamla Carleby, herre till Ekenäs, Tuna, Mostena, Årby, Farsta, Salis och Werpel, son till riksrådet Pehr Banér, hvilken vi i det föregående omtalat såsom en bland riksråden under Christinas minderårighet, var född i Augusti 1618, höll redan vid 15 års ålder å Riddarhuset ett latinskt tal »om Gustaf den stores förtjenster» samt ingick, efter den sedvanliga utrikes resan, tidigt i krigstjenst och var öfverste för Östgöta ryttare, då han i Juni 1648 utnämndes till landshöfding på Gotland. Sedermera befordrad till generalmajor och generallöjtnant inkom han i rådet i April 1651 och blef i December samma år, jemte alla barnbarn till den i Linköpings blodbad halshuggne Gustaf Axelson Banér, friherre, med staden Gamla Carleby i Finland till friherrskap.

Sedan Carl Gustaf blifvit konung, utnämndes Gustaf Banér i Augusti 1654 till öfver-landshöfding i Upland, deltog sedermera i polska kriget och fick af konungen år 1656 gods i Polen till ett värde af 30,000 daler s. m., i hvilkas ställe han sedan, när Polen förlorades, erhöll anvisning på gods i Skåne till 40,000 daler s. m. värde. När danska kriget var nära att utbryta, var Gustaf Banér en bland generalerne, som från Polen skickades hem för att leda försvaret af Sveriges södra landskap och stod då under Gustaf Otto Stenbocks befäl. Dennes nederlag vid Laga-ån i Oktober 1657 ansågs Banér hafva vållat

genom att allt för hetsigt hafva fört sina trupper i striden. Följande året anförde han under stormningen af Köpenhamn natten mellan den 10 och 11 Februari den ena anfallskolonnen, men hvilken blef med stor förlust tillbakaslagen. Emellertid blef Gustaf Banér i April samma år befordrad till general af kavalleriet och ledamot af krigskollegium.

Efter Carl Gustafs död tog Banér en verksam del i rådets sträfvanden att från regeringen utestänga hertig Adolf Johan och slöt sig vanligen till De la Gardie, med hvars systerdotter Märtha Oxenstierna han sedermera blef gift. När han, genom freden i Köpenhamn 1660, förlorat de skånska gods, hvilka Carl Gustaf gifvit honom i ersättning för de förut förlorade polska, fick Banér 1661 af förmyndare-styrelsen, såsom ett slags godtgörelse, en penningegåfva af 36,000 daler s. m., ehuru Gustaf Bonde motsatte sig denna föräring, såsom stridande mot rådets förut fattade beslut att icke lemna någon ersättning för Carl Gustafs många anvisningar å besittningar, hvilka i de ingångna frederna ej tillfallit Sverige. Genom De la Gardies inflytande, hvilket för tillfället öfvervägde Bondes, fick emellertid Banér den nyssnämnda summan sig tilldelad, men i följd af en olycklig rättegång med sitt syskonbarn, den bekante grefve Gustaf Adam Banér eller Dulle Banér, såsom han vanligen benämndes, förlorade Gustaf Banér största delen af sin förmögenhet, och blef nu 1664 efter Gustaf Otto Stenbock generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking, för att kunna återupphjelpa sina affärer. Hans försök i detta hänseende voro dock föga lofvärda, emedan han begagnade sin myndighet inom dessa landskap att för sin enskilda räkning skaffa sig lån från kyrkor, hospital, och hvarjehanda allmänna inrättningar, utan att derföre ställa någon säkerhet. År 1668 påbjöd han kontribution af 15,000 rdr, hvilket påbud blef af regeringen återkalladt, då oroligheter bland befolkningen begynte i följd af detsamma uppstå, och följande året blef Banér skild från sitt guvernörs-embete.

Han hade emellertid redan 1663 blifvit befordrad till fältmarskalk och förordnades 1674 till president i krigskollegium under Wrangels frånvaro, men vid den räfst, som efter 1680 års riksdag öfvergick dem, hvilka deltagit i förmyndarestyrelsens beslut, ålades Gustaf Banér till staten återbetala icke mindre än 200,000 daler s. m. och 1683 dömdes han till utmätning för återgäldande af de lån han upptagit från kyrkor och hospital. I följd häraf råkade han i sådan nöd, att han måste underhållas af sin svärmor grefvinnan Maria Sofia Oxenstierna, en syster till Magnus De la Gardie. I allmänhet synes Gustaf Banér icke genom några framstående egenskaper rättfärdigat sin befordran till de vigtiga embeten han beklädde. Han dog i Januari 1689.

Lorens von der Linde, friherre till Lindeborg, herre till Malmvik i Lofö socken och till Neukloster i Bremen, född i Juli 1610, var son till Erik Larsson, hvilken, född i Holland, inflyttat till Sverige 1602 och der förvärfvade så stora rikedomar, att han ansågs såsom dess rikaste köpman. För de betydande försträckningar, han lemnat kronan,

blef han af Gustaf Adolf adlad och kallade sig derefter von der Linde. Sonen gick tidigt i krigstjenst och tjente sig upp genom alla graderna till dess han 1657 blef generalmajor af infanteriet och öfverste för ett regemente tyska knektar. Han var en glad själ, som flitigt satte faderns penningar i omlopp, och denne brukade också säga att »han aldrig ville tänka på huru mycket penningar hans son Lorens hade förstört.»

Lorens von der Linde synes tidigt blifvit bekant med den tolf år yngre pfaltzgrefven Carl Gustaf, hos hvilken han blef ett slags gunstling och fick af honom förtroende om de särskilda vexlingarna i prinsens frieri till Christina. När detta frieri icke ville lyckas och Carl Gustaf i förtviflan deröfver skrifvit till von der Linde, att han var »den eländigaste menniska i verlden, omgifven af gropar och försåt», samt, bland andra äfventyrliga planer, sagt sig ämna resa ut i främmande land för att der under ett antaget namn söka sin lycka i krig, afrådde vännen på det högsta ett så förtvifladt steg. »Nej, nej, nådige herre!» skref han bland annat, »det går ej an att begå en sådan förtviflad galenskap. Tålamod och undergifvenhet är det bästa, det enda råd, och den som tillstyrker annat, han må väl vara klokare och förnämare än jag, så tage mig fanen, om han icke råder såsom min nådige herres ovän, och det säger jag tryggt, hvem han ock vara må, hög eller låg».

Sjelf en ifrig beundrare af det täcka könet, var Lorens von der Linde sedermera Carl Gustaf behjelplig att trösta sig öfver det misslyckade frieriet, och en ännu bättre tröst gaf honom drottningen sjelf i det hon hos ständerna utverkade hans förklarande för tronföljare. Nu lyste också nådens sol för Lorens von der Linde, som i April 1651 blef riksråd och ledamot af krigskollegium samt i Maj samma år jemte sina båda yngre bröder Erik och Jakob friherre till Lindeborg, med 141 mantal i Medelpad till friherreskap. Han stannade dock hos Carl Gustaf och delade det slags förvisning, hvari prinsen lefde på Öland, der »Lasse Lind», såsom prinsen kallade honom, var, jemte Paul Würtz, hans förtrogne och äfven hans muntrationsråd, som med sitt alltid glada lynne icke sällan fick skingra Carl Gustafs dystra, misströstande föreställningar och hålla honom vid godt mod.

Sedan Carl Gustaf blifvit konung, fick Lorens von der Linde uppdrag att åtfölja drottning Christina under hennes afresa från Sverige ända till danska gränsen, samt erhöll kort derefter, såsom bepröfvad fruntimmerskännare, förtroendet att bland de holsteinska prinsessorna välja den hvilken han ansåg bäst passande till konungens gemål. Konungen rättade sig ock efter hans åsigt i detta fall, men sedan Carl Gustaf blifvit förmäld och en stadgad äkta man, upphörde det förra förtroliga förhållandet mellan honom och Lasse Lind så småningom. Deremot användes nu Lorens von der Linde mera än förut i rikets tjenst, blef 1655 general af infanteriet och fältmarskalk-löjtnant 1658. I Preussen förde han befälet närmast under hertig Adolf Johan, och vi hafva i det föregående visat, huru han skref lika frimodiga bref till denne som förut till den äldre brodern.

Under förmyndarestyrelsen tjenstgjorde Lorens von der Linde i krigskollegium och var icke sällan den ledande derstädes, sedan Wrangel blifvit riksmarsk och ofta var frånvarande. Von der Linde motsatte sig icke sällan de af Gustaf Bonde föreslagna besparingar, synnerligast när de rörde krigsmakten eller krigskollegium, och röjde ingen större sparsamhet med statens medel än med sina egna. Han befordrades till fältmarskalk 1665 och afled ogift i Stockholm den 25 Juni 1671. Han synes icke varit begåfvad med några synnerligen öfverlägsna egenskaper, men var gladlynt, frimodig, oegennyttig och välmenande samt derföre allmänt omtyckt både af höga och låga.

Carl Mörner, friherre till Tuna i Östergötland, herre till Mörnersholm, Lembeleborg och Näs i Vestergötland, son till landshöfdingen i Åbo Otto Helmer von Mörner, som från Brandenburg inflyttat till Sverige, var född i Stockholm den 21 Februari 1605. Vid 15 års ålder anstäldes han som kammarsven hos Gustaf Adolf och åtföljde honom under tyska kriget samt deltog i slagen vid Leipzig och Lützen, blef 1634 assessor i Göta hofrätt och två år derefter i revisionskammaren, så häradshöfding i Kinnevalds härad i Småland, kammarråd, landshöfding i Wiborgs län, guvernör öfver Ingermanland och Keksholms län samt president i Dorpts hofrätt. I Juli 1652 blef han friherre och i Februari följande året riksråd. I egenhändiga anteckningar har han lemnat en utförlig berättelse om åtskilliga äfventyr, dem han i sin ungdom upplefvat under sina resor i Holland och Frankrike samt under sitt deltagande i trettioåriga kriget. Så omtalar han, bland annat, huru han var med Gustaf Adolf i slagtningen vid Lützen från början till slut och med egna ögon såg, »huru han satte sig i spetsen för öfverste Stenbocks trupper och af fienden, som han redan allesammans trodde vara på flykten, genom en caracole bortrycktes och invecklades, till dess den ene här, den andre der kom fram och trupperna af sig sjelfva svängde om, hvarom historieskribenterne utförligare måga förtälja. Hela natten låg jag bredvid hans lik och hade icke ätit en enda munsbit sedan söndag middag, och detta skedde en tisdag; hade således vid pass 40 timmar varit utan både mat och dryck. Enär jag nu dagen derpå förnam att fienden var på flykten och vi skulle lägga liket i en kista och följa armén, för att fira konungens likbegängelse, då intogs jag så af sorg och hämnd, att jag började skjuta, sticka och hugga ihjel alla fiender, jag under vägen öfverkom, som blifvit efter på retiraden, hvilket jag aldrig tillförene gjort, hvarken i Leipzigerslagtningen eller i denna, utan hellre hulpit till att frälsa en stackars menniska än nedgjort densamma; men som det icke dröjde länge, att vi följde armén, så dröjde icke heller min ifver länge, utan jag anbefalde hämnden åt Gud. Vakade sedermera alla nätter öfver min salige och på så olyckligt vis omkomne herre och hjelpte på mina egna skuldror att bära honom ut och in, först till Spandau, der drottningen med tårar och jemmerrop var oss till mötes, derifrån till Wolgast och så vidare ända till Sverige».

Vi hafva förut berättat, huru Carl Mörner, genom sin tillstyrkan, att man borde sluta fred med Danmark äfven utan att fordra Aggerhus län såsom ersättning för Trondhiems, ådrog sig en skarp tillrättavisning af konung Carl Gustaf. Under förmyndarestyrelsen blef Mörner först, 1661, hofrättsråd och sedermera följande året president i Göta hofrätt samt kunde således, såsom aflägsnad från hufvudstaden, icke synnerligen ofta deltaga i rådets öfverläggningar. Han dog i Maj 1665. Sedan 1636 var han gift med Maria Ribbing, en dotter till riksrådet Lindorm Ribbing, och hade med henne flera söner, bland hvilka en, Gustaf, var kapiten vid Jönköpings regemente och anförde detsamma i slaget vid Pultawa, sedan hela det högre befälet stupat eller för erhållna sår måst föras ur striden.

Arvid Forbus, friherre till Kimito och Kumo i Åbo län, herre till Traneborg och Sabeldorff i Pomern, Jackarby, Artsjö och Eda i Finland samt Friberga i Upland, var född å sin mödernegård Ånäs i Finland den 15 Januari 1598. Han tillhörde en skottsk slägt, som gjort sig känd redan under Robert Bruces regering i början af 1300-talet och då kallade sig Forbes. En del af denna slägt hade flyttat till Mecklenburg, der Arvids fader Ernald Forbes var född, men bosatte sig mot slutet af 1500-talet i Finland, der han blef gift med Carin Björnram till Ånäs. Sonen Arvid gick tidigt i krigstjenst och hade under Gustaf Adolfs polska krig tjent sig upp till öfverstelöjtnant, samt tog sedan verksam del i tyska kriget, der han efter slaget vid Nördlingen tjenstgjorde såsom öfverste vid den här, som fördes utaf hertig Bernhard af Weimar. I tre träffningar anförde han dennes fotfolk och bidrog väsentligt till hertigens seger vid Rheinfeld 1638. Hertigen hade kort tid förut lidit ett nederlag, i följd hvaraf Arvid Forbes, som då belägrade Rheinfeld, fått befallning att upphäfva denna belägring och förena sig med hertigens här, der krigsråd hölls, hvarvid Forbes rådde, att man borde »taga Gud till hjelp och angripa fienden», medan denne som bäst gjorde sig säker och anförarne voro inne i staden att göra sig lustiga. Hertigen lydde detta råd och följden blef en lysande seger, för hvilken han ock sade sig näst Gud hafva Arvid Forbes att tacka. Kort derefter sändes denne till Sverige med ett uppdrag från hertigen och blef der väl mottagen samt jemte sin yngre broder Matthias, då öfverste för ett i Ingermanland stående regemente, naturaliserad svensk adelsman. Då hertig Bernhard under tiden aflidit, anstäldes Arvid Forbes vid Banérs och sedermera vid Torstenssons här, blef 1646 generalmajor, 1648 guvernör öfver Pomern och 1652 friherre med Kimito och Kumo till friherrskap, hvarefter han kallade sig *Forbus*. I Oktober 1653 inkallades han i rådet, i hvars öfverläggningar han under åren 1656 och 1657 flitigt deltog, var sedermera under danska kriget ofta af Carl Gustaf anlitad och befordrades af honom till general af infanteriet 1658. Under följande året var han närvarande vid Köpenhamns belägring, men erhöll derefter konungens befallning att »dirigera militien» i Skåne, Halland och Bleking.

Under förmyndarestyrelsen tjenstgjorde han i krigskollegium, men omtalas mycket sällan i rådsprotokollen. Han var då ock redan öfver 60 år gammal och dog i Stettin i Januari 1665 samt slöt sjelf sin friherrliga ätt och blef begrafven i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Han var en rask, duglig krigare, redbar och nitisk i tjensten, med många goda, om också föga utmärkta, egenskaper så i det offentliga som det enskilda lifvet, men med temligen klen bildning, hvilket bäst röjer sig i de bref, man efter honom ännu har i behåll, der svenskan är lika illa stafvad och uppblandad med främmande ord som i de flesta skrifvelser från denna tid, men dessa främmande ord tillika visa sig hafva varit svåra stötestenar för författaren. Så talar han om den lysande »fichtorien», som Torstensson vann vid Leipzig, skrifver »Ambrallittet» (Amiralitet), »liessement» (logement), »leittenampt» (lieutenant) o. s. v. Han var gift med Margaretha Boije, enka efter öfversten Henrik Horn och ett fruntimmer med mycken begåfning. Bland annat skref hon psalmer och satte sjelf musik till dem, såsom man finner af personalierna öfver henne, der det heter: »Fru Margaretha har sina gudeliga meditationer uti sång på melodi stält, som efter henne lemnade äro, dermedelst hon äfven i sin dödsberedelse sin själ från denna verlden till det himmelska skilde och transporterade.»

Clas Tott, grefve till Carleborg, friherre till Sjundeby, herre till Ekolsund, Ljuxala, Lehals län och Gerknäs, hafva vi i det föregående omtalat såsom en bland Christinas gunstlingar och äfven lemnat en öfversigt af hans öden efter hennes tronafsägelse. Under förmyndarestyrelsen var han en bland dem, som flitigast deltog i öfverläggningarna inom rådet, hvaraf han var medlem sedan Oktober 1653 och der han intog en ganska framstående plats. Känd såsom dålig hushållare för egen räkning, hade han ock föga sinne för hushållning med statens medel och hörde derföre vanligen till Gustaf Bondes motståndare, hvaremot han oftast slöt sig till sin forne medtäflare om Christinas gunst, Magnus De la Gardie, i synnerhet när denne ifrade för en nobel frikostighet å statens sida och för vinnande af franska subsidier. Så arbetade Tott redan under hösten 1660 mycket för ett närmare förbund med Polen, hvilket man från Frankrikes sida sökte tillvägabringa, men hvilket af Brahe, Gustaf Bonde m. fl. ansågs kunna inveckla Sverige i ett krig med Ryssland. Härför hyste Tott ingen synnerlig farhåga, men när Bengt Skytte under hösten 1663 yrkade på ett krig mot Ryssland, hvartill då vore godt tillfälle, emedan ryssarne voro anfallne af turkarne, satte Tott i fråga, om man just borde hjelpa turkarne. Konung Carl Gustaf hade visserligen sagt, att Sverige ej åt någon sida kunde med mindre våda och mera nytta utvidga sig än emot Ryssland; men en förmyndareregering borde kanske ej söka landvinningar, såsom en konung och eröfrare kunde hafva skäl att göra. I allmänhet hörde dock Tott till krigspartiet inom rådet. Han påstod, att då Sverige från föregående tider stält sig illa med alla sina grannar och tagit provinser ifrån dem, hade det af dem

intet godt att vänta och måste derföre alltid vara färdigt till strid. »Vi måste sätta oss i positur», sade han, »annars få vi aldrig fred». För öfrigt höll Tott mycket på adelns anseende och öfvervigt vid riksdagarna. Han yrkade, att regeringen, för att hvarken stöta de öfriga stånden eller utsätta adeln för att af dessa öfverröstas, aldrig borde låta en proposition komma de öfriga stånden tillhanda förr, än regeringen meddelat sig med adeln, samt att detta stånd ej heller före ett sådant meddelande borde företaga någon votering. »Salig rikskanslern» (Axel Oxenstierna), sade han, »visste icke, att konung Gustaf Adolf någonsin aflåtit en proposition till ständerna, innan han var med adeln ense.»

Clas Tott tjenstgjorde under förmyndarestyrelsen hufvudsakligen inom kansliet, men blef efter Schering Rosenhane förordnad till öfverståthållare i Stockholm 1664 och befordrad till fältmarskalk 1665 samt samma år utnämnd till generalguvernör i Lifland efter Bengt Oxenstierna, men dröjde länge i Stockholm, innan han kunde förmås afresa till sitt guvernement. Slutligen skickades han 1672 såsom utomordentligt sändebud till Frankrike, der han afled i Juli 1674, såsom förut är berättadt.

Clas Bielkenstierna, friherre till Pyhäjocki i Österbotten, herre till Årstad, Vendelsjö, Ingarö, Göksholm och Åkeshof, var född i Stockholm i April 1615, egnade sig tidigt åt flottan, der han 1644 tjent sig upp till amirallöjtnant, blef friherre i Maj 1652, med åtskilliga byar i Pyhäjocki socken till friherrskap, inkom i rådet i Oktober 1653 samt blef amiral och amiralitetsråd 1654. Med två smärre krigsfartyg hade han under hösten 1645 seglat till Dieppe för att från Frankrike hemföra svenske ambassadören Magnus De la Gardie. Ett stort engelskt krigsskepp ville tvinga de svenska örlogsfartygen att salutera, men mottogs så, att det snart åter måste gifva sig till sjös. Under Carl Gustafs danska krig tog Bielkenstierna en ärofull andel i svenska flottans verksamhet, enligt hvad i det föregående är berättadt, och vid sjöträffningen i Stora Belt den 30 April 1659 blef han af en falkonettkula träffad i venstra höften, så att han sedermera alltid nödgades begagna krycka. Carl Gustaf satte högt värde på Bielkenstierna, som en tid varit hans öfverhofmästare, och på sin dödssäng tackade han honom för hvar dag de varit tillsammans. Under förmyndarestyrelsen var Bielkenstierna den egentligen ledande inom amiralitetskollegium, emedan riksamiralen Wrangel ofta var frånvarande och i allmänhet ej hade mycket sinne för civila förvaltningsbestyr. Bielkenstiernas verksamhet blef dock snart nog afbruten af döden, som träffade honom på hans egendom Årstad i Södermanland den 30 Juli 1662. Med hans son, öfverstelöjtnanten Axel Bielkenstierna, som stupade i sjöslaget vid Öland den 1 Juni 1676, utslocknade hans friherrliga ätt.

Bengt Oxenstierna, grefve till Korsholm och Wasa, friherre till Mörby och Lindholmen, herre till Rosersberg, Coporie och Kattila, hafva vi förut omtalat såsom en af Carl Gustaf mycket anlitad embets-

man. Äfven i den följande förmyndarestyrelsens förhandlingar tog han en ganska verksam del, innehade ledningen af kansliärendena till dess De la Gardie blef såsom rikskansler erkänd och förordnades derefter 1661 för andra gången till president i Wismarska tribunalet, hvilket embete han dock undanbad sig. I stället blef han följande året generalguvernör i Lifland, hvilken befattning han beklädde till 1665, då han för tredje gången förordnades till president i Wismarska tribunalet och tillika till Sveriges ständige legat i Tyskland samt 1671 till rikskansliråd. När under hösten 1660 Tott, Wrangel och i synnerhet Schlippenbach ifrigt yrkade på ett nära förbund med Polen, uppträdde Oxenstierna med allvar och kraft deremot. Den nära kännedom om de polska förhållandena, han vunnit under sitt föregående fleråriga vistande i Polen, gaf också nu ökad kraft åt hans inkast, och det tillämnade förbundet kom ej till verkställighet. I allmänhet ifrade Bengt Oxenstierna för fredens bibehållande och slöt sig äfven vid flera tillfällen till Gustaf Bonde, då denne yrkade sparsamhet i förvaltningen. Sedan han blifvit generalguvernör i Lifland, uppgjorde han ett förslag till stat för detta landskap, hvarigenom flera besparingar infördes, hvilka af rådet gillades. Dock visade han sig icke lika mycket vän af besparingar, när det gälde honom sjelf. Han var ock för egen del ingen sträng hushållare, utan lefde vanligen öfver sina tillgångar. För att förbättra hans inkomster hade man, då han 1665 blef president i Wismarska tribunalet, tillika gjort honom till ständig legat i Tyskland, med god lön, men föga motsvarande göromål. När derföre den tilltagande penningeförlägenheten gjorde det nödvändigt att vidtaga så många besparingar som möjligt, blef vid den statsreglering, som af Sten Bielkes parti inom rådet genomdrefs 1669, denna legatlön indragen, hvilket Oxenstierna upptog mycket illa, klagade bittert öfver den oförrätt, som blifvit honom tillfogad, och öfvergick nu från Bielkes parti, hvilket han förut tillhört, till De la Gardies af helt motsatta åsigter. Efter några år finner man likväl Bengt Oxenstierna åter såsom förfäktare af fred och sparsamhet och ännu vid slutet af förmyndarestyrelsen ansågs han tillhöra Bielkes parti. Sedan Carl XI sjelf tillträdt regeringen, inträdde Bengt Oxenstierna i en vida mera omfattande verksamhet, än han dittills utöfvat, enligt hvad vi i det följande skola visa.

Erik Fleming, friherre till Lais i Lifland, herre till Fituna, Edeby, Riksten, Ekeby, Strömsnäs, Svidja och Pickala, son till vice amiralen Henrik Fleming, som varit landtmarskalk vid 1643 och 1644 årens riksdagar, var född på mödernegården Edeby i Södermanland i Februari 1616. Efter fulländade studier samt en under åren 1632 och 1633 företagen resa inom riket för vinnande af kunskaper i bergshandteringen åtföljde han 1634 sin fader under dennes beskickning till Moskwa och sändes följande året jemte assessorn i bergskollegium Hans Philip att upptaga och bringa i gång Nasa silfververk, det första som upptogs i Lappland. År 1637 blef han assessor i bergskollegium samt

företog 1639 en resa till de tyska, lüttichska, engelska och skottska bergverken, för att öka sina insigter i bergväsendet, hvarefter han 1651 blef landshöfding i Stora Kopparbergs län samt 1652 tillika president i bergskollegium och kammarråd. I Maj 1654 blef han friherre, med Lais i Lifland till friherrskap, och var landtmarskalk vid riksdagen samma år så väl som sedermera vid 1655 års riksdag. I September 1655 inkallades han i rådet och förordnades tillika till ledamot af reduktionskommissionen, med bibehållande af sitt presidentembete, hvilket han nedlade först 1678. Jemte riksrådet Christer Bonde var han regeringens ombud vid landskapsmötet med ständerna från Vestmanland, Nerike och Vermland 1657. Kort efter det förmyndarestyrelsen blifvit ordnad vid riksdagen i Stockholm 1660 förordnades Erik Fleming i December samma år å nyo till ledamot af reduktionskommissionen, i hvilken han redan under Carl Gustafs regering deltagit. Han var ock sedermera alltid en af dem, som yrkade på fred och sparsamhet samt slöt sig derföre till Gustaf Bonde och efter hans död till Sten Bielke. Vid 1664 och 1668 årens riksdagar var han en af de rådsledamöter, som utsågos att underhandla med bondeståndet om beviljandet af hvad i de kungliga propositionerna blifvit begärdt, och den framgång han härvid rönte vittnar att han egde ståndets förtroende. Han framstår också alltid såsom en kunnig, duglig och redbar man, under hvars styrelse bergslagen i riket vunno en betydlig utveckling. För öfrigt berömmes han såsom en gudfruktig, rättskaffens, emot presterskapet och de fattige gifmild herre. Han dog på sin egendom Riksten i April 1679 och är begrafven i Sorunda kyrka i Södermanland, der en dyrbar grafvård af marmor blef uppförd till hans minne.

Sten Bielke, friherre till Korpo i Finland, herre till Leals län, Gäddeholm, Gräsö, Mellå, Örboholm och Tangå, son af riksrådet friherre Nils Bielke, var född i Åbo den 8 Augusti 1624. Efter fulländade studier ingick han vid flottan, der han redan vid 30 års ålder tjent sig upp till vice amiral 1654, då han tillika blef amiralitetsråd. Kort efter Carl Gustafs kröning afgick Bielke till Wien för att tillkännagifva Carl Gustafs uppstigande på Sveriges tron och söka styrka det vänskapliga förhållandet mellan de båda makterna. När sedermera, under följande året, Carl Gustaf begynt sitt polska krig, sändes Bielke för andra gången till Wien för att undanrödja de misstankar man der fattat, att svenska konungens planer ej gälde ensamt Polen, utan att han ämnade efter dess kufvande flytta sina vapen till Tyskland. Bielke skulle försäkra kejsaren, att svenskarne hvarken komme att oroa hans arfländer eller någon af de tyska staterna, så framt kejsaren ville afhålla dessa från inblandning i Polska kriget. Derefter deltog Bielke i underhandlingarna med Holland uti Elbing 1656 samt blef i Juli 1657 riksråd och tillika amiral. Han användes dock af Carl Gustaf vida mera som diplomat än som sjöman och var en af de svenske underhandlarne vid roskildska freden, likasom han sedermera, jemte Peter Julius Coijet, ledde de underhandlingar, som skulle tillvägabringa ett

närmare förbund mellan Sverige och Danmark samt en förklaring af åtskilliga bland vilkoren i roskildska fredsfördraget. Vi hafva förut omtalat huru, under dessa underhandlingar, enigheten mellan Bielke och Coijet icke var den bästa, och huru Bielkes vid några tillfällen visade medgörlighet mot de danska påståendena ådrog honom misstankar att icke hafva varit oåtkomlig för vängåfvor från danska regeringen. När kriget förnyades mot Danmark, var Bielke ännu i Köpenhamn och väpnade sitt husfolk för att värna sig mot pöbelns våldsamheter. Dock fann han snart rådligast att ställa sig under danske konungens skydd, hvarefter han satt fången inom ett af konungens slott, till dess franska sändebudet Terlon i Augusti 1659 utverkade hans frigifvande.

Efter Carl Gustafs död var Sten Bielke, jemte Schering Rosenhane, åter Sveriges ombud vid fredsunderhandlingarna med Danmark och en af dem, som undertecknade fredsfördraget i Köpenhamn. Derefter anställdes han såsom kansliråd i tjenstgöring inom rikskansliet och var sedermera under hela förmyndarestyrelsen en af rådets mest framstående och verksamme ledamöter. Sedan Schlippenbach i November 1660 drunknat, under utresan till Polen såsom svenskt sändebud, uppdrogs denna befattning åt Sten Bielke, hvilken dock ej afgick förr än långt fram på våren 1661 och väl sökte undanrödja de anledningar, som kunde förefinnas till afbrott i det goda förhållandet mellan Sverige och Polen, men icke tillvägabringa en så beskaffad närmare förbindelse, som den Schlippenbach yrkat. I början af året 1662 deltog Bielke med Harald Stake i den här ofvan omnämnda kommissionen till ordnande af förhållandena i Bohus län och blef sedermera under loppet af samma år erbjuden att afgå till Tyskland såsom president i Wismarska tribunalet, men undanbad sig denna befattning. I stället blef han i Juli 1663 ordförande i reduktionskollegium och följande året var han en af de rådsledamöter, som under riksdagen hade att rådgöra med ständernas ombud rörande bankens upphjelpande. När Danmark ingått ett nära förbund med Holland, som då var i krig mot England, sändes Bielke i Mars 1666 till Köpenhamn för att söka förmå danska regeringen att vidhålla sin med den svenska ingångna öfverenskommelse om Östersjöns fredande för främmande flottor, hvilken öfverenskommelse man befarade komma att brytas, derest den danska och holländska uppträdde förenade mot den engelska. Detta uppdrag fullgjorde ock Bielke till svenska regeringens nöje.

Inom rådet uppträdde Bielke i spetsen för ett särskildt parti, hvilket, utan att sluta sig till Gustaf Bonde, dock i flera hänseenden biträdde hans åsigter rörande sparsamhet i statsförvaltningen och iakttagande af en fredlig statskonst, i strid mot De la Gardies misshushållning och krigiska sträfvanden. För öfrigt yrkade Bielkepartiet på förbund med England, Holland och Österrike till fredens bevarande, äfven i strid mot De la Gardies ifrande för ett förbund med Frankrike, hvarigenom freden lätt kunnat äfventyras. Vi skola i det följande åter-

komma till en närmare redogörelse för förloppet af detta Bielke-partis verksamhet, hvilken utvecklades i synnerhet efter Gustaf Bondes död 1667, hvarefter Sten Bielke och Magnus De la Gardie voro hufvudmän för hvar sitt parti inom rådet. Vi hafva förut berättat huru De la Gardie lyckades utestänga Bielke från att blifva Gustaf Bondes efterträdare såsom riksskattmästare, men huru Bielke likväl efter den nye riksskattmästaren Sewed Bååts död erhöll detta embete i September 1672. Till hans verksamhet under utöfningen af detta embete återkomma vi vid framställningen af tilldragelserna under Carl XI:s regering såsom myndig.

Nils Brahe, grefve till Visingsborg, friherre till Kajana, herre till Rydboholm, Skokloster, Lyckås, Östanå, Vestanå, Sesswegen och Spiker, son till den vid Lützen fallne Nils Brahe, en yngre broder till riksdrotsen, var född efter faderns död i April 1633, ingick tidigt i krigstjenst och följde Carl Gustaf i polska kriget samt derifrån till det danska, befordrades redan vid 24 års ålder till öfverste för Uplands regemente, utmärkte sig vid stormningen af Fredriksodde i Oktober 1657 och fick i Maj följande året af Carl Gustaf kreditiv såsom utomordentligt svenskt sändebud vid riksdagen i Frankfurt. Några dagar före konungens död blef Nils Brahe i Februari 1660 riksråd samt kort derefter öfverste för gardet och amiralitetsråd. Under riksamiralen Wrangels ofta inträffande frånvaro hade Nils Brahe att i rådet föredraga amiralitetskollegiets ärenden och tog i allmänhet en ganska liflig del i rådets öfverläggningar. Mot slutet af året 1660 blef han gift med riksamiralens enda dotter och arfvinge, och då han sjelf ärft ganska betydande egendomar efter sin far och sin morfader, rikskanslern Svante Bielke, samt var ende arftagaren till riksdrotsens stora besittningar, hade Nils Brahe all utsigt att efter sin farbroders och sin svärfaders död blifva den rikaste man Sverige egt sedan Bo Jonsson Grips tid. Han öfverlefde visserligen också både svärfadern och farbrodern, men under tiden hade den stora reduktionen trädt i verkställighet, hvarigenom de Braheska och Wrangelska rikedomarna betydligt minskades, enligt hvad vi i det följande skola visa. Tillhörande Sveriges främsta grefliga slägt och från barndomen uppfödd i sin farbrors högadeliga åsigter, hvilka äfven delades af svärfadern, var också Nils Brahe i hög grad aristokrat, men han var det på ett ädlare sätt än någondera af dem. Han röjde tillika så mycken ridderlighet, samvetsgrannhet och rättskänsla, att han framstår såsom en af de vackraste karaktererna inom en rådsförsamling, hvilken, ehuru rik på män med framstående egenskaper, dock ej hade något öfverflöd på de förtjenster, som utmärkte Nils Brahe. Han dog först i början af året 1699 och upplefde således hela Carl XI:s regering, vid teckningen hvaraf vi få flera tillfällen att till honom återkomma.

Henrik Horn, friherre till Marienborg, herre till Kanckas, Hesslö, Wenden och Ingritz, son af riksrådet Henrik Horn till Kanckas, en broder till Evert Horn, hvars son Gustaf vi här ofvan omtalat såsom

äfven en bland riksråden under Carl XI:s minderårighet, var född i Stockholm i Maj 1618 och hade före sitt inträde i rådet i Februari 1660 varit i krigstjenst under trettioåriga kriget, hvarunder han redan 1643 hunnit öfverstegraden, sedermera, jemte Gustaf Evertsson Horn, blifvit friherre till Marienborg 1651 samt derefter befordrats till generalmajor af kavalleriet, så, efter att hafva utmärkt sig vid flera tillfällen under polska kriget, till generallöjtnant och slutligen i December 1657 till öfverbefälhafvare öfver trupperna i Finland. Då han blef riksråd, anstäldes han tillika i Svea hofrätt, men förflyttades 1664 derifrån till Åbo hofrätt, der han likväl aldrig tjenstgjorde, ehuru han ända till 1669 innehade lönen. Han blef fältmarskalk i Juli 1665 samt generalguvernör öfver Bremen och Verden efter Gustaf Evertsson Horn 1666. Sedan Sverige råkat i krig med Brandenburg 1675, blef Bremens och Verdens område öfversvämmadt af fienden, och Henrik Horn, med vida underlägsna stridskrafter, nödgades i Augusti 1676 uppgifva Stade, den sista befästade ort svenskarne ännu i dessa trakter hade qvar, men betingade sig fritt aftåg till Hamburg och fick i Mars följande året befälet öfver svenska flottan, vid emottagandet af hvilket befäl han likväl förklarade, att han, såsom obekant med sjöväsendet, icke åtog sig ansvaret för den möjligen olyckliga utgången. Olycklig blef den ock, såsom vi i berättelsen om sjökriget 1677 skola visa, men Henrik Horn fick dock redan under hösten samma år ett nytt befäl till lands, i det han skickades att anföra de trupper, som skulle drifva danskarne ur Jemtland, hvilket ock lyckades. Efter ett försök att inbryta i Norge, hvilket likväl snart måste uppgifvas, tog han ingen vidare del i kriget, men återvände, sedan fred slutats, till sitt guvernement, der han afled i Stade den 4 Mars 1693. Han hade varit 4 gånger gift och är, så väl som alla hans hustrur, begrafven i Badelunda kyrka i Vestmanland. Att döma af rådsprotokollen, synes han icke tagit någon verksammare del i rådets förhandlingar under förmyndarestyrelsen, hvartill han ock efter sin förflyttning till Bremen var urståndsatt.

Christer Horn, friherre till Åminne, herre till Vikhus, Gamleby, Vik, Görvelsdal, Örlinna, Lissjö, Lärjeholm och Salisborg, son af friherre Clas Horn, hvilken vi i det föregående omnämnt bland riksråden under Christinas minderårighet, var född å fädernegodset Vikhus i Vestmanland i November 1622 och tillhörde en annan gren af slägten än Gustaf och Henrik Horn. Likasom de fleste af sin slägt och äfven af den tidens svenska ädlingar, egnade sig Christer Horn åt krigareyrket och hade hunnit öfverstegraden, innan han finnes omtalad i samtida anteckningar samt då icke genom krigiska bedrifter, utan genom andra, mindre ärofulla. Han var nemligen, jemte sin yngre broder Bengt, en ganska flitig deltagare i det sällskap, som kallade sig »Rumlarne» (Les Goinfres) och tyckes väl gjort skäl för namnet. Lorens von der Linde eller »Lasse Lind», hans vanliga benämning inom detta sällskap, var själen deri, och många rika, högättade unge män voro mot slutet af Christinas regering medlemmar

deraf. Äfven Carl Gustaf och Magnus De la Gardie voro ej främmande derför, men jemte Lasse Lind nämnas i synnerhet bröderne Christer och Bengt Horn såsom mycket framstående i den dyrkan af »vin och spel och könet», som utmärkte detta samfund. Man har ock från Christer Horn bref, som tillräckligt vittna härom, och hvilka med en för den tidens skriftliga meddelanden sällsynt glädtighet i framställningssättet äfven förena en smutsighet, lyckligtvis lika sällsynt.

Man bör likväl göra Christer Horn den rättvisan, att han utmärkte sig äfven genom andra egenskaper. Befordrad till generalmajor af kavalleriet samt generalguvernör i Ingermanland och Keksholms län efter Gustaf Evertsson Horn under åren 1657—1659, då ryssar och pesten ömsom härjade dessa landskap, gaf Christer Horn flera prof på mod och beslutsamhet, hvilket ock erkändes af Carl Gustaf, då han kort före sin död i Februari 1660 gaf honom en plats i rådet. Såsom riksråd blef han tillika tjenstgörande i Svea hofrätt, ehuru han visserligen icke nämnes såsom någon bland dess mera framstående ledamöter. När under loppet af året 1663 en guvernör skulle utses åt den unge konungen, öfverlemnades på De la Gardies förslag åt enkedrottningen att bestämma valet, då hon, såsom konungens moder, borde vara mest angelägen att utse den lämpligaste. Hon nämnde genast Christer Horn, sannolikt med hänseende till hans hurtiga, frimodiga väsende och glada lynne; men alla, som känt honom från hans rumlaretid, hörde detta val med både förundran och ogillande. De ansågo sig likväl, då afgörandet blifvit öfverlemnadt åt drottningen, icke kunna öppet motsätta sig det val hon träffat, och så blef Christer Horn Carl XI:s guvernör. Sedermera visade det sig dock, att detta val icke varit det lämpligaste. Under förmyndarestyrelsen slöt sig Christer Horn vanligen till De la Gardie och var, lika litet som han, vän af besparingar och en fredlig statskonst. Sedermera befordrades han till fältmarskalk 1672, blef lagman i Vermland 1674 och generalguvernör i Lifland samma år, hvilket embete han innehade till 1686, samt afled å sin födelseort Vikhus i Maj 1692 och är begrafven i Upsala domkyrka.

Gustaf Posse, friherre till Arnäs i Vestergötland, herre till Hellekis å Kinnekulle, Sickelsjöhof i Nerrike, Herreborum i Östergötland, Hofstad i Södermanland och Strömsberg i Upland, son af riksrådet friherre Knut Posse, hvilken förut blifvit omnämnd bland rådspersonalen under Christinas minderårighet, var född i Stockholm i Maj 1626. Efter fulländade studier och utrikes resor anstäldes han såsom kammarherre vid Christinas hof 1648, skickades kort derefter af henne i ett vigtigt ärende rörande exekutionstraktaten i Nürnberg till hertig Carl Gustaf i Tyskland och tjenstgjorde sedermera vid hofvet till 1653, då han blef landshöfding i Jönköpings samt följande året tillika i Kronobergs län. Vid det landskapsmöte, som hölls med ständerna i Småland och Östergötland i Jönköping 1657, var Gustaf Posse landtmarskalk och berömmes, att han »icke allenast der gick konungens ombud riksdrotsen och riksmarsken väl tillhanda, utan ock allt framgent alla

påkommande krigslaster och besvär så fordersamligen genomgick, att kongl. maj:ts och rikets tjenst aldrig blef tillbakasatt, ej heller allmogen utan nödtorft obilligt handterad, hvarföre han ock vid stora durchtåg icke lät sig för svårt vara att i egen person följa med höfdingadömet igenom och således tillse, att militien väl förplägas och landet icke öfver tarfven graveras måtte». Carl Gustaf visade sig ock så belåten med hans förhållande, att Gustaf Posse 1658 utnämndes till geheimeråd, en ovanlig svensk embetsmannatitel, som likväl äfven gafs Corfitz Ulfeldt, samt kallade honom till sig i Helsingör för att handlägga kansli- och andra vigtiga ärenden. Vid riksdagen i Göteborg var han landtmarskalk, men utnämndes redan i Februari 1660 till riksråd, i följd hvaraf annan landtmarskalk sedermera måste utses. Vid konungens begrafning höll Gustaf Posse i November 1660 åminnelsetal öfver honom i Riddarholmskyrkan och förordnades i December samma år till ledamot af reduktionskollegium. I Oktober 1664 nämndes han till assessor i Åbo hofrätt, men fick redan efter 14 dagar samma befattning i Göta hofrätt och kom således aldrig i utöfning af den förra. I Augusti 1665 blef han president i Göta hofrätt och genom hans försorg fullbordades så väl hofrättshuset som stadskyrkan i Jönköping. Under 1664 års riksdag hade han att, å regeringens och rådets vägnar, underhandla med presteståndet om bifall till den kungliga propositionen samt tog i allmänhet verksam del i rådets förhandlingar. Han afled i Stockholm i Juni 1676, är begrafven i Arboga kyrka samt berömmes såsom en lärd, vältalig, from och rätträdig herre.

Knut Kurck, friherre till Lempelä i Åbo län, herre till Hedensö, Årstad och Vendelsjö i Södermanland, Klackeborg, Norsholm och Boxholm i Östergötland, Göksholm i Nerike, Åkeshof i Upland och Sjögerås i Vermland, son till riksrådet friherre Jöns Kurck, tillhörande rådspersonalen under Christinas minderårighet, var född i September 1622. Om hans föregående tjenstgöring, innan han i Februari 1660 blef riksråd, finnes endast uppgifvet, att han sedan 1651 varit landshöfding i Vestmanland. Såsom riksråd tjenstgjorde han tillika i kommerskollegium och blef dess president 1661. Han berömmes ock såsom mycket förfaren i allt som rörde handelsväsendet, hade stort inflytande inom rådet och var en af de verksammaste deltagarne i dess förhandlingar, tvekade icke att, ofta nog rätt skarpt, säga ut sin mening samt var för öfrigt en kraftfull, duglig och kunnig embetsman. Inom rådet slöt han sig till Sten Bielkes parti och var en bland De la Gardies kraftigaste motståndare samt ifrade i allmänhet för fred, sparsamhet och lika rättvisa mot alla. Någon gång tillät han sig likväl undantag från dessa grundsatser, när det gälde hans närmaste anhörige. I December 1670, då Knut Kurck, efter den hushållsaktiga statsregleringen 1669, hvilken Bielke-partiet genomdrifvit, öfvergått från detta parti till De la Gardies, begärde han några vestgötagods åt sin bror, dåvarande landshöfdingen Gabriel Kurck, »så att han måtte så mycket bättre kunna hålla sig uppe och blifva skickligare att förvalta det ho-

nom anförtrodda embetet». Understödd af sin forne motståndare De la Gardie synes han ock hafva genomdrifvit sitt yrkande, i trots af sina förra vänners Sten Bielkes och Lars Flemings gensägelser. Någon tid derefter var Knut Kurck icke desto mindre lika bitter fiende till De la Gardie som förut. Under 1675 års riksdag föreföll mellan De la Gardie, å ena, samt Clas Rålamb och Knut Kurck, å andra sidan en häftig ordvexling, hvarjemte de båda sistnämnde tillstyrkte ständerna att genom utsedde kommissarier göra sig underrättade huru kronans inkomster under minderårigheten blifvit förvaltade, genom hvilken ransakning de trodde sig kunna störta De la Gardie; men då den efterräkning, hvilken Kurck sålunda yrkat, verkligen började träda i verkställighet, ville han icke underkasta sig densamma. Hos ifrarne för en starkare konungamakt hade han också gjort sig illa anskrifven genom sitt påstående, att rådet vore ett särskildt stånd i riket, som stod midt emellan konungen och de andra stånden, hvilket det tillhörde att hålla de öfrige medborgarne till sin undersåtliga pligt mot öfverheten samt att vara skiljedomare i de tvistigheter, som kunde yppas mellan konungen och ständerna. Härigenom ådrog han sig äfven den unge konungens onåd, så att, ehuru han 1677 blifvit president i Svea hofrätt, blef han i Oktober 1681 förvisad hofvet och i Maj 1682 afskedad från sitt rådsembete. Tillika träffades han så hårdt af reduktionen, att han, förut en af Sveriges rikaste godsegare, måste på auktion sälja sitt lösörebo och af alla hans egendomar öfvergingo endast Hedensö och Norsholm till hans son. Han dog på Hedensö i Juni 1690.

Lorens Creutz, friherre till Cassaritz i Lifland, herre till Sarflax, Abborfors, Ljuxala och Saris i Finland, var född 1615, blef 1638 assessor i bergskollegium, 1649 landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län, i Juni 1654 friherre, 1655 hofrättsråd i Åbo hofrätt och samma år landshöfdnig öfver Dalarne, i hvilken egenskap han tog en verksam och för honom hedrande del i danska kriget åren 1657 och 1658 samt utnämndes i Februari 1660 till riksråd och tillika till rikskammarråd. I December 1667 kallades han till ledamot af den kommission, som skulle utarbeta exekutions-stadgan och i Augusti 1669 förordnades han till ordförande i kommissionen rörande trolldomsväsendet i Dalarne. Han var en för kunskaper, nit och skicklighet väl ansedd, i flera grannlaga värf bepröfvad man, men fick slutligen en befattning, för hvars åligganden han var fullkomligt främmande, då han 1675 utnämndes till amiral och följande året erhöll befälet öfver svenska flottan. Utgången blef också olycklig både för flottan och för Creutz, som med sitt amiralskepp Kronan sprang i luften under sjöslaget mot danska och holländska flottorna vid Öland den 1 Juni 1676, enligt hvad vi närmare skola omtala i berättelsen om sjökriget detta år. I de civila befattningar, han utöfvat, hade Lorens Creutz visat mycken duglighet, men såsom befälhafvare öfver flottan var han i intet hänseende på sin plats. »Han var», såsom det heter i en samtida anteckning, »envis, såsom finnarne i allmänhet, och så sträng i sitt befäl att nästan alla

officerare, som tjente under honom, fägnade sig öfver hans död.» Mycket personligt mod visade han äfven emellertid här, och att han var olycklig i sina sjöslag, var mindre hans fel än konungens, som gifvit honom ett uppdrag, för honom alldeles nytt.

Per Sparre, friherre till Kroneberg, herre till Engsö och Skälnora i Upland, Aspenäs i Vestmanland, samt Trollebo och Ericstad i Småland, son af riksrådet friherre Sparre, som tillhörde rådspersonalen under Christinas minderårighet, var född i Stockholm i November 1633. Vid återkomsten från vidsträckta utrikes resor under åren 1652—1656 blef han kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora, hvilken han åtföljde under hennes besök hos Carl Gustaf i Preussen och Polen. Under denna resa öfversatte han romaren Curtii historia om Alexander den stores bedrifter »med så mycken färdighet», heter det i personalierna öfver Per Sparre, »att fråga uppkom, huruvida auctor vore lyckligare författare än baron Sparre tolk». Han skref ock på latin en panegyrik öfver Carl Gustafs segrar, jemförda med Alexanders, och var sålunda en äfven för sin tid ovanlig kammarherre. I Maj 1658 blef han president i Svea hofrätt och kort efter Carl Gustafs död guvernör i Lifland. Sedan landtmarskalken vid riksdagen i Göteborg 1660, Gustaf Posse, blifvit riksråd, utsågs Per Sparre till landtmarskalk för återstående delen af riksdagen samt erhöll dylikt uppdrag äfven under riksdagen i Stockholm samma år. Följande året afsändes han till Wien, för att bringa till afgörande några ännu sedan westfaliska freden återstående ärenden, och blef vid återkomsten från denna beskickning å nyo utsedd till landtmarskalk vid den riksdag, som hölls 1664. Vid slutet af denna riksdag inkallades han i rådet i Augusti 1664 och blef tillika kansliråd. Han fick dock ej länge utöfva dessa befattningar, ty under en resa till de varma baden i Schwalbach afled han i Juni 1669 och i Maj följande året firades hans begrafning i Riddarholmskyrkan. I en samtida anteckning heter det om honom, att »han var af ett stort vett och ett stort snille och på sin tid den fullkomligaste vältalare och skönaste man, som med de mest intagande egenskaper egde kända insteg hos det vackra könet».

Gustaf Kurck, friherre till Lämpelä, herre till Ållonö, Näs, Braheberg, Simonstorp och Rådenö, yngre broder till den här ofvan omnämnde Knut Kurck, var född i Oktober 1624 på Klackeborg i Östergötland. Efter föregående tjenstgöring under tyska kriget hade Gustaf Kurck 1651 blifvit befordrad till öfverste för ett finskt rytteriregemente, förordnades 1658 till landshöfding i Östergötland och inkallades i rådet på samma gång som Per Sparre, i Augusti 1664. Likasom brodern, ehuru vida mindre begåfvad än han, hade Gustaf Kurck varit en flitig medlem af »rumlaresällskapet» och stod äfven vid broderns sida under dennes strider mot De la Gardie och hans parti inom rådet, talade således ifrigt för sparsamhet och sträng hushållning med statens egendom, men var af helt annan mening, när det gälde egen fördel. Så begärde han i April 1667 för egen räkning en donation inom Keksholms

län och fick nu emot sig De la Gardie samt dennes vänner, som denna gång undantagsvis yrkade på sparsamhet och iakttagande af det redan fattade beslut att icke vidare bortgifva några gods i detta län. Icke desto mindre genomdref dock Gustaf Kurck slutligen sin begäran. Sedermera, vid riksskattmästareembetets tillsättande efter Gustaf Bonde 1668, öfvergaf han Sten Bielke, hvars parti han förut tillhört, och röstade på Sewed Bååt, emot löfte att få efterträda denne såsom generalguvernör öfver drottning Christinas underhållsländer; men när Bååt väl blifvit riksskattmästare, behöll han sin generalguvernörsbefattning, vid hvilken han dock efter någon tid tröttnade och begärde mot årets slut sitt afsked derifrån. Under 1668 års riksdag gjorde nu bröderne Kurck allt för att vinna Christinas bevågenhet, och följande året blef också Gustaf Kurck verkligen generalguvernör öfver hennes underhållsländer efter Bååt. Det var dock ej lätt att länge vara Christina till nöjes och Kurck fick också ej längre än till 1674 behålla denna befattning, för hvars erhållande han svikit en vän. Under dess innehafvande hade han för öfrigt gjort sig känd genom ett förfarande, hvaraf han hade lika liten heder som af sättet för befattningens ernående.

På ön Ösel, som hörde till Christinas underhållsländer, hade en stor mängd oordningar inritat sig. Folket var okunnigt, oordentligt och vildsint, presterne i hög grad råa och lastfulla, de medel, som anvisats till kyrkor, skolor och de fattige, bortryckta eller förskingrade. För att söka förbättra dessa bedröfliga förhållanden ditsändes såsom superintendent en prest vid namn Oldekop, en nitisk, driftig och tilltagsen, men också häftig och obetänksam man, som oförskräckt angrep missbruken, utan hänseende till stånd eller person. Snart gjorde han sig ock hatad af alla, och under tre års tid förhöll man hans lön; men han lät ej skrämma sig, sparade icke heller på bittra utfall mot något hvar, och för några sådana förgripliga yttranden lät Gustaf Kurck stämma honom för rätta. Då reste Oldekop till Stockholm och anklagade, å sin sida, generalguvernören att hafva låtit muta sig, hvilket hade till följd ett yrkande af denne, att Oldekop, ehuru befullmäktigad superintendent, borde, såsom icke varande infödd svensk, betraktas såsom lösdrifvare och derföre träda i häkte under den tid han utförde sitt klagomål mot en rådsperson. Detta bifölls af regeringen och, efter tre fjerdedels års stillasittande i det osunda fängelset, var mannen så försvagad, att han knappast kunde stå på benen. Brahe, De la Gardie och Stenbock skaffade honom bättre utrymme och kost samt sökte äfven förmå Gustaf Kurck till eftergift, men förgäfves. Deremot uppretade man sinnesstämningen emot Oldekop på Ösel så, att först öns presterskap och sedan hela dervarande borgerskapet inkommo med klagomål mot den stränge ifraren. Ransakningen drog ut på tiden och Oldekop fick qvarsitta i häktet. Slutligen tillsattes en särskild domstol, hvaraf erkebiskopen var medlem, och då denne yttrade om Oldekop, att han var en förståndig man, påstod Knut Kurck, att

erkebiskopen för ett sådant yttrande borde förklaras jäfvig. Man ville tvinga Oldekop till afbön för Gustaf Kurck, men han kunde ej förmås till ett sådant steg, hvilket hans samvete förbjöd honom. Dock, när tredje fängelseåret ingått, slappades Oldekops motståndskraft, och han förklarade sig ändtligen villig till den fordrade afbönen; men nu påstod Bengt Horn, att Kurck ej borde släppa honom så lätt, och denna uppmaning lydde Kurck, ehuru både De la Gardie bad honom åtnöjas med den erbjudna upprättelsen, och äfven Carl XI, nu blifven myndig, förestälde Kurck skriftligen, huru Oldekop, genom så lång fängelsetid och genom förnekad embetsutöfning, vore tillräckligen straffad för det fel han kunde hafva begått, »och», tillägger konungen, »vi tycka derföre, att I büren af kristligt medlidande något eftergifva och ej stå på högsta rätten, och vore en sådan försoning oss ganska angenäm; dock alltid den lagliga rätten eder förbehållen». På denna yrkade ock Kurck fortfarande, hvarföre konungen återförvisade målet till domstolen; men ännu 1675 var det ej utredt. Då uppsköt konungen dess vidare handläggning samt befalte Oldekop resa till Ösel och der återtaga sin syssla [1]). Det syntes emellertid huru farligt det var att den tiden anklaga ett riksråd och huru långsam rättegången kunde göras i dylika fall.

Gustaf Kurck delade sedermera sin brors öde att 1682 afsättas från sitt rådsembete och lefde derefter i stillhet å sin egendom Ållonö i Östergötland, der han afled i Mars 1689.

Clas Rålamb, friherre till Bystad i Nerike, herre till Bro och Länna i Upland, Beatelund på Vermdön, Björkvik i Östergötland och Tranås i Småland, var född i Stockholm i Maj 1622, son till landshöfdingen Broder Rålamb, som, enligt hvad i en föregående del är omtaladt, blef af Gustaf Adolf så strängt straffad för det hans son Erik, en äldre broder till Clas Rålamb, vid ett tillfälle visat konungen olydnad. Efter fulländade studier och utrikes resor återkom Clas Rålamb till Sverige 1644 bland franske ambassadören De la Tuilleries följeslagare. Den berättelse, han afgaf om hvad han under resan erfarit, väckte Axel Oxenstiernas uppmärksamhet, och han fick nu åtfölja de svenske underhandlarne vid fredsverket i Brömsebro, samt hade, snillrik, med goda kunskaper, fördelaktigt utseende och behagligt väsende, alla utsigter till framgång på embetsmannabanan, men försakade dem och satte sig, 24 år gammal, i ro på sina gods, der han stannade under Christinas hela regering, egnande sig åt sitt landtbruk och åt studier, synnerligast i rättsvetenskapen. Man har gissat anledningen till en sådan hos den tidens ädlingar högst ovanlig försakelse hafva varit en från barndomen inhemtad motvilja att tjena dottern till en konung, af hvilken han ansåg sin far hafva blifvit orättvist behandlad. Denna förmodan tyckes ock vinna stöd deraf, att Carl Gustaf knappt uppstigit på Sveriges tron, innan Rålambs embetsmanna-verksamhet begynte. Redan några veckor efter kröningen kallade konungen honom till sig, anstälde honom i kansliet samt utnämnde honom till krigs- och hofråd 1655. Samma

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser. XIV: 136—138.

år följde han ock konungen till polska kriget, hvarunder Rålamb tjenstgjorde under Bengt Oxenstierna i kansliet och vid underhandlingarna med polska ständerna. I Februari 1657 sände konungen honom till turkiska sultan för att söka stämma denne till Sveriges fördel, emedan man befarade att han skulle hindra Racoczys förbund med Carl Gustaf. För detta vigtiga uppdrags fullgörande underkastades Rålamb en mängd äfventyr, synnerligast som resan till Turkiet skedde genom fiendtliga länder. Också måste han begagna flera förklädningar, var i Tyskland student, i Böhmen och Mähren officer, i Österrike hästmånglare, i Ungern krämare o. s. v. Han kom slutligen lyckligt till Konstantinopel och mottogs väl af sultan samt fullgjorde sitt uppdrag till konungens nöje, ehuru han ej kunde återkomma till Sverige förr än i Maj 1658, då han träffade konungen i Göteborg. Till belöning för väl uträttadt värf fick han nu välja mellan två län eller att stanna hos konungen. Han valde det sista och begagnades sedermera till flera vigtiga uppdrag ända till konungens död.

Under den då pågående riksdagen i Göteborg spelade Rålamb en betydande roll, förde ordet för tredje klassen på riddarhuset och uppträdde med mycken bestämdhet mot hertig Adolf Johans inträde i regeringen. Efter riksdagens slut blef han landshöfding i Upland, der han »verkade för länets uppkomst till samtliga invånarnes goda nöje», såsom det heter i en samtida uppgift, samt uppträdde åter vid riksdagarna i Stockholm 1660 och 1664, lika verksamt som vid den i Göteborg. I Augusti 1664 inkallades han i rådet på De la Gardies tillstyrkan, som hoppades i Rålamb finna en trogen anhängare; men denne slöt sig i stället till Bielkes parti, i allo delande dess åsigter och åtgärder.

Alltifrån sitt inträde i rådet var Rålamb en af dess verksammaste ledamöter, och vi få i det följande flera tillfällen att till honom återkomma. Då han blef riksråd, utnämndes han tillika till hofrättsråd i Åbo hofrätt, men tillträdde aldrig detta embete, emedan han redan i September 1664 blef rikskammarråd. Denna hans förflyttning till kammarkollegium skall äfven hafva skett genom De la Gardies inflytande, hvilken hade flera skäl att söka der få anstäld en sig tillgifven person; men äfven häri missräknade han sig, ty Rålamb visade sig vara lika oåtkomlig som Gustaf Bonde. För att hämnas utverkade ock De la Gardie, att efter Bondes död Rålamb och kammarrådet Henrik Falkenberg ålades ensamme redovisa för hela kammarverket alltsedan Carl Gustafs död; men äfven denna redovisning utföll helt annorlunda, än De la Gardie beräknat, emedan den blef för honom sjelf och hans tillgöranden ganska komprometterande. Rålamb stannade under det återstående af förmyndarestyrelsen i kammarkollegium, men blef, sedan Carl XI sjelf tillträdt regeringen, utnämnd till öfverståthållare i Stockholm i Juni 1673. Under den föregående riksdagen 1672 hade han, när de ofrälse stånden hos konungen anhållit att han icke måtte be-

kräfta de adeliga privilegierna, uppsatt till dessas försvar en skrift, så väl och så försigtigt affattad, att dessa privilegier åtminstone vid det tillfället icke kommo under skärskådande.

Såsom öfverståthållare hade Rålamb, utom den vanliga styrelsen af hufvudstaden, äfven några omsorger, föranledda af en smittosam farsot, som af i land förda sjuka bland flottans manskap blifvit spridd i staden, samt fick tillika konungens uppdrag att förmå köpmännen i Stockholm skaffa salt och råg till Stralsund, för att med dessa artiklar förse fästningarna i Pomern. I flera ännu befintliga bref förklarade honom konungen sitt välbehag öfver hvad han uträttat genom det understöd i penningar han af staden utverkat, genom flottans utredning, genom afskaffandet af flera missbruk vid amiralitetet m. m. och såsom särskildt bevis på konungens bevågenhet blef Rålamb i Mars 1674 upphöjd i friherrligt stånd. Alla den tidens riksråd, som före honom inkommit i rådet, voro redan förut friherrar eller grefvar. Sin befattning med flottans utredning fick Rålamb på det sättet, att, sedan konungen befalt rådet härtill utse någon man »af anseende och kraft», svarade rådet i en skrifvelse af den 7 Juli 1676, att ingen vore dertill mera skicklig än öfverståthållaren Rålamb genom sitt embete, som satte honom i tillfälle att verka på borgerskapet och andra, hvilkas biträde härvid var af nöden, ej mindre än genom sin bekantskap med kammarverket och amiralitetsväsendet och framför allt genom det trogna nit, den redlighet och den oförtrutenhet i konungens och rikets tjenst, han vid alla tillfällen låtit förnimma. »Då en sådan reel och väl institutionerad man låtit öfvertala sig till detta mödosamma biträde i dessa så farliga tiders stora nödsmål, ansåg rådet sig skyldigt att honom hos hans maj:t till all konungslig nåd på det högsta rekommendera, andra trogna undersåtar till lofligt efterdöme» — loford, som synnerligen den tiden voro högst ovanliga för någon rådsledamot af hans embetsbröder och som bäst visa huru högt aktad Rålamb af dem var.

Länge fick dock ej Rålamb stanna qvar på den plats, der han uträttat så mycket, ty i December 1678 förordnades han till president i Göta hofrätt, sannolikt för att aflägsna honom från hufvudstaden under den förestående statshvälfningen, hvarigenom konungen gjorde sig enväldig. Det var nemligen välbekant, att Rålamb icke var någon vän af en enväldig konungamakt, utan höll strängt på rådets och ständernas samt särskildt på adelns rättigheter. Såsom hofrätts-president tillvann han sig emellertid det beröm, att ingen enda af de domar, han öfvervarit, blifvit hänskjuten till revision hos konungen, och att ingen sak, som under en session företagits, blifvit uppskjuten. Rålamb var ock särskildt berömd för djupa juridiska kunskaper, bestyrkta genom flera af honom utgifna arbeten, bland hvilka i synnerhet hans »Åtskilliga påminnelser uti rättegångssaker», som utgafs 1664 och i ny upplaga 1679, vann stort anseende och mycket begagnades vid utarbetandet af 1734 års lagbok.

Under riksdagen 1680, då enväldet infördes, sändes Rålamb, jemte fältmarskalken Göran Sperling och landshöfdingen Henrik Falkenberg, hvilka voro med honom likasinnade och, likasom han, hade betydande inflytande på riddarhuset, till Sveriges tyska länder att der hålla en landtdag samt ordna lagverket, kammarverket och kyrkoväsendet derstädes. Vid återkomsten begärde Rålamb att från konungens och rikets tjenst blifva entledigad och drog sig undan till sina landtgods, men träffades nu så strängt af reduktionen, att han till och med förlorade sitt med mycken omsorg samlade bibliotek, som af konungen 1693 skänktes till Upsala universitet, och måste sälja sitt bordssilfver. I sin landtliga ensamhet var han vanligen den, hos hvilken de med enväldet och dess följder missnöjde sökte upplysningar och råd. Flera skrifter blefvo då ock af honom utarbetade rörande den tidens förhållanden, bland andra en afhandling om 1680 års riksdag och dess följder, hvilken dock aldrig blifvit tryckt. Han afled i Stockholm den 14 Mars 1698 och hade tre gånger varit gift samt haft 18 barn, bland hvilka 6 söner och 3 döttrar öfverlefde honom.

Matthias Björnklou till Vaustad, Elmahof, Kungshamn och Tisslinge, riksråd sedan Augusti 1664, har förut blifvit omnämnd bland Carl Gustafs diplomater. De la Gardie, hvars lärare han varit, hade förordat hans inträde i rådet, men fann snart, att han missräknat sig på honom så väl som på Rålamb, ty Björnklou slöt sig, alldeles såsom Rålamb, till Bielkes parti och blef en af dess förnämste ledare, dock mera med pennan än under öfverläggningarna i rådet, ty han synes icke varit en ordets man och yttrade sig i rådet långt mera sällan än man af hans stora lärdom, erfarenhet och anseende kunnat vänta. När De la Gardie 1671 föreslog, att Sverige skulle, mot betydande underhållspenningar, ingå ett närmare förbund med Frankrike, utarbetade Björnklou ett utförligt betänkande så väl mot förbundet som mot den rådande oseden att för underhållspenningar sälja Sveriges sjelfständighet. Ansträngningarna vid detta arbete påskyndade Björnklous död, som inträffade den 20 Augusti 1671. Gudsfruktan, arbetsamhet, lärdom, skarpsinnighet, redbarhet och afsky för allt slagsförtryck voro egenskaper, dem samtiden hos Björnklou värderade, och Carl Gustaf yttrade om honom, att han »ej kände eller i sin tjenst hade en bättre teolog eller samvetsman än Björnklou,» hvarvid han med teolog förstod icke allenast en lärd kännare, utan äfven en trogen utöfvare af den vetenskap, som har sitt namn och sitt ursprung af Gud.

Johan Gabriel Stenbock, grefve till Bogesund, friherre till Öresten och Kronobäck, herre till Lenarp, Sjöö, Penningby, Kalmarsnäs och Åkeshof, son till riksrådet grefve Fredrik Stenbock, som i en föregående del blifvit omnämnd bland Christinas rådsherrar, var född i Augusti 1640, hade tidigt blifvit kammarsven hos drottning Christina, var en vacker och välväxt herre, stor mästare i dans, ridt, fäktning och andra ridderliga idrotter, med hetsigt hufvud och mycken benägenhet att afgöra hvarje tvist med värja i hand, stor gunstling hos det

täcka könet och icke minst hos drottning Hedvig Eleonora, hvars hofmarskalk han blef redan vid 24 års ålder och hvars enskilda hushållning han ordnade med stort förstånd och omtanke, jemte det han lika sorgfälligt skötte sina egna affärer, så att han var en af Sveriges rikaste män. Vid 26 års ålder blef han riksstallmästare efter Dulle Banér och innan han ännu fylt sitt 28:de år, blef han riksråd i Augusti 1668. Den kloka hushållning, han visade i afseende å sina egna angelägenheter, iakttog han äfven med hänseende till statens, deltog ofta i rådets öfverläggningar och, medan farbrodern Gustaf Otto Stenbock höll sig till De la Gardie, hörde Fredrik till Bielke-partiet samt talade alltid för sparsamhet och bättre hushållning med kronans inkomster. Hans öden efter förmyndarestyrelsens slut skola vi framdeles meddela.

Johan Gyllenstierna, friherre till Lundholm, herre till Almareståk och Heljö, son till amiralen och landshöfdingen i Upland Göran Gyllenstierna, var född på mödernegården Elfsjö i närheten af Stockholm den 18 Februari 1635. Sedan han i tio år studerat i Upsala och förvärfvat sig grundliga kunskaper, besökte han de flesta europeiska länder, deribland äfven Italien och Spanien, samt blef kammarherre hos Carl Gustaf och derefter kansliråd 1660. Under de båda riksdagarna detta år väckte han mycken uppmärksamhet såsom en bland hertig Adolf Johans häftigaste motståndare och ännu mera under riksdagen 1664, der han ifrigt förfäktade den någon gång äfven förut framkastade satsen, att adeln ej kunde öfverröstas af de tre ofrälse stånden. Men om han sålunda uppträdde såsom kraftig förkämpe för adelns myndighet, var han en lika djerf frihetskämpe, när det gälde att mot de grefliga anspråken försvara den öfriga adelns rättigheter. Oaktadt denna så öppet och så skarpt ådagalagda ovilja mot högadeln blef Johan Gyllenstierna af en bland dennas mest framstående förkämpar De la Gardie 1666 förslagen till hofkansler och dertill utnämnd framför äldre och mera förtjente medsökande, sannolikt för att söka draga honom på de styrandes sida, då han förut alltid stått på adelns i stridigheterna mellan denna och rådet. Under 1668 års riksdag var han landtmarskalk och utmärkte sig äfven såsom sådan samt blef i Oktober detta år inkallad i rådet, der han icke egentligen slöt sig till någotdera af de förut varande partierna, ehuru han mest närmade sig Bielkes, särdeles i striden för sparsam statshushållning och mot de grefliga anspråken. För öfrigt deltog han flitigt i rådets förhandlingar och yttrade sig i alla ämnen med en frimodighet, säkerhet och sakkännedom, som voro högst ovanliga hos en så nyligen blifven rådsledamot och hvarigenom han på flera sätt ådagalade sin öfverlägsenhet. Sin egentliga betydenhet vann han likväl först efter förmyndarestyrelsens slut, då han blef en hufvudperson under första afdelningen af Carl XI:s regering, enligt hvad vi i det följande skola finna.

Bland den öfriga rådspersonalen hafva friherre *Knut Posse*, grefve *Axel Lillie*, grefve *Hans Christofer von Königsmarck*, grefve *Robert*

Douglas, friherre *Harald Stake* och grefve *Christofer Carl von Schlippenbach* blifvit i det föregående omnämnde. De återstående riksråden synas icke tagit någon verksammare del i regeringsärendena, och man känner om dem föga annat än deras namn, deras slägtförbindelser, deras födelse- och dödsår, de egendomar, till hvilka de skrefvo sig, och deras befordringar.

Denna talrika rådspersonal, som under Carl XI:s minderårighet styrde riket — ty i följd af det 1660 beslutade tillägget till 1634 års regeringsform var rådet i sjelfva verket lika mycket styrande som regeringen — var till största delen tagen från högadeln. I rådet sutto, regeringsledamöterne inberäknade, 17 grefvar, 43 friherrar och endast 4 adelsmän, Clas Rålamb, Ebbe Ulfeldt, Matthias Björnklou samt Thord Bonde, och bland hela detta antal fans blott en, Björnklou, som sjelf blifvit adlad. De fleste inom denna talrika rådspersonal voro erfarne, i fredliga eller krigiska värf, ofta i båda, pröfvade män, bland hvilka dock ingen, hvarken inom regeringen eller det öfriga rådet, hade tillräcklig öfverlägsenhet att såsom Axel Oxenstierna under Christinas minderårighet leda det hela. Olägenheterna af en så talrik styrelse dröjde också ej att visa sig, och vi skola i det följande finna många bevis derpå. Partier bildade sig, osäkerhet, långsamhet, slapphet, oreda blefvo allt mera rådande i handläggningen af regeringsärendena, och i allmänhet utgör förmyndarestyrelsen under Carl XI:s minderårighet ett det mest slående bevis för en mångstyrelses olämplighet.

Enigheten mellan rådet och ständerna var för öfrigt icke större än hos rådet inom sig, och de särskilda riksdagarna blefvo derföre för regeringen och rådet svåra pröfvodagar samt utgöra tillika, med hänseende till den större myndighet ständerna nu mot förr tillvunno sig, de vigtigaste tilldragelserna under denna förmyndarestyrelse. Vi hafva derföre tagit dem till grund för de särskilda afdelningarna af denna styrelses historia och skola för öfrigt särskildt taga i betraktande de inre och särskildt de yttre förhållandena under dessa riksdagars mellantider.

De inre förhållandena, 1661—1664.

Riksdagen hade åtskilts i slutet af November 1660, sedan riksstyrelsen blifvit ordnad samt regeringens, rådets och ständernas ömsesidiga rättigheter genom det beslutade tillägget till 1634 års regeringsform närmare bestämda. Regeringen och rådet funno sig på det hela belåtna med denna riksdags resultat. Den 4 December uppkallades landshöfdingarne till rådet, och man tackade dem för det nit de visat under riksdagens förhandlingar.

Samma dag ordnades ock den nya beskattning, ständerna beviljat, genom en då utfärdad förordning om stämpelpappersafgiften, den första i sitt slag inom Sverige. Alla resolutioner, gåfvobref samt bekräf-

telser å gåfvor eller förläningar, som utgåfvos från de kungliga kollegierna, skulle skrifvas på stämpladt papper af följande valörer, hvilka dock ej beräknades arkvis, utan för hela skrifvelsen utan afsende å arktalet, nemligen,

när skrifvelsen	rörde	ett värde af högst	50	daler s. m.	2 öre.
»	»	»	50—100	»	4 »
»	»	»	100—200	»	8 »
»	»	»	200—400	»	1 dal.
»	»	»	400—1000	»	2 »
»	»	»	1000—2000	och deröfver	3 daler,

härifrån undantaget hvad i konungens namn med regeringens underskrift och med konungens sigill utgick. Samma taxa skulle också gälla för assignationer å räntekammaren på någon kronans inkomst, så vidt de inneburo ett nådebevis, men om de utgjorde betalning af en kronans skuld, voro de befriade från denna afgift. För assignationer å löner bestämdes en lägre taxa, hvilken äfven skulle gälla för resolutioner från öfverståthållaren i Stockholm, generalguvernörer, landshöfdingar, samt från städernas myndigheter rörande handels- och skråärenden. För öfrigt voro i denna förordning taxor bestämda för inlagor af alla slag till de lägre domstolarne på landet och i städerna, så väl som för dessa domstolars utslag och af dem utfärdade fastebref, hvilken taxa var fördubblad för inlagor till och utslag från domstolar i andra instansen samt fyrdubblad i tredje instansen. Vidare voro kartebeloppen bestämda för arrende-, hyres- och andra kontrakt, för fullmakter, köpebref, testamenten, resepass, privilegier och andra resolutioner till förmån för städer, bergsbruk, kompanier och så vidare. Befriade från afgifter voro skrifvelser, som angingo embetsverk, vidare fattiges supliker samt alla skrifter, som anginge mindre värde än 40 daler.

Hvad som i denna förordning genast faller i ögonen är, att gåfvor och förläningar, som utgingo omedelbart från regeringen, voro från all karta befriade och att dennas belopp ej höjdes, så snart värdet af det gifna eller förlånade öfversteg 2000 daler, i stället att låta kartans belopp stiga i samma förhållande som detta värde. Flera stadganden i denna förordning lemnade ock mycket rum för godtycke och alla särskilda delar af denna nya beskattning voro uppgjorda af regeringen och rådet ensamma, utan ständernas hörande.

Under riksdagen hade påminnelser ej saknats om reduktionens verkställighet och, enligt biafskedets ordalydelse, skulle densamma nu »med flit och allvar företagas och med det forderligaste, som ske kan, till en god ändskap befordras». Redan den 5 December tillsattes ock den nya reduktionskommissionen, med riksrådet *Gustaf Soop* till ordförande samt *Seved Bååt*, *Axel Lillie*, *Gustaf Bielke*, *Erik Fleming*, *Clas Stjernsköld* och *Gustaf Posse* af rådet, jemte vice presidenten i Dorpts hofrätt *Georg Stjernhjelm*, den bekante skalden, som dock snart

nog frånsade sig denna befattning, och statssekreteraren *Behmer*, assessorn i Svea hofrätt *Olof Berling*, med flera, till ledamöter.

Det var likväl icke lätt att tillvägabringa någon allvarligare reduktion, då regeringen oupphörligt bestormades med nya ansökningar om gåfvobref å kronogods. Den 17 December hölls härom en öfverläggning i rådet, då *Gustaf Bonde* yrkade, att man åtminstone ej borde bortgifva något gods förr, än reduktionskommissionen fått tillfälle att derom utlåta sig. *De la Gardie* understödde Bondes förslag, »om det blott verkligen kunde vidmakthållas». Han erkände, att donationerna måste varligen handteras, men de kunde ej heller alldeles inställas, för det missnöje, som deraf skulle uppstå hos dem, hvilka kunde hafva billiga anspråk. *Schering Rosenhane* föreslog, att man borde uppskjuta alla ytterligare donationer under ett års tid; men häremot invände *De la Gardie*, att statens säkerhet hvilade på straff och belöningar samt på undersåtarnes välvilja, hvarföre det vore olämpligt att för någon viss tid frånsäga sig rättigheten att utdela belöningar och vinna välvilja. *Bengt Oxenstierna*, *Carl Lewenhaupt* m. fl. instämde, men *Göran* och *Erik Fleming*, med hvilka denna gång äfven *Clas Tott* förenade sig, önskade, att man måtte ställa så till, att man äfven i en framtid hade något att gifva, och *Gustaf Bonde* påminte åter om möjligheten af en framtida strängare reduktion. Slutligen förenade man sig om, att gåfvobref å kronogods ej skulle utfärdas utan reduktionskommissionens hörande, dock med undantag för fattige sökande; att hemfallande fjerdeparter skulle kunna bortgifvas, men högst på lifstid, samt att i allmänhet mycken sparsamhet skulle dervid iakttagas. Beslutet meddelades, såsom vanligt, riksdrotsen, hvilken för sjukdom varit frånvarande, att deröfver afgifva sitt utlåtande. Han ansåg hemfallande fjerdeparter kunna för alltid bortgifvas åt fattige sökande, och kammarkollegium borde, i hans tanke, snarare än reduktionskommissionen utlåta sig öfver godsens förytterlighet, utom hvad fjerdeparterna beträffade, hvilka hörde under kommissionens uteslutande pröfning.

Julferierna gjorde sedermera ett afbrott i rådets förhandlingar, och först mot slutet af Januari 1661 sammanträdde det åter. Christina, som ännu vistades i Norrköping, lät nu höra af sig. Hon klagade öfver biskop Terserus, att han låtit, äfven utom riket, sprida en utförlig berättelse om det, som under sista riksdagen förefallit mellan henne och ständerna, och att han deri angripit hennes ära på sådant sätt, att hon fann sig föranlåten yrka hans afsättande eller ock tilllåtelse för henne att sjelf skaffa sig upprättelse. Rådet lät i början af Februari Terseri skrift sig föreläsas och fann visserligen åtskilliga der förekommande uttryck stötande dels för drottningen och dels äfven för adeln; men för öfrigt ansågs något egentligt ondt ej ligga i denna skrift, som var en historisk berättelse, hvilken tycktes hafva åsyftat att låta främmande teologer se huru ihärdigt vårt presterskap stått på religionens bästa. För att dock gifva drottningen någon upprättelse, skref man till henne, att Terserus skulle kallas till Stockholm och ställas till

ansvar; man trodde sig under tiden kunna blidka hennes harm. Alltsammans stannade ock slutligen dervid, att från Terserus infordrades en skriftlig förklaring, hvilken innehöll, att den ifrågavarande berättelsen endast varit en dagbok, den han, efter sin vana, uppsatt till egen hågkomst och till underrättelse för hemmavarande embetsbröder, men ej ämnad att offentliggöras, hvilket skett mot hans vetskap och vilja. Den innefattade i alla fall intet mot drottningen förgripligt, utan blott ärlig sanning. Rådet fann ock förklaringen tillfredsställande, och redan innan den afgafs hade Christina, å sin sida, gifvit anledning till klagomål öfver henne sjelf. Landshöfdingen i orten hade nemligen anmält, att hon lät offentligen hålla katolsk gudstjenst för sig och sina tjenare. Häremot gjorde rådet allvarsamma föreställningar, och ehuru drottningen åberopade dels främmande sändebuds rättighet i detta hänseende, dels en förhoppning, hvilken hon påstod ständernas utskott under sista riksdagen hafva gifvit henne, att hennes gudstjenst skulle förblifva ostörd, var dock rådet obevekligt, hvilket förmådde henne att kort derefter åter lemna Sverige.

Enligt det vid sista riksdagen beslutade tillägget till regeringsformen hade riksdrotsen upphört att vara ordförande i Svea hofrätt, hvarföre särskild president nu tillsattes och dertill utsågs, den 7 Mars 1661, *Gustaf Bielke*, sedan hofrättens äldste ledamot, riksrådet Thure Sparre, undanbedt sig detta förtroende. Denna förändring föranledde emellertid några närmare stadganden i afseende å drotsens åligganden, hvartill förslag uppsattes af Gustaf Bielke, hvilket ledde till en instruktion för Sveriges rikes drots af den 10 April 1661, innehållande att drotsen skulle under konungens minderårighet, jemte sin plats i regeringen och ledningen af revisionsärendena, äfven hafva en allmän uppsigt öfver lagars och förordningars efterlefnad inom hela riket och från alla domstolar mottaga underrättelser om förändringar i tjenstepersonalen samt om alla rättsmål, som syntes erfordra kongl. maj:ts förklaring. Önskade drotsen deltaga i någon hofrätts förhandlingar, egde han dervid föra ordet.

Den vigtigaste och kinkigaste frågan, som i rådet förekom, var nu åter den om riksstatens ordnande. Vid början af året 1661 steg rikets skuld till omkring 10 1/2 millioner daler silfvermynt, af hvilken skuldsumma ungefär en tredjedel utgjordes af embets- och tjenstemäns innestående löner. Behofven voro tvingande och inkomsterna förminskade. Man trodde sig kunna afhjelpa förlägenheten åtminstone för tillfället genom upptagande af ett utländskt lån, men Sveriges kredit var den tiden icke synnerligen stor. Sedan ett förslag blifvit väckt att i Holland upptaga ett lån af 400,000 daler mot 5 procents ränta, tillfrågades hofrådet Peter Julius Coijet, som en längre tid varit svenskt sändebud i Holland och bäst kände dervarande förhållanden. Han svarade, det han visserligen ej ansåge omöjligt att mot 5 procents ränta få ett lån i Amsterdam, emedan dervarande kapitalister i sitt hemland ej fingo högre ränta än 4 procent; men intet lån kunde er-

hållas utan säker pant. Strax efter konungens död hade Coijet, som då var i Holland, der hört sig före. Konungens egna obligationer hade man föga värderat, utan fordrat, jemte säkerhet i tullen för någon viss vara, äfven en förbindelse af hela rådet eller af ständerna, och slutligen hade man ej velat lemna kapitalet på längre tid än tre år, tills det visade sig om räntan i behörig tid betaltes.

Efter dessa upplysningar fick frågan om upptagande af ett utländskt lån hvila tills vidare, och man hade nu inga andra utvägar till förlägenhetens afhjelpande än att mera än dittills rätta de särskilda aflöningsstaterna efter rikets tillgångar samt att söka tillvägabringa en tillökning i dessa genom sparsammare donationer och noggrannare tillämpning af reduktionsstadgan.

I förra hänseendet blefvo nya stater nu uppgjorda af Gustaf Bonde, i hvilka tjensternas antal var betydligt minskadt och de särskilda lönerna bestämda till belopp, som äfven i förhållande till då varande låga varupris visst icke kunna anses högt tilltagna. Den egentliga riksrådslönen bestämdes till 1,500 daler, men dessutom skulle hvarje riksråd hafva sig anslaget ett lagmansdöme eller några häradshöfdingsdömen. Hvarje riksråd, som tillika var ledamot af något kollegium, hade ytterligare 1,500 daler. Kollegiernas ordförande hade, såsom sådana, 100 daler i veckan och dessutom, såsom ledamöter i regeringen, hvardera 7,500 daler årligen. Riksmarskalken, hofstatens chef, hade 9,000 daler årlig lön, vice presidenten i Svea hofrätt 1,500 daler, i de öfriga hofrätterna 1,200, assessorerne 1,000 eller 800, sekreterarne 900 eller 600, fiskalerne 750 eller 600, dock blott så vida inkomsterna af stämpelpappersafgiften härtill lemnade tillgång, eljest något mindre enligt äldre stater. Generaler hade i årlig aflöning 2,000 daler, generalmajorer 1,600, assessorer i krigskollegium 1,500, krigskommissarien 1,200, sekreteraren och kamreraren 900, amiraler utom rådet 1,240, amiral-löjtnanter (vice amiraler) 1,000, majorer vid flottan 750 à 800 o. s. v. Sverige hade vid denna tid, efter det nyss slutade kriget mot så talrika fiender, endast 2 generaler på ordinarie stat, en vid rytteriet och en vid fotfolket, riksråden Gustaf Banér och Arvid Forbus; likaledes blott 2 generalmajorer, riksrådet Christer Horn och generalmajor Weijker, men dessutom på extra stat eller under andra titlar 5 generallöjtnanter och 11 generalmajorer. Riksskattmästaren hade emellertid just vid uppgörandet af krigsstaten att bestå sin svåraste strid, dels mot militärerne inom rådet, hvilka ville hafva denna stat rikligen tilltagen, dels äfven mot riksdrotsen, som vid krigsstatens civila afdelning önskade starkare kontroller och följaktligen äfven flera tjenstemän, än riksskattmästaren ansåg behöfliga. Efter åtskilliga tvister inom rådet så väl härom som rörande de öfriga aflöningsstaterna, lemnades det åt kammarkollegium att i samråd med hvarje särskildt af de öfriga kollegierna uppgöra slutligt förslag till riksstat att underställas regeringens och rådets godkännande. Ett sådant förslag inkom ock i början af April 1661, och Gustaf Bonde visade, att, om detta förslag följdes, skulle ett årligt

öfverskott af 28,000 daler uppstå, hvaremot, om man antoge kollegiernas hvar för sig afgifna förslag, uppkomme en årlig statsbrist af 4 tunnor guld. Från alla håll hördes nu anmärkningar, att kammarkollegiets förslag var alltför knappt tilltaget, och slutligen, efter flera jemkningar, tillkom en riksstat, i hvilken utgifterna för konungens hofstat voro upptagna till 95,081 daler, för enkedrottningens till 100,000 daler, hertig Adolf Johans pension till 9,000 daler, riksembetsmännens och riksrådens löner, utom inkomsterna af lagmans- och häradshöfdingebefattningarna, till 154,000, Svea hofrätt till 41,850, Göta hofrätt 18,206, krigskollegium, med allt hvad derunder hörde, 589,081, amiralitetet, med hvad derunder hörde, 300,000, kammarkollegium 61,686 daler o. s. v. Till afbetalning å statsskulden voro anvisade 756,530 daler.

Härmed var staten för det egentliga Sverige fastställd, men nu återstod att uppgöra staterna äfven för de särskilda besittningarna, och dervid mötte stora svårigheter i anseende till de dryga kostnader de talrike der behöflige trupperne medförde.

Sedan man vändt frågan på alla sidor och alltmera öfvertygat sig om omöjligheten att under för handen varande förhållanden få statsinkomsterna tillräckliga för statsutgifterna, framlade *Gustaf Bonde* det förslag till statsverkets upphjelpande, hvilket vi anfört här ofvan vid hans lefnadsteckning. Efter afhörandet af dess allmänna grunder öfvergick rådet till en granskning af de särskilda besparingsförslag, som i sammanhang dermed voro af Bonde framstälda, och efter lång öfverläggning blef man slutligen ense derom, att inga donationer skulle ytterligare få medgifvas förr än gods till ett visst räntebelopp genom reduktionen hemfallit till kronan; men detta belopp blef icke bestämdt, utan rum derför lemnadt i rådsprotokollet. Beslutet skulle i alla fall gälla endast det egentliga Sverige, Finland och Ingermanland, samt undantag få ega rum för välförtjenta eller särdeles behöfvande personer.

Emellertid hade man sålunda åter kommit in på reduktionsfrågan, der riksdrotsen alltid var riksskattmästarens afgjorde vedersakare. Reduktionskommissionen var visserligen i fortfarande verksamhet, men icke var det mycket som vans genom dess åtgöranden. Om från beloppet af till kronan indragna räntor afräknas sådana å de Norrköpings beslutsgods, hvilka efter utslocknandet af förläningstagarnes manliga ätt hemföllo till kronan och skulle hafva till henne återgått, oberoende af 1655 års reduktionsstadga, så indrogs under året 1661 af reduktionskommissionen endast 540, under året 1662 icke öfver 3,515 och under året 1663 blott 2,942 daler s. m. ränta, under de följande åren ännu mindre och under intet år så mycket som motsvarade kostnaden för den kommission, af hvilken indragningen verkstäldes!

För öfrigt fingo icke ens de indragna godsen förblifva kronans egendom. Vid flera tillfällen genomdrefvo Gustaf Bonde och hans

vänner beslut af rådet, att ytterligare donationer ej skulle få medgifvas under någon viss tid eller att det ej finge ske utan under vissa förbehåll och att dervid alltid största sparsamhet skulle iakttagas; men dessa beslut blefvo aldrig vidhållna. Under den ständigt fortfarande penningeförlägenheten ansåg man sig stundom icke ega annan utväg att förnöja de talrika fordringsegare, som vid krigets slut gjorde sina anspråk gällande hos kronan, än att gifva dem kronogods. Dessutom voro regeringen och rådet ständigt belägrade af en mängd sökande bland så väl den högre som den lägre adeln, hvilka genom föregående regeringars frikostighet fått en vana att erhålla donationer eller förläningar såsom belöning för tjenster åt det allmänna eller såsom blotta nådebevis, och då dessa sökande inom den talrika rådspersonalen hade flera nära anhöriga och vänner, som förde deras talan, blef det allt svårare att kunna afvisa de ständigt förnyade anspråken. Fast och och ihärdigt motsatte sig Gustaf Bonde dessa anspråk och fullföljde troget sina sträfvanden för en reduktion, som höll sig strängt inom reduktionsstadgans föreskrifter, för noggrann hushållning med kronogodsen så väl som med statsinkomsterna i allmänhet samt för besparingar i statsutgifterna. Han hade sjelf liknat sig vid en skeppare, som, »när han lägger till sjös, hafver en viss hamn dit han vill lända: ehvad väder honom under vägen möter, ehvar han landar, så vänder han likväl icke igen förr, än han kommer till sin föresatta hamn», och denna bild fullföljde han troget i sitt handlingssätt. Han hade ock, understödd af Schering Rosenhane, Erik och Göran Fleming, Clas Tott m. fl., i början framgång, då, såsom här ofvan är visadt, beslut fattades, att intet gåfvo- eller förläningsbref å kronogods skulle utgifvas förr än reduktionskommissionen deröfver blifvit hörd; att endast hemfallande fjerdeparter finge bortgifvas, och det högst på lifstid och med yttersta sparsamhet, samt att under ett års tid intet gods skulle bortgifvas till hvilken det vara måtte. Dessa beslut kunde dock, oaktadt alla Bondes och hans vänners bemödanden, icke länge vidmakthållas, ty redan under det år, som följde närmast på det sistnämnda beslutet, bortgåfvos mer än 150 hemman, då deremot under loppet af detta år endast 40 hemman genom reduktionen återföllo till kronan. I Maj 1661 erhöllo de af adeln, hvilkas förläningar icke öfverstego 3 hemman, en allmän befrielse från fjerdepartens erläggande, och för särskilda personer beviljades under loppet af detta år icke sällan en sådan befrielse. Det började visa sig, att sjelfva de regerande icke försmådde dylika fördelar. Följande året fortgick det på samma sätt och med tilltagande frikostighet. Betydande donationer gåfvos, och alla de regerande herrarne — riksmarsken Kagg hade under föregående året aflidit — mottogo antingen gods eller sådana förmåner, som medförde förminskning i kronans inkomst. Så erhöll riksdrotsen fem nya frihetsår för sina tre städer Kajana, Brahestad och Grenna, riksamiralen Lillö gods i Skåne, rikskanslern mynträtt till 500 skeppund koppar och, hvad som var mest anmärkningsvärdt, sjelfve riksskattmästaren, som så mycket yrkat

på sparsamhet med donationer, en stor sådan i Finland! Möjligen utgjorde denna donation en ersättning för någon Gustaf Bondes kronofordran, men dess mottagande blifver dock alltid en fläck på denne i så många hänseenden berömlige fosterlandsväns minne.

Under våren 1663 fattades åter ett inskränkande beslut. Hemfallna fjerdeparter skulle ej vidare bortgifvas, inga gods afhändas kronan i de landskap, der regementena ej voro fulltaliga, eller hvilka i 1660 års regeringsform voro uttryckligen undantagna. Andra gods skulle väl, ehuru sparsamt, kunna utdelas, men inga donationer utöfver tre hemman kunna beslutas af regeringen ensam, utan vid sådana tillfällen skulle hela rådet med slutna sedlar derom rösta. Detta beslut iakttogs emellertid lika litet som de föregående. Man gick till och med ända derhän att, i uppenbar strid mot 1655 års reduktionsstadga, bortgifva gods till evärdeligt frälse samt att bevilja sådana donationer, som förut aldrig kunnat utverkas, och det begynte åberopas såsom en grundsats, att de, som förut ej erhållit kronogods, borde ihågkommas med sådana. Förgäfves varnade Bonde och hans vänner för en blifvande efterräkning och för en hårdare reduktion, som måste blifva följden af denna frikostighet; de, och Bonde i främsta rummet, blefvo genom sina varningar endast så mycket mera utsatte för de öfriges så väl som för de många sökandes missnöje.

Utom de frågor, som stodo i samband med statshushållningen, hvilka bland alla i rådet förekommande ärenden mest upptogo dess tid, föreföllo med hänseende till rikets inre förhållanden under loppet af året 1661 äfven åtskilliga andra frågor, som kunna förtjena omnämnas.

Så finner man af rådsprotokollen, att i början af Augusti detta år »samtlige närvarande af rikets råd förebragt den necessitet, som dem trycker, i det att de här måtte vara kontinuerligen vid sina tjenster och deremot ej bekomma sin lön, utan hvilken de på intet sätt kunna här subsistera, att dem då måtte efterlåtas deras lön oafkortad, med några häradsrätter såsom lön, som vanligt hafver varit, men i vidrigt fall förunnas att resa ut på landet på en tid.» Härpå blef svaradt, att regeringen »ogerna förnumme, det riksens råd skola vara förorsakade till sådana lamentationer», och lofvades dem, att befallning skulle afgå till kammarkollegium att dem förnöja. Det hela synes likväl blott varit ett sätt att permittera rådet, ty med detsamma upphörde dess sammanträden under ett par veckor och så åter från medlet af månaden lika länge, hvarföre ock utländska sändebud klagade, att riksråden vistades så mycket på landet, att ärendena fingo hvila.

Tre bland riksråden afledo under loppet af detta år — Schlippenbach, Johan Rosenhane och Gustaf Bielke — samt mot slutet deraf äfven riksmarsken Lars Kagg, »en utlefvad, ärlig man, i mycket rörlig, förståndig och snäll i krigsväsendet, väl förmögen och väl besvågrad genom ett gifte med fröken Agneta Ribbing», såsom det heter om honom i anteckningar af den under frihetstiden berömde riksrådet Gustaf Bonde, en sonson till riksskattmästaren.

Ett riksembete och med detsamma en plats i regeringen hade sålunda blifvit ledigt, och rikskanslern gjorde nu en framställning till rådet, huru vid detta embetes återbesättande borde förfaras. Valet kunde ej ske utan ständernas vetskap, men borde derföre en allmän riksdag sammankallas eller blott ett utskott af ständerna? Det senare hade de visserligen undanbedt sig, utom i särdeles vigtiga angelägenheter. »I allmänhet», tillade *De la Gardie*, »måste väl ej blott de fem höga riksembetena, utan samtliga rådsplatserna besättas med rikssens ständers vetskap.» Det sista trodde *Bonde* ej vara hvarken förr satt i fråga eller öfverensstämmelse med Sveriges lag. *De la Gardie* hänvisade till Schering Rosenhane, såsom den der varit med om regeringsformens uppsättande; men *Rosenhane* kunde ej påminna sig sådant hafva varit ständernas mening och tyckte, att det vore svårt, om konungen skulle underkasta sig något dylikt. Häruti instämde *Bengt Oxenstierna*, och *De la Gardie* sade sig vara gerna villig att antaga en sådan förklaring, ehuru väl någon inskränkning i konungens makt härutinnan i alla fall ej kunde gälla utom under en förmyndarestyrelse. Härvid fick saken för tillfället bero, men emellertid blefvo de lediga rådsembetena tills vidare icke tillsatta.

Under hela året hade enkedrottningen varit närvarande vid nästan alla rådets sammanträden, men merendels utan att deltaga i debatterna. De öfrige regeringsledamöterne hade ock varit flitigt tillstädes och tagit en liflig del i öfverläggningarna. Först mot hösten började de, så väl som rådet i allmänhet, att tidtals taga sig tjenstledighet. Så var Kagg borta nästan hela Augusti och September, riksdrotsen kring medlet af September, rikskanslern och riksskattmästaren i början af Oktober, och Wrangel for i September till Pomern.

Efter temligen långa julferier sammanträdde rådet åter mot slutet af Januari 1662 och statshushållningsfrågorna blefvo nu åter föremål för öfverläggning. Bonde klagade, att stämpelpappersafgiften ej varit tillräcklig för den påräknade tillökningen i hofrättspersonalernas inkomster, samt öfver det obilliga förhållande, att kronans tjenstemän ofta nog fingo vidkännas afkortningar i sina lönevilkor, så att de fingo dels tjena för half lön, dels under första året för intet, från hvilka afkortningar prester och städernas tjenstemän voro befriade. Om häri någon ändring icke genast kunde vidtagas, borde dock påminnelse derom göras vid nästa riksdag, hvari äfven de öfriga riksråden instämde.

Det var en grundtanke i Gustaf Bondes statshushållningsplan, att en riksstat borde upprättas, som sedermera under hela tiden för förmyndarestyrelsen skulle blifva orubbadt gällande och sålunda bringa stadga i rikets drätsel. Äfven under året 1662 framlade han ett förslag till sådan stat, genom hvars orubbliga antagande han hoppades, att rikets hela skuld, till hvars afbetalande 6 tunnor guld skulle årligen anvisas, kunde vara liqviderad vid konungens tillträde till regeringen. När detta förslag i medlet af April inlemnades i rådet, förklarade *De la Gardie* sig väl i det hela nöjd dermed, men instämde i mili-

tärernes gensagor mot afkortningar i krigsstaten och klagomålen i allmänhet, att ej ens anslagna medel verkligen utföllo. Han påstod, att man vid statsregleringen måste göra afseende på fyra ting: först på rikets värn och säkerhet, hvarvid man ej fick vara sparsam i otid, utan måste fullfölja påbörjade nödiga arbeten och fortfarande underhålla garnisoner och annan milis samt härtill anordna säkra medel. Dernäst måste man afse rikets yttre ställning och ej tänka, att man alltid sitter i rosengård, utan hellre bereda sig för alla fall och till den ändan underhålla flitig korrespondens, som är själen i rådslagen. För det tredje måste man ock se på konungadömets värdighet och ej på hofvet inspara några hundra riksdaler. Slutligen borde rikets kredit bevaras, men härvid iakttagas, att kreditorerne blefve efter billig proportion förnöjde och att de, som blefve tillfredsstälde, ej måtte undandraga sig att en annan gång bispringa kronan, när så behöfdes. *Bonde* svarade, att för militien var gjordt och gjordes hvad möjligt var. Hufvudfelet låg deri, att man af brist på kontanta tillgångar för tillfället ständigt måste taga allting på kredit. Tillökningar i hofstaten vore onödiga under konungens minderårighet och i allmänhet vore bäst, att statsförslaget, sådant det en gång var uppgjordt, förblefve orördt, helst hvarje ändring vanligen medförde en tillökning i utgifterna. De särskilda svenska besittningarnas ekonomiska förhållanden gjorde också rådet mycket bekymmer. Man hade visserligen sökt ordna deras stater så, att de skulle bära sig utan tillskott från svenska statsverket, men härför mötte många svårigheter i anseende till den krigsstyrka, som der måste fortfarande vara förlagd.

Bondes statsregleringsförslag synes emellertid blifvit utan väsentlig förändring antaget, och statsräkenskaperna för 1662 utföllo på det hela fördelaktigt. De utvisa, att statsinkomsterna under året utgjort i runda tal 7 millioner daler silfvermynt och utgifterna 6 millioner, öfver 2 millioner afkortningar häri inberäknade, att statsskulden uppgått till 10 millioner, hvaraf en tredjedel utgjorts af innestående löner, men att skulden till följande året blifvit minskad med 1 million, dock sannolikt till någon del genom öfverflyttning på andra titlar, samt att de flesta landskapen utom det egentliga Sverige till största delen sjelfva bekostat sin förvaltning. Det hela vittnar om en kraftfull och klok ledning, så mycket mer att värdera, om man tager i betraktande det ständiga knotet och motståndet hos missbelåtna embetsbröder. De betydande afkortningarna visade följderna af krono- och skattegodsens afhändande, och kostnaderna för krigsväsendet röjde redan samma missförhållande till de öfriga statsutgifterna, som alltsedan varit öfverklagadt.

Under första hälften af året 1663 var rådets tid åter väsentligen upptagen af frågor om riksstatens ordnande. Det föregående årets statsreglering hade nemligen ej fått förblifva orubbad, och i Juli 1663 inkom kammarkollegium till regeringen med en ganska allvarsam framställning af det betänkliga missförhållandet mellan rikets inkomster och

utgifter. För afbetalningar å statsskulden funnos föga mer än 100,000 daler öfriga och af denna summa var nära hälften på förhand tillgripen för nödvändiga försträckningar. De underlydande landskapens stater hade ej kunnat uppgöras, emedan bristen blifvit allt för stor. Ändlösa klagomål hördes från kronans rättmätiga fordringsegare. Från generalguvernörerne och andra embetsmän i provinserna ingingo oupphörligt skrifvelser, i hvilka de framstälde följderna af den rådande medellösheten och undskylde sig för allt förvållande till densamma. Icke ens regeringens egna anvisningar på medel kunde efterkommas. I denna ställning ansåg sig kammarkollegium böra taga sin tillflykt till den kungliga regeringen, med anhållan, i anledning af de klagomål, som från alla håll inkommo öfver dess sätt att disponera statens medel, att dess förvaltning måtte underkastas en noggrann granskning och kollegium derefter erhålla decharge, jemte uttryckliga föreskrifter, huru för framtiden skulle förfaras med statsbrister och med inkommande besvär.

Denna klagoskrift framkallade vidlyftiga öfverläggningar i rådet, hvilka slutade med att man, för att åtminstone hjelpa sig fram för tillfället, upptog från banken ett lån af 500,000 daler kopparmynt, hvilket åter hade till följd en större utgifning af bankens sedlar, såsom det synes utan tillräcklig säkerhet. Åtminstone tyckes förtroendet för banken vid denna tid hafva betydligt minskats, hvaraf föranleddes en starkare efterfrågan af reda penningar, än banken förmådde bära. Följderna häraf skola vi anföra vid den framställning af bank- och mynt-förhållandena under förmyndarestyrelsen, hvartill vi längre fram återkomma.

Bondes förhoppning, att 1662 års riksstat skulle förblifva orubbad, hade emellertid icke gått i fullbordan. Statsutgifterna för 1663 hade ökats med 101,137 daler s. m. och för 1664 utvisade den vid årets början uppgjorda staten en tillökning af 55,000 daler. Af dessa tillökningar utgingo 78,439 daler för nya tjenster och 23,678 daler för höjda löner. Bland annat hade äfven riksråden gifvit sig sjelfva lönförbättring af 600 daler årligen för alla riksråd, som ej innehade riksembeten, generalguvernörs-befattningar, lagmans- eller häradshöfdingetjenster.

Bland statshushållnings-åtgärder under tiden mellan 1660 och 1664 årens riksdagar bör för öfrigt anmärkas, att man till fyllande af den ständigt återkommande statsbristen år 1661 höjde utförseltullen å tjära, 1662 införseltullen å vin och 1663 å salt samt då tillika ifrågasatte en förhöjning i utförseltullen å jern och koppar.

Ett mera äfventyrligt försök att bereda kronan inkomster var den sjöexpedition, som på hösten 1663 utrustades under befäl af holländaren Henrik Gerdtson, amiral i svensk tjenst, hvilken utmärkt sig under danska kriget och derför blifvit adlad, då han antog namnet Sjöhjelm. Han hade under våren samma år erbjudit svenska regeringen att »genom en obekant resa och entrepris uppspana och attackera några turkiska skepp och farkoster på vidt aflägsna orter och der de minst sig någon fara tilltänka», hvarigenom afbräck skulle bibringas

de turkiska sjöröfvare, med hvilka England och Nederländerna kort förut ingått fred och af hvilka svenska sjöfarten derefter kunde befara stora olägenheter. Tillika skulle detta företag »tillvärfva kronan en ansenlig vinst och profit.» Förslaget antogs, kronan lemnade två fullt utrustade krigsfartyg, skeppet Falken och gallioten Ulfsund, men öfriga till företaget erforderliga medel sammanbragtes af enskilda, som med kronan skulle dela den förmodade vinsten. Detta intressentskap bildades af enkedrottningen och 28 bland riksråden genom kontrakt af den 10 April 1663. Tillskottet utgjorde 800 rdr af enkedrottningen och 400 rdr hvardera af de öfriga, bland hvilka man finner de flesta rådets mera framstående ledamöter, såsom Wrangel, De la Gardie, Gustaf Bonde, Seved Bååt, Herman Fleming, Schering Rosenhane, Gustaf Otto Stenbock, Gustaf Banér, Gabriel Oxenstierna, Carl Lewenhaupt, Lorens von der Linde, Arvid Forbus, Clas Tott, Bengt Oxenstierna, med flera. Riksdrotsen deltog dock ej i företaget. Man synes hafva velat bibehålla hemligheten inom rådet, men då ytterligare bidrag blefvo nödvändiga, tilläts Sjöhjelm att uppnegotiera penningar äfven från andra håll, dock varsamt, att intet måtte upptäckas, som borde vara lönligt. Den 3 September afgingo båda fartygen från Stockholm, men redan vid ön Anholt i Kattegat stötte gallioten på grund och gick förlorad, hvarefter resan fortsattes med skeppet Falken ensamt. Närmast amiralen i befälet voro två kaptener, Hans Hising, svensk, och Adrian Mann, holländare. Båda råkade snart i ovänskap och då holländaren fick medhåll af amiralen, lemnade Hising skeppet vid ankomsten till Mozambik. Expeditionen slutade med att Sjöhjelm i Goa försålde fartyget och reste sedan till Holland, der han dog 1668. Hising återkom lyckligen till fäderneslandet och föranledde genom sina klagomål en rättegång mot Sjöhjelms arfvingar 1670. Han tillvitade amiralen att med förkärlek hafva omfattat sina landsmän, men behandlat svenskarne med hårdhet och förakt. I Röda hafvet hade han anträffat moriska, rikt lastade fartyg, hvilka han kunnat, men underlåtit taga, hvarföre han erhållit rika föräringar i juveler, äfvensom de holländare, som varit ombord å dessa fartyg — några svenskar hade det icke tillåtits — utkräft penningar, dem de sig emellan delat. Rättegångens utgång är obekant, men de båda svenska örlogsfartygen voro emellertid förlorade så väl som intressenternes tillskott, och hvarken kronan eller de hade således någon vinst, lika litet som någon heder af detta företag, hvilket i sjelfva verket icke var annat än ett sjöröfveri, af hvars påräknade vinst likväl en del var anslagen till kyrkor och hospital, »på det Guds välsignelse så mycket säkrare och ymnigare måtte till detta verk förmodas» [1]).

Åtskilliga förändringar hade inträffat inom rådspersonalen under åren 1660—1664. Regeringen hade förlorat en ledamot genom riksmarsken Kaggs död i November 1661, och rådet 12 ledamöter, då Schlippenbach aflidit i November 1650, Johan Rosenhane och Gustaf

[1]) Se Handlingar rörande Skandinaviens historia. XXXII: 314—368.

Bielke 1661, Axel Lillie, Taube, Bielkenstierna och Douglas 1662, Königsmarck och Schering Rosenhane 1663, samt Knut Posse, Thure Sparre och Per Ribbing under våren 1664. Under denna tid hade Gustaf Bielke varit president i Svea hofrätt och efter honom Seved Bååt, samt i hofrätten för öfrigt tjenstgjort Thure Sparre, Johan Gyllenstierna, Christer Horn och Svante Banér. Knut Posse och Carl Mörner hade varit presidenter i Göta hofrätt, Erik Sparre i Åbo, Carl Mörner och Johan Gyllenstierna i Dorpts hofrätt. Axel Lillie, Carl Lewenhaupt, Gustaf Banér, Arvid Forbus och Lorens von der Linde hade tjenstgjort i krigskollegium, Bielkenstierna, Stjernsköld och Nils Brahe i amiralitetskollegium, Schering Rosenhane, Clas Tott, Sten Bielke och Bengt Oxenstierna i kansliet, Gustaf Soop, Göran Fleming och Lorens Creutz i kammarkollegium. Erik Fleming hade varit president i bergskollegium, Seved Bååt och Knut Kurck i kommerskollegium, Schering Rosenhane och Clas Tott öfverståthållare i Stockholm, Gustaf Horn generalguvernör öfver Finland, Axel Lillie och Bengt Oxenstierna öfver Lifland, riksamiralen Wrangel öfver Pomern, Königsmarck och Gustaf Horn öfver Bremen och Verden.

De yttre förhållandena, 1661—1664.

Under året 1660 hade Sverige slutit fred med alla sina fiender, utom Ryssland, med hvilken likväl stillestånd var ingånget sedan 1658 och fredsunderhandlingar i gång. Ständerna hade besvarat regeringens framställning om förhållandet till Ryssland med en önskan, att man måtte söka få fred, dock på hederliga vilkor och det, om så godt fans, medelst ett förbund med Polen mot den gemensamme fienden.

Härom höllos flera öfverläggningar inom rådet i senare hälften af Oktober och början af November 1660, hvilka slutade med att rådets flertal den 8 November förklarade sig för ett förbund med Polen. *Schlippenbach* afsändes för att söka bringa det till stånd, men drunknade under utresan, såsom förut är berättadt, och i stället blef *Sten Bielke* utsedd till Sveriges sändebud hos polske konungen och republiken. I den instruktion, som den 12 December för honom utfärdades, ålades han emellertid att gå försigtigt till väga. Underhandlingen skulle föras så, att Ryssland derigenom skulle förmås till fred. Särskildt skulle Bielke beflita sig om samverkan med fransyska sändebudet i Polen. Frankrike borde lemna några tunnor guld i subsidier; vore det dertill ej villigt, skulle Bielke ej yrka på det polska förbundet.

Bielkes resa blef, för den olämpliga årstiden, uppskjuten till långt fram i Februari, och under tiden hade åtskilliga betänkligheter uppstått i afseende å det tillämnade förbundet. *Brahe* fruktade, att så väl Sverige som Frankrike försummat tillfället att bevara sitt inflytande i Polen, och att Österrike förekommit dem. Han befarade äfven, att de katolske skulle söka bringa Polen till fred med Ryssland, hvarefter Sverige skulle blifva allena i striden mot detta rike; påminte, att en

komet visat sig österut, »hvilket visserligen måtte syfta på ryska kriget», och yrkade, att man ej borde spänna bågen för högt mot Ryssland. Äfven *De la Gardie* erkände, att Frankrike numera visade ingen rätt håg att blanda sig i saken och att således dervid vore mycket att betänka. Dock borde man besinna, att ingen utväg fans att afskeda allt krigsfolket, hvilket ej heller borde ske, på det man icke skulle vara oberedd i fall af förnyadt krig; men skulle hären bibehållas, borde den sysselsättas och i alla händelser medel anskaffas till dess underhåll. Polens ställning till Ryssland kunde väl erbjuda tillfälle till det förra, men icke till det senare. Deremot visade sig en utsigt härtill på annat håll. Det var bekant, att polska drottningen fortsatte sina bemödanden att förhjelpa sina franska anhöriga till polska tronen och att Frankrike sökte understödja dessa planer, så väl för familjeförhållanden som af afund mot Österrike. Att verksamt uppträda härför låg ingen närmare till än Sverige, hvartill det skulle genom franska subsidier sättas i stånd, jemte det Frankrikes makt skulle under tiden trygga Sveriges gränser.

Flertalet inom rådet förenade sig ock om underhandlingars öppnande med Frankrike, men om deras föremål voro meningarna delade. Tott ville, att man skulle begära biträde med manskap, ty penningar voro nu äfven i Frankrike »ett odiöst ord». Bonde yrkade, att Frankrike framför allt borde hålla oss ryggen fri. Att man skulle söka dess biträde för att hindra Österrikes stämplingar inom Polen, derom voro alla ense, men att Frankrike skulle uppträda med vapenmakt ansågs betänktligt med hänseende till förhållandena i Tyskland. Slutligen förenade man sig den 28 Februari 1661 derom att, om Österrike sökte påtvinga Polen en tronföljare af sitt hus, borde Sverige det förhindra, med biträde af subsidier från Frankrike, hvilket för öfrigt borde garantera Sverige mot anfall från Danmark, Holland eller andra makter.

På Sveriges förhållande till *Ryssland* inverkade de motgångar detta rike haft under kriget mot Polen vid slutet af året 1660, hvarigenom det blifvit villigare till en fred med Sverige, och mot slutet af Mars 1661 sammanträdde svenske underhandlare med de ryska i Kardis, på gränsen mellan Lifland och Estland. *Bengt Horn*, guvernör i Estland, hvilken under föregående året ledt underhandlingarna och sedermera under öfverläggningarna inom rådet rörande förhållandet till Ryssland varit en bland dem, som röstat för fred, stod äfven nu i spetsen för den svenska beskickningen, hvilken för öfrigt bestod af hofrådet *Gustaf Carlsson Banér*, som sedermera 1664 blef riksråd, assistensrådet och sekreteraren vid staten i Estland *Anders Walkvik*, samt åtskilliga sekreterare, hvaribland den Carl von Berner, som sedermera, enligt hvad i det föregående är berättadt, beskylde Horn att hafva låtit köpa sig af ryssarna. Man tvistade länge om titlar, besittningar, penningersättningar, handelsförhållanden, fångars lösen m. m. Ryssarne ville icke återlemna någon af de orter de intagit och vid stilleståndet i Wallia-

saari behållit, ännu mindre gifva någon ersättning, och länge syntes freden oviss, hvilket slutligen föranledde svenska regeringen att befalla fältmarskalken Douglas hålla de i Lifland befintliga, under hans befäl stälda trupperna färdiga till uppbrott. Äfven inom Sverige gjordes starka rustningar, man trodde sig kunna skicka i fält 25,000 man, öfver hvilka riksamiralen Wrangel förordnades till befälhafvare, och för deras underhåll ämnade man söka i Holland upptaga ett lån. Vid underrättelsen om dessa rustningar blefvo ryssarne medgörligare; men tillika skref Sten Bielke från Polen, att man äfven der var i full fredsunderhandling med Ryssland och att ett österrikiskt sändebud skyndade till Moskwa för att på allt sätt söka hindra fredens afslutande mellan Sverige och Ryssland. Vid sådant förhållande läto de svenske underhandlarne, som hade befallning att i det längsta yrka på en ersättningssumma för det ryssarne utan giltig anledning börjat kriget, detta påstående falla och så afslöts den 21 Juni 1661 *freden i Kardis.*

Fredsvilkoren voro hufvudsakligen återställande, å Rysslands sida, af allt som var inkräktadt i Lifland, och det inom utsatt tid dels före och dels efter fredsfördragets ratifikation, samt med alla i dessa orter befintliga kyrkotillhörigheter, krigsförråd och allmänna handlingar; reglering af gränserna under följande året; fritt bruk af titlar efter behag, å ömse sidor; ostörd handel; fångarnes utvexling utan lösen, så vidt de ej godvilligt stannade qvar; ny bekräftelse af freden vid hvarje regentombyte, samt slutligen ratifikationernas utvexling vid gränsen och edeliga bekräftelse i hufvudstäderna. Denna ratifikation skedde sedermera den 30 September, men blef långt senare besvuren.

Emellertid hade Sverige nu för första gången efter århundradets början fred med alla makter. Redan i medlet af Juli fattades ock ett beslut om härens delvisa upplösning och sättet för det afskedade krigsfolkets tillfredsställande. Man ville dock fortfarande bibehålla 10,000 man värfvadt fotfolk i Sverige, Pomern, Lifland och Bremen samt dessutom 8 kompanier dragoner. Det värfvade rytteriet skulle afskedas, både befäl och manskap skulle få något visst bestämdt belopp utöfver sin sold, öfverstarne dessutom erhålla pensioner och de ryttare, som ville bosätta sig i Sverige samt nöja sig med svenskt traktamente, få stanna qvar i tjenst.

Från denna tid blef ock förmyndarestyrelsens politik öfvervägande fredlig, ehuru inom denna styrelse visst icke saknades de, som yrkade på en motsatt riktning, af hvarjehanda bevekelsegrunder. Man befarade, att Sverige genom en mera genomförd afväpning skulle för framtiden beröfvas möjligheten att uppsatta en värfvad krigsmakt och alltför mycket förlora af sin betydenhet. Ett krig skulle också, enligt hvad en författare, som lefde nära denna tid, anmärker, kunnat »konsumera de elaka humörerna i landet och gifva en lika god anledning för regeringen att försvara sina beslut angående rikets drätsel, som tyska kriget gaf den förra förmyndareregeringen». Slutligen blef äfven begäret efter underhållsmedel en ganska mäktig driffjeder för krigiska

planer, och i allmänhet utgjorde behofvet af subsidier såsom tillgång äfven under freden den förnämsta utgångspunkten för krigsplanerna under förmyndarestyrelsen. Hos denna saknar man följakteligen den sjelfständiga statskonst i förhållande till utländska makter, som röjde sig hos Carl Gustaf, och i stället för denna trädde mer och mer ett sträfvande att genom underhandlingar med främmande makter afhjelpa de brister som framkallats af misshushållning inom riket. Deraf det vacklande, obestämda, föga värdiga i dessa underhandlingar, som alltid riktades åt det håll, hvarifrån man trodde sig få bästa betalningen. Det dröjde likväl ännu länge, innan dessa krigsplaner och dessa subsidiesträfvanden ledde till verkligt krig, och derför hade svenska folket att tacka Per Brahe, Gustaf Bonde, Sten Bielke och deras vänner, som bildade fredspartiet inom rådet. Dettas söndring i ett krigs- och ett fredsparti gaf emellertid åt styrelsen i dess helhet en obestämdhet, ett vacklande mellan två motsatta riktningar, som väsentligen bidrog att nedsätta dess anseende så inom som utom landet.

Den första af styrelsens krigsplaner stod i samband med frågan om ett närmare förbund med *Polen*, hvilken redan mot slutet af året 1660 varit föremål för mångfaldiga öfverläggningar inom rådet och slutligen fått den vändning, att man borde söka en närmare förbindelse med Frankrike. I Juli kom Sten Bielke hem från sin beskickning till Polen och afgaf en berättelse om utgången deraf. I början hade han funnit någon afvoghet i följd af de österrikiska och brandenburgska sändebudens inflytande, men snart hade konungen med honom inlåtit sig i underhandling. Dock hade man å polska sidan fordrat mera än han kunde medgifva, nemligen fullständig brytning mellan Sverige och Ryssland genom vägrad bekräftelse å freden i Kardis, och slutligen hade man åtnöjt sig att upprätta ett förslag till vänskapstraktat i allmänna ordalag. Att söka någon närmare förbindelse ansåg Bielke sjelf ej löna mödan, så länge Polen var så söndradt inom sig, som då var förhållandet. Konungen, som beherskades af sin gemål, hade för hennes planer rörande tronföljarevalet sökt vinna först senaten, så särskilda landtdagar och slutligen riksdagen, men öfverallt hade han mött starkt motstånd. Han, drottningen, deras anhängare och Frankrike arbetade för *en* tronkandidat, deras motparti inom polska högadeln, understödt af Österrike, för en annan, den lägre adeln för en tredje. I följd dels af dessa söndringar, dels af brist på penningar till de truppers underhåll, som lågo i fält mot Ryssland, hade missnöje och slutligen uppror uppstått och de en tid lysande framgångarna mot Ryssland blifvit stäckta.

Sveriges förhållanden till *Frankrike* vid denna tid stodo i nära samband med dem till Polen, och ehuru detta senare rike numera tycktes för Sverige vara föga att såsom bundsförvandt eftersträfva, ville man dock inom rådet ej alldeles frånträda planerna åt detta håll. emedan man ansåg det af Frankrike understödda kungliga partiet hafva mesta utsigten att segra och, om Sverige dervid biträdde Frank-

rike, borde franska subsidier kunna erhållas. *Clas Tott* skickades derföre till Frankrike och afslöt der i Fontainebleau den 19 September 1661 ett förbund på tio års tid, hvarigenom båda makterna garanterade hvarandra handelns säkerhet och frihet på sådana vilkor, som af gammalt dem emellan gält, äfvensom den westfaliska fredens vidmakthållande, samt lofvade hvarandra ömsesidigt bistånd mot möjliga anfall i strid mot denna fred. Äfven skulle båda makterna medverka till så väl förlängande som utvidgande af det tre år förut mellan dem och åtskilliga tyska stater ingångna Rhenförbundet. I hemliga artiklar lofvade dessutom svenska regeringen, derest polska ständernas valfrihet blefve störd, upprätthålla densamma medelst en väpnad styrka af 12,000 man på det sätt, som med polackarne kunde öfverenskommas, hvaremot franska kronan skulle lemna den svenska 480,000 rdr i årliga subsidier. Tillika utfäste sig svenska regeringen att lägga sig ut för den franske prinsen hertigens af Enghien val till polsk tronföljare. Om Sverige, medan dess trupper voro sysselsatte i Polen, blefve angripet af någon fiende, förband sig Frankrike att af alla krafter föra dess försvar. Slutligen, som Sverige måste för dessa ändamål hålla en krigshär i beredskap, utfäste sig Frankrike att i alla händelser till Svenska regeringen utbetala 1,600,000 rdr på 6 år.

Underrättelsen om detta förbunds afslutande mottogs med synnerlig belåtenhet af svenska styrelsen. Den hyste, hette det, »en odödlig tacksamhet till Frankrikes konung, som velat i vården om den allmänna säkerheten göra gemensam sak med Sverige». Denna belåtenhet varade dock icke särdeles länge. De mycket föränderliga förhållandena i Polen tycktes icke vilja utveckla sig efter Frankrikes önskan. Franska regeringen blef missnöjd och tillade, då förbundsfördraget ratificerades i Januari 1662, ännu en hemlig artikel, hvarigenom Sverige skulle förbinda sig att befordra den franske prinsens val till konung i Polen icke allenast mot främmande makter, utan äfven mot de polackar, som kunde vilja motsätta sig detta val. Äfven denna artikel underskrefs af Tott, hvilket väckte missnöje hos flera inom rådet; men med detsamma utföllo 100,000 rdr af subsidierna, och den 10 Juni ratificerade svenska regeringen också den nya artikeln. Då detta skedde, hade likväl polska riksdagen redan beslutat att icke välja någon tronföljare, så länge konungen lefde, och med detsamma förföll, å Frankrikes sida, anledningen till förbundet med Sverige. Franska regeringen klagade, att tronföljarevalet misslyckats genom försummelse å Sveriges sida och innehöll all ytterligare utbetalning af subsidierna. Ej nog härmed, i September 1662 ankom Terlon, som förut varit franskt sändebud hos Carl Gustaf, i samma egenskap å nyo till Stockholm med uppdrag att tillvägabringa det ingångna fördragets fullständiga upphäfvande. I flera månader pågingo underhandlingarna härom, men slutligen blefvo de hemliga artiklarna i fördraget upphäfna och den 3 Januari 1663 afslöts ett nytt försvarsförbund mellan båda makterna på de allmänna grunder, som innefattades i den offentliga delen af det förra fördraget.

Med detsamma vore ock de stora subsidierna försvunna, och Frankrike medgaf nu endast 100,000 rdr årligen under fyra år.

Samtidigt med frågan om detta politiska fördrag förde franska regeringen genom ett annat härvarande ombud, Courtin, en underhandling om en ny handelstraktat, åsyftande ett varubyte mellan båda staterna. Förslaget föranledde många öfverläggningar i rådet. *Bonde* fruktade, att en sådan traktat skulle lända till svenska sjöfartens undergång, emedan Frankrike skulle söka drifva hela handeln med egna fartyg eller, om det begagnade svenska, fordra samma tullfriheter som de här hemma befraktade åtnjöto. Äfven skulle Holland sannolikt göra allt för att kasta hela traktaten öfver ända, likasom det tidigare på året förhindrat en dylik uppgörelse med England. Slutligen bragtes dock ett handelsfördrag till stånd den 30 December 1662 för tre års tid. Nederlagsorterna å ömse sidor bestämdes så, att svenskarne skulle få upplägga sina varor i Bordeaux och La Rochelle, fransmännen sina i Göteborg och Landskrona.

Med *Ryssland* var, oaktadt den ingångna freden, förhållandet ännu ej fullt vänskapligt eller betryggadt. Bengt Horn, som mot slutet af Maj 1662 kom tillbaka från sin beskickning till Moskwa, för att å svenska regeringens vägnar besvärja det ingångna fredsfördraget, klagade, att czaren visat ringa håg att uppfylla den besvurna fredens vilkor, åtminstone enligt den tydning man å svenska sidan gifvit dem. Efter långt dröjsmål hade det visserligen till slut lyckats Horn att utverka några beslut, sådana han önskat, om handelns frihet, fångarnes utvexling och gränsernas reglering; men han hade ej kunnat erhålla några afskrifter af dessa beslut för att uppvisa för de särskilda ryska ståthållarne, af hvilka han ock öfverallt mött oginhet och ej kunnat vinna hvarken den lofvade handelsfriheten eller fångarnes utlemnande. Han beskref för öfrigt Rysslands inre skick såsom föga ordnadt och tryggt. Czaren sjelf var »förståndig nog, vänlig i umgänge, eljest envis och mjeltsjuk till lynnet»; men hans enskilde rådgifvare, sig emellan oenige, herskade i hans namn och öfvade mestadels förtryck, så vida de voro åtlydde, hvilket dock ej alltid var förhållandet. Kriget mot Polen och mot tatarerne syntes numera icke så lofvande, som det förut hettes vara, och var så kostsamt, att stor penningebrist rådde i Ryssland, hvarföre ock czaren sökte lån i England, Holland och Danmark. Spanmålen stod i högt pris; utländningar, som vistades i Ryssland för handel eller krigstjenst, voro missnöjde, regementena nästan upplösta. För öfrigt behandlades Österrikes sändebud bättre än Sveriges och sökte göra sig gällande såsom medlare i polska kriget.

I anledning häraf höllos inom rådet flera öfverläggningar, huru man skulle kunna förmå czaren till fullständigt uppfyllande af de ingångna vilkoren, och den 16 Juli afläts en skrifvelse till czaren med fordran af fredsvilkorens noggranna uppfyllande. Tillika blef nu *Bengt Oxenstierna* utsedd till generalguvernör i Lifland, för att man der måtte

ega en i diplomatiska värf förfaren man att sköta de ytterligare underhandlingarna med Ryssland.

Emellertid klagades i början af året 1663, att ryssarne fortfarande gjorde svårigheter vid fångarnes utvexling, och å nyo sattes i fråga att mot ryssarne vidtaga allvarsamma åtgärder. *De la Gardie* hoppades, att man skulle kunna afpressa ryssarne en summa penningar, hvartill de under drottning Christinas tid låtit bringa sig under mindre svåra förhållanden. Skulle det komma till krig, hade man allt att hoppas af Guds rättvisa. Man stannade dock dervid att låta en ny beskickning afgå till Ryssland, och *Bengt Horn* utsågs å nyo till dess hufvudman. Det visade sig likväl, att äfven denna beskickning ej kunde bringa fredsvilkoren till slutligt fullgörande, och i Oktober 1663 var saken ännu en gång före i rådet, och äfven nu yrkades, denna gång synnerligast af *Bengt Skytte*, att man borde genom svenska gränsens flyttande längre in åt Ryssland skaffa sig ytterligare trygghet mot anfall derifrån; men man stannade dock vid att befalla sändebuden nöja sig med de ursprungliga fordringarna. *Bengt Oxenstierna* afstyrkte ock från Lifland på det högsta hvarje fredsbrott med Ryssland. Det var ej i så dåliga omständigheter, som man påstått, ty det hade återtagit öfvervigten i kriget mot Polen och stod nu i beredskap att ingå fred med detta rike. Så stodo ännu förhållandena till Ryssland, när 1664 års riksdag öppnades.

Brandenburg hade nu blifvit en uppåtsträfvande makt, som under Carl Gustafs krig ofta gjort svenska regeringen bekymmer och äfven nu icke sällan var föremål för öfverläggningarna i rådet. Under den s. k. store kurfurstens sluga ledning hade denna stat börjat mer och mer gripa omkring sig. Fredrik Wilhelm hade under kriget mellan Sverige och Polen förstått vinna politisk sjelfständighet åt det med Brandenburg förenade Ost-Preussen och visade en omisskännelig sträfvan att komma i besittning så väl af det ännu under polsk lydnad varande Vest-Preussen som af svenska Pomern, samt att sålunda äfven blifva en östersjö-makt. Hos svenska regeringen hade det, allt sedan Gustaf Adolfs ryska och polska krig, varit en stående grundsats att utestänga Ryssland från all beröring med Östersjön. Carl Gustaf hade tydligen sträfvat efter ett uteslutande östersjö-välde genom att från Polen taga Vest-Preussen, göra det brandenburgska Ost-Preussen så väl som Kurland till svenska lydstater samt tvinga Danmark att i förening med Sverige stänga Östersjön för främmande flottor. Det hade varit denna sträfvan efter ett uteslutande östersjö-välde, som mot Sverige väpnat Holland, och uti freden i Köpenhamn hade Sverige nödgats frånträda yrkandet på Östersjöns stängande; men om svenska regeringen också från denna tid måst dela östersjöväldet åtminstone med Danmark, vidhöll den emellertid grundsatsen att icke åt nya makter inrymma någon andel i detta välde, och man hade derföre ett uppmärksamt öga på Brandenburg. Frågan var likväl, huruvida denna stat skulle behandlas

som vän eller som fiende, dess förstoringssträfvanden hejdas genom ett förbund eller qväsas genom ett anfall.

Under öfverläggningarna härom i Mars 1661 ansåg *Brahe*, att man borde ställa sig på vänskaplig fot med Brandenburg, bland annat för att kunna minska krigsstyrkan i Pomern; dock blott så vida freden kom att ega bestånd i Tyskland, i motsatt fall vore det bättre att hafva Polen till bundsförvandt och Brandenburg till fiende, på det våra trupper skulle kunna lefva af det senares länder. *Wrangel* trodde ingen stadig vänskap med kurfursten vara att räkna på; derföre borde ock aflidne konungen hafva kastat honom alldeles öfverända. *De la Gardie* menade deremot, att, sedan kurfursten nu pröfvat andra vänner och funnit sig intet gagn hafva af dem samt såg sig stå bredvid två så tvetydiga vänner som Österrike och Polen, skulle han nog vilja närma sig till Sverige. I alla fall kunde en beskickning till honom tjena till att taga tyska ständerna ur den meningen, att Sverige alltid ville hålla sig vägen öppen till ovänskap.

För tillfället kom man dock ej till något beslut härom, men i September 1662 bragtes frågan åter å bane i rådet, och man talade om att skicka någon pålitlig person till Preussen »för att observera». Man tänkte på kommersrådet Friesendorff, som kunde låtsa resa i köpenskapsärenden, men han ansågs vara för mycket känd. Valet stannade slutligen på sekreteraren *Esaias Pufendorf*, en äldre broder till den bekante häfdatecknaren Samuel Pufendorf. Om förloppet af hans beskickning finnes likväl ingenting antecknadt i rådsprotokollen, men under loppet af året 1663 fördes trägna underhandlingar med Brandenburg så väl rörande Pomerns angelägenheter som i anledning af de tyska ärendena i allmänhet, och i början af året 1664 vände sig kurfursten, som vid denna tid låg i underhandling med Frankrike om inträde i Rhenförbundet, mot garanti af sina senast förvärfvade besittningar, till svenska regeringen och erbjöd en ömsesidig garanti af de tyska besittningarna. Öfverläggningarna inom rådet visade likväl, att man hyste föga förtroende för Fredrik Wilhelms förslag. »Saken kunde vara att tänka på», menade *Gustaf Bonde*, »om man i garantien fick indraga äfven de förra danska landskapen». Han undrade för öfrigt, att Frankrike, som plägat gynna Polen, ville garantera de brandenburgska länderna. *Wrangel* klandrade i allmänhet den fredliga riktningen af Sveriges politik, hvarmed man blott insöfde sig sjelf; men *De la Gardie* anmärkte denna gång, att alla, som ville Sverige väl, särdeles Frankrike, rådde oss till fred och lugn. Slutet blef att kurfurstens förslag afböjdes.

Med *Österrike* stod svenska regeringen fortfarande i ett spändt förhållande i följd af gammal fiendskap, af stridiga intressen i Tyskland och Polen, af tvister om formen för investituren af Sveriges i westfaliska freden vunna besittningar, vid nu inträffadt regentombyte, samt af fruktan för inblandning i hvarandras angelägenheter. Redan i April 1661 talades om att börja underhandlingar om investituren så

väl i Wien som äfven vid tyska riksdagen i Regensburg, och friherre *Per Sparre* utsågs att leda dessa underhandlingar. Denna fråga blef dock länge oafgjord, och härigenom fick misstanken om Österrikes fiendtlighet mot Sverige och maktlystnad inom Tyskland fortfarande näring. Också deltog svenska regeringen, å sin sida, i de tyska furstarnes bemödanden att införa en stående valkapitulation, som alltid skulle besvärjas af kejsarne vid deras tillträde till denna värdighet.

I slutet af Augusti 1663 fordrade kejsaren, på grund af ett tyska riksdagens beslut, hjelptrupper af Sverige, för dess tyska besittningar, mot turkarne, »kristenhetens fiender». Man var i rådet ej alldeles obenägen härför. *Björnklou* yttrade, att Frankrike var mera att frukta än Österrike, och *Brahe* tillade, att de tyske furstarne sagt detsamma till Gustaf Adolf, då han förebrådde dem deras ringa enighet för gemensamma intressen. Huru det än är med Österrike, påstodo de, så lemnar det oss dock vår frihet, den de andra söka att undertrycka. *Bengt Skytte* invände, att Frankrike, litande på egen kraft, ginge öppet till väga, men Österrike med jesuitisk list. Frågan återkom flera gånger, och man synes hafva tänkt på att begagna tillfället dels till en förevändning att sätta hären på stridbar fot, dels att truga sig till eftergift å kejsarens sida, angående investituren. *Tott* tyckte ock det vara »något odiöst och hasardöst, om Sverige vid ett sådant kristendomens krig skulle söka och drifva allenast sitt eget intresse», men medgaf för öfrigt, att tillfället kunde vara lägligt till att utrusta hären. *Brahe* ville lika litet i afseende på Tyskland som på Ryssland veta af några krigsrustningar, utan blott ett noggrant iakttagande af ingångna fördrag, för rikets rätts skull, och fred för dess förkofran. Man medgaf emellertid att 700 man skulle, under öfverste Plantings befäl, få från Pomern och Bremen sluta sig till de tyska rikstrupperna, att strida mot de otrogne.

Kejsaren tycktes ock nu vilja gå Sveriges önskningar till mötes i afseende å investituren af de tyska besittningarna, för att deremot få mera verksam hjelp å dess sida emot turkarne. Grefven af Windisch-Grätz kom derföre i början af året 1664 såsom österrikiskt sändebud till Stockholm för att af Sverige begära ytterligare hjelptrupper och söka erhålla riksamiralen Carl Gustaf Wrangel till befälhafvare öfver österrikiska hären i kriget mot turkarne, emedan man i Österrike hade ondt om härförare och ingen i rykte jemförlig med Wrangel. Underhandlingarna pågingo under hela Februari månad, men ledde endast till ett löfte att bispringa kejsaren med ammunition samt att med 600 man till häst och 700 till fot förstärka den kontingent, som redan utgått ur Sveriges tyska länder, dock under vilkor af närmare bestämmelser i afseende å truppernas sold och underhåll. Den 25 April meddelade nu kejsaren i Regensburg, för första gången efter westfaliska freden, den så länge begärda investituren, och i den kungliga propositionen till ständerna vid 1664 års riksdag yttrades, att det kejserliga sändebudet

hade erhållit en förklaring, som väckt allmänt och fördelaktigt uppseende i Tyskland samt i hela det kristna Europa.

I nära samband med förhållandena till Österrike och Tyskland i allmänhet stodo de till staden *Bremen*, med hvilken, såsom förut är berättadt, i slutet af Christinas regering uppstått åtskilliga stridigheter, som visserligen i början af Carl Gustafs blifvit bilagda, men dock ej på ett sätt, som afgjorde alla tvistiga punkter och som lemnat sjelfva den hufvudsakligaste tvistefrågan om Sveriges suveränetetsrätt öfver staden oafgjord. Att åter upptaga denna tvist sattes vid åtskilliga tillfällen i fråga inom rådet, när man icke visste hvar och huru man skulle kunna gifva hären sysselsättning. De krigiskt sinnade inom rådet yrkade ifrigt på genomdrifvandet af detta anspråk från Sveriges sida, medan riksdrotsen, Gustaf Bonde och de öfrige fredsälskande rådsledamöterne afstyrkte hvarje försök i denna riktning. I Juli 1661 klagades inom rådet, att Bremen rustade sig till öppet motstånd. *Brahe* yttrade då, att man visserligen nu kunde hafva skälig anledning att bryta löst, men fruktade, att rätta tiden dertill ej var inne i anseende till den rådande penningebristen. Dock kunde man nog »under hand nappa dem, så att de känna det». *De la Gardie* ansåg detta ej vara rätt öfverensstämmande med svenska regeringens värdighet, emedan man skulle tyckas tveka om sin rätt eller sky svårigheten att göra den gällande. Tillfället vore nu gynnande, då krig syntes förestå mellan kejsaren och Turkiet, så väl som mellan England och Holland, och man således icke hade något att befara af denna senare makt. *Schering Rosenhane* åter trodde, att både kejsaren och de braunschweigske furstarne genast skulle blanda sig i saken. Säkraste följden vore landets förderf. *De la Gardie* erkände, att man lätt kunde råka i vidlyftigheter, och tillstyrkte att genom generalguvernören i svenska Bremen, Königsmarck, skaffa närmare underrättelser om förhållandena, men tillika anmoda honom att ej utan starka anledningar bryta med staden, hvilket ock för det tillfället blef rådets beslut.

I allmänhet tog svenska regeringen vid denna tid liflig del i de tyska ständernas tvister med kejsaren om införande af en valkapitulation och andra åtgärder till utvidgande af ständernas makt på kejsarens bekostnad, äfvensom i Frankrikes bemödanden att genom det år 1658 ingångna Rhenförbundet åstadkomma söndringar inom Tyskland, och inom rådet följde man med mycken uppmärksamhet de tyske furstarnes stridigheter sig emellan eller med sina städer eller ständer.

Under våren 1663 voro landet Bremens deputerade i Stockholm för att med svenska regeringen träffa öfverenskommelse angående bevillningen, och först när denna fråga var afgjord så, att 12,000 rdr skulle erläggas i hvarje månad, blefvo ombuden hemförlofvade. Staden Bremens fortfarande vägran att erkänna Sveriges öfverhöghet kom då åter till tals, och *Bonde* tillstyrkte, likasom drotsen förut, att man borde »under hand nappa och nässla dem allt hvad man kunde, utan att reta eller skada någon annan». Häri instämde *De la Gardie*, till-

läggande, att det borde ske utan oförvägenhet så väl som utan skygghet. *Tott* ansåg rätta tiden ännu ej vara inne att företaga något mot denna stad, emedan Sverige, under dåvarande förhållanden, skulle ådraga sig samma rykte, som om Frankrike var gängse, att det ville tillställa oreda i tyska riket, hvarigenom man skulle förlora den tillgifvenhet, man nu möjligen kunde påräkna.

Vid slutet af året förekommo nya klagomål mot staden Bremen, och nu trodde så väl Tott som äfven Nils Brahe tillfället vara inne att gå allvarsamt till väga, ehuru de medgåfvo, att inblandning å Hollands och tyska rikets sida svårligen kunde undvikas. Vid riksdagens början i Maj 1664 hade likväl något beslut ännu icke blifvit fattadt, men vi skola i det följande se denna fråga flera gånger återkomma.

Med *Danmark* var under de närmaste åren efter ett krig, som kostat det så svåra uppoffringar, förhållandet föga vänskapligt, och anledningar till nya tvister saknades icke heller. En sådan gåfvo de icke till vederlaget för Bornholm hörande adliga godsen i Skåne, hvilka enligt fredsslutet skulle åter tillfalla de förre egarne eller förläningshafvarne; men dels såg svenska regeringen ej gerna, att egendom i Skåne innehades af en främmande adel, hvilken antingen skulle blifva opålitliga, möjligen farliga undersåtar, om den stannade i det till Sverige afträdda landskapet, eller ock draga inkomsterna af godsen ur landet; dels var det ej lätt att gifva nöjaktig ersättning åt de svenskar, som under senaste kriget erhållit förläning å dessa gods. Frågan blef dock slutligen afgjord genom ett möte mellan ombud från båda sidorna i Malmö den 23 Mars 1661, hvarvid man följde fredsfördragets ordalydelse. Vid verkställigheten deraf återstodo dock ännu flera svårigheter.

Vidare började förhållandet mellan Danmark och Holstein väcka en viss oro hos svenska regeringen. Man tyckte sig finna, att svenska enkedrottningens broder, hertigen af Holstein, började närma sig danska regeringen. Denna sökte åstadkomma ett gifte mellan hertigen och konung Fredrik III:s dotter samt tillika att genom ett byte erhålla ön Femern, hvilken man i Sverige befarade kunna blifva ett tillhåll för kaperier på Östersjön. Man ansåg, att hertigen ej borde eller rätteligen kunde afsluta något fördrag med Danmark, utan att först höra sig före hos svenska regeringen; men man hyste dock betänkligheter mot en inblandning i dessa ärenden, emedan den möjligen kunde leda till krig med Danmark och i sammanhang dermed till förvecklingar äfven med andra makter. Å andra sidan kunde de inre förhållandena i Danmark, de pågående stridigheterna mellan stånden inbördes, så väl som mellan adeln och konungen, erbjuda ett godt tillfälle. Man inlät sig ock verkligen i underhandlingar med hertigen af Holstein, och ett förbund afslöts i Gottorp den 24 Maj 1661, till ömsesidig garanti af de senaste frederna och inbördes försvar mot yttre anfall. Följden häraf blef, att hertigens underhandling med Danmark stannade vid ett

i Juni samma år ingånget fördrag om verkställigheten af föregående årets fredstraktat.

Ungefär vid samma tid kom ock bornholmska vederlagsfördraget till verkställighet, hvarvid man genom att afstå ön åt konungen trodde sig kunna kasta ett tvistefrö mellan honom och ständerna.

Något senare — i September samma år — yttrade *Brahe*, att Sverige ej borde likgiltigt åse, huru konungen af Danmark behandlade sitt rikes adel. »Han söker göra sig alltmera absolut och blir derigenom mycket konsiderabel, Sverige till stor fara i framtiden. Man kunde äfven fästa Hollands uppmärksamhet på den våda, som en sådan makt i konungens hand måste medföra för dess handel.» — »Ja, äfven England», tillade *Bonde*. Det senare trodde dock *De la Gardie* vara fåfängt i anseende till den nära slägtskapen mellan båda konungahusen, men erkände för öfrigt, att man »billigt borde reflektera på den i Danmark skedda förändringen, helst man alltid förut sett, att ständernas makt i Danmark hållit konungen tillbaka och derigenom mycket hulpit Sverige.» Rätta tiden tycktes dock ej ännu vara inne, emedan man svårligen kunde göra något med tillräckligt eftertryck. För öfrigt instämde kanslern fullkomligt deri, att Danmark ej var att lita på.

Det stannade ock tills vidare vid dessa öfverläggningar, och några åtgärder med hänseende till Danmark blefvo icke af svenska regeringen vidtagna.

Med *Holland* voro förhållandena icke vänskapligare än med Danmark. Under Carl Gustafs regering hade Holland, genom sin inblandning i Sveriges krig, mera än någon annan makt hindrat hans eröfringsplaner. Det hade ock begagnat alla tillfällen att betinga sig fördelaktiga tull- och handelsvilkor, särdeles genom den s. k. elucidationstraktaten i Helsingör af den 29 September 1659, som innefattade flera för holländarne fördelaktiga tillägg i det äldre fördraget uti Elbing af den 11 September 1656. Holland hade ock satt sig i besittning af Sveriges område i Amerika, och holländska krigsfartyg oroade nu midt under freden det svenska nybygget på Guineakusten i Afrika samt borttogo svenska handelsfartyg. Å andra sidan åter var Holland förnämsta afnämaren af Sveriges produkter och dess vänskap nära nog oumbärlig för vår handels säkerhet. Man vågade derföre icke öppet bryta med den mäktiga handelsrepubliken, men såg den dock med föga blida ögon.

Under sommaren 1662 klagade holländska sändebudet Heinsius hos svenska regeringen öfver förbrytelser och öfvervåld, som af svenske fribytare blifvit föröfvade mot holländska fartyg. En Gustaf Adolf Skytte, son till riksrådet Bengt Skyttes yngre broder friherre Jakob Skytte, hade redan som yngling börjat idka sjöröfveri. Tillika med några likasinnade bland sina bekanta förhyrde han under hösten 1659 en holländsk jakt, men, sedan de kommit ut på hafvet, mördade de den holländska besättningen, hvarefter Skytte uppsatte och med den dödade

skepparens sigill bekräftade ett köpekontrakt om fartyget, hvilket han derefter begagnade såsom sin tillhörighet. Han var vid denna tid ännu icke 20 år gammal. En af deltagarne i brottet, som af ånger deröfver hotade att röja det, dödades af Skytte, hvarvid dennes syster Anna, som kort derefter blef gift med ryttmästaren Gustaf Drake, skall varit honom behjelplig. Denne Drake visade sig ock vara en med Skytte närbeslägtad natur. Gemensamt beslöto de använda det tagna fartyget till nya sjöröfvarebragder och samlade för detta ändamål från Kalmar län och Bleking tretton man, af hvilka likväl flere icke kände afsigten med den sjöresa, hvarför de blifvit förhyrde. I trakten af Öland anträffades ett holländskt handelsfartyg. Drake tvang hela sin besättning att aflägga tysthetsed, hvarefter det holländska fartyget anfölls, besättningen mördades och alla varor af något värde öfverflyttades på Skyttes fartyg. Sedermera borrades det holländska och sänktes icke långt ifrån Öland; men sänkningen hade ej skett med tillräcklig omsorg, utan fartyget flöt åter upp och drefs mot stranden af Öland, der vraket undersöktes och den dödade besättningen, med tydliga bevis om våldsam behandling, upptäcktes. Saken kunde nu icke längre hållas hemlig, och man kom snart nog förbrytarne på spåren. Drake skyndade att med sin hustru lemna Sverige, men Skytte häktades, på begäran af det holländska sändebudet och på svenska regeringens befallning, i September 1662 samt instäldes för Göta hofrätt. Han klagade, att de adliga privilegierna blifvit kränkta i hans person, och af flera anhöriga fäldes för honom förböner, men förgäfves. Han dömdes till döden och sköts den 27 April. Hans mor dog af sorg öfver sonens illbragder och olyckliga slut. Fadern, som varit vice president i Svea hofrätt och landshöfding i Linköpings län, hade dött redan 1654.

I detta hänseende hade sålunda svenska regeringen gifvit den holländska full upprättelse, men den holländska visade sig icke lika villig att gifva en sådan för tilltagen mot de svenska besittningarna i Amerika och Afrika, ehuru Heinsius vid flera tillfällen erinrade sina principaler härom, hvad beträffade det svenska nybygget å Guineakusten — det i Amerika tyckes icke vidare hafva kommit till tals. Ej heller ville man i Sverige afstå från anspråken hvarken på handel eller på besittningar å denna kust, och ännu i Mars 1663 erhöll afrikanska kompaniet löfte att få begagna ett kronans skepp för en resa till Guinea.

Till *England* blefvo alltid förhållandena vänskapligare i samma mån de voro det mindre till Holland. De inre söndringarna i England, konungadömets återställande och den nye engelske konungen Carl II:s slägtförbindelser med Danmark gjorde likväl förhållandet äfven till detta land opålitligt, likasom ock Englands politik röjde samma uteslutande afseende på egen fördel som Hollands. Rådet tvekade således till hvilkendera staten man borde närma sig eller om det borde ske till någondera, för att ej stöta den andra. Dock beslöt man slut-

ligen i Juli 1661 att till London skicka *Nils Brahe*, hwilken ock den 21 Oktober afslöt ett vänskaps- och handelsfördrag mellan Sverige och England. Sedermera väckte missförståndet med Holland i fråga om den svenska besittningen å Guineakusten tanken på en ännu närmare anslutning till England, men man stannade dock vid det ingångna fördraget.

I allmänhet röjde Sveriges förhållande till utrikes makter under åren 1661—1664 mycken verksamhet å styrelsens sida och sorgfälligt aktgifvande på ställningen inom de särskilda länder, med hvilka Sverige var i beröring, men tillika saknad af ett bestämdt system, hvilket väl också icke gerna var möjligt inom en så mångtalig styrelse som den dåvarande svenska, der ingen fans med tillräcklig öfverlägsenhet att leda det hela, utan denna ledning berodde af den tillfälliga öfvervigt, hvilken krigs- eller fredspartiet kunde vinna. Dessa båda partier voro likväl under den nu ifrågavarande tidrymden ännu icke så skarpt utbildade, som de sedermera blefvo, och i allmänhet var ännu fredspartiet öfvervägande, så att om också styrelsens yttre politik under dessa år var mera vacklande och redan började visa mera benägenhet att göra sig beroende af andra makters understödsmedel, än som rätt väl stämde öfverens med Sveriges anseende såsom stormakt, så hade dock ännu intet steg tagits, som kunde utöfva en menlig inverkan på Sveriges intressen, och dess diplomatiska verksamhet under dessa år förtjenar snarare loford än tadel.

Riksdagen 1664.

Den 27 November 1663 hade kallelse i vanlig form blifvit utfärdad till samtliga riksstånden så väl som till krigsbefälet att sammanträda i Stockholm till allmän riksdag den 1 Maj 1664. Till landtmarskalk utsågs *Per Sparre*, som äfven under den föregående riksdagen till allas nöje utöfvat denna befattning. Preseståndets talman, erkebiskop *Lenæus*, var äfven tillstädes, men kunde, nu 91 år gammal, för sin höga ålder och dermed följaktliga krämpor högst sällan taga någon del i förhandlingarna. *Samuel Enander* hade derföre, såsom biskop i Linköpings stift, hvilket ansågs i värdighet närmast erkestiftet, enligt vanligt bruk ledningen vid alla tillfällen, då erkebiskopen var frånvarande. Han ansåg sig dock härtill böra begära fullmakt af regeringen, hvartill anledningen skall hafva varit att han år 1660 erhållit introduktion å riddarhuset, ej blott för sina barn, hvilket var vanligt för biskopssöner, utan äfven för sin egen person, hvilket hans ståndsbröder ej rätt gillade. Regeringen fann emellertid hans begäran onödig. Borgareståndets talman var handelsborgmästaren i Stockholm *Wilhelm Leuhusen* och vice talman rådmannen i samma stad *Hans Olsson Törne*. I bondeståndet var *Per Andersson* från Askims härad i Vestergötland talman. Alla stånden voro talrikt tillstädes. Af adeln hade 53 af första klassen, 14 af den andra och 245 af den tredje in-

funnit sig; af presteståndet 9 prelater och 51 andra prester; af borgerskapet 52 borgmästare, 42 rådmän och 18 borgare från 100 särskilda städer och orter; af bondeståndet från bergslag och härad 212.

Riksdagens första vecka gick till ända under helsningar och tal. De finska ständerna hade ännu icke hunnit anlända och flera andra orters ombud saknades, så att först den 9 Maj kommo stånden i verksamhet, och då med en preliminärfråga, som återstod från föregående riksdagar, nemligen om hvilka rum de senast från Danmark vunna landskapens ständer skulle intaga bland de öfriga. Att de med dem skulle införlifvas var afgjordt dels genom fredssluten och dels genom senare öfverenskommelser, och hvilken plats dem skulle anvisas tycktes vara af föga vigt, men föranledde emellertid många öfverläggningar så inom rådet som hos ständerna, i följd af gamla fördomar mot dessa landskaps till en stor del danska invånare. I köpenhamnska fredsfördraget hade skånska adeln fått löfte att å svenska riddarhuset introduceras enligt riddarhusordningen och således de, som kunde bevisa sin härkomst från riksråd, intagas i andra klassen; men häraf fann sig riddarhusets hela tredje klass förnärmad, och först efter många och långa öfverläggningar så inom ståndet som mellan detta och rådet kom man ändtligen den 14 Juni derhän, att de adelsmän i de nyvunna landskapen, som kunde styrka sina anspråk på inträde i andra klassen, skulle få detta sig medgifvet, men de öfriga tillhöra tredje klassen. Endast 12 och bland dem främst generallöjtnanten i svensk tjenst, Ebbe Ulfeldt, kommo på detta sätt att tillhöra andra klassen. Ännu längre tvistades inom presteståndet om den plats presterne från Lunds stift der borde intaga. Stiftens ordning hade dittills varit foljande: Upsala, Linköpings, Skara, Strengnäs, Vesterås, Vexiö, Åbo och Viborgs, hvarefter kommo Göteborgs, Kalmar, Carlstads, Hernösands och Gotlands superintendentier. Det uppgafs att konung Carl Gustaf medgifvit Lunds stift plats närmast Skara, men ehuru man inom presteståndet gerna ville tillerkänna biskop Vinstrup, såsom en gammal och förtjent man, en sådan plats, kunde man ej förmås inrymma den åt de öfrige presterne från stiftet. De fleste visade sig benägne att tillerkänna dem platsen näst efter Vexiö stift, efter som de nyvunna landskapen hörde till Göta rike, men sedan ombuden från Åbo stift klagat, att lundensarne ville tränga sig mellan Vexiö och Åbo, fingo de slutligen sin plats mellan Åbo och Viborgs stift. I allmänhet tyckte man dock denna tvist hafva vittnat om alltför mycken rangsjuka hos det högvördiga ståndet och alltför litet om kristlig ödmjukhet.

Långt innan denna i sig sjelf föga vigtiga fråga blifvit afgjord, hade en tilldragelse inträffat, som väckt mycken uppmärksamhet och oro. En bland de vigtigaste frågor, som i början af riksdagen borde bringas till afgörande, var tillsättningen af det genom Kaggs död lediga riksmarskembetet. Man visste att det eftersträfvades både af riksamiralen Wrangel och af rikskanslern De la Gardie, och generalguvernören öfver Skåne, Halland och Bleking, fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock

hade äfven röjt anspråk på detta embete. Medan man nu inom rådet och riksdagen beredde sig att understödja den ene eller andre af dessa tre, uppträdde helt oförväntadt en fjerde, hvars anspråk väckte vida mera uppseende än någonderas af de öfrige.

Hertig Adolf Johan hade af sina motgångar vid båda riksdagarna under året 1660 icke låtit afskräcka sig från att våga ett ytterligare försök att komma in i regeringen. Kort efter det ständerna sammanträdt i början af Maj 1664 flyttade han till sin egendom Rörstrand i närheten af Stockholm för att vara riksdagen närmare, och den 12 Maj på morgonen for han upp till slottet för att söka enkedrottningen. Då man sade honom att hon redan gått ned i rådkammaren, inträdde han der oanmäld, helsade helt kort rådets ledamöter och öfverlemnade till enkedrottningen en skrifvelse, stäld till regeringen, samt till riksrådet Carl Mörner en annan, stäld till rådet. Dermed vände han sig om och gick ut utan att säga ett ord. Han ville nu gå upp till konungen, men då dennes guvernör, Christer Horn, visade sig färdig att följa honom dit, framförde han en ursäkt, satte sig i sin vagn och for ned till riddarhuset, der han äfven inträdde utan att vara anmäld. Med bister uppsyn tilltalade han ridderskapet och adeln, bad dem besinna hvad deras välfärd tillhörde och uppmanade dem att taga i öfvervägande innehållet af den skrift, han till dem öfverlemnade, hvarefter han aflägsnade sig utan att afbida svar. Hos preste- och borgareständen gjorde han ett lika oväntadt besök, tilltalade dem vänligt med försäkringar om sin välvilja samt framlemnade till dem skrifter lika lydande med dem, han förut tillstält rådet och adeln. Bondeståndet fann han icke samladt, hvarföre en dylik skrift först dagen derpå till detsamma öfverlemnades af hertigens sekreterare. Medan hertigen var i staden, gjorde han äfven besök hos sin syster Maria Euprosyna, De la Gardies maka, så väl som hos riksdrotsen och riksamiralen, hos en hvar af dem anbefallande sin sak till det bästa, hvarefter han återvände till Rörstrand.

Genast efter hertigens bortgång ur rådet upplästes de der aflemnade skrifvelserna. De innehöllo hans påståenden att såsom riksmarsk blifva insatt i förmyndarestyrelsen, då detta embete nu skulle återbesättas. Han åberopade hufvudsakligen konung Carl Gustafs testamente och för hertigen utfärdade fullmakt, men talade äfven om sin pligt att vårda Sveriges och nuvarande konungens, sin brorsons välfärd samt att upprätthålla sin broders, förre konungens testamente. Att detta testamente icke blifvit vid de sista riksdagarna följdt, hade kommit deraf, att rådet och ständerna då icke haft tillfälle att noga öfverväga ärendet, ty vid riksdagen i Göteborg var man i oro för utrikes fiender och vid den i Stockholm för drottning Christinas påståenden. Skrifvelven till enkedrottningen var i något lenare ordalag än den till rådet, och med båda, likasom med de till ständerna, följde en afskrift af Carl Gustafs testamente samt af dennes för hertig Adolf Johan utfärdade fullmakt att vara riksmarsk.

Hertigens skrifvelser väckte hos rådet icke liten öfverraskning och äfven någon oro, emedan man icke kunde föreställa sig att han tagit ett så djerft steg utan i sammanhang med några anläggningar inom stånden. Denna oro blef dock snart skingrad, emedan samtliga stånden lemnade hertigens skrifvelser ouppbrutna, till dess de inhemtat regeringens tillåtelse att öppna dem, »ty», heter det i adelns protokoll, »ständerna ega ej mottaga en proposition från någon annan än konungen.» Rådet handlade emellertid lika raskt som när vid de förra riksdagarna hertigens anspråk kommo i fråga. Några timmar efter skrifvelsernas öfverlemnande lät rådet kalla till sig utskott från adeln, preste- och borgareständen samt meddelade den begärda tillåtelsen att öppna skrifvelserna, och sedan stånden tagit kännedom om dessas innehåll, kallades redan tidigt på eftermiddagen samma utskott att afgifva yttrande om hertigens fordringar. Landtmarskalken förklarade då genast dessa sakna all grund. De båda öfriga ståndens talmän begärde uppskof till dagen derpå, men då rådet sade sig svårligen kunna sådant medgifva, instämde äfven de i landtmarskalkens förklaring.

Rådet fann nu, likasom tillförene, hertigens anspråk vådliga för rikets säkerhet samt i formen förnärmande för konungens höghet, emedan hertigen med sina skrifvelser till ständerna gått konungen förbi; dessutom förolämpande mot rådet och ständerna, då han beskylt dem för bristande aktning mot aflidne konungens yttersta vilja. Men emellertid gåfvo dessa skrifvelser rådet en icke ovälkommen anledning att påskynda valet af riksmarsk. Kanslern föreslog för utskotten att man genast borde företaga detta val. Utskotten begärde betänketid, men kanslern afböjde det, och de gåfvo då sitt bifall, adelns utskott dock med tillagd önskan, att vid valet måtte iakttagas hvad rereringsformen bjöd, och presteståndets, att man måtte vara betänkt på något annat sätt att tillfredsställa hertigen, t. ex. medelst tillökning i hans underhåll. Denna framställning sade regeringen sig vilja taga i närmare betänkade, men begärde af adelns utskott förklaring öfver dess yttrande. Den gafs och innehöll, att utskottet begärde förslag på flera personer vid det blifvande valet.

Denna begäran föranledde, sedan utskotten aflägsnat sig, en öfverläggning inom rådet, hvarvid *De la Gardie* påstod, att den hade intet stöd hvarken i regeringsformen eller i gammal häfd och var betänklig äfven derföre, att de andra stånden också hade talan vid valet, hvilket således kunde hos det ena ståndet träffa en och hos det andra en annan af de föreslagna. Om man vid förra riksdagen för det allmänna lugnets skull gifvit vika för ständerna, hade det blott skett så till vida, att de skulle ega godkänna ett verkstäldt val, och längre kunde man ej heller nu gå. Men nu begärde adeln att sjelf få välja och det, efter hvad som förspordes, af det skäl, att de vilja hafva ett fritt votum, hvilket ej blefve fallet, om de blott egde att godkänna ett af rådet gjordt val, emedan ett sådant vals ogillande skulle innebära en förolämpning mot den valde. *Knut Kurck* trodde ej, att adeln skulle vara

ihärdig, särdeles som den ej var enig inom sig, och *Mörner* föreslog att på stället företaga valet utan att vidare bry sig om adelns påstående; men detta ansåg *De la Gardie* ej rådligt. Det vore bättre att med skäl och framställningar bringa dem på rätta vägen. Häruti instämde de fleste, och ett utskott från adeln blef åter tillkalladt, hvilket kanslern föreställde huru stor oreda skulle uppstå, om de andra ståndens röster bland flera föreslagne ej träffade samma person som adelns. Landtmarskalken bad att ännu en gång få inhemta ståndets tanke och, sedan detta skett, infann sig utskottet snart åter samt underkastade sig nu rådets godtfinnande, blott att adeln bibehölls vid sin rätt att gilla eller ogilla det skedda valet. De hade med sin förra begäran endast afsett att förekomma det möjliga obehaget för den, som blefve vald, att ej se sig godkänd; men de hyste det förtroende till regeringen, att den blefve föreslagen, hvilken konungens tjenst och rikets bästa fordrade.

Sedan adelns utskott lemnat rådet, företogs redan samma dag, den 13 Maj, valet af riksmarsk. Det utföll så, att riksamiralen Wrangel erhöll 24 röster, fältmarskalken Gustaf Banér 2, rikskansleren De la Gardie och fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock hvardera 1 röst. På e. m. kallades samtliga ståndens utskott till rådet och erhöllo underrättelse om det skedda valet, hvilket den 14 Maj enhälligt godkändes af alla stånden, hvarefter *Carl Gustaf Wrangel* blef den 16 Maj i deras närvaro högtidligen installerad såsom Sveriges rikes marsk.

Härmed lät hertigen sig dock ej nöja. Ännu samma dag kl. 11 på qvällen höll en hans trumpetare utanför Wrangels boning och öfverlemnade till den nye riksmarsken ett bref, hvari hertigen ännu kallade honom riksamiral och uppmanade honom med hårda, nästan hotande ord att icke mottaga riksmarskembetet, hvilket med rätta tillkom hertigen. Wrangel visade följande dagen denna skrifvelse i rådet och erbjöd sig att besvara den med värja i handen, om det tilläts. I detsamma fick man veta, att hertigen nu hos adeln, äfven denna gång med förbigående af konungen, anhållit om introduktion på riddarhuset såsom svensk adelsman. Både rådet och ständerna harmades öfver dessa nya tilltag och i synnerhet öfver skrifvelsen till Wrangel, innebärande ett uppenbart trotsande af deras nyss gjorda val. Mest uppretad visade sig adeln. Några yrkade att man mot hertigen skulle anställa rättegång; andra att han genast och utan krus borde fängslas; andra att han borde landsförvisas, »ty rikets lugn var mera värdt än hundrade hertigar»; ännu andra, att hertigen både sjelf borde straffas och äfven tvingas att uppgifva sina rådgifvare. Inom preste- och borgare-stånden ogillades äfven hertigens förfarande, ehuru i mindre starka ordalag, och bland bönderne hördes några yrka på hertigens landsförvisande; men östgötar och smäländningar hotade att taga hans parti. Rådet beslöt att till följande dagen, den 18 Maj, inkalla hertigen och lät under natten bevaka trakten kring Rörstrand af en trupp

ryttare, hvilka, derest hertigen ej godvilligt infann sig, skulle med våld föra honom till slottet.

Våld behöfde dock ej användas, ty den 18 Maj på morgonen infann sig hertigen å slottet, der han mottogs af sex riksråd och ett utskott af 68 personer från samteliga stånden. Bengt Skytte, hertigens varmaste anhängare och förmodade rådgifvare, hade blifvit ålagd att vid detta tillfälle föra ordet. Björnklou hade i rådets och ständernas namn uppsatt en skrifvelse, som nu för hertigen upplästes, och hvari förklarades regeringens, rådets och ständernas misshag öfver hans uppförande. Bengt Skytte fick också sjelf säga honom, att detta hans uppförande icke tillskrefs hertigens egen elaka afsigt, utan någon »ond rådgifvare», som ville hvarken konungen eller hertigen väl. Tillika erinrades hertigen om det svar, som redan under den föregående riksdagen blifvit gifvet å hans nu upprepade begäran; dervid ville rådet och ständerna faste blifva. Alla de skrifvelser, hertigen aflåtit, äfven den utmanande till Wrangel, blefvo till honom återstälda, och slutligen anhöllo regering och ständer att hertigen sjelf ville föreslå de medel, genom hvilka man framdeles kunde vara förvissad om »lugn och säkerhet».

Hertigen svarade med att begära skriftlig förklaring på sina inlagor, yrkade laglig undersökning af sin rätt och, hvad beträffade den gjorda begäran, att hertigen sjelf måtte föreslå hvilken försäkring för framtida trygghet han ville gifva regeringen och ständerna, bad han dem sjelfva göra ett sådant förslag. Han, för sin del, begärde blott att, »i enlighet med all lag, så andelig som verldslig, så naturens allmänna som Sveriges särskilda, blifva konungens närmaste förmyndare». Rådet fann detta hans svar ej nog undfallande, utan han fick en ny föreställning af några bland dess medlemmar samt antyddes att tills vidare stanna på slottet. Då han ej ville finna sig häri, utan sökte begifva sig bort i en annan vagn, emedan han ej fann sin egen, blef han anhållen af öfversten för gardet, Carl Sparre, och då hertigen ville draga värjan, fattade Sparre så hårdt om fästet, att det brast sönder, hvarefter hertigen fördes tillbaka upp i slottet och vakt sattes för hans dörr.

Rådet lät nu uppsätta en utförlig vederläggning af hertigens anspråk, äfvensom utkast till en förskrifning, i hvilken han skulle förbinda sig att ej väcka vidare oro. Dessa skrifter förelades ständerna till godkännande, och dessutom föreslog rådet muntligen, att hertigen borde utfästa sig att lemna landet. I flera dagar öfverlade ständerna med hvarandra och med rådet om de uppsatta skrifterna. En splittring röjde sig mellan adeln, som ville gå ännu längre än rådet, och de tre ofrälse stånden, som funno ordalagen i den föreslagna försäkran allt för stränga. Intetdera af de ofrälse stånden ville förbjuda hertigen att vistas inom riket. Slutligen antogs ett af preståndet framställdt förslag, att till en början endast vederläggnings-skriften skulle föreläggas hertigen. Det skedde den 25 Maj, och äfven nu nödgades

Bengt Skytte anföra det stora utskott, som till hertigen öfverlemnade ständernas förklaring öfver hans inlagda skrifter. I denna skrift voro alla de skäl sammanfattade, hvilka blifvit åberopade till stöd för ogillandet af den aflidne konungens testamente, hvarefter tillades, att rådet och ständerna väl kunnat göra förändringar i ännu flera stycken, men dock hade af skyldig vördnad för salig konungens minne bibehållit nästan alla öfriga delar af detta hans tillsvidare gjorda förordnande. Regeringsformen af år 1660 vore nu lag, och den, som understode sig deremot bryta, han och allt hans anhang måste, såsom de der ville störa rikets fred, utan anseende till personen strängt straffas efter lag. Muntligen tillade Skytte, att regeringen och ständerna icke ville veta af någon vidare skriftvexling i detta ärende.

Hertigen visade sig nu högst foglig och gjorde inga invändningar, utan sade att han ville underkasta sig allt hvad som pröfvades lända till konungens och rikets säkerhet. Dagen derpå erbjöd han sig i bref till rådet att afgifva en skriftlig försäkran. Om dennas ordalydelse uppstod nu samma strid som rörande den förra skriftens. De ofrälse ståndens mening segrade, och hertigen undertecknade den 27 Maj en försäkran, i hvilken han »frivilligt afstod från alla möjliga slags anspråk på förmynderskapet och riksmarsk-embetet, återkallade alla sina härom afgifna bref och skrifter samt erkände, att dessas ogiltighet blifvit af regeringen och ständerna numera fullkomligen ådagalagd. Om hädanefter han eller någon annan handlade eller stämplade mot denna nu afgifna försäkran, förklarade hertigen, att han eller den, eho det vara måtte, borde såsom rikets fiende och allmänna lugnets störare blifva enligt Sveriges lag och utan något undantag eller ursäkt straffad». Tillika måste hertigen nu lemna ifrån sig urskrifterna till Carl Gustafs testamente och till sin egen fullmakt å riksmarskembetet. Sedan detta var fullgjordt, infunno sig två riksråd hos hertigen och förklarade, att konungen gifvit honom tillgift samt att han nu återfått sin frihet, hvarefter han genast lemnade staden.

Det dröjde likväl icke särdeles länge, förr än han åter lät höra af sig genom bref dels till särskilda riksråd, såsom Skytte och Bielke, dels till landtmarskalken och till borgareståndets talman, i hvilka han begärde deras förord hos regeringen för åtskilliga honom rörande angelägenheter. Dessa bref lemnades af mottagarne åt rådet och funnos innehålla hvarjehanda framställningar, som visserligen rörde hertigens enskilda förhållanden, men dock uttryckte hans öfvertygelse om sin egen betydenhet och röjde en viss syftning att få den erkänd. Så åtminstone uppfattades hans skrifvelse af rådet, som visade föga håg att gå hans önskningar till mötes och tillika af några uttryck om varningar, dem hans tjenare skulle hafva fått, att ej framlemna hans skrifvelser, fann sig böra undersöka, från hvilken sådana varningar kommit. Häröfver begärdes förklaring af hertigen, men han svarade undvikande och påminte om ett svar på sina framställningar. Tillika fann man, att hertigen hade noggrann kunskap om allt hvad i rådet talades om

honom och dessa hans framställningar. Man hade länge misstänkt Bengt Skytte vara den, som meddelade honom dessa underrättelser, och fann en ytterligare anledning till denna misstanke deri, att Skytte, efter det rådet den 3 Augusti fattat ett nytt mot hertigen riktadt beslut, hvarvid alla sekreterare voro utvisade, gick ut och i hast skref ett bref, hvilket han afsände med en af sina tjenare. Man anade, att brefvet var ställdt till hertigen, som nu bodde å sin egendom Görväln vid Mälaren, och flera personer skickades att bevaka vägarna dit. På återvägen från Görväln blef ock tjenaren anhållen och ehuru han, enligt erhållen befallning af sin husbonde, uppgaf sig vara skickad af hofrådet Friesendorff, blef han igenkänd och förd inför öfverståthållaren, då han bekände huru förhållandet varit.

Följande dagen blef Skytte i rådet tilltalad för sin med hertigen förda brefvexling, hvilken genom hans tjenares bekännelse blifvit bevisad, men ehuru han nu icke kunde neka, att han afsändt ett bref till hertigen, försäkrade han, att det endast handlade om enskilda angelägenheter. Riksråden Gustaf Banér och Henrik Horn sändes då genast till hertigen och frågade, om han aftonen förut fått någon skrifvelse från Skytte; men han nekade och sade sig endast från Friesendorff hafva bekommit ett bref rörande handelsärenden. Riksråden invände, att Skytte i rådet erkänt sig föregående afton hafva afsändt ett bref till hertigen, och anhöllo att få se detta bref, men han sade det vara förkommet, och med detta besked måste riksråden återvända.

Under tiden hade äfven Friesendorff blifvit antastad och erkänt, att Skytte vid flera tillfällen genom honom fått penningar och spanmål från hertigen. Skytte kunde nu ej neka, att han mottagit gåfvor från hertigen och med honom stått i brefvexling, hvilket af rådet meddelades ständerna, med begäran om deras utlåtande huru Skytte borde straffas. Ständerna svarade den 6 Augusti, att regeringen borde försäkra sig om Skyttes person och tillika anställa undersökning, huruvida icke äfven andra voro delaktiga i hans förseelse. För öfrigt synas de ej visat mycken håg att befatta sig med saken, utan helst lemnat åt rådet att fullfölja den i hvad den angick så Skytte som hertigen. Denne lät snart förmå sig att medgifva, det han af Skytte erhållit underrättelse om de deputationer, som till honom afgått, äfvensom åtskilliga råd i afseende å de skrifvelser han skulle till regeringen ingifva, och nu erkände Skytte sitt fel och bad om nåd; men regeringens beslut blef, att han aldrig mera finge komma i rådet eller erhålla något offentligt uppdrag. Dock vore det honom tillåtet att såsom enskild stanna i riket, så framt han förhölle sig stilla. Då han sedermera sökte få åter inträda i rådet eller åtminstone bibehålla presidentembetet i Wismarska tribunalet, fick han endast det svar, att om han ej åtnöjdes med regeringens beslut, egde han såsom hvarje annan svensk undersåte rättighet att begära laga undersökning och dom, men denna rättighet begagnade han aldrig, hvaremot han begärde och

erhöll pass att resa utrikes, och på detta sätt slutade hans offentliga verksamhet.

När det gälde att tillbakavisa hertig Adolf Johans anspråk, hade adeln stått troget vid regeringens och rådets sida samt äfven snart nog frånträdt sina egna fordringar vid valet af riksmarsk; men när det nu blef fråga att efter Wrangel tillsätta riksamiral, var ståndet icke lika medgörligt. Gustaf Otto Stenbock, som gjort sig påmint redan vid riksmarskvalet, förklarade nu, att om man ginge honom förbi vid tillsättningen af riksamiralsembetet, ville han inlägga en protest och sätta sig i ro på sina gods, lemnande all offentlig verksamhet. Bland de svenska generalerne stod han ock nu, näst Wrangel, i högsta anseende och hade dessutom, allt sedan fredsslutet, under svåra förhållanden till regeringens nöje förvaltat styrelsen i Skåne. Riksdrotsen, som var gift med hans syster, understödde hans anspråk, och likaså rikskanslern, hvars syster var Stenbocks maka. Å andra sidan åter framkallade just detta dubbla svågerskap betänkligheter hos många, så mycket mer som enkedrottningen äfven var i svågerskap med rikskanslern och dessa nära anförvandter sålunda skulle få en afgjord öfvervigt inom regeringen. För öfrigt anmärktes mot Stenbock, att han aldrig tjenat vid flottan, hvaremot både Herman Fleming och Sten Bielke, som äfven voro ganska förtjenstfulle män, hade förut varit amiraler och egde således åtminstone någon kunskap om sjöväsendet, ehuru de under senare åren föga egnat sig deråt. För dem och särskildt för Fleming, emedan man ej ville splittra rösterna, arbetade Bonde och hans vänner inom rådet, på det De la Gardie icke måtte vinna allt för stort inflytande inom regeringen. Äfven fältmarskalken Gustaf Banér hade inom rådet åtskilliga vänner, som ville hafva honom in i regeringen. Inom en stor del af adeln åter, hos hvilken både vid denna och de båda föregående riksdagarne röjt sig icke så liten afvoghet mot grefvarne, låg det Stenbock till last, att han var grefve och att hela regeringen, med undantag endast af enkedrottningen och Bonde, skulle komma att utgöras af grefvar, om Stenbock blefve riksamiral.

Den 18 Maj hölls riksamiralsvalet inom rådet, hvarvid det visade sig, att Gustaf Otto Stenbock erhållit 14 röster, Herman Fleming 8, Gustaf Banér 5 och riksrådet Gustaf Horn 1 röst. Utgången af valet blef likväl ej meddelad ständerna förr än den 25 Maj, emedan man under de då ännu pågående stridigheterna med hertigen ej ville på något sätt komma i delo med ständerna, hvilket af åtskilliga anledningar befarades.

Hos adeln hölls omröstning om det skedda valet den 26 Maj. Stenbock fick inom första klassen endast 16 röster bland 38 afgifna, inom den andra 3 af 8, inom den tredje 98 af 149, hvarföre hans val var ogilladt efter omröstning klassvis, men gilladt med 117 röster mot 78, om endast antalet afgifna röster skulle bestämma utgången. Då båda beräkningssätten omtalas i protokollet såsom vid detta till-

fälle använda, visar sig häraf, att intetdera betraktats såsom det enda tillämpliga. Före omröstningen hade adeln skickat ett utskott till preståndet för att höra dess mening om Stenbock, men fått till svar, att ståndet häri ville förtro sig till adelns omdöme, som bäst kunde veta hvilka egenskaper fordrades för riksamiralsembetets nöjaktiga utöfning. Efter omröstningen hos adeln kom en deputation från presteståndet till riddarhuset i samma ärende och fick af landtmarskalken veta, dock endast i förtroende, att »ståndets votering var så godt som gången Stenbock emot», och dylikt svar gaf landtmarskalken sedermera åt en deputation från borgareståndet. Under tiden hade deputationer från både borgare- och bondestånden förfrågat sig hos presterne, men fått till svar, att man afvaktade adelns yttrande. Så kom pingsthelgen emellan, hvarunder så väl rådets som ständernas sammanträden voro instälda, men likväl underhandlingarna mellan rådet och ständerna fortforo och särskildt enkedrottningen ifrigt lade sig ut för Stenbock.

De tre ofrälse stånden förklarade ock, sedan riksdagsförhandlingarna åter kommit i gång, att de ville blifva vid regeringens och rådets förslag, och äfven på riddarhuset yrkades nu af flera, att det vore bättre foga sig efter detta förslag, än att adeln skulle blifva öfverröstad, hvilket Johan Gyllenstierna ansåg vara ett farligt exempel. Clas Rålamb instämde med honom. Det vore så mycket vigtigare, att adeln ej prostituerade sig mot de andra stånden, som dessa sannolikt gerna skulle begagna tillfället att hämnas för det adeln dragit dem med sig vid de två nästföregående riksdagarna, och som en framtida konung, hvilken ej vore adeln bevågen, kunde begagna denna utväg till dess förderf. Tillika ankom från rådet en deputation, anförd af Gustaf Bonde, som tillkännagaf regeringens önskan, att frågan om riksamiralsembetets tillsättande måtte komma till ett snart slut, och sin förmodan att adelns utslag måtte blifva detsamma som rådets, då båda hade samma intresse. Landtmarskalken svarade, att omröstningen ty värr utfallit emot grefve Stenbock, men Bonde genmälte, att då adeln ännu icke gifvit sådant offentligt tillkänna, hoppades man, att den kunde besinna sig. De deputerade riksråden talade ock enskildt med landtmarskalken och förestälde honom huru obetänksamt det var af adeln att envist sätta sig emot de öfriga stånden. Från adelns sida androg man nu såsom skäl emot Stenbock hans svågerskap med drotsen och kanslern, men häruppå svarades å rådets vägnar, att svågerlag ej enligt regeringsformen utgjorde något hinder mot befogenhet till riksembete och ej kunde vara det, emedan det kunde uppstå under embetets utöfning. Det kunde ej heller vara vådligt för ärendenas behandling, emedan hittills allting blifvit afgjordt efter hela rådets hörande genom flertalet derinom samt hade ock förr egt rum inom regeringen utan att medföra menliga följder. För öfrigt skulle nog grefve Stenbock, om han finge en plats i regeringen, veta att taga afträde i de mål, der slägtintressen kunde ifrågakomma, likasom dittills alltid skett i dylika fall. Men framför allt ville man fästa adelns uppmärksamhet på, att grefve Stenbock,

efter ordentligt och med all samvetsgrannhet företaget val inom rådet, blifvit föreslagen, och att han till embetet var väl skickad genom sina förtjenster och sin duglighet, såsom den der »ej blott hemma kunde förestå regeringen, utan ock i egen person såsom en soldat företräda rikets sjömakt, hvarpå dess säkerhet förnämligast beror».

Dessa skäl blefvo den 8 Juni af adeln godkända utan votering, hvilket meddelades de öfriga stånden, hvarefter samtliga ståndens talmän framförde det fattade beslutet till rådet och, hvar å sitt stånds vägnar, lyckönskade den nye riksamiralen, grefve *Gustaf Otto Stenbock*, som nu intog sin plats bland regeringens ledamöter. Det visade sig likväl snart nog, att han icke var vuxen denna plats och tillika att, efter hans inträde i regeringen, De la Gardies inflytande mer och mer tog öfverhanden öfver Bondes, hvars sträfvanden för en noggrann ordning och sträng hushållning i statsförvaltningen härefter rönte allt starkare motstånd.

I följd af alla de nu omnämnda frågornas behandling blef den kungliga propositionen, som dock var den egentliga anledningen till ständernas sammanvaro, först den 14 Juni meddelad stånden, hvilka då voro samlade å rikssalen. På tronen satt den åttaårige konungen och vid hans sida hans moder enkedrottningen. De omgåfvos af de fem riksembetsmännen och af rådet. Ständerna voro denna riksdag så talrikt tillstädes, att de tillsammans utgjorde öfver 700 personer. Propositionen, som upplästes af statssekreteraren Behmer, innehöll en utförlig framställning af de yttre politiska förhållandena och af de vigtigaste regeringsåtgärder, som sedan sista riksdagen blifvit i afseende å de inre förhållandena vidtagna, samt slutligen en i temligen obestämda ordalag uttryckt uppmaning att sörja för krigsmaktens förstärkande och fyllandet af statsbehofven i öfrigt.

Under behandlingen af denna proposition bibehöll riksdagen det oroliga skaplynne, som redan röjt sig vid de föregående frågornas handläggning. Dess mest utmärkande drag, hvilket framträder i riksdagens alla förhandlingar af någon vigt, är adelns ökade betydenhet gent emot så väl regeringen och rådet som de öfriga riksstånden, under det tillika inom adeln röjde sig en dylik tillökning i betydenhet hos den lägre adeln i förhållande till den högre. Den förras talan fördes i främsta rummet af *Johan Gyllenstierna*, som redan under de båda näst föregående riksdagarna tillvunnit sig icke ringa uppmärksamhet och nu, vid 29 års ålder, i full mannakraft uppträdde såsom den lägre adelns förkämpe mot högadelns anspråk. Det hade varit från honom och hans vänner som yrkandet på utsträckt valfrihet vid tillsättandet af regeringsledamöter utgått, och ehuru visserligen godkännandet af Stenbocks val till riksamiral inneburit en seger för högadeln, hade detta godkännande förordats af Gyllenstierna och de med honom liktänkande endast för att förekomma adelns öfverröstande af de öfriga stånden. Man får nemligen icke föreställa sig den adels-opposition, för hvilken Johan Gyllenstierna, Clas Rålamb och åtskilliga andra stodo i spetsen,

såsom en »liberal» opposition i ordets nyare bemärkelse, ty dessa oppositionsmän voro fullt lika goda aristokrater som någon af högadelns medlemmar, så snart det gälde adelns förhållande till de öfriga stånden, och så ifrigt de än förfäktade adelsmännens inbördes jemlikhet, ville de på intet sätt erkänna de öfriga ståndens jemlikhet med adeln.

Redan vid första behandlingen af den kungliga propositionen uppträdde denna adels-opposition med allvarsamma gensägelser mot der framstälda eller antydda fordringar. *Gyllenstierna* yrkade ifrigt på reduktionens verkställande, hvarigenom regeringen icke skulle behöfva begära nya gärder. Det vore obilligt att för några få väl försörjda personers skull alla andra skulle få underkasta sig bevillningar. *Rålamb*, landshöfding i Upland, klagade, att, så snart något gods i hans län hunnit återkallas till kronan, blef det åter bortgifvet, och fann det underligt, att drätseln nu midt under freden skulle vara i större förlägenhet än förr. *Ernst Creutz*, landshöfding i Nylands och Tavastehus län, anmärkte missbruket af att flera tjenster innehades af samma person, påstod landet vara så förödt, att det ej tålte några ytterligare gärder, samt ville att ständerna skulle sjelfva af kammarkollegium inhemta underrättelse om statsverkets ställning. För öfrigt yrkades på riddarhuset, att ingen ny bevillning borde åtagas förr, än man tillsett huru regeringen uppfylt ståndets önskningar vid näst föregående riksdag. *Rålamb* föreslog att behandla detta ämne i samband med den kungliga propositionen, hvilket ock skedde. Flera besvärspunkter blefvo också nu framdragna, såsom att lagens omarbetning hade bort företagas; att häradshöfdingarne borde vara bosatte i orten och sjelfve hålla sina ting; att häradshöfdingplatserna ej måtte behandlas såsom förläningar åt dem, som innehade andra tjenster; att handelskompanierna måtte afskaffas; att tullafgifterna måtte mindre ofta förändras och »icke utan adelns hörande», o. s. v.

Inom de öfriga stånden hördes yttringar i samma syftning. Presterne påstodo, att skatterna nu under fredstid borde kunna nedsättas; borgarena klagade öfver monopolierna, öfver stämplade pappersafgiften, öfver tullsatsernas föränderlighet m. m. Slutligen förenade sig samtliga ståndens utskott till fortgående gemensamma öfverläggningar på samma gång om svaret på propositionen och om ståndens besvär. Häri låg således en början dels till utskott, sammansatta från alla stånden, och dels till ett bemödande å ständernas sida att bringa i förening med hvarandra besvärsfrågorna, i hvilka de hade ingen beslutanderätt, och bevillningsfrågorna, hvilka de egde uteslutande afgöra. Också inkommo ståndens besvär samtidigt med deras svar å propositionen.

I dessa svar, som afgåfvos af adeln den 8, af presteståndet den 5 samt af borgare- och bondestånden den 6 Juli, utbredde sig samtliga stånden i vidlyftiga tacksägelser för allt hvad af regeringen var gjordt för rikets yttre lugn och inre välstånd, för vården om konungens uppfostran, för religionens vidmakthållande i dess renhet, för lagskipningen, statsverket och rikets försvar. De uttryckte alla sin för-

hoppning, att, med vunnen allmän fred, nyvunna landskap och genom reduktionen återvunna kronogods, staten skulle komma att bära sig allt bättre, särdeles sedan nu en del af skulden vore betald. De önskade alla, så vidt möjligt vore, någon lisa för de skattdragande; men om kronans behof oundgängligen påkallade deras bistånd, ville de ej draga sig undan, »så snart de blefve närmare underrättade om desamma». Preseståndets svar var det utförligaste och innehöll de flesta önskningar, bland annat, att det nu rådande fredslugnet måtte minska behofvet af dyra beskickningar m. m. Borgareståndet framkastade den förhoppning, att äfven de andra stånden måtte lika mycket göra sitt till att bära statens bördor.

Drottning Christina hade äfven vid denna riksdag gjort sig påmint dels genom ett memorial angående hennes underhållsländer och den ersättning, hon ännu hade att fordra för derå liden skada under kriget; dels genom en skrifvelse af den 27 Juni, hvari hon gaf tillkänna sin afsigt att för någon tid eller för alltid återkomma till fäderneslandet och taga sin bostad antingen i det egentliga Sverige eller i Pomern, till hvilken ända hon begärde för sig och de af sitt hoffolk, som tillhörde katolska bekännelsen, fri och obehindrad religionsöfning, dock i enlighet med de förbindelser, hon förut afgifvit så till konungen och samtliga ständerna som till presterskapet.

I anledning häraf skickades till preseståndet en förfrågan om drottning Christina under sista riksdagen lemnat detta stånd någon särskild försäkran angående religionen, hvilket presterne bestämdt förnekade. Det af ledamöter från adeln, preste- och borgarestånden bestående hemliga utskottet, som egentligen var tillsatt för att yttra sig rörande de ännu alltid osäkra förhållandena till Ryssland, fick nu del äfven af detta ärende. Till icke ringa öfverraskning för regeringen svarade adeln och borgareståndets ledamöter inom detta utskott, att de ville medgifva drottningen icke allenast rättighet att komma in i riket, utan äfven religionsfrihet för hennes egen person. Hos preseståndets voro meningarna delade. Biskop *Laurelius* åberopade förra riksdagens beslut och yttrade sig med mycken skärpa mot drottningens begäran. Andra åter åberopade skriftens ord, att herden uppsöker det förlorade fåret och lemnar de nio och nittio i öknen. Biskop *Enander* berättade, att då drottningen senast var hos honom i Linköping och han sagt sig icke vilja tro, att hon vore katolsk i sitt hjerta, hade hon svarat tålmodigt »och kunde väl lida discursen derom». Doktor *Enewald Swenonius* från Åbo yttrade deremot, att, oaktadt hon tillhörde gustavianska familjen, hade denna ingen heder af henne, så länge hon icke kallade sig Gustaf Adolfs dotter, utan Alexandra efter påfven i Rom. Han satte sig ifrigt emot all eftergifvenhet för drottningen och ville förmena henne inträde i riket, till dess hon omvändt sig, eller åtminstone vägra henne all slags religionsfrihet så länge hon här vistades. *Rålamb* och *Gyllenstierna* svarade något spetsigt: »Kanske de gode herrar, som äro stolpar i religionen, vilja resa ut för att bedrifva drott-

ningens omvändelse. I alla fall måtte väl våra teologer vara sig emellan så eniga, att å deras sida intet vacklande är att befara.» — »Gud är laggrann i sitt ord», genmälde *Swenonius*, »det måste vi som prester se på.» Slutet blef, att adelns utskottsledamöter ej ville frångå hvad de från början yttrat, och ej heller borgareståndets.

Rådet, som för ingen del ville se Christina bosätta sig i Sverige, der de fruktade att hon skulle föranleda mycken oro och flerfaldiga tvistefrågor, ålade nu utskottet att gifva de tre stånden del af denna angelägenhet, hvilken äfven skulle meddelas bondeståndet. Detta tog adeln mycket illa. *Rålamb* anmärkte, att adelns utskott erhållit fullmakt att besluta å ståndets vägnar, »i allt hvad som ej särskildt angår eller trycker detsamma», hvilket väl snarare kunde sägas om krigsförhållanden än om drottning Christinas angelägenheter, hvarföre han yrkade, att man skulle hos regeringen begära tillstånd att gifva ståndet i dess helhet del så väl af ryska frågan som af Christinas framställningar, då den förra vore af vida större vigt. Häri instämde flertalet inom alla tre klasserna, och en sådan begäran afläts nu till rådet, som å sin sida fann sig förnärmadt. *De la Gardie* undrade hvarföre adeln ville sätta i förbindelse med hvarandra två så alldeles olika frågor, af hvilka den ena nödvändigt måste hållas hemlig, den andra icke så. »Men», tillade han, »detta torde blott vara en kris och något annat ligga derunder, hvarföre ock adeln förtjenade en tillrättavisning.» Häri instämde alla, deputationen inkallades och kanslern förestälde densamma, att presterskapet gifvit första anledningen till meddelandet åt ständerna af drottning Christinas framställningar. De voro visserligen af stor vigt, men ej af sådan art, att de nödvändigt måste hållas hemliga. Annat var förhållandet med ryska frågan, »och kunde regeringen ej annat än finna deras gjorda begäran sällsam och ingripande i kongl. maj:ts egen styrelse, hvarföre man ock förmodade, att adeln bättre öfverlägger saken, brukandes det förutseende att ej begära något, som kongl. maj:t ej kan gilla».

Adelns utskott förfrågade sig nu hos presteståndet angående ryska frågans meddelande till ständerna, men fick till svar att detta tycktes vara stridande mot vanligt bruk. Derpå fortsatte utskottet sin öfverläggning inom sig, hvarvid *Rålamb* påstod, att ståndets frihet blifvit förnärmad i tvänne fall: först i frågan om hertig Adolf Johan, då adeln bragtes att gifva vika för de andra stånden, och nu för andra gången, då en sak, hvaröfver adelns utskott utlåtit sig i öfverensstämmelse med de andra ståndens, med undantag af några prester, hänskjutes till ny öfverläggning, utan att nya skäl gifvas vid handen. Sådant kunde hafva betänkliga följder och vore ej heller öfverensstämmande med Gustaf Adolfs yttrade afsigt att upprätthålla ridderskapets och adelns anseende mot de andra stånden. *Gyllenstierna* föreslog att i enskildt samtal med rådet föreställa detsamma det betänkliga i hvad som inträffat, »ty de äro såsom medlare emellan konungen och ständerna, och så bevare vi både vårt stånds frihet och styrka konungens

rätt.» *Rålamb* hade intet emot detta förslag, blott det skedde enligt uppdrag från ståndet, hvarföre detta borde få del af förslaget, samt att framställningen till rådet gjordes på det minst stötande sätt, då meningen ej var att tillställa, utan tvärt om att undvika oreda. Härefter bifölls Gyllenstiernas förslag med det af Rålamb gjorda tillägg, och sedan ståndet i plenum fått del deraf, beslöts att utskottet skulle begära ett samtal med rådet.

Denna begäran föranledde långa öfverläggningar inom rådet och blef först efter mycken tvekan beviljad. Sedan utskottet infunnit sig hos rådet, yttrade landtmarskalken det adeln förestälde sig, att dess fri- och rättigheter voro gemensamma med rådets och att den, tillika med rådet och krigsbefälet, ansåg sig kunna motväga de öfriga stånden. Samma mening hade ock konung Gustaf Adolf alltid yttrat och aldrig velat något besluta förr, än han varit ense med sina riksråd, som med adeln i intressen, slägt och vänskap äro förbundne. Och som adeln alltid hade gått öfverheten tillhanda »med trohet och devotion», hade den ock förmodat att i samma sin förmån blifva bibehållen. Nu hade dock vid innevarande riksdag inträffat, som man hoppas ej af uppsåt, att adeln, sedan den afgifvit sitt utlåtande, blifvit öfverröstad, och som sådant länder konungen sjelf till »skada och afsaknad», begärde adeln att rådet ville hädanefter det undanböja och förhindra.

Sten Bielke svarade å rådets vägnar, med lyckönskan till den förtrolighet, som vid detta sammanträde visat sig rådet och adeln emellan, samt försäkrade ståndet om sina egna och sina embetsbröders uppriktiga och goda afsigter, men bad utskottet lemna rådet en stunds betänketid till ytterligare svar.

Utskottet aflägsnade sig och derefter uppstod inom rådet en diskussion, som kan förtjena omnämnas, emedan den angifver rådets uppfattning af sin ställning till adeln och af detta stånds rättigheter. *Banér* påstod adelns mening vara, att konungen med dess och rådets bistånd kunde drifva igenom hvad som helst. Samma slutsats drogo äfven *Bååt*, *Tott*, m. fl., och voro färdige att helt och hållet erkänna de grunder, hvarpå adeln stödde sig. *Tott* tillstyrkte att gifva något efter, för att vinna adelns välvilja, dock utan att ursäkta hvad skedt var, på det ej hvad man vunnit i sak måtte gå förloradt. »Men tillika», anmärkte *Bielke*, »bör man söka rätta det, hvaröfver den klagar», samt föreslog att man skulle svara utskottet »att riksens råd var med detsamma ense i grunder och maximer, såsom de der voro sådana, att de lända konungen och riket till tjenst och adeln till välfärd; att man ej så noga borde yrka på hvad som händt, men att rådet ville så laga, att allt hädanefter i god förtrolighet rättas, samt att adeln anmodades hädanefter utan förbehållsamhet meddela sig med rådet.»

Bielkes förslag gillades och han framförde sjelf svaret till det åter inkallade utskottet samt anmodade detsamma att närmare utlåta sig. Landtmarskalken anförde nu, såsom exempel på skedd öfverröstning till förfång för adeln, ärendena angående hertigen och valet af riks-

amiral. *Bielke* och *Tott* skylde på försummad »korrespondans» rådet och adeln emellan samt lyckönskade till den ändring, som härutinnan nu var beredd. *Gyllenstierna* tog härefter till ordet och betygade, att adeln ogerna inlåtit sig i denna fråga, men det hade ej annat kunnat ske, »utan att ståndet skulle gå omkull». De hade derföre velat meddela sig med riksens råd, såsom deras förmän, i den förmodan att, då frågan vore ömtålig och farlig, nemligen om ett stånd skall hafva mera att säga än de andra, allt måtte hållas hemligt. Hvad nu sjelfva saken anginge, trodde sig adeln hafva godt stöd i konungabalkens fjerde kapitel, af hvilket klarligen syntes att hvad lagmännen, hvilka då med sex hofmän representerade ståndet, gjorde i ständernas namn, det var godt och giltigt. Nu var väl formen ändrad efter ärftlighetens införande, men ej sjelfva saken. Det visade sig ock nogsamt af konung Gustaf Adolfs afsigter, förfoganden och handlingar, att den verkliga makten vore hos adeln, dess afbild hos de öfriga stånden. Således och emedan adeln tvärt häremot nu blifvit öfverröstad, förmodade den att rådet såsom medlare ville arbeta derhän, att adeln kommer till sin förra respekt och auktoritet igen. *Rålamb* tillade förmildrande, att adelns afsigt varit endast att för framtiden »förekomma tillstötande händelser, men ej att draga ståndet till något högre, än som det före detta varit hafver, eftersom ock adeln ej kan fordra hvad som hörer till majestätets rätt eller de andra stånden tillkommer». Men att ej blifva öfverröstad, det borde adeln skäligen kunna begära, »dels emedan dess intresse, så till personer som egendom, var större än de andra ståndens, hvarföre ock konung Gustaf Adolf sig mest på adeln grundat hafver; dels synes det af riddarhusordningen, att adeln för sig sjelf har ett votum såsom stånd, och när nu krigsbefälets och rådets meningar komma dertill, gör det allt liksom tre vota, hvilka borde billigt balancera de tre andra ståndens vota». Adeln skulle således i alla ärenden gerna vilja veta rådets mening eller åtminstone få en vink derom, så att den ej till äfventyrs måtte falla på sådana tankar, som äro rådet emot. *Gustaf Banér* genmälde, att adeln visserligen kunde hafva några skäl till de uttryck den begagnat; men felet låg hufvudsakligen deri, att den sjelf på någon tid ej visat samma förtrolighet mot rådet som förr, och torde sådant genom tjenliga medel för framtiden kunna förebyggas. *Gyllenstierna* svarade, att adeln visserligen torde åtnöja sig med denna förklaring och ej begära tillvälla sig mera än hvad densamma tillkommer, hvarefter man åtskildes under ömsesidiga artigheter.

Sedan utskottet aflägsnat sig, öfverlade rådet huruvida det endast skulle till regeringen inberätta hvad som vid sammanträdet förefallit eller äfven gifva något råd i ämnet. *Tott* tillstyrkte det senare, och att regeringen hädanefter, för att hvarken stöta de öfriga stånden eller utsätta adeln för att se sitt votum öfverändakastadt, aldrig borde låta en proposition komma de andra stånden tillhanda förr än den blifvit meddelad adeln och dess tanke derom inhemtad, äfvensom adeln ej företaga någon votering, innan ett sådant ömsesidigt meddelande skett.

Banér åter trodde det vara bäst att blifva vid det gamla sättet att gå till väga, eftersom ändamålet ändock kunde vinnas genom förtrolig gemenskap mellan adeln och rådet. Resultatet blef ock, att man endast skulle inberätta hvad som förefallit.

När detta skedde följande dagen, den 22 Juli, yttrade *De la Gardie*, att adeln ej hade något billigt skäl till klagan. I frågan om hertigens anspråk hade rådet först bragt adeln till sin mening och sedan låtit de andra stånden komma till votering. Vid valet till riksamiral hade man ock, ehuru med möda, bragt adeln till att vika, och det utan att ens nämna eller i ringaste mån stödja sig på de andra stånden. I afseende på drottning Christinas angelägenheter åter hade adeln att tacka sig sjelf för hvad som händt, emedan den ej sökt råd i en så vigtig fråga. Hvad angick deras åberopande af forna dagars sed, så syntes de ej vara rätt väl underrättade, »emedan alla konungar och särdeles Gustaf Adolf brukat sondera rådet, men ej adeln, innan något på riksdagarna blifvit proponeradt. Så skedde ock alltid nu, och rådet kunde väl meddela sig med adeln på förhand, men ej vidare. Ej heller hade de mycken grund för sina öfriga anspråk dem de sökt styrka med lagens ord, och hade de för öfrigt dermed rört vid regeringssättets grundvalar, såsom ock Rålamb insett och sökt förklara de alltför djerfva uttrycken; men icke heller hans förklaring var tillräcklig, så vida som han ville af adelns, krigsbefälets och rådets meningar göra tre vota.» Adeln hade således besvärat sig utan skäl och borde få en föreställning derför. *Bielke* afrådde en sådan, men kanslern fick flertalet på sin sida; dock borde föreställningen ske ensamt af rådet, såsom lindrigare och mindre stötande än om det skedde af regeringen och rådet gemensamt. Hvad Gyllenstiernas uttryck särskildt anginge, ansåg *De la Gardie* det vara »illa gjordt, ja mycket farligt» att vidröra något, som angick de andra ståndens rättigheter. Det var väl godt, att konungen hade adeln sig tillhanda, den han alltid måste anlita, men riket bestod af fyra stånd, som hade fria vota». Gyllenstierna hade dessutom fört mycket annat oförsigtigt tal på riddarhuset och borde tills vidare afhålla sig derifrån. *Tott* rådde emellertid, att man borde fråga adeln om det var dess mening, som Gyllenstierna framfört, särdeles som man ändock ej kunde utan adelns hörande något öfver honom besluta. Detta förslag bifölls, och man beslöt, att »adeln skulle tills vidare med godt manér sonderas, huru den upptager saken».

Slutet blef, att *Bielke* å rådets vägnar förklarade för adelns utskott, att regeringen erkände för god och fast den af adeln yttrade grundsats, att konungens styrka består mest af ridderskapet och adeln. Derpå visade han, huru ståndet alldeles icke af hvad som dittills vid riksdagen förefallit kunde hemta någon grund till klagomål att hafva blifvit förbigånget eller öfverröstadt. Om adeln framgent alltid ville »med rådet pläga en god och förtrolig kommunikation, varder rådet utan tvifvel meddelandes allt hvad till rikets bästa och ståndets välfärd kunde lända». Hvad herr Gyllenstierna vid sista sammanträdet yttrat, kunde

regeringen och rådet ej gilla, emedan det var stridande mot rikets grundlagar. Man ville ej förringa något stånds rätt eller lida, att det blef förklenadt, såsom ock lagen, hvilken Gyllenstierna åberopat, talar ej blott om adeln, utan äfven om de andra stånden tillika, och frågade han således om adeln delat Gyllenstiernas mening. Landtmarskalken tackade för det svar, som var gifvet på ståndets framställning. Hvad Gyllenstierna anginge, kunde väl adeln ej alldeles gilla hans uttryck, men var dock med honom ense »i intentionen». Gyllenstierna gaf nu ock en mildrande förklaring åt sitt yttrande, och det stannade vid att rikskanslern såsom hans förman inom kansliet — Gyllenstierna var nemligen sedan 1660 kansliråd — gaf honom en lindrig föreställning.

Vi hafva något utförligare omtalat förloppet af denna beröring mellan regeringen, rådet och adeln, emedan det är ganska betecknande för det dåvarande förhållandet dem emellan. Adeln uppträdde här med oförtäckta anspråk att vara det herrskande ståndet, utan hvars samtycke ingen framställning finge af regeringen göras hos riksdagen, emedan adeln ej borde få öfverröstas af de öfriga stånden. Flere inom rådet gillade dessa anspråk, och ehuru det visserligen icke skedde uttryckligen af regeringen, visade dock både denna och rådet en undfallenhet mot adeln, som faller så mycket mera i ögonen, om den jemföres med förhållandet under den förra förmyndarestyrelsen. Då var det tydligen regeringen och rådet, som ledde adeln samt bestämde dess beslut, och Axel Oxenstierna lexade någon gång rätt allvarsamt upp ståndet, utan att någon vågade yttra sig mot honom. Nu åter uppträdde adeln med anspråk att vara den ledande, och unge adelsmän vågade, om också i höfliga ordalag, lexa upp både regeringen och rådet. Allt visade sålunda, att det egentliga öfvertaget nu låg hos adeln och detta röjde sig äfven i adelns förhållande till de öfriga stånden, hvilka vanligen mot adeln visade ungefär samma undfallenhet som regeringen och rådet, ehuru de någon gång och särskildt i afseende å Christinas framställningar, hvilka föranledt de nu berättade uppträdena, stälde sig på rådets sida.

Hvad dessa framställningar beträffar, blef det omsider den 1 Augusti i öfverensstämmelse med regeringens förslag beslutadt, att drottningen, om hon ville återkomma i riket, skulle afskeda allt sitt utländska hoffolk, ständigt hafva i sin omgifning ett konungens ombud och en svensk hofpredikant samt icke utan kunglig tillåtelse infinna sig vid hofvet, hvilka vilkor man ansett vara tillräckligt afskräckande, för att man af henne kunde befara nya besök.

Ständernas undvikande svar å den kungliga propositionen i hvad den rörde åtagandet af nya bevillningar föranledde regeringen att närmare riksdagens slut härom afgifva bestämdt förslag. Man begärde, att ständerna måtte åtaga sig byggandet af tolf skepp, och föreslog att de härtill erforderliga medlen skulle ingå omedelbart till amiralitetet, hvarigenom ständerna borde vara fullt förvissade, att pennin-

garna icke drogos till främmande ändamål. Förslaget mottogs emellertid föga vänligt af ständerna. Inom presteståndet yttrades, bland annat, huru förunderligt det var, att »så många höga herrar hade tio till tolf mils gods och sköna ekskogar, hvilket allt var kommet från kronan till enskilde, men konungen icke hade så mycket som en ekeplanka. Om kronan vore så fattig, så vore det bäst taga igen hvad hon bortskänkt». Inom borgarståndet hördes bittra anmärkningar öfver, att det egentligen ej vore mer än tre stånd, som skulle gifva hjelpen, medan adeln sute fri. Bönderne sade, att det kunde vara dem likgiltigt, om det vore krig eller fred, så länge de midt under freden buro så tunga gärder, att de måste äta barkbröd, och frågade huru länge det skulle så tillgå, att man vid hvarje riksdag måste bevilja nya skatter, men aldrig blefve qvitt de gamla. Skeppsgärden ville de icke veta af. Först efter långa underhandlingar lyckades regeringen utverka, att ständerna, under uttryckligt vilkor att sådant icke måtte framgent lända dem till förfång, beviljade den begärda hjelpen såsom en »frivillig föräring», under vilkor att amiralitetet skulle låta i landskapen uppbära den samt vid nästa riksdag göra rikets ständer redo derför. Den skulle utgöras af adeln med en daler silfvermynt för hvarje skattlagd hel gård, säterier samt rå- och rörshemman dock undantagna; af presterskapet med 3 daler årligen i två år för hvart sjette mantal inom deras församlingar; af borgerskapet likaledes under två år, enligt särskild fördelning städerna emellan, samt af allmogen med 6 mark af hvart helt mantal.

Bland öfriga ärenden, som vid 1664 års riksdag behandlades, bör nämnas, att regeringen gjorde till ständerna en framställning om den förlägenhet, hvari banken råkat, i anledning hvaraf det första bankoutskottet tillsattes, bestående, i likhet med hemliga utskottet, af ledamöter endast från adeln, preste- och borgarestånden, jemte några riksråd, som på ständernas begäran der hade säte, och hvilket utskott yttrade sig med rikets ständers rätt.

Den af regeringen utfärdade revisionsstadga blef af ständerna godkänd, och likaså duellsplakatet, äfvensom ständerna godkände regeringens förslag till skogsordning, gästgifveriordning, legostadga och öfverflödsförordning. De beslöto ock, att ett af dem utsedt utskott skulle fortsätta arbetena på lagens och kyrkoordningens revision, hvilka skulle vara fullbordade till nästa riksdag, samt begärde hos regeringen utarbetandet af en förmyndarestadga och af en sjörätt.

Dessa åtgärder omnämndes i riksdagsbeslutet, dateradt den 27 Augusti 1664 och innehållande i öfrigt en tacksägelse till regeringen för rikets styrelse i inre och yttre hänseende, jemte ett godkännande af de sedan föregående riksdag vidtagna åtgärder och utfärdade stadgar mot alla nyheter i religionen, så väl som af åtskilliga utaf regeringen föreslagna stadganden i samma syftning. Till krigsmaktens förstärkande beviljades för åren 1665 och 1667 utskrifning af en karl för hvar tionde krono- eller skattegård samt för hvar tjugonde frälsegård; dock skulle den ena af dessa båda utskrifningar, efter regeringens val, kunna

få lösas med penningar, 4 ½ daler af hel gård krono- eller skatte, 9 marker af frälse. Till sjömaktens förstärkande beviljades vanligt båtsmanshåll samt en skeppsgärd i penningar till det belopp och under de vilkor, som här ofvan äro anförda. För öfrigt åtogo sig ständerna samma gärder, som år 1652 blifvit medgifna. I händelse af krig förband sig adeln till en bevillning i manskap och penningar till hälften af hvad kronan kunde erhålla af krono- och skattehemman; presterskapet till samma bevillning som år 1655; borgerskapet till en sådan i likhet med den af år 1660, men båda stånden under vilkor att den finge afräknas å skeppsgärden. Bondeståndet medgaf endast, att regeringen finge i mån af behof genom landshöfdingarne i hvarje landsort afhandla med allmogen om sådan bevillning. Vidare innehöll riksdagsbeslutet en erinran om, att »kongl. maj:t lofvat, det hvar och en skulle vara förpligtad att på embetets vägnar verkställa kongl. maj:ts tid efter annan gifna resolutioner öfver ständernas besvär». Hemliga utskottets rådslag och besvär godkändes. Om något regeringsembete blefve ledigt mellan riksdagarna, skulle det förvaltas af den äldste inom vederbörande kollegium tills det vid näst infallande riksdag kunde blifva återbesatt.

I det »biafsked», som meddelades af hemliga eller »sekreta utskottet», såsom det nu kallades, uttrycktes den önskan, att fred och ro kunde framgent bibehållas i afseende på alla rikets grannar; men om ryssen fortfore att ej fullgöra ingångna fördrag, önskades, att kongl. maj:t ville sätta sig i författning att afvärja all skada och orätt, dock att det skedde utan ny pålaga och att underhandlingarna äfven sedermera blefve fortsatta, för att söka i godo afhjelpa hvarje tvist och erhålla billig upprättelse. I anseende till den ovänskap, som hotade att utbryta mellan Holland och England, önskades, att kongl. maj:t ville söka bibehålla vänskapen med båda dessa för Sveriges handel så vigtiga stater, men äfven begagna möjligen blifvande tillfälle att, helst i godo, förmå Nederländerna, som äfven en tid gjort Sveriges handel mycken skada, till ett noggrannare iakttagande af ingångna fördrag; så ock att regeringen ville, både med afseende å främmande makter och för de inhemskes egen skull, borttaga de hinder uti rörelsen, som af tullförhöjningar och monopolier förorsakas. Likaledes önskades, att regeringen måtte söka bringa staden Bremen till dess skyldighet mot Sveriges rike, dock så, att ej fäderneslandet under minderårigheten måtte råka i fara och vidlyftighet. För öfrigt omnämndes de i det föregående anförda besluten i afseende å drottning Christina och hertig Adolf Johan.

Ständernas besvär voro vid denna riksdag särdeles omfattande, i synnerhet *adelns*, som voro uppstälda i 87 punkter under 36 afdelningar. De gällde först lagskipningsfrågor, i afseende hvarå regeringen svarade, att den ej ville medgifva någon inskränkning i konungens rätt att till häradshöfdingar nämna äfven ofrälse män eller ansåg något närmare bestämmande af jurisdiktionen inom gref- och friherrskapen erforderlig.

Vidare förekommo i adelns besvär en mängd dels ekonomiska, dels andra ståndet enskildt rörande klagomål och önskningar, hvilka för det mesta besvarades undvikande. Klagomålen äfver monopolier och kompanier afvisades med löfte att afhjelpa de missbruk, som kunde ega rum; »för öfrigt förmodade kongl. maj:t, att adeln, inseende skilnaden mellan skadliga monopolier, som landet genom kommersiernas inspärrande tryckte, och privilegierade societeter, hvilka en eller annan handel uti ett reguleradt lopp dirigera, underdånigast bifaller, att kongl. maj:t, fäderneslandet till en gemen nytta och fördel, vissa handelssocieteter, såsom ock eljest en och annan, med sådana privilegier och beneficier benådar». Adeln klagade öfver ständigt förändrade tullbestämmelser och satte i fråga, om icke i stället för tull och accis någon motsvarande inkomst för kronan skulle kunna utfinnas; men detta förklarades ogörligt, ej heller kunde kongl. maj:t afstå sin rätt att efter eget godtfinnande höja eller sänka stora sjötullen; ville dock gå adelns önskningar till mötes med att offentliggöra taxan, »ehuru betänkligt det kunde vara att densamma divulgera». Adeln önskade, att inga nya generalguvernement måtte inrättas utöfver dem, som funnos vid konung Carl Gustafs död, men fick till svar, att kongl. maj:t, såsom sittande vid rikets styrelse, torde bäst kunna pröfva hvad dess bästa och välfärd kräfde. På adelns erinran om reduktionsstadgans verkställighet efter dess ordalydelse och anmärkningar mot reducerade gårdars donerande å nyo svarades, att som kongl. maj:t fann dessa anmärkningar innehålla dels sådant, hvarom måste inhemtas närmare kännedom, dels sådant, hvarmed adeln genom erhållna upplysningar sjelf skulle kunna komma till rätta, hade kongl. maj:t för detta ändamål befalt dess reduktionskollegium att sammanträda med deputerade af adeln.

De ofrälse ståndens klagomål angingo till stor del samma ämnen som adelns, nemligen missbruk och förtryck, föröfvadt af krono- och tullbetjeningen vid uppbörden, det tryckande i sjelfva tullförfattningarna, i monopolier, kompanier, tullarrenden och dylikt, bristen på hårdt mynt, missbruk vid lagskipningen, o. s. v. Stämpladepappersafgiften önskade alla stånden få afskaffad, hvilket ock skedde. Särskildt önskade *presteståndet*, att 1642 års myntförordning måtte handhafvas eller en förordning utfärdas, som blefve beständig och hvari det ena myntets värde mot det andra blefve så afvägdt, att ingen stegring kunde ske. För öfrigt klagade ståndet mycket öfver intrång i presterskapets privilegier och inkomster, så väl å kronans som å adelns sida, samt yrkade ett strängt vidmakthållande af religionsstadgarna. *Borgareståndet* fästade sig mest vid det intrång i borgerskapets handel och näringar, som följde af adelns rätt att idka handel och hålla försvarskarlar, äfvensom af utländska handelsexpediter och inhemska gerningsmän på landsbygden; begärde stadfästande af skråprivilegierna, önskade städernas bibehållande vid sina rättigheter i afseende å val af magistrat, prester och skolbetjening samt påminte om, att hvad på allmän riksdag var beslutadt måtte gälla och hållas vid makt tills det af konung och

ständer blifvit upphäfdt. *Bondeståndet* klagade särskildt öfver missbruk vid utskrifningar och vid mantalspenningarnas uppbörd samt förnyade den vid föregående riksdagen gjorda framställningen, att herredagspenningar måtte erläggas äfven af frälsebönder.

Regeringen lofvade i sina resolutioner å dessa de ofrälse ståndens besvär rättelse af missbruken och afhjelpande af några bland de öfverklagade olägenheterna samt svarade för öfrigt undvikande eller med hänvisning till gällande författningar och förut fattade beslut.

Den 27 Augusti hölls ständernas sista sammanträde å rikssalen i konungens, enkedrottningens, regeringens och rådets närvaro samt med vanliga ceremonier. *Sten Bielke* talade i den för sjukdom frånvarande rikskanslerns ställe och i konungens namn, hvarefter tal äfven höllos af de särskilda ståndens talmän. Den 29 Augusti underskrefs riksdagsbeslutet och den 2 September åtskildes ständerna.

Så slutade 1664 års riksdag. Den var i flera hänseenden betydelsefull för utvecklingen af våra samhällsförhållanden. Hvad dervid i främsta rummet faller i ögonen är adelns öfvertag så väl öfver regeringen och rådet som öfver de andra stånden, samt inom adeln den talrikare mindre bemedlade lågadelns öfver den med egendomar och förläningar rikt försedda högadeln. Detta öfvertag röjer sig dock mindre genom riksdagens resultat än genom den undfallenhet, hvilken så väl regeringen och rådet som de ofrälse stånden under densamma vid flera tillfällen visade mot adeln, likasom äfven inom adeln lågadelns målsmän mer och mer blefvo de ledande. De ofrälse stånden röjde visserligen vid åtskilliga tillfällen sin missbelåtenhet, men tyckas hafva funnit sig alltför underlägsna för att ännu våga en strid. Hos ständerna gemensamt visar sig tillika ett stigande öfvertag öfver regeringen och rådet i ständernas efterfrågan om verkställigheten af förut fattade beslut, innan de åtaga sig nya bördor; i bevillningens ställande i förbindelse med ståndens besvär samt i den väckta frågan att från embetsverken begära underrättelser om statsverkets ställning. Också hade regeringen och rådet med bekymmer sett rörelserna vid denna riksdag samt befarade icke utan skäl, att dessa skulle vid en följande återkomma och blifva ännu starkare.

De inre förhållandena, 1664—1668.

Kort före riksdagens afslutande hade, i afgångnes ställe, sex nya riksråd blifvit tillsatta, nemligen friherre Per Sparre, som under riksdagen varit landtmarskalk, landshöfdingarne friherre Gustaf Kurck, friherre Gustaf Carlsson Banér och Clas Rålamb, generallöjtnanten Ebbe Ulfeldt, den främste bland de under riksdagen å riddarhuset introducerade skånske adelsmännen, samt hofkanslern Matthias Björnklou. Generalen grefve Ludvig Weirich Lewenhaupt, en yngre broder till Gustaf Adolf och Carl Maurits Lewenhaupt, hvilka under Christinas regering

inkommit i rådet, hade äfven blifvit kallad till riksråd, men undanbad sig. De utnämnde skildras af danske ministern Juel, som vid denna tid var i Stockholm och för konung Fredrik III flitigt redogjorde för tilldragelserna derstädes, på följande sätt: »*Per Sparre*, densamme som var i Wien för investiturfrågans skull, en ung man, har varit landtmarskalk, eljest ej brukad i några ärenden, men rik och med stora slägtförbindelser. *Gustaf Kurck* har varit öfverste i tyska kriget, derpå landshöfding, en habil man. *Gustaf Banér* har en gång varit skickad till Moskwa, men det är ock allt hvad han varit med om, och passar för öfrigt in på honom hvad som är sagdt om Sparre. *Clas Rålamb* har varit i polska kriget, derpå sändebud i Konstantinopel, skicklig i kriminalsaker, för öfrigt till humöret en förståndig man. *Matthias Björnklou*, utan tvifvel en af de i statssaker habilaste män, som här finnas.» Om *Ebbe Ulfeldt* behöfde Juel icke yttra något omdöme, emedan han förut var känd af konungen. De nyvalde riksråden fördelades på kollegierna så, att Sparre och Björnklou insattes i kansliet, Kurck i Svea hofrätt, Banér och Rålamb i kammarkollegium, Ulfeldt i Göta hofrätt. Tillika blef riksrådet och fältmarskalken friherre *Gustaf Persson Banér* generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking efter den nye riksamiralen Gustaf Otto Stenbock, samt riksrådet friherre *Axel Sparre* president i Wismarska tribunalet efter Bengt Skytte. Till rikstygmästare utnämndes generalguvernören i Ingermanland *Simon Grundel Helmfelt* och till riksjägmästare landshöfdingen i Kalmar län friherre *Clas Banér*, en yngre broder till den nye generalguvernören Gustaf Persson Banér.

Samtidigt med dessa utnämningar röjde sig en viss spänning mellan regeringen och rådet, mellan hvilka myndigheter förhållandet ej var fullt klart. Det vid 1660 års riksdag beslutade tillägget till 1634 års regeringsform hade visserligen lagt öfvervigten hos rådet, i stället att den, enligt sjelfva regeringsformen, låg hos regeringen, men den nuvarande regeringen hade mer och mer börjat rätta sig snarare efter regeringsformen än efter tillägget. Man klagade, att de flesta ärenden afgjordes utan omröstning i rådet och att dess bifall togs såsom gifvet, så snart några få af dess förnämste medlemmar yttrat sig. Å andra sidan åter påstods å riddarhuset, sedan riksdagen var upplöst, men en stor del af adeln var ännu tillstädes, att många saker afgjordes genom votering af rådet, i hvilka det tillkom regeringen att ensam besluta. De närvarande af adeln visade sig ock mera benägne att utvidga regeringens än rådets myndighet. De uppsatte och inlemnade till regeringen en skrift, hvari de anhöllo, att förmyndarestyrelsen måtte föras enligt 1634 års regeringsform, synnerligast med hänseende till riksråds- och andra embetens tillsättande; men då riksdagen redan var afslutad, kunde denna skrift icke leda till någon påföljd. Det visade sig likväl i det följande, att regeringsbesluten blefvo mer och mer beroende af den talrika rådsförsamlingen i dess helhet, ehuru visserligen under tiden närmast efter riksdagen och troligen icke utan sammanhang med adelns

nyssnämnda framställning riksförmyndarne gjorde åtskilliga försök att allena besluta i en mängd ärenden, som rörde riksstaten, nya förläningar, utnämningar m. m., i hvilka frågor de inskränkte sig till att endast tillkännagifva för rådet hvad de beslutat. Detta förfarande föranledde emellertid snart nog en del af rådet att förena sig om afgifvandet af en formlig protest, som anses vara författad af det nya riksrådet Clas Rålamb och i hvilken med mycken skärpa hos regeringen klandrades ombytligheten i beslut, slappheten i deras verkställande, slöseriet med donationer äfven åt regeringens egna medlemmar, det myckna adlandet, inrättandet af nya tjenster, rubbningarna i riksstaten m. m., under anförande af de paragrafer i 1660 års regeringsform, hvilka man ansåg vara af regeringen öfverträdda. Skriften lärer dock aldrig hafva blifvit framlemnad, troligen emedan man ansåg den vara affattad i alltför skarpa ordalag, men den vittnar likväl om det missnöje, som redan nu förefans hos en del af rådspersonalen mot de egentligen ledande. Den ursprungliga anledningen till denna skrifts uppsättande blef ock innan kort undanröjd, emedan riksförmyndarne snart nog måste afstå från försöket att vara allena beslutande.

Öfvergången från regerings- till rådsstyrelse visade sig dock ingalunda medföra någon förbättring, utan tvärt om tilltogo de anmärkta missbruken, under det att partisöndringen tillika alltmera växte. Inom ett regerande råd af 40 personer, bland hvilka ingen fans med tillräcklig öfverlägsenhet att leda det hela, måste ock sådana söndringar lätt uppstå, och de fingo riklig näring så väl af de inre som ännu mera af de yttre förhållandena. Till de senare skola vi i det följande återkomma. I de förra åter röjde sig söndringen hufvudsakligast i frågor rörande statshushållningen.

Vi hafva förut anmärkt, huru under året 1660 och början af 1661 riksdrotsen *Per Brahe* var den, som med öfvervägande myndighet ledt ärendena; men, då nära 60 år gammal och sjuklig, började han redan under loppet af året 1661 draga sig mer och mer från en oafbruten eller mera trägen ledning af de allmänna ärendena. Vid denna tid åter uppträdde rikskanslern *Magnus Gabriel De la Gardie* och riksskattmästaren *Gustaf Bonde* i spetsen för hvar sitt parti såsom täflande om högsta inflytandet, den förre ifrande för en lysande stormaktspolitik, så i de inre som i de yttre förhållandena, den senare yrkande på fred, sparsamhet och indragningar. Denna täflan hade fortfarit under hela tiden mellan 1660 och 1664 årens riksdagar, då till De la Gardies parti vanligen räknats Carl Gustaf Wrangel, Gustaf Otto Stenbock, Clas Tott, Lorens von der Linde, Carl Maurits Lewenhaupt, Henrik och Christer Horn m. fl., samt till Gustaf Bondes Bengt Oxenstierna, Sewed Bååt, Erik och Göran Fleming, äfven Herman Fleming, när han någon gång var i rådet närvarande, vid flera tillfällen också Nils Brahe, likasom äfven Per Brahe ofta slöt sig till Gustaf Bondes åsigter, i synnerhet med hänseende till fredens bevarande. I allmänhet hade under denna täflan Gustaf Bondes parti haft öfvervigten, ehuru mot slu-

tet af nämnda tidrymd den började mer och mer öfvergå till De la Gardies.

Ännu vid 1664 års riksdag upprätthöllos emellertid Gustaf Bondes grundsatser i statshushållningen. Statsinkomsterna hade i allmänhet varit tillräckliga för statsutgifterna, under åren 1660—1663 hade 2,632,895 daler silfvermynt blifvit afbetalda på statsskulden och, enligt riksskattmästarens beräkning, skulle under året 1664 en ytterligare afbetalning af 600,000 daler kunna ega rum. Men dels genom ökade löner, dels genom inrättandet af nya tjenster hade statsutgifterna efter hand stigit till nära 150,000 daler utöfver 1662 års stat, hvilken enligt Gustaf Bondes statsregleringsplan skulle förblifva orubblig, och inkomsterna hade deremot aftagit, så att det under våren 1665 visade sig, att dessa icke mera räckte till för utgifterna. Kammarkollegium, anbefaldt att afgifva förslag till statsbristens afhjelpande, anförde att man för detta ändamål endast hade trenne utvägar: förhöjning af kronans inkomster, besparing i utgifterna eller lån. Den första utvägen kunde dock ej vidtagas utan ständernas sammankallande eller genom minskade afkortningar, hvilket dock först efter längre tid kunde hafva någon verkan. De besparingar som kunde göras voro icke många, och lån vore en utväg, som i fredstid ej borde tillgripas. Genom anlitande af de båda första utvägarna, så mycket som för tillfället låtit sig göra, hade kammarkollegium emellertid lyckats till något mer än halfva beloppet afhjelpa den anmärkta bristen, men ändock uppgick den återstående statsbristen till 305,000 daler och det utan att något var afsedt till afbetalning å statsskulden. I detta trångmål vidtog regeringen två ganska betänkliga åtgärder: den ena att sälja eganderätten till bortförlänta gods, och den andra att åter förpanta till kronan hemfallna fjerdeparter.

Under sådana förhållanden, då fred och sträng hushållning framför allt voro af nöden, var det som *De la Gardie*, med helt andra åsigter, blef mer och mer rådande inom styrelsen. Riksdrotsen, sjuklig och nu 63 år gammal, hade tröttnat och trifdes i allmänhet bättre inom sitt grefskap än i rådsalen. Stenbock hade De la Gardie alltid på sin sida och likaså enkedrottningen. Wrangel var visserligen icke lika lätt att leda och hörde egentligen hvarken till De la Gardies eller till Bondes parti, men han var ofta frånvarande och för öfrigt ännu mera krigiskt sinnad än De la Gardie samt lika mycket som han förfäktare af en lysande stormaktspolitik. Han fick också snart en sysselsättning som var mest i hans smak, då han och De la Gardie gemensamt tillstälde det bremiska kriget, der Wrangel fick öfverbefälet och till hvilket vi snart skola återkomma. Under sådana förhållanden såg Gustaf Bonde sina bemödanden att bringa ordning i statshushållningen samt få utgifterna rättade efter inkomsterna allt mera fruktlösa. Tillika var nu hans helsa bruten. Den ena gången efter den andra och ofta under flera veckors tid kunde han för sjukdom ej deltaga i öfverläggningarna och, när det skedde, hade han den harmen att höra,

huru De la Gardie och dennes vänner skylde på honom och hans kollegium, att medel ej kunde anskaffas för de ständigt ökade utgifterna.

Det kostsamma bremiska kriget ökade ytterligare oredan i drätselverket och redan i Mars 1666 fick kammarkollegium befallning att anskaffa medel, »om ock staten måste rubbas». Då nu kollegium i Juli samma år ingaf sitt förslag till stat för året, utvisade detta en brist af tio tunnor guld. Dena upptäckt väckte både bryderi och förbittring, hvilken likväl i stället att riktas mot dem, som åstadkommit det kostsamma och onödiga kriget, vände sig mot det embetsverk, som förvaltat medlen. Rikskanslern, som nu blifvit van att få sin vilja gällande i alla vigtigare beslut och som, ju högre hans inflytande stigit, blifvit allt mera otålig för motsägelser, utfor med mycken häftighet både mot riksskattmästaren och hans kollegium. Forne riksskattmästare, yttrade han, hade beflitat sig om att anskaffa medel till fyllande af rikets behof, men nu visade sig så väl skattmästaren som »de lägre gudamakterne» (Dii minorum gentium) inom kammaren icke sällan gensträfvige mot regeringen och rådet, under det de voro särdeles villige till allt, som gick ut på betalning af gammal skuld, hvarigenom kammarkollegiets ledamöter riktade sig sjelfva.

Då Bonde var för sjuklighet i det närmaste urståndsatt att deltaga i göromålen, fick kanslern rådets uppdrag att, tillika med några kommissarier, fulländа statsregleringen. Han uppgjorde flera förslag, men när staten i December var färdig, hade bristen växt till sexton tunnor guld, oberäknadt kostnaderna för underhållet af Wrangels här. Man hade nu ingen annan utväg än anvisningar på kommande års inkomster, och oredan i drätseln blef för hvarje år allt större. Bondes statshushållnings-grundsatser voro nu helt och hållet frånträdda. Sjelf öfverlefde han ock ej länge deras förkastande. Såsom förut är berättadt afled han i Hamburg under en resa till de tyska varma baden, i Juli 1667.

Ett nytt motparti bildade sig dock innan kort mot den nu öfvermäktige kanslern, hvilken ock sjelf genom sitt öfvermod mer och mer ökade sina fienders antal samt förde ett lysande lefnadssätt, mera praktfullt än sjelfva hofvet. Så gaf han på konungens födelsedag i November 1667 en högtid, hvars like i prakt och kostnad knappast varit sedd inom Sverige, och ehuru hans inkomster visserligen voro ganska stora, undrade dock något hvar huru de kunde räcka till för ett sådant lefnadssätt, och man började hviska om vängåfvor från främmande hof, synnerligast Frankrike. Af förtroliga meddelanden från den härvarande franske ministern finner man likväl, att denna misstanke var ogrundad. Den omfattades emellertid med begärlighet af De la Gardies fiender och bidrog i sin mån att rubba hans ställning såsom den egentligen ledande i styrelsen. Dock skedde detta ännu mera genom bristande kraft och ihärdighet. Icke sällan låg han hela månader på landet, öfverlemnande sig åt nöjen, läsning eller landtlifvets behag, och lem-

nade statsangelägenheternas ledning åt hvem som ville öfvertaga dem. När han derefter återkom till hufvudstaden, utvecklade han åter en feberaktig verksamhet, blandande sig i allt och viljande afgöra alla förekommande ärenden, äfven sådana som voro fullkomligt främmande för hans egentliga befattning, hvarigenom han stötte sig med flera, bland andra med Wrangel, som misstyckte att De la Gardie tillsatt flera viktiga sysslor inom krigsstaten utan att rådfråga honom.

Slutligen kom missnöjet med De la Gardie inom rådet till öppet utbrott i December 1667, äfven genom hans eget förvållande. Han hade uppsatt ett förslag till traktat med Frankrike, och detta förslag hade blifvit lemnadt till granskning af Sten Bielke, Björnklou, Rålamb och Knut Kurck, hvilka i stället uppgjorde ett förslag till ett skyddsförbund med kejsaren och konungen i Spanien. Då båda förslagen föredrogos i rådet, utfor De la Gardie med häftighet först mot Bielke, hvilken han beskylde vara mutad af kejsaren. Bielke svarade lugnt, att han visserligen, då han för några år sedan var i Wien, fått af kejsaren till skänks ett vildsvin; så till vida vore rikskanslerns beskyllning sann, att han mottagit gåfvor af kejsaren, men han önskade att ingen annan stode till främmande kronor i närmare förbindelse. Kanslern visade vid detta svar någon förvirring, vände sig nu mot Björnklou och sade, att denne genom De la Gardies hjelp hade blifvit upplyft ur mjöldammet [1]) till sin närvarande hedersplats, men likväl ständigt motarbetade hans fosterlandsnyttiga förslag; att han visste åtskilligt, hvilket, om det omtalades, skulle göra Björnklou till fullo känd, men att han af godhet och för skam skull ville förtiga det. Björnklou svarade, att hans börd var af alla känd och af honom sjelf aldrig förnekad. Han hade alltid med tacksamhet erkänt De la Gardies ynnest, hade nu till sina 60 år varit fäderneslandet en trogen tjenare samt varit såsom sådan erkänd både af drottning Christina och af salig konungen, bad derefter kanslern bortlägga sin undseende godhet och öppet framställa alla sina beskyllningar, på det att Björnklou måtte kunna försvara sig. De la Gardie framkastade nu temligen tydliga vinkar om mutor och lät förså, att äfven andra inom rådet dertill gjort sig skyldige. Då skyndade de flesta riksråden fram till honom och fordrade, att han skulle nämna alla dem, hvilka han visste vara mutade. Kansleren ordade nu mycket om sin redlighet, sina tjenster, sin slägt, sitt svågerskap med aflidne konungen, likväl derunder framkastande flera bittra anmärkningar mot andra, samt utropade slutligen, i det han aflyftade sin peruk: »Jag önskar, att om i denna församling finnes någon mutad rådsherre, sådant måtte vara med gyllne bokstäfver skrifvet på hans panna», hvarefter han, knappt mäktig sig sjelf, lemnade rådskammaren.

Bielke, Björnklou, Kurck och Rålamb gingo emellertid redan samma afton upp till enkedrottningen och bådo, att hon följande dag måtte

---

1) Björnklous far hade varit mjölnare.

sammankalla rådet, på det de måtte der få framföra sitt påstående om ansvar å rikskanslern enligt lag. Sammankomsten hölls, och de fyra riksråden afgåfvo en anklagelseskrift mot De la Gardie, grundad på det stadgande, landslagen innehöll om ansvar för obevisade smädelser mot riksråd. De begärde tillika, att ingen af rådet måtte tillåtas besöka kanslern, innan han bevisat sina beskyllningar.

Kanslern var likväl ej den, som underlät att försvara sig. Det skedde vid nästa sammanträde medelst en vidlyftig försvarsskrift, i hvilken han sökte rättfärdiga sitt uppförande och påstod, att, om hans motståndares samveten varit rena, skulle de icke tagit åt sig hans allmänna anmärkningar. Slutligen anhöll han hos regeringen, att han måtte få draga sig tillbaka på landet och upphöra med utöfningen af sitt embete, hvilket han icke ville återtaga förr, än han vid nästa riksdag kunde begära och erhålla upprättelse för den skymf han lidit.

Den skarpa tonen i denna skrift ökade förbittringen hos De la Gardies ovänner, men hans hotelse att tills vidare nedlägga sitt embete väckte tillika icke så liten oro inom rådet, emedan en så uppenbar brytning inom regeringen lätt kunde skada dess anseende så inom som utom riket. Enkedrottningen gjorde också allt för att bemedla en förlikning samt förmådde slutligen De la Gardie att samtycka till bibehållande af sitt embetes utöfning, hvarvid han dock förbehöll sig att på riksdagen söka upprättelse. Men följande dagen, då rådet åter var samladt, anhöllo de fyra riksråden att få del af kanslerns skrift för att få besvara den och mot honom fortsätta sina påståenden. Då förklarade De la Gardie, att han gått så långt han kunnat för att bibehålla enighet, men som man icke tycktes fästa något afseende dervid, så återkallade han nu sitt medgifvande och skulle icke inträda i utöfningen af sitt embete förr, än han fått upprättelse, hvarefter han lemnade rådkammaren, der stor förvirring rådde efter hans bortgång. Man lyckades slutligen, ehuru icke utan svårighet, att förmå Björnklou och de öfriga tre riksråden till eftergifter och en förlikning ingicks, som hade till följd, att De la Gardie bibehöll utöfningen af sitt embete ehuru han från denna tilldragelse icke återvann sitt förra inflytande.

Under dessa partisöndringar hade oredan i statshushållningen fortfarit och ytterligare ökats. I stället att vidtaga besparingar inrättades den ena nya tjensten efter den andra. Så tillsattes 1665 en »generalinspektor öfver ordningarna», hvilken skulle lyda under kanslikollegium, och 4 kommissarier i kommerskollegium, en för politien, en för landtbruket, en för handeln och en för manufakturerna, samt 1666 en vägmästare, som skulle hafva uppsigt öfver alla vägar och gästgifverier, vara tillstädes vid vägarnes årliga förbättring, tillse, att de rättades o. s. v. Man hade äfven 1665 ämnat inrätta ett »collegium chemicometallicum» samt ett byggnadskollegium, i hvilket riksrådet Gustaf Oxenstierna skulle blifva president, såsom riksinspektor öfver byggnadsväsendet i rikets alla städer, samt biträdas af en vice president, åtskilliga assessorer m. fl., hvilkas årliga aflöning beräknades till 15,000

daler. Intetdera af båda dessa förslag kom dock till verkställighet, men förlägenheten tilltog emellertid för hvarje år äfven utan sådana försök att ytterligare öka densamma. Under hösten 1667 var ställningen så försämrad, att kammarkollegium ansåg sig böra för regeringen anmäla »de eftertänkliga klagomål», hvilka från krigs- och amiralitetskollegierna, så väl som från åtskilliga landsorter, inkommit öfver brist på medel. De förvaltande embetsverken ursäktade sig för följderna, och dagligen infunno sig dels tjenstemän, som ej kunnat utfå sin aflöning, dels andra staters fordringsegare, »med klagan och qvidan». Kammarkollegium förklarade sig »helt rådlöst» och anhöll att regeringen måtte anvisa medel till statsbristens betäckande.

Bragt i detta trångmål, företog sig regeringen att i Mars 1667 utskrifva en skatt. Bref afgingo till alla landshöfdingar, att, efter som rikets ständer lofvat en särskild gärd i händelse af utbrytande krig samt riket, ehuru fiendtligheter icke voro å färde, dock hade nödgats mot Ryssland och i Tyskland hafva stående en krigsmakt, hvars underhåll kostade mera än ett krig, så skulle landshöfdingarne anmoda undersåtarne om en råg- och riksdalershjelp, lika stor med den, hvilken åtogs 1655. Redan under följande månaden fann sig dock regeringen föranlåten att återtaga denna befallning, emedan, hette det nu, regeringen efter utfärdandet af sin förra skrifvelse inhemtat kännedom om landets slätta tillstånd, hvarföre landshöfdingarne befaltes att tills vidare låta med saken anstå.

Oaktadt den rådande förlägenheten fortfor regeringen likväl att utdela nådegåfvor af alla slag — donationer, lifstidsfriheter, eftergifter vid reduktionen, försäkringar på framdeles hemfallande kronogods, medgifvande af arfsrätt till Norrköpings besluts-gods äfven å qvinnolinien, afkortningar å tullen, o. s. v., och det icke minst till ledamöter af regeringen och rådet. Så fick riksdrotsen i September 1666 ett från England kort förut inkommet parti af 50 skeppund bly, riksrådet Sewed Bååt några dagar derefter 100 skeppund koppar, »att täcka sitt hus», rikskanslern i Oktober samma år tillåtelse att tullfritt utföra 200 läster beck, riksmarsken ett par månader senare samma frihet, samt riksamiralen befrielse från penningeskatten på sitt gods Billingholm för åren 1661—1665 — och dock voro de regeringsledamöter, som åt sig utverkade sådana nådegåfvor, de rikaste godsegare i riket. Ännu menligare för rikets drätsel var likväl det ständigt fortfarande bortgifvandet af kronogods, hvartill alltid en mängd sökande anmälde sig, hvilkas anspråk man sökte tillfredsställa så vidt det lät sig göra. Så berättar riksrådet Christer Horn i ett bref till sin bror i November 1666, huru han och Clas Rålamb anmält sig såsom sökande till ett kronogods, hvarpå Rålamb gjorde anspråk såsom godtgörelse för de 13,000 rdr han utgifvit under sin beskickning till Turkiet 1656, men hvarför han, enligt Horns påstående, redan blifvit godtgjord. För sin egen begäran hade Horn ingen annan grund, än att Lilliehöök kort förut blifvit »benådad» med ett annat gods!

»Om Horn kunde få ett större, ville han begära det till friherrskap, men om det icke gåfve öfver 15,000 rdr, ville han endast begära att dermed blifva benådad. Gustaf Sparre begärde det ock för sin bror Fritz, efter honom ock ett vakant gods var tillsagdt. Falkenbergarne göra ock pretention derpå.» Till alla dessa pretendenter kommo sedermera ytterligare Helmfelt, Erik Sparre och Margaretha Brahe, så att Horn misströstande utropar: »Vi och vår familj hafva väl icke gjort oss värdiga en sådan donation.»

Dylika förtroliga meddelanden teckna bäst de då rådande förhållandena — huru, så snart ett gods blef ledigt, hvaröfver de styrande ansågo sig kunna förfoga, de sjelfve eller deras anhörige genast voro färdige att såsom korpar slå ned på det lockande rofvet, och huru ett tillfredsstäldt anspråk genast framkallade nya hos alla, som icke fått sina fordringar fylda och som alltid funno sig orättvist behandlade, så snart någon annan fått mer än de.

Enahanda var förhållandet, när lediga tjenster skulle bortgifvas, då alltid en mängd sökande anmälde sig, med hvar sin förespråkare inom den talrika rådsförsamlingen. I synnerhet voro landshöfdingeplatserna för de tjenstsökande en begärlig och äfven ofta förekommande lockmat, emedan i regeringsformen var stadgadt, att de endast skulle innehafvas i tre år, hvaom ock en erinran af regeringen utfärdades i Mars 1667. Följden var visserligen, att landshöfdingarne måste lemna sina län, innan de rätt hunnit göra sig bekanta med dervarande förhållanden, men regeringen hade emellertid så många flera tjenster att bortgifva och kunde så mycket oftare tjena sina vänner. Huru dervid tillgick kan synas, bland annat, deraf, att, sedan regeringen i Oktober 1666 utnämnt Harald Oxe till landshöfding i Åbo, blef han i Mars 1667 utan egen ansökan förflyttad till Wiborgs län, på det Gabriel Kurck, en brorson till riksråden Knut och Gustaf Kurck, skulle kunna blifva landshöfding i Åbo. Häröfver beklagade sig Oxe och fick då i en kunglig skrifvelse till svar, att ehuru regeringen kallat honom till landshöfding i Wiborg, »i den tanke, att det skulle göra honom lika, så, då han deraf hade incommoditet och han förut fått fullmakt på Åbo län, tillåtes honom dervid stanna».

I April 1667 ämnade regeringen tillsätta ett stort antal generaler, men då Nils Brahe förestälde, att sådant ej borde ske utan riksmarskens hörande och han afstyrkt denna utnämning, förföll densamma.

Ett dylikt frånträdande af fattade beslut var vid denna tid ganska vanligt hos den inom sig söndrade regeringen, der än det ena, än det andra partiet för tillfället hade öfvervigten, och vi hafva i det föregående anfört flera exempel härå; men tydligt var, att, med sådan inre söndring och sådan ombytlighet i åtgärderna eller besluten, måste regeringens myndighet mer och mer försvagas. Också klagade den tidt och ofta öfver bristande efterlefnad af sina befallningar samt tillsatte den ena kommissionen efter den andra, för att vaka öfver beslutens verkställande, utan att sådant ändock hjelpte. Så befalte rege-

ringen i början af året 1667, att två och två af riksråden skulle fara omkring i alla delar af riket för att inhemta, »huru en och annan embetsman förrättade sitt embete och konungens påbud efterlefdes», och alla kollegier fingo befallning att inkomma med sådana påminnelser, som kunde vara erforderliga för utarbetandet af instruktioner för de kringresande riksråden. Men kollegierna dröjde länge med fullgörandet af denna befallning samt fingo derföre i Maj 1667 en ytterligare erinran derom, utan bättre verkan, och slutligen, efter alla dessa öfverläggningar och förberedelser, beslöt regeringen, att kommissionerna skulle inställas.

Missnöjet inom landet ökades emellertid och blef alltmera allmänt. Allmogen klagade öfver skattebördorna, som genom två års missväxt blifvit ännu mera tryckande än förut. Från lydländerna klagades, att de ännu icke hunnit hemta sig från sista kriget, från Pomern särskildt, att det å nyo fått underhålla en krigshär och var i det bedröfligaste tillstånd. I Skåne, som ännu icke var fullt införlifvadt med det öfriga Sverige, röjde sig mycken oro i sinnena, och skånska allmogen begärde uttryckligen att få behålla den danska lagen.

Midt under alla dessa bekymmer lät äfven Christina å nyo höra af sig och ökade ytterligare regeringens oro. Hon hade fått underrättelse, att i början af året 1666 beslut blifvit fattadt om en riksdags sammankallande, och föresatte sig genast att derunder åter göra ett besök i fäderneslandet. I Juni samma år anlände hon till Hamburg och skref derifrån till Sewed Bååt, guvernören öfver hennes underhållsländer, att hon ämnade infinna sig vid riksdagen, ett tillkännagifvande, som gjorde regeringen orolig, emedan man hyste åtskilliga farhågor för hvad hon vid ett sådant tillfälle kunde företaga sig. Riksdagen uteblef emellertid och drottningen stannade i Hamburg, men sände i stället en af sitt hoffolk till Stockholm att begära upplysning om de vilkor, hvarunder hon kunde erhålla religionsfrihet för sig och sitt hof, i händelse hon bosatte sig i Sverige, samt tillkännagaf tillika, att hon vid nästa riksdag ämnade begära konungens bemedling för att vinna denna frihet. Ett sådant tillkännagifvande var för svenska regeringen ingalunda välkommet, och under ett samtal derom med de franska sändebuden i Stockholm, Pomponne och Terlon, yttrade rikskanslern, att drottningens tillämnade framställning under den förestående riksdagen, angående fri religionsöfning, vore endast en förevändning för andra afsigter, dem hon redan under den föregående riksdagen tydligt nog lagt i dagen. Hon satte obegränsadt förtroende till stjerntydares förutsägelse, att Carl XI skulle dö innan årets slut, och då man visste att hon ännu hade många anhängare bland personer, hvilka hon under sin regering visat välgerningar, kunde hon här tillställa mycken oro, hvarföre regeringen ämnade söka alla medel att förhindra hennes resa. Också fick hon till svar, att eftersom hon tycktes sakna kunskap om hvad under sista riksdagen blifvit i afseende å henne beslutadt, så tillsändes henne nu den artikel härom, som innefattades i ständernas bi-

afsked, »och förlitade sig konungen alldeles derpå, att hon ej skulle vilja begära hans åtgärd för upprifvande af ett riksdagsbeslut». Då man emellertid väl kände Christinas lynne och visste, att hon af motstånd alltid retades till större ihärdighet i sina föresatser, iakttog man tillika mot henne den största artighet. Penningar upplånades för att godtgöra hvad hon å sitt årsunderhåll hade att fordra, och konungens egen kammarherre Christofer Gyllenstierna skickades att uppvakta henne. Detta hindrade henne likväl ej att ganska onådigt upptaga regeringens svar och hon skref tillbaka, hotande att »göra saker bekanta, som vore de regerande herrarne oförmodliga». Tillika förklarade hon bestämdt, att hon ämnade till Sverige återvända, om ock ingen riksdag vore samlad. Hon fick då tillåtelse att behålla sin italienska uppvaktning, under vilkor att hon endast några få dagar skulle stanna i Stockholm och ej låta hålla någon katolsk gudstjenst. Tillika skickade regeringen henne till mötes riksrådet Pontus De la Gardie, medförande för drottningens räkning en hel hofstat af 60 personer och tillika en hedersvakt af ett kompani ryttare, som likväl af många ansågs vara afsedd snarare att bevaka än att hedra henne. Kort derefter utfärdades ock den 19 Mars 1667 ett nytt religionsplakat, som ytterligare skärpte föreskrifterna rörande främmande trosförvandters religionsöfning.

När Christina kom till Sverige, fans hon hafva i sitt följe en katolsk prest, som på hennes befallning hvarje dag läste messan för öppna dörrar, och ehuru Pontus De la Gardie genast gaf henne tillkänna, att sådant var förbudet, fortsatte hon icke desto mindre sin resa ända till Norrköping; men då hon der, å konungens vägnar, underrättades, att hon icke, emot rikets lagar, kunde i sin omgifning få behålla någon katolsk prest och ej heller, kommen till Stockholm, kunde få höra messan hos fransyske ambassadören annat än under förevändning af ett hos honom aflagdt besök, vände hon om ännu hastigare än hon kommit, och så slutade hennes sista besök i fäderneslandet.

Detta bekymmer var sålunda lyckligen skingradt, men många andra återstodo, till hvilka vi skola återkomma vid berättelsen om förhandlingarna under den riksdag, som öppnades i medlet af året 1668.

Under tiden mellan denna riksdag och den näst föregående hade åtskilliga förändringar inträffat inom rådets personal. Bland regeringens ledamöter hade riksskattmästaren Gustaf Bonde aflidit i Maj 1667. Af riksråden hade Johan Wrangel dött 1664, Carl Mörner och Arvid Forbus 1665, Gustaf Horn och Carl Maurits Lewenhaupt 1666, Göran Fleming 1667, samt Bengt Skytte blifvit afsatt 1664. Deremot hade tre nya riksråd blifvit tillsatte, grefve *Pontus Fredrik De la Gardie*, friherre *Gustaf Sparre* och friherre *Göran Gyllenstierna*, allesammans i Oktober 1666. Under riksmarskens ofta inträffade frånvaro hade *Lorens von der Linde* varit den egentlige ledaren i krigskollegium, äfvensom *Sten Bielke*, när rikskanslern var frånvarande, hvilket ej heller varit sällsynt, skött hans embete inom kansliet. Inom kammarkollegium

hade *Sewed Bååt* blifvit ordförande efter Gustaf Bonde, men *Clas Rålamb* dock varit den, som haft mesta befattning med ärendenas handläggning. Generalguvernörer hade varit *Gustaf Banér* i Skåne, *Herman Fleming* från hösten 1664 i Finland, *Bengt Oxenstierna* till 1665, och sedermera *Clas Tott* i Lifland, *Simon Grundel-Helmfelt* i Ingermanland, riksmarsken *Carl Gustaf Wrangel* i Pomern, *Gustaf Horn* och, från våren 1666, *Henrik Horn* i Bremen och Verden. *Axel Sparre* hade efter Clas Tott blifvit öfverståthållare i Stockholm i Oktober 1665.

De yttre förhållandena, 1664—1668.

Sveriges förhållanden till utländska makter voro under dessa år lika vacklande och lika beroende af det ena eller andra partiets tillfälliga öfvervigt som de inre förhållandena. Sekreta utskottet vid 1664 års riksdag hade i afseende å utrikes angelägenheterna lemnat i sitt biafsked regeringen ett slags fullmakt, visserligen i mycket obestämda ordalag, men likväl öfverlåtande åt regeringen att handla hufvudsakligen efter eget godtfinnande, hvarföre man ock tyckte sig i detta hänseende hafva fria händer, och följden blef, att man lika litet nu som förut iakttog något bestämdt system, utan allt berodde af tillfälligheter.

Efter riksdagens slut finner man rådsprotokollen för hela återstående delen af året 1664 hufvudsakligen upptagna af förhållandena till de utländska makterna, och äfven nu, likasom under tiden mellan 1660 och 1664 årens riksdagar, begynte man med öfverläggningar om ett närmare förbund med *Polen*, föranledt af det fortfarande osäkra förhållandet till Ryssland. Redan i början af riksdagen hade hofrådet *Matthias Palbitsky*, hvilken, född i Pomern, sedan 1642 varit i svensk tjenst och ofta användts i diplomatiska värf, blifvit skickad till Polen att der öppna underhandlingar, som också fortgingo under större delen af året. Riksdrotsen gjorde många inkast mot all inblandning i Polens angelägenheter, särdeles med afseende å polackarnes opålitlighet, hvaremot Wrangel och Tott ifrigt yrkade på ett närmande till denna makt, under det rikskanslern tvekade samt alltid anförde skäl både för och emot, yrkande att man borde fortsätta underhandlingarna, men dock städse hålla för sig öppet att förfara efter omständigheterna. Man var emellertid redan betänkt på de eröfringar man under detta förbund med Polen skulle göra från Ryssland. Pleskow och Nowgorod ansåg man böra förbehållas åt Sverige, samt af Polen böra fordras den del af Lifland, som vid fredsslutet i Oliva stannat under polsk lydnad. Tillika hyste man åtskilliga förhoppningar om subsidier från Polen och penninge-ersättning från Ryssland. Palbitsky klagade emellertid, att han motarbetades af franska sändebudet De l'Hombres och äfven af polska regeringen ej möttes med förtroende. Slutligen fram på hösten reste han hem, och något fördrag med Polen blef ej afslutadt.

Mera följdrika voro Sveriges förhållanden till *Frankrike*. Under de första åren hade franska regeringens förfarande vid flera tillfällen väckt oro hos den svenska. Ett förbund mellan Frankrike och Danmark hade den 3 Augusti 1663 blifvit af danska sändebudet Hannibal Sehested afslutadt i Paris, och man anade deri några hemliga artiklar till förfång för Sverige. Sådant var ock verkliga förhållandet. Båda konungarne hade utfäst sig att bistå hvarandra med minst 8,000 man och Frankrike skulle till Danmark betala 300,000 rdr i subsidier. Blefve Danmark angripet af Sverige, skulle Frankrike väl icke med härsmakt bidraga till dess försvar, men i stället öka understödsmedlen. Äfven i Polen hade, såsom nyss nämndes, Frankrikes ombud motarbetat Sveriges. Frankrikes unge konung Ludvig XIV röjde också mer och mer en synnerlig håg för inblandning i andra länders förhållanden och allt mera omfattande planer för Frankrikes förstoring. Dessa planer voro vid närvarande tidpunkt riktade mot de spanska Nederländerna, medan England riktade sina mot den nederländska republiken, med hvilken det redan förut begynt en täflan om företrädet i handel och sjöfart.

Med *England* kom svenska regeringen i följd häraf i närmare beröring. På återresan från en beskickning till Ryssland i handelsärenden infann sig lord Carlisle såsom utomordentligt sändebud i Stockholm i September 1664 samt hade dels med svenska regeringens ombud Nils Brahe, Björnklou m. fl., dels och i synnerhet med rikskanslern enskildt flera sammanträden, under hvilka han lät förstå, att England ämnade börja krig mot Nederländerna, icke för att förstöra republiken, men för att bryta dess öfvermod och öfvermakt på hafvet; att underhandling äfven var öppnad med Danmark, hvilket dock ej hade att af England vänta något biträde mot Sverige, utan endast ett betryggande mot anfall af främmande makter; att Ryssland ej ville gå Englands önskningar till mötes i afseende å föreslagna handelsförbindelser, hvarföre ock England ville understödja Sveriges planer för Östersjöhandeln, på den Archangelska sjöfartens bekostnad, o. s. v.

Dessa framställningar möttes inom svenska rådet af delade meningar. Riksdrotsen ville gerna lyssna dertill, ej minst för att komma väl ifrån all beröring med »långrockarne» (polackarne). Tott åter gjorde flera invändningar, synnerligast för Frankrikes skull, som troddes gynna den nederländska republiken, för att få mera fria händer mot de spanska Nederländerna. Sveriges vidsträckta handelsförbindelser med Holland och vådorna för svenska handeln af en brytning med holländarne, å ena sidan, samt dessas vid flera tillfällen mot svenskarne visade afvoghet och egennytta, å den andra, gjorde det lika svårt att förklara sig mot som för den nederländska republiken. Helst skulle man sett, om tillfället kunde begagnas att af denna republik vinna upphäfvande af 1659 års elucidationsakt eller att, medelst ett fördrag till inbördes försvar, erhålla subsidier åtminstone af endera makten, utan verksamt deltagande å någondera sidan. Subsidier voro, som man finner, alltid hvad som låg svenska regeringen synnerligen om hjertat.

Holland, å sin sida, visade föga håg för några eftergifter, hvarföre underhandlingarna fortsattes med Carlisle och, efter hans afresa i Oktober 1664, med härvarande engelske residenten Coventry. De gingo långsamt, såsom alla den tidens underhandlingar, särdeles som det snart nog visade sig, att Englands anspråk i afseende å handelsförbindelserna med Sverige voro föga mindre egennyttiga än Hollands. I början af December infann sig Terlon, såsom fransk sändebud, och gjorde allt för att motarbeta Coventry, hvarjemte Heinsius, Hollands sändebud, under åberopande af ännu bestående traktater begärde verksam hjelp emot England, som redan begynt våldsamheter mot holländska fartyg. Alla tre makternas sändebud arbetade sålunda nu, hvar för sina särskilda syften, hos svenska regeringen, inom hvilken meningarna voro mycket delade. Kanslern visade sig ej särdeles böjd hvarken för eller emot förbundet med England, men, då det var nära att afslutas, yttrade han, att han »blifver helt perplex, när han tänker derpå».

Under dessa diplomatiska förvecklingar inföll julhelgen, då regeringen och rådet, såsom vanligt, togo sig ledighet till mot slutet af Januari följande året, hvarefter underhandlingarna fortsattes och slutligen ledde till ett vänskaps- och handelsförbund, som den 1 Mars 1665 afslöts på tio år mellan Sverige och England, hvilkas regeringar ömsesidigt lofvade att för hvarandra yppa alla fiendtliga stämplingar, som hotade den ena eller andra makten, samt att, i händelse af behof, lemna hvarandra 4,000 man hjelptrupper. Göteborg skulle blifva stapel- och nederlagsort för England, Plymouth för Sverige. I en hemlig artikel förklarades elucidations-traktaten upphäfd, och båda makterna lofvade hvarandra all den hjelp, som i följd af detta upphäfvande kunde finnas behöflig.

Inverkan af detta förbund å Sveriges utrikes politik röjde sig sedermera under en längre tid. Ett par veckor efter förbundets afslutande förklarade England krig mot Holland, och med detsamma kom från engelska regeringen en befallning till dess sändebud i Stockholm att äfven söka förmå Sverige till krig mot nederländska republiken. Från Bremen skulle en svensk här lätt kunna anfalla den till lands illa rustade republiken och göra snart slut på kriget, då Sverige med detsamma kunde skaffa sig upprättelse för allt förfång det lidit af Holland.

Frågan kom ock snart till tals i svenska rådet. Redan den 10 Mars upplästes ett bref från Pomern, hvari talades om stridigheter mellan magistraten och borgerskapet i *Bremen*. Nu syntes ett gynsamt tillfälle yppa sig att bringa till slut de långvariga tvisterna med denna stad. Dessa hade visserligen genom fördraget i Stade under hösten 1654 blifvit tills vidare bilagda, men dock ej afgjorda. Bremen fordrade fortfarande att erkännas såsom en fri riksstad och beklagade sig öfver, att svenska regeringen omtalade den med orden »vår stad». När Danmark 1657 började krig mot Sverige, hade staden visat danskarne en synnerlig benägenhet. Flera tvistepunkter hade uppstått,

rörande hvilka man å ingendera sidan ville gifva efter och hvilka svenska regeringen tvekat att med vapenmakt afgöra, emedan man befarade, att kejsaren, åtskilliga tyska stater och Holland skulle träda på stadens sida. Någon sådan inblandning från främmande makter ansåg rikskanslern nu icke vara att frukta och tillstyrkte derföre rustningars företagande, såsom i alla fall nödvändiga under dåvarande politiska förhållanden. Bonde erinrade visserligen om bristen på penningar, men för tillfället ville ingen lyssna härtill. Man antog, att, om Sverige uppträdde med en välrustad här i Tyskland, skulle man kunna bringa Bremen till undergifvenhet, trygga sig mot Danmark och andra fiender, tvinga Holland till eftergift, blifva aktad och eftersökt af de krigande makterna och deras bundsförvandter samt, möjligen utan öppet deltagande till någonderas fördel, få subsidier af en, om ej flera, till härens underhåll. För tillfället stannade man dock vid att söka närmare upplysningar från alla vederbörande på stället och i embetsverken.

Sedermera återkom frågan vid flera tillfällen, och slutligen den 29 Juli 1665 beslöt rådets flertal krigets företagande. Per Brahe, Gustaf Bonde, Bengt Oxenenstierna och till en del äfven Nils Brahe hade förklarat sig emot kriget, men för detsamma röstade icke blott De la Gardie och hans vänner samt de alltid krigiskt sinnade Wrangel, Tott och Bengt Horn, utan äfven enkedrottningen samt Sten Bielke, Björnklou och Rålamb, hvilka eljest sällan förenade sig med De la Gardie.

Utförandet öfverlemnades åt *Wrangel*, men gick långsamt och trögt, i följd af den ständigt rådande penningebristen. Väl började trupperne samlas i Tyskland i Oktober, men de, som skulle öfverföras från Sverige, blefvo ej färdiga före vinterns början, och då Wrangel mot slutet af året ville sätta de pomerska regementena i rörelse, kunde det ej ske af brist på penningar. Tillika blefvo de diplomatiska förhållandena allt mera invecklade. Man hade hoppats kunna afböja kejsarens och tyska rikets inblandning i striden samt under tiden erhålla subsidier både af Frankrike och England; man ansåg sig säker mot Danmark genom dess deltagande i det svensk-engelska förbundet, och man trodde, att den beskickning, ryske czaren lofvat sända till Stockholm, skulle medföra anbud om slutlig förlikning. Men intet af allt detta inträffade.

I Maj 1665 hade *Otto Vilhelm Königsmarck*, en son till fältmarskalken, blifvit med ett lysande följe skickad till Frankrike såsom utomordentligt sändebud för att söka å nyo bringa å bane den hemliga öfverenskommelse, som blifvit ingången genom Tott, men hvilken franska regeringen upphäft genom Terlon, samt återfå de i densamma utlofvade subsidierna. Några sådana ville dock den franska regeringen icke medgifva, utan under vilkor att Sverige verksamt deltoge i kriget. Samma fordran framstäldes ock från Englands sida, och då Frankrike i Februari 1666 förklarade England krig, kunde svenska regeringen icke längre med båda de krigförande makterna stå i underhandling om hjelptrupper och subsidier. Från England erbjödos 400,000 rdr,

men endast under vilkor att svenska hären från Bremen inryckte i Holland, och till ett så vågadt steg, som skulle bringa Sverige i öppet krig mot både Nederländerna och Frankrike, möjligen äfven mot Brandenburg och andra tyska stater, kunde regeringen i Stockholm ej förmå sig. Den hyste nu sådan farhåga att blifva invecklad i ett vidt utseende krig, att den till och med fränträdde det redan beslutade företaget mot Bremen. Just som Wrangel i början af året 1666 ändtligen var färdig att anträda tåget mot denna stad, fick han befallning att stanna och hellre försöka alla andra medel än skrida till öppen fiendtlighet. I slutet af Mars upprepades denna befallning, och regeringen samtyckte till underhandling med Bremen, äfven om frågan rörande dess egenskap af fri riksstad, som varit sjelfva anledningen till företaget, skulle lemnas oafgjord.

Under tiden sökte man på flera håll vinna underhållspenningar, utan att behöfva inlåta sig i öppet krig. Svenska regeringen erbjöd sig att för Englands räkning stå rustad och på detta sätt hindra Danmark från att hjelpa den nederländska republiken, hvilket väl till namnet ej vore ett öppet krig, men dock föga skilde sig derifrån och således borde berättiga till de utlofvade subsidierna. Kort efteråt gaf man icke desto mindre Englands fiende Frankrike förhoppning om deltagande i dess planer mot spanska Nederländerna, meddelade franska sändebudet de hemliga artiklarna i fördraget med England och uppgjorde förslag till en traktat med Holland, medan man tillika, ungefär vid samma tid, visade sig benägen att ingå i förbund med Österrike och Spanien, om ett förslag härom gjordes från dessa makter. En så vacklande och tvetydig politik, der subsidierna alltid voro hufvudsaken och man likasom utbjöd sig att köpas af den mestbjudande, kunde naturligtvis hvarken väcka aktning eller förtroende. Sveriges krigiska anseende var dock ännu sådant, att ingen af de öfriga makterna ville låta det komma till en öppen brytning, utan, hvar från sin sida, sökte stärka sitt inflytande inom regeringen och rådet.

Detta var nu med afseende å förhållandena till utländska makter söndradt i tvänne partier, af hvilka det ena yrkade en närmare anslutning till England samt ett förbund med Österrike och Spanien, medan det andra ville stå fast vid den gamla förbindelsen med Frankrike. *Wrangel* önskade få förena sig med den krigiske biskopen af Münster, som med en värfvad här infallit i Holland, hvilket nu var i förbund med Frankrike, hvadan ett sådant steg skulle ledt till en brytning med detta rike, och inom rådet talade *Sten Bielke* och *Nils Brahe* för ett förbund med Österrike, vid hvilket Sverige skulle stödja sig efter brytningen med Frankrike. Äfven *Per Brahe* yttrade sig i samma syftning, och Matthias Palbitzky fick befallning att såsom svenskt sändebud afgå till Wien. Vid underrättelsen om dessa den svenska regeringens förehafvanden skickade Ludvig XIV en af sina skickligaste diplomater, markisen af Pomponne, såsom utomordentligt sändebud till Stockholm i början af året 1666, för att söka vinna

Sveriges medverkan att tvinga England till fred och, om möjligt, förmå svenskarne att anfalla biskopen af Münster i stället att med honom förena sig. Genom Pomponnes verksamhet blef nu söndringen inom rådet ännu större än förut. Det engelska partiet hade der ännu fram på våren en viss öfvervigt och man förde ett högt språk mot Danmark; men sedan Ludvig XIV förklarat att, derest svenskarne anföllo Danmark, skulle han med all sin makt försvara det; sedan holländarne erbjudit upprättelse och subsidier, om Sverige ville i kriget förena sig med dem eller åtminstone afgifva en mot England riktad förklaring, och sedan biskopen af Münster mot slutet af April ingått fred med Holland, fick vid sommarens början det franska partiet åter öfverhand inom svenska rådet. *De la Gardie*, understödd i synnerhet af *Tott*, som ifrigt yrkade, att Sverige skulle förena sina stridskrafter med Frankrikes och i sådant fall hoppades få befälet öfver de svenska hjelptrupperna, hade nu en afgjord öfvervigt. Svenska regeringen förklarade, att den ville bemedla fred och, om denna bemedling ej lyckades, ställa sig på dens sida, som icke förkastade billiga vilkor, samt afgaf, med afseende å den osäkra ställningen till Ryssland, ett bestämdt löfte att icke anfalla Danmark. Slutligen, den 17 Juli, utfärdade regeringen en formlig neutralitetsförklaring för kriget mellan England och Holland. Den tog sålunda visserligen icke bestämdt parti för någondera af de krigförande makterna, men det franska sändebudet hade dock vunnit sitt hufvudsakliga syfte att hindra svenska regeringen från en närmare anslutning till England, Österrike och Spanien. Pomponnes bref från denna tid vittna likväl, att han icke hyste någon synnerligen hög tanke om de styrande i Sverige. »Jag har», skrifver han bland annat, »ytterst svårt att förstå svenskarnes förfarande. Jag har sett dem under tusen olika skepnader och har ofta icke kunnat afhålla mig från att jemföra dem med Proteus i fabeln.»

Emellertid, efter allt detta vacklande, skulle kriget mot Bremen nu på allvar begynna. Wrangel ryckte med en välrustad här af 10,000 man i Juli 1666 mot staden och stod i början af Augusti på endast ett muskötskotts afstånd från stadens utanverk; men nu uppdrog kejsaren åt kurfursten af Brandenburg och hertigarne af Lüneburg att ställa saken till rätta, och så ingicks ett förbund mellan Holland, Danmark, Brandenburg och Lüneburg till Bremens skydd, hvarjemte underrättelse kom, att kejsaren gifvit tolf rytteriregementen befallning att från Schlesien sätta sig i rörelse till rikstruppernas förstärkning, samt att Holland äfven ämnade låta några tusen man stöta till dem. Allt detta verkade derhän, att, sedan bremarne erbjudit att låta sitt anspråk på stadens förklarande för fri riksstad tills vidare hvila, så afslöts i Habenhausen den 15 November 1666 ett fördrag, hvarigenom Bremen visserligen förbehöll sig sin egenskap af kejserlig fri riksstad, men förband sig att intill år 1700 icke sända ombud till tyska riksdagen och ej heller i sina afhandlingar med svenska regeringen eller i offentliga handlingar, som utfärdades inom hertigdömet, begagna denna titel.

Så slutade det bremiska kriget. Det hade kostat Sverige öfver 2 millioner rdr utan att medföra ringaste fördel. Tvärt om hade Sverige i följd deraf vid flera tillfällen varit nära att råka i ganska brydsamma förvecklingar, och dess penningeställning blef genom kostnaderna för detta krig, hvilka ytterligare ökades derigenom att de värfvade trupperna ej afskedades förr än i slutet af året 1668, bragt i sådan oreda, att denna slutligen blef ohjelplig.

Wrangels här, hvilken, såsom nyss nämndes, äfven efter bremiska krigets slut hölls tillsammans, utgjorde i förening med härförarens stora krigarerykte ett ögonmärke för de nu om svenska regeringens vänskap täflande makterna. Frankrike ville vinna denna här för sina planer mot spanska Nederländerna, kejsaren åter ville använda den mot Frankrike. England ville hålla den qvar såsom en hotelse mot Holland, hvilket åter af samma skäl önskade se den med det snaraste aflägsnad från sitt grannskap. Också bibehöll svenska regeringen densamma såsom ett lockbete åt den mestbjudande, och Nils Brahe yttrade öppet i rådet: »Låtom oss göra såsom köpmän, hvilka söka sin vinning. Traktom efter de vilkor, som kunna vara fördelaktigast, såsom att få penningar nog och ej göra annat derför än att sitta stilla, dock så, att vi hafva våra trupper, såsom de nu stå, tillreds för alla händelser.» Denna subsidie-politik tycktes till en början vara rätt lofvande. Under de första dagarna af November 1666 erhöllos 50,000 rdr, hvilka Ludvig XIV sände såsom förskott, i händelse ett närmare förbund komme till stånd mellan båda makterna, eller i annat fall såsom lån, och den 19 November lofvade han, på svenska regeringens begäran, att öka denna summa med nya 50,000 rdr. Under samma månad kommo äfven från England 100,000 rdr, hvilka Carl II låtit utbetala till svenska regeringen, såsom det hette, »till lättnad i de svårigheter, som på alla sidor omgåfvo riket».

England hade sålunda vid detta tillfälle öfverbjudit Frankrike, helst de af Ludvig XIV senare utofvade 50,000 rdr aldrig utföllo, och Björnklou, som stod i spetsen för de ledamöter af rådet, hvilka hade att underhandla med Pomponne, förklarade äfven att det af denne föreslagna förbund syntes misstänkt. Det såg ut som om Frankrike ville begagna Sverige endast till befordrande af sina egna fördelar, och genom det föreslagna förbundet skulle riket lätt komma i misshälligheter icke allenast med Österrike och Spanien, utan äfven med England, Holland och Danmark, möjligen med hela tyska riket. Franska regeringen hade visserligen erbjudit sin medverkan att bringa staden Bremen omedelbart under svensk lydnad; men det var intet billigt förhållande mellan denna vinst och den, som skulle tillfalla Frankrike genom eröfringen af spanska Nederländerna. Dessa åsigter gjorde sig ock gällande inom rådet, och rikskanslern, som fortfarande ifrade för ett närmare förbund med Frankrike samt mot slutet af året 1666 redan med Pomponne uppgjort vilkoren för ett sådant, måste återtaga dem

och med detsamma se den öfvervigt, han under de senare åren i allmänhet haft inom styrelsen, mer och mer öfvergå till motpartiet. Dock fortgick under hela året 1667 inom svenska rådet striden om ett förbund antingen med Frankrike eller med Österrike och England.

I början af året hade från kejsaren kommit ett särskildt sändebud, med begäran om Sveriges bistånd mot Frankrikes förmodade anfall mot spanska Nederländerna, och sedan franska regeringen vägrat sin medverkan till upphäfvandet af de för Holland fördelaktiga handelsfördrag, som blifvit afslutade under Carl Gustafs krig, vände sig svenska regeringen till England samt erhöll löfte, att det icke skulle afsluta fred med Holland förr, än Sveriges fordringar voro uppfylda. Sedermera ingicks ock, sedan svenska regeringen frånträdt några bland sina fordringar, den 18 Juli 1667 i Haag en konvention, genom hvilken elucidationstraktaten upphäfdes och Holland utfäste sig att ersätta afrikanska kompaniet förlusten af Cabo Corso med 140,000 rdr. Tre dagar derefter slöts under svensk bemedling fred mellan England och Holland i Breda.

Emellertid inbröt under sommaren 1667 en fransk här i spanska Nederländerna, och svenska regeringen blef nu så mycket ifrigare ansatt från Spanien och dess bundsförvandter, å ena, samt från Frankrike, å andra sidan, att bestämdt förklara sig för endera. I Oktober fick fältmarskalken grefve *Christofer Dohna*, som varit en af de svenske medlarne vid freden i Breda och sedermera stannat i Nederländerna, befallning att med afseende å kriget derstädes ingå ett fördrag med England samt att underhandla med Österrikes och Spaniens sändebud om en närmare förbindelse, af samma anledning; men tillika yrkade Pomponne på ett bestämdt antagande af sitt uppgjorda förslag till ett förbundsfördrag med Frankrike. Efter flera öfverläggningar med honom hade rikskanslern låtit uppsätta ett sådant förslag, hvilket han i början af December framlade inför rådet och hvaraf framkallades den häftiga tvist mellan honom, å ena sidan, samt Bielke, Björnklou, Rålamb och Knut Kurck, å den andra, hvilken vi här ofvan omtalat. Den väckte största uppseende så inom som utom landet, emedan De la Gardies öfvervigt derigenom blef bruten och med detsamma äfven det franska inflytandet inom styrelsen, samt tillika, då rikskanslerns motståndare nu slöto sig närmare tillsammans och blefvo de ledande inom rådet, detta fick öfvertaget öfver regeringen.

De la Gardies nederlag vid detta tillfälle gick också den franske ambassadören mycket till sinnes. I berättelserna till sin regering framställer han emellertid rikskanslerns minskade inflytande såsom väsentligen vålladt af honom sjelf. »Hans långa och ofta upprepade resor till landet», heter det bland annat i dessa berättelser, »hafva tvingat rådsherrarne att icke afvakta hans närvaro för behandlingen af förekommande ärenden och hafva sedermera vant dem att bestämma sina åsigter utan att lämpa dem efter hans. Visserligen har hittills ingen ange-

lägenhet kunnat afgöras utan honom, emedan de öfrige icke äro nog starke att ensamme fatta beslut, men sedan de befästat sig i sina meningar under hans frånvaro, förändra de dem icke vid hans återkomst. Sålunda uppstår af denna strid mellan hans egna rådslag och dem, han vid sin återkomst finner vara fattade af sina embetsbröder, ingenting annat än en långvarig obeslutsamhet. Ännu skulle han kunna blifva den herrskande, om han ville åt ärendena egna den ihärdighet, som hans anseende och hans embete kräfva, ty säkerligen är han, lika mycket genom snille som genom stor duglighet, förenad med fördelaktiga naturliga egenskaper, vida upphöjd öfver alla andra vid detta hof; men ända till dess han ådagalägger större fasthet i sina rådslag och större trägenhet i ärendenas behandling, skola de svårligen åter komma helt och hållet i hans händer.»

Äfven vid detta tillfälle, då tvistens skärpa bort öfvertyga honom, att hela hans inflytande stod på spel, mötte De la Gardie sina motståndare visserligen med skarpa ord, men, i stället att genom ökad ihärdighet hålla dem stången, vek han undan och tillbragte två hela månader i sitt grefskap, just medan de vigtigaste frågorna i afseende på förhållandet till utrikes makter skulle afgöras.

England och Holland hade den 13 Januari 1668 i Haag ingått ett fördrag, hvarigenom de förbundit sig till väpnad bemedling mellan Frankrike och Spanien, hvilket fördrag fick namn af »tripel-alliansen», emedan båda de förbundna makterna förutsatte Sveriges deltagande deri. Detta inträffade ock, ehuru först flera månader efteråt, emedan svenska regeringen, såsom vanligt, fordrade subsidier, hvilka skulle erläggas af Spanien, såsom den makt till hvars fördel förbundet ingicks; men spanska staten ansågs såsom osäker betalare och svenska regeringen begärde derför, att de båda sjömakterna skulle gifva sin försäkran om subsidiernas riktiga utfallande, hvilket åter dessa makter undandrogo sig, emedan äfven de hyste föga förtroende till spanska regeringens förmåga att betala. Denna fråga förekom i rådet under rikskanslerns frånvaro i Mars och April 1668, och i början af April fick Dohna befallning att å svenska regeringens vägnar underteckna fördraget, hvilket ock skedde i London den 25 April. Tre dagar förut hade emellertid fred blifvit i Aachen afslutad mellan Frankrike och Spanien, hvartill Sveriges väntade biträde till det mellan sjömakterna ingångna förbundet icke så litet bidragit, emedan Ludvig XIV visat sig färdig att förkasta dessas vilkor och fortsätta kriget, men af sina ministrars föreställningar om faran att möta den svenska i beredskap stående hären under en fältherre, sådan som Wrangel, förmåddes härifrån afstå.

Den 18 April 1668 hade ock ett förslag till förbund med Spanien blifvit uppsatt, hvarigenom denna makt lofvade att ensam eller gemensamt med sina bundsförvandter utbetala den summa, som af svenska regeringen blifvit fordrad, samt att äfven efter freden gifva Sverige årliga subsidier. Äfven med kejsaren ingicks nu, den 29 April, ett förbund, hvarom fråga länge varit väckt. Sverige utfäste sig att lemna

4,000 man hjelptrupper emot 100,000 rdr årligen i fredstid, och kejserlige ministern i Stockholm Basserode förband sig tillika att söka utverka kejsarens bifall till erläggande af 150,000 rdr årligen i fredstid samt öka underhållspenningarna i förhållande till en ökad truppstyrka.

Sedan svenska regeringen sålunda biträdt det mot Frankrike riktade förbundet, lemnade Pomponne Sverige, och detta hade nu brutit med sin mångåriga bundsförvandt Frankrike. Med rikskanslern fortfor dock franska regeringen att bibehålla en nära förbindelse, men denne var nu ej längre den ledande inom styrelsen. Emellertid hade sålunda en fullständig förändring inträdt i Sveriges utrikes politik så väl som i förhållandet mellan partierna inom rådet, der De la Gardie under större delen af tiden mellan 1664 och 1668 årens riksdagar haft en mer eller mindre afgjord öfvervigt, men nu förlorat densamma. Man afbidade ock från alla håll med spänd väntan huru förhållandena skulle utveckla sig under den nu snart förestående riksdagen, hvilken af många motsågs med icke liten oro.

Riksdagen 1668.

Enligt 1660 års regeringsform skulle riksens ständer sammankomma hvart tredje år, hvilken föreskrift man iakttagit på det sätt, att riksdagskallelse blifvit utfärdad, innan det tredje året förflutit, sedan ständerna varit samlade. Så hade den 27 November 1663 kallelse blifvit utfärdad till 1664 års riksdag, och så kallades också nu, den 13 December 1667, ständerna att sammanträda i Stockholm den 1 Juni 1668. Till landtmarskalk utsågs *Johan Gyllenstierna*, som blifvit hofkansler efter Björnklou, när denne inkommit i rådet, och som nu erhöll landtmarskalksstafven af samma skäl, som äfven vid senare tillfällen gjort sig gällande — att derigenom tysta en besvärlig oppositionsman. Från erkebiskopen inkom till rådet en skrifvelse, hvari han, nu 95 år gammal, gjorde sin ursäkt för att han ej kunde infinna sig vid riksdagen samt förbehöll åt presteståndet rättigheten att sjelf välja sin ordförande. Framställningen mötte betänkligheter i rådet, emedan den främste bland närvarande biskopar vanligen betraktats såsom sjelfskrifven talman i erkebiskopens frånvaro. Talmansplatsen skulle således äfven under denna riksdag komma att utöfvas af Samuel Enander såsom biskop i Linköping, men ännu den 9 Juni hade han ej vid riksdagen infunnit sig och ståndet önskade helst att icke vidare få i honom sin ordförande, hvartill ett särskildt skäl äfven fans deri, att han fått inträde å riddarhuset och således numera tillhörde ett annat stånd än det, hvars talman han skulle blifva. Frågan lemnades i rådet tills vidare oafgjord, men biskopen i Strengnäs *Emporagrius*, som börjat att föra ordet, fortfor äfven sedermera dermed och var sålunda under denna riksdag preseståndets talman, utan att dertill hafva blifvit utnämnd af regeringen eller vald af ståndet. Sekreteraren i reduktionskollegium, stadssekreteraren i Stockholm, *Olof Thegner*, var talman för

borgareståndet och en icke namngifven »lång stor bonde från Vestergötland» för bondeståndet.

Den 10 Juni voro samtliga ståndens utskott kallade till rådet, der de mottogos af rikskanslern med lyckönskningar till riksdagens början och med underrättelse, att, då riksskattmästareembetet var ledigt och regeringen måste vara fulltalig, innan något kunde med ständerna förhandlas, så ämnade rådet följande dag »genom ordentligt och vanligt voterande söka utse den, som beqvämligast kunde vara till detta embete, att ständerna sedermera må sekundera kongl. maj:t till verkets belycksaligande; önskandes, att den finnas måtte, som med samtliga ständernas bifall till en så hög befattning kunde antagas».

Valet företogs ock i början af följande dagens rådssammanträde, och vi hafva förut berättat, huru det genom De la Gardies tillgöranden utföll så, att ehuru hufvudmannen för De la Gardies motparti Sten Bielke alltsedan Gustaf Bondes död haft mesta utsigterna att blifva hans efterträdare, blef han dock nu förbigången. Seved Bååt erhöll nemligen 14 röster, Sten Bielke 12 samt Göran Fleming 2, och sålunda var *Seved Bååt* af rådet vald till riksskattmästare, hvilket val äfven af samtliga riksstånden godkändes.

Under öfverläggningarna å riddarhuset om stadfästelse å riksskattmästarevalet hade emellertid en fråga uppstått, som föranledde från adeln en nästan hotande framställning till regeringen. Man hade nemligen å riddarhuset anmärkt, att genom landshöfdingen Gustaf Sparres utnämnande till riksråd hade, i strid mot regeringsformens föreskrift, mera än tre medlemmar af samma slägt kommit att samtidigt ega plats i rådet. I anledning häraf beslöts, på tredje klassens framställning, en skrifvelse till regeringen, med begäran att »kongl. maj:t täcktes regeringsformen under sitt kungl. skydd och försvar hålla och hvarken i denna eller annan måtto något admittera, som dermed ej enligt vore». Vidare begärde adeln, i anseende till det ökade antalet af ståndets medlemmar — mer än 120 nya adelsmän hade nemligen sedan Carl Gustafs död blifvit introducerade — att inga embeten måtte indragas, samt tillkännagaf slutligen sin önskan, att ingen måtte skiljas från sin tjenst, »utan för brott och vigtiga orsaker», och att de, som blifvit »underkastade någon förändring i detta afseende, måtte åter blifva med nådig befordran ihågkomna».

Regeringens svar var lika undfallande nu, som det varit å adelns framställningar under den näst föregående riksdagen. Man medgaf, att regeringsformen kunde synas vara öfverträdd genom Gustaf Sparres utnämning till riksråd, emedan fyra medlemmar af denna slägt nu på en gång sutto i rådet; men dels vore syftemålet med detta förbehåll i regeringsformen så till vida ej förfeladt, som en af de fyra alltjemt voro frånvarande [1]), dels voro riksrådet Gustaf Sparres förtjenster stora

[1]) Riksrådet Erik Sparre var nemligen nu president i Åbo hofrätt. De öfriga riksråden af Sparreslägten vore Axel Sparre, öfverståthållare i Stockholm, Per Sparre, tjenstgörande i kansliet, samt det senast utnämnda riksrådet Gustaf Sparre.

och han en man, till hvilken adeln kunde hysa förtroende. För öfrigt kunde ståndet vara öfvertygadt, att regeringen och rådet skulle veta vaka öfver regeringsformens helgd. Hvad beträffade framställningen derom, att inga tjenster måtte indragas, så skulle kongl. maj:t visserligen gerna se, om alla tjenster kunde bibehållas för adelns skull, »på hvars nit och trohet kongl. maj:t sig alldeles stödjer»; men statsverket tillåter det icke, och »lärer adeln konsiderera, att ej staten må vidare sträckas, än den kan hafva bestånd». Angående personers skiljande från tjenster, funne kongl. maj:t billigt, att den, som fruktade någon förändring med sin tjenst, må söka laga rättvisa; men kongl. maj:t kunde ej med laga dom mot alla förfara eller vid förändringar med tjensterna sina skäl upptäcka, och kunde sjelf bäst pröfva hvars och ens duglighet, så att ej dess tjenst skulle lida men, äfvensom månget fel kunde hos tjenstemän förelöpa, hvilket kongl. maj:t hellre ville med nådigt afsked än med sträng rättvisa bestraffa. Hvad slutligen dem beträffade, som verkligen blifvit skilda från sina tjenster, och att de måtte åter ihågkommas, så ville, om de namngåfves, kongl. maj:t säga skälen till deras afskedande och »ännu taga dem i nådig konsideration». Detta regeringens svar liknade, såsom man finner, snarare en ursäkt än en tillrättavisning och vittnar, huru väl regeringen och rådet funno sig behöfva adelns stöd.

Den 17 Juni voro regeringen, rådet och ständerna samlade på rikssalen att mottaga den kungliga propositionen, hvilken efter ett prydligt tal af rikskanslern upplästes och innehöll en utförlig framställning af förhållandena till utländska makter, jemte en berättelse om hvad i afseende å den inre styrelsen och förvaltningen blifvit tillgjordt sedan nästföregående riksdag, samt slutade med en anmodan till ständerna »om tidig och redobogen undsättning, så af folk genom utskrifning som af några andra nödvändigheter», till att ersätta den afgång i trupper och medel, som förorsakats af två krigsrustningar och en mängd beskickningar.

Landtmarskalken svarade med ett ståtligt tal och mycket ordande om de gamla göters mannamod, om Gustaf Adolfs och om Carl Gustafs bragder; Emporagrius drog fram det ena bibelspråket efter det andra; Thegner yttrade sig, å borgareståndets vägnar, mera kort samt slöt »med underdånig rekommendation för sitt stånd till all skälig förkofring» och slutligen talade äfven bonden, men kunde icke väl höras, »kan ock hans tal icke stort hafva haft att innebära», heter det i adelns protokoll.

I en »biproposition», som afgafs den 30 Juni, ingick regeringen i en närmare uppgift å de nya bevillningar, hvilka ansågos erforderliga. Man begärde dels återinförandet af den vid 1664 års riksdag afskaffade stämplade pappersafgiften, dels en hjelp i byggnadsvirke och dagsverken till slottsbyggnadernas förbättrande, dels ock ett bidrag till kostnaderna för en kanalanläggning vid Södertelje; men endast adeln beviljade någon hjelp till slotten och till Södertelje kanal. De ofrälse

stånden åter afslogo samteliga framställningarna, under hänvisning till reduktionen, såsom säkraste medlet att fylla rikets behof.

Numera behandlades emellertid reduktionen icke såsom en allmän fråga, utan såsom en ståndsfråga för adeln, hvilken alla dermed samband egande ärenden ensamt meddelades. Regeringen föreslog adeln att inlösa de s. k. obetalta räntorna, hvarmed förstods sådana räntor, som vid kronogodsens afyttring icke blifvit tagna i beräkning, hvarvid regeringen påminde ståndet om den svåra efterräkning, som framdeles kunde uppstå, i händelse dessa räntor icke löstes. Framställningen afslogs, men ännu innan 20 år voro förflutna, träffades de förryttrade kronogodsens innehafvare af sådana efterräkningar just för dessa räntor, att det blef mångens undergång. Försök gjordes nu äfven att få slut på reduktionen, och i förslaget till ständernas biafsked infördes också, att adeln önskade, det reduktionen ej måtte utsträckas öfver två, högst tre år. Detta utgick likväl, på begäran af preste- och bondestånden, som anmärkte, att de ej fått del af de ärenden, hvilka rörde reduktionen.

Till ständernas sekreta utskott, hvars ledamöter vid denna riksdag så väl som vid de två nästföregående utsågos af ständerna sjelfva, aflät regeringen den 8 Juli sin »sekreta proposition», hvilka egentligen skulle röra förhållandena till utländska makter, men som efter hand börjat äfven upptaga allt flera inrikes ärenden af mera grannlaga beskaffenhet. Främst bland dessa stod nu frågan om tiden för konungens myndigblifvande, hvilken hvarken var i regeringsformen eller i Carl Gustafs testamente bestämd, hvarföre regeringen ville sjelf väcka denna fråga hellre än att förekommas af ständerna. Man antog i allmänhet, att Carl XI:s minderårighet icke skulle räcka längre än Gustaf Adolfs och således upphöra, när han fylde sitt sjuttonde år, men då, enligt regeringsformens föreskrift, en ny riksdag borde före den tiden sammankomma, uppsköto ständerna att i denna fråga fatta något beslut. Deremot gjordes inom sekreta utskottet rätt allvarsamma anmärkningar mot sättet, huru konungens uppfostran blifvit vårdad, och i sitt svar å sekreta propositionen anhöll utskottet å ständernas vägnar, att de personer, som dervid användas, måtte för framtiden utses efter ständernas hörande, från hvilken begäran utskottet först efter många öfverläggningar mellan det och rådet kunde förmås att afstå.

Vidare föreslog regeringen i sekreta propositionen flera rätt stränga åtgärder i afseende å drottning Christina, såsom att hon icke vidare borde tillåtas inkomma i riket, utan man skulle erbjuda henne till vistelseort någon obefästad plats inom Sveriges tyska besittningar samt söka öfvertala henne till att afstå sina underhållsländer mot en viss årlig summa. Utskottet inskränkte sig dock att uttrycka en önskan, det Christina måtte godvilligt samtycka till hvad regeringen föreslagit, och tillstyrkte, att hon måtte få behålla sina underhållsländer enligt den öfverenskommelse, som år 1654 blifvit träffad.

I afseende å sekreta propositionens innehåll i öfrigt lemnade utskottet den yttre politiken till regeringens omvårdnad, men uttryckte

dock sin öfvervägande benägenhet för en fredlig statskonst; uttalade sin önskan, att den bremiska hären måtte upplösas och riksmarsken kallas tillbaka; påminte, att inga gods i de eröfrade landskapen måtte från kronan afhändas; ansåg att de från Danmark eröfrade landskapens närmare införlifvande med det öfriga Sverige borde anstå till konungens myndigblifvande, samt förklarade sig icke kunna något besluta om den hjelp, som i sekreta propositionen var begärd i händelse af infallande krig, utan hemstälde denna fråga till ständerna, som beviljade den äskade hjelpen.

Riksdagens förhandlingar i öfrigt synas, åtminstone till sina resultat, af riksdagsbeslutet, ehuru dessa resultat visserligen icke vunnos utan flera strider inom och mellan stånden samt många öfverläggningar mellan regeringen, rådet och ständernas utskott. Det begynner, såsom vanligt, med tacksägelser för regeringens vård om rikets så yttre som inre angelägenheter. Det nya religionsplakatet godkändes, med tillägg att den bekännare af en främmande lära, som, i riket bosatt och naturaliserad, ej uppfödt sina barn i landets religion, skulle förlora all medborgarerätt, äfven för sin egen person. Ett af en särskild kommission utarbetadt, af regeringen gilladt förslag till sjölag blef likaledes af ständerna godkändt. Som kongl. maj:t hade »uppvist prof af en stadga öfver eder och sabbatsbrott, en vexelrätt, en förändring om hamneskrå, en öfver intressena, en annan öfver mått, mål och vigt, så hade ständerna dem öfversett och pröfvade nödigt, att så väl de, som redan häraf voro färdiga, som de, hvilka än borde ställas i mera fullkomlighet, måtte, så snart de, med iakttagande af gjorda påminnelser, kunde af trycket utgå och påbudne blifva, för laga stadgar aktas och hållas». Särskildt önskades, att räntan måtte kunna ytterligare sänkas från 8 till 6 procent. Ständerna tackade för visad omvårdnad om handel och handtverk samt hemstälde till regeringens skön att framgent gifva eller förbättra privilegier, men önskade att sådana hellre måtte fästas vid orter än vid personer, och att, intill dess de privilegierade fabrikerna kunde komma derhän, att de uppfylde landets behof af varor, stora sjötullen måtte nedsättas för de varor, som måste utifrån införskrifvas. Vidare lofvade ständerna att, i enlighet med utfärdadt kungligt påbud, meddela underrättelse om befintliga fornlemningar samt att dem på bästa sätt vidmakthålla och iståndsätta; »men som allt detta, med hvad mera vid denna och förra riksdagar till hämmande af öfverflöd i drägter, bröllop, barnsöl och begrafningar är vordet belefvadt och nu med nödiga påminnelser förbättradt, skulle blifva fåfängt utan en allvarsam exekution», så begärdes, att den exekutionsstadga, som var uppsatt, måtte enligt gjorda påminnelser blifva »fullfärdig» och derpå så väl den som genom den de andra författningarna blifva bragta i utöfning. Lagens och kyrkoordningens revision skulle, med förbehåll att den ej finge utsträckas till konungabalken och andra ständernas beslut, nu få företagas af personer, dem kongl. maj:t täcktes utse. Hvad nytt kunde blifva författadt skulle uppsättas för sig och det

gamla blifvit orördt tills man framdeles kunde besluta huru det ena med det andra måtte sammanfogas, och ehuru de ordningar, som blifvit ständerna förelagda och anginge särskilda delar af lagen, blifvit till detta allmänna arbete uppskjutna, hade dock adeln funnit godt att för sig antaga den nu uppsatta förmyndareordningen, under det borgerskapet, så vidt det ej med särskilda ordningar var försedt, begärde att få bruka den förmyndareordning, som under det föregående året blifvit Stockholms stad förunnad, samt presterskapet att få bruka den ena eller den andra, efter som det bodde i stad eller på landet — alltsammans till dess lagens revision blifvit bragt till ända och alla enahanda ordning undergifna.

För att göra hären fulltalig beviljade ständerna två utskrifningar för åren 1669 och 1670 samt i nödfall en tredje för 1671, i likhet med dem, som under de förlidna åren varit medgifna. I händelse af krig under något af de följande åren, lofvades, såsom krigshjelp, af adeln halfparten af den, som komme att erläggas af krono- och skattehemman; af presterskapet 2 tunnor spanmål eller motsvarande penningebelopp, efter 9 mark silfvermynt för tunnan, af hvarje 64 mantal inom församlingarna; af borgerskapet i likhet med den vid senaste riksdagen utlofvade krigshjelpen, samt af allmogen 15 mark s. m. af hvarje hel gård och i förhållande härtill af hvarje halft eller fjerdedels hemman. Slutligen stadfästades hvad med ständernas sekreta utskott var afslutadt samt särskildt uppsatt och underskrifvet.

I afseende å banken fattades vid denna riksdag det vigtiga beslutet att taga den under ständernas förvaltning, enligt hvad vi blifva i tillfälle att närmare visa i berättelsen om bank- och myntväsendets utveckling under förmyndarestyrelsen.

Den 22 September, då riksdagsbeslutet, äfven upptagande hvad med hänseende till banken blifvit beslutadt, är dateradt, voro regeringen, rådet och ständerna samlade i rikssalen, der beslutet upplästes samt embetsed aflades så väl af Seved Bååt såsom riksskattmästare som af de sedan sista riksdagen utnämnda riksråd. Dock voro stånden ännu några dagar tillsammans för handläggning af hvar sina särskilda angelägenheter. Bland annat gjorde preseståndet hos rikskanslern en anhållan, att »kongl. maj:t hädanefter ej måtte så lätteligen tro hvad ondt mot någon af dem säges», utan lemna tillfälle till en och hvar att försvara sig, äfvensom ståndet tillika uttryckte en önskan, att lediga biskopsembeten ej måtte tillsättas utan biskoparnes hörande. Kanslern svarade, att, hvad beträffade förra delen af ståndets framställning, visste han ej något vara händt, hvaröfver det kunde beklaga sig, och, hvad anginge den senare delen, skulle dermed förblifva såsom tillförene.

De särskilda ståndens besvär voro ganska vidlyftiga, men förete föga af intresse. De angingo, såsom vanligt, hufvudsakligen bristfälligheter i lagskipningen, skrå- eller annat privilegietvång på handel och näringar, ingrepp i privilegier, klagomål öfver nya eller ökade tullaf-

gifter eller tullarrenden, myntförändringar med mera. På allt detta svarades, likaledes såsom vanligt, dels med tillrättavisning af obehöriga klagomål, dels med löften att afhjelpa hvad som borde och kunde afhjelpas.

Bland *adelns* besvär förtjenar anmärkas, att skånska adeln önskade blifva bibehållen vid sina förut egande fri- och rättigheter, hvaribland att sjelf låta exequera sina fångar, sedan de blifvit i laga ordning dömde, hvaruti generalguvernören velat dem förhindra genom att göra sådant beroende af sin stadfästelse å den fälda domen. Häri gaf regeringen adeln rätt. Vidare anmärkte adeln i sin helhet, med hänseende till injurie-processer, att om en ofrälse förolämpat en adelsman, kunde han ej dömas annat än efter vanlig svensk lag, hvaruti »ingen åtskilnad mellan frälse och ofrälse i slika mål finnes, hvilket dock, i betraktande af privilegierna, ett större straff, än lag säger, billigen meriterar», hvarföre adeln anhöll, att »kongl. maj:t behagade ridderskapet och adelns allernådigast med den förordning häröfver beneficera», som med privilegierna vore öfverensstämmande. Dertill svarades, att kongl. maj:t ej ansåg något häröfver behöfva förordnas, utom hvad som i lag och privilegier finnes stadgadt, »synnerligen efter kongl. maj:t intet skäl ser, hvarföre icke underrätterna ock skola vara förbundna till att i slika mål döma efter privilegierna så väl som lagen». — Ytterligare klagade adeln, att landshöfdingarne icke vistades inom sina län, hvilket besvarades med löfte, att de skulle blifva dertill strängeligen hållne. — Äfven begärde adeln, att konungens garde måtte bestå af adelsmän och att endast de, som i fäderneslandets tjenst eller, derest tillfälle härtill ej gifvits, i utländsk förvärfvat sig krigserfarenhet, måtte till officerstjenster befordras, hvilket upptogs såsom ett bevis på ståndets »devotion för konung och fädernesland», och lofvades, att kongl. maj:t ville vara betänkt på framtida verkställighet af hvad adeln i denna del föreslagit. — På adelns i dessa besvär upprepade önskan, att de, med hvilka någon förändring skett, måtte blifva framför andra åter ihågkomna, svarades, att en och hvar skulle komma i åtanke, »såsom han genom gjord tjenst eller eljest meriterat». — I det af adeln öfverklagade missbruk, att ofrälse personer, vid processioner eller andra samqväm, brukade adeliga titlar och ceremonier, lofvades rättelse. — På adelns önskan, att åtskilliga af framlidne konungen muntligen gifna löften om nådebevis måtte uppfyllas, svarades, att regeringen ej kunde anse sådana löften bindande, så framt de ej styrktes af kongl. bref eller vigtiga skäl talade derför.

Presterskapets besvär rörde, såsom vanligt, för det mesta religionsstadgarnes vidmakthållande, klagan öfver intrång i kyrkans och läroverkens rättigheter och inkomster o. s. v. Bland annat önskades, att fattiga kaplaner och prestenkor måtte befrias från all rotering och utskrifning, hvilket afslogs, likasom äfven en annan af presterskapet framstäld önskan att befrias från de inskränkningar i jagträtten, som ge-

nom utfärdade jagtordningar träffat presterskapet så väl som de ofrälse stånden i allmänhet.

Borgerskapet klagade, såsom vid flera föregående tillfällen, öfver bruksegares mer än lofligt eller billigt utsträckta handel så väl som öfver den, hvilken öfvades af Borås-boerne, andra städer till förfång; men hänvisades till gällande författningar och privilegier. På borgareståndets begäran, att det kort förut för Stockholms stad utfärdade plakat mot öfvervåld på gatorna måtte utsträckas äfven till de öfriga städerna, svarades, att sådant ej ansågs låta sig göra i anseende till olika förhållanden i särskilda orter.

Bondeståndet besvärade sig, bland mycket annat, öfver kronohemmans bortförlänande under kungsgårdar och bergsbruk, hvarigenom öfriga kronohemman blefve alldeles öde, förmedelst den stora tunga dem tryckte, hvarföre ståndet anhöll, att dessa bortförlänade hemman måtte igenlösas, derom regeringen lofvade draga försorg och »hoppades att allmogen emellertid, med afseende på rikets nödtorft, ej måtte draga sig undan de besvär, som den under kungsgårdar och bergsbruk varit van att undergå». För öfrigt klagades, såsom vanligt, öfver stegrade fordringar å dagsverken utöfver det lagliga antalet, och de klagande hänvisades, likaledes efter vanligheten, att vända sig till landshöfdingen, hvar i sin ort.

Riksdagen hade icke företett några häftiga strider, men dock en fortfarande söndring mellan riddarhusets tredje klass och de båda första, liksom mellan adeln och preseståndet, samt mellan adeln och bönderne. Vid flera tillfällen hade ock ständernas stigande så väl som regeringens aftagande myndighet röjt sig, äfvensom i allmänhet utskottens inflytande tilltagit, så att man stundom hörde i stånden klagas, att allt afgjordes i utskotten.

Hvad som äfven tydligen hade tilltagit var oron och missbelåtenheten inom landet, hvilket nu, såsom vanligt, gaf sig luft i politiska predikningar, motsvarande hvad den politiska tidningspressen i en senare tid blifvit. Så hette det i en predikan af kyrkoherden i Jakobs församling, magister Pontinus, visserligen om Israels folk, men med lätt begriplig hänsyftning, bland annat, att »ingen rätt gudsdyrkan fans i landet, ingen rättvisa. De höge straffades icke, de fattige fingo ingen hjelp. Det gafs åt de rika så mycket, som hundra fattige kunnat blifva hulpne med. Konungen uppföddes till att höra pukor och trummor och att göra skansar, men ej att lära känna rikets stat och sina intrader; han kunde sedan, såsom ett ungt lejon, komma att förderfva folk och land».

Det var i synnerhet mot adeln, dess i många hänseenden obilliga företrädesrättigheter, dess mer och mer stegrade anspråk, dess öfversitteri och äfven dess ständigt växande antal, som de öfriga samhällsklassernas missnöje var riktadt, och redan nu började hos dem en föreställning vinna insteg och allt mera tilltaga i styrka, att den unge

konungen, när han en gång komme att styra riket, skulle göra slut på detta adelsvälde och detta adelsöfvermod.

De inre förhållandena, 1668—1672.

Regeringen och rådet voro icke okunniga om att mycket missnöje var i landet rådande och hade derföre icke vågat af ständerna begära nya bevillningar, hvilket alltid var den ömtåligaste riksdagsfrågan. I följd häraf hade ock riksdagen aflupit vida mera lugnt, än man vågat hoppas, och regeringen visade sin belåtenhet häröfver mot *Johan Gyllenstierna*, hvilken såsom landtmarskalk ledt adelns öfverläggningar och dervid fullt motsvarat de förhoppningar man grundat på beräkningen att göra den förre oppositionsledaren till regeringens förtroendeman inom det stånd, der han förut så ofta uppträdt såsom regeringens vedersakare. Till belöning för sin senaste verksamhet blef han ock nu inkallad i rådet och erhöll förläning af gods i förbuden ort, »emedan regeringen åstundade utan dröjsmål för honom visa sin kungliga nåd och för tiden inga andra utvägar funnos att tillgå».

Den under ständernas sammanvaro undanskjutna frågan om statsverkets ordnande måste dock efter ridsdagens slut åter företagas och gjorde nu, som alltid, regeringen och rådet stort bryderi. Kort före riksdagens början hade denna fråga blifvit af en dertill utsedd kommission fullständigt utredd, men denna utredning var af sådan beskaffenhet och visade så bedröfliga förhållanden att man ej vågat låta ständerna få del deraf. Den afgafs af riksråden Seved Bååt, som kort derefter blef riksskattmästare, Gabriel Oxenstierna, Erik Fleming, Sten Bielke, Gustaf Soop, Nils Brahe, Knut och Gustaf Kurck samt Clas Rålamb, hvilka, jemte kammarråden Gustaf Persson Natt och Dag, Henrik von Falkenberg, Joachim Skyttehjelm och Jakob Fleming, utgjort den särskildt tillsatta kommissionen, samt har fått namn af »blå boken» och vunnit mycken ryktbarhet, såsom ett af de mest talande bidragen till kännedom om förmyndarestyrelsens förvaltning.

Den började med ett tillkännagifvande, att i årets stat befans en brist af öfver 3,378,000 daler silfvermynt, då blott den gravation togs i beräkning, hvilken återstående löner och gjorda upplåningar under det löpande och de näst föregående åren dragit in på detta år. Orsakerna till detta förhållande voro, att de årliga statsutgifterna sedan 1662 blifvit ökade med 250,000 daler, men inkomsterna minskade med 600,000. En del inkomster hade blifvit i staten uppförda, hvilka icke funnits till, andra åter hade blifvit upptagna högre än de verkligen influtit. Kammarkollegium hade under de senare åren ej haft frihet att förvalta statens inkomster, utan måst mottaga kungliga befallningar att betala än den ene, än den andre, ofta af redan anvisade medel, hvaraf händt, att åtskilliga tillgångar åtgått opåräknadt och att derå förut anvisade fordringar måst uppskjutas samt ökat statsbristen för följande året. I de eröfrade landskapen hade man bortgifvit så många

gods, att i dessa landskap de allmänna utgifterna ej kunde bestridas utan betydliga tillskott från moderlandet. Gods och räntor hade blifvit staten afhända till ett årligt belopp af öfver 311,000 daler. Liqvidationer hade blifvit gjorda i strid mot de regler för betalningen af kronans skuld, som blifvit stadgade år 1661. Flera eftergifter af sjötullen hade blifvit beviljade. Säteri- samt rå och rörsfriheterna hade blifvit så utvidgade, att afkortningarna för »adelns friheter», som år 1653 uppgingo till 152,352 daler, hade 1669 vuxit till 237,892 daler. Härtill hade kommit kostnaderna för bremiska kriget, eftergifter åt allmogen under missväxtår, förlust på Palmstruchs bank, o. s. v. Af kronans inkomster för det löpande året återstodo icke mer än omkring 450,000 daler, som ej förut voro anvisade eller uppburna. Såsom hjelpmedel föreslog kommissionen dels en bevillning af ständerna, dels reduktion af sådana gods i lydlandskapen, som voro bortgifna i strid mot 1655 och 1660 årens riksdagsbeslut, dels stora indragningar i staten.

Betänkandet, undanskjutet likasom statsregleringsfrågan i allmänhet, så länge ständerna voro samlade, förekom i rådet efter riksdagens slut, då rikskanslern, som mest varit vållande till de klandrade åtgärderna, med mycken skärpa uppträdde mot detsamma och försäkrade, att enligt hans beräkningar staten skulle kunna sättas på goda fötter, alla löner blifva riktigt betalda, till konungens myndiga år några tunnor guld för kronans kreditorer aflagda, flottan iståndsatt, några nya skepp byggda och ändock omkring 12 tunnor guld vara att tillgå för oförutsedda behof. I rådet önskade man ingenting högre än att kunna hysa förtroende för dessa så lofvande beräkningar, hvarigenom man kunde undgå de för alla så obehagliga indragningarna och reduktionsåtgärderna. Den nye riksskattmästaren Seved Bååt, tillsatt genom De la Gardies inflytande, iakttog tystnad och kommissionens öfrige ledamöter synas hafva följt hans exempel, så att kanslern utan synnerlig svårighet utverkade betänkandets förkastande och fick uppdrag att sjelf utarbeta ett nytt förslag till statens ordnande, hvilket han ock, efter de vanliga julferiernas förlopp, framlade i Februari 1669. Den gick hufvudsakligen ut på att icke genom minskade utgifter utan genom ökade inkomster återställa jemvigten mellan dessa och de förra. I denna beräkning af ökade statsinkomster intogo subsidierna ett ganska vigtigt rum. De antogos komma att från kejsaren utgöra 185,000 daler årligen samt ifrån England och Holland, enligt tripelalliansen, 800,000 daler för 1669 och 333,000 för hvartdera af de öfriga åren. På detta sätt skulle icke allenast ingen statsbrist uppstå, utan äfven ett årligt öfverskott af 10 till 12 tunnor guld kunna påräknas.

Förslaget godkändes och kort derefter afled den nye riksskattmästaren, som föga mer än ett år innehaft sitt embete, hvarefter penningefrågorna ännu mera än förut afgjordes af rikskanslern.

Det visade sig likväl snart nog huru föga de verkliga förhållandena motsvarade de i så hög grad lofvande beräkningarna. Redan

under våren 1669 klagade amiralitetet öfver brist, och under sommaren och hösten blefvo klagomålen äfven från andra embetsverk allt mera högljudda. Kammarkollegium anmälde, att det icke kunde uppgifva något hjelpmedel mot den ständigt tilltagande penningeförlägenheten. Några inom rådet tillstyrkte ständernas sammankallande, men detta afstyrdes af de flesta, som menade att ständerna skulle komma att fordra en redogörelse för medlens förvaltning. »Dertill kunna de ock hafva skäl», yttrade Sten Bielke, »huru länge det än uppskjutes, lärer det väl en gång komma derhän». Rikskanslerns statsförslag fans icke längre kunna följas och ett nytt måste uppgöras, men kammarkollegium undanbad sig detta uppdrag, emedan dess fleste ledamöter deltagit i upprättandet af det statsförslag, som förekom i blå boken. Rikskanslern hade åter rest på landet och för hans beräkningar hade man dessutom nu förlorat förtroendet. Då trädde den gamle riksdrotsen i spetsen för arbetet med ett nytt statsförslag, som uppgjordes af regeringen och rådet. Åtskillige bland dess ledamöter ville gerna hålla sig undan från sådana beslut, som måste leda antingen till ökad förlägenhet eller till indragningar, hvaraf många skulle stötas; men Brahe förklarade, att deras frånvaro icke befriade dem från ansvar, och var nu åter den egentligen styrande, likasom i början af förmyndareregeringen. Af honom genomdrefs ock nu, att kommissionens några månader förut förkastade förslag i allt hufvudsakligt blef gällande och att man å nyo följde de grunder, som af Gustaf Bonde blifvit föreslagna 1662. Betydliga besparingar skedde, många embeten indrogos och slutligen blef det äfven beslutadt, att den nu uppgjorda planen skulle blifva gällande till dess konungen sjelf tillträdde regeringen.

Äfven denna statsreglering mötte dock mycket motstånd, i synnerhet af alla dem, som derigenom fått tjenster indragna. Rikskanslern inlade en högtidlig gensägelse mot den nya statsregleringen; men drotsen anmärkte dervid: »Det är brukligt, att sakerna förrättas af dem, som tillstädes äro, och de frånvarande hafva ej rätt till votum». Den uppgjorda staten kom dock ej i tillämpning förr än långt fram på följande året, och åtskilliga af de beslutade indragningarna blefvo återkallade.

Söndringen inom rådet var nu större än någonsin tillförene och partierna voro i det närmaste lika starka. Rikskanslern höll särskilda sammankomster med elfva medlemmar af rådet samt inlemnade till enkedrottningen en skrift, i hvilken de klandrade rådets flertals förfarande och yrkade en förändring i det fattade beslutet, hvaremot tretton af rådets ledamöter, bland hvilka voro riksmarsken och riksamiralen — riksdrotsen var nu i sin ordning frånvarande — och hvilka äfven hade enkedrottningen på sin sida, afgåfvo i konungens namn en förklaring öfver de framstälda anmärkningarna och tillrättavisade de klagande. Denna förklaring undertecknades, bland andra, af Sten Bielke såsom äldste ledamot i kansliet, hvilken sålunda gaf sin förman, rikskanslern, å embetets vägnar en föreställning.

Äfven den nya staten, så många besparingar man än sökt i densamma iakttaga, ville ej rätt bära sig, och då regeringen var fortfarande öfverlupen af fordringsegare, som kräfde betalning, hade den till slut ingen annan utväg än att på egen hand utskrifva en skatt, hvilket skedde i slutet af 1670, då en »spanmålshjelp till garnisonernas underhåll» utkräfdes, under åberopande af sista riksdagens beslut om en bevillning i händelse af krig, hvilket emellertid ej inträffat. I slutet af 1671 höjdes utförseltullen å jern under ett år, men den året förut uppgjorda staten blef dock äfven för detta år gällande.

Kanslern började emellertid nu åter få öfvervigt inom rådet och framlade i början af Maj 1672 ett statsförslag, i hvilket utgifterna voro upptagna till ökadt belopp, men tillgångar härtill blifvit beredda genom ökad tull å koppar, genom en påräknad krigshjelp af ständerna, en kontribution af Pomern och Bremen samt subsidier af främmande makter — alltsammans förhoppningar, men icke verkligheter. Kammarkollegium befaltes utlåta sig öfver förslaget, men förklarade sig ej kunna ansvara för att de påräknade medlen verkligen skulle inflyta. Icke desto mindre segrade denna gång rikskanslern; den gamla staten upphäfdes och den nya blef gällande.

Under dessa täta omkastningar i sättet för statshushållningens ordnande hade man äfven ryckvis sysselsatt sig med reduktionsåtgärder, hvilka ömsom befordrades, ömsom afstannade, allt efter som det ena eller andra partiet var rådande. I allmänhet blef man dock, när tiden för konungens myndigblifvande närmade sig, mer än förut betänkt på reduktionens befordrande, emedan man befarade, att »konungen, kommandes till sina myndiga år, kunde förtycka att så långsamt med hans rätts iakttagande tillgånget är». Riksrådet *Göran Gyllenstierna* blef i Oktober 1668 förordnad till president i reduktionskollegium, hvilket vid samma tid fick befallning att öfverlägga huru verket bäst kunde fortsättas, och i Mars 1669 utfärdades en instruktion för detta kollegium, hvari föreskrefs att till arbetets påskyndande kollegium i likhet med de öfriga embetsverken skulle hafva bestämda sessionsdagar två eller tre gånger i veckan. Äfven beslöt man utsträcka reduktionen till Estland, Lifland och Ingermanland; men detta reduktionsnit svalnade snart åter och reduktionskollegium klagade, att de bland dess ledamöter, som tillhörde rådet, mer och mer uteblefvo från dess öfverläggningar. Dock ökades verksamheten åter under förmyndarestyrelsens sista år, så att under året 1672 blefvo 70 mantal fjerdeparter reducerade, hvilket antal, så föga betydande det än var, dock var större än under något år, allt-sedan 1662.

Likasom, ju mera förmyndarestyrelsen nalkades sitt slut, man blef ifrigare med reduktionen, blef man af samma anledning försigtigare med donationer. Då i slutet af 1670 landshöfdingen Gabriel Kurck begärde en donation i Vestergötland, föreslog Lars Fleming, att man icke vidare borde bortgifva några gods under konungens minderårighet, tilläggande: »En gång måtte kan hända genom en fiskal eftersökas

hvem i detta fäderneslandets tillstånd har godsen bortgifvit, dertill styrkt eller sådana begäranden anbefalt». För detta yttrande fick Fleming en skarp tillrättavisning af rikskanslern, som beklagade, att »sådana funnos, som hade ett fiskalshjerta hos sig förborgadt». I April 1671 beslöt emellertid regeringen, att med all donation och afyttring af kronogods skulle anstå till konungens myndighetsålder, och i Augusti samma år fattades det beslut, att alla gods, fjerdeparter och annat, som mot riksdagsbeslutet, generalresolutionerna och 1660 års regeringsform blifvit bortgifna, skulle strax återkallas och staten tillordnas, samt de, som fått godsen, göra räkenskap för hvad de uppburit. I detta beslut erkände sålunda regeringen, att den medgifvit donationer i strid mot gällande författningar. Ett annat regeringsbeslut från samma tid visar, att regeringen dels icke visste, om det gods som bortgafs var ledigt, dels visste dess bortgifvande vara otillåtet. Några få dagar före beslutet om inställandet af alla donationer hade konungens guvernör Christer Horn fått gåfvobref på stora gods, som troddes vara lediga i Ingermanland. Man var dock ej säker härom, ty det heter i resolutionen, att »om en och annan förut skulle på nämnda gods hafva bekommit kungliga bref och dem med laga rätt besitta, skola de blifva orubbade», hvarefter tillägges, att »efter vi för detta resolverat, att inga kronan hemfallna gods i Ingermanland skola vidare alieneras, utan blifva under kronan till fyllande af den stora brist, som finnes i ingermanländska staten, så skall herr Christer Horn, hans son och manliga arfvingar dessa gods allena behålla interimsvis, till dess vi honom eller dem med jemngodt vederlag framdeles beneficera kunna».

Utdelandet af särskilda fördelar och nådebevis till regeringens och rådets ledamöter fortforo emellertid. Så fick rikskanslern i December 1670 privilegium att bygga en ny stad vid Lidan, gent emot gamla staden Lidköping, hvilken nya stad skulle utgöra ett med den gamla samt De la Gardie, såsom grefve till Leckö, för sig och sina bröstarfvingar behålla det hela. Grefven skulle i Lidköping vara i landshöfdings ställe och alla konungens befallningar rörande staden ställas till honom, äfvensom han skulle ega utnämna kyrkoherde, borgmästare och tullförvaltare. Den nya staden skulle åtnjuta tio frihetsår för lilla tullen och accisen, hvilken förmån »för likhetens skull» äfven komme att tillfalla gamla staden, dock att grefven af Leckö skulle till kronan betala så mycket, som förut influtit från gamla staden, och denna deremot bestå »grefven och hans hof» fri inqvartering. Efter frihetsårens förlopp skulle grefven ega en tredjedel af tullen och accisen, äfvensom af alla utskylder, som af dessa städer framdeles beviljades till kronan, samt hälften af alla konfiskationer.

I December 1670 blefvo, på förslag af en till Norrland afsänd kommission, flera nya häradsrätter der inrättade, och för riksrådet Johan Gyllenstierna utfärdades fullmakt att vara häradshöfding öfver två härad i Helsingland, hvarvid bland skälen till utnämningen anfördes, att Gyllenstierna deltagit i den kommission, hvilken, »på allmogens an-

hållan», föreslagit häradsrätter i den landsorten. Tillika blef riksrådet Lorens Creutz häradshöfding i Vesterbotten och Sten Bielke i två härad inom Ångermanland, med uttryckligt förklarande i deras fullmakter, att dessa häradsrätter voro gifna riksråden till ett »särdeles beneficium». Hvad allmogen vunnit genom sin anhållan var således att bereda en ny fördel åt några riksråd och att genom häradshöfdingeräntan få bekosta denna fördel.

Samtidigt med dessa nådebevisningar finner man skrifvelser från och till regeringen, vittnande om ständigt tilltagande förlägenhet och förfall i alla grenar af förvaltningen, i följd af bristande tillgångar. Så utfärdades i December 1670 en befallning till kammarkollegium att tillse, det lönerna till Sveriges sändebud å utrikes orter måtte utbetalas, emedan regeringen »nästan med hvarje post förnummit det svåra tillstånd, hvari ministrarne utomlands, förmedelst uteblifvande af deras ordinarie lön så väl detta som föregående år, hade råkat». Krigskollegium klagade öfver landthärens och fästningarnas, amiralitetskollegium öfver flottans förfall, i saknad af nödiga medel till underhåll deraf. Hofrätten i Stockholm kunde icke få ut sin lön på annat sätt än genom en anvisning på svenska residenten i Holland att af subsidierna utbetala hvad i stat var bestämdt; men redan några få dagar derefter kom ett nytt kungligt bref, med tillkännagifvande att hofrätten måste afstå sin andel i första subsidieterminen och försäkrades derföre att få sin betalning af nästa termin!

Det upplösningstillstånd, som sålunda begynte mer och mer röja sig inom de särskilda grenarna af statsförvaltningen, rådde icke minst inom sjelfva regeringen och rådet. Partierna stodo mot hvarandra skarpare än någonsin, och äfven sådana frågor, som i sig sjelfva voro af ingen betydenhet, framkallade ofta rätt häftiga uppträden. En borgmästare i Reval hade begärt en förhöjning i sin rang, och rikskanslern hade utverkat regeringens bifall dertill, men tillika ett bref till generalguvernören i Estland, Bengt Horn, att »på något godt sätt få fullmakten af honom», emedan mannen var föga ansedd i det allmänna. Innan detta bref hann expedieras, reste kanslern på landet, och då Bielke, hans närmaste man inom kansliet, skulle såsom tjenstgörande rikskansler underteckna brefvet i hans ställe, vägrade han sin underskrift, sägande, att detta var »ett Aprilbref» och att »kongl. maj:t prostituerade sin hand» genom dylika skrifvelser. Öfver denna vägran blef rikskanslern högeligen förtörnad och beklagade sig under det första rådssammanträdet efter sin återkomst öfver att alla sökte svärta hans handlingar »och», tillade han, »i synnerhet I, herr Sten. Jag har sökt gå eder tillhanda i allt, men I handteren mig så, att I aldrig kunnen derför stå till svars». En vid tillfället närvarande berättar, att efter dessa ord »strömmade tårarne utför rikskanslerns kinder och det blef ett obeskrifligt alarm». Vid nästa sammanträde var rikskanslern frånvarande, men konungen, som nu börjat öfvervara rådets öfverläggningar, tillstädes. Till honom framträdde nu Bielke och upprepade hvad

som förefallit, beklagande sig öfver rikskanslern, »hvars historia han från början genomgick» samt anförde huru han anfallit riksråden på ett sätt, som en fullmyndig konung aldrig skulle tillåtit sig, hvarföre Bielke anhöll om konungens hägn och beskydd. Häröfver begärde rikskanslern protokollsutdrag samt gjorde, då han åter infann sig, ett nytt, ännu häftigare utfall mot Bielke.

Sådana uppträden kunde icke ingifva den unge konungen någon hög tanke om de män, som under hans minderårighet styrde riket, och dessa styrande trodde sig äfven veta, att han mot dem upphetsades af de män, äldre och yngre, som utgjorde hans vanliga omgifning samt deltogo i hans nöjen och tidsfördrif. Också erhöll konungens guvernör i December 1670 ett tillägg i sin instruktion, hvarigenom honom ålades att noga vakta konungen för otjenligt sällskap och tillse, att inga olämpliga ord eller diskurser i hans närvaro brukades. Två riksråd skulle dagligen hos konungen uppvakta, och guvernören borde påminna dem om denna deras skyldighet samt icke tillåta någon af kammarherrarne eller betjeningen få inträde i konungens rum, utan att anmäla sig hos guvernören.

Oaktadt dessa försigtighetsmått var man icke så litet orolig öfver de intryck, konungen kunde taga af sin omgifning, och denna oro röjde sig i den vigt man gaf en tilldragelse, som i sjelfva verket icke var annat än en sqvallerhistoria, hvilken Christer Horn lät komma till rådet.

I ett gladt lag hade några officerare, som tillhörde konungens omgifning, bland hvilka särskildt nämndes en öfverste Günthersberg och en stallmästare Reutercrantz, talat med Horn om den förestående riksdagen och konungens tillträde till regeringen samt låtit förstå, att de styrande just ej önskade någotdera. Man borde derföre ej visa någon längtan efter riksdag, emedan man i sådant fall kanske ej skulle så snart få någon; men blefve den sammankallad, så skulle 400 adelsmän fordra konungens förklarande för myndig. Horn, som stod så väl hos konungen, borde sjelf önska detta och »vore det godt om konungen kände dem, som mena honom väl». Horn hade, enligt sin egen berättelse, sökt vika undan och bedt dem ej intrigera. Enkedrottningen skulle taga det illa upp och blifva onådig. »Hon blir nog god igen», hade svarats, och tillika hade man påstått, att konungen ej kunde tåla grefvarne.

När denna berättelse i Oktober 1671 anmäldes i rådet, väckte den mycken bestörtning. *Riksdrotsen* beklagade, att sådant tal kunde föras, såsom om ingen af grefvarne vore konungen trogen; »men», tillade han, »det angår ej dem ensamme, det är menadt mot alla goda familjer». *Kanslern* sade det vara godt och väl, att konungen kom till styrelsen; men sådant måste ske med ständernas samtycke, i laga ordning och med kykans välsignelse. »Ja», inföll *drotsen*, »och det finnes nog ärliga karlar, som ej skola tåla ett sådant sätt att gå till väga.» *Tott* ansåg det vara »en stor injurie att tvinga rådet till att sätta konungen

på tronen», och sådana yttranden hördes från flera håll. De anklagade förhördes först genom några deputerade och sedermera inför hela rådet; men då man ej fann några spår till en genomtänkt plan, utan allt-sammans syntes varit endast löst prat, stannade det vid en skarp tillrättavisning och varning att för framtiden taga sig till vara för dylika »förtretliga» yttranden.

Inom regeringen och rådet hade under tiden mellan 1668 och 1672 års riksdagar åtskilliga förändringar inträffat. Riksskattmästaren Sewed Bååt samt riksråden Per Sparre, Lorens von der Linde och Matthias Björnklou hade aflidit. Efter Bååt hade dels *Gustaf Banér Carlsson*, dels *Clas Rålamb* förestått ordförandeplatsen inom kammarkollegium, och under detta kollegium stod nu kammarrevisionen såsom särskild afdelning. I Svea hofrätt var den äldre *Johan Gyllenstierna* fortfarande president och der sutto, bland riksråden, *Svante Banér*, *Gustaf Sparre* och *Göran Gyllenstierna*. I Göta hofrätt var *Gustaf Posse* president samt *Ebbe Ulfeldt* och *Thord Bonde* ledamöter af rådsklassen. President i Åbo hofrätt var *Erik Sparre* och i Dorpts *Lars Fleming*. I krigskollegium tjenstgjorde, under riksmarsken *Carl Gustaf Wrangel* såsom ordförande, riksråden *Gustaf Kurck*, *Pontus De la Gardie* och *Gustaf Oxenstierna* såsom ledamöter, den sistnämnde i egenskap af rikstygmästare. I amiralitetskollegium var riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock* ordförande samt riksråden *Nils Brahe* och *Clas Stjernsköld* ledamöter. I kansliet, med rikskanslern *Magnus Gabriel De la Gardie* till chef, tjenstgjorde riksråden *Sten Bielke*, som under De la Gardies ofta inträffade frånvaro hade ledningen af kansligöromålen, *Per Sparre*, *Matthias Björnklou* och den yngre *Johan Gyllenstierna*, efter hvilken konungens lärare *Edmund Gripenhjelm* 1671 blifvit hofkansler. President i bergskollegium var *Erik Fleming* och i kommerskollegium *Knut Kurck*. I Finland var *Herman Fleming* fortfarande generalguvernör, i Lifland *Clas Tott*, i Estland *Bengt Horn*, i Ingermanland *Helmfelt*, i Pomern *Carl Gustaf Wrangel*, i Bremen och Verden *Henrik Horn*, i Skåne *Gustaf Banér Persson*. *Axel Sparre* var öfverståthållare i Stockholm, *Bengt Oxenstierna* president i Wismarska tribunalet samt *Gustaf Kurck* efter Sewed Bååt guvernör öfver drottning Christinas underhållsländer.

De yttre förhållandena, 1668—1672.

Då Sverige i April 1668 biträdde tripel-alliansen, ingick det med detsamma i helt nya förhållanden till utländska makter. Det bröt med Frankrike, sin bundsförvandt ända från Gustaf Adolfs tid, och närmade sig i stället de makter, hvilka ända sedan trettioåriga kriget betraktats såsom dess naturliga fiender. Frankrikes maktlystnad hade ock nu, likasom Österrikes och Spaniens förut, mot detsamma väpnat en stor del af de europeiska makterna. Sedan Richelieu och Mazarin gjort

slut på den franska högadelns välde, hade i Frankrike en stark, i det närmaste enväldig konungamakt uppstått, och Ludvig XIV, som fann sitt rikes alla krafter samlade i sin hand, föll snart nog på den tanken att ytterligare öka dem genom nya eröfringar, hvarigenom han tillika skulle tillvinna sig och sitt folk en lysande krigareära, som då i allmänhet utgjorde målet för regenternes sträfvanden. Framför allt voro de spanska Nederländerna, med sina rika tillgångar och hvilkas starka gränsfästningar skulle för Frankrike bildat det bästa gränsförsvar mot norr, ett mål för Ludvigs eröfringslystnad. Hans förra motståndare Spanien och Österrike hade, genom dålig inre hushållning, försvagats och betydligt sjunkit från sin förra höjd. I England fann han konung Carl II missnöjd med sitt parlament och fruktande dess ständigt växande inflytande. Från denna makt, söndrad inom sig, var således intet kraftigare motstånd att befara. Svenska regeringen hade visserligen för tillfället stält sig bland hans motståndare, men erfarenheten hade visat, att den kunde köpas genom öfverbud i subsidieväg och denna utväg kunde å nyo försökas. Holland åter, då ännu verldens starkaste sjömakt, var alltför rikt och dess styrelse alltför sjelfständig att kunna köpas; men det var svagt från landssidan, och kunde man blott söndra dess bundsförvandter, så var det ensamt icke vuxet en strid mot Frankrike. Mot Holland riktade således Ludvig XIV nu sina rustningar och satte med detsamma alla sina rika diplomatiska hjelpmedel i användning för att vinna dess bundsförvandter.

Med Englands konung inleddes hemliga underhandlingar, och med kejsaren voro sådana i gång alltsedan 1668 om en delning af spanska monarkien. Hvad åter Sverige beträffade, underlättades den franska diplomatiens bemödanden af kejsarens vägran att godkänna sitt sändebuds löfte om de årliga subsidiernas förhöjning till 150,000 rdr i fredstid; men å andra sidan hade den franskt sinnade kanslerns motståndare ännu alltid någon, om ock föga betydande öfvervigt inom rådet, och i samma mån Frankrikes planer trädde mera i dagen, ökades ock ifvern hos dess vedersakare att för sig vinna Sverige. Så finner man i början af året 1669 en liflig täflan mellan båda. Ludvig XIV erbjöd 100,000 rdr i subsidier under freden och lika höga som i trettioåriga kriget, om Sverige komme att deltaga i den förestående striden. Det kunde äfven få förblifva vid tripel-alliansen, blott svenska regeringen ej garanterade Spanien sina besittningar för framtiden. Dessa lockelser förblefvo dock utan verkan, och den 7 Maj 1669 undertecknades af de makter, som deltagit i tripel-alliansen, en garanti för spanska kronans samtliga besittningar, sedan spanske ministern, å sin kronas vägnar, utfäst sig att till Sverige utbetala den i tripel-alliansen bestämda subsidiesumma, 480,000 rdr, af hvilka 200,000 rdr skulle betalas genast och 280,000 i vissa terminer. Då emellertid denna traktat icke närmare bestämde sättet för den utlofvade garantiens tillvägabringande, mötte den vid ratifikationen i Madrid flera svårigheter, och Spanien vägrade att till Sverige utbetala de öfverenskomna understödsmedlen

förr än de tre makterna bestämt antalet af de trupper och skepp, hvilka de ville uppställa till de spanska Nederländernas försvar i händelse af anfall från Frankrike. Härom underhandlades hela året 1669, till dess slutligen den 31 Januari 1670 af svenske ministern i Haag Appelbom, jemte engelska ombudet William Temple och det holländska De Witt, undertecknades en förnyad garantitraktat, hvarigenom England och Holland förbundo sig att utrusta 40 örlogsskepp samt Sverige 16,000 man landtrupper, i händelse Frankrike bröte freden. Dock vore Sverige ej skyldigt fullgöra denna förbindelse, så framt det icke erhölle 180,000 rdr subsidier hvar tredje månad. Tillika upprättades en särskild akt, hvari England och Holland lofvade att »med alla lagliga medel» hålla hand öfver de så länge utlofvade spanska subsidiernas verkliga utfallande med 200,000 rdr genast och återstoden i vissa terminer.

Oaktadt Sverige sålunda var genom flera fördrag fästadt vid Frankrikes fiender, gjorde dock Ludvig XIV ytterligare försök att tillvägabringa en omkastning i svenska regeringens politik. Genom löften och hotelser sökte han förmå svenska regeringens sändebud i Haag att fördröja ratifikationens utvexling, till dess svar hunne ankomma från Stockholm å ett af Ludvig gjordt anbud att lemna Sverige såsom gåfva, utan alla förbindelser, de 480,000 rdr, om hvilka spanska regeringen så länge köpslagit; men Appelbom verkstälde utvexlingen utan något uppskof och Ekeblad, svenskt sändebud i Frankrike, fick befallning att vid franska hofvet beklaga sig öfver den sidovördnad, som blifvit visad Sveriges konung »genom slika anbud, hvilka förutsätta honom vara en mercenarius, den'der för penningar kan svika ett löfte». Lionne, dåvarande franske ministern för utrikes ärendena, skall dertill hafva svarat, att hans konung visst icke ämnade för framtiden på detta sätt förolämpa Sverige, utan skulle sjelf behålla sina penningar och låta Sverige hålla sig till de stora summor, som stodo till att få från Spanien.

I England hade de franska underhandlingarna bättre framgång. Medan engelska regeringens ombud i Haag William Temple ingick med Holland fördrag, som skulle närmare förbinda båda rikena till motvigt mot Frankrike, afslöt Englands konung i Dover den 1 Juni 1670 en hemlig traktat, hvarigenom han förband sig med Frankrike till gemensamt anfall mot Holland. Fördraget förnyades i Whitehall den 31 December samma år, och under våren 1672 skulle de förbundna makternas härar och flottor sättas i rörelse mot republiken.

Sedan Ludvig sålunda lyckats skilja en af deltagarne i tripel-alliansen från de öfriga, blef han så mycket ifrigare att förnya försöken äfven med Sverige, hvarefter Holland åter stode öfvergifvet af sina båda bundsförvandter. I början af Augusti 1671 infann sig markis de Pomponne å nyo i Stockholm och skyndade att sätta sig i förbindelse med rikskanslern, hvilken var lika angelägen som han att förnya förbundet med Frankrike. Pomponne hade fått befallning att

såsom lockelse tillförsäkra Sverige befrielse från Hollands handelsförtryck, högst 720,000 rdr i subsidier, derest Sverige deltoge i kriget, och 200,000 rdr årligen under freden samt garanti för Sveriges eröfringar. Särskildt skulle Björnklou erbjudas en ansenlig vängåfva samt De la Gardie en sådan, värdig Frankrikes konung.

Den 5 Augusti hade Pomponne sitt första enskilda sammanträde med rikskanslern, som dervid, enligt hvad Pomponne i sin nästa depesch till Ludvig XIV berättar, visade sig vara Frankrikes hängifne anhängare, villig att ingå på alla derifrån framstälda förslag. Också invigde honom nu Pomponne, mot hans löfte om den djupaste tystnad och försigtighet, i de förändrade politiska förhållanden, som blifvit en följd af fördragen i Dover och Whitehall, underrättade honom om det snart förestående kriget mot Holland och om ett engelskt sändebuds snara ankomst samt begärde Sveriges förbund och bistånd. Två dagar derefter underrättade kanslern i sin ordning svenska rådet om Pomponnes meddelanden, men lät hvarje rådsledamot edeligen förpligta sig att icke allenast aldrig röja något af dessa meddelanden för någon utom rådet, utan äfven att aldrig ens sig emellan tala derom utom rådkammaren.

Vid det utomordentliga rådssammanträde, då kanslern gjorde dessa meddelanden, blef frågan om ett förbund med eller mot Frankrike ifrigt diskuterad, hvarvid kanslern företrädesvis framhöll de finansiela fördelar svenska regeringen hade af detta förbund att vänta. Genom förmyndarestyrelsens misshushållning hade också subsidier från främmande makter blifvit en nödvändig beståndsdel af den svenska statsregleringen, detta insågs af båda de tvistande partierna, och frågan gälde således i sjelfva verket från hvilkendera sidan de största och säkraste understödsmedlen vore att erhålla. Kanslern framhöll, att sådant ovedersägligen vore att vänta från Frankrike, synnerligast som af de 480,000 rdr, hvilka Spanien så bestämdt förbundit sig att erlägga och hvilkas utbetalande både England och Holland garanterat, aldrig mer än 200,000 rdr utfallit i början af året 1670, kort efter garantitraktatens ratificerande. Han antydde äfven den vinst, som för svenska handeln skulle uppstå, om Göteborg öppnades såsom en tillflyktsort för flyktande holländska kapitalister, hvaremot man, å andra sidan, framstälde huru menligt det vore för Sveriges intressen att låta Holland duka under. »Det vilja vi ej heller tåla», utropade Tott, »men förbundet kan blifva godt att upprätthålla westfaliska freden». Man stannade slutligen dervid att utse det franska förbundets ifrigaste vedersakare Sten Bielke, Björnklou och Johan Gyllenstierna till kommissarier för underhandlingen, hvilken ej skulle taga sin början förr än efter det väntade engelska sändebudets ankomst. För Pomponne förklarade kanslern, att han ej kunnat undvika valet af dessa kommissarier, men att han skulle försöka få Tott, som alltid stått på Frankrikes sida, utsedd till den främste bland kommissarierne och att, i

hvarje fall, han sjelf och Tott skulle vaka öfver, att allt föredrogs i rådet så, som det förefallit i konferenserna.

Dessa begynte ock redan följande dagen, då äfven Tott uppträdde i spetsen för de svenska ombuden samt Nils Brahe i stället för den döende Björnklou. Underhandlingarna blefvo långvariga, emedan dels svenska rådet nu under sommaren var föga talrikt tillstädes, dels man äfven inom det franska partiet hyste många betänkligheter mot ett krig i Tyskland. Tillika började Spanien och Österrike, som länge försummat Sverige, nu åter med mera ifver upptaga de förra underhandlingarna. Den spanske ambassadören i Stockholm Don Fernando Nunnez förklarade öppet för kanslern, att ett nytt fördrag med Frankrike, äfven om det blott vore en handelstraktat, skulle innebära en brytning med Spanien, men erbjöd å sin regerings vägnar ett fördelaktigt handelsfördrag såsom inledning till en närmare politisk förbindelse. Från Haag inberättade Appelbom, att österrikiske ministern derstädes L'Isola förklarat sig nu ega fullmakt att afsluta den dittills ännu icke ratificerade traktaten med kejsaren af 1668, genom hvilken Sverige skulle från detta håll komma i åtnjutande af fredssubsidier, hvilka L'Isola låtit förstå kunna förväntas äfven från Spanien och Holland. Johan Gyllenstierna förfäktade inom rådet ifrigt och ståndaktigt den politik, som gjort sig gällande vid tripel-alliansens ingående, och Björnklou använde sina sista krafter att uppsätta ett utförligt anförande till försvar för denna politik. Men ansträngningarna härmed påskyndade hans död, som inträffade redan den 20 Augusti, och med honom bortgick en af Frankrikes kraftigaste motståndare inom svenska rådet.

Vid samma tid afled äfven en annan ganska betydande statsman, den franske utrikes ministern Lionne, hvars frånfälle ej blef utan inverkan på de franska underhandlingarna i Stockholm, emedan Ludvig XIV utsåg till Lionnes efterträdare ledaren af dessa underhandlingar, markis de Pomponne, hvilken skyndade att i ordalag, särdeles smickrande för svenska regeringen, hos denna anmäla sin utnämning. »Ambassaden till Stockholm», sade han, »hade förskaffat honom hans vunna befordran. Der hade han lärt så mycket och der var äfven rätta orten att göra sig habil och capabel, hvarföre han också vore Sveriges konung all underdånig tjenst skyldig» — en artighet, som af rådet genast besvarades med lyckönskningar till honom, »efter han så obligeant varit». Han förstod också ganska väl att göra gällande den ökade betydenhet han vunnit genom sin nya ställning såsom Frankrikes utrikes minister. Då denna hans utnämning måste föranleda hans snara afresa till Frankrike, begärde han ett skyndsamt afgörande af underhandlingarna, hvari han ock understöddes af de fransyskt sinnade inom rådet. »Det vore en stor olycka», yttrade *Tott*, »om den, som nu skall hafva de franska utrikes angelägenheterna om hand, skulle resa härifrån utan att hafva något uträttat.» *Kanslern* tillade, att det öfverensstämde med både rådets och ständernas beslut, att man ej borde stöta Frankrike för hufvudet, och resultatet af öfverläggningen blef också att man skulle

uppsätta de särskilda punkter, som skulle läggas till grund för en möjlig förbindelse med detta rike.

Vid denna tid anlände äfven Coventry, engelska regeringens sändebud, hvilken genom sina anbud bekräftade Pompones utsago, och tillika blef regeringen fulltalig, sedan Wrangel nu infann sig i Stockholm. Pomponne yrkade derföre nu på ett afgörande svar, hvilket också gafs honom i konferensen den 7 Oktober 1671. Svenska regeringen afböjde hvarje aktivt deltagande i kriget vare sig mot Holland eller mot kejsaren och romerska riket, såsom stridande mot de grundsatser förmyndarestyrelsen städse följt och ytterligare ville följa; men tillika hemstälde kommissarierne, om ej andra medel, mera öfverensstämmande med Sveriges dåvarande tillstånd, kunde finnas, hvarigenom det kunde gifva uttryck åt sin lifliga önskan att återknyta de gamla förbindelserna med Frankrike. Äfven om Sverige undveke att deltaga i kriget, trodde man att tillräckliga ömsesidiga intressen funnos, för att det goda förståndet mellan de båda kronorna åter skulle kunna befästa sig.

Detta svar visar tydligt, att man vid denna tid ej beslutat sig för annat än ett neutralitetsfördrag, och hvad deri yttrades om »de ömsesidiga intressena» tolkades nog riktigt af Pomponne, då han i sin nästa skrifvelse till sin konung sade, att dermed menades fredssubsidier, dem Frankrike skulle få att till svenska regeringen utbetala. »Kanske», tillade han, »vore också en neutralitet det bästa parti man kunde taga med Sverige. Ej utan fara skulle man kunna förlita sig på ett krigsförbund, emedan man alltid äfventyrade att vid dess verkställande blifva bedragen. Och som det stora namnet är det enda Sverige i våra dagar ännu eger qvar, är också ryktet att å nyo hafva indragit det i sina intressen den största förmån man har att vinna, likasom det är den största förlust våra fiender här komma att lida.» Någon hög tanke om Sveriges dåvarande förmåga hyste Pomponne således icke, och i en annan skrifvelse yttrade han, att svenska regeringens största förtjenst vore »den fintlighet, hvarmed den förstod dölja sin svaghet för utlandet och der upprätthålla det rykte om kraft och klokhet, som föregående regeringar förvärfvat». Emellertid försummade han likväl ingenting för att utverka ett väpnadt förbund emot kejsaren och tyska riket, i händelse bistånd derifrån lemnades Holland.

I dessa sträfvanden understöddes Pomponne troget af Coventry, som förestälde svenska regeringen, huru Sverige och England förut sökt skydda Spanien och kejsaren mot Frankrikes öfvermakt, hvilken ock genom tripel-alliansen blifvit stäfjad. Sjelfva tripel-alliansen borde också förblifva bestående, men man borde ej tillåta Holland att styra den. Dess öfvermod borde qväsas, och man kunde gerna låta Frankrikes krigslystne konung bryta sin styrka mot Hollands starka fästningar. Sådant vore i alla fall bättre, än om han vände sig mot Spanien eller Tyskland. För öfrigt åsyftade Frankrikes och Englands krig mot Holland visst icke dess undergång, utan endast att sätta en gräns för dess

öfvermakt på hafven, och Sveriges alla intressen borde bjuda det att härvid vara behjelpligt, i hvilket fall England och Frankrike ville söka åt Sverige bereda de bästa möjliga vilkor för dess handel samt förhjelpa det till en tryggad ställning i Tyskland och mot dess grannar, så väl Danmark som Ryssland.

Dessa föreställningar började vinna alltmera insteg inom rådet, och man befarade tillika, att om svenska regeringens beslut icke utfölle till Frankrikes fördel, kunde denna makt i stället vända sig till Danmark och väpna detta rike mot Sverige. Sten Bielke och Johan Gyllenstierna kämpade dock ännu lika ihärdigt mot en förbindelse med Frankrike, och den ena veckan efter den andra förgick utan att man kom till något afgörande. Slutligen i början af November förklarade Pomponne, att hans så ofta uppskjutna afresa skulle ovilkorligen ega rum innan veckans slut, så framt han icke dessförinnan erhållit sådant svar, som man låtit honom hoppas. Denna förklaring begagnade De la Gardie och Tott att i rådet bringa den så länge och så mycket ventilerade frågan till afgörande, hvilket ändtligen skedde den 9 November, då efter en ännu hetare öfverläggning än någon af de föregående det franska partiet slutligen segrade. Man afböjde visserligen ett öppet deltagande i kriget mot Holland, men medgaf emellertid, att Sverige, som garanterat westfaliska freden och vore intresseradt af lugnets bibehållande inom tyska riket, rättvisligen borde söka hindra detta rike så väl som kejsaren från att bispringa Holland. Ett sådant tilltag ville man först söka hindra på fredlig väg, men om detta ej lyckades, vore man benägen att med väpnad hand sätta sig deremot.

I hufvudfrågan var man sålunda ense, men nu återstod den för svenska regeringen ännu vigtigare om beloppet af de subsidier Frankrike skulle lemna för dessa förbindelser å svenska regeringens sida. Härom köpslogs på det ifrigaste under de få dagar Pomponne ännu stannade qvar, och i denna fråga fann han De la Gardie fullt lika omedgörlig, som någon af motpartiet. I trots af Pomponnes alla prutningsförsök stod svenska regeringen orubbligt fast vid sin fordran af minst 400,000 rdr i freds- samt 600,000 rdr i krigssubsidier, och då Pomponne, enligt sin instruktion, ej fick bjuda mer än 200,000 rdr i förra fallet, ehuru han kunde gå ända till 720,000 rdr i krigssubsidier, måste denna fråga ännu vid Pomponnes afresa lemnas öppen och fördraget blef sålunda endast ett utkast.

I sjelfva hufvudfrågan hade emellertid De la Gardies motparti blifvit öfverröstadt, men inlemnade likväl den 18 December en formlig gensägelse, undertecknad af Sten Bielke, Knut och Gustaf Kurck, Lars Fleming, Thord Bonde och Göran Gyllenstierna, med hvilka Johan Gyllenstierna, som för tillfället synes varit frånvarande, sedermera förenade sig.

Medan de franska och engelska sändebuden så ifrigt arbetade för en omkastning af svenska regeringens politik, måste den liknöjdhet, som under tiden röjde sig hos de makter, hvilka borde vara närmast

intresserade af denna omkastning, väcka icke liten förundran. Förhållandet var emellertid, att hemligheten af dessa underhandlingars omfattning blifvit omsorgsfullt bevarad, samt att just vid denna tid den franska diplomatien vunnit en lysande seger vid sjelfva österrikiska hofvet. Redan i början af året 1668 hade det lyckats Frankrike att genom en ända till vår tid hemlighållen traktat om en eventuel delning af spanska monarkien lägga sådant band på kejsaren, att alla Spaniens och tripel-alliansens bemödanden att förmå honom till en bestämd politik mot Frankrike derigenom motverkats, och genom ett nytt fördrag, som den 1 November 1671 afslöts mellan Ludvig XIV och kejsaren, förband sig denne till full neutralitet under det förestående kriget mot Holland. Äfven denna senare traktat hölls med yttersta sorgfällighet hemlig, men föranledde emellertid Ludvig XIV att anbefalla Courtin, hvilken såsom franskt sändebud vid svenska hofvet aflöst Pomponne, att numera erbjuda Sverige endast ett neutralitetsfördrag, emedan något krigsförbund med åtföljande högre subsidier, afsedt att hindra kejsaren och tyska riket från att bistå Holland, numera icke var behöfligt.

Å andra sidan började likväl mot slutet af året Holland visa mera ifver än förut att bibehålla Sverige vid tripel-alliansen. De sista dagarna i December 1671 ankom van Haaren till Stockholm såsom holländskt sändebud och förenade sig nu med spanske ambassadören Nunnez, som dittills ensam fört Frankrikes fienders talan hos svenska regeringen, att anropa denna om ett öppet uppträdande till förmån för den hotade republiken, hvilken Nunnez förklarade, att hans konung ej skulle lemna ensam i striden. Äfven från Tysklands protestantiske furstar infunno sig nu sändebud i Stockholm, så att man der i början af året 1672 fann ombud för Brandenburg, Hessen, Sachsen, furstarne af Lüneburgska huset och Mecklenburg, hvilka alla anropade svenska regeringen att ställa sig i spetsen för ett väpnadt förbund till skydd för den genom Hollands fall hotade protestantismen. Äfven det danska sändebudet Simon de Petkum, som dittills icke förklarat sig hvarken för Frankrikes fiender eller för dess vänner, tycktes nu förena sig med de protestantiske furstarnes ombud.

Under sådana förhållanden begynte i Februari 1672, sedan regeringen och rådet efter slutade julferier åter samlat sig i Stockholm, en af de lifligaste diplomatiska täflingar som någonsin vid svenska hofvet förefallit. Van Haaren begärde å nederländska republikens vägnar de hjelptrupper Sverige genom fördragen 1645 och 1667 förbundit sig att lemna samt förklarade republiken vara benägen att utfästa sig till 700,000 rdr i årliga subsidier. Å andra sidan hade Pomponne vid sin hemkomst föreställt vådan af att lemna svenska regeringen blottställd för det mot Frankrike fiendtliga partiets frestelser, hvarföre Courtin fick befallning att nu erbjuda fredssubsidier till det omtvistade beloppet af 400,000 rdr, blott man i Stockholm genast undertecknade förbundsfördraget. Tillika yrkade de danska och tyska sändebuden allt ifrigare

på Sveriges trädande i spetsen för ett väpnadt förbund till protestantismens skydd.

De la Gardie var nu i sitt rätta element. Genom det franska partiets öfvervigt inom rådet hade hans ställning blifvit betryggad, och i samma mån de diplomatiska förhållandena blefvo alltmera invecklade steg hans betydenhet. Kring honom trängde sig Frankrikes, Englands, Hollands, Danmarks och de tyske furstarnes sändebud med sina anbud, böner och lockelser, och han underhandlade samtidigt med dem alla samt lät dem alla känna den vigt de sjelfve genom sin täflan gifvit Sverige. För det franska sändebudet visade han sig nu icke längre såsom Frankrikes hängifne anhängare, utan förde ett mycket sjelfständigt språk för att utverka stegrade anbud, medan han inom rådet fortfarande yrkade på att bringa frågan om afslutandet af förbundsfördraget med Frankrike till skyndsamt afgörande samt äfven utverkade, att de kommissarier, som förut underhandlat med Pomponne, fingo i medlet af Februari fortsätta underhandlingen med Courtin. Men nu blef den så länge bevarade hemligheten af föremålet för dessa underhandlingar röjd, såsom det påstods genom Knut Kurck, som derigenom ville förmå van Haaren att stegra sina subsidieanbud samt spanska och tyska sändebuden att uppträda ännu kraftigare än förut för att hindra den franska underhandlingens framgång, hvilket äfven var Kurcks ifrigaste syfte, ehuru han sjelf var en af underhandlarne. Anläggningen lyckades också, ty nu kommo alla dessa diplomater i den lifligaste rörelse, och De la Gardie skyndade att resa till landet för att vika undan för stormen.

Inom rådet blef emellertid partistriden lifligare än någonsin, och mer än en månad åtgick, innan man kom till ett afgörande slut. Frågan var också af yttersta vigt, emedan den gälde icke allenast Sveriges förhållande till Frankrike, England och Holland, utan äfven dess ställning inom Tyskland samt kunde äfven i detta hänseende medföra de mest omfattande följder.

För Sveriges politik i Tyskland funnos tvänne riktningar, beroende af dess dubbla ställning såsom på en gång en främmande makt, hvilken afslutat och garanterat westfaliska freden, samt tillika sjelf ett riksstånd inom tyska riket. Genom att följa den riktning, detta senare förhållande angaf, kunde Sverige ställa sig i spetsen för de tyska protestantiska ständerna och göra Tysklands intressen till sina egna. Denna riktning tycktes Axel Oxenstierna åt Sverige anvisat, då han vid westfaliska fredens afslutande, i motsats mot hvad som å Frankrikes sida skedde, icke yrkade de svenska besittningarnas i Tyskland införlifvande med det öfriga Sverige, utan lät dem tagas såsom län af tyska riket. Denna riktning var ock i nära öfverensstämmelse med svenskarnes uppträdande i Tyskland såsom de protestantiska ständernas beskyddare, och den följdes äfven af Carl Gustaf, som alltid visade synnerlig motvilja för ett krig inom eller mot det tyska riket. Den hade under förmyndarestyrelsen sin skickligaste förfäktare i Björnklou och vid nu

ifrågavarande tillfälle i Johan Gyllenstierna. Den andra riktningen åter, som stod i nära samband med det ifrågasatta närmare förbundet med Frankrike, gick ut derpå att Sverige, som gemensamt med Frankrike ingått och garanterat westfaliska freden, äfven fortfarande skulle i nära förbindelse med Frankrike upprätthålla sina intressen inom och mot Tyskland, derest Sveriges funnos stå i strid mot detta rikes. Det var denna senare riktning som nu förfäktades af De la Gardie, Tott och de öfriga anhängarne af förbundet med Frankrike.

Under öfverläggningarna härom visade det sig emellertid, att Tott uppfattat denna fråga ur en vida högre och sjelfständigare statsmannasynpunkt än De la Gardie, hvilken hufvudsakligen synes hafva betraktat det franska förbundet såsom ett medel att betrygga hans egen öfvervigt inom svenska styrelsen samt tillvinna Sverige så rika och säkra understödsmedel, som stode att erhålla, hvaremot Tott fordrade såsom vilkor för det franska förbundets afslutande, att Frankrike dervid fullt betryggade Sveriges ställning i Tyskland. Vid westfaliska fredens afslutande hade Frankrike fordrat och äfven tilltvungit sig såsom särskild artikel i fredsfördraget, att kejsaren och de tyske furstarne för all framtid skulle afsäga sig rättigheten att, vare sig direkt eller indirekt, bispringa Frankrikes fiender. Från tyska sidan hade man likväl lyckats få i denna artikel inflickad en klausul, åberopande fredsslutets garanti-artikel, hvilken innehöll, att derest fredsslutet i någon punkt af någon kränktes, skulle den, hvars rätt blifvit trädd för nära, i godo och på laglig väg inom riket söka upprättelse, och först om han ej under tre års tid kunnat på detta sätt vinna den, var det honom tillåtet att med vapen skaffa sig rätt, i hvilket fall samteliga i fredsslutet deltagande makter vore skyldiga att förena sig med honom. Genom denna klausul skulle den förenämnda artikeln blifva i det närmaste betydelselös; men från Frankrikes sida yrkades, att den af kejsaren och de tyska furstarna åtagna förpligtelsen vore ovilkorlig, och man sökte nu förmå svenska regeringen, som deltagit i både fredsslutet och dess garanterande, att instämma i denna tolkning. Detta ville också Tott medgifva, men endast under förbehåll att Frankrike i den ifrågasatta förbundstraktaten uttryckligen förbunde sig att utsträcka artikelns stadgande äfven till Sverige, så att den komme att för kejsaren och de tyska furstarne innefatta en förbindelse att icke bispringa Sveriges fiender. Tillika fordrade han införandet af ett annat förbehåll, att Frankrike skulle förbinda sig att gifva Sverige samma hjelp mot Danmark, som Sverige nu förband sig att lemna Frankrike mot Holland, samt att, derest Frankrike förkastade billiga och hedrande fredsanbud från Hollands sida, vore Sverige löst från sin förbindelse att icke nedlägga vapen förr, än det hindrat tyska rikets ständer från att bistå republiken. Genom dessa förbehåll skulle Sverige, på samma gång det slöt sig nära till Frankrike, likväl bevara sin sjelfständighet i förhållande till denna makt. Detta insågs också genast af Courtin, som skyndade att skrifva till sin konung, det ett sådant förbehåll, som det

sist anförda, skulle göra svenskarne till herrar öfver hela traktaten, emedan de skulle få i sin makt att bestämma huruvida Frankrike borde antaga en erbjuden fred eller icke, hvarföre ock Courtin bestämdt vägrade att i traktaten införa ett dylikt förbehåll. Det yrkades emellertid fortfarande af Tott, som ansåg det ej vara nog, att man stode väl med Frankrike och England, utan man borde ock »stå i den respekt, att de intet få föra oss ifrån vårt intresse hvart de vilja». Kanslern, och med honom rådets flertal, invände emellertid, att ett sådant förbehåll skulle förhindra traktatens afslutande, samt ville ej heller yrka på förbehållet om Frankrikes bistånd mot Danmark, emedan det tjenade till ingenting, ty om det ock blefve infördt aldrig så uttryckligt, skulle Frankrike ej bringa det till verkställighet, så framt det ej funne egen fördel deri. Tott, således öfverröstad, måste gifva efter, men förklarade, att om han vetat, att med traktatens affattande skulle gå som skett, hade han yttrat sig helt annorlunda.

Sedan de förberedande konferenserna voro afslutade, förekom frågan ändtligen till afgörande i rådet den 12 Mars. Öfverläggningarna varade i tre dagar, men partierna voro dock nu långt ifrån jemnstarka. Bland de 4 regerings- och 17 råds-ledamöter, som, utom enkedrottningen, deltogo i öfverläggningarna, voro endast sju emot fördragets afslutande. I spetsen för dessa stod *Johan Gyllenstierna*, som visserligen då och då understöddes af Sten Bielke och Knut Kurck, men likväl under dessa trenne dagar var den, som egentligen förde minoritetens talan. Enligt hans åsigt borde Sveriges sträfvande vara att upprätthålla freden ej blott med grannstaterna, utan äfven i Europa, och framför allt borde den så dyrt förvärfvade westfaliska freden hållas vid makt; men det franska förbundet afsåge att störta vårt eget land i krig och skulle äfven störa freden inom tyska riket, emedan fredsurkunden kränktes i sjelfva dess grundval, garantiartikeln. Genom den tolkning, Sverige och Frankrike nu ville göra gällande af den till Frankrikes fördel införda artikeln i westfaliska fredsfördraget, skulle hela tyska riket bringas på den tanken, att Sverige sökte dess ruin och förtryck. Det hade dittills ansetts såsom en riktig grundsats att snarare återhålla än främja Frankrikes förstoringsplaner. Nu stode Frankrike färdigt att med 100,000 man, samt understödt af katolska tyska furstar och af England, störta sig öfver Holland. Hela det evangeliska väsendet vore derigenom i fara, ty blefve Holland kastadt omkull, så hvälfdes kriget in i tyska riket, och då vore ingen mera i stånd att göra motstånd. Der skulle aldrig den tanken dö ut, att Sverige ej vill dess väl och att det alltid måste hafva krig. Vilja vi åter ej skrifva kejsaren och ständerna lagar före, så låta de oss väl sitta i fred.

Å andra sidan yttrade *De la Gardie*, att äfven hans sträfvande var efter freden. När den franske ambassadören ville förmå Sverige till öppet krig, blef det honom öppet afslaget. Krig kan visserligen följa af detta förbund, men om vi göra annorledes, kunna vi råka i

ett ännu svårare. Att sitta stilla, när hela Europa är i rörelse, är alldeles orådligt och ogörligt. I tolkningen af den ifrågavarande artikeln gifva vi ej Frankrike mera än det bör hafva och äfven vi böra hafva. Vi äro undskyllade hos alla rättsinniga, när vi föreställa, att vi gjort traktaten för att hindra ett krig i Tyskland, ty om kejsaren eller de tyske furstarne hjelpa Holland, så går Frankrike emot dem, och då uppstår krig i riket genom deras eget förvållande. För deras skull kunna vi ej göra något, som strider emot fredsurkunden; men går Frankrike längre än det är befogadt, så vilja vi göra ett med dem emot Frankrike. Fördelarne för Sverige af denna tolkning äro stora, ty Frankrike måste en annan gång förklara sig likaså för Sverige, och hvad jemnvigten i Europa betträffar, så är det just för dess upprätthållande som vi böra hindra tyska riket att draga kriget öfver sig, så att det ej må vara försvagadt, derest vi behöfva fästa oss med det. Om vi nu ej sluta med Frankrike och England, så resa deras sändebud till Danmark, och om de till vår stora skada sluta förbund med Danmark, kunna de tyska ständerna slås omkull förr, än vi varit i stånd att hjelpa dem. Dessutom lär Frankrike ej eröfra Holland; det lärer blifva hårdt emot hårdt. Spaniens hjelp lär ock gifva Holland styrka och Frankrike så mycket mera att göra. Men omöjligt är att på förhand säga huru allt skall aflöpa, det är i den allsmäktiges råd allena kunnigt. På sannolikheter kunna vi ej grunda vårt beslut, utan vårt verk måste hafva dessa hörnstenar: heder, rättvisa, nytta och trygghet. Stödja vi oss dervid, så hafva vi ett godt samvete, antingen vårt verk lyckas eller ej. Det öfriga lemna vi i Guds hand.

Den 15 Mars kom frågan ändtligen till votering. Konungen var närvarande i rådet, och likaså hela regeringen, som då bestod af enkedrottningen, riksdrotsen, riksmarsken, riksamiralen och rikskansleren — riksskattmästareembetet var ännu icke tillsatt efter Sewed Bååts död. Vidare deltogo i voteringen riksråden Gabriel Oxenstierna, Clas Tott, Axel Sparre, Erik Fleming, Sten Bielke, Nils Brahe, Christer Horn, Clas Stjernsköld, Svante Banér, Knut Kurck, Clas Rålamb, Ebbe Ulfeldt, Gustaf Sparre, Johan Stenbock, Lars Fleming, Johan Gyllenstierna och Thord Bonde, hvilka alla förklarade sig för det franska förbundet, med undantag af Sten Bielke, Erik och Lars Fleming, Knut Kurck, Johan Gyllenstierna och Thord Bonde, till hvilka sedermera slöt sig Göran Gyllenstierna, som deltagit i öfverläggningarna, men icke varit närvarande vid omröstningen.

Vid afgifvandet af sin röst yttrade *Johan Gyllenstierna*, bland annat, att vänskapen mellan Frankrike och England ej torde blifva långvarig, och då stode Sverige icke i förbindelse med någon af sjömakterna, hvilket dock vore ett grundvilkor för dess politik. Spanien och tyska riket skulle nog förklara sig för Holland, och kejsaren så väl som Brandenburg, Sachsen och Lüneburg komme otvifvelaktigt att uppträda mot Frankrike, på det att detta ej måtte blifva allt för mäktigt och sätta sig fast vid Rhen. »Stöta vi nu Holland alldeles

för hufvudet, så lär det engagera Danmark och gifva det tio tunnor guld, och dertill armera Chur-Brandenburg och Lüneburg, som kunna falla in i kongl. maj:ts provinser när de vilja, helst då de blifva understödda af kejsaren». Gyllenstierna rådde derföre att se tiden ännu något an, under fortsatta underhandlingar förestälIa konungen af Frankrike, att man nu ej ville väcka oro inom tyska riket, samt för öfrigt genom underhandlingar med Holland söka af republiken vinna den befrielse från dess handelsok, man så ifrigt eftersträfvade. Emellertid borde man söka sätta hären och flottan i ordning, »då vi lära blifva så mycket mera konsidererade både hos Frankrike och Holland.»

I det följande visade det sig, att nästan allt hvad Gyllenstierna förutsagt verkligen intraffade, ehuru hvarken han eller någon annan då ännu kunde förutse de ännu vida mer omfattande följder detta förbund medförde. Då emellertid elfva af de sjutton närvarande riksråden samt hela regeringen röstat för förbundet, blef detta nu beslutadt.

Fördraget undertecknades den 4 April (den 14 enligt nya stilen) af de svenska kommissarierna *Clas Tott*, *Nils Brahe*, *Sten Bielke* och *Johan Gyllenstierna*, samt den franske ambassadören *Honoré Courtin*. Det var dels ett offentligt, dels ett hemligt. Det förra, som i inledningen förklarades för en förlängning af förbundet i Fontainebleau den 12 September 1664, afslutades för en tid af tio år, det hemliga för tre år.

Genom det offentliga fördraget förbundo sig båda makterna till inbördes försvar af deras gränser, rättigheter och handel samt garanterade hvarandra de besittningar de vunnit i Tyskland, genom frederna i Münster och Osnabrück, äfvensom Frankrike garanterade Sverige de besittningar det genom freden i Köpenhamn förvärfvat från Danmark, samt den genom Sveriges senaste freder med Danmark inom detta rikes område upprättade sjelfständiga staten Sleswig-Holstein. Såsom det offentliga fördragets hufvudändamål uppgafs upprätthållandet af den genom de båda förbundna makterna åt Tyskland förvärfvade westfaliska freden, för vinnande af hvilket ändamål dessa makter nu sig emellan öfverenskommit icke allenast att aldrig åt någon fredsstörare inom tyska riket eller åt någon dess fiende lemna hjelp, utan äfven att, om kejsaren eller någon inom riket emot fredens bestämmelser anfölle någondera bland de båda makterna eller på något sätt biträdde någonderas fiender inom eller utom riket, med väpnad hand tvinga en dylik fredsstörare att derifrån afstå. Till deltagande i detta förbund för den allmänna trygghetens vidmakthållande inbjödos efter samma grunder, som för Rhenförbundet varit gällande, alla fredälskande inom riket af båda bekännelserna, och båda makterna lofvade de tyska ständerna sitt beskydd för deras fri- och rättigheter, särskildt åt dem, som ännu ej till fullo kommit i åtnjutande af hvad genom westfaliska freden blifvit dem tillerkändt. Blefve något riksstånd af sina medständer förorättadt, ville de båda makterna först i godo förmana den förorättande och, om detta ej hjelpte, enligt fredsurkundens stadgande

med öfriga ständer gemensamt rådslå om sättet att skaffa upprättelse. Skulle något riksstånd taga till vapen derföre, att de båda makterna sålunda på allt sätt sökte upprätthålla freden, så skulle de med förenade råd och krafter, på sätt i föregående krig varit öfligt, tvinga det och ej afstå från sitt företag förr, än ersättning och fred vunnits. De båda makterna skulle äfven draga försorg, att den krigslåga, som tycktes tända sig vid tyska rikets gränser, icke måtte fortplanta sig inom dess område, hvarföre båda makterna ock nu aktat för rådligt att föreställa kejsare, kurfurstar och ständer den fara de löpa, i fall någon inom riket blandar sig i främmande, riket icke vidkommande strider, hvaremot all möjlig säkerhet lofvades dem, om de förhöllo sig stilla. Skulle åter någon inom riket bryta freden genom att för egen del eller för andra taga till vapen, så ville de förbundna makterna med förenade råd söka till farans storhet lämpade medel, för att från Tyskland afvända ett dylikt krig, hvarföre ock konungen af Sverige skulle på tysk botten hålla i beredskap en efter omständigheterna lämpad krigsstyrka, samt Frankrikes konung till lättnad i denna börda lemna subsidier, lämpade efter denna krigshärs styrka.

Detta fördrag innefattade sålunda dels en förbundsakt mellan Sverige och Frankrike, dels en förklaring till kejsaren samt tyska rikets ständer, och genom detsamma upphäfde sig de makter, som garanterat westfaliska freden, till Tysklands politiska förmyndare.

Genom det hemliga fördraget förband sig Sverige att under loppet af tre år hålla en krigsstyrka om 10,000 man fotfolk och 6,000 ryttare i beredskap för att, derest en fredlig anmaning visat sig fruktlös, med väpnad hand anfalla den, som tillförde Holland hjelp från tyska riket, samt ej nedlägga vapen förr, än de tvingat Tyskland till fred. En fransk här skulle dervid efter behof förena sig med den svenska, som i sådan händelse skulle ställas under den franske öfverbefälhafvarens befäl, och deremot lofvade Frankrike att, om Sveriges fara det kräfde, med alla sina krafter hindra kejsaren och de tyska furstarne från att blanda sig i krig mellan Sverige och dess fiender. Vidare förband sig Sverige i detta hemliga fördrag att med väpnad hand uppträda ej allenast för Frankrike sjelft, utan äfven för dess tyska bundsförvandter, i händelse desse blefve anfallna. Om Frankrike nödgades angripa de holländska fästningarna inom tyska rikets gränser, skulle Sverige icke anse detta angrepp såsom ett brott emot riksfreden; skulle Spanien förena sig med Holland samt kejsaren och de tyska furstarne med Spanien, så förband sig Sverige att först söka genom en vänlig föreställning förmå dem afstå från sitt företag samt, om denna föreställning visade sig fruktlös, bispringa Frankrike. Om nederländska republiken skulle ingripa i någon af de rättigheter, som tillkomma konungen af Sverige inom hans rike, skulle Frankrike bispringa honom, till dess han vunnit full upprättelse. Dessutom förband sig Frankrike att ej afsluta någon traktat med denna republik, utan att sörja för konungens af Sverige bevarande vid sina rättigheter och fullkomliga frihet öfver

sina tullar och sina undersåtars handel. Om Holland för det ingångna förbundet sökte på något sätt skada Sverige, skulle Frankrike lemna det bistånd. Om, i händelse af ett krig, gemensam fördel skulle fordra att inbjuda andra stater till deltagande i förbundet, skulle sådan inbjudning ej ske till Danmark utan båda de förbundna makternas samtycke, hvarjemte franska regeringen uttryckligen förband sig att ej lemna subsidier åt Danmark. Slutligen bestämdes subsidierna åt Sverige till 400,000 rdr årligen under freden och 600,000 under krig, hvarjemte Ludvig XIV medgaf, att svenska styrkan i Tyskland under freden skulle få inskränkas till 6,000 man, genom hvilket medgifvande fredssubsidierna blefvo i det närmaste en ren behållning för svenska statsverket. [1])

Dagen efter undertecknandet af förbundsfördraget med Frankrike skedde sådant äfven af ett dylikt med England, som lofvade Sverige sitt bistånd mot hvarje anfall i följd af förbundet med Frankrike, äfvensom sin garanti och sitt understöd åt svenska regeringens rätt att bestämma öfver sitt rikes handels- och tullförhållanden, oaktadt allt hvad Holland kunde deremot stämpla. Tillika blef en Sveriges skuldförbindelse till England å 200,000 rdr dödad.

Vi hafva något utförligare meddelat förhandlingarna rörande detta förbund med Frankrike, emedan det, genom sina följder med hänseende till Sveriges så väl inre som yttre förhållanden, i sjelfva verket var den vigtigaste tilldragelsen under hela förmyndarestyrelsen. Rådsprotokollen, jemte de franska sändebudens brefvexling med sin konung rörande dessa förhandlingar, lemna dessutom flera upplysningar af icke ringa intresse i afseende å de särskilda svenska statsmännens ståndpunkt och synpunkter. Hufvudpersonen var visserligen De la Gardie, men han framstår mera såsom en smidig, fyndig, föga samvetsgrann diplomat än såsom en öfverlägsen statsman, hvaremot Clas Tott, å ena sidan, och Johan Gyllenstierna, å den andra, visade genom sina anföranden, att de uppfattat frågan i dess vidsträcktare omfattning och ur högre synpunkt än att för tillfället hjelpa Sverige ur den penningeförlägenhet, hvari det genom styrelsens misshushållning råkat, hvilken synpunkt synes hufvudsakligen varit De la Gardies. Särskildt framstår Tott såsom den redbaraste och ridderligaste bland de svenska rådsherrarne, alltid varmt förfäktande ärlighet och uppriktighet i hvarje aftal med en främmande makt, medan de öfrige i allmänhet visade sig alltför benägne att omfatta den då rådande grundsatsen, att i diplomatiska förhandlingar alla medel voro tillåtna, och att alltför mycket hylla Mazarins under dessa förhandlingar af De la Gardie åberopade uttryck, att »man aldrig bör vara en slaf af sitt ord». Äfven Nils Brahe och Johan Gabriel Stenbock, som i allmänhet voro ridderlige män, hvilka ingenting kunnat förmå att bryta en förbindelse mot en medborgare, tvekade icke att under dessa förhandlingar öppet förklara, att ingen stat håller löften, stridande mot dess intresse, och att det

[1]) Jfr *Weibull*, Sveriges förbund med Frankrike 1672. Akad. afhandling, Lund 1865.

endast är egen fördel, som bestämmer och upprätthåller förbund stater emellan, hvarvid Tott förtrytsamt utropade: »Hvad jag svurit måste jag ju hålla, det må vara till min fördel eller icke», och Johan Gyllenstierna med sin vanliga kärfhet anmärkte, att med sådana åsigter skulle inga riken finnas utan endast röfvaresamfund.

Genom de ingångna fördragen hade emellertid Sverige bundit sin yttre politik vid Frankrikes. Oredan i rikets penningeväsende och de erbjudna rika subsidierna, hvarmed man trodde denna oreda kunna afhjelpas, synas varit hufvudsakliga anledningen till detta vågsamma förbund, hvarigenom Sverige lätt kunde blifva inveckladt i ett vidt omfattande krig, för att befordra en främmande makts intressen. Man hoppades emellertid i det längsta kunna undandraga sig hvarje verksamt deltagande i kriget, men detta tog innan kort en så allvarsam vändning, att en sådan förhoppning blef allt mindre sannolik.

Några få dagar efter det med Sverige ingångna förbundet inryckte en stark fransk här i Nederländerna, af hvilka en stor del besattes af fransmännen, som tillika intogo en mängd orter i Rhentrakterna. Den nederländska republiken hade skyndat att ingå ett nära förbund med kurfursten af Brandenburg och med kejsaren, hvilka båda satte sina härar i rörelse. Nu började man i svenska rådet blifva bekymrad och uppgöra bemedlingsförslag. Man ville skicka den yngre Johan Gyllenstierna till Holland, men han undanbad sig detta uppdrag, »emedan han visste sig här hemma vara utsatt för förtal» och ville ej låta det taga öfverhand under hans frånvaro. Sedermera anmodades Johan Stenbock härom, men äfven han undandrog sig. Då utsågs Clas Tott att afgå till Frankrike, Per Sparre och Ehrensteen till England samt öfverste Wangelin till Brandenburg. Kanslern, som ifrigast påyrkat förbundet med Frankrike, började nu yttra någon tvekan, om icke denna makt skulle kunna så öka sina fordringar och Holland bjuda sådana vilkor, att Sveriges intresse kunde fordra ännu ett ombyte af parti, men sådant ansåg Tott hvarken ärligt eller gagneligt. Man försäkrade emellertid det holländska sändebudet, att svenska regeringen icke ämnade vika »en hårsmån» från sitt förra förbund med Holland. Det närmare förbund, republiken erbjudit regeringen, kunde denna nu visserligen icke ingå, men ville i stället göra allt för att medla fred mellan de krigförande makterna.

Kriget, ehuru Sverige ej öppet deltog deri, började dock snart nog öfva ett menligt inflytande på svenska handeln, och klagomål saknades icke öfver det steg regeringen tagit. I början af Juli besvärade sig kanslern, att »ett ondt tal var gängse i staden. Man belönar regeringens omtanke med otacksamma klagomål, att handeln studsar och att skotske kapare taga våra skepp. Man borde både muntligen och skriftligen befalla magistraten vaka öfver dem som prata, så vida man ej vill här tillåta samma fritalighet, som i Holland, England och Frankrike åstadkommit så mycken oordning. De, som klaga, äro mestadels främlingar, Holland tillgifna. Det heter att kriget gör mångens bank-

rutt, emedan holländske köpmännen sättas ur stånd att betala hvad de äro skyldige de våra; men jag tror, att de hafva mera att fordra, än de äro skyldige. Det är illa att främlingar så lätt blifva borgare här i staden. Salig konungen brukade alltid berömma Göteborg för dess godvillighet, då tvärt om Stockholm alltid varit svårt och ogint, ehuru det fått stora privilegier, andra städer till förfång».

I allmänhet voro de svenske köpmännen mycket emot det nära förbundet med Frankrike, af fruktan för de krigiska följder detta förbund kunde medföra, hvaraf Sveriges handel skulle störas och gå miste om de fördelar, den kunde vinna, om Sverige iakttoge en sträng neutralitet under kriget mellan de öfriga europeiska makterna. Från Danmarks sida hade man också ifrigt motarbetat detta förbund, emedan man befarade att Sverige, förstärkt genom franska subsidier, kunde ännu en gång uppträda i Tyskland, möjligen med samma vapenlycka som under trettioåriga kriget.

Inom de svenska samhällsklasser, som icke egnade sig åt handel och näringar, hyste man deremot vida mera benägenhet för Frankrike än för Holland och dess bundsförvandter Österrike och Brandenburg. Holländarne hade under den senare tiden ofta gjort svenskarne förfång, hade hindrat Carl Gustafs förstoringsplaner både i Polen och Danmark, borttagit de svenska nybyggena så i Afrika som i Amerika, betungat svenska handeln med dryga beskattningar, och med alltför bjert framträdande köpmanna-afund sökt återhålla Sveriges växande handelsrörelse. Svenska sändebudet hade ock i Holland blifvit skymfadt af pöbeln, hvilket ytterligare retade mot holländarne sinnesstämningen inom Sverige. Mot Österrike hade man gammalt agg sedan trettioåriga kriget och mot kurfursten af Brandenburg sedan Carl Gustafs polska fälttåg. Ett krig, som kunde blifva följden af förbundet, var visserligen i hög grad ovälkommet för de talrikare samhällsklasserna och i synnerhet för allmogen; men den befattade sig den tiden föga med politik och dess röst hade intet tillfälle att göra sig hörd utom vid riksdagarna, då nya bevillningar ifrågasattes. Deremot önskade härens befäl samt hela den lägre och fattigare adeln krig för att vinna byten och befordringar, och de svenska vapnens framgångar hade ock både under det trettioåriga och under Carl Gustafs krig varit sådana, att de väl kunde berättiga till lysande förhoppningar jemväl under det, som nu kunde förestå. Äfven den unge konungen saknade icke krigslystnad. Krigsöfningar voro nära nog det enda han dittills med någon förkärlek inhemtat, och hans faders så väl som Gustaf Adolfs segrar voro för honom en lockelse att utmärka sig på samma bana. Det franska partiet behöfde således icke befara den snart myndige konungens ogillande, äfven om det franska förbundet ledde till ett krig, och i allmänhet var, mot slutet af förmyndarestyrelsen, sinnesstämningen inom Sverige öfvervägande för ett närmande till Frankrike, hvilket ansågs erbjuda ett kraftigare stöd, särdeles då England nu stod på dess sida, än Holland, kejsaren och Spanien, hvilkas njugghet och, hvad sistnämnda makt be-

träffar, opålitlighet i afseende å sibsidierna i följd af tripel-alliansen vändt mångens håg, så inom rådet som bland allmänheten, från förbundet med dessa makter. Genom Englands öfvergång på Frankrikes sida var ock tripel-alliansen bruten, och flere bland de rådsledamöter, som förut emot De la Gardie förfäktat förbundet med England, Holland, Österrike och Spanien, såsom Per och Nils Brahe, Clas Rålamb och andre, förordade nu förbindelsen med Frankrike och England.

Förhållandena till de öfriga utländska makterna förete under tiden mellan 1668 och 1672 årens riksdagar intet af intresse, och ehuru man icke var utan oro öfver hvad den unge konung Christian V, hvilken i Februari 1670 efterträdde sin fader Fredrik III, ämnade företaga med sin numera välordnade krigsmakt, syntes dock intet fredsbrott hota från någon af Sveriges grannar. Uppmärksamheten med hänseende till de yttre förhållandena var således nu uteslutande fästad vid utgången af kriget i Nederländerna och dess följder för Sverige, likasom den i afseende å de inre förhållandena mer och mer riktades åt den riksdag, som under loppet af året 1672 skulle sammanträda och under hvilken regeringen skulle af den unge konungen öfvertagas.

Riksdagen 1672.

Den 3 September 1672 sammanträdde rikets ständer i Stockholm. Samma dag företog regeringen val af landtmarskalk i konungens och rådets närvaro. Flere uppräknades såsom lämplige att dertill utses, och man frågade konungen, om han ej sjelf ville säga hvilken skulle blifva landtmarskalk. Han hviskade namnet för enkedrottningen, som derefter gaf tillkänna, att hans val fallit på rikstygmästaren grefve *Gustaf Oxenstierna,* hvilken ock efter någon tvekan mottog landtmarskalksstafven. Talman för presteståndet var den under föregående året efter Lenæus utnämnde erkebiskopen *Lars Stigzelius,* för borgareståndet politieborgmästaren i Stockholm *Anders Gerner* och för bondeståndet *Anders Göransson.* Man var i rådet ej rätt nöjd med bondeståndets sammansättning, emedan der funnos många icke bofaste män, »tingstutar, grälmakare och sådane, af hvilka det icke behöfdes mer än två eller tre till att upphetsa en hel hop». Der tvistades äfven om försteget vid sammanträdena, då finnarne ville hafva sin plats näst efter uppländingarne, emedan Finland var ett storfurstendöme; men rådet förklarade, att den gamla ordningen borde iakttagas.

Den 11 September uppkallades utskott af samteliga stånden till rådet och underrättades af kanslern, att regeringen först af allt ville höra deras mening, huruvida det efter Sewed Bååt lediga riksskattmästareembetet borde, såsom förut tillgått, besättas före riksdagspropositionens afgifvande eller, med hänseende till konungens snart förestående myndighetstid, dermed dröjas tills denna inträffat. Alla talmännen togo denna fråga till öfverläggning med sina stånd. Frågan tycktes i sig sjelf enkel, ty då konungen ännu icke var myndig eller

ens någon tid bestämd, då han skulle blifva det, borde väl, utan afvaktan derå, ett ledigt riksembete tillsättas, så snart riksens ständer sammankommit för att bekräfta det af rådet förrättade valet; men här voro många hemliga krafter i verksamhet och intriger spelades i rådet »lika starkt som i en konklav», heter det i en uppsats från denna tid. Bland dem, som kunde ifrågakomma vid riksskattmästarevalet, hade Sten Bielke mesta utsigterna; men han stod i spetsen för De la Gardies motparti, och De la Gardie så väl som alla hans anhängare inom rådet och stånden gjorde derför allt för att få valet uppskjutet till dess konungen blefve myndig och egde sjelf utse riksskattmästare, då De la Gardie ansåg sig ega tillräckligt inflytande hos honom att utverka, det hans val icke komme att falla på Bielke.

Hela följande dagen, den 12 September, diskuterades frågan ifrigt så inom stånden som, medelst utskott, stånden emellan, och resultatet blef, att adelns, preste- och bondeståndens utskott den 13 afgåfvo sitt svar, att »som de i detta höga ärendet, hvilket de kanske ej rätt fattat, icke kunnat finna några skäl eller af regeringen fått sig några sådana meddelade, hvarför man skulle frångå gammal plägsed, önskade de helst dervid blifva, hemställandes dock till regeringen om de kanske ej träffat rätta vägen». Borgareståndets utskott åter svarade, att ståndet för sin del ej kunnat finna några skäl, hvarföre valet af riksskattmästare skulle föregå propositionen, men eftersom det brukats så förr, instämde ståndet i de öfriga ståndens önskan, att ock nu måtte så ske.

Dessa svar ansåg kanslern ej vara fullt nöjaktiga. Han anmärkte, dels att utskotten sagt sig »ej rätt väl förstå saken», som om de trodde något annat ligga derunder; dels att de tycktes icke hafva betänkt det förhållande, för hvars skull man just velat höra deras mening, nemligen att konungen snart skulle förklaras myndig. Man borde derföre nu gifva dem fullständiga skäl; blefve de ändock fasta vid sin mening, kunde deras önskan villfaras, ehuru det syntes föga lämpligt att tillsätta ett embete, hvars innehafvare efter några veckor kunde af myndig blifven konung derifrån skiljas. Efter lång öfverläggning beslöto också regeringen och rådet, att stånden skulle å nyo höras och då dem föreställas hvad som gifvit anledningen till deras hörande.

Den 14 September höllo således stånden nya öfverläggningar rörande denna fråga. Adeln upptog ej rätt väl, att man tycktes vilja söka förmå stånden till frångående af sitt fattade beslut, derom all förnyad diskussion förklarades onödig. Man skred genast till votering och alla tre klasserna förklarade sig för det förra beslutets vidhållande. Inom preståndet hade De la Gardie vunnit erkebiskopen för sina åsigter, och der fördes striden med mycken hetta, men resultatet blef dock, att ståndet med 60 röster mot 9 beslöt stå fast vid det förra beslutet, och dessa båda stånds föredöme följdes äfven af bönderna. Borgareståndet åter, som redan förut varit af annan mening än de öfriga stånden, men då förklarat sig gifva efter för deras önskan, svarade nu, att ståndet ansåg regeringens sista meddelande innebära en

önskan om valets uppskjutande, för att lemnas åt konungens eget godtfinnande, hvilken önskan ståndet ville efterkomma och hemstälde derföre saken till rådets eget afgörande.

Sedan dessa de särskilda ståndens beslut blifvit rådet meddelade, satte kanslern visserligen i fråga, om man icke borde fästa något afseende på borgarenas afvikande mening, men man ansåg sig nu icke längre kunna uppskjuta valet, hvilket företogs den 17 September och skedde med slutna sedlar i konungens närvaro, då Sten Bielke fick 19 röster, Knut Kurck 15 och Bengt Horn 1 röst. Friherre *Sten Bielke* var således vald till Sveriges rikes skattmästare. Han hade fått ett giktanfall samma dag valet hölls och undvek på detta sätt att deri deltaga, »men jag vill svara för», skrifver franske residenten Courtin, »att han kan gå i morgon och bevista riksdagens öppnande, då han skall aflägga sin ed». Detta inträffade också ganska riktigt, och några dagar derefter heter det: »Samma sak, som botade herr Sten Bielke för sin gikt, ådrog rikskanslern en annan åkomma. Han hade valdagen skriftligen inskickat sitt votum för Knut Kurck, men dagen derpå, då Bielke insattes i embetet, hvarvid kanslern hade att hålla ett tal till hans välkomnande, öfverlemnade han detta åliggande åt Johan Gyllenstierna.»

Sten Bielkes utnämning till riksskattmästare godkändes utan svårighet af ständerna. Inom adelns första klass skedde detta med 26 röster af 36, inom den andra enhälligt, inom den tredje med 132 röster bland 141, och inom de öfriga stånden tyckes godkännandet varit enhälligt. Det var endast inom rådet och högadeln som Bielke hade sina egentliga vedersakare.

Den kungliga propositionen, uppskjuten i följd af riksskattmästarevalet, upplästes den 20 September för de på rikssalen samlade ständerna. Den innehöll hufvudsakligen, att, ehuru riksens ständer åstundat sammankomma hvart tredje år, hade dock kongl. maj:t, med afseende på de besvär, som dermed följa, så länge som möjligt dem förskonat, tills sådana angelägenheter påkommit, som ej ständerna förutan rätt kunde afgöras. Deras betänkande önskades nu angående konungens anträde till regeringen vid hans inträde i sitt adertonde år, i enlighet med ständernas vid sista riksdagen gjorda förbehåll att vid den nu pågående öfverlägga om detta ärende och bestämma tiden för anträdet. Dernäst meddelades det hufvudsakliga af rikets yttre förhållanden. Man hade med svårighet lyckats bringa Ryssland till uppfyllande af den sist slutna fredens vilkor. Man hade bibehållit vänskapen med Polen, hvilket rike ej med der hållet konungaval sett ett slut på sina inre strider och dessutom var hotadt med anfall från turkarne. Till kejsaren och de tyska furstarne hade förhållandet likaledes varit fredligt. Mellan vestra Europas stater hade ett krig uppstått, hvari man undvikit att deltaga. Ytterligare underrättelser om allt detta skulle meddelas ständernas utskott. Slutligen fästades ständernas uppmärksamhet derå, att riket, i anseende till den oro, som rådde rundt kring dess gränser,

måste sätta sig i försvarstillstånd, hvartill erfordrades både manskap och medel, och hoppades man, att ständerna, som på lång tid ej varit besvärade med någon bevillning, nu måtte finnas så mycket beredvilligare till en sådan, hvilken borde så fördelas, att den ej komme att för hårdt trycka den fattige.

De öfverläggningar, denna proposition framkallade inom stånden, vände sig hufvudsakligen kring dess första punkt, angående tiden för konungens myndigblifvande och den försäkran man dervid borde affordra honom. Adeln tillsatte ett särskildt utskott att utarbeta förslag till denna försäkran, och detta utskott öfverlade härom med rådet, innan förslaget meddelades de öfriga stånden. Rådet och adeln voro ense derom, att ur Gustaf Adolfs och Christinas försäkringar borde upptagas åtskilliga stadganden, som rörde religionen, embetens tillsättande med råds råde samt det konungen åliggande löfte att icke sätta tro till dem, som ville någon angifva, utan i stället gifva sådant tillkänna för den det rörde. De ofrälse stånden deremot förenade sig om att Carl Gustafs konungaförsäkran skulle utan förändring föreläggas hans son. Presteståndet ville derjemte anhålla, att konungen icke måtte bekräfta de adeliga privilegierna. Man försökte en sammanjemkning genom sammanträden mellan alla fyra ståndens utskott; men det ville icke lyckas. De tre ofrälse stånden åter slöto sig allt närmare till hvarandra och stodo nu åter förenade mot adeln, likasom vid 1650 och 1660 årens riksdagar.

Slutligen, efter många stridigheter och jemkningsförsök, som upptogo tiden ända till fram i November, gaf adeln efter och förklarade, att »den nöjde sig med konung Carl Gustafs försäkran af 1654 och ville inga nyheter». Då tog rådet frågan om hand och derinom uppstod en liflig strid, under hvilken i synnerhet den yngre Johan Gyllenstierna ifrigt motsatte sig hvarje försök att affordra konungen förbindelser utöfver hvad ständerna önskat. Enkedrottningen trodde sig likväl kunna på enskild väg utverka sin sons samtycke till ytterligare eftergifter; men då hon verkstälde försöket, fann hon honom obeveklig. Hon begärde biträde af rikskanslern, men äfven han hade lika liten framgång, och den kunglige ynglingen visade sig i viljekraft stå vida öfver den i allt öfrigt honom så öfverlägsne statsmannen. Det var icke utan förvåning, som De la Gardie fann konungens beslut orubbligt, och då han underrättade rådet derom, tillade han: »God kunskap har han ock om allt, mer än man skulle tro.» Derefter förföll all fråga om något tillägg till Carl Gustafs konungaförsäkran.

Ett efterspel inträffade å riddarhuset den 5 December, då hofrådet Taubenfeldt, å tredje klassens vägnar, anmärkte, att den punkt i Carl Gustafs konungaförsäkran, som handlade om tjensters bortgifvande, hade genom förändrad interpunktering blifvit underkastad olika tydning; men för sin del förklarade tredje klassen sig ej kunna tyda denna punkt annorlunda, än att konungen egde fri hand att disponera öfver tjensterna, såsom andra konungar före honom. Kammarrådet Henrik

Falkenberg invände, att vigtigast vore, det allt beställdes med råds råde, äfven hvad tjensters bortgifvande anginge. »Eger konungen», svarade Taubenfeldt, »att välja rikets råd, må han väl ock ega tillsätta tjenstemän». Falkenberg medgaf, att det hette i lagen: »Konungen eger råd sitt taga och välja»; men det hette ock, att allt skall ske med råds råde. »Man må ej binda konungens händer», genmälte Taubenfeldt. »Det vill ingen», svarade Falkenberg.

De under denna ordvexling af Taubenfeldt hafda yttranden togos mycket hett af rådet, som under kanslerns anförande infann sig å riddarhuset och yrkade strängt ansvar på Taubenfeldt för det han syntes hafva velat antyda, att rådet ville binda händerna på konungen. Häröfver uppkom stort buller å riddarhuset, flera dagar egnades åt denna i sig sjelf föga betydande fråga, landtmarskalken ville nedlägga sin befattning och allt visade huru stark hos en stor del af adeln och framför allt bland dem af tredje klassen förbittringen var mot förmyndarestyrelsen och huru stor farhågan för ett fortfarande rådsvälde. Alltsammans slutade dock med att Taubenfeldt någon tid fick afhålla sig från riddarhuset, hvarefter han sökte och erhöll tillgift.

Näst frågan om konungaförsäkran gaf den om bevillningen stånden mesta sysselsättning. Regeringen hade vändt på alla förslag till en bevillning, men ej kunnat bestämma sig för något, utan öfverlemnat åt ständerna att göra närmare bestämmelser. Statshushållningen hade också alltid varit den svagaste punkten i förmyndarestyrelsens förvaltning, hvarföre den ock så vidt möjligt undandrog sig att med ständerna inlåta sig i hithörande frågor. Äfven denna gång hade det skett så varsamt som möjligt; men denna försigtighet båtade dock ej, ty inom alla stånden ledde det framkastade behofvet af ny bevillning tanken på den för rådet alltid särdeles oangenäma reduktionsfrågan.

På riddarhuset yttrade Henrik Falkenberg, hvilken såsom ledamot af kammarkollegium väl kände till beskaffenheten af förmyndarestyrelsens hushållning: »Redan 1664 förklarade regeringen, att statsverket var i godt tillstånd; så mycket bättre måste det nu befinnas. Reduktionsbeslutet 1655 försåg ock ansenliga medel. Då nu icke desto mindre en ny bevillning önskas, ser det ut som icke allt vore verkställdt enligt detta beslut. Först då beslutet blifvit verkställdt efter sin uttryckliga lydelse kan, i fall af ytterligare behof, blifva fråga om en bevillning.» Häri instämde flere, synnerligast inom andra och tredje klasserna. Från andra åter yppades ett motstånd, som röjde att flere redan begynt betrakta reduktionsbeslutet såsom icke vidare tillämpligt. Landtmarskalken, som sjelf innehade betydande förläningar, utbrast: »Det kostar på att mista hvad man redligen bekommit, och så, som vi nu blifva plockade, står icke mycket åter.» Dessa gensägelser hjelpte dock icke. Andra och tredje klasserna beslöto, att reduktionen borde verkställas efter ordalydelsen, och det så väl i lydländerna som i det egentliga Sverige. Äfven första klassen stannade i samma beslut, ehuru uttryckt i något mildare ordalag.

Inom de ofrälse stånden framträdde denna stämning ännu starkare. De höllo sammanträden samt rådgjorde rörande bevillningsfrågan med hvarandra, och deras svar på den kungliga propositionen hänvisade, likasom adelns, till reduktionen såsom säkraste hjelpkällan för rikets inkomster. Preseståndet åberopade härvid den skrift som afgafs af de ofrälse stånden vid 1650 års riksdag, och i bondeståndets svar hette det: »Kongl. maj:ts fasta jordegods, både af skatte och krono, äro största delen bortförlänta vordna i en så stor myckenhet och utan åtskilnad, jemväl på slika sätt och vilkor, att det till en god del sträfvar emot Sveriges lag, riksens allmänna stat och fäderneslandets bästa.»

Den sedan förra riksdagen utfärdade nya gårdsrätten för adeln var äfven föremål för de tre ofrälse ståndens gemensamma öfverläggningar, hvilka slutade med att de samfäldt till konungen aflåto en inlaga, hvari yttrades, att denna gårdsrätt icke var af alla stånden gillad och att den tillade adeln i gemen en rättighet, som tillförene icke sträckt sig längre än till kungliga och furstliga personer och hof, samt dessutom lätteligen syntes vilja föra med sig »äfventyrliga konseqvenser så väl i justitiens administration som i kyrkodisciplinens öfning», hvarföre de tre stånden begärde att denna gårdsrätt måtte af konungen upphäfvas. I sammanhang härmed anhöllo de ock att konungen icke måtte bekräfta något stånds privilegier, förr än han fått tillfälle att dem noga öfverlägga.

Dessa beslut väckte mycken oro inom rådet. »Om oenighet utbrister mellan adeln och de öfriga stånden, mellan konungen och rådet, så ock inom sjelfva rådet, hvart vill det taga vägen?» utropade rikskanslern. I rådet misstyckte man, att preseståndet åberopat ständernas skrifvelse af 1650, och Stjernsköld anmärkte: »Eftersom presterne äro så snälle att göra förslag, borde man åter upptaga hvad som år 1649 afskaffades, att de skulle hålla knekt. På det sättet skulle vi snart stoppa de sadduceer munnen till.»

De inlemnade skrifterna meddelades af rådet åt adeln, bland hvilken rörelsen icke var mindre. Alla aflade ed att efterforska upphofsmannen till denna oro, och man beslöt afgifva ett svar, hvilket dock på kanslerns uppmaning affattades i fogliga ordalag. Adeln beklagade, att dess bemödanden att bibehålla ett godt förstånd med de öfriga stånden varit fruktlösa, samt att prester och borgare ej allenast utan adelns hörande besvarat den kungliga propositionen, utan ock dragit allmogen med sig till att underteckna och inlemna en skrift, som angriper adelns rätt. Ståndet kunde ej inse hvad i gårdsrätten vore af den art, att det ingrepe i justitiens förvaltning eller i kyrkodisciplinen och önskade att de öfriga stånden ville derom lemna en närmare förklaring, men hoppades emellertid att kongl. maj:t måtte låta denna stadga komma till användning och, derest något väsentligt vore mot densamma att anmärka, låta sådant rätta, hvarefter alla undersåtar må denna stadga »med vördnad erkänna och sig behaga låta, icke det ena ståndet det andra missundandes sådana vilkor, som i sig sjelfva

äro ingen, utan dem allenast som illa göra och oförsvarligt sig uppföra, svåra, helst som ej blott adeln utan hvarje husfader dermed styrkes i sin husrättighet samt skälig fruktan och vördnad inplantas hos tjenstefolket, till befordran af ett skickligt och ordentligt lefverne». Hvad privilegiernas stadfästelse beträffade, undrade adeln hvarföre prester och borgare ville fördröja den. Man lemnade derhän hvad orsak de kunde hafva att önska sådant i afseende å sina egna privilegier, men »ville förmoda, att de ej måtte kunna prejudicera adeln med de sentimenter, som de fatta kunna i deras, men icke i vårt intresse». Emellertid som adeln icke ville vara de andra stånden förhinderlig i deras lagfångna privilegier, så hoppades den, att de icke heller missunna densamma dess rättigheters bekräftelse efter framfarne konungars exempel, hvaribland sist aflidne konungens, hvilken, tvärtemot hvad af de tre stånden föregafs, har den 23 December 1654 utan förbehåll bekräftat privilegierna, och hoppades adeln äfven, att kongl. maj:t likaledes derå gifver sin stadfästelse.

Om den utrikes politiken öfverlades, såsom vanligt, i sekreta utskottet, hvilket vid denna riksdag åter utsågs af regeringen samt äfven behandlade flera inrikes angelägenheter, i hvilket hänseende det ock fördelade sig i två afdelningar, den ena för utrikes och den andra för inrikes ärendenas handläggning. Gensägelser hördes visserligen mot det ingångna förbundet med Frankrike, och i synnerhet bland de ofrälse stånden yttrade många den önskan, att ej Hollands undergång måtte beredas, med särskildt hänseende till Sveriges mångfaldiga handelsförbindelser med denna stat; men flertalet visade sig likväl benäget att gilla det ingångna förbundsfördraget, synnerligast sedan rikskanslern med sex riksråd infunnit sig hos utskottet för att gifva det närmare upplysningar om förhållandena. Dock blef utskottets svar, att ständerna ogerna skulle se Hollands undergång och framför allt önskade fredens bibehållande.

Riksdagsbeslutet uppsattes, såsom vanligt, i kansliet och justerades i rådet, innan det meddelades ständerna. Det föranledde hos desse ingen annan anmärkning, än att preseståndet fann slutorden, att man i farans stund ville offra lif och blod och allt hvad man egde för konung och fädernesland, något betänkliga, »såsom möjligen åsyftande pålagor utom riksdag»; men man lugnade ståndet med försäkran, att så ej var menadt och att dessa ord voro tillagda »för våra illviljande grannar, att de må se huru denna riksdag är aflupen». Handlingen, daterad den 18 December 1672, begynte med pris och lof till försynen samt tacksägelser till den afgående förmyndarestyrelsen för rikets bevarande och ärendenas skötsel under de sedan konung Carl Gustafs död förflutna år, och framför allt för den unge konungens vård och uppfostran, hvilken efter det exempel, som rikets ständer förr, särdeles 1611 och 1644 gifvit, »då han så i visdom, förstånd och manlighet mognat, att vi i åren ej skönje någon afsaknad», förklarades vara erkänd och antagen för Sveriges rikes och allt derunder hörande lands

»fullmyndige, regerande konung» samt hafva gifvit och mottagit öfliga ömsesidiga försäkringar och förbindelser, tillönskandes till sin styrelse Guds välsignelse. — Dernäst erkändes med tacksamhet hvad som i afseende å rikets förhållanden till utländska makter, så väl under hela tiden för förmyndarestyrelsen som särskildt under nu pågående krig mellan främmande stater, var gjordt både för det allmänna lugnet och för rikets särskilda. Slutligen beviljades två utskrifningar för åren 1673 och 1674 samt, i händelse af krig, för 1675, till samma antal och på samma vilkor som vid näst föregående riksdagen, hvarvid adeln särskildt uttryckte den önskan, att alla missbruk, som vid utskrifningar plägade föröfvas med frälsefriheter af alla slag, måtte afskaffas. Städerna och de landsorter, som plägat utgöra båtsmanshåll, åtogo sig dess fördubbling i händelse af krig. Adelns i Skåne, Halland och Bleking skattlagde bönder, äfvensom krono- och skattehemmanen i samma landskap, skulle nu undergå samma vilkor i afseende å utskrifningen som bönderne i andra delar i riket, »dem i Halland allena undantagne, som i förra tider särdeles afskeden för sig betingat hafva». Deremot förklarade ständerna, att de ej kunde åtaga sig någon särskild penningebevillning, utan hänvisade till 1655 års reduktionsbeslut samt till hvad i 1660 års tillägg till regeringsformen och samma års riksdagsbeslut var stadgadt i samma ämne, under förhoppning att, om allt detta bragtes till verkställighet, »kongl. maj:t då visserligen icke ringa hjelp till finnandes varder». Skulle det ej göra till fyllest och kongl. maj:t på en allmän riksdag något vidare fordra, erkände ständerna sig skyldige att gå kongl. maj:t tillhanda med allt hvad de kunde och förmådde.

Drottning Christinas recess af år 1654 blef nu af konungen bekräftad och förklarades vara i allo gällande, utom hvad »menige riksens råd och ständer uti sitt konfirmationsbref af år 1660 sig förbehållit samt hennes maj:t sjelf godvilleligen afstått och sig tillförbundit hafver».

I de särskilda riksståndens besvär förnyades påminnelserna om lagens granskning och kyrkoordningens utarbetande, och för öfrigt återfinner man der de vanliga klagomålen och önskningarna angående lagskipningen, patronatsrätten, prejerierna af kronans tjenstemän, bristande efterlefnad af stadgarna om främmande religioners utöfning, de stora handelskompaniernas privilegier, förhöjda tullar och acciser, dagsverksskyldigheter och så vidare, hvilka klagomål och önskningar regeringen, likaledes på vanligt sätt, afspisade medelst löften, hänvisningar till gällande författningar och dylikt.

Riksförmyndaren ingåfvo en utförlig berättelse om huru styrelsen blifvit förd under konungens minderårighet och erhöllo af honom ett »qvittobref», hvari han förklarade, att som den afgående styrelsen begärt, att »vi ville till deras och deras efterkommandes försäkring förklara vårt goda nöje, som vi öfver deras förda regering och förmynderskap hafve, och dem på all mensklig händelse gifva vårt qvittobref,

och så derhos, hvar en eller annan af dem (som lätteligen kan hända, att någon kunde finna sig offenderad) skulle deröfver blifva anfäktad, vi dem då ville fördagtinga till rätta och försvara i all billig måtto; thy akte vi sådan deras begäran billig och rättvis, och qvittere vi härmed samteligen och synnerligen hennes maj:t vår högtärade älskeliga kära fru moder och våre trogne män, höge embetsmän och riksråd, hvad de aflidne äro och genom döden hädankallade, eller ock ännu i lefvande lifvet, vårt förda förmynderskap och riksens regering, sägandes och görandes dem och deras husfruar, barn och efterkommande härmed fria och lediga för allt ytterligare tilltal af oss och riket, eller andra å våra och riksens vägnar, nu och till everldliga tider».

Den 18 December, sedan gudstjenst hållits i Storkyrkan, voro konungen, enkedrottningen, rådet och ständerna samlade på rikssalen. Konungaförsäkran och riksdagsbeslutet upplästes, hvarefter enkedrottningen och de fem höga riksembetenas innehafvare, jemte hela det öfriga rådet, trädde inför konungens tron. Rikskanslern redogjorde i ett kort tal för ärendenas gång under förmyndarestyrelsen, hvarpå konungen svarade i nådiga uttryck. Derefter stälde sig de fem riksembetsmännen omkring tronen, och nu talade rikskanslern i konungens namn till ständerna, försäkrande dem om en rättvis och kristlig regering, och, sedan detta tal var slutadt, förkunnade kanonernas dunder från Brunkeberg och Skeppsholmen, jemte pukors och trumpeters skall, att konung Carl XI sjelf öfvertagit regeringen.

Så slutades förmyndarestyrelsen. Den har i allmänhet blifvit strängt bedömd och hvad i det föregående blifvit anfördt rörande dess ledning, af Sveriges inre och yttre förhållanden vittnar också på det hela föga fördelaktigt om denna ledning. Dock vidtogos äfven derunder icke så få för landet nyttiga åtgärder, hvilka vi skola anföra, då vi nu, från en öfversigt af styrelseåtgärderna i allmänhet, öfvergå till en kort framställning af desamma inom särskilda grenar af förvaltningen.

Rättsväsendet.

Samhällsförhållandenas ständigt tilltagande utveckling under Gustaf Adolfs, Christinas och Carl Gustafs regeringar hade ock allt mera ökat rättsfrågornas antal, och ehuru visserligen öfverrätternas antal äfven blifvit ökadt, söktes dock allt oftare revision hos konungen, och i rådet klagades, att den stora mängden af revisionssaker borttog tiden för vigtigare värf. I början handlades dessa mål i kansliet, likasom alla andra ärenden, som dragits under konungens pröfning; men då hvarken kanslipersonalen eller rådets medlemmar medhunno granskningen af de ofta vidlyftiga handlingarna, hade Per Brahe, sedan han blifvit riksdrots, sökt vidtaga särskilda anordningar för revisionssakernas beredning. Så blefve först några rådsledamöter, jemte personer utom rådet, vid särskilda tillfällen förordnade att genomse revisionshandlingarna och

sedermera utnämndes i Juni 1647 en sekreterare samt en referendarie för handläggning af revisionsmålen, och i 1651 års kansliordning upptogos två revisionssekreterare på stat.

Dessa anordningar funnos dock snart nog icke tillfyllestgörande, och under Carl Gustafs krig hade revisionssakerna så hopat sig, att drotsen påstod tre år erfordras för deras utarbetande samt yrkade, att några visse af rådet måtte härtill förordnas, emedan, om det öfverlemnades till rådet i allmänhet, så skulle något hvar undandraga sig »ett sådant åsnearbete och ledsamt verk, som vid justitien är». I kansliordningen den 22 September 1661 blef också föreskrifvet, att rikskanslern, rikskansliråden samt de af rikets råd, som dertill förordnade voro, skulle en viss dag i hvarje vecka examinera justitiesaker. Tillika utfärdades till revisionssökandes efterrättelse revisionsplakat af den 28 Juni 1662, och i Juli 1663 utgafs en instruktion för en särskild så kallad deputation af personer utom rådet, med åliggande att bereda den mängd justitieärenden, som då ännu voro oafgjorda. Dessa deputationer, stälda under drotsens inseende, utgjordes af ett kansliråd och fyra kungliga sekreterare. De förut tillsatte tvänne revisionssekreterarne skulle mottaga och hålla ordning på inkommande handlingar, hvarefter hvarje akt skulle genomses och extraheras af en revisionssekreterare, biträdd af en bland de deputerade. Det af dessa båda underskrifna extraktet skulle sedermera föredragas för samtelige deputerade, hvilka efter anstäld granskning hade att öfverlägga om ett gemensamt betänkande och derefter att föredraga ärendet inför regeringen. I en förnyad instruktion af den 30 Oktober 1669 lofordas deputerade för att genom deras åtgärd en stor mängd sammanhopade revisionssaker blifvit med slutlig dom afhulpna, och nu förordnades till revisionssakernas beredning tre hofråd, jemte revisionssekreterarne. Denna »deputation för justitiesakernas öfverseende», som till en början inrättades för att afhjelpa tillfälliga behof, blef sålunda en stadigvarande inrättning och benämndes i början »revisionskansliet», sedermera *kongl. maj:ts nedra justitie-revision.*

Bland frågor rörande *lagstiftningen* var den om en lagrevision en bland dem, som vid riksdagarna under förmyndarestyrelsen oftast förekommo. Vid riksdagen i Stockholm 1660 hade regeringen, i sitt förslag till ett tillägg i regeringsformen, hemstält, att ledamöternes antal både i Göta och Åbo hofrätter borde ökas, hvilket gaf adeln anledning till uttryckande af den önskan, att då mycket vore att påminna vid justitieväsendet, som i regeringsformen icke kunde införas, regeringen ville deputera vissa personer af hvarje stånd, hvilka ju förr desto hellre borde träda tillhopa och öfverlägga om de förbättringar i lagen och lagskipningen, som vore af mesta vigt, samt huru dessa skulle kunna tillvägabringas. Denna adelns framställning föranledde införande i den nya regeringsformen af ett ständernas beslut, att då vid justitiens administration åtskilliga påminnelser voro nödiga, och emedan de missbruk och irringar borde häfvas, hvilka genom tidernas förändringar inkommit,

så skulle en konferens af alla stånden anställas genom vissa lagfarne män, hvilka skulle skärskåda och gifva sitt betänkande öfver allt, som hörde till detta ämne, hvilket betänkande först skulle meddelas regeringen och sedan rikets ständer vid nästa möte, på det att, när allt vore öfversedt och gilladt, en viss och oföränderlig stadga deröfver måtte upprättas.

Någon åtgärd i anledning af detta ständernas beslut vidtogs dock ej af regeringen. Ständerna voro kallade att samlas till ny riksdag den 1 Maj 1664, men först den 6 i samma månad anmälde rikskanslern i rådet åtskilliga ärenden, som förevarit vid förra riksdagen och nu borde åter blifva föremål för ständernas öfverläggningar, om hvilka ärenden han sade sig kort förut hafva blifvit påmint. Bland dessa ärenden var äfven frågan om lagens öfverseende, men ingenting nämndes härom i den proposition, som den 14 Juni af regeringen afläts till ständerna. Adeln förnyade emellertid i sina vid 1664 års riksdag afgifna besvär framställningen, att en deputation, bestående af ledamöter från hvarje stånd, måtte utses till justitieväsendets öfverseende.

I anledning af denna framställning infordrades utlåtanden från Svea hofrätt samt från de vid riksdagen närvarande ledamöter af de öfriga hofrätterna, hvilka inkommo med särskilda betänkanden, som dock öfverensstämde deri, att de högeligen afstyrkte utarbetande af en ny lagtext, då de ansågo för högst betänkligt, »att rikets uråldriga och fundamentala lag, som noga försäkrar konungen om sin rätt och höghet samt alla undersåtar om deras frihet och trygghet till lif, ära och gods, skulle omgjutas eller på något sätt upplösas och omakas, särdeles under konungens minderårighet.» Deremot erkände alla nödvändigheten af att fullständiga och förbättra hvad till justitiens förvaltning vore nödigt samt tillstyrkte, att hithörande författningar borde af lärda män utarbetas och af regeringen föreläggas ständerna, hufvudsakligen i ändamål att återupplifva äldre ur bruk komna goda lagar samt tillöka eller förklara ofullständiga eller otydliga lagbud, hvilka vid domstolarna på olika sätt tillämpades, äfvensom böterne i brottmål borde jemkas efter nya myntvärdena samt kroppsstraffen lämpas efter nyare tiders åsigter och kungliga prejudikat, så att härutinnan måtte blifva enhet i lagskipningen, och underrätternas domar i brottmål icke blifva så illusoriska som dittills varit fallet.

I öfverensstämmelse med dessa betänkanden beslöts i rådet, att den gamla lagtexten skulle lemnas orubbad, men, der så behöfdes, genom tillsatser förbättras, och man föreslog, att stånden, helst de tre första, borde för dessa arbeten bland sig utse vissa härtill skicklige personer, som skulle sammanträda i Stockholm att verket omhändertaga. Detta förslag bifölls uttryckligen af adeln, som hemstälde att fyra deputerade af hvartdera bland de tre första stånden borde härtill förordnas. De öfriga stånden gjorde inga anmärkningar mot förslaget, och i riksdagsbesluten infördes, att ett särskildt utskott skulle till nästa riksdag utarbeta »några stycken uti justitieväsendet, hvilka efter tidernas föranlåtande kunna fordra revidering».

Oaktadt sålunda regeringen föreslagit och ständerna bifallit, att hvarje stånd bland sig skulle utse personer till lagens öfverseende, skedde sådant likväl icke, utan i Maj 1665 beslöts i rådet att riksdrotsen *Per Brahe*, riksrådet *Sewed Bååt* samt assessorerne *Erik Drysenius, Michael Gyldenstolpe* och *Olof Berling* skulle jemte revisionssekreterarne *Mårten Brenner* och *Jakob Snack* (sedermera adlad med namnet *Sneckenberg*) granska allt, som under drottning Christinas tid blifvit uppsatt öfver lagen, och sig emellan öfverlägga om hvad ytterligare borde tilläggas, för att derefter till en stor kommission öfverlemna att slutligen utarbeta hvad sedermera skulle framställas för ständerna.

Under återstående delen af året var denna kommission sysselsatt med sitt arbete, hvars frukter visade sig i tre den 20 December 1665 utgifna afhandlingar: 1) »Förslag, huru justitien i allmänhet skulle kunna obehindrad hafva sin gång och underrätterne sin tillbörliga respekt och myndighet, och kongl. maj:t, som dessförutan med många vigtiga riksens ärenden är öfverhopad, icke härmed så öfvermåttan, som nu sker, belastas och besväras», innefattande åtskilliga förslag till förbättringar i lagskipningen, synnerligast med hänseende till underrätterne; 2) »Betänkande öfver riksdrotsens uppsatta punkter», sysselsättande sig hufvudsakligen med äktenskaps- och arfsfrågor, samt 3) »Förslag till straffordning», väsentligen öfverensstämmande med det förslag i samma ämne, som uppsattes 1643, men tillämpande hvad sedermera blifvit genom särskilda författningar stadgadt eller genom praxis vunnit häfd. Underskrifterna å detta sistnämnda förslag visa, att under årets lopp assessorn i Åbo hofrätt *Magnus Rålambstierna* blifvit ledamot af lagkommissionen i stället för Gyldenstolpe.

Någon större kommission blef emellertid icke utsedd, utan i stället fick *Stjernhöök* i Mars 1666 uppdrag att öfversätta Sveriges stads- och landslagar från den gamla svenska till den nu öfliga, »till ens och annans bättre förstånd», hvarefter från regeringens sida ingenting vidare för lagrevisionens befordrande åtgjordes förr, än frågan härom kom till tals i rådet i sammanhang med den om propositionen till 1668 års riksdag. Rikskanslern omnämnde hvad i afseende å denna revision blifvit åtgjordt först i drottning Christinas tid och sedermera af de under riksdrotsens ledning stälda deputerade, hvarefter han yttrade, att nu först borde afgöras, om lagen skulle revideras eller icke. Riksdrotsen anmärkte, att ett sådant företag väl vid första påseendet såge godt ut, men i sjelfva verket hade mycket att innebära, hvilket ock visat sig under konung Carl IX:s tid, då ständerna icke kunde förmås ur lagen borttaga blott några ord. Rikskanslern, Johan Gyllenstierna, Sten Bielke och Clas Rålamb ansågo dock nödigt, att lagen alltid reviderades efter tidernas lopp och förändringar. Då det ändock en gång måste ske, borde man ej dröja dermed den ena tiden efter den andra. Enligt ständernas begäran kunde man nu öfverlemna det, som redan vore uppsatt, åt några gode män för att sedermera meddelas ständerna. Denna mening segrade så till vida som det beslöts, att

punkten om lagens revision skulle qvarstå i riksdagspropositionen samt att för ständerna skulle framläggas »intresse-plakatet», äfvensom förslag till förmyndareordning, exekutionsordning och straffordning samt en författning angående »omslag», hvarmed förstods tillvägabringande af snar betalning i skuldfordringsmål. Mot dessa beslut afgaf riksdrotsen sin reservation. Propositionen blefve alltför omfattande, så att man skulle få en tysk riksdag. Under konungens omyndiga år borde endast det nödvändigaste proponeras, eller ock, om proposition ändtligen skulle ske, borde regeringen sjelf först blifva ense och sedan genom vissa utskott öfverväga ett och annat. Vid all förändring af lagen hafva adelns privilegier fått en svår stöt, och om man nu samtyckte till lagens förbättrande, kunde man vara öfvertygad om att de adeliga privilegierna skola derigenom blifva försämrade. I allmänhet var riksdrotsen den som mest lade sig emot en lagrevision, hvilken rikskanslern deremot sökte befordra.

Vid riksdagen öfverensstämde adeln, preste- och borgarestånden i en anhållan, att arbetet med lagens öfverseende måtte redan under förmyndarestyrelsen påbörjas af dertill utsedda män för att vid konungens anträde till regeringen kunna vara färdigt. Åt regeringen öfverlemnades att utse skicklige män för arbetets företagande. I sjelfva lagtexten finge ingenting ändras, utan hvad som vore föråldradt eller behöfde förbättring skulle sättas särskildt såsom ett tillägg till hvarje balk. Detta gälde likväl endast privaträtten, ty konungabalken skulle i allo förblifva sådan den vore, utan något tillägg.

I Mars 1669 förordnades *Stjernhöök* och *Berling* att öfverse lagen på det sätt rikets ständers beslut anvisade och de sjelfva efter bästa förstånd pröfvade lämpligt. De uppmanades att fortskynda arbetet så, att det i fullständigt skick kunde föreläggas näst sammanträdande ständer, och hade sjelfve yttrat den önskan att icke erhålla flera medarbetare, hvilket, i synnerhet i början, vore mera till hinder än till befordran af arbetet. Deremot kunde deras förslag sedermera granskas af en större kommission.

När nästa riksdag öppnades i början af September 1672, var emellertid detta arbete ännu ej färdigt, men rikskanslern föreslog, att hvad redan vore uppsatt borde förevisas ständernas utskott, att dessa finge utlåta sig, huruvida arbetet verkstäldes i enlighet med ständernas vid förra riksdagen uttalade mening. Inom dessa utskott uppstod fråga om att öfversätta lagen, hvilket, såsom här ofvan är nämndt, äfven varit af regeringen beslutadt; men mot detta förslag afgaf en af ledamöterna i adelns utskott, presidenten i Dorpts hofrätt *Gustaf Rosenhane*, hvilken äfven gjort sig ett namn såsom skald, en reservation, som innehåller så sunda och för den tiden äfven så ovanliga åsigter om svenska språkets dåvarande beskaffenhet, att de väl kunna förtjena anföras. Det nu brukliga språket, yttrade han, bestode ej för sig sjelf, utan vore en uppblandning af det gamla svenska med tyska, fransyska och latin, så att, om lagen öfversattes på det brukliga språket, måste

den, som ville rätt förstå densamma, rådfråga tyska, franska och latinska ordböcker. Då så mycket af lagen vore förändradt, vore det onödigt att öfversätta det förändrade; men skulle dessa förändrade lagrum. uttagas och de nysvenska lagrummen, som kommit i stället, inflickas, »så finge det utseendet af en sönderbruten marmorvägg, lappad med gråstensbitar». Säger man, att en öfversättning behöfves, på det att svenskan måtte bättre förstås, så synes motsatsen vara nödigare, att nemligen vi, hellre än att studera andra språk, först göra oss bekanta med vårt rätta äldsta modersmål, som eftergifver intet tungomål i fullkomlighet, rikhet och prydlighet samt vanvördas ej af andra än dem, som ej vilja besvära sig med att forska efter de gamla ordens ursprung och rätta förstånd.

Med frågans öfverlemnande till ständernas utskott upphörde förmyndarestyrelsens åtgärder i afseende å lagrevision, och då utskotten icke hänsköto denna fråga till stånden, förekommer ingenting derom i 1672 års riksdagsbeslut.

Deremot utfärdade förmyndarestyrelsen flera författningar och ordningsstadgar, som berörde särskilda delar af rättsväsendet, såsom »duellsplakatet» af den 23 December 1662; »stadgan om eder och sabbatsbrott» af den 2 Oktober 1665; »plakatet om intressen» af den 14 November 1666, hvarigenom bestämdes, att ingen fick taga högre ränta än 8 procent; »förordningen om inrättandet af en förmyndarekammare i Stockholm», den 27 April 1667, »sjölagen» af den 12 Juni 1667, hvartill förslaget, uppgjordt af kommerserådet *Henrik Moucheron*, granskades af en särskild kommission, med riksrådet *Sewed Bååt* till ordförande och bestående för öfrigt af 3 riksråd och 14 ledamöter dels från Svea hofrätt, amiralitets- och kommerskollegierna, dels borgmästare i Stockholm och handlande; »stadgan öfver missbruks och oordningars afskaffande vid adelns trolofningar, bröllop, gästabud och begrafningar», den 19 December 1668; en dylik stadga för presterskapet af den 1 Mars 1669; »förmyndareordningen» af den 17 Mars 1669; »hamnrätten» af den 10 Maj samma år; »påbud om några ärenden, som alla domstolar till exekutionens främjande skola iakttaga», samt »exekutionsstadga», båda af den 10 Juli 1669; »vexelrätten» af den 10 Mars 1671; »gårdsrätten eller husdisciplin, som efter kongl. maj:ts nådiga tillåtelse af ridderskapet och adeln vid deras gårdar och hushållningar brukas må», den 4 April 1671, hvilken författning väckte, såsom redan är nämndt, stor förbittring hos de ofrälse stånden och som också aldrig blef af Carl XI stadfästad, samt »accis-rätten» af den 2 Maj 1672.

Frågor rörande *lagskipningen* förekommo under förmyndarestyrelsen ofta så väl inom rådet som vid riksdagarna. Här likasom i många andra hänseenden föranleddes svårigheterna hufvudsakligen dels af bristande penningetillgångar, dels af adelns mer och mer stegrade anspråk.

Hofrätterna klagade ofta än hos konungen, än hos riksdrotsen öfver sin nödstälda belägenhet. Tjenstemännen inom dessa öfverrätter erhöllo vanligen icke någon aflöning förr än efter ett eller två års för-

lopp och då endast fjerdedels eller half aflöning, stundom icke ens detta. Den stat, de erhållit 1629, hade 1641 blifvit förminskad, och de hade nu sämre löner än deras vederlikar inom kollegierna, som fått sin aflöning förhöjd. Riksdrotsen yrkade derföre under sommaren 1660, att alla häradsrätter måtte blifva anslagna till löneförhöjning åt hofrätternas tjenstemän samt förändring efter hand ske med de häradsrätter, som blifvit förlänade åt andra personer; men man beslöt i stället hos ständerna göra framställning om införande af stämpladt papper för beredande af ökade löner åt hofrättspersonalen. Denna framställning bifölls, såsom i det föregående är berättadt, vid riksdagen i Stockholm 1660, och vid anmälan af sitt bifall dertill anhöll adeln, att de häradsrätter, som voro förlänade åt ofrälse män, måtte i stället utdelas bland adeln med sådan moderation, att icke några erhölle alltför mycket och andra ganska litet för deras arbete, samt att i allmänhet inga vanartiga och odugliga personer måtte få utöfva domarebefattning. Vid föredragningen häraf i rådet den 19 November förklarades dock, att man härutinnan skulle framdeles som dittills följa vanligt bruk och att ofrälse män, som rätt förvaltade sin tjenst, icke kunde förfördelas.

Den vid 1660 års riksdag införda stämpladepappersafgiften fans dock ej inbringa så mycket som man väntat, och häradshöfdingetjensterne gåfvo ej heller någon betydande inkomst, emedan assessorerne måste aflöna de lagläsare, som förrättade tjensten. Det beslöts derföre, att hofrätterne skulle, jemte inkomsterna af stämpladepappersafgiften, få behålla sakören och de häradsrätter de innehade. Inom rådet gjordes ock ingen anmärkning mot att häradshöfdingarne förrättade andra tjenster, utan man sysselsatte sig endast med frågan om häradsrätternas ändamålsenligaste fördelning.

Vid 1664 års riksdag yrkade samtliga stånden, att stämpladepappersafgiften åter måtte afskaffas, emedan den vore en stor tunga samt afstängde från åtnjutandet af lag och rätt. Hofrätterne kunde framdeles aflönas såsom först skett. Regeringen måste härtill lemna samtycke, och nu förnyade riksdrotsen sin förut gjorda tillstyrkan, att häradsrätterna måtte förlänas hofrättstjenstemännen, och man beslöt att till nästa riksdag anslå lediga varande eller blifvande häradsrätter till hofrättstjenstemännens underhåll.

Vid 1668 års riksdag begärde regeringen, att för justitiens rätta handhafvande hofrätterna måtte blifva försedda med »hofrättspenningar», motsvarande de räntor, som utgingo till lagmän och häradshöfdingar, och att för sådant ändamål stämpladepappersafgiften måtte återinföras; men alla stånden motsatte sig på det allvarsammaste återinförandet af denna bevillning, och tillika anmärkte adeln i sina besvär, att ingen borde få sitta domare i mer än en instans samt att lagmanstingen borde hållas oftare, äfvensom adeln anhöll, att hofrätterna måtte förses med viss lön, hvartill i stället för stämpladepappersafgiften föreslogos de gods, som blefve reducerade, eller ock, då reduktionsarbetet förmodades snart kunna afslutas, den aflöning, som utgått till reduktionskollegium.

I sin resolution å dessa besvär lofvade regeringen efter hand införa den ordning, att samma person icke skulle brukas i mer än en instans; att, så snart hofrätterna fått sig tillförsäkrad tillräcklig aflöning, skulle dem förlänta häradsrätter återkallas, samt att ordinarie lagmansting skulle hvartannat år hållas i hvarje lagsaga. För att fullgöra detta löfte utfärdade regeringen den 31 Mars 1669 ett bref till samtlige landshöfdingarne, med befallning att, som ständerna anhållit om en riktigare inrättning af justitieväsendet, förnämligast vid tingsrätterna, och regeringen äfven funnit någon ändring behöflig, så borde landshöfdingarne lemna underrättelse om alla häradshöfdingar, hvilka de voro, hvarest de bodde, huru många härad de under sig hade och hvad häradena gåfvo i ränta. De borde jemväl yttra sig om huru tingslagen tjenligast kunde inrättas, der förändring behöfdes, då somliga kunde vara för stora, andra så små, att de icke gåfve häradshöfdingen tillräckligt underhåll, samt derjemte uppgifva hvarest tingssäten tjenligast kunde anläggas. I förmyndareregeringens den 18 December 1672 afgifna berättelse om rikets styrelse under konungens minderårighet omnämndes detta ärende och upplystes, det afsigten varit att i hvarje tingslag inrätta ett häradshöfdingssäte, så att domaren alltid skulle vistas i orten; men förslaget hade ännu icke nått sin fullbordan.

Lagkunskap var hos den tidens tjenstemän vida mera allmän än nu. Det var en allmän fordran, att de, som egnade sig åt den civila embetsmannabanan, skulle, äfven då de icke eftersträfvade domareembeten, hafva förvärfvat sig grundlig juridisk bildning, hvilket likaledes ansågs nödigt för den högre adeln, som sträfvade till statens förnämsta embeten, äfven om den begynte sin bana såsom krigare. Denna bildning grundlades vid de svenska universiteten samt utvidgades ytterligare genom utrikes resor och vistande derunder vid utländska berömda lärosäten, och det då rådande bruket att unge ädlingar under sådana resor åtföljdes af s. k. hofmästare beredde staten tvåfaldig tillgång på dugliga embetsmannaämnen så väl ur de högre som ur de lägre samhällsklasserna. Då antiqvitets-kollegium år 1666 inrättades, föreskrefs, bland föremålen för dess arbeten, laghistoria, »bestående uti alla gamla lagar och stadgar, att man utaf dem utsöker på hvad sätt lag och rätt i Sverige hafver från äldre tider, så i processen som i dömande, blifvit förd och skipad». En betydande rättsvetenskaplig verksamhet blef ock nu utvecklad. De landskapslagar, som förut ej voro utgifna, blefvo nu tryckta, de öfriga å nyo upplagda, äldre författningar samlades och utgåfvos, och rätt många förtjenstfulla juridiska arbeten författades. Flera bland de under förmyndarestyrelsen utfärdade författningar förtjena äfven att lofordas, och vigtiga förarbeten skedde för det stora lagverket under frihetstiden. [1])

I allmänhet röjde sig i förmyndarestyrelsens omsorger om rättsväsendet åtminstone aktningsvärda bemödanden, ehuru man visser-

---

[1]) Jfr *Posse*, Bidrag till svenska lagstiftningens historia, s. 104—251.

ligen äfven här saknar en man med tillräcklig öfverlägsenhet att säkert och planmessigt leda det hela. Riksdrotsen *Per Brahe*, som hade den egentliga ledningen af denna styrelsegren, inlade ock flera förtjenster derom, men var i sina åsigter alltför konservativ och alltför mycket fästad vid sina ståndsintressen att kunna åstadkomma några mera omfattande förbättringar, samt uppträdde också alltid mera återhållande än befordrande den vigtiga frågan om en allmän lagrevision, ehuru han uppmuntrade utarbetandet af särskilda författningar, hvilka kunde betraktas såsom bidrag till det stora verket. För öfrigt verkade här, såsom i alla grenar af förvaltningen, oredan i rikets drätsel och partisplittringen inom styrelsen förlamande på det hela. Den förra förhindrade regeringen att afhjelpa de både af henne insedda och af ständerna angifna missbruken i afseende å lagskipningen, och den senare motverkade hvarje fortvarande följdriktigt genomfördt system. Härtill kom slutligen äfven det öfvertag adeln för hvarje riksdag mer och mer vann öfver styrelsen, hvaraf denna fann sig föranlåten att alltmera gifva efter för de adeliga anspråken, till föga båtnad för det hela, så att det öfver hufvud är snarare förtjenstfulla bemödanden än lyckade resultat, snarare förarbeten än genomförda, bestående verk, man inom rättsväsendets område kan tillerkänna denna förmyndarestyrelse.

Krigsväsendet.

Enligt hvad i föregående del är visadt, utgjorde svenska *landthären* i början af året 1661, då de danska och polska krigen redan voro slutade, en styrka af omkring 52,000 man, af hvilka 37,000 voro inhemska trupper och 15,000 värfvade utländska. Man beräknade, att genom de 3,000 man, som under detta år skulle utskrifvas, och de 2,200 man, som skulle uppsättas i de från Danmark eröfrade landskapen, komme styrkan att vid årets slut uppgå till omkring 57,000 man, hvaribland 41,000 inhemska och 16,000 värfvade. Vid Carl Gustafs död var svenska landthären den mest härdade, öfvade och krigsdugliga i hela Europa, och det var också icke utan mycken motvilja som krigarne inom rådet kunde förmå sig att efter fredssluten minska denna här och afskeda den värfvade delen deraf. Man fruktade, att denna kunde i våra grannars händer blifva ett farligt vapen emot Sverige, och de krigiskt sinnade inom rådet ansågo det mindre vådligt att börja ett nytt krig än att förlora och möjligen få mot Sverige använd en så ypperlig härsmakt. De fredliga åsigterna blefvo likväl, såsom i det föregående är visadt, öfvervägande och krigsstyrkan efter hand reducerad. Den hade i November 1665 nedgått till 46,700 man, hvaribland 14,000 voro ryttare, 1,700 dragoner och 31,000 fotfolk. De inhemska trupperna utgjorde då omkring 39,000 man och de värfvade 7,700. Hemma i landet lågo 25,100 man, i garnisoner inom de svenska lydländerna 12,600 och i Bremen under riksmarskens befäl

stod en här af 9,000 man. Vid slutet af Carl XI:s minderårighet uppgafs svenska landthären utgöra i runda tal 33,400 man fotfolk, 12,200 ryttare och 2,600 dragoner, eller tillsammans 48,200 man.

Oredan i drätselförvaltningen och den lojhet, som i allmänhet röjde sig hos förmyndarestyrelsen, särdeles under de sista åren af dess tillvaro, verkade högst menligt äfven på svenska krigsväsendet. Efter Lars Kaggs död i November 1661 stod ingen med framstående administrativ förmåga i spetsen för krigsförvaltningen. *Carl Gustaf Wrangel*, hvilken såsom riksmarsk hade högsta ledningen af denna förvaltningsgren, egde stort och välförtjent rykte såsom härförare, men visade i allmänhet föga sinne för fredliga värf och var också, så ofta han kunde, frånvarande i Pomern eller vid hären i Tyskland. Bland de generaler, som under hans frånvaro hade ledningen af ärendena i krigskollegium — Gustaf Banér, Axel Lillie, Lorens von der Linde, Arvid Forbus, Carl Lewenhaupt, Gustaf Kurck m. fl. — visade ingen några framstående egenskaper i administrativt hänseende, och den brist på kraft och sammanhållning, hvaraf förmyndarestyrelsen i allmänhet led, röjde sig i hög grad äfven här. Också vittna rådsprotokollen, ju mera denna styrelse närmade sig sitt slut, i allt högre grad om det bedröfliga skick, hvari krigsmakten råkat.

Så anmälde krigskollegium i December 1670, att utskrifningen varit otillräcklig för att göra regementena fulltaliga; att kanoner fattades till fästningarnas bestyckning; att stor skada tillskyndats kronan genom odugliga gevärssorter, samt att folket i garnisonerna dels rymde af brist på underhåll, dels förgicks af köld och vanskötsel. I anledning häraf förnyades en redan förut gifven föreskrift, att krigskollegiets stat skulle af kammarkollegium utfärdas strax vid början af året, med tillägg att, »der likväl något dermed fördröjas skulle», borde kammarkollegium förut underrätta krigskollegium om de medel, som voro anslagna till dess stat, äfvensom kammarkollegium icke skulle på staten till garnisonernas underhåll uppföra några »graverade»' medel. Tillika afgick särskild befallning till alla landshöfdingar, att hvad som blifvit uppfördt på krigskollegiets stat skulle blifva »orördt och oförryckt».

Följande året tillsattes en kommission »till återupprättande af militien i Finland», hvars instruktion vittnar om tillståndet derstädes. »Fotfolket i Finland», heter det i denna instruktion, »skulle bestå af sju regementen, men dessa voro mycket afsigkomna. Orsakerna voro, enligt regeringens mening, att mycket stod till rest hos adeln i landet; att vid utskrifningarna mycket ovisst folk togs; att båtsmanshållet var mycket utsträckt, militien till afsaknad; att ryttarne frikallade flera hemman än lofgifvet var, samt att knektarne väl haft sig anslaget ett åttondedels hemman hvar, men att många alltsedan 1652 deraf ej åtnjutit en penning.»

I Mars 1672 klagade riksmarsken, att i Pomern och särdeles i Wismar lupo knektarne, 12 till 16 i sänder, bort, emedan de intet underhåll hade. Clas Tott, som kort förut varit generalguvernör i

Lifland, sade, att der varit 3,000 man skånskt folk, som nu sammansmält till 300, och af de österbottniska knektarna lågo 200 dödssjuka af hunger. Rådets beslut blef, att »detta beklagades enhälligen» och att kommissarien Palmqvist skulle sätta upp ett »ungefär», huru statsverket stode och hvar medel skulle tagas.

Längre fram i samma månad (den 29 Mars) kom åter »eländet vid fästningarna» till tals i rådet. *Rikskanslern* yttrade: »Jag vet för Gud ej huru verket står och innan en fullständig undersökning föregått, kan jag intet på en liten framställning votera derom. Mig tyckes bäst låta personalstaten stå och se hvar medlen till bristens betäckande skola tagas.» *Clas Tott* inföll: »Men kan garnisonen i Wismar, som löper bort, och de i Lifland och annorstädes, som dö af hunger, tåla till dess vi få göra staten? När soldaten är borta eller död, är hans stat gjord.» *Rålamb:* »Hvems är skulden, utan deras, som ha medlen om händer i provinserna. När de betjente taga medlen bort, måste soldaten krepera. Enligt den disposition, som en gång är gjord, att provinserna skola draga sig sjelfva, hade de der i orterna medel i disposition. Anordningar kunna ej komma härifrån.» *Riksmarsken:* »Der äro inga medel.» *Rikskanslern:* »Jag kan ej tala i en obekant sak, men det finner jag underligt att alla klaga. Militien klagar, amiralitetet klagar, kollegierna få intet det de skola ha, intet garnisonerna, intet de betjente hvarken i militien eller i de civila tjensterna. Intet kan jag veta hvart det tager vägen. Enskilde blifva rika, men konungen och det allmänna lider. Jag ville önska, att jag finge ett års riktig räkenskap på inkomster och utgifter mot hvarandra balancerade. Kammaren säger, att den kan intet göra't, eftersom böcker från kollegier och provinser intet komma i rättan tid in; men om jag hade en bokhållare som gjorde mig det, fuller torde jag det om ett år eller högst två tåla; men uteblefve han längre, så läte jag visst taga honom för hufvudet.» *Rålamb:* »Kammarkollegium har ej en, utan flera gånger gjort föreställningar, att verket aldrig kan komma i stånd, der så går, och då befaltes oss att beordra vederbörande infinna sig med riktiga böcker och räkningar, men vi uträtta lika mycket. Der är ingen, som lyder ordern, ja, många, som icke en gång sköta om att svara oss, när vi på embetets vägnar skrifva dem till.» *Rikskanslern:* »Kammaren skulle sätta upp en lista till exemplarisk bestraffning.» *Clas Tott:* »Men skola ej de angelägnaste sakerna först hjelpas, att ej knektarne dö?» *Rålamb:* »Om vi tio gånger beordra något, ja, om konungen sjelf skrifver dem till, så lyda de icke ändå.» *Johan Stenbock:* »Ingen är, som aktar konungens order mer, utan de låta som de vilja.» — Rådets beslut blef: »Sådant tycktes enhälligen vara illa och oförsvarligt och att det nödvändigt med skarpa allvaren bör remedieras och förekommas.»

Svårligen kunde den rådande penningenöden så väl som slappheten och lojheten i hela förvaltningen mera öppet erkännas, än här skedde af de styrande sjelfva.

I April samma år anmälde Gustaf Kurck, att bref kommit från Lorens Creutz om finska militiens slätta tillstånd och att, om sådant icke snart hjelptes, skulle den alldeles förloras, ty »alla militiehemman äro mest öde». Likaledes berättade Gustaf Kurck, att de knektar, som kommit till Stockholm för att arbeta på en ny skans, gingo alldeles nakne och, »som det vore både nesligt för de främmande ministrarne och ogörligt för dem att arbeta utan kläder», begärde han, att kammarkollegium måtte beordras förse dem med kläder, skor och strumpor, hvarom också beslöts bref till kammarkollegium. Samme Gustaf Kurck yttrade ock vid ett annat tillfälle i sittande råd, att af landtregementena hade midt under freden så många soldater omkommit af svält och vanvård, att de utgjorde nära halfva antalet af dem, som fallit under sista polska kriget. Också visade sig öfverallt stor motvilja för krigstjensten. Garnisonssoldater rymde flocktals, och i Finland hände, att bland 100 utskrifna knektar 70 smögo sig bort under vägen till mönstringen.

Krigsstyrkan led ock mycket genom den stora mängd krono- och skattehemman, som medelst gåfva, köp eller förpantning öfvergått till frälse och derefter i knektutskrifningen deltogo endast till hälften emot förut. Likaså hade ett betydligt antal till soldaters underhåll anslagna hemman så väl i Sverige som i synnerhet inom Finland blifvit bortgifna åt eller olofligen tagna i besittning af åtskilliga personer, så ofrälse som frälse, och en följd af allt detta hade varit, att man vid utskrifningarna fick knappast en tredjedel af det manskap, som erhållits under Gustaf Adolfs tid. Så hade utskrifningen efter mantal inom Sverige och Finland år 1620 gifvit 8,798 man; den för 1637, likaledes efter mantal, 6,365; den för 1642 efter gårdatal 5,123; den för 1655, sedan genom Christinas slösande frikostighet mot adeln en stor mängd krono- och skattehemman öfvergått till frälse, efter gårdatal 2,593; den för 1661, sedan den vapenföra befolkningen blifvit under Carl Gustafs krig betydligt minskad, 2,066, samt den för 1671, efter elfvaårig fred, 2,197. Dessa siffror angifva bättre än något annat följderna af slöseriet med kronogodsen, likasom de äfven visa den inverkan krigen under Carl Gustafs regering haft på befolkningen.

För öfrigt led svenska krigsmakten icke allenast af förmyndarestyrelsens misshushållning med kronans egendom och räntor, utan äfven genom den slapphet, den brist på eftersyn af underordnades förfarande, som röjde sig hos denna styrelse, och hvaraf vi här ofvan ur rådsprotokollen anfört flera exempel. Deraf föranleddes en mängd prejerier och missbruk af flera slag. Kaptenerne läto många nummer vid kompanierna stå lediga, hvarför de blefvo rikeligen betalda af de utskrifningsskyldiga. Ännu större vinst beredde sig de, som åtagit sig att förse manskapet i fästningarna med kläder och föda, hvarvid de ofta skamlöst bestulo både kronan och manskapet. Otaliga klagomål fördes häröfver, men några allvarliga åtgärder till dylika missbruks bestraffande och förekommande för framtiden omtalas icke.

Svenska *flottan* hade mot slutet af Carl Gustafs regering, synnerligast under och efter slaget i Öresund i Oktober 1658, lidit betydande förluster och blifvit illa medfaren. De till dess underhåll i stat anvisade medel — 206,332 daler silfvermynt under sista året af Christinas regering och 230,305 daler under året 1662 — utgjorde endast en femtedel af hvad som var anvisadt för landthären. Äfven för manskapet vid flottan hade den ständiga roteringen redan begynt tillämpas. Vid Carl Gustafs död uppgick besättningsstyrkan å stora flottan till nära 5,000 man, hvaribland 292 officerare och 2,300 soldater, och på flottan i Belterna voro dessutom 1,300 båtsmän och knektar.

Förmyndarestyrelsen visade i början ett berömvärdt nit för flottans iståndsättande. Vid 1664 års riksdag föreslog regeringen ständerna att landskapsvis bekosta nybyggnad af 12 krigsfartyg, såsom i det föregående är omtaladt. Efter mycket prutande beviljades ock en gärd för detta ändamål, och med hjelp af denna byggdes flera nya fartyg, så att från 1660 till 1669 örlogsfartygens antal ökades med 12 nya och deras antal på det hela vid slutet af sistnämnda år utgjorde 48.

Utredningen af dessa fartyg blef likväl högst ofullständig, äfvensom bemanningen för det mesta hvarken var fulltalig eller så öfvad som den borde. Inga ordentliga inventarier eller räkenskaper fördes, och vid förvaltningen hade inritat sig en mängd missbruk, bland hvilka det mest anmärkningsvärda var, att de vid amiralitetet anstälde riksråd begagnade flottans manskap till arbeten för sin enskilda räkning, under det kronan fick bekosta dess underhåll. Riksamiralen Gustaf Otto Stenbock gaf sjelf föredöme i detta missbruk, och de öfrige voro ej sena att följa exemplet. När efterräkningen inträffade år 1682, återfordrades af Stenbock för sådana dagsverken 25,866, af Nils Brahe 21,768, af Clas Stjernskölds sterbhus 20,302 och af Clas Bielkenstjernas 2,005 daler silfvermynt.

Oredan i hushållningen med statens medel sträckte naturligtvis sina verkningar till flottan lika väl som till landthären. Amiralitetet klagade det ena året efter det audra, att det sällan riktigt utbekom de summor, som åt detsamma voro anslagna. Häraf föranleddes vanvård både af materielen och personalen. Fartygens antal blef visserligen ökadt, men i saknad af erforderlig utredning voro få af dem tjenstbara, och af deras bemanning led en stor del brist på både kläder och föda.

För öfrigt led amiralitetskollegium af sin gamla otur att hafva till främste ledare en man främmande för flottan och äfven i öfrigt föga vuxen sitt vigtiga kall. *Carl Gustaf Wrangel* hade stridt modigt i spetsen för flottan, så väl som för landthären, men visade sig under freden lika litet intresserad af den enas förvaltning som af den andras. Hans efterträdare i riksamiralsembetet, fältmarskalken *Gustaf Otto Stenbock*, var ännu mera främmande för vapnet och förde icke ens dess talan inom rådet, hvilket han vanligen lemnade åt Nils Brahe. Någon administrativ förmåga visade Stenbock ej heller, och i detta hänseende var amiralitetskollegium icke lyckligare lottadt än krigskollegium. Ami-

ral Bielkenstierna, som hade nit och sakkunskap, dog redan år 1662, Stjernsköld, som äfven varit sjöman, tyckes icke tagit någon verksammare del i förvaltningen, och Nils Brahe, som i detta hänseende visade mesta nit, saknade erforderlig sakkunskap. Den egennytta, hvartill de alla gjorde sig skyldige, hafva vi här ofvan omnämnt, och under sådan ledning kunde icke heller flottan få den utveckling eller ens blifva så underhållen, som Sveriges sjöförsvar fordrade.

Penningeväsendet.

Bland förmyndarestyrelsens många svaga sidor var dess ledning af statshushållningen dock den svagaste. I trots af Gustaf Bondes alla bemödanden att gifva den en bättre riktning öfvergick den allt för snart till misshushållning, hvilket väl ock svårligen kunde annat än inträffa med en så talrik styrelse, inom hvilken de enskilda intressena hade så vidsträckt spelrum. Då statshushållningen och dermed sammanhängande frågor under Carl XI:s minderårighet alltid utgjorde det hufvudsakligaste af regeringens och rådets befattning med rikets inre styrelse samt mest upptogo deras tid, hafva vi i den föregående öfversigten af de inre förhållandena under förmyndarestyrelsen angifvit dess ledning deraf, så väl som de bedröfliga följderna af denna ledning, och skola nu taga i betraktande det med statshushållningen nära samband egande bank- och myntväsendet.

Banken hade under de sista åren af Carl Gustafs regering gjort så mycken nytta, att ständerna vid riksdagen i Stockholm 1660 uttryckte sin önskan om dess fortfarande, och från Malmö så väl som från Landskrona inkommo år 1662 ansökningar, att ett bankkontor måtte inrättas i endera af dessa städer, på det omsättningen måtte underlättas genom att göras mera oberoende af det tunga myntet samt staden vinna förkofran genom de många fördelar en bank för öfrigt medförde. Denna önskan blef dock ej uppfyld.

I Augusti 1661 började banken utgifva s. k. »kreditivsedlar», hvilka egentligen voro intyg om gjorda depositioner, erkännanden att sedelhafvaren hade så stor fordran hos banken som det belopp, hvarå sedeln lydde. De voro de första sedlar någon bank utgifvit, och derigenom har den svenska banken kommit att intaga en ganska framstående plats i bankväsendets historia. Deras utgifvande var visserligen ej uttryckligen beviljadt, men måste dock hafva skett med regeringens begifvande, emedan det i ett af Gustaf Bonde och Sewed Bååt uppsatt, af rikskanslern gilladt plakat, som den 3 September samma år förekom till justering i rådet, var infördt, att kronans fogdar skulle mottaga kreditivsedlarne i uppbörd. Häremot gjordes dock anmärkningar af riksdrotsen och af Erik Fleming, äfvensom rikskanslern menade, att »sedlarne kunde gå af sin egen natur utan något plakat», hvarvid man tycktes hafva låtit det bero.

Dessa kreditivsedlar gjorde ock i början mycken nytta genom att betydligt underlätta penningerörelsen inom landet, då de ginge man och man emellan till samma värde i hårdt mynt som det belopp, hvarå de lydde, och så äfven mottogos i statens kassor; men detta lyckliga förhållande, grundadt på fullt förtroende till bankens förmåga att när som helst kunna mot hårdt mynt utbyta dessa sedlar, varade icke särdeles länge, hvartill flera orsaker samverkade. Först och främst var den koppar, hvars deposition i banken sedlarne intygade, icke bankens egendom, utan deras, som deponerat densamma, och möjligheten för banken att inlösa de förbindelser, den genom sina sedlar iklädt sig, var således grundad på en annans tillhörighet. Vidare lät regeringen, i strid mot sitt i bankens privilegier gifna löfte att för lån från densamma alltid lemna full säkerhet, tid efter annan försträcka sig betydande summor utan någon sådan, hvarigenom bankstyrelsen inleddes på den vådliga vägen att utgifva förbindelser utan motsvarande tillgångar. Slutligen hade ock kopparens värde stigit så, att den gälde mera såsom vara än som mynt, hvilket hade till följd, att deponerad koppar i allt större myckenhet uttogs från banken och dess valuta för sina utgifna sedlar således allt mera förminskades. Detta förhållande kunde i längden icke för allmänheten döljas, och med detsamma förtroendet för bankens sedlar aftog, förlorade de äfven i värde, och fordringarna att få dem inlösta med hårdt mynt blefvo så omfattande, att de slutligen icke kunde af banken fullgöras.

Under hösten 1663 klagade amiralitetskollegium, att banken ej inlöste de invisningar, som af kollegiets tjenstemän dit inlemnades, och från Stockholms borgerskap inkom en begäran, att åtgärder måtte vidtagas för bankens uppehållande, hvars ställning ansågs vara föga tillfredsställande, emedan »inga penningar der funnos att tillgå», hvilket onekligen var för en bank ganska betänkligt.

I anledning af dessa klagomål tillsattes, för att närmare undersöka bankens ställning, en kommission, bestående af riksråden *Gustaf Bonde*, *Sewed Bååt* och *Erik Fleming*, jemte åtskilliga embetsmän i kammar- och kommersekollegierna samt i banken, äfvensom några köpmän. Den skulle tillika föreslå utvägar att, utan bankens skada, bereda riket fördelen af säker tillgång på mynt och en stadig myntfot. Gustaf Bonde fick snart nog ledningen inom kommissionen, och det betänkande, hvarmed densamma i början af Mars 1664 inkom till rådet, var affattadt hufvudsakligen enligt hans åsigter, ehuru han till detsamma bifogade ett särskildt utlåtande.

Kommissionens betänkande gick ut på att småningom förändra myntförhållandena genom att företrädesvis, ehuru ej uteslutande, antaga silfvermynt. Kopparen borde, särdeles när den stod högt i värde såsom vara, utföras och säljas, »på det man på allt sätt må begagna sig af denna Guds gåfva». Betalningen för sålunda utförd koppar borde tagas i guld- eller silfvermynt, som sedermera här skulle ommyntas och förvaras i banken. Derest denna kunde reda sig ur sin iråkade

förlägenhet, borde den för framtiden hufvudsakligen röra sig med guld- och silfvermynt samt begagna koppar endast såsom skiljemynt, till dess man fick se, om icke det alldeles kunde undvaras eller om det blefve nödvändigt att åter mynta koppar i större mängd. Kursens stegring kunde förekommas dels derigenom att mera godt mynt inkomme i landet, dels genom att taga tullen å införda varor i silfver och ej i koppar, dels ock genom öfverflödets hämmande och såmedelst minskad införsel af öfverflödsvaror. Med samma medel kunde man bättre än genom några tvångsplakat, hvilka ändock ej skulle blifva åtlydda, hindra så väl räntans stigande som myntets utförsel. I afseende å myntvalvationen borde man rätta sig efter holländarne, som hade mesta kännedom om penningeförhållandena och med hvilka Sverige äfven hade mesta handels- och penningeaffärer. Dock borde man godtgöra sig silfrets högre kostnad här genom denna prisskilnads »inslående i myntet».

Bondes utlåtande ingick mera i enskildheter, men kom till samma resultat, att silfvermynt var och i alla tider visat sig vara tjenligare än kopparmynt, emedan det både var beqvämligare och hade ett i sig sjelf fastare värde, hvartill kom, hvad särskildt Sverige beträffade, den vinst riket hade af kopparens utförande såsom vara. För öfrigt berodde bankens bestånd eller obestånd icke deraf, att den ena eller andra myntsorten var företrädesvis i bruk, utan af krediten, som nu lidit genom en vida öfver motsvarande valuta utsträckt utgifning af sedlar, hvilka, om de ock ginge verlden kring, dock en gång måste komma tillbaka till utgifvaren och, om de då ej inlöstes, var det slut med krediten. Till bankens återupphjelpande och betryggande för framtiden föreslog Bonde, att kronan skulle till hälften, Stockholms stad till en fjerdedel samt Palmstruch och hans medintressenter för den återstående fjerdedelen ikläda sig ansvaret för banken. Kronans medel skulle fortfarande gå genom banken för att stärka dess kredit. Alla sedlar borde indragas och i deras ställe, såsom tillförene, begagnas endast assignationer, vexlar samt upp- och afskrifningsbevis. Alla utestående kapital borde uppsägas till inbetalning så snart de förfalla och under tiden lån af allmänna medel lemnas till understöd. All utlåning skulle tills vidare inställas och vidtaga på nytt först då krediten var återstäld, samt äfven då ske med yttersta försigtighet.

Närmaste följden af de till rådet inkomna framställningarna om bankens angelägenheter var, att tullstyrelsen den 8 Mars 1664 erhöll en påminnelse att med skärpt vaksamhet söka hindra kopparmyntets utförsel, samt att samma dag utfärdades ett plakat, hvari en och hvar, som hade något kontrakt med banken, uppmanades att sorgfälligt iakttaga betalningsterminerna; i motsatt fall egde banken att utan afseende på personen söka sin rätt genom ofördröjlig exekution »såsom lagligt är».

För öfrigt föranledde de inkomna betänkandena ganska vidlyftiga öfverläggningar inom rådet, hvilka hade till följd, att i början af April

till kommersekollegium utfärdades en skrifvelse, med tillkännagifvande att kongl. maj:t, utan att upphäfva myntningen af koppar, till dess silfvermynt kunde i riket finnas i tillräcklig myckenhet, dock beviljat försäljning af 1,000 skeppund koppar till inskaffande af silfver och silfvermynt; att till bankens understöd medgafs anstånd med en del assignationer på stora sjötullsmedlen, så att de, hvilkas utbetalande ej befans allt för angeläget, skulle få stå några veckor eller månader; att kollegium skulle gå i författning om upplåning af penningar till försträckning åt banken; att den, som ville låta införa och här förmynta guld och silfver, hade dertill frihet utan erläggande af tull och slagskatt; att myntet skulle valveras i likhet med det holländska, samt att förslag till myntordning skulle, under kollegiets inseende, utarbetas af myntverkets tjenstemän.

Vidare bestämdes genom en kunglig förordning af den 30 Juni, att införseltullen kunde betalas till hälften i specieriksdaler eller vexlar, till hälften i kurant mynt och kreditivsedlar, och i Juli samma år understödde regeringen banken med ett lån af 700 skeppund koppar till pregling af 2- och 1-öres stycken.

Under 1664 års riksdag kom bankens ställning ofta till tals hos ständerna. Palmstruch underkastades stränga förhör, men vägrade besvara de vigtigaste frågorna, emedan sådant hade blifvit honom förbjudet. För att tillfredsställa allmänna meningen blef det nödvändigt att lofva inlösning af sedlarna, och härom utkom ett kungligt plakat af den 3 Augusti, hvari yttrades, att med de kreditiv-sedlar, som för någon tid sedan, till stor lättnad för omsättningen, kommit i bruk, visserligen missnöje uppstått, emedan banken icke genast kunnat inlösa dem; men de voro dock tillräckligt säkra, om blott banken kunde få sina utlånta penningar tillbaka. Derföre skulle också en och hvar, enskilde så väl som skatteuppbördsmän, utan vägran mottaga dem, vid äfventyr att betraktas såsom upproriske och föraktare af det gångbara myntet. Kongl. maj:t skulle å sin sida draga försorg om, att sedlarna blefve inlösta inom år och dag.

Detta plakat synes hafva något återupphjelpt förtroendet till banken, ty ständerna förklarade, innan de åtskildes, att de ej skulle taga sin hand från densamma, under förhoppning, att de förra missbruken komme att upphöra.

Ett nytt kungligt plakat af den 7 Oktober 1665 påbjöd, att alla ännu cirkulerande banksedlar skulle företes och aflemnas inom den 1 Juli 1666, då deras innehafvare skulle genast få dem inlösta; men de sedlar, som efter denna tid företeddes till inlösning, egde intet värde. Den bestämda inlösningstiden blef dock flera gånger förnyad, emedan långt ifrån alla sedlar inkommo i rätt tid, och den sista utsatta terminen var den 25 Maj 1667. Rikskanslern varnade alltid för total indragning af dessa bankens förbindelser såsom menlig för både penninge- och varu-rörelsen.

Under tiden hade den tillsatta kommissionen fortsatt undersökningen rörande bankens ställning och förvaltning, hvarvid Bonde yttrat flera anmärkningar mot Palmstruchs åtgärder. Ända till året 1660 hade ingenting varit att anmärka emot bankens förvaltning; men från den tiden hade Palmstruch begynt uttaga penningar utöfver det belopp, hvartill han var berättigad, samt dermed fortfarit, oaktadt Bonde i sin egenskap af verkets öfverinspektör sådant förbjudit, så att Palmstruch nu vore skyldig banken en summa, svarande mot hela den befintliga bristen. Kreditivsedlarnes utgifvande hade skett emot Bondes råd, och genom Palmstruchs tillställningar hade de blifvit gängse i allmänna rörelsen samt äfven i vissa afseenden varit nyttiga, men genom missbruk blifvit skadliga. Deras antal hade icke kunnat beräknas af kassörerna, emdan de utgifvits direkte af direktören. Äfven hade utlåningarna varit öfver höfvan utsträckta och utan behörig säkerhet, hvilket Bonde äfven anmärkt, men utan att dervid fästats afseende.

Kommissionens utlåtande synes hafva utfallit i öfverensstämmelse med Bondes, ty rådet frikallade denne från allt ansvar, men stälde i Maj 1667 Palmstruch under tilltal inför Svea hofrätt. Han ville dock ingalunda ensam vidkännas ansvaret för bankens ställning, utan uppgaf såsom delegare i densamma och delaktige äfven i ansvaret rikskanslern, riksskattmästaren Gustaf Bonde, riksråden Sewed Bååt, Schering Rosenhane och Christer Bonde, samt en mängd andra dels embetsmän, dels köpmän, hvilka eller hvilkas arfvingar Palmstruch yrkade måtte dela samma ansvar som han. Det var ock ett allmänt spridt rykte, att rikskanslern mycket blandat sig i bankens styrelse och förmått Palmstruch att utgifva ett utöfver motsvarande tillgångar sträckt antal sedlar, af hvilka rikskanslern sedermera skulle med honom dela vinsten. Hofrättens protokoll öfver förhören lemna för öfrigt inga upplysningar om orsakerna, hvarför banken måst inställa sina betalningar, eller om hvad man egentligen lade Palmstruch till last, hvilket tyckes antyda, att regeringen eller åtminstone någon framstående medlem deraf varit invecklad i bankens affärer. Palmstruch fick emellertid ensam bära ansvaret och dömdes af hofrätten den 22 Juli 1668 att, för det han vid bankens förvaltning gjort sig skyldig till grofva missbruk, vara sina privilegier förlustig, inom sex månader till kronan gälda all genom hans förvaltning uppkommen skada och förlust samt derefter från Sverige och alla dess underlydande landskap förvisas. I fall han ej kunde lemna full ersättning, skulle han straffas med lifvets förlust.

Rådet fann domen väl sträng, och så väl regeringen som Stockholms magistrat förklarade att de hade ingenting emot dess förmildrande, hvilket dock öfverlemnades till hofrättens eget afgörande och samvetsgrannhet. Den honom ådömda ersättning kunde Palmstruch emellertid icke gälda och skulle således straffas till lifvet, men blef af regeringen benådad och frigafs ur sitt fängelse 1670. Han fick dock ej länge glädja sig åt sin återvunna frihet, ty han afled redan 1671, vid 61 års ålder. Domen öfver honom är intet vackert drag i svenska

lagskipningens historia för denna tid, då dels denna dom både i sig sjelf var obilligt sträng, emedan Palmstruch ej varit ensam om bankens förvaltning samt således icke heller bort ensam göras ansvarig derför, dels den hemlighetsfullhet, hvarom rättegångshandlingarna vittna, tyckes antyda att domstolen tagit intryck af annat än en oveldig rättvisa.

Palmstruchska banken hade emellertid gjort bankrutt, men nyttan af en bankinrättning hade blifvit så ögonskenlig, att man allmänt insåg nödvändigheten att genast låta denna bank ersättas af en annan, hvilken ständerna under 1668 års riksdag förklarade sig villiga att öfvertaga. Genom ett kungligt bref af den 17 September detta år öfverläts åt rikets ständer att »vexel- och lånebanken sig antaga och öfver dess upprättande, anläggande och förvaltning förordna och sluta, såsom de till verkets befrämjande och för det gemena bästa pröfva nyttigast och rådligast vara», och lofvade kongl. maj:t deröfver hålla hand, enligt särskild gifven försäkring och ständernas beslut.

Den åberopade »kongl. maj:ts försäkring, gifven rikets ständer på några vilkor och fördelar till bankens bästa», äfven af den 17 September 1668, innehöll, att alla kronans räntor af stora sjötullen, lilla tullen och accisen, som i Stockholm inflyta, skulle, de förra omedelbarligen efter skedd klarering i tullen, de senare medelbarligen ur de kassor, dit de ingå, vid hvarje veckas slut i banken inlevereras. Samma slags medel, inflytande annorstädes i riket, äfvensom allehanda andra af extraordinarie natur, egde banken, efter kammarkollegiets hörande och så vidt de ej till andra betalningar hvar på sin ort behöfdes, samt der det kunde ske med lämpa och utan besvär eller äfventyr för kronan, att till sig indraga. Äfvenledes skulle kronans kopparränta samt vinsten af myntet och af handeln med kanoner ställas till bankens förfogande. Vid privilegiers utfärdande å handel eller handtverk för enskilde eller bolag skulle förbehållas, att de insatte sina medel i banken. Der skulle ock insättas de medel, som enligt domstolars beslut borde deponeras, så vidt det anginge Stockholms stad, och annorstädes boende skulle det stå fritt att begagna sig af samma fördel. Vidare skulle Stockholms stads inkomster gå genom banken och omyndiges medel der få insättas. Alla i banken innestående medel, så infödde som främmande personer tillhöriga, frikallades för hvad händelse som helst, så i krigs- som fredstid, från seqvester eller konfiskering. Lånebanken skulle ega full rätt till skyndsam utsökning, så hos låntagare som löftesman. De kronans medel, som i banken inflöto, skulle vid anfordran hållas kronan tillhanda.

Rikets ständers förordning om banken i Stockholm af den 22 September 1668 åberopade hvad kongl. maj:t beviljat till bankens fördel, äfvensom den gifna försäkran om alla der insatta medels bevarande från allt ingrepp, hvaremot ständerna, å sin sida, lemnade en dylik försäkran till så väl kronans som enskildes betryggande. Till verkets förvaltning voro utseddde sex kommissarier, två från hvartdera af adeln, preste- och borgareständen, och, att gå dem tillhanda med råd och dåd

samt i ständernas ställe föra uppsigt öfver verket, sex ständernas fullmäktige, likaledes två från hvartdera af nämnda stånd. Med dessas råd hade kommissarierne att utse bokhållare och kassörer. Vexelbankens medel skulle i ingen händelse få af kommissarierna, än mindre af någon annan, användas i handel och vandel. Kommissarierne fingo ej heller, vid äfventyr att mista tjensten och förklaras ovärdige att något embete bekläda, yppa hvad i banken skulle hållas hemligt. Bland annat finge ej för någon yppas huru en annan stod till boks inom banken. Lånebanken, som skulle stå under förvaltning af en bland de sex kommissarierne, hade att röra sig med in- och utländska medel, som der kunde blifva insatta, samt att utlåna penningar på metaller och smycken, på socker, salt m. m., allt mot obligationer och, så vida banken ej kunde hafva panten i eget förvar, äfven mot borgen; vidare på stenhus i stad, dock blott till halfva värdet; på allodial- och frälsegods, till högst två tredjedelar af värdet och med rätt att försälja förfallen pant, men med förbehåll för bördesman, dock ej på Norrköpings besluts gods eller sådana, hvilkas besittning vore beroende af särskild kunglig bekräftelse, men väl på skattejord, till två tredjedelar af värdet. Lån finge gifvas på halft, högst helt år, men förfallotiden kunde utsträckas. Räntan för utlånade medel skulle beräknas från 8 procent för 400 daler silfvermynt och deröfver till $10^1/_2$ proc. för 100 daler eller derunder, men skulle framdeles, när så ske kunde, nedsättas till 6 proc., hvilken ränta banken sjelf kunde betala, men sedermera endast 4 till 5 proc., när den ej sjelf finge mer än 6. »Såsom genom kreditivsedlar för detta ett stort missbruk och oreda är förelupen; alltså skola inga sådana sedlar eller andra, som dertill kunde hafva liknelse, till någons gravation, prejudis eller förfång härefter i detta verket brukas, men alldeles vara afskaffade och förbudna». Kassörernes kassor skulle flera gånger om året inventeras af kommissarierna, dessa på anfordran göra redo för fullmäktige samt båda vid riksdagarna för rikets ständer. Bankens vinst skulle disponeras af ständerna.

Preste- och bondestånden hade icke velat åtaga sig vården om banken, emedan de fruktade att derigenom åtaga sig borgen eller ansvaret för bankens medel. Presteståndet lät dock slutligen öfvertala sig, men bondeståndet deltog ej i bankens styrelse förr än år 1800.

Den nya bankinrättningen lyckades vida bättre än den gamla, hvaraf förtjensten till väsentlig del tillhör *Joachim Potter*, af holländsk härkomst, men född i Sverige och känd såsom en ovanligt driftig och pålitlig man samt äfven såsom egare af stor förmögenhet. Borgareståndet kallade honom »sin kompass» och kronan erhöll ofta af honom betydliga försträckningar. Han deltog både i ordnandet och vården af den nya banken och under hans tillsyn vann den allt större stadga och förtroende. Såsom bevis på regeringens erkännande af hans förtjenster blef han adlad, med namnet *Lillienhoff*. Banken inrymdes först i det af Axel Oxenstierna uppbyggda huset öfverst i Storkyrko-

brinken närmast slottet, men flyttades redan 1680 till Jerntorget i ett af Nicodemus Tessin bygdt hus, der den ännu befinnes.

Med svenska *myntväsendet* skedde äfven under förmyndarestyrelsen en vigtig förändring. En betydlig del af den koppar, som erhölls från Falu grufva, hade blifvit preglad till penningar och sedan Gustaf Adolfs tid utgjort rikets förnämsta mynt, hvilket dock var förenadt med flera olägenheter. Det var ohandterligt och tungt, när det skulle medföras till något större belopp. Också ville utländingen icke gerna mottaga det annorlunda än för dess kopparvärde samt mottog det icke, om det utmyntades öfver detta värde. Utmyntades det åter så, att varuvärdet öfversteg myntvärdet, så förvandlades det genast från mynt till vara och fördes innan kort ur riket. På detta sätt hade från 1561 till 1661 många hundratusen skeppund koppar vandrat ur riket, och utländningen, som fick sin vara betald efter kopparns myntvärde, gjorde en ytterligare vinst genom dess högre varuvärde. Gustaf Bonde påstod ock i början af förmyndarestyrelsen, att riket under de fyra sista åren af Carl Gustafs regering förlorat 300,000 rdr på myntningen af koppar. Detta mynt var äfven i det hänseendet olämpligt, att dess värde ständigt vexlade i förhållande till kopparens, och utmyntningen måste derföre tidt och ofta förändras.

Af alla dessa skäl yrkade Bonde inom den ofvannämnda kommissionen till undersökning af bankens ställning samt genomdref äfven slutligen, att kronans koppar skulle säljas såsom vara samt silfver i stället köpas och preglas, hvilket derefter skulle blifva rikets hufvudmynt, hvarigenom man finge ett sådant, likartadt och lika begärligt som utländingens samt af mera bestående värde än kopparmyntet.

Det nya myntplakatet utkom den 4 Maj 1664 och innehöll hufvudsakligen, att till afhjelpande af den oreda, som i rikets myntväsende sig inrotat, i det kopparmyntet råkat i förakt, guld- och silfvermyntet stigit i värde samt köpenskap blifvit drifven med kopparmyntet, som i myckenhet utgått ur landet, så skulle för framtiden all slags handel eller kontrakt slutas på dukater eller riksdaler och silfvermynt, vid straff för den häremot bröt att hafva förverkat den summa, hvarom kontraheradt var, och dessutom dess fyrdubbla värde; och skulle dessa myntsorter, vid samma straff, utgifvas eller emottagas endast till de värden, som nu bestämdes, nemligen en dukat till 100 öre silfvermynt eller 250 öre kopparmynt; en riksdaler till 52 öre s. m. eller 130 k. m., i stället att den, enligt 1643 års myntordning, gälde 48 öre s. m. eller 120 öre k. m.; en korsdaler eller dess vederlike till 50 öre s. m.; en svensk silfverdaler till 32 och en mark till 8 öre s. m. Äldre kontrakt, stälda på kopparmynt, skulle betalas enligt dessa värden. Om någon hade försträckt guld- eller silfvermynt, men mottagit obligation å kopparmynt, var han skyldig att mottaga betalning i samma myntsort, som han utgifvit. Detsamma gälde om medel, som blifvit i banken insatta, så vidt de ej blifvit afskrifna eller transporterade och så framt ej obligationerna voro uttryckligen stälda på en viss myntsort,

i hvilket fall de skulle i densamma fullgöras samt efter sin lydelse inför rätta erkännas och gälla. De, som hade varor att afyttra, förpligtades att jemka deras pris efter de nu utsatta myntvärdena, hvaröfver städernas magistrater skulle hålla noggrann uppsigt. Allmogens utlagor fingo dock ej utkräfvas i dukater eller i riksdaler och annat silfvermynt, utan i den myntsort, som i orten fans att tillgå.

Det dröjde likväl länge, innan det nya myntet vann en allmännare tillämpning i rörelsen inom landet. Allmogen saknade kopparmyntet, hvarvid den var van, och då penningebrist uppstod i följd af förmyndarestyrelsens mer och mer tilltagande misshushållning, trodde mången den vara att tillskrifva myntförändringen. Från flera håll ropades, att om kopparn myntades i stället för att säljas, skulle man aldrig sakna penningar i landet. Också började man snart att åter mynta koppar, men den nya myntordningen blef dock bestående.

Undervisningsväsendet.

Då i det föregående mycket varit att lägga förmyndarestyrelsen till last, bör man ej heller glömma hvad som kan lända densamma till berömmelse, hvartill i främsta rummet hörer det varma och upplysta nit denna styrelse samt synnerligast De la Gardie egnat åt bildningen och dess befordringsmedel.

Härvid bör särskildt anmärkas den nitiska verksamhet, som under denna tid egnades åt forskningar öfver Sveriges forntid och som erhöll liflig uppmuntran af rikets store samt framför allt af De la Gardie.

Isländaren *Johan Rugman* hade på en resa från sin fäderneö till Köpenhamn blifvit tagen af kapare under sjökriget 1658 och förd till Göteborg. Per Brahe tog honom i beskydd och genom De la Gardies inflytande kom han till Upsala, der han spridde kännedom om de isländska sagorna och den isländska litteraturen i allmänhet. Professorerne *Olof Verelius* och *Olof Rudbeck* omfattade med värma dessa studier, och år 1661 företog Rugman på Upsala akademis bekostnad en resa till Island för att samla handskrifter. De, hvilka han vid återkomsten medförde, utgjorde sedermera grunden för antiqvitetskollegiets samlingar. Redan samma år utnämndes en ny riksantiqvarie, och år 1666 utfärdades ett kungligt plakat för att från förstöring freda borgar, runstenar, grafhögar och öfriga minnesmärken från forntiden.

Samma år uppstod i rådet fråga om inrättande af ett *antiqvitetskollegium*, och år 1668 fick detta kollegium, för hvilket *Stjernhjelm* stäldes i spetsen, sin instruktion. Det skulle samla och utgifva äldre urkunder, bref, krönikor och sagor, beskrifva runminnesmärken och mynt, utarbeta en ordbok öfver det gamla götiska språket, en svensk rättshistoria, en historia om svenska kyrkan m. m. Kollegiet fick sitt säte i Upsala och kom snart i liflig verksamhet. Carl Tungel, som i diplomatiskt uppdrag skickades till Brabant, fick sig ålagdt att uppsöka

de handlingar Christian II ditfört ur svenska riksarkivet och hvilka, efter hvad man förnummit, funnos i enskilda personers ego. Messenii arbeten trycktes och beslut fattades att utgifva fortsättningen af Chemnitz's historia om Sveriges deltagande i trettioåriga kriget, hvilket beslut verkställande dock, likasom så mycket annat, förhindrades af den mer och mer tilltagande penningeförlägenheten, så att tryckningen af denna fortsättning begynte först 1855. Åt Stjernhöök erbjöds understöd för fulländandet af hans rättshistoria.

Bland alla förmyndarestyrelsens åtgärder för bildningens befordrande är dock inrättandet af Lunds universitet den mest bekanta. I denna stad hade af Knut den helige (regerande 1081—1086) blifvit för kristna lärans utbredande grundadt ett undervisningsverk, troligen det äldsta på den skandinaviska halfön, men som till en början hade i anslag endast två mark, hvilket dock snart ökades till sex mark, på det äfven fattige der skulle kunna erhålla undervisning. Längre fram begåfvade erkebiskop Jakob Erlandsson denna skola så rikligen med hemman, räntor och penningar, att den mycket förkofrades. Från flera andra håll fick skolan äfven frikostiga gåfvor, så att den slutligen blef ett slags universitet, ehuru visserligen i mindre skala. Detta råkade likväl sedermera i förfall, dels derigenom att i Köpenhamn (1579) inrättades en akademi, som drog till sig lärare och lärjungar, dels genom den upplösning af de under katolska tiden vid domkyrkorna inrättade läroverk, hvilken föranleddes af reformationen. Derefter fans i Lund endast ett gymnasium.

När Skåne, Halland och Bleking genom roskildska freden 1658 kommo under svensk lydnad, ifrågasattes, såsom förut är omtaladt, inrättandet af ett universitet för Göta rike, och biskop Winstrup uppgjorde under sommaren 1658, enligt uppdrag af Carl Gustaf, ett förslag till inrättande af ett »gymnasium illustre eller academia» i Lund; men inom svenska rådet och presterskapet ville man dock hellre förlägga denna akademi till Linköping eller Göteborg, och efter Carl Gustafs död var det egentligen tillgången på indragna gods, förut tillhörande domkapitlet i Lund, som väckte tanken på att der inrätta det nya lärosätet. Frågan förevar vid flera tillfällen i rådet, synnerligast under året 1666, och Björnklou erhöll uppdrag att rörande det nya universitetet upprätta ett förslag, hvilket han i Juni samma år framlade inför rådet. Såsom betänkligheter anfördes, att Upsala akademi kunde förlora genom det nya lärosätets inrättande och att Lund, om en akademi der inrättades, kunde blifva en samlingsplats för danskar, till fara för framtiden. *Rikskanslern* fann dock ingendera af dessa betänkligheter ega någon giltighet. Hvarken skulle Upsala stads borgare blifva mycket lidande, »eftersom studenterne ändock mestadels provianterade sig sjelfva», ej heller professorerne, som just ej hade någon stor vinst af sina enskilda kollegier. För öfrigt voro få, men goda studenter bättre än många oduglige, och det skadade ej att Upsala akademi fick en medtäflare. Hvad åter fruktan för danskars tillopp

till det nya lärosätet beträffade, så tviflade kanslern att särdeles många der skulle infinna sig, och i alla fall var staden en öppen obefästad ort. *Riksdrotsen* fästade sig mest vid den kostnad den nya inrättningen skulle medföra och tyckte för öfrigt, att Jönköping (som låg hans eget grefskap närmast) hade lämpligare läge för det nya universitetet än Lund, emedan det låg i hjertat af Göta rike, dit något hvar lätt kunde komma, samt redan förut var säte för Göta hofrätt; men *rikskanslern* invände, att orten var fattig och dyr att lefva uti samt saknade de utvägar Lund erbjöd genom de rika kapitelgods och de byggnader der funnos sedan katolska tiden.

Rådets beslut blef ock öfverensstämmande med rikskanslerns mening, och sekreteraren Hoghusen fick befallning att uppsätta förslag till författning för det nya lärosätet. Denna författning bildades efter Upsala akademis konstitutioner af år 1655, och den 19 December 1666 utfärdades diplomet rörande den nya akademiens inrättning, samt donationsbrefvet och privilegierna för densamma, äfvensom till dess kansler utnämndes förre generalguvernören öfver Skåne, Halland och Bleking, riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock*. Dess förste prokansler blef för sitt outtröttliga nit för akademiens upprättande hofpredikanten hos drottning Hedvig Eleonora, *Bernhard Oelreich*, som tillika förordnades att vara universitetets främste teologie professor. Första uppsättningen af professorer utgjorde ett antal af 14, bland hvilka 8 voro utländingar, nemligen en dansk och sju tyskar. Den ryktbaraste bland dessa sju och bland alla det nya universitetets lärare var *Samuel Pufendorf*, hvilken en tid varit lärare i svenske ministern i Haag Coijets hus och sedermera professor i Heidelberg, hvarifrån han, då han för sina skrifters skull måste söka skydd utom Tyskland, kallades till Lund. På Carlsdagen den 28 Januari 1668 skedde akademiens högtidliga invigning, då den fick namn af den *carolinska*, till åtskilnad från den *gustavianska* i Upsala. Sin första promotion inom filosofiska fakulteten höll akademien redan 1670, men genom de år 1676 utbrutna krigsoroligheterna afbröts akademiens verksamhet. Några af professorerna tjenstgjorde i civila eller militära befattningar vid svenska hären, andra flydde öfver till Danmark, Pufendorf förflyttades till Stockholm, der han blef rikshistoriograf, och tre af professorerna till lärostolar i Upsala. Först 1682 blef akademien å nyo upprättad af Carl XI.

Universitetet i Dorpt hade varit upplöst allt sedan staden föll i ryssarnes händer 1656. Efter krigets slut begärde invånarne i Lifland och Estland, att lärosätet måtte återupplifvas, men förflyttas till Pernau, såsom mera tryggadt mot fiendtliga öfverrumplingar. I rådet beslöts dock att akademien skulle stanna i Dorpt, men sedan en stor del af denna stad nedbrunnit 1667 och lifländingarne förnyat sin begäran om akademiens flyttning till Pernau samt erbjudit bidrag härtill, blef deras begäran bifallen, och man började i Pernau uppföra flera byggnader för det nya lärosätet. Det kom dock ej i verksamhet under förmyndarestyrelsen. Under tiden började det polska universitetet i

Wilna, Litauens hufvudstad, mer och mer besökas af unga lif- och estländska adelsmän, hvilkas sinnen derigenom vändes från Sverige till Polen och från lutherska till katolska läran, så att det långa dröjsmålet med återupplifvandet af universitetet i Dorpt icke var utan menliga politiska följder.

Det i Stockholm 1640 inrättade gymnasium hade mer och mer råkat i lägervall, ehuru De la Gardie gjort allt för att upprätthålla detsamma och äfven till lärosal erbjudit ett rum i sitt eget hus. Erkebiskopen ville hafva detta gymnasium flyttadt till Upsala, men då invånarne i Gefle begärde att få läroverket förlagdt till deras stad och lofvade uppföra dertill erforderliga byggnader, blef sådant af regeringen bifallet och Stockholms gymnasium år 1668 förflyttadt till Gefle.

I det betänkande, som under hösten 1668 afgafs af den då tillsatta kommission för statsverkets granskning och ordnande, och som för öfrigt yrkade starka indragningar inom alla grenar af förvaltningen, föreslogs likväl, att i hvarje stift skulle finnas ett gymnasium, i hvarje landskap en trivialskola, hvilken dock ej skulle förläggas i samma stad som gymnasiet, samt i hvarje stad en barnskola, hvilken skulle af staden underhållas, och i allmänhet röjde sig hos förmyndarestyrelsen, så skiljaktiga inom densamma åsigterna voro i allt öfrigt, en berömvärd enighet i nit för bildningens förkofran, ehuru den mer och mer tilltagande penningeförlägenheten förhindrade detta nit att blifva mera fruktbärande.

Till den vetenskapliga och vittra verksamheten under denna tid återkomma vi vid framställningen af densamma under Carl XI:s regering, emedan den till större delen utöfvades af samma personer under båda dessa tidskiften.

De senast eröfrade landskapen.

Så snart krigen voro slutade och förmyndarestyrelsen under riksdagen i Stockholm 1660 blifvit slutligen ordnad, började man med allvar bedrifva de från Danmark senast eröfrade landskapens införlifvande med det öfriga riket. Den redan af Carl Gustaf omfattade grundsats, att dessa landskap icke skulle betraktas såsom lydländer, i likhet med de från Ryssland, Polen och Tyskland eröfrade besittningarna å andra sidan Östersjön, utan såsom delar af Sverige, likstälda med de öfriga svenska landskapen, bragtes nu i tillämpning, så vidt det lät sig göra utan att bryta mot de i roskildska och köpenhamnska fredema i afseende å dessa landskap bestämda vilkor, hvarigenom dessa landskaps invånare blifvit försäkrade om bibehållande af förut innehafda rättigheter, så framt dessa icke vore stridande mot Sveriges fundamentallagar.

I följd af dessa vilkor kunde det önskade införlifvandet icke ske utan med invånarnes begifvande, och för att söka utverka detta för-

ordnades år 1662 tvänne kungliga kommissioner, den ena, bestående af riksskattmästaren *Gustaf Bonde*, generalguvernören i Skåne, Halland och Bleking, riksrådet *Gustaf Otto Stenbock*, och riksrådet *Schering Rosenhane*, för att ordna förhållandena i dessa trenne landskap, samt den andra, som utgjordes af riksrådet *Bengt Skytte* och generalguvernören öfver Bohus län *Harald Stake*, för detta landskaps ordnande. Båda kommissionerna hade till uppdrag att genomse alla privilegier samt söka öfvertala adeln i dessa landskap att åtnöja sig med svenska adelns rättigheter och invånarne i allmänhet att antaga svensk lag och rättegångsordning.

Adeln samt ombud för presterskapet och städerna i Skåne, Halland och Bleking voro i början af September 1662 samlade till landtdag i Malmö, der mellan dem och den kungliga kommissionen fördes underhandlingar, hvarvid dessa landskaps ständer väl visade sig benägna för en närmare förening med Sverige, men yttrade tillika en bestämd önskan, adeln att bibehållas vid de rättigheter den innehaft under dansk styrelse, och stånden i allmänhet att behålla sin gamla lag och sina kyrko-ordinantier. De undanbådo sig alla handelsmonopolier och privilegierade handelskompanier samt framstälde såsom gemensam önskan, att en hofrätt måtte inrättas i Skåne och ett universitet i Lund. Resultatet af öfverläggningarna blef den så kallade *Malmö recess*, som undertecknades den 18 September 1662 och innehöll hufvudsakligen, att invånarne skulle visa Sveriges konung trohet och lydnad; att de togos under konungens beskydd och skulle bibehållas vid sina fri- och rättigheter; att de skulle betala utskylder till svenska kronan; att de tre landskapen skulle inkorporeras i svenska riket och deltaga i riksmötena; att deras kyrkoordningar skulle iakttagas; att invånarne skulle dömas efter danska lagen, till dess den svenska hunne blifva känd, samt lyda under Göta hofrätt, till dess en egen hofrätt för dessa landskap kunde inrättas; att politieordningar, som afsåge landskapens kultur och välstånd, skulle upprätthållas och kongl. maj:t utfärda nya sådana stadgar, om så behöfdes; att adeln erhöll bekräftelse på sina privilegier, hvilka dock skulle öfverses och jemföras med de svenska; att presterskapets privilegier på samma sätt bekräftades, samt att handel, manufakturer och handtverk skulle beskyddas. Städerna fingo löfte, att »monopolier, landtköp och skadliga kompanier skulle afskaffas». I Malmö eller Landskrona skulle ett Stockholmsbankens kontor inrättas. Svenskt mynt skulle genast samt svenskt mått, mål och vigt småningom införas. Stora och lilla tullen, accisen och mantalspenningarna skulle utgöras likasom i Sverige, men adeln och presterskapet vara från sistnämnda utskyld befriade. För öfrigt åtog sig hvarje stånd en särskild bevillning.

För Bohus län voro fullmäktige af landskapets fyra stånd samlade i Uddevalla, der den kungliga kommissionen dels sjelf fattade beslut rörande de af ständerna anförda besvär, dels hemstälde till regeringens afgörande sådana ärenden, som angingo landskapets allmänna

angelägenheter. Dess förslag innehöll hufvudsakligen, att Venersborg skulle blifva säte för länets styrelse; att i denna stad skulle inrättas ett gymnasium och en skola, der ungdomen från Bohus län kunde »tillika med studierna dragas till de svenskes seder, lag, umgänge och affection»; att en ny stad skulle anläggas närmare norska gränsen, lindring medgifvas i de efter fredsslutet förhöjda skatterna, en allmän jordrefning anställas och sjöfarten åter gifvas fri. För antagandet af svensk lag och rättegångsordning, hvarigenom de fruktade att »mista sin frihet», hade landskapets invånare visat sådan motvilja, att kommissionen icke ansett rådligt derom göra någon framställning till ständerna.

Ett vigtilgt steg till de från Danmark eröfrade landskapens införlifvande med det öfriga Sverige togs, då deras adel vid 1664 års riksdag fick säte å svenska riddarhuset samt deras presterskap och borgerskap berättigades att skicka ombud till de svenska riksmötena, der de ock redan vid nämnda riksdag fingo sina platser inom vederbörande riksstånd sig anvisade. Först vid 1668 års riksdag infunno sig äfven fullmäktige för allmogen i dessa landskap.

Man klagade emellertid i rådet, att i Skåne voro »sinnena något svåra och draga ej synnerlig affektion till Sverige», hvarföre en ny landtdag utlystes att sammanträda i Malmö mot slutet af året 1669, der ytterligare underhandlingar skulle ega rum med de tre sydligaste landskapens ständer. Till regeringens ombud utsågos den äldre *Johan Gyllenstierna* och *Clas Rålamb*, som den 21 Augusti erhöllo sin instruktion, hvari de ålades att i samtliga landskapen, Skåne, Halland, Bleking och Bohus län, söka tillvägabringa största möjliga likhet med det öfriga Sverige i lag och kyrkolag, i kronans och enskildes rättigheter, samt god ordning i förvaltning och polis. De skulle ensamme undersöka och afgöra allt, som genom partikuliera möten och stämmor kunde rättas, men öfverlägga med vederbörande generalguvernör eller guvernör i frågor, som skulle afhandlas med ständerna eller rörde landskapets allmänna angelägenheter. Derjemte erhöllo de särskild föreskrift att noga underrätta sig om tänkesättet, synnerligast hos adeln, och till deras mogna öfvervägande lemnades, huru man med bästa lämpa kunde åstadkomma, att alla ständer i dessa landskap blefve i privilegier likstälde med de svenska samt rättade sig efter samma lag och kyrkoordning. Dock borde härutinnan den mening dem betagas, att man ville hafva det vedertaget, som nu i Sverige praktiserades, då afsigten endast vore att, vid den revision af svenska lagen och kyrkoordningen, hvilken man ämnade anställa, äfven taga i betraktande de skånska samt göra deraf »en union, som bäst och nyttigast af alla i gemen pröfvas kan».

De båda regeringsombuden reste från Stockholm den 25 Augusti och kommo först en månad derefter till Christianopel i Bleking, dit de kallat landshöfdingen i Christianstads län och Bleking Johan Nilsson Skytte att infinna sig, jemte några andra, hvilka han eller general-

guvernören ansåge kunna tillhandagå dem med upplysningar; men endast en underordnad tjensteman, »befallningsmannen i Christianopels län», instälde sig. Stadens magistrat och borgerskap hördes emellertid öfver sina angelägenheter. Magistraten bestod af två borgmästare och fyra rådmän, hvilka valdes af staden, men utnämndes af generalguvernören, sedan landshöfdingen blifvit hörd. De lägre tjenstemännen tillsattes af magistraten. Rättsskipningen utöfvades i första instansen af byfogderätten, i den andra af rådstufvurätten, som hvarje tisdag sammanträdde. Tredje instansen hade förut varit ortens landsdomare; men vid 1668 års riksdag hade alla landskapens städer utverkat sig tillåtelse att till tredje instans få Göta hofrätt. Rätten skipades efter konung Fredrik III:s otryckta stadsrätter, Christian IV:s recesser, birkerätten och konung Hanses lag eller stadga, men ej efter någon svensk lag, utom den nyss staden tillkomna sjörätten. Man önskade nu allmänt att få *en* lag att följa, dansk eller svensk. Stadens inkomster, hvaraf alla dess tjenstemän skulle aflönas, uppgingo till endast tre till fyrahundra daler i vägare-, tolags- och bropenningar, af hvilka en borgmästare fick så mycket som fyra rådmän. Räkningar hade aldrig varit förda eller ifrågasatta, utan »som uppbörden fallit, är hon strax de betjente emellan delad». Häri föreskrefvo regeringsombuden ändring. Stadens sjöfart var obetydlig, blott fraktfart på Lübeck och Kalmar. Egna varor voro ved, pottaska och enestör, hvilka i staden hemtades af en holländare, som ej hade burskap. Man önskade nedsättning i tullafgifterna samt afstyrande af landtköp och af landthandtverkares medtäflan. Handtverkare funnos blott till stadens eget behof. De i staden förlagde soldater brukade stjäla, dock ej ostraffadt. De hade af gammalt rätt att taga ett vedträd af hvarje lass, som fördes in i staden, och fingo i underhåll hvardera 4 öre i månaden, hvilket staden ansåg för mycket! Presterskapets aflöning bestod i 4 rdr af hvarje borgare till kyrkoherden, jemte tionde, offer vid jul, påsk och pingst, inkomster af vigsel, dop och begrafning, samt boställsgård. Till kaplanen gaf hvarje borgare årligen en riksmark.

Den 1 Oktober Hölls sammanträde med ortens presterskap, en del »militiebetjente», stadens magistrat och borgerskap samt allmogen i Östra härad. Presterskapet höll årliga landtmöten i Lund vid midsommartiden under generalguvernörens ledning, samt tid efter annan utomordentliga prestmöten, till hvilka en prest från hvart härad kallades. Intet kapital fans, utan blott en »stock», hvari medel samlades för de fattiges underhåll. Häradsting hölls af tingsfogden hvar fjortonde dag. Jemte tingsfogden, som hade årlig lön af häradet, sutto i rätten en tingsskrifvare och åtta ej edsvurne »stockmän», utsedde af tingsfogden under näst föregående ting. I brottmål var stockmännens antal femton. Tingsfogden och tingsskrifvaren utsågos af generalguvernören, men hade under danska tiden varit valde af allmogen. Många klagomål förekommo öfver skattebördornas tyngd samt öfver prejerier af kronobetjeningen och militären.

Efter slutad förrättning i Christianopel höllos dylika möten i Ronneby stad, Carlshamn, Sölvesborg och Christianstad med öfriga härad i länet. Förhållandena och klagomålen voro ungefär desamma som i Christianopel. Bland annat klagade mäster Peter Bagare i Christianstad, att magistraten gjort honom till kämner, ehuru han hvarken kunde läsa eller skrifva, än mindre förstod sig på räkenskaper.

I slutet af November inträffade regeringsombuden i Malmö, der landtdagen öppnades å Knutssalen den 3 December. Här voro, å regeringens vägnar, närvarande *Gustaf Banér*, som efter Gustaf Otto Stenbock blifvit generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking, samt riksrådet *Clas Rålamb* — Gyllenstierna var hindrad af sjukdom att deltaga i landtdagens förhandlingar. Af de tre landskapens adel hade 26 infunnit sig å egna vägnar samt två å andras, jemte ombud för de öfriga stånden inom dessa landskap, hvaremot några sådana för ständerna inom Bohus län icke omtalas. Rålamb höll helsningstalet, hvarefter landtdagspropositionen upplästes, hvilken efter ett par veckors öfverläggningar besvarades af hvart stånd för sig; men då dessa svar ej funnos nöjaktiga, kallades stånden till nya sammanträden den 15 December, och den 17 afgåfvos nya svar. Några dagar senare inlemnade samtliga stånden hvar sina besvär, innefattande föga annat än önskningar att bibehållas vid egande privilegier samt skyddas mot intrång eller missbruk, och hvilka för det mesta besvarades med hänvisning till gällande lag och stadgar.

Den 23 December voro ständerna uppkallade på Knutssalen att öfvervara landtdagens upplösning, då ock landtdagsbeslutet upplästes. Till den förestående revisionen af den svenska kyrkoordningen och dermed åsyftad »union» af denna och den skånska anhöllo ständerna att äfven i de tre landskapen infödde män, så väl verldslige af adel som ombud för presterskapet, måtte användas, de för dessa landskap egna förhållanden behörigen iakttagas, arbetet underkastas samteliga ständernas pröfning vid allmän riksdag samt under tiden ingen förändring i kyrkoväsendet ske. På samma sätt borde ock förfaras med lagens revision och dervid iakttagas de påminnelser, hvilka de särskilda stånden yttrat i sina svar å landtdagspropositionen. I stället för de vid sista riksdagen beviljade utskrifningar och vanligt knektehåll åtog sig adeln lika utskrifning med svenska adeln, med samma frihet för sina veckodagsgods, som gälde för den svenska adelns rå och rörshemman. Borgerskapet ville för tillfället ej bevilja något ordinarie båtsmanshåll, men skulle fullgöra hvad 1662 var lofvadt, för händelse af krig. Ständerna tackade för det de sluppo åtaga sig nya gärder utom de år 1662 till statens underhåll beviljade, i det kongl. maj:t förklarat sig vilja förmedelst kommissionens åtgärd utse andra utvägar, »dermed den brist, som härtill hafver kunnat vara, måtte utan landets gravation stoppad och botad blifva». Adel, prester och allmoge tackade för löftet om en ny allmän jordrefning samt dermed följande ny skattläggning, och adeln åtog sig att derefter för sina utsocknes bönder

utgöra extraordinarie utlagor i likhet med svenska adeln, till hälften mot krono och skatte, men med frihet för veckodagsgodsen. Ständerna hade ej kunnat finna någon passande ersättning att erbjuda för lilla tullen och accisen, utan önskade, att denna fråga måtte uppskjutas till en allmän riksdag och att taxan emellertid måtte, om möjligt, nedsättas efter varornas pris i orterna.

De vigtigaste frukterna af 1659 års landtdag voro således, att de tre landskapens ständer förklarade sig villiga att deltaga i den förestående granskningen af allmänna lagen och kyrkoordningen, hvarigenom likformigheten i dessa hänseenden borde mellan dem och det öfriga Sverige kunna åstadkommas, samt att deras adel åtog sig för sina utsockne bönder utskrifningar och bevillningar i likhet med den svenska adeln.

Regeringsombuden stannade sedermera ännu någon tid qvar i Malmö för att utfärda resolutioner å ständernas så väl som å korporationers och enskildes besvär, hvarefter de följande året fortsatte sin rundresa till de öfriga skånska och halländska städerna, för att afdöma besvär och ordna förhållandena.

Det nu anförda innefattar i korthet förmyndareregeringens åtgöranden i afseende å de nyvunna lardskapens *allmänna angelägenheter* och dessa landskaps närmare införlifvande med Sverige.

Med hänseende till sin *förvaltning* voro de indelade i två styrelseområden, af hvilka det ena omfattade Skåne, Halland och Bleking, under en gemensam generalguvernör, samt det andra Bohus län under en guvernör eller landshöfding, ehuru Harald Stake, som hufvudsakligen åt Sverige eröfrat och bibehållit detta landskap, synes under kriget erhållit titel af dess generalguvernör och äfven sedermera bibehållit denna titel.

Generalguvernören hade en ganska omfattande myndighet, förenande både den civila och den militära, brefvexlade med regeringen och kollegierna, erhöll af dem föreskrifter, underrättade dem om landskapens förhållanden och behof, hade inseende öfver kronans rättigheter och egendom, vakade öfver rättvisans handhafvande och domars verkställande samt hade befälet öfver allt krigsfolket och alla fästningarna, äfvensom inseendet öfver arbetena å dessa.

Den förste svenske generalguvernören öfver Skåne, Halland och Bleking var riksrådet och fältmarskalken grefve *Gustaf Otto Stenbock*, redan 1658 utnämnd af Carl Gustaf. Han gjorde sig under utöfningen af denna befattning aktad och omtyckt, sökte på allt sätt mildra det tryckande af de bördor svenska regeringen nödgades ålägga sina nya undersåtar så väl som de gamla, beifrade med allvar allt öfvervåld och alla prejerier från krigsfolkets sida, var alltid tillgänglig för hvem som helst samt berömdes af landskapens ombud vid 1664 års riksdag, att han »höll hand öfver ordning och rättvisa och att alla besvär hade genom hans rättrådiga försigtighet och sorgfällighet blifvit

lindrade, hvarföre man önskade att denne generalguvernör måtte länge detta land förunnas».

Sådant blef dock ej förhållandet, ty då Stenbock vid 1664 års riksdag utnämndes till riksamiral, blef riksrådet och fältmarskalken friherre *Gustaf Banér* efter honom generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking, hvilket embete Banér innehade under hela återstående delen af förmyndarestyrelsen, men i hvars utöfning han gjorde sig vida mindre berömd än sin företrädare. När han tillträdde detta embete, var hans enskilda förmögenhet förstörd genom en rättegång, som utfallit till hans nackdel, och under sina sträfvanden att åter bringa sina affärer i ordning tog han för sin enskilda räkning lån hos kyrkor, hospital och andra allmänna inrättningar samt begagnade icke sällan sin myndighet såsom generalguvernör att tilltvinga sig dylika lån, hvarigenom han nedsatte sitt embetes värdighet och fick många ovänner.

Närmast generalguvernören stod en viceguvernör till hans biträde i utöfningen af hans embete och såsom hans vikarie vid inträffande förfall. Befattningen innehades af generallöjtnanten *Danckwardt Liljeström*, som synes varit en grälsjuk och småaktig herre, ytterst ömtålig för hvarje intrång i sin myndighet, i hvilket hänseende han ofta låg i delo med landshöfdingen i Malmö, emedan gränserna för bådas embetsutöfning icke voro noggrant bestämda. Tvisterna dem emellan tyckas dock slutligen ledt derhän, att viceguvernören äfven i generalguvernörens frånvaro endast utöfvade den militära delen af hans myndighet och landshöfdingen allt som hörde till den civila.

Under generalguvernören stodo två landshöfdingar, en i Malmö och en i Christianstad, samt två länshöfdingar, en i Landskrona och en i Helsingborg, tillika kommendanter i dessa städer. Sedermera sammanslogos Malmöhus, Landskrona och Helsingborgs län till ett enda, och särskilda kommendanter förordnades. Till Christianstads län hörde nordöstra delen af Skåne och hela Bleking, hvilket likväl sedermera skildes derifrån och blef ett särskildt län.

För landshöfdingarne gälde samma instruktion som för dem i det öfriga Sverige. Landshöfdingen var icke domare, utan exekutor, och borde se till, att tingen höllos på sina rätta tider. Han hade ingen befattning med krigsväsendet, endast uppsigt öfver utskrifningen till landthären och flottan. Han borde vaka öfver lagarnes upprätthållande och öfver polisen, hafva inseende öfver tukthus, hospital och barnhus samt öfver förvaltningen af dertill anslagna medel. Äfven tillkom honom att, i samråd med städernas magistrater, bestämma antalet af köpmän och näringsidkare i hvarje stad samt förekomma, att städernas handverkerier ledo intrång genom dylikt arbete på landsbygden. För öfrigt egde landshöfdingen uppsigt öfver städernas räntor samt öfver val till borgmästare och stadsskrifvare. Han skulle vaka öfver kronans inkomster och gifva förslag till landets uppodling samt hade inseende öfver böndernes tjenstskyldigheter så väl som öfver alla kronans fogdar. Landshöfdingen förblef tre år vid embetet och

skulle årligen vid trettondagstiden i Stockholm göra redo för sin förvaltning.

Af den tidens landshöfdinge-berättelser finner man, att det i Skåne var stort öfverflöd på tiggare. »Om något land är uppfyldt af tiggare, så är det detta land», heter det bland annat, »der det icke hålles för skam att tigga, utan snarare att arbeta.» Af gammal vana forslade allmogen tiggarne omkring i landet och »mången bonde hade drygare skjuts för tiggare, som fördes från by till by, än för konungens tjenst.» Försvarslösa qvinfolk voro så många, att tjugu tukthus icke förslogo.

Biskopen i Lund stod i spetsen för presterskapet i Skåne, Halland och Bleking, med betydande inkomster. Genom Malmö recess 1662 hade så väl han som presterskapet i alla dessa landskap fått försäkring om bibehållande af de förmåner och det underhåll, de för sina embeten dittills åtnjutit, bestående i deras prestgårdar, stommer, offer, tionde m. m., äfvensom till presterskapets rättigheter hörde att hafva sina prestgårdar fria från all kunglig tunga. Lunds domkapitel hade adelig frihet öfver 200 underlydande bönder och full patronatsrätt öfver alla kyrkor under kapitlets domsrätt. Det hade egen lag och egna stadgar, hvarefter de mål, som rörde kapitlet, skulle afgöras, och ingen kapitelherre var skyldig att svara inför härads- eller landsting. När Lunds universitet inrättades 1668, anslogos kapitelgodsen till detsamma, och dess teologiska fakultet ansågs kunna öfvertaga de åligganden, som dittills tillhört kapitlet.

Städernas styrelser utgjordes af en eller flera borgmästare, som i Landskrona hade titel af presidenter, och ett antal rådmän lämpadt efter befolkningens. De voro regeringens tjenstemän, men valdes af borgerskapet samt hade att besörja så väl rättsskipningen som förvaltningen af stadens angelägenheter. De hade embetsjord af städerna, men derjemte inkomster, beroende af regeringen, såsom tolag, en del af accisen, våg- och stämpelpenningar m. m. I Malmö fans tillika en burggrefve, tillsatt af regeringen. Borgmästare och råd voro skyldige att till Göta hofrätt skicka ombud och der försvara sina domar. Landskrona, Helsingborg och Malmö hade stapelfrihet, och köpingen Bodekull i Bleking erhöll den 15 September 1664 stadsprivilegier samt fick med detsamma sitt namn förändradt till *Carlshamn*.

I Bohus län var *Harald Stake* fortfarande guvernör och landshöfding, och de administrativa förhållandena för öfrigt ungefär desamma som i de öfriga landskapen. Dock sammansmälte detta landskap lättare med det öfriga Sverige än dessa, der tillgifvenheten för Danmark längre röjde sig, synnerligast hos adeln. Större delen af denna hade likväl efter landskapens afträdande flyttat till Danmark, och svenska regeringens kloka och skonsamma behandling, i förening med landskapens naturliga läge, underlättade deras införlifvande, hvilket ock mot slutet af Carl XI:s minderårighet tycktes vara i det närmaste verkstäldt.

Adeln.

Under Carl XI:s minderårighet nådde svenska adelns anspråk sin höjdpunkt, men knappast under något tidskifte motsvarade dess förtjenster så litet dessa anspråk, likasom äfven riddarhuset aldrig företett sådana uppträden af oenighet och inre upplösning som under denna tid. Den förra förmyndarestyrelsen hade varit svenska adelns stoltaste tid, då dess stora anspråk grundade sig på stora förtjenster och den med fullt berättigande stod i högt anseende så inom som utom riket. Under den senare förmyndarestyrelsen stodo anspråken qvar och hade ytterligare stegrats, adeln visade sig stoltare, högdragnare, mera ringaktande mot de öfriga stånden, mera ifrig att öka sina egna företrädesrättigheter än någonsin; men de store männen, som väckt samtidens och efterverldens beundran, det högsinta nitet att gå främst i uppoffringar för Sveriges väl eller storhet, den kraftiga samverkan för detta mål, som utmärkte adeln under den förra förmyndarestyrelsen, söker man nu förgäfves.

Christinas slösande frikostighet med kronans fasta egendom hade ansenligt ökat adelns rikedom och betydligt närmat den till det mål, den synes föresatt sig, att blifva ensam egare till all jord i riket; men hennes lika slösande frikostighet äfven med adliga värdigheter hade tillika, genom att bilda en allt talrikare lågadel, hvilken snart trädde i opposition mot högadeln, utsått ett söndringsfrö, hvars frukter mer och mer trädde i dagen under den senare förmyndarestyrelsen. Carl Gustaf hade varit sparsam med adelskaps utdelande, förmyndarestyrelsen åter förlänade 108 nya adelskap och naturaliserade 28 slägter, hvarigenom lågadelns antal ytterligare ökades och högadelns öfvervigt med detsamma försvagades. Söndringen mellan båda hade sin hufvudsakligaste anledning i de stora företräden med hänseende så väl till förläningar som till rättigheter, hvilka voro högadeln och synnerligast grefvarne förunnade och hvilka den talrika lågadeln, som i allmänhet fått endast en ringa andel af de rika förläningarna, hade svårt att fördraga. Grefvarne, öfvermodige genom sin högre värdighet, sina företrädesrättigheter och sina rikedomar, visade ock ofta den lägre obetitlade adeln ett stolt förakt och behandlade blotta adelsmän, äfven om de innehade högre embeten, med förnäm öfverlägsenhet. De ville gerna anses vara och sträfvade äfven efter att blifva likstälde med de tyska furstarne — en sträfvan som i synnerhet hos Brahe framträder ganska märkbart och visst icke heller saknades hos de öfriga med stora grefskap försedde grefvarne. Den domsrätt, som af grefvarne och friherrarne innehades inom deras gref- och friherrskap och hvilken de gerna ville utöfva äfven öfver der bosatta adelsmän, var i synnerhet ett trätofrö mellan hög- och lågadeln samt en hufvudsaklig anledning, hvarföre i öfrigt så aristokratiskt sinnade män som Clas Rålamb och Johan Gyllenstierna på riddarhuset trädde i spetsen för motståndet mot de grefliga och friherrliga fordringarna.

En annan anledning härtill var grefvarnes anspråk på företräde i rang, hvarvid man den tiden fäste stor vigt. Dessa anspråk röjde sig tidigt. Per Brahe fordrade vid sitt inträde i rådet och i Svea hofrätt 1631 att såsom grefve erhålla plats framför alla äldre både riks- och hofrättsråd, och 1641 yrkade den då 20-årige grefve Gustaf Adolf Lewenhaupt att få sin plats näst efter riksråden och framför alla öfriga rikets embetsmän. Under Christinas och Carl Gustafs regeringar hade dessa anspråk mindre trädt i dagen, men då den nästan uteslutande af grefvar och friherrar bestående förmyndarestyrelsen tycktes vilja gynna dessa anspråk, trädde redan under riksdagen i Stockholm 1660 Johan Gyllenstierna bland friherrarne och Clas Rålamb bland adelsmännen i spetsen för en opposition mot grefvarne, yrkande utfärdandet af en rangordning, grundad på innehafvande tjenst, utan afseende å börden. De genomdrefvo ock en anhållan härom af adeln hos regeringen, hvilken svarade med en begäran, att adeln måtte afstå från denna framställning. Detta väckte å riddarhuset en ännu svårare strid. Rålamb fortsatte ifrigt sitt yrkande på rangordningen, men den ännu helt unge grefve Gabriel Oxenstierna förklarade, att om man än gjorde hvilken ordning som helst, så toge han aldrig plats under en landshöfding, hvilket åter från flera håll framkallade erinringar, att »den unge grefven borde bättre tänka sig före. Han borde sjelf först blifva en karl, innan han ville sätta sig öfver karlar», o. s. v. Slutet blef, att ståndet ingick med ny anhållan om en rangordning; men regeringen gaf ett undvikande svar, uttryckande en förhoppning, att adelsståndets olika klasser »måtte hvarandra med höflighet bemöta, så att alla samqväm i god sämja och enighet aflöpa», och dervid fick saken för den gången bero.

Adelns begäran blef emellertid vid 1664 års riksdag förnyad och föranledde nu en liflig öfverläggning inom rådet. För rangordning efter tjenst talade Knut Kurck, Sten Bielke och i synnerhet Gustaf Bonde. De anmärkte, att adelns begäran öfverensstämde med billighet och med Gustaf Adolfs riddarhusordning, der det hette, att »ridderskapets ordning och säten på riksdagarna icke skola vara någons tjenst, embete, kall eller dygd till mens, utan hvar och en skulle aktas såsom han vore man till och såsom hans dygd, egenskaper och andra orsaker det förtjente». Särskildt yttrade Gustaf Bonde, att den begärda rangordningen äfven vore af försigtighet påkallad, »ty om vi icke genom en sådan förordning tysta missnöjet och förena sinnena, så går det med oss som med adeln i Danmark; vi blifva af de lägre klasserna och ständen kastade öfverända». Mot rangordningen åter talade De la Gardie, Tott och i synnerhet Per Brahe. »Det är skilnad», sade han, »mellan en republik och ett konungarike, i synnerhet ett arfrike. I ett sådant kunna icke stånden vara hvarandra så fullkomligen lika. Dessutom, i fall personlig förtjenst skall uteslutande gälla, komma de gamla slägterna att ligga under, hvilket dock vore ganska svårt. Då det är en konung, som gifvit värdigheterna, kunna de ock endast af

en konung förändras, icke af en förmyndareregering eller af ständerna.» Slutet blef ock, att man utfärdade en förklaring så obestämd, att den i sjelfva verket icke innehöll annat än en förnyad uppmaning att med undseende och höflighet afböja alla rangtvister.

Adeln var likväl ingalunda nöjd med denna förklaring, och ännu under riksdagen uppstodo flera rangtvister, som voro nära att föranleda blodiga uppträden mellan de tvistande. Bland annat blef den gamle förtjente generalen Helmfelt i följd af en rangtvist utmanad af en ung grefve Douglas, men sade helt lugnt till de ombud, som framfört utmaningen: »Jag beder herrarne förmana den unga gossen, att han håller sig stilla. Jag för min del har så ofta slagits mot rikets fiender och har deraf så trälgångna händer, att jag i dem ej mer känner någon klåda.»

Under riksdagen 1668 synes frågan om rangordningen hafva hvilat, men kom så mycket mera till tals vid 1672 års riksdag. Under tiden hade konungen i Danmark utfärdat en på tjenst grundad rangordning, och ropet på en dylik blef nu så mycket ifrigare å svenska riddarhuset. Grefvarne yrkade på rang efter stånd äfven utom riddarhuset, men alla öfrige af första klassen, så väl som hela andra och tredje, ville hafva hvars och ens rang beroende af hans embete. Man begärde votering, hvilken landtmarskalken Gustaf Oxenstierna, sjelf grefve, sökte afstyra, påstående att frågan borde hänskjutas till den snart myndige konungens afgörande. Det vida öfvervägande flertalet fordrade likväl votering och landtmarskalken måste gifva vika. Omröstningen utföll så, att tredje klassen önskade en böneskrift till kongl. maj:t, det adeln måtte blifva bibehållen vid privilegiernas klara ord; det heter nemligen i dessas 2:dra punkt, att konungen lofvade »älska och hedra rikets ridderskap och adel, hvar och en efter sitt embete och värde», hvarföre ock adeln nu anhöll, att i konungaförsäkran måtte uttryckligen upptagas, det embete och tjenst gå framför stånd. Andra klassen yrkade hufvudsakligen detsamma, men inom första klassen kunde grefvarne och friherrarne icke förena sig om något gemensamt beslut, och tvisten blef allt lifligare, till dess landtmarskalken slutligen lade stafven ifrån sig, med förklaring att han ej kunde utan regeringens tillstånd frambära något, som han visste vara densamma obehagligt; han vore derföre färdig att nedlägga sin befattning. De fleste närvarande skyndade nu fram till landtmarskalksbordet, och man frågade landtmarskalken, hvarföre han ej ville framföra ståndets begäran. »Derför», svarade han, »är jag ej skyldig räkenskap för någon utom konungen. Jag kan ej handla mot mitt eget och mitt stånds bästa, utan att först förfråga mig; nekas mig detta, nedlägger jag stafven». Man skockade sig omkring honom och ett sorl uppstod, att ingen kunde höra hvad som sades, men slutligen medgaf landtmarskalken, att en böneskrift skulle få uppsättas och ett utskott härtill utses, hvilket skedde på stället, då en grefve och sex medlemmar af de öfriga klasserna valdes till ledamöter i utskottet.

Detta uppträde föreföll den 3 Oktober och en böneskrift uppsattes i öfverensstämmelse med flertalets önskan, men ännu den 5 November hade något svar från regeringen icke erhållits, hvarföre framställningen förnyades samt föranledde nu flera och långvariga öfverläggningar inom rådet. Å ena sidan yrkades af flertalet inom detsamma bifall till adelns framställning, å den andra frågans uppskjutande till dess konungen blefve myndig; men konungen lät genom sin mor bedja riksförmyndarne utfärda rangordningen före deras nedläggande af styrelsen, på det han sjelf måtte slippa taga befattning med detta obehagliga ärende. Bland annat uppstod äfven fråga om upprättandet af en rangordning för fruntimren, hvarvid rikskanslern upplyste, att Axel Oxenstierna en gång varit af drottning Christina anmodad härom, men svarat, att han gerna ville efterkomma allt annat hvad hennes maj:t honom befalte, blott icke detta, det vore honom alldeles för svårt. Rådet fann äfven nu detsamma, och man stannade slutligen vid att uppgöra en rangordning efter innehafvande embete, utan afseende å högre adelig värdighet, hvarvid man dock, för att icke allt för mycket stöta grefvarne, ej gick längre ned å ranglistan än till och med hofmarskalkar, samt tillade en förmaning till dem, hvilkas rang ej fans upptagen, att sig emellan visa undseende. Så utfärdades den 10 December 1672 den första svenska rangordningen, hvilken, utom riksråden, hvilkas rang framför alla öfriga konungens undersåtar var allmänt erkänd och således icke behöfde genom särskildt nummer bestämmas, innehöll endast 9 nummer, nemligen: 1) guvernörer och fältmarskalkar; 2) rikstygmästare, riksjägmästare och riksstallmästare; 3) presidenten i Wismarska tribunalet; 4) generaler; 5) generallöjtnanter; 6) hofkanslern; 7) landshöfdingar, amiraler och generalmajorer; 8) öfverkammarherrar; 9) hofmarskalkar. Inom hvarje nummer bestämdes rangen af ålder i tjensten.

Denna i sig sjelf föga vigtiga och likväl så ofta återkommande fråga hade sålunda ändteligen på förmyndarestyrelsens yttersta tid blifvit bragt till afgörande, efter att förut under denna styrelses hela tillvaro hafva utgjort ett tvisteämne mellan hög- och lågadeln. Emellertid, om man också finner en mer och mer tilltagande söndring mellan dessa båda den svenska adelns hufvudafdelningar, likasom äfven en allt mera tilltagande sträfvan hos den talrikare lågadeln till öfvervigt öfver den mindre talrika, men förmögnare och af regeringen mera gynnade högadeln, finner man dock dem båda förenade i sina sträfvanden till ökade rättigheter gent emot så väl konungamakten som de öfriga riksstånden.

Ännu hördes någon gång från medlemmar af de gamla högadeliga slägterna yttranden af missbelåtenhet med införandet af en ärftlig konungamakt, och Carl Gustafs testamente visar, att han sjelf icke hyste synnerligt förtroende för högadelns månhet om hans sons rättigheter. Anledningar saknas också icke att hos den förra förmyndarestyrelsen förutsätta vissa sträfvanden att af Sverige göra en aristokratisk republik, med en valkonung, som i sjelfva verket ej skulle blifva konung

mera än till namnet, och för öfrigt styrd af en mäktig adel, innehafvare af all rikets jord. De förnämste styrelseledamöternes trohet mot Gustaf Adolfs dotter, så väl som de ofrälse ståndens tillgifvenhet för Wasa-ätten, och äfven det ständigt pågående kriget, som gjorde regeringen mera beroende af dessa stånd, förhindrade sådana planers verkställande under Christinas minderårighet. Sedan hon sjelf tillträdt regeringen, befordrade hon dem visserligen genom sitt slöseri med kronans egendom och med öfriga ynnestbevis mot adeln; men motverkade dem tillika, när hon genomdref Carl Gustafs val till hennes efterträdare, och det har mycken sannolikhet för sig, att högadelns motvilja mot detta val icke var utan allt samband med dessa planer. Genom sitt både kraftfulla och sluga tillvägagående vid 1650 års riksdag tillintetgjorde hon högadelns försök att inskränka konungamakten, och denna riksdag synes också utgjort en vändpunkt i sträfvandena till införande af ett mera omfattande adelsvälde efter polskt mönster, ehuru bemödandena att utvidga adelns rättigheter så väl mot regeringen som mot medstånden derföre ej upphörde. Under Carl Gustafs regering, som i de ständiga krigen gaf adeln helt annat att tänka på och syssla med, kunde dessa bemödanden ej framträda, men knappt var den kraftfulle, krigiske konungen borta, innan de åter röjde sig i det vid 1660 års riksdag beslutade tillägget till regeringsformen, hvarigenom rådet fick större myndighet i förhållande till regeringen än förut, äfvensom genom stadgandet, att konung ej kunde utse nya riksråd utan de förres hörande. Per Brahes af adeln kraftigt understödda uppträdande mot hertig Adolf Johans anspråk vittnar äfven huru angeläget ståndet var att ej åt någon medlem af konungahuset, utom den omyndige konungen, inrymma något deltagande i regeringsärendena eller någon utsigt till tronen i händelse af dess ledigblifvande. I samma riktning åt utvidgadt råds- och adelsvälde voro ock de försök, som mot slutet af förmyndarestyrelsen gjordes att genom en den unge konungen vid hans myndigblifvande affordrad konungaförsäkran ytterligare inskränka hans myndighet, hvilka försök dock tillintetgjordes genom bristande enighet på riddarhuset, genom de ofrälse ståndens obenägenhet för dylika inskränkningar samt icke minst genom den unge konungens beslutsamhet.

Adelns öfvermod mot de öfriga samhällsklasserna var under denna tid större än någonsin och röjde sig på flera sätt, likasom det äfven icke så litet befordrades af den nu rådande adeliga styrelsen.

Så sökte och lyckades adeln under denna tid göra allt flera intrång på de öfriga samhällsklassernas så väl som å kronans rättigheter. Den fordrade frihet för sina bönder från skyldigheten att underhålla broar och vägar å landsbygden. Den yrkade, att de adelsmän, som i gåfva eller förläning af kronan fått fyra gårdar, skulle vara fria från fjerdepartsräfsten, ehuru reduktionsstadgan medgaf en sådan frihet endast åt dem, som ej erhållit mer än tre gårdar. Den utverkade, att om ofrälseman, som adlades, förut egde ett eller flera skattehemman,

så blefvo dessa frälse på samma gång som egaren; att svensk adelsman, som erhållit förläningar i Skåne, fick innehafva dem enligt danskt-adeliga privilegier, som voro ännu mera omfattande än de svenska; att utom de gamla säterierna fingo anläggas nya för säteriegarens barn, hvilken rättighet så missbrukades, att kronans, kyrkornas, presterskapets rätt derigenom led betydligt afbräck. Det gick ock slutligen så långt, att Lorentz Creutz i sittande råd påstod, det i riket funnes öfver tusen olagliga säterier, hvilkas utskylder undansnillades kronan, kyrkorna och presterskapet. Riksjägmästaren Clas Banér klagade, å embetets vägnar, att adeln förstörde kronans jagt och skogar; öfverståthållaren Axel Sparre, att då Stockholms förstad Norrmalm under Gustaf Adolfs tid ensam gaf i kontribution 8000 daler, kunde nu icke så mycket erhållas af hela staden, oaktadt dess betydliga tillväxt sedan den tiden. Orsaken var, sade han, att invånarne till minst en tredjedel utgjordes af adelns skomakare, snickare och andra handtverkare, hvilka enligt de adeliga privilegierna voro befriade från flera utskylder. Man stadgade äfven, att adelsman, som af kronan köpt räntorna af ett skattehemman, skulle näst slägten hafva löserätt dertill. Det gick till och med ända derhän, att man påstod, det en ofrälseman ej borde få besitta mer än ett enda hemman, och man utgaf ett påbud, att säljare af kol skulle utbjuda dem till salu åt en frälseman, innan han fick afyttra dem åt någon annan, hvilket påbud man dock snart måste återtaga.

Adelns sträfvanden att blifva ensam egare af Sveriges jord framträdde tydligare än någonsin, och mycket fattades ej heller nu, att dessa sträfvanden gått i fullbordan, emedan adeln vid slutet af Carl XI:s minderårighet verkligen var laglig egare eller innehafvare af mer än fyra femtedelar — enligt andra uppgifter fem sjettedelar — utaf all jorden i Sveriges rike. På detta förhållande grundade sig ock adelns påstående att vid riksdagarna betyda mera än de öfriga stånden och icke kunna af dem öfverröstas. Vi hafva förut anfört Rålambs yttrande, att rådet, adeln och krigsbefälet väl borde kunna motverka de tre ofrälsestånden, samt Gyllenstiernas, att adeln hade det *verkliga* af regeringsmakten, ofrälsestånden endast dess *sinnebild*, hvilka yttranden rådet visserligen ogillade, såsom gifvande allt för mycken anstöt åt de öfriga stånden, men hvilka åsigter dock delades af rätt många både inom rådet och adeln i allmänhet.

Till alla rikets embeten och tjenster af någon betydenhet yrkade adeln uteslutande rätt. Redan 1660 föreslogs, att endast adelsmän skulle kunna få någon plats inom bergs- och kommersekollegierna, hvilket dock ej kunde drifvas igenom. Vid två riksdagar efter hvarandra begärde riddarhuset inrättandet af ett adelsgarde, bestående endast af frälsemän, såsom en förberedelse att blifva officerare, hvilket i sjelfva verket var ett försök att få allt befälet vid hären inom adeln. När statsverkets mer och mer försämrade ställning i början af 1668 gjorde en mängd indragningar af embeten och tjenster nödvändiga, fordrade adeln vid samma års riksdag, att sådana ej måtte verkställas,

emedan många af ridderskapet derigenom skulle blifva tjenst- och brödlösa, och vid samma riksdag föreslogs på riddarhuset inrättandet af två regementen adelsgarde till stöd för det växande antalet adelsmän. Adelns anspråk på uteslutande rätt till alla militära och civila tjenster väckte nu så mycket större harm och ovilja hos de öfriga samhällsklasserna, som bildningen i följd af förbättrade undervisningsanstalter gjort större framsteg än förut inom desamma och som adeln numera icke, såsom under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas tidehvarf, genom öfverlägsna egenskaper och stora tjenster mot riket rättfärdigade sina stora anspråk.

En annan anledning till dessa samhällsklassers ovilja mot adeln var den särskilda gårdsrätt, som denna nu åt sig yrkade och äfven utverkade. Af gammalt hade adeln dels i lag, dels och synnerligast i häfd haft öfver sina underhafvande större makt än andra husbönder, till exempel rättigheten att kunna ålägga dem böter, fängelse och kroppsstraff stamt att sjelf låta verkställa domarna. Vid utöfningen mötte likväl sådant många hinder, emedan rättigheten, såsom nyss nämndes, var för det mesta grundad endast på gammal häfd. Adeln ville derföre hafva den fastställd genom uttrycklig lag och uppgjorde derföre vid 1668 års riksdag ett förslag till sådan gårdsrätt, hvilket af de öfriga stånden på det högsta ogillades, såsom innefattande allt för stränga föreskrifter. Då begärde adeln, att regeringen måtte utarbeta en sådan stadga. Riksdrotsen yttrade sig mot hela saken, såsom i sig sjelf obehöflig och retande ofrälsemännen, men De la Gardie och rådets flertal förklarade sig för stadgans behöflighet och den utfärdades den 4 April 1671. Den var i flera hänseenden mildare än adelns förslag, och äfven än hvad förr varit brukligt, men den bibehöll dock åt adelig husbonde rättighet att sjelf afdöma och bestraffa en mängd förbrytelser, begångna af hans folk eller på hans gård. De straff, adelsmannen egde pålägga, voro böter, fängelse vid vatten och bröd, dock ej för längre tid än en månad, ris eller prygel framför stallet, indragning af lön, med mera. Den skilnad, denna författning stadgade mellan frälse och ofrälse husbönders rättigheter, och det större godtycke, den inrymde åt de förre, väckte mycket missnöje hos de ofrälse stånden, hvilka också vid 1672 års riksdag hos regeringen på det enträgnaste begärde dess upphäfvande, hvaremot adeln inkom med en anhållan i motsatt riktning. Regeringen uppsköt frågans afgörande, och sedan konungen blifvit myndig, upphäfde han hela författningen.

Äfven andra författningar utkommo under denna tid, hvilka hos de öfriga samhällsklasserna väckte föga mindre ovilja mot adelns anspråk. Så utfärdades 1665 en förordning om blandade äktenskap, i hvilken bland annat stadgades, att, om ofrälseman förförde en adelig jungfru, skulle han straffas med landsflykt, och om han enleverade henne, äfven med hennes samtycke, gjorde han sig skyldig till lifsstraff. Tillstånd till äktenskap mellan frälse och ofrälse måste för hvarje fall begäras hos regeringen. En Stjerneld, som gift sig med en ofrälse, från-

dömdes derföre adelskapet för sig och sina barn, så att dessa måste å nyo adlas för att få säte å riddarhuset. Der hördes ock sådana påståenden, som att frälseman aldrig borde få taga ofrälse hustru, emedan ståndet borde bibehållas rent och obefläckadt; att den adelsman, som gjorde sig till köpman, borde förlora alla adeliga privilegier för sig och sina barn o. s. v.

I allmänhet har under intet tidskifte af Sveriges historia adeln uppträdt med så stora och tillika så litet förtjenta anspråk gent emot de öfriga samhällsklasserna som under detta. Förbittringen hos dessa växte också år från år och gaf sig icke sällan luft under riksdagarna, synnerligast den sista. Eget nog insåg emellertid icke adeln sjelf, att dess obilliga, oförsynta, förnedrande fordringar framkallat denna bitterhet, utan förband sig under 1672 års riksdag med ed att »söka upptäcka orsaken till denna besynnerliga ovilja»! Denna hade emellertid stigit ända derhän, att bönderne och synnerligast dalkarlarne vid mer än ett tillfälle sade sig vilja gå man ur huset och slå ihjel all adel, och att det hos de öfriga ofrälse samhällsklasserna egentligen var hoppet om adelsväldets upphörande, när den unge konungen blefve myndig, som återhöll våldsammare utbrott af oviljan mot adeln.

Presterskapet och kyrkan.

Sedan Skåne, Halland, Bleking och Bohus län genom roskildska freden tillfallit Sverige, ökades de svenska biskopsstiftens antal med ett nytt, Lunds, som fick sin plats näst efter Åbo stift samt omfattade Skåne och Bleking. Halland hade redan efter Brömsebrofreden blifvit lagdt till dåvarande superintendentian i Göteborg och af Bohus län lades södra delen till denna superintendentia samt den norra till Carlstads. *Petrus Winstrup*, som från 1637 innehaft Lunds biskopsstol, bibehöll densamma ända till sin död 1679.

Genom Malmö recess 1662 fastställdes för de till Sverige afträdda landskapen de inom desamma förut gällande kyrkoförfattningar, äfvensom presterskapet försäkrades om fortfarande åtnjutande af de inkomster det dittills innehaft, hvaremot det förband sig att så mycket som möjligt förena sig med presterskapet i Sverige samt antaga dettas privilegier och konstitutioner, så att likformighet i kyrkostyrelse och ceremonier måtte iakttagas lika väl som i läran. Sedermera på landtdagen i Malmö 1669 förklarade regeringen, såsom i det föregående är omtaladt, att vid granskningen af kyrkoordningen skulle göras afseende icke allenast på den svenska utan äfven å den skånska. Denna granskning fortgick under förmyndarestyrelsens hela tillvaro, och vid Carl XI:s tillträde till regeringen stod frågan om en ny och förbättrad kyrkoordning på ungefär samma punkt som vid Carl Gustafs död.

Emellertid hängde presterskapet med synnerlig, icke sällan öfverdrifven trohet qvar vid gamla bruk, till hvilka bland annat hörde stora

ceremonier vid förnäma bisättningar och begrafningar. Tåget skulle vandra öfver de förnämsta gatorna och deri deltogo stundom ända till 150 prester och 300 djeknar, hvilka gingo sjungande före liket. De stora kostnader, som härmed voro förenade, kommo till tals i rådet, och rikskanslern föreslog en inskränkning i dessa stora processioner, så att endast en prest och tolf djeknar skulle deltaga deri. Rådet biföll, men det då vid 1668 års riksdag samlade presterskapet utfor både inom ståndet och på predikstolarna så häftigt mot denna inskränkning, att De la Gardie blef helt bekymrad och sade sig ångra, att han framkommit med något, som väckte så ond blod. »Vid närmare eftersinnande tyckte han ock sjelf, att det vore hemskt blifva begrafven så snöpligt, som han föreslagit». Flere bland rådet tyckte detsamma, men Per Brahe påstod, att beslutet var nyttigt och att presterskapet borde skrapas för sina utlåtelser deremot. Rådet beslöt dock att med ståndet hålla en öfverläggning i ämnet, då biskop Emporagrius yttrade att »jordfärd med sång vore en hufvudsak, hvars utelemnande skulle väcka förargelse. Sången uppstämdes för att påminna alla vid vägen boende om deras dödlighet. Den, likasom många andra gamla bruk, hade sin djupa betydelse och borde ej utan största varsamhet afskaffas». Per Brahe genmälde, att de långa processionerna vid jordfärderna vore bara fåfänglighet och ingen gudstjenst. »Eller hvar står det i bibeln, att man, med sorg och nedslagenhet i hjertat, likväl skall under prål och sjungande släpa lik omkring gatorna?» Samtalet aflopp emellertid fruktlöst, men flertalet inom rådet stod fast vid det fattade beslutet och man utfärdade en förordning i denna syftning.

Mycken fördomsfullhet rådde för öfrigt äfven inom presterskapet. Så blef en kyrkoherde i Clara församling inom Stockholm, Hammarinus, afsatt från sitt embete blott derföre, att han med egen hand nedtagit en piga, som hängt sig. Ett sådant nedtagande tillhörde endast bödeln och ansågs innebära en förnedring oförenlig med prestembetet.

För öfrigt bibehöll presterskapet ännu alltid ett stort inflytande samt förtjenade det genom allvar i lära och lefverne så väl som genom liflig nitälskan för sina församlingar. Det hade gjort stora framsteg i politisk bildning samt vidrörde ofta i sina predikningar icke blott åhörarnes enskilda, utan ock statens och samhällsklassernas allmänna förhållanden. Sådant ansågs ock vara icke allenast presternes rättighet, utan äfven deras skyldighet, och predikningarna voro då i flera hänseenden hvad pressen sedermera blifvit. På riksdagarna stodo ock nu, lika som under den förra förmyndarestyrelsen och under Christinas regering, presterne i spetsen för motståndet mot adeln och vågade vida mera öppet än de öfriga ofrälse stånden lägga i dagen sin ovilja öfver dess tilltag och öfvermod.

Inom kyrkans styrelse skedde de förändringar, att Göteborgs superintendentia förklarades för biskopsstift, efter det Bohus län blifvit dermed förenadt, och kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen *Zacharias*

Klingius blef i Mars 1665 den förste biskopen i Göteborg, samt att superintendenten i Kalmar *Henning Schütte* blef den förste biskopen derstädes 1678.

Svenska *kyrkan* fortfor att visa samma renlärighetsifver, som utmärkt densamma alltsedan Carl IX:s tid. Christinas affall manade till skärpt vaksamhet mot katolicismens försök att här vinna ökadt inflytande. Hennes exempel verkade dock ej till efterföljd, men presterskapets ifver mot all slags religionsfrihet blef så mycket större, och vi hafva i det föregående sett huru denna ifver röjde sig äfven mot drottningen sjelf. Den var för öfrigt riktad icke blott mot katolicismen, utan äfven mot kalvinismen, så väl som mot de synkretistiska försöken att tillvägabringa en förening mellan denna och lutheranismen. Det var i synnerhet dessa försök, som under nu ifrågavarande tidskifte väckte mesta uppmärksamhet, emedan de utgingo från tvänne ganska framstående män inom svenska kyrkan och derföre också framkallade så mycket större oro hos de strängt renlärige.

Vi hafva förut berättat, huru Christinas lärare, biskopen i Strengnäs *Johannes Matthiæ*, redan under hennes regering gjort sig misstänkt för synkretistiska sträfvanden och huru häraf föranleddes konkordieformelns erkännande såsom symbolisk bok för svenska kyrkan, vid 1647 års riksdag. När hans forne lärjunge öfvergick till katolska läran, skref han i December 1655 till henne ett bref, hvari han förestälde henne, huru häpnad och outsäglig sorg öfver hennes affall uppfylt allas sinnen, och huru förbittrad man var mot dem, som genom sina lockelser förledt henne till »ett sådant brott emot Guds majestät». För egen del hade han, alltsedan han hört omtalas hennes tillämnade resa till Italien, hoppats afsigten dermed vara att med påfven samråda om åstadkommande af en de kristna kyrkornas förening, hvarigenom all söndring och deraf följande hat och bitterhet mellan olika troesbekännare kunde borttagas samt endrägt och frid bland de kristne uppblomstra. I samma syftning skref han ock följande året till Carl Gustaf, uppmanande honom att för en sådan förening mellan de kristna kyrkorna använda sina framgångar i polska kriget. »Gud hade för detta ändamål välsignat hans vapen.»

Carl Gustaf så väl som Christina hade emellertid helt annat att tänka på, och Johannes Matthiæ beslöt derföre att på egen hand arbeta för sitt älsklingssyfte. Redan under året 1656 utgaf han två afdelningar af ett latinskt arbete, kalladt »Det nordiska oliveträdets qvistar, spridande bland de kristne några bär med ljufligt doft af religiös frid och helgade åt kyrkans endrägt». Sedermera, 1661, utkommo åtta nya afdelningar af detta arbete, utgörande lika många särskilda afhandlingar, i hvilka författaren än framställer egna eller andras förslag till åstadkommande af den önskade föreningen, än redogör för hvad inom eller utom Sverige blifvit gjordt för dess tillvägabringande. Man borde lemna å sido de frågor, hvilkas lösning ej låg färdig och uppenbar för den enfaldiga trons fattning. Gud hade i den heliga skrifts

bud lärt oss hvad nödigt är att veta. Med denna lärare borde vi vara nöjde och låta fara onyttiga spörsmål samt den vetenskapens kärlekslöshet, som fordrar lydnad för sina satser, såsom vore de en gudomlig sanning. Det vore uppmärksamhet värdt att, så länge sanningssökandet håller sig inom de nödvändiga sanningarnas gränser och sträfvar till handling, är allting lugnt och stilla; men när det icke känner några gränser för sitt vetande, invecklar det oss i en hvirfvel af onyttiga tvister. Man borde nöja sig med Kristi och hans apostlars enkla ord. Från dessa äro hemtade de läror, som innehållas i den apostoliska trosbekännelsen, hvilken ända från apostlarnes dagar varit af de kristna erkänd. Man kunde väl invända, att det tvistades om sjelfva denna trosbekännelses mening, och detta vore väl sant, men nästan alla dessa tvister väcktes af förvetna scholastico-teologer eller teologo-filosofer. För att åstadkomma den önskade föreningen mellan alla kristna kyrkor borde man öfverenskomma om en gemensam trosbekännelse för alla de artiklar, som äro nödvändiga för saligheten. Den skulle stödja sig på den heliga skrift samt på den apostoliska kyrkans och dess första ekumeniska mötens symboler och bekännelser, och innehålla icke allenast hvad hvarje kristen borde erkänna, utan ock för lärarne framställa den helsosamma föresyn, enligt hvilken läran skulle föredragas i församlingar och skolor.

Dessa åsigter, i hvilka nu för tiden mången skulle vilja instämma, ehuru visserligen deras praktiska tillämpning äfven nu skulle möta icke mindre svårigheter, väckte då mycken förargelse inom den strängt lutherska svenska kyrkan. Genast efter utgifvandet af de båda första afhandlingarna beslöt den teologiska fakulteten i Upsala, till hvilken då de för lärdom berömde professorerne Terserus, Stigzelius, Odhelius och Lithman hörde, att tillskrifva och vänligen förmana författaren; men biskopen yttrade i sitt svar en viss otålighet öfver deras »obilliga och onödiga korrektion», och när kort derefter biskop Laurelius och doktor Emporagrius ankommit till Upsala, för att, jemte erkebiskopen och Stigzelius, arbeta på kyrkoordningens förbättrande, uppträdde fakulteten inför denna till kyrkoordningens granskning tillsatta kommission med klagan öfver det erhållna svaret samt begäran om råd och bistånd. Kommissionen gillade hvad fakulteten gjort och lofvade att hvar för sig varna Johannes Matthiæ; men det kom ej till någon vidare åtgärd förr, än han 1659 utgaf en ny upplaga af sina »Grunddrag till en god ordning inom Christi församling» och 1661 de sista åtta afhandlingarna af sitt senare arbete, hvilka han utdelade till regeringens ledamöter, riksråden, biskoparne m. fl. Härigenom ådrog sig detta en vida större uppmärksamhet, och i Mars 1662 väckte riksdrotsen inom rådet fråga om en undersökning rörande dessa skrifters renlärighet. Pastor primarius, doktor Emporagrius, uppkallades i rådet att yttra sig derom och sade sig i desamma funnit betänkliga talesätt samt en lutning åt calvinism, men tillstyrkte att infordra utlåtande från teologiska

fakulteten i Upsala, »hvilken dagligen sådana saker handterar och förstår väl polemica».

Sedan detta utlåtande inkommit, sammanträdde, enligt regeringens förordnande, under sommaren 1662 en kommission af biskopar och teologer, hvilka godkände fakultetens ogillande utlåtande, hvari mot de utgifna skrifterna hufvudsakligen anmärktes, att de yrkade en förening mellan oförenliga bekännelser; att tron och kärleken i desamma förklarats vara lika nödvändiga till saligheten, samt att de, som icke gillade synkretismen, blifvit kallade för atheister. Så snart detta kommissionens utlåtande inkommit, utfärdades förbud mot de utgifna arbetena, hvarjemte biskoparne och upsalateologerne anmodades författa en motskrift, hvilket uppdrag öfverlemnades åt professor Odhelius. Vid utfärdande af förbudet att försälja eller å nyo upplägga de ifrågavarande arbetena förordnades tillika, att som boktryckerierna missbrukades genom sådana skrifters utgifvande utan regeringens tillstånd, så skulle, med undantag af det tryck, som var medgifvet för ungdomens öfning vid akademier och gymnasier, hvarje skrift, ämnad att allmängöras genom trycket, insändes till kungliga kansliet för att censureras, genom hvilken föreskrift sålunda formlig censur var i riket införd.

När regeringens påbud om allt detta kom till Strengnäs, lät Johannes Matthiæ detsamma vid spridningen i stiftet åtföljas af en sin skrifvelse, hvari han klagade, att några illviljare gjort honom misstänkt hos regeringen, och sökte visa, att han ingalunda gjort sig skyldig till de villomeningar, hvarför han beskyldes. Härigenom förvärrade han sin sak hos regeringen, som nu förordnade en af teologer och lekmän sammansatt undersökningskommission att upptaga anklagelsepunkterna och biskopens svar.

Men under tiden hade äfven en annan ganska framstående man inom svenska kyrkan genom utgifna skrifter väckt oro hos de renläriga. *Johannes Terserus*, 13 år yngre än Johannes Matthiæ, hade under sina studier vid Helmstädtska universitetet i Tyskland gjort bekantskap med dervarande professorn Calixtus, hvilken trädt i spetsen för den synkretistiska rörelsen inom Tyskland. Kännedomen om Terseri förbindelse med denne hade, i förening med hans motstånd mot konkordieformelns erkännande för symbolisk bok, hos teologiska fakulteten i Upsala, der Terserus 1647 blifvit professor, väckt misstroende och en viss ovilja, likasom hans ifriga deltagande i ofrälse ståndens opposition mot adeln vid 1650 års riksdag ådragit honom många ovänner bland de högt uppsatte i riket. Han gjorde sig likväl tillika känd för stor lärdom och blef af Carl Gustaf, som på honom satte högt värde, år 1658 utnämnd till biskop i Åbo. Efter tillträdet af detta stift 1659 egnade han sig med största nit åt vården af församlingarna och akademien samt utgaf mot slutet af året 1662 en förklaring öfver katekesen till undervisning och uppbyggelse för stiftets församlingar. Den fans likväl af teologiska fakulteten i Åbo i vissa delar alltför frisinnad, och isynnerhet hade teologie professorn Encvald Svenonius, förut Terseri

lärjunge och vän, men nu en af de ifrigaste förfäktarne af svenska kyrkans renlärighet, funnit mycket att i denna katekesförklaring anmärka. Han utgaf en skrift, kallad »Varning för affall från tron», hvilken Terserus påstod innehålla sådana beskyllningar mot honom, att, om de vore sanna, han vore ovärdig det embete Gud och öfverheten honom anförtrott. I en utgifven disputation angrep Svenonius äfven några af Terserus framställda satser och, när denne försvarade dessa, uppstod mellan biskopen och professorn i studenternes och en mängd andra åhörares närvaro en tvist så häftig och så rik på bittra tillvitelser å ömse sidor, att akademiens rektor slutligen måste träda emellan och ålägga båda de tvistande tystnad.

Detta uppträde, som inträffade i Mars 1663, väckte sådant uppseende, att konsistorium ansåg sig böra anmäla saken hos akademiens kansler, Per Brahe, hvilken åter gjorde anmälan derom hos regeringen. En kommission förordnades att undersöka Terseri lärosatser, hvarefter både han och Svenonius kallades till Stockholm, der kommissionen höll några och tjugo sammanträden, så att handlingarna upptogo öfver hundra ark. Anmärkningarna mot Terseri katekesförklaring sammanfattades i femton satser, »dels falska och orimliga, dels misstänkta af en tillböjning till vår religions vederparter, dels eljest så nya och orimligen satta, att de kunna föda af sig tvifvelsmål och split, men allesammans anstötliga och skadliga, besynnerligen för enfaldigt folk». Sådana voro, att han ansåg icke blott lutheranen, utan äfven papister, calvinister och vederdöpare m. fl., behålla rätta grunden till tron och saligheten, hvarigenom han styrkte det synkretistiska oväsendet; att han förringade grekiska kyrkans villfarelser; att han motsade sig sjelf, då han yttrat, att calvinisterne vore med oss ense i trons grund, men ock att »de visserligen äro af den fadern djefvulen»; att han berömde calvinisternes indelning af tio Guds bud framför lutheranernes; att han yttrade sig om sabbatsdagen, såsom hade den icke större helgd än andra dagar, gick i läran om Christi nederstigande till helvetet ifrån kyrkans lära, talade ovarsamt om exorcismen i döpelsen, drog i tvifvelsmål åtskilliga meningar, hvaraf de enfaldige oroades, tillät uttrycket att goda gerningar äro nödiga till saligheten, m. m.

Terserus hade begifvit sig till Stockholm under förhoppning att lätt kunna vederlägga de mot honom gjorda anmärkningarna, men förvärrade sin sak genom sin envishet, och slutet blef, att frågan skulle hänskjutas till det vid nästa riksdag sammanträdande presterskapet och biskopen under tiden suspenderas från utöfningen af sitt embete samt förbud utfärdas att trycka, utsprida, sälja och inom eller utom riket föra hans katekesförklaring, hvilkens redan tryckta upplaga indrogs.

Angående Johannes Matthiæ afgaf kommissionen det utlåtande, att han genom sitt cirkulär till presterskapet inom sitt stift satt sig upp emot öfverheten och förorättat dem, som å kongl. maj:ts vägnar skärskådat hans sak. Om domkapitlets i Strengnäs emot biskopens embetsförvaltning gjorda anmärkningar vore sanna, borde han derför

stånda lagligt ansvar, men sådant borde undersökas af prester utom stiftet.

Sedan 1664 års riksdag blifvit öppnad, öfverlemnades båda biskoparnes sak till presteståndet, hvilket genom omröstning, som vid den tidens riksdagar skedde stiftvis, godkände kommissionens utlåtande öfver Johannes Matthiæ skrifter, men öfverlemnade ärendet för öfrigt till regeringens godtfinnande, med tillägg, att ståndet icke kunde hålla författaren till dessa skrifter för en nyttig lärare och medbroder eller förman i församlingen. Kort derefter företogs äfven Terseri sak. Han hade i en böneskrift till regeringen förklarat sig vilja återkalla och afbedja allt, hvari han felat i sin katekesförklaring, samt om det öfriga bevisa, att »förnäme och misstänkte lutherske teologer» med honom instämde. Presteståndet godkände emellertid enhälligt kommissionens yttrande öfver hans arbete samt ogillade hans förklaringar och vilkorliga återkallelser. Han borde antingen rent återkalla sina satser eller ovedersägligt bevisa ogiltigheten af de mot dem gjorda anmärkningar. Man ansåg sig ej böra för honom fälla någon förbön, då det stred mot ståndsbrödernes samveten att begära hans återställelse, utan att märkelig förbättring inträdt.

Regeringen tillät båda biskoparne att sjelfve begära afsked från sina embeten, och den 25 Augusti 1664 bifölls deras ansökningar derom, Johannes Matthiæ på de af honom anförda skäl, ålderdom och sjuklighet, hvarföre regeringen ville tillåta honom att derefter sin lifstid i rolighet fullända, Terseri utan anförda skäl, men med löfte att, om hans uppförande det förtjente, framdeles blifva benådad med underhåll.

Johannes Matthiæ, som, genom de rika förläningar, Christinas frikostighet förunnat honom, hade betydlig enskild förmögenhet, framlefde i stillhet sina återstående dagar till 1670, då han afled i Stockholm. Terserus tillbragte omkring ett år i Pargas, en hans prebendeförsamling på Åland, med åtnjutande af sin förra lön, hvarefter han utnämndes 1665 till kyrkoherde i Riddarholms och 1668 i Clara församling inom Stockholm, samt 1671 till biskop i Linköping efter den då aflidne Samuel Enander.

Den stränga renlärighetsifran, som röjde sig i regeringens så väl som i presterskapets behandling af anmärkningarna mot de båda biskoparna, framträdde äfven i andra regeringsåtgärder.

Så utfärdade regeringen den 14 Augusti 1663 ett plakat, innefattande, med anledning af Johannes Matthiæ och Terseri skrifter, en förmaning till alla rikets inbyggare, helst dem af läroståndet, att vakta sig för skadliga försök att stifta fred mellan olika trosbekännelser. Läroståndet, föräldrar och alla, som hade omvårdnad om barns uppfostran, borde låta barnen läsa Luthers mindre, i riket allmänt brukliga katekes, jemte Nicenska och Athanasianska symbola, samt till förklaring af denna katekes hålla sig vid Luthers större katekes, hvilken regeringen ville för detta ändamål låta på svenska öfversätta. Den, som väckte nya och onyttiga frågor eller sådana, som kunde åstad-

komma villfarelse, söndring och misshällighet, samvetsirring eller förakt för de inom fäderneslandet brukade ceremonier, skulle blifva strängeligen straffad — äfven till lifvet, om sakens beskaffenhet det fordrade.

Vid 1664 års riksdag godkände och faststälde rikets ständer så väl dessa anordningar som alla förut vidtagna i afseende å bibehållandet af lärans renhet, samt stagdade ytterligare, att en hvar, som häremot bröte, skulle straffas »icke allenast såsom en kättare, utan ock såsom den allmänna säkerhetens förstörare eller förvirrare». Samma påföljd föreskrefs för dem, som under sina teologiska studier länge uppehöllo sig vid sådana utländska universitet, som voro med hänseende till renlärigheten misstänkta, äfvensom för dem, hvilka efter sin hemkomst funnits ej vara stadige i den rena läran. Om någon adelsman, som efter denna tid vunne medborgarerätt i riket, ehuru tillhörande annan religion, än den här erkända, icke lät uppfostra sina barn i denna, så skulle dessa barn vara medborgerlig rätt förlustiga och ej kunna bekläda någon rikets tjenst.

I allmänhet förnyades och skärptes förbuden mot främmande trosförvandters religionsfrihet inom svenskt område. Så hade visserligen främmande makters sändebud erhållit tillåtelse att hålla annan än luthersk gudstjenst, men endast inom lyckta dörrar och med strängt förbud för rikets inbyggare att sådan gudstjenst bevista. Detta förbud förnyades 1666, och följande året utkom ett religionsplakat, som erinrade, att affällingar skulle straffas enligt 1617 års stadga; varnade föräldrar för att till sina barns lärare antaga utländningar eller okända personer, innan församlingens kyrkoherde pröfvat om de vore i religionen med oss ense; ålade hvarje till riket inkommande utländing att inom åtta dagar anmäla sig hos kyrkoherden i den församling der han bosatt sig eller vistades, och för honom uppgifva till hvilken religion han bekände sig, hvarom kyrkoherden skulle ofördröjligen lemna underrättelse till konungens befallningshafvande i länet och biskopen i stiftet, samt förbjöd inträde i landet för alla prester af annan trosbekännelse än den evangelisk-lutherska, utom legationspredikanter, hvilka, om de befattade sig med själavård för personer, som icke tillhörde vederbörande ministers följeslagare eller tjenare, skulle anklagas hos honom, att han måtte skilja presten från sig och denne förvisas landet.

Samma år, 1667, förbjöds ock införande och försäljande af kätterska böcker vid äfventyr af dessas konfiskering och annat godtyckligt straff. Deremot utgafs detta år en svensk öfversättning af Luthers större katekes, och regeringen befalte, att ett exemplar deraf skulle inköpas för hvarje kyrka i riket.

Kejserlige ministern Basserode hade i sitt hus en jesuit, hvilken, sedan Basserode aflidit i Stockholm 1670, förledt svenska undersåtar till affall, hvarföre han lagfördes och dömdes till döden, men benådades på spanske ministerns förbön och förvistes riket. Tillika utfärdades en förordning, hvari påbjöds, att ingen jesuit, hvilkens ordens medlemmar »för sina oroliga och förargliga maximer blifva äfven uppå

många påfviska orter för misstänkta hållne och icke gerna lidne», skulle för framtiden tillåtas under någon förevändning inkomma eller uppehålla sig i riket[1]).

Regeringen och presterskapet täflade sålunda i renlärighetsifver och ofördragsamhet. Sådant låg för öfrigt i tidens anda och röjde sig i allmänhet icke mindre inom de protestantiska samhällena, än inom de katolska. Svenska regeringen hade ock en särskild anledning till ofördragsamhet, synnerligast mot katoliker, i Christinas affall och hennes besök i fäderneslandet, hvilkas förnyande man gerna ville förebygga; men för öfrigt voro svenska regeringens hufvudpersoner, De la Gardie så väl som Per Brahe, strängt renlärige lutheraner och leddes af sin religiösa öfvertygelse fullt lika mycket som af politiska skäl. Vid riksdagarna möttes också alltid regeringens åtgärder i denna riktning med enhälligt bifall från ständerna.

Borgerskapet, handeln och näringarna.

Borgerskapets ställning blef under nu ifrågavarande tidskifte föga förändrad. Det tillväxte visserligen i antal och, under det fortfarande fredstillståndet, äfven i förmögenhet, men för någon mera betydande utveckling mötte samma hinder som förut. För det egentliga köpmannayrket visade svenskarna nu, såsom tillförene, ringa fallenhet. De saknade i allmänhet både den ihärdighet och den sparsamhetsanda, som äro så nödvändiga för att vinna och bibehålla en större förmögenhet. Lyckades någon erhålla en sådan, blef den vanligen snart åter förslösad genom öfverdådigt lefnadssätt. Allmänna tänkesättet satte ock ojemförligt högre värde på krigareära och embetsmannarang än på köpmansyrket, och rika köpmanssöner gjorde derföre allt för att komma inom embetsmannaklassen och blifva adlade, hvaraf följden blef, att inga gamla handelshus med ärfda tillgångar och erfarenhet att drifva större handelsrörelse kunde uppstå. Också finner man nu utländska namn i spetsen för de flesta handels- och industri-företag. I synnerhet hade en stor mängd holländska köpmän inkommit i riket och här bosatt sig såsom svenska borgare, hvilka ganska mycket befordrade svenska handeln och kraftigt motarbetade holländska styrelsens handelsförtryck mot Sverige.

Sveriges *handel* nådde också under förmyndarestyrelsen betydligt mera utveckling än det egentligen svenska borgerskapet, ehuru den ändock ej förmådde tillvinna sig full sjelfständighet. »Vår handel», heter det i en skrift från denna tid, »företages på orätt manér. De främmande handla ofta under svenskars namn, föra ut våra varor oarbetade och i främmande skepp, hafva här blott ett kapital och draga detta sedermera ur landet tillika med sin vinst. Våra köpmän,

[1]) Jfr *Anjou*, Svenska kyrkans historia, s. 411—439.

som nu först på få år begynt att segla, veta ingen annan ort att föra varor till, än Amsterdam. Dit komma de nästan alla på en gång, trängas om att afsätta sina varor, nedsätta derigenom dessas pris och uppdrifva de främmandes. Holländarne upplägga sedermera de svenska varorna hos sig, tills någorstädes behof uppstår, då de dem ditföra och få väl betaldt. Hos oss äro ganska få kunnige köpmän, som hafva korrespondans och faktorer. Vi taga de utländska varorna mest ur andra hand och på kredit, hvarföre de blifva dyrare och föga inbringa. I Holland vinner köpmannen litet i sender och omsätter ofta sitt kapital. Handeln lider ock af de stora kompanier och monopolier, som främmande under svensk mantel drifva. De åtnjuta friheter för fartyg, som i sjelfva verket äro utländska och äro undantagna från många bördor, som tynga andra. Vidare lider handeln af brist på kapital och af de kraftlösa kreditlagarna. Många äro, som svåra nödigt betala, hållandes det för gifvet, som borgadt var, och blifva dödsfiender, då de krafda varda. De höga tullarna, uppkomna under krigets behof, bidraga icke heller till handelns lättnad».

Öfver de höga tullarna, så väl som öfver de många handelskompanierna och deras monopolier, klagades också vid hvarje riksdag, utan att det öfverklagade afhjelptes. Regeringen, häri understöd af kommerskollegium, gynnade handelskompanierna och bibehöll de höga tullarna, hvarigenom köpmännen afskrämdes från de svenska hamnarna. Häraf begagnade sig hertigen af Kurland och kurfursten af Brandenburg, hvilka nedsatte sina tullafgifter och derigenom drogo Rysslands förnämsta östersjöhandel till sina hamnar från de svenska i Riga, Reval och Narwa.

Ett hinder för den inre handeln åter voro de s. k. landtköpen, som bedrefvos af adels- och embetsmän, bruksegare, bruksförvaltare, bönder m. fl., hvilka vid sina bostäder på landet drefvo borgerlig handel och rörelse, utan att derföre erlägga borgerlig tunga och skatt, hvarigenom de kunde underbjuda och sälja sina varor till billigare pris än köpmännen i städerna.

Oaktadt dessa hinder och ehuru svenska handeln till stor del idkades af utländningar, erhöll den emellertid, såsom nyss nämndes, under förmyndarestyrelsen en betydande utveckling. Ensamt fraktrörelsen skall årligen inbringat i riket omkring 400,000 daler silfvermynt, och stora sjötullen, som vid slutet af Gustaf Adolfs regering inbringat 220,500 daler s. m. och vid slutet af Christinas 534,000, hade 1662 stigit till 1,094,803 daler s. m., i hvilken sistnämnda summa tullinkomsten i de genom köpenhamnska freden till Sverige afträdda landskapen dock äfven var inbegripen.

För handelns befordrande gjordes ock af förmyndarestyrelsen rätt mycket, som väl må räknas till dess berömmelse. Nedsatt tull beviljades för de varor, som utfördes å i Sverige byggda fartyg, hvarigenom skeppsbyggeri-industrien befordrades. En ordentlig konvojanstalt inrättades 1665. I stället för den föråldrade Visbyrätten utfärdades

1667 en ny allmän och tidsenligare sjölag. En vexelstadga utgafs 1671, halländska småstäderna återfingo sin fria sjöfart, och för att befordra införandet öfverallt i riket af det redan 1638 anbefalda gemensamma mått-, mål- och vigt-systemet, föreskref regeringen, att hos hvarje länsstyrelse skulle finnas krönta mått, vigter och målkärl till eftersyn och efterrättelse.

Efter fredernas afslutande 1660 skickade regeringen ett beväradt fartyg att återtaga det svenska nybygget Cabo Corso å Guinea-kusten, men redan följande året midt under freden öfverföllo och togo holländarne ett till Cabo Corso ankommet svenskt fartyg samt kort derefter sjelfva nybygget och dess fästning. Sedermera fördes många och långa underhandlingar om återfåendet af denna besittning eller åtminstone om skälig ersättning derför, men först när holländarne, vid tripelalliansens ingående 1668, behöfde Sveriges vänskap, kunde en temligen lumpen ersättning af 150,000 rdr utverkas.

De varor, Sverige hade att till främmande länder aflåta, voro förnämligast bergs- och skogsprodukter. Koppartillverkningen stod vid denna tid ganska högt och äfven jernhandteringen erhöll nu en storartad omfattning. Af skogsprodukter var tjära den betydligaste utförselvaran, men äfven master, bräder och plank utfördes, ehuru i mindre mängd.

Införselvaror åter voro salt, kläde och tyger af flera slag, fisk, lin, hampa samt en stor mängd öfverflödsvaror, om hvilka det heter i den här ofvan anförda skriften rörande Sveriges handel vid denna tid: »För goda stapelvaror få vi fåfängliga och förgängliga igen. För jern och koppar införas citroner, pomeranser och dylikt till prakt och vanitet. Derföre är nödigt, att vi ett måttligt lefverne föra, ej för mycket i kläder, silke, silfver och guld spendera och i förtäring af spanskt, rhenskt och franskt vin samt andra främmande drycker, specerier och konfiturer ingen öfverflödighet öfva; ty allt det drar ett stort kapital ur landet och är i hast förtärdt». I afseende å införseln stod Stockholm långt framom rikets öfriga städer. Dernäst kom Göteborg och så Norrköping.

Bland svenska *näringarna* stod *bergsbruket* i stark uppblomstring. Ännu egnade man likväl mesta uppmärksamhet åt tillverkningen af ädla metaller, ehuru silfvertillverkningen från Sala grufva utgjorde knappast femtedelen af hvad som varit förhållandet under Sten Stures och Gustaf I:s tid. Dess högsta afkastning under nu ifrågavarande tiderymd inträffade 1664, då den uppgick till 7,122 skålpund. Inkallade tyska bergsmän hade infört betydliga förbättringar i arbetssättet. Silfververket hade af Christina 1652 blifvit öfverlåtet till Sala stad, och räntorna från kringliggande socknar hade anslagits till att förse grufvan med ved och kol; men sedermera hade hemmanen till stor del blifvit bortförlänade och bergskollegium yrkade gång efter annan på deras reduktion, såsom nödvändig, om verket skulle kunna hållas uppe. Bland de öfriga silfververken gaf Hellefors i Vestmanlands

bergslag den största tillverkningen, hvilken 1658 uppgick till 1,622 skålpund. Äfven högt uppe i Lappland vid fjellen mot norska gränsen anlades silfververk, hvilka dock icke lönade arbetskostnaderna, men icke desto mindre fortfarande bearbetades under förhoppning om förbättrad afkastning. Äfven en bergstad, Arieploug, anlades i Lappmarken samt ett fullständigt bruk, som, ehuru med förlust, drefs för att »kultivera» lapparne.

Koppartillverkningen drefs fortfarande med betydande fördel. År 1650 hade Falu grufva gifvit sin största afkastning, 20,321 skeppund koppar. Sedermera hade flera grufras inträffat, som under de följande åren minskat tillverkningen, men 1662 hade den åter stigit till 15,262 skeppund eller mer än tre gånger så mycket som årliga tillverkningen under nyaste tiden i medeltal utgjort. Grufvan var vida beryktad och en af de svenska orter, som mest besöktes af utländska resande. Den drefs för öfrigt mest med holländska kapital och på utländska köpmäns förlag. De öfriga kopparverken voro då ännu af mindre betydenhet.

Jerntillverkningen var nu i stark utveckling. Under trettioåriga kriget hade en stor mängd bergskunnige utländningar hit inflyttat och här infört nya förbättrade metoder, hvarigenom denna tillverkning här fick ett helt nytt lif, enligt hvad i en föregående del är visadt. Denna utveckling fortgick nu raskt och oafbrutet. Tackjernstillverkningen, som 1650 uppgått till 52,628 skeppund, hade 1660 stigit till öfver 115,000 skeppund. Stångjernstillverkningen hade likaledes nu spridt sig vida omkring. Dannemoraverken, som i medlet af sextonde århundradet ej tillverkade mer än 80 skeppund stångjern, hade genom Louis De Geers och bröderne De Besches verksamhet så utvecklat sig, att Löfsta, Österby och Gimo bruk i medlet af sjuttonde århundradet tillverkade nära 11,000 skeppund. Bland de öfriga jernbergslagen voro Nora och Lindes de, som denna tid lemnade rikaste tillgång på malm. Der funnos inga större bruk, men deremot en stor mängd smärre hyttor och hamrar, så att år 1666 der räknades 31 grufvor, 77 hyttor och 27 hamrar, hvilkas sammanlagda tillverkning utgjorde omkring 50,000 skeppund stångjern, hvaremot i den nyaste tiden endast något öfver 20 masugnar i denna bergslag varit i gång, men likväl tillverkningen uppgått till öfver 87,000 skeppund. I Vester bergslag och i Norbergs bergslag funnos 1666 i full verksamhet 20 grufvor, 62 hyttor och 93 hamrar. Inom Vermlands bergslag funnos samma år 58 hyttor och 66 hamrar, men den mera storartade stångjernstillverkning, som i nyare tiden ställt Vermlands bergslag främst i detta hänseende, hade ännu icke uppstått. I Småland gaf Tabergs rika malmtillgång sysselsättning åt flera hyttor, äfvensom sjömalmerne i detta landskap redan voro begagnade. Flera kanongjuterier voro i gång och en betydlig mängd artilleripjeser utfördes, med hvilka handel drefs för kronans räkning.

Om jernhandteringens ställning i allmänhet yttrade bergskollegium 1666: »De dyrbara skogarna äro utödda af svedjande, af sågqvarnars

anläggande och af odlingar. Det är derföre nödigt, att flera jernverk flyttas till Finn- och Norrland samt att jernmanufakturer anläggas. Från Askersund och flera ställen i Nerike drifves handel med goda jerntyg och redskap, med säljarens goda profit. De flesta jernarbeten, som i Stockholm utbjudas, äro utländska; de äro ändock både dåliga och dyra. Men om våra manufakturer skola utarbeta och kullkasta de främmande, såsom förut skedt är i jernbruk m. m., fordras goda ordningar. Det missförståndet har hos oss varit, att vi icke sjelfve vårt eget jerns qvalitet och godhet väl känt hafva, men utländningen hafver väl kunnat urskilja huru väl det för olika ändamål kunnat vara gagneligt».

Brist på företagsamhet var således hvad man egentligen hade att förebrå de svenska industriidkarne, men emellertid hade svenska jerntillverkningen redan 1660 vida öfverstigit 100,000 skeppund, medan den engelska ännu 25 år senare icke hunnit öfver 80,000. Sedermera har den likväl erhållit en så mycket rikare utveckling, så att tillverkningen ensamt af engelskt tackjern år 1855 uppgick till öfver 23 millioner skeppund.

Den betydande utveckling, hvilken det svenska bergsbruket i medlet af sjuttonde århundradet vann, verkade i flera hänseenden fördelaktigt. Från den härledde sig hufvudsakligen bergslagernas uppodling, och flera bland rikets städer hade bergshandteringen att tacka för sin uppkomst och sin förkofran. Så Sala, Falun, Säter, Nora, Linde, Philipstad, Askersund, belägna i eller närmast intill sjelfva bergslagerna, hvilkas behof de omedelbart förságo. Vidare Örebro, Vesterås, Arboga, Köping, Gefle, Nyköping, Jönköping, som af sitt läge voro anvisade till skeppningsorter för bergslagerna, och slutligen äfven Stockholm, Göteborg, Norrköping, de stapelstäder, som då förde bergverkets tillverkningar i verldshandeln.

Fabriksindustrien begynte nu äfven utveckla sig i Sverige, men var ännu föga sjelfständig och drefs till största delen af utländningar. Under Christinas regering hade privilegier utfärdats för en mängd olika tillverkningar, såsom linneväfveri, silkesmakeri, klädes- och sidentygsfärgeri, glas-, pappers- och socker-fabriker, garfverier m. fl., men bland dem, som undfått dessa privilegier, finner man nästan intet svenskt namn. Till en stor del drefvos fabrikerna med holländskt kapital och holländska verkmästare. Hågen för dessa yrken vaknade sent och långsamt hos svenska ungdomen, och äfven från styrelsens sida röjde sig rätt egna begrepp om fabriksindustrien. Så heter det i ett kommerskollegiets utlåtande år 1656 angående två holländare, som några år förut fått privilegium på tillverkning af siden- och florsband: »De tillverka band med qvarnar (maskiner), som i väl bestälda regementen mestadels äro förbjudna, helst de löpa emot den intention, som gemenligen med manufakturerna sker, nemligen att draga in en mängd med folk, som sig af arbetet nära och städerna besitta till riksens och det gemena bästa; men med en qvarn kan så mycket arbete tillverkas, som eljest 24 personer nog med hafva att göra» [1]).

[1]) Jfr *Carlson*, Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset. II: 47—58.

Det var för öfrigt fortfarande inom den mindre industrien skrånas och inom den större, så väl som inom handeln, kompaniernas gyllne tid.

Skråväsendet började likväl redan finna vedersakare och, bland andra, påstod Per Brahe, att slutna skrån voro blott sammansvärjningar för att höja prisen, hvilket äfven röjde sig vid åtskilliga tillfällen. Så t. ex. blef en snörmakare i Stockholm i sitt eget hus öfverfallen och pryglad af sina embetsbröder endast derföre, att han sålt fransar för bättre pris än de. Emellertid talade likväl ännu de fleste och äfven sjelfva ständerna för skråväsendets bibehållande och för regeringens ingripande i näringsfriheten, hvilket ock skedde på ett sätt, som nu förefaller otroligt. Regeringen utfärdade nemligen, på ständernas egen begäran, pristaxor för handtverkarnes arbeten och bestämde det pris, hvartill köpmännen fingo försälja det salt, som till riket infördes. En skråordning utfärdades samt blef af ständerna gillad, och genom en mängd skyddstullar sökte man undanhjelpa den inhemska industrien. Dock gjordes äfven ett försök med ett slags näringsfrihet, i det man 1672 förklarade de handtverkare, som bosatte sig på Kungsholmen i Stockholm, vara fria från allt skråtvång, samt inrättade handtverkshus, der större bolag fingo i stort drifva åtskilliga arbeten; men huru detta försök utföll, finnes ej uppgifvet.

De privilegierade *industri- och handelskompanierna* öfverklagades af ständerna vid hvarje riksdag, men fortforo dock att af regeringen omhuldas. Till hvilka konstlade förhållanden de ledde, visar, bland mycket annat, förordningarna rörande tjäru-kompaniet, hvilket hade uteslutande rättighet att utskeppa den tjära, som afläts från städerna i Norrland och Finland. Regeringen hade bestämt det pris, till hvilket kompaniet skulle uppköpa tjäran af städernas handlande, men man fann snart, att detta pris ej rättade sig efter hvad regeringen påbjöd, utan berodde af förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Då bestämdes äfven den myckenhet tjära (7,000 läster), som kompaniet vore »pligtigt» att af städerna inköpa. Om städerna »ville påbörda kompaniet mera», skulle priset nedsättas. Detta hjelpte ändock ej, hvarföre landshöfdingarne anbefaltes söka förmå länens invånare att »icke lägga sig allena på tjärutillverkning och den så *öfverflödigt* idka», emedan eljest kompaniet skulle lida olägenhet och varan »utkladdas» (falla i pris). När äfven detta icke hjelpte, påbjöd regeringen en fördelning socknarna emellan af den myckenhet tjära hvar och en af dem »egde att tillverka», på det borgerskapet i städerna »icke måtte med tjära öfver det rätta qvantum besväras!»

Oaktadt dylika förvända åtgärder och de flerfaldiga hindren för svenska handelns och näringarnes rikare och fullständigare utveckling, erhöllo de likväl under det fortfarande fredstillståndet en betydande tillväxt, ehuru den ännu af behofvet påkallade införseln från utlandet af sådana varor som trätappar, hoftänger, hästtäcken, ljusgarn, tråd, strumpor, strumpeband, nattmössor, hattar, kammar m. fl. icke vittnar särdeles

fördelaktigt om svenska konstflitens dåvarande ståndpunkt. I allmänhet var det ock under detta tidskifte snarare fredstillståndet i och för sig än något genomfördt system hos styrelsen eller någon kraftigare uppmuntran å dess sida, som befordrade handelns och näringarnas tillväxt.

Allmogen.

Allmogens ställning undergick under detta tidskifte få förändringar, och dessa inneburo snarare en ytterligare försämring än en förbättring, emedan de fortgående donationerna och förläningarna, så väl som det frikostiga utdelandet af adelskap, gjorde flera krono- och skattehemman till frälse, än reduktionen återbragte under kronan. Också upprepades vid hvarje riksdag de förra klagomålen, och bondeståndet begärde att angående vigtigare statsärenden få närmare underrättelse än man dittills behagat meddela, hvartill rådet svarade, att det tillförene aldrig varit brukligt lemna närmare underrättelser om sådana saker, »hvilka man visste, att de gode männen i bondeståndet icke kunde förstå».

Riksdagsböndernes underhåll bekostades af krono- och skattebönderna, men stundom med sådan njugghet, att bönderne under längre riksdagar måste understödjas af kronan, emedan de klagade, att de eljest svälte ihjel. Frälsebönderne, som icke behöfde betala riksdagspenningar, voro så angelägna om deltagande deri, att, på adelns begäran, böter utsattes för den frälsebonde, som lemnade sådant tillskott — så vigtigt ansågo, å ena sidan, bönderne i allmänhet att bibehålla sin riksdagsmannarätt och, å den andra, adeln att inskränka denna rätt. Den var också utmärkande för det svenska statsskicket och hade då för tiden icke sitt motstycke i något annat land.

Bondeståndets vid riksdagarna anförda besvär voro fortfarande uppfylda af klagomål öfver adelns intrång i allmogens rättigheter. Än anfördes, att frälsemannen höjde utlagorna; än att skattetitlar utgingo både till kronan och frälsemannen, hvarigenom den skattskyldige underkastades dubbel tunga; än att skatterna blifvit förvandlade till andra persedlar, som voro för allmogen besvärligare att utgöra; än att den affordrades en längre forsling af spanmålen än förr varit vanligt; än att, när soldat skulle utskrifvas af frälsefogden, uttogos helst skattebönder, på det hemmanet skulle gå ur slägten och kunna slås under frälsemannen; än att allmänningsskogarna inkräktades af herremännen och dels indelades till torp, dels uthöggos; än och oftast, att bönderne ålades nya dagsverken utan att dertill vara skyldige.

Å andra sidan åter klagade både adeln och kronans embetsmän öfver böndernes oärlighet vid fullgörandet af sina skyldigheter. Så gåfvos, synnerligast i Finland, åt tre eller fyra söner samma dopnamn, för att vid knekt- och mantals-skrifningarna kunna få dem räknade för en enda. Äfven påstod man, att bönderne emot rätta förhållandet uppgåfvo allt för många vara af ålder, sjukdom eller andra orsaker

vanföra, hvarigenom de befriades från mantalspenningars utgörande, samt att prester af vinningslystnad eller falskt medlidande understödde dessa bedrägerier. För att undgå de många försnillningar, som förefollo vid uppbörden af mantalspenningarna, företog sig regeringen att utarrendera denna uppbörd, hvarigenom kronan fick större inkomst med mindre besvär, och arrendatorerne sjelfva fingo tillse, att underslef ej fick ega rum; men redan vid 1664 års riksdag hördes häröfver ett så allmänt och högljudt knot, att regeringen fann sig föranlåten återgå till det förra uppbördssättet, då äfven de förra missbruken åter inträdde. På samma sätt skedde med utarrenderingen af lilla tullen och med tiondesättningen, i afseende hvarå regeringen för allmogens knot nödgades återgå till det förra för statsverket mindre fördelaktiga uppbördssättet.

Åkerbruket var allmogens så väl som hela landets hufvudnäring och gaf säd icke allenast till fyllande af landets behof, utan äfven till utförsel, ehuru flera trakter, som i nyare tider kunnat fullt förse sig sjelfva med sitt spanmålsbehof, då omtalas såsom föga odlade och sädesbärande, såsom Ny-Eds socken i Vermland, Elfkarleby i Upland, Wadsbo i Westergötland med flera. Dock sträckte sig odlingen allt mera till de stora skogstrakterna, som med gårdar och torp blefvo mer och mer bebyggda.

Tillika fortfor mellan de särskilda landskapen en urgammal samfärd, uppkommen ur deras olikhet i näringsfång och hvarigenom allmogen sjelf idkade en stor del af den inre handeln, som ännu var hufvudsakligen byteshandel. Skärkarlarne i Roslagen seglade in i Mälaren för att tillbyta sig säd mot strömming eller annan fisk. En likartad byteshandel dref Östergötlands skärgård med slättbygden. Westmanländningar, södermanländningar, nerkingar och östgötar foro med sin spanmål till bergslagerna och förde derifrån jern i utbyte. Öster-Dalarne hade af gammalt sin tillförsel dels från Helsingland, dels från Jemtland och Norge. Ångermanländningarne afsatte i Gefle sin fisk emot spanmål, under det gestrikarne i Upland tillbytte sig säd mot sina ladugårdsprodukter. I bergslagerna foro de fattigare bergsmännen, som icke hade hamrar, först till bruken, att der tillbyta sig stångjern mot malm, och sedermera till uppstäderna, att aflåta stångjernet mot spanmål. Vestra Wermland och Dal hade af gammalt sina mesta handelsförbindelser med Norge, likasom Småland med de skånska städerna.

Större delen af sina redskap förfärdigade bonden med egen hand. Hustrun och döttrarna väfde hans kläder. Dessutom funnos i särskilda trakter för dem egna hemslöjder, hvilka till en stor del ännu fortfara, såsom väfnaderna i Marks härad inom Westergötland, slipstenshuggningen i Orsa, skogshygget i Wermland och Dal, myrjernssmidet i Herjedalen o. s. v. Wermländningar och norrländningar voro kända som skickliga skyttar, men hos dalkarlarne var bågen ännu i bruk. I hela öfra delen af Norrland idkades betydande tjärubränning.

Egorna voro mångenstädes mindre bestämda, hvilket gaf mång-

faldiga anledningar till inkräktningar och tvister. I vissa orter, till exempel i Småland och Dalarne, gick hemmansklyfningen så långt, att allmogen besvärade sig deröfver och begärde, att »ingen del måtte skiftas mindre än två tunnland»; men i allmänhet suto blott en eller två bönder på ett hemman. I Upland var det sällsynt, att någon innehade så liten hemmansdel som en fjerdedel, och äfven i Wermland, der hemmanen vanligen hade stor egovidd, funnos vid denna tid oftast en, högst tre eller fyra bönder, på ett hemman. Ehuru landslagen tillerkände dotter endast hälften af arfslott mot son, gåfvo bönderne stundom sina döttrar lika arfsrätt med bröderne, hvilket af dessa äfven ofta i sin helhet eller till en del medgafs; men om en syster skulle få »gifta sig inpå gården» var icke så sällan föremål för rättegång.

I skick, drägt och lefnadssätt bibehöll bonden ännu de gamla vanorna, och det i sådan grad, att allmogen utgjorde likasom ett samhälle för sig, oberördt af förändringarna inom de öfriga samhällsklasserna. »Vill man känna igen oss af de gamla svears och göters hår och skägg», skrifver Rudbeck i sin Atlantica, »så måste man allt sedan 1650-talet intet söka vid hofvet, akademier och städer, ty der hafver det allt mera tagit af; men jag kan glädja mig än i dag, när jag får se från Gamla Upsala Anders Thomesson, som öfver 115 år gammal orkar gå till fots, med hvitt hår och ett skägg, som täcker hans bröst, skinande som snö. Jag tycker mig då se en af våra forna gudar och konungar, som inkräktade hela verlden, och önskar jag att våra bönder ville, allt intill verldens ända, sålunda de gamle gudarnes konterfej i deras skepnad och hederliga skägg behålla.» Allmogen bevarade ock i troget minne de gamla sägnerna och kunde om runstafvarnes rätta förstånd gifva mången nyttig undervisning äfven åt sådane forskare som Atlanticas författare. Äfven de gamla namnen — Thor, Björn, Åke, Bryngel, Halvar, Une, Ivar, Östen, Gertrud, Valborg, Ingrid, med flera — finner man ännu allmänt begagnade af allmogen. Det gamla berserks- och vikinga-lynnet var icke heller försvunnet, utan röjde sig ofta nog i blodiga strider, synnerligast när ölet och mjödet vid gästabuden satt blodet i hastigare omlopp. Vid bröllop och begrafningar, slätteröl och timmeröl samlade man sina grannar, och då sparades icke på undfägnaden. Ännu var ölet den allmännaste drycken och de flesta hemman hade sin egen humlegård. Bränvin omtalas dock redan här och der, men synes ännu icke hafva tillverkats hos allmogen utan endast i städerna, så att till exempel Stockholm år 1660 hade 40 bränvinsbrännare. Bönderne gingo väl icke till gästning med svärd vid sidan, men knifven och yxan voro icke mindre farliga vapen, som endast allt för ofta härtill användes. Från »obeqvämliga ord» öfvergick man snart nog till hotelser, så till våldsgerningar, som icke sällan slutade med dråp. Ogerningsmannen drog till skogs, men framkom till domstolen på lejd. Förekommo mot honom besvärande omständigheter, men icke fulla bevis, ålades han att så väl medelst ed värja sig sjelf som äfven förete sex eller tolf män att svärja med honom, då

eden lydde: »Vi svärja vid Gud och hans heliga evangelium, att af de skäl ock liknelser, som vi vete af saken, och af den umgängelse vi haft hafve med denne mannen, tro vi hans ed vara ren och icke men». Det ansågs i synnerhet vara slägtens pligt att vid dylika tillfällen vara »edgärdsmän» för den anklagade, och kunde han ej finna sådana bland sina fränder, så betraktades detta såsom stark anledning till hans brottslighet.

Vid tinget samlade sig allmogen icke blott för rättvisans skipande. Der upplästes äfven regeringens påbud, flera förvaltningsåtgärder vidtogos, och härad och socknar gåfvo sitt utlåtande i frågor, som rörde dem eller länet. Före tingets början lystes tingsfred. Landshöfdingen var vanligen närvarande eller ock fogden och socknarnes sexmän. De instämda målen afgjordes icke alltid efter svensk lag, utan stundom dömdes äfven efter »Guds lag» (den mosaiska i bibeln) eller ock efter »landsortens bruk och sedvänja». Så dömdes i Helsingland 1656, med åberopande af 2 Mose-bok 21 kap. och Tobie bok 10 kap., en man från lifvet, derföre att han ofredat sin svärmoder. Församlingen inlade förbön för honom, och hofrätten upphäfde domen samt fälde honom till endast 10 dalers böter! Genom handsträckning inför rätta förliktes parterna eller utlofvades fullgörandet af en ådömd förbindelse.

I allmänhet var allmogen, oaktadt adelsförtrycket, embetsmannaprejerierna och de olater, som deraf å allmogens sida framkallades, ännu ett kraftigt slägte, som kände och vårdade sina rättigheter, älskade och värnade sin frihet samt äfven mer och mer började inse nyttan af kunskaper och arbeta för dessas inhemtande. I många orter var allmogen nu, genom presterskapets försorg, läskunnig, och i åtskilliga socknar inrättades skolor af församlingsborna sjelfva, likasom behofvet af sådana började allt mera allmänt inses.

Återblick.

Se vi nu slutligen tillbaka på förmyndarestyrelsens allmänna skaplynne och på dess inverkan å utvecklingen af vårt samhällsskick samt å Sveriges öden i allmänhet, så faller genast i ögonen såsom hufvuddraget hos denna styrelse och hufvudsakliga anledningen till hvad man mot den haft att anmärka — dess brist på inre sammanhållning. Hufvudorsaken härtill låg i denna styrelses sammansättning och i det ökade inflytande på regeringsärendena, som i 1660 års regeringsform gafs åt rådet, hvarigenom styrelsen i sjelfva verket utöfvades af en rådsförsamling utaf 40 personer, allt för talrik för att medgifva enhet i system och åtgärder samt alltför uteslutande tillhörande en enda samhällsklass med i flera hänseenden stridiga intressen mot de öfrigas, för att kunna egna en fullt oveldig omsorg åt dessa. Följden af en sådan styrelse-organisation måste blifva stegrade anspråk hos den samhällsklass, hvilken den tillhörde, samt misstroende och missnöje hos de öf-

riga, medan styrelsens talrikhet måste förhindra den att uppträda med den kraft, som förlänas af en stark sammanhållning, hvilken här skulle kunnat tillvägabringas endast af en person, med tillräcklig öfverlägsenhet att göra sin vilja gällande inom den talrika styrande församlingen. En sådan fans i den förra förmyndarestyrelsen och derigenom afhjelptes bristerna i dess organisation, men saknades i den senare, der man visserligen fann personer med tillräcklig förmåga att vara partichefer, men ingen så öfverlägsen, att han kunde utöfva någon fortfarande ledning af det hela.

Också uppstodo snart partier, hvilkas skaplynne vi i det föregående angifvit och hvilka hufvudsakligen skilde sig deri, att det ena förfäktade en lysande stormaktspolitik så inom som utom riket, medan det andra yrkade en fredlig statskonst och bättre hushållning med statens medel. Det ena sträfvade att åt Sverige bibehålla den konstlade storhet det vunnit genom store män och särskilda gynsamma förhållanden. Det andra åter yrkade en inre och yttre statskonst, mera lämpad efter landets verkliga tillgångar och möjliggörande dess återhemtning efter öfveransträngningarna under den föregående storhetstiden. Intetdera partiet hade tillräcklig styrka att kunna rycka nationen med sig och häri finna ett kraftigt och varaktigt stöd, likasom icke heller någotdera partiet var fullt vuxet sin uppgift eller egde tillräcklig förmåga att genomföra den. Stormaktspartiets uppgift förutsatte, att store män stodo i spetsen för detsamma, och inom förmyndarestyrelsen funnos väl flera lysande, men ingen enda stor personlighet. Motpartiets uppgift åter förutsatte en lika noggrann, oveldig och samvetsgrann vård om alla samhällsklassers bästa, och en sådan fans icke hos en uteslutande aristokratisk styrelse, för hvilken adelns bästa alltid var det hufvudsakligaste ögonmärket och de öfriga samhällsklassernes endast såvida det kunde stå tillsammans med adelns. Intetdera partiet hade sålunda sitt stöd hos nationen, utan endast hos adeln, hvilken var ännu mera söndrad än styrelsen, emedan utom söndringen mellan ett krigs- och ett freds-, ett stormakts- och ett för strängare hushållning ifrande parti, äfven inom detta stånd rådde en mer och mer tilltagande söndring mellan hög- och lågadeln.

Under sådana förhållanden blef styrelsen i sin helhet för hvarje år svagare, allt efter som partierna utbildade sig och med allt mera vexlande framgång sletos om väldet. Ständernas makt växte och i synnerhet adelns, som, i besittning af all embetsmannamyndighet och af större delen utaf jorden, sträfvade till ett mer och mer obegränsadt välde öfver det hela. De öfriga stånden åter slöto sig allt närmare till hvarandra mot det allt mera hotande adelsväldet och riktade allt lifligare sina förhoppningar på den snart myndige konungen för att få ett slut på detta välde. Men äfven en stor del af lågadeln hade, af afund och harm öfver grefvarnes företrädesrättigheter och högadelns rika förläningar, sina förhoppningar riktade på honom, och, likasom hos de ofrälse stånden den öfvertygelse mer och mer stadgade sig, att

adelsväldet kunde brytas endast genom en utvidgad konungamakt, hade äfven hos lågadeln den åsigt fått alltmera insteg, att högadelns oskäliga förmåner och anspråk kunde stäfjas endast af en konung med tillräcklig myndighet att göra sig oberoende af denna nu så rika, mäktiga och anspråkslösa samhällsklass.

Under tiden tilltog vacklandet, oredan och slappheten hos regeringen allt mer och mer, och dess anseende sjönk alltmera så utom som inom landet. Så visar oss slutet af denna förmyndarestyrelse en ständigt tilltagande svaghet så i de yttre som i de inre förhållandena — i de förra en statskonst, fal för den mestbjudande, i de senare en regering utan enighet, kraft eller anseende, stödd på en enda samhällsklass, äfven denna söndrad så väl inom sig som med de öfriga samhällsklasserna, samt allmänt missnöje och längtan efter en förändring.

Så bedröflig än denna tafla är och så mycket man än med skäl kan lägga denna förmyndarestyrelse till last, kan likväl, å andra sidan, ej förnekas, att landet under fredstillståndets välgörande inflytande fortgått i andelig och materiel förkofran. Skattebördorna hade för alla samhällsklasser blifvit betydligt mindre tryckande än under krigen, folkmängden och välståndet hade ökats, handel och näringar hade blifvit uppmuntrade, ehuru man visserligen lika litet här som i allt öfrigt finner några spår till ett genomfördt system eller djupare insigter i förhållandena och, hvad som länder styrelsen samt främst deribland De la Gardie till mesta berömmelse, för bildningen och undervisningsverket vidtogos flera nyttiga åtgärder, likasom äfven vetenskapernas, vitterhetens och konstens idkare erhöllo en berömvärd uppmuntran.

På det hela måste likväl denna förmyndare-regering alltid betraktas såsom ett i hög grad afskräckande exempel af en styrelse utan inre sammanhållning och utan stöd af det folks förtroende, hvilket den styrde, samt verkande vida mera för enskilda intressen än för allmänt väl.

2.

Carl XI med begränsad konungamakt.

Carl XI:s uppfostran.

Carl XI föddes på Stockholms slott den 24 November 1655. Redan två år derefter började fadern tänka på att för honom utse en blifvande lärare. Bengt Oxenstierna föreslog professorn inom filosofiska fakulteten vid Upsala akademi *Edmund Figrelius*, hvilken, född i Vestergötland, der hans far var prest, hade i sin ungdom gjort om-

fattande utrikes resor och var känd för stora kunskaper, särdeles i historien och i de gamla språken. Han hade äfven vunnit ett visst rykte såsom latinsk skald och i en latinsk dikt besjungit Carl Gustafs tåg öfver Belterna. Kort efter det han hemkommit från sina utländska resor hade han friat till erkebiskop Lenæi dotter samt fått både hennes och faderns samtycke, hvarefter erkebiskopen förhjelpte sin måg till en professors-syssla, redan vid 28 års ålder. Med godt hufvud och goda kunskaper samt såsom måg åt akademiens prokansler, vann han snart betydande inflytande vid lärosätet, och då erkebiskop Lenæus, som af gammalt stod i nära förhållande till Carl Gustaf, ifrigt understödde Bengt Oxenstiernas förslag, gillades det af konungen, som redan under året 1657 utnämnde Figrelius till sekreterare i kansliet, för att, under hans tjenstgöring derstädes, lära närmare känna honom. Han var också från början af året 1658 nästan ständigt hos konungen, som fann sig så nöjd med bekantskapen, att han i Januari 1660 utnämnde Figrelius till kronprinsens blifvande lärare och tillika upphöjde honom i adligt stånd, med namnet *Gripenhjelm.*

Någon-guvernör för den unge prinsen hade ännu vid Carl Gustafs död icke blifvit utsedd, men detta öfverlemnades åt enkedrottningen, som, enligt hvad förut är berättadt, till denna befattning utnämnde riksrådet *Christer Horn*, hvilken vi äfven i det föregående hafva lärt känna, såsom en bepröfvad krigare, men också tillika såsom nitisk medbroder i rumlare-sällskapet, en egenskap, som gjorde honom mindre lämplig att vara ledare af den unge konungens uppfostran.

Till dennes särskilda lärare i fransyska språket förordnades en professor från Meissen, *Christofer Gertner*, af hvilken han inhemtade så pass mycket af detta språk, att han någorlunda förstod det, men visade föga håg för dess talande eller skrifvande. Gertner tycktes likväl hafva tillvunnit sig hans välvilja, ty kort efter det konungen blifvit myndig, utnämnde han honom i Mars 1673 till assistensråd, »i anseende till hans flitiga och trogna tjenst», hvarefver Gertner följande året blef adlad med namnet *Gartenberg* samt hugnades äfven sedermera med hvarjehanda nådebevis.

För guvernören och den egentlige läraren uppsattes utförliga instruktioner af Björnklou, och hade dessa kunnat noggrant följas, så hade Carl XI blifvit en mycket lärd man. Till lärdom låg dock ej hans håg, men så mycket mera till lekar och kroppsöfningar. Hans undervisning tyckes tagit sin början, då han 1662 ingick i sitt åttonde år, och kort derefter anmälde Gripenhjelm hos rådet, att konungen behöfde några jemnåriga läskamrater för att genom täflan eggas till raskare framsteg. På Horns och Gripenhjems begäran, att medlemmar af rådet måtte utses, för att med närmare uppmärksamhet följa konungens uppfostran, lemnades i December 1664 detta uppdrag åt riksrådet *Sewed Bååt* och *Mathias Björnklou*, hvarjemte till den unge furstens närmaste umgänge utsågos några äldre gossar, »som voro mera försigkomne i latinet», dervid valet föll på riksrådet Gustaf Bielkes, general

Paijkuls och konungens lärares Gripenhjelms söner, »såsom alla varande af ett godt naturel».

Mot slutet af året höllo Bååt och Björnklou med konungen ett förhör, för hvilket de redogjorde i rådet. Först hade man låtit honom läsa svenska i bok, hvilket »gick i början ej rätt väl, utan tvifvel för andra tankar, som han hade i hufvudet». Derpå hade man gått öfver till katekesen, hvaruti »han redt sig förunderligen väl». Äfven hade han läst upp några stycken ur bibeln utantill samt i bibliska historien gjort »en nätt relation om verldens skapelse, Cain, syndafloden m. m.» I innanläsningen af latinet »gick det något trögt». Vid fylda nio års ålder kunde således konungen ej läsa rent innantill hvarken svenska eller latin.

Dylika redogörelser förekomma sedermera ofta i rådsprotokollen och vittna om den unge konungens tröga framsteg i studierna, hvilket, jemte hans öfvervägande håg för krigiska sysselsättningar, började väcka oro hos rådet och äfven hos de 1668 samlade ständerna. Landtmarskalken framstälde adelns önskan att konungen måtte med goda lämpor bibringas nödiga studier, så ock annan förfarenhet så väl om rikets inre förhållanden som med tiden äfven om de yttre, samt att uppsigten öfver konungens lefverne måtte väl handhafvas, förmedelst goda exempel och dagligt umgänge, om hvilket allt ståndet anhöll att få närmare underrättelse. Preste- och borgareståndens talmän instämde häri, och nu förklarade Björnklou för ständernas utskott, att han väl visste, det för tre år sedan var i landet utkommet ett tal, att hans maj:t hvarken kunde läsa eller skrifva, och det var väl sant, att han haft svårt till att komma dertill, men hos många vore sådant tecken till utmärkt hufvud, som det ock visserligen vore hos konungen, ty nu läste och skref han latin, tyska och svenska lika väl som Björnklou; men att han varit något sen att fatta, kom af hans klena disposition, som ej tillät, att man försökte något med tvång, utan måste allt lämpas efter hans helsa, hvarföre endast ett varit att göra, nemligen att bibringa honom en sann gudsfruktan och nödig förfarenhet i menskliga ting. De, som af regeringen varit utsedde att förhöra honom, hade funnit, huru hans naturel var mycket god, förståndet öfver åren godt, böjelsen för studier ock så god någon menniska det kan hafva. I katekesen hade han vetat att noga svara på allt samt två gånger läst ut hela bibeln. Hvarje söndag läste han evangelium och episteln samt upprepade efter predikan hvad der förekommit. I latinska språket hade han väl haft något svårt, »efter det ett sådant tungomål är, som af reglor och böcker läras skall, emedan det är ett dödt språk»; men äfven drottning Christina hade haft lika svårt att lära detta språk, hvarföre hennes lärare gjort för henne ett utdrag ur grammatikan, »efter hon icke kunde tåla många reglor».

Alla tre talmännen förklarade sig nöjda med dessa upplysningar, men i ständernas sekreta utskotts svar å den kungliga propositionen upptogs likväl en erinran, att de personer, som brukades vid konungens

uppfostran, måtte för framtiden med ständernas hörande utses och vara män af både studier och erfarenhet i statssaker, »de der kunde bevaka konungens dagliga lefverne, leda honom till ett benäget hjertelag och att utan åtskilnad af stånd och personer admittera och älska alla sina undersåtar, som sig ärligen komportera», samt genom exemplarisk lefnad så väl som genom samtal och undervisning bibringa honom hvad de för hans guvernör och lärare utfärdade instruktioner föreskrefvo, så att teori och praxis måtte med hvarandra förenas samt konungen blifva undervisad både i in- och utrikes statssaker; och »som visdomen och förståndet främst af allt kommer af en rätt Guds kännedom och fruktan», önskades att någon teolog måtte, under namn af öfverhofpredikant, förordnas att leda konungens undervisning i religionen. Slutligen önskades äfven att, när konungens ålder och förstånd det medgåfve samt regeringen pröfvade sådant kunna låta sig göra, han måtte småningom vänjas vid de allmänna ärendena, »att deraf få i rikets handlingar nogare upplysning och underrättelser».

Denna utskottets framställning föranledde en liflig öfverläggning inom rådet, som fästade sig först vid utskottets önskan att erhålla närmare underrättelser om konungens framsteg i studier, och *rikskanslern* föreslog att några få, helst prester och deribland Emporagrius, som var en lärd man, kunde få gå upp till konungen, höra på hans läsning, se hans skriföfningar och lifva hans nit. Om ett större antal infunne sig samtidigt, skulle sådant göra konungen förvirrad. *Riksdrotsen* anmärkte, att det ej vore så angeläget, att konungen blefve en lärd, det låge vida mera makt uppå, att han blefve en mild och rättrådig herre. Att ständerna skulle höras vid tillsättning af konungens guvernör och lärare, tycktes af flera vara ingripande i förmyndarestyrelsens rätt; men *rikskanslern* ansåg bäst att med foglighet förställa utskottet sakens beskaffenhet för att ej ådraga styrelsen hela ansvaret för utgången. *Riksdrotsen* instämde. »Med bästa vilja gör man ej alltid så, att det går väl. Skulle nu konungens uppfostran ej lyckas och vi hade alldeles dragit oss undan ständerna, kunde de hafva skäl att affordra oss räkenskap. I förra förmyndarestyrelsens tid brukade väl ständerna ej fråga efter något dylikt, men nu är en sådan tid kommen, att hvar och en står mera på sin rätt.» *Bengt Horn* frågade, om ständerna hade i regeringsformen någon grund för sin begäran. Det kunde *rikskanslern* ej finna, men *riksdrotsen* afrådde åter att tvista med dem om rätten, ty deraf kunde uppstå ordvexling, »som är en farlig sak». Utskottets framställning om en teologs anställande såsom konungens ledare och lärare i religion och gudsfruktan gillades, och i öfrigt godkändes rikskanslerns förslag om en vänlig uppgörelse med utskottet.

Den sista i rådsprotokollen förekommande uppgiften om konungens kunskaper är från slutet af året 1670, då han fylt sitt femtonde år. Han »läste nu raskare än förr», förstod den latinska texten i »Berömda fältherrars lefnadsbeskrifningar» af Cornelius Nepos, så snart

han kastade ögat derpå, hade äfven lärt att tillämpa texten »moraliskt och politiskt», så att han om en konungs egenskaper yttrade, att han borde vara rättrådig, gudfruktig, mild, ej misstänksam, frikostig, undvika främmande seder, ej vara godtrogen, o. s. v. Historien hade han begynt genomgå från verldens skapelse till efter syndafloden, visste ock att tala om Byzantium och romerska rikets delning, och när han icke mindes allt, kastade han sjelf upp stället i boken. Han hade äfven gjort sig någorlunda bekant med hvad teologien, rättsläran, läkarekonsten och filosofien samt härunder hörande vetenskaper i gemen lära och innehålla och hvad nytta de med sig hafva. I geografien hade han så stor färdighet, att han kunde färdigt visa hvar de förnämsta städer och landskap voro belägna, hade ock lärt sig utantill de skriftens språk, på hvilka våra förnämsta religionsartiklar sig grunda.

Härvid tyckes hans kunskapsförråd tills vidare hafva stannat. Vid sitt tillträde till regeringen kunde han således tala och skrifva svenska och tyska, men hans bref från denna tid vittna både genom sammansättning och stafning, att hans grammatikaliska underbyggnad var i båda språken temligen klen. Latin och fransyska förstod han något, men kunde ej förmås att tala det sistnämnda språket. I historia, teologi, filosofi, rättslära och läkarekonst kände han de första grunderna, samt hade lärt sig de bevisande bibelspråken utantill.

Jemför man med detta kunskapsförråd Christinas vid hennes tillträde till regeringen eller Carl Gustafs vid samma ålder som sonen, så får man ett föga fördelaktigt begrepp om dennes fattningsgåfva och arbetshåg. Härom synes man ock i allmänhet icke hyst någon fördelaktig tanke, ehuru man ansåg den unge konungens ringa framsteg i studier snarare böra tillskrifvas bristande omsorg i handledningen än bristande naturgåfvor, hvilket man icke trodde sig kunna förutsätta hos sonen till en i detta hänsende så rikt begåfvad fader. Carl XI hade också icke, såsom Carl Gustaf, haft under sin barndom en förträfflig moders och under hela sin ungdom en allvarlig och kunskapsrik faders ledning. Såsom förut är berättadt, hade Hedvig Eleonora icke något synnerligt sinne för vigten af kunskapers inhemtande samt var fullt belåten blott hon såg sonen hafva god helsa och matlust, och regeringen och rådet hade så mycket annat att tänka på, att de ej kunde egna någon trägnare omsorg åt vakandet öfver den unge konungens uppfostran. Rådsprotokollen förete emellertid ovedersägliga bevis, att den tillvitelse, man både då och sedermera gjort förmyndarestyrelsen, att hafva med afsigt försummat den unge konungens uppfostran, icke har någon grund. Härom vittna tillräckligt de utdrag ur dessa protokoll, vi här ofvan meddelat, och hvad man egentligen kan förebrå denna styrelse är att icke hafva skilt guvernören och läraren från sina platser och försökt med nya, då det visade sig att lärjungen gjorde så ringa framsteg. Härvid bör dock erinras, att Gripenhjelm icke af förmyndarestyrelsen, utan af Carl Gustaf sjelf, var utsedd till den unge konungens lärare, och att styrelsen således skulle iklädt sig

ett svårt ansvar, om den utsett en annan lärare, samt denne icke haft bättre framgång. Björnklou, som i allmänhet gjort sig känd för redbarhet och sanningskärlek, intygade också vid flera tillfällen, att Gripenhjelm med goda metoder samt oförtruten nit och skicklighet vårdat sitt kall. Hvad åter Christer Horn beträffar, så synes visserligen Hedvig Eleonora icke gjort det bästa val, då hon utsåg honom till sonens guvernör, men äfven hans nit och goda vilja vitsordades af alla, och hufvudfelet i Carl XI:s uppfostran synes således varit, att de, som ledde den, icke hade tillräcklig förmåga att väcka och lifva hans kunskapshåg samt dels af hans ofta klena helsa, dels af sin ställning såsom sin lärjunges undersåte, ansågo sig förhindrade att med tillräckligt allvar tillhålla honom att studera, helst hans egen mor i detta hänseende föga visade något uppmuntrande föredöme.

I kroppsöfningar deremot, för hvilka den unge konungen alltid röjt mycken håg, hade han gjort stora framsteg, var en utmärkt ryttare, som med oförväget mod sprängde öfver diken, grafvar och berg, var säker skytt och öfvad fäktare samt äfven kunnig i dans, ehuru man sade om honom, att han hellre umgicks med gamla generaler än med hofvets vackraste damer. Hans sällskapskamrater gjorde ock under de senare åren rådet mycket bekymmer. Man tyckte sig märka, att han af dem lärde sig råa seder och bristande uppmärksamhet på sig sjelf, samt icke vandes att iakttaga den hållning och sjelfbeherskning, som af en kunglig person fordras, och rådet beslöt, att två af dess ledamöter skulle dagligen från kl. 7 på morgonen till 10 på aftonen omgifva konungens person. Detta de gamle, allvarsamme rådsherrarnes sällskapande med den unge, hetsige, egenvillige fursten kunde dock ej vara särdeles angenämt å någondera sidan och synes icke heller hafva synnerligen länge fortfarit.

För krigiska öfningar hade den unge konungen en afgjord förkärlek. Under sommaren 1672 var ett stort läger å Ladugårdsgärdet invid Stockholm, der konungen bodde i tält och gjorde tjenst såsom ryttmästare under riksmarsken Wrangels befäl. Man utförde en landstigning, företog en formlig belägring af en skans och höll en större strid, som försiggick under stark blåst och »med de rödaste näsor jag sett», skref franske ministern Courtin.

Medan man så lekte krig i hufvudstadens närhet, hade ständerna, som skulle afgöra när konungens myndighetstid komme att inträda, börjat samla sig, kallade till slutet af Augusti; men riksdagen kunde icke öppnas, emedan konungen var i lägret och rådets medlemmar på landet!

Carl XI var nu, vid 17 års ålder, en föga reslig, men smärt, välväxt yngling, med ett behagligt yttre, föga omfattande kunskaper, ringa kännedom om och ännu mindre håg för statssaker, men med oböjlig viljekraft och hetsigt lynne. Båda delarna framträdde redan i fullt mått. Under årets vapenöfningar utdelade han slag med flata värjan åt grefve Gabriel Oxenstierna och utfor ofta i häftiga före-

bråelser mot sin omgifning. Inom rådet, i hvars öfverläggningar han sedan Mars månad 1671 börjat deltaga, röjde sig vid flera tillfällen hans oböjlighet, och Carl Gustaf Wrangel, som sjelf i icke ringa grad hade samma egenskap, yttrade om honom: »Konungen vill för mycket hvad han vill». Af härvarande utländska sändebuds skrifvelser från denna tid synes emellertid, att man ansåg den unge konungen ega godt hufvud och sundt omdöme, om han ock just ej fått den bästa uppfostran, och man tilltrodde honom tillräcklig förmåga att bedöma dem, som omgåfvo honom.

Redan fäste sig ock många förhoppningar vid honom och många täflade om hans ynnest. De ofrälse stånden hoppades genom honom få slut på det mer och mer tryckande adelsväldet och få ny fart åt reduktionen; lågadeln ett stäfjande af högadelns obilliga företräden och ännu större anspråk; rikskanslern, hvilken han ända från yngre åren visat stor aktning och tillgifvenhet, trodde sig nu finna sin öfvervigt inom rådet varaktigt befästad, medan hans motståndare, den nye riksskattmästaren Sten Bielke och dennes parti, ifrigt bemödade sig att vinna konungens välvilja — och så samverkade dessa sig emellan så olikartade krafter att påskynda hans myndigblifvande.

De inre förhållandena under de första regeringsåren.

Ju mera vid Carl XI:s tillträde till regeringen förväntningarna och förhoppningarna fästade sig vid konungens person, desto lifligare blef också täflan att hos honom vinna ett afgörande inflytande. De bemödanden, som gjordes i detta hänseende, gick han ock sjelf till mötes, emedan han kände sig ännu allt för litet invigd i regeringskonsten för att våga lita på sitt eget omdöme, och satte derföre sitt förtroende till någon annan, som i hans namn var den verkligt styrande. På detta sätt efterträddes förmyndarestyrelsen i sjelfva verket af en gunstlingsstyrelse, som fortfor ända till dess konungen, pröfvad af en ofta nog bitter erfarenhet, sjelf fattade statsrodret. Han öfvervar emellertid samvetsgrant rådets öfverläggningar, så snart han vistades i Stockholm, men detta inträffade icke synnerligen ofta, emedan han större delen af året var på resor, mönstringar eller jagt i flera rikets landskap, samt för öfrigt uppehöll sig hellre på Gripsholm eller Kungsör än i hufvudstaden, der han knappast stannade 3 månader under hela året. När han fann sig omgifven af sina rådsherrar, besvärades han ännu af mycken blyghet, hade svårt att uttrycka sig, tog derföre sällan någon del i diskussionerna och förenade sig nästan alltid med flertalet. I sällskap med sina vanliga följeslagare var han deremot glad och yster, jagade hela veckor igenom i de stora skogarna, anstälde de äfventyrligaste ridter och deltog äfven gerna i en munter dans, men kände sig alltid tvungen i mera bildade sällskapskretsar. Riksråden följde konungens exempel, roade sig på landet långa tider af året,

synnerligast före och efter de stora helgerna, och under tiden fingo regeringsärendena hvila.

Den, som nu hade mest att säga inom styrelsen, var åter rikskanslern *Magnus Gabriel de la Gardie.* Mot slutet af förmyndareregeringen hade hans anseende och inflytande mer och mer aftagit. Bielke-partiet, understödt af de nya riksråden Rålamb och Johan Gyllenstierna, ofta äfven af Per och Nils Brahe, hade vunnit allt större öfvertag, och först under denna regerings sista år hade, genom afslutandet af det ödesdigra förbundet med Frankrike, De la Gardies inflytande börjat åter stiga. Sjelf kände han sig dock mycket osäker derom och sökte derföre i tid ställa sig så väl som möjligt hos den unge konungen, för att i honom ega ett säkrare stöd än i det vacklande flertalet inom rådet. Genom sin slägtskap med konungen, sin stora erfarenhet och mångsidiga kännedom af rikets alla ärenden, sin rika bildning och sitt angenäma väsende tillvann han sig också den unge furstens ynnest och förtroende i vida högre grad än någon bland den öfriga rådspersonalen och, för att så mycket säkrare bibehålla sig deri, närmade han sig mer och mer till enkedrottningen, genom hvilken han hoppades ytterligare kunna inverka på hennes son, samt sökte så mycket som möjligt minska rådets inflytande och skilja det från konungen.

Så infördes redan några få månader efter Carl XI:s tillträde till regeringen i sättet för ärendenas föredragning en förändring, som var af icke ringa vigt, såsom en inledning till det blifvande envåldet. På kanslerns tillstyrkan föredrogos på eftermiddagarna i konungens sängkammare några ärenden, dem kanslern uppgaf vara af mindre vigt, i närvaro endast af konungen, rikskanslern samt ett par af denne utsedde kanslisekreterare. Efter hand började likväl allt flera och allt vigtigare ärenden föredragas och afgöras i detta sängkammarråd, som också förstärktes med några nya rådgifvare, på hvilka kanslern trodde sig kunna lita. Redan under året 1673 klagade riksråden, att de hade föga förtroende, föga del i styrelsen; att deras domsrätt i revisionsmål tidtals upphäfdes; att de ej fingo del af svenska sändebudens bref från de utländska hofven m. m. Men dessa klagomål vunno intet afseende, och De la Gardie fortfor i sina bemödanden att från konungen skilja alla män af någon betydenhet samt i stället omgifva honom med uppkomlingar, hvilka hade att tacka De la Gardie för sin fortkomst och således borde blifva hans villiga verktyg.

Sådana af rikskanslern förordade och beskyddade sängkammarrådgifvare voro: statssekreteraren *Frans Joel*, sedan 1660 adlad, med namnet *Örnestedt*, en duglig och mycket använd embetsman, med stor förmåga att uppsätta fattade beslut och föreslå lämpligaste sättet för deras verkställande, men med vida mindre att sjelf uttänka sådana och med ännu mindre att i strid mot de maktegande försvara en sjelfständig åsigt; statssekreteraren *Henrik Hoghusen*, adlad sedan 1662, äfven mycket använd och berömd för ovanlig skicklighet att i pennan uppfatta allt, som honom ålades, men med ännu mindre sjelfständighet

än Örnestedt; kanslisekreteraren och hofrådet *Johan Adolf Rehnsköld*, skildrad i grefve Gustaf Bondes svenska anekdoter såsom »en okunnig, dum och högfärdig tysk», men som dock ej tyckes hafva saknat skrifvareduglighet och som af De la Gardie synes blifvit framdragen dels för sin obetingade medgörlighet, dels äfven för att genom honom vinna hans svärfader Örnestedt, samt sekreteraren i kongl. rådkammaren *Erik Lindeman*, sedan 1669 adlad med namnet *Lindensköld*, sedermera friherre och grefve, då han kallade sig *Lindsköld*, under hvilket namn han är mest känd, en snillrik, lärd, arbetsam, skarpsinnig, gladlynt man, kanske den rikast begåfvade bland alla Carl XI:s embetsmän, med alla De la Gardies förtjenster och flera andra dessutom, men också med icke så få af hans fel, praktlysten, fåfäng, i ständigt behof af penningar samt icke särdeles samvetsgrann i sättet att förvärfva dem.

Jemte dessa embetsmän, hvilka De la Gardie utsett att biträda konungen i regeringsärendenas handläggning, hade han äfven försäkrat sig om två personer, som, hvar på sitt sätt, stodo med konungen i nära beröring — den ene hans f. d. lärare *Edmund Gripenhjelm*, hofkansler sedan 1671, riksråd och friherre i Januari 1673, med några af De la Gardies och Lindskölds förtjenster, men med vida flera af deras fel, samt förre lakejen och munskänken hos Carl Gustaf, kammartjenaren hos Carl XI, *Zackarias Rehnhorn*, i Mars 1673 befordrad till hofintendent och adlad med namnet *Rehnberg*, vid hvars död i början af året 1688 Carl XI antecknade i sin dagbok, att han i honom mist »sin trognaste och redligaste tjenare och vän här på jorden», och som också hos den unge konungen hade icke så litet inflytande, hvilket De la Gardie och hans vänner väl förstodo att använda till sin fördel.

För öfrigt försummade ingen af dem, som sålunda gingo konungen tillhanda, att draga fördel af det närmare förhållande, hvari de kommit till honom, och i synnerhet gaf De la Gardie flera nya prof på sin gamla förmåga att väl se sig till godo. Så fick han i Januari 1673 betalning för en sin fordran i det afrikanska kompaniet. I Maj fullgjorde konungen ett af Carl Gustaf gifvet, men ouppfyldt löfte om årligt underhåll af 4,000 rdr åt De la Gardies gemål, konungens faster Maria Euphrosyna. I September fick De la Gardie, på konungens befallning, från kammarkollegium låna 6,000 rdr, och i November efterskänktes 20,000 rdr, hvilka han var skyldig kronan — alltsammans »för hans trogna tjenster och bevisade kärleks skull».

Gripenhjelm hade af konungen fått den trakt på Kungsholmen, der lasarettet nu ligger, och uppförde der ett stenhus samt anlade en trädgård, båda ganska praktfulla. Hans son Nils blef redan i sitt 21:a år utnämnd till hofråd, och två af hans yngre söner erhöllo hvardera 2,000 rdr till företagande af utrikes resor. För öfrigt påstods att Gripenhjelm lät väl betala sig af alla, som genom honom sökte vinna några ynnestbevis af konungen, hvilket äfven sades om Lindsköld. Det berättades äfven, att dessa båda herrar förhjelpte hvarandra till dylika inkomster, hvarföre man liknade dem vid »presten och klockaren»,

såsom man också kallade dem. Redan 1673 hade ock Lindsköld samlat tillräckligt för att kunna inköpa eget hus, hvilket inreddes på det praktfullaste, och Gripenhjelm lefde på så lysande fot, att det väckte allmän uppmärksamhet och förtrytelse. Båda voro, jemte De la Gardie, hufvudpersonerna i sängkammarstyrelsen, men Gripenhjelm, som skulle vara partiets hufvudman och vårda dess intressen vid de ofta nog inträffade tillfällen, då De la Gardie sökte hvila efter de besvärliga regeringsgöromålen, var ännu mindre än han böjd för några ansträngningar, och så blef efter hand Lindsköld, hvilken visserligen var lika njutningslysten som båda, men tillika, när det behöfdes, outtröttlig i arbete, den, som egentligen förestod de inre regeringsärendena, medan De la Gardie fortfarande hade ledningen af de yttre, samt konungen för det mesta sysselsatte sig med jagt och mönstringar.

Rådet, missnöjdt och tillbakasatt, hade genom sängkammarstyrelsen förlorat mycket af sin förra betydenhet, men kunde dock ej skiljas från all befattning med riksstyrelsen och, under utöfningen af hvad som återstod af dess myndighet, var det ännu mera söndradt i partier än under förmyndarestyrelsen.

Det för tillfället mäktigaste partiet var det, för hvilket *De la Gardie* stod i spetsen. Jemte det rikskanslern fortfarande kunde räkna på sin bror Pontus, sin svåger riksamiralen Gustaf Otto Stenbock, bröderne Christer och Bengt Horn, samt åtskilliga andra mindre framstående bland sina gamla anhängare, hade han äfven satt sig i närmare och vänskapligare förbindelse med de båda högt ansedda slägterna Brahe och Oxenstierna genom att gifta sin äldste son Gustaf Adolf med Elisabeth Oxenstierna, en dotter till rikskanslern Erik Oxenstierna och systerdotter till Nils Brahe, hvilken härefter ännu mera sällan än förut uppträdde såsom De la Gardies motståndare och i allmänhet allt mindre deltog i statsangelägenheterna. Detta var i ännu högre grad förhållandet med hans farbroder riksdrotsen, som, nu öfver 70 år gammal, i sjelfva verket endast var en skugga af hvad han förr varit. Äfven Clas Rålamb, som, i anseende till sin allmänt erkända embetsmannaduglighet och sitt stora anseende i följd deraf, länge varit en af De la Gardies farligaste motståndare, hade under öfverläggningarna om förbundet med Frankrike trädt på hans sida och uppträdde i allmänhet nu mindre än förut såsom hans vedersakare.

Den nye riksskattmästaren *Sten Bielke* var deremot fortfarande hufvudmannen för det parti inom rådet, som hörde till rikskanslerns afgjorde motståndare; men utom Sten Bielke sjelf samt bröderne Knut och Gustaf Kurck räknade detta parti numera få anhängare af någon betydenhet.

Johan Gabriel Stenbock var äfven en bland de rådsledamöter, som med mesta bestämdhet uppträdde mot De la Gardie. Det skedde egentligen genom en täflan om konungens ynnest, och i detta hänseende hade Stenbock en ifrig förespråkerska i enkedrottningen, hos hvilken han alltid stått särdeles väl. Genom sin utnämning till riks-

marskalk efter Gabriel Oxenstierna, som afled i början af året 1673, kom han äfven i oftare och närmare beröring med konungen. Hans syften voro för öfrigt icke alldeles desamma som Bielke-partiets, med hvilket han visserligen förenade sig att yrka på en sparsammare statshushållning, men under det Bielke-partiet alltid förutsatte en oförminskad myndighet hos rådet, synes Stenbock hafva arbetat på en utvidgning af konungamakten och riktat konungens håg ditåt.

Planer åt detta håll, troligen framkallade af samma anledning att söka ställa sig in hos den unge konungen och, derest han finge större myndighet, få mera ostörd styra i hans namn, röjde sig äfven hos De la Gardie. I ett bref till Ludvig XIV berättade härvarande franske ministern Feuquières i Maj 1674, att rikskanslern förtrott honom, det konungen af Danmark, som genom en statshvälfning brutit danska adelns makt, föreslagit Carl XI att på samma sätt befria sig från rådets myndighet samt att, för detta gemensamma intresse, med honom ingå en nära förbindelse. Rikskanslern hade tillagt, men med en ton, som försvagade intrycket af hans ord, att Sveriges närvarande styrelsesätt vore förträffligt; att några små oordningar visserligen tillförene egt rum, men att allt nu ginge mycket väl. Feuquières hade då anmärkt, att den styrelse, han så mycket berömde, likväl afsatt flere konungar; att den engelska, som nära liknade densamma, hade kostat Carl I lifvet, samt att det var ett nog stort tvång för en konung att icke kunna börja krig, sluta fred eller gifta sig utan efter riksrådens behag. Rikskanslern hade med nöje upptagit allt hvad Feuquières yttrat, och denne hade då tillagt, att omständigheterna nu vore särdeles gynnande för tillvägabringande af alla förändringar man önskade, under en ung läraktig konung, som väl kunde bevara en hemlighet.

Hela detta meddelande af De la Gardie bär alla tecken af ett sätt att känna sig före och tyckes sålunda antyda, att en plan, med syftning åt enväldet, redan hos De la Gardie uppstått, hvilket i sanning måste förefalla högst eget hos denne, en af den svenska högadelns mest framstående hufvudmän, som för befordrande af sin personliga maktlystnad visade sig färdig att medverka till att göra slut på rådsväldet, hvilket dock var högadelns bästa stöd. Har hans medtäflare Stenbock, likaledes en ganska framstående medlem af denna högadel, arbetat i samma syftning, hvilket hans senare tillgöranden göra ganska troligt, så hafva sålunda planerna till en statshvälfning, som störtat högadeln och äfven lätt kunde förutses komma att leda derhän, utgått från den sjelf.

Utom Bielke-partiet, hans politiske motståndare, och Stenbock, hans medtäflare om konungens bevågenhet, hade De la Gardie i *Johan Gyllenstierna* en ytterligare motståndare, den farligaste bland alla. Det insåg De la Gardie sjelf, ty Gyllenstiernas så väl tilltagsenhet som öfverlägsna egenskaper hade tillräckligt röjt sig, och De la Gardie hade derföre gjort allt för att leda konungens tankar från den fruktade mannen — samt hade äfven lyckats. Gyllenstierna hade då trädt i

närmare förbindelse med flera bland de unga deltagarne i konungens nöjen och dagliga sysselsättningar — bröderne Hans och Axel Wachtmeister, Gustaf och Christofer Gyllenstierna, Mårten Reutercrantz, m. fl., hvilka med afundsfull harm och öppet förakt betraktade De la Gardie och »skrifvareväldet», såsom de kallade det. Då desse unge män vanligen omgåfvo konungens person, blefvo de äfven i tillfälle att verka för Gyllenstierna och hans parti, till hvilket för öfrigt hörde hans bror, riksrådet Göran Gyllenstierna, statssekreteraren Johan Oliwecrantz, vicepresidenten i Svea hofrätt Arvid Iwarsson Natt och Dag, amiralen Clas Uggla och kammarrådet Henrik Falkenberg, hvilka alla, af särskilda anledningar, voro missnöjde med De la Gardie och hans skrifvarestyrelse. För öfrigt försummade Gyllenstierna ej heller att sätta sig i förbindelse äfven med de missnöjde inom rådet, till hvilka dess flesta medlemmar räknades, af harm öfver rådets tillbakasättande, ehuru, utom de här ofvan omnämnde, de fleste bland dessa missnöjde voro antingen för tillfället aflägsnade i hvarjehanda uppdrag eller i sig sjelfva icke tillräckligt betydande att göra sig mera bemärkta.

Medan sålunda de vigtigare ärendena började mer och mer afgöras af sängkammarstyrelsen, och söndringen så väl som missnöjet inom rådet blef allt större, företedde regeringsärendenas handläggning samma bedröfliga förhållande som under de sista åren af förmyndarestyrelsen — vacklande beslut, slapphet i deras verkställande och ständigt stegrad penningeförlägenhet. Åter hördes kammarkollegium klaga, att det icke kunde finna några utvägar för behofvens fyllande. Clas Rålamb, som under de sista åren varit den verksammaste inom detta kollegium, ville nu ej längre stanna der, och ingen af de öfriga riksråden visade håg för någon befattning dermed, då från alla håll yrkades att der få de särskilda behofven fylda, men tillgångarna härtill blefvo för hvarje år alltmera otillräckliga. De svenska sändebuden vid de utländska hofven klagade att deras löner icke utföllo, och då 1673 en beskickning blifvit beslutad till Ryssland, kunde den icke afgå i brist på penningar. Amiralitetet anmälde att, af samma anledning, arbetet stod stilla å varfven och att man icke kunde utrusta de örlogsfartyg, som erfordrades för handelns skyddande. Den krigsmakt, som efter förbundet med Frankrike sammandrogs å bremiska området, kunde stundom under hela fyra månader ej utfå någon sold, och knektarne rymde för brist på föda. En svår missväxt ökade förlägenheten, och då kammarkollegium under sommaren 1674 fick befallning att uppköpa 20,000 tunnor spanmål till de nödställdes understöd, kunde det härtill erforderliga penningebelopp ej anskaffas. Kronan hade förlorat all kredit, och man kunde få tillösa sig dess förbindelser för en fjerdedel af det belopp, hvarå de lydde. Den ena kommissionen tillsattes efter den andra för att öfverse statsverket, och äfven rikskanslern fick detta uppdrag, men utan att förlägenheten afhjelptes. Slutligen gick denna ända derhän, att några bland kollegierna förklarade sig icke längre kunna tjenstgöra, och det enda, man för tillfället hade att

tillgå för de angelägnaste behofvens fyllande, var de franska subsidierna.

Under sådana förhållanden började man med mera ifver än förut bedrifva reduktionen, och konungen yrkade nu sjelf härpå så kraftigt, att redan under de båda första åren af hans regering återvans till kronan mer än tre gånger så mycket, som under hela förmyndarestyrelsen blifvit reduceradt, enligt hvad vi skola närmare visa vid redogörelsen för reduktionen i dess helhet under Carl XI:s regering.

Vid slutet af Carl XI:s andra regeringsår voro emellertid Sveriges inre förhållanden i allmänhet i rätt bedröfligt skick. Vi skola nu taga i betraktande, huru vida de yttre vid denna tid voro mera lofvande.

De yttre förhållandena, 1673—1675.

Den 14 April 1672 hade det så länge omtvistade och till sina följder så vigtiga förbundet mellan Sverige och Frankrike blifvit afslutadt. Den 17 April hade Frankrike och England utfärdat sina krigsförklaringar mot den nederländska republiken, och kort derefter hade äfven Frankrikes bundsförvandter, kurfursten af Köln och biskopen af Münster, förklarat republiken krig. En fransk här om 120,000 man, anförd af den tidens störste härförare, prinsen af Condé och marskalk Turenne, hade tågat till Rhen och Maas för att inbryta i sjelfva Holland och Ludvig XIV hade sjelf infunnit sig vid denna här. Från den 1 Juni till den 19 Juli föllo 83 befästade orter i fransmännens och deras bundsförvandters händer; efter en sjöstrid mellan den holländska samt de förenade franska och engelska flottorna den 7 Juni, hade den engelska lagt sig utanför mynningen af Maasfloden; i början af Juli voro tre af de sju förenade nederländska staterna helt och hållet samt två till större delen i fiendens våld; franska härar stodo tre timmars väg från Amsterdam och från Leyden; kölniska och münsterska trupper hade framträngt ända till Gröningen, och till råga på allt rådde sådan partisöndring inom republiken, att det republikanska partiet under bröderne Johan och Cornelius de Witt hellre ville med uppoffring af alla republikens fästningar och mot erläggande af ofantliga summor köpa en skymflig fred af Frankrike än låta prins Wilhelm af Oranien få öfverhand inom republiken. Dennas ställning syntes nu rent af förtviflad, men i början af Juli skedde en statshvälfning, hvarigenom prinsen af Oranien kom till styret, bröderne de Witt mördades af pöbeln, och prins Wilhelm, som snart visade sig vara en man med ovanlig kraft, klokhet och statsmannaduglighet, gaf försvaret en helt annan sammanhållning och styrka än förut, jemte det han sökte från Frankrike söndra dess bundsförvandter och mot detsamma föra Hollands, Spaniens, Österrikes samt de tyske furstarnes förenade stridskrafter. Kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg, prins Wilhelms morbroder, hade redan i början af Maj ingått ett formligt fördrag

med nederländska republiken och lofvat att till dess bistånd skicka 20,000 man till Westfalen, samt hade äfven öfvertalat kejsaren att genom ett den 23 Juni med honom ingånget fördrag förbinda sig till afsändandet af 12,000 man under sin bästa fältherre Montecuculi, för att förena sig med de brandenburgska trupperna. Härigenom lättades för prins Wilhelm försvaret af Holland, och republiken började åter hemta sig. Genom de kraftigaste och ihärdigaste ansträngningar lyckades holländarne, under prins Wilhelms kloka och skickliga ledning och med tillhjelp af de trupper, som erhöllos från spanska Nederländerna, att återtaga en stor del af hvad fransmännen eröfrat samt hejda alla fiendens försök till ytterligare eröfringar.

Fransmännens första oväntade stora framgångar hade väckt mycken bestörtning hos svenska regeringen, som ingalunda önskat Hollands fullständiga undergång. I början af Juli yrkade kanslern på en beskickning till Holland för att erbjuda Sveriges bemedling, och mot hösten sändes *Clas Tott* till Frankrike, *Per Sparre* till England och hofrådet *Ehrensteen* till Holland, med befallning att sammanträffa med hvarandra och gemensamt drifva fredsunderhandlingarna, så snart en kongress för detta ändamål hunne bildas. Ludvig XIV, som, ju mera året framskred, såg sina fienders antal allt mera ökas, visade sig ej alldeles obenägen för en sådan fredskongress, men alla diplomatiska förhandlingar fördes denna tid så långsamt och under framkastande af så många svårigheter, att det ännu dröjde flera månader innan man kunde förena sig om sjelfva samlingsorten, hvilken slutligen blef Köln.

Innan detta var öfverenskommet, hade Ludvig skickat till Sverige, såsom utomordentligt sändebud, en af sina skickligaste diplomater, markis *de Feuquières*, för att lyckönska Carl XI till regeringens öfvertagande och söka utverka en svensk krigsstyrkas öfverförande till Tyskland. Sådant gick likväl icke så lätt. Rikskanslern, ännu ledare af Sveriges yttre politik, sökte framför allt att få behålla de franska understödsmedlen så oafkortade som möjligt, för att kunna använda dem för rikets inre behof, hvartill de blifvit en numera oundgänglig hjelpkälla. Det var ur denna synpunkt så väl han som flere af hans vänner inom rådet ingått det franska förbundet, och de hade alltid hoppats utfinna några undanflykter för att öfvergå från ett freds- till ett krigsförbund, hvarigenom man skulle nödgats frånträda fredssubsidierna och vidtaga kostsamma rustningar. Så länge framgången följt Ludvigs vapen, hade han ock ej särdeles ifrigt påyrkat en sådan öfvergång, men nu, när förbundet emot honom blifvit allt starkare och allt större förberedelser fordrades för det stundande fälttåget, blefvo ock hans sändebuds yrkanden allt enträgnare. Kanslern drog sig undan till landet, men Feuquières förföljde honom äfven der och bestormade honom deremellan med ständiga skrifvelser. Äfven till konungen sjelf vände han sig tidt och ofta, hvarvid riksmarskalken Stenbock fick tjena såsom tolk, emedan Carl XI ej kunde eller ville tala franska.

Underhandlingarna vid svenska hofvet fortskredo sålunda helt långsamt och under tiden hade fredskongressen i Köln tagit sin början i Maj 1673. Der sammanträffade de ofvannämnde svenska fredsmedlarne med franska, holländska och engelska sändebud. Holländarne, som hoppades på en för dem gynsam vändning i kriget, visade sig minst villige till en förlikning, men de svenska ombuden lyckades likväl förmå de franska och engelska att framlägga sina anspråk på landvinningar af holländarne och dessa att uppgifva hvad de voro villige att afstå. Efter många jemkningar å ömse sidor tycktes en uppgörelse i detta hänseende vara nära förestående, då i detsamma kriget utbröt ännu våldsammare än förut.

Kurfursten af Brandenburg hade, missnöjd med holländarne, som icke till honom utbetalt de betingade understödsmedlen, och med kejsaren, som visat sig vara en föga pålitlig bundsförvandt, under svensk bemedling ingått fred med Frankrike och dess bundsförvandter i Vossem den 6 Juni 1673, hvarefter Ludvig XIV drog med en stark här mot Maestricht, under det de franska och engelska flottorna lade sig utanför Hollands kuster. Den 1 Juli ingingo kejsaren och konungen af Spanien ett anfalls- och försvarsförbund med prins Wilhelm af Oranien, och kort derefter satte sig Montecuculi i rörelse med några och trettitusen man, hvaremot fransyska trupper öfver Trierska området inryckte i Tyskland.

Genom allt detta blef svenska regeringens medlarekall ytterligare försvåradt, men emellertid pågingo nu underhandlingar å alla håll.

Holland erbjöd ett nära förbund med Sverige, subsidier äfven under freden samt förflyttande af ryska handeln öfver Archangel till de svenska östersjöhamnarne. I den hemliga instruktionen för de svenska sändebuden i Holland hade ock dessa fått föreskrift, att, om Frankrike och England syntes vilja Hollands undergång, då med republiken ingå ett närmare förbund; men så länge någon fara i detta hänseende syntes vara för handen, blef något förbund ej tillvägabragt.

Med *Brandenburg* och några andra tyska stater började underhandlingar om bildandet af »ett tredje parti», för hvilket Sverige skulle stå i spetsen och som för öfrigt skulle utgöras af åtskilliga tyska furstar, i ändamål att kunna kraftigare befordra och, om detta parti blefve tillräckligt mäktigt, med väpnad hand bereda freden. I Augusti 1673 fick sjelfva riksmarsken befallning att begifva sig till Berlin för att erbjuda kurfursten ett förbund i denna syftning, och genom svenska residenten vid brandenburgska hofvet, öfverste *Wangelin*, afslutades den 10 December ett fördrag härom, hvilket, ratificeradt af Sveriges konung, i början af Februari 1674 af Wangelin tillstäldes kurfursten, för att äfven af honom ratificeras, hvarmed dock dröjde, emedan fredsbemedlingen, som varit fördragets hufvudsyfte, redan visat sig vara omöjlig [1]). Äfven till hertigen af Braunschweig-Lüneburg och till några

[1]) Jfr *Droysen*, Geschichte der preussischen Politik: Der Staat des grossen Kurfursten. Leipzig 1865. III: 450, 465.

andra tyska furstar hade framställningar i samma syftning skett från svenska regeringen.

Danmark hade vid flera tillfällen erbjudit Sverige ett närmare förbund. Christian V hade der i Februari 1670 efterträdt sin fader Fredrik III, men den berömde statsmannen Peder Griffenfeld var nu den egentlige ledaren af dess yttre politik, och han, liksom före honom Hannibal Sehested, ansåg en närmare förbindelse mellan de båda nordiska rikena vara ett nödvändigt vilkor för att båda skulle kunna intaga en aktningsbjudande ställning bland de europeiska staterna. Hans framställningar hade likväl inom svenska styrelsen funnit föga tillmötesgående, i följd af så väl gammalt nationalhat som de svenska stormännens ovilja mot en regering, hvilken störtat det danska adelsväldet. Denna ovilja hade omisskänligt framträdt i förbundsfördraget med Frankrike, hvari uttryckligen stadgades, att Frankrike icke finge ingå något förbund med Danmark, och vådan af ett sådant förbund, i händelse svenska regeringen skulle afböja det af den franska föreslagna, hade vid öfverläggningarna om detta varit ofta framhållen såsom ett vigtigt skäl för det franska förbundsfördragets afslutande. När sedermera kriget mot Holland utbröt, föreslog Griffenfeld genom härvarande danska sändebudet Jens Juel ett närmare förbund, hvarigenom de båda nordiska makterna skulle kunna upprätthålla sin neutralitet samt hafvens frihet, och med detta förslag sattes äfven snart nog i samband frågan om Carl XI:s förmälning med Christian V:s syster Ulrika Eleonora, hvilken förbindelse ifrigt önskades så väl af Griffenfeld som af hans beskyddarinna, danska enkedrottningen Sofia Amalia. Anbudet om förbundet mottogs emellertid af svenska regeringen med påtaglig motvilja, och underhandlingarna derom fortgingo egentligen endast för att hindra Danmark att sluta sig närmare till Frankrikes fiender. Inom svenska rådet betraktades förslaget allmänt såsom ett försök att göra Sveriges bemedling misstänkt hos dess bundsförvandter Frankrike och England, samt såsom ett nytt prof af Danmarks gamla politik att genom svekfulla underhandlingar öfverlista svenska regeringen. Denna uppfattning delades äfven af Johan Gyllenstierna, som också yrkade, att man i underhandlingarna med Danmark måtte gå ytterst varsamt till väga; men han ansåg tillika under dåvarande förhållanden ingenting vara farligare än en fullständig söndring mellan de båda nordiska rikena, hvilka genom en nära anslutning till hvarandra kunde kraftigt motverka de katolska makternas anfall mot protestantismen, upprätthålla hafvens frihet, som hotades af förbundet mellan Frankrike och England, samt lättast tillvägabringa fred mellan de krigförande genom hotelsen att sluta sig till den motsträfvige. Hos flertalet inom rådet var dock motviljan mot Danmark vida öfvervägande, och misstroendet ökades äfven i samma mån den brandenburgske kurfurstens inflytande hos Christian V visade sig vara i stigande samt ett krigsparti, som från kurfursten hemtade sina ingifvelser, vann alltmera insteg hos konungen, förespeglande honom lysande eröfringar från Sverige. Ännu

vid slutet af året 1673 var sålunda ingenting afgjordt, ehuru man å svenska sidan »höll verket gående», för att hålla Danmark tillbaka och mot dess regering iakttaga samma politik, som man hos den förutsatte i afseende å den svenska, att göra den misstänkt hos sina bundsförvandter.

På kongressen i Köln hade under tiden ingenting blifvit uträttadt. Holländarne vägrade ingå på Ludvig XIV:s öfverdrifna fordringar, och de svenske fredsmedlarne kunde så mycket mindre åstadkomma någon uppgörelse, som de af Frankrikes fiender ansågos vara allt för partiska, då det var väl bekant, att svenska regeringen erhöll subsidier af den franska. Under sådana förhållanden skickade de sin sekreterare Gyldenstolpe till Sverige för att inhemta konungens föreskrift huru de skulle förhålla sig under den förändring, som inträdt i den politiska ställningen. Carl XI befann sig för tillfället i Borgholm på Öland, men förmåddes af de hos honom varande riksråden att skynda till Stockholm för att om dessa vigtiga ämnen öfverlägga med rådet i dess helhet. Den 7 Oktober gaf konungen befallning, att trupper skulle öfverföras till Pomern för att gifva mera eftertryck åt bemedlingsförsöken, men i början af November blef denna befallning återkallad. Rikskanslern reste åter på landet och var borta i sex veckor. Slutligen, till råga på allt, insjuknade konungen under resan till Stockholm och anlände först den 3 December till hufvudstaden, der rådet nu var talrikt församladt. Den plan, som här af rikskanslern framlades, gick ut på, att Sverige skulle fortsätta sin fredsbemedling, men tillika rusta, för att gifva eftertryck deråt, samt söka ingå förbindelse med alla de tyska furstar, som icke voro de krigförande makternas bundsförvandter, för att på detta sätt bilda ett tredje parti, tillräckligt starkt att bringa de krigförande makterna till förlikning, i hvilken syftning underhandlingar ock, såsom här ofvan är visadt, ända sedan Augusti månad varit inledda med kurfursten af Brandenburg och några andra tyska furstar. Denna plan godkändes och var nog under dåvarande förhållanden äfven den riktigaste; men för att bringa densamma till utförande hade fordrats mera raskhet och beslutsamhet, än svenska regeringen visat. Under det myckna tvekandet hade den gynsamma tiden gått förlorad och, sedan svenska regeringen försummat tillfället att tillvägabringa fred, lät den, mot sin egen önskan och allas förväntan, indraga sig i kriget.

Feuquières hade under hela denna tid varit i största bekymmer och oro. »Jag förgås af denna obeslutsamhet», skref han i November 1673. »Man lofvar, man försäkrar, att orderna afgå eller äro redan afgångna, och med allt detta — sker ingenting.» Han gjorde likväl sitt bästa att för Frankrike vinna de inflytelserikaste vid hofvet och i styrelsen, och härtill erbjöd julen ett godt tillfälle. Det var ganska dyrbara julklappar den franske ambassadören nu utdelade, åtminstone om man får tro hans och De la Gardies ovän, den österrikiske ministern, som uppgifver, att enkedrottningen vid detta tillfälle erhållit ett

smycke, värderadt till 40,000 rdr, den gamle rike riksdrotsen en pung med 3,000 pistoler (omkring 12,000 rdr), Wrangels och De la Gardies fruntimmer dyrbara diamantsmycken och så vidare. För öfrigt blef De la Gardies motparti ej heller lottlöst, men då det här var Spanien, som skulle betala vängåfvorna, och detta rikes finanser nu voro föga bättre än Sveriges, så kunde icke större summa än 12,000 rdr åstadkommas till de svenska rådsherrar, som talade för Holland och för en sträng neutralitet. Halfva summan lemnades till riksskattmästaren Sten Bielke, som förut från spanska hofvet erhållit en diamantring, värd 4,000 rdr, äfvensom hans hustru en ring af 200 dukaters värde. Knut Kurck och Gripenhjelm fingo hvardera 2,000 rdr, och det öfriga var ämnadt åt Bengt Oxenstierna. Man finner emellertid icke, att dessa herrar efter gåfvornas mottagande visat större ifver för Holland och för neutraliteten än förut.

Äfven utan deras tillgörande började likväl nu händelserna taga en för Holland gynsammare vändning. England, hvars parlament allt mera bestämdt ogillade Carl II:s vänskap för Ludvig XIV, slöt den 19 Februari 1674 fred med holländska republiken, och kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg började nu åter närma sig Holland och Österrike. Kriget begynte ock taga en för Frankrike mindre fördelaktig vändning. Genom de kejserliga truppernas tåg mot Rhen tvingades Ludvig XIV att draga sina trupper från de nederländska orterna till försvar för Frankrikes gränser, hvilka från flera sidor hotades, och han hade nu ingen enda bundsförvandt till bistånd mot sina talrika fiender.

Under sådana förhållanden befalte Ludvig XIV i Januari 1674 sitt sändebud i Stockholm å nyo yrka på hjelp af en svensk här i Tyskland samt hota med inställandet af subsidiernas utbetalande, så framt icke detta yrkande biföills. Kort derefter upplöstes ock kongressen i Köln, sedan en af kongressens ledamöter, furst Wilhelm af Fürstenberg, blifvit, på kejsarens befallning, derifrån bortförd, hvarefter Ludvig i Februari samma år gaf Feuquières fullmakt att lofva svenska regeringen 400,000 rdr utöfver de förut öfverenskomna subsidierna, för att utverka en svensk närs öfverförande till Tyskland. Häruppå arbetade ock den franske ministern med synnerlig ifver och sparade inga medel för att vinna sitt mål. Mot slutet af Mars förklarade ock svenska regeringen sig benägen att låta öfverföra trupper till Tyskland, dock utan att derigenom förbinda sig till något deltagande i kriget. Feuquières var emellertid öfvertygad, att det ena snart skulle blifva en följd af det andra, men, för att ega ett säkrare band på svenska regeringen, bestämde han sådana vilkor för de betingade understödsmedlens utbetalande, att truppernas användande blefve beroende af honom. Franska regeringen hade nemligen utfäst sig att för den aftalade rustningen utbetala 900,000 rdr, men denna summa fördelade Feuquières på det sätt, att 200,000 rdr skulle betalas i mån af truppernas landstigning i Tyskland, 600,000 rdr sedan de kommit i krigisk verksam-

het samt återstoden 100,000 rdr såsom en vänskapsskänk. Man kunde lätt förutse, att de första 200,000 rdr snart skulle blifva otillräckliga för truppernas underhåll och dessa således nödsakas att bereda sig ett sådant i kejsarens länder. Härigenom förföllo underhandlingarna om bildandet af ett tredje parti, som skulle kunna förmå de krigförande makterna till fred, hvilket i synnerhet varit af Clas Tott ifrigt yrkadt och äfven i December 1673 blifvit af De la Gardie förordadt samt då af både konungen och rådet gilladt. Nu åter hade Sverige tagit bestämdt parti för Frankrike, hvarföre ock österrikiske ministern nu lemnade Stockholm.

Vid denna tid bestodo de svenske trupperne i Tyskland, utom garnisonerna i de befästade städerna, af 5 regementen rytteri, 2 regementen dragoner och 6 regementen fotfolk, utgörande tillsammans något öfver 11,000 man. Nu skulle dit öfverföras 6 rytteri- och lika många infanteri-regementen, hvarigenom hela styrkan skulle uppgå till 12,000 man fotfolk, 8,000 ryttare och 1,600 dragoner. Då sjöfarten öppnades i slutet af Maj, fingo regementena uppbrottsorder och kort derefter skulle riksmarsken afresa för att taga öfverbefälet. Truppernas afsändande gick dock temligen långsamt. De spanska och holländska sändebuden gjorde föreställningar mot dessa rustningar samt hotade att skicka 30 linieskepp till Östersjön för att hindra truppernas öfverfart och blokera Stockholm; men nu lemnade åter rikskanslern hufvudstaden på en månad, och hans frånvaro begagnade Feuquières att påskynda truppernas öfversändande långt mera än som varit De la Gardies afsigt. I början af Juli sökte man från svenska regeringens sida utverka andra betalningsterminer för understödsmedlen; men då vände sig Feuquières direkte till konungen och yrkade på noggrant iakttagande af hvad svenska regeringen lofvat. Den unge konungen ansåg ock för en hederssak att uppfylla ett gifvet löfte samt gaf nu försäkran om att truppernas öfversändande skulle försiggå redan under Juli månad.

Mot slutet af denna månad hölls dock i rådet ännu en öfverläggning om truppernas öfverförande skulle fortsättas eller icke. Clas Rålamb afstyrkte i en utförlig skrift hvarje krig mot kejsaren. Man hade dertill ingen rättvis anledning. Tysklands frihet vore icke i fara, såsom på Gustaf Adolfs tid, och denne konung hade dock ej beslutat sig för ett krig i Tyskland, förr än de tyska ständerna sjelfva derom anhållit. Icke heller vore detta krig i Sveriges intresse, och äfven om så vore, kunde man under dåvarande förhållanden icke styrka dertill. Sverige hade ingen bundsförvandt utom Frankrike, och sjelfva grundvalen till det förbund, som afslöts 1672, nemligen det stöd Frankrike då egde inom Tyskland, vore nu rubbad. När man ginge framåt med hären, hade man ingen säkerhet mot fienden i ryggen och på sidan. Med holländsk hjelp kunde Danmark lätt skicka en tillräcklig flotta att spärra alla våra kommunikationer, och äfven Rysslands vänskap vore osäker. Flottan var icke rustad, ingen sjömakt i förbund med oss och hemstaten

så svag, att den väl tarfvade förbättring. Man borde derföre hellre sitta stilla och sätta sin hemstat i godt skick, så att man icke behöfde »se främmande i händerna, utan kunde bestå af egna krafter och skatta främmande subsidier allenast såsom en bisak».

Äfven Knut Kurck och några andra bland riksråden afstyrkte hvarje krigsföretag och yrkade, att truppernes öfversändande måtte inställas, men konungen ansåg sig bunden af sitt löfte och man hade redan gått för långt att kunna med heder draga sig tillbaka. Med detsamma kom ock underrättelse, att kurfursten af Brandenburg å nyo brutit med Frankrike, hvilket väckte mycken harm inom svenska styrelsen, genom hvars bemedling han lyckats året förut få bättre fredsvilkor än han kunnat hoppas. Feuquières yrkade ock nu ifrigare än förut på uppfyllandet af de förbindelser, Sverige åtagit sig mot Frankrike, samt vägrade obevekligt hvarje ytterligare utbetalning af subsidier förr, än Sverige verksamt deltoge i kriget. Först när i medlet af September för honom företeddes en af de svenske kommissarier, som hade inseendet öfver truppernes öfversändande, undertecknad försäkran, att konungen gifvit bestämd befallning åt sin krigsstyrka i Tyskland att inrycka i kurfurstens af Brandenburg länder, hvilket skulle ske sex veckor efter det riksmarsken, som nu gick om bord, anländt till Tyskland, medgaf Feuquières utbetalning af 100,000 rdr och lofvade att ytterligare utbetala en lika stor summa, så snart hären inryckt på det fiendtliga området.

Härmed var saken afgjord och Sverige inkastadt i ett krig, som för detsamma hade de vigtigaste följder, hvilka slutligen blefvo helt andra, än någon då beräknade.

Kriget i Tyskland 1675.

När Sverige rustade sig att såsom Frankrikes bundsförvandt deltaga i kriget uti Tyskland, hade ställningen der betydligt förändrat sig. Carl II hade redan i Februari 1674 blifvit af sitt parlament tvingad att sluta fred med nederländska republiken och frånträda förbundet med Frankrike. I April hade biskopen af Münster förlikt sig med republiken och i Maj hade tyska riket förklarat Frankrike krig, då äfven kurfursten af Köln slutit fred med republiken. Kort derefter hade Danmark ingått förbund med kejsaren, Spanien och Holland, hvilket, så fredlig tolkning Griffenfeld än sökte gifva deråt, icke litet oroat svenska regeringen, som derföre genom förnyade underhandlingar sökte afböja den från detta håll hotande faran. Den 1 Juli hade kurfursten af Brandenburg slutit ett nytt förbund med kejsaren, Spanien och Holland om deltagande i kriget, och Frankrike således å nyo fått i honom en verksam fiende, medan af alla dess förre bundsförvandter endast Sverige återstod.

Tre stora franska härar voro nu i verksamhet. Den ena under Ludvig XIV:s eget befäl hade från spaniorerne eröfrat Franche-Comté.

Den andra under Condé stridde mot prinsen af Oranien, hvilken i spetsen för de förenade nederländska och spanska trupperna stod i Brabant och vid Senef i närheten af Löwen mot Condé den 11 Augusti utkämpat en blodig strid, der segern visserligen blifvit oafgjord, men dock så till vida mera varit på fransmännens sida, att den under prinsen af Oranien stående här derigenom hindrades från ytterligare framträngande. Den tredje franska hären, som under Turenne stod vid öfra Rhen, hade den 16 Juni vid Sensheim och den 3 Oktober vid Ensisheim slagit de kejserliga trupperna, men kunde, sedan kurfursten den 11 Oktober förenat sig med dessa, knappast värja sig mot den nu till antalet öfverlägsna fienden, hvarföre en svensk diversion, hvarigenom kurfursten blefve tvingad att skynda till sitt eget lands försvar, blef för de franske härförarne så mycket angelägnare.

Den hade ock efter många uppskof och mycken tvekan å svenska regeringens sida slutligen, såsom här ofvan är visadt, blifvit af Feuquières utverkad; men vid dess verkställande röjde sig icke mindre vankelmod än vid fattandet af beslutet derom.

När Wrangel den 16 September lemnade Stockholm, fick han sig föreskrifvet att förmana kurfursten till fred och ordna hären, men alldeles icke angripa honom. Redan den 20 September skickades dock till den ännu vid Dalarön af motvind fördröjde fältherren befallning att sex veckor efter sin ankomst till Tyskland göra ett fiendtligt infall i Brandenburg, så framt icke kurfursten innan dess försonat sig med Frankrike. Fjorton dagar senare kom till Wrangel en föreskrift i helt ny riktning. Han ålades nu att bereda sig till ett infall i Danmark, emedan De la Gardie föreställt svenska regeringen nödvändigheten af att göra sig säker åt detta håll, innan man kastade sig in i något krig i Tyskland. Feuquières lyckades likväl afböja detta företag, emedan för Frankrike en skyndsam diversion i Tyskland var angelägnare än allt annat, och nu kom åter befallning till Wrangel att lemna Danmark i fred samt inqvartera trupperna i Mecklenburg och Lauenburg, men att framför allt undvika alla fiendtligheter. Dock förklarades i samma bref af den 21 November att, i händelse han redan angripit fienden, skulle sådant icke blifva ogilladt, utan anfallet fortsättas. Slutligen skola sex olika förhållningsbref blifvit inom lika många dagar till honom afsända, hvilket så förbittrade den gamle krigaren, att han skref till Stockholm bref på bref med bitter klagan samt begärde bestämda föreskrifter och tillstånd att gå mot fienden. Från Pomern, som mer och mer tycktes af härens dervaro, och äfven från denna, som började lida allt större brist, hördes samma enträgna böner om att de svenska trupperna snart måtte få inrycka i det välmående Brandenburg, och tillika gaf Feuquières tillkänna att 500,000 rdr i understödspenningar lågo i Hamburg färdiga att lyftas, så snart svenskarne stodo i Brandenburg. Nu ändtligen meddelades den så länge väntade befallningen till Wrangel att inrycka i Brandenburg, men tillika föreskrefs, att de svenska trupperna skulle betala alla lifsförnödenheter, som

togos i detta landskap, ty »man förklarade öppet och högtidligt, att detta infall icke var begynnelsen till något krig, utan endast ett försök att beveka kurfursten till förlikning med Frankrike». De la Gardie tyckes då ännu hafva hoppats att kunna undvika ett verkligt krig. För öfrigt fattades det vigtiga beslutet ensamt af konungen och De la Gardie utan rådets hörande, hvarföre ock, när det blef bekant, mycket missnöje inom rådet deröfver försporde, hvilket äfven ganska oförbehållsamt yttrades, synnerligast af Johan Gyllenstierna och Sten Bielke.

När detta nya krig begyntes, utgjorde Sveriges hela krigsmakt till lands endast omkring 40,000 man, af hvilka 15,500 stodo i Sverige och Finland, 6,000 i Lifland och 18,500 i Tyskland. Med frånräkning af besättningarna i de talrika fästningarna hade Wrangel emellertid endast omkring 12,000 man att föra i fält. Sjelf var den nu 61:årige härföraren illa plågad af gikt och i allmänhet endast en skugga af hvad han i yngre år varit. Man hade velat gifva honom fältmarskalken Helmfelt till biträde och närmaste man i befälet, men ingendera kunde rätt fördraga den andre, och Helmfelt undandrog sig detta förtroende. Derefter hade, under riksmarsken *Carl Gustaf Wrangel* såsom högste befälhafvare, fältmarskalken *Conrad Marderfelt* erhållit närmaste befälet och närmast denne generallöjtnanten *Wolmar Wrangel*, en yngre halfbroder till riksmarsken.

Den 19 December 1674 inryckte svenska hären från Stettin i brandenburgska Pomern och Neumarck, der den förlades i vinterqvarter, med högqvarteret i Stargard. Brandenburgske ståthållaren, grefven af Anhalt, åtnöjde sig att protestera mot svenskarnes inryckande, men hade för ringa styrka att göra något motstånd, så att inga fiendtligheter förefölle under vintern.

Svenska regeringen lät under tiden öfverallt förklara, att ingen fiendtlighet åsyftades med det tagna steget, hvilken den ansett sig nödsakad att vidtaga i följd af Brandenburgs beteende emot Frankrike, i strid mot westfaliska freden. Kurfursten försummade emellertid icke att under vintern dels sjelf, dels genom sina sändebud sätta Sveriges alla förra fiender i rörelse, för att fråntaga det dess gjorda eröfringar, och god vilja härtill fann han öfverallt. Sjelf ville han återkomma hela Pomern, Österrike ville drifva svenskarne ur Tyskland, de nedersachsiske furstarne ville mellan sig dela det bremiska området, Danmark ville återtaga hvad det förlorat genom frederna i Brömsebro och Köpenhamn, Holland ville tillintetgöra Sveriges öfvervigt å Östersjön. Alla skulle i Juni 1675 samtidigt börja krig emot Sverige, och från alla håll afvaktades med spänd uppmärksamhet den svenska härens rörelser.

Den 29 April uppbröt hären, bestående af 15 regementen eller omkring 10,000 man från Stargard och utbredde sig under loppet af Maj månad öfver Ückermark och Mittelmark. Sjelf lemnade likväl Wrangel Stettin först den 26 Maj. Han hade hela vintern varit plågad af gikt och fick nu, vid ankomsten till Neu-Brandenburg, ett nytt anfall, som i tio dygn höll honom vid sängen. Vid samma tid in-

sjuknade äfven fältmarskalken Marderfelt, och de öfrige generalerne vågade ej ensamme företaga någonting af vigt. Trupperne förlades derföre tills vidare i qvarter, men röjde här den betänkligaste brist på krigstukt. Våldsamheter af alla slag föröfvades mot den kringboende befolkningen, och Wolmar Wrangel hade ej tillräckligt anseende att kunna afstyra detta ofog. Något bättre blef likväl förhållandet, när riksmarsken tillfrisknat så pass mycket, att han kunde låta föra sig på bår till Neu-Ruppin, dit han anlände den 9 Juni.

Hit ankom underrättelse, att kurfursten med hela sin här, omkring 15,000 man, var i antågande från Rhentrakterna, der han kämpat mot fransmännen. Wrangel beslöt då att sammandraga sina trupper vid Havelberg, öfvergå Elben vid Werben och möta kurfursten i trakten af Halberstadt, för att hindra hans förening med de österrikiska trupperna i Schlesien. Han uppbröt derföre med en mindre styrka från Ruppin och kom den 12 Juni till Havelberg samt undersökte följande dagen öfvergångspunkten vid Werben. Till Wolmar Wrangel afgick befallning att med hufvudstyrkan uppbryta från Alt-Brandenburg och Rathenau. Den 17 Juni skulle fotfolket inträffa vid Havelberg och brobyggnaden börjas.

Ingen af dessa befallningar kunde dock verkställas till följd af kurfurstens oväntade ankomst. Då han från en underhandlingsresa i Holland anländt till Schweinfurt den 18 Maj, hade han der fått underrättelse om svenskarnes infall i Mittelmark och deras framfart derstädes. Genast hade han då samlat sin här, som öfvervintrat i Franken, och verkstälde med densamma genom Thüringerskogen en hastmarsch, som blifvit mycket berömd i krigshistorien. Den 11 (21 nya stilen) Juni inträffade han i Magdeburg, der han lät manskapet hvila ut under två dygn, hvarefter han, sedan han inhemtat noggranna underrättelser om svenskarnes ställning, den 13 (23) vid nattens inbrott aftågade från Magdeburg med 6,000 ryttare, 10 trepundiga kanoner och 1,000 musketerare, hvilka, så väl som kanonerna och en mängd småbåtar, forslades på vagnar. Den 15 (25) i gryningen, sedan han på de medhafda båtarna öfvergått Haveln, stod han vid Rathenau, der öfverste Wangelin, som förut varit svenskt sändebud hos kurfursten, nu låg med ett rytteriregemente, som öfverrumplades och togs till fånga. I Rathenau stannade kurfursten för att invänta sitt fotfolk och öfriga artilleri, som påskyndades genom afsända ilbud, hvarjemte han öfver obanade skogar och träsk sände några hundra ryttare att förstöra broarne öfver de pass, der svenskarne skulle framtåga, hvilket äfven skedde vid Fehrbellin, Nauen m. fl. ställen, och tillika afgick befallning till brandenburgske generalmajoren Sommerfeld i Spandau att skyndsamt anrycka med sin styrka.

I Havelberg hade under tiden riksmarsken fått underrättelse om öfverrumplingen vid Rathenau samma dag den skedde och beslöt genast samla hela sin styrka bakom passet vid Fehrbellin; men då han ankom dit den 17 (27) Juni och fann bryggan förstörd, drog han

sig tillbaka till Wittstock för att invänta den öfriga härens ankomst. Wolmar Wrangel åter, sedan han den 17 (27) Juni kunnat samla de kring staden Brandenburg förlagda trupperna, uppbröt från Brandenburg till Nauen för att öfver Fehrbellin förena sig med riksmarsken. Vid underrättelsen härom skyndade kurfursten med 6,500 ryttare och 500 knektar, utan att afvakta sin öfriga härs ankomst, från Rathenau mot Nauen, för att afskära svenskarnes återtåg, samt sände före sig grefven af Hessen-Homburg med 1,500 ryttare, att oroa och uppehålla de aftågande svenskarne, hvilka upphunnos vid Nauen och sedermera följdes tätt i spåren af Hessen-Homburgs ryttare. Dessas ständiga anfall, jemte besväret med trossen, fördröjde svenskarnes återtåg, och tillika uppstod en häftig tvist mellan Wolmar Wrangel och de båda under honom stående generalmajorerne, Delwig och Giesse, hvilka yrkade att man borde hålla stånd emot fienden, hvaremot Wolmar Wrangel, hvilken det visserligen icke felades personligt mod, ansåg sig bunden af sin brors befallning att så skyndsamt som möjligt verkställa föreningen med honom.

För att få trossen i säkerhet till Fehrbellin stannade emellertid den svenska hären ungefär en mil derifrån, dit kurfursten med sin hufvudstyrka ankom den 18 (28) Juni kl. 8 på morgonen. Svenskarne, manskapet så väl som befälet, harmsne öfver det för dem så ovana återtågandet, yrkade ifrigt att få strida, men generalerne tvistade sig emellan och under dessa tvister mellan de kommenderande begicks det ena felet efter det andra vid anordningarna till striden. Högra flygeln var genom en bäck och en dalgång så skild från den öfriga hären, att de ej kunde understödja hvarandra, och man hade försummat besätta några sandhöjder, som beherrskade stridsplatsen. Dessa intogos nu i stället af fienden, hvilken, gynnad af en ännu fortfarande dimma, dit uppförde flera kanoner, som sedermera spelade emot svenskarne. När dessas högra flygel häraf oroades, satte sig öfverste Adam Wachtmeister, utan att afvakta några order från öfverbefälet, i spetsen för sina östgöta ryttare, för att borttaga kanonerna; men brandenburgske öfversten Mörner mötte honom lika modigt och en vild strid uppstod, i hvilken båda öfverstarne föllo och större delen af östgötarne stupade kring sin fallne öfverste. Kurfursten skyndade nu att sjelf deltaga i striden, och svenskarnes högra flygel, som ej kunde understödjas af den öfriga hären, blef illa medfaren. Af hela östgöta rytteriregemente återstodo knappast 20 man och äfven Delwigs infanteriregemente blef till största delen nedgjordt. Efter två timmars strid fortsatte hela återstående delen af svenska hären sitt återtåg till Fehrbellin kl. 10 f. m., hvarvid alla det brandenburgska rytteriets försök att bryta in i de återtågandes led blefvo modigt tillbakaslagna. Sedermera under hela återstående delen af dagen försvarade sig svenskarne i Fehrbellin och den der bredvid liggande byn Feldberg mot kurfursten, som, i saknad af tillräckligt fotfolk och artilleri, ej kunde tillfoga dem någon synnerlig skada.

Under tiden iståndsattes den af brandenburgarne förstörda bron öfver Rhin-floden, så att svenska hufvudstyrkan kunde under följande natten öfvergå floden, hvilket tidigt följande morgon skedde äfven af eftertruppen, som efter öfvergången uppbrände bron. En mängd boskap och 200 trossvagnar måste emellertid qvarlemnas, hvilka föllo i fiendens händer, och under striden hade svenskarne förlorat något öfver 2,000 man döda, 2 fanor, 8 standarer och 8 kanoner.

Sådant var förloppet af det så kallade *slaget vid Fehrbellin*, som i sig sjelft var en föga betydande träffning, men som hade ganska vigtiga följder, bland hvilka den icke var den minsta, att svenska härens stora krigarerykte derigenom betydligt nedsattes. Kurfursten och hans krigares anseende steg ock nu i samma mån Wrangels och de förut så fruktade svenskarnes sjönk, och inom Preussen har man tillagt träffningen vid Fehrbellin så stor betydelse, att hundrade årsdagen deraf år 1875 firades med stor högtidlighet.

Den 19 (29) Juni hann den svenska hären till Ruppin och följande dagen till Wittstock. Hade riksmarsken der inväntat de återtågande, så hade följderna af nederlaget vid Fehrbellin ännu kunnat blifva af föga betydenhet, emedan svenska hären derefter väl kunnat mäta sig med den brandenburgska; men några flyktingar från den förlorade träffningen och bland dem synnerligast krigskommissarien Örnestedt hade, uppskrämde af hvad som timat, gifvit den gamle fältherren en så öfverdrifven skildring af nederlaget, försäkrande hela svenska styrkan vara i ohjelplig upplösning, att han dagen före Wolmar Wrangels ankomst till Wittstock uppbrutit derifrån och genom mecklenburgska området tågat till Demmin i svenska Pomern med en brådska, som visade huru föga numera återstod af den rådighet och beslutsamhet, som i yngre dagar i så hög grad röjt sig hos den berömde härföraren. Sjelf tycktes han också blygas öfver det klenmod han nu visat, ty då han i Demmin den 22 Juni fick tillförlitligare upplysning om verkliga förloppet af striden, erbjöd han sig, ännu sjuk, att lemna befälet; men äfven Marderfelt hade sjukdomsförfall, Helmfelt var frånvarande och Otto Wilhelm Königsmarck, hvilken samma dag striden stod infunnit sig hos riksmarsken, ville ej åtaga sig befälet öfver äldre generaler.

Kurfursten hade emellertid tillbragt hela dagen den 19 (29) Juni med att låta iståndsätta den förstörda bron öfver Rhin och kunde först den 20 (30) fortsätta svenskarnes förföljande, hvilket dock snart upphörde, emedan brandenburgska rytteriet var af ständiga marscher alldeles uttröttadt. Svenskarne fingo derföre ostörde fortsätta återtåget till Vor-Pomern, der de tills vidare fingo godt skydd bakom Peenefloden. De hade från och med öfverrumplingen vid Rathenau förlorat omkring 4,000 man eller mer än en tredjedel af hela styrkan, dels genom striderna vid Rathenau och Fehrbellin, dels ock genom rymningar under återtåget och genom anfall af det förbittrade landtfolket, som ihjelslog alla efterblifne.

Följderna af nederlaget och af det förhastade återtåget började

snart visa sig. »Hela Tyskland skall nu ändra tankar», skref Turenne till franske krigsministern Louvois, vid underrättelse om striden vid Fehrbellin, och denna förutsägelse blef också inom kort bekräftad. Redan den 8 (18) Juli förklarade kejsaren och tyska riket krig mot Sverige, och samma dag aflät äfven Holland sin krigsförklaring. Danmark dröjde med sin, emedan det ännu icke var fullt rustadt, men den skulle dock snart följa. Baiern, Sachsen, Hannover, som visat sig färdiga att ingå förbund med Sverige, drogo sig nu tillbaka, och de lüneburgske hertigarne gjorde redan upp planer till att dela de svenska besittningarna i Tyskland.

Kurfursten af Brandenburg var emellertid fortfarande den farligaste bland Sveriges fiender, emedan han utgjorde föreningsbandet emellan dem alla och var såsom statsman lika fyndig och verksam, som han såsom krigare var rask och beslutsam. Redan i slutet af Juni tågade han genom mecklenburgska området mot Wismar, intog svenska skansen Warnemünde i närheten af Rostock och ön Poel i grannskapet af Wismar samt rustade sig att belägra Wismar. Han hade emellertid på detta sätt afskurit all förbindelse mellan svenska trupperna i Pomern och dem i Wismar och Bremen, samt hindrat de i Hamburg och Lübeck för svensk räkning värfvade trupper att stöta till svenska hären.

Frankrike, för hvars skull Sverige kastat sig in i det vådliga kriget, hade under tiden ej haft bättre framgång. Turenne stupade vid Sassbach den 27 Juli, hvarefter franska hären gick tillbaka öfver Rhen och blef den 1 Augusti slagen vid Altenheim af kejserlige generalen Montecuculi. En annan fransk här under hertigen af Crequi blef i Augusti slagen vid Saarbrück, men sedan Condé öfvertagit befälet vid öfra Rhen, vände Montecuculi om och gick redan i September i vinterqvarter.

Under sådana förhållanden var af de franska härarna vid Tysklands vestra gräns ingen hjelp att förvänta för svenskarne, och nu följde äfven den 2 September Danmarks krigsförklaring. Redan följande dagen hade Christian V i Gadebusch en sammankomst med kurfursten af Brandenburg, hvarvid beslöts, att man först skulle gemensamt söka genombryta de svenska truppernas fasta ställning i svenska Pomern bakom Peene-, Trebel- och Recknitz-floderna samt tvinga dem att rymma öppna fältet och innesluta sig i fästningarna, hvarefter man skulle företaga belägringen af dessa.

Till följd häraf drog den 12,000 man starka brandenburgska hären mot slutet af September från Schwan, något söder om Rostock, der kurfursten dittills haft sitt högqvarter, öfver Malchen till Treptow, en gränsstad i svenska Pomern, under det den danska från Oldeslohe i Holstein ryckte genom Mecklenburg till Damgarten vid Recknitzfloden, hvilket pass den 1 Oktober modigt försvarades af Otto Wilhelm Königsmarck mot hela danska styrkan; men under tiden hade kurfursten de första dagarne i Oktober afsändt en österrikisk hjelptrupp af

omkring 3,000 man under general Koob att passera Trebel vid Tribesees och en brandenburgsk trupp af lika styrka under general Schwerin att öfvergå till öarna Wollin och Üsedom, samt lyckades sjelf med sin hufvudstyrka tillkämpa sig öfvergången af Peene-floden vid Gützkow emot svenske fältmarskalken Marderfelt, som beskyldes att här ej hafva gjort allt det motstånd, som varit honom möjligt. Häraf blef en följd, att så väl de trupper, som stodo vid Tribesees, måste vika undan för Koob, som att Königsmarck den 6 Oktober måste lemna det så ihärdigt försvarade passet vid Damgarten. Större delen af de svenska trupperna nödgades härefter söka skydd under Stralsunds kanoner, och mindre afdelningar gingo till Greifswald och Anklam. Den 9 Oktober gaf sig staden Tribesees och den 14 framryckte den förenade danska, brandenburgska och österrikiska hären, omkring 30,000 man, till Stralsund samt tvingade svenskarne att draga sig in i fästningen eller öfvergå till ön Rügen. Vid samma tid intog Schwerin den svenska skansen vid Divenows mynning, gick derifrån öfver till ön Wollin, stormade dervarande stad med samma namn, eröfrade Svinemünde skans samt framryckte öfver ön Üsedom till Wolgast.

Sedan de förenade danska, brandenburgska och österrikiska härarna sålunda drifvit de svenska trupperna in i de fasta orterna, skildes de åt, hvarefter kurfursten företog belägringen af Wolgast samt danskarne och österrikarne den af Wismar.

Den 5 November började belägringen af Wolgast, och redan den 10 kapitulerade kommendanten, öfverstelöjtnant Blixen, Maderfelts måg, ehuru han ännu hade 800 man af besättningen och icke obetydliga förråd i behåll. De infödde svenskarne fingo återvända till fäderneslandet, men tyskarne qvarhöllos, emedan de ej tillätos tjena Sverige, som af kejsaren blifvit förklaradt i akt — hvilka kapitulationsvilkor sedermera voro de vanliga under återstående delen af kriget. Härefter upphörde, för den svåra väderleken, krigsrörelserna å detta håll. Kurfursten drog sina trupper längre söderut och förlade dem i vinterqvarter.

Wismars belägring hade begynt den 6 November, men denna stad blef både ihärdigare försvarad än Wolgast och var äfven till följd af sitt fasta läge svårare att intaga. Slutligen lyckades dock konung Christian bemäktiga sig en vigtig skans, som underhöll förbindelsen med hafvet, hvarigenom undsättning från Sverige omöjliggjordes, äfvensom ett annat vigtigt utanverk föll i danskarnes händer. Till följd häraf och då tillika besättningen af brist och sjukdomar sammansmält till några hundra man, nödgades guvernören, generallöjtnanten Johan Wrangel, och kommendanten, öfverste Carlson, en naturlig son till konung Carl Gustaf, den 13 December uppgifva fästningen, der en stark dansk besättning inlades, hvarefter danska hären återgick till Holstein och der intog vinterqvarter.

Förlusten af Wolgast hade emellertid väckt mycken förbittring i Sverige, och *Marderfelt*, som under riksmarskens fortfarande sjukdom

fått öfverbefälet, erhöll sträng befallning att göra allt för denna fästnings återtagande. Han samlade derföre i slutet af November allt folk han kunde föra i fält, omkring 4,000 man med 36 kanoner, återtog Swinemünde-skansen och började belägra Wolgast, som modigt försvarades af brandenburgske kommendanten, öfverste Allard. Slutligen, när vattnen kring fästningen blifvit isbelagda, lät Marderfelt sitt folk löpa till storms den 5 Januari 1676, men stormningen misslyckades, och då kurfursten sände en betydande styrka till fästningens undsättning samt äfven danska och österrikiska trupper i medlet af Januari inbröto i Pomern, måste Marderfelt upphäfva belägringen och draga sig till Stralsund.

Under tiden låg riksmarsken, nedböjd af sjukdom och motgångar, å sin egendom Spiker på Rügen. Här fängslades han vid sjukbädden hela vintern och våren 1676, men då underrättelsen kom, att danska krigsskepp visat sig vid Münchgut, sydöstra udden af Rügen, kunde de omgifvande omöjligt afhålla den gamle krigaren att sjelf begifva sig till den hotade punkten, oaktadt vägen dit var 4 mil och föga farbar. Denna ansträngning öfversteg ock hans krafter och nästan liflös fördes han tillbaka till Spiker, der hans skiftesrika lefnad slutade natten mellan den 24 och 25 Juni 1676.

Carl Gustaf Wrangel hade alltsedan Carl X:s död varit Sveriges ryktbaraste, mest fruktade härförare, och många lysande bedrifter från den föregående tiden hade rättfärdigat detta hans stora anseende, som i sjelfva verket var vida större utom än inom riket. Här hade man mer och mer insett, att hans förmåga i fredliga värf och under utöfningen af de vigtiga embeten, han först såsom riksamiral och sedermera såsom riksmarsk förestod, ej motsvarade det rykte han vunnit såsom krigare, och detta sitt krigare-rykte hade han, sedan Carl Gustafs krig voro slutade, ej blifvit satt i tillfälle att upprätthålla, innan aftagande själs- och kroppskrafter gjort honom till endast en skugga af hvad han förr varit. Han hade visserligen icke någon hög ålder, då han 1674 erhöll öfverbefälet öfver svenska hären i Tyskland, men han hade lefvat fort och var redan vid 60 års ålder utlefvad. Också kunde han, som förut önskat ingenting högre än att få föra svenska härar mot fienden, denna gång endast genom konungens uttryckliga befallning förmås att öfvertaga ett befäl, hvilket han ej längre kände sig vuxen. Han skall äfven haft en särskild anledning till denna motvilja i sin hustrus enträgna böner, att han ej vidare måtte åtaga sig något befäl, »emedan Gud skulle, för hans syndiga lefverne, förödmjuka honom genom samma sak, hvarigenom han förut mest upphöjt honom», hvilka ord skola, under motgångarna i kriget, ofta af honom upprepats och gjort honom underlig till sinnes. I allmänhet finner man hos honom under detta krig intet spår af den rådighet och beslutsamhet, hvarigenom han förut vid så många tillfällen utmärkt sig, utan endast den bedröfliga synen af en storhet, som öfverlefvat sig sjelf. I sin kraftfullare ålder röjde allt hos honom den öfverlägsne

mannen, van att befalla och att böja andra efter sin vilja. Han hade en reslig växt, lifliga ögon, öppet, uttrycksfullt ansigte, ehuru med starkt utprägladt drag af sinnlighet, och en välljudande stämma, var fri i ord och åtbörder, men derjemte angenäm och höfvisk så mot främmande som vänner. Det låg något så frimodigt och ridderligt i hela hans väsende, att det ingaf aktning hos hvar och en, som med honom kom i beröring, och han älskade att utöfva detta inflytande. Han egde stora insigter i krigskonsten och rätt betydande äfven i sjövetenskapen, var god matematiker, väl hemmastadd både i Sveriges och andra länders historia, talade ledigt flera främmande språk och var en mästare i alla ridderliga öfningar; men tillika visade han sig också, synnerligast under sina tyska fälttåg, vara en mästare i konsten att taga för sig och hade alla de olater, som utmärkte den tidens krigare. Om han således icke kan sägas hafva varit en *stor* man, var han dock onekligen en ganska framstående.

Medan svenska trupperna i Pomern blifvit undanträngda ända till Stralsund och Rügen, hade de i andra delar af Tyskland icke haft bättre framgång. I bremiska området fördes befälet af fältmarskalken *Henrik Horn*, som nog synes hafva gjort sitt bästa, men som hade alltför otillräckliga stridskrafter att använda mot de vida öfverlägsna fiendtliga. I början af September sammandrogs vester om Weser-floden i närheten af staden Bremen en fiendtlig här, bestående af 3,000 danskar från det då Danmark tillhöriga hertigdömet Oldenburg, 2,000 brandenburgare och omkring 4,000 münsterska trupper under biskopen af Münster, som förde befälet öfver hela denna styrka. Längre fram i Oktober stötte härtill ytterligare några tusen man under hertigen af Lüneburg, som nu blef öfverbefälhafvare och hade under sitt befäl en styrka af nära 12,000 man, mot hvilka Henrik Horn ej kunde uppträda å öppna fältet, utan måste inskränka sig till försvaret af de fasta orterna, hvilka, den ena efter den andra, föllo i fiendens våld, så att vid slutet af året var Stade, som modigt försvarades af Henrik Horn, den enda ort inom Bremens och Verdens områden, som ännu innehades af svenskarne.

Så slutade för dessa 1675 års fälttåg i Tyskland, vid hvars början man förestält sig att se förnyade de svenska bragderna under trettioåriga kriget, men hvars fortgång visat huru djupt de svenska vapnen sjunkit genom en felaktig förvaltning, som ofta låtit det nödvändigaste felas, och en slapp ledning, som ej förmått gifva enhet och kraft åt företagen.

Riksdagen i Upsala 1675.

Underrättelsen om Hollands krigsförklaring hade kommit till Stockholm kort förr, än olyckan vid Fehrbellin der blef känd, och tillika blef det tydligt, att anfall hotade äfven från Danmark. Om dess flotta förenade sig med en holländsk, måste gemenskapen med Tyskland blifva

afskuren samt dervarande svenska stridskrafter lemnade åt sitt öde. Rikskanslern ville nu söka förmå Ludvig XIV, för hvars skull Sverige kastat sig in i ett krig, som tycktes antaga så hotande omfattning, att skicka franska trupper till dess bistånd och utverka afsändandet af engelska krigsskepp till Östersjön samt derjemte öka understödsmedlen; men då det var alltför osäkert, om dessa framställningar komme att bifallas, beslöts tillika, att man skulle sammankalla en riksdag, för att erhålla mera krigsfolk och gärder till dess underhåll, äfvensom konungens kröning då skulle firas.

Riksdagskallelsen utfärdades den 18 Juni, samma dag som striden stod vid Fehrbellin, hvarom underrättelsen några dagar derefter kom till Stockholm och der väckte stor bestörtning. Rikskanslern tycktes dock taga saken mera lugnt än någon annan, ty han förblef under de följande tre veckorna orörlig på ett af sina gods, utan att taga ringaste befattning med regeringsärendena eller ens besöka konungen, ehuru denne för tillfället befann sig på endast några få mils afstånd. Det var också först när konungen ett par veckor efter striden vid Fehrbellin kom till Stockholm, som rustningarna började bedrifvas med något allvar; men mot slutet af Carl XI:s minderårighet hade så mycken lojhet blifvit rådande i alla delar af förvaltningen och alltsedan fortfarit, att äfven nu allt bedrefs med yttersta långsamhet. Konungen hade befalt förstärkningars skyndsamma afsändande till den slagna hären i Tyskland; men de dröjde från den ena veckan till den andra, och flottan, som skulle öfverföra dem, blef ej färdig med sin utrustning, ehuru det var af yttersta vigt, att den afgick, innan de danska och holländska flottorna hunno förena sig och blifva den öfvermäktiga. Förgäfves sökte Feuquières sätta något mera lif i krigsrustningarna genom att till konungen afgifva ett allvarsamt memorial, som upplästes i rådet. Det hade ingen annan verkan, än att riksråden beklagade sig, att en främmande makts sändebud tillåtit sig ett så skarpt klander mot dem. Konungen svarade dock, att det väl kunnat vara ännu skarpare, och rikskanslern, som icke ville taga åt sig något af klandret, utbredde sig i klagomål öfver att konungen var så illa betjent. För öfrigt var han äfven nu, såsom vanligt, frikostig med lysande löften. Den 17 Juli försäkrade han konungen, att tre dagar derefter skulle 2,000 man vara om bord och inom halfannan vecka 40 ypperliga krigsskepp gå till sjös, med 8,000 matroser och 4,000 man fotfolk. Konungen hade emellertid förlorat förtroendet till hans förespeglingar, hvilka äfven denna gång visade sig lika ogrundade som så ofta tillförene. Kanslerns inflytande sjönk för hvarje dag, utan att derföre hans motståndares inom rådet var i stigande. I sjelfva verket hade konungen lika litet förtroende för de ena som för de andra, och det var nu egentligen hans sängkammar-rådgifvare, sekreterarne, som hade hans öra. Inom rådet stämplade man emellertid mot hvarandra lika ifrigt som förut, och från båda sidorna afbidade man med otålighet den instundande riksdagen, som borde gifva utslaget i denna partistrid.

I medlet af Augusti samlades ständerna i Upsala. Landshöfdingen *Gustaf Duwall* var landtmarskalk, erkebiskopen *Lars Stigzelius* talman och biskopen i Linköping, *Johannes Terserus*, vice talman för prestesståndet, justitieborgmästaren i Stockholm *Olof Thegner* talman för borgareståndet samt bonden *Johan Persson* från Simtuna härad i Upland för bondeståndet. Den 26 Augusti mottogo ständerna å Upsala slott konungens proposition, som handlade om kröningen, om behofvet af folk och penningar för kriget samt om lagens och kyrkoordningens förbättrande. Följande dagen tillkännagafs för ständerna, att Danmark med krig anfallit Sverige. Härigenom ökades ytterligare den jäsning i sinnena, som redan förut var rådande. Man fann Sverige inveckladt i krig mot kejsaren och tyska riket, mot Holland och mot Danmark utan att nöjaktigt blifvit visadt, huru riket kommit i så vådliga förhållanden, hvad som blifvit gjordt för att afböja dem och hvilka utvägar man hade att reda sig derur.

Den 4 September var adeln församlad i Gustavianska lärosalen, då kammarrådet *Jakob Fleming* yrkade, att riksråden borde redogöra för de tillgångar, de genom sin föregående förvaltning beredt för kriget. Hofrådet *Clas Fleming*, en son till Herman Fleming, som i början af formyndarestyrelsen blifvit utesluten ur regeringen, understödde sin frändes yrkande, och så var det nu från Flemingska slägten som de första framställningarna om en räfst för förmyndarestyrelsens statsförvaltning utgingo. Samtidigt gjordes ock af bondeståndet påminnelser om reduktionen, i hvilka äfven de öfriga ofrälse stånden ifrigt instämde, och båda dessa angelägenheter blefvo sedermera riksdagens hufvudfrågor.

Den 9 September infunno sig utskott från alla fyra stånden i rådet och aflemnade en skrifvelse, i hvilken yttrades, att den förra riksdagen framför allt tillstyrkt fred; men icke desto mindre befann sig riket nu oförmodadt i krig. Innan ständerna tillsågo hvad bistånd de deruti kunde göra kongl. maj:t, önskade de veta hvilka medel regeringen hade att tillgå. Efter en fjortonårig fred borde dessa icke kunna vara ringa. Skrifvelsen innebar sålunda ett öppet klander mot förmyndarestyrelsen och tillika en antydan, att ständerna ville med den anställa en efterräkning. Så långt hade ständerna dittills aldrig vågat gå. Också sträckte den gamle riksdrotsen sina händer mot höjden och utropade, att han varit vid 40 riksdagar, men aldrig hört något sådant. På ett så beskaffadt anfall var ock rådet ej beredt. Några af riksråden ville framlägga rådsprotokollen för ständerna och sjelfve begära en undersökning; andra vägrade. Medan man tvistade härom, inträffade en annan tilldragelse, som särskildt rörde rikskanslern och väckte ännu mera uppseende.

Vi hafva förut anmärkt, att, bland alla De la Gardies motståndare Johan Gyllenstierna både var den farligaste och äfven så ansågs af De la Gardie. Denne hade derföre länge varit betänkt på någon utväg att befria sig från denne fruktade fiende och trodde sig hafva funnit en sådan genom att aflocka rikshistoriografen Widekindi, som

fordom varit Johan Gyllenstiernas enskilde lärare, några yttranden, hvilka Gyllenstierna skulle haft, och hvilka föranledde Widekindis häktande, såsom misstänkt för delaktighet i en mot styrelsen gjord anläggning, hvilken skulle verkställas under riksdagen och hafva till syfte att motsätta sig kröningen, intill dess konungen gifvit en försäkran att återinföra det aristokratiska regeringssätt, som var rådande före Gustaf I:s tid. Johan Gyllenstierna skulle varit anstiftaren af denna anläggning och hans vänner inom rådet dess befordrare. Hela tillställningen misslyckades emellertid, emedan Hans Wachtmeister, Mårten Reutercrantz och några andra bland konungens närmaste omgifning, med hvilka Gyllenstierna alltid stått i godt förhållande, förestälde konungen, att man icke kunde fästa något afseende vid Widekindis ord, yttrade i fyllan och villan på en källare, der De la Gardies utliggare lyssnat och derefter angifvit mannen, hvilken af rikskanslerns bakslughet blifvit lockad i snaran. Så uppfattades saken äfven af konungen, som befalte rättegångens afbrytande och Widekindis frigifvande samt härefter visade mera köld mot De la Gardie, som sålunda hade både skam och skada af denna tillställning.

Sjelf blef han ock snart föremål för en dylik, hvilken både han och flere med honom misstänkte vara anstiftad af Gyllenstierna, som man väl visste icke uraktlåta att hämnas, när han kunde det.

Efter ett adelns plenum den 13 September påträffade grefve Gustaf Adam Banér (Dulle Banér) en papperslapp, som blifvit inkastad genom ett fönster och på hvilket fans skrifvet, att en förnäm herre skulle hafva sagt, att det ej blefve godt förr än konungen komme ur riket. Banér lemnade papperslappen till landtmarskalken, som genast begaf sig med densamma upp till konungen, hvilken dock fäste föga vigt dervid. Då hittades följande dagen vid tröskeln till preseståndets församlingsrum ett till ståndet stäldt bref, som upplästes af Terserus och fans innehålla ungefär detsamma som den hos adeln funna papperslappen, men med tillägg att de förgripliga orden voro yttrade af en bland konungens förmyndare, samt att två af rikets råd hade hört och kunde bevittna hvad som blifvit sagdt. Saken väckte nu ett stort uppseende. Adeln och preseståndet förenade sig att sända ett utskott, som till konungen högtidligen aflemnade de funna skrifvelserna och tillika försäkrade honom om ståndens orubbliga trohet och tillgifvenhet. Bland allmänheten hördes äfven häftigt knot, och man fordrade, att hvar och en af riksråden skulle tillhållas att på ed omtala hvad han i frågan hade sig bekant, på det den nedrige konunga-förrädaren måtte blifva upptäckt och straffad. Äfven konungen började nu taga saken mera allvarsamt och lät genom De la Gardie anmäla den i rådet. När det skedde, utfor kanslern i de bittraste förebråelser både mot den, som fält de anförda orden, och mot dem, som hört och icke angifvit en så nedrig plan, kallande dem, »hvilka de ock voro, skälmar och förrädare». Häri instämde hela rådet och begärde noggrann undersökning.

Tidigt följande morgon gingo Clas Rålamb och Knut Kurck upp till konungen och bådo honom förlåta, att de icke genast yppat hvad de hört rikskanslern yttra. Nu kunde de omöjligen längre förtiga det, för att icke ådraga sig förebråelsen att vara skälmar, den kanslern sjelf uttalat mot hvar och en som hört, men icke yppat det om konungen fälda yttrandet. Kanslern hade nemligen i deras närvaro sagt: »Denne konung är en förfärlig menniska. Så länge han regerar, skall man icke erfara annat än ondt». Att de hört detta af De la Gardies egen mun, kunde de med ed bekräfta, i fall konungen önskade, att målet skulle upptagas och lagligen beifras. Konungen åhörde lugnt denna angifvelse, hvilken han sjelf meddelade De la Gardie, och denne anmälde den genast i rådet, der han tillkännagaf, att han ämnade begära den strängaste lagliga undersökning, hvarefter han steg upp och aflägsnade sig.

Den länge närda oviljan mot De la Gardie gaf sig nu luft å alla håll. Det var han, som för franska mutor störtat riket i det förderfliga kriget; hans vacklande åtgärder, som förorsakat missödena under detta; det var han, som lockat konungen från sina lagliga rådgifvare till enskilda sängkammarråd; det var nu slutligen också De la Gardie, som velat skaffa konungen ur riket, kanske ur lifvet, genom att öfvertala honom att gifva sig ut i det vådliga pomerska kriget, o. s. v,

De la Gardie, å sin sida, medgaf, att han önskat, det konungen måtta åtaga sig ledningen af tyska kriget; men detta var också det enda sanna af allt hvad man nu tillvitade honom. Det vore ju den största orimlighet, att han i Rålambs och Kurcks närvaro, hvilka han länge vetat vara sina hätskaste fiender, kunnat yttra något sådant, som de påstodo sig hafva hört. Dessutom vore det väl bekant, att han hade rådet emot sig och att hans enda stöd vore konungens person, huru vore det väl då rimligt, att han sjelf skulle vilja undanrödja den, han ensamt hade att lita sig till?

Hvad De la Gardie sålunda anförde till sitt försvar, ehuru i sig sjelft ganska talande, verkade dock föga hvarken hos konungens omgifning eller hos den större allmänheten, och hos denna var sinnesstämningen mot honom så uppretad, att hans lif sväfvade i fara och sjelf yttrade han sin fruktan att få dela bröderne de Witts öde. Äfven hos ständerna var han ej bättre anskrifven än hos allmänheten, och i första uppbrusningen begärde de hos konungen, att rikskanslern måtte tilltalas för högmålsbrott samt en särskild domstol tillsättas att bringa saken till afgörande ännu före riksdagens slut, hvilket under då rådande sinnesstämning kunde utfalla ganska olyckligt för De la Gardie. Den gamle, nu 73-årige riksdrotsen, ehuru han i allmänhet icke varit en af De la Gardies vänner, tyckte dock nu, att man gick alltför långt, och förestälde konungen, att man icke borde lemna ständerna frihet att i sin yrsel och bitterhet fara fram mot rikets högsta embetsmän. Menigheten vore »en oregerlig best», som, derest den finge lösa tyglar och blefve uppretad af oroliga hufvuden, kunde vända sitt raseri mot

sjelfva konungen. Dessa föreställningar förfelade ej sin verkan. Äfven De la Gardies fiender ville ej drifva saken till det yttersta, utan önskade endast göra ett slut på hans inflytande, och konungen var sjelf öfvertygad, att De la Gardie ej kunnat mot honom hysa den onda afsigt, hvarför han beskyldes. Han befalte derföre, att intet åtal för högförräderi skulle få ega rum; men emellertid fortfor tvisten mellan De la Gardie och de båda angifvarne alltid med samma bitterhet. Förgäfves sökte konungen förlika dem i det han högtidligt förklarade, att Rålamb och Kurck icke velat mot De la Gardie framkasta någon ärerörig beskyllning, och att han sjelf var fullt öfvertygad om De la Gardies oskuld — ingendera lät sig härmed nöja, och ända till frampå våren 1676 fortsattes rättegången inför Svea hofrätt, till dess konungen befalte dess nedläggande.

De la Gardies anseende och inflytande voro emellertid, och denna gång för alltid, brutna och anläggningen mot honom hade sålunda fullständigt lyckats. Sjelf hade han dertill varit mest vållande genom sitt föregående öfvermod, sin tillfällighetspolitik, som mera afsåg hans egna eller Sveriges tillfälliga fördelar än följde några bestämda politiska grundsatser, sina sträfvanden att nedsätta rådets myndighet, för att sjelf få styra i en egenmäktig konungs namn, samt framför allt sin bristande ihärdighet och den slapphet som hos honom alltid röjde sig efter hvarje ansträngning. För öfrigt, om Johan Gyllenstierna, såsom temligen allmänt misstänktes, varit den egentlige anstiftaren af den anläggning, som närmast föranledde De la Gardies fall, så var denna visserligen en gengäld för De la Gardies föregående anläggning emot honom, men i sjelfva verket hade båda lika liten heder af sina tillställningar. Bedröfligt är ock, att en i öfrigt så förtjenstfull man som Clas Rålamb kunnat nedlåta sig att utföra en roll i detta intrigspel och taga sin andel i det lumpna beteende, som i allmänhet röjde sig hos rådspersonalen under denna frågas behandling. Den värdigaste hållningen hade onekligen den 20-årige konungen, som visade ojemförligt mera lugn, oveld och högsinthet än hans i statsmannavärf grånade rådgifvare, hvilka af partiilska endast alltför mycket förleddes att åsidosätta så väl klokhetens som hederns och rättvisans fordringar. Man kan ock ej förtänka konungen, att han härefter hyste ännu mindre förtroende för sina riksråd än hittills, och det var också icke De la Gardies motparti inom rådet, utan helt andra, som skördade frukterna af detta motpartis anläggning.

Under det rådet varit på sådant sätt sysselsatt, hade ständernas begäran om utredning af hvad som blifvit gjordt för beredande af tillgångar till krigets utförande blifvit obesvarad. De afläto derföre till rådet en påminnelse, och derpå följde visserligen ett svar; men det var kort och undvikande, hänvisande endast till förmyndareregeringens berättelse om sin förvaltning och försäkrade, att allt vore väl betänkt. Härmed läto dock ej ständerna sig nöja, utan beslöto upprepa sin framställning och denna gång vända sig till konungen sjelf. De öfver-

lemnade den 18 September till konungen en ny skrifvelse, i hvilken yttrades, att rådet icke besvarat deras begäran om underrättelse rörande befintliga medel till krigets utförande, hvarföre de nu anhöllo, att konungen måtte uppdraga åt några af ständerna att »efterse medlens förvaltning» och jemföra den med 1662 års stat och med rådets arbete 1668.

Konungen gaf genast ett muntligt svar å ständernas framställning. Öfver medlen till kriget skulle rådet sig förklara, men i afseende å räkenskapen för drätselverkets förvaltning under minderårigheten begärde konungen att ständerna ville utse några ibland sig, hvilka kunde närmare öfverse detta, så väl som lagen och kyrkoordningen. När sedermera ärendet föredrogs i rådet, rådde der mycken bestörtning; men slutet på dess öfverläggning i ämnet blef en anmälan af rådet hos konungen, att det tillstyrkte ständernas förslag och sjelf begärde en undersökning om förvaltningen under minderårigheten. Redan samma dag meddelade ock konungen sitt beslut, att ständerna egde verkställa denna undersökning och sjelfva välja så många af sina medlemmar, som de ansågo tjenligt, för att granska förmyndareförvaltningen.

Närmaste följden häraf var, att 14 riksråd — Sten Bielke, Gustaf Banér, Erik Fleming, Axel Sparre, Gustaf Soop, Knut och Gustaf Kurck, Gustaf Posse, Clas Rålamb, Göran Gyllenstierna, Johan Gabriel Stenbock, Johan Gyllenstierna, Thord Bonde och Edmund Gripenhjelm — den 23 September ingåfvo till ständerna en skrift, hvari de försäkrade, att de alltid bestridt det fransyska förbundet och förordat 1662 års statsreglering, hvilken skrift trycktes, spriddes kring hela landet och flerstädes väckte oro. Det var ett försök att undandraga sig den räfst, som väntade embetsbröderne, men försöket misslyckades och bidrog icke att höja deras anseende, som på detta sätt sökte urskulda sig.

Under tiden hade borgarståndet uppsatt en skrift, med erinran om reduktionens uteblifna verkställande och om de många donationer af kronogods, som egt rum under förmyndarestyrelsen. Preseståndet instämde häri, och Terserus framträdde nu åter såsom hufvudman för genomdrifvande af hvad han 25 år förut vid 1650 års riksdag så ifrigt yrkat. De tre ofrälse stånde afläto en gemensam skrifvelse i ämnet och dessutom inlemnades till konungen en särskild böneskrift af allmogens fullmäktige, i hvilken yttrades, att de nu snart allesamman voro dragne under adeln, »så att», heter det vidare, »eders kongl. maj:t, som likväl af urminnes tid egt allmogen till stöd, nu har ingen att lita sig till, utan så väl eders maj:ts makt som rikets styrka och frihet försvagas». Slutligen förenade sig ständerna om en anhållan, att reduktionen efter 1655 års beslut måtte fortgå »utan den ringaste tidspillan och efter dess rätta innehåll, utan att tillåta någon annan uttydning, än sjelfva orden förmå, jemväl utan anseende till hvem det kunde träffa eller angå, så väl i Sverige som dess tillhöriga landskap», hvilken anhållan infördes i riksdagsbeslutet, som är dateradt den 25 September. Det begynte med beviljande af en kröningsgärd, hvarefter anmäldes att ständerna förordnat vissa män att genomgå lagen och

kyrkoordningen, så att verket vid nästa riksdag måtte med allas samtycke kunna gillas och antagas, öfverlemnande åt kongl. maj:t att gifva de sålunda utsedde en instruktion, enligt hvilken de skulle sig emellan fördela arbetet. I anseende till det krig, hvari riket fans inveckladt, beviljades för året 1676 »en stark utskrifning», så att hvar femtonde af frälset, så väl inom som utom rå och rör, samt hvar tionde af skatte- och kronohemman skulle utskrifvas till krigstjenst. Dessutom åtogo sig ständerna en utskrifning för 1677 att utgå efter gårdatalet, såsom vid 1672 års riksdag var beviljadt. Till krigets utförande beviljades af *adeln* hvar tionde penning af all den ränta, som dess allodial- och böstarfvingegods då afkastade, äfvensom af fruktbara kapital, kompanier, skeppsparter o. s. v., samt halfva räntan af Norrköpingsbeslutsgods och af mottagna penningegåfvor; af *presterskapet* på landet hvar tionde tunna af den »kyrkoherbergsspanmål», de hade i lön, och tre tunnor för hvarje 64 hemman inom deras församlingar, samt af kyrkoherdarne i städerna tre tunnor af den till deras underhåll anslagna kronotionde eller penningeränta, med frihet att få lösa spanmålen med penningar efter kronans värdering; af *borgerskapet* en krigshjelp med 50 procents förhöjning öfver den vid 1655 års riksdag samtyckta, hvarifrån ingen i städerna boende, som ej tillhörde adeln eller preste-ståndet, finge undantagas.

Riksdagens resultat hade sålunda varit ganska vigtiga. Ständerna hade, begagnande söndringen inom rådet och dettas betydligt försvagade myndighet, för första gången af detsamma utkräft en ansvarighet, som sedermera under frihetstiden blef regel, och vid denna riksdag hade också för första gången rådsprotokollen blifvit öfverlemnade till ständerna att genomgås i deras sekreta utskott. Deputerade, sex för adeln, tre af presterskapet och sex af borgerskapet, hade blifvit utsedde att granska förmyndarestyrelsens förvaltning. Ständerna hade äfven tillsatt dem, som skulle öfverse lagen och kyrkoordningen, och slutligen hade en starkare utskrifning och större krigsgärder blifvit beviljade än sedan lång tid tillbaka samt allvarliga påminnelser om reduktionens verkställande aflåtna.

Tre dagar efter riksdagens afslutande skedde, den 28 September, konungens kröning i Upsala domkyrka, hvarefter hyllningen med stor prakt försiggick å slottsborggården. De större länens innehafvare knäböjde för konungen och öfverlemnade till honom länsbanéren, hvilka konungen återlemnade, sedan han gifvit sin hand att kyssa. Vid dessa högtidligheter visade sig riksråden för första gången i sin nya praktfulla embetsdrägt, karmosinröda sammetstalarer med hermelinsbräm, och sålunda blef deras embetsdrägt ståtligare vid samma tid, som deras embetes anseende sjunkit. Vid kröningståget hade hästen stegrat sig under rikskanslern, så att han fallit af och släppt riksäplet ur handen samt äfven något skadat sig. Han följde dock med till kyrkan och deltog i högtidligheten, till dess han aflagt sin embetsed,

men nödgades sedermera af smärtan efter fallet lemna kyrkan, hvarefter hans embetsåtgärder öfvertogos, betydelsefullt nog, af hans närmaste man inom kansliet — riksrådet Johan Gyllenstierna.

Danska kriget 1675.

Underhandlingarna med Danmark, hvilka svenska regeringen under de föregående åren skött temligen likgiltigt, hade, sedan Danmark i Juli 1674 ingått förbund med kejsaren, Spanien och Holland, blifvit från svenska sidan med mera intresse omfattade, emedan det nu för Sverige blef af yttersta vigt att om möjligt söka afhålla Danmark från hvarje steg, som kunde förorsaka ett fredsbrott mellan båda rikena. I sådan afsigt skickades, mot slutet af året 1674, *Nils Brahe* såsom utomordentligt sändebud till danska hofvet, med offentligt uppdrag att söka bringa till stånd ett förbund mellan Sverige och Danmark, samt tillika med ett hemligt att hos konung Christian V anhålla om hans systers, prinsessan Ulrika Eleonoras hand för Sveriges konung. Det dröjde icke särdeles länge innan det visade sig, att något förbund ej kunde tillvägabringas; men nu erhöll Brahe befallning att, oberoende af ett sådant, framföra sin konungs frieri — ett sista försök att förmå Danmark åtminstone till neutralitet. För Christian V kom detta anbud högst olägligt, emedan han redan beslutat sig för krig mot Sverige. Det var för honom icke svårt att upptäcka svenska regeringens afsigt med detta anbud just nu, och han insåg tillika hvilket ogynsamt intryck en dylik förbindelse skulle göra på hans nuvarande bundsförvandter, hvilka alla stodo i ett spändt förhållande till svenska regeringen i samma mån som denna slutit sig till Frankrike; men, å andra sidan, hade ett afslag varit att utsätta sig för en fara, hvilken Christian V ännu ej ansåg sig ega tillräcklig styrka att afvärja, och då dessutom så väl hans moder, enkedrottningen, som Griffenfeld rådde honom att samtycka, skedde det formligen den 7 Juni 1675.

Den mot Sverige fiendtlige kurfursten af Brandenburg vann emellertid allt större inflytande hos Christian V, som, sedan Sverige invecklat sig i ett krig inom Tyskland, ansåg tillfället vara inne att från Sverige återtaga hvad Carl Gustaf eröfrat från Danmark och möjligen ännu mera. För att försäkra sig om trygghet inom sina egna stater, innan han började krig mot Sverige, reste konungen i Juni 1675 till Rendsburg, att med hertigen af Holstein-Gottorp underhandla om neutralitet, och när i detsamma underrättelse ingick om svenskarnes nederlag vid Fehrbellin, ansåg sig Christian ej längre behöfva iakttaga något undseende med hertigen, utan tvang honom att, genom ett fördrag af den 30 Juni, åt konungen öfverlemna sitt krigsfolk samt sina fästningar Tönningen och Stapelholm, hvilka raserades, hvarefter danska hären förlades i Holstein och konungen reste till Köpenhamn att foga anstalt om flottans utlöpande.

Den 27 Aug. afgick från Köpenhamn den danska flottan om 22 skepp under befäl af den norske sjöhjelten Kort Adeler, som utmärkt sig i venetiansk tjenst, och under den sedermera ännu mera berömde danske amiralen Nils Juel, hvarjemte holländske amiralen Binches förde befäl öfver 8 holländska skepp, som förenat sig med danska flottan. Denna kryssade under September månad mellan Skåne och Rügen, för att hindra svenska flottan att föra undsättningar till Tyskland, och i början af September gick en dansk eskader under amiral Rothstein till Göteborg för att gifva akt på dervarande svenska krigsfartyg; men höststormarne nödgade så väl flottan som eskadern att redan i början af Oktober återvända till Köpenhamn, der Adeler kort derefter afled.

Under tiden hade Christian V, i stället att, såsom ursprungligen varit hans afsigt och såsom Griffenfeld äfven ifrigt tillrådde, genast öfvergå till Skåne, låtit af kurfursten öfvertala sig att först vända sina vapen mot Sveriges tyska besittningar. Hans krigsförklaring utfärdades den 2 September, och vi hafva i det föregående omtalat den andel danska hären tagit i kriget mot den svenska inom Tyskland. För Sverige var det emellertid onekligen en lycka, att danska kriget började i Tyskland i stället för i Skåne, der man då var på intet sätt rustad för ett kraftigt försvar.

Under tiden hade i Sverige efter riksdagens slut försvarsanstalterna börjat, under den unge konungens egen ledning, bedrifvas med ojemförligt mera ifver och kraft än förut. Den plan, som nu uppgjordes för krigets förande, gick ut på att örlogsflottan, som före den holländskas ankomst ansågs den danska öfverlägsen, skulle med fotfolk, lifsmedel och hvarjehanda krigsförråd afgå till Pomern och Wismar, för att proviantera fästningarna och förstärka deras besättningar, hvarefter den skulle inlöpa i sundet och lägga sig utanför Köpenhamn, för att blokera danska flottan, hindra den holländska att inlöpa i Östersjön samt uppbringa fiendernas handelsfartyg. För att tvinga danskarne att draga sin krigsmakt ur Tyskland, skulle derefter riksmarsken med sitt rytteri och en del fotfolk hemtas öfver till Seland och der förena sina stridskrafter med dem, hvilka konungen ämnade från Skåne ditsända. På samma gång skulle Gabriel Oxenstierna föra en eskader från Göteborg till mynningarna af Elbe och Weser. Sjelf ville konungen vid vestra gränsen möta ett hotande anfall från Norge, och, sedan detta var tillbakaslaget, inbryta i Norge. Emellertid befalte konungen generalen Ascheberg skynda till Bohus läns försvar med alla trupper, som i hast kunde hopsamlas, och flera regementen sattes i rörelse för att understödja honom. Skansarne i skärgården förbättrades, qvarstad lades på alla holländska fartyg i svenska hamnar och all dansk egendom i Skåne konfiskerades. Fältmarskalken Gustaf Banér kallades till konungen för att gifva honom råd i afseende å krigets utförande. Rustningar bedrefvos i alla delar af riket och en större här samlades i Skåne, der generalen Fabian von Fersen, som nu befordrades till fältmarskalk, blef generalguvernör efter Banér.

Intet af den vidt omfattade krigsplanen kom dock till verkställighet. Dess utförande berodde väsentligast af flottans skyndsamma utrustning och öfverlägsenhet öfver den fiendtliga. Denna utrustning gick emellertid ytterst trögt. Flottan hade under femton års tid icke varit begagnad, och så väl Wrangel som Gustaf Otto Stenbock, hvilka under denna tid varit riksamiraler, hade visat föga nit och drift i utöfningen af sitt vigtiga embete. Detta föredöme hade äfven inverkat på de dem underordnade befälhafvarne, hvilka lågo i ständiga tvister med hvarandra, i stället att kraftigt förena sina bemödanden att skyndsamt bringa flottan i stridfärdigt skick. Lindsköld, som nu i hög grad hade konungens förtroende, skickades till Dalarön att påskynda utrustningen, och i början af September inberättades att allt var färdigt. Hinder inträffade likväl snart åter, och den 7 September afiät konungen till riksamiralen en ganska allvarlig skrifvelse, hvari det hette: »Det går oss till sinnes, att på edra mångfaldiga löften om vår flottas skyndsamma utlöpande ännu ingen effekt följer, hvaraf alla våra planer mot fienden sättas tillbaka. Vi hålla det både för oss och hela nationen nesligt, om vi icke skulle våga oss ut emot de 20 fiendtliga skepp, som sägas vara i sjön, fast vi icke kunna komma starkare åstad än med lika många. Alltså är *vår sista resolution*, att I utan ringaste tidspillan, med 27 skepp eller så många som möjligt, i Guds namn begifven eder till sjös, kommande emellertid de andra, som de hinna efter, att till eder stöta. Vi förvänta nu af eder häremot *ingen invändning*, utan vilje oss i öfvermorgon till Dalarön begifva, till att se hvem den siste lär vara denna vår nådiga vilja att efterlefva». Flottan hindrades emellertid af vidriga vindar att utlöpa, ehuru nya stränga påminnelser från konungen icke uteblefvo, och först den 9 Oktober kom den länge efterlängtade underrättelsen, att flottan gick för förlig vind ut i öppna sjön.

Den utgjordes af 24 linieskepp och 10 kronans samt 24 bevärade köpmansfregatter och briggar, eller tillsammans 58 krigsfartyg, förande 2,184 kanoner, bemannade med 2,981 soldater och 7,181 båtsmän samt fördelade i 4 eskadrar, af hvilka den första kommenderades af riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock* och under honom af amiralerna *Bergenstierna* och *Clerck*, den andra af riksrådet och amiralen *Nils Brahe*, den tredje af riksrådet och amiralen *Clas Stjernsköld* samt den fjerde af amiralen *Clas Uggla*. Flottan hade emellertid icke hunnit längre än till Carlsöarna, då riksamiralen mot aftonen den 10 Oktober gaf befallning att gå till ankars, emedan några skepp kommit efter den öfriga flottan. Förgäfves uppmanade honom Bergenstierna att fortsätta seglingen, medan vinden ännu var god — riksamiralen stod fast vid sin föresats, och närmaste följden var, att vid ankringen i den föga lämpliga ankarplatsen lade skeppet Jupiter om 68 och fregatten Postiljon om 22 kanoner om bord med hvarandra, så att båda blefvo för en längre tid obrukbara. Dagen derpå skulle flottan gå till segels, men genom en felaktighet vid ankarets uppvindande blef sjelfva chefs-

skeppet fördröjdt och, innan det blef klart, hade vinden kastat om, hvarefter amiral Uggla, som redan var till segels med sin eskader, fick signal att vända om och ankra med den öfriga flottan. Motvinden fortfor ända till den 16 på natten, då en svår storm uppstod, under hvilken två fregatter drefvo i land och gingo förlorade samt åtskilliga af de öfriga fartygen ledo några mindre skador, och då tillika sjuklighet började visa sig bland trupperna, samt proviant och friskt vatten begynte tryta, sammankallade Stenbock amiraler och skeppsbefälhafvare till ett krigsråd, hvars flertal ansåg att flottan borde sättas i säkerhet. Den 18 Oktober gaf riksamiralen befallning att flottan skulle vända tillbaka mot norden, ehuru Bergenstierna, Uggla, Clerck och flere andre af de mera erfarne sjöofficerarne förestälde honom att man ännu kunde vänta åtminstone några dagar, och redan den 19 var flottan åter vid Elfsnabben, mellan Landsort och Dalarön, efter endast tio dagars bortovaro.

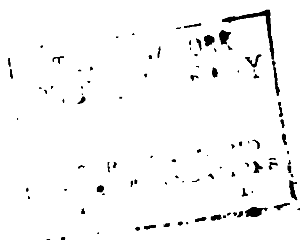
Att flottan, vid hvilken så stora förhoppningar varit fästade, så hastigt återvände utan att hafva uträttat det minsta, väckte öfverallt inom Sverige den lifligaste harm och allramest hos konungen, hvilken förordnade en »kommissorialrätt» att undersöka förhållandet. Af denna rätt blef riksamiralen, för hvad han under utöfningen af sitt befäl låtit komma sig till last, förklarad »oförmögen att riksamirals-embetet vidare bekläda» och dömd att ersätta kronans förlust vid denna fruktlösa utrustning med 209,344 daler silfvermynt, hvilken summa konungen dock af gunst och nåd nedsatte till 100,000 daler s. m., emedan han insåg att Stenbock felat mera af okunnighet och öfverdrifven försigtighet än af feghet, och att hvad man egentligen kunde lägga honom till last var, att han icke följt sina mera erfarne underbefälhafvares råd.

De nu infallande höststormarne, jemte tilltagande sjuklighet bland manskapet, gjorde det omöjligt för flottan att åter löpa ut, och med detsamma var all möjlighet förbi att under det löpande året sända någon undsättning till de så hårdt ansatta svenska härarna i Tyskland, så väl som att företaga något anfall mot Seland. Ställningen blef nu alltmera bekymmersam, och den erfarenhet, konungen under den sista tiden haft af sina högste embetsmäns tillgöranden, hade ingifvit honom sådant misstroende, att han härefter litade endast på sig sjelf och tog styrelsen i egen hand. Också när konungen lemnade Stockholm för att vaka öfver försvaret af Bohus län, som hotades af ett anfall från Norge, tillät han ingen af riksråden att följa sig, skref icke en gång till rikskanslern och inskränkte sin rådkammare till de sekreterare, som åtföljde honom, bland hvilka Lindsköld hade hans mesta förtroende. Detta förhållande fortfor och utbildades ytterligare under kriget samt innebar redan en inträdd förändring i regeringssättet.

Sedan försöket att medelst flottan undsätta Sveriges tyska besittningar misslyckats, skickade konungen riksrådet *Bengt Oxenstierna* till Holland, för att genom erbjudandet af ett nytt handelsfördrag söka blidka holländarne och skilja deras flotta från den danska, hvarefter

RUTGER VON ASCHEBERG.

den svenska borde kunna afhålla kriget från Skåne och möjligen undsätta Pomern. Tillika satte konungen alla krafter i rörelse för att anskaffa krigsfolk, penningar och spanmål samt vidtog derjemte de kraftigaste åtgärder mot den oordning och slapphet, han fann rådande i alla delar af förvaltningen. Fortifikationsväsendet tog han under sin egen omedelbara ledning och rådgjorde derom med generalqvartermästaren *Erik Dahlberg*. Räntmästaren måste för honom personligen göra reda för orsakerna till penningebristen. För att påskynda statsregleringen skickades Lindsköld till Stockholm, med befallning att »icke lemna kammarkollegium någon ro» samt att med hvarje post underrätta konungen huru det led med arbetet. Tillika bemyndigades ständernas stora kommission att vid behof anlita kollegiernas hjelp, och reduktionskommissionen anbefaldes vidtaga skyndsamma åtgärder äfven med godsen i Ingermanland. För att afhjelpa oordningarna inom amiralitetet var en kommissorialrätt tillsatt, bestående af åtskilliga riksråd, några medlemmar af adeln utom rådet samt ofrälse embetsmän, med riksskattmästaren *Sten Bielke* till ordförande. Kommissarier förordnades äfven att undersöka landthärens tillstånd, och fältmarskalken Marderfelt, generalerne Wrangel och Stahl samt öfverste Wangelin hemkallades för att stå till svars för sitt förhållande under kriget. Fem riksråd och åtta officerare förordnades att föra ransakningen.

Den 18 Oktober afreste konungen från Stockholm till vestra gränsen, som hotades af danske ståthållaren i Norge *Ulrik Fredrik Gyldenlöwe*, hvilken med 6,000 man stod i närheten af Fredrikshall. Redan på eftersommaren hade generalen *Rutger von Ascheberg* fått befallning att upprätta magasin i Göteborg, Marstrand och Venersborg samt samla några regementen till gränsens skyddande. I medlet af Augusti afgick Ascheberg med 2,700 man och intog vid Svarteborg ett befästadt läger. Till en början föreföllo dock inga andra fiendtligheter, än att från hvardera sidan en ströfkår sändes in på det fiendtliga området; men i Oktober gick Gyldenlöwe på en flottbro öfver Svinesund och framryckte till Strömstad, der han slog läger samt, för att tvinga Ascheberg att lemna sin ställning vid Svarteborg, utsände 6 galerer och 28 skärbåtar, med 1,000 man om bord, under öfverste Krogs befäl, att genom skären kringgå Ascheberg och befästa det fasta passet vid Qvistrum. Ascheberg blef emellertid underrättad om Krogs annalkande, och då han genast anade afsigten dermed, drog han sjelf till Qvistrum, och just som Krog börjat landstiga, blef han med stor förlust tillbakaslagen samt tvungen att vända om.

Under tiden hade konungen den 30 Oktober anländt till Jönköping, der större delen af de trupper, som voro afsedda att användas vid infallet i Norge, skulle samlas under generallöjtnanten, landshöfdingen i Jönköpings län *Hans Georg Mörners* befäl. Här möttes konungen af underrättelsen, att Gyldenlöwe redan inbrutit i Bohus län och att Ascheberg måst draga sig tillbaka till Qvistrum. I första ifvern ville han nu med allenast lifregementet till häst och gardet till

fot, de enda trupper, som ännu voro samlade, gå löst emot fienden, och det var med mycken svårighet Mörner och Dahlberg kunde afhålla honom från detta förtviflade beslut. Dahlberg skyndade till gränsen för att närmare efterhöra förhållandet, och konungen följde efter samt var den 4 November i Venersborg. Här erfor han genom Dahlbergs rapporter, att ställningen var bättre, än han väntat, och den förbättrades ytterligare, då Gyldenlöwe lät af ryktet om Carl XI:s ankomst till Venersborg i spetsen för en stark här förleda sig att den 8 November i tysthet bryta upp från sitt läger vid Strömstad och gå tillbaka öfver Svinesund, hvarvid Ascheberg sände en del af sitt rytteri efter honom och nedgjorde eller tillfångatog de norrmän, som stannat efter på svenska sidan af sundet.

Carl XI:s tillämnade infall i Norge måste emellertid uppskjutas, i anseende till den för krigsrörelser olämpliga årstiden, hvarföre konungen den 7 November reste till Göteborg för att taga dess fästningsverk i ögonsigte och föranstalta dervarande eskaders utrustande. Här infann sig äfven riksrådet *Lorens Creutz*, som lemnade konungen närmare uppgifter om stora flottans tillstånd och föreslog åtgärder för dess utrustande, hvilket värf nu anförtroddes honom. Den 24 November återkom konungen till Venersborg, der han möttes af fältmarskalken *Gustaf Banér*, som näst honom skulle föra befälet öfver den här, hvilken, så snart vintern gjort vägarna farbara, skulle inbryta i Norge. Med förberedande åtgärder för detta krigsföretag tillbragtes återstoden af året. Magasinen fyldes, fästningsverken vid Göteborg, Marstrand, Bohus och Venersborg sattes i stånd och trupperna inqvarterades i Bohus län och Vestergötland. Äfven åt försvaret af Skåne egnades åtskilliga omsorger, och den nye generalguvernören *Fabian von Fersen*, som den 8 December infann sig i Venersborg, erhöll noggranna föreskrifter i afseende å det landskaps försvar, hvars styresman han blifvit. Tillika afgick befallning, att en afdelning af flottan skulle under amiral *Ugglas* befäl löpa ut för att undsätta det hårdt ansatta Wismar, och genom Creutz's och Lindskölds outtröttliga bemödanden lyckades man verkligen att till slut den 27 December genom fyra mils is från Dalarön såga ut i öppna sjön 13 linieskepp; men i detsamma kom underrättelse, att Wismar gifvit sig den 13 December, och då vände Uggla om.

Under det konungen dröjde i Venersborg, ifrigt sysselsatt med sina anfalls- och försvarsanstalter, inlopp det ena olycksbudet efter det andra — först förlusten af Wollgast, så af hela Pomern, med undantag allenast af Stralsund och Rügen, så af den ena efter den andra bland de fasta orterna i Bremen och Verden, slutligen af Wismar, och sjelfva julaftonen underrättades han om en annan slags förlust, den af hans förre lärare Gripenhjelm, som aflidit den 15 December. »Vid dessa onda tidender», berättar hans hofpredikant och biktfader Spegel, som under hela denna tid var hos honom närvarande, »kunde man hos konungen icke märka någon fruktan och blödighet, icke heller att

han sökte med öfverdåd och vällust slå sorgerna ifrån sig, såsom några furstar pläga, utan han tillbragte julen i stillhet och andakt, och derjemte under träget arbete för rikets bästa.

Danska kriget 1676.

När det händelserika året 1676 ingick, var en stor plan uppgjord att från alla sidor anfalla Sverige. Kurfursten af Brandenburg skulle, understödd af en österrikisk här, bemäktiga sig det återstående af Pomern, de öfrige tyske furstarne, som förklarat Sverige krig, fullända eröfringen af Bremen och Verden, Gyldenlöwe från Norge infalla i Bohus län; en afdelning af den stora danska och holländska flottan stänga Göteborgs hamn, en annan eröfra Rügen och Gotland samt drifva den svenska flottan tillbaka till Stockholm och derefter föra danska hufvudstyrkan från Seland öfver sundet att eröfra Skåne, Halland och Bleking, och slutligen hoppades man äfven kunna förmå ryske czaren att infalla i Lifland och Estland. Danska utliggare skickades i mängd till de från Danmark tagna landskapen att locka deras invånare till affall från svenska kronan, och flerstädes, äfven i Jemtland och på Gotland, lyssnade man villigt till deras lockande förespeglingar.

Men Carl XI var å sin sida icke heller overksam och uppgjorde äfven åtskilliga anfallsplaner. Anfallet mot Norge skulle fullföljas, och flottan, sedan den till Pomern öfverfört knektar och spanmål, skulle derifrån föra rytteri till ett anfall mot danska öarna, hvartill konungen skulle från Skåne medverka.

Början af året tillbragte konungen i Venersborg med fortsatta förberedelser till infallet i Norge. I slutet af Januari sändes *Dahlberg* till Vermland, hvarest generallöjtnanten *Otto Vilhelm von Fersen* och öfverste *Gyllenspets* förde befälet öfver en mindre styrka, med hvilken Dahlberg skulle göra ett infall i Norge för att draga fiendens uppmärksamhet från den egentliga anfallspunkten samt undersöka trakten kring Glommen och Kongsvinger. Uppdraget blef lyckligt och skickligt utfördt. Jemte Fersen och 250 ryttare öfverskred Dahlberg gränsen den 26 Januari, uppnådde den 27 Kongsvinger, som afritades, och återvände följande dagen till Venersborg. Den fortfarande blida väderleken, som hindrade de särskilda vattendragen att tillfrysa, jemte underrättelsen om starka danska truppsamlingar å Seland, hvilket bådade ett infall i Skåne, förmådde emellertid konungen att för andra gången frånträda det afsedda infallet i Norge och i stället draga de samlade trupperna söder ut. Mot slutet af Februari sändes Dahlberg till Skåne, för att anordna härens qvarter och förplägning samt undersöka kustens beskaffenhet, hvarjemte generalguvernören Fabian von Fersen fick befallning att låta sammankalla landskapets ständer för att erhålla medel till krigsfolket underhåll. Sjelf afreste konungen den 29 Februari från Venersborg till Stockholm, för att anskaffa medel till krigets förande

och påskynda flottans utrustande, af hvilken krigets utgång väsentligen berodde. Det var ock af största vigt, att flottan utlopp så tidigt som möjligt, innan den danska hunne ytterligare förstärkas med holländska krigsskepp. En mindre eskader skulle tillika under viceamiral Sjöblads befäl vid första öppet vatten afgå från Göteborg till mynningen af Elben för att undsätta Stade, den enda bremiska ort svenskarne ännu hade i behåll.

Sedan konungen den 8 Mars ankommit till Stockholm, fick allt der ett nytt utseende. Konungen var outtröttlig i rådkammaren, der stränga befallningar icke sparades. Fältmarskalken *Gustaf Banér* sattes nu i spetsen för krigskollegium och *Lorens Creutz* fortfor att med nit och drift sörja för flottans utrustande, under det han tillika upptäckte och afhjelpte en mängd missbruk inom amiralitetet. Den 1 April ankom fältmarskalken *Helmfelt* från England efter en mycket äfventyrlig hemfärd och fick högsta befälet öfver trupperna i Skåne näst under konungen. Penningar och förråd anskaffades nu under konungens kraftiga medverkan, och frivilliga bidrag började äfven inflyta, hvarvid Stockholms borgerskap utmärkte sig genom en gåfva af 73,000 daler kopparmynt till flottans utrustning och 14,000 daler till folkets inqvarterande.

Genom Lorens Creutz's och amiralen Clas Ugglas nitiska bemödanden blef svenska flottan färdig att utlöpa redan den 29 April. Den var en bland de största, som någonsin lemnat svensk hamn, samt utgjordes af 25 linieskepp, 9 fregatter, 8 briggar, 6 brandskepp och 13 beväpnade köpmansskepp, eller tillsammans 61 örlogsfartyg, bestyckade med 2,196 kanoner, bemannade med 11,980 man och fördelade i fyra eskadrar, af hvilka den första kommenderades af riksrådet *Lorens Creutz*, som tillika fått öfverbefälet öfver hela flottan, samt under honom af amirallöjtnanterna *Björnram* och *Hans Clerck*, den andra af amiralen *Clas Uggla*, den tredje af amiralen *Johan Bär* och den fjerde af amiralen *Bergenstjerna*. Det dröjde likväl ända till den 19 Maj innan den kom ur skärgården, och under tiden hade icke så litet blifvit uträttadt af den danska flottan.

Redan den 11 April hade en eskader af 13 större och smärre krigsfartyg under *Nils Juels* befäl afgått från Köpenhamn och den 16 försökt en landstigning på Rügen, hvilken dock blifvit tillbakaslagen, hvarefter Juel seglat till Gotland och den 29 April vid Klintehamn landsatt 2,000 man. Guvernören *Gabriel Oxenstierna* och kommendanten i Visby, öfverste *Schultz*, försökte i början med de 600 man som utgjorde hela deras styrka, att hindra landstigningen, men måst snart draga sig tillbaka till Visby, dit öboerne, som voro danskarn tillgifne, forslade den landstigna styrkan. Staden Visby öppnade genas den 30 April sina portar för fienden, men Schultz försvarade sig slottet till den 1 Maj, då han, sedan danska flottan börjat beskjut detsamma, kapitulerade mot fritt aftåg, hvarefter öboerne svuro konun Christian trohetsed och ön förblef i danskt våld ända till krigets slu

Juel låg för motvind stilla vid Visby ända till den 11 Maj, då han, vid underrättelsen att den vida öfverlägsna svenska flottan nalkades, arbetade sig ut och styrde nedåt Bornholm, der han förenade sig med amiral Rothsteins eskader, hvarefter hans styrka uppgick till 25 krigsfartyg, med hvilka han kryssade mellan Bornholm och Skåne, i afvaktan på svenska flottans ankomst. Denna blef ock synlig på morgonen den 25 Maj, men vidriga vindar hindrade flottorna att komma i träffning förr än kl. 9 på aftonen, och då kunde svenska flottan, som genom felaktiga signaler råkat i oordning, oaktadt sin öfverlägsenhet icke tillfoga den danska någon synnerlig skada. Följande morgon fortsattes striden, men äfven nu var svenska flottan så spridd, att den ej kunde utföra något kraftigare anfall mot den fiendtliga, hvilken dock höll undan och sökte skydd bakom Falsterbo ref. Carl XI hade från kyrktornet i Ystad med spänd uppmärksamhet åsett striden och reste, sedan kanonaden upphört, den 27 Maj till Trelleborg, dit flottan under föregående dagen hunnit och der den nu fick befallning att ofördröjligen åter anfalla den fiendtliga; men både Creutz och Uggla funno det allt för vådligt att angripa fienden bakom grunden vid Falsterbo. Creutz anförde svåra klagomål mot flera af de högre befälhafvarne, att de ej tillräckligt understödt honom och deltagit i striden så kraftigt som varit möjligt. Amiralerne Bär och Boije förklarades ock sin tjenst förlustige; men den gamle amiralen Hans Clerck, som utmärkt sig under striden, yttrade i sitt vittnesmål, att många blifvit inför konungen allt för hårdt anklagade, och att öfverbefälhafvaren, riksrådet Creutz, icke sällan varit »nog hetsig och envis, frågat ingen om något, gjort nästan allt efter eget behag och aktat hvarken skyldig eller oskyldig, utan skurit dem alla öfver en kam». I sjelfva verket var Creutz fullkomligt främmande för sjötjensten, hvaråt han aldrig egnat sig förr än han fick öfverbefälet öfver hela flottan. Han hade visat stor kraft och förmåga vid flottans utrustning, likasom förut i flera civila värf, men var på intet sätt lämplig att föra flottan i striden, der han lät allt för mycket hänföra sig af sin egen oförskräckthet och allt för litet förstod att gifva sammanhållning åt flottans rörelser. Sjelf var han dock fullt öfvertygad, att befälhafvarne å alla fartyg, som ej tagit verksam del i striden, voro skälmar och förrädare. »Jag skall se dem hänga i Stockholms galge», utropade han, »och jag skulle sjelf hugga hufvudet af dem, om jag hade dem här.» Till sina hemmavarande skref han ock: »Att jag i sådan fara och bland sådana skälmar kommit undan med lifvet, derför har jag säkert att tacka de trogna förböner, som för mig blifvit uppsända af eder och af de fattiga enkor jag i Stockholm underhållit.» Ett sådant förhållande mellan öfverbefälhafvaren och de honom underordnade kunde dock ej annat än verka mindre fördelaktigt på det hela.

Medan svenska flottan låg utanför Trelleborg, hade en holländsk under *Cornelius van Tromp* förenat sig med den danska, hvarefter denna förenade flotta, öfver hvilken Tromp nu fick högsta befälet,

utgjordes af 25 linieskepp, 10 fregatter, 5 brännare och 17 mindre krigsfartyg med tillsammans 1,728 kanoner, och således ännu icke var fullt jemnstark med den svenska. Carl XI stod derföre fast vid sin befallning, att denna skulle anfalla den fiendtliga, men medgaf likväl, på amiral Ugglas föreställning, att, flottan finge åter gå upp under småländska kusten, för att i händelse striden utfölle olyckligt, hafva en tillflykt i svenska skären och, derest man segrade, kunna återtaga Gotland, innan ny förstärkning hunne till danska flottan ankomma från Holland.

Tidigt på morgonen den 30 Maj gick svenska flottan åter till segels, då den fiendtliga äfven lemnade sin ankarsättning och följde efter. Den 1 Juni, klockan 8 på morgonen, fingo båda flottorna hvarandra i sigte vid Ölands södra udde, hvilken den svenska, i saknad af skickliga styrmän, icke vågade komma närmare än på 1 1/2 mils afstånd, hvarföre åtskilliga fiendtliga fartyg gingo emellan svenska flottan och Öland. Klockan 11 förmiddagen började Tromps amiralskepp elden, för att betäcka en brännare, som nalkades det svenska chefsskeppet Stora Kronan, hvilket, för att afvärja en så farlig fiende, öppnade 8 af undra lagets styckeportar, och började beskjuta brännaren, utan att dock göra den synnerlig skada, emedan afståndet var för stort och sjön för hög.

Vid denna tid hade flera af fiendens skepp blifvit efter, och Uggla ansåg derföre tillfället böra begagnas att afskära en del af den fiendtliga flottan och sätta den mellan två eldar. Han lät afskjuta ett skott såsom signal att få vända, hvilket Creutz icke allenast genast medgaf, utan gjorde äfven med detsamma signal åt hela flottan att vända. Sjelf ville han ock vända på stället, oaktadt flere förestälde honom nödvändigheten att först minska segel, emedan en tvär vändning med den fart skeppet hade eljest kunde blifva ganska vådlig; men inga föreställningar hjelpte, svenska amiralskeppet borde vara det första att vända mot fienden, och vändningen skulle derföre ske genast. Den utfördes också, men, innan seglen blifvit ombrassade, kom en häftig by, som gaf skeppet en så svår krängning, att vattnet forsade in genom de under föregående kanonaden öppnade undra lagets styckeportar, hvilka ännu icke blifvit stängda. Nu sjönk skeppet, så att endast styrbordssidan blef öfver vattnet och, till råga på olyckan, kom med detsamma elden lös samt spridde sig snart till krutkammaren, och så flög Stora Kronan, det ståtligaste skeppet i hela svenska flottan, med 126 kanoner och 820 mans besättning, i luften. Endast tre officerare och 38 af manskapet blefvo räddade, Creutz sjelf och alla öfriga af befälet och bemanningen funno sin graf i vågorna.

Uggla tog nu befälet, men blef snart omringad af fiendtliga skepp och alla de vidt spridda svenska skeppens försök att undsätta honom voro förgäfves. Fienden hade hållit sin styrka bättre tillsammans, och Ugglas amiralskepp Svärdet om 86 kanoner, omringadt af fiendtliga skepp, förlorade alla masterna; men dess eld var derföre icke minskad,

och då Tromp, som var Uggla närmast, uppmanade honom att stryka, svarade han muntert: »När såg man någonsin en uggla fångas på ljusa dagen!» Tromp, Juel och Rothstein, som alla lagt om bord med det svenska amiralskeppet, gjorde sig nu färdiga att äntra det, då i detsamma en brännare i full låga hakade sig fast dervid. De fiendtlige amiralerne ville befalla brännarekaptenen att falla undan, och man förestälde Uggla att försvaret redan var tillräckligt för både hans egen och flaggans ära; men han svarade, att han icke ville lemna ett så kapitalt skepp, med så stora stycken i fiendens händer, eller gifva sig fången, utan fäkta som en ärlig man. Lika förgäfves föreslog man honom att rädda sig på storluckan, sedan skeppet kommit i brand. Han stannade qvar till dess alla, som kunde, lemnat det brinnande skeppet och till dess han sett svenska flaggan brinna, men ej strykas. Då först kastade han sig i sjön och sökte sin räddning på ett rundhult, men fann döden i vågorna, likasom de flesta af den 650 man starka besättningen, af hvilken endast 4 officerare och 46 af gemenskapen bergades af fienden.

Denne hade nu hunnit samla sig, och ett svenskt skepp, Neptunus om 44 kanoner, samt två briggar hade blifvit tagna, hvarefter den öfriga flottan sökte sin räddning i flykten samt kom äfven till Dalarön utan annan förlust än af en brigg, som ytterligare togs af fienden; men i sjelfva Dalarö hamn sjönk skeppet Äplet om 80 kanoner i följd af dess befälhafvares, kapten Haas' vårdslöshet. Han stäldes väl sedermera inför krigsrätt, men blef icke straffad, »emedan», såsom det yttrades vid omröstningen, »han intet bättre kunnat göra, än han lärt; men den, som satt honom till kapten, den skulle man tilltala, och han borde betala konungens skepp». Haas hade nemligen varit källarmästare i Stockholm, då han genom vänners bemödanden blef kapten vid flottan, utan att ega ringaste kännedom om sjömannayrket!

Under och efter den olyckliga sjöstriden den 1 Juni hade emellertid svenska flottan förlorat ett skepp om 126, ett om 86, ett om 80 och ett om 44 kanoner, samt tre briggar, och härefter hade den fiendtliga flottan väldet i Östersjön. Den kryssade ock några veckor utanför Landsort och Dalarön, för att hindra svenska flottan att åter löpa ut, gjorde så några landstigningar i Småland endast för plundring, samt återvände i medlet af Juni till sundet, för att öfverföra danska trupper till Skåne.

Under dessa tilldragelser i Östersjön hade viceamiralen *Sjöblad* afgått med tre krigsskepp och sex transportfartyg, förande 2,500 man, jemte betydliga förråd lifsmedel för att undsätta det belägrade Stade. För storm och motvind nödgades han dock återvända, utan att hafva kunnat fullgöra sitt uppdrag, men hade dock under seglingen lyckats göra 16 priser. Kort efter hans återkomst gjorde en dansk eskader under amiral *Marcus Rothstein* ett försök att genom brännare förstöra de svenska krigsfartygen vid Göteborg; men detta lyckades ej bättre än att ett danskt krigsskepp om 50 kanoner kom på grund och togs

af svenska slupar samt brändes, sedan fångarne blifvit förda i land. Detta var likväl i det närmaste den enda framgång svenska flottan haft under det olyckliga sjökriget 1676.

Vi skola nu taga i betraktande, huruvida kriget till lands under tiden varit mera lofvande för de svenska vapnen.

Då flottans snara utlöpande med säkerhet kunde motses, hade konungen den 20 April begifvit sig från Stockholm öfver Kungsör till Venersborg, der han inträffat den 29. Då allt befans lugnt vid vestra gränsen, tog han med sig generallöjtnanten *Otto Wilhelm von Fersen* från Vermland, der öfverste *Gyllenspets* med endast några hundra ryttare qvarlemnades, samt general *Rutger von Ascheberg* från Bohus län och Vestergötland, till hvilka landskaps försvar generallöjtnanten *Hans Mörner* och generalmajor *Sperling* med 1,400 man, jemte besättningarna i de fasta orterna, fingo qvarblifva. Sedermera fortsatte konungen sin resa öfver Göteborg och Halmstad till Karup, beså̊g derefter landstigningspunkterna vid kusten samt fästningsverken vid Helsingborg, Lanskrona och Malmö, hvarifrån han, vid underrättelsen att svenska flottan närmade sig de skånska farvattnen, skyndade till Ystad, der han den 26 Maj åsåg striden mellan flottorna. I Malmö mottog han den 7 Juli den sorgliga underrättelsen om svenska flottans olycka vid Öland, hvars följder ej voro svåra att förutse. Fienden var nu herrskare i sjön, och med detsamma måste all tanke öfvergifvas på att kunna flytta kriget i fiendens land, likasom äfven på de ännu återstående tyska besittningarnas undsättande. Fienden kunde ock nu när som helst landsätta sin på Seland samlade här i Skåne samt för öfrigt hota hvilken punkt som helst på Sveriges långsträckta kuster och förstöra all vår handel. Tanken på allt detta och på alla de många motgångar, som så tätt följt på hvarandra, föll öfverväldigande öfver den unge konungen, som tycktes liksom förstenad och förföll i en dysterhet, hvarur icke ens fiendens anryckande förmådde väcka honom.

Det vigtigaste för ögonblicket var att bereda sig att möta fienden, sedan han verkstält landstigningen i Skåne. De stridskrafter, hvilka Carl XI vid denna tid kunde föra i öppna fältet, öfverstego icke 7,000 man, hvaraf ungefär halfva antalet var rytteri och halfva antalet fotfolk. Dessutom låg i Malmö en besättning af 1,800 man under generalguvernören *Fabian von Fersen;* i Landskrona 1,600 man under öfverste *Lindenberg;* i Christianstad 800 man under öfverste *Wulfklo* och i Helsingborg 250 man under öfverstelöjtnant *Hästesko.* Närmast under konungen fördes befälet af fältmarskalken *Helmfelt.*

På Seland stodo vid samma tid omkring 22,000 man danska trupper, af hvilka 16,000 voro samlade i ett stort läger vid Lyngby och ämnade att öfverföras till Skåne. Den 21 Juni uppbröto de till grannskapet af Helsingör, der den afdelning af danska flottan, som under amiralerne Marcus och Jens Rothsteins befäl skulle skydda härens öfverförande, var samlad, jemte omkring 500 transportfartyg. För att skingra svenskarnes uppmärksamhet och förvilla dem om rätta land-

stigningspunkten, lät konung Christian återstoden af flottan under Tromps befäl afgå till Skånes södra kust, der Tromp den 27 Juni visade sig utanför Ystad, som försvarades af endast 200 dragoner. Staden besköts från den fiendtliga flottan, hvilken tillika landsatte 2,000 man, som började intränga på stadsgatorna, då i detsamma Otto Wilhelm von Fersen och generalmajor Wittenberg ankommo med 1,500 ryttare och sökte drifva fienden tillbaka; men denne hade redan skydd af husen, så att svenskarne efter modigt fäktande nödgades, sedan de förlorat 150 man döde och sårade, mot aftonen draga sig tillbaka till Christianstad och lemna Ystad i danskarnes händer, hvarefter Tromp med sin flotta vände om till Köpenhamn.

Den 28 Juni sammandrogs vid Malmö återstoden af svenska hären samt tågade derifrån till Christianstad, dit man ankom den 2 Juli och der Fersens och Wittenbergs trupper förenade sig med svenska hufvudstyrkan. Denna inqvarterades i byarna på andra sidan Helgeån och qvarlåg der under tre veckor. Tåget dit hade skett med en brådska, som mycket liknade en flykt, och af ansträngningarna hade en stor del af hären insjuknat, så att Helmfelt vid framkomsten till Cristianstad trodde sig hafva knappast 4,000 man tjenstbara. »Jag har aldrig sett en sådan förvirring och brådska, som vid detta återtåg», skref Feuquières, som under hela tiden åtföljt konungen, den 3 Juli till Ludvig XIV. »Soldaterne voro missnöjde och begärde att blifva förde mot fienden eller åtminstone att åter få syn på honom; officerarne knotade och generalerne högre än de andre. Man såg konungen ofta rida från de främsta lederna till de eftersta, utan att tala med någon, utan att mottaga sina generalers råd, utan att meddela någon hvad han ämnade företaga. Hvad orsaken kan vara skall väl snart visa sig: emellertid är det anledning antaga att, om det icke är barnslighet, det är någonting ännu värre, som kunde komma honom att på ett eller annat sätt förlora sin krona. Alla föra på tungan tillgifvenhet för konungen, men i hjertat råda öfverallt harm och missnöje. Häri synas alla vara enige, men eljest är oenigheten sådan, att den visar sig i de minsta byar, ja, i kompanierna inom hären, der hvar och en har sitt parti. Om denna söndring blifver rådande, synes förlusten af alla Sveriges under århundraden gjorda eröfringar vara säker. Det berättas, att Danmark för en vecka sedan ingått ett fördrag med ryske czaren att anfalla Lifland, och om konungen skulle dö af mödor och sorg, som väl vore möjligt, kunde derpå lätt följa rikets förderf, så vida det icke faller under konungen af Danmark».

Från flera andra håll klagades äfven att konung Carl, hufvudpersonen i denna mörka skildring, blifvit för hvarje dag allt otillgängligare. Försänkt i det djupaste svårmod, iakttog han en envis tystnad och gaf inga befallningar. Ställningen var ock i sjelfva verket nu nästan förtviflad. Svenska hufvudstyrkan, högst 7,000 man, låg så spridd, att fienden lätt kunde när som helst falla in midt i dess qvarter, hvilka blott betäcktes af en å, som på flera ställen kunde öfvervadas.

En till antalet dubbelt så stark fiendtlig här var i anryckande, och inom den svenska hindrades hvarje sammanhållning, hvarje enhet i rörelserna af konungens sinnesförfattning och den söndring, som var rådande inom det högre befälet i öfrigt. Från Bohus län och Vestergötland hade ock underrättelser ingått, som bidrogo att ytterligare nedslå sinnena.

Den 8 Juni hade *Gyldenlöwe* å nyo från Norge med 6,000 man infallit i Bohus län och framträngt till Qvistrum, hvarifrån *Hans Mörner* måste, i följd af sin alltför stora underlägsenhet, den 16 draga sig till Venersborg, der den svenska styrkan lägrade sig bakom Carlsgraf, med staden till höger. Bron öfver Carlsgraf var skyddad af en mindre broskans, och en större försvarade de nyligen med stor kostnad anlagda broarna öfver Göta elfs grenar, vid dess utflöde ur Venern. Uddevalla hade emellertid den 17 Juni fallit i fiendens händer, och den 24 uppbröt Gyldenlöwe derifrån samt kom den 25 till svenska härens ställning vid Carlsgraf, hvilken den ännu samma dag tvangs att öfvergifva samt att icke allenast öfvergå till flodens östra strand, utan äfven utrymma broskansarna och uppbränna de dyrbara broarna. Följande dagen inryckte norrmännen i Venersborg och tvungo öfverste Lillie, som med 200 man blifvit qvarlemnad i slottet, att aftåga, hvarefter Gyldenlöwe i Venersborg inlade 400 man, hvilka sedermera på båtar oroade kusterna af Venern. Sjelf drog han med sin hufvudstyrka söder ut, gick vid Hjertum öfver elfven och inföll i Vestergötland, hvars vestra del strafflöst härjades och brandskattades, emedan der icke funnos andra trupper än 4 kompanier af adelsfanan och några i hast uppbådade bönder, ty Mörner hade med sin styrka dragit sig till Göteborg. Dit följde äfven Gyldenlöwe och lät i början af Juli inneslúta staden från landsidan. Äfven till Hisingen öfvergingo norrmännen, och vid samma tid inträffade amiral *Marcus Rothstein* med en dansk eskader af 6 linieskepp, instängde den från sitt fruktlösa försök att undsätta Stade återkomna svenska eskadern under *Sjöblad* samt började blokera staden från sjösidan. Dess besättning utgjordes vid denna tid af 1,500 man, hvilka Mörner ditfört af der förut förlagda 4 kompanier under kommendanten öfverste Stegman, samt af borgerskapets 8 kompanier, hvilken styrka svårligen skulle kunnat under någon längre tid försvara staden. Till dess lycka upphörde dock snart dess blokad åt sjösidan, emedan Rothstein, vid underrättelsen att sex större svenska krigsskepp nalkades från England, af hvilka han fruktade att sjelf blifva instängd, seglade tillbaka till Öresund. Sjöblad följde efter honom och var nu någon tid rådande i Kattegat. De sex svenska skeppen från England inlupo ock lyckligt med sina förråd af krigsredskap och lifsmedel, hvarefter äfven stadens blokad från landsidan upphörde att vara oroande.

För att afvärja den fara, som sålunda hotade äfven de gamla svenska landskapen, sammankallade konungen ständerna till landskapsmöten, emedan tiden ej medgaf att samla en allmän riksdag. Hvad i

synnerhet för dem skulle framställas var det tvingande behofvet af nytt manskap, särdeles rytteri, och af lifsmedel för fästningarna. Vidare befalte konungen, att en ledamot af rådet skulle begifva sig till hvarje landskap för att leda dess försvar. Så åtog sig *rikskanslern* befälet i Vestergötland, *riksdrotsen*, biträdd af *Pontus De la Gardie*, i Småland, *Bengt Horn* i Östergötland. Från Finland skulle 4 regementen öfverföras. Riksrådet *Johan Gyllenstierna* fick särskild befallning att tillse verkställigheten af konungens befallningar, och kort derefter kallade konungen honom till sig samt befalte på samma gång *Göran Gyllenstierna* och *Lars Fleming* att biträda riksskattmästaren.

Under tiden hade danskarne börjat mer och mer utbreda sig i Skåne. Den 28 Juni hade danska hufvudstyrkan, bestående af 10 regementen rytteri och 4 regemanten fotfolk eller tillsammans omkring 16,000 man, blifvit i Helsingör inskeppad å transportflottan, den 29 öfverskreds sundet och samma dag på e. m. började landstigningen mellan Rå fiskeläge och Helsingborg, hvarmed fortsattes hela följande dagen. Öfverbefälet fördes af konung *Christian V* och näst honom af hertig *Johan Adolf af Ploen*, en duglig och erfaren härförare. Den 1 Juli sändes generallöjtnant Rosencrantz med några regementen fotfolk mot Helsingborg, hvars kommendant, öfverstelöjtnant Hästesko, genast utrymde staden och drog sig tillkaka till slottet, hvilket efter några dagars beskjutning gaf sig den 4 Juli. En besättning af 400 danskar inlades i slottet, hvarefter danska hären drog vidare till Landskrona och intog staden redan den 10, men slottets belägring varade nära en månad, under hvilken tid danska partier utsändes åt flera håll för att samla förnödenheter från landskapet. Påbud utfärdades, att i alla kyrkor skulle bedjas för konungen af Danmark, att lifsmedel skulle föras till danska lägret, att allmogen skulle gripa till vapen för danskarne, samt att adeln skulle infinna sig och jemte de öfriga ständerna hylla konung Christian. Dessa uppmaningar voro ock ej utan verkan, emedan skånska befolkningen ännu till större delen var sin förra öfverhet tillgifven. I synnerhet visade sig bönderne nitiska, förde lifsmedel till danskarne, underrättade dessa om svenskarnes rörelser samt började redan det öfverrumplingskrig mot smärre svenska afdelningar och foror, hvilket sedermera erhöll allt större omfattning och fått namn af snapphanekriget.

När nu allmogen började visa sig allt mera fiendtlig och underrättelse kom, att Tromp åter gått ut med flottan för att verkställa en landstigning i svenskarnes rygg, samt danska rytteriafdelningar begynte blifva synliga vid de svenska förposterna, förmådde Helmfelt ändtligen konungen till ytterligare återtåg, ehuru han högst ogerna gaf sitt bifall härtill. Den 23 Juli sammandrogs hären vid Fjelkesta och tågade österut genom Sölvesborg till Asarum vid Carlshamn, der den lägrade sig den 25 och stannade tills vidare. Då underrättelse hit anlände, att norrmännen under Gyldenlöwe inbrutit i Vestergötland, beslöt konungen, i samråd med Helmfelt, att med hela hären gå norrut genom

Småland, för att drifva fienden ur Vestergötland; men sedan det blifvit inberättadt, att de danske ryttare, som varit synliga i närheten af Christianstad, icke, såsom man antagit, varit danska hufvudstyrkans förtrupp, utan endast en särskild trupp af 1,500 man, som under danske generalmajoren Sandbergs befäl framryckt för att observera svenska hären, och att denna styrka nu låg illa bevakad kring Härlöf på andra sidan Christianstad, beslöt konungen att försöka öfverrumpla densamma. Han lät fotfolket och artilleriet under generallöjtnant Schultz den 31 Juli bryta upp till Vexiö, men gick sjelf, åtföljd af Helmfelt och Ascheberg, med 3,600 man ryttare och dragoner samt 10 lätta kanoner, samma dag tillbaka mot Christianstad. När han så marscherat hela dagen och en del af natten samt var nära Christianstad, möttes han af den ledsamma underrättelsen, att kommendanten, öfverste Wulfklo, vid fiendens annalkande upprifvit den s. k. långa bron öfver Helgeån, vester om staden, hvarföre en lång omväg måste tagas för att öfvergå ån vid Torsebro. På morgonen den 1 Augusti kommo svenskarne till bron, som försvarades af ett kompani danskar, hvilka efter en kort fäktning drefvos undan. Det var första gången konungen var i elden, och redan här gaf han flera bevis på personligt mod. Några fångna danska ryttare uppgåfvo, att Sandberg redan samma natt gifvit sig undan och ej kunde upphinnas, hvarföre både Helmfelt och Ascheberg rådde konungen afstå från företaget och vända om, hvilket han äfven, ehuru mycket motvilligt, gjorde. Sedermera visade det sig dock, att fångarnes uppgift varit oriktig, och generalerne fingo nu uppbära ganska skarpa förebråelser för det de hindrat konungen att utföra sin första krigsbragd. Han återkom den 4 Augusti till Carlshamn, hvarifrån han den 7 uppbröt till Vexiö, dit han anlände den 9 och dit Schultz med fotfolket hunnit redan den 5.

Under vägen hade underrättelse kommit, att Gyldenlöwe dragit sig söderut för att belägra Göteborg; att generalmajor Dunkam blifvit från danska hufvudstyrkan afsänd med 4,000 man till Halland för att intaga detta landskap, samt att konung Christian, sedan Landskrona slott blifvit intaget, med sin hufvudstyrka närmade sig Christianstad. I Vexiö rådplägades derföre mellan konungen, Helmfelt, Ascheberg, Dahlberg och Johan Gyllenstierna om hvad under sådana förhållanden var att göra. Fienden hade delat sin styrka i två olika delar, af hvilka den ena var svenska hufvudstyrkan underlägsen och således med mesta utsigt till framgång kunde anfallas, hvartill dessutom fans ett ytterligare skäl deri, att, om Dunkams trupper finge förena sig med Gyldenlöwes. så blefve äfven denna här öfverlägsen den svenska, hvaremot denna var öfverlägsen hvar för sig af dessa fiendtliga stridskrafter och således möjligen kunde öfverväldiga dem, den ena efter den andra, medan den danska hufvudstyrkan var sysselsatt utanför Christianstad. Denna plan omfattades också lifligt af konungen, som länge varit förbittrad öfver det ständiga återtåget och ifrigt längtade efter att komma i stric

med fienden. Tåget åt Halland blef sålunda beslutadt och genast satt i verket.

Danske generalmajoren *Dunkam* hade, sedan Landskrona slott gifvit sig den 2 Augusti, blifvit, med 3,000 man, 14 kanoner och 3 mörsare, sänd till Halmstad, för att, sedan han under vägen dragit till sig öfverste Trops regemente, belägra denna stad, till hvilken han ankom den 12 Augusti, då han öfvergick Nissaån och började belägringsarbetena. Följande dagen erhöll Carl XI underrättelse härom och beslöt genast skynda till stadens undsättning; men då det var ännu vigtigare att kunna öfverrumpla och förstöra Dunkams styrka, togs en omväg för att afskära hans återtåg till Skåne. Den 16 fick Dunkam dock af konung Christian, som var väl betjenad af sina spejare, underrättelse om svenska härens antågande och befallning att draga sig tillbaka till Laholm. Genast samma eftermiddag drog han ock sitt folk från belägringsverken och gick tillbaka öfver Nissaån, men i följd af ett häftigt regn, som gjorde vägarna ofarbara, kom han ej längre än till Fyllebro, då han på förmiddagen den 17 Augusti stötte på svenskarnes förtrupp, anförd af Ascheberg, som genast lät underrätta Helmfelt, att danska hären gick öfver Fyllebro och ställde sig i slagordning. Helmfelt sände strax tre sqvadroner att understödja förtruppen, men konungen, hänförd af sin ifver att ändtligen få utföra sin öfverrumplingsplan, följde skyndsamt efter med hela sitt rytteri, först i traf och sedan i galopp, lemnande både fotfolk och kanoner långt bakom sig. Tåget gick, då man nalkades fienden, öfver sluttningen af ett berg, nedanför hvilket man hade på ena sidan ett kärr och på den andra en by, med flera trädgårdar, omgifna af stenmurar. Mellanrummet var så smalt, att rytteriet måste anrycka sqvadronsvis, och när man kom ut på det mera öppna fältet, fick man se fienden på föga afstånd, uppställd i slagordning, med högra flygeln utsträckt i dalen och den venstra till en del dold bakom en höjd. Den tufviga bergskulle, på hvilken svenskarne anryckte, var, liksom marken i allmänhet, högst besvärlig för rytteri, så att många hästar i första linien stupade och öfverredos af de öfriga. Helmfelt lät större delen af rytteriet breda ut sig gent emot fiendens venstra flygel, emedan han fruktade, att denna var starkare, än som syntes, samt ställde några sqvadroner på svenskarnes venstra flygel, lemnande rum för fotfolket, som skulle intaga centern. I denna ställning afbidades fotfolkets ankomst, och till lycka för de väntande gjorde fienden under tiden intet försök att anfalla. Ändtligen, efter halfannan timmes förlopp, kom fotfolket, och så snart svenskarnes slagordning nu blifvit fullständig, gafs tecken till anfall. I stark fart ilade rytteriet mot fienden, uthärdade dess salva, aflossade sina karbiner och trängde sedermera fram med sabeln i handen. Högra flygelns första linie, nedstormande från höjden och äfven till antalet fienden öfverlägsen, kastade allt öfverända och, medan den ordnade sig att gå öfver Fylleån, lät konungen äfven andra linien rycka fram, hvarefter Helmfelt gaf befallning åt hela svenska hären att öfvergå ån. Sven-

skarnes svagare venstra flygel utstod härvid en hård strid. Dess båda linier blefvo genombrutna af 400 fiendtliga dragoner, som banade sig väg ända till trossen. Fotfolket gick likväl oupphörligt framåt i god ordning, under ständig eld, och efter en timmes fäktning var slaget afgjordt. Dunkam, som dragit sig tillbaka öfver bron och der sökte göra motstånd, gaf sig fången, sedan svenska högra flygeln vadat öfver ån och omringat honom. Af hela danska styrkan, som uppgick till omkring 3,500 man, undkommo endast 300. Nära tusen man hade fallit eller blifvit sårade, de öfrige togos till fånga, och 34 fanor, 11 standarer samt fiendens hela tross blefvo de segrande svenskarnes byte. Dessas förlust uppgafs, sannolikt allt för lågt, till endast 50 man.

Så slutade *slaget vid Halmstad*. Det var Carl XI:s första seger, och hans så länge af ständiga motgångar fördystrade sinne ljusnade åter. »Vi hugne oss deröfver, att Guds godhet hafver velat återvända med de många oss till dato skickade olyckor och göra en begynnelse att gifva våra vapen framgång och seger, hvars kontinuation vi nu i vår rättfärdiga sak emot denne orättfärdige fienden förvänte och bedje», skref han dagen efter slaget. Han visade ock genom betydande förläningar sin tacksamhet mot Helmfelt och Ascheberg, som verksammast bidragit till segern. Bland rytteriet hade lifregementet, framför hvilket konungen vanligtvis haft sin plats, och bland fotfolket gardet varit värst utsatta. Lifregementets unge, kort förut från franska krigen hemkomne öfverste *Nils Bielke* hade utbedt sig att med regementet få strida »på franska viset», d. v. s. med värjan i hand och icke lossa ett skott, och på det sättet kastade han, i spetsen för det framstörtande regementet, fienden undan. Fotgardet under sin öfverste *Christofer Gyllenstierna* hade fått mot sig två danska regementen, mot hvilka det lossade icke mindre än 15 salvor och hvilka det slutligen, sedan bådas öfverstar stupat, tvang att sträcka gevär. Dock hade äfven gardet lidit mycket och dess öfverste blifvit sårad.

Emellertid hade, genom denna svenskarnes seger, den danska styrkan under Dunkam icke allenast blifvit hindrad att förena sig med Gyldenlöwes, utan äfven blifvit nedgjord eller tillfångatagen, samt kriget i Vestergötland och Bohus län äfven fått en lyckligare vändning, sedan dervarande stridskrafter nu kunde mera uteslutande vändas mot Gyldenlöwe och hans norrmän.

I Vestergötland, hade vid norrmännens inryckande, stor förvirring varit rådande. Allmogen hade blifvit uppmanad att gå man ur huset för att möta fienden; men då rikskanslern kom med folket från sitt grefskap till den utsatta mötesplatsen, fans ingen annan, hvarföre han lät sina karlar vända hem igen. Någon tid derefter kom landshöfdingen i Skaraborgs län Gabriel Kurck med 6,000 uppbådade vestgötabönder och några kompanier af adelsfanan tågande mot fienden; men snart upplöste sig bondeskaran och skyndade hem, hvar till sitt. Äfven adelsfanan gjorde fienden lika liten skada. Två kompanier deraf drogo sig undan ända till Sköfde och två andra läto taga sig till fånga. Några

trupper och bondehopar, som samlat sig på Hunneberg, blefvo af en dansk trupp angripna och skingrade, hvarefter intet försvar mera återstod i landskapet och ej heller någon ordning utefter hela gränsen af Vermland, Dal och Vestergötland. Landet uppmanades till hörsamhet mot konungen af Danmark och hotades i annat fall med död och brand. Nedslagenheten var allmän, och i några härad började man redan hylla danske konnngen.

Det var derföre en lycka för dessa landskap, att Gyldenlöwe vid denna tid fick befallning att draga till Göteborg, hvarigenom rådrum erhölls för ordningens återställande och försvarets ordnande. Sedan Vestergötlands ständer å ett landskapsmöte i Mariestad åtagit sig betydande bidrag till landets försvar, lyckades *rikskanslern* i början af Augusti samla en styrka af 600 soldater och omkring 6,000 bönder, med hvilka han dref norrmännens ströfpartier ur Vestergötland och tvang fienden att draga sig till östra sidan af Göta elf. Den 15 föreföll vid Köpings bro en fäktning, som aflopp fördelaktigt för svenskarne, kort derefter utrymdes Hisingen af norrmännen, och den 8 September uppbröt Gyldenlöwe från Göteborg samt började i stället belägra Bohus fästning, hvilken dock modigt försvarades, till dess De la Gardie närmade sig, då Gyldenlöwe upphäfde belägringen och drog sig tillbaka till Venersborg, hvilket han utrymde och uppbrände den 20 September samt återvände derefter till Norge.

Ännu var dock ställningen ganska oroande. Rådet, fortfarande söndradt inom sig och nu genom konungens frånvaro beröfvadt den återstod af myndighet han låtit det behålla, visade sig liknöjdt. Flottan kunde icke åter utlöpa. Allmogen var missnöjd och orolig. Det, hvaraf allt hufvudsakligen berodde och hvarå uppmärksamheten också var framför allt riktad, var utgången af krigshändelserna i södra Sverige och den förr eller senare inträffande sammanstötningen mellan båda konungarne.

Svenska hären, som sammanemält till 3,500 ryttare och 1,800 man fotfolk, uppbröt den 20 Augusti sedan konungen försett Halmstad med lifsmedel och ammunition samt förstärkt dess besättning till 1,400 man, öfver hvilka generalmajor *Sperling* fick befälet. Längre norrut vid Syllinge intogs en stark ställning, som skyddades dels af Viska-ån och dels af en mängd befästningar, hvilka Dahlberg lät uppföra. Den ansågs ointaglig, men när man kunde lemna den för att åter uppträda mot fienden, berodde af de väntade förstärkningarnas ankomst, och dermed dröjde länge. Finnarne uppehöllos af motvind, en del af det öfriga fotfolket skulle tåga ända från Norrland, och de utskrifningar, som af landskapsmötena blifvit beviljade för att fylla regementets led, samlade sig helt långsamt. Snapphanekriget var nu i full fart så inom Bohus län som i Skåne och Bleking. Hela Bohus län hade affallit, Vestergötland och Dalsland voro utarmade, i Småland hade allmogen redan flera gånger blifvit uppbådad till krigstjenst, dalkarlar och vermländningar voro nästan ständigt under vapen, i Norr-

land utgick hvar tredje man af allmogen. I skärgården hölls vakt och byggdes skansar, på alla håll tågade krigsfolk genom landet, hvarvid allmogen icke sällan behandlades, som om det varit fiender i stället för landets försvarare. Jorden låg osådd i stora sträckor af Vestergötland. Äfven de inrikes slöjderna afstannade och handeln hämmades af fiendtliga kapare.

Till råga på allt detta rådde söndring och misstroende mellan konungen och rådet, mellan detta inbördes, mellan hög- och lågadeln, mellan adeln och de öfriga samhällsklasserna, samt missnöje hos alla. I Stockholm hade Dulle-Banér samlat borgerskapet, bland hvilka hördes oroligt tal mot öfverståthållaren Clas Rålamb, hvars vänner inom rådet der genomdrefvo en befallning att fängsla Banér och tvänne af borgarena samt att qvarhålla en del af trupperna, under föregifvande att de fruktade ett uppror i hufvudstaden. Bland Banérs papper fans en skrift från rikskanslern, som röjde, att han stod i hemlig förbindelse med franska sändebudet. Då denna upptäckt, som för öfrigt visst icke var oväntad, gaf ytterligare fart åt förbittringen mot De la Gardie, skref denne till dem, som omgåfvo konungen, de mest klagande bref. »Han ville nu, trött som han var, draga sig undan i en vrå. Fienderne måtte få mätta sig med hans blod, som de så länge sökt». Kort efteråt uppstod ock en annan oro i rådet, då biskopen i Linköping Terserus insände till riksrådet Knut Kurck ett nyss förut uppfångadt bref från Ludvig XIV till Feuquières, som innehöll åtskilligt om den svenske konungens planer att göra sig enväldig, men sedermera påstods vara understucket. Det väckte dock största uppseende och oro bland riksråden.

Mer och mer visade det sig emellertid huru väsentligt så väl rikets inre lugn som dess räddning ur kriget berodde af den tjuguårige konungen och hans krigslycka. Sjelf mötte han nu med manligt mod alla bekymmer, som hopade sig kring honom. Under det han brutit med hela den föregående förvaltningen, skilt riksmarsken, riksamiralen, rikskanslern och riksskattmästaren från de förvaltningsgrenar, hvilka de förestått, mer och mer nedsatt rådets betydenhet, tillsatt kommissioner att hålla räfst med förmyndarestyrelsen, med befälhafvarne vid hären i Pomern, med kommendanterne, som uppgifvit Wismar och Landskrona, med flottans befäl under det olyckliga sjökriget, med de motspänstige invånarne i Skåne, Bohus län och Jemtland, sökte han tillika lugna den inre jäsningen. Han skref till rådet, att han önskade Banérs sak uppskjuten till en lägligare och lugnare tid, och sökte i öfrigt på bästa sätt lugna sinnena, hvilket han väl insåg bäst kunna ske, om han snart blefve iståndsatt att åter uppträda med kraft och framgång mot fienden, hvarföre han ock gjorde allt för att påskynda de väntade förstärkningarna.

Konung Christian hade den 2 Augusti förmått öfverste Lindenberg att uppgifva Landskrona slott, hvartill Lindenberg skall låtit öfvertala sig af sin hustru och hvarför han sedermera, på Carl XI:s befallning,

ställdes för krigsrätt, dömdes till döden och sköts vid Ljungby den 31 December 1677. Sedan Christian V i den eröfrade staden inlagt en besättning af 1,000 man, uppbröt han derifrån den 6 Augusti 1676 och tågade till Christianstad, mot hvars fästningsverk danska hären gick till storms i gryningen den 15 Augusti. Efter två timmars fäktning var staden i danskarnes händer, sedan 500 man blifvit nedhuggne och de öfrige 300, jemte kommendanten öfverste Wulfklo, tagits till fånga. Tillika med staden, föllo 78 kanoner och en mängd andra krigsförnödenheter i danskarnes händer. En dansk besättning af 2,300 man inlades i Christianstad, under befäl af öfverste Lützow, som lät förbättra fästningsverken, iståndsätta den af Wulfklo upprifna långa bron öfver Helge-ån samt förse staden med tillräckliga lifsmedel. Danska hären, som nu genom Dunkams afsändning till Halland, en observations-kårs qvarlemnande vid Malmö samt de i Helsingborg, Landskrona och Christianstad inlagda besättningar sammansmält till omkring 8,000 man, stannade vid Christianstad till dess den erhöll förstärkning af 4 regementen (omkring 3,000 man), som dittills varit använda i Pomern, men efter Stades öfvergång kunnat sändas till Skåne. Efter denna förstärkning drog konung Christian upp till Halland för att hämnas Dunkams nederlag vid Halmstad samt sätta sig i besittning af denna stad. Då emellertid svenskarne uppbränt de flesta broarna, måste danskarne ända till mot slutet af Augusti månad stanna söder om Laga-ån, och först den 28 visade sig de första danska trupperna utanför Halmstad, der konung Christian slog läger, utan att likväl genast börja belägringen, emedan han befarade att under densamma blifva öfverfallen af svenska hären, hvars ringa styrka han ej kände. I medlet af September utryckte han med större delen af sitt rytteri till närheten af svenska lägret, men fann dess ställning alltför stark att våga ett anfall och återvände utan att hafva kunnat något uträtta, synnerligast som Gyldenlöwe, i stället att komma honom till mötes, redan den 8 September dragit sig tillbaka till Bohus.

Öfvertygad genom detta tåg, att svenskarne ej kunde lockas ur sitt läger ut på öppna fältet, stannade konung Christian ännu några veckor vid Halmstad, med hvars belägring han dock ej ville inlåta sig, och då det syntes föga troligt, att svenskarne detta år skulle företaga några ytterligare krigsrörelser, drog han med danska hufvudstyrkan i slutet af September söderut samt spridde sina trupper i qvarter kring Laholm, Engelholm och Helsingborg, hvarefter han sjelf, jemte sin yngre broder prins Georg och öfverbefälhafvaren hertigen af Ploen, den 5 Oktober återvände till Köpenhamn, samt den sistnämnde till sitt hertigdöme. Fälttåget ansågs allmänt slutadt för året.

Sådant var dock ej Carl XI:s mening. De så länge väntade förstärkningarna hade ändtligen börjat anlända, och konungen beslöt nu att i sin ordning gå anfallsvis till väga. Samtliga trupperna beordrades att den 19 Oktober förena sig vid Ljungby i Småland, der man beräknade att få 14,700 man samlade, hvilka öfver Markaryd skulle in-

falla i Skåne, öfverraska den fiendtliga hären i qvarteren samt spränga och skingra den. För företagets framgång voro likväl största tysthet, försigtighet, snabbhet och noggrannhet nödvändiga, och planen för de särskilda truppernas rörelser måste med stor skicklighet uppgöras, hvilket ock skedde af Dahlberg.

Den 19 Oktober mot aftonen inträffade de särskilda afdelningarna vid Ljungby. De utgjorde dock endast omkring 12,000 man, i stället att nära 15,000 voro påräknade, flera af manskapet hade nemligen under marscherna blifvit efter och regementena voro dessutom icke fulltaliga. Den 20 hölls en rastedag, men derefter fortsattes tåget till Traheryd, der vid strängt straff förbjöds att följande natt efter ankomsten till skånska gränsen upptända eld eller lossa skott, hvarigenom fiendens förposter kunde få kännedom om svenska härens anryckande. Dessa förposter lågo nemligen blott en half mil från Markaryd, dit svenska hären anlände den 23 Oktober. Furbudet iakttogs emellertid icke, utan danska förposterna blefvo af lossade skott oroade, hvarföre de skyndsamt drogo sig tillbaka och varskodde trupperna i närmaste qvarteren. Med öfverskridandet af skånska gränsen hade ock svenska hären inträdt i ett helt och hållet fiendtligt land. Bönderne hade förstört vägarne eller spärrat dem med förhuggningar samt upprifvit broarna och för det mesta med all sin flyttbara egendom flytt till skogarna, hvaraf svenska härens underhåll så väl som möjligheten för densamma att erhålla underrättelser om fienden i hög grad försvårades. De svenska trupperna kunde i följd af allt detta endast göra helt korta dagsmarscher och möjligheten att öfverrumpla fienden i dess qvarter var med detsamma försvunnen.

I sjelfva verket hade man ock å danska sidan fått underrättelse om svenska härens anryckande långt förr än man inom denna förmodade. Redan den 16 Oktober hade konung Christian, vid nyheten om hotande truppröreler i Småland, lemnat Köpenhamn och återkommit till Skåne samt der återtagit öfverbefälet, hvilket närmast konungen lemnades general *Carl Ahrensdorf*, under afvaktan å hertigens af Ploen återkomst från Holstein. Man var dock ännu oviss om ändamålet med svenskarnes rörelser, men allmännast antogs, att de afsågo Malmös undsättande.

Danska hufvudstyrkan var likväl Carl XI:s ögonmärke, och för att komma i strid med den underkastade han sina krigare de största ansträngningar. Sedan han fått underrättelse att större delen af den fiendtliga hären samlades vid Åby, afgick han natten mellan den 27 och 28 Oktober med hela rytteriet från Ebbarp och lät den öfriga delen följande dagen tåga efter; men vid ankomsten till Åby fann han danskarne ej längre der. Konung Christian hade nemligen af fruktan att svenskarne skulle komma mellan hans här och Malmö dagen förut hastigt brutit upp till Landskrona för att draga till sig generalmajor Meerheims trupper, som blokerade Malmö; men i stället att dit följa danska hufvudstykan och tvinga den till strid, drog Carl XI till Helsing-

borg, förledd af ett falskt rykte, att fienden tagit riktningen ditåt. Natten mellan den 29 och 30 tillbragtes under bar himmel, utan eld, mat eller dryck, och på morgonen den 30 sändes Dahlberg med 200 ryttare samt 100 dragoner till Helsingborg att kunskapa. Han fann der ingen annan fiende än besättningen, och då konungen mot middagen framkom, blef staden stormad, en mängd danskar, som ej nog hastigt kunde komma öfver sundet, nedhöggos och en myckenhet tross togs; men i slottet försvarade sig kommendanten modigt med den 200 man starka besättningen, och då i detsamma underrättelse kom, att danska hären var i antågande från Landskrona, uppbröt konungen den 31 samt drog under svår väderlek och på dåliga vägar till Bärslöf vid Rå-ån.

Den 1 November ankom danska hären till Örby och Wallåkra på södra sidan om denna å, hvilken, ehuru i sig sjelf obetydlig, flyter, likasom de flesta andra vattendrag på skånska slätten, i en djup dalgång, hvars höga och branta sluttningar lemna flera tillfällen till goda militäriska positioner. De båda härarne räknade nu hvardera omkring 12,000 man och voro sålunda jemnstarka, hvarföre ingendera kunde våga en öfvergång i den andras åsyn. I stället började ett svältkrig, af hvilket båda härarne ledo, men svenskarne mest, emedan de hade större brist på lifsmedel. Förposterne stode så nära hvarandra på ömse sidor om ån, att de kunde samtala och icke sällan tillbytte sig de danska tobak för bröd. Så stodo härarne en hel vecka gent emot hvarandra, till dess konung Christian den 8 November bröt upp i riktning åt Malmö. Carl XI följde honom nästa natt och sökte vid Fladmansvad öfvergå Käflinge- eller Lydde-ån, men fann redan danskarne före sig, och så stodo mot slutet af November båda härarne åter mot hvarandra på ömse sidor om Lydde ån, likasom förut vid Rå-ån. Svenska hären hade emellertid genom sjukdomar, åsamkade af ständiga ansträngningar under den svåra årstiden och af brist på lifsmedel, sedan aftåget från Helsingborg förlorat nära 2,000 man, och konungen önskade ingenting högre än att genom en afgörande strid så snart som möjligt få slut på detta svältkrig. Konung Christian åter beslöt ligga stilla till dess svenskarne af brist på underhållsmedel skulle nödgas uppgifva försöket att undsätta Malmö och återvända till det egentliga Sverige. Han hade kort förut förlorat sin bäste härförare, hertigen af Ploen, som tagit afsked, derföre att hans råd ej längre följdes. I stället hade han fått en förstärkning af 1,300 holländska matroser, som under amiral Tromps befäl infunnit sig i danska lägret. Den plan, konung Christian omfattat, hade ock all utsigt att lyckas, emedan hans här stod i den fruktbaraste delen af Skåne och hade dessutom riklig tillförsel från Seland, hvaremot nöden blef för hvarje dag allt större i svenska lägret, der sådan sjuklighet var rådande, att tre veckor efter ankomsten till Lydde-ån knappast hälften af den styrka, som inryckt i Skåne, var tjenstbar. För svenska hären återstod således intet annat val än ett återtåg eller en afgörande strid.

Till det förra kunde konung Carl ej förmå sig, han beslöt följaktligen att våga det senare, så ogynsamma förhållandena ock nu voro.

Slaget vid Lund.

Sedan den 11 November hade båda härarna stått gent emot hvarandra på ömse sidor om Lydde-ån. Danska hären hade under tiden erhållit flera förstärkningar, så att den var vida starkare än den svenska, synnerligast hvad fotfolket beträffade, af hvilket den hade 17 bataljoner, då den svenska blott räknade 10. Det oaktadt stod konung Carl fast vid sin föresats att anfalla danskarne. Ett krigsråd hölls den 29 November, då många ansågo för omöjligt att i fiendens åsyn eller grannskap öfvergå den vid denna årstid vattenrika och af sumpiga stränder omgifna Lydde-ån samt den djupa dalgång, hvari den flyter, men flertalet likväl trodde öfvergången verkställbar och böra ske så nära fiendens venstra flygel som möjligt, hvarigenom denne skulle tvingas till strid. Undersökningar företogos längs dalgången och en natt gick konungen sjelf, förklädd och åtföljd blott af Helmfelt, Ascheberg och Dahlberg, öfver ån samt undersökte fältet på motsatta sidan ända under fiendens läger. Vid dessa undersökningar visade sig företaget allt svårare, till dess omkring den 1 December frost inföll och, om den fortfore, kunde man hoppas att lättare komma så väl öfver ån som öfver det derinvid belägna träsk, hvilket stängde tillgången till fiendens läger. Efter ett par dagar fans också isen tillräckligt stark, och så utsattes natten mellan den 3 och 4 December att verkställa det vådliga företaget. Nödiga befallningar utdelades, och vid aftonbönen söndagen den 3 skulle hvarje trupp särskildt bedja om lycka och framgång. Om qvällen skref ock konungen ett bref till sin mor, för den händelsen att striden finge en olycklig utgång. Det var ett afskedsbref och tillkännagaf, att han dagen derpå ville segra eller dö. Skulle det senare inträffa, bad han att blifva förd till Stockholm, för att der bland sina förfäder i Riddarholmskyrkan begrafvas. Äfven biktfadern Spegel tillkallades och under ett enskildt samtal med honom beredde sig konungen till den förestående striden, den möjligen förestående döden.

Emellertid hade natten inbrutit, och när månen gick ned klockan 2, ryckte alla regementen i bestämd ordning ur lägret. Konungen kom ridande till hvarje trupp och sade den några uppmuntrande ord. Fotgardet uppmanade han att icke skjuta sista salvan förr än på 10 till 12 stegs afstånd från fienden. »Men», sade Helmfelt, »om folket kommer fienden så nära, hvad skola de göra, när sista salvan är afskjuten?» — »Då, gossar», svarade konungen, »pliten i hand och muskötkolfven upp! och se'n gäller det att gå löst på danskarne.» Uppmaningen mottogs med glädje och frimodighet, och öfverallt röjde manskapet sin benägenhet att få gå mot fienden. Ehuru den strän-

gaste tystnad var anbefald, kunde man dock ej hindra, att buller uppkom af hästarnes gnäggande och vagnarnes slamrande, och slutligen råkade äfven genom vårdslöshet några halmkojor i brand. Af allt detta väcktes fiendens uppmärksamhet, och man tog nu å danska sidan för gifvet, att svenska hären rustade sig till uppbrott från Skåne. För att skaffa sig visshet härom, gick generalmajor Meerheim, som tillbragt aftonen i ett muntert dryckeslag, med några officerare och 50 ryttare, mellan Örtofta och Widarp på isen öfver Lydde-ån, men stötte här på Ascheberg, som ännu ej uppbrutit med de kring Örtofta förlagda trupperna och nu dref Meerheims ryttare tillbaka samma väg han kommit. Meerheim, som ej såg någon rörelse åt detta håll, slöt häraf, att man gjort falskt allarm, och försäkrade vid sin återkomst till danska lägret, att svenskarne lågo stilla.

Dessa hade emellertid redan börjat öfvergå ån längre i vester nedanför byn Stora Harje, men klockan var 4 på morgonen innan samtliga trupperne kommit öfver till öppna fältet söder om ån. Här uppställdes de i den på förhand uppgjorda slagordningen, med fotfolket och artilleriet i midten samt rytteriet å båda flyglarna, hvardera, likasom midten, ordnad på två linier. Högra flygeln, bestående af öfverste *Budbergs* finska dragoner, konungens drabanter under öfverste *Siegroth*, lifregementet under öfverste *Nils Bielke*, öfverste *Baranoffs* finska rytteri, adelsfanan under öfverste *Drake*, samt öfverstarne *von Posts*, *Günthersbergs*, *Ramsvärds* och *Rehnskölds* regementen, tillsammans 19 sqvadroner om 1,913 man, stod under general *Aschebergs* befäl, första linien särskildt under generallöjtnant *Otto Wilhelm von Fersen* och den andra under generalmajor *Wittenberg*. Vid denna flygel uppehöll sig äfven konungen, som förde öfverbefälet öfver hela hären, och närmast honom fältmarskalken *Helmfelt*. Venstra flygeln, bestående af Smålands ryttare under öfverste *Hagedorn*, Vestgöta ryttare under öfverste *Per Hjerta*, öfverste *Mellins* finska ryttare, öfverste *Borckhusens* finska dragoner, nya adelsfanan under öfverste *Lichton* och drottningens lifregemente under öfverste *Hans Wachtmeister*, tillsammans 19 sqvadroner om 2,222 man, stod under generallöjtnant *Galles* befäl, första linien under Galle, den andra under generalmajor *Schönleben*. Midten utgjordes af fotgardet under öfverste *Christofer Gyllenstierna*, Skaraborgs regemente under *Börstell*, Dalregementet under *Kruse*, Vestgöta-Dals under *Lars Mörner*, Helsinge under *Georg Fredrik von Ascheberg*, en son till generalen, Nerikes under *Tomson*, Vesterbottens under *Zacharias Ribbing* samt norrländska tremänningar under *Örnklo*, tillsammans 10 brigader om 1,650 man, hvartill kommo i andra linien 2 sqvadroner af Budbergs och 1 sqvadron af Borckhusens finska dragoner, 2 af gamla Östgöta ryttare under öfverste *Otto Wellingk* samt 1 sqvadron Smålands ryttare under *Cronhjort*. Öfver midten i dess helhet, så väl som öfver dess första linie särskildt, fördes befälet af generallöjtnant *Schultz* samt öfver andra linien särskildt af genaralmajor *Mortaigne*. Tillsammans räknade midtens båda linier 2,205

man och svenska hären i dess helhet 6,340 man, af hvilka 3,545 voro ryttare, 1,145 dragoner och 1,650 fotfolk, hvartill dock bör läggas allt befäl, omkring 700 personer, så att hela styrkan uppgick till något öfver 7,000 man.

Danska hären, under konung *Christian V:s* öfverbefäl, var ordnad ungefär på samma sätt som den svenska, med fotfolket och artilleriet i midten samt rytteriet på flyglarna, likaledes fördelade på två linier. Danska rytteriet utgjordes af 40 sqvadroner, af hvilka 21, jemte 3 sqvadroner dragoner, utgjorde högra flygeln under generallöjtnant *Fredrik Ahrensdorfs* befäl, samt 19, jemte 3 sqvadroner dragoner, den venstra, anförd af general *Carl Ahrensdorf*, vid hvilken flygel så väl konungen som hans broder prins Georg befunno sig. Midten, som bestod af 17 brigader fotfolk, anfördes af generallöjtnant *Baudits*. Danska hären var sålunda vida starkare än den svenska så väl i rytteri som i synnerhet i fotfolk och allramest i artilleri, då danskarne hade 56 kanoner och svenskarne endast 8. Af både danska och svenska författare har danska styrkan uppgifvits till omkring 14,000, man, men synes i sjelfva verket icke hafva öfverstigit 11,000, hvilket i alla fall utgjorde 4,000 man mer än den svenska.

Sedan svenska hären marscherat något öfver en fjerdedels mil och spetsen deraf kommit till Stångby kyrka, lät konungen göra en kort halt, hvarunder ett krigsråd hölls, hvarvid beslöts att frångå första planen, som gått ut på att falla fienden i venstra sidan och kasta honom öfveranda, innan han hunnit ordna sig, men hvilken anfallsplan redan funnits overkställbar, emedan dels allt för stora svårigheter mötte att med rytteriet, som utgjorde svenska härens hufvudstyrka, komma öfver de höga, å ömse sidor af djupa diken omgifna inhägnader, som lågo mellan svenska hären och danska lägret, dels ock det redan visat sig, att någon öfverrumpling icke var möjlig. Det oundvikliga bullret vid svenska härens rörelser hade nemligen redan varskott danskarne och tre larmskott, aflossade i danska lägret just som svenska förtroppen stannade vid Stångby, gåfvo tillkänna att man ej var oberedd på anfallet. I svenska krigsrådet öfverenskom man derföre att nu aftåga till Helgonabacken vid Lund för att der intaga en ställning, som beherskade slätten, och hafva staden Lund till betäckning å ena sidan. I händelse af olycklig utgång kunde man ock från denna punkt lättare finna en tillflykt i Malmö, som ännu innehade svensk besättning.

Den nya riktningen af svenska härens marsch undgick emellertid icke danskarnes uppmärksamhet, och man anade i danska högqvarteret genast afsigten dermed. Äfven danska hären sattes derföre i skyndsam rörelse åt samma håll, för att om möjligt hinna Helgonabacken före svenskarne. Dessa hade visserligen något försprång, men blefvo under marschen två gånger uppehållna af höga inhägnader, som måste rifvas, hvarigenom afståndet till det sökta målet blef lika för de båda härarne, och dit begynte nu en kapplöpning mellan bådas rytterier.

Solen hade just gått upp, då båda härarnes förtrupper något före

kl. 9 sammanträffade vid en väderqvarn strax utanför Lunds norra tullport på det öppna fältet mellan inhägnaderna, som omgåfvo landsvägen till Christianstad. Främsta svenska förtruppen, 300 ryttare under öfverste *Rolfshusen*, kastade undan den danska förtruppen, men denna fick genast undsättning af danska röda dragonerna under öfverste *Brockenhusen*, som i sin ordning ej allenast tillbakakastade Rolfshusens ryttare, utan äfven drefvo på flykten Budbergs nu framkommande finska dragoner, hvilka blefvo så skingrade, att de sedermera ej kunde deltaga i striden. De danska dragonerne blefvo dock hejdade af drabanterna och lifregementets främsta sqvadron, och allt efter som striden sålunda begynte mellan de främsta trupperna på båda sidor, gjorde de öfriga sqvadronerna af den svenska högra och den danska venstra flygeln vändning mot hvarandra. Så sammandrabbade bådas främsta linier, hvarvid öfverste Baranoff sårades och hans nyligen utskrifna 4 sqvadroner finska ryttare veko försagda tillbaka. Förgäfves sökte konungen, Helmfelt och Ascheberg inge dem mod och förmå dem att hålla stånd, de blefvo innan kort skingrade och kunde sedermera endast delvis åter samlas. Å svenska högra flygelns främsta linie återstodo nu endast drabanterne och lifregementet, 6 sqvadroner mot fiendens 13; men med stor mandom störtade dessa 6 sqvadroner med *Nils Bielke* i spetsen, emot det öfverlägsna danska rytteriet, och kastade undan detta i så väl första som andra linien. Bielke stannade emellertid, emedan hans sidor blifvit blottade genom finnarnes flykt och emedan svenska högra flygelns andra linie ännu ej syntes till; den hade nemligen blifvit fördröjd af flera inhägnader, som måst rifvas. På detta sätt uppstod ett kort uppehåll i striden, under hvilket danskarne med sina snabbare hästar hunno åter samla sig samt förena sig med sin andra linie, och äfven svenskarne å nyo ordnade sina brutna led.

Konungen red nu från den ena sqvadronen till den andra, bad soldaterna betänka, att de voro svenskar, och uppmanade dem att modigt gå fienden till mötes. De hade nu, innan Wittenberg kom fram med andra linien, hela danska venstra flygelns 24 sqvadroner att kämpa emot, och danskarne dröjde också ej att anfalla; men Carl XI med sina 6 sqvadroner kom dem oförskräckt till mötes, och så skedde andra sammandrabbningen mellan galgbacken och landsvägen. Den strid, som der uppstod, var den skarpaste under hela dagen. Man fäktade en hel timmes tid med pistoler och värjor. Drabanterne förlorade sin öfverste, Siegroth, och hälften af manskapet, lifregementet nästan allt sitt befäl. Öfverstelöjtnanten, majoren och två ryttmästare sårades, tre ryttmästare, tre löjtnanter och fyra kornetter stupade; men ändock höllo sqvadronerne troget tillsammans, den tappra skaran smälte mer och mer tillhopa, men kunde hvarken sprängas eller kastas undan. Länge hade den väl dock ej förmått motstå fiendens fyrdubbla öfvermakt; men i detsamma anlände Wittenberg med 7 friska sqvadroner, och ehuru han sjelf blef sårad och måste föras ur striden, höggo hans ryttare modigt in på fiendens. Under den vilda sammandrabbning,

som nu uppstod, var ej mera att tänka på någon bestämd stridslinie. Sqvadronerne gjorde front och anfall åt alla håll, och den allmänna oredan, så väl som den starka krutröken, gjorde det omöjligt att urskilja vän och fiende. Båda konungarne deltogo i handgemänget. Carl XI, som förgäfves sökt hejda de nyutskrifne finska ryttarnes flykt, återkom med en sqvadron af drabanterne i detsamma Wittenberg sårades, samt öfvertog nu befälet och red från sqvadron till sqvadron, förande dem mot fienden. Den häst, han dittills ridit, fick en kula i pannan, som studsade upp mot konungens hatt, hvarefter konungen besteg en hvit springare, Brillant, en skänk af Ludvig XIV. Under krutröken och förvirringen kom han till en dansk sqvadron, hvilken han tog för en svensk och kommenderade till anfall. Lyckligtvis märkte sqvadronen ej hvilken den fått till befälhafvare, och under det följande handgemänget kunde konungen återvända till de sina. Dessa voro ofta i stor ångest för honom, då de sågo honom i kulregnet omgifven af fiender; men glädjen blef så mycket större, när han åter syntes bland dem, tillropande dem sitt: »gå på gossar!» Och på gingo de, till dess fienden småningom trängdes mot galgbacken, hvarefter de danska ryttarne för andra gången begagnade sina hästars öfverlägsna snabbhet att skynda undan, för att åter samla sig, innan svenskarne hunno efter.

När krutröken något skingrats, märkte man å svenska sidan, att danskarne åter började samla sig vid galgbacken. Då lät Carl XI äfven sina 13 sqvadroner formera sluten linie samt befalte dem att gå löst rakt på fienden, hänga sig fast vid honom och ej lemna honom något rådrum att svänga om, utan med värjorna drifva honom ur fältet. Danskarne afvaktade dock ej detta anfall, utan drogo sig ytterligare tillbaka, lemnande de kanoner, vid hvilka de samlat sig och som nu togos af svenskarne, innan de lossat ett skott. Svenskarne följde efter, men de vida bättre beridne danskarne svängde flera gånger om, aflossade den ena salvan efter den andra mot de förföljande och skyndade åter undan, innan svenskarne hunno fram. Desse kommo likväl småningom allt närmare, så att danska rytteriet ej längre kunde utföra denna manöver, som kostat svenska rytteriet icke så få döda och sårade, utan måste åtnöja sig med att söka komma undan, hvilket slutligen skedde i oredig flykt. Svenskarne följde ihärdigt efter och drefvo danskarne öfver Lydde-ån, der isen brast under de flyende och flera hundra funno sin död i vattnet, hvarförutan flere nedgjordes eller tillfångatogos af svenskarne. Återstoden af den slagna danska venstra flygeln flydde till Landskrona. Konung Christian hade redan, då han märkte att det började gå illa för denna del af hans här, jemte sin broder Georg begifvit sig till sin högra flygel.

Der hade striden tagit en helt annan vändning. Den svenska venstra flygelns slagordning var ännu ej rätt formerad, då den mellan Nöbbelöfs kyrka och Sliparebacken $^{1}/_{8}$ mil från Lund anfölls af danska högra flygelns rytteri. Genast i början af striden stupade denna svenska flygels anförare generallöjtnant Galle, de flesta regementsofficerarne

sårades eller dödades och flera sqvadroner hade nästan intet befäl. Större delen af denna flygel blef nu skingrad, och några sqvadroner kunde endast med största ansträngning slå sig igenom. Öfverste *Borckhusens* finska dragoner, som stodo ytterst på denna flygel, uppehöllo dock fienden en god stund med stor tapperhet, men blefvo slutligen trängda mot en inhägnad och till största delen nedhuggna, jemte sin öfverste och hela befälet, hvaraf de fleste voro öfverstens nära anhörige. Under tiden fick likväl det öfriga rytteriet, 5 sqvadroner, tillfälle att åter ordna sig bakom en af de talrika inhägnaderna, der de försvarade sig så länge, att generallöjtnant Schultz med fotfolket hann komma till deras bistånd.

Äfven han hade, med sin styrka, som utgjorde svenska härens midt, haft en svår strid att utstå. Danskarnes öfverlägsna artilleri hade gjort stor förödelse i svenskarnes leder. Dessa läto dock ej skrämma sig häraf, utan ryckte med lugn ordning genom dalgången uppför den gent emot liggande höjdsträckningen, der danska fotfolket fattat posto, hvilket ej afvaktade anfallet, utan ryckte svenskarne till mötes, hvarefter båda stannade och började skjuta på hvarandra; men, när de en stund fortfarit härmed, rusade de med pikar, kolfvar och värjor mot hvarandra. Inom ett ögonblick voro båda linierna i blodig kamp blandade om hvarandra. De båda yttersta svenska gardesbrigaderna under Christofer Gyllenstiernas befäl lyckades drifva det danska lifregementet ett långt stycke tillbaka; men de öfriga brigaderna, anfallna af en dubbelt öfverlägsen fiendtlig styrka, drefvos utför sluttningen öfver dalgången samt förlorade sitt artilleri, flera fanor och de flesta af det högre befälet. Öfverstarne Mörner och Asthon stupade, öfverstarne Börstell, Kruse och Örnklo, jemte en mängd andra högre och lägre officerare, sårades, och då Gyllenstierna skyndade tillbaka att bistå sin tredje brigad, blef han svårt sårad samt lemnades sanslös på slagfältet, der han plundrades och afkläddes. En soldat ville döda honom, men en officer, som märkte att han tillhörde det högre befälet, befalte att han i stället skulle tagas till fånga. I detsamma måste dock danskarne vika undan för några anryckande svenska trupper, som skyndade förbi utan att märka Gyllenstierna, hvilken låg der hjelplös, blödande ur nitton sår, hvaribland icke mindre än nio i hufvudet. Derjemte var han nära att stelna af köld på den snötäckta marken. Då kom en ung svensk officer, Fabian Wrangel, kaptenlöjtnant vid Baranoffs finska rytteri, ridande der förbi. Gyllenstierna, som återkommit till medvetande, ropade om hjelp, när han igenkände den svenska fältbindeln och sade sitt namn. »Är ni öfversten för gardet», utropade Wrangel, »så är ock eder person för vår konung långt mera angelägen än min ungdom», hvarefter Wrangel hoppade af hästen, lyftade Gyllenstierna upp i sadeln och dref hästen mot svenskarne. Så återkom Gyllenstierna lyckligen till de sina, men Wrangel blef af anryckande fiendtliga ryttare tillfångatagen. Sedermera befriades han dock åter, när svenskarne i sin ordning fingo öfverhanden, och hade

nu den tillfredsställelsen att göra till fångar dem, som tagit honom. Emellertid, när svenska fotfolket sålunda trängdes tillbaka på samma gång som deras venstra flygel sprängdes och man å denna sida af slagfältet icke hade någon kännedom om utgången af striden på högra flygeln, ansågo både riksrådet Johan Gyllenstierna och franske ministern Feuquières, hvilka såsom åskådare befunno sig bakom venstra flygeln, slaget vara förloradt samt skyndade till Malmö, dit den sårade Wittenberg och åtskilliga andra, som måst föras ur striden, redan spridt ryktet, att svenska hären lidit ett fullständigt nederlag.

Sådant var dock ej förhållandet. När danskarnes venstra flygel vek undan för svenskarnes högra och konungen såg, att han åt detta håll hade afgjord öfvervigt, sände han på Helmfelts inrådan två sqvadroner under *Güntherbergs* befäl att understödja midten, och med dessa förenade sig kort derefter två af Baranoffs sqvadroner, som blifvit åter samlade och öfver hvilka Carl Gustafs naturlige son grefve *Carlson* tagit befälet. Dessa fyra sqvadroner kastade undan de närmaste danska och angrepo derefter det fiendtliga fotfolket, hvarigenom det svenska fick tillfälle att åter ordna sig. Tillika anryckte nu den svenska midtens andra linie under Mortaigne, Wellingk och Cronhjort, då danska fotfolket måste vika, öfvergifva de tagna kanonerna och fanorna samt draga sig tillbaka uppför sluttningen till den segrande danska högra flygeln. Här stannade de uppe på höjden och började med sitt öfverlägsna artilleri lifligt beskjuta svenskarne, då Schultz och Mortaigne ansågo sig ej längre böra fortsätta förföljandet, utan skyndade i stället att understödja den skingrade svenska venstra flygeln.

De sqvadroner, som utgjort denna, samlade sig nu hos fotfolket, och så bildades en ny slagordning, med 5 brigader fotfolk i midten samt 9 sqvadroner rytteri på hvardera flygeln. *Schultz* förde befälet öfver midtens främsta linie så väl som öfver det hela, *Mortaigne* öfver midtens andra linie, generalmajor *Schönleben* och öfverste *Günthersberg* öfver högra flygelns båda linier, samt öfverstarne *Hans Wachtmeister* och *Otto Wellingk* öfver den venstras. Svenskarne stodo nu omkring 1,000 alnar norr om staden Lund, med sin front mot Nöbbelöf.

Under tiden hade äfven danskarne under generallöjtnant *Fredrik Ahrensdorfs* befäl hunnit ordna sin slagordning samt började med sina egna så väl som med de tagna svenska kanonerna häftigt beskjuta svenskarne, hvilka häraf ledo stor förlust; men till lycka för dem fortsattes denna kanonad ej särdeles länge, emedan Ahrensdorf, förlitande sig på de sinas öfverlägsna antal, önskade bringa striden till ett hastigare afgörande genom ett anfall med blanka vapen. Schultz mötte honom på halfva vägen, och så började åter en våldsam sammandrabbning, hvars utgång länge var oviss. Svenskarnes högra flygel blef tillbakaträngd, men fotfolket bibehöll sin plats och den svenska venstra flygeln dref fienden tillbaka. Hans Wachtmeister fick här tre hästar skjutna under sig, men fortsatte striden på den fjerde. Den sjuttiårige Per Hjerta fäktade i spetsen för sina vestgötaryttare lika

modigt som i sin ungdom, och Robert Lichton, som ansågs för den starkaste man i hela svenska hären, störtade sig med nya adelsfanan den ena gången efter den andra bland fienderna samt fick äfven den ena kulan efter den andra, utan att han lät deraf störa sig. I följd af högra flygelns undanträngande måste likväl både midten och venstra flygeln draga sig tillbaka för att ej blifva omringade; men när de hade stöd af Helgonabacken och de främsta husen i Lund i sin rygg, stannade de, vände åter fronten mot fienden och afvaktade hans anfall. Han tycktes likväl hafva förlorat lusten för ett närmare sammandrabbande, men använde å nyo sitt artilleri, hvaraf svenskarne nu voro helt och hållet i saknad, och desse ledo åter stora förluster. Mer än hälften af svenska fotfolket hade stupat, rytteriet äfven blifvit illa medfaret, och om konungen hade de ej sedan slagets början haft någon underrättelse, hvaraf de slöto, att hans flygel blifvit slagen och nu förföljdes af fienden. Ställningen var sålunda nu högst bekymmersam, och inom det högre befälet började man redan öfverlägga om man icke med hvad som ännu återstode af hären borde draga sig till Malmö, då i detsamma en besynnerlig rörelse märktes inom danska linierna: kanonaden upphörde och inom några minuter vände samteliga de fiendtliga trupperna om och satte sig i rörelse norr ut. Anledningen till denna oförmodade vändning blef dock snart förklarad.

Sedan konung Carl jagat den flyende danska venstra flygeln ända till Lydde-å, stannade han, emedan dels hästarne voro uttröttade, dels en mängd af hans folk dröjde i danska lägret, der stort byte togs, bland annat konung Christians bordservis och andra dyrbarheter samt hela danska trossen. Konungen och Helmfelt samlade dock åter de spridda sqvadronerna samt vände om till Lund, hvarifrån man nu var en hel mil aflägsnad. Man hade hoppats, att äfven de öfriga afdelningarna af svenska hären haft samma framgång, men snart nog erfor man att förhållandet varit helt annorlunda. Marschen påskyndades nu så mycket med de uttröttade hästarne var möjligt, men när konungen närmade sig Lund, fann han emot sig fiendens 24 sqvadroner och 5 brigader i full slagordning, med talrikt artilleri, och mot denna styrka kunde han föra endast 10 uttröttade sqvadroner utan hvarken fotfolk eller kanoner. Icke desto mindre beslöt han, kosta hvad det ville, slå sig igenom den fiendtliga öfvermakten, för att förena sig med återstoden af sin här, om den ännu hölle stånd. Han lät samteliga sqvadronerna formera en linie, red till hvar och en samt uppmanade soldaterne till uthållighet i så bevekliga ordalag, att alla rördes deraf och högt ropade, att de gerna vågade lifvet för sin konung. Derpå befalte han dem att icke inlåta sig i någon allvarsam strid med fienden, utan endast söka tränga sig igenom de fiendtliga sqvadronernas luckor och sedan samla sig på andra sidan.

Danskarne, då ännu inbegripne i strid med svenska midten och venstra flygeln, blefvo icke litet förvånade öfver nya truppers ankomst och togo dem i början för anländande förstärkningar, men, snart öfver-

tygade om sitt misstag, vände de sig mot den nya fienden. Genom en för svenskarne lycklig tillfällighet skedde sammanstötningen just då danska högra flygeln, som marscherade på östra sidan om de stenmurar, hvilka här följde landsvägen, var genom dessa, så väl som genom en höjd, skild från fotfolket och venstra flygeln, hvaraf svenskarne begagnade sig att med yttersta häftighet anfalla denna flygel, hvars båda linier kastades öfver ända.

Under striden och förvirringen begagnade konungen tillfället att komma igenom den fiendtliga linien samt red, åtföljd endast af Ascheberg, Dahlberg och en lifdrabant, midt emellan två fiendtliga sqvadroner, men råkade dervid i yttersta fara, emedan minst tjugo fiendtliga ryttare satte efter honom, afskjutande sina pistoler, hvilkas kulor hveno kring de framilande. Konungen kom dock lyckligt igenom och fann till sin stora glädje de sina redan i antågande att möta honom. De hade vid de första skotten gissat anledningen till danskarnes vändning, som i början så mycket förundrat dem. Det måste vara konungen, som återkommit och fallit danskarne i ryggen. All trötthet och nedslagenhet voro nu försvunna och med friskt mod satte sig hären i rörelse att understödja konungen.

Hans på andra sidan om fienden qvarstannade rytteri hade emellertid en svår strid att utkämpa mot fiendens stora öfvermakt. Drabanterne hade sammansmält till en tredjedel af sitt ursprungliga antal, de två sqvadronerna af gamla adelsfanan under öfverste Drake hade blifvit nästan tillintetgjorda, och vid lifregementet funnos, utom dess chef Nils Bielke, endast 5 officerare qvar, men icke desto mindre höll det sig ännu tillsammans och kastade fienden ifrån sig. Helmfelt och Bielke ordnade de glesnade leden så godt det lät sig göra, för att mottaga den ojemförligt öfverlägsna fiendens anfall, och erhöllo dervid något stöd af de höga sten-inhägnaderna. Så började ännu vid skymningens inbrytande en ny strid, i hvilken de kämpande dock ryckte helt långsamt mot hvarandra, svenskarne emedan deras hästar voro uttröttade, och danske ryttarne emedan de ej vågade för långt skilja sig från fotfolket. För de af hunger och trötthet utmattade svenskarne fans dock mot den mångdubbelt talrikare fienden föga annan utsigt än till en ärofull död, då i detsamma kung Carl blef synlig på sin hvita springare i spetsen för 2 sqvadroner och kort derefter äfven Ascheberg med några sqvadroner. Helmfelt och Bielke stannade nu, för att lemna de anryckande tillfälle att komma närmare, och äfven danskarne höllo inne med det tillämnade anfallet vid åsynen af de framilande svenska sqvadronerna. I stället anföllos de nu sjelfva från ena sidan af Helmfelt och Bielke, från den andra af konungen och Ascheberg, samt nödgades, ehuru efter ganska tappert motstånd, rymma fältet och lemna qvar både fotfolk och artilleri. På det blottade fotfolket höggo de svenske ryttarne in med vild förbittring, hvilken i synnerhet röjde sig mot de holländska matroser, Tromp lemnat till danska fotfolkets förstärkning, men hvilka de svenske ryttarne ej tyckte

hafva någon rätt att strida till lands. De hade alla blifvit nedhuggna, om ej konungen ifrigt ropat: »Gifven qvarter, gossar, för Guds skull gifven qvarter!» Af de 1,300 matroserna återstodo dock nu endast 47.

Segern var emellertid nu afgjord, hela danska artilleriet och återstoden af fotfolket föll i svenskarnes händer, medan det flyende rytteriet, gynnadt af mörkret, skyndade till Landskrona. Då svenskarne nu i 20 timmar varit utan hvila, mat eller dryck, voro de ej längre i stånd att förfölja fienden, och så slutade striden. Den hade, i förhållande till de stridandes antal, varit en af de blodigaste, som någonsin utkämpats. Båda härarnes sammanräknade styrka utgjorde vid stridens början omkring 18,000 man, och af dessa begrofvos å slagfältet, enligt officiela intyg, 8,357, eller nära halfva antalet. Svenskarne förlorade ungefär 3,000 man, hvaribland många af befälet; danskarne öfver 5,000, bland hvilka likaledes var en stor mängd högre och lägre officerare. Dessutom uppgick danskarnes förlust i sårade och fångne till omkring 2,000 man, så att endast ungefär 4,000 man återstodo af hela danska hären, hvilken tillika förlorat sitt läger, hela sin tross och sitt artilleri somt de ansenliga förråd af lifsmedel, som samlats i Lund och i de kringliggande byarna, och hvilka voro särdeles välkomna för de uthungrade svenskarne.

Kung Carl, som mer än någon annan bidragit till svenskarnes seger, tog klockan 11 på aftonen in i biskopshuset i Lund, der en riklig måltid var anrättad för den af konungarne, som blefve segrande.

Konung Christian åter hade, vid den segrande svenska högra flygelns återvändande, blifvit af Fredrik Ahrensdorf öfvertalad att rädda sin dyrbara person, hvarföre han, åtföljd af hästgardet och två andra sqvadroner, ridit till Landskrona, der han inträffat på eftermiddagen långt innan striden var slutad.

Följande dagen höll svenska hären på valplatsen en högtidlig tacksägelse-gudstjenst, och under hela sin återstående lefnad firade Carl XI den 4 December, icke med lysande fester, utan med stilla enslig andakt på sina rum och med varm tacksägelse till Gud för den nåd, som på denna dag vederfarits Sverige och dess konung.

Slaget vid Lund utgjorde också en vigtig vändpunkt i kriget mellan Sverige och Danmark samt var af ännu större betydenhet genom det fasta tillgifvenhetsband, som der knöts mellan Carl XI och hans folk. Segerns närmaste följder voro danska härens försvinnande från öppna fältet i Skåne, Helsingborgs eröfring, hvarifrån likväl det från slaget flyktade danska rytteriet, så väl som det danskt sinnade borgerskapet, räddat sig på danska fartyg till Helsingör, samt Helsingborgs slotts intagande, hvilket med 700 mans besättning gaf sig den 30 December — den sista krigshändelsen under detta år. Landskrona innehades dock ännu af danskarna, och Carl XI kunde, i anseende till besättningens styrka och sin egen brist på fotfolk, ej företaga dess belägring [1]).

[1]) Jemför *Fryxell*, Berättelser. XV: 121—144; *Torslow*, Om slaget vid Lund. Stockholm 1854; *Mankell*, Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. Stockholm 1859, sidan 707—750; med flera.

Danska kriget 1677.

Under vintern mellan åren 1676 och 1677 skedde starka rustningar så i Danmark som i Sverige. Konung Christian ingick närmare förbund med kurfursten af Brandenburg, biskopen af Münster och landtgrefven af Hessen, hvilka alla lofvade hjelptrupper. Dessutom uppsattes inom Danmark flera nya regementen. I Sverige skedde, oaktadt den hårda knekteutskrifningen 1676, två nya under loppet af 1677: en ordinarie, då omkring 1,000, och en extraordinarie, då 6,365 man utskrefvos — den strängaste utskrifning, som hållits allt sedan Gustaf Adolfs tid. Också såg man nu i lederna från femtonåriga gossar ända till sjuttioåriga gubbar. Frankrike inbetalte visserligen under årets lopp $1^1/_2$ million daler silfvermynt i subsidier, men denna summa förslog ej ens att betäcka hälften af utgifterna för rustningarna till lands och sjös. Äfven de af ständerna beviljade gärdena voro härtill otillräckliga och kronogods till nära 300,000 dalers värde måste detta år bortpantas för att anskaffa medel till krigskostnaderna.

Carl XI började året 1677 med en tacksägelsefest öfver segern vid Lund. Den 4 Januari, på dagen en månad efter slaget, uppställdes hela svenska hären i slagordning, hvarefter predikan hölls och glädjesalvor aflossades. I alla rikets kyrkor firades denna dag. Då större delen af det i Landskrona inneslutna danska rytteriet öfvergått till Köpenhamn, upphörde nödvändigheten att med någon större svensk styrka observera Landskrona; men danske befälhafvaren i Christianstad Meerheim, som hade der ett betydligt antal ryttare, ströfvade ännu vidt omkring i östra Skåne, och snapphanarnes ströfverier hade i betänklig grad tilltagit, hvarföre Carl XI beslöt afgå till Christianstad att blokera denna stad, till hvars närhet den svenska hären framkom den 12 Januari och förlades i trakten rundt omkring Wä i qvarter, i hvilka den stannade under tio veckor. Efter hand skickades dock de flesta regementen till gamla Sverige att uppfriska och rekrytera sig, så att konungen under tvänne veckor hade hos sig endast 500 man och 8 kanoner samt ingen af generalerne utom Ascheberg, hvilket hade kunnat kosta honom dyrt, om Meerheim, som i Christianstad hade en styrka af 3,000 man, haft kännedom om förhållandet.

Medan det större kriget sålunda hvilade, fortsattes *snapphanekriget* med så mycket större förbittring. Konung Christian hade under föregående året, redan före sitt infall i Skåne, ditskickat bref och utliggare med uppmaningar, löften och lockelser till inbyggarne i allmänhet och allmogen i synnerhet att åter ställa sig på sin förra öfverhets sida. Detta lyckades så mycket mera, som många, särdeles bland allmogen, hela tiden, sedan de förra danska landskapen afträddes, förblifvit danskt sinnade och som nu något hvar trodde, att det utmattade inom sig söndrade, af så många fiender hotade Sverige icke skulle kunna bibehålla dessa landvinningar. När derföre Christian V under sommaren 1676 tågade genom Skåne, blef han nästan öfverallt mottagen med

stort jubel. Svenskarne åter, som för tillfället måste draga sig tillbaka, betraktade dessa skåningar såsom falska löftesbrytare, hvilka förrädiskt glömde de eder de svurit, och de behandlade dem derefter. För öfrigt trodde många äfven bland svenskarne, att landet nu skulle återfalla till Danmark, och tyckte derföre, att man ej behöfde skona det, utan tvärt om borde draga så stora fördelar deraf man kunde. Väl utfärdade Carl XI flera gånger allvarsamma förbud mot alla våldsbragder, men förgäfves. Följden blef emellertid, att skåningarne blefvo alltmera förbittrade mot svenskarne, som plundrade och misshandlade dem, och mottogo allt villigare danskarne, som lofvade dem alla möjliga fördelar.

Christian V begagnade ock tillfället att till skogstrakterna i norra Skåne och Bleking skicka öfverste Sten Brahe, för att till ett snapphanekrig reta och ordna dervarande allmoge, hvilket gick lätt nog, synnerligast som de funno företaget lönande, emedan de icke sällan gjorde rikt byte. Så lyckades de redan i Juli 1676 vid Loshult bemäktiga sig flera tunnor silfvermynt, afsända till svenska truppernes aflönande, och de bildade längs gamla riksgränsen ett fiendtligt bälte, genom hvilket alla truppafdelningar, foror och resande från Småland till Skåne och Bleking måste färdas, hvilka alltid blefvo öfverfallna och plundrade, så snart de ej hade tillräcklig styrka att slå snapphanarne tillbaka. Dessa drefvo ock sitt plundringskrig i allt större skala, hade städerna Christianstad, Carlshamn och Christianopel till sina stödjepunkter samt funno i de vidsträckta gränsskogarna goda tillflyktsorter, när de blefvo förföljda. De åtnöjde sig för öfrigt icke med att plundra, utan begingo tillika de gräsligaste grymheter mot dem de öfverföllo, hvilket retade de svenske soldaterne att förfara på samma sätt mot snapphanarne.

Stränga påbud sparades ock ej mot dessa. I Januari 1677 förordnade Carl XI, att hvarje socken, inom hvilken en embetsman eller soldat blef dödad, skulle, för hvar gång sådant skedde, böta 1,000 rdr och dessutom hvar tredje man gå till döden efter lottning. Den, som utlemnade en snapphane lefvande eller död, skulle erhålla hela hans egendom i fast och löst samt dessutom en särskild belöning af 10 daler silfvermynt. När dessa stränga åtgärder ej hjelpte, försökte man mera fogliga. I Februari sändes från Ljungby professor Stobeus till det värsta snapphane-tillhållet, Göinge härad i nordöstra Skåne, hans födelseort, för att uppmana bönderna till underkastelse och försäkra dem om förlåtelse, som härtill visade sig villige. Då emellertid äfven detta hade lika liten verkan, beslöt konungen med vapenmakt betvinga det vilda, röfvareföljet, i hvilket afseende han först ville bemäktiga sig deras stödjepunkter Carlshamn och Christianopel.

Under sommaren 1676 hade Tromp med danska flottan intagit Christianopel, och längre fram på hösten skedde en ny landstigning vid Carlshamn, som med rika förråd, två nya örlogsskepp, sex mindre fartyg, 361 kanoner och 20,000 gevär föll i danskarnes händer. Kommendanten, öfverstelöjtnant Hård, blef sedermera dömd till döden

och skjuten för det han utan nödtvång uppgifvit fästningen. Båda dessa städer skulle nu återtagas, och ledningen af detta värf uppdrogs åt riksrådet *Johan Gyllenstierna*, som den 14 Januari 1677 lemnade svenska högqvarteret i Wä och i slutet af månaden från Möre härad i Småland med några hundra soldater och ett par tusen beväpnade bönder inföll i Bleking och blokerade Christianopel, hvilket innehade en dansk besättning af 600 man. Kort derefter försökte öfverste *Axel Wachtmeister* den 8 Februari att genom ett nattligt anfall intaga Carlshamn eller åtminstone ett par danska fregatter, som der lågo infrusna; men den danske kommendanten, som genom snapphanarne fått kännedom om det tillämnade anfallet, hade låtit uppsåga isen kring fregatterna, och när svenskarne under skydd af mörkret närmade sig, blefvo de mottagna af en häftig eld från så väl fregatterna som fästningen samt måste med icke obetydlig förlust draga sig tillbaka. Härefter gick Axel Wachtmeister, med hvilken hans bror Hans, som utmärkt sig i slaget vid Lund, nu förenade sig, till Christianopel att understödja Gyllenstierna, hvilken redan ett par dagar före deras ankomst börjat beskjuta staden och sedermera med sådan ifver fortsatte belägringen, att besättningen måste gifva sig den 22 Februari, då 70 snapphanar, som nu blefvo fångne, afrättades och fästningsverken raserades.

Efter lyckligt fulländadt värf på detta håll drog Gyllenstierna, jemte bröderne Wachtmeister, till Carlshamn, der flere Smålands-bönder stötte till svenska hären. En ordentlig belägring anordnades och åtskilliga batterier upprättades; men ännu innan dessa behöft användas, gåfvo sig, den 8 Mars, danskarne, som erhöllo fritt aftåg. Det var likväl ganska nära, att svenska lägret kort derefter blifvit öfverrumpladt. Danske befälhafvaren i Christianstad, Meerheim, som ännu ej fått kännedom om Carlshamns dagtingan, hade nemligen den 9 Mars från Christianstad utsändt en större rytteritrupp och en mängd snapphanar, för att komma de belägrade till hjelp. Under följande natten inbröto danskarne i svenska lägret, och det var endast med yttersta möda, som Axel Wachtmeister, med några i hast samlade krigare, lyckades uppehålla fienden så länge till dess de öfriga trupperna hunno ordna sig, hvarefter anfallet blef tillbakaslaget och äfven nu dödades en mängd snapphanar.

Gyllenstierna aflade den 20 Februari hos konungen räkenskap för hvad han i Bleking uträttat och fick derför mycket beröm, hvarefter han i Mars och April fortsatte sitt tåg mot snapphanarne i norra Skåne ända till Engelholm. Öfverallt underkastade sig bönderne, och de så väl som presterne måste afgifva skriftliga förbindelser att ej tåla några snapphanar, utan allestädes förfölja dem, hvarföre de fingo behålla sina skjutgevär. Dylika förbindelser affordrades äfven allmogen i södra Skåne, likasom det förut skett i Bleking; men så snart svenskarne väl voro borta och deras stridskrafter dragit sig till vestra delen af Skåne, voro, redan i Maj, snapphanarne åter i full verksamhet.

Ebbe Ulfeld, som varit förordnad till ordförande i en särskild domstol att ransaka och bestraffa snapphanebragder, begärde och erhöll nu tillåtelse att i stället få upprätta en trupp af 1,000 skyttar, för att förfölja och tukta dem.

Under tiden hade konungen ända till den 24 Mars haft sitt högqvarter i Vä, hvarefter det flyttades till Åsum, något längre i öster vid Helge-sjön. Hit anlände i slutet af Mars och början af April flera förstärkningar, men ännu i medlet af Maj hade icke halfva antalet af de trupper, som voro beordrade till Skåne, dit ankommit, så att svenska hären nu var betydligt underlägsen den danska, som allt sedan slutet af Mars fått den ena förstärkningen efter den andra från Seland.

Konung Christian hade genom nya värfningar bringat den här, som skulle uppträda i Skåne, till 15,000 man, hvaribland 5,200 voro ryttare, 2,000 dragoner och 7,800 man fotfolk. Dessutom hade biskopen af Münster mot slutet af April lemnat 4,000 man, som i Kiel inskeppades på en mängd handelsfartyg, för att öfverföras till Skåne, men af storm och motvind hindrades att dit framkomma förr än i slutet af Maj, då de landstego i Landskrona.

Denna stad hade alltsedan vårens början utgjort samlingsplatsen för de trupper, som till Skåne öfverfördes från Seland, och då staden icke kunde rymma dem alla, upprättades norr om densamma längs sjöstranden ett befästadt läger att mottaga trupperna allteftersom de anlände. Redan den 4 April försökte danskarne under generalmajor Schack en öfverrumpling af Helsingborgs stad, hvilken också intogs; men då slottets kanoner började anställa stora förödelser bland de i staden inträngande danskarne, aftågade desse åter, sedan de plundrat de svenskt sinnade invånarne.

Vid underrättelsen härom uppbröt Carl XI den 5 April med 4,000 man till Vestra Vram, efter att hafva qvarlemnat generallöjtnant Schultz, med omkring 2,000 man, att fortsätta blokeringen af Christianstad. Sedan generalmajor Schönleben från Lund slutit sig till konungens styrka, framryckte denna till Trollenäs i vestra Skåne, der konungen under de följande sex veckorna hade sitt högqvarter; men sedan några förstärkningar anländt och flera ytterligare voro med det snaraste att förvänta, uppbröt han den 17 Maj från Trollenäs och upprättade på Rönneberga högar, en half mil från Landskrona, ett förskansadt läger, der han ville afvakta sin flottas ankomst, hvarefter han hoppades, att fiendens förbindelser med Seland skulle blifva afskurna. Från sin nu valda ställning kunde han ock bättre iakttaga fiendens förehafvanden i Landskrona och lägret derinvid samt hindra hans ströfpartier att oroa den kringliggande trakten.

Af de väntade förstärkningarna anlände emellertid endast gardet under Helmfelt den 20 Maj, men flottan afhördes icke, och nya danska trupper kommo oupphörligt från Seland. Den 15 Maj hade konung Christian anländt till Landskrona, och då han der fick kännedom om svenskarnes ringa styrka i följd af de väntade förstärkningarnas ute-

blifvande, beslöt han göra ett försök att locka svenskarne ur lägret vid Rönneberga eller åtminstone afskära deras förbindelser med det inre af landet. På aftonen den 26 Maj uppbröto danskarne från sitt läger, kringgingo under natten det svenska, uppstälde sig i slagordning och gåfvo tidigt på morgonen den 27 sin närvaro tillkänna med pukor och trumpeter, utmanande svenskarne till strid.

Desse hade under natten ej haft någon aning om den hotande faran, och Carl XI var sjelf den förste, som på morgonen blef varse fiendens anryckande. Genast lät han slå larm, uppstälde sina trupper och beslöt gå fienden till mötes, oaktadt dess tydliga öfverlägsenhet, hvilken han dock ej närmare kände, emedan danskarne de föregående veckorna hållit sig noga inom sitt läger för att lemna svenskarne i okunnighet om deras verkliga styrka. Det var likväl icke svårt att nu från den höjd, der svenska lägret låg, öfvertyga sig om att fienden var vida talrikare än den styrka man hade att föra emot den, hvarföre också de svenske generalerne gjorde flera föreställningar mot konungens beslut, men han vidblef detsamma och gaf skarpa svar på alla invändningar. För öfrigt vore äfven soldaterne ifrige att få slåss och bekymrade sig föga om fiendens öfvermakt. Denna var emellertid sådan, att då svenskarne hade endast 7 brigader fotfolk och 14 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 5,000 man att föra mot fienden, räknade denne 10 brigader fotfolk och 28 sqvadroner rytteri eller nära 9,000 man. Icke desto mindre lät konung Carl rasera södra och vestra linierna af sina förskansningar samt ryckte i full slagordning mot fienden.

Så snart danskarne märkte, att svenskarne kommo ur lägret, gingo de dem till mötes, och ingen kunde tro annat, än att en blodig strid nu skulle börja; men hastigt stannade danskarne, innan de öfvergått ett litet träsk, som ännu åtskilde de båda hărarne. De hade varseblifvit några trupper som stött till svenskarnes ena flygel och i sjelfva verket endast varit ett återvändande ströfparti. Äfven svenskarne stannade, afvaktande i den fördelaktiga ställning de ännu innehade, fiendens anfall; men denna rörde sig icke. De danske generalerne hade öfvertalat konungen att undvika striden, emedan svenskarnes ställning vore allt för stark, och att i stället försöka afskära svenska hären från förbindelsen med öfra Sverige samt med detsamma från möjligheten att erhålla nya förstärkningar.

Under tiden stod svenska hären i full slagordning ända till aftonen, och när det nu var tydligt, att danskarne ej ville inlåta sig i strid, hölls i svenska lägret ett krigsråd, då generalerne öfvertalade Carl XI att äfven afstå från striden, till dess de väntade förstärkningarna hunne anlända, samt att genom ett skyndsamt återtåg till närheten af Christianstad förekomma den fara, som hotade den derutanför qvarlemnade styrkan, att öfverväldigas, derest konungen blefve afskuren från Christianstad. Man beslöt att genast under följande natten verkställa detta återtåg, men, för att dölja det för fienden, upp-

tändes vakteldar och utstäldes förposter, såsom ej svenskarne rört sig ur stället. Fersen gick med en mindre afdelning tillbaka till Malmö, men den öfriga hären drog öster ut i riktning åt Christianstad samt lyckades, ehuru tätt följd af den danska, att den 30 Maj förena sig med den vid Vä under Schultz's befäl qvarlemnade styrkan, hvarefter Carl XI åter hade ungefär 7,000 man samlade. Då han nu ej var så underlägsen fienden som förut, ville han å nyo våga en slagtning, men äfven denna gång öfvertalade honom generalerne att afstå derifrån och i stället tåga norr ut, för att invänta de så länge dröjande förstärkningarna. Så kom han den 8 Juni till Herrevadskloster och stannade der tills vidare.

Konung Christian höll under tiden den 1 Juni sitt intåg i Christianstad och beslöt härefter företaga belägringen af Malmö, den vigtigaste plats svenskarne ännu innehade i Skåne. *Fersen* hade emellertid, vid underrättelsen om fiendens annalkande, ordnat allt till ett ihärdigt motstånd. Förråd infördes för en längre tids belägring, borgerskapet tillhölls att vaka öfver eldsläckningen, och officerarne måste svärja att icke nämna ordet dagtingan. Besättningen räknade likväl numera endast 1,500 man friska, och Fersen beslöt derföre att ej för mycket anstränga densamma, för att hindra fiendens annalkande, utan i stället spara besättningens krafter till vallarnes försvar.

Den 10 juni började belägringen, hvilken af konung Christian pådrefs med all kraft; men Fersen var icke mindre ihärdig i försvaret. Vid underrättelsen, att svenska flottan närmade sig sundet samt att svenska landthären fått betydande förstärkningar och troligen snart skulle anrycka för att upphäfva belägringen, beslöt konung Christian att natten mellan den 25 och 26 Juni försöka en allmän stormning. En mängd stormbryggor, stegar och faskiner anskaffades samt framfördes till fästningsrafvarna, och stormningen skulle verkställas på nio särskilda punkter. Dessa förberedelser höllos så hemliga som möjligt, men Fersen hade likväl märkt en mer än vanlig rörelse bland de belägrande och anade hvad som förehades. När derföre vid midnatten 12 kanonskott gåfvo signalen till stormningens början, var allt i ordning att mottaga fienden. I början lyckades visserligen danskarne på flera ställen bestiga vallarne och intränga inom bröstvärnet, men de drefvos snart åter derifrån och störtades ned i grafven. Blott på ett ställe, vid vestra porten, lyckades den tappre danske generalmajoren Bibau att med en del af sitt folk intränga i en bastion och der hålla sig qvar; men då de öfrige trängde på med allt för stor ifver, brusto stormbryggorna, i följd hvaraf Bibau blef afskuren och nedhuggen, jemte alla, som med honom inträngt i fästningen. Stormningen måste nu upphöra, sedan den pågått i tre timmar, hvarunder danskarne förlorat nära 3,000 man och deribland flere af det högre befälet. På morgonen lät Fersen hela garnisonen samla sig för att tacka Gud för stadens räddning. Kort derefter syntes en flotta af 60 mindre fartyg närma sig från Köpenhamn, för att afhemta det väntade bytet, så

säkra hade danskarne gjort sig om stadens intagande; men i stället fingo fartygen nu afhemta deras sårade. Följande nätterna bortförde de belägrande sitt artilleri ur löpgrafvarna, hvarefter svenskarne förstörde deras arbeten, och i början af Juli upphäfde konung Christian belägringen samt drog med sin här till Lund.

Under tiden hade svenska flottan börjat taga del i krigshändelserna. Den utrustades dels i Stockholm och dels i Göteborg. Båda afdelningarna skulle utlöpa i medlet af Maj för att förena sig vid pomerska kusten; men blott Göteborgs-afdelningen blef i rätt tid färdig att utlöpa. Den utgjordes af 7 linieskepp, 2 fregatter, 2 jakter och en brännare, förande tillsammans 424 kanoner, samt utlopp den 20 Maj under amiral *Sjöblads* befäl. Han gick genom Stora Belt, för att undvika danska flottan i Öresund, och kom den 23 Maj till Nyborg på Fyen, der han måste i flera dagar ligga stilla för stiltje, hvilken tid han begagnade att plundra staden och den kringliggande trakten; men emellertid hade hans ankomst blifvit känd i Köpenhamn och amiral *Juel* utsändes derföre med 9 linieskepp, 2 fregatter, 2 brännare och en galliot, förande tillsammans 584 kanoner, att uppsöka den svenska eskadern och hindra dess insegling i Östersjön. Sjöblad lyckades emellertid kryssa sig fram till närheten af Rostock, men måste der ankra för ihållande motvind. Här upptäcktes han den 30 Maj af Juel, som genast närmade sig svenska eskadern så mycket den svaga vinden tillät. Så snart Sjöblad följande morgonen blef fienden varse, dröjde han ej att kapa ankartågen och styrde så tillbaka mot Langeland för att undkomma den öfverlägsna fiendtliga styrkan; men Juel följde efter och vann småningom på de svenska fartygen, så att han klockan 7 på aftonen kom inom skotthåll. Striden blef dock snart afbruten af mörkret, men begynte åter klockan 2 på morgonen den 1 Juni, då svenska eskadern, efter tappert motstånd under flera timmars strid, blef öfverväldigad, fem örlogsskepp, 2 jakter och en brännare togos eller förstördes, 1,500 man af befälet och besättningarna, hvaribland Sjöblad sjelf, blefvo fångna. Endast två svenska skepp och de båda fregatterna undkommo. Juel återvände segrande till sundet, der han lade sig för att reparera erhållna skador under striden och invänta den holländska flottan.

Sedan Göteborgs-eskadern sålunda var förstörd, yrkade konungen så mycket ifrigare på stora flottans snara utlöpande från Stockholm. Det var ej lätt att för den finna någon duglig öfverbefälhafvare. Stenbock kunde icke komma i fråga och Nils Brahe undanbad sig det vådliga värfvet, såsom saknande tillräcklig sjömans-erfarenhet. Slutligen föll konungens val på fältmarskalken *Henrik Horn*, som varit generalguvernör i Bremen och Verden, der han länge modigt kämpat mot fiendens öfvermakt, men slutligen måst vika för denna. Likasom Gustaf Otto Stenbock och Lorens Creutz, som under de båda sista åren haft öfverbefälet öfver flottan, var äfven Horn fullkomligt främmande för sjöväsendet, hvarföre han ock afsade sig allt ansvar för

utgången. Den driftige och dugtige Clas Rålamb hade under de sista åren haft inseendet öfver flottans utrustning, men han var för sina öppet uttalade strängt aristokratiska åsigter ej rätt omtyckt af konungen, och Johan Gyllenstierna, som nu stod högt i Carl XI:s ynnest, förordade sin bror riksrådet *Göran Gyllenstierna*, hvilken jemte Henrik Horn fick bedrifva stora flottans utrustande. Dermed gick dock ej så fort, som konungen önskade, och skarpa påminnelser sparades icke.

Ändtligen i medlet af Juni kunde flottan lemna Elfsnabben, ehuru 7 eller 8 bland skeppen ännu ej voro fullt rustade. Den nu utgående flottan bestod emellertid af 25 linieskepp, 11 fregatter, 6 brännare och några smärre fartyg, förande tillsammans 1,808 kanoner och fördelade i tre eskadrar, den första under generalamiralen *Henrik Horns* eget befäl, den andra under amiral *Clerck* och den tredje under amiral *Hans Wachtmeister*. Det var således en ganska betydande flotta, som nu åter var utrustad; men olyckligtvis voro besättningarna å dessa talrika fartyg långt ifrån sådana de bort vara. De utgjordes till betydlig del af pressadt och sammanraffsadt folk, som aldrig varit till sjös, och äfven befälet lemnade mycket öfrigt att önska.

Horn utlopp i Östersjön med gynnande vind, men då han ännu ej fått det manskap, de krigsförnödenheter och den spanmål, som skulle föras till Pomern, skyndade han icke särdeles förr, än han fick konungens befallning att segla till sundet, för att hindra danska och holländska flottornas förening samt undsätta Malmö, som då ännu belägrades af danska hufvudstyrkan. Han seglade nu skyndsamt söder ut och kom den 29 Juni till ön Möen, der han ankrade. Danska flottan, bestående af 20 linieskepp och 5 fregatter, tillsammans förande 1,268 kanoner, under amiral *Juels* öfverbefäl och kommenderad under honom af amiralerna *Marcus* och *Jens Rothstein*, blef synlig följande dagen i Kjöge bugt. Den hade färre fartyg och kanoner än den svenska, men besättningarna voro vida bättre öfvade och äfven befälet i allmänhet mera sjövant. I Juel hade den dessutom en befälhafvare, med hvilken ingen af de svenska amiralerna kunde mäta sig i duglighet och erfarenhet. Horn var ock föga hågad att inlåta sig i en strid, men då han af konungen fått sträng befallning att angripa fienden hvar han anträffades, kunde han ej nu med öfverlägsen styrka draga sig undan. Juel åter, som icke önskade någonting högre än att få angripa, hade erhållit sin konungs befallning att undvika strid, till dess den holländska flottan anlände. På förnyad framställning hos konung Christian, som ännu låg utanför Malmö, fick han likväl slutligen tillåtelse att strida, men endast så framt han blefve anfallen.

Juel kunde nu visserligen hafva undvikit en strid med svenska flottan, hvarför dennes befälhafvare sjelf var föga hågad, och hade, enligt sin konungs befallning, bort hellre söka en förening med den snart förväntade holländska flottan; men han skulle då kommit under holländske amiralens öfverbefäl och ej på egen hand fått kämpa om

segern. När derföre svenska flottan kl. 4 på morgonen den 1 Juli närmade sig, höll Juel ej undan, utan började striden. Sjelf förde han befälet öfver midten af sin flotta, jemte öfverbefälet öfver det hela. *Marcus Rothstein* anförde högra flygeln och *Jens Rothstein* den venstra. Å svenska flottan stod midten under *Hans Wachtmeisters*, högra flygeln under *Henrik Horns* och den venstra under *Clercks* befäl.

Kl. 5 på morgonen begynte kanonaden. I början voro svenskarne gynnade af vinden, men genom skickliga vändningar lyckades Juel afvinna dem denna fördel. Genast i början af striden, sedan Horn fruktlöst sändt några brännare mot den fiendtliga flottan, kom svenska skeppet Draken om 64 kanoner, tillhörande Clercks eskader, på grund, då Horn sände 6 skepp till dess undsättning, men härigenom blefvo dessa skilda från den öfriga flottan och Marcus Rothstein anföll dem med hela danska högra flygeln, då de, efter tappert motstånd, måste hålla undan. Tre af dem kommo in till Malmö, ett strandade på Falsterbo ref, de öfriga måste stryka flagg.

Emellertid hade, under förföljandet, Rothstein så aflägsnat sig från den öfriga danska flottan, att denna kunde med mera fördel anfallas af den svenska. Denna riktade ock nu sitt hufvudanfall mot Juels amiralskepp Christian V, som fick så många grundskott, att vattnet stod 5 fot högt i skeppsrummet. Juel skickade det undan till Köpenhamn och flyttade sin flagg till Fredrik III, som snart nog blef lika illa tilltygadt, hvarefter amiralsflaggen flyttades till 54 kanonskeppet Charlotta Amalia, på hvilket Juel de följande timmarna uthärdade en het strid mot flera svenska skepp, till dess två danska kommo honom till undsättning.

Medan Juel med midten af danska flottan så sysselsatte svenskarne, hade ytterligare sex af dessas skepp blifvit afskurna från de öfriga, och då Marcus Rothstein återkom efter svenska venstra flygelns förföljande, fick han dessa sex skepp mellan sin och danska midtens eld, hvarigenom stridens utgång snart afgjordes. Tillika blefvo nu masttopparna af den sig närmande holländska flottan synliga i sundet, hvaraf svenskarne afskräcktes från stridens fortsättande. De höllo derföre undan för den segrande fienden, och under detta återtåg hade Hans Wachtmeister att kämpa mot flera fiendtliga skepp, som på samma gång anföllo honom, men han redde sig från dem alla och kom lyckligen till Kalmar, der 9 andra skepp af den slagna flottan funno en tillflykt.

Den holländska flottan, som ej hunnit fram för att deltaga i striden, fick följande dagen af konung Christian befallning att angripa de tre svenska skepp, som flytt till redden utanför Malmö och af hvilka två nu blefvo tagna samt det tredje uppbrändt.

Så olyckligt för svenska flottan slutade *sjöslaget vid Kjöge bugt*. Den hade förlorat 9 krigsskepp, 3 brännare och 7 mindre fartyg samt omkring 3,000 man fångne och 1,200 dödade eller sårade. Å fiendens sida hade endast omkring 300 man blifvit dödade eller sårade, men

flera danska skepp hade dock blifvit redlösa eller lidit mer eller mindre betydande skador. För hela återstående delen af året var emellertid svenska flottan urståndsatt att visa sig i sjön, och äfven under det följande året kunde någon större utrustning deraf icke företagas.

Under det återstående af kriget var sålunda svenska landthären lemnad utan understöd af flottan. Det var ett svårt slag, som nu åter träffat den unge konungen, men med stor sinnesstyrka bar han underrättelsen derom. »Vi måste Guds gudomliga disposition oss behaga låta», skref han kort efteråt, »varandes i den otvifvelaktiga förhoppning, att densamme gode Guden vår rättmätiga sak ändå förträdandes och denna förlust med en annan framgång ersättandes varder.» Likasom han året förut genom segrar till lands upprättat motgångarna till sjös, hoppades han äfven nu, att en ny seger till lands skulle motväga flottans lidna nederlag.

Så snart konungen genom erhållna förstärkningar fått tillsammans en styrka af omkring 9,000 man, uppbröt han den 12 Juli från Herrevads kloster för att anfalla danska hären, innan denna ännu hunne hemta sig från förlusterna vid belägringen af Malmö. Under vägen erfor han likväl, att danskarne redan erhållit betydliga förstärkningar af kejserliga, hessiska och münsterska trupper, så att de nu voro den svenska styrkan till antalet öfverlägsna, och en af Nils Bielke företagen undersökning visade tillika, att fiendens ställning var nära nog ointaglig; men icke desto mindre beslöt konungen fortsätta anfallet, oaktadt, vid hållet krigsråd, alla generalerne afstyrkt detsamma såsom alltför äfventyrligt. Den 13 var en bönedag, hvilken firades såsom sådan, men den 14 Juli tidigt på morgonen uppstäldes hären, stärkt af föregående dagens hvila, mellan Nöbbelöf och Torlösa, och som vanligt visade soldaterne sin glädje att få kämpa mot fienden. Kl. 3 på morgonen satte sig hären i rörelse, men då man närmade sig Rönneberga högar, der man visste att fienden slagit läger, funno konungen och generalerne till sin stora förvåning, att lägret var försvunnet. Man tog dock för gifvet, att danskarne dragit sig tillbaka till sitt gamla läger vid Landskrona under skydd af fästningens kanoner, och tåget fortsattes i riktning ditåt.

Det hade likväl ingalunda varit konung Christians afsigt att söka ett sådant skydd eller att undvika striden. Tvärt om hade han, just för att mäta sig med svenskarne, lemnat sin fasta ställning å Rönneberga högar, der han var öfvertygad att svenskarne ej skulle våga angripa honom, och uppstält hären bakom en hög jordvall, som sträckte sig tvärs öfver Ylles-hed, der den danska styrkan var gömd för fienden till dess rätta ögonblicket för anfallet var inne.

Den alltid vaksamme Ascheberg, som ridit framför svenska hären, hade emellertid upptäckt denna danskarnes nya ställning och skyndat att underrätta konungen derom, hvarefter svenska hären gjorde en svängning, som måste föranleda den danska att lemna sin fördelaktiga ställning eller ock utsätta sig för ett anfall i sidan af hela svenska

styrkan. Denna, bestående af 28 sqvadroner rytteri och 15 brigader fotfolk, uppstäldes härefter i slagordning, så att högra flygeln, öfver hvilken *Carl XI* förde befälet samt under honom general *Ascheberg* öfver rytteriets första linie, *Nils Bielke*, nu befordrad till generalmajor, öfver den andra och generalmajor *Mortaigne* öfver fotfolket, utgjordes af 7 sqvadroner och 2 brigader; midten, hvars första linie anfördes af generallöjtnanten *Schultz* och den andra af *Christofer Gyllenstierna*, sedan slaget vid Lund befordrad till generallöjtnant, af 7 brigader fotfolk, samt venstra flygeln, under fältmarskalken *Helmfelts* befäl, af 7 sqvadroner och 2 brigader, fördelade, likasom högra flygelns, i två linier, af hvilka den förstas rytteri anfördes af generalmajor *Schönleben* och den andras af öfverste *Lybecker* samt fotfolket af generalmajor *Sperling*. Hela styrkan uppgick till 8,522 man, utom befälet, eller med inberäkning af detta, till något öfver 9,000 man, af hvilka omkring 5,000 man voro fotfolk och något öfver 4,000 man rytteri. Artilleriets styrka finnes ej uppgifven. Slagordningen var något olika den i slaget vid Lund och den vanliga då för tiden, så till vida som flyglarna icke utgjordes af endast ryttare, utan äfven af infanteri-brigader. Andra liniens afstånd från den första var 400 alnar eller dubbelt så stort som i slaget vid Lund.

Danska hären utgjordes af 20 brigader fotfolk och 46 sqvadroner rytteri, tillsammans omkring 12,000 man. Dess fotfolk synes likväl ej varit talrikare än det svenska, men rytteriet var nära 3,000 man starkare. Dess slagordning var hufvudsakligen lika med den svenska, men med vissa skiljaktigheter, så att å främsta liniens flyglar utgjordes hvarannan afdelning af en brigad och hvarannan af en sqvadron, med helt små luckor mellan hvarandra. Bakom andra linien fans en tredje af 9 sqvadroner utan särskildt befäl, och utanför hvardera flygeln stodo 3 sqvadroner. Högra flygelns första linie, bestående af 8 sqvadroner och 7 brigader, anfördes af *Christian V* och under honom af fältmarskalken *Goltz*, en erfaren krigare, som från brandenburgisk tjenst öfvergått i dansk; dess andra linie, 7 sqvadroner och en brigad, hade till befälhafvare generallöjtnant *Meerheim;* der hade de österrikiska och münsterska trupperna blifvit stälda. Midten, 3 brigader i första och 2 i andra linien, anfördes af generallöjtnant *Russenstein* och generalmajor *Schack*. Venstra flygelns första linie, 8 sqvadroner och 6 brigader, stod under generallöjtnant *Fredrik Ahrensdorfs* befäl; dess andra linie, 8 sqvadroner och en brigad, under generalmajor *Levetzaus*. Afståndet mellan de särskilda linierna utgjorde knappa 300 alnar.

Sedan svenska hären fått någon hvila, hvarunder Carl XI, med sina generaler, intog en enkel frukost i skuggan af en stor ask, som stod qvar ännu 50 år efter slaget, intogo de särskilda afdelningarna omkring kl. 9 på morgonen sina bestämda platser i slagordningen, och konungen red längs linierna, uppmanande hvarje brigad och sqvadron särskildt att modigt gå på i striden. Derpå utdelades fältropet »Hjelp Jesus!» och så sköts af artilleriet under major *Liljenberg* dubbel svensk lösen med 4 skott. När den ej besvarades, lät konungen för-

nya densamma, och nu blef danska hären synlig, framryckande öfver den höga jordvallen. Konung Christian hade ej velat stanna på dess andra sida, fruktande att, i sådant fall, svenskarne ej skulle våga anfalla eller ock fortsätta sin kringgående rörelse och falla danskarne i sidan. Desse framryckte långsamt, men, så snart de kommo inom kanonhåll, lät Carl XI sitt artilleri börja mot dem en häftig eld. Konung Christian lät då äfven framföra sitt artilleri, och så uppstod från båda sidorna en kanonad, som varade till omkring kl. 11 f. m. Båda härarna skildes nu endast af en dalgång, och båda väntade att anfallas af motståndaren.

Konung Carl var den förste, som ledsnade vid denna strid på afstånd, och gaf befallning, att hela svenska hären skulle framrycka öfver dalgången samt uppför dess motsatta sluttning rusa mot fienden med blanka vapen. Oaktadt alla svårigheter af åtskilliga naturhinder verkställdes denna rörelse med god ordning; men konungen sjelf, med de yttersta sqvadronerna på högra flygeln, hade största möda att öfverkomma ett träsk framför danskarnes venstra flygel, så stiga uppför sluttningen och slutligen klättra öfver en stenmur, på hvilken han dock fann en öppning, genom hvilken hans drabanter skyndade en i sänder. Så snart de kommit igenom, störtade han, utan att afvakta de öfriga sqvadronerna, ensam med sina drabanter mot fienden, som på alla sidor omringade honom, och han hade otvifvelaktigt blifvit dödad eller tagen till fånga, om icke de båda närmaste sqvadronerna af lifregementet, till hvilka snart slöto sig ett par sqvadroner i andra linien, kommit honom till hjelp och kastat fienden tillbaka. Äfven den öfriga delen af högra flygeln gick modigt danskarne inpå lifvet och dref dem undan, och då nu svenska högra flygelns båda linier anföllo den redan i oordning bragta danska venstra, blef den kastad öfverända, skingrad och drifven utåt heden. Nästan hela det till denna flygel hörande danska fotfolket blef nedhugget och äfven de danska kanonerna föllo i svenskarnes händer. Svenska rytteriet, med konungen, Ascheberg och Bielke i spetsen, jagade det danska ända till Asmundstorp nära Landskrona. Här måste man dock stanna i anseende till manskapets och hästarnes utmattning. Det rådde nemligen denna dag en qväfvande hetta, hvaraf många blifvit sanslösa. Äfven konungen hade ett par gånger för några ögonblick förlorat medvetandet samt var nu nästan oigenkänlig af svett och dam.

Emellertid syntes svenskarnes venstra flygel icke till, och Nils Bielke skickades att efterhöra hvarföre den icke följt med den högra. Här, likasom i slaget vid Lund, hade striden utfallit mycket olika för båda flyglarna. Den venstra, svagare än den fiendtliga högra, som utgjordes af fiendens bästa trupper, de kejserliga och münsterska regementena samt danskarnes förnämsta rytteri, och som dessutom lifvades af danska konungens dervaro, hade genast vid första sammandrabbningen förlorat sina ledare, fältmarskalken Helmfelt, som stupade, och generalmajor Schönleben, som fick sin häst skjuten och blef fången. Den råkade

härvid i oordning, och häraf begagnade sig fienden att göra ett kraftigt anfall, då de yttersta sqvadronerna i svenskarnes båda linier kastades öfveranda och äfven det till denna flygel hörande fotfolket måste draga sig tillbaka. Konung Christian och hans broder, prins Georg, förföljde ifrigt de slagne som förlorade sina kanoner, hvilka förnaglades, samt drogo sig tillbaka ända till Tirups kyrka, der svenska trossen stod skyddad af en vagnborg och bevakad af en talrik skara uppbådade småländska bönder. När dessa vid fiendens anryckande började röra trummorna så väl inom vagnborgen som bakom den höga kyrkogårdsmuren, trodde danskarne att här stodo några svenska trupper i reserv, hvarföre de stannade och upphörde med förföljandet.

Generalmajor Sperling, med det till svenskarnes venstra flygel hörande fotfolket, hade ock ej allenast kastat fienden tillbaka, utan äfven börjat gå anfallsvis till väga, hvarföre konung Christian återkallade de sqvadroner, som förföljt det slagna svenska rytteriet, samt kastade sig nu med hela danska högra flygeln öfver Sperlings brigader. Dessa voro alltför svaga mot en sådan öfvermakt, men försvarade sig dock modigt till dess Schultz och Gyllenstierna kommo med sina sju brigader jemte några sqvadroner från midten till vestra flygelns undsättning. Då måste konung Christian vända sig mot dessa och derigenom fick den svenska venstra flygelns skingrade rytteri rådrum att åter samla sig och å nyo anfalla fienden, hvarvid *Axel Wachtmeister* i synnerhet utmärkte sig, då han med en sqvadron anföll efter hvarandra tre fiendtliga och dref dem på flykten, till dess han slutligen ej hade mer än sex man i stridfärdigt skick qvar af de sina.

Konung Christian skulle nu, kl. 4 e. m., åter börja striden mot den svenska midten och venstra flygeln, då i detsamma Bielke blef synlig, med de trupper konung Carl sändt från sin högra flygel att undsätta den venstra. Snart visade sig äfven återstoden af den segrande svenska högra flygeln, och då beslöt sig Christian för ett skyndsamt återtåg till Landskrona. Carl XI ville göra ännu ett allmänt anfall, men trupperna, som under den starka värmen varit i rörelse ända sedan gryningen, voro för mycket utmattade för att inlåta sig i en ny strid, hvarföre han åtnöjde sig att låta dem följa långsamt efter till Landskrona och vid 6-tiden på aftonen sluta dagens mödor.

Slaget vid Landskrona hade emellertid sålunda för svenskarne slutat med en ny seger, som kostat fienden 2,000 man fotfolk och 500 ryttare, samt hela deras artilleri, 37 kanoner. Svenskarnes förlust hade emellertid icke heller varit ringa och synes hafva i döda och sårade uppgått till nära 2,000 man, hvaribland flera af det högre befälet. Största förlusten var dock, att *Helmfelt*, som ordnat striderna vid Halmstad, Lund och Landskrona samt med sin mångåriga och mångsidiga erfarenhet varit för den unge konungen ett pålitligt stöd, här fann sin bane.

Segern hade gifvit ny glans åt svenska vapnet. Genom den så väl som genom de föregående segrarna vid Halmstad och Lund var

svenskarnes öfverlägsenhet i striden med blanka vapen så gifven, att danskarne under återstående delen af kriget icke vågade ett anfall å öppna fältet mot svenska hären, då den stod under sin konungs ledning, ehuru danska hären vid flera tillfällen var till antalet vida öfverlägsen den svenska. Detta förhållande var emellertid den vigtigaste, nästan den enda fördelen af den vunna segern. Fienden, som fortfarande innehade Landskrona fästning, kunde obehindradt från Seland dit erhålla och erhöll också verkligen den ena förstärkningen efter den andra, jemte tillräckliga förråd af lifsmedel, hvaremot den svenska hären, för hvilken sådana mer och mer började tryta, hemsöktes af sjukdomar så, att den inom några veckor sammansmält till 7,000 man. Generalerne tillstyrkte ett återtåg ur Skåne, men konungen råkade härvid i den häftigaste förbittring och utbrast, att han skulle döda den, som vågade tala om ett sådant. Då man förestälde honom, att, om han ej drog sig tillbaka, kunde danskarne gå emellan honom och de från öfra Sverige väntade förstärkningarna, svarade han, att de ej kunde det, emedan han förut skulle slå dem. I soldaternas mod och blinda tillgifvenhet låg också hans styrka. De skulle icke tveka att anfalla fienden, huru talrik han än vore, blott han visade sig utom sina förskansningar. Detta visste också fienden och gjorde derföre sina förskansningar allt starkare samt röjde allt mindre håg att träda utom dem annat än med smärre ströfpartier.

Slutligen började likväl danska rytteriet, som led af brist på foder, tröttna vid instängningen i Landskrona och uppbröt den 5 Augusti, 7,000 man starkt, i riktning åt Christianstad. Så snart Carl XI fick kunskap härom, följde han efter och brände den långa bron i stadens närhet, för att innesluta fienden och tvinga honom till strid; men danskarne slogo en bro öfver Helge-ån vid Åhus och drogo sig undan, hvarefter Carl XI tog sitt högqvarter i Norra Veddinge, medan danskarne uppförde ett nytt förskansadt läger i närheten af Helsingborg samt läto en stor del af sin styrka jemte trossen öfvergå till Seland. Sedermera lät Carl XI blokera Christianstad och förlade den 9 Oktober sin här i vinterqvarter mellan Helge-ån och Carlshamn samt tog sjelf sitt högqvarter i Ljungby. Vid årets slut voro emellertid förhållandena i Skåne ungefär desamma som vid slutet af föregående året — danskarne innehade Landskrona och Christianstad, svenskarne Malmö, Helsingborg och det öppna landet.

I *Bohus län* hade under tiden åtskilliga tilldragelser af vigt inträffat. Rikskansleren *Magnus Gabriel De la Gardie* hade sedan föregående året öfverbefälet så väl i detta landskap som i Vestergötland. Befälet öfver trupperna i Bohus län fördes af öfverste *Clas Breitholtz*, hvilken, sedan den norska hufvudstyrkan dragit sig tillbaka inom norska gränsen, men i ett vid Strömstad uppbygdt blockhus qvarlemnat en besättning af 120 man, den 5 Januari 1677 anföll detta blockhus. Efter några timmars skottvexling och sedan svenskarne rustat sig till att storma fästet, uppgafs detsamma. Några och tjugu man af besättningen, hvilka

sökte undkomma på isen, nedhöggos, och återstoden, omkring 80 man, jemte befälet, togs till fånga.

Härmed afstannade, i följd af en ovanligt sträng och ihållande vinter, i det närmaste alla krigsrörelser ända till medlet af Juni.

Då sände *Gyldenlöwe* 2,000 man under generalmajoren Löwenhjelm öfver gränsen in i Bohus län, då den lilla svenska besättningen i Strömstad måste utrymma staden åt den vida öfverlägsna fienden, hvarefter Löwenhjelm framryckte ända till Uddevalla. Tillika gick Gyldenlöwe i början af Juli med en styrka, som i danska berättelser uppgifves till 1,600 och i svenska till 3000 man, på en mängd skärgårdsbåtar till Marstrand, i hvars närhet han landsteg på Ko-ön den 6 Juli och företog så belägringen af Marstrand, som försvarades af Carlstens fästning, jemte tre skanskar, Malepert, Hedvigsholm och Gustafsborg, den sistnämnda vid södra hamninloppet till Marstrand, Malepert på östra sidan om norra hamninloppet och Hedvigsholm på ett i hamnen liggande skär. Fästningens och skanskarnes besättningar utgjorde tillsammans omkring 600 man under befäl af kommendanten *Anders Sinclair*. När han anmanades att uppgifva fästningen, svarade han att det var ingen fästning att uppgifva, utan om fienden behagade helsa på, så vore allt i ordning till ett välkomstkalas. Danskarne anföllo först Hedvigholms skans, som modigt försvarades af öfverstelöjtnant *Björnsköld*, men slutligen, sedan flera stormar blifvit afslagna, Björnsköld sårad och besättningen utmattad af de ständigt förnyade anfallen, måste öfvergifvas den 20 Juli, då de återstående af besättningen räddade sig till Carlsten. Redan den 13 hade Malepert måst utrymmas, hvars besättning likaledes tog sin tillflykt till Carlsten, och derefter utrymdes jemväl Gustafsborgs skans. Nu återstod endast sjelfva hufvudfästningen Carlsten, hvilken, beröfvad alla sina utanverk och häftigt beskjuten från alla sidor, slutligen den 23 Juli äfven måste gifva sig, mot vilkor att kommendanten jemte hela besättningen skulle blifva sänd till Vermland. Sedan Gyldenlöwe i Carlsten inlagt en stark besättning, återvände han till Norge, men genom Marstrands eröfring erhöll danska flottan en god tillflyktsort och kunde härefter vida lättare än förut blokera Göteborg.

Man blef nu också å svenska sidan högeligen bekymrad för denna vigtiga stads säkerhet, och vid denna tid infann sig ändtligen De la Gardie samt lyckades i början af Augusti få tillhopa en styrka af något öfver 3,000 man, hvaraf likväl 1,200 voro nyligen uppsatta ryttare och 1,500 uppbådade dalkarlar. Med dessa stridskrafter slog han den 10 Augusti läger vid Venersborg och ryckte så fram till Uddevalla, hvarifrån Löwenhjelm drog sig till Strömstad. Dit anlände dock mot slutet af Augusti Gyldenlöwe med betydande förstärkningar, så att han nu hade en styrka af 5,600 man, med hvilka han framryckte mot Uddevalla. Vid underrättelsen om hans annalkande beslöt De la Gardie draga sig tillbaka; men då allt var färdigt till uppbrott den 28 Augusti, blef fienden synlig, anryckande i snabb marsch. De la Gardie ansåg,

när fienden var så nära, ett återtåg vådligare än en strid, hvarföre han stälde sitt folk i slagordning. Fienden visade dock ingen håg att anfalla svenskarne i fronten, utan började kringgå dem för att afskära dem återtåget till Götaelf. Då lät De la Gardie fotfolket aftåga och befalte rytteriet betäcka återtåget, men när det fiendtliga vida talrikare rytteriet nu anföll det svenska, gaf sig detta på flykten utan att lossa ett skott. De la Gardie var nära att blifva fången, då han sökte uppmuntra sina ryttare att hålla stånd, och allt upplöste sig i oordnad flykt. Först vid Kuru bro, en half mil öster om Uddevalla, stannade de flyende, och der gjorde dalkarlarne kraftigt motstånd, med sina pikar hållande fienden tillbaka, till dess hären kommit öfver bron, hvarefter denna blef upprifven, och då svenskarne nu stodo på andra sidan om Göta elf, upphörde norrmännen att anfalla. *Slaget vid Uddevalla* hade emellertid kostat svenskarne 500 man, 9 kanoner och nästan hela deras tross. De la Gardie begärde af konungen sitt entledigande, hvilket han äfven erhöll, med skarpa förebråelser för nederlaget, och rikstygmästaren *Per Sparre* fick befälet efter honom, men bibehöll det blott till fram i November, då det öfvertogs af *Gustaf Otto Stenbock*, som nu tagits till nåder och återfått sitt riksamirals-embete.

Äfven i *Jemtland* skedde detta år ett infall från Norge. Efter Marstrands eröfring sände Gyldenlöwe 2,000 man, som uppbröto den 1 Augusti och med mycken möda öfverstego de ödsliga fjellen samt öfverrumplade de på ett sådant anfall oberedde svenskarne, af hvilka 300 man togos till fånga vid Mörstille kyrka, och med den återstående delen, utgörande omkring 1,000 man, tog major *Carl Sparre*, som hade befälet i detta landskap, sin tillflykt till Frösön i Storsjön, hvarefter norrmännen intogo Hjerpe-skans, der de inqvarterade sig; men sedan rådet längre fram på hösten sändt fältmarskalken *Henrik Horn* med allt krigsfolk, som kunde undvaras i Stockholm, till Jemtland, drogo sig norrmännen åter öfver gränsen, efter att hafva plundrat och bränt så långt de kunde nå. Horn försökte under vintern göra ett infall i Trondhjems amt, men måste för den starka kylan och djupa snön snart vända om.

I allmänhet hade 1677 varit för Sverige ett olyckligt år. Flottan var till en stor del förstörd och urståndsatt att visa sig i sjön, Bohus län och Jemtland voro härjade, allmogen i flera landskap missnöjd och orolig, i följd af den hårda utskrifningen och de dryga gärderna, söndringen inom rådet samt misstroendet mellan detta och konungen lika starka som förut. Endast segern vid Landskrona och den alltmera stegrade tillgifvenhet, hvarmed den unge konungen omfattades af sitt folk, utgjorde ljuspunkter i den mörka taflan.

Danska kriget 1678 och 1679.

Början af året 1678 tillbragte Carl XI i Ljungby, hvarifrån han den 1 Februari begaf sig till Halmstad, för att öfvervara den dit

sammankallade riksdagen, samt återkom till Ljungby den 7 Mars. Under hans frånvaro hade *Ascheberg*, som efter Helmfelts död blifvit befordrad till fältmarskalk och förde öfverbefälet, medan konungen bevistade riksdagen, börjat instänga Christianstad, hvarmed fortsattes vid konungens återkomst, och för öfrigt fördes kriget i Skåne med smärre partier och snapphanar, hvarvid landet så härjades, att det var nästan öde. Folket bodde i kyrkorna och på kyrkogårdarna, åkrarne lågo osådda, och den 28 Maj påbjöd konung Christian, att alla innebyggarne skulle flytta öfver till Seland, der de skulle blifva väl mottagne; men de, som ej lydde, skulle hemsökas med plundring och brand.

När sommaren kom, fick kriget större omfattning. De första dagarna af Juni utgingo från Köpenhamn två flottor, den ena, bestående af 40 större och mindre krigsfartyg, förande 2,100 kanoner och 12,000 mans besättning, under *Nils Juels* befäl, den andra, 16 mindre fartyg, med 450 kanoner och 2,000 mans besättning, bestämd för Nordsjön och Kattegat. Dessutom hade en mängd kaparebref blifvit utfärdade, så, att både Nordsjön och Östersjön vimlade af danska kapare, hvilka i grund förstörde svenska handeln. Med danska hufvudflottan kom Juel den 4 Juni till Ystad, som utplundrades, då många af invånarne flyttade till Danmark. Sedermera, gick Juel uppåt Östersjön för att hota Stockholm och plundra i dess skärgård; men under tiden hade äfven svenska flottan utgått under *Hans Wachtmeisters* befäl och intagit en oangriplig ställning i Kalmar sund. Befarande, att den skulle öfverfalla den danska, medan dess besättningar voro i land för att plundra, afstod Juel från det tillämnade tåget till Stockholms skärgård och återvände till södra delen af Östersjön, der han kryssade mellan Bornholm och Rügen, medan svenska flottan låg qvar i Kalmar sund, der den äfven öfvervintrade.

I slutet af Maj och i början af Juni började nya danska trupper öfverföras från Seland till Landskrona. *Fredrik Ahrensdorf*, nu befordrad till general af kavalleriet, förde öfverbefälet, till dess konung Christian sjelf något senare infann sig. Helsingborgs stad intogs af en dansk styrka den 9 Juni och blef för fjerde gången under detta krig plundrad. Den 23 Juni drog konung Christian med 7,000 man från lägret vid Landskrona till Helsingborgs slott, hvars kommendant, öfverste Hård, genom ett falskt bref, försedt med Carl XI:s underskrift och sigill samt innehållande en uppmaning till Hård att ej låta det komma till det yttersta, utan hellre på goda vilkor dagtinga, emedan ingen undsättning var att förvänta, förmåddes att uppgifva slottet den 27 Juni, mot vilkor af fritt aftåg till Christianstad, hvarefter Christian V återvände till Landskrona.

Under tiden hade äfven svenska hären vid Christianstad erhållit åtskilliga förstärkningar, så att den uppgick till omkring 9,000 man, hvarefter stadens belägring, som nu leddes af *Erik Dahlberg*, fortsattes vida lifligare än förut. Sedan Carl XI fått underrättelse om danska härens uppbrott mot Helsingborg, skyndade han äfven ditåt, men mötte

under vägen, till sin stora förundran, öfverste Hård och besättningen, eskorterad af en dansk trupp. Hård framvisade det understuckna brefvet, men fick likväl uppbära de skarpaste förebråelser för sin för tidiga dagtingan, ställdes för krigsrätt och afskedades. Carl XI hade emellertid numera ingen anledning att fortsätta marschen, utan återvände till Christianstad, der han erfor, att Bohus fästning blifvit af Gyldenlöwe så hårdt ansatt, att den snart måste gifva sig, om ej undsättning erhölles. Konungen sände då generallöjtnant Wittenberg den 7 Juli med 5 sqvadroner (omkring 1,000 man) rytteri till Göteborg att förstärka riksamiralen Stenbock, så att denne skulle kunna undsätta fästningen.

Konung Christian hade ämnat detta år flytta hufvudanfallet till Bohus län från Skåne, der han ville åtnöja sig med Christianstads undsättande. Gyldenlöwe skulle derför tidigt samla sina stridskrafter och tillika erhålla betydande förstärkningar från Danmark, för att kunna anfalla och taga Göteborg. Redan den 22 April var den norska styrkan samlad vid Uddevalla, men de danska förstärkningarna, till större delen rytteri, läto länge vänta på sig. Den 13 Maj afseglade ändtligen en dansk flotta, med dem om bord, från Öresund, men måste för storm vända om och kunde först den 20 åter utlöpa, hvarefter den några dagar senare anlände till Uddevalla. Under tiden hade Stenbock satt Göteborg i så godt försvarstillstånd, att Gyldenlöwe fann sig böra inskränka sig till en blokad från sjösidan samt vände sig i stället mot Bohus fästning. I slutet af Maj afgick han med omkring 10,000 man från Uddevalla och började fästningens beskjutning den 4 Juni. Öfverstelöjtnant Carl Gustaf Frölich var kommendant i fästningen, men öfverste *Fredrik von Börstell* hade, med ett kompani af Skaraborgs regemente, lyckats smyga sig ditin den 1 Juni och tog der befälet. Norrmännen inkastade öfver 2,000 bomber i fästningen, der allt trävirke råkade i brand, besättningens antal minskades mer och mer, och fästningen var nästan endast en grushög, då Gyldenlöwe den 13 Juli lät fråga, om ej Börstell ville ingå på en dagtingan; men han bad norrmännen »packa sig bort med sin dagtingan, eljest skulle de blifva nedskjutna». Länge hade han väl dock ej kunnat fortsätta försvaret, om icke undsättning erhållits. Stenbock hade gjort sitt bästa för att vid Göteborg samla så pass mycket trupper, att han kunde våga ett anfall mot belägringshären, men före Wittenbergs ankomst lät detta sig ej göra. Så snart åter denne med sina tusen ryttare anländt och Stenbock nu hade omkring 6,000 man samlade, bröt han upp mot Bohus och kom den 21 Juli till fästningen, då Gyldenlöwe upphäfde belägringen och drog sig tillbaka till Uddevalla, hvarifrån de danska förstärkninger, han erhållit, kallades tillbaka till Skåne. Stenbock återstälde de skadade fästningsverken och förstärkte besättningen samt vände derefter tillbaka till Göteborg, hvarifrån äfven en del af hans styrka sändes till Skåne. Härefter upphörde fiendtligheterna å detta håll. Konungen lät betyga Stenbock sin tillfredsställelse med hans åtgärder, och under det åter-

stående af kriget bibehöll han befälet å denna sida. Börstell blef för sitt välförhållande befordrad till generalmajor.

Belägringsarbetena vid Christianstad hade under tiden blifvit ihärdigt fortsatta och besättningen var nu så instängd, att den ej vidare kunde göra något utfall. Den största nöd rådde också inom fästningen, så att hundar, kattor och hvarjehanda afskräden måste begagnas såsom födoämnen; men nu närmade sig äfven den länge utlofvade och efterlängtade undsättningen. I medlet af Juli hade konung Christian ändtligen öfver Helsingör och Helsingborg fått till sig det väntade rytteriet, grofva artilleriet och trossen. Hans styrka utgjorde vid denna tid 56 sqvadroner rytteri och 20 brigader fotfolk eller omkring 13,000 man, och den 14 Juli utbröt han från Landskrona för att närma sig Christianstad. Tillika visade sig den 16 Juli danska flottan under Juel utanför Åhus för att understödja landthären, samt landsatte den 20 Juli 1,400 man, hvilka likväl af Axel Wachtmeister med 700 ryttare anföllos så häftigt, att de med betydlig förlust jagades tillbaka till båtarna. Den 22 Juli närmade sig danska hären genom en skog svenska lägret så oförmärkt, att det troligen blifvit öfverrumpladt, om danskarne genast anfallit; men då detta försummades och danska hären stannade vid Önesta, blef, på Aschebergs framställning, en höjd, som beherskade den kringliggande trakten, besatt af svenskarne, som der förskansade sig.

Under de båda följande veckorna låg danska hären stilla vid Önesta, utan att, oaktadt sin stora öfverlägsenhet i antal, uträtta annat än att bränna några byar och gårdar. Den 24 Juli verkstälde Juel en ny landstigning på samma ställe som förra gången, men äfven nu möttes de landstigna trupperna af Axel Wachtmeister, som åter dref dem ombord. Tillika afsändes Johan Gyllenstierna till Bleking, för att afslå danskarnes landstigningsförsök derstädes, och då han den 1 Augusti ankom till Carlshamn, fann han staden antänd af några landstigna danskar, hvilka han genast jagade undan och släckte branden.

Under tiden hade Dahlberg omgifvit det svenska lägret och belägringsarbetena med sådana förskansningar, att danska hären ej kunde undsätta staden, som derefter var så instängd, att knappast en enda man kunde derifrån smyga sig genom svenskarnes linier. När konung Christian nu såg, att ingenting vidare var att göra, reste han den 30 Juli till Köpenhamn, men afsatte dessförinnan general Ahrensdorf, hvars försumlighet det misslyckade undsättningsförsöket tillskrefs, och gaf i stället befälet åt generallöjtnant *Wedel.*

Så snart Carl XI fick veta att konung Christian lemnat sin här, skyndade han att derom underrätta danske kommendanten i Christianstad, hvilken misströstade om vidare undsättning och, bragt till det yttersta af brist på lifsmedel, uppgaf den så länge belägrade fästningen, den 4 Augusti, mot vilkor att besättningen skulle med all militärisk hedersbetygelse få aftåga till Helsingborg. Den 5 aftågade ock besättningen, som sammansmält till 1,100 man, och så var Christianstad

ändtligen åter under svensk lydnad. Följande natt uppbröt äfven Wedel i all tysthet med danska hären från Önesta till Helsingborg, plundrande och brännande så mycket han medhann under tåget.

Den 12 Augusti uppbröt också Carl XI med svenska hären från Christianstad och slog läger vid Gudmundstorp, söder om Ringsjön, der han stannade halfannan vecka och erhöll förstärkning af de trupper, som varit använda att undsätta Bohus fästning, så att hans styrka nu uppgick till 47 sqvadroner och 14 brigader, eller något öfver 10,000 man, hvarefter han ryckte närmare de fiendtliga förskansningarna; men danskarne rörde sig icke, ehuru konung Christian återkommit från Seland med nya förstärkningar. Han tycktes nu hafva öfvergifvit hoppet att komma i besittning af Skåne, hvilket han i stället lät genom snapphanarne föröda så mycket möjligt var, och god vilja härtill felade dem icke. Deras djerfhet ökades för hvarje dag, och de svärmade omkring öfverallt, plundrande, brännande och mördande. I slutet af September började konung Christian låta öfverföra sitt folk till Seland, och derefter fick äfven svenska hären gå i qvarter i trakten af Christianstad. Sjelf tog konung Carl sitt högqvarter åter i Ljungby, och härmed afslutades krigsrörelserna i Skåne för året 1678.

De krigförande makterna hade nu börjat tröttna vid det långvariga kriget. I Augusti och September 1678 hade Holland och Spanien slutit särskilda freder med Frankrike, och Ludvig XIV kunde således nu verksammare än förut bistå sin svenska bundsförvandt. Han lofvade också, att franska flottan, som efter de ingångna frederna ej hade någon vidare fiende att bekämpa i farvatten vid Frankrike, skulle i Maj 1679 komma till Öresund med 10,000 man trupper ombord samt i förening med svenska flottan öfverföra Carl XI och hans här till Seland, för att såmedelst tvinga Christian V till fred. Konung Carl, som tillbragte vintern i Ljungby, rustade ock af alla krafter till det förestående afgörande fälttåget; men då han i Mars 1679 red öfver en frusen insjö, brast isen och konungen föll i vattnet, hvarur han visserligen räddades, men ådrog sig en så svår förkylning att läkarne misströstade om hans vederfående. Sjelf beredde han sig med lugn undergifvenhet till döden och mottog nattvarden af Spegel. De närvarande generalerne tillkallades och konungen tog det hjertligaste afsked af dem alla. Efter några veckor bröt sig dock sjukdomen, och konungen kunde åter rida omkring bland sina krigare, under dessas högljudda jubel.

Emellertid föreföllo under hela April och största delen af Maj inga krigshändelser och Carl XI väntade förgäfves den franska flottans ankomst. Dess afsändning fördröjdes under den ena förevändningen efter den andra, och det blef alltmera tydligt att Ludvig XIV ämnade endast på diplomatisk väg bistå sin bundsförvandt. Inseende detta, beslöt Carl XI, som i slutet af Maj erhållit åtskilliga förstärkningar, så att han slutligen i Juli hade 35 sqvadroner och 9 brigarder, eller nära 10,000 man samlade, att icke längre afbida den lofvade hjelpen,

utan med egna stridskrafter söka återtaga de orter, fienden ännu innehade i hans rike. I medlet af Juli ryckte han mot Helsingborg, som innehade en dansk besättning af 1,500 man och som nu blef allt trängre instängdt. Med någon synnerlig ifver drefs dock ej belägringen, emedan konungen hoppades genom de redan började fredsunderhandlingarna komma i besittning af så väl denna stad som Landskrona utan blodsutgjutelse. Också var ingendera staden i svenskarnes händer, då stillestånd slöts den 1 September, hvarmed kriget slutade.

I *Bohus län* hade Stenbock i början af Mars försökt återtaga skansen vid Uddevalla, som innehades af norrmännen; men Gyldenlöwe samlade i hast sitt rytteri och kom så oväntadt öfver de belägrande, att dessa den 13 Mars måste upphäfva belägringen och draga sig tillbaka öfver Göta elf. Derefter företog Gyldenlöwe ett ströftåg åt Vermland, der han framträngde ända till Carlstad och uppbrände nära 200 byar. Under tiden ryckte Stenbock i början af Juli åter mot Uddevalla, hvilket nu formligen belägrades; men besättningen försvarade sig modigt och så fick Gyldenlöwe tillfälle att å nyo komma till dess undsättning, och äfven nu måste svenskarne upphäfva belägringen och draga sig tillbaka till Göteborg, hvarefter ytterligare fiendtligheter ej förefölle.

Från *Jemtland* gjorde generalmajor Planting i slutet af Juli ett infall i Trondhjems amt och förstörde kopparverken vid Rörås, men då norrmännen till öfverlägset antal samlat sig för att afskära hans återtåg, nödgades han den 1 Augusti i största hast draga sig tillbaka öfver gränsen.

Danska flottan hade detta år blifvit bragt till ännu större styrka än det föregående, för att kunna mäta sig med den väntade franska; men medan Juel låg qvar i Öresund i afvaktan på denna, kryssade Hans Wachtmeister med svenska flottan omkring i Östersjön och sökte återtaga Gotland, hvilket dock ej lyckades. När det slutligen visade sig, att ingen fransk flotta vore att befara, gick Juel den 26 Juni in i Östersjön, och nu måste de svenska krigsskeppen åter söka skydd i Kalmar sund, dit äfven danska flottan ankom den 19 Juli, men fann den svenska så väl skyddad, att mot densamma ingenting kunde uträttas, utom att skeppet Nyckeln, som stött på grund, sköts i brand och sprang i luften, hvarefter flottorna åtskildes.

Genom stilleståndet den 1 och freden i Lund den 26 September 1679 slöts kriget. Det hade, med högst få undantag, förts olyckligt för Sverige, utom der konungen personligen lifvat och hänfört sina krigare. Det hade ock för Sverige varit ytterst kostsamt och betungande. Frankrike hade visserligen i underhållspenningar betalt omkring 5 millioner rdr, men denna för den tiden högst betydande summa hade ej på långt när varit tillräcklig, utan svenska folket hade måst underkasta sig drygare gärder, än det dittills någonsin utgjort, och ändock hade konungen nödgats dels sälja kronogods, ehuru till mindre belopp, dels förpanta sådana för öfver 2 millioner daler silfvermynt.

Dessutom hade Skåne, Bleking, Halland, Bohus län, Dal, vestra delarna af Vermland och Vestergötland samt större delen af Jemtland blifvit härjade och förödda, städerna Åmål, Venersborg, Strömstad, Kongelf, Laholm, Engelholm, Lund och Vestervik helt och hållet eller till större delen brända, omkring 40 örlogsfartyg och 100,000 man gått förlorade samt flera orter blifvit så utblottade på folk, att den manliga befolkningen der utgjordes endast af gossar och gubbar. Det hade dock visat sig, att Sveriges krafter, om de ock ej voro tillräckliga att försvara besittningarna på andra sidan Östersjön, likväl förmått värna det egentliga Sverige samt bibehålla de från Danmark gjorda eröfringarna, och en stärkt nationalkänsla, en varm tillgifvenhet för den unge konungen, hvars mod, ihärdighet och aldrig tröttnande omsorger mer än något annat verkat, att danska kriget för Sverige slutade utan någon uppoffring af dess område, voro fördelaktiga följder af kriget. En ännu större vinst var, att den unge konungen der blifvit botad för sin krigslystnad, hvilken i början fans hos honom i icke mindre grad än hos fadern, samt derefter kunde odeladt egna sig åt den inre styrelsens omsorger.

Kriget i Tyskland, 1676—1679.

Kriget i Tyskland fördes i början af året 1676 på två särskilda punkter, Bremen och Pomern. I Bremen hade dock svenskarne i behåll endast hufvudorten Stade, med 16,000 invånare och 3,000 mans besättning under befäl af generalguvernören, fältmarskalken *Henrik Horn*. Mot denna hufvudort riktades nu fiendens anfall, sedan det öfriga af Bremens och Verdens områden redan var i dess våld. I April närmade sig de lüneburgska trupperna under generallöjtnant Chauvet och började på afstånd omsluta staden. Kort derefter infunno sig de münsterska under biskopens eget befäl och så de danska under generalmajor Bauditz, då belägringshären uppgick till 20,000 man. En dansk eskader lade sig på Elbe-floden för att afskära tillförseln från sjösidan. Stade ligger nemligen ungefär $^{1}/_{3}$ svensk mil från Elben vid den deri utfallande Schwinge-ån, vid hvars mynning svenskarne för att bibehålla förbindelsen med floden anlagt en skans, förenad med fästningen medelst en dam, å hvilken ett mindre verk, Gatsdorferskans, var anlagdt. Mot dessa båda skansar riktade fienden, understödd af danska eskadern, till en början sitt hufvud-anfall, emedan om fästningen blefve afskuren från all tillförsel sjöledes, måste den snart blifva uthungrad. Horns' förhoppning stod nu också hufvudsakligen till den undsättning, som med en svensk eskader under amiral Sjöblads befäl väntades från Göteborg; men innan den hann anlända, måste Schwinger-skans, oaktadt den modigt försvarades af öfverste Axel Wachtmeister, gifva sig den 4 Juni, och när dagen derpå Sjöblad, som varit uppehållen af motvind, dit anlände, kunde han ej landsätta sina trup-

per, utan måste återvända med oförrättadt ärende. Den 8 Juni föll äfven Gatsdorfer-skansen i fiendens våld; men, ehuru allt hopp om undsättning nu var förbi, försvarade sig dock Horn ännu i två månader och gjorde genom täta utfall fienden så mycken skada han kunde. Slutligen måste han likväl, när nöden blef ohjelplig, gifva sig den 3 Augusti, då den del af besättningen, som utgjordes af svenskar, 800 man, fick fritt aftåg, jemte alla embetmsännen. Horn sjelf begaf sig till Hamburg och derifrån till Sverige. De förbundne delade landet sig emellan så, att danskarne togo vestra delen, lüneburgarne den östra och biskopen af Münster den södra; men belägringshären upplöste sig, då danskarne under Bauditz begåfvo sig till Skåne, af lüneburgarne gingo några tusen man till Pomern för att understödja kurfursten af Brandenburg och de återstående till Mosel för att strida mot fransmännen.

I Pomern fördes vid årets början befälet af *Otto Wilhelm von Königsmarck*, som kort förut blifvit utnämnd till generalguvernör och fältmarskalk. De fästningar, svenskarne ännu egde qvar, voro Stralsund, Greifswald, Demmin, Anklam och Stettin, utom några mindre orter. Besättningarna der voro temligen starka, men det var dock gifvet, att den ena efter den andra måste falla, så vida ej förstärkningar komme från Sverige, ty den styrka, Königsmarck kunde föra i fält, var alldeles otillräcklig till deras undsättande.

Våren förflöt under ströftåg å ömse sidor. Königsmarck hade i början några framgångar, men sedan kurfursten af Brandenburg i medlet af Juni hunnit samla sina de svenska vida öfverlägsna stridskrafter, måste Königsmarck åter draga sig tillbaka. I början af Juli vände sig kurfursten mot Anklam, som, ehuru det modigt försvarades af generalmajor Sanitz och oaktadt Königsmarck gjorde allt för att oroa de belägrande, måste gifva sig den 18 Augusti, under vilkor att den svenska delen af dess besättning skulle få öfverföras till Sverige.

Härefter delade kurfursten sin här, hvars ena hälft, bestående af 10,000 man danskar, österrikare och brandenburgare, hvartill efter Stades eröfring ytterligare kommo ett par tusen lüneburgare, tågade under den ur dansk tjenst afgångne hertigens af Ploen befäl till Demmin för att belägra denna ort, medan kurfursten med återstoden af sin här lade sig utanför Stettin. Demmin intogs den 30 September, men Stettin försvarades af generalmajor *Wulf* så ihärdigt, att kurfursten måste den 6 November upphäfva belägringen, hvarefter trupperne å ömse sidor gingo i vinterqvarter.

Vid början af året 1677 innehade sålunda svenskarne endast Stralsund, Greifswald, Stettin och ön Rügen. Under förra hälften af året föreföllo, såsom under det föregående, endast några ströftåg, men i början af Juli uppbröt kurfursten, med 16,000 man brandenburgare och 4,000 lünebergare, mot Stettin, hvilket han föresatt sig att detta år bringa i sitt våld. Stora förberedelser för dess belägring hade ock gjorts under hela vintern, och med den betydande styrka, hvaröfver

kurfursten nu kunde förfoga, borde han hafva bästa hopp om framgång. Wulf försvarade sig likväl äfven nu lika ihärdigt, ehuru ingen undsättning kom hvarken från Sverige eller från Königsmarck. Svenska flottans nederlag hindrade det förra, och Königsmarck blef snart så sysselsatt på annat håll, att han ej kunde bistå det betryckta Stettin.

Christian V hade nemligen, så snart han, efter slaget vid Landskrona, fann, att han icke kunde uträtta något vidare i Skåne, beslutat begagna sin öfvermakt till sjös, för att söka sätta sig i besittning af Rügen, möjligen äfven af Stralsund. För detta ändamål återkallade han den holländska hjelp-eskadern och en del af sin egen flotta från öfra delen af Östersjön samt lät den taga 4,000 man fotfolk, till större delen tyska trupper, från Landskrona och föra dem öfver till Rügen. Konungen sjelf samt fältmarskalken Goltz medföljde, och den 7 September skedde landstigningen på näset mellan Jasmund och Wittow i norra delen af Rügen. Königsmarck drog emellertid tillsammans hela den styrka, hvaröfver han kunde förfoga, omkring 3,000 man, och gick öfver till Rügen, för att hindra fiendens utbredande, samt uppmanade invånarne att försvara sig, hvilket de likväl ej vågade af fruktan för danskarnes hämnd. Dessa ansågo sig emellertid ännu ej hafva tillräcklig styrka för att försöka öns eröfring, utan den 12 September for konungen till Köpenhamn att anskaffa rytteri samt begärde äfven förstärkning af kurfursten, som genast sände 2,000 ryttare till Peenemünde, hvarifrån de öfverfördes till Rügen. I början af Oktober kom konungen tillbaka med 2,000 danska ryttare, och då han nu hade 8,000 man samlade, började han gå anfallsvis till väga. Königsmarck, som hade allt för ringa styrka att våga en strid mot en så stor öfvermakt, lemnade Rügen den 6 Oktober, sedan han derifrån öfverfört en mängd lifsmedel till Stralsund, och danskarne besköto nu skansarne vid Alte Fähr, gent emot Stralsund, samt Neue Fähr, något söder om den förra. Denna gaf sig redan den 9 Oktober, men Neue Fähr försvarades modigt och ihärdigt. Konung Christian lemnade Rügen redan den 16 Oktober, vid underrättelsen om sin gemåls hastigt iråkade sjukdom, men belägringen af Neue Fähr fortsattes under generalmajor *Rumohrs* befäl. I början af November måste han dock upphäfva belägringen och tillika lemna kurfursten 2,000 man fotfolk till Stettins belägring. Äfven hade konungen medtagit sitt lifgarde, så att Rumohr nu hade endast 5,000 man qvar.

Så snart Königsmarck fått underrättelse om denna minskning i den fiendtliga styrkan, beslöt han öfverföra sina trupper till ön, för att söka återtaga densamma, men företaget hindrades länge af ogynsam väderlek och först i början af Januari 1678 kunde öfverförandet verkställas. På morgonen den 8 Januari uppbröt Königsmarck från Alte Fähr, der hans styrka samlats, med 2,000 ryttare och 1,500 man fotfolk mot den danska styrkan, som utgjorde 5,400 man, hälften rytteri och hälften fotfolk. I artilleri var dock svenska hären öfverlägsen den fiendtliga, och det begagnades så väl, att, innan man kommit till någon

sammandrabbning, den danska högra flygeln, som blifvit illa åtgången, måste draga sig tillbaka. Tillika hade danske öfverbefälhafvaren Rumohr blifvit dödligt sårad af ett bland de första skotten och måst föras ur striden, hvarefter ingen ville öfvertaga ledningen af det hela. Också gjorde danska hären, oaktadt sin öfverlägsna styrka, intet försök till anfall, hvarföre Königsmarck i stället ryckte den närmare in på lifvet och lät nu sina kanoner spela mot danska venstra flygeln, som sedermera af svenska rytteriet bragtes i oordning samt nödsakades rymma fältet, hvarefter äfven danska rytteriet på högra flygeln gaf sig på flykten och fotfolket nedlade gevär. Så slutade striden vid middagstiden. Den hade kostat svenskarne i döda och sårade 200, danskarne 400 man, hvarjemte hela deras fotfolk blifvit taget till fånga, samt 16 kanoner och 4 mörsare fallit i svenskarnes händer. De danske öfverstarne lyckades på en liten båt komma undan till ön Usedom, men det ur striden flyktade manskapet måste den 10 gifva sig, då det fick aflemna vapen och hästar, med hvilka senare det svenska rytteriet nu gjordes väl beridet. Följande dagen sände Königsmarck fotfolket till Stralsund, Greifswald och Neue Fähr, jemte de stora förråd, danskarne samlat för vintern och som nu kommo svenskarne väl till pass. Med de eröfrade fanorna och standaren skickades öfverste Carlson till Sverige, att till konungen framföra underrättelsen om den vunna segern.

Detta glädjebudskap hade likväl varit föregånget af sorgeposten att Stettin måst gifva sig. Försvaret hade dock varit fortsatt till det yttersta samt kunde väl jemföras med Warschaus af Wittenberg och Krakaus af Würtz under Carl Gustafs krig. De belägrande hade bortskjutit 150,000 kulor, 54,000 granater och 98,000 skålpund krut. De belägrade hade förlorat 2 öfverstar, en öfverstelöjtnant, 4 majorer, 40 kaptener och lika många subalternofficerare; 2,000 af borgerskapet hade blifvit dödade under belägringen, och besättningen från 3,000 man sammansmält till 300. De flesta husen i staden voro sönderskjutna eller lågo i aska, och slutligen gjorde hungersnöden hvarje ytterligare försvar omöjligt. Den 26 December ingicks en för de modiga försvararne hedrande dagtingan. Svenskarne fingo fritt aftåg till Lifland och borgerskapet erhöll bekräftelse på de flesta af sina privilegier. Den 1 Januari 1678 uttågade den svaga återstoden af besättningen. Wulf begaf sig till Stralsund och utnämndes snart derefter till guvernör öfver Finland, men dog redan följande sommar. Kurfursten höll den 6 Januari sitt intåg i den förödda staden, der han förordnade generalmajor Schwerin till kommendant, hvarefter han återvände till Berlin och lät sina trupper gå i vinterqvarter.

Emellertid hade genom segern på Rügen svenskarnes ställning i Pomern blifvit betydligt förbättrad. De fleste bland de 5,000 fångarne, till större delen värfvade tyskar, gingo i svensk tjenst och Königsmarcks här blef härigenom så förstärkt, att han kunde i Februari 1678 med 5,000 ryttare och 14 kanoner göra ett ströftåg inåt Mecklenburg, sedan han återtagit gränsstaden Tribesees och satt sig i besittning af mecklen-

burgska gränsfästningen Ribbenitz. Hans rytteri ströfvade ända till Wismar och holsteinska gränsen samt indref öfver allt starka kontributioner. I medlet af Mars återvände han till Stralsund och lät sina trupper gå i qvarter på Rügen, dit vice amiral Rosenfelt anlände från Kalmar med 22 fartyg, lastade med lifsmedel och krigsförråd, samt kom äfven lyckligen tillbaka. Sedermera skedde under våren och sommaren endast några smärre ströftåg å ömse sidor, men Königsmarck väntade förgäfves ny undsättning från Sverige, emedan danska flottan fortfarande beherskade Östersjön.

Först i September blefvo konung Christian och kurfursten öfverens om ett gemensamt företag mot Rügen. Landstigningen skulle den 12 September företagas på två särskilda ställen, på det Königsmarck skulle nödgas splittra sin styrka. Juel med danska flottan intog i början af September 3,000 man norska trupper under generalmajor Löwenhjelms befäl, hvilka tidigt på morgonen den 12 September landstego vid Wittow i norra delen af ön och genast började förskansa sig. Den här af 12,000 man, kurfursten under tiden sammandragit vid Peenemünde, hade ej å den utsatta dagen kunnat inträffa, men landsteg den 13 vid Altenkamp nära Putbus å öns sydöstra kust och omgaf sig likaledes med förskansningar. Till öns försvar hade Königsmarck endast 4,000 man, mest rytteri, samt 80 kanoner, uppstälda på de vigtigaste punkterna vid kusten. Inseende omöjligheten att med denna ringa styrka försvara sig mot den nära fyrdubbelt talrikare fienden, skyndade han att öfvergå till Stralsund, för att så mycket kraftigare försvara denna stad, hvarefter skansen vid Alte Fähr gaf sig den 15, då 700 man, som ej hunnit öfver sundet till Stralsund, blefvo fångne, och den vid Neue Fähr den 16 September.

Danskarne stannade på ön, men kurfursten öfvergick med sina trupper till fasta landet, der 4,000 lüneburgare ytterligare slöto sig till hans här, samt började den 24 September belägra Stralsund. Sedan löpgrafvarne blifvit uppkastade, öppnades den 10 Oktober elden ur 80 grofva kanoner, 22 mörsare och 55 haubitser. Likasom vid Stettin riktades den mindre mot fästningsverken än mot husen och kyrkorna, och redan följande dagen stod staden öfver allt i brand. Borgarena, redan förut rubbade i sin trohet genom kurfurstens nådiga skrifvelser och hemliga underhandlare, gjorde nu formligt uppror mot Königsmarck, som häraf nödgades redan på aftonen den 12 Oktober börja underhandlingar. Den 15 underskrefvos kapitulationsvilkoren, enligt hvilka svenskarne, så väl krigare som civile embetsmän, skulle få fritt aftåg till Sverige, dit de skulle föras på kurfurstens bekostnad.

Nu återstod för svenskarne endast Greifswald, hvars beskjutning började den 4 November och som gaf sig dagen derefter under samma vilkor som Stralsund.

Derefter samlades å ön Usedom de 4,500 man, som utgjorde hela återstoden af svenska krigsmakten i Tyskland. Kurfursten påskyndade så mycket han kunde fartygs anskaffande för deras öfverförande, och

den 4 December afseglade de på 24 fartyg från Peenemünde; men under natten uppstod en svår storm, som kastade alla fartygen mot Bornholms stränder, der de flesta ledo skeppsbrott och en stor del af soldaterna drunknade. De öfrige qvarhöllos, på konung Christians befallning, till krigets slut såsom fångar, oaktadt de hade danskt fripass till Sverige, men hvilket förklarades ej vara gällande, då strandningen skett på danskt område.

Så bedröflig utgång fick det svenska kriget i Tyskland. Carl XI hade likväl redan under hösten 1677 varit betänkt på ett infall från Lifland i Preussen, hvarigenom kurfursten skulle nödgas dela sin styrka. Fältmarskalken *Bengt Horn* hade blifvit utsedd att leda detta företag, men hade för enskilda angelägenheter så länge fördröjt sin afresa, att han först i slutet af Januari 1678 ankom till Riga, der han kort derefter afled. Sedermera fick fältmarskalken *Henrik Horn* befälet, men ankom ej till Riga förr än i början af September, och först i medlet af Oktober kunde han uppbryta derifrån med omkring 7,500 man, hvilka i allmänhet voro illa utrustade med både vapen och kläder. Tåget gick helt långsamt och först i medlet af November öfverskreds preussiska gränsen, hvarefter den svenska hären ryckte mot Tilsit, som efter någon beskjutning gaf sig den 6 December. Sedan man der något fått hvila ut, fortsattes tåget i riktning mot Königsberg, men kom ej längre än till Welau, der Horn, hvars styrka nu sammansmält till 4,000 man, efter hållet krigsråd beslöt anträda återtåget den 9 Januari 1679. Underrättelse hade nemligen kommit, att kurfursten i ilmarscher närmade sig med 7,000 man, medan brandenburgske generalen Görtzke med 4,000 man anryckte från annat håll. Den 19 Januari stod svenska hären åter i Tilsit, och då fienden under tiden kommit allt närmare, gick Horn under natten till den 21 öfver Memelfloden, qvarlemnande i staden alla sina förråd. Följande dagen upphans han likväl af Görtzke, som anföll hans eftertrupp, men blef tillbakaslagen, och, efter flera anfall från fienden, hvarunder den svenska styrkan mer och mer förminskades, kom Horn slutligen den 4 Februari med omkring 2,500 man tillbaka till Riga. Äfven detta försök till Pomerns undsättning, hvilket företogs för sent och utfördes alltför långsamt, hade sålunda misslyckats, och när året 1679 ingick, återstod för Sverige ingen enda af dess *tyska besittningar*.

Fredsunderhandlingarna 1677— 1679.

Sedan Carl II i Februari 1674 blifvit af engelska parlamentet tvingad att bryta sitt förbund med Ludvig XIV och sluta fred med Holland, hade han å kongressen i Köln, i förening med Sveriges ombud, uppträdt såsom fredsmedlare samt äfven, sedan denna kongress under sommaren 1674 blifvit upplöst, erbjudit sin bemedling och sökt tillvägabringa ett återupptagande af de afbrutna underhandlingarna.

Ludvig XIV visade emellertid föga håg för tillvägabringandet af en allmän fredskongress, emedan han genom särskilda fredsslut med en eller annan af sina många fiender trodde sig bättre kunna betrygga sina eröfringar, och de förbundna makterna sågo i ett fortsatt krig enda möjligheten att återvinna hvad de förlorat, synnerligast som de hoppades kunna förmå engelska parlamentet att biträda förbundet mot Frankrike. Under sådana förhållanden gick det mycket långsamt med fredskongressens tillvägabringande, och först sedan Holland, som fått största andelen af krigets börda, börjat tröttna dervid samt Ludvig XIV, efter det för Frankrike ärofulla fälttåget 1676, erbjudit republiken en särskild fred, begynte man inom densamma visa mera allvarlig håg för en fredlig uppgörelse. En sådan mellan Frankrike och Holland särskildt var emellertid alltför mycket stridande mot kejsarens och Spaniens intressen, och de yrkade derföre på en allmän fredskongress, hvilken man öfverenskom att hålla i staden Nimwegen inom nederländska republikens område. Der infunno sig de franska, holländska och svenska sändebuden under sommaren 1676, de danska och brandenburgska i slutet af året samt de kejserliga och spanska först i början af följande året, så att de egentliga fredsunderhandlingarna begynte först den 3 Mars 1677, då de särskilda makternas sändebud till medlarne öfverlemnade sina fredsförslag.

Sveriges sändebud vid kongressen i Nimwegen voro riksrådet och presidenten i Wismarska tribunalet grefve *Bengt Oxenstierna* samt kanslirådet *Johan Paulin Olivecrantz*, af hvilka den förre var en af de mest framstående statsmän Sverige den tiden egde samt, så väl genom djupa insigter i de europeiska politiska förhållandena som genom sina föregående beskickningar hos de makter, hvilka nu voro Sveriges fiender, men hvilkas vänskap svenska regeringen åter sökte, företrädesvis lämplig att vid denna kongress föra Sveriges talan.

Den instruktion, som var utfärdad för de svenska sändebuden och som till större delen var Oxenstiernas eget verk, angaf en *snar* fred såsom konungens lifligaste önskan samt en *hederlig* fred såsom hans bestämda fordran, och en sådan vore endast den, som återgaf Sverige allt hvad det genom westfaliska, Brömsebro- och Köpenhamns-frederna vunnit. Kunde detta mål ernås genom Frankrikes vapen eller diplomatiska understöd, så stode Sverige fast vid franska förbundet, och de svenska sändebuden skulle då vid kongressen, ehuru med varsamhet, arbeta i Frankrikes intresse, men ville eller kunde franska regeringen icke vara den svenska behjelplig till det föresatta målets vinnande, så borde sändebuden begagna det rådande misstroendet mellan de mot Frankrike förbundna makterna för att söka åstadkomma en söndring mellan dem och för Sverige vinna i främsta rummet Holland och i det andra kejsaren. Man skulle söka bringa fredsvännerne i Holland att inse, det bevarandet åt Sverige af dess förra maktställning på det närmaste öfverensstämde med deras egen fördel, under det att för de frihetsälskande inom republiken ingenting vore farligare än att Wilhelm

af Oranien understöddes af den genom eröfringar från Sverige alltför mäktig blifne kurfursten af Brandenburg, likasom också ingenting vore för republikens handelsintressen menligare, än om Danmark ensamt beherskade inloppet till Weser, Elbe och Östersjön. Äfven skulle de visa Holland faran att genom sin hjelp öka kejsarens och Spaniens styrka. Slutligen skulle republiken erbjudas ökade förmåner i handeln med Sverige samt upphäfvandet af de svenska handelskompanierna, öfver hvilka både republiken och svenska ständerna klagat. Sändebuden skulle sålunda först och främst söka stöd hos Frankrike, men om detta visade sig liknöjdt för Sveriges intressen och blott tänkte på sina egna, hålla vägen öppen för ett förbund med Holland och en omkastning i Sveriges yttre politik. Ville kejsaren och Spanien icke antaga en billig fred, skulle man söka förmå Frankrike till en separatfred med Holland samt tillvägabringa mellan dessa båda makter och Sverige ett förbund till återställande af freden i Europa. Ville åter Frankrike icke medgifva antagliga fredsvilkor och kraftigt lägga sig ut för Sverige, skulle sändebuden söka »komma i kredit hos det andra partiet» och öfverlägga med de mot Frankrike förbundna makterna om utvägarne till en snar och billig fred.

Medan de svenska sändebuden sålunda yrkade, att Sverige skulle oförminskadt behålla hvad det vunnit genom westfaliska, Brömsebro- och Köpenhamns-frederna, fordrade *Danmark*, att Sverige skulle till det afträda alla genom de båda sistnämnda frederna gjorda landvinningar samt dessutom Wismar och Rügen, äfvensom att Bremen och Verden skulle delas mellan Danmark och dem af dess bundförvandter, som deltagit i dessa landskaps eröfring från Sverige, samt rätt för Danmark att till sin säkerhet för framtiden besätta Sveriges vid Danmarks gränser liggande fästen; *Brandenburg* att erhålla svenska Pomern; *Holland* ett fördelaktigt handelsfördrag, hvartill förslag aflemnades i April 1677.

Kongressens förhandlingar fortgingo emellertid med yttersta långsamhet, emedan i sjelfva verket ingen på allvar ville fred, utom fredsvännerne i Holland, som dock nu voro undanskjutne af krigspartiet under Wilhelm af Oranien, och Sverige, hvars fredsvilkor dess segrande fiender bestämdt förkastade. Också hann man å kongressen under hela året 1677 ej längre än till utvexlingen af fredsförslagen och afgifvandet af svaren derå, i hvilka hvar och en vidhöll den fordran, som i fredsförslaget varit framstäld; men medan de offentliga underhandlingarna å kongressen sålunda tycktes alldeles stå stilla, fördes så mycket lifligare hemliga underhandlingar om en separatfred dels mellan Frankrike och Holland, dels mellan Holland och Sverige.

Svenska sändebudet i Haag *Silfvercrona* hade redan under hösten 1676 inledt dessa underhandlingar med nederländska styrelsen, medan de svenska sändebuden i Nimwegen trädt i nära förbindelser med Beverningk, Hollands förnämsta sändebud å kongressen. Man trodde sig kunna förmå Ludvig XIV att afstå några af sina eröfringar i

spanska Nederländerna, för att bereda en hederlig fred åt sin bundsförvandt, som genom honom blifvit inledd i kriget, och i sådan syftning voro både Wilhelm af Oranien, kejsaren och Spanien villige att understödja de svenska fordringarna samt vägrade att garantera sina bundsförvandter bibehållandet af de från Sverige gjorda eröfringarna, till stor harm och oro för Danmark, Brandenburg och de lüneburgska furstarne. Men Ludvig, som ej blifvit okunnig om dessa försök å svenska regeringens sida, visade sig ingalunda villig till den antagna förutsättningen, utan började tvärt om föreställa Carl XI nödvändigheten att genom afträdandet af en eller annan besittning köpa sig fred eller stillestånd af sina talrika fiender, samt lät äfven inleda mycket hemliga underhandlingar med Brandenburg, de lüneburgska furstarne och Danmark, hvilka han erbjöd fred eller neutralitet, då han ville garantera dem att få behålla det mesta af hvad de tagit från Sverige. På detta sätt ville Ludvig, medan han sjelf var i hemliga underhandlingar om en separatfred med Holland, förhindra Sverige att genom en dylik se sig till godo och göra sig oberoende af honom samt möjligen öfvergå till hans fiender, i hvilket fall han ville hafva vägen öppen att genom sin utlofvade garanti bringa Danmark och de tyska furstarne öfver på sin sida.

Underhandlingarna om en särskild fred mellan Sverige och Holland fortgingo emellertid, och de svenska sändebuden åtogo sig att till Ludvig XIV framföra och med Sveriges inflytande understödja de vilkor, hvarunder fredspartiet inom republiken ville ingå fred med Frankrike. Deremot lofvades, att republiken, medan underhandlingarna rörande dessa fredsvilkor pågingo, icke skulle hvarken med subsidier eller med skepp och manskap understödja Sveriges fiender. I Mars 1677 uppdrogo Oxenstierna och Olivecrantz åt svenske ministern vid franska hofvet *Nils Liljeroth*, som då genom Nimwegen reste till Paris, att personligen till Ludvig XIV öfverlemna Hollands fredsförslag; men Ludvig åtnöjde sig att hänvisa detsamma till behandling vid kongressen, hvarefter de holländske statsmän, som förut varit frikostige med löften till Sverige, åter visade sig likgiltige.

Tillika hade Oxenstierna och Olivecrantz i början af året 1677 begynt underhandlingar med de kejserliga sändebuden vid kongressen, för att söka göra kejsaren benägen för en särskild fred med Sverige och medgifva återställandet af dess tyska besittningar, hvilka endast skulle komma att rikta Brandenburg, hvars förstoring man väl visste att kejsaren icke önskade. De sålunda började underhandlingarna gillades af svenska regeringen och möttes äfven med mycken beredvillighet af kejserliga sändebuden vid kongressen, men ledde lika litet som de med Holland till det önskade målet. I sjelfva verket afsåg här, såsom vid dylika tillfällen i allmänhet, hvarje makt blott sin särskilda fördel och drog icke i betänkande att för egen vinning uppoffra en bundsförvandt. Holland och kejsaren hade visat sig villiga att med Sverige ingå särskilda underhandlingar, men endast för att

derigenom förmå Ludvig XIV till någon eftergift af sina eröfringar i spanska Nederländerna, och så snart de funno, att han ej lät förmå sig härtill hvarken af önskan att bibehålla Sverige såsom bundsförvandt eller af farhåga att få det till fiende, visade de sig å nyo lika litet angelägna om Sveriges vänskap som förut. Kejsaren, så väl som de tyske furstar, hvilkas områden gränsade intill kurfurstens af Brandenburg, sågo visserligen hellre Sverige behålla sina tyska besittningar, än att de skulle tillfalla kurfursten; men de befarade, att, om Sverige bröte med Frankrike, skulle Ludvig XIV i stället garantera Brandenburg och Danmark hvad de tagit från Sverige, och i sådant fall råkade man ur ett ondt i ett ännu större. De ansågo derföre bäst att icke med Sverige ingå någon särskild fred, utan bringa alla frågorna till gemensamt afgörande vid ett allmänt fredsslut.

Samtidigt med dessa underhandlingar pågingo sådana äfven mellan Sverige och några tyska furstar, hvilkas biträde mot Brandenburg och Danmark man ville vinna. Under åren 1674 och i början af 1675 hade svenska regeringen ingått särskilda fördrag med kurfurstarne af Sachsen och Baiern samt med hertigen af Hannover, hvilka förbundit sig att bistå Sverige i försvaret af dess tyska stater, men efter svenskarnes nederlag vid Fehrbellin hade Baiern skyndat att förklara sig neutralt, Hannover tvungits dertill och Sachsen, efter mycket vacklande, slutligen deltagit i rikskriget mot Sverige. Under året 1675 hade Carl XI sändt kanslern i bremiska regeringen *Esaias Pufendorf* till hofven i Hannover, Dresden och München samt åtskilliga smärre tyska furstar, för att söka mildra det ofördelaktiga intrycket af nederlaget och föreställa dem den fara, som genom kejsarens växande makt hotade deras rättigheter såsom medlemmar af tyska riket, samt fördelarna af ett förbund med Frankrike och Sverige, för att vinna trygghet mot kejsarens ingrepp i deras friheter. De hade också ej visat sig obenägna, men fordrade, såsom vilkor för sitt biträde till det föreslagna förbundet, rika fransyska subsidier samt en stark svensk härs uppträdande i Tyskland. Det senare omöjliggjordes af svenska flottans nederlag, och Ludvig XIV visade sig ej synnerligt böjd för frikostighet mot furstar, af hvilka han ej trodde sig kunna vänta motsvarande bistånd. Pufendorf fullföljde emellertid sitt uppdrag med sådan ifver, att kejserliga regeringen utsatte ett pris af 1,000 dukater för den, som kunde gripa och föra honom fången till Wien. Han gjorde en mängd hemliga och ganska äfventyrliga resor till de särskilda tyska hofven och underhöll en mycket liflig brefvexling med ett stort antal tyska statsmän; men ju mera Sveriges motgångar ökades, desto mindre benägenhet visade de tyske furstarne att sluta sig till det samma.

Medan intrigerna och underhandlingarna korsade hvarandra i vestra Europa, hade det östra icke heller varit oberördt deraf. I Ryssland herskade ännu czar Alexei, sedan gammalt Sveriges ovän. Danmark, Holland och Brandenburg hade genom sina utliggare gjort allt för att reta hans roflystnad och locka honom till ett infall i svenska

Östersjöländerna; men till lycka för det af så många andra fiender hotade Sverige var hans uppmärksamhet företrädesvis fästad på det krig, som utbrutit mellan Turkiet och Polen samt hotade detta med undergång, hvarefter Ryssland otvifvelaktigt skulle hemsökas af turkarnes vapen, och så länge sådant var att befara, vågade czaren icke inlåta sig i ett krig med Sverige.

I Polen hade Johan Sobiesky i Maj 1674 blifvit, till icke obetydlig del genom Frankrikes inflytande, vald till konung, och Ludvig XIV försummade icke att söka vinna honom för sina planer. Genom sitt sändebud, biskopen af Marseille, föreslog han honom ett förbund, genom hvilket den polske konungen skulle förbinda sig att, mot franska subsidier, anfalla hertigdömet Preussen, för att sysselsätta kurfursten af Brandenburg, samt understödja de ungerske insurgenterne mot kejsaren, för att dela dennes styrka. Under loppet af året 1675 blef ock ett sådant förbund ingånget, ehuru Sobiesky förbehöll sig att bestämma tiden för Polens deltagande i kriget. Under sommaren detta år fick äfven svenska sändebudet i Polen *Anders Lilliehöök* befallning från sin regering att föreslå ett förbund mellan Sverige och Polen mot Brandenburg, hvilket förbund skulle innehålla båda makternas garanti för hvarandras besittningar samt närmare bestämmelser i afseende å den hjelp man skulle lemna hvarandra, i händelse af anfall å dessa. Äfven detta anbud mottogs villigt af Sobiesky, men så länge han var inveckladi det ganska bekymmersamma kriget mot turkarne, kunde han ej tänka på att kasta sig i något annat. Först sedan detta, genom fransk bemedling, var slutadt medelst freden i Zurawno den 16 Oktober 1676, fingo under våren 1677 underhandlingarna mellan Sverige och Polen en raskare fart, och genom Lilliehööks trägna bemödanden afslöts den 4 Augusti 1677 i Danzig ett fördrag, som undertecknades af Johan Sobiesky personligen och af Anders Lilliehöök å Carl XI:s vägnar.

Genom detta fördrag förband sig konungen af Sverige att åt Polen återförvärfva hertigdömet Preussen, hvars alla städer, så snart de blifvit intagna, skulle af de svenska trupperna öfverlemnas till konungen af Polen, med undantag af Memel, som af svenskarna skulle få behållas såsom säkerhetsplats till dess Sverige slutat sitt krig med Brandenburg. Å sin sida förband sig konungen af Polen att med 6, till 7,000 man polska trupper, hvilkas värfnings- och underhållskostnad skulle af honom förskjutas, förstärka den svenska hären, hvars styrka skulle utgöra 8, till 10,000 man. De polska trupperna skulle stå under svenska generalens öfverbefäl samt efter Preussens eröfring få af Sverige begagnas i Tyskland eller Lifland ända till slutet af det pågående kriget. Polske konungen lofvade dessutom underlätta den svenska härens marsch genom Polen och Kurland samt göra allt för upprätthållandet af freden i Oliva. För öfrigt öfverenskom man att begära franske konungens garanti af fördraget samt hålla dess innehåll hemligt så länge som möjligt. Fördraget ratificerades af Carl XI den 18 Oktober 1677, men

af Sobiesky ej förr än den 6 Februari 1678, då äfven Ludvig XIV lemnade sin garanti.

Kort efter fördragets undertecknande sammandrog Sobiesky några tusen man af de trupper, som afskedats efter freden i Surawno, och franske ambassadören i Polen markis de Bethune samlade äfven i polska Preussen en liten styrka, som borde stöta till den svenska hären; men hela företaget strandade mot Sveriges oförmåga att utrusta den öfverenskomna truppstyrkan och på långsamheten i alla tillredelser till denna utrustning. När ingen svensk här syntes till, afstod Sobiesky från alltsammans, och när ändtligen mot slutet af året 1678 en svensk styrka satte sig i rörelse från Riga, förklarade polske konungen att han ej kunde fullgöra sin ingångna förbindelse före den snart förestående riksdagen. Vi hafva här ofvan omtalat den bedröfliga utgången af detta försök att rädda Pomern, och härmed upphörde ock förbundet mellan Sverige och Polen.

Sverige hade under året 1677 genom motgångarna till sjös och i Pomern blifvit ytterligare försvagadt, hvaremot Frankrike, fortfarande gynnadt af krigslyckan, var mäktigare än någonsin. Svenska regeringen hade ock börjat allt tydligare inse, att någon separatfred med Holland eller kejsaren, hvarigenom Sverige skulle kunna återfå sina förlorade besittningar, ej kunde tillvägabringas, och Olivecrantz, som i slutet af Augusti öfverrest till Sverige, hade, genom den närmare kännedom han meddelat om fortgången af de förda underhandlingarna, ytterligare styrkt konungen och Johan Gyllenstierna, numera den egentlige ledaren af Sveriges yttre politik, i denna uppfattning. Äfven rådets betänkande inhemtades och öfverensstämde dermed. Man blef nu ense derom, att Sverige icke vidare borde inlåta sig med Holland och dess bundsförvandter, utan med full uppriktighet sluta sig till Frankrike samt af detsamma begära den kraftigaste icke blott diplomatiska utan äfven militära hjelp. Sändebuden i Nimwegen skulle rätta sitt handlingssätt efter den nu beslutade förändringen i Sveriges hållning, men likväl, till dess man blifvit säker på Frankrike, »hålla verket gåendes» med Holland, kejsaren och Spanien. Tillika skulle man söka ett stöd i England, hvars konungs fortfarande hemliga förstånd med Ludvig XIV man ej betviflade och hvars parlament man möjligen kunna vinna genom att egga dess handelsafund mot Holland och genom beviljandet af en fördelaktig handelstraktat, hvarom svenske ministern i London, *Lejonberg*, erhöll befallning att känna sig före.

Invigd i dessa planer och försedd med dithörande instruktioner, återkom Olivecrantz till Nimwegen i början af året 1678, men möttes der af en underrättelse, som måste föranleda väsentliga jemkningar i dessa instruktioner, åtminstone för så vidt de rörde förhållandena till England. Prins Wilhelm af Oranien hade nemligen i Oktober 1677 gjort en resa dit, förmält sig med äldsta dottern till Carl II:s yngre broder och förmodade efterträdare, hertigen af York, samt utverkat ett förbundsfördrag, som afslöts i Haag den 10 Januari 1678 mellan

England och nederländska republiken, genom hvilket Carl II förband sig att förena sina vapen med republikens, om Frankrike icke ville underkasta sig de fredsvilkor, som skulle blifva det förelagda. Han hade ock redan börjat sätta sin här och flotta i stridbart skick samt återkallade de engelska trupper, som sedan krigets början varit i Frankrikes tjenst.

Denna omkastning i Carl II:s dittills följda politik väckte största bestörtning hos de svenska sändebuden. Om Ludvig XIV, såsom väl var att förutse, vägrade underkasta sig de fredsvilkor, man ville föreskrifva honom, och krig i följd häraf utbröt mellan England och Frankrike, blefve högst sannolikt äfven Sverige indraget i detta krig, så vida det icke ville bryta med sin bundsförvandt, och om så England ökade antalet af Sveriges fiender, blefve dess ställning nära nog förtviflad. Hvad som således framför allt måste göras var att, så vidt möjligt, söka förekomma utbrottet af ett krig mellan England och Frankrike. Sedan Lejonberg inberättat, att Carl II visat benägenhet för förnyandet af det förra förbundet med Sverige, skyndade Olivecrantz i Mars 1678 öfver till London, för att söka underhålla denna den engelske konungens gynsamma sinnesstämning och vinna hans medverkan till biläggande af kriget mellan Sverige och dess grannar, utan någon minskning i dess område.

Ditåt syftade nu Olivecrantz' bemödanden vid Carl II:s hof, under det Danmarks och Brandenburgs sändebud af alla krafter sökte locka England in i kriget ej blott mot Frankrike, utan äfven mot Sverige. Genom Ludvig XIV:s öfverlägsna diplomati och framgångar i kriget togo sakerna emellertid snart nog en annan vändning. Genom hemliga förbindelser med oppositionens ledare inom engelska parlamentet förstod han väcka dess oro för att konungen kunde, genom att under kriget ega Englands stridskrafter till sitt förfogande, begagna dem att göra slut på folkets frihet, och tillika började han å nyo med fredspartiet i Holland hemliga underhandlingar, åt hvilka Gents och Yperns eröfring af franska härar i Mars 1678 gåfvo ökadt eftertryck. När han sålunda visste, att sinnesstämningen inom så väl England som Holland var öfvervägande fredlig, framträdde han med sina fredsvilkor, i det han den 9 April både till kongressen i Nimwegen och till Carl II såsom medlare afsände sitt »ultimatum för den allmänna freden», hvilket bekantgjordes i Nimwegen den 15 April. Redan i första punkten af detta ultimatum framställdes såsom vilkor för de afträdelser, hvartill Ludvig i det följande förklarade sig beredd, att Sverige skulle erhålla »en fullständig satisfaktion», hvilken konungen af England äfven skulle lofvat både å egna och nederländska republikens vägnar, och emedan hertigens af Holstein-Gottorp intresse på det närmaste vore förbundet med Sveriges, borde äfven han innefattas i freden på de vilkor, hvarmed han kunde vara tillfredsställd. För öfrigt innehöll detta ultimatum med hänseende till tyska riket återställandet af westfaliska fredens bestämmelser, erbjöd att åt Spanien återlemna åtta intagna fasta orter i spanska Nederländerna, för att åt

dessa bilda den gränsreglering, som af England och Holland blifvit yrkad, samt lofvade åt nederländska republiken återställandet af Maestricht, jemte afslutandet af ett handelsfördrag. Slutligen förklarade sig Ludvig ej vilja vara bunden af dessa vilkor längre än till den 10 Maj.

Detta stolta ultimatum, snarare liknande en segrares befallning till de besegrade än en krigförande makts meddelande, väckte icke ringa häpnad hos de mot Frankrike förbundna makterna, och det vilkor, det innehöll i afseende på Sverige, framkallade den häftigaste förbittring hos dem bland dessa makter, som företagit kriget för att rikta sig på Sveriges bekostnad.

En separatfred mellan Frankrike och Holland ingicks icke desto mindre den 10 Augusti 1678, men deri var, trots de svenska sändebudens alla bemödanden, Sverige icke inbegripet. Till dem hade de holländska redan i April 1677 öfverlemnat ett förslag så väl till fredsfördrag som till en handels- och sjöfartstraktat, byggd på den af Holland omfattade grundsatsen af handelns frihet, hvilket äfven var uttryckt i det holländska förslaget till handelstraktat med Frankrike, men som ännu var föga godkänd hvarken i Sverige eller Frankrike. Också hade kommerskollegium afstyrkt antagandet af det holländska förslaget, och då holländarne, lika litet som svenskarne, ville gifva efter i denna fråga, blef freden mellan Sverige och Holland tills vidare oafslutad, men, på de svenska sändebudens begäran, inrycktes i det fransk-holländska fredsfördraget en särskild akt, hvarigenom republiken förband sig till fullständig neutralitet mot Sverige, till dess underhandlingarna emellan båda staterna voro bragta till ända.

Förbittringen öfver denna separatfred var emellertid icke liten hos Hollands bundsförvandter under kriget samt ökades ännu mera, då, genom holländsk bemedling, en separatfred ingicks äfven mellan Frankrike och Spanien den 17 September 1678. Inom Sverige åter hoppades man, att Ludvig XIV nu skulle få så mycket bättre tillfälle att bereda det utlofvade återställandet af dess förlorade besittningar, samt att detta skulle ske med vida kraftigare medel än dem diplomatien erbjöd. Till dessa inskränkte sig dock Ludvig XIV, men använde dem verksamt och ihärdigt till Sveriges fördel, ehuru han visserligen icke sparade på vinkar till svenska regeringen att »af klokhet och i eget intresse genom några smärre afträdelser underlätta Frankrikes välvilliga bemödanden», hvilka vinkar Carl XI dock ej ville förstå eller efterkomma, utan stod orubbligt fast vid sitt yrkande att återfå allt hvad Sverige förlorat genom sitt deltagande i kriget såsom Frankrikes bundsförvandt.

Genom en särskild artikel i det fransk-holländska fredsfördraget hade republiken förbehållit sina bundsförvandter rättighet att inom viss tid biträda detsamma. De smärre staterna i vestra Tyskland, som närmast hotades af ett franskt anfall, skyndade ock att för sig taga i anspråk denna rättighet; men nu förklarade Ludvig, att den ej tillkom särskilda tyska furstar, utan endast kejsaren och riket i dess helhet.

Kejsaren var icke heller obenägen, men fick till svar, att han så mycket mindre kunde räkna sig till godo förbehållet i den ingångna freden, som han icke velat rent och utan inskränkning medgifva Sveriges fullständiga satisfaktion eller franska trupper fri marsch genom Tyskland för att tillvägabringa denna satisfaktion. Den »store kurfursten» hade nemligen på det ifrigaste protesterat mot ett sådant medgifvande och af alla krafter yrkat på krigets fortsättande, under mycket ordande tillika om sin längtan efter en rättvis och hederlig fred, hvarmed han förstod en sådan, som åt honom förvärfvade de vigtigaste af Sveriges tyska besittningar. Han hade äfven erinrat kejsaren om sina honom gifna och högtidligt besvurna löften samt om de lysande förtjenster han inlagt om kejsaren och det gemensamma fäderneslandet genom att tillintetgöra »den grymma arffienden Sverige», betygande sin stora bestörtning öfver att genom Sveriges bebådade restitution se sig urståndsatt att vidare lemna fäderneslandet någon hjelp. I trots af allt detta kunde kejsaren, nu öfvergifven af Holland och Spanien, hotad med Frankrikes hela odelade härsmakt och oroad af upproriska undersåtar i Ungern, icke förmås erkänna sin skyldighet att åt kurfursten af Brandenburg bevara Pomern, utan började på fullt allvar fredsunderhandlingar med Frankrike och Sverige mot slutet af året 1678, och efter många inväudningar och gensägelser från Brandenburgs och Danmarks sida undertecknades fredsfördraget mellan kejsaren, tyska riket och Frankrike i Nimwegen den 5 Februari 1679 samt följande dagen mellan *kejsaren, tyska riket och Sverige.* Fördragen ratificerades af Ludvig XIV den 26 Februari, af Carl XI den 3 Mars, af tyska riksdagen i Regensburg den 23 och af kejsar Leopold den 29 Mars.

Enligt dessa fördrag erhöll Sverige fullt återställande af freden i Osnabrück den 14 Oktober 1648 utan alla vilkor, hvarjemte kejsaren lofvade hertigen af Holstein-Gottorp sitt och rikets skydd samt sin bemedling i tvisterna mellan honom och konungen af Danmark. För att bilägga Sveriges stridigheter med Brandenburg och Danmark, ville Ludvig XIV och kejsaren bemedla ett vapenstillestånd och derunder söka förmå dessa Sveriges fiender att biträda freden; men derest de tredskande endast medelst vapenmakt kunde bringas till eftergift, skulle Frankrikes konung vara berättigad att infalla i tyska riket och dervid förfoga öfver åtta i fördraget uppräknade orter från Maas fram till Rhen. Kejsaren och riket skulle icke under någon form lemna bistånd åt sina förra bundsförvandter, men egde full frihet att förena sig med Frankrike, för att inom möjligast korta tid bringa stridigheterna till slut.

Samtidigt med dessa fördrag afslutade franske ministern hos de lüneburgska hertigarne, grefve de Rebenac-Feuquières, i Celle en separatfred mellan *Frankrike och Sverige* å ena sidan samt *furstarne af huset Braunschweig-Lüneburg* å den andra, genom hvilken fred, som af hertigarne Georg Wilhelm af Celle och Rudolf August af Wolfenbüttel ingicks äfven för deras frände Ernst August, furst-biskop af Osnabrück, desse furstar förbundo sig att genast efter den allmänna

freden eller senast åtta månader efter ratifikationernas utvexling till Sverige återställa sina eröfringar i hertigdömet Bremen samt under det återstående af kriget iakttaga en fullständig neutralitet. Deremot skulle konungen af Sverige för everldliga tider till dem afstå sin rätt till landet Dörvern och till en liten landsträcka mellan Aller och Weser, lydande under hertigdömet Verden, äfvensom till amtet Tedinghausen samt till alla de inkomster, som från de lüneburgska hertigarnes områden af gammalt tillflutit de förra kapitlen i biskopsstiften Bremen och Verden, men efter dessas sekularisering öfvergått till hertigdömenas innehafvare. För hvad sålunda blifvit till hertigarne afträdt skulle konungen af Sverige gifva sin garanti och, jemte Frankrikes konung, söka utverka kejsarens och rikets bifall till den gjorda öfverlåtelsen. Särskildt förband sig Ludvig XIV att vid Bremens återställande under svensk lydnad till hertigarne utbetala 300,000 ecus i tre olika poster, när de tre orterna Carlsburg, Stade och Buxhöwden återlemnades. Äfven bestämdes, att Danmarks och Brandenburgs trupper ej skulle få genomtåga eller hafva tillflykt inom lüneburgska området, men de förbundne monarkernes trupper ej heller få der inrycka utan hertigarnes samtycke.

Å detta fördrag, hvarigenom Ludvig XIV utan föregående samtycke af svenska regeringen bortgaf dess tillhörigheter, hade han förbundit sig att inom tre månader utverka Carl XI:s ratifikation och berättigat hertigarne att behålla Bremen till dess denna ratifikation erhölles. Vid underrättelsen om detta sin bundsförvandts egenmäktiga förfarande yttrade ock Carl XI den lifligaste harm och dröjde i det längsta att ratificera det för honom och hans rike förnärmande fördraget, men nödgades slutligen finna sig deri, och ratifikationerna utbyttes i slutet af November och början af December samma år.

Denna fred följdes snart af en ny separatfred, som den 29 Mars 1679 slöts i Nimwegen mellan *Sverige* och *biskopen af Münster*, hvilken förband sig att till Sverige återställa sina eröfringar i Bremen och Verden, icke på något sätt bistå Sveriges fiender samt återkalla de münsterska trupper, som voro i Danmarks tjenst, hvaremot Sverige skulle betala 100,000 rdr och biskopen, intill dess denna betalning skedde, innehafva amtet Wilshausen såsom pant. Genom en hemlig artikel bestämdes, att, derest konungen af Danmark vägrade hemförlofva biskopens trupper, skulle han genast falla in i de Danmark tillhöriga tyska landskapen Oldenburg och Delmenhorst samt der »förfara efter krigsreson.» Fördraget, med dess hemliga artikel, ratificerades af Carl XI den 12 April samt af biskopen den 18 Maj.

Af Sveriges och Frankrikes fiender under kriget stodo härefter endast Danmark och Brandenburg under vapen. De hade funnit huru den ene efter den andre af deras bundsförvandter böjde sig för Frankrikes mäktige herskare, lemnande åt dem att i högljudda, ofta upprepade protester framställa sig såsom offer för otacksamheten och förräderiet. Carl XI hade i Mars 1679 skickat *Nils Bielke*, sin modige

vapenbroder i slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona, till Paris, för att söka förmå Ludvig XIV till en snar och verksam hjelp både till lands och sjös, och Otto Wilhelm von Königsmarck fick befallning att resa till Frankrike, för att, i händelse hjelptrupper lemnades, taga befälet öfver dem. Men Ludvig visade föga håg för annat bistånd än på diplomatisk väg, och det förmynderskap, han dervid tillvällat sig öfver Sverige, sårade på det högsta Carl XI:s stolthet. Feuquières sökte nu på allt sätt beveka honom att med någon uppoffring ingå fred äfven med Brandenburg och Danmark samt öfvertalade rikskanslern och rådet att till konungen göra en framställning om nödvändigheten att söka fred, äfven om den måste köpas med uppoffringar, men hvarken dessa eller den franske ministerns föreställningar verkade någon förändring i Carl XI:s yrkande att återfå allt hvad Sverige förlorat.

Nu ändtligen, när kurfursten af Brandenburg icke heller ville ge efter, utan tycktes beredd att hellre fortsätta kriget till det yttersta, började Ludvig XIV, på Bielkes föreställningar, vidtaga kraftigare åtgärder. En fransk här ryckte långsamt in i det kurfursten tillhöriga Cleviska landet, medan brandenburgska hären ännu var sysselsatt med motande af det svenska infallet i Preussen från Lifland. Men den oro, som af detta de franska truppernas inryckande framkallades både i Tyskland och Holland, förmådde Ludvig att den 31 Mars medgifva ett stillestånd å så väl Frankrikes som Sveriges vägnar, och han hade sålunda här å nyo upphäft sig till Sveriges förmyndare. Under stilleståndet fortsattes underhandlingarna och kurfursten gjorde det ena jemkningsförslaget efter det andra samt försummade icke heller att anropa Ludvigs ädelmod, men det enda han kunde utverka var att få behålla hvad han efter westfaliska freden måst till Sverige afträda, hvilket medgifvande dock äfven skedde egenmäktigt af Ludvig XIV, emot Bielkes gensägelser.

Så afslöts i S:t Germain den 29 Juni 1679 fred mellan *Sverige och Brandenburg*, då kurfursten förband sig att till Sverige återställa alla af honom tagna städer och länder, som blifvit till Sverige afträdda genom freden i Osnabrück 1648, hvaremot han skulle få behålla den landsträcka på östra stranden af Odern, hvaraf Sverige kommit i besittning genom fördraget i Stettin 1653, med undantag af städerna Damm och Gollnow, med deras områden, hvilka uttryckligen varit i osnabrückska fredsfördraget omnämnda. Dock skulle staden Gollnow få tills vidare förblifva under brandenburgsk lydnad, såsom pant för en summa af 50,000 rdr, men med rättighet för svenska regeringen att sjelf bestämma tiden för inlösen af denna pant. Konungen af Frankrike åter förbehöll sig rätt att behålla de af hans trupper besatta, kurfursten tillhöriga städerna Wesel och Lippstadt till dess fredsfördragets vilkor med hänseende till Sverige blifvit uppfylda, samt lofvade i en särskild artikel att, såsom ett prof på sina goda afsigter både mot Sverige och Brandenburg, till kurfursten utbetala en summa af 300,000

rdr. Slutligen förband sig äfven Ludvig XIV att senast inom tre månader förskaffa Carl XI:s bifall till fördraget, hvars verkställande han garanterade. Fördraget ratificerades af Ludvig XIV och af kurfursten den 22 Juli, men svårare var det att erhålla Carl XI:s ratifikation derå. Han yttrade sin lifliga förtrytelse öfver att Frankrikes konung ville tillegna sig »en oanständig makt» öfver honom samt gjorde flera försök att mot en lösesumma återfå de afträdda svenska besittningarna, men nödgades likväl slutligen, då inga föreställningar hvarken hos Ludvig XIV eller hos kurfursten någonting uträttade, meddela sin ratifikation i September 1679.

Efter Juni månads utgång detta år återstodo sålunda af Sveriges många fiender under kriget endast Danmark, Spanien och Holland, af hvilka de båda sistnämnda makterna voro genom sina freder med Frankrike förpligtade till neutralitet.

Med *Spanien* återstäldes vänskapen utan något egentligt fredsfördrag endast genom ömsesidigt ratificerande af en förklaring, till hvilken engelska regeringens sändebud såsom medlare ingaf förslag den 6 Augusti och som, efter erhållen ratificering, offentliggjordes i Madrid, Brüssel, Stockholm och Riga

Med *Holland* åter blefvo underhandlingarna ganska långvariga och ledde först den 12 Oktober till en fred under engelsk bemedling. De hithörande fördragen voro dels en freds- och dels en handelstraktat. Genom den förra återstäldes det vänskapliga förhållandet mellan båda staterna och Sverige förband sig att såsom skadeersättning för de i Stralsund af Königsmarck uppbragta handelsfartyg betala 102,323 rdr. Den senare var den hårdaste Sverige med den nederländska republiken ingått och väl egnad att till svenska handelns förfång befästa holländarnes handelsvälde i Östersjön. Genom en särskild akt medgafs upphäfvande af de svenska kompanierna, särdeles tjäru- och tobakskompanierna, derom Sveriges konung skulle utfärda påbud tillsammans med fördragets ratificerande. Ratificeringen af fredsfördraget skulle utvexlas i Stockholm inom sex veckor, af handelsfördraget inom tre månader, och det senare skulle vara gällande under 24 år. Det dröjde likväl länge innan dessa fördrag blefvo af svenska regeringen ratificerade. Johan Gyllenstierna, som fortfarande var den egentlige ledaren af Sveriges yttre politik, var högeligen missnöjd med deras ingående, och så länge han lefde följde ingen ratificering derå.

Danmark hade under fredsunderhandlingarna, såsom under kriget, slutit sig nära till Brandenburg, samt deltagit i dess protester och dess vädjande till Ludvig XIV:s ädelmod, men med ännu mindre framgång. Sedan freden med Brandenburg var afslutad, visade sig Ludvig ännu mindre än förut böjd för eftergifter åt Danmark, och dess sändebud i Paris fick nu det besked, att om icke konung Christian beqvämade sig till fred på grund af fördraget i Köpenhamn 1660, så skulle han »få betala hela laget».

De båda nordiska makterna hade emellertid sökt genom en freds-

underhandling på närmare håll än i Nimwegen komma till rätta med hvarandra. Kejsaren hade gifvit förslaget härtill, för att få freden i norden återstäld så mycket snarare och utan Frankrikes inblandning. På hans uppmaning hade kurfursten af Sachsen åtagit sig att vara medlare samt i Maj 1679 sändt en af sina diplomater, friherre von Gersdorf, till Danmark och Sverige. Af båda makterna antogs denna bemedling så mycket hellre, som båda voro lika angelägna att befrias från Frankrikes »diktatoriska förmynderskap». Med den vanliga långsamheten i den tidens diplomatiska förhandlingar dröjde det likväl till långt fram i Juni, innan man ens kunde komma öfverens om sättet och orten för underhandlingarnas förande, och först den 26 Juni blef preliminärtraktaten undertecknad.

Enligt deri träffad öfverenskommelse sammanträdde så väl de krigförande makternas som den medlandes sändebud i Lund, som med kringliggande område till 3 mils omkrets förklarades neutralt. De svenska ombuden voro riksrådet grefve *Johan Gyllenstierna* och kanslirådet *Frans Joel Örnestedt*; de danska grefve *Anton af Aldenburg*, friherre *Jens Juel*, en broder till sjöhjelten Nils Juel, samt *Conrad Bierman-Ehrenschild* af sydtysk börd, som från fransk öfvergått till dansk tjenst. Frankrikes ombud var markis *de Feuquières* och Sachsens friherre *N. von Gersdorf*. Bland alla dessa diplomater var Johan Gyllenstierna genom kraft, beslutsamhet, insigter och framtidsblick onekligen den mest framstående, hvars öfverlägsenhet också mer och mer gjorde sig gällande, alltefter som underhandlingarna fortskredo; men i Jens Juel hade han en värdig motståndare, som i säker blick, fin beräkning, seghet och ihärdighet var honom fullt vuxen, ehuru i djerfhet och kraft honom underlägsen. Sammanträdena höllos i domkyrkan, och förhandlingarna fördes skriftligen, så att hvar och en af de vid kongressen representerade makterna inlemnade en skriftlig förklaring om sina fredsvilkor till den medlande, hvarför endast Sachsen erkändes, ehuru mycket Feuquières än bemödade sig att äfven få Frankrike betraktadt såsom sådan.

Den 26 Juni öfverlemnade Gyllenstierna till Gersdorf det svenska fredsförslaget, innefattande en fordran om fullständigt återställande af allt hvad under kriget blifvit taget från Sverige, jemte skadestånd, hvars belopp de svenska sändebuden förbehöllo sig rätt att framdeles få uppgifva, samt slutligen ett yrkande, att hertigen af Holstein, som hade att återfå hvad enligt fredsfördragen i Roskild och Köpenhamn blifvit honom tillerkändt, måtte ega att vid kongressen genom eget sändebud bevaka sina intressen.

Samma dag inlemnade äfven de danska sändebuden sitt fredsförslag, som lydde helt annorlunda. Landskrona och Helsingborg skulle afträdas till Danmark, Malmö slott raseras samt Sveriges tullfrihet i Öresund och Belterna upphäfvas. Hertigen af Holstein förbigicks med tystnad.

Några dagar senare lemnade båda makternas sändebud till medlaren nya förklaringar, i hvilka hvar och en yttrade sig om motpartens

förslag, men slutade med att stå fast vid sitt eget. Hvad hertigen af Holstein beträffade, förklarade de danska sändebuden, att de icke med honom kunde ingå i någon underhandling, eftersom hans anspråk rörde Danmarks inre förhållanden, som kunde och borde biläggas mellan Danmarks konung och hertigen, utan någon främmande makts mellankomst.

Knappt hade likväl dessa nya förklaringar blifvit utbytta, innan underrättelse kom, att Ludvig XIV för Frankrike och Sverige ingått fred med Brandenburg den 29 Juni, hvarigenom Danmark förlorat stödet af en vigtig bundsförvandt, och tillika kom nu från den franske konungen en förklaring, genom hvilken han för Frankrike och Sverige tog i anspråk rättigheten att fordra skadestånd för det freden genom Danmarks förvållande fördröjdes. Christian V fann härefter ingen annan utväg än att, likasom förut hans bundsförvandt kurfursten, fly till Ludvig XIV:s ädelmod, hvarigenom fredsunderhandlingen flyttades från Lund till Paris. Genom denna förnedring vann han likväl ingenting annat än den tillfredsställelsen, att äfven Sverige ännu en gång fick underkasta sig förödmjukelsen af en fred å dess vägnar ingången af Frankrikes konung, utan den svenske konungens hörande eller medgifvande. Det skedde i Fontainebleau, der fredsfördraget mellan Frankrike och Sverige, å ena sidan, samt Danmark, å den andra, undertecknades den 2 September 1679, under vilkor att Sverige återfick allt hvad genom frederna i Brömsebro, Osnabrück och Köpenhamn tillfallit detsamma. Ludvig åtog sig att anskaffa den svenske konungens ratificering. Genom en särskild dagen derefter undertecknad afhandling mellan Frankrike och Danmark återfick hertigen af Holstein allt hvad han under kriget förlorat.

Sverige hade sålunda genom Frankrikes mäktiga beskydd erhållit fred med alla sina fiender och återfått hvad det före krigets början innehaft, med några föga betydande undantag. Det hade härför haft att tacka snarare det politiska system Ludvig XIV omfattat, hvilket fordrade, att Sveriges makt skulle vara oförminskad, för att kunna vara Frankrike till så mycket större nytta i Tyskland, än hans ädelmod eller ridderliga erkännande af sin skyldighet mot en bundsförvandt, som för Frankrikes skuld kastat sig i kriget. De förödmjukelser, hvarmed han lät svenska regeringen betala hans beskydd, vittna tillräckligt, att han ej kunde berömma sig af någon sådan ridderlighet, hvilken för öfrigt fans lika litet äfven hos svenska regeringen, som vid flera tillfällen visat sig färdig att öfvergå till Frankrikes motståndare, om Sveriges fördel derigenom kunde bättre befrämjas. De lidna förödmjukelserna hade emellertid gjort ett djupt intryck på Carl XI:s stolta sinne och icke mindre på Johan Gyllenstiernas. Hos båda hade de framkallat en liflig önskan att för framtiden kunna göra sig oberoende af denna anspråksfulla beskyddare, och Gyllenstierna trodde sådant bäst kunnu ske genom en närmare anslutning till Danmark. Han hade derföre genast i början af underhandlingarna i Lund fram-

kastat tanken på ett nära förbund mellan de nordiska rikena i sammanhang med den förestående freden; men så länge Christian V trodde sig genom sina böner hos Ludvig XIV kunna vinna någon eftergift i Sveriges fordringar, hade denna framställning funnit föga tillmötesgående från danska sidan. Då åter fredsfördraget i Fontainebleau visade, att han förödmjukat sig förgäfves, förklarade han sig villig att låta kongressen i Lund fortfara äfven efter fredsslutet samt gaf i början af Augusti sina sändebud befallning att gifva tillkänna hans bifall till upprättandet af ett förbundsfördrag mellan de nordiska rikena. Sjelf skyndade han från Holstein till Köpenhamn, dit han äfven kallade sina sändebud från Lund, för att med dem rådpläga om den af Gyllenstierna väckta frågan. Man ingick den 9 September ett vapenstillestånd under Gersdorfs bemedling och afvaktade sedermera ankomsten af urkunden till fredsfördraget i Fontainebleau, för att samtidigt afsluta både fred och förbund. Härtill hade äfven Feuquières medverkat, under förutsättning af båda rikenas anslutning till Frankrike, och förmåddes äfven att i början af September till Carl XI ingifva ett memorial, hvari han, å sin konungs vägnar, föreslog återupptagandet af den genom kriget afbrutna frågan om Carl XI:s förmälning med Christian V:s syster Ulrika Eleonora.

Under senare delen af September fortsattes ifrigt dessa underhandlingar om fred och förbund, och sent på natten den 6 Oktober (26 September enligt gamla stilen) undertecknades fördraget om *freden i Lund*. Dithörande urkunder äro följande: 1) fredsfördraget i 18 artiklar, egentligen endast en omskrifning af det i Fontainebleau; 2) instrumentet om återstående kontributioners inbetalning; 3) förmälningsafhandlingen mellan Carl XI och Ulrika Eleonora; 4) förbundsfördraget mellan båda rikena, i 20 artiklar; 5) två särskilda artiklar rörande handeln, samt 6) tolf hemliga artiklar.

Genom *fredsfördraget* återupprättades frederna i Westfalen, Roskild och Köpenhamn, i öfverensstämmelse hvarmed länder och orter skulle ömsesidigt återställas. Utrymmandet skulle å Danmarks sida ske på utsatta tider, dock förr än i Fontainebleau blifvit öfverenskommet, men påbudna kontributioner likväl betalas till den dag, som der var utsatt, samt Wismar emellertid af Danmark innehafvas såsom pant. Med anledning af danska regeringens klagan öfver missbruk af den svenska skepp beviljade tullfrihet i Öresund och Belterna skulle ombud för båda makterna sammanträda den 22 Februari 1680, för att i närvaro af ett fransyskt sändebud vänligen uppgöra tvisten, dock utan förfång för Sveriges rätt. I en särskild punkt förklarades båda rikenas undersåtar återstälda i sina gods, privilegier och rättigheter.

Genom *förmälningsafhandlingen* gjordes förbindelsen mellan Carl XI och Ulrika Eleonora till en underpant på det fredliga förhållandet mellan båda rikena. Den innehöll för öfrigt blott ett »belefvande» mellan konungarne, att »äktenskapet skulle nå sin fullbordan innan nästkommande Februari månad, om ej förr», samt en öfverenskommelse,

att giftermålskontraktet skulle »med det forderligaste på vanliga manér uppsättas och underskrifvas i Lund af deras maj:ters ambassadörer», i följd af hvilken öfverenskommelse också Johan Gyllenstierna och Jens Juel någon tid efter fredens afslutande sammanträdde i Lund, der de den 21 December 1679 uppgjorde afhandlingen om prinsessans hemgift och lifgeding. Enligt denna afhandling skulle Ulrika Eleonora erhålla i morgongåfva 32,000 rdr specie, hvaraf hon hade att under sin lifstid förfoga öfver årliga räntan eller 2,000 rdr. Lifgedinget skulle utgöra minst 34,000 rdr i ränta af Westerås slott och län, Kungsörs gård med Ulfsunds län i Westmanland, Linköpings slott, stad och län samt Castelholmshus med hela Åland.

I *förbundsfördraget* lofvade båda makterna att befordra hvarandras bästa och afsäga sig alla förbund, som på något sätt kunde skada den andra makten. Blefve den enas land anfallet eller dess rättigheter eller handel antastade, så skulle den andra ovilkorligen inom två månader skynda till hjelp med 2,000 man till häst, 4,000 man till fot samt en flotta af 10 skepp, med bestyckning från 90 till 24 kanoner, jemte nödiga proviantfartyg, 2 brännare och en besättning af minst 2,250 man. I händelse af behof skulle denna hjelpsändning inom tre månader fördubblas, och blefve äfven denna fördubblade otillräcklig, skulle man träffa ny öfverenskommelse om gemensamt uppträdande med samlad makt. Ingen fred eller vapenhvila skulle ingås eller förbund med någon främmande makt slutas utan båda makternas samtycke. Slutligen bestämdes, att förbundet skulle räcka i tio år, men att underhandlingar om dess förnyande skulle inledas ett år före den aftalade tidens utgång.

Genom *de särskilda artiklarna* bestämdes, att alla danska undersåtar skulle i Nyen, Narva, Riga och Reval njuta samma tullfrihet, som voro svenska »helmonterade» skepp medgifven, hvaremot konungen af Danmark lofvade »vara betänkt efter all möjlighet på sådana medel, hvarigenom den ryska handeln kunde vändas från Archangel till Östersjön». Vidare medgaf Sverige, att alla varor, som fördes direkte från Ostindien af det danska ostindiska kompaniet eller från dess kontor i Köpenhamn, vare sig till Stockholm eller till någon Sverige tillhörig tysk eller liffländsk hamn, skulle erlägga samma tull, som erlades af helfria svenska skepp, samt i Stockholm särskildt en tredjedel mindre. I stället skulle Danmark befordra Sveriges ostindiska handel och vara behjelpligt att åt sin bundsförvandt förskaffa en sådan plats, som Danmark egde i Tranquebar.

I *de hemliga artiklarna*, hvilkas tillvaro de kontraherande förnekade för alla andra makter, och hvilka också först helt nyligen blifvit för första gången bekantgjorda [1]), uttalades de allmänna grundsatser, som under närmaste tiden skulle blifva de ledande vid de nordiska rikenas yttre politik och hvilka de borde gemensamt tillämpa. Båda konungarne skulle med hvarandra öfverlägga och vidtaga enahanda åtgärder

[1]) I Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur. Lund 1871, s. 607—611.

vid alla tillfällen, då lugnet inom Europa blefve rubbadt. Ville någon hindra dem häri, skulle de gemensamt »göra den tillbörliga anstalt, hvarigenom deras ovänner med samnadt råd och makt kunde bringas till skäligheten». Funne båda konungarne för godt »genom vapen befordra säkerheten och det allmänna bästa, fastän ingen dem angrepe», så skulle de i samråd med hvarandra utföra ett sådant krig, och de vunna fördelarne i lika mått komma båda makterna till godo. Om hvartdera riket för sig, vid bevakandet af sina särskilda intressen, råkade i förvecklingar med någon granne, skulle ingendera af de förbundna makterna ställa sig hindrande i vägen för den andres planer. I afseende å Tyskland skulle båda makterna alltid följa en gemensam politik, och den ene konungen ej företaga något utan den andras vetskap och samtycke, utom i det enda fall, att det anginge den andres »domestiques affaires», då den andre hade sig deri i ingen måtto att befatta — hvilket stadgande hade särskildt afseende på Danmarks förhållanden till hertigen af Holstein och hade varit en mycket omtvistad punkt, emedan de danska sändebuden fordrat ett uttryckligt tillkännagifvande att öfverenskommelsen rörde förhållandet till hertigen, hvilket Gyllenstierna åter, med afseende å dennes nära slägtskap med Carl XI:s moder, ej ville medgifva samt hade äfven slutligen lyckats få punkten affattad i de ofvan anförda, mera allmänna uttrycken. Skulle någon stat djerfvas tillvälla sig något välde öfver de båda rikenas högheter och rättigheter, »sökandes att disponera öfver tullar, skeppsfriheter och den fördel, som den ene konungen hafver i sinnet att förunna antingen sina egna eller dess naboers och andra konungars undersåtar, jemväl eftertraktandes reglera commercien efter deras eget godtycke; då förbinda sig båda konungarne att vilja stå hvarandra bi och handhafva sig inbördes vid den rättighet, som krönta hufvuden efter all folks rätt tillkommer» — en punkt tydligen riktad så väl mot Frankrike som i synnerhet mot Holland. Hos denna stat skulle båda konungarne genast fordra afskaffandet af den särskilda afgift, kallad Veilgelt, hvarmed holländarne belagt de varor, som infördes från båda rikena, eller i vidrigt fall »generalstaternes skepp med någon slik tull så länge besvära, till dess den ovanliga pålagan blefve afskaffad». Äfven skulle öfverenskommas om en lag, genom hvilken båda konungarne skulle förbjuda det romerska rikets städer eller hvar och en annan att, vid äfventyr af konfiskering, införa i deras riken andra varor än dem, som »hos dem sjelfva växa, falla eller förarbetas».

Fred och förbund voro sålunda ingångna mellan de nordiska rikena, men ännu återstod åtskilligt att uppgöra och för detta ändamål reste Gyllenstierna i Februari 1680 till Köpenhamn, der han dröjde öfver två månader under trägna rådplägningar, synnerligast med danske storkanslern grefve Ahlefeld. Han hade att bringa till slut alla förberedande uppgörelser för Carl XI:s förmälning med prinsessan Ulrika Eleonora och träffa närmare aftal om hennes öfverfart till sitt nya fädernesland; trygga och främja vänskapen med Danmark samt undan-

rödja det misstroende, som alstrats af mångåriga misshälligheter mellan båda rikena; öfverlägga med de danske statsmännen om båda rikenas gemensamma yttre politik under den närmaste framtiden och särskildt deras hållning emot Holland och Frankrike, samt bringa till slut de tvistefrågor, som återstodo från fredsverket i Lund, i synnerhet den om Wismars lösen och reglerandet af sjöfarten genom Öresund och Belterna.

Alla dessa uppdrag utförde han i noggrann öfverensstämmelse med det politiska system han omfattat, och att han lyckades deri utgör bästa beviset på hans öfverlägsna förmåga. Enligt detta system skulle de båda nordiska rikena sluta sig nära, fast och uppriktigt till hvarandra samt derigenom göra sig oberoende af hvarje främmande makt. De skulle gemensamt fortsätta Sveriges förbund med Frankrike, men icke såsom dettas skyddsstater, utan på fullt jemnlik fot. De skulle icke vidare tillåta något ingrepp i deras handel eller tullförfattningar från Hollands sida samt gent emot handelsstädernas i norra Tyskland göra sina egna handelsfördelar gällande. I dessa hänseenden vidtogos ock nu förberedande åtgärder, och slutligen ordnades de mellan båda rikena ännu återstående tvistefrågorna genom en *fyllnadstraktat till fredsfördraget i Lund*, hvilken undertecknades i Köpenhamn den 29 April 1680 och den 11 Maj ratificerades af Carl XI. I denna akt bestämdes beloppet af kontributions-återstoderna, för hvilkas riktiga betalning Wismar skulle af Danmark behållas såsom säkerhet, samt de terminer, vid hvilka summan efter hand skulle erläggas. Vidare reglerades sjöfarten genom Öresund och Belterna, och slutligen innehöll denna akt äfven en myntkonvention mellan båda rikena, bestämmande, att dädanefter mynt af lika godhet i skrot och korn skulle slås i Sverige och Danmark-Norge samt detta mynt sedermera »gå och gälla inbördes uti deras maj:ters riken, land och provinser».

Härmed var fredsverket mellan båda rikena fulländadt och grunden lagd till ett nordiskt förbund, hvilket, om det fast och uppriktigt iakttogs å båda sidorna, borde fullt betrygga de båda nordiska rikenas sjelfständighet gent emot det öfriga Europa och tillika gifva dem ökade utvägar att ytterligare utsträcka sitt välde eller sitt inflytande. Detta för båda rikena nya politiska system var hufvudsakligen Gyllenstiernas verk, men det blef honom ej förunnadt att få öfvervaka dess befästande och befordra dess ytterligare utveckling. [1])

Riksdagen i Halmstad 1678.

När Sveriges tyska besittningar voro förlorade, svenska flottan slagen vid Öland och danska härar stodo hotande i Skåne, Bohus län

---

[1]) Jfr *Höjer*, Öfversigt af Sveriges politik under åren 1676—1680, i Upsala universitets årsskrift 1875. — *Droysen*, Der Staat des grossen Kurfürsten, Leipzig 1865, III: 603—696. — *Weibull*, Freden och förbundet i Lund 1679, i Nordisk Tidskrift för 1870.

och Vestergötland, lät Carl XI i Augusti 1676 utlysa en allmän riksdag i Göteborg för att erhålla nya medel till rikets försvar. Landshöfdingen *Gustaf Duwall*, som varit landtmarskalk vid 1675 års riksdag, blef äfven nu af konungen utsedd att föra landtmarskalksstafven. I medlet af November skulle riksdagen begynna, men ingen af riksråden infann sig mer än drotsen. Rikskanslern, som med mycken oro motsett den stundande riksdagen, hade fått konungens befallning att der infinna sig, men hade anmält förhinder. I medlet af December hade de tre ofrälse standen hunnit samlas, men af adeln voro ännu högst få tillstädes. Då kom, kort efter underrättelsen om segern vid Lund, konungens bref om riksdagens upplösande, emedan han ej ville aflägsna sig från kriget. Den enda proposition, som på denna riksdag framstäldes, blef sålunda den om dess åtskiljande. Ständerna hade ingenting att invända häremot, men anhöllo att, om konungen längre fram ville sammankalla dem för beviljandet af gärder och manskap, det icke måtte ske på landskapsmöten, hvarigenom olika delar af landet kunde få vidkännas olika bördor, utan på allmän riksdag.

Det ovanliga beslutet att upplösa riksdagen, innan den trädt i verksamhet, ansågs såsom ett bevis, att konungen kände sig ega större makt genom den vunna segern. Han bar nu ock, alltmera ensam, hela bördan både af rikets förvaltning och af krigets omsorger. Riksrådet förblef i det närmaste overksamt. Rikskanslern tog efter riksdagen 1675 nästan aldrig någon del i rådsöfverläggningarna, men hans motparti hade icke mera inflytande. En af hans mest ansedda motståndare Clas Rålamb afsattes från öfverståthållare-embetet och förflyttades till Jönköping såsom president i dervarande hofrätt. Andra af De la Gardies fiender blefvo likaledes aflägsnade, utan att derföre hans vänner stego i konungens ynnest. I sjelfva verket var den föregående förvaltningen upplöst och alla vigtigare ärenden bestriddes af särskildt tillförordnade tjenstemän. De missnöjde rådsherrarne kallade denna nya förvaltning *skrifvareväldet;* men under detta, då makten i sjelfva verket låg hos konungen, med de s. k. skrifvarne till verktyg, kom vida mera fart och drift i förvaltningen än förut, och kriget begynte gå bättre i samma mån den förra förslappningen upphörde.

Så förgick året 1677. Svenska flottan hade lidit ett nytt nederlag, men konungen åter vid Landskrona vunnit en seger öfver danskarne, och vid årets slut voro utsigterna för Sverige att behålla de från Danmark eröfrade landskapen bättre än förut. Nya hjelpmedel måste likväl anskaffas, om kriget skulle kunna slutas utan uppoffring af svenskt område, och så utlystes en ny riksdag att sammanträda i Halmstad den 20 Januari 1678. Konungen red under en natt från sitt högqvarter i Ljungby till Halmstad, der han fann endast 50 adelsmän, 26 prester, 67 städernas fullmäktige och ett något större antal bönder samlade, då han den 3 Februari i Halmstads slottskapell helsade ständerna.

Landtmarskalk var förre kammarrådet, landshöfdingen i Elfsborgs

län *Henrik Falkenberg*; talman för preståndet den nye erkebiskopen *Johannes Baazius*, för borgareståndet borgmästaren *Olof Thegner*, som innehaft samma befattning vid 1675 års riksdag, samt för bondeståndet hemmansegaren *Olof Tyreson*. Från Skåne voro nästan inga riksdagsmän närvarande. Bland dess städer hade endast Malmö och bland Blekings endast Ronneby skickat fullmäktige.

Konungens proposition, som afläts den 4 Februari, gaf ständerna en öfversigt af ställningen och af krigets gång. Den slöt med begäran om ny utskrifning och bevillning. I den sekreta propositionen redogjordes närmare för förhållandet till främmande makter och för underhandlingarna under de sista åren. Konungen ansåg sig af sin heder bunden vid förbundet med Frankrike. Detta rikes härar hade också öfverallt varit segerrika. Fursten af Siebenbürgen och de upproriske i Ungern hade ingått förbund med Frankrike. I Polen hade man ock ett stöd. Danmarks värfningar i Tyskland hade misslyckats. Baiern, Sachsen, Hannover, Würtemberg och flera andra tyska stater voro ännu vänligt sinnade, ehuru de icke kunde sätta sina stridskrafter i rörelse, innan en svensk här åter uppträdt i Tyskland. Kunde man afskära Danmark dess »silfver- och folke-ådror i Holstein» samt åter upprätta hertigens regering derstädes, så skulle äfven han, enligt sitt löfte, uppträda för svenskarne. Utsigterna för krigets lyckliga utgång voro nu hufvudsakligen fästade vid den lifländska utrustningen, hvilken, efter flottans nederlag, syntes vara enda medlet att undsätta de svenska besittningarna i Tyskland. Deremot kunde hären i Skåne icke göras så stark som förut. Skåne, Halland och Bleking voro nemligen till mer än hälften ruinerade, byarna öde, åkrarna osådda. Vestergötland och Småland voro likaledes af krigets närhet hårdt medtagna. Konungen var derföre sinnad att för nästa fälttåg förändra sin krigsplan så, att Malmö och andra gränsfästningar skulle för en längre tid förses med nödiga förråd, hvarefter han ämnade endast gå försvarsvis till väga. Han hemstälde nu till ständerna, om de gillade denna plan, så väl som det sätt, hvarpå han i allmänhet fört den yttre politiken.

Ständerna medgåfvo en stor utskrifning af hvar femtonde vapenför mansperson inom frälset, äfven inom rå och rör, samt hvar tionde å krono- och skatte-hemman, för första året; för det andra af hvar adertonde inom frälset och hvar tolfte å krono- och skatte-hemman, likaledes efter mantal, samt för tredje året hvar tjugonde inom det förra och hvar tionde å de senare, efter gårdtalet. Tillika beviljade adeln en gärd af 500 daler silfvermynt för hvar rustningshäst, presterskapet dubbelt mot hvad som medgifvits 1675 och borgareståndet fyrdubbelt mot 1655 års krigsgärd, enligt en särskild lista, som visar, att Stockholm ensamt erlade en fjerdedel af borgareståndets hela bevillning. Dernäst hade Göteborg, Malmö och Norrköping största andelarna deraf. Bönderne åtogo sig ingen bevillning. För öfrigt lemnade ständerna ett vilkorligt begifvande till den lifländska expeditionen, men begärde framför allt fred.

Utom denna riksdagens hufvudfråga voro emellertid äfven flera andra af icke ringa vigt föremål för dess öfverläggningar.

Åtskillige af rikets råd hade infunnit sig vid riksdagen, såsom Clas Rålamb, Johan Gabriel Stenbock, Gustaf Adolf De la Gardie, m. fl. Äfven rikskanslern hade fått konungens befallning att inställa sig, men sjuknade under vägen. De närvarande riksråden hoppades emellertid kunna vid riksdagen utverka någon förändring i rådets ställning, men funno snart att de åtminstone icke kunde påräkna någon förändring i den riktning de önskade. Redan den 6 Februari, dagen efter det riksdagens öfverläggningar begynte, erinrade *Maurits Posse*, landshöfding i Vestmanland och Johan Gyllenstiernas svåger, om den ständernas kommission, som tillsattes vid riksdagen i Upsala 1675, samt önskade veta hvad den uträttat. »Det var väl påmint», yttrade landtmarskalken, och alla hördes häri instämma, hvarefter så väl adeln som de öfriga stånden gjorde hos konungen en framställning att få kännedom om fortgången af kommissionens arbeten. Konungen biföll denna framställning och uppdrog åt hvarje stånd att utse två deputerade för detta ändamål, hvarjemte konungen ville förordna några män att öfverse kommissionens arbete och derom afgifva berättelse. Sedan den inkommit, ville konungen sjelf fälla utslag.

En annan ännu kinkigare fråga, som vid denna riksdag väcktes likaledes af Maurits Posse, var den om en utsträckning af 1655 års reduktion, hvartill han afgaf flera förslag. Under öfverläggningen derom kommo gref- och friherrskapens friheter till tals, och man yrkade nu från flera håll, att bönderne inom dessa borde roteras till krigstjenst lika med krono- och skattebönder, hvilket yrkande åter ifrigt bestriddes af Per Sparre. Ett starkt sorl uppstod. Posse klagade, att gamla frälsegods nu nödgades betala skatt för grefvars och friherrars skull. Man yrkade votering och, ehuru Sparre bestridde den, gick den likväl för sig, hvarvid de båda lägre klasserna å riddarhuset öfverröstade den första, och det yrkade stadgandet inflöt i riksdagsbeslutet såsom gällande för första årets utskrifning.

En utsträckt reduktion hade sålunda nu blifvit yrkad från en ny sida, nemligen i det gamla frälsets intresse, och yrkandet hade blifvit riktadt mot de nya förläningstagarne, grefvar och friherrar, hvilkas friheter sålunda nu angrepos så väl af den obetitlade adeln som af de ofrälse stånden. Denna ganska betydelsefulla fråga om behöfligheten af *en ny reduktion* bestriddes visserligen från flera håll och ledde icke under denna riksdag till något bestämdt beslut; men den var emellervid nu väckt och återkom så mycket allvarsammare vid den följande riksdagen.

Ibland de ofrälse stånden röjde sig samma sinnesstämning som hos adeln. Borgareståndet öfverlemnade den 15 Februari genom en stor deputation till presteståndet ett förslag i 17 punkter, omfattande nästan hela statshushållningen och hvad i afseende derpå borde göras. Bland dessa punkter stod i främsta rummet, att man borde förfråga

sig huru långt reduktionen fortskridit och hvad frukt deraf kommit. Presterne biträdde i allt hufvudsakligt detta förslag och sade sig vilja i förening med de båda andra ofrälse stånden öfverrösta adeln, om den ej gillade deras beslut. Bland bönderne hördes högljudt missnöje.

Adeln skilde sig emellertid icke från de öfriga stånden. Dess utskott sammanträdde med dessas, och utskotten blefvo snart ense. En skrift uppsattes å adelns och presteståndets vägnar samt öfverlemnades till konungen. Den var hufvudsakligen byggd på borgareståndets framställning, och det hette deri, att ständerna ville för konungen framlägga de fel och bräckligheter, som deras och rikets konstitution graverade. De utgingo från de för handen varande missbruken med arrenden, balanser, kontrakt och upptagandet af lån, korteligen all den oreda, som rådde i förvaltningen af rikets medel. Derefter begärde de först och främst, att reduktionen måtte snart och fullkomligen verkställas; vidare att öfverflödiga tjenster måtte indragas och de öfrigas innehafvare riktigt utbekomma sina löner. De undanbådo sig för framtiden landskapsmöten, anhöllo om fullbordandet af arbetena å lagen och kyrkoordningen samt förnyade slutligen den vid flera föregående riksdagar gjorda begäran om afskaffandet af de stora handelskompanierna och de höga tullarna.

Konungens svar till ständerna afläts den sista Februari och innehöll i allmänhet bifall till deras framställningar. De omtalade missbruken ville han låta skärskåda. Reduktionen skulle verkställas, landskapsmöten sammankallas endast i yttersta nödfall. Till handelskompaniernas upphäfvande samtyckte han i allmänhet, men skulle dock närmare derom öfverlägga med rådet och kollegierna. I en särskild resolution för adeln lofvade han, att reduktionen skulle föras till slut inom två år och att de för andra gången bortgifna godsen skulle återkallas.

Riksdagen upplöstes den andra Mars. Den hade varat icke fullt en månad, men hvad som der förefallit hade en icke obetydlig inverkan på de följande tilldragelserna. Hvad riksdagen i Upsala begynt hade nu blifvit fördt ett godt stycke längre. Det då fattade beslutet om förmyndareregeringens ställande till ansvar hade blifvit bekräftadt, fråga väckt om ytterligare utsträckning af 1655 års reduktion och om en ny, som möjligen kunde blifva ganska omfattande, samt i sammanhang med reduktionsfrågan framställningar gjorda rörande de flesta frågor, som under den följande tiden sysselsatte Carl XI:s regering. Alla förhoppningar, hvilka riksråden gjort sig om en återgång till de förra förhållandena, hade slagit fel. Adeln hade förenat sig med de ofrälse stånden och skilt sig från rådet, som icke haft något inflytande på riksdagens förhandlingar. Rikskanslern, som infann sig mot slutet af riksdagen, sökte nu, så mycket han förmådde, draga ärendena under rådet, hvars myndighet han fyra år förut gjort allt för att tillintetgöra; men ehuru konungen nu åter tog vänligt emot honom och, enligt hvad Feuquières berättar, dagen efter hans ankomst till riksdagen gaf honom en audiens, som varade i fem timmar, lemnade han honom emellertid

intet inflytande på regeringsärendena, och lika litet inflytande hade De la Gardie inom rådet, hvilket för öfrigt sjelft nu förlorat allt anseende. Det hade ända från sin utöfning af styrelsen haft allmänna meningen emot sig och fått det ännu mera efter krigets utbrott, hvilket man lade det till last och hvars bördor kändes alltmera tryckande. Följderna af den förra förvaltningens slapphet hade också trädt mer och mer i dagen och visat nödvändigheten af en kraftigare regering, som ostörd af partisöndringar kunde sammanhålla det hela. Under kriget hade det öfverallt gått illa, utom der konungen genom sitt personliga anseende och sina outtröttliga bemödanden kunde öfvervinna den djupt inrotade trögheten och lojheten i alla grenar af förvaltningen. För den unge konungen hade också ständerna, likasom folket öfverallt, visat den varmaste tillgifvenhet. Hans eldiga mod, som fört hans krigare till segern, hans outtröttlighet, hans rättrådighet och hans rena seder prisades af alla. Hos honom låg numera den verkliga makten, ehuru den utöfvades af den märkvärdige man, hvilken han denna tid anförtrott ledningen af Sveriges öden.

Johan Gyllenstiernas välde.

Vi hafva i det föregående visat, huru *Johan Gyllenstierna* börjat sin offentliga verksamhet med att träda i spetsen för lågadelns opposition mot högadeln och rådet, samt tillika såsom ifrig förfäktare af adelns rättigheter gent emot de öfriga stånden; huru han sedermera, såsom landtmarskalk vid 1668 års riksdag, gjorde sig väl anskrifven hos regeringen och rådet samt efter riksdagens slut sjelf blef riksråd; huru han derefter inom rådet intog en sjelfständig ställning, men dock vanligen hörde till De la Gardies motparti och af honom också betraktades såsom hans farligaste motståndare; huru han ifrigare och utförligare än någon annan uppträdde mot det franska förbundet, hvars vådor för Sverige han med framsynt statsmannablick insett och fullständigt lade i dagen; huru han efter konungens tillträde till regeringen hvarken slöt sig till De la Gardie eller till dennes motparti, men i stället ingick närmare förbindelse med dem, som utgjorde konungens vanliga omgifning, utan att tillhöra hans officiele rådgifvare, samt huru han, sedan De la Gardies försök att störta honom misslyckats, förmodades vara den egentlige anstiftaren af högmålsåtalet mot rikskanslern, hvilket, om det också ej föranledde, dock icke så litet medverkade till dennes fall.

Sedan rikskanslerns inflytande efter 1675 års riksdag upphört, vidtog dock Gyllenstiernas icke genast, utan i stället inträdde det här ofvan omnämnda s. k. *skrifvareväldet*, som egentligen utöfvades af de underordnade tjenstemän, hvilka De la Gardie under sin gunstlingstid begagnat såsom sina verktyg, men som nu ärfde hans inflytande. Konungen hade nemligen vant sig att begagna deras biträde vid regerings-

ärendenas handläggning och lät dem fortfara dermed, synnerligast som de icke voro fästa vid De la Gardie med några andra band än tacksamhetens, hvilket vanligen i dylika fall betyder oändligen litet. Också dröjde de icke att för egen del draga fördel af den ställning, hvartill de kommit genom rikskanslerns förord, och aktade sig väl att på något sätt befordra hans återinträdande i konungens ynnest.

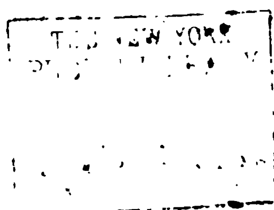
Bland de nya styrande var Edmund Gripenhjelm, som 1673 blifvit af konungen utnämnd både till riksråd och friherre, den förnämste så väl i rang som genom det nära förhållande, hvari han i många år stått till konungen såsom hans lärare; men kort efter De la Gardies fall råkade Gripenhjelm i onåd, hvartill närmaste orsaken skall varit, att han icke för konungen yppat de stämplingar, som inom rådet bedrifvits, för att bringa det franska förbundet till stånd, och de vängåfvor rådsledamöterne härför mottagit. Konungen, som nu mer och mer börjat inse huru mycket som felades honom i kunskaper, beklagade sig äfven, att Gripenhjelm varit en alltför försumlig lärare, och troligen ansåg han honom också alltför nära förbunden med De la Gardie, säkert är att båda nästan samtidigt förlorade hans förtroende. Denna konungens onåd grämde Gripenhjelm så djupt, att han insjuknade kort derefter, och denna sjukdom slutade med hans död den 15 December 1675, hvilken gjorde ett smärtsamt intryck på hans förre lärjunge.

Erik Lindsköld blef nu den, som stod högst i konungens förtroende och var också onekligen den dugligaste inom hela den förra sängkammarstyrelsen, hvilken, såsom vi förut nämnt, utom De la Gardie och Gripenhjelm utgjordes af Lindsköld, Örnestedt, Hoghusen och Rehnsköld. De fyra sistnämnde tillhörde också fortfarande konungens omgifning, när han efter afslutandet af 1675 års riksdag under hela hösten och en god del af vintern stannade i Venersborg, och Lindsköld, som bland dem alla egde största förmågan så väl som de mest omfattande kunskaperna, var också den, som hufvudsakligen fick i sin hand de allmänna ärendenas ledning.

Under tiden stannade *Johan Gyllenstierna* i Stockholm hela hösten och vintern 1675, så väl som våren 1676, samt var der den som egentligen ledde rådets arbeten. Han stod den tiden i godt förhållande till de öfriga riksråden, hvilkas harm öfver skrifvareväldet han delade, men tillika började han närma sig Lindsköld, för att genom honom vinna tillträde till konungen, och Lindsköld, som ansåg sin egen ställning långt ifrån säker, var ganska belåten att få ett stöd i den högt ansedde Gyllenstierna. Sannolikt var det ock på Lindskölds inrådan, som konungen började vända sig till Gyllenstierna, med uppdrag att tillse verkställigheten af sina befallningar. Så heter det i ett bref från konungen till Gyllenstierna af den 4 Juli 1676: »Icke mindre än hela rikets välfärd är i fråga. Faran fordrar prompt understöd, om den ej skall alldeles gå till grund. Vi drage förtroende till vårt och rikets råd, men enkanneligen till eder, att I låten allt verkställa och tillse.»

JOHAN GYLLENSTIERNA.

Det stannade emellertid icke dervid, utan på enkedrottningens framställning kallade konungen två dagar derefter Gyllenstierna till sig och med honom rådgjorde sedermera Lindsköld om allt, som skulle företagas. Det dröjde ock ej länge förr än konungen fattade tycke för Gyllenstierna, hvars kraftfulla beslutsamhet, fria umgängessätt, tarfliga uppträdande och enkla, flärdfria väsende behagade honom. I allt detta rådde en viss öfverensstämmelse mellan konungen och Gyllenstierna, hvars inflytande nu steg för hvarje dag. Han begagnade det ock på ett sätt, som väsentligen bidrog till den lyckligare vändning kriget tog och således var i hög grad gagneligt både för konungen och riket. Det var nemligen han, som jemte Ascheberg tillstyrkte och utverkade tåget till Halland, hvilket ledde till segern vid Halmstad. Det var äfven på hans förslag som konungen i September 1676 lät genom Dahlberg anlägga det befästade lägret vid Syllinge, hvarigenom danska och norska härarnas förening hindrades. Likaså var det han, som i förening med Dahlberg under September och Oktober 1676 med utomordentlig kraft och klokhet samlade och ordnade den här, hvarmed konungen sedermera återtog Skåne och vann segern vid Lund. Äfven var det han, som jemte bröderne Wachtmeister i Januari 1677 med en hop Smålands-bönder återtog Bleking. Han var det ock, som följande året ryckte Carlshamn ur danskarnes händer, och som äfven vid flera andra tillfällen genom välbetänkta råd och raska handlingar beredde framgång åt de svenska vapnen.

Allt efter som han steg i konungens ynnest, inträdde en förändring i de politiska åsigter han förut förfäktat. Från att omfatta strängt aristokratiska grundsatser, blef han alltmera konungsk. Han fann rådets myndighet icke längre ega något stöd i allmänna meningen och adelsväldet tycktes hafva öfverlefvat sig sjelft. När under kriget hela riket hotades med undergång, hade alla de förra förhållandena försvunnit och konungamakten ensam stod upprätt. Vid den var landets väl tydligen fästadt. Ett fortsatt råds- och adelsvälde skulle äfven varit en fortsättning af den förra söndringen så väl inom adeln som mellan denna och de öfriga stånden, och en sådan söndring skulle, under de nu inträdda hotande förhållandena, påtagligen varit i högsta grad olycksbringande för hela landet. Bevarandet af rikets område, möjligen dess sjelfständighet, berodde således deraf, att det funnes en myndighet tillräckligt stark att sammanhålla det hela och rikta alla dess krafter på rikets försvar. En sådan myndighet fans ovedersägligen endast hos konungen, och man bör således icke, såsom ofta skett både af hans samtid och efteråt, tillskrifva förändringen i Gyllenstiernas åsigter endast hans hersklystnad. Sådan egde han onekligen i hög grad, men lika omisskännlig är äfven hans fosterlandskärlek, och båda i förening bjödo honom att nu arbeta på införandet af en starkare konungamakt. Detta sträfvande drog honom närmare till konungen, men fäste också konungen närmare vid honom, ty äfven Carl XI

ansåg en utvidgad konungamakt vara nödvändig för att bibehålla rikets inre styrka och yttre anseende.

Det blef ock snart nog tydligt för alla, att Gyllenstierna stod högst i konungens bevågenhet, likasom äfven att han styrkte honom i hans sjelfrådighet och i det ringa afseende han fäste vid sina riksråd. Då skyndade desse att frånträda sina förra söndringar för att förena sig mot den gemensamme fienden. Under våren 1677 förlikte sig Sten Bielke, Knut Kurck och Clas Rålamb formligen med rikskanslern, hvilken derefter åter någon tid förde ledningen af rådets öfverläggningar, och De la Gardie, som under närmaste tiden efter konungens tillträde till regeringen varit den som först lärt honom att försumma rådet, yrkade nu på allvarsamma föreställningar hos konungen för det rådet försummades. Sådana föreställningar gjordes ock, men ledde till ingen påföjd. Konungamakten stod nu både i verkligheten och äfven i allmänna meningen vida öfver rådsmakten, och i Johan Gyllenstierna hade konungen fått en rådgifvare, som var väl egnad att bistå honom både att upprätthålla och ytterligare utvidga den makt han under kriget förvärfvat. Rådsväldet var sålunda redan förbi, och äfven skrifvareväldet fick snart gifva vika för Gyllenstiernas mer och mer tilltagande inflytande. »Skrifvarne» blefvo åter endast verktyg, såsom de från början varit, men ökade också med detsamma antalet af Gyllenstiernas ovänner.

Så inföll 1678 års riksdag, hvarunder så väl rådet som Gyllenstiernas öfriga fiender hoppades kunna bringa honom på fall; men han stod redan så fast i konungens tillgifvenhet, att de hade ingen framgång. Vi hafva ock här ofvan visat huru under denna riksdag konungamakten ytterligare stärktes och rådsmakten i samma mån försvagades. Det hade varit först efter svåra strider, konungen kunnat blifva herre öfver den inre oreda, som bragt riket nära sin undergång. De intryck, han tagit deraf, voro hos honom outplånliga och inverkade på hans handlingssätt under hela fortgången af hans regering. Erfarenheten af alla de olägenheter, hvilka eftergifvenhet för Frankrike dragit öfver Sverige, ingaf honom en fast föresats att genom alla medel stadga rikets oberoende af främmande makter. Den öfverallt rådande söndringen, som inverkat förlamande på hela förvaltningen, hade öfvertygat honom om nödvändigheten af att en endes vilja sammanhölle det hela. Den nöd och brist, som förhindrat alla kraftigare anstalter till rikets försvar, hade visat honom nödvändigheten att för framtiden försäkra kronan om tillräckliga inkomster. Han hade tillika funnit, att hans personliga ingripande ensamt förmått besegra svårigheterna, och öfvertygelsen härom blef härefter bestämmande för hans uppfattning af konungamakten. Genom sin outtröttliga verksamhet under kriget hade han faktiskt gjort sig enväldig och derigenom räddat sitt rike. I verkligheten var rådets myndighet nu tillintetgjord, men ingen förändring hade ännu inträdt i de lagliga formerna. Konungen utöfvade genom sekreterarne, såsom verktyg för hans vilja, sin makt oberoende af rådet

och dess öfverläggningar; men lagligen bestod ännu rådets myndighet, och det bildade i Stockholm på visst sätt en regering för sig. Dess befattning inskränkte sig dock till revisionssakerna och till något deltagande i bestyret med rustningarna; men om det hela af riksstyrelsens gång var det i okunnighet, utom när konungen då och då infordrade dess utlåtande i vigtigare mål. Denna rådregerings skaplynne var för öfrigt ungefär detsamma som förut. Enigheten inom rådet var visserligen större, men långsamheten i ärendenas handläggning och lojheten hos de särskilda riksråden voro sig temligen lika. Stundom kunde konungens bref icke brytas, derföre att riksråden voro på landet, och under det i Ljungby den ena resolutionen följde tätt på den andra, kunde i Stockholm ärendena hvila en hel månad.

Rikskanslern hade nu öfvergifvit både rådet och sig sjelf. Alltsedan riksdagen i Upsala hade han blifvit intagen af en olycklig föreställning att hans lif var hotadt, och han vågade knappast lemna sitt grefskap. I April 1678 befalte konungen honom att resa till Stockholm för att föra ordet i rådet, men han blef på egen begäran härifrån frikallad. »Gud vet hvad som möter mig i Stockholm», skref han. »Det är såsom denna tiden hade frossa med omvexlande rysningar och feber. Gud gifve den en god läkare!» Hans borgenärer började äfven ansätta honom, men icke desto mindre erbjöd han sig att med en ansenlig summa understödja den lifländska expeditionen, hvarföre han af konungen erhöll ett tacksägelsebref. Efter riksdagen i Halmstad utgaf han en vidlyftig skrift till sitt försvar, i hvilken han i synnerhet utförligt afhandlade rikets yttre politik. Den blef mycket spridd och väckte stort uppseende, men ådrog honom skarpa förebråelser af konungen, »emedan sådana skrifter icke voro af natur att komma för hvar mans ögon, hvarigenom statens hemligheter och förnämligast konungens egna i sin regeringstid fattade resolutioner den gemene mans omdöme exponeras.» Kanslern befaltes derföre draga skriften tillbaka, och äfven landshöfdingar och biskopar fingo befallning att indraga den. Rådet, som tagit rikskanslern och hans skrift i försvar, fingo äfven uppbära förebråelser, men för öfrigt voro konungens bref till rikskanslern vänliga, ehuru de icke innehöllo något förtroende i regeringsärenden.

Att De la Gardie emellertid ej var någon vän af Gyllenstierna, visste något hvar, och till honom vände sig derföre den orolige Dulle Banér, som äfven var en af Gyllenstiernas bittraste fiender, med en anklagelse, som skulle helt och hållet störta denne. Under Oktober månad 1678 infann sig grefve Banér hos rikskanslern i Stockholm och uppgaf, att en sammansvärjning mot konungens lif var å bane, för hvilken bröderne Johan och Göran Gyllenstierna stodo i spetsen. Såsom vittne åberopade han vice presidenten Arvid Ivarsson Natt och Dag och en öfverste Lillie. Redan vid föregående tillfällen hade Banér hos De la Gardie anfört dylika beskyllningar mot Gyllenstiernorna, men då han allmänt betraktades såsom oefterrättlig, hade rikskanslern

ej fäst något afseende dervid. Nu åter, när Banér åberopade såsom vittne en så ansedd man som Arvid Ivarsson, samt äfven sjelf någon tid förut af konungen blifvit förordnad till guvernör i Ingermanland, hvilket visade, att åtminstone konungen ej ansåg honom otillräknelig, ansåg sig De la Gardie ej kunna underlåta att anmäla förhållandet inför rådet. Det uppkallade Banér och lät honom förnya sin angifvelse, hvilken uppsattes skriftligen. Arvid Ivarsson och Lillie, hvilka äfven förekallades, omtalade åtskilligt, som instämde med Banérs angifvelser, men tillika att de just från honom erhållit de flesta af sina underrättelser. Derpå öfverlades i rådet, om man skulle genast anställa en rättegång eller först inberätta saken till konungen. Den senare meningen, för hvilken, bland andra, Rålamb, Knut Kurck och Nils Brahe förklarat sig, blef slutligen den segrande, och Johan Stenbock afreste till konungen med berättelse om förloppet. Han befalte, på bröderne Gyllenstiernas begäran, att angifvelsen skulle behandlas efter lag, och hänsköt den till Svea hofrätt, »ehuruväl», tillade han, »vi klarligen se, att allt stannar i bara sqvaller, såsom vi ock sjelfve veta en del vara osant. Vi hafve haft allt för stora prof af förbemälde riksråds trohet, att vi skulle förmoda en sådan ovilja eller impertinens af dem». Banér reste kort derefter till Ingermanland och undandrog sig allt deltagande i rättegången, ehuru han både af konungen och rådet fick upprepade befallningar att inställa sig inför hofrätten, för att bevisa sina angifvelser. Något straff följde emellertid icke på hans olydnad, utan han erhöll tvärtom åtskilliga ynnestbevis, och det blef snart bekant, att han åter förlikt sig med Gyllenstiernorna, hvilket skett på hans vanliga underliga sätt. Han hade fallit på knä för Johan Gyllenstierna och tömt ett glas vin under önskan, att, »så framt han talat illa om herr Johan, måtte han blifva besatt af lika många onda andar, som der funnos vindroppar i glaset». Rikskanslern blef nu mycket orolig och trodde hela angifvelsen vara en af Gyllenstiernorna och Banér öfverenskommen snara för honom och rådet. Rättegången ledde ock ej till någon påföljd, men Arvid Ivarsson blef för sin inblandning deri instämd af Gyllenstiernorna för Svea hofrätt och underkastad flerårig förföljelse.

I sig sjelf var den gjorda angifvelsen mot Johan Gyllenstierna att hafva sökt locka konungen i faror, för att bereda hans död, lika orimlig som enahanda beskyllning mot De la Gardie under hans välmaktstid. Likasom han då, hade äfven Gyllenstierna nu sitt enda stöd hos konungen och hade således alla skäl att uppmana honom skona sitt lif, långt ifrån att locka honom till att blottställa det; men att man trodde på möjligheten af någon sanning i en slik beskyllning visar bäst huru hätsk sinnesstämningen mot den dåvarande gunstlingen var hos hans motståndare.

Gyllenstierna arbetade nu ifrigt på att tillvägabringa fred med Sveriges fiender, men styrkte dervid konungen i den föresats, han redan fattat, att »icke vika en hårsmån» från de fördelar Sverige vunnit

genom den westfaliska och Köpenhamns-freden. Sverige gick också slutligen ur kriget utan någon nämnvärd förlust i område, men derför hade det haft att tacka Frankrikes beskydd, hvilket Ludvig XIV låtit svenska regeringen känna på ett sätt, som ofta nog varit så förödmjukande, att det hos Carl XI måste framkálla en bestämd obenägenhet att för framtiden underkasta sig ett dylikt beroende. Gyllenstierna hade derföre, utan att dock bryta med Frankrike, hvars vänskap åtminstone tills vidare var för Sverige fortfarande behöflig, sökt och lyckats tillvägabringa ett nära förbund med Danmark, hvarigenom de båda nordiska rikena borde kunna göra sig mera oberoende än dittills af de öfriga europeiska makterna, hvilket för öfrigt, hvad Sverige beträffade, skulle ske genom upprättandet af en stark krigsmakt både till lands och sjös, hvartill en utsträckt reduktion skulle lemna tillgångar.

Den 8 Oktober 1679 ratificerade Carl XI på en gång fredsfördraget med Danmark, försvarsförbundet med samma makt samt förmälningsfördraget, och den 15 i samma månad upplöstes hären, vesterbottningarne och dalregementet öfverfördes till Tyskland, för att besätta de af fienden utrymda orterna, de öfriga regementena hemförlofvades och flottan fick nu för första gången sitt vinterläger vid blekingska kusten. Hans Wachtmeister hade redan i slutet af Augusti derom gjort framställning hos konungen och fått tillåtelse att välja hvilken hamn vid denna kust, han sjelf ansåg mest tjenlig, då han valt den vid Trotsö, nära sydöstra hörnet af Bleking. Snapphanarne afväpnades. För att gifva mera styrka åt försvaret af de landskap, som voro mest utsatta för fiendtliga anfall, sammanslogos flera af dessa landskap till generalguvernementer, och styrelsen öfver dem anförtroddes med vidsträckt myndighet åt män, som utmärkt sig i kriget. Så blef *Johan Gyllenstierna* generalguvernör i Skåne, Halland och Bleking; *Rutger von Ascheberg* i Göteborg med de närmaste häradena af Vestergötland, jemte Bohus län och Dalsland; *Hans Georg Mörner* i Kronobergs och Jönköpings län, samt *Otto Wilhelm von Königsmarck* i Pomerm.

För att upphjelpa de af kriget förödda landskapen ur det förfall, hvari de råkat, vidtogos åtskilliga åtgärder. Så utfärdades den 26 November 1679 ett kungligt bref, som gaf tillkänna, att, emedan en stor del af gårdarna i Skåne, Halland och Bleking blifvit öde, så skulle eho som ville, helst bland allmogen »ofvan gamla gränsen», få öfvertaga en sådan gård och å den njuta skatterätt. För gårdarnas bebyggande beviljades tullfrihet för införsel af trävirke från närmaste landskap. Invånarne i Bohus län återfingo, »i anseende till landets slätta tillstånd», frihet att drifva sin gamla handel på Norge. Allmogen i Bleking fick tillbaka sina båtar för idkande af sillfiske, som då ännu bedrefs vid denna kust, samt frihet att idka sjöfart på utrikes ort. Med anledning af pomerska ständernas berättelse om det elände, hvari detta landskap råkat under kriget, förordnades en särskild kommission, att undersöka förhållandena i de tyska provinserna.

För drätselverkets ordnande efter den oreda, hvari det kommit under kriget, började äfven åtskilliga åtgärder vidtagas. Riksrådet Johan Stenbock hade infunnit sig hos konungen med en af kammarkollegium uppsatt redogörelse för drätselverkets ställning, och Johan Gyllenstierna dikterade för Stenbock utkastet till en stat för 1680, hvilken dock skulle gälla endast interimsvis, till dess ständerna kunde sammankomma och bereda bättre tillgångar. Åtskilliga reduktionsåtgärder anbefaldes och redan nu gjordes äfven en början till indelningsverkets ordnande, enligt hvad vi få tillfälle att närmare visa vid berättelsen om denna vigtiga regeringsåtgärd.

Den 8 December lemnade konungen Ljungby och kom den 11 i samma månad till Strömsholm, der hans moder enkedrottningen då vistades. Dels der och dels i Kungsör dröjde han sedermera för det mesta ända till dess 1680 års riksdag öppnades; men hans vistande der var visst ingen hvila efter krigets mödor. Han arbetade träget med sina sekreterare, eller med kammarkollegiets tjenstemän. Främmande makters sändebud mottogos icke. Först mot slutet af Februari 1680 kom konungen till Stockholm, der han den 23 sent på aftonen höll sitt intåg utan all ståt, såsom i allmänhet var hans sätt att undvika hvarje högtidlighet, som för hans skull kunde ifrågakomma. Hans ankomst väckte emellertid stor glädje bland hufvudstadens befolkning, men äfven nu dröjde han ej länge der, och rådet uträttade med sina föreställningar lika litet som förut. Redan efter en veckas förlopp lemnade konungen hufvudstaden, och flera månader förgingo, innan han återkom dit. Rådet knotade öfver hans frånvaro, och de utländska sändebuden voro icke mindre missnöjda, emedan tillträdet till hans person nu blifvit i så hög grad försvåradt. Feuquières nöjde sig ej med att knota, utan beslöt, förlitande sig på det nära förhållande, hvari han under kriget stått till konungen, att uppsöka honom i hans enslighet. Förloppet af detta försök är så karakteristiskt för Carl XI, att det väl kan förtjena anföras.

I slutet af Mars 1680 begaf sig den franske ambassadören på väg till Kungsör. Efter tre dagars resa anländ till Köping, skickade han en adelsman af sitt följe till Kungsör att hos konungen anmäla sin ankomst. Den utskickade träffade konungen i stallet, men Carl XI låtsade ej se honom, utan gick ut genom en sidodörr, lät gifva sig en häst och red till närmaste skog. Under tiden anlände ambassadören till Kungsör, der han med största artighet mottogs af konungens hofmarskalk, som beklagade att hans maj:t var borta; men Feuquières lät sig ej bekomma, utan stannade qvar och undfägnades med en präktig middag. Konungen förblef osynlig, och slutligen sade man ambassadören, att han rest till Strömsholm för att der tillbringa natten. Feuquières afreste då under löfte att återkomma följande dagen, men stälde en utpost på vägen att gifva akt på konungen. Klockan 11 på natten hade denne återvändt till Kungsör, och följande morgon fick Feuquières en anmodan att begifva sig till Vesterås, der konungen

ville möta honom. Konungen kom också, åkande med skjuts samt åtföljd endast af Hans Wachtmeister och en betjent. Han var vid bästa lynne, gick emot ambassadören och frågade hvad han ville. Feuquières svarade, att han för ögonblicket ej hade något brådskande ärende, men hade ansett vigtigt att få se och tala med konungen, hvarefter han tackade honom för att han i sin särskilda fred med Lüneburg eftergifvit mer än som var bestämdt i Fontainebleau, hvilket visade, att Ludvig XIV gjort för honom mera än han sjelf önskade; äfvensom för det han i Lund tillåtit Danmark att uppbära förfallna kontributioner af de orter, danskarne innehaft under kriget. Konungen svarade endast, att detta varit nödvändigt för att påskynda utrymmandet af de fästningar danskarne ännu innehade, hvarefter konungen, ambassadören och Wachtmeister tillsammans intogo en god middag, vid hvilken Carl XI drack Ludvig XIV:s skål och for sedan tillbaka till Kungsör på samma sätt som han kommit — lemnande Feuquières åt sina betraktelser öfver hvad han vunnit med sin midt i vintern företagna besvärliga resa.[1])

Under tiden hade *Johan Gyllenstierna*, sedan han i Malmö fortsatt de i Lund började underhandlingarna om konungens förmälning och några frågor, som stodo i samband med det nya förbundet med Danmark, såsom utomordentligt sändebud afgått till Köpenhamn, för att fortsätta och afsluta dessa underhandlingar.

Sverige hade vid denna tid ännu icke ständiga sändebud af högre rang vid främmande hof. Hela dess diplomatiska personal, underordnade biträden oberäknade, utgjordes endast af fyra *residenter* (i Wien, Paris, Haag och Köpenhamn) samt sex *agenter* (i London, Warschau, Moskwa, Lissabon, Frankfurt och Hamburg), och enligt riksstaten för 1680 uppgick hela kostnaden för ordinarie ministerstaten till endast 33,250 daler silfvermynt; men utgifterna för de utomordentliga beskickningarna, som alltid egde rum, så snart underhandlingar af högre vigt voro å bane, öfverstego flerfaldigt denna summa. Kammarkollegium klagade ofta öfver det obestämda i dessa utgifter, och ännu tio år efter Gyllenstiernas död tvistades om huru stort dagtraktamente han under sin beskickning haft rätt att uppbära, men hvaraf han under sin lifstid icke uppburit ett öre.

En annan utomordentlig beskickning var, sedan medlet af året 1679, generallöjtnanten *Nils Bielkes* till Paris, der han qvarblef till långt fram under följande året. Med honom förenades, såsom sändebud af lägre rang, hofrådet *Nils Liljeroth*, sedan Ludvig XIV tillkännagifvit sin önskan, att underhandlingarna om det franska förbundets förnyande måtte föras i Paris i stället för i Stockholm, såsom förut varit ämnadt. Det var likväl icke lätt att tillvägabringa detta nya förbund, emedan de tre underhandlande makternas afsigter och önskningar gingo i alltför olika riktningar. Sverige ville stödja sig på Frankrike för att i en stark ställning bibehålla freden; Frankrike åter ville begagna

[1]) Jfr *Carlson*, Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset. III: 35.

Sveriges stridskrafter till verksamt deltagande i ett nytt krig, och Danmark misstrodde båda.

Underhandlingarna i Paris och i Köpenhamn fortgingo sedermera samtidigt och leddes i sjelfva verket båda af Johan Gyllenstierna, som i en anteckning om hvad han ämnade iakttaga vid de underhandlingar, hvilka särskildt voro honom anförtrodda, angifvit sina åsigter i detta ämne.

Hvad han främst ville, var att Sverige och Danmark skulle sluta särskilda, men lika lydande fördrag med Frankrike. I hvartdera fördraget skulle innehållet af det andra bekräftas. Ytterst afsåg detta fördrag inkräktningar i Tyskland på Lüneburgs eller Brandenburgs bekostnad, men hvilket först efter tre eller fyra års förlopp skulle komma till verkställighet. Erbjöd sig ett ytterligare förbund, som af Sverige och Danmark ansåges önskvärdt, borde det antagas, men alltid på det oeftergifliga vilkor, att förbundet skulle gälla båda rikena, icke ettdera. Derest Frankrike icke ville medgifva de fördelar, som söktes, eller efterlåta åt konungarne att utföra sina förstöringsplaner i Tyskland, skulle underhandlingen afbrytas och det på sådant sätt, att man i stället kunde vinna kejsarens och sjömakternas vänskap. Stode det lika öppet för Sverige och Danmark att välja mellan ett förbund med Frankrike eller ett med österrikiska huset, så vore det senare att föredraga. Vilkoren skulle då vara, att österrikiska huset lemnade Sverige och Danmark fältet fritt för eröfringar i Tyskland, hvaremot kejsaren och Spanien skulle få tillbaka hvad de efter pyreneiska freden mellan Frankrike och Spanien 1569 förlorat. I sådant fall skulle man ock göra eftergifter i handelsfördraget med Holland, för att vinna denna sjömakts stöd.

Med dessa planer i sinnet öppnade Johan Gyllenstierna den 26 Februari 1680 underhandlingarna med Danmark. Hans offentliga uppdrag var endast att afhemta den danska prinsessan och öfverenskomma om tiden för förmälningen, men han utöfvade i sjelfva verket från Köpenhamn ledningen af Sveriges hela utrikes politik. Han hade fått rättighet att öppna alla till konungen stälda bref i diplomatiska ärenden och låta dem afgå till konungen, åtföljda af sina yttranden, hvilka icke sällan skilde sig från hela det öfriga rådets mening. Så tillstyrkte rådet, att konungen redan nu skulle bekräfta fördraget med Holland, emedan vådan att ådraga sig denna sjömakts ovilja, under det man ännu var oviss om Ludvig XIV:s tänkesätt, var alltför stor; men Gyllenstierna vidhöll sin redan förut yttrade tanke, att det holländska fördraget, såsom menligt för Sveriges handel, icke borde ratificeras, och hans mening blef den segrande. Likaså delade konungen helt och hållet hans uppfattning, då han i starka uttryck framhöll det för Sverige förolämpande deri, att Ludvig XIV skickat återstoden af subsidiesumman till Tyskland med en särskild agent, som skulle utdela solden till det i svensk tjenst värfvade krigsfolket derstädes. Gyllenstierna försummade icke att vid detta tillfälle framhålla nödvändigheten att genom sträng hushållning och utsträckt reduktion för framtiden göra

sig oberoende af främmande subsidier, medförande dylika förolämpningar. Också förklarade Carl XI, att han icke underkastade sig ett sådant förfarande, och befalte Königsmarck att icke mottaga ett öre af subsidierna, om de på detta sätt skulle utdelas, hvarpå Ludvig XIV gaf efter.

Med de danska fullmäktige öfverenskom Gyllenstierna emellertid om de punkter, som stodo i samband med fredsverket, och resultatet blef den förut omnämnda fyllnadstraktaten till fredsfördraget i Lund, hvilken afslutades i Köpenhamn den 29 April 1680. Tillika hade han erhållit danske konungens löfte att gifva sitt sändebud i Paris en lika lydande instruktion med den Bielke erhållit af sin konung, och sedan Gyllenstierna blifvit ense med de danska fullmäktige om lydelsen af det förslag till förbundsfördrag, hvilket Sverige och Danmark borde gemensamt framställa till franska regeringen, afsändes detta förslag den 13 Mars, med befallning till båda makternas sändebud i Paris att med förenade krafter yrka dess antagande.

För hvad Gyllenstierna sålunda uträttat betygade konungen honom sin synnerliga erkänsla, och framgången af de förda underhandlingarna, i trots af alla svårigheter, som föranleddes af danska regeringens gamla agg och inrotade misstroende mot den svenska, vittnade tillräckligt om Gyllenstiernas öfverlägsenhet i sättet att föra dessa underhandlingar; men vid utförandet af den öfriga delen af sitt uppdrag, som rörde Carl XI:s frieri till den danska prinsessan, föreföll han vid danska hofvet något otymplig. Ulrika Eleonora kom honom likväl sjelf välvilligt till mötes, och äfven detta uppdrag fullgjordes efter konungens önskan. I slutet af April infann sig Carl XI i Halmstad för att möta sin unga brud, som landsteg i Helsingborg den 4 Maj och hvilken han såg för första gången den 6, då deras förmälning firades samma afton i all enkelhet, hvarefter konungen med sin vanliga skyndsamhet, och den unga drottningen, jemte enkedrottningen, långsammare reste upp till Kungsör.

I Halmstad uppgjorde konungen med Gyllenstierna planen för den blifvande riksdagen, som skulle samlas i Augusti, och derefter skildes Gyllenstierna från konungen, för att tillbringa någon tid i Skåne och der vidtaga åtskilliga anordningar, innan han instälde sig i Stockholm, der han skulle inför ständerna rättfärdiga alla vidtagna åtgärder och sedermera sättas i spetsen för drätselförvaltningen. Dessa så väl som Gyllenstiernas alla öfriga planer blefvo dock helt oförtänkt tillintetgjorda genom hans död. Sedan någon tid tillbaka hade hans helsa varit vacklande, och i början af Juni föll han i en hetsig feber, som den 10 Juni 1680 lade honom i grafven. Hans talrika fiender jublade och flera smygskrifter utkommo, vittnande huru bittert hatad den mäktige mannen varit och huru välkommen för många hans död var.

Hatets röst hördes sålunda mest och högljuddast öfver den märkvärdige mannen efter döden så väl som i hans lifstid; men de funnos ock, som erkände hans förtjenster. Konungen hördes ofta och länge efteråt klaga öfver den stora förlust han lidit genom Gyllenstiernas död,

och äfven flera af de utländska sändebuden, som oftast talat illa om honom, erkände, att konungen sent, om någonsin, skulle finna hans like i förstånd, duglighet och kraft.

Äfven i senare tider har han blifvit mycket olika bedömd, också då oftast icke till sin fördel, men i nyaste tiden har man börjat göra mera rättvisa åt hans öfverlägsna egenskaper. En högst ovanlig man var han i alla hänseenden, så till sitt yttre som till sina själsförmögenheter. Han hade en jättelik växt och någonting frånstötande både i sitt utseende och sitt sätt. Hans kroppskrafter voro oerhörda, och såsom bevis derpå anfördes, att han med blotta händerna kunde räta en hästsko, krama tillsammans en silfverbägare och linda en spik omkring fingret. »Starke-Jan» var ock hans vanliga benämning, ofta äfven »Grof-Jan» eller »Grobian», emedan han ansågs icke mindre grof än stark; men han hade äfven en lika ovanlig finhet i urskiljning och en viljekraft, som ej erkände några hinder. En stor rådighet och bestämdhet, i förening med outtröttlig arbetsförmåga och en skarpsinnighet, som trängde långt in i framtiden, utmärkte honom såsom statsman. Hans oegennytta har aldrig varit ifrågasatt, så mycket man än i öfrigt tadlat honom, och denna egenskap var hos hans samtida statsmän så ovanlig, att den väl förtjenar särskildt framhållas. Han var tarflig i sitt lefnadssätt, men kunde, när det gälde att häfda Sveriges anseende, utveckla en ganska storartad prakt, hvilken han dock ej, såsom hans embetsbröder vid dylika tillfällen, lät statskassan betala. Djerf i sina planer, var han ytterst försigtig i deras utförande samt verkstälde alltid med största noggrannhet och omsorg de uppdrag, som blefvo honom anförtrodda. Bättre än någon annan förstod han att dölja sina förehafvanden, och hans outgrundlighet satte ofta de främmande sändebuden i förtviflan. För öfrigt var han en man med häftiga lidelser, hämndfull och oförsonlig mot sina politiska fiender. Hans mest framstående karaktersdrag var dock en allt annat öfverväldigande hersklystnad, men man måste tillika erkänna, att han alltid använde sitt välde till hvad han sjelf ansåg vara Sveriges väl och som ock oftast i sjelfva verket var det, i följd hvaraf han äfven uträttat ganska mycket för sitt lands bästa och gjort sig förtjent af dess tacksamhet.

Riksdagen 1680.

Johan Gyllenstierna var den siste af Carl XI:s gunstlingar, som i hans namn hade ledningen af regeringsärendena. Efter hans död tog den nu 25-årige konungen denna ledning i egen hand. Hans karakter var nu fullt utbildad, hans regeringsgrundsatser bestämda. Han hade väl äfven sedermera omtyckta umgängesvänner och förtrogne tjenare, till hvilkas råd han lyssnade, men besluten bestämde han efter egen öfvertygelse, och ingen hade derefter uteslutande insteg i hans förtroende. Rådets ställning förblef oförändrad, och konungen fortfor att

föra styrelsen, utan att riksråden togo någon väsentlig andel deri. När han någon gång deltog i rådets öfverläggningar och förelade det någon vigtigare fråga, kunde väl af en eller annan några tvifvel varsamt framkastas, men beslutet blef alltid enhälligt efter konungens på förhand kända vilja.

Den 30 Juni 1680 beslöts af konungen i rådet, att riksdag skulle sammankallas till den 1 Oktober samma år. I riksdagskallelsen framstäldes såsom anledning till ständernas sammanträde i främsta rummet nödvändigheten att genom ett ordnadt försvarsväsen betrygga riket mot anfall af dess fiender; men derjemte ville konungen öfverlägga med rikets ständer om »åtskilliga andra rikets angelägna och högvigtiga ärenden».

Under den tid, som återstod till riksdagens öppnande, vidtogos flera vigtiga regeringsåtgärder. Konungen gjorde allt för att påskynda justitieärendenas handläggning i rådet; pådref de kommissioners arbeten, som voro tillsatta, för att åter upprätta de indelta regementena; understödde Hans Wachtmeisters åtgärder för skeppsbyggeriets befordrande; vidtog åtskilliga åtgärder för tullväsendets och medicinalförvaltningens ordnande samt ordnade kyrkostyrelsen i Skåne. Genom Johan Gyllenstiernas död hade den vigtiga generalguvernörs-platsen i Skåne, Halland och Bleking blifvit ledig. Den anförtroddes nu åt fältmarskalken *Rutger von Ascheberg*, hvilken konungen kallade sin lärare i krigskonsten och för hvilken han alltid visade en varm tillgifvenhet. Bleking skildes dock från detta generalguvernement, och amiralen *Hans Wachtmeister* utnämndes till guvernör öfver Kalmar län och Bleking, men i stället fick generalguvernören i Skåne och Halland äfven Göteborg och Bohus län under sin embetsförvaltning, så att hela sträckningen af rikets vestra och södra kust, från norska gränsen vid Svinesund ända till Åhus, lydde under samma generalguvernör, som skulle hafva sitt säte i Halmstad och hafva under sig två landshöfdingar: en öfver Malmöhus och Christianstads län, samt den andre öfver Göteborgs och Bohus. För generalguvernören utfärdades den 4 September 1680 en ny instruktion, hvarigenom han, bland annat, ålades att sörja för införandet af enhet i kyrkligt hänseende med det gamla Sverige samt att söka lämpa invånarnes sinnen till införandet af svensk lag och rättsskipning.

Den 5 Oktober öppnades riksdagen. Sedan gudstjenst hållits i Storkyrkan, uppträdde ständerna på rikssalen, der helsningstalet å konungens vägnar hölls af riksrådet Bengt Oxenstierna, hvarefter den kungliga propositionen upplästes. Den erinrade om krigets vådor och lidanden samt om den lyckligen vunna freden, men denna fred hade riket ernått med försvagade krafter. Landet vore att likna vid ett skepp, som ur svår sjönöd lyckligen räddat sig i hamnen, men som tillika tarfvade en grundlig förbättring. Derföre hemstälde konungen, att ständerna måtte öfverlägga om de utvägar, som kunde finnas att bereda en säker och varaktig fred, samt om sättet att så ordna rikets

inre tillgångar, att det kunde bestå af egna medel och icke behöfde anlita främmande makters understödspenningar. Så följde ett förslag om förstärkning af rikets nästan alldeles förfallna sjömakt och om den hårdt medtagna landthärens ökande. Särskildt lade konungen ständerna på hjertat angelägenheten att ordna drätselverket så, att icke allenast den deri rådande svåra oordningen kunde afhjelpas, utan äfven nödiga medel beredas till sådana företag, som lände till landets förkofran. Äfven denna kungliga proposition innehöll sålunda, liksom de vid föregående riksdagar afgifna, inga bestämda förslag från regeringen, utan endast antydningar af de särskilda behofven, lemnande åt ständerna att utfinna och närmare bestämma sättet för deras fyllande.

Till landtmarskalk hade blifvit utnämnd öfversten och kanslirådet *Clas Fleming*, en son till den för sitt nit om reduktionen år 1660 från riksskattmästareembetet och riksförmyndareskapet uteslutne Herman Fleming. Preståndets talman var erkebiskopen *Johannes Baazius*, borgareståndets förre sekreteraren i reduktionskollegium, borgmästaren *Olof Thegner*, bondeståndets *Nils Larsson* från Örebro län.

Redan dagen efter högtidligheterna vid riksdagens öppnande utsåg konungen ledamöterne i *sekreta utskottet*. De voro till antalet 50, nemligen landtmarskalken och 21 medlemmar af adeln, (9 af första klassen, 3 af andra och 9 af tredje), erkebiskopen och 14 ledamöter af preståndet samt talmannen och 12 ledamöter af borgareståndet. Ett hemligt utskott hade för första gången blifvit af Gustaf Adolf tillsatt 1627 för att med regeringen öfverlägga och fatta beslut i vigtigare utrikes ärenden, hvilka måste hållas hemliga och derför ej kunde framläggas inför stånden. Bondeståndet hade man ej tilltrott förmåga hvarken att bedöma dessa frågor eller hålla dem hemliga, hvarför ledamöter af detta stånd ej tillkallades i sekreta utskottet. Vid 1634 års riksdag hade detta utskotts ledamöter blifvit tillsatta af regeringen, men för öfrigt under Christinas minderårighet af ständerna sjelfva och likaså under Carl XI:s, med blott ett enda undantag. Carl Gustaf åter, så väl som Christina och Carl XI, såsom myndiga, hade sjelfve utsett dessa ledamöter. Efter hand hade, utom utrikes ärenden, äfven flera andra, som ansågos vara af ömtåligare beskaffenhet, blifvit hänvisade till detta utskott, hvilket, emedan alla dithörande ärenden borde hållas hemliga, beslöt med rikets ständers rätt. Allt flera vigtiga frågor hade sålunda kommit under detta utskotts pröfning och dess egen betydenhet i samma mån blifvit ökad, så att slutligen hela riksdagens skaplynne i väsentlig mån bestämdes af detta utskott.

I allmänhet hade utskottens betydenhet tilltagit samtidigt med riksdagens ökade makt. Riksstånden voro då ännu vida mera fristående från hvarandra, än de sedermera blefvo, och det var således så mycket angelägnare att i de gemensamma utskotten hafva ett samband mellan de särskilda stånden samt en utväg för dessa att kunna i vigtigare frågor meddela sig med hvarandra innan beslut fattades. Skriftliga meddelanden mellan stånden voro nemligen då ej brukliga, utan ett

stånd afsände ofta ett utskott (deputation) till ett eller flera af medstånden, för att rådgöra om något ärende, hvilket sedermera afhandlades omedelbart mellan det ena ståndet in pleno och det andras utskottsledamöter, eller ock mottog det stånd, till hvilket utskottet kommit, blott dess meddelande, hvarefter det rådplägade derom och sedermera genom ett afsändt utskott gaf sitt svar.

Dessa slags meddelanden stånden emellan voro fortfarande de vanliga, så att egentligen blott två fasta gemensamma utskott funnos vid riksdagarna, nemligen *sekreta utskottet* och *banko-utskottet*, hvilket senare alltsedan 1664 varit vid hvarje riksdag tillsatt och äfven i många fall egde att besluta med rikets ständers rätt.

För öfrigt hade stånden, hvart för sig, sina särskilda utskott, som dels voro *fasta*, såsom ett *besvärsutskott* för utarbetande af ståndens allmänna eller enskilda besvär, samt ofta äfven ett *bevillnings-utskott*, 'för att rådpläga om de bevillningar ståndet ville åtaga sig; dels *tillfälliga* för särskilda frågors utredning.

Det mest betydande bland alla dessa utskott var, såsom redan är nämndt, sekreta utskottet, och man fäste derföre, särdeles inom adeln, synnerlig vigt vid tillsättningen af detta utskotts ledamöter. Man visste, att, med endast två undantag, tillhörde alla adelns ledamöter inom utskottet det parti, som ifrade för en utvidgad konungamakt samt en utsträckt reduktion, och motpartiet invände derföre, då listan på de af konungen utnämnda utskottsledamöterna upplästes å riddarhuset, att de utsedde personerna icke hade ståndens förtroende, att de saknade erforderlig kännedom om ärendena och att adeln sjelf borde få välja sina utskottsledamöter. Då emellertid utskottets ledamöter redan voro af konungen utnämnda och blifvit kallade att, en timme efter det listan blifvit tillkännagifven å riddarhuset, sammanträda på slottet, fingo anmärkningarna förfalla, men i följande dagens plenum gaf landtmarskalken tillkänna, att hvad i sekreta utskottet kunde förekomma rörande bevillningen skulle blifva meddeladt stånden in pleno till afgörande.

Konungens proposition till sekreta utskottet handlade om alldeles samma ämnen som den å rikssalen aflemnade propositionen, blott med den skilnad, att i propositionen till utskottet var allt uttryckt mera bestämdt och utfördt mera i enskildheter. Under riksdagens fortgång företogos också samma ämnen liktidigt i stånden och i sekreta utskottet.

I båda propositionerna hade konungen begärt en bevillning till flottans nybyggnad. Då frågan härom förekom å riddarhuset den 6 Oktober, yttrade *Hans Wachtmeister* att, om räkenskap skedde för förvaltningen under konungens minderårighet, torde utvägar finnas, så att ingen eller ringa bevillning behöfdes. Derigenom kunde man ock träffa rätta källan till de missbruk, som vid förvaltningen förelupit. Ständernas kommission borde derföre inför riksdagen framlägga sina arbeten. *Landtmarskalken* tillfrågade adeln, om icke det väckta förslaget borde meddelas de öfriga stånden, så att de gemensamt måtte framställa ärendet för konungen, hvilken förfrågan besvarades med högljudt ja af andra

och tredje klasserna, hvarefter landtmarskalken förklarade sin proposition bifallen och tillade: »Ingen bör tvifla derpå, att ju hans maj:t gerna vill och önskar, att allt skall gå väl, men konungen kan icke göra allt allarm; derföre lärer det ej misshaga honom hvad ständerna begära.» Detta yttrande gifver en viss antydning om den mellan de konungske öfverenskomna riksdagstaktiken, i enlighet med det råd Feuquières någon tid förut gifvit — att förslagen till de påtänkta stora förändringarna icke skulle komma från konungen, utan väckas inom stånden.

Sedan frågan blifvit meddelad de öfriga stånden samt preste- och borgare-stånden biträdt adelns beslut, gaf landtmarskalken den 9 Oktober å riddarhuset tillkänna, att han muntligen anmält ärendet hos konungen, som gifvit kommissionen tillstånd att meddela sekreta utskottet alla handlingarna i målet. I utskottet anmälde landtmarskalken, att konungen funnit betänkligheter vid att till ståndens plena öfverlemna dessa handlingar, »emedan deri sammanstötte hela rikets beskaffenhet och särdeles kammarväsendet, hvilket kongl. maj:t ville hafva mycket sekret». En allmän underrättelse om det hela skulle dock meddelas adeln. Utskottet uppsatte derefter förslag till en skrift, i hvilken ständerna skulle anhålla, att kongl. maj:t ville befordra denna sak till ett önskadt slut, samt att förmyndare-regeringen måtte få förklara sig öfver hvad som lades densamma till last. Förslaget framkallade ett stormigt uppträde på riddarhuset, der man yrkade, att icke sekreta utskottet ensamt, utan hela adeln borde få underrättelse om de stycken, i hvilka förmyndare-regeringen vore graverad; men slutligen biföllls dock det uppsatta skrifvelseförslaget af adeln samt sedermera äfven af preste- och borgare-stånden. Bönderne underrättades först i sista stunden om detsamma. Samma dag, den 13 Oktober, då skrifvelsen skulle öfverlemnas till konungen, infann sig, enligt kallelse, ett utskott från bondeståndet på riddarhuset, då landtmarskalken, sedan skrifvelsen blifvit uppläst, frågade om äfven bondeståndet vore ense derom, hvartill ståndets talman svarade ja samt framlemnade tillika en skrift, som af landtmarskalken upplästes och innehöll en begäran, att kongl. maj:t ville af dem, som haft rikets medel om händer, fordra räkenskap så väl för den tid, som förflutit sedan kongl. maj:t kom till regementet, som för minderårighetstiden. Denna skrift mottogs af adeln med högljudt bifall och *Wachtmeister* tillade: »Ja, icke allenast för medlen, utan ock för sjelfva regeringens förvaltning». Skriften öfverlemnades till konungen af landtmarskalken, som i spetsen för utskott från adeln och de tre öfriga stånden infann sig på slottet, och i adelns plenum den 15 Oktober meddelade landtmarskalken konungens svar, att han »med nåde låtit sig behaga skriften, och såsom rikets ständer i Upsala hade så enhälligt begynt detta verket, så hade ock kongl. maj:t ännu samma förtroende till rikets ständer; derföre måste ock ständerna sjelfva utnämna vissa personer af hvart stånd, hvilka såsom *domare* saken afgöra och med dom af hjelpa skulle, efter de utarbetade akter och kongl. maj:ts bref», hvadan adeln anmodades att nu skrida till val af sådana domare. Denna under-

rättelse väckte mycken bestörtning hos en stor del af ståndet, och åter uppstod å riddarhuset ett stormigt uppträde, men slutet blef att val företogs till den nya kommissionen, hvarvid sex ledamöter af hvarje klass utsågos, med anhållan att konungen måtte bland dessa 18 utnämna till domare hvilka han behagade. Bland de utsedde förordnade konungen åtta och dessutom en, presidenten i Dorpts hofrätt Gustaf Rosenhane, som icke tillhört de af adeln valde.

Följande dagen, den 16 Oktober, företogs valet inom de öfriga stånden, som hvartdera utsåg tio ledamöter, af hvilka konungen utnämnde sex bland de af preståndet utsedde och tre, som icke voro bland dessa, samt nio bland dem, som blifvit utsedde af borgareståndet, och lika många af bondeståndet, så att kommissionen i sin helhet räknade 36 ledamöter, hvilka genom ett kungligt bref af den 26 Oktober 1680 insattes i sitt uppdrag och ålades att inom tre månader fullborda detsamma. Den utnämnda kommissionen begärde och erhöll af ständerna, innan de åtskildes, deras försäkran om skydd vid sitt arbete. Dess ordförande anhöll äfven, att adeln ville utse åklagare, men detta afslogs.

Sådan utgång fick den första af de stora frågorna, som under denna riksdag förekommo, den om *förmyndareräfsten*. Den var af ganska omfattande vigt, ty räfsten gälde icke blott riksförmyndarne, utan äfven alla, som under minderårigheten setat i rådet, samt de aflidnes slägter, så att man räknade icke mindre än 118 slägter, som hotades af den beslutade efterräkningen.

Redan dagen efter sedan den första hufvudfrågan var afgjord, väcktes den andra om *reduktionen*. Ett utskott af tio personer från bondeståndet infann sig i preste- och borgarestånden, med begäran om råd, huru man skulle utlåta sig om reduktionen, samt med förfrågan, om ej båda dessa stånd ville göra ett med bondeståndet att drifva på dess verkställighet. Presterne och sannolikt äfven borgarena lofvade att härom utlåta sig, så snart de fått tillfälle att närmare härom öfverlägga.

Under tiden hade konungen gifvit rådet befallning att till honom inkomma med förslag om bästa sättet att fylla bristen i den ordinarie staten, betala rikets gäld, som beräknades till 100 tunnor guld, men i sjelfva verket var vida större, samt kunna inlösa de pantsatta kronogodsen. Man insåg genast, att annan utväg än en reduktion icke förefans, och hufvudfrågan blef således huru mycket man skulle erbjuda att afstå, för att kunna rädda det öfriga. *Göran Gyllenstierna*, ordförande i reduktionskollegiet, rådde att afstå från hälften eller tredjedelen af donationerna, »på det konungen må kunna se, att vi något göra, så ock de mest förbittrade sinnena någorlunda gifva sig tillfreds. Jag befarar, att om edra excellenser icke visa sig vilja något afstå, så lära ständerna göra det som värre är och taga bort allt». Riksskattmästaren *Sten Bielke* instämde, och *Johan Gabriel Stenbock* utförde Gyllenstiernas förslag närmare genom en hemställan, att halfva räntan af alla länegods under fyra års tid skulle utgå till kronan. För detta

belopp skulle de förpantade godsen inlösas och sedan icke mera afsöndras från kronan. Icke utan tydlig motvilja gick rådet in på detta förslag, men beslöt derjemte att tills vidare icke yppa denna sin afsigt, emedan man först ville afbida hvad hos adeln kunde förefalla.

Den 20 Oktober, dagen efter den, då nyssnämnda öfverläggning förekommit i rådet, meddelade bondeståndet de båda öfriga ofrälse stånden en skrift, hvilken ståndet ville till kongl. maj:t öfverlemna och som i allo stödde sig på de tre ofrälse ståndens inlaga vid 1650 års riksdag samt innehöll ett kraftigt yrkande på kronogodsens återkallande, utan att dock ingå i bestämda förslag om sättet. Under de nästföljande dagarna voro sedermera de tre stånden i liflig öfverläggning med hvarandra genom utskott, som oupphörligt kommo och gingo; men presteståndet synes ännu hafva väntat, att ett frivilligt anbud skulle komma från adeln, och ville meddela ärendet åt detta stånd, hvilket det mest rörde. Häruppå ville bondeståndet dock ej ingå, och deri förenade sig borgareståndet med bönderne, hvilka ifrigt yrkade, att adeln ej måtte i denna fråga få besluta, ty då blefve den domare i egen sak, tilläggande, att, »der något ogräs vore bland riksens presterskap, som detta verket hindra skulle, de måtte då stiga derifrån». Sedan böndernes utskott afträdt, frågades ock i presteståndet, såsom det heter i dess protokoll, »om någon af presterskapet vore, som ej håller ett om detta reduktionsverket och kan räknas för ogräs; men de svarade alla nej».

Derefter förenade sig alla tre stånden att bilda ett gemensamt utskott för att uppsätta en gemensam skrifvelse, som af dessa stånd skulle undertecknas och öfverlemnas till konungen. Redan samma dag trädde det nya utskottet, bestående af två ledamöter från hvartdera af de tre stånden, i verksamhet, och följande morgon var den gemensamma skriften färdig samt blef ännu samma dag, den 23, godkänd af alla tre stånden och genom en talrik deputation öfverlemnad till konungen.

Inom adeln, hvilken detta steg mest rörde, hade under tiden icke varit liten oro. Den lägre adeln var i allmänhet för reduktionen, hvarigenom den hoppades säkerhet för embetsmännen att utfå sina löner och befrielse från en tryckande bevillning. Mellan det gamla och det nya frälset rådde äfven en ovilja, som alltmera tilltagit, och i synnerhet voro grefvarnes stora företrädesrättigheter sedan gammalt föremål för den obetitlade adelns missnöje. Hos adelns flertal rådde sålunda ingen obenägenhet äfven för en utsträckt reduktion, så vidt den rörde grefvarnes och friherrarnes förläningar; men att de tre ofrälse stånden togo reduktionsfrågan om hand, utan att meddela sig med adeln, väckte mycken förtrytelse hos detta stånd, och hela krigsbefälets 100 vid riksdagen närvarande ledamöter, som innehade talrika donationer och förläningar, hvilka nu hotades, begärde att konungen måtte skaffa dem upprättelse af de ofrälse stånden. Adelns ledamöter i sekreta utskottet, der äfven reduktionsfrågan kommit till tals, beslöto att söka ett sammanträde med rådet, som också infann sig hos ut-

skottet, då landtmarskalken anhöll om råd och en anvisning hvad som vore att göra; men i stället att nu meddela utskottet det förslag, som inom rådet förevarit, att genom frivilligt afstående af en del donationer och förläningar köpa sig säkerhet för de öfriga, begärde rådet nu endast betänketid och gick mangrant upp till konungen för att framställa de betänkliga följderna af de tre ståndens tillämnade försök att öfverrösta adeln, samt anhålla, att konungen måtte »detta uppväxande oväder med kunglig makt och myndighet dämpa». Konungen, som alltid, då man vände sig till honom i dessa vigtiga riksdagsfrågor, visade sig vänlig, men endast gaf undvikande svar, yttrade äfven nu allenast, att han lemnade till rådet att med sina medbröder öfverlägga om det, som mest kunde lända riket till stöd och styrka. Detsamma önskades äfven fortfarande af de adliga ledamöterna i sekreta utskottet; men rådet visade äfven i denna fråga, hvilken för detsamma var af så ytterlig vigt, samma rådvillhet och obeslutsamhet som vanligt. Det tvekade och ville icke säga sin tanke, innan det först fått veta huru adelns plenum såg saken, och slutligen var en lumpen rangfråga nära att göra om intet det af konungen antydda och af utskottsledamöterna begärda sammanträdet mellan dem och rådet. Detta fann nemligen under sin värdighet att begifva sig till sekreta utskottets samlingsrum, då numera endast ett stånds ledamöter voro der tillstädes, och dessa åter ansågo sig icke kunna såsom utskottsledamöter hålla öfverläggningar annorstädes än i det rum, der konungen befalt dem samlas. De gåfvo dock slutligen vika och infunno sig hos rådet; men äfven nu kom man ej till något beslut, utan rådet begärde ytterligare två dagars betänketid.

Detta skedde samma dag, den 23 Oktober, som de tre ståndens deputerade framburo sin skrift om reduktionen till konungen, hvilken tackade dem för deras välmening; men som detta vore en sak, som nära anginge ridderskapet och adeln, ville konungen gifva detta stånd del deraf. Strax derefter blef också landtmarskalken kallad till konungen och mottog af honom de tre ståndens skrift. Tillika lät konungen gifva tillkänna, att han gerna skulle se, om rådet sammanträdde med adeln och gjorde ett slut i saken, efter det ingalunda vore tjenligt, att stånden på detta sätt voro afskurna från allt meddelande med hvarandra.

Äfven efter denna uppmaning visade rådet samma tvekan och obeslutsamhet som förut. De följande dagarne förgingo under tvister inom rådet och fruktlösa öfverläggningar mellan detta och de adliga ledamöterne i sekreta utskottet, utan att rådet, som fortfarande hoppades på understöd af adeln, kunde förmås att framkomma med något reduktionsförslag. Då framstäldes slutligen ett sådant inom adeln vida mera genomgripande än rådet befarat. *Hans Wachtmeister* gaf uppslaget äfven i denna fråga, i det han föreslog återlemnande till kronan af alla donationer och förläningar inom besittningarna utom det egentliga Sverige, alla gref- och friherrskapen, Norrköpings besluts-godsen m. m.,

men att man deremot borde af konungens nåd förvänta, att de, som fått en mindre ränta om några hundra daler, måtte få behålla densamma. Förslaget, så hotande för högadeln, var dock väl beräknadt att från den skilja lågadeln, hvars förläningar och donationer i allmänhet icke öfverstego några hundra dalers ränta. Också förklarade tredje klassen, efter långvariga och häftiga tvister å riddarhuset, sin mening vara, att 1655 års reduktion måtte till fullo verkställas; 1672 och 1678 årens riksdagsbeslut utföras i hvad de rörde donationerna och förläningarna i besittningarna utom Sverige; de stora länen och andra donationsgods återkallas, utan afseende på den tid, då de kommit från kronan; men att man tillika borde hos kongl. maj:t anhålla, att han måtte bibehålla ståndet vid dess privilegier samt att 600 daler silfvermynt i årlig ränta måtte blifva den gräns, utöfver hvilken reduktionen icke borde gå. Köpe- och pantegodsen borde icke heller röras.

Sedan detta, å tredje klassens vägnar, blifvit yttradt af öfversten *Per Örncklou* och landshöfdingen *Mårten Reutercrantz*, uppstod *Axel Wachtmeister* och förklarade, att riddarhusets andra klass instämde i den tredjes nu afgifna yttrande; men *Ulf Bonde* och *Axel Stålarm* ropade, att detta ingalunda var andra klassens mening, och så uppstod en häftig tvist om denna, utan att någon ordentlig omröstning egde rum. Sedan riddarhusets ledamöter sålunda i oordnade flockar en god stund tvistat med hvarandra, uppsteg bland första klassen *Hans Wachtmeister* och sade: »Vi som äro för reduktionen, låtom oss stiga på en sida och gå upp till konungen!» Vid dessa ord gick han några steg fram på golfvet, och till honom slöt sig öfversten Erik Soop, jemte flera andra. Då reste sig äfven *Per Sparre*, sägande: »Vi kunna ock gå upp till konungen», hvarefter han och med honom grefve Carl Oxenstierna, grefve Fredrik Stenbock, amiral Horn m. fl. af första klassen gingo mot dörren. Buller och oordning följde, man kullkastade bänkar och stolar, och Per Sparre med sina vänner fortsatte vägen till slottet; men Hans Wachtmeister och de, som slutit sig till honom, vände om och intogo åter sina platser. Då skickade landtmarskalken sekreteraren efter de bortgångne och bad dem återkomma, men, då de vägrade, fortsatte landtmarskalken föredragningen och, ehuru första klassen aldrig yttrat sig samt någon ordentlig omröstning ej heller af de båda öfriga synes blifvit företagen, yttrade landtmarskalken, att han ansåg hufvudsaken vara afgjord och, »efter det med voteringen var så vida kommet», anmodade han ridderskapet och adeln att öfverlägga om *sättet*, hvarefter, på landtmarskalkens framställning, ett utskott tillsattes för att utarbeta ett förslag, som kunde läggas till grund för vidare öfverläggning.

De af motpartiet, som begifvit sig till slottet, blefvo der icke mottagna af konungen, emedan de ej anfördes af landtmarskalken, och när denne, på deras begäran, följande dagen gick med dem upp till konungen, anförde de, att de icke i fråga om sina gref- och friherrskap kunde underkasta sig de öfrige ståndsledamöternes omröstning,

men deremot hänsköto allt till konungens afgörande, i förhoppning att han ville skydda dem vid privilegierna. Konungen svarade, att han med nåd upptog hvad som skett och väntade af ridderskapet, att allt skulle företagas med foglighet och de så förena sig sins emellan, att han ej blefve besvärad med att gifva utslag i deras tvister.

I nästa plenum anmälde landtmarskalken, att frågan om gref- och friherrskapen var hänskjuten till konungen, och att det således var om de öfriga godsen man nu borde förena sig.

Då första klassen beslutat underkasta sig konungens afgörande, gjorde den icke vidare något kraftigare motstånd, och så förenade man sig om en förklaring i allmänna ordalag, att adeln samtyckt till reduktionen, dock icke af något tvång, utan af egen god vilja, hvilket hos konungen anmäldes.

Nu ändtligen kom sig äfven rådet för att taga ett steg i denna fråga, som så nära rörde dess allra flesta medlemmar. Å dess vägnar instälde sig riksskattmästaren hos konungen och varnade för de vådliga följder, som skulle uppstå, om ständen tillegnade sig rätt att i sådana frågor som denna fatta gällande beslut, hvilket tillhörde konungen allena. Denne svarade, att han icke utan förundran förnam, huru rådet tycktes vilja afstyrka honom från hvad alla fyra ständen funnit godt. »Jag har lofvat», tillade han, »att upprätthålla deras beslut, och huru skulle det vara säkert för mig att göra något mot det, som alla fyra ständen beslutat?» Riksskattmästaren förklarade genast, att sådan visst icke varit rådets mening.

Redan i följande dagens plenum, den 4 November, föredrogs å riddarhuset »projektet öfver reduktionen», som af det dertill förordnade utskottet var uppsatt i 16 punkter. Öfverläggningarna derom pågingo i två dagar och, ehuru vid särskilda punkter gjordes flera anmärkningar, blef dock förslaget i allt hufvudsakligt antaget så, som utskottet föreslagit. Med detsamma var ock inom adeln beslutadt huru långt reduktionen skulle sträcka sig, då deremot de öfriga ständen endast beslutat, att en reduktion skulle ske. Adeln hade härigenom räddat sig ur faran att af de andra ständen öfverröstas och behandlat reduktionsfrågan såsom en af adeln åtagen bevillning.

Adeln ville nu slutligen äfven hafva rådets samtycke till hvad som var beslutadt, men kunde, efter flera försök å dess sida och flera öfverläggningar å rådets, ej erhålla annat svar, än som gafs den 10 November, att, sedan alla fyra ständen fattat sitt beslut och konungen detsamma gillat, »visste rådet väl hvad underdånig respekt och undseende det derföre måste bära», hvilket således innefattade ett slags erkännande, att beslutande rätten låg *ensamt* hos konungen och ständerna, något som var alldeles stridande mot den uppfattning rådet alltid dittills sökt göra gällande, att det var en *medlare* mellan konungen och ständerna.

Riksdagens andra hufvudfråga var sålunda nu äfven afgjord, men hade, genom det våldsamma, de lagliga formerna föga aktande sätt,

hvarpå det anfallande och slutligen segrande partiet dervid gått tillväga, efterlemnat en stark jäsning i sinnena och mycken bitterhet så väl inom adeln som mellan denna och de öfriga stånden.

Under de återstående dagarna sysselsatte sig ständerna dels med bevillningen, hvilken som vanligt bestämdes särskildt för hvarje stånd; dels med frågan om inrättandet af ett ständigt knektehåll, hvarmed likväl fick anstå till följande riksdag; dels ock med besvarandet af den kungliga propositionen, hvilket, äfven såsom vanligt, skedde af hvart stånd särskildt. Sekreta utskottet svarade dessutom på den proposition, som till detsamma aflåtits, och ingick dervid äfven i en framställning rörande förhållandena till utländska makter. Det begärde tillika tillsättande af en särskild kommission för att granska och utreda rikets gäld, äfvensom att vissa personer i kollegierna måtte få penningeförvaltningen om händer, hvilket ock kort efter riksdagen af konungen beslöts.

Riksdagsbeslutet, uppsatt, såsom den tiden var vanligt, i konungens kansli, framkallade flera anmärkningar inom de ofrälse stånden, synnerligast med hänseende till riksdagens svåraste stridsfråga, den om reduktionen. De hade funnit der införd en försäkran, att någon ytterligare reduktion icke skulle för framtiden ifrågakomma, hvarom aldrig varit i dessa stånd taladt och hvilken de också ej ville vidkännas. Konungen medgaf dock ingen förändring häri, hvarföre preste- och borgarestånden förenade sig om en skrift, i hvilken de reserverade sig mot det gjorda tillägget, och bondeståndet inlemnade till konungen en särskild skrift mot detsamma.

Med vanlig högtidlighet afslöts riksdagen den 22 November. Riksdagsbeslutet begynte med en tacksägelse för den erhållna freden. *Adeln* och *krigsbefälet* beviljade till flottans byggnad och iståndsättande för två års tid en särskild skeppshjelp i likhet med den, som utgjordes 1664. För att göra landthären fulltalig medgåfvos tre utskrifningar, nemligen för hvartdera året 1681 och 1682 en knekt af 18 frälse emot 10 krono- eller skattehemman, efter mantal, samt för 1683 en knekt af 20 frälsehemman mot 10 skatte eller krono. Dessutom beviljade adeln och krigsbefälet för sina personer en utomordentlig bevillning i ett för allt, hvilken kongl. maj:t egde frihet att efter behof använda, nemligen 5 daler silfvermynt af hvarje skattlagd hel gård för hvartdera året 1681 och 1682. Slutligen medgaf adeln, »till att göra för kongl. maj:t regementsbördan så mycket lättare och utaf rätt kärlek till kongl. maj:t och vårt kära fäderneslandet», en reduktion af kronogods, på vilkor, som i riksdagsbeslutet äro utförligen angifna och till hvilka vi återkomma vid berättelsen om den stora reduktionen under Carl XI:s regering. *Presteståndet* medgaf lika bevillning med den å senaste riksdagen; till rikets allmänna behof och till flottan 3 daler s. m. för hvarje 64 mantal för 1681 och hälften af detta belopp för 1682; bröllopshjelp, med anledning af konungens förmälning, lika med hvad i konung Gustaf Adolfs tid varit brukligt, samt för öfrigt hvar

tionde penning af behållna räntan å fruktbara kapital. *Borgareståndet* afstod till kronan den del af accisen städerna dittills åtnjutit; medgaf dubbel bevillning mot den vid 1678 års riksdag åtagna; beviljade till flottan och bröllopshjelp bidrag, hvilka magistraten jemte utsedde af borgerskapet inom hvarje stad skulle uttaxera efter hvars och ens förmögenhet, samt afstod till kronan hvar tionde penning af räntan å kapital och hvar femte af den å kronofordringar. *Bondeståndet* beviljade skeppshjelp för 1681 med 2 daler s. m. och för 1682 med 1 daler af hvar hel gård, samt tre starka utskrifningar till landthärens förstärkande, med hvar tionde af mantalet för 1681 och 1682 samt af gårdetalet för 1683.

Ehuru riksdagen sålunda var afslutad, fortforo likväl ständerna, på konungens begäran, att vara tillsammans. Han ville nemligen att, i fall svårigheter skulle uppstå i de invecklade frågor, hvilka ständernes kommissioner hade att behandla, stånden måtte vara tillstädes för att gifva styrka eller förklaring åt sina beslut.

De fingo ock snart nog yttra sig i en ganska vigtig fråga. Den stora kommissionen, som hade att undersöka förmyndarestyrelsens tillgöranden, hade stämt denna styrelses ledamöter att svara inför kommissionen; men de ville icke mottaga kallelsen, emedan, såsom de anförde, hela rådet tagit del i styrelsen. Kommissionen aflät då en kallelse till samtliga riksråden, men desse svarade, att som regeringen egentligen förts af riksförmyndarne, kunde icke rådet i sin helhet vara derför ansvarigt.

Den 6 December föredrog landtmarskalken detta ärende på riddarhuset och föreslog, att ett utskott af alla stånden skulle tillsättas samt infinna sig så väl hos de förre riksförmyndarne som hos rådet, för att höra hvilka skäl de hade att anföra. Förslaget gillades, utskottet valdes och sammanträdde redan samma dag med rådet, för att höra dess skäl, hvilka voro desamma, som redan blifvit anförda, jemte det ytterliga, att rådet, »såsom varande ett stånd i riket», icke kunde såsom ett helt dragas till ansvar, utan endast särskilda ledamöter deraf, hvilka också ej undandrogo sig att stå till ansvars för sina tillgöranden. Utskottet hörde derefter riksförmyndarne, af hvilka nu endast två återstodo — riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock* och rikskanslern *Magnus Gabriel De la Gardie*, som efter Per Brahes död i September 1680 blifvit riksdrots. Den förre var sjuk, men De la Gardie mottog utskottet med mycken artighet och afgaf följande dagen ett skriftligt svar på de skäl, som blifvit af rådet anförda.

Öfver detta svar afgaf sedermera rådet en förklaring, hvarefter sekreta utskottet, i hvilket nu äfven ledamöter från bondeståndet inträdt, tog frågan i öfvervägande och uppsatte en till konungen ställd skrift, som i stånden lästes och gillades. Den innehöll, att riksförmyndarne skulle i främsta rummet kallas till ansvar, men att hvarje riksråd skulle tillika underrättas, för att hålla sig färdig till svaromål.

Konungen mottog skriften af ett dertill valdt utskott, till hvilket

han yttrade, att han förnummit regeringsformen hafva blifvit uppläst i rådet, hvarvid man lagt vigt på der förekommande ord, att regeringen borde styra riket med råds råde »såsom konungen». Han frågade derföre nu ständerna, om regeringsformen borde lända till efterrättelse, sedan en fullmyndig konung trädt till styrelsen. Äfven hade han erfarit den meningen vara antagen bland riksens råd, att rådet vore »ett stånd i riket»; men då konungen menade »allenast fyra stånd i riket vara», begärde han ständernas yttrande äfven häröfver.

Sedan utskottet återkommit till sitt samlingsrum, der ledamöter af alla fyra stånden voro tillstädes, rådplägade det angående de förelagda frågorna och förenade sig utan långvariga öfverläggningar om en skrifvelse, som godkändes af alla stånden och den 10 December öfverlemnades till konungen.

I denna skrifvelse förklarade ständerna, att konungen var bunden till ingen regeringsform, utan till Sveriges lag och laga stadgar; att, då konungen styrde sitt rike efter lag med riksens råd, sådant ej kunde tydas annorlunda, än att allt afgörande i de ärenden, »hvilka konungen pröfvade nödigt meddela rådet», var alldeles beroende af hans eget beslut, samt att han, såsom en myndig konung, hvilken efter lag och rätt styrde riket »såsom sitt eget af Gud förlänta arfrike», vore, »inför Gud allena för sina gerningar ansvarig», då deremot en förmyndarestyrelse vore pligtig att göra räkenskap för sin förvaltning. Rikets ständer förklarade vidare sig icke veta af någon medlare mellan konung och undersåtar, samt att riksens råd, såsom konungens egne trogne män och undersåtar, icke kunde anses som ett särskildt femte stånd i riket, utan allenast som ett stånd med ridderskapet och adeln, och slutligen anhöllo ständerna, att konungen ville, för den olyckliga händelse, att han skulle med döden afgå, förordna huru med riksstyrelsen skulle förhållas.

Samma dag gaf konungen sin »nådigste approbation uppå riksens ständers förklaring», i hvilken densamma alldeles gillades och tillika förordnades, att hvad af rikets ständer sålunda var beslutadt skulle i evärdliga tider hållas såsom lag, »eftersom det stode i konungens makt att med riksens ständer ny lag göra och förriga konstitutioner uttyda».

Sådan var den förklaring, som gaf laglighet åt konungens envälde, hvilket i sjelfva verket redan inträdt under kriget. Det var dock ett envälde i förhållande endast till rådet, icke till ständerna, hvilka deri icke eftergifvit några af sina rättigheter. Att 1634 års regeringsform, med 1660 års tillägg deri, icke var bindande för en fullmyndig konung, var redan förut temligen allmänt erkändt. Också hade hvarken Christina, Carl Gustaf eller Carl XI bekräftat denna regeringsform. Likaså var förklaringen, att konungen ej var förbunden att följa rådets mening, utan ensam hade beslutande rätten, fullt öfverensstämmande med gällande lag; men en vigtig nyhet var att konungen ej behöfde höra rådet i andra ärenden, än han sjelf pröfvade nödigt, i följd hvaraf rådkammaren, förut en nödvändig del af Sveriges samhällsskick, nu

gjordes till hela sin verksamhet beroende af konungens välbehag och således i sjelfva verket ingen lagbestämd ordning vidare fans för regeringsärendenas handhafvande.

Ännu samma dag, som denna ständernas skrifvelse inlemnades, aflade stånden sin afskeds-uppvaktning hos konungen, och så slöts, efter endast två månaders sammanvaro, denna minnesvärda riksdag, som innebar öfvergången till ett nytt statsskick, i det den gjorde slut på adelsväldet och satte konungaväldet i dess ställe. Ditåt voro alla de stora frågor riktade, hvilka å denna riksdag afgjordes. Genom förmyndare-räfsten angrepos rådet och högadeln i sin föregående förvaltning, genom den utsträckta reduktionen i sin egendomsrätt och genom ständernas sista förklaring i den myndighet de af ålder innehaft. Detta nedbrytande af rådets urgamla myndighet måste hafva till sin första följd, att konungamakten kände sig i samma mån mera obunden och skulle sträfva till ytterligare utvidgning; men upphörandet af rådets myndighet måste äfven, om ock mera långsamt, leda till en utvidgning af ständernas. Konung och ständer hade nu förenat sig att göra slut på rådsmakten och med detsamma på adelsväldet. I dettas ställe trädde till en början det kungliga enväldet, men det dröjde icke synnerligen länge förrän, vid enväldets fall, ständernas myndighet så mycket starkare utvecklade sig.

I alla hänseenden betecknar 1680 års riksdag en vändpunkt ej blott i Carl XI:s, utan äfven i Sveriges historia[1]).

III. Carl XI envåldig.

Förmyndare-räfsten.

Natten efter det konungen godkänt ständernas suveränetets-förklaring afreste han från Stockholm till Kungsör, hans älsklingsort, i hvars anspråkslösa konungaboning, en rödmålad träbyggning på en liten höjd vid Arbogaåns utlopp i Mälaren, han trifdes vida bättre än i det ståtliga slottet i hufvudstaden. Här var han ostörd, och ingen, som icke var särskildt kallad, fick afbryta hans landtliga enslighet. Det var emellertid visst icke åt landtlifvets hvila han här öfverlemnade sig. Tvärtom upptogs hans tid nu af det trägnaste arbete för att ordna och nydana de särskilda grenarna af rikets förvaltning. Vid sitt tillträde till regeringen hade han redan röjt det oböjliga sinne, som var ett utmärkande drag för hela hans väsen, men med den ringa kännedom om regeringsärendena han då ännu egde, och med föga tillit till egen förmåga,

---

[1]) Jfr *Carlson,* Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset. III: 92—184.

måste han alltid förlita sig på någon annan, som erhöll ledningen af det hela — först De la Gardie, så Lindsköld, så Gyllenstierna. Emellertid hade hans erfarenhet under kriget och det förfall, den oreda, han då upptäckt i alla delar af förvaltningen, öfvertygat honom om nödvändigheten att sjelf taga ledningen deraf, och då han nu mognat från yngling till man, kände han sig ock ega tillräcklig kraft att sjelf utöfva denna ledning. För att så mycket kraftigare och för riket gagneligare kunna utöfvas, skulle den vara så obegränsad som möjligt och derföre alla hinder för den kungliga myndigheten undanrödjas. Råds- och adelsväldet hade bragt riket i förfall. Båda skulle derföre störtas. Härvid hade 1680 års ständer varit konungen behjelpliga, och det verk, som då begynte, skulle nu fullföljas. Suveränetets-förklarlngen hade frigjort konungen från allt beroende af rådet. Förmyndareräfsten skulle nu tillintetgöra hvarje försök till motstånd å rådets sida, och reduktionen göra slut på adelsväldet.

Medan konungen i Kungsör arbetade med *Ascheberg*, *Hans Wachtmeister* och generaltullförvaltaren *Brynte Cronschöld* på ordnandet af hären, flottan och drätseln, var rådet fortfarande samladt i Stockholm. *De la Gardie*, som icke varit närvarande under riksdagen, deltog nu såsom riksdrots i rådets öfverläggningar. Rikskansler hade efter honom ej blifvit tillsatt, men grefve *Bengt Oxenstierna*, utnämnd till kanslipresident 1680, förde ordet i rådet, likasom i kansliet. En kommission, tillsatt af alla fyra rikstånden, hade att ransaka och döma öfver förmyndarestyrelsens förvaltning; en annan, utsedd af adeln, att verkställa den beslutade reduktionen; en tredje, förordnad af konungen, att undersöka huru drätselverket blifvit handhafdt efter konungens eget tillträde till regeringen.

Oro och jäsning rådde öfverallt och tilltogo i samma mån som förändringarna blefvo mera genomgripande. De, som dittills varit de rike och mäktige i landet, sågo sig nu hotade med ekonomisk undergång och med förlusten af allt politiskt inflytande. För svaga att göra motstånd, voro de så mycket bittrare i sin klagan. Man beklagade, man klandrade konungen och förutspådde hans fall. Utan stöd af rådet och adeln skulle han snart finna sig i saknad af både krigsmakt och penningar. Det segrande partiet var föga lugnare. Det hade angripit och skulle, under verkställigheten af de vid riksdagen fattade besluten, fortfarande angripa de myndigaste männen i riket. Om konungen under någon af sina halsbrytande ridter eller oförvägna björnjagter satte lifvet till, hvem skulle styra riket? Skulle icke då de, som nu voro de besegrade, åter komma till väldet, och hvad blefve då deras angripares lott? Äfven de ofrälse stånden, åtminstone presterskapet och borgerskapet, började visa ånger öfver, att de gått alltför våldsamt tillväga mot rådet och adeln, och särskildt började borgarena besinna, att de, som dittills mest riktat dem, hädanefter blefve urståndsatte dertill. Konungen ensam visade sig lugn, orubblig och fast i sina föresatser. »Han är obekymrad vid alla de faror, som omgifva honom, och gör

af sig sjelf allt hvad han gör», heter dèt i en berättelse från denna tid. »Endast få vinna tillträde till hans person, och man vet ingen, som har något välde öfver honom.»

Hvad som nu ådrog sig mesta uppmärksamhet var räfsten öfver förmyndarestyrelsen. Vid 1675 års riksdag hade en kommission af sex ledamöter från adeln, tre från presteståndet och sex från borgareståndet blifvit tillsatt att »öfverse medlens förvaltning under konungens minderårighet». Denna *granskningskommission,* i hvilken *Clas Fleming,* sedermera landtmarskalk vid 1680 års riksdag, varit ordförande, hade först i Dec. 1680 slutat sina arbeten samt till konungen ingifvit en berättelse om penningeverkets bedröfliga tillstånd och orsakerna dertill, nemligen dels inkomsternas förminskning genom de många donationerna och reduktionens uteblifna verkställighet, dels utgifternas förökande utöfver 1662 års stat.

Denna berättelse öfverlemnades af konungen åt den nya kommission af nio ledamöter från hvarje stånd, som tillsattes vid 1680 års riksdag och hvilken konungen den 26 Okt. detta år gifvit föreskrift att genomse den föregåendes arbete, jemföra de gjorda anmärkningarna med handlingarna, inhemta vederbörandes förklaring och slutligen afdöma anmärkningarna, hvilket allt borde inom tre månader vara fullbordadt.

Denna nya kommission, den s. k. *stora kommissionen,* hade till president landshöfdingen friherre *Conrad Gyllenstierna* och dess mera framstående ledamöter i öfrigt voro presidenten *Gustaf Rosenhane,* landshöfdingarne *Fabian Wrede* och *Axel Stålarm,* landsdomaren *Ulf Bonde,* assessorn *Bengt Sparre,* vice presidenten i Åbo hofrätt *Gustaf Grass,* öfversten *Per Örneklou,* häradshöfdingen *Christoffer Gyllengrip.* biskopen i Göteborg *Daniel Wallerius,* superintendenten i Carlstad *Erland Broman,* teologie professorn i Upsala *Samuel Skunk,* assessorerne *Utter* och *Parmander* samt borgmästarne *Clerck* och *Hæger.* Kommissionens sekreterare var revisionssekreteraren *Erik Lovisin.* Åklagare voro sekreteraren i amiralitetskollegium *Håkan Fägerstierna* och assessorn i reduktionskollegium *Daniel Tilas.*

Genast i början af kommissionens verksamhet uppstodo åtskilliga frågor, hvarom skiljaktiga meningar yppades, såsom om stämningen skulle riktas mot förmyndarestyrelsen såsom ett helt eller mot hvarje ledamot särskildt; mot dem, som varit ledamöter af regeringen eller mot hela rådet, samt huruvida icke, efter här hufvudsakligen vore fråga om räkenskap för förvaltningen af rikets medel, de aflidne regerings- eller rådsledamöternes arfvingar borde inträda i deras ansvar. Till en början ställdes stämningen till »de herrar, som förestått rikets styrelse och förmynderskapet i konungens omyndiga år», och öfverlemnades till riksdrotsen grefve De la Gardie, men han förklarade sig ej sinnad att mottaga densamma, emedan icke ensamt riksförmyndarne, utan hela rådet deltagit i styrelsen under konungens minderårighet. Förhållandet anmäldes genast hos konungen, som befalte att stämningsskriften skulle

ställas till regeringsherrarne och derjemte till hela rådet samt i sittande råd framlemnas.

Ständernas kommission tvekade icke att ställa denna kungliga befallning sig till efterrättelse, utan aflät den 4 December en stämning till hela rådet, der stor förbittring röjde sig mot De la Gardie, som »dragit dem detta öfver hufvudet». Rådet uppvaktade konungen för att beklaga sig öfver den utstälda stämningsskriften, men förklarade likväl, att endast hvar och en finge svara för sig, ville de icke undandraga sig ansvaret för sina råd. Emellertid återlemnades stämningsskriften så väl af regeringsledamöterna, De la Gardie och Gustaf Otto Stenbock, som af rådet, och kommissionen förfrågade sig nu åter hos konungen hvad som vore att göra, men han öfverlemnade afgörandet åt ständerna, hvilka, såsom redan är nämndt, beslöto, att *stämningen* skulle först afgå endast till regeringsledamöterne, men tillika en *underrättelse* till riksråden att hålla sig beredda att svara, »hvar och en för sig», i de fall, der de till besluten bidragit. Tillika bestämdes, att de aflidnes arfvingar äfven borde ansvara — och så voro nu alla de tre tvistiga frågorna afgjorda. Konungen ändrade dock så till vida ständernas beslut, att han befalte, det *underrättelsen* skulle afgå till regeringsledamöterne så väl som till rådet, och derefter *stämningen* till hvar och en särskildt, hvarigenom rådet indrogs i rättegången, men dock med det förbehåll, hvilket riksråden ifrigt yrkat, att hvar och en skulle få svara särskildt för sig.

I följd af konungens befallning voro sålunda regeringsledamöterne och rådet lika hotade, hvilket hastigt befordrade enighet dem emellan, och på de första försöken att undandraga sig den fruktade domstolen följde den djupaste ödmjukhet. Täta sammankomster höllos så väl i rådet som mellan de tilltalade enskildt, och slutet blef att fyra till konungen stälda böneskrifter uppsattes, en af regeringsledamöterna, en af riksråden, en af de aflidne regeringsledamöternes och en af de aflidne riksrådens arfvingar, hvilka böneskrifter konungen mottog kort före jul. Han återvände nu för ett par veckor till hufvudstaden, visade mycken vänlighet mot rådet och utfärdade den 7 Januari 1681 ett bref till kommissionen, hvari han, med bifall till rådets anhållan, befalte, att de anmärkningar, hvartill skäl förefunnes, skulle uppsättas och meddelas hvarje af de instämde herrarne särskildt, hvarefter desse hade att inom sex veckor afgifva hvar och en sin förklaring.

Från en vanlig rättegång var förfaringssättet sålunda förvandladt till likhet med ett anmärkningsmål, och i följd häraf kände de tilltalade sina farhågor betydligt lättade, men glädjen häröfver varade ej länge. Tilas, en af åklagarne, afreste till Kungsör att föredraga anmärkningarna inför konungen, som gillade de flesta deribland, och, på åklagarens framställning om den oerhörda tidsutdrägt, som skulle uppkomma genom utarbetandet af särskilda anmärkningar mot hvar och en af de ansvarsskyldige, befalte konungen nu, att anmärkningsskriften skulle, »såsom ett helt», meddelas samteliga regerings- och rådsledamöterne,

hvarigenom sålunda det förvända rättegångssätt påbjöds, att hvar och en af de tilltalade skulle sjelf i rådsprotokollen uppsöka hvad som kunde läggas honom till last och således likasom anklaga sig sjelf. Tillika förklarade konungen, att arfvingarne skulle ansvara för sina fäders beslut.

Åklagarnes anmärkningar innefattades sålunda i en enda skrift, som, jemte utförliga bilagor, aflemnades i rådet den 7 Febr. Den väckte stor bestörtning hos rådet, som efter många öfverläggningar beslöt en ny böneskrift, med anförande af alla de skäl, som talade emot ett så ovanligt rättegångssätt, och med begäran att konungens första beslut måtte blifva beståndande, hvilken böneskrift uppsattes af riksdrotsen och afläts den 16 Febr., men hvarå följde ett bestämdt afslag. För de tilltalade återstod sålunda endast att afgifva sina förklaringar, hvilka inkommo under senare hälften af April, hvarefter kommissionens egentliga arbete begynte. Den var ingalunda enig inom sig. För en mildare uppfattning röstade de fleste ledamöterne af adeln och presteståndet, synnerligast Axel Stålarm, Ulf Bonde, Bengt Sparre, Christofer Gyllengrip, biskop Wallerius och professorn Skunk, jemte några af borgareståndet; för en strängare åter Conrad Gyllenstierna, Grass, Örneklou, åtskilliga bland borgarena och alla bönderne. Assessor Parmander, bland borgerskapets ledamöter, yrkade på sträng regelbundenhet i formerna, men för öfrigt på mildare domslut, och Fabian Wrede, bland adeln, höll vanligen en medelväg.

I de inkomna förklaringarna förekommo flera invändningar mot domstolens behörighet, men dessa blefvo genast underkända. Arbetet blef emellertid så tungt för de båda åklagarne, att konungen den 14 Maj förordnade en tredje, assessorn i kammarrevisionen *Jacob Gyllenborg*, som snart blef den egentliga själen i den stora kommissionen och satte vida mer fart än förut i dess förhandlingar. Tillika förordnade konungen, att åklagarne borde utarbeta en anmärkningstitel i sänder, samt förklarade att de tilltalade skulle göras ansvarige endast för det som utgifvits utöfver hvad nödigt och oundgängligt varit, hvilket borde urskiljas, och att ingen af rådet borde tilltalas i en sak, som förekommit, då hans namn ej fans antecknadt i protokollet; men deremot borde riksråden ansvara, när de deltagit i beslut om donationer åt sig sjelfva, och när de utan invändning underskrifvit i regeringsledamöternes ställe, äfvensom för hvad de bestämdt tillstyrkt och föreslagit, samt för sina beslut inom kollegierna.

Kommissionens arbete var emellertid förenadt med stora svårigheter, och det dröjde ännu flera månader innan arbetena voro ordnade och åklagarnes anmärkningar, uppstälda på det sätt konungen föreskrifvit, kunde utlemnas, med föreläggande för de tilltalade att inkomma med sina påminnelser inom den af konungen bestämda tiden, den 29 Augusti. De fleste tilltalade inkommo ock dermed, men äfven nu vidhöll riksdrotsen sin förra förklaring, att han icke underkastade sig kommissionens dom, och riksråden Knut och Gustaf Kurck, Gustaf

Sparre, Clas Rålamb samt Christer Horn gjorde likaledes insagor mot domstolens behörighet.

Nu aflemnade åklagarne sina anmärkningar öfver förmyndarestyrelsens förvaltning i dess helhet samt dess åtgärder i fråga om rikets inkomster och utgifter. När denna nya skrift tillstäldes rådet, var drotsen frånvarande på landet, men Rålamb, som nyss återkommit från ett uppdrag i Tyskland, satte mera mod i rådet, som återsände denna skrift, vidhållande sin förut yttrade mening, att riksråden för sina yttranden ej voro ansvarige för någon annan än Gud allena. Kommissionen uppvaktade nu åter konungen, på hvars befallning densamma redan följande dagen till hvar och en af de tilltalade aflät ett bref, hvari de hinder och den tidsutdrägt, som af dem vållats, strängt klandrades, såsom stridande mot den vördnad, som borde visas kongl. maj:t och rikets ständer, samt de tilltalade ålades att sjelfve eller genom ombud infinna sig hos kommissionen den 3 Oktober för att mottaga åklagarnes anmärkningar. Uraktläts detta, skulle målen icke desto mindre afdömas. De invändningar, några bland de anklagade gjort mot domstolen, förklarades ogiltiga, såsom stridande mot konungens och ständernas uttryckliga beslut.

Nya invändningar gjordes och nya svårigheter uppstodo, men för konungens vilja måste allt vika, och den 14 Oktober 1681 började kommissionens domar utfärdas. De voro helt korta och summariska, utan anförda domskäl, men kommissionens vidlyftiga protokoll vittna, att utförliga öfverläggningar föregått besluten. Grunderna för ansvarskrafven bestämdes så, att ersättningsansvaret hvilade i första rummet på regeringsledamöterne. Hade någon af rådet företrädt en riksförmyndares ställe både vid det tillfälle, då beslutet fattades, och vid underskriften, så inträdde han i ansvaret. Hade rådsledamoten endast undertecknat, men icke deltagit i öfverläggningen, så var han fri. Hade både riksförmyndaren och hans närmaste man i kollegiet bevistat rådssammankomsten, och den sistnämnde derefter underskrifvit beslutet, så ansvarade båda derför. De öfrige riksråden drogos till ansvar endast då deras tillstyrkande till det anmärkta beslutet var tydligt uttryckt i protokollet eller detta uttryckligen innehöll, att beslutet varit enhälligt. Alla, som efter dessa grunder fäldes till ansvar, deltogo lika deri, dock så, att der enkedrottningen bevistat öfverläggningen, två lotter, motsvarande hennes tvänne röster, skulle afdragas från det ådömda ersättningsbeloppet.

Ansvaret drabbade de tilltalade 1) för sådana förmåner, som de tillerkänt sig sjelfva, under hvilken titel den sammanlagda summa, hvilken riksförmyndare och råd, ehuru i högst olika andelar, ålades ersätta, steg till mer än 2 millioner daler silfvermynt; 2) för åt andra beviljade förläningar å förbuden ort, under hvilken titel ersättningssumman uppgick till nära 300,000 d. s.; 3) för statsutgifter utöfver 1662 års stat, hvarför ersättningssumman, efter åtskilliga jemkningar, utgjorde något öfver 400,000 d. s.; 4) för tillgifter på afdömda poster,

upphandlingar som graverat kronan, bestådda poster emot generalresolutionerna, förpantningar, bremiska expeditionen, eftergifter i lilla tullen och accisen, underlåten verkställighet af reduktionen, beviljade pensioner m. m., under hvilka titlar ansvarssumman utgjorde omkring 1 million d. s. Tillsammans uppgingo sålunda de ersättningsbelopp, som ådömdes de tilltalade, till den för den tiden ofantliga summan af omkring 4 millioner d. s., motsvarande ungefär 8 millioner kronor, men, i följd af dåvarande högre penningevärde, i sjelfva verket betecknande en vida större summa.

Huru hårdt de särskilde tilltalade träffades af denna ansvarsskyldighet, kan slutas deraf, att Nils Brahe för egen räkning och såsom sin farbroders Per Brahes arfvinge ingick accord med kronan att från sin ansvarsskyldighet få lösa sig med 431,000 d. s. För riksmarsken Wrangels arfvingar gick accordet till 256,000, för Gustaf Bondes till 236,000 d. s. Schlippenbachs arfvingar dömdes att betala 244,000, Magnus Gabriel De la Gardie 174,000, Gustaf Persson Banér 125,000, Gabriel Oxenstierna 124,000, Gustaf Otto Stenbock 94,000, Clas Stjernsköld 77,000, Bengt Oxenstierna 70,000, Clas Totts arfvingar 66,000 d. s., 9 andra riksråd från 62,000 till 30,000 d. s., 11 mellan 30,000 och 10,000 d. s. samt 23 under 10,000 d. s. hvardera, allt i runda tal och endast af ersättningssumman under första ansvarstiteln. Genom utkräfvandet af dessa stora ersättningsbelopp, i förening med den samtidigt dermed fortgående reduktionen, blefvo ock flere af landets förut rikaste män nära nog utarmade, och det hårdaste slag träffade sålunda den förut så mäktiga högadeln. Missnöjet och förbittringen hos densamma voro ock så mycket djupare, och dess klagan öfver liden orättvisa och förföljelse så mycket bittrare. Denna klagan synes också icke varit alldeles obefogad. Granskar man närmare de särskilda ansvarsposterna, så finner man flera deribland i hög grad obilliga, såsom då de af rådet och regeringen, som deltagit i beslutet att, till fullgörande af Carl Gustafs löften, tilldela så förtjente män som Rutger von Ascheberg och Erik Dahlberg förläningar af 400 dalers ränta till den förre och 200 till den senare, samt att tillerkänna den om svenska språket, vitterheten och fornkunskapen så högt förtjente Stjernhjelm en förläning af 120 dalers ränta, dömdes att återbetala hvad kronan härigenom förlorat! Flera dylika obilligheter skulle kunna anföras, likasom icke heller spår saknas till partiskhet, visad af kommissionen för egna partivänner och mot dess politiska ovänner, samt den i allmänhet synes förfarit alltför hårdt och hänsynslöst, ehuru, å andra sidan, icke heller kan nekas, att de gjorda anmärkningarna vittna huru oförsvarligt förmyndarestyrelsen ofta gått tillväga och i hvilken hög grad den gjort sig saker till en efterräkning, om denna också nu i flera hänseenden utföll strängare än billigt var.

Konungen, hvilken klandret för denna efterräknings hårdhet egentligen träffar, emedan det onekligen berott af honom att mildra den och han också i sjelfva verket mildrade särskilda ansvarsfall, var emeller-

tid sjelf fullt öfvertygad om rättvisan af den utkräfda vedergällningen. I ett bref till Bengt Oxenstierna af den 28 November 1681 yttrade han: »Deras samveten måste ju öfvertyga dem, att hvarken vi eller de, som oss i detta verket tjent hafva eller ännu tjena, annat uppsåt hafva än att sätta riket i det välstånd och den säkerhet, som somligas egennytta och egenvilja härtill har hindrat och eftersatt, hvaraf våra fiender profiterat och hela landet i gemen samt hvar redelig svensk man i sin heder och välfärd lidit och pliktat». Det var ganska säkert icke hätskhet eller förföljelseanda, utan den fasta öfvertygelsen, att fäderneslandet lidit orätt, och det ifriga sträfvandet att återupprätta dess säkerhet och dess välfärd, som ledde Carl XI i så väl denna som i hans öfriga räfster.

Den 27 Maj 1682 fälde den stora kommissionen sin sista dom och blef fyra dagar derefter upplöst. Konungen stadfäste de fälda domarna, bestygade sitt nöje öfver ledamöternes bevisade flit och oförtrutenhet i befrämjandet af det allmänna bästa, samt tog dem alla i sitt beskydd emot en och hvar, »af hvad värde och stånd han vara må».

Reduktionen.

Den vid 1655 års riksdag beslutade *fjerdepartsräfsten* hade under Carl XI:s minderårighet blifvit i allmänhet temligen lamt fullföljd, men knappt hade han sjelf tillträdt regeringen, förr än det blef ny fart i reduktionsverket. Redan under året 1673 indrogos 8 grefskap och 9 friherrskap, belägna i förbudna orter inom Sverige och Finland, med en ränta af något öfver 74,000 daler s. m., eller mer än dubbelt mot hvad som indragits under hela förmyndarestyrelsen. Följande året gälde indragningen de orter, som voro behöfliga för flottan, och hvilka nu, med årlig ränta af nära 62,000 d. s., återkommo till kronan, hvarförutan i bergslagerna indrogos kronogods med något öfver 29,000 d. s. ränta. Året 1675 riktades reduktionen i synnerhet mot Ingermanland, hvarest kronogods med något öfver 58,000 d. s. årlig ränta indrogos. Under året 1676 blef ny reduktionsstadga utfärdad, hela Roslagen förklarad för förbjuden ort och en mängd lifstidsförläningar indragna för härens behof. Följande året var både konungens och alla öfriges uppmärksamhet så upptagen af kriget, att reduktionsverket synes hafva afstannat, men 1678 blefvo en mängd lägenheter indragna till boställen åt jägarestaten, och den 23 Februari 1678 utfärdades en befallning om skyndsam inbetalning af all obetald byggnadshjelp — en ränta till fästningarnas underhåll, som, enligt Christinas förmyndares förordnande, skolat, vid försäljning af kronogods, intagas i den summa, efter hvilken köpeskillingen bestämdes, men hvilket både då och äfven sedermera blifvit i de flesta fall underlåtet. Under året 1679 inflöt ock härför nära 125,000 d. s. I sin helhet hade, enligt reduktionskollegiets år 1680 afgifna uppgift, den år 1656 beslutade fjerdeparts-

räfsten från 1655 till 1680 inbragt åt kronan gods med 320,541 d. s. årlig ränta, samt från 1662 till 1680 en sammanlagd kontant inkomst af 460,828 d. s. Äfven sedermera fortfor *reduktionskollegium* att vaka öfver fjerdepartsräfstens fullföljande, hvaremot den vid 1680 års riksdag beslutade nya reduktion uppdrogs åt en *reduktionskommission*. Först i December 1687 upplöstes reduktionskollegium, och fjerdepartsräfsten hade då, enligt kollegiets berättelse, i hela riket i sin helhet inbragt 1,256,852 d. s. kontant, 10,250 hemman, 75 obser i Ingermanland och 363,996 d. s. i årlig ränta.

Vid 1680 års riksdag beslöts, såsom här ofvan är visadt, *en ny reduktion*, omfattande, enligt riksdagsbeslutet, alla gref- och friherrskap eller hvad såsom ersättning derför blifvit från kronan bortgifvet; alla kungsgårdar eller sätes- och ladugårdar, ifrån hvilken tid och under hvilka vilkor de än voro donerade, med deras af ålder tillydande tillhörigheter, samt alla Norrköpings besluts-gods i Sverige och Finland, så snart de öfverstego 600 d. s. ränta. Hvarje lifstidsfrihet, som öfversteg 600 d. s. ränta, skulle äfven tillfalla kronan. Den, som för kontanta penningar, med svensk konungs bekräftelse, köpt kronogods, skulle få oqvaldt behålla dem, men den, som fått dem emot gjorda försträckningar eller såsom lön eller pension, skulle underkastas liqvidation, likasom äfven innehafvarne af kronogods, som voro förpantade emot persedlar och varor. Ingermanland, Estland, Lifland, så väl som de svenska besittningarna i Tyskland, samt Skåne, Halland, Bleking och Bohus län skulle äfven vara underkastade denna reduktion, vid hvars verkställande särskilda perioder och grunder för hvarje af dessa landskap faststäldes.

För denna reduktions verkställande utsåg adeln tolf af sina ledamöter, hvilka erhöllo först adelns fullmakt att verkställa riksdagsbeslutet och sedermera konungens bemyndigande att utgöra den nya *reduktionskommissionen*, hvilken hade sitt första sammanträde den 30 Jan. 1681. Till ordförande deri förordnade konungen *Clas Fleming*, som varit landtmarskalk under riksdagen och nu blef den verksammaste i hela reduktionsverket. Vice ordförande blef hans frände, landshöfdingen *Jakob Fleming*. De mest framstående bland kommissionens öfriga ledamöter voro kanslirådet *Erik Lindsköld*, kammarrådet *Anders Lindhjelm*, assessoren *Jakob Gyllenborg*, som sedermera blef en af åklagarne i den stora kommissionen, samt *Ulf Bonde*, Herman Flemings dotterson, tillika en af ledamöterna i denna sistnämnda kommission.

Redan innan den nya reduktionskommissionen hann träda i verksamhet, hade konungen den 20 Nov. 1680 befalt alla landshöfdingar och guvernörer att genast till kronan indraga alla gref- och friherrskap, äfvensom alla kungsgårdar samt, så snart som möjligt, alla Norrköpings besluts-gods, som buro mer än 600 d. s. ränta. Den afsaknad, kronan kunde genom försummelser härutinnan komma att lida, skulle stanna på de försumliges ansvar.

Åtskilligt var sålunda undangjordt redan före reduktionskommis-

sionens inträdande i sin befattning, och den begynte med att af konungen begära försäkran om hans beskydd, hvilken försäkran ock uttryckligen gafs. Äfven förbundo sig ledamöterne att icke yppa hvad under öfverläggningarna kunde förefalla.

Den del af den nya reduktionen, som först företogs, var indragningen af *gref- och friherrskapen.* Det första, som indrogs, var friherrskapet Ekholmen i Upland, tillhörigt De la Gardieska slägten. Derpå följde Brahernes grefskap Wisingsborg, så De la Gardiernes Leckö och derpå efter hand de öfriga, så att redan under hösten 1681 nästan alla dessa stora förläningar återfallit till kronan. De indrogos alla med 1681 års ränta, och genom denna indragning ökades kronans inkomster med öfver 200,000 d. s. Tillika upphäfdes nu de förvaltnings- och lagskipnings-rättigheter, grefvarne och friherrarne utöfvat inom sina områden.

Så försvann den från Tyskland lånade institution, hvilken Erik XIV infört bland Sveriges adel, af hvars flertal den aldrig varit rätt tåld. Den gamla adeln hade alltid med missnöje sett de stora förläningar och företrädesrättigheter, hvilka gåfvos några bland ståndet, visserligen ofta såsom belöning för stora förtjenster om riket, men också, särdeles under senare delen af Christinas regering, icke sällan åt gunstlingar utan annan förtjenst än att stå väl hos drottningen, och hvilka förmåner gingo i arf till de dermed hugnades afkomlingar, utan några förtjenster om det allmänna. Den afund och afvoghet, adelns flertal hyste mot grefvarne och friherrarne, hade ock väsendtligen lättat den nya reduktionens införande, i beslutet hvarom gref- och friherrskapen också nämndes främst bland de förläningar, som skulle reduceras. Nu försvunno ock med ens dessa särskilda förvaltnings- och lagskipnings-områden, samt med detsamma äfven de små hofven, hvilka de rikare grefvarne hållit, och det kungliga hofvet var härefter, likasom den kungliga förvaltningen, det enda i landet.

Reduktionen af gref- och friherrskapen hade varit lättast att utföra, men de öfriga enligt riksdagsbeslutet till indragning hemfallna godsen voro af mera tvistig egenskap, hvarföre kommissionen förelade innehafvarne en tid af sex veckor, inom hvilken de borde inlemna de handlingar, som styrkte deras besittningsrätt. Dermed gick likväl mycket trögt, och då den utsatta tiden gått till ända, befalte konungen att kommissionen skulle med qvarstad belägga godsen samt låta indraga deras räntor, för att förmå innehafvarne till ett skyndsammare inlemnande af handlingarna.

Kungsgårdarne voro nu nästa föremålet för kommissionens åtgärder. Kammarkollegium ålades att inkomma med en förteckning å desamma, men den befans icke tillfyllestgörande, utan kommissionen erhöll konungens befallning att söka närmare underrättelser om de gårdar, på hvilka konungarne i forna tider bott eller hvilka de af ålder innehaft. Då uppdrogs åt kansliarkivets såsom fornforskare berömde föreståndare *Erik Runell,* sedermera adlad med namnet *Palmsköld,* att uppsöka alla handlingar, som härvid kunde lända till upp-

lysning. Äfven antiqvitetskollegiets sekreterare *Johan Hadorph*, hvilken också gjort sig känd såsom häfdeforskare, anmodades uppgifva de kronan fordom tillhöriga gårdar, han hade sig bekanta. De båda lärde ingåfvo ock hvar sin förteckning å kungsgårdar, Runells försedd med bilagda handlingar, men Hadorphs hemtad endast från historiska uppgifter. Inom kommissionen var man af olika meningar om det vitsord, som kunde tillerkännas en dylik förteckning, och man frågade om »historierna vore nog till att göra en kungsgård». Hadorphs lista blef ock en längre tid hvilande, och då den tre år senare sändes till landshöfdingarne för närmare underrättelsers inhemtande, kunde antingen namnen på de uppgifna kungsgårdarne då mera ej igenfinnas, eller voro gårdarne sålda såsom bondgårdar, eller hade de redan förut blifvit tagna i anspråk såsom länegods.

En fråga, som stod i samband med reduktionen af kungsgårdarna och gaf kommissionen mycken sysselsättning, var den om indragning af kungsgårdarnes »af ålder tillydande tillhörigheter», hvilka, enligt riksdagsbeslutet, skulle reduceras jemte kungsgårdarna. Uttrycket var obestämdt, och inom kommissionen tvistades mycket om dess rätta tolkning, men slutligen förenade man sig om att med »tillydande tillhörigheter» borde förstås sådana hemman, utan hvilka kungsgården icke kunde brukas, och hvilka således nu skulle indragas, så framt de voro kronan afhända, hvaremot de hemman, som ej behöfde användas för kungsgårdens brukande, skulle vara fria från reduktion. Men då skiljandet mellan de behöfliga och icke behöfliga hemmanen berodde på omdömet om hvad kungsgårdens brukande kunde fordra och icke på någon genom lag eller häfd grundad bestämmelse, öppnades härigenom ett ganska vidsträckt fält för olika bedömanden. Jakob Fleming visade sig härvid mest benägen för ett mildare förfarande emot förläningstagarne och Anders Lindhjelm sökte medla mellan de stridiga meningarna, men kommissionens flertal höll strängt på kronans rätt, och så blef ett stort antal hemman, med mer än 80,000 d. s. årlig ränta, under titel af kungsgårdars tillhörigheter återkalladt till kronan.

Först senare kunde, i anseende till den tid, som åtgick för besittningshandlingarnas inlemnande, den stora mängd bortförlänta eller bortgifna hemman, som innefattades under benämningen *Norrköpings besluts-gods*, blifva föremål för kommissionens handläggning. Ett hufvudsakligt öfverläggningsämne i afseende å reduktionen af dessa gods var, huru föreskriften, att bortförlänade eller bortgifna kronogods, som icke gåfvo öfver 600 d. s. ränta, vore fria från reduktion, borde rätteligen tolkas. Denna punkt var så mycket ömtåligare, som den berörde lågadelns intressen och således en långt vidsträcktare krets än de föregående reduktionstitlarne, hvilka hufvudsakligen gälde högadeln. I Aug. 1681 började emellertid indragningarna af Norrköpings besluts-godsen, hvarvid tillgick så, att, sedan handlingarna inkommit och blifvit granskade, öfversändes listor å de kronan tillerkända godsen till landshöfdingarne, med anmodan att gå i författning om verkställigheten.

Slutligen hade kommissionen att handlägga äfven den gren af det stora verket, som rörde reduktionen af sådana gods, hvilka icke genom gåfva eller förläning, utan genom *köp, förpantning eller byte* frångått kronan. Dessa frågor voro de mest invecklade bland alla och berörde äfven de flesta samhällsklasser. I 1680 års riksdagsbeslut var stadgadt, att de köp, som skett för reda penningar, skulle blifva beståndande, men de, som medgifvits för hvarjehanda försträckningar samt för obetalda löner eller pensioner, skulle återgå efter föregången liqvidation. I afseende härå föreslog kommissionen tillämpning af hvad författarne till den s. k. blå boken år 1668 yrkat, eller att skilnad skulle göras mellan köp för *fruktbara*, d. v. s. räntegifvande, kapital och för *ofruktbara*. I förra fallet skulle godsen förblifva i innehafvarnes händer, men i det senare borde de icke allenast återgå till kronan, utan äfven innehafvarne ersätta allt hvad de i räntor af godsen uppburit utöfver sin ursprungliga fordran. Obetalda löner och gamla kronofordringar skulle betraktas såsom ofruktbara kapital, och om någon löntagare eller innehafvare af en sådan kronofordran fått i betalning eller såsom pant derför något kronogods, skulle han återlemna detsamma, när han innehaft det i så många år, att dess räntor tillsammans uppgått till hans ursprungliga fordran af kronan. Hade han innehaft godset längre tid, skulle han till kronan återbära hvad han uppburit i räntor utöfver sin ursprungliga fordran. Då likväl detta skulle föranleda till svåra och vidlyftiga efterräkningar, tillstyrkte kommissionen den jemkning, att gods, hvilka af kronan gifvits såsom ersättning för obetalda löner, väl skulle till kronan återgå, när deras räntor uppgått till det obetalda lönebeloppet, men innehafvarne dock befrias från efterräkningar för hvad de uppburit utöfver sin fordran, hvilken framställning konungen gillade.

Befrielser från reduktionen började ock konungen nu tid efter annan medgifva. Så förklarade han Upsala akademi vara i all måtto frikallad från reduktion, och denna befrielse utsträcktes sedermera till allt, som blifvit förunnadt akademier, kyrkor och hospital. Äfven åt enskilda personer, synnerligast officerare och deras enkor, medgåfvos åtskilliga undantag från reduktionen.

Enligt riksdagsbeslutet skulle reduktionen utsträckas äfven till besittningarna utom det egentliga Sverige och Finland. I följd af dessa besittningars olika statsrättsliga ställning i förhållande till svenska kronan blef ock reduktionen der på olika sätt tillämpad.

För *Ingermanland* hade konungen redan anbefalt en reduktion, som var under utförande. Dervarande adels ombud hade hos konungen anfört klagomål öfver den i landskapet verkstälda reduktionen, men dessa besvär hade blifvit ogillade, och ståthållaren öfver Ingermanland *Henrik Piper* förordnades att hafva uppsigt öfver de till kronan hemfallna godsen. Sedermera blef 1680 års reduktion äfven å Ingermanland tillämpad, och intill slutet af Carl XI:s regering hade reduktionen der och i Kexholms län gifvit 201,484 d. s. i årlig ränta.

Tillika sökte konungen förbättra de ingermanländska böndernes belägenhet. Friskjutsen, hvaraf de så hårdt trycktes, blef afskaffad, och konungen befalte, att gästgifverier och en bestämd skjutstaxa skulle införas. Likaså skulle en jordebok upprättas och en viss årlig ränta åsättas hemmanen.

Till *Lifland* afgick en kommission under generalmajor *Lichtons* ledning för att på stället undersöka och bestämma godsens beskaffenhet samt den rätt hvarmed de innehades, hvarjemte assistensrådet *Sneckenskäld*, som en längre tid tjenstgjort i Lifland, utnämndes till ståthållare öfver de hemfallande godsen. Landtmätare öfversändes till Lifland för att afmäta godsen, och presterskapet anlitades för meddelande af nödiga underrättelser om dessas beskaffenhet, men sjelfva afgörandet, hvilka gods borde återfalla till kronan, uppdrogs åt reduktionskommissionen.

Alla dessa åtgärder afsågo likväl endast de gods, som i Lifland innehades af svenska adelsmän. Om de, som innehades af lifländska, skulle handlas på en landtdag, hvilken borde ofördröjligen sammankallas, och tillika försäkrade konungen godsens innehafvare att under vissa vilkor få arrendera dem, sedan de hemfallit till kronan.

Dessa beslut och åtgärder väckte stor oro i Lifland. Landtdagen sammanträdde under sommaren 1681, och i den kungliga propositionen framstäldes behofvet af en reduktion på samma vilkor, som innefattades i det svenska riksdagsbeslutet. Tillika begärdes adelns medverkan för landets affattande på riktiga kartor, hvarjemte konungen gaf tillkänna sitt beslut att *afskaffa lifegenskapen* på alla kronans gods, samt hemstälde till adeln att äfven upphäfva den å sina gods, »emedan den sträfvar emot den kristliga kärleken, hindrar ömsesidigt förtroende mellan herrar och underlydande samt förtager all lust till inflyttningar i landet».

Dessa konungens framställningar afslogos af lifländska adeln, som i stället erbjöd sig att utgöra en ansenlig bevillning till inlösen af de gods, som under panträtt innehades af svenska adelsmän. Konungen förklarade emellertid sig fortfarande sinnad att upphäfva lifegenskapen å de gods, hvilka hemföllo till kronan, och till Lichton kom befallning att med qvarstad belägga alla reduktion underkastade lifländska gods, till dess beslut hunne fattas, huruvida de skulle återkallas till kronan.

Följande året, 1682, företogs äfven reduktionsarbetet i Lifland med allvar af reduktionskommissionen, och konungen utfärdade i Augusti 1682 allmänna regler för den lifländska reduktionen. Till straff för sin ogenhet erhöll adeln icke arrendet af indragna kronogods, utan konungen föreskref, att de starostier och biskopliga gods, som återkommit till kronan, icke skulle utarrenderas, utan förvaltas af amtmän för kronans räkning, bland annat derföre att bönderne skulle kunna å dem röna en mildare behandling.

Med staden Riga företogs äfven en efterräkning, i det konungen

befalte guvernören att, med biträde af några tjenstemän, anställa en granskning öfver magistratens drätselförvaltning, allt ifrån den tid, då staden först kom under Sveriges krona, göra anmärkningar, der skäl dertill kunde förefinnas, samt infordra förklaring öfver dessa, men hemställa slutliga afgörandet till kongl. maj:t.

Reduktionen fortgick sedermera i Lifland så, att vid slutet af Carl XI:s regering der voro till kronan återkallade gods med 543,446 daler silfvermynt årlig ränta, eller mer än fyra femtedelar af den ränta, som i hela det egentliga Sverige genom reduktionen återfallit till kronan. Missnöjet hos lifländska adeln hade också i samma mån stigit och i allmänhet upprördes Lifland af reduktionen mer än något annat landskap.

Äfven *Estland* berördes af reduktionen, men då det icke var ett eröfradt land, utan hade frivilligt underkastat sig svenska kronan, innehöll 1680 års riksdagsbeslut, att de fördrag, som voro med Estland upprättade, skulle förblifva i sin fulla kraft, dock att de gods, hvilka Erik XIV förbehållit kronan, skulle till henne återkallas. Estländska adeln afsände ock en deputation till konungen för att andraga de skäl, hvarpå det estländska ridderskapet ansåg sig böra vara frikalladt från kronogodsens återställande; men på denna framställning följde ett onådigt svar, och Lichton fick befallning att verkställa reduktionen i Estland på samma sätt som i Lifland, samt äfven der sammankalla en landtdag. Skulle å densamma den estländska adeln ej godvilligt underkasta sig reduktionen, så borde Lichton icke åberopa riksdagsbeslutet, utan, i kraft af konungens rätt att förordna om allt hvad till rikets bästa länder, tillsäga adeln att fullgöra hans beslut rörande reduktionen. Reduktionskommissionen fick också nu befallning att äfven taga befattning med de estländska godsen, hvilka, i trots af estländska adelns protester och klagomål, belades med qvarstad. Beloppet af de räntor, som intill slutet af Carl XI:s regering i Estland till kronan indrogos, utgjorde 155,118 daler silfvermynt.

I *Pomern* skulle, enligt riksdagsbeslutet, de så kallade taffelgodsen, som varit anslagna till de forna hertigarnes hofhållning, återkallas till kronan, men härmed hade reduktionskommissionen ingen befattning, utan detta värf uppdrogs åt pomerska regeringen. Sedermera erhöll likväl reduktionen äfven här en större utsträckning, och vid slutet af Carl XI:s regering voro i Pomern gods med årlig ränta af 66,507 daler silfvermynt till kronan återkallade.

I *Bremen* och *Verden* skulle till kronan återkallas alla erkebiskopliga, biskopliga, kloster- och kapitel-gods. Verkställigheten häraf uppdrogs åt bremiska regeringen, och dess kansler *Esaias Pufendorf* fick uppdrag att taga vård om de till kronan hemfallande godsen; men ännu i Juni 1684 fans ingenting vara vidgjordt, i brist på nödiga upplysningar, hvarföre konungen befalte, att den bremiska reduktionen skulle handläggas af reduktionskommissionen i Stockholm, emedan godsens innehafvare till största delen befunno sig i Sverige och de

inkast, som gjordes mot indragningen, der lättast kunde häfvas. Sedermera fortgingo och reduktionsåtgärderna i Bremen med den påföljd, att, vid slutet af Carl XI:s regering, kronan der erhållit i ökad årlig inkomst 204,687 samt dessutom i kapital 916,802 daler silfvermynt.

Så fortgick reduktionsverket öfver hela Sveriges rike. Den vid 1680 års riksdag beslutade reduktionen erhöll sedermera vid de följande riksdagarna en ytterligare utsträckning och hade vid slutet af Carl XI:s regering gifvit kronan en ökad årlig inkomst af 2,196,878 daler silfvermynt, motsvarande minst fyra gånger så mycket i kronor efter nuvarande penning- och varuvärden. Redan ur finansiel synpunkt voro sålunda dess följder ganska vigtiga, men de voro det ännu mer ur politisk. Reduktionen gjorde för alltid slut på adelsväldet, som allt sedan Christinas minderårighet hotat det öfriga svenska folket, och grundlade ett nytt statsskick, som till en början gaf konungamakten en allt för stark öfvervigt, men som, genom införande af jemlikhet i rättigheter de särskilda samhällsklasserna emellan, befordrade utvecklingen af det friare samhällsskick, som inträdde efter envåldets upphörande.

Öfvergången till det nya statsskick, som infördes genom beslutet vid 1680 års riksdag, var emellertid för många ganska känbar. Fruktan och oro intogo alla, som måste lemna sina gods och icke sällan med detsamma förlorade hela sin förmögenhet. Förmyndare-räfsten träffade nästan uteslutande högadeln, men reduktionen spridde sina verkningar till alla samhällsklasser, ehuru äfven den tyngst drabbade adeln, som fått mest och rättat sitt lefnadssätt derefter samt i följd deraf också nu djupast kände den inträffade förändringen i dess lefnadsvilkor.

Huru genomgripande denna förändring för många var, kan någorlunda bedömas deraf, att riksdrotsen De la Gardie, hvars stat för året 1679 upptog hans inkomster till 256,719 daler silfvermynt, egde år 1681 qvar endast Wengarns gård. »Den stackars riksdrotsen», skref franske ministern mot slutet af året 1680, »befinner sig i ett tillstånd, som väcker medömkan. Han ser sig fullständigt ruinerad, spår rikets omstörtning och konungens förderf.» Hans son, riksrådet Gustaf De la Gardie, hade förlorat allt hvad han egde. Om hans svåger, riksamiralen Gustaf Otto Stenbock, berättades att när rättsbetjenterne utmätt hans lösegendom och dervid gått ända derhän, att de uppskrifvit den sammetsrock med guldknappar, han för tillfället bar, hade han gråtit och sagt till sin hustru, De la Gardies syster, att hittills hade han sörjt för henne, men hädanefter finge hon föda honom, ty han egde intet qvar. Äfven konungens närmaste vänner skonades icke. Nils Bielke, hans trogne vapenbroder i striderna vid Halmstad, Lund och Landskrona, förlorade 16,000 daler silfvermynt i årlig ränta, och Ascheberg, som gjort honom så stora tjenster och äfven fortfarande af honom högt värderades, gjorde likaledes stora förluster.

Att sådana förändringar i dittills varande egendomsförhållanden

skulle framkalla förbittring hos dem, som ledo deraf, var naturligt, och ju mer omfattande reduktionen blef, desto mera spridde sig ock oron och missnöjet. Man förespådde de betänkligaste följder för det allmänna. Utan stöd af sitt råd och sin adel, utan penningar, utan krigsmakt skulle konungen snart vara ohjelpligen förlorad, men också hela riket blifva lidande. Adelns talrika fordringsegare skulle blifva utarmade med dem, handeln afmattas genom deras fattigdom, som förut haft mesta tillgångarna att gifva den näring, utförseln aftaga och kronans inkomster minskas.

Det mer och mer kring sig gripande missnöjet var för konungen icke obekant, men, obekymrad om alla följder, oblidkelig mot andra och känslolös för egen fara, fullföljde han reduktionen så väl som förmyndareräfsten med orubblig fasthet och med full öfvertygelse om dess rättvisa. Reduktionens rättsenlighet var ock onekligen grundad i landslagens stadgande om konungens rätt att återtaga bortgifna eller förlänade kronogods, likasom äfven åtskilliga köp, förpantningar och byten varit så uppgjorda till förlust för kronan, att en räfst i detta hänseende väl var påkallad, men här, liksom vid utkräfvandet af förmyndareräfsten, gick man icke sällan för långt och gjorde sig skyldig till mången obillighet, som med skäl väckte förbittring, hvilket i synnerhet var förhållandet med den utsträckning af reduktionen, som vid de följande riksdagarna beslutades, och till hvilken vi återkomma vid berättelsen om dessa riksdagars förhandlingar.

Riksdagen 1682.

Tvänne af hufvudfrågorna vid 1680 års riksdag, förmyndareräfsten och den nya reduktionen, voro redan bragta till verkställighet, och det dröjde icke heller länge med tillämpningen af den tredje — den om rådets undanskjutande. Konungen, som lemnat hufvudstaden natten efter riksdagens upplösning, hade icke ens aktat nödigt att före sin afresa meddela rådet de sista mellan honom och ständerna vexlade statsskrifterna, som just rörde rådets ställning med hänseende till konungen. Först åtta dagar efter sin ankomst till Kungsör skickade han en befallning till Bengt Oxenstierna att om dem underrätta rådet, och sjelfva julaftonen afläts till detta en skrifvelse, hvarvid ständernes förklaring var bilagd. När den förekom i rådet, heter det i protokollet, att »deras excellenser påminde sig icke, det något så vigtigt ärende förr varit slutet utan föregången kommunikation med riksens råd». Riksdrotsen, som förr så ofta och så vältaligt yttrat sig under rådets öfverläggningar, satt nu tyst och anmärkte blott, att det låge en motsägelse i att råda efter sin ed och att tiga, så vida man ej tillfrågades. Knut Kurck yttrade: »Vi ha nu erfarit huru vi äro ansedde hos ständerna. Svara vi, så ställa vi oss i strid mot dem.» Öfverläggningen sjönk till en sakta hviskning och derefter beslöts, på

drotsens förslag, att ingifva en skrifvelse till konungen, för att tacka för meddelandet och underdånigast begära efterrättelse om kongl. maj:ts nådiga vilja, »efter hvilken de ville sig hörsamligen rätta». Skriften, hvartill ett utkast uppsattes af riksdrotsen, innehöll den mest ödmjuka underkastelse. Aldrig hade det varit rådets mening, att kongl. maj:t skulle vara förbunden följa deras underdåniga råd, hvilka de voro pligtige att gifva, »när kongl. maj:t befalte». Aldrig hade de varit i stånd till den tanken, att de voro medlare, icke heller »till en så orimlig föreställning, som att de skulle räkna sig för ett särskildt stånd eller anse regeringsformen gällande i en myndig konungs tid». Deras högsta ära vore att förtjena konungens förtroende; men de varnade honom tillika, ehuru i de mest hofsamma ordalag, för de stora rättigheter ständerna kunde komma att tillräkna sig på hans bekostnad.

Derhän hade det nu kommit med det förr så myndiga rådet! Det visade sig icke ens förstå att falla med värdighet. Också ville icke alla riksråden underteckna denna förödmjukande förklaring. Rålamb yttrade, att han skulle göra det endast på konungens uttryckliga befallning, och Knut Kurck samt Gustaf Sparre vägrade bestämdt sina underskrifter, hvarföre de stäldes till rätta inför Svea hofrätt, emedan de »satt sig emot det som rikets ständer enhälleligen förklarat och förordnat angående rikets styrelse och såmedelst velat försvaga den rätt, som konungen vederbör». Rättegången blef likväl snart nedlagd, emedan båda de tilltalande inkommit med sina böneskrifter och konungen åter tagit dem till nåder.

I December 1681 utnämndes fyra nya riksråd, *Rutger von Ascheberg*, *Hans Wachtmeister*, *Christofer Gyllenstierna*, gardets tappre anförare under striderna i det danska kriget, och *Clas Fleming*; men med detsamma rådet förstärktes med dessa nya ledamöter, af hvilka de tre sistnämnde varit de konungskes verksammaste ledare under den sista riksdagen och således det förra rådets ifrigaste vedersakare, började man mer och mer tala om, att konungen ämnade ur rådet aflägsna alla dess äldre ledamöter, som träffades af förmyndareräfsten. Genom en skrifvelse till rådet af den 28 Februari 1682 förklarade han, att dess medlemmar icke mera skulle benämnas *rikets råd*, utan *kungliga råd*, hvarigenom de så väl som rikets inbyggare i allmänhet erinrades, att rådets ledamöter endast voro konungens tjenare och icke innehade någon fristående plats inom riket. Tillika lät konungen, genom den yngste af rådets medlemmar, Clas Fleming, gifva dem, som träffats af den stora kommissionens domar, tillkänna det han ville lemna dem öppet att anhålla om tillgift för hvad de felat och begära afsked från sina embeten, hvarefter afskedsansökningar inkommo från alla, som under minderårigheten varit medlemmar af rådet. Alla dessa riksråd blefvo ock af konungen afskedade, utom Bengt Oxenstierna, Göran Gyllenstierna, Johan Gabriel Stenbock och Lars Fleming. För riksdrotsen utfärdades två kungliga bref af samma dag, den 26 April 1682, af hvilka det ena förehöll honom i allvarsamma ordalag de förseelser, som

lågo förmyndarestyrelsen till last, och det andra förklarade, att konungen, med afseende på hvad rikets gagn och bästa fordrade, icke bifallit hans afskedsansökan. Äfven riksamiralen Gustaf Otto Stenbock och rikskattmästaren Sten Bielke bibehöllos.

Härmed var upplösningen af rådets myndighet fulländad. Från denna tid öfverlade konungen om rikets angelägenheter endast med några få personer, dem han för tillfället tillkallade, men högst sällan med rådet i dess helhet. Sedan den stora förändringen i rådspersonalen försiggått, inträffade konungen i Stockholm i medlet af Maj 1682. Han hade i följd af ett benbrott i sju månader varit frånvarande från hufvudstaden, men var nu i det närmaste återstäld; dock förblef han låghalt under hela sin återstående lifstid. Väl infann han sig då och då i rådet, men arbetade dock för det mesta enskildt med *Bengt Oxenstierna* och *Erik Lindsköld* rörande kansliärenden, med *Clas Fleming* rörande drätselns ordnande och reduktionsverket, med krigsrådet *Gyllenhoff* rörande landthären, och med *Hans Wachtmeister* rörande flottans angelägenheter. I alla grenar af förvaltningen utvecklade konungen en verksamhet, som gränsar nära nog till det otroliga och utgjorde den bjertaste motsats till slappheten och lojheten under förmyndarestyrelsen. För resultaten af denna verksamhet skola vi närmare redogöra i berättelserna om de särskilda förvaltningsgrenarnas utveckling under Carl XI:s regering.

Då tiden, för hvilken utskrifningarna och gärderna vid 1680 års riksdag voro beviljade, nalkades sitt slut, blef den 24 Juli 1682 kallelse till ny riksdag utfärdad, och den 7 Oktober öppnades denna riksdag. Till landtmarskalk utnämnde konungen landshöfdingen i Upland, friherre *Fabian Wrede*, som härigenom gjorde sitt inträde på den politiska skådebanan, der han sedermera i 30 års tid spelade en ganska betydande roll. Preteståndets talman var den kort förut tillsatte erkebiskopen *Olof Svebilius*, borgareståndets å nyo borgmästaren *Olof Thegner* samt bondeståndets *Didrik Christersson* från Upland.

Den kungliga propositionen, hvilken konungen dagen före riksdagens öppnande hade »låtit uppläsa» för rådet, innehöll hufvudsakligen en redogörelse för den utländska politikens skiften efter sista riksdagen samt en begäran dels om ständernas yttrande, huru, om oro yppades i anledning af de politiska förhållandena i andra länder, fäderneslandets säkerhet bäst skulle kunna tillgodoses, dels att de ville öfverlägga om de tjenligaste medlen till krigsmaktens förstärkande.

Hvad i denna proposition var blott i allmänna ordalag angifvet blef närmare bestämdt genom den s. k. hemliga propositionen, som den 9 Oktober aflemnades till sekreta utskottet, hvars ledamöter, till ett antal af 66 (22 från adeln och lika många från hvartdera af preste- och borgareständen), äfven nu tillsattes af konungen. Bland adelns ledamöter tillhörde de fleste det konungska partiet vid 1680 års riksdag, såsom Axel Wachtmeister, Conrad Gyllenstierna, Hans Georg Mörner, Robert Lichton, Per Örneklou, Jakob Gyllenborg m. fl., men konungen hade likväl der lemnat plats äfven för åtskilliga af motpartiet,

såsom Otto Wilhelm Königsmarck, Nils Bielke och Per Sparre. Landtmarskalken var utskottets sjelfskrifne ordförande.

Till utskottets handläggning öfverlemnades icke allenast hvad som rörde förhållandet till utländska makter, utan äfven frågorna om landthärens förstärkning, om flottans behof, om stora kommissionens arbeten, samt om reduktionsverket, och i afseende på hvarje särskildt af dessa ämnen meddelades utförligt hvad sedan sista riksdagen blifvit vidgjordt. Äfven öfver den ansökning om förskoning från de ådömda ersättningsbeloppens inbetalning, hvarmed förmyndareregeringens och rådets ledamöter till konungen inkommit, begärde han genom utskottet ständernas betänkande, hvarjemte de borde yttra sig om tjenligaste medlen att upphjelpa handel och näringar, om sättet för gäldande af rikets skuld samt om upprättande af tillräckligt antal regementen fotfolk, i likhet med hvad af konungen redan skett beträffande rytteriet.

Bland de första ärenden, som förekommo inom sekreta utskottet, var riksrådens ansökan om förskoning. I afseende härå blef utskottets enhälliga yttrande, att »ehuru det gjorde utskottet mycket ondt, att förmyndareregeringen och rådet voro dömde till återbärande af så stora summor, vore det dock omöjligt att för dem inlägga någon förbön, enär det af propositionen vore klart, att kongl. maj:t ej kunde eftergifva något till deras förmån, utan att rikets ständer togo på sig sjelfva den derigenom uppkommande brist.

Derefter kom till öfverläggning inom utskottet frågan om roteringen, en af hufvudfrågorna vid denna riksdag. Konungen hade begärt ständernas medverkan till upprättande af tillräckligt antal regementen fotfolk, hvartdera om 1,200 man, genom rotering i stället för den dittills brukliga utskrifningen. Denna hade varit en så svår börda för allmogen, att den mer och mer börjat önska dess utbytande mot ständigt knektehåll medelst rotering, men för adeln var deremot ett sådant utbyte ingalunda önskvärdt, emedan dess sätesgårdar, rå- och rörshemman m. m. nästan alltid varit befriade från utskrifning samt frälsebönderne deltagit deri vanligen endast till hälften mot krono- och skattebönderne. Denna fråga väckte derföre stor oro inom adeln. Då den förekom till öfverläggning inom utskottet, yrkade borgareståndets talman, Thegner, att bönderne, hvilka frågan närmast rörde, borde inbjudas att deltaga i öfverläggningen. Landtmarskalken ansåg sådant icke kunna ske utan konungens samtycke, hvilket också begärdes och erhölls.

Härefter infunno sig i utskottet deputerade från bondeståndet, några från hvart landskap och tillsammans lika många som hvartdera af de öfriga ståndens utskottsledamöter. Böndernes talman Didrik Christersson förde ock der sitt stånds talan värdigt, utan klenmod eller öfvermod, samt var aldrig svarslös under det skarpa samspråk, som i utskottet föreföll mellan adelsmännen och bönderne, af hvilka de förre åberopade sina privilegier och yrkade på bibehållandet af de förut innehafda friheterna, men de senare på likhet i denna tunga, hvari-

genom den blefve lättare att bära för dem, som svårast varit deraf tryckta.

Slutet blef, att adeln uppgjorde ett motförslag, enligt hvilket konungens framställning om regementenas styrka skulle bifallas och denna styrka alltid hållas fulltalig, men icke genom ständigt knektehåll utan genom utskrifningar, vid hvilka i fredstid, då afgången icke kunde vara så stark, adelns friheter för säterier, rå- och rörshemman m. m. skulle iakttagas, men i krigstid dessa friheter fränträdas, och, för att konungen måtte vara förvissad om att hafva regementena fulltaliga, oberoende af besluten vid särskilda riksdagar, skulle han berättigas att *utan ständernas bifall* förordna om utskrifningar. Detta förslag meddelades adeln i dess helhet å riddarhuset och föranledde derstädes en ganska stormig öfverläggning, som slutade med att tredje klassen biföll förslaget, men den första och andra dervid gjorde det förbehåll att utom i krig och vid utomordentliga behof, skulle utskrifning icke ske utan ständernas samtycke.

Sedan detta beslut var fattadt, inbjöds ett utskott af bönderna att öfverlägga med adeln i frågan, men bönderne förklarade, att de stodo faste vid sin önskan att få ett ständigt knektehåll och likhet vid dess utgörande. Denna sin önskan ville de framställa till konungen. Det skedde ock den 23 Oktober, då bondeståndet lemnade sitt skriftliga svar å den kungliga propositionen, i hvilket ståndet gaf tillkänna, att det förenat sig om visst knektehåll efter gårdatalet och klagade öfver adelns beslut om utskrifningar utan riksdag, hvilket tycktes vara ett försök att pålägga allmogen denna börda utan dess samtycke. Kongl. maj:t ville allmogen underkasta sin egendom, ja, sitt lif, men ridderskapets godtycke aldrig. De anhöllo, att konungen ville hemställa denna sak till samtliga ständerna och hoppades, att frälset äfven inom rå och rör samt alla, som kunde dragas under visst knektehåll, måtte till allmogens lindring deltaga lika med den i roteringen.

Adeln hade emellertid sökt förmå prester och borgare till deltagande i knektehållet, hvarigenom adelns börda kunde något lindras, och vid sekreta utskottets sammanträde den 25 Oktober gåfvo presterne tillkänna, att de åtagit sig upprätta dragoner, samt borgarena, att de, i händelse af krig, ville fördubbla det vanliga båtsmanshållet och att magistraternas ledamöter äfven ville bidraga till dragoners uppsättande. Presterne yrkade, att bondeståndet skulle inbjudas till utskottet för att äfven meddela sitt beslut, men det ville adeln nu icke medgifva, och åter hänsköts frågan till konungen, som äfven nu förklarade bönderne berättigade att infinna sig i utskottet. Då förklarade de å nyo sig stå fast vid beslutet om ständigt knektehåll, tilläggande, att prester och borgare vore med dem ense, hvilket ock af dessa stånds i utskottet närvarande ledamöter erkändes.

Adeln uppsatte nu en skrifvelse till konungen, med klagan öfver att bönderne vid sista sammanträdet förklarat frälset böra åtaga sig lika börda med skatte och krono, derest man ville komma till ett slut.

Adelns hemman hade dock af ålder haft sina friheter, och det vore icke billigt, att det ena ståndet rubbade det andras ställning. Någon gång hade väl adeln afstått från dessa friheter, men alltid med förbehåll, att det ej i en framtid skulle lända ståndet till förfång. Genom den nya ordning, man nu ville införa, skulle skattebonden kunna öka adelsmannens bördor. Adeln hade visat sin beredvillighet att gå konungens önskningar till mötes, men anhöll, att kongl. maj:t ock täcktes bibehålla den vid besittningen af dess lagligen bekräftade friheter. Skriften var icke undertecknad, och meningen var att endast muntligen för konungen föredraga innehållet deraf, men han begärde att få se sjelfva handlingen och då han ej fann några underskrifter derå, lemnade han den tillbaka till landtmarskalken, sägande, att ridderskapet och adeln borde en annan gång bättre betänka sig, innan de bära upp en sådan skrift».

I riksdagsbeslutet infördes emellertid, att *adeln och krigsbefälet* till regementenas kompletterande beviljat en lika utskrifning som den efter mantalet nästföregående år; att regementena dädanefter alltid skulle utgöras af ett bestämdt antal, hvars tillfälliga minskning medelst större eller mindre afgång kunde ersättas genom utskrifningar efter konungens behag, utan ständernas sammankallande, samt att fyra frälsegårdar emot två skatte skulle åsämjas att förse en knekt med boställe; att *borgerskapet* förklarade sig villigt till utgörande af det ordinära enkla båtsmanshållet och vid iråkande krig den vanliga fördubblingen, en gång om året; att *allmogen* i Upland, Östergötland, Södermanland, Vestmanland och Nerike förband sig till ett visst knektehåll, i likhet med hvad redan skett i Dalarne, Vermland, Helsingland, Medelpad, Gestrikland, Vesternorrland och Viborgs län, så att ett bestämdt antal manskap till fotfolkets regementen alltid skulle vidmakthållas på det sätt, att två helgårdar af krono och skatte utan åtskilnad skulle anskaffa, underhålla och i beständig ordning hafva en knekt, samt att allmogen i Vestergötland, Småland, Österbotten och Finland, utom Viborgs län, beviljade ytterligare utskrifning allt framgent af hvar tionde gård, under förbehåll att i krigstid frälsehemman skulle blifva lika roterade med krono och skatte. Dessutom beviljade alla fyra stånden betydligt ökade gärder till krigsmaktens underhåll.

Dagen efter den, då denna hufvudfråga om det ständiga knektehållet blifvit afgjordt, föredrogs i sekreta utskottet den punkt af den kungliga propositionen, som handlade om statsskuldens gäldande. Den beräknades stiga till 15 milloner daler silfvermynt och bristen i staten var 500,000 daler silfvermynt. Den kungliga propositionen innehöll endast en hemställan till ständernas öfverläggning, »om utvägar funnos till skyndsamt afhjelpande af gälden». Adelns ledamöter voro nästan enhälligt af den mening, att tillgångar härtill borde beredas genom en stark bevillning, hvarigenom bördan skulle falla lika på alla och icke tynga det ena ståndet mera än det andra. Prester och borgare åter voro af annan åsigt, under åberopande af det kända förhållande,

att ännu blott en mindre del af den vid sista riksdagen åtagna bevillningen kunnat utgå i följd af den rådande fattigdomen. De föreslogo i stället, att man skulle göra statsinkomsterna mera tillräckliga genom noggrann verkställighet af stora kommissionens domar och genom nedsättning af räntan på sådana fordringar, som icke grundade sig på försträckning i kontanta penningar. Häremot invände Per Sparre, att endast få af dem, som träffats af stora kommissionens domar, hade tillgångar att betala så dryga summor, som blifvit dem ådömda, samt att räntenedsättningen, som innebar en rubbning af ingångna aftal, komme att för framtiden skada statens kredit. Prester och borgare stodo emellertid faste vid sin mening, att de pantsatta kronogodsens räntor blifvit beräknade efter en allt för låg värdering af godsen och att rättelse häri borde ske. Då adeln fortfor att yrka på en högre bevillning, föreslog Thegner, att bönderne måtte tillkallas för att yttra sig i en fråga, som så nära rörde alla stånden. Häri instämde presterne, men adeln, som hade ett föga behagligt minne af böndernes närvaro i utskottet vid frågan om knektehållet, bestred behöfligheten af deras tillträde till utskottet förr, än man komme till frågan huru mycket hvart stånd ville åtaga sig i bevillning. Slutet blef likväl, att äfven nu utskottet vände sig till konungen, som biföll böndernes tillkallande.

Adeln begärde en öfverläggning med rådet, såsom äfven skett vid några tillfällen under rådplägningarna rörande det ständiga knektehållet, men nu, lika som då, visade det sig, att rådet hade inga råd att meddela. Dess betydenhet var numera så nedsatt, till väsentlig del just genom adelns eget förvållande, att det icke längre kunde utgöra något stöd för det stånd, hvilket det tillhörde. Men medan adelns planer sålunda icke ledde till någon påföljd, rådgjorde de tre ofrälse stånden flitigt med hvarandra och öfverenskommo om ett gemensamt förslag, innefattande dels en erinran om verkställighet af stora kommissionens domar; dels en hemställan, att räntan å pantegodsen måtte nedsättas från 8 till 6 procent; dels ett yrkande, att alla krigsmanshemman, ifrån hvilken tid de än måtte vara bortgifna, skulle återgå till kronan; att med kungs- och ladugårdars tillhörigheter, som omtalats i 1680 års riksdagsbeslut, skulle förstås allt hvad i forna tider legat derunder och under denna benämning uppförts i kronans jordeböcker; att de utskylder, hvilka adeln dittills uppburit af frälseskattebönderna å förläningsgodsen, skulle i stället ingå till kronan; att alla donationer, från hvilken tid de än varit gifna, måtte förvandlas till Norrköpings beslutsgods och således blifva underkastade reduktion, i stället att, enligt 1680 års riksdagsbeslut, allodial-gods (kronogods gifna med full eganderätt) voro derifrån befriade; att det vid 1680 års riksdag medgifna undantag från reduktionen af 600 daler silfvermynt ränta för hvarje dåvarande innehafvare af ett kronogods skulle gälla endast för den ursprunglige förläningstagaren — så att, om till exempel denne efterlemnat tio barn och barnbarn, hvilka efter 1680

års beslut skolat få bibehålla kronogods af 6,000 daler silfvermynt ränta, skulle de nu endast få behålla tillsammans 600 — samt att detta från reduktion befriade ränte-minimum skulle kunna ytterligare minskas, i fall de förut angifna utvägarne befunnes otillräckliga för statsbehofvens fyllande.

Skriften härom upplästes i utskottets sammanträde den 31 Oktober. Den väckte hos adelns ledamöter en djup förbittring, och de förklarade, att adeln denna gången hade intet mera att med de öfriga stånden öfverlägga, hvarefter dessa aftrådde och adelns ledamöter ensamme togó de framstälda förslagen i öfvervägande.

Det skedde under många uttryck af förtrytelse, och yrkanden på ett skarpt svar uteblefvo icke; men Per Sparre förestälde med orubbadt lugn, att man borde gå varsamt och fogligt till väga mot de öfriga stånden, och landtmarskalken upphörde icke att från hvarje af förtrytelsen framkalladt afsteg leda öfverläggningen åter in på en lugn behandling af de framstälda förslagen. De tre ståndens rättighet att på sådant sätt angripa ett medstånd, äfvensom deras icke otydligt uttalade anspråk att tre stånds beslut skulle blifva gällande, bestriddes ifrigt; men på Lichtons fråga hvad följden blefve, om konungen vore på de tre ståndens sida, hördes intet svar. Adeln rådgjorde med rådet, då reduktionsmannen Clas Fleming föreslog, att man mot de öfriga ståndens förslag borde ställa ett nytt till reduktion äfven från dem. »Efter kongl. maj:t vill hafva gods», sade han, »så är bäst taga prestgårdarna. Deras innehafvare besitta kronans egendom, men gifva vid alla riksdagar förslag på att taga från adeln hvad den innehar.» Häri dröjde icke adelns utskottsledamöter att instämma, men ville dock först gifva hela ståndet del af de tre ståndens förslag. Det skedde å riddarhuset den 4 November och föranledde en ganska bullersam öfverläggning, hvars resultat blef, att man borde besluta sådana skatter, som drabbade alla lika: man borde fördubbla accisen och konsumtionsskatten.

Under tiden hade de ofrälse ståndens talmän begärt och erhållit konungens tillåtelse att meddela sina stånd det förslag, hvarom dessa stånds utskottsledamöter öfverenskommit, och följden blef en gemensam underdånig skrifvelse, i hvilken stånden, efter en förklaring, att de icke till statsskuldens gäldande kunnat åtaga sig en ny kontribution, såsom adeln föreslagit, emedan de voro oförmögne att en sådan erlägga, framstälde de nya reduktionsförslagen, med hemställan till kongl. maj:t att »efter sin höga kungliga makt och embete derom besluta».

Adeln uppsatte en motskrift, hvari den beklagade sig, att de öfriga stånden, i stället att taga på sig någon del af bördan, skjutit allt på ett enda stånd, hvarefter adeln sökte gendrifva hvad i de särskilda punkterna af de ofrälse ståndens skrift var föreslaget samt slutade med en anhållan, att, till ståndets skydd och bevarande från en

fullständig undergång, hvilken de öfriga stånden syntes åsyfta, kongl. maj:t måtte i ärendet besluta, såsom han funne rättvist.

Båda skrifterna besvarades af konungen med ett af Lindsköld uppsatt memorial, i hvilket begärdes ständernas yttrande, »huruvida kongl. maj:t i anledning af landslagens fjerde kapitel är berättigad att län förläna och vid rikets stora trångmål dem återtaga utan ständernas eller ett stånds eller förläningstagarnes eget samtycke».

Den kungliga frågan väckte hos adeln icke mindre bestörtning än förut de ofrälse ståndens reduktionsförslag, men sedan dessa stånd förklarat sig färdiga att besvara denna fråga med ja, och äfven rådet visat, att allodialgåfvor så väl som förläningar i allmänhet kunde af konungen lagligen återtagas, gaf äfven adeln ett jakande svar, men anhöll tillika, att konungen af nåd ville låta dem behålla sina allodialdonationer och särskildt tillåta medlemmarne af tredje klassen att behålla allodialrätt å de små donationer de innehade eller kunde erhålla. Genom detta ständernas medgifvande förvandlades emellertid reduktionen, från att hafva varit föremål för riksdagens behandling och afgörande, till en konungens ensak.

Härvid stannade dock ej ständernas medgifvanden till förmån för en utvidgad konungamakt. Under förhandlingarna å riddarhuset om det nya reduktionsförslaget hade friherre *Anders Lilliehöök* låtit undfalla sig ett yttrande om de af konungen fastställda reglerna för liqvidationen, att om det skulle vara en lag, så borde det vara med ständernas samtycke; eljest vore det ingen lag. Några dagar derefter tillkännagaf landtmarskalken, att konungen »med särdeles misshag» uppfattat detta yttrande såsom förgripligt mot konungens höghet, hvarjemte landtmarskalken uppläste en kunglig proposition till adeln, hvari begärdes dess yttrande, om någon kunde anses befogad begära, det adeln skulle öfverlägga rörande det, som vore af kongl. maj:t beslutadt, eller om man ville binda händerna på konungen, så att han »icke i sitt rike må göra lag och stadgar, reglementen och förordningar». Adeln skyndade att svara med uttalande af sin »hjertliga bedröfvelse» öfver och sitt fullständiga ogillande af Lilliehööks yttranden samt förklarade det vara »alldeles orimligt», om man skulle vilja fordra, att kongl. maj:t skulle höra *sina* ständer, när han ville göra några stadgar, reglementen och förordningar. Skulle åter fråga bli om ändring eller förklaring af Sveriges allmänna lag, så droge adeln till kongl. maj:t den underdåniga tillförsigt, att, sedan förslag dertill blifvit utarbetade, kongl. maj:t ville deraf gifva sina ständer del och inhemta deras tankar, dock icke så, att ständerna böra föreskrifva kongl. maj:t sådant, utan hafva att förvänta det af hans nådiga behag. Detta svar så väl som den kungliga propositionen meddelades af konungen derefter åt de öfriga stånden, hvilka i ännu kraftigare ordalag uttryckte sin afsky för en sådan förmätenhet som att våga uppträda mot kongl. maj:ts nådiga förordningar, och slutet blef, att konungen den 9 December 1682 utfärdade sin »nådigaste approbation» på ständernas för-

klaring öfver 4:de kapitlet i landslagens konungabalk samt förklarade, i kraft af egande makt att lag och laga förordningar statuera och göra, att dessa skulle hafva samma kraft som all annan Sveriges lag, samt att den, som handlade deremot, skulle anses såsom hade han förgripit sig mot konungens höghet.

Genom denna ständernas förklaring och den tolkning konungen deråt gaf lades sålunda den lagstiftande makten i konungens hand, emedan han härefter icke allenast egde samma myndighet som Sveriges konungar före honom, att utfärda administrativa författningar, utan det hädanefter berodde af hans välbehag att låta ständerna deltaga i förändrandet af rikets allmänna lag — en makt, den ingen svensk konung före honom egt och från hvars tillerkännande åt konungen man ock ofta räknat begynnelsen af Carl XI:s envälde.

Medan denna vigtiga fråga bragtes till afgörande, förekom inom sekreta utskottet adelns förslag rörande reduktionens utsträckning äfven till de öfriga stånden. Det blef nu deras ordning att råka i oro, men de lugnades, då underrättelse snart kom, att konungen var detta förslag föga bevågen. Det var ock den väsentliga skilnad mellan adelns förläningar och presterskapets boställen, att dessa åtnjötos såsom lön för fortgående verklig tjenstgöring, icke såsom belöning eller ersättning för redan beviljade egna eller förfäders tjenster mot staten, eller endast såsom kungliga nådebevis. Med de kronogods, som voro städerna förunnade, var ock förhållandet i det närmaste detsamma, så vida dessa gods utgjorde en del af magistratspersonernas aflöning, och i öfrigt voro dessa gods vanligen anvisade till något allmännyttigt ändamål, så att med detta hämdförslag från adelns sida ingenting uträttades, åtminstone för tillfället.

Andra vigtiga frågor, som vid denna riksdag afgjordes, voro dels den om en förändring i arfsrätten till tronen, hvilken genom 1650 års riksdagsbeslut blifvit inskränkt till Carl Gustafs manliga afkomlingar, men nu utsträcktes äfven till qvinnolinien, i likhet med hvad som skett genom arfföreningen vid Norrköpings riksdag 1604; dels om rikets styrelse under en möjligen blifvande minderårighet, hvarom ständerna ansågo det vara en fullmyndig konungs rättighet att förordna.

Dessa båda frågors afgörande hade icke mött några svårigheter eller väckt någon oro, men i sammanhang med den senare frågan begärde konungen en granskning af ståndens protokoll vid 1660, 1664 och 1672 årens riksdagar i hvad de rörde det som talats mot Carl Gustafs testamente. När dessa protokoll blifvit lästa, uppkallade konungen sekreta utskottets ledamöter och yttrade, att då åtskilliga svåra och smädliga uttryck der förekommit emot konungens fader, såsom skulle han hafva handlat emot sin konungaförsäkran, mot sin ed och mot Sveriges lag, hemstälde konungen till stånden, om de, som så talat, kunde anses såsom redlige patrioter. Stånden skyndade att förklara sin afsky öfver förmätenheten i sådana yttranden; bondeståndet yrkade, att de, som fält dem, borde straffas, andra till varnagel; adeln,

att de borde stå sitt eget ansvar, men fritog ståndet från all del deri. Nya bekymmer framkallades emellertid häraf hos flera, men den ende, som för sitt förhållande vid ändringen af Carl Gustafs testamente ställdes till ansvar, var förre riksrådet Clas Rålamb, som skulle svara inför Svea hofrätt. Sedan likväl den nu 60:årige mannen inkommit med en böneskrift, som dock var hållen i en värdig och ingalunda bönfallande ton, lät konungen åtalet falla.

Återstående delen af riksdagen förgick under vidlyftiga öfverläggningar om bevillningen till rikets försvar, slutande med att *adeln* medgaf en bevillning af 5 d. s. af hvar gård, 10 procent af sina löner samt en särskild afgift för sitt tjenstefolk; *presterskapet* 12 1/2 d. s. för hvarje 64 hemman inom deras församlingar, samt biskoparne och städernas kyrkoherdar 10 procent af det underhåll de hade af kronan, jemte en särskild bestämd afgift; *borgerskapet* en viss summa för hvarje stad, hvar tionde penning af magistratspersonernes löner och en afgift för tjenstefolket, samt *allmogen* 2 d. s. af hvar gård, tillika med en afgift för sina tjenare, hvarjemte adeln, preste- och borgareständen beviljade hvar fjerde penning af räntan å fruktbara kapital. Dessutom lofvade alla stånden att, i händelse af krig, fördubbla den nu åtagna bevillningen.

Riksdagen afslutades den 3 Jan. 1683. Den hade på flerfaldigt sätt befästat konungens envälde. Genom det ständiga knektehållet och medgifvandet af utskrifning utan ständernas samtycke hade han i detta hänseende blifvit af dem oberoende. Sedan reduktionen blifvit lagd i hans hand, hade han derigenom fått en fruktansvärd makt öfver en stor mängd samhällsmedlemmars egendom, och genom ständernas förklaring öfver lagstiftningsrätten hade äfven denna rätt blifvit honom tillerkänd långt vidsträcktare än förut. Konungen hade således haft alla skäl att vara belåten med riksdagens resultat, men adeln var det så mycket mindre.

Riksdagarne 1686, 1689, 1693.

När konungen afslutade 1682 års riksdag, förklarade han, att han skulle återse ständerna, »när rikets angelägenheter kunde framdeles fordra deras sammankomst». Stadgandet i 1660 års regeringsform om periodiskt återkommande riksdagar var sålunda upphäfdt och konungen hade förbehållit åt sig att sammankalla ständerna, när han så funne lämpligt. Det skedde i Juni 1686. Anledningen var hufvudsakligen att erhålla nya medel till statsskuldens gäldande.

Genom de ökade inkomster, räntorna af de återkallade kronogodsen beredde, så väl som genom sträng ordning och sparsamhet i statsutgifterna hade det lyckats konungen att få de befintliga inkomsterna någorlunda tillräckliga för de löpande utgifterna; men dels förefunnos utomordentliga behof, för hvilkas fyllande nya tillgångar erfordrades, såsom flottans nybyggnad, fästningarnas iståndsättande m. m., dels hade

statsskulden vid närmare undersökning funnits så stor, att utvägar till dess förminskande måste vidtagas i vida större omfattning än med tillgängliga medel kunde ske. Den hade åsamkats genom anlitande af en oräknelig mängd enskildes bistånd, hvilka för statens behof lemnat dels penningar, dels varor, och det hade fordrats ganska långvariga och vidlyftiga undersökningar för att med säkerhet bestämma de rätta beloppen. Vid 1680 års riksdag hade skuldsumman beräknats till 120 tunnor guld, men vid 1686 års början utvisade det då fulländade liqvidationsarbetet, att den i verkligheten uppgick till 400 tunnor guld eller 40 millioner d. s., en skuldsumma, som i förhållande till summan af dåvarande kontanta statsinkomster, 3 till 4 millioner d. s., måste synas oerhörd.

Riksdagen öppnades den 14 Sept. Till landtmarskalk utsåg konungen hofkansleren *Erik Lindsköld*. Det var första gången en ledamot af riddarhusets tredje klass, tillika en man af ofrälse börd, fått uppdraget att träda i spetsen för ridderskapet och adeln, och detta uppdrag fullgjorde Lindsköld ej blott till konungens, utan äfven till ståndets nöje. Talman för presteståndet var åter erkebiskopen *Olof Svebilius*, för borgareståndet justitieborgmästaren i Stockholm *Daniel Camten* och för bondeståndet hemmansegaren *Peder Olofsson* från Upland.

Äfven nu meddelades ständerna en dubbel kunglig proposition — en offentlig, som i allmänna ordalag skildrade ställningen till främmande makter såsom bättre än tillförene, men ännu eftertänklig, och angaf såsom hufvudföremål för ständernas öfverläggningar att uppgifva utvägar för statsskuldens afbetalande, äfvensom för handelns och näringarnas upphjelpande, samt en hemlig, ställd till sekreta utskottet och närmare utvecklande hvad i den offentliga antyddes.

Den hemliga propositionen motsvarade så väl berättelsen om hvad i rikets styrelse sig tilldragit, som den kungliga propositionen om statsverkets tillstånd och behof, vid riksdagarne nu för tiden. Den omnämnde i första rummet utrikes angelägenheterna. Ställningen, ehuru bättre än tillförene, var dock ingalunda utan faror. Man kunde väl hoppas fredens bibehållande, men blott efter underhandlingar, understödda af rustningar, hvarföre manskapet och förråden i de tyska landskapen måste förstärkas och Sverige vara väl rustadt till sjös. Staten för Sverige och Finland hade nu i det närmaste kommit i jemvigt, och svenska besittningarnas stater buro sig någorlunda derigenom att några deribland fingo understödja andra. Fästningarna voro till en del återuppbyggda och väl försedda, hvartill medel hufvudsakligen anskaffats genom reduktionen. Rytteriet hade återvunnit sin styrka och det fasta knektehållet var infördt i en stor del af riket, hvarigenom säkerhet vunnits att äfven få fotfolket fulltaligt. Krigsbefäl och landstat aflönades med hemmansräntor, och man var nu sysselsatt med införandet af samma aflöningssätt för kollegierna och rikets högre embeten. Flottan var till en stor del nybyggd, och sjöförsvaret hade återfått de flesta af sina förlorade hemman. En betydande del af statsskulden hade upp-

kommit derigenom att embetsmännen ej fått uppbära sina löner, och en hög ränta hade flerdubblat skuldens ursprungliga belopp. Det vore således af stor vigt, att embetsmännens innestående löner ofördröjligen betaltes, och likaledes borde ständerna öfverväga huru de ännu återstående pantegodsen skulle blifva inlösta. En särskild bevillning för utomordentliga behof vore fortfarande erforderlig, men, om skuldsumman förminskades och dels pantegods, dels andra gods hemfölle till kronan, skulle den ordinarie staten kunna lemna sådana öfverskott, att en dylik särskild bevillning framdeles ej blefve behöflig.

Innehållet af denna proposition antydde sålunda, att utvägarna till statsskuldens betalande skulle blifva denna riksdags hufvudsakligaste öfverläggningsämne. De politiska frågorna voro ock vid de föregående redan undangjorda, och, likasom dessa varit politiska, blef denna en liqvidations-riksdag.

Redan dagen efter riksdagens öppnande begynte öfverläggningarna så väl i ståndens plena som i sekreta utskottet, hvars ledamöter äfven nu voro tillsatte af konungen. Vid uppläsningen å riddarhuset af den kungliga propositionen fann man, att öfverläggningarna om den del deraf, som rörde näringarnas upphjelpande, icke lämpade sig för en så talrik församling, hvarföre adeln beslöt för detta ändamål tillsätta ett särskildt utskott, hvartill de öfriga stånden inbjödos att äfven utse ledamöter.

Sekreta utskottet var likväl alltid riksdagens vigtigaste utskott och öfverläggningarna der i allmänhet vida innehållsrikare än i stånden. Det hade nu mer än 70 ledamöter, bland hvilka *Jakob Gyllenborg* var den egentligen ledande. *Henrik Falkenberg* och *Jakob Fleming*, kände från de föregående riksdagarna och från stora kommissionens verksamhet, voro äfven nu ledamöter af utskottet och likaså *Robert Lichton* och *Olof Thegner*, ehuru denne ej längre var borgareståndets talman. Amiral *Clerck* var insatt i utskottet för att lemna upplysningar om flottans tillstånd, *Erik Dahlberg* om fästningarnas och *Anders Lindhjelm* om drätselns. *Per Sparre* och *Johan Rosenhane*, jemte några få mindre bekante af adelns ledamöter, representerade det förra motståndspartiet och *Axel Wachtmeister* det konungska vid 1680 års riksdag, ehuru han sedan dess blifvit betydligt hofsammare. Presterne, borgarena och bönderne läto sällan sig höras, utom i bevillningsfrågor. De våldsamma stridernas tid var förbi, och utskottets förhandlingar leddes i fredsam anda af den liflige, talföre, godlynte landtmarskalken.

Första öfverläggningsämnet utgjorde de utländska förhållandena, hvilka icke särdeles länge upptogo utskottets tid. Det aflemnade ett särskildt svar angående dessa, hemställande till kongl. maj:t hela den utrikes politikens förande, »i den underdåniga tillförsigt, att hans maj:t så hädanefter som hittills skulle söka i det längsta bibehålla freden.»

Derefter kom ordningen till bevillningsfrågorna, och en mängd olika system för beskattning kommo dervid till tals. Johan Rosenhane föreslog en förmögenhetsafgift efter Hollands exempel, så att hvar och

en skulle gifva en viss procent af sin egendom. Han understöddes af borgarena, men fick adeln emot sig, och Clas Fleming anmärkte, att den väl kunde vara borgerskapet till fördel, men vore till skada för adeln, »hvilkens egendom vore mera synbar». Också blef förslaget förkastadt. Gyllenborg föreslog en fördubbling af lilla tullen och accisen. Äfven stora sjötullen glömdes icke. Man ifrågasatte förhöjningar såväl å kassa-artiklar som å öfverflödsvaror, och de fleste tycktes benägne för höga tullsatser, men då tullen var konungens ensak, kunde något bestämdt beslut derom icke af utskottet fattas. Generaltullförvaltaren Cronschöld föreslog återupplifvande af stämplade pappersafgiften. Vidare föreslogs en fördubbling af mantalspenningarna, men derom ville bönderne ej höra talas; en skatt på hvarje eldstad, hvilket äfven förkastades af bönderna; en skatt på hushyror, som förkastades af borgarena o. s. v.

En bränvinsskatt var också redan nu å bane. Tillverkningen af bränvin hade redan stigit så, att man lofvade sig en betydlig inkomst af en sådan skatt. Vid denna tid var bränvinsbränningen ännu till stor del stadsmanna-näring, ehuru mycket bränvin brändes äfven på landet, ofta i hyrda pannor. Det föreslogs, att i hvar socken skulle rättigheten att bränna bränvin upplåtas åt en arrendatör, med bestämmande af ett visst qvantum, samt arrendeafgiften tillfalla staten, som beräknades häraf erhålla 100,000 daler årligen. Andra ville förbjuda all bränvinsbränning å landet, och i synnerhet visade sig landtmarskalken såsom bränvinets oförsonlige fiende. Slutligen förenade sig utskottet om att en afgift borde läggas på bränvinsbränningen. Äfven antogs en förhöjning af lilla tullen och accisen, äfvensom stämpelpappersafgift infördes för »några» år.

Bondeståndet var ännu icke representeradt i sekreta utskottet, men hade genom deputerade tillträde till detsamma, när bevillningsfrågor förekommo. Dessa deputerade inskränkte sig dock vanligen till att vägra hvarje ny bevillning. »De vågade icke för sina hemmavarande medbröder», hette det, och vid ett tillfälle utbrast deras talman: »Det kan ingen tro hvad för ett sällskap jag har att göra med. De äro ej så lätt öfvertalade, som man förmenar». Då sändes till bondeståndet en deputation från de tre öfriga stånden, anförd af Johan Rosenhane, som lade bönderne på hjertat, i hvilken nödstäld belägenhet riket sig befann. Tillika togos hvarje landskaps riksdagsmän särskildt, och så lyckades man förmå bönderne att ingå på förhöjd bevillning, men deremot afslogo de bestämdt all beskattning på bränvin och anmälde genom deputerade detta sitt beslut hos konungen.

Med detta undantag antogs sekreta utskottets förslag till bevillningar af samtliga riksstånden, och en ganska dryg beskattning blef följden häraf, men den kunde i alla fall ej beräknas uppgå till mer än högst en million d. s., och då statsskulden utgjorde 40 millioner, kunde denna bevillning föga bidraga till dess förminskande. Man måste derföre äfven utfinna andra utvägar härtill, och den bland dessa,

som först ifrågakom, var en räntenedsättning, hvartill planen utvecklades af Gyllenborg och understöddes lifligt af landtmarskalken. Den gick ut derpå, att skilnaden mellan den ursprungliga räntan och den, som nu bestämdes, skulle beräknas såsom en af staten gjord afbetalning å kapitalet. Denna plan innefattade således både en räntenedsättning och en amortering samt var så mycket obilligare, som något val icke medgafs fordringsegaren att antingen ingå på denna räntenedsättnings- och amorteringsåtgärd eller återfå sitt kapital, utan han skulle helt enkelt få underkasta sig gäldenärens godtfinnande.

Förslaget väckte också mycket motstånd och framkallade ganska lifliga öfverläggningar inom utskottet. Det försvarades med stor skicklighet af landtmarskalken, af Gyllenborg och af Lindhjelm, som medgåfvo, att den föreslagna åtgärden innebar, i allmänhet betraktad, en orättvisa, men nöden vore nu tvingande. För hela samhällets trefnad vore skuldbördans lättande ett oundgängligt vilkor. Sådant kunde icke ske utan uppoffringar för enskilde, men om samhällskroppen är sjuk, måste den botas, äfven om en eller annan af de särskilda lemmarna deraf skulle lida. Man kunde ock med skäl påstå, att det allmänna egde i hvarje enskild egendom en viss högre rätt, derföre att på det helas välgång berodde hvarje enskilds trefnad. Det vore för öfrigt bättre äfven för fordringsegaren att få lägre ränta, jemte afbetalning å kapitalet, än att, i följd af bristande tillgångar, hvarken få kapital eller ränta. Flere af statens fordringsegare hade ock betingat sig oskäligt hög ränta och borde sålunda rättvisligen få den nedsatt.

Å andra sidan åberopades de ingångna aftalens helgd. Kunde staten icke fullgöra sina ingångna förbindelser, så borde en förlikning tillvägabringas genom frivillig öfverenskommelse med fordringsegarne, icke genom tvång. Ville man nedsätta räntan, borde det ske för den kommande tiden, icke för den redan förflutna.

Dessa inkast kunde ur rättvisans och laglighetens synpunkt svårligen vederläggas, men nöden blef här lag, och då förslagets motståndare icke kunde uppgifva något bättre sätt att minska statsskulden, stannade, efter många strider, utskottet vid den mening, att de pantförskrifna godsens ränta skulle tillfalla innehafvarne, men af denna ränta endast fem procent räknas såsom intresse å lånesumman, dock efter kronovärderingen, och det öfriga afräknas på kapitalet. Å det så minskade kapitalet skulle följande året lika intresse beräknas och dermed fortsättas, till dess kapitalet vore till fullo guldet, hvarefter godset hemfölle till kronan. För den kommande tiden skulle beräknas samma intresse, som banken gaf. Ingen efterräkning skulle ega rum. För fruktbara kapital skulle intresset beräknas till sex procent och hvad derutöfver erhållits afgå på kapitalet, tills detta vore återbetaldt.

I detta skick inkom utskottets förslag till stånden. Innan det föredrogs å riddarhuset, fingo der närvarande pantinnehafvare sig emellan rådgöra derom. Efter en stunds rådplägning förklarade friherre Axel Sparre, å deras vägnar, att de ej ville undandraga sig att afstå pante-

godsen på det sätt utskottet föreslagit, men att det måtte anses hafva skett genom deras eget fria begifvande, utan att andra stånd deröfver röstade, samt att, då månge bland dem sålunda komme att mista all sin egendom, konungen måtte med nåd ihågkomma de fattiga. Genom denna förklaring ansågs den föreslagna åtgärden vara medgifven af pantinnehafvarne, ehuru blott ett ringa antal af dessa voro tillstädes och dessa ingalunda hade någon fullmakt att tala för de öfriga. Förslaget biföllls härefter af adeln, dock med anhållan af dess närvarande ledamöter att härefter vara fria från ytterligare efterräkningar och få »sitta säkra i den ringa egendom de kunde hafva qvar». De öfriga stånden gjorde ingen svårighet vid att bifalla detsamma, och så anmäldes det hos konungen, som den 29 Oktober utfärdade en resolution, angående pantegodsens inlösande och gäldens afbördande, innefattande åtskilliga lindringar i det beslut ständerna fattat.

Adelns vid beslutet om pantegodsen uttryckta förhoppning att dermed vara fri från ytterligare anspråk å kronans sida blef ej af lång varaktighet, ty redan tre dagar efter detta besluts fattande kom till riddarhuset en kunglig proposition, med begäran om adelns förklaring, huruvida köpare af kronogods borde anses berättigade till andra räntor, än de som blifvit nämnda i köpebrefven och köpeuträkningarna, samt huruvida icke den lösningsrätt till gods, belägna å förbjuden ort, som redan blifvit kronan tillagd, borde utsträckas till köp och byten äfven före 1632. Framställningens förra del hade goda skäl för sig, då den, som köpt ett kronogods, icke borde kunna anses lagligen berättigad att uppbära de räntor, som senare blifvit jorden i allmänhet åsatta derigenom att vissa bevillningar öfvergått till ständiga räntor; men skulle dessa uppburna räntor nu återkräfvas, så blefve det för många ytterst känbart. Ännu mera hotande var dock senare delen af den kungliga propositionen, som innebar en rubbning i en mer än femtioårig besittningsrätt. Båda delarne biföllos emellertid af adeln utan motstånd, endast med en anhållan till konungen, att han ville låta det förblifva vid den i reduktionsstadgan bestämda tiden, samt att, om tredje person köpt sådant gods förr, än beslutet att orten vore omistande blifvit kungjordt, han måtte få ersättning för den kostnad, som derå blifvit nedlagd, och att, om ett gods ej vore särdeles nödvändigt för kronan, det måtte få utbytas mot annan egendom. För de oköpta räntorna ville godsens innehafvare godvilligt gifva kronan ersättning, under anhållan att icke belastas med någon efterräkning. Konungen lofvade ock i sitt svar, att ingen efterräkning skulle ega rum. I afseende å sättet för godtgörelse af oköpta räntor biföll konungen deras ersättande med andra räntor af arfvegods eller behållna köpegods, eller, derest tillgångar härtill saknades, deras utgörande till kronan, sådana de voro, till dess slutlig uppgörelse kunde ske. I fråga om inlösningstiden af gods å förbjuden ort ville konungen icke binda sig händerna, men lofvade innehafvarne att genom denna inlösen lida så litet intrång som möjligt.

Det dröjde likväl icke länge, innan en ny framställning från konungen åter satte innehafvarne af köpta kronogods i oro. Den var ställd till sekreta utskott och innehöll, att tvifvelsmål uppstått, hvilkendera af de brukliga köpeuträkningarna, efter 3 eller efter 4 1/2 procents ränta, vore den rättaste, hvaröfver utskottets yttrande begärdes. Ursprungligen hade nemligen, vid köp af kronogods, köpesumman beräknats så, att godsets årliga ordinarie ränta utgjorde 3 procent af denna summa, och det underförstods, att de sedermera tillkomna eller ovissa räntorna skulle gifva köparen ersättning för den låga räntan å hans utlagda penningar. Sedermera, vid försäljningarna af kronogods åren 1638 och 1641, hade man beräknat köpesumman till ett kapital, hvarå godsets ordinarie ränta utgjorde 4 1/2 procent, med uttrycklig bestämmelse, att de ovissa räntorna skulle anses inbegripna i köpet. Nyss hade likväl ständerna vid 1686 års riksdag förklarat senare tillkomna räntor icke böra anses inbegripna i köpet af kronogods, hvilket icke heller varit i de äldre köpen uttryckligen medgifvet, hvarföre således medgifvandet häraf vid köpen 1638 och 1641 varit oriktigt och kronan alltså fått mindre betaldt för sin afhända egendom, än lagligt varit. Man kunde följaktligen icke bestrida att treprocents-köpen varit för kronan förmånligare än de efter 4 1/2, men skulle nu innehafvarne, som på god tro af kronan köpt gods efter den senare beräkningen, eller deras arfvingar nödgas till kronan betala skilnaden mellan ett kapital motsvarande 3 procents ränta och ett motsvarande 4 1/2, så blefve sådant ganska betungande och vore äfven i sig sjelft högst obilligt. Frågan framkallade derföre ganska häftiga och bullersamma uppträden å riddarhuset, hvilka dock slutade med ett erkännande, att treprocentsköpen varit de rättaste och för riket nyttigaste. Dock anhöllo ständerna tillika, att konungen ville lemna hvar och en vid sina köp, efter hvarje tids köpeuträkning och köpebrefvens innehåll. Detta svar lemnades konungen den 4 November, och han meddelade genast en skriftlig resolution, hvari han förklarade sig gilla ständernas uttryckta mening och väl kunna haft skäl att rätta hvad 1638 och 1641 blifvit beslutadt, men emedan en sådan förändring skulle orsaka mången ruin, ville han *af nåd* låta hvar och en blifva vid sina köp.

Denna resolution, i förening med mildringarna i ständernas föregående beslut i fråga om köpegodsen, väckte så mycket större belåtenhet, som den innebar en återgång från de så länge och så ifrigt fortsatta reduktionssträfvandena, hvilka medfört så mångas undergång. Adeln uttryckte ock särskildt sin glädje och sin tacksamhet för dessa konungens medgifvanden.

För öfrigt fick 1686 års riksdag en ganska vigtig betydelse genom antagandet af en ny kyrkoordning, genom det då fattade beslutet om allmänna lagens omarbetande i sin helhet, samt genom åtskilliga förslag till yrkesflitens och handelns upphjelpande.

Den 9 November afslutades riksdagen. Den hade haft helt olika skaplynne mot de föregående, hufvudsakligen med hänseende till adelns

hållning. Vid 1680 års riksdag var motståndet ännu i sin fulla kraft; år 1682 var adelns styrka redan bruten, men den vågade dock ännu öppet lägga i dagen sin mening; 1686 var den helt och hållet nedböjd och underkastade sig med qväfd harm sitt öde.

Nu tycktes också konungen hafva ansett detta förr så stolta och anspråksfulla stånd tillräckligt förödmjukadt, emedan han började eftergifva reduktions-åtgärderna, som dittills varit hans verksammaste medel härtill.

Efter 1682 års riksdag hade *reduktions-arbetet* antagit ett förändradt skick. Adeln hade icke då, såsom vid den föregående riksdagen, frivilligt åtagit sig hvad den ville återgifva, utan, i följd af de ofrälse ståndens anfall, obetingadt underkastat sig konungens vilja. Reduktionen var härefter konungens ensak, och i den nya reduktionsstadgan af den 9 December 1682 hade han upptagit såsom af honom beslutadt hvad ständen i denna fråga hos honom framstält, samt tillika förbehållit sig att så väl i allmänhet som i särskilda fall meddela nya reduktionsföreskrifter. Äfven reduktions-kommissionen utgjordes numera icke af adelns fullmäktige, utan af konungens kommissarier. Den fick också nu ett högst omfattande arbete, och konungen ingrep vida oftare och mera omedelbart än förut i dess göromål.

Reduktions-kollegium åter, som ännu hade att sysselsätta sig med indragningar af kronogods enligt 1655 års beslut, fick befrielse från sin fjerdepartsreduktion, eftersom alla donationer i sin helhet nu voro underkastade konungens godtfinnande; men med hänseende till de olika grundsatser vid förfarandet, som utbildat sig hos båda reduktionsverken, fingo de fortgå jemte hvarandra under en gemensam ordförande, *Clas Fleming*.

Nya föreskrifter meddelades nu äfven för reduktionen i Ingermanland och Lifland, och öfverallt utvidgades gränserna för återkallandet, så att icke ens de, som af konungen sjelf under hans egen regeringstid erhållit förläningar, voro säkra att få behålla dem. Särskilda reduktions-kommissioner, vanligen bestående af landshöfdingen, med något eller några biträden, bildades i flera landsorter, med gemensam instruktion af den 18 April 1683, och konungen visade äfven personligen det största nit för reduktionens fullföljande, hvarvid han tillämpade de strängaste grundsatser. För statens rätt måste all annan vika, och hvarken konungens anhörige eller hans gunstlingar voro fria från reduktions-efterräkningar. Kommissionen var också ganska träget sysselsatt. Den skulle, enligt konungens föreskrift, egna 8 timmar hvarje dag åt gemensamt arbete, och detta drefs med ovanlig kraft af kommissionens ännu unge ordförande Clas Fleming, som sjelf utförde mycket af det arbete, hvilket egentligen tillhörde hans underordnade.

Vid medlet af året 1684 ansågs det drygaste arbetet vara undangjordt; kommissionen uppsatte två berättelser om verkställigheten, den ena af 1680 samt den andra af 1682 års beslut, och konungen förklarade sitt välbehag öfver arbetet samt särskildt öfver ordförandens

andel deri. Då riksskattmästaren Sten Bielke under hösten samma år afled, fick också Clas Fleming såsom president i kammarkollegium ledningen af rikets hela kammarverk; men hans verksamhet blef ej långvarig. Han insjuknade i början af året 1685 och afled den 31 Juli i Aachen, dit han rest för sin helsas vårdande.

Hans efterträdare såsom ordförande i båda reduktions-verken blef landtmarskalken vid 1682 års riksdag, friherre *Fabian Wrede*, och såsom president i kammarkollegium landshöfdingen *Gustaf Lilliecrona*. Under Wredes ledning fortgick sedermera reduktionsarbetet till dess han, efter Lilliecronas död i slutet af April 1687, blef dennes efterträdare såsom president i kammar- och kommerse-kollegierna samt statskontoret. De två år, Wrede hade ledningen af reduktions-verket, omfattade detsamma hufvudsakligast godsen i de eröfrade landskapen samt de oköpta räntorna. Redan i November 1686 kunde kommissionen anmäla, att arbetet led mot sitt slut, och under de sista dagarne af året 1687 afgaf kommissionen en berättelse, hvarmed detta skifte af reduktionsverket var afslutadt.

Intill 1687 års slut hade af reduktions-kommissionen blifvit till kronan återkallade gods, hvilkas räntor uppgingo till 1,609,608 d. s. samt dessutom 275 hemman, hvilkas ränta ej funnits införd i jordeböckerna. Efter nuvarande myntvärde skulle detta räntebelopp utgöra omkring 3,200,000 kr., men efter nuvarande varuvärden skulle det uppgå till minst dubbelt denna summa, som således skulle angifva ett kapitalvärde af öfver 100 millioner kronor, hvilket genom denna reduktion öfvergått från enskilde till staten, och detta allt inom sju års tid. En så oerhörd omflyttning af jordegendom inom så kort tiderymd står ensam i vår historia och hade icke kunnat tillvägabringas utan de känbaraste förluster för en mängd enskilde. Konungen hade emellertid vid flera tillfällen trädt emellan med sin benådningsrätt för att mildra förlusterna för de minst förmögne; men det hade i alla fall varit för adeln i dess helhet ett så förkrossande slag, att dess samhällsställning deraf helt och hållet förändrades. För öfrigt måste det erkännas, att om ock reduktionen var i sig sjelf hård och ofta obilligt tillämpades, blef den dock af högst väsentlig nytta för hela riket genom det sätt, hvarpå de indragna godsen af Carl XI användes och till hvilket vi återkomma vid berättelsen om krigsväsendets ordnande under Carl XI:s regering.

Medan den stora reduktionen sålunda fullföljdes, hade de politiska förhållandena i det öfriga Europa blifvit så bekymmersamma, att Carl XI ansåg nya rustningar erforderliga för att upprätthålla Sveriges ställning bland de europeiska makterna. För dessa rustningar måste tillgångar beredas genom en ny bevillning, och konungen stälde derföre i November 1688 till rådet en förfrågan, huruvida skäl kunde förefinnas att sammankalla ständerna. Rådet tillstyrkte, riksdagskallelsen utfärdades den 26 November 1688 och riksdagen öppnades den 7 Februari 1689.

Till landtmarskalk utnämndes hofkanslern *Nils Gyldenstolpe*. Preste- och borgareståndens talmän voro, likasom under nästföregående riksdag, erkebiskopen *Olof Swebilius* och justitieborgmästaren *Daniel Cameen*. Talman för bondeståndet var *Gudmund Jonson* från Bjärke härad i Vestergötland.

Äfven nu afläts en offentlig kunglig proposition, som egentligen rörde endast de utländska förhållandena och äfven detta blott i allmänna ordalag, samt en hemlig till sekreta utskottet, i hvilken utförligt redogjordes för de hafda förhandlingarna med utländska makter så väl som för åtgärderna i afseende å rikets inre angelägenheter — för reduktionens verkställande, för alla de särskilda kommissionernas arbeten, för åtgärderna till näringarnas förkofran, för indelningsverkets fortgång och för bevillningarnas användande. Landthären utgjorde nu nära 64,000 man, flottan räknade 28 linieskepp och 8 fregatter, förande 2,200 kanoner, drätselns ställning var sedan sista riksdagen betydligen förbättrad och mer än hälften af statsskulden försvunnen, så att den från 40 millioner d. s. nedgått till 19 millioner. Kostnaden för en ny krigsrustning förmådde statsverket dock ej bära utan ny bevillning, i hvilket hänseende konungen föreslog: 1) att de vid 1686 års riksdag utlofvade tvänne års kontributioner i händelse af krig måtte ofördröjligen vara i beredskap; 2) att ständerna måtte påtaga sig ännu en sådan kontribution och laga så, att den genom banken eller på annat sätt genast må kunna lyftas; 3) att hilla tullen och accisen måtte fortfarande under några år förhöjas till fästningarnas upphjelpande; 4) att, då konungen måst låna 400,000 d. s. af de medel, som vid föregående riksdagen voro anslagna till gäldande af bankens fordran, ständerna ville bestämma »huru banken nu må sin förnöjning undfå», samt 5) att, enär stämplade pappersafgiften så föga inbringat, ständerna måtte rådgöra om utvägen att tillfredsställa dem, som ännu hade löner innestående.

Adeln hade talrikt infunnit sig vid riksdagen, så att första klassen räknade 57, den andra 15 och den tredje 185 ledamöter. Af presteståndet voro 52 tillstädes, af borgareståndet omkring 80. Sekreta utskottet hade denna gång 88 ledamöter — 38 af adeln, 28 af preste- och 22 af borgareståndet, jemte de tre talmännen — tillsatta såsom vanligt af konungen, och landtmarskalken var der ordförande, likaledes efter vanligheten.

Den 8 Februari började sekreta utskottet sina öfverläggningar och sysselsatte sig först med förhållandena till utländska makter. Man blef snart ense om ett svar i samma riktning som den kungliga propositionen. Ställningen vore sådan, att man måste göra sig beredd på ett krig, ehuru utskottet hoppades att, genom den Högstes bistånd, fred skulle bemedlas; »men», heter det slutligen, »som vi finne oss ofullkomlige att häri få döma som sig bör, så kunne och böre vi tryggeligen hemställa kongl. maj:t allt detta, att deri göra som sakerna fordra, till sitt rikes och sina trogne undersåtars välfärd och försvar.»

Sedan utskottet i detta svar uttryckt sitt erkännande af rustningars nödvändighet, måste nästa öfverläggningsämne blifva att härtill bereda medel. En företedd beräkning af kostnaderna för krigsrustningar till lands och sjös under fem månader slutade sig å 2,700,000 d. s. Härtill voro för tillfället endast 400,000 d. s. att tillgå. De båda bevillningar, ständerna vid den föregående riksdagen åtagit sig i händelse af krig, ansågos böra utgå utan att erfordra nytt riksdagsbeslut samt beräknades att uppgå till 1,800,000 d. s., men de måste vara tillgängliga genast, och härtill erfordrades de nu samlade ständernas medgifvande. Det ansågs likväl omöjligt, att två så dryga bevillningar skulle kunna utgöras så snart, att kostnaderna för rustningarna redan under våren kunde dermed bestridas; dock gick man så långt man kunde för att göra medlen snart tillgängliga. Alla tre stånden inom utskottet beslöto, att båda bevillningarna skulle utgå under det löpande året 1689, den första redan i Mars, den senare i Oktober eller November. Adeln erbjöd att genast på sin kredit upplåna 200,000 d. s. och ansvara för intresset, till dess första kontributionsterminen utginge. Skulle konungen före Oktober behöfva upplåna medel i afräkning å adelns bevillning, ville ståndet bestå räntan derå. Borgarena önskade att, om upplåning blefve nödvändig, öfverlemna den till kongl. majt, då ståndet ville ansvara för räntan.* Presterne nämnde ingenting om upplåning eller ansvar för räntan.

Derefter företogs inom utskottet andra punkten i den hemliga propositionen, och alla tre stånden förenade sig att till år 1690 i Oktober bevilja en enkel kontribution, sådan som vid 1686 års riksdag. Behöfde konungen före denna tid upplåna dessa medel, så skulle ständerna erlägga ränta å det upplånade.

Den 13 Februari föredrogos i ståndens plena de beslut, som i utskottet blifvit fattade rörande de båda första punkterna i den kungliga propositionen. På riddarhuset bifböllos dessa beslut genast, nästan utan någon diskussion. I presteståndet gaf erkebiskopen tillkänna, att han vid enskildt företräde hos konungen förgäfves sökt för ståndet utverka frihet från räntan å bevillningen för 1690, i fall den komme att på förhand upplånas, hvarefter så väl presteståndet som borgareståndet godkände utskottets beslut utan annan förändring, än att terminen för 1690 års kontribution bestämdes till November i stället för Oktober. Mera motsträfvige voro bönderne, som bådo att blifva förskonade från de båda första bevillningarnas inbetalande tills årets gröda inkommit; »intresset förstodo de sig ej på» och ville lika litet utgöra något sådant som erlägga någon bevillning för 1690. Genom en särskild deputation till konungen utverkade de hans samtycke att först i Oktober få utgöra båda bevillningarna för 1689. Den för 1690 åtogo de sig först efter en hel veckas öfverläggningar.

Tredje, fjerde och femte punkterna i den kungliga propositionen bifföllos utan svårighet så väl i utskottet som af ständerna, och sålunda beslöto nu ständerna att låta förhöjningarna i lilla tullen och accisen

fortfara ännu fyra år (1691—1694); att utgöra half bevillning för 1691 till bankens liqviderande, samt likaledes half bevillning för 1692, på det fattige löntagare måtte utfå sina innestående löner, hvarjemte stämplade pappersafgiften skulle fortfara. Utom denna afgift samt förhöjningen i lilla tullen och accisen hade ständerna sålunda åtagit sig att under loppet af fyra år till kronan erlägga 3,600,000 daler silfvermynt, motsvarande 7,200,000 kronor — en summa, som i förhållande till dåvarande tillgångar var ojemförligt känbarare än den nu skulle vara.

Det stannade dock ej härvid, ty den 27 Februari anmälde landtmarskalken i utskottet, att konungen väl förklarat sig nöjd med ständernas beslut, så framt fredsbrott ej inträffade, men i händelse af krig fordrades dubbel bevillning årligen, så länge kriget varade, och rättighet tillika för konungen att upplåna medel i förskott. Härom uppstodo lifliga öfverläggningar så väl inom utskottet som i stånden, bland hvilka äfven nu adeln visade sig mest och bondeståndet minst villigt att åtaga sig den ökade bördan. Slutligen förenade man sig om ett gemensamt beslut, hvarigenom alla stånden förbundo sig, i händelse af utbrytande krig, till en enkel bevillning för 1690 och alla följande åren, så länge kriget varade, och egde kongl. maj:t att, om så behöfdes, upplåna dessa bevillningar, innan terminerna inföllo, å hvilken upplåning ständerna, med undantag af bondeståndet, åtogo sig att bestå räntan; men i fall dessa bevillningar icke blefve tillräckliga för krigsbehofven, öfverlemnades åt konungen att årligen, så länge kriget varade, upplåna så stor summa, som funnes nödvändig, »hvilken», heter det slutligen i ständernas underdåniga skrifvelse, »vi oss påtage, när Gud igen freden förlänar, efter hand att betala.»

Carl XI hade sålunda nu fått af ständerna en vidsträcktare myndighet att förfoga öfver rikets penningemedel än någon svensk konung före honom, och märkvärdigt nog var det den genom reduktionen till stor del utarmade adeln, som härvid visade sig villigast. Men äfven på annat sätt blef vid denna riksdag den kungliga myndigheten utvidgad, och det äfven genom den af Carl XI så hårdt behandlade adelns tillgörande.

En dag, den 22 Februari, gjorde landshöfding Lovisin i sekreta utskottet en erinran om några rådsprotokoll under förmyndarestyrelsen, som skulle vara förnärmande för konungen och hvilka Lovisin begärde måtte blifva upplästa i utskottet. Konungen gaf sitt samtycke härtill, och protokollen funnos innehålla åtskilliga uttryck, dem man fann anstötliga, såsom »att konungen ej skulle ega makt sitt råd att taga, embeten tillsätta eller sitt rike styra och regera, utan sitt råds välde, samt att konungen vore till regeringsformen bunden och icke skulle få kronan på hufvudet förr, än han hade på samma regeringsform svurit.» Man tyckte sig äfven finna i dessa prototoll anledningar, att rådet velat inskränka konungens rätt och makt vid lagstiftandet; att det velat tillegna sig makt att tala på det, hvarom ständerna sig för-

enat och hvilket kongl. maj:t gillat, samt att rådet kallat sig medlare mellan konung och ständer och ett särskildt stånd, äfvensom att det sagt sig böra hafva mer än ett konsultativt votum. I utskottet, i rådet, inom adeln och inom de öfriga stånden täflade man nu om att uttrycka »sin horreur och fasa öfver, att sådana orimligheter och galna meningar» kunnat förefinnas inom sjelfva rådkammaren, och den 14 Mars öfverlemnades till konungen rådets och ständernas gemensamma akt om kassation om de anstötliga protokollen. I de ödmjukaste ordalag anhöllo de, att »kongl. maj:t ville sig beveka låta alla slika anstötliga protokoll, skrifter och akter, det vare sig antingen i kungliga rådet, kollegierna, hos ständerna sins emellan eller hvar för sig, eller ock hvarest de kunna vara och befinnas, som i någon måtto gå emot den makt, myndighet och konungsliga välde, som den högste Guden eders kongl. maj:t, såsom vår rätte arfkonung, och dess konungsliga efterkommande till evärdeliga tider, förlänt hafver, alldeles ogilla och tillintetgöra samt förklara, att ehvem sig på desamma beropar, må aktas för otrogen mot konungen och illvillig mot fäderneslandet. Och på det hvar och en dess bättre må veta, hvaruti förnämligast de anstötligheter bestå, som annulleras skola, så hemställes i underdånighet till kongl. maj:t att derom en utförlig berättelse författa låta, hvar och en till varning nu och framgent slika skadliga förgripelser till att undfly och vakta sig för.»

Redan följande dagen meddelade konungen sin »approbation» å denna skrift. Han hade dock »funnit något betänkande» vid att låta i protokollet öfverstryka de anstötliga uttrycken, utan ansett lämpligare att »förklara dem för alldeles fåkunniga, obetänksamma, oförsvarliga, förkastliga och kraftlösa nu och till eviga tider, och att den, som nu eller framdeles på sådana galna meningar faller eller några sådana tal och diskurser förer, skall, efter ständernas underdåniga och trogna mening, anses för otrogen mot konungen och illvillig mot fäderneslandet och hållas för att hafva begått majestätsbrott.» Genom denna ständernas skrifvelse och konungens deråt gifna förklaring hade sålunda det kungliga envåldet ånyo blifvit ytterligare bekräftadt.

Adeln anhöll i de mest ödmjuka ordalag, under beklagande att i förra tider åtskilligt skett till kongl. maj:ts otjenst och skada och under åberopande af sin beredvillighet i afseende å den begärda bevillningen, om upphäfvandet af undersökningskommissionerna och eftergift af efteräkningarna, men fick afslag. Dock ville konungen, när verket en gång var bragt till slut och på behörig ansökan af dem, som deraf befunnits lida, tillse hvad nåd då »efter hvars och ens förtjenst» kan vara till att göra. Adeln hade sålunda icke ens den tillfredsställelsen att genom sin undfallenhet och sin ifver att gå konungens önskningar till mötes hafva vunnit hvad dermed synes hufvudsakligen varit åsyftadt.

För att taga närmare kännedom om bankens ställning och behof tillsattes ett talrikt utskott af adel, preste- och borgarestånden, hvilket,

efter sorgfällig granskning af förhållandena, förklarade sig hafva funnit banken »i god ordning, så att den sedan sin begynnelse mycket hafver tilltagit», samt för öfrigt vara i »sådant tillstånd, att hvar och en om sin egendom kunde vara säker.»

Riksdagen afslutades den 19 Mars. Den hade medgifvit rikare bevillningar och lemnat konungen större frihet att förfoga öfver rikets tillgångar än någon föregående riksdag, samt hade så väl härigenom som genom förklaringar rörande rådets förhållande till konungen, gifvit ytterligare styrka åt konungens envälde. Han hade således allt skäl att vara belåten med riksdagens resultat och har också i sin dagbok för den 19 Mars 1689 antecknat: »Var jag på rikssalen, och blef då riksdagen sluten. Gud vare evinnerlig tack och lof, som hafver låtit mig ända denna riksdagen med så god enighet. Han hjelpe mig än vidare!» [1])

Bland rikets inre angelägenheter mellan denna och näst följande riksdag fortfor *reduktionen* att företrädesvis ådraga sig en allmännare uppmärksamhet. Samma dag, den 17 December 1687, som reduktionskommissionen afgaf sin slutliga berättelse och som både denna kommission och reduktionskollegium upplöstes, utfärdade konungen ett reglemente för en ny kommission till reduktionsarbetets afslutande. Den bestod af kammarrådet *Jakob Gyllenborg* såsom »direktör», och vicepresidenten i förra reduktionskollegiet *Henrik Danckwardt*, assessorerne i samma kollegium *Peder Franc* och *Axel Fleming* samt assessorn i förra reduktionskommissionen *Peter Kalling* såsom »kommitterade.» Dessutom skulle, vid vigtigare frågor, tillkallas två kungliga råd *Axel De la Gardie* och *Christofer Gyllenstierna*. De oköpta räntorna och de kronan afhända godsens ersättande nämndes såsom de vigtigaste föremålen för den nya kommissionens arbeten, hvilka i första rummet ålågo kamererarne, hvarefter kommitterade skulle kontrollera dessa. Hvar och en af kommissionens ledamöter fick sin särskilda afdelning att sköta och skulle för hvarje vecka inberätta till ordföranden huru arbetet fortskridit. Konungen fordrade dess skyndsamma afslutande och ålade kamererarne att vara på embetsrummet hvarje morgon klockan 7 och hvar e. m. klockan 3, samt kommitterade en timme senare.

Det blef en rätt betydande efterskörd, som återstod för denna nya kommission. Först ifrågakommo *donationer* af flera särskilda slag. De, som ännu befunno sig i första hand, hade den förra kommissionen redan indragit, och nu gälde det dem, som redan kommit i andra eller tredje hand, men dock tillhörde sådana, hvilka borde till kronan återfalla. Bland dessa förekommo en mängd så kallade »10 års-gods», hvarmed förstods sådana kronogods, som varit gifna åt gåfvotagaren och dess lifsarfvingar samt att dessa blifvit med kungligt samtycke åt andra försålda. Genom ett kungligt bref af den 6 Januari 1684 hade Carl XI lofvat köparne af sådana gods att få behålla den under

[1]) Jemför *H. L. Schmidt*, Om riksdagen år 1689. Akad. afhandling. Stockholm 1857.

så många år, att räntan för alla åren tillsammans uppginge till köpeskillingens belopp, men detta löfte hade han i April 1689 återtagit och förunnat köparne endast tio års besittningsrätt, så vida säljarne icke kunde ersätta köparne. Dessa tio år räknades från Januari 1684 och tiden för deras återfallande till kronan inträffade således 1694. På detta sätt återkommo under kronan intill slutet af Carl XI:s regering gods med årlig ränta af 112,473 daler silfvermynt.

Till ungefär samma reduktionstitel hörde de så kallade »14 årsgodsen», hvilkas köpare fått sig tillförsäkrad 14 års besittningsrätt, emedan dessa gods blifvit bortgifna före 1632. De 10 åren räknades likaledes från början af året 1684, och på detta sätt återfick kronan gods med årlig ränta af 22,291 daler silfvermynt, de flesta inom Estland.

Åtskilliga nya reduktionstitlar förekommo nu äfven, såsom »adlade personers skattegods», eller sådana af adlade personer innehafda skattegods, hvilka blifvit frälse med detsamma deras innehafvare inträdt i frälseståndet, men nu förklarades reduktion underkastade; »kyrko- och klostergods efter Westerås recess», hvilka, sedan de genom denna recess af år 1527 indragits till kronan, blifvit densamma afhända och nu skulle återkallas, dock med inskränkning endast till de kyrkogods, som en gång funnits i kronans räkenskaper; »presternes vederlags-spanmål», eller den spanmål presterskapet af kronan uppburit såsom vederlag för gästning, hvilken reduktionstitel visserligen intill 1697 års slut inbringat kronan en årlig inkomst af endast 628 d. s., men som dock visar, att reduktionen nu riktades äfven mot andra stånd än adeln, samt »förbrutna gods», eller sådan egendom, som blifvit förverkad genom laga dom, men af kunglig nåd återskänkt, hvilken kronan nu återfordrade!

För öfrigt fullföljdes äfven nu de förra reduktionstitlarne, så att till kronan indrogos »oklarerade fjerdeparts-räntor», som uppgingo till ganska betydande summor; »donerade hus och tomter i städerna», hvilka utgjorde flera hundrade, de flesta inom hufvudstaden, samt »donationer i penningar», som skulle återfordras med 6 procents ränta, hvilken del af reduktionen likväl aldrig synes hafva kommit till verkställighet.

Tillika hölls en noggrann ransakning äfven med det gamla frälset, hvarigenom många försattes i oro, hvilka ej fullgiltigt kunde bevisa sin egendoms frälsenatur. Kronans vinst häraf uppgick dock under åren 1690 och 1691 ej till mer än 31,723 d. s. i årlig ränta, och sedermera synes denna ransakning hafva afstannat. Äfven med köpe- och bytesgodsen fortsattes undersökningen och af de förra tillföllo kronan betydande belopp under flera olika titlar.

I allmänhet visade sig den nya kommissionen mycket uppfinningsrik i sättet att se kronan tillgodo, och billighetens fordringar iakttogos ännu mindre än förut, hvarföre ock reduktions-åtgärderna fortforo att väcka både oro och missnöje, emedan numera ingen kände sig trygg mot efterräkningar från kronan.

Ingenstädes röjde sig dock missnöjet öfver reduktionen starkare än i *Lifland*, der man ock vågade öppet motstånd mot densamma. Den 1 Febr. 1686 ingick landtdagen till konungen med klagan, att ridderskapet utan föregånget meddelande förlorat så väl sina förläningar som sina pantegods, och det så hastigt, att det sett sig beröfvadt sin egendom ännu innan det kunnat göra förfrågningar om orsaken till sin olycka. Det dristade förlita sig på sin konungs ord och försäkran, hvilka ej kunde brytas hvarken af ett riksdagsbeslut eller af de kungliga kommissariernes befallningar.

Till svar härå kom i Mars 1686 en kunglig befallning, att alla, som deltagit i beslutet om denna klagoskrift, skulle anteckna sina namn, hvarjemte kommissarierne anbefaltes att noga efterforska om i tillgängliga urkunder anledning kunde finnas till ytterligare reduktionsåtgärder.

Vid denna tid erhöll generalguvernören i Lifland, Carl XI:s förre guvernör, den nu 64-årige Christer Horn afsked från sitt generalguvernörsembete och fick till efterträdare generallöjtnanten *Jakob Johan Hastfehr* af en gammal i Estland sedan korsriddarnes tider bosatt slägt. Han var i stor ynnest hos konungen och känd för ett ganska beslutsamt lynne, hvaraf han ock här gaf åtskilliga prof. Med mycken skärpa uppträdde han mot den äfven 1687 samlade landtdagen, hvilken visade samma missnöje med reduktionsåtgärderna som det föregående årets landtdag, samt gick i allmänhet strängt och skoningslöst tillväga. Godsens indragning fortsattes, men konungen tyckte dock, att dermed gick alltför långsamt, hvarföre han i Sept. 1689 befalte, att lifländska reduktionsverket skulle försiggå i Stockholm.

Missnöjet hos den lifländska adeln växte emellertid för hvarje år. Den klagade öfver det ena ingreppet efter det andra i sina privilegier och företog vid landtdagen 1690 en sammanfattning af dessa för att genom deputerade framlägga dem inför konungen. Till dessa den lifländska adelns ombud utsågos landtrådet *Budberg* och kaptenen *Johan Reinhold von Patkul*, hvilka mot slutet af året 1690 infunno sig i Stockholm, der Patkul med mycken frimodighet inför konungen förfäktade det lifländska ridderskapets privilegier och bestred konungens rättighet att företaga en reduktion utan att först höra ridderskapet. Följden blef ett kungligt beslut af den 19 Maj 1691, hvarigenom konungens år 1678 meddelade bekräftelse å privilegierna visserligen förnyades, men tillika förklarades, att i privilegierna voro inblandade kungliga medgifvanden, hvilka blott för en viss tid voro gällande och rörande hvilka konungen förbehöll sig att särskildt förordna. Något vidare kunde Patkul icke utverka, ehuru han ej försummade att göra förnyade framställningar, dem konungen äfven tycktes tåligt och välvilligt afhöra.

Först i Dec. 1691 återvände Patkul till Lifland utan att medföra annat än detta kungliga beslut, som mycket vilkorligt och obestämdt bekräftade den lifländska adelns friheter. Härigenom ökades missnöjet och förbittringen, hvilka ock gåfvo sig luft vid landtdagen 1692. Patkul inlemnade till landtdagen en skrift, hvari yrkades större sjelfständighet

för ridderskapet. Det skulle frivilligt och ej såsom en tvångspligt uppställa krigsfolk samt mottaga meddelanden omedelbart från konungen och ej genom generalguvernören. Dessutom borde ett särskildt utskott tillsättas för att vaka öfver adelns friheter, när landtdagen icke var samlad. Ett utskott blef också genast tillsatt, i hvilket äfven Patkul blef ledamot, och detta utskott fick i uppdrag att uppsätta en böneskrift från riksdagen till konungen. Den författades af Patkul och var affattad i helt annan anda än den ytterligt ödmjuka, som vid denna tid röjde sig i alla den svenska adelns böneskrifter. »När förtryckta undersåtar», hette det der bland annat, »först i tålamod lida och fördraga allt möjligt och sedermera, då krafterna ej längre förmå bära tyngden, vända sig med ödmjuk förtröstan till sin konung samt bedja om hjelp och bönhörelse, så äro vi försäkrade om, att det icke uttydes annorlunda än som bevis på deras tillgifvenhet och förtroende. Nöden och eländet i vårt arma fädernesland äro så stora, att våra grannar se det med bestörtning och vi sjelfva blygas vid att omtala vårt tillstånd. Hittills hafve vi med underdånig vördsamhet och stilla lydnad låtit gå öfver oss allt hvad menskligt tålamod kan bära, i förhoppning att en sådan vår orubbliga trohet skulle beveka eders maj:t till nåd. Nu har dock olyckan blifvit så stor, att här kräfves icke allenast förhoppning om hjelp, utan verklig hjelp. Landets verkliga tillstånd är eders maj:t icke bekant, ty det har af åtskilliga personer blifvit falskeligen utmåladt såsom lugnt och lyckligt. Vi känna icke sådana herrars driffjedrar; gifve Gud, att rätta namnen derpå icke måtte vara egennytta och lycksökeri! Men att öppet omtala sanna förhållandet, dertill känna vi oss drifna dels af den yttersta nöd, dels ock af den hyllnings-ed vi 1687 aflagt, då vi lofvade vid lif och salighet att icke förtiga hvad som kan vara eders maj:t nyttigt att veta». Härefter följde klagomål öfver reduktionen, som beröfvat adeln största delen af dess egendom och bragt den i elände, öfver den fördubblade rusttjensten, de förhöjda skatterna m. m. och slutligen tillades: »Under de svåraste krigstider, som öfvergått Lifland, hafve vi aldrig erlagt så höga gärder som nu midt under freden. Ja, vi kunna försäkra, att i fall den högste Guden förelade oss att välja emellan, å ena sidan, ett svårt krig med våra fiendtliga grannar och, å den andra, vårt nuvarande olyckliga tillstånd, så vete vi i sanning ej, om icke det förra vore bättre att undergå.»

Skriften undertecknades af landtmarskalken och landtråden i hela ridderskapets namn samt insändes till konungen, som befalte Hastfehr, hvilken under landtdagen varit frånvarande för sin helsas vårdande, att, så snart han återkommit till Lifland, sammankalla adeln och förehålla densamma, att det icke vore nog att inkomma med klagoskrifter, utan man borde äfven bevisa det man klagat öfver. Undersökning skulle hållas om hvilka voro klagoskriftens anstiftare, och tillika upphäfdes det tillsatta utskottet, hvilket landtdagen förklarades ej hafva egt rätt att utse. Patkul, som var kapten vid den i Riga förlagda afdelningen af gardet, förflyttades till ett regemente i Finland.

Hastfehr fann emellertid sinnesstämningen vid den utlysta landtdagen sådan, att han tillstyrkte det undertecknarne af klagoskriften måtte kallas till Stockholm för att der bevisa sina uppgifter, i stället att hålla undersökningen vid landtdagen. Konungen biföll detta förslag och befalte att efter landtdagens slut landtmarskalken, landtråden samt Patkul, jemte en öfverstelöjtnant Schlippenbach och en baron Albrecht von Mengden, hvilka inom utskottet haft inseende öfver skriftens redaktion, skulle infinna sig i Stockholm, hvilket ock skedde. Den 29 Mars 1694 förordnades en särskild kommission, med kanslipresidenten *Bengt Oxenstierna* till ordförande, att hålla ransakning med och fälla dom öfver de tillkallade, hvilka tilltalades så väl för de anstötliga ordalagen i den insända klagoskriften som för deras beteende under landtdagen. Domen, som afkunnades den 17 Dec. 1694, utföll ganska strängt. Patkul samt landtråden Budberg, Fitinghoff och von Mengden dömdes till döden och två andre att mista sina sysslor och förklaras ovärdige konungens förtroende. Schlippenbach, som edeligen försäkrat, att han ej deltagit i de anmärkta förbrytelserna, frikändes. De tre landtråden fingo dock af kunglig nåd dödsdomen förvandlad i sexårigt fästningsstraff, och på sin dödssäng eftergaf Carl XI hvad då ännu icke var aftjenadt af detta straff. Patkul hade redan före domens afkunnande lyckats sätta sig i säkerhet och gjorde sedermera allt för att mot svenska regeringen uppreta så väl dess grannriken som de missnöjde i Lifland, med hvilka han underhöll hemliga förbindelser.

Kort efter den afkunnade domen utfärdade konungen den 15 Jan. 1695 en förordning om Liflands styrelse, hvari stadgades, att landtdagar väl voro fortfarande medgifna, men att det berodde på konungen att bestämma när de skulle hållas, och att inga andra ärenden dervid finge förekomma, än konungen meddelat landtdagen; att generalguvernören vore landtdagens ordförande och att inga andra ledamöter af adeln egde der infinna sig, än som hade egendom på landet; att ett hemligt utskott der skulle tillsättas, likasom vid de svenska riksdagarne, och dess ledamöter utses af generalguvernören; att inga besvär der finge afgifvas af landtdagen gemensamt, utan endast af särskilda ledamöter, samt att landtrådsembetena afskaffades och förvaltningen skulle uppdragas åt fyra af konungen utnämnda fogdar under generalguvernörens inseende.

Genom denna förordning beröfvades riddersskapet åter flera af sina friheter och missnöjet stegrades ytterligare, men den nyss fälda domen hade satt skräck i många och den kraftfulle, hänsynslöse Hastfehr förstod att qväfva hvarje yttring af missbelåtenhet. Hans välde blef dock ej långvarigt, ty han afled hastigt i Dec. 1695 och fick till efterträdare *Erik Dahlberg*, som med icke mindre kraft än Hastfehr likväl förenade ojemförligt mera billighetskänsla och sannolikt skulle, om han tidigare fått tillträda detta embete, hafva förekommit eller åtminstone betydligt mildrat den i Lifland rådande jäsningen. Nu var det för sent, ty den stränga reduktionen, hvarigenom lifländska adeln blifvit till en stor del

utarmad, hade, jemte inskränkningarna i dess friheter, hos densamma väckt sådan förbittring, att den blott afbidade ett lämpligt tillfälle för att frigöra sig från en regering, af hvilken den blifvit så behandlad. Carl XI:s reduktions- och öfriga åtgärder mot den lifländska adeln voro således icke allenast obilliga, såsom ofta varit förhållandet med hans förfarande mot den svenska, utan äfven politiskt okloka, då han väl visste, att detta gränsland var i hög grad föremål för så väl Rysslands som Polens lystnad och således företrädesvis bort med skonsamhet och klokhet behandlas. Den tillökning i jordegendom, kronan vann genom reduktionen i Lifland, så betydlig den än var, motsvarade dock icke den stora förlust Sverige sedermera led genom att beröfvas hela landskapet, hvartill dessa obilliga och okloka åtgärder ganska väsentligt bidrogo. Man bör dock härvid ej glömma att, om Carl XI förfor hårdt och obilligt mot den lifländska adeln, gjorde han tillika ganska mycket för att förbättra de lifländska böndernes belägenhet, och för dessa var ännu efter mer än ett århundrade, sedan de kommit under annat välde, den svenska styrelsen deras gyllene tid.

Medan det nu anförda föregick i Lifland, hade åter en svensk riksdag sammanträdt, hvartill närmaste anledning varit drottningens, den milda, saktmodiga, godhjertade, af alla älskade Ulrika Eleonoras frånfälle den 26 Juli 1693. I det testamente, som vid 1682 års riksdag blifvit af ständerna godkändt, hade Carl XI förordnat Ulrika Eleonora till regentinna under sonens minderårighet, i händelse fadern skulle aflida innan kronprinsen hunne till myndig ålder. Detta testamente måste nu ändras och ett nytt af ständerna godkännas. De sammankallades derföre redan den 15 Augusti, och den 4 November öppnades den nya riksdagen.

Till landtmarskalk hade konungen utnämnt reduktionsmannen *Jakob Gyllenborg*. Talman för preste ståndet var åter erkebiskop *Olof Svebilius*, för borgareståndet justitieborgmästaren i Stockholm *Michael Törne* och för bondeståndet hemmansegaren *Anders Svensson*. Adeln var talrikare samlad än någonsin tillförene och räknade öfver 500 ledamöter. Äfven hemliga utskottet hade flera ledamöter än vid någon föregående riksdag. Der sutto 38 adelsmän, 30 prester och 22 borgare, alla, såsom vanligt, utnämnda af konungen.

Den kungliga propositionen innehöll en särdeles utförlig berättelse om hvad sedan sista riksdagen i rikets styrelse sig tilldragit och var af det mest glädjande innehåll. Krigsmakten var nu fullständigt ordnad, handel och sjöfart blomstrande, riksskulden till största delen betald och drätseln i sådant skick, att konungen trodde sig kunna bestrida alla förestående utgifter med de vanliga inkomsterna och ej behöfva begära anslag hvarken till fästningsbyggnader eller till slottsbyggnaden eller ens till drottningens begrafning. Det var ovedersägligt, att om Carl XI ofta gått hårdt och obilligt till väga vid beredandet af inkomster och fördelar åt kronan, så hade han dock gjort ett särdeles godt bruk deraf och visligen ordnat allt till statens bästa.

Vid riksdagen var ock ej mycket att öfverlägga om. Ett utskott af två ledamöter från hvarje af de tre inom sekreta utskottet representerade stånden, med landtmarskalken till ordförande, tillsattes för att uppsätta ett svar å den till utskottet aflåtna kungliga propositionen. Detta svar berörde först förhållandena till utländska makter, men endast i korthet, och prisade det sätt, hvarpå de af konungen blifvit handhafda, hvarefter det hette, att ständerna med så mycket större vördnad och tacksamhet erkände konungens vid riksdagen gjorda meddelanden, som »Gud, naturen, konungens höga arfsrätt samt ständernas öfver hans absoluta välde åren 1680 och 1683 gifna förklaringar hafva satt kongl. maj:t och dess lifsarfvingar till *en envålds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för sina gerningar ansvarig, utan har makt och våld att efter sitt behag och som en kristelig konung styra och regera sitt rike*». Denna mening, jemte utskottets svar i dess helhet, hvilket i afseende å rikets inre angelägenheter likaledes uttryckte ständernas tacksamhet och försäkran att alltid hålla heligt och okränkbart samt aldrig hvarken medelbart eller omedelbart begära eller tillåta någon ändring i hvad kongl. maj:t så nådigt och väl förordnat, godkändes i stånden utan anmärkning och infördes derefter i riksdagsbeslutet samt blef sålunda en ytterligare bekräftelse på konungens envälde och tillika en ytterligare utsträckning deraf, ty den begränsning af det kungliga enväldet, som innefattades uti de i 1680 års enväldesförklaring förekommande uttrycken, att konungen egde »efter lag och laga stadgar styra sitt rike», var här utesluten. Enväldet hade också redan blifvit ifrigt försvaradt och förfäktadt så väl vid högskolorna som från predikstolen, och Carl XI visade sig ytterst ömtålig derom, likasom han, ända från sitt tillträde till regeringen, sträfvat derefter.

Första steget var sängkammarstyrelsens införande, hvarvid De la Gardie var den unge konungen behjelplig och blef hans förste ledare på vägen till enväldet — en ledning hvilken De la Gardie sedermera fick bittert ångra. Så inträffade kriget, hvarunder konungen fann allt i sådan oreda och sådant förfall, att både han sjelf och många andra derigenom öfvertygades om nödvändigheten af en utvidgad konungamakt. Derunder fick också konungen i Johan Gyllenstierna en ny ledare på samma väg; men då målet för De la Gardie var betryggandet af hans eget inflytande, var det för Gyllenstierna fäderneslandets bästa och dess oberoende af hvarje främmande makt. Detta mål var och förblef också Carl XI:s, och han var fullt öfvertygad, att detsamma ej kunde ernås utan genom en obegränsad makt lemnad i hans hand. Omständigheterna vid krigets slut voro honom härvid i hög grad gynsamma. Alla trycktes af de svåra skattebördor, hvilka kriget gjort nödvändiga och i hvilka man ej motsåg någon lindring utom genom reduktionen och förmyndareräfsten, som skulle återgifva kronan sin afhända egendom. De ofrälse stånden yrkade ifrigt derpå, för att vinna lättnad i sina bördor och nedsätta adelns välde, som för många varit tryckande och för alla hotande. Äfven adelns flertal stälde sig

här på konungens sida, under förhoppning att se reduktionen inskränkt till de större kronogodsen och således, likasom förmyndareräfsten, träffa endast högadeln. Understödd af lågadeln och de ofrälse stånden, gjorde således konungen vid 1680 års riksdag slut på rådsmyndigheten samt på högadelns politiska inflytande, och derefter blefvo reduktionen och förmyndareräfsten kraftiga medel i hans hand att ytterligare utsträcka hans välde. Sedermera gaf honom ock 1682 års riksdag i lagstiftningsväg vida större myndighet, än någon svensk konung förut egt; 1686 års riksdag gjorde reduktionen till hans ensak samt gaf honom större frihet äfven i beskattningsväg, och nu slutligen gjorde honom 1693 års riksdagsbeslut oberoende af Sveriges lag och laga stadgar, eller kunde åtminstone antagas göra det, hvarmed enväldet var fulländadt.

Riksdagens förhandlingar i öfrigt förete ingenting af intresse. Konungens förändrade testamente upplästes i sekreta utskottet, der för tillfället äfven ledamöter af bondeståndet voro tillstädes, samt öfverlemnades sedermera förségladt till adeln, preste- och borgareständen, som nu återlemnade de förseglade exemplar, hvilka de 1682 erhållit af det förra testamentet, hvarefter det nya, utan att dock till sitt innehåll bekantgöras, omnämndes i riksdagsbeslutet såsom oföränderlig lag, med strängaste straff för den, som deri vågade företaga någon förändring.

Den 20 November afslutades riksdagen, som sålunda pågått endast i 16 dagar. Det var både den kortaste och den sista under Carl XI:s regering. Denna närmade sig nu sitt slut, och återstående delen deraf, ärofull för Sverige i yttre hänseende, förmörkades i de inre förhållandena genom en mer och mer tilltagande nöd, en följd af flera på hvarandra följande missväxter, samt i samma mån växande missnöje, hvilket inom Lifland röjde sig i en stark jäsning och äfven i andra delar af riket visade sig oroande och hotande. Det tycktes som hade med Ulrika Eleonora äfven Carl XI:s lycka nedstigit i grafven. Till regeringsåtgärderna under dessa år återkomma vi i sammanhang med den redogörelse för förhållandena inom de särskilda förvaltningsgrenarna, hvartill vi nu öfvergå.

Rättsväsendet.

Frågan om en revision af allmänna lagen, som under Carl XI:s minderårighet så ofta förekommit vid riksdagarna, hade i följd af kriget, som drog uppmärksamheten uteslutande åt detta och hvad dermed stod i sammanhang, varit hvilande under de första åren af Carl XI:s regering; men vid 1680 års riksdag hade löfte om skyndsamt återupptagande af lagrevisionen åter blifvit gifvet. Under de närmast följande åren blef likväl härvid ingenting åtgjordt, men sedan riket vid 1686 års riksdag erhållit en ny kyrkolag, föreslog landtmarskalken Lindsköld, att man nu borde hos konungen anhålla, det han jemväl måtte ombesörja allmänna lagens revision. I anledning häraf beslöto

ock ständerne en framställning till konungen, att »lagen måtte öfverses, förbättras och bringas i god ordning på det för tiden brukliga svenska språket», samt att det obrukliga borde utlemnas och i stället införas under vissa titlar det som blifvit förändradt genom konungars och ständers beslut eller genom långvarig sedvänja. Denna ständernas begäran blef af konungen bifallen den 29 Oktober och löfte gifvet, att verket skulle med det snaraste begynna och sedan så fort ske kunde fullbordas.

Den 6 December 1686 utfärdades ock konungens förordnande för den lagkommission, hvars fullbordade arbete blef vår nuvarande lag. Ledamöter i denna kommission, som haft så stort inflytande på vårt rättsväsende, voro: förre landtmarskalken, hofkanslern *Erik Lindsköld*, tillika kommissionens ordförande, lagmannen i Upland friherre *Nils Gripenhjelm*, revisionssekreteraren *Erik Lovisin*, assessorn i Svea hofrätt *Johan Schüttehjelm*, riksantiqvarien *Johan Hadorph*, assessorerne i Svea hofrätt *Lars Mörling* och *Jakob Parmander*, sekreteraren vid slottskansliet *Göran Stiernhoff*, justitieborgmästaren i Stockholm *Daniel Camlén*, handelsborgmästaren derstädes *Michael Törne*, häradshöfdingen *Samuel Furubom* samt rådmannen i Stockholm *Christofer Brunell*. Sedan Furubom i November 1687 blifvit af konungen förklarad ovärdig att sitta i kommissionen, emedan han vid afdömandet af en rättegång »så oriktigt och oförsvarligt sig förhållit, att han derför måst af allmän åklagare tilltalas», förordnades efter honom *Nils Gyldenstolpe*, som vid Lindskölds inträde i rådet i Januari 1687 blifvit hofkansler, till ledamot af lagkommissionen, hvars ordförande han blef efter Lindskölds död 1690. Sedermera skedde flera ombyten af ledamöter i denna kommission, så att den vid Carl XI:s död utgjordes af Nils Gyldenstolpe såsom ordförande samt bland de först utsedde ledamöterne endast hade qvar Brunell, hvaremot såsom ledamöter tillkommit sekreteraren i riksarkivet *Sven Leijonmarck*, revisionssekreteraren *Johan Ehrenhjelm*, hofjunkaren *Gustaf Ehrenberg*, revisionssekreteraren *Jakob Wattrang*, assessorerne i Svea hofrätt *Lars Hylthén* och *Per Bromén*, lagmannen i Upland *Carl Gustaf Gyllencreutz*, lagmannen i Halland *Jakob Reenstjerna*, lagmannen i Skåne och Bleking friherre *Carl Ehrenstéen*, justitieborgmästaren i Stockholm *Gustaf Holmström* samt rådmannen derstädes *Mårten Nyman*.

Vid kommissionens första sammanträden i December 1686 öfverlades om arbetssättet, och en särskild balk i gamla lagen tilldelades hvarje ledamot, som egde utarbeta alla der innefattade ämnen, hvarefter skulle urskiljas hvad till hvarje ämne rätteligen hörde. Sjelf åtog sig Lindsköld *konungabalken*, som skulle omskapas till öfverensstämmelse med det kungliga enväldet och om hvilken Carl XI också var mest angelägen. Redan i Maj 1687 anmälde Lindsköld, att den var till större delen färdig, och det nu uppsatta granskades härefter af kommissionen, men ännu vid Lindskölds död i Juni 1690 var denna balk ej fulländad, och ett nytt förslag uppsattes af hans efterträdare

Nils Gyldenstolpe samt föredrogs inom kommissionen i Mars 1696, hvarefter hofrätterna, generalguvernörerne, landshöfdingarne och de frånvarande kungliga råden erhöllo del deraf, för påminnelsers afgifvande, men ännu vid Carl XI:s död var denna balk, som låg honom så mycket om hjertat, ej fulländad. I detta förslag voro emellertid införda alla de utvidgningar i konungamakten, som vid 1680, 1682, 1686 och 1693 årens riksdagar blifvit medgifna, samt dessutom konungen tillerkänd rättighet att »vid hvarjehanda påfordrande fall pålägga sina undersåtar nödiga pålagor», så att icke ens beskattningsrätten skulle fått behållas af ständerna.

Bland kommissionens öfriga arbeten gillades af konungen i Juni 1694 förslaget till *giftermålsbalk*, uppsatt af Leijonmarck, till *ärfdabalk*, författadt af assessorn i Svea hofrätt *Lars Lilljemarck*, en son af erkebiskop Stigzelius, samt till *byggningabalk*, uppgjordt af Ehrenhjelm och professorn i Upsala Carl Lundius. Den 4 Juli 1695 utfärdades ock af konungen en »stadga och förordning, innehållande några mål till vidlyftigheters afkortande och lindring uti rättegångar för de stridiga parter både vid öfver- och underrätterne», uppsatt af Gyldenstolpe och utgörande en del af *rättegångs-balken.*

De öfriga delarna af det stora lagverket voro vid Carl XI:s död ännu ej fullbordade, oaktadt erinringar om arbetets påskyndande visst icke saknats från konungens sida. I allmänhet voro ledamöterne i kommissionen alltför mycket upptagne af sina ordinarie befattningar, hvilka de tillika måste sköta, och assessorerne i hofrätten klagade, att de voro der sysselsatte från tidigt på morgonen till kl. 7 på aftonen, så att de hade endast nätterna att utarbeta målen. Förberedande arbeten äfven till de öfriga balkarne voro emellertid redan verkstälda samt flera deribland meddelade hofrätterna och andra vederbörande till granskning och påminnelsers afgifvande.

Hvad *lagstiftningen* i öfrigt beträffar, utkommo en mängd förordningar, lagförklaringar och resolutioner, hvilka sedermera tjenade lagkommissionen till ledning, och med hänseende till lagens tillämpning förklarade konungen i en skrifvelse till Svea hofrätt af den 14 November 1684, att der lag och förordningar voro klara, skulle domaren så i civila som brottmål strängt rätta sig efter lagens och förordningens lydelse; men om några särskilda omständigheter funnes eller ledamöterne icke vore öfverens om lagens rätta förstånd, skulle de underställa frågan kongl. maj:ts pröfning, med anförande af skälen å båda sidor, hvarefter kongl. maj:t ville sig deröfver förklara, på det hvar och en måtte hafva visshet om lagens rätta förstånd och alla undersåtar vederfaras enahanda rätt. I följd af denna föreskrift blef ock, under Carl XI:s regering, vida mera enhet införd i lagskipningen än förut varit rådande.

Lagskipningen omfattade Carl XI för öfrigt med icke mindre nit än lagstiftningen, och en af hans största förtjenster var hans ytterliga månhet om rättvisans skipande.

Då konungen vid återkomsten från kriget fann en mängd revisionsmål oafgjorda, befalte han rådet att sammanträda tre gånger hvarje vecka, »på det våra trogne undersåtar, som hafva saker i vår revision, må kunna hugna sig af en prompt justitiens befordran». Denna revision kallade Carl XI sin »högsta domstol», utfärdade en ny revisionsstadga den 2 April 1681 samt förordnade, att drotsen alltid under konungens frånvaro skulle föra ordet i revisionen. En tid omvexlade rådets ledamöter der med hvarandra, så att halfva antalet satt i revisionen den ena månaden och den andra hälften den följande, men i början af året 1682 förordnade konungen, att tills vidare samtliga riksråden skulle vara närvarande i revisionen, i hvilkens förhandlingar han äfven sjelf ganska träget deltog.

Icke mindre ifrigt pådrefs arbetet inom hofrätterna. Svea hofrätt förstärktes med åtskilliga assessorer och andra tjenstemän, »för att de många gamla rättegångssaker måtte kunna bringas till slut». För detta ändamål fördelades ock nu denna domstol i två divisioner, och konungen förklarade, att, när sju ledamöter voro närvarande, hade besluten samma kraft, som om hela rätten sutit. Hofrättens hela personal skulle vara i fullt arbete kl. 8 f. m. och kl. 3 e. m., »hvarpå fiskalen, vid tillbörligt straff, skulle akta och hvar vecka gifva konungen berättelse huru vida det iakttages». Hvarje vecka skulle ock hofrätten insända förteckning på de under veckan afgjorda mål, och hvar och en, som utan laga förfall uteblef från ett sammanträde, skulle plikta 5 d. s. Åbo hofrätt fick befallning att för hvarje månad insända uppgift icke allenast på afgjorda ärenden, utan äfven på de ledamöter, som öfvervarit hvarje särskildt mål, och hofrätten i Dorpt uppmanades att skyndsamt afgöra de gamla målen. Vid sin onåd befalte konungen hofrätten »icke understå sig att skiljas åt förr, än de ännu oafgjorda målen blifvit med slut afhulpna».

På samma sätt öfvervakades de lägre domstolarne. Om en lagman icke i laga tid höll lagmansting, kunde han vara viss att konungen infordrade hans förklaring, hvarföre det underlåtits. Likaså gaf konungen sitt misshag tillkänna, om någon häradshöfding uppskjutit tingsterminen längre än vanligt, och än skarpare yttrades detta misshag, om någon domare visat veld eller egennytta och förorättat allmogen. Ända ned till nämderna sträckte sig konungens tillsyn: de hotades med böter, om de försummade tingstimmarna.

Genom denna stränga tillsyn vans emellertid, att inom fyra år alla sedan äldre tider samlade mål så väl i justitierevisionen som i hofrätterna voro afgjorda; men konungen följde äfven sedermera med icke mindre uppmärksamhet dessa domstolars göromål och visade vid alla tillfällen sin ytterliga månhet om rättvisans skipande utan anseende till personen. Så t. ex. när drotsen De la Gardie gjort framställning mot Svea hofrätt, i anledning af en tvist mellan honom och några handlande, hvilken hofrätten afdömt till hans nackdel, förklarade konungen sig hafva funnit, att hofrättens ledamöter förfarit såsom rätt-

rådige domare, samt befalte en fiskalisk aktion mot högste chefen för hela rikets justitieverk, från hvilken denne endast på hofrättens förbön befriades. Denna stränga rättvisas fordringar iakttog Carl XI för öfrigt icke mindre, när det gälde honom sjelf. Han hade till borgmästare i Linköping utnämnt en viss Hans Olofsson, men då borgerskapet klagade, att dess valrätt blifvit detsamma härigenom betagen och att det med sitt förtroende fallit på en annan person, Nordman, återtog den enväldige konungen sin fullmakt och utnämnde Nordman.

Flera länge öfverklagade missbruk med hänseende till domare-embetens utöfvande blefvo ock nu afhulpna. Så förordnade konungen genom ett plakat af den 25 Maj 1678, att ingen häradshöfding fick förordna någon att förestå sitt embete, så framt icke denne förut blifvit af en hofrätt pröfvad duglig till domare-embetet, och hofrätterna berättigades att afsätta hvar och en, som förestod ett domare-embete utan att hafva undergått en sådan pröfning. Så stadgades äfven, genom konungens resolution å adelns besvär den 29 November 1680, att endast de ledamöter af konungens råd, som ville och kunde sjelfve bevista lagmanstingen, skulle få behålla sina lagmansdömen under sin lifstid, men efter deras död skulle dessa lemnas åt personer utom rådet; att de kungliga råd, hvilka icke sjelfva kunde vara tillstädes vid lagmanstingen, skulle genast frånträda sina lagmans-embeten, hvilka skulle uppdragas åt personer boende inom lagsagorna och utan andra befattningar; att på samma sätt skulle förhållas med häradshöfdinge-embetena och ingen häradshöfding få innehafva mer än en tjenst; att lagmans- och häradshöfdingelönerna skulle genom ett reglemente bestämmas; att hofrätternas tjenstemän skulle för framtiden riktigt utbekomma sina bestämda löner och ej i förläning erhålla lagmans- eller häradshöfdinge-befattningar; att lagmän och häradshöfdingar skulle bo inom sina domsagor; att borgmästare och rådmän i städerna icke skulle få domare-befattningar på landet framför skicklige i landsorten boende adelsmän, samt att ordinarie lagmansting skulle hållas en gång hvarje år och två i länet boende adelsmän dervid tillkallas.

Såsom en följd af denna resolution utfärdades redan i December 1680 fullmakter för 39 häradshöfdingar i Sverige och 14 i Finland, äfvensom under åren 1680 och 1681 sju nye lagmän blefvo tillsatte i afgående kungliga råds ställe.

För öfrigt förbjöd konungen lagmän och häradshöfdingar att lemna tinget förr, än alla utslag voro afkunnade, och likaså att vid domstolarna finge begagnas latinska ord eller i allmänhet sådana uttryck, som allmogen ej kunde förstå.

Samma omsorg som åt rättsväsendet inom Sverige och Finland egnades äfven åt detsamma inom de landskap, som ännu icke räknades till det egentliga Sverige. I *Skåne* sattes det på samma fot som i det gamla Sverige. Lagmän och häradshöfdingar tillsattes i Januari och Februari 1683, och i Oktober samma år fick ock Göta hofrätt befallning att allt framgent afdöma skånska mål efter svensk lag. Tillika

anbefaltes häradshöfdingarne att i möjligaste mån sprida kännedom om svenska lagen. I *Lifland* blef likaledes justitieväsendet fullständigare ordnadt och nödiga medel anslogos till landsrätternas underhåll. Tillika förordnades, att å ön Ösel justitieväsendet skulle inrättas på samma sätt som i Lifland. I Wismarska tribunalet anstäldes visitation, på konungens befallning, af grefve *Gustaf Adolf De la Gardie*, drotsens son, hvilken blifvit president i Svea hofrätt 1682, och kanslikollegium erhöll uppdrag att granska visitations-handlingarna, på det orederna i lagskipningen inom Sveriges tyska besittningar måtte afhjelpas.

Den särskilda domsrätt, som på några ställen i landet varit tillerkänd adliga egendomsherrar, såsom å Engsö i Mälaren, Bergqvara i Småland och Torpa i Elfsborgs län, upphäfdes och en allmän föreskrift meddelades, att, då till äfventyrs en eller annan af ridderskapet kunde finnas, som af förment häfd kunde göra anspråk på en dylik särskild domsrätt, hvarje sådan skulle anses upphäfd. Den särskilda skyddsrätt, hvarpå de främmande sändebuden gjorde anspråk, blef likaledes afskaffad.

I bestraffningssättet infördes äfven åtskilliga förändringar, så att, i stället för borgerskapets i städerna och allmogens på landet uppbådande att verkställa gatulopp, då de skulle stå med spön i händerna längs gatorna eller vägarna, förordnades, att detta straff skulle verkställas af soldater. Stränga straff, såsom spöslitningar, gatulopp och äfven afrättningar, voro emellertid ingalunda ovanliga, och Carl XI var ej den, som härvid visade någon blödighet, men hela rättsväsendet blef dock under hans kraftiga och allvarliga styrelse så ordnadt, att de välgörande följderna deraf sedermera ganska länge visade sig.

Förvaltningen.

När Carl XI tillträdde regeringen, fann han förvaltningen ordnad i enlighet med 1634 års regeringsform, hvilken, såsom rättesnöre för en förmyndarestyrelse, förutsatte frånvaron af en utaf konungen personligen utöfvad myndighet. De fem riksembetsmännen voro derföre stälda i spetsen för de särskilda grenarna af förvaltningen och gjorde konungens personliga ingripande i riksstyrelsen umbärligt. När nu Carl XI under kriget och ännu mera efter 1680 års riksdag sjelf med kraftig hand fattade regeringstömmarna, fann han i denna anordning af förvaltningen icke så litet, som ej öfverensstämde med hans uppfattning af konungens myndighet, synnerligast sådan denna blifvit bestämd genom ständernas förklaring, att det berodde af konungens välbehag, om rådet finge yttra sig rörande ett regeringsärende eller icke.

Närmaste följden häraf blef, att rådsledamöterne icke längre voro rikets, utan konungens råd, hvarföre ock, såsom redan är omtaladt, deras benämning genom ett kungligt påbud af den 26 Februari 1682 ändrades från *rikets råd* till *kungliga råd*. Vidare afskaffades efter hand

riksembetena. Riksmarsk-embetet hade upphört redan vid Carl Gustaf Wrangels död 1676. När Per Brahe afled 1680, utnämndes Magnus Gabriel De la Gardie efter honom till *kongl. maj:ts drots*, och med detsamma upphörde det af De la Gardie förut innehafda rikskanslersembetet, hvars åligganden utöfvades af Bengt Oxenstierna med titel af *kanslipresident*. Riksamiralsembetet upphörde vid Gustaf Otto Stenbocks död 1684. Under de sista åren hade han ock ej varit riksamiral, utan *öfverste amiral*, likasom riksskattmästare-titeln varit utbytt mot den af *konungens skattmästare*. Embetet upphörde vid Sten Bielkes död 1685. När De la Gardie afled 1686, afskaffades äfven drots-embetet, och således voro nu alla de förra riksembetena afskaffade.

En annan följd af det förra riksrådets förvandling till en efter konungens behag tillkallad och för hvarje särskild öfverläggning ombytlig konselj var, att sambandet mellan konungens rådkammare och de förvaltande embetsverken, kollegierna, rubbades, hvilket ytterligare skedde derigenom, att rådsledamöterne mer och mer försvunno ur kollegierna, så att under de senare åren af Carl XI:s regering, i samtliga kollegierna ej funnos flera än fyra kungliga råd, nemligen två i kanslikollegium, ett i amiralitetskollegium och ett i kammarkollegium.

Denna förändring i kollegiernas personal var emellertid af föga betydenhet i jemförelse med de förändringar, som tillika skedde med hänseende till deras verksamhet.

Krigskollegium erhöll genom ett kungligt bref af den 30 December 1680 en ny organisation, då rikstygmästaren fick ensam ledningen af allt, som rörde artilleriet, ammunitionsstaten och rustkammaren, samt ställdes omedelbart under konungen. Af krigsråden bibehölls endast *Gyllenhoff*, hvilken, likasom krigskommissarien, skulle stå omedelbart under konungen. Vården om alla regementen och garnisoner förbehöll konungen sig sjelf, hvarföre ock alla förslag skulle till honom insändas. Äfven om medlen ville konungen »sig sjelf bekymra», och kassören skulle väl få hafva dem om hand, men icke få göra några utbetalningar utom efter konungens egen anordning. Härigenom var, ehuru det i samma kungliga bref heter, att »kollegium hafver sig tillhanda krigsrådet och krigskommissarien, att med dem collegialiter sig i ett och annat rådföra», krigskollegium i sjelfva verket upplöst i flera fristående departement under konungens omedelbara inseende. Tillika upphörde krigskollegium att vara krigsöfverrätt, och åt dess president, fältmarskalken *Gustaf Banér*, uppdrogs att, när behöfligt blefve, till en generalkrigsrätt sammankalla så många generaler han för godt funne. Sedermera, 1683, inrättades en stående *general-krigsrätt*, i hvars ställe, sedan kollegium dock åter under någon tid (1774—1791) fått domstolsmålen på sig öfverflyttade, slutligen kommit den ännu fortvarande *krigshofrätten*.

Amiralitets-kollegium underkastades ännu flera förändringar, hvilka stodo i nära samband med flottans nyskapande samt dess förflyttning till Carlskrona, och till hvilka vi återkomma vid berättelsen derom.

Kanslikollegium förblef i det närmaste oförändradt, men konungen meddelade sig i de flesta fall endast med dess president *Bengt Oxenstierna*, som afgjorde i samråd med honom alla vigtigare ärenden, som anginge förhållandena till utländska makter, och de rådplägningar, som inom kollegiet föreföllo, rörde i de flesta fall endast frågor af mindre betydenhet eller ock de särskilda slag af ärenden, som, jemte de utrikes angelägenheterna, tillhörde kanslikollegiets förvaltning, såsom postverket, sjukvården, fattigvården, m. m.

Kammarkollegium undergick ännu flera förändringar än något af de öfriga kollegierna. Redan under Carl Gustafs regering hade granskningen af statsverkets räkenskaper blifvit uppdragen åt ett 1651 inrättadt *kammarrevisions-kontor*, som utgjorde en afdelning af kammarkollegium, och uppgörandet af förslagen till de årliga staterna, jemte dithörande ärenden, hade öfverlemnats åt en »statskommissarie med sina underhafvande», som likaledes fortfarande tillhörde kammarkollegium.

Under förmyndarestyrelsen hade emellertid riksstatens uppgörande blifvit mer och mer en lifsfråga, i hvilken nästan hela rådspersonalen deltog och vid hvars behandling partierna ifrigast kämpade emot hvarandra, hvarföre också, alltefter som pluraliteten vexlade, det ena partiet ofta nog kullkastade hvad det andra kort förut beslutat. Stor oreda hade i följd häraf uppstått, den fastställda staten hade ofta blifvit rubbad och svåra oordningar varit rådande, så vid uppbörden som vid anordningar och utbetalningar. När i slutet af 1679 deputerade från kammarkollegium infunno sig i Christianstad hos konungen för att med honom uppgöra riksstaten för följande året, hade statsverkets ställning varit nära nog förtviflad och man såg knappast någon möjlighet att reda sig derur. Äfven här tog konungen sjelf saken om hand, och knappast var 1680 års riksdag slutad, innan han gaf ett helt nytt skick åt denna del af förvaltningen.

Den 11 December 1680 utfärdade konungen en instruktion för *statskontoret*, som likväl förblef ställdt i förening med kammarkollegium och hade blott en enda embetsman, statskommissarien, hvilken, såsom chef för sin afdelning af kammarkollegium, skulle med riksskattmästaren, kollegiets president, »föra dispositionen af medlen». Instruktionen var också derföre gemensam för riksskattmästaren och statskontoret samt innebar egentligen den förändring i förut varande förhållanden, att presidenten i kammarkollegium blef ensam, utan kollegiets deltagande, satt i spetsen för hvad då betraktades såsom den vigtigaste delen af kammarärendena, nemligen utarbetandet af riksstaten, hvilket skedde för hvarje år särskildt, och det omedelbara handhafvandet af rikets medel, samt fick till sitt biträde statskommissarien. Statskontoret blef sålunda hvad man nu skulle kalla en byrå under finansministern, med statskommissarien till byråchef. Tillika lades nu i riksskattmästarens hand en vidsträcktare makt öfver underordnade tjenstemän. Alla kronans uppbördsmän skulle stå under hans och statskontorets lydnad,

hvarom en rundskrifvelse afläts till alla guvernörer, landshöfdingar, räntmästare m. fl., och riksskattmästaren kunde afsätta hvarje uppbördsman, som antingen svikligen handterade kronans medel och för sin uppbörd ej kunde nöjaktigt redogöra, eller eljest icke behörigen förrättade sin tjenst, samt förordna annan person i hans ställe.

Denna anordning, likasom den nya organisation Carl XI gaf krigskollegium, innebar en afvikelse från den i 1634 års regeringsform strängt genomförda och alltsedan noggrant iakttagna kollegiala förvaltningen, hvilken emellertid äfven Carl XI bibehöll för sådana ärenden, hvilkas ledning han icke förbehöll omedelbart åt sig sjelf eller åt någon, som hade hans synnerliga förtroende. Den kollegiala formen fick för öfrigt med tiden insteg äfven i statskontoret, som erhöll ytterligare en statskommissarie 1712 och sin egen president 1720, då det blef ett fullt fristående embetsverk. I sjelfva verket hade det ock alltsedan 1680 års instruktion ej haft med kammarkollegium annat samband än gemensam president och gemensam lokal.

För *kammarkollegium* utfärdades ny ordning den 25 Maj 1694, enligt hvilken detta kollegium skulle bestå af ett kungligt råd, såsom dess president, samt tillika president i statskontoret och i kommerskollegium; ett annat kungligt råd, såsom vice president i kollegium och ordförande i *kommarrätten*, hvilken hade att döma i anmärknings- och balansmål; ett kammarråd, som hade inseendet öfver »afräkningskontoret», samt »krigs- och militiekontoret»; ett annat kammarråd, som hade tillsyn öfver *kammar-revisionen*, hvilken det tillhörde att granska alla till kammarkollegium inkomna räkenskaper; ett tredje kammarråd, som hade uppsigt öfver kansliet och expeditionerna, kammar-arkivet samt »det kontor, hvarunder tullsakerna hörde», och slutligen ett fjerde kammarråd, som hade inseende öfver »det finska landskontoret», öfver advokatfiskalen och vice fiskalen samt öfver »general-bokhålleriet.»

Sedermera utfärdades den 14 Oktober 1695 dels en förordning angående rättegångsordningen inom *kammarrätten*, dels ett reglemente för *kammarrevisionen*, hvarigenom dessa båda afdelningar af kammarkollegium bragtes i närmare samband med hvarandra och erhöllo ingen annan gemenskap med kollegium, än att de fortfarande egde samme president. Båda förenades ock 1720 till ett fullt fristående embetsverk med gemensam benämning af kongl. maj:ts och rikets *kammarrätt*.

Äfven *kommerskollegium* blef 1680 förenadt med kammarkollegium såsom en särskild afdelning deraf och upphörde sålunda att vara ett fristående embetsverk, men hade i sjelfva verket, likasom statskontoret och kammarrevisionen, ingen annan gemenskap med kammarkollegium än samme president. Af Carl XII skildes kommerskollegium åter från kammarkollegium 1711 och blef å nyo ett sjelfständigt embetsverk.

Kollegiernas arbeten följdes af Carl XI med synnerlig uppmärksam-

het. De flesta af dem hade sina embetsrum på slottet, och konungen kände deras verksamhet så noga samt ingrep i densamma så ofta, att han väl kunde betraktas såsom president i dem alla. Derigenom höll han ock hvarje förvaltningsgren fastare i sin hand och, sjelf outtröttlig, eggade han deras verksamhet till det yttersta. Blid var dock ej den uppmärksamhet han egnade dem, och han stod öfver dem snarare som en sträng tuktomästare än som en nådig konung. Sjelf bestämde han arbetstimmarna och vakade noga öfver att de iakttogos. Med egen hand skref han, att hvarje embets- och tjensteman skulle »kåma om mårgon presis klåkan 8 up och äftermiddagen klåkan 3»; men voro hans skrifvelser illa stafvade, så förstod han ganska väl att göra dem åtlydda. Innehållsrika voro de äfven, ehuru innehållet sällan var behagligt för mottagaren och stilen ofta rätt egendomlig. Så heter det i ett bref till kammarkollegium: »Jag tänkte, att I så länge bruken complaisance der nere i kammaren, till dess jag blifver förorsakad att sätta en kommission, huru I företräden edra embeten och huru I betrakten eder edspligt. Jag varnar eder härmed, att I hädanefter vänden igen med de intriger, eller jag lärer sannerligen klå efter eder med allvare och låta eder veta hvad I bören göra». — En annan gång skref han egenhändigt på en klagoskrift öfver någon kammarkollegiets resolution: »I herrar i kammaren, häröfver egen I att eder förklara, om I det kunnen — men si, I kunnen det icke». — En landshöfding von Vicken i Elfsborgs län, öfver hvilken hos konungen förts klagan, att han af bönderne å de honom på lönen indelta hemman fordrat för hög lösen för spanmål och dagsverken, fick från konungen detta ofog sig förehållet, med tillägg: »och måtte sådant komma af eder egennyttighet, hvarigenom I ändtligen lärer tvinga oss dertill, att vi måtte sätta en sådan kapson på eder, som kan vara stark nog att styra eder på rätta vägen, så framt något förnuft finnes i eder, derom vi så mycket större orsak hafve att tvifla, eftersom reglementen och förklaringar för alla andra äro så klara».

I allmänhet höll Carl XI efter landshöfdingarne och deras underlydande lika mycket som efter hofrätterna och kollegierna. Under sina många resor i landsorterna tog han noggrann kännedom om huru länen sköttes, och var dervid något att påminna, så sparades icke på skarpa skrifvelser, men fann sig konungen belåten, så gaf han äfven sådant med vänliga ord tillkänna. Med belöningar i gods eller penningar var han föga frikostig, men den, som visat nit och skicklighet i kronans tjenst, kunde ock vara säker om befordran utan afseende på hvilken samhällsklass han tillhörde. Sällan har också Sverige egt samtidigt så många framstående embetsmän som under Carl XI:s regering och i allmänhet en så duglig embetsmannapersonal, som den han uppammade, så hårdhändt amma han än var.

Fordrade Carl XI mycket af sina embetsmän, så lät han dem ej heller vara i okunnighet om beskaffenheten och omfattningen af sina åligganden. Svårligen har väl någon svensk konung utfärdat så många

instruktioner, ordningar och reglementen. Utom alla de här ofvan anförda rörande hofrätternas, underdomstolarnas och kollegiernas verksamhet samt flera andra dithörande, hvilka vi förbigått, emedan de genom senare författningar af honom ändrades, och oberäknadt alla de föreskrifter han meddelade de särskilda kommissionerna samt sina sändebud vid främmande hof, utfärdade han instruktion för generalguvernören öfver Skåne, Halland samt Göteborgs och Bohus län i September 1680, för landshöfdingarne i allmänhet i Januari 1687, för landsbokhållarne (nuvarande landskamrerarne) i Maj 1688, för häradsfogdarne i Oktober 1688, för häradsskrifvarne i Oktober 1689, o. s. v.

Genom alla dessa reglementen, instruktioner m. m. blef emellertid så väl lagskipningen som alla grenar af förvaltningen efter dåvarande förhållanden på bästa sätt ordnade, och tillika tillsattes för särskilda ändamål flera kommissioner med ganska omfattande verksamhet, bland hvilka vi redan omnämnt de vigtigaste — den s. k. *stora kommissionen* och dess föregångare *gransknings-kommissionen*, samt *reduktions-kommissionen*. I samband med den förra stod kammar-kommissionen samt med den senare liqvidations- och exekutions-kommissionerna.

Kammar-kommissionen eller »kammarkollegii liqvidations-kommission», såsom den egentligen hette, var ett slags fortsättning af stora kommissionen. Då denna hufvudsakligen haft befattning med räfsten mot riksförmyndarne och riksråden, fick kammar-kommissionen till åliggande att rörande kollegiernas förvaltning verkställa den utförligare granskning, hvilken stora kommissionen ej medhunnit.

Flere bland dessa kollegiers embetsmän hade förut nitiskt biträdt vid räfsten mot riksråden, under förhoppning att efterräkningen komme endast att gälla dessa, men funno sig nu, till sin stora bestörtning, sjelfva utsatta derför. Kommissionens första sammanträde hölls den 29 Maj 1682 och dess verksamhet fortsattes under hela återstående delen af Carl XI:s regering. Mot kansli-, bergs- och kommerskollegierna anmärktes hufvudsakligen dels att de gifvit för stora nådegåfvor, dels att de uppburit aflöningar utöfver 1662 års stat. De yrkade ansvarssummorna synas hafva uppgått för kanslikollegium till omkring 62,000, för kommerskollegium till 15,000, och för bergskollegium till 43,000 d. s. För en vida svårare efterräkning utsattes amiralitets- och reduktionskollegierna, ehuru ansvarssummorna ej finnas uppgifna, men värst utsatta voro kammar- och krigskollegierna. Mot kammarkollegium yrkades bland annat återbäringsskyldighet af icke mindre än 2,600,000 d. s., hvilka kollegium skulle från 1674 till 1680 utbetalt utan konungens befallning; men en ung man, *Salomon Otter*, hvilken såsom fältbokhållare utvecklat stor arbetsförmåga, erhöll riksskattmästarens uppdrag att genomgå kollegiets alla vidlyftiga räkenskaper för dessa år samt utreda frågan, hvilket ock, efter 1 1/2 års träget arbete, skedde så nöjaktigt, att kollegium frikändes från hela detta ansvarspåstående. Flera andra ansvarspunkter återstodo likväl, och kollegiets ledamöter ansågo slutligen rådligast att med konungen ingå en öfverenskommelse

om utbetalning af en viss rund summa för hvardera, mot hvilken de skulle vara befriade från ytterligare åtal från kommissionen. En sådan öfverenskommelse ingick äfven amiralitetskollegiets ledamöter, men krigskollegiets, mot hvilka yrkats ersättningsansvar för flera millioner d. s., vägrade all sådan uppgörelse, och en af kollegiets ledamöter, fälttygmästaren *Gustaf Oxenstierna*, en bror till kanslipresidenten, inlemnade i September 1687 en utförlig skrift, hvari han visade eller åtog sig att bevisa anmärkningarnas grundlöshet. I de flesta punkterna blef ock krigskollegium frikändt. Kommissionens verksamhet fortsattes emellertid ända till in i April 1700, då Carl XII formligen samt helt och hållet efterskänkte allt hvad ännu kunde vara outredt eller obetaldt i följd af åtal och domar, härrörande från gransknings- och stora kommissionen eller från kammarkommissionen, hvarmed sålunda den stora räfsten var afslutad.

Liqvidations-kommissionen inrättades ungefär samtidigt med reduktions-kommissionen och fick till uppdrag att granska, utreda, gilla eller förkasta de fordringar och anspråk, som af undersåtar gjordes mot kronan, samt tillika kronans anspråk mot undersåtar, i anledning af reduktions- samt stora och kammarkommissionernas domar. *Clas Fleming* förordnades till liqvidations-kommissionens ordförande, och dess verksamhet begynte i Februari 1681 samt fortfor lika länge som kammarkommissionens eller till dess Carl XII i April 1700 efterskänkte största delen af kronans ännu återstående fordringar i följd af reduktionsbesluten vid riksdagarne 1655, 1680 och de följande. Liqvidationskommissionens åtgärder klandrades ännu bittrare än någon af de öfriga kommissionernas, och dess efterräkningar voro också onekligen ofta obilliga, stundom äfven orättvisa, men genom dess afkortningar, nedprutningar och beräkningar skall emellertid kronan blifvit befriad från en skuld af 21,400,000 d. s., utan att behöfva infria den med några kontanta medel.

Exekutions-kommissionen tillsattes 1685 för att bevaka kronans rätt och indrifva medlen, sedan liqvidations-kommissionen utredt och till siffran bestämt huru mycket hvarje tilltalad hade att till kronan erlägga. Den ställdes under ledning af vicepresidenten i Svea hofrätt, förre sekreteraren i reduktionskollegium *Olof Thegner*, och denna kommissions verksamhet fortfor lika länge som liqvidations-kommissionens samt var föga mindre klandrad än dennas.

Åtskilliga andra kommissioner, med mera tillfälliga uppdrag, torde icke behöfva särskildt omnämnas. I allmänhet voro dessa kommissioner en god skola för Carl XI:s embetsmän. De, som der utmärkt sig, blefvo vanligen inom kort befordrade till landshöfdingar och, om de fortfarande voro konungen till nöjes, kallades de att bekläda presidentplatser eller inträda i rådet. När någon landshöfding förflyttades till annat embete, hade han att afgifva en berättelse om sin förvaltning, och i anledning af denna berättelse meddelades särskilda föreskrifter till efterträdaren.

Om iakttagande af den stadgade rangordningen embetsmännen emellan var Carl XI mycket noga. Flera sådana ordningar utgåfvos, och lika litet som någon fick tillegna sig högre värdighet, än hvartill han var berättigad, lika litet fick han något eftergifva af den, som honom tillkom.

Offentlighet i förvaltningen älskade Carl XI icke. Allt tillträde till kanslikollegiet var för främmande förbjudet, och ett strängt förbud utfärdades mot att, utan konungens uttryckliga tillåtelse, från trycket utgifva några kungliga påbud eller förordningar, vare sig äldre eller nyare.

Sjelf var konungen själen i hela förvaltningen, och under hans ledning infördes deri en ordning och en raskhet, som bildar en högst öfverraskande motsats till den förra oredan och slappheten. Den aldrig tröttnande ifver och ihärdighet, den oaflåtliga uppmärksamhet, han härvid ådagalade, äro i hög grad beundransvärda; men nekas kan dock ej, att han, genom sin omedelbara ledning af förvaltningen och den utsträckning han med detsamma gaf denna, alltmera inskränkte hvad som ännu återstod af folkets sjelfstyrelse, så väl som dess förmåga af en sådan, samt sålunda lade grunden till ett embetsmanna-välde, som efterträdde det af honom störtade adelsväldet.

Icke mindre omsorg egnade Carl XI åt förvaltningens ordnande så väl inom de från Danmark eröfrade landskapen, hvilka ännu icke räknades till det egentliga Sverige, som i de svenska besittningarna på andra sidan Östersjön.

Skåne, *Halland* och *Bleking* styrdes alltsedan Roskildska freden af en för alla tre landskapen gemensam generalguvernör, hvilket embete vid Carl XI:s tillträde till regeringen innehades af riksrådet och fältmarskalken *Gustaf Banér;* men, då han under kriget kallades att biträda konungen vid härens ledning, blef i stället fältmarskalken friherre *Fabian von Fersen* generalguvernör i de tre landskapen 1676. Under det då pågående kriget kunde likväl några förvaltningsåtgärder, utom i samband dermed, föga ifrågakomma; men Fersen, hvilken såsom duglig och erfaren krigare kraftigt upprätthöll ordningen så långt svensk myndighet under kriget sträckte sig inom dessa landskap, visade tillika vid flera tillfällen att han ömmade för allmogen, hvars i allmänhet så strängt bedömda och bestraffade förfarande under kriget han till en stor del tillskref den våldsamma behandling, hvilken den rönt af de svenske krigarne, och mot hvilken han derföre yrkade en skonsammare behandling. Han afled dock redan i Juli 1677, och landshöfdingen i Halland friherre *Göran Sperling* fick då såsom vice guvernör öfvertaga styrelsen i Skåne, Halland och Bleking, hvilken han utöfvade med sådan hårdhet och hänsynslöshet, att han gjorde sig allmänt hatad. Dock blef hans styrelse icke heller långvarig, ty han förflyttades till guvernör i Norrland 1679, och i stället blef riksrådet grefve *Johan Gyllenstierna* generalguvernör i de tre landskapen; men äfven han fick ej länge innehafva detta vigtiga embete, under hvars utöfning han ock var så upp-

tagen af andra ännu vigtigare värf, att han hade föga tid att egna deråt. Efter hans död i Juni 1680 blef fältmarskalken friherre *Rutger von Ascheberg* hans efterträdare, men nu skildes Bleking från detta generalguvernement och i stället lades *Bohus län* till detsamma, hvaremot Bleking förenades med Kalmar län och erhöll till styresman generalamiralen friherre *Hans Wachtmeister*.

Ascheberg, dittills känd endast såsom en ovanligt modig, rask och duglig krigare, utvecklade i sin nya befattning en utomordentlig och högst berömvärd verksamhet, hvarigenom han befästade svenska regeringens myndighet inom dessa landskap och fullbordade deras införlifvande med det öfriga Sverige. Han införde ordning och reda öfverallt, förstod att göra sig åtlydd af alla, höll sträng hand öfver författningarnas verkställighet, genomdref indelningsverket, tog noga kännedom om kungsgårdar och rusthåll under sina trägna resor inom de landskap han styrde, höll noggrann ordning bland trupperna och skyddade bönderne mot allt öfvervåld, samt efterlemnade, genom denna lika omfattande som till sina följder välgörande verksamhet, vid sin död i April 1693 ett vördadt minne såsom en bland de bäste länsstyresmän Sverige egt.

Efter Aschebergs död indrogs generalguvernörsembetet och genelöjtnanten friherre *Otto Wellingk* blef guvernör i Skåne, hvilken befattning han innehade under det återstående af Carl XI:s regering. Han synes hos konungen gjort sig misstänkt för egennytta, men berömdes af allmogen för det han höll hand öfver nyttiga författningars efterlefnad, skaffade den nödlidande rätt och vid årligen hållna möten välvilligt mottog menigheternas framställningar om sina angelägenheter. Hvad som rörde organisationsfrågor inom landskapen och dessas närmare anslutning till det öfriga Sverige var likväl redan undangjordt af Ascheberg.

Landskapen hade allesammans lidit mycket under kriget, och en mängd gårdar lågo öde. Åt dem, som ville återupptaga och bebygga sådana lägenheter, gaf konungen åtskilliga fördelar, och under Aschebergs kloka, kraftfulla samt tillika milda och välvilliga styrelse återvände välmågan så småningom. Tillika gjordes allt för att befordra dessa landskaps införlifvande med det egentliga Sverige. Svenska lagens antagande och rättegångsväsendets förändring till likhet med det svenska genomfördes 1683. Svensk kyrkoordning och svenskt språk infördes i dessa landskaps kyrkor och skolor. Redan 1680 fingo rikets biskopar befallning att draga försorg om skånska prestlägenheters besättande med svenskar och deremot anställa skånska prester i svenska församlingar. År 1689 blef äfven svenska uppbördsverket infördt i Skåne, Halland och Bleking. Sammansmältningen skedde också utan synnerlig svårighet, sedan den förbittring, som under kriget hos allmogen uppstått, efter några år lagt sig, och bönderne i dessa landskap kunde vid jemförelsen mellan sin samhällsställning såsom svenske medborgare

med böndernes i Danmark, hvilka ännu lefde i ett slags träldom, icke annat än inse huru mycket de vunnit på ombyte af öfverherre.

Gotland hade under kriget kommit under dansk lydnad. Dervarande svenske superintendenten Johan Brodinus fördes fången till Köpenhamn, och *Johannes Endislovius*, prost i öns norra kontrakt, förordnades af konungen i Danmark till superintendent i Visby. Han började åter införa danska författningar i allt som rörde kyrkan och skolväsendet, men sedan ön genom freden 1679 åter kommit under svensk styrelse, skickade Carl XI dit sin egen öfverhofpredikant *Haqvin Spegel*, som åter började införa svenska kyrkoseder. Han innehade dock detta embete endast en kortare tid, hvarunder han äfven ofta var kallad till konungens hof, så att det egentligen blef hans efterträdare *Peter Stjernman* förbehållet att i kyrko- och skolförhållanden verkställa öns sammansmältning med det öfriga Sverige. I politiskt och administrativt hänseende skedde denna sammansmältning utan synnerlig svårighet.

Försök i denna syftning skedde äfven i afsende å de svenska besittningarna öster om Östersjön — *Lifland*, *Estland* och *Ingermanland* — men här mötte vida större svårigheter. Sedan dessa landskap kommit under svensk lydnad, hade svenska regeringen i allmänhet följt den grundsats att styra inbyggarne efter deras egna lagar och såsom ett icke med Sverige införlifvadt utan blott under samme konung förenadt folk. I vissa hänseenden betraktades dessa besittningar såsom eröfrade lydstater, såsom att de icke hade rättighet att deltaga i de svenska riksdagarna eller i val af svensk konung, men i andra hänseenden, till exempel i fråga om skattebidrag, egde de beslutande rätt, som utöfvades på deras landtdagar. Några sammansmältningsförsök gjordes äfven, såsom att flera bland deras adliga ätter intogos på svenska riddarhuset, under det tillika en stor mängd egendomar inom dessa landskap skänktes åt svenska adelsmän, hvarigenom man sökte stärka det svenska inflytandet inom landskapen. Några städer fingo ock tidtals sända särskilda ombud till de svenska riksdagarna, och man gjorde äfven ett eller annat försök med svenska språkets införande, men i allmänhet rönte man i detta hänseende föga tillmötesgående från befolkningens sida.

Den utgjordes i Lifland dels af landets urfolk *liver*, en finsk folkstam, och *letter*, tillhörande den slaviska folkstammen, samt i Estland af *ester*, detta landskaps urfolk, tillhörande, likasom liverne, den finska folkstammen och, likasom liverne och letterne, till största delen lifegne, samt dels af invandrade *tyskar*, som utgjorde landskapens adel och större delen af städernas borgerskap. Dessa tyskar, de fleste tillhörande den protestantiska trosbekännelsen, stodo visserligen i allmänhet hellre under svensk lydnad än under polsk eller rysk, men de voro ömtåliga om sina fri- och rättigheter, och i synnerhet såg det lifländska ridderskapet högst ogerna, att kronogodsen förlänades åt svenska adelsmän, hvilka de befarade skola efter hand söka undantränga de

tyska. Så inträdde reduktionen, som väl återtog dessa förläningar, men tillika beröfvade det tyska ridderskapet dem, hvilka det i längre tid inne haft och betraktade som sin lagliga egendom. Vi hafva i det föregående omtalat hvilket starkt missnöje häraf väcktes inom Lifland och huru Carl XI af den lifländska adelns motstånd lät sig hänföras till flera ganska egenmäktiga åtgärder. Han, som i Sverige blifvit enväldig nästan utan något motstånd, förbittrades så af det han rönte i Lifland, att han beslöt sammansmälta dessa svenska besittningar på andra sidan Östersjön med det egentliga Sverige lika nära, som det förut skett med de från Danmark eröfrade landskapen, och i denna riktning tog han nu det ena steget efter det andra.

Först tillvällade han sig rättigheten att tillsätta de flesta prestembeten, hvarigenom han fick presterskapet i sina händer. Så infördes svenska kyrkolagen och handboken med några smärre förändringar. Flera för Sverige utfärdade förordningar blefvo äfven gällande för Lifland. Till Sverige flyttades lifländska soldater och i stället förlades svenska i Lifland. Genom svenska lärare och förordningar sökte man äfven införa svenska språket i kyrkan, läroverken och förvaltningen, hvarvid man i synnerhet räknade på de många svenskar, som voro professorer i Dorpt och der sökte uttränga det tyska och införa svenska språket. Sträfvandena i denna riktning lättades ock derigenom att en betydlig del af den tyska adeln, som genom reduktionen blifvit utarmad, i harmen lemnade landet, der slutligen 1695 de förra friheterna upphäfdes och landtdagarna förlorade all betydelse.

Medan adeln i Lifland och Estland sålunda nedsattes, utarmades eller föranleddes att utvandra, gjordes åtskilligt att förbättra de förtryckta urfolkens, livernes, letternes och esternes belägenhet. De voro likväl ytterligt råa och okunniga samt föga mer än till namnet kristne. Medelst stränga tvångsmedel tillhöllos de att besöka kyrkorna, och tillika sökte konungen skaffa dem biblar och andra undervisningsskrifter författade på deras eget språk. All skolundervisning hade dittills blifvit meddelad endast på tyska språket och att dertill använda urfolkens språk var af de herskande tyskarne förbjudet, men 1684 lät Carl XI inrätta en offentlig skola, i hvilken undervisning meddelades åt 160 af den ursprungliga befolkningens barn på dess eget språk, hvilka underhöllos på kronans bekostnad för att sedermera kunna såsom skollärare spridas bland denna befolkning. År 1681 föreslog konungen för adeln lifegenskapens afskaffande, men adeln vägrade, påstående att det okunniga folket icke kunde bära en så hastig öfvergång från träldom till frihet. En sådan förändring skulle dränka hela landet i blod, ty de lifegne bönderne voro råa som vildar och buro ett dödligt hat till sina tyska herrar. För denna gång fick också förslaget falla, och sedan genom reduktionen en stor mängd bönder kommit under kronan, tycktes konungen funnit betänkligt att med ens förklara dem för fria; men han förbjöd kronogodsens arrendatorer att betunga bönderna med olagliga bördor, omåttlig husaga

och arbete under gudstjensten, samt att »sälja dem som får och fä, utan besinna, att de icke äro arrendatorernes lifegne, utan kronans undersåtar och tillhörighet.» Genom en 1696 utfärdad kunglig förordning blef ock de lifegnes förhållande till sina husbönder både betydligt mildradt och närmare bestämdt.

Genom allt detta väcktes och fortlefde sedermera under mer än ett århundrade hos de lifländska och estländska bönderne kärlek till och längtan efter svensk styrelse, och Sverige betraktades af dem såsom ett frihetens förlofvade land, dit äfven i en senare tid flere bland dem sökt en tillflykt, när tillfälle dertill erbjöds. Denna del af befolkningen var likväl ännu vid slutet af Carl XI:s regering allt för rå och förslafvad att kunna utgöra något pålitligt stöd för det svenska väldet i dessa landskap, och hos den tyska befolkningen, som fortfarande var den ojemförligt mest betydande, hade konungens stränga reduktionsåtgärder och våldsamma försök till landskapens införlifvande med Sverige gjort dess styrelse allt mera förhatlig, så att de sammansmältningsåtgärder, hvilka, lyckligt genomförda i de från Danmark eröfrade landskapen, för alltid införlifvade dem med det öfriga Sverige, tvärtom blefvo, misslyckade i landskapen öster om Östersjön, en väsentlig anledning till dessa landskaps söndring från svenska riket.

Hvad Sveriges tyska besittningar beträffar, hindrades ett sådant införlifvande deraf att de tillika utgjorde delar af det stora tyska riket. Der kunde således hvarken reduktions- eller sammansmältningsåtgärderna försiggå så hårdhändt och hänsynslöst som annorstädes, och några mera genomgripande förändringar i dessa besittningars förvaltning blefvo också ej vidtagna.

Pomern hade under kriget blifvit förhärjadt och till en stor del ödelagdt. Efter krigets slut ditsände Carl XI en kommission, bestående af riksrådet *Clas Rålamb*, generalmajoren *Göran Sperling* och kammarrådet *Henrik Falkenberg*, att undersöka förhållandena och föreslå åtgärder till landets upphjelpande. Flera sådana blefvo ock på denna kommissions förslag vidtagna. I synnerhet sökte man förbättra åkerbruket och införde derföre flere jordbrukare från främmande länder. De under kriget bortrymde bönderne fingo ett år på sig att återtaga sina lägenheter, men skedde det icke inom denna tid, så upplätos de åt nybyggare, som erhöllo tio års frihet från utskylder. De i landet qvarblifne, men i de flesta fall utplundrade jordegarne fingo fem sådana frihetsår. Genom åtskilliga fördelar sökte man äfven ditlocka handtverkare och lofvade åt alla frihet från den förra lifegenskapen. *Otto Wilhelm von Königsmarck*, Pomerns modige försvarare under kriget, förblef dess generalguvernör äfven efter fredsslutet till dess han, missnöjd med Carl XI:s stränga reduktions-åtgärder, hvaraf äfven han hade icke så liten känning, gick i venetiansk tjenst 1686, då *Nils Bielke*, Carl XI:s trogne vapenbroder i danska kriget, blef Königsmarcks efterträdare och innehade denna befattning under hela återstående delen af Carl XI:s regering.

I *Bremen* och *Verden* voro förhållandena ungefär detsamma som i Pomern. Äfven dessa landskap hade under kriget varit i Sveriges fienders våld samt derunder lidit mycket, och äfver der sökte man efter fredens återställande upphjelpa det betryckta landet så godt man kunde. Fältmarskalken *Henrik Horn*, som varit dessa landskaps generalguvernör alltsedan 1666 och ihärdigt försvarat dem under kriget, återinträdde efter dess slut i sin befattning, hvilken han utöfvade till sin död 1692, då han efterträddes af *Erik Dahlberg* till 1696 samt denne af generallöjtnanten grefve *Jurgen Mellin* till 1698.

Krigsväsendet.

Svenska *landthären* hade under kriget blifvit så medtagen, att den under sista krigsåret ej kunnat uppbringas till mer än halfva antalet mot det, hvartill den uppgått vid krigets början. Under hela tiden hade ock flera svårigheter mött att med den osäkra och otillräckliga tillgång, utskrifningarna och värfningarna erbjödo, ersätta lidna förluster, ehuru under åren 1673—1680 endast för fotfolkets kompletterande 27,600 man blifvit utskrifne. Man måste derföre vara betänkt på något annat sätt än den af ständernas samtycke vid riksdagarna beroende utskrifningen att ersätta afgången i den krigsmakt, som erfordrades för rikets försvar. Detta sätt fann Carl XI i *indelningsverket*.

I en föregående del är visadt, huru, alltefter öfverenskommelse mellan regeringen och ständerna, utskrifning skedde antingen efter *mantal* (hufvudtal) eller efter *gårdatal*, båda sätten medförande den olägenhet för kronan, att det nyutskrifna manskapets antal aldrig kunde på förhand med säkerhet beräknas och ofta utföll högst olika, samt för de utskrifningsskyldige, att bördan blef ojemnt fördelad och, när större utskrifning fans nödvändig, kändes i hög grad tryckande. Allmogen hade derföre börjat mer och mer önska att få denna börda närmare bestämd genom införande af ett ständigt knektehåll, hvarom allmogen i Dalarne sedan 1612, i Vesterbotten sedan 1637 och i Jemtland sedan 1645 redan med kronan ingått aftal. Genom ett kontrakt af den 9 Augusti 1682, hvilket af konungen stadfästades den 9 September samma år, åtog sig allmogen i Gestrikland och Helsingland att hålla Helsinge regemente vid ständig styrka af 1,200 man genom indelning efter gårdatal, mot befrielse från utskrifning. Medelst en ny förening, som af konungen faststäldes den 21 Oktober samma år, förband sig äfven Dal-allmogen att hålla Dal-regementet vid samma styrka af 1,200 man, och denna styrka blef vid 1682 års riksdag bestämd för hvart och ett af samtliga regementen vid fotfolket samt skulle hållas fulltalig genom utskrifning i alla landskap, som ej ingingo på ständigt knektehåll. Redan under riksdagens fortgång upprättades kontrakt med allmogen i Upland, Östergötland, Södermanland, Vestmanland och Nerike om ständigt knektehåll till det faststälda antalet för hvarje regemente, mot be-

frielse för allmogen, dess barn och folk från utskrifning, hvilket kontrakt stadfästades af konungen den 5 December 1682. I början uudandrog sig adeln att för sina frälsegods taga del i denna ständiga knektehållning, men fogade sig efter hand deri, och så upprättades kontrakt med adel och allmoge om ständigt knektehåll för Kronobergs och Jönköpings län den 15 Augusti 1684, för Kalmare län den 15 Oktober samma år, för Skaraborgs län den 16 Mars 1685, för Elfsborgs län och Dalsland den 10 December samma år, för Nerike nytt kontrakt den 5 Augusti 1686 och för Vermland den 18 November 1688.

Härmed var det ständiga knektehållet för *fotfolket* eller den s. k. roteringen införd i alla de gamla svenska landskapen, men för de flesta bland dem blefvo efter vidare förhandlingar med inbyggarne närmare bestämmelser om rotehållarnes och soldaternes åligganden gifna medelst särskilda kungliga förordningar och reglementen, utfärdade på 1680- och 1690- talen. Fältmarskalk-löjtnanten grefve *Axel Julius De la Gardie*, öfverståthållaren, generallöjtnanten *Christofer Gyllenstierna* och presidenten i kammarkollegium *Clas Fleming* voro konungens ombud vid dessa underhandlingar med allmogen i de förstnämnda landskapen samt landshöfdingarne med den i de öfriga; men de, som verksammast biträdde konungen vid utarbetandet af de särskilda öfverenskommelserna och vilkorens uppgörande, voro dåvarande assessorn i kommerskollegium, sedermera kammarrådet och landshöfdingen *Polycarpus Cronhjelm*, kammarrådet, sedermera landshöfdingen *Lars Eldstierna* och krigsrådet, sedermera landshöfdingen *Balthasar Gyllenhoff* för de gamla svenska landskapen; landshöfdingen i Wiborgs län *Carl Falkenberg* för Finland, och kammarrådet, sedermera landshöfdingen *Anders Lindhjelm* för Skåne. Alla dessa voro ovanligt duglige embetsmän, med stor arbetsförmåga, och blefvo också sedermera af konungen använde i ganska maktpåliggande befattningar.

Vilkoren för det nya knektehållet voro hufvudsakligen, att hvarje regemente skulle bestå af 1,200 man korporaler och gemene, hvilket antal skulle ständigt hållas fulltaligt och allmogen deremot befrias från alla utskrifningar, fördubblingar och tvungna värfningar; att soldaten årligen skulle få af bonden 35 daler kopparmynt såsom stadig lön samt dessutom nödtorftig föda, kläder och bostad, eller ock förses med torp, i hvilket fall bonden ej behöfde föda eller hysa honom; att allmogen icke skulle med detta knektehåll högre graveras, än att två hela gårdar fingo förena sig om att hålla en knekt; att den i stället skulle vara befriad från annan inqvartering, utom då krig uppkommit inom rikets gränser; att soldaten, då han ej vore af kommendering eller öfningar upptagen, skulle vara pligtig, när hans rote sådant begärde, hos sin värd, som honom hyste eller åt honom upplåtit torplägenhet, arbeta mot någon billig erkänsla och mot erhållande af en vadmals-släpklädning; att efter afgången knekt skulle ny anskaffas inom tre månader, men, om regementet blefve i krig ruineradt, borde de lediga numren i allmänhet fyllas inom Mars månads slut året efter

olyckan, samt att allmogen inom hvarje socken finge för sig ingå förening till ömsesidigt understöd vid afgånge knektars ersättande.

När, i början af indelningsverkets införande, roteringen skulle införas i de landskap, som derpå ingått, och utskrifning ske i de öfriga, inträffade oroligheter både i Vestergötland och Småland, der rotering då ännu ej var införd. När utskrifning skulle förrättas i Elfsborgs och Jönköpings län, vägrade allmogen att underkasta sig densamma. Två regementen fingo befallning att inställa sig der oroligheterna förefallit, och allmogen skingrade sig ej förr, än trupperna gifvit eld samt några bland bönderne blifvit sårade. Konungen förordnade derefter en undersöknings-kommission i hvartdera länet, då en bonde dömdes till döden, flera till gatlopp och många till böter. Oroligheterna visade emellertid huru förhatlig utskrifningen blifvit, och så mycket lättare blef det äfven att förmå allmogen i det ena landskapet efter det andra att ingå på det nya knektehållet.

För *rytteriet* fans visserligen redan före Carl XI:s tillträde till regeringen ett slags indelningsverk, men det hade råkat i stor oreda. Ryttarehemmanen hade, i stället att innehafvas och skötas af ryttarne, till en stor del kommit i händerna på åboer, som fullgjorde rustningsskyldigheten medelst sina tjenare. Äfven brukades att gifva hemmansräntan åt ryttaren och derefter låta honom sjelf hålla sig med häst och mundering eller, såsom det hette, »vara egen karl». På samma sätt tillgick, då i brist på kronohemman räntan af skattehemman blifvit till ryttarnes underhåll anslagen. Härigenom vans dock ingen säkerhet, att rustningsskyldigheten alltid blefve ordentligt fullgjord, och i öfverensstämmelse med det äldre indelningsverkets syfte att förse ryttaren med stadigt hem, utan att derföre binda honom vid omsorgen om hemmansjordens brukande, sökte konungen derföre nu förmå hemmansåboerne att allmänt öfvertaga rustningsskyldigheten, så att de mot hemmansräntans tillgodonjutande förbundo sig att städse hålla dugliga ryttare, försedde med bestämda löneförmåner, hvartill hörde torp eller åtminstone bostad, upplåten af rusthållet. I afseende å kronans hemman förklarades härvid, att åbo, som ej ville åtaga sig rustningen på det sätt konungen fordrade, skulle från hemmanet uppsägas och detsamma till annan åbo upplåtas, hvilket på den tiden, då stadgad åbo- och besittningsrätt till kronohemman ännu saknades, icke innebar något obilligt eller ovanligt. Egare af skattehemman åter sökte konungen förmå till rustningsskyldighetens frivilliga åtagande och genomförde äfven efter hand denna sin afsigt, i det han tillika omsorgsfullt vakade deröfver, att rusthållen blefve tillräckligt starka, för att under alla omständigheter kunna draga de utgifter, som erfordrades för rytteriets vidmakthållande. Reduktionen gaf honom härtill medel i händerna, och de fleste genom den till kronan indragna hemman blefvo använda till att ordna dels rusthållen, dels aflöningen åt befälet vid landthären i allmänhet.

Arbetet härmed, likasom det med ordnandet af fotfolkets rotering,

uppdrogs åt indelningskommissarier, bland hvilka vi här ofvan omnämnt de mest framstående. De hade, sedan först hemmanen blifvit refvade, skattlagda och förmedlade till de mantal och räntor de funnos kunna draga, att verkställa indelningen särskildt för hvarje regemente. Härvid gälde såsom regel att, så vidt ske kunde, hvarje rusthåll eller s. k. rustningsstam, derför en ryttare skulle underhållas, borde bestå af ett godt helt hemman, så behållet, att det kunde svara för rustningen. Om detta stamhemmans förmåner icke ansågos fullt betryggande för rusthållets bestånd, skulle det få sig tilldelad så stor ränta af något annat hemman, som funnes erforderlig, hvilken ränta, kallad tilldelnings- eller augmentsränta, rusthållaren merendels sjelf fick uppbära, men det augmentshemman, från hvilket sådan ränta skulle utbetalas, deltog för öfrigt icke i kostnaden för rustningen, derest icke särskildt aftal med rusthållaren derom skedde, och egde icke någon af de förmåner, som voro rustningsstammen medgifna. Efter slutad indelning hördes hvarje rusthållare, huruvida han hade något att dervid erinra, i hvilket fall rättelse skedde, hvarefter rustningsbref för honom utfärdades; men sedan detta skett, fick rusthållaren ej uppsäga eller undandraga sig rustningsskyldigheten, hvilket för skattehemman intogs i rustningsbrefven, och förklarades besittningsrätten till rusthåll af krononatur samt eganderätten till skatte-rusthåll utgöra borgen för rustningens fullgörande. För hvarje ryttareregemente upprättades förteckning eller s. k. indelningsverk, innehållande uppgift, huru befälet fått sina boställen och aflöningar bestämda, hvilka hemman voro indelta till rustningsstammar eller till augment, deras särskilda räntor o. s. v, och dessa indelningsverk faststäldes sedermera af konungen.

Rusthållarnes skyldigheter innefattades hufvudsakligen i kongl. reglementet den 5 Jan. 1684 och kongl. förklaringen den 7 April 1685, samt, hvad de skånska regementena beträffar, i kongl. reglementet den 7 November 1695; men dessutom meddelades i detta häseende en stor mängd föreskrifter i kungliga resolutioner, bref och förordningar. Rusthållaren hade att anskaffa, bekosta och underhålla allt hvad som erfordrades för att ryttaren, i krig som i fred, städse skulle vara fullt utrustad till rikets tjenst, samt fick deremot uppbära jordeboks- och mantals-räntan af rusthållshemmanet, med undantag af boskapspenningarna, hvilka, utom i några orter, bibehöllos åt kronan. Härtill kom, der sådant var behöfligt, augment (tillskott) af ränta eller kronotionde. Vidare var rusthållaren befriad från rotering och fick sig tillförsäkradt att, så länge rustningen af honom behörigen fullgjordes, icke rubbas i besittningen af rusthållshemmanet, hvilken försäkran äfven gälde för hans barn och efterkommande.

Rustnings- så väl som roterings-skyldigheten fästades sålunda uteslutande vid jorden såsom ett densamma åliggande besvär, och den antagna grundsatsen, att en till bestämd styrka faststäld, af tillfälliga utskrifningar oberoende krigsmakt skulle upprättas, gjordes gällande öfver hela svenska väldet. Redan i början af 1683 var arbetet i gång

att sätta rytteriet i Skåne på ständig fot, hvilket arbete Ascheberg, biträdd af Lindhjelm, ock lyckades genomföra 1687. Derförinnan var indelningsverket fullbordadt i Bohus län 1685. I Jemtland fullbordades indelningen af ryttare och dragoner 1689. Ridderskapet i Lifland förklarade sig villigt att upplåta ständiga bostäder för ryttare i April 1689. I Ingermanland ordnades rusttjensten 1691. På landtdagen i Estland gjordes framställning om att adeln skulle gifva ständigt underhåll åt ett rytteriregemente, men det afslogs. Då befalte konungen, att i alla kontrakt med arrendatorer af reducerade kronogods skulle införas ett stadgande om skyldighet att på godset underhålla ständigt manskap, och likaså i förläningsbrefven.

Den rustningsskyldighet, som af gammalt ålåg frälset, blef ock nu strängt utkräfd. I Juni 1687 utgick befallning till alla landshöfdingar att hålla mönstring med adelsfanan. Sjelf mönstrade konungen med yttersta noggrannhet dess lifkompani, granskade hvarje klädes- och remtygspersedel, och 1689 tillsattes en särskild kommission för att undersöka huru rusttjensten blifvit af adeln fullgjord.

På detta sätt bragtes den indelta stående landthären till 38,589 man, hvaraf 24,030 voro fotfolk, 12,555 ryttare och 2,004 dragoner. Medan i alla andra europeiska stater härarne uppsattes medelst värfning, hade Sverige en lika väl rustad krigsmakt, i fred gagnande med sitt arbete och nära införlifvad med folket, samt tillika färdig till strid, när fara hotade. För dess öfning sörjdes på det sorgfälligaste. Från gardet utskickades en officer till hvarje regemente för att undervisa i handgreppen så väl med pikar som musköter, »på det likhet må beredas i handgrepp och exercitier». Konungen infann sig ofta i öfningslägren och förde sjelf trupperna i öfningsstriderna. Förut synas regementena burit munderingar af olika färg inom olika landskap, men i slutet af 1685 förordnade konungen, att allt fotfolket skulle bära blå uniform. Finska och tyska regementena skulle lära sig lyssna till svenska kommando-ord.

Den indelta hären var emellertid icke den enda Carl XI hade att använda till rikets försvar. Tillika fans en värfvad, som i styrka föga understeg den indelta. Den utgjorde till större delen besättningarna i de talrika fästningar, som voro uppförda till skydd för Sveriges besittningar på andra sidan Östersjön, och från densamma togos äfven de hjelptrupper, hvarmed konungen vid åtskilliga tillfällen bistod sina bundsförvandter i de stora krig, som under senare delen af hans regering oroade det öfriga Europa. Enligt flera sammanstämmande uppgifter utgjorde Sveriges landthär under de sista åren af Carl XI:s regering omkring 65,000 man, och om härifrån afräknas den indelta styrkan, 38,000 man, uppgick således den värfvade till omkring 27,000 man, hvaribland 3,000 tillhörde artilleriet.

Flottan, det andra hufvudvapnet, var icke mindre än landthären föremål för Carl XI:s omsorger. Af den talrika flotta, Sverige egt under krigsåren 1676 och 1677, återstodo vid krigets slut endast 16 linie-

skepp, 4 fregatter och 6 smärre fartyg, hvilka dock icke alla voro i tjenstbart skick. Befälet öfver denna flotta fördes då af *Hans Wachtmeister*, som 1679 utnämndes till amiral-generallöjtnant och näst under riksamiralen Gustaf Otto Stenbock fick hela styrelsen öfver flottan samt särskildt uppdraget att förestå skeppsbyggeriet och hafva tillsyn öfver anläggningen af den nya örlogshamnen i Bleking.

Erfarenheten under kriget hade visat, att Stockholm icke var rätta platsen för flottan. Isen i Stockholms skärgård, som om våraraa låg längre qvar än i södra Sverige och ute på hafvet, hade fördröjt flottans utlöpande, så att fienden under tiden kunde obehindrad härja de öppna svenska kusterna. Utseglingen ur denna skärgård var ock förenad med sådana svårigheter, att äfven sedan den var isfri, behöfdes ofta flera dagar, någon gång veckor, innan flottan kunde hinna ut på öppna hafvet, och slutligen voro äfven Sveriges södra kuster, så väl som Pomern, för hvilkas undsättning mot danska flottan, då den svenska sjömaktens farligaste medtäflare i Östersjön, denna sjömakt ofta behöfdes, så långt aflägsna från dess station, att denna del af Sveriges område en längre tid så väl på våren, innan svenska flottan hann utlöpa, som på senhösten, då den tidigare måste återvända, innan isen lagt sig i skärgården, icke kunde af flottan försvaras. Allt detta hade väckt tanken på flottans förläggande till någon hamn längre söderut, der den icke vore utsatt för dessa olägenheter. Under de båda sista vintrarna medan kriget varade hade ock Wachtmeister lagt flottan under Kalmare fästnings kanoner; men man önskade dock finna en lämplig örlogshamn ännu längre söderut, och Carlshamn var först i fråga, men då det fans svårare att försvara, föreslog Wachtmeister att förlägga flottan vid Trotsö, nära sydöstra hörnet af Bleking. Enligt sägen skall Wachtmeister erhållit anvisning på denna hamn af två bönder från Nättraby, som blifvit dömde till döden för sjöröfveri och hvilka, då Wachtmeister besökte Listerby, der de afvaktade sin afrättning, anhållit att i en för flottan vigtig angelägenhet få tala vid honom. Han hade då besökt dem och de lofvade att gifva anvisning på en förträfflig hamn, om amiralen ville utverka deras benådning. Vilkoret antogs och de uppgåfvo viken vid Trotsö, hvilken derefter undersöktes af Wachtmeister och generallöjtnanten Stuart. Båda funno platsen lämplig, och Wachtmeister ansåg den hafva företräde framför alla andra, som voro i fråga till station för flottan.

Detta hans förslag mötte dock i början icke så litet motstånd. De fleste af flottans befäl önskade helst stanna i Stockholm, der de hade flerfaldiga förbindelser och der dessutom alla anstalter för flottans underhåll och nybyggnad redan funnos, hvarigenom högst betydande kostnader kunde besparas. Andra åter förordade Kalmar, der man hade både en stad och en stark fästning. Den då så inflytelserike Johan Gyllenstierna talade för sin älsklingsplats Landskrona; men Wachtmeister förmådde dock konungen att sjelf taga Trotsö i betraktande, och i Nov. 1679 reste konungen dit, åtföljd af Johan Gyllenstierna,

Ascheberg, bröderna Hans och Axel Wachtmeister, amiral Sjöblad och öfverste Erik Dahlberg. Tvänne dagar, den 17 och 18 November, användes att undersöka belägenheten, och den fans så fördelaktig, att konungen genast gillade Wachtmeisters förslag. »Vi vilja bygga en stad på denna ö», sade konungen till öns egare, bonden Wittus Andersson, »och sedermera ditlägga vår örlogsflotta». — »Det har jag icke gifvit lof till,» svarade bonden. — Konungen sade, att han ville köpa ön af honom, men bonden vägrade. Hans genssträfvighet förargade konungen, som utbrast: »Ditt sturska och gensträfviga väsende kan kosta ditt hufvud». — »Mitt hufvud går icke så lätt att taga», svarade Wittus, men han fick dock snart nog erfara, att det ej var godt att tvista med Carl XI. Man tog reda på eller påstod sig åtminstone hafva fått kunskap om, att han genom falska fyreldar lockat seglare till skeppsbrott och att derigenom hans ö varit honom så vinstgifvande, att han ej velat sälja den. Emellertid insattes han på Carlshamns fästning och fann nu för godt att sälja Trotsö samt fick sedermera bosätta sig i Nättraby.

Den 5 December 1679 utfärdade konungen sitt officiella beslut, att örlogsflottan skulle förläggas till hamnen vid Trotsö, der en stad skulle anläggas och benämnas *Carlskrona*; att denna stad skulle befästas och ett skeppsbyggeri der inrättas; att flottans civile betjente skulle, jemte arkiven, flyttas från Stockholm till Kalmar och de senare förvaras i slottet derstädes, till dess nödiga byggnader hunno för dem uppföras i Carlskrona, samt att generalqvartermästaren Dahlberg skulle ombesörja den nya stadens befästande. Följande dagen utfärdades en instruktion för Hans Wachtmeister rörande ledningen af inseendet öfver flottans underhåll och nybyggnad.

Stuart gjorde, efter Dahlbergs förslag, grundritningen till den nya staden, som fick sina privilegier den 10 Augusti 1680. För att få den hastigare befolkad, ålades invånarne i Ronneby att ditflytta, hvartill de i början visade föga lust, men sedan en svår vådeld 1680 lagt större delen af deras stad i aska, tog utflyttningen något mera fart, i synnerhet som den nya staden gynnades med flera friheter.

Under tiden hade flottans nybyggnad drifvits med synnerlig ifver. I Riga och Kalmar byggdes inom tre år fem linieskepp, hvilka sändes till Carlskrona, der ett större varf anlades, jemte två staplar för större skepps byggande, smedjor, materialbodar m. m. Det första i Carlskrona färdigbyggda skepp var 76-kanonskeppet Götha, som gick af stapeln den 14 September 1686. Det var byggdt af *Francis Sheldon*, hvilken 1655 kommit från England till Sverige, der han af Carl Gustaf blifvit väl mottagen och utnämnd till skeppsbyggmästare. Under hans och hans söners *Francis John* och *Charles Sheldons* ledning fortsattes skeppsbyggnaden med sådan drift, att flottan redan 1684 räknade 30 linieskepp och 10 fregatter, utom smärre fartyg. Från denna tid behöfde man icke längre bygga flottans fartyg annorstädes än i Carlskrona, der 2 till 3 skepp årligen nybyggdes, jemte det de gamla iståndsattes eller förbyggdes, så att vid Carl XI:s död svenska flottan ut-

gjordes af 37 linieskepp, bland hvilka det största, Kung Carl, hade 108 kanoner, ett 94, ett 90, två 82, fyra 80, ett 76, ett 74, sju 70, två 64, tre 62, nio 56, ett 50 och fyra 46 kanoner; 4 fregatter, hvaribland en om 36, två om 32 och en om 26 kanoner, samt 4 korvetter om 16 kanoner hvardera. Tillsammans förde således svenska flottan då 2,648 kanoner. I allmänhet voro ock de nya fartygen både större och äfven försedda med gröfre bestyckning än de gamla, äfvensom den ständiga besättningsstyrkan var betydligt ökad. Alla flottans kanoner blefvo omgjutna och skeppens utrustning i sin helhet sådan som hos den tidens förnämsta sjömakter.

Emellertid då en bedröflig och för riket ganska dyrköpt erfarenhet under kriget visat det ingalunda vara tillfyllestgörande att ega en god och välrustad materiel, utan att flottan tillika måste hafva en både tillräcklig och sjövan personal, så egnades äfven nu icke mindre omsorg häråt än åt materielen. Officerarne uppmuntrades att, medan Sverige hade fred, gå i främmande tjenst för öfnings vinnande, och för undervisningen i sjömannayrket inrättades styrmans- och artilleriskolor.

För att afhjelpa den brist på dugligt sjöfolk, som under kriget varit ganska känbar och ej så litet bidragit till flottans motgångar, beslöt konungen tillämpa indelningsverket äfven för flottans behof. Redan 1674 hade konungen förordnat, att det i Bleking utskrifna manskapet skulle tillhöra båtsmanshållet, och genom ett kungligt bref af den 18 Februari 1681 föreskrefs, att båtsmansrotarne i Norrland och en del af Finland skulle sättas på vakans samt manskapet öfverföras till Bleking och Södra Möre härad i Kalmare län, för att der indelas till underhåll; men som tillräckligt antal hemman till inrättande af rotehåll icke fans att tillgå, föreskrefs, att båtsmanshållet i dessa orter skulle ställas på rustning, med användande af kronans räntor till understöd härvid. Kunglig förordning om båtsmansindelningen i Bleking och Södra Möre utfärdades den 27 April 1685, och, sedan några ytterligare jemkningar egt rum, faststäldes indelningsverket för Södra Möre den 23 Oktober 1694 samt för Bleking den 22 April 1696. Rusthållarne ålades att, hvar för sitt rusthåll, till kronans tjenst uppsätta och städse hålla mönstergill båtsman samt förse honom med lön, spanmål, boskapsfoder, beklädnad och bostad, hvaremot rusthållaren befriades från rotering och erhöll visst räntebelopp, lämpadt efter hvarje rusthålls behof af understöd. Detta räntebelopp utgick i första rummet af räntan å rusthållarnes eget hemman, men om denna ränta öfversteg hvad som bestods för båtsmannen, fick rusthållaren icke behålla öfverskottet, utan borde utbetala denna »öfverskottsränta», hvaremot han erhöll en »tillskottsränta» från annat hemman, om räntan af hans eget understeg det belopp, som för båtsmans hållande var anslaget. För sådana tillskott användes i främsta rummet öfverskottsräntorna, men då de icke fullt uppgingo till hvad i tillskottsräntor borde komma svagare rusthåll till godo, anvisades, till bristens fyllande, räntorna af åtskilliga mindre icke indelta lägenheter, hvilka räntor kallades »reservräntor». Sådana voro

benämningarna i Bleking, men i Södra Möre kallades både de räntor, rusthållaren utgaf från sitt hemman, och de, hvilka han erhöll, för »tillgiftspenningar».

Samtidigt med åtgärderna för Blekings och Södra Möres indelning till rusthåll under båtsmanshållet ordnade Carl XI den ständiga båtsmansroteringen i andra Sveriges och Finlands kustlandskap samt införde en sådan å flera orter, der den förut icke fans. Den hade redan under Carl Gustafs krig vunnit en icke ringa utvidgning, i det att, likasom förut skett af borgerskapet i städerna, äfven de öfriga riksstånden ingingo på att, så länge kriget varade, upprätta dubbelt antal båtsmän i de till ständigt båtsmanshåll inroterade landskapen; men i följd af besluten vid 1682 års riksdag blef båtsmansfördubblingen under krigstid en stående skyldighet för rotehållet. Med iakttagande af detta ökade åliggande för rotehållarne och i öfverensstämmelse med särskilda instruktioner för utsedde kommissarier blef derefter, under de följande åren, roteringen för det ständiga båtsmanshållet dels jemkad och dels å nyo upprättad i Småland, Öster- och Vestergötland, Södermanland, Roslagen, Norrland, södra Finland samt å Gotland, Öland och Åland. Lika litet nu som tillförene uppgjordes några kontrakt om åliggandet att hålla visst manskap i stället för utskrifning, utan rotehållarnes skyldighet i detta hänseende synes hafva blifvit betraktad såsom redan åtagen. Endast med inbyggarne i de norrländska landskapen slötos skriftliga aftal om båtsmännens aflönande och underhåll, hvilka faststäldes af konungen den 2 Mars 1688, hvaremot för rotehållarne i de öfriga ofvannämnda landskapen föreskrifter i samma afseende meddelades genom en kunglig förordning af den 23 Maj 1690.

Bland de från Danmark vunna landskapen hade Bohus län kort efter dess införlifvande med Sverige blifvit lagdt under amiralitetet, jemte det att rytteri tillika der indeltes, och 1685 blef, genom uppgjordt kontrakt med adeln, ofrälse innehafvare af frälsejord samt allmogen å skatte- och kronohemman, en ständig båtsmansrotering inrättad i detta landskap, men detta kontrakt erhöll ej kunglig stadfästelse förr än den 16 Januari 1739.

Städerna i riket hade redan 1629 åtagit sig att, emot befrielse från utskrifning, hålla ett bestämdt antal godt och dugligt sjöfolk till rikets tjenst, och denna förpligtelse bekräftades ytterligare vid alla följande riksdagar, till dess genom riksdagsbeslutet 1683 och kongl brefvet den 18 Februari 1686 städernas ständiga båtsmanshåll ansågs behörigen stadgadt, hvarefter konungen den 23 Maj 1690 utfärdade en förordning om hvad städernas ordinarie och fördubblings-båtsmän borde undfå i lön, beklädnad och underhåll. Äfven ön Visingsö ålades att hålla 12 båtsmän, som inroterades bland städernas.

De skyldigheter, hvilka ålades rotehållarne genom den ständiga roteringen, voro hufvudsakligen lika med dem, som tillhörde båtsmansrusthållarne, så att skiljaktigheten mellan roteringen och rustningen

under båtmanshållet egentligen låg deri, att mindre jordegendom indelades på rustningen än på roteringen och att rusthållarne i stället fingo ersättning i kronans räntor.

Genom det sålunda ordnade indelningsverket för båtsmanshållet erhöll kronan 2,315 man indelningsbåtsmän med 41 man fördubbling samt 4,296 man roteringsbåtsmän med 3,456 man fördubbling, hvarförutan 1,188 man värfvadt sjöfolk tjenstgjorde vid flottans stationer, så att för flottans räkning en styrka af 11,486 man fans ständigt att tillgå — den största, som dittills någonsin varit för svenska sjömakten anvisad.

I flottans ekonomiska förvaltning skedde under Carl XI:s regering flera förändringar. Kort efter flottans förläggande i Carlskrona ditflyttades äfven amiralitets-kollegium och i Stockholm förblef endast ett kommissariat för att besörja galereskaderns angelägenheter. Målens afgörande inom amiralitetskollegium berodde, efter dess flyttning till Carlskrona, egentligen på generalamiralen, men 1687 befalte konungen, att alla mål skulle kollegialt behandlas, öfverkommissarien och sekreteraren äfven underskrifva expeditionerna samt protokoll föras, undertecknadt af samtlige närvarande. Sedermera fick kollegium, jemte två civile embetsmän, befallning att afgifva ett fullständigt betänkande rörande amiralitets-kammarverket, och detta betänkande föranledde ett kungligt bref af den 18 April 1691, hvarigenom kammarverket delades i fyra afdelningar, nemligen ett »kammarkontor», som besörjde de kontanta medlens indrifvande, beräknande och utbetalande; ett »sjömiliskontor», som skulle vaka öfver manskapets lön, underhåll och beklädnad; ett »varfskontor», för anskaffande, tillverkande, förvarande och utdelande af förnödenheterna för skeppsbyggnaden och flottans utrustning, samt ett »artillerikontor», som hade befattningen med flottans artilleri och ammunition. I Juli 1692 skildes kammarverket i de flesta delar från kollegium och öfverlemnades till ett »amiralitetsstats-kammarkontor», i hvilket generalamiralen var ordförande samt öfverkommissarien ledamot, och hvarest afgjordes allt, som angick medlens indrifvande, beräknande och anordnande samt allt annat, som rörde hushållningen.

Sjö-artiklar, bestämmande så väl de befallandes som de lydandes skyldigheter, utfärdades den 2 Maj 1685, och 1696 utkom en utförlig lotsförordning, hvarigenom lotsväsendet stäldes under amiralitetets inseende. Kartor uppgjordes så väl öfver farvattnen som öfver hamnarna, men de höllos strängt hemliga och voro således af ingen nytta för den fredliga sjöfarten. För att uppmuntra till anfall mot fiendtliga fartyg förordnades, att dessa, om de togos, skulle försäljas med allt hvad till dem hörde, utom bestyckning och ammunition, samt försäljningsbeloppet tillfalla pristagarne. Då skepp eröfrades, hade officerarne rättighet att plundra de fiendtliga officerarnes kistor och manskapet den fiendtliga besättningens — en lemning af det gamla råa krigssättet,

som ofta ledde till uppträden, hvilka på intet sätt voro hedrande för segrarne.

I allmänhet var svenska krigsväsendet vid slutet af Carl XI:s regering bättre ordnadt, än det dittills någonsin varit, och det mål, han föresatt sig, att, oberoende af hvarje främmande makts understöd med krigare eller penningar, värna Sveriges sjelfständighet och äfven upprätthålla dess anseende såsom europeisk stormakt, kunde han betrakta såsom vunnet. Det hade tillika vunnits på ett sätt, som för befolkningen i allmänhet kändes mindre tryckande än den förra utskrifningen, hvilken vid olika tillfällen utföll högst olika, allt efter de särskilda riksdagarnes beslut, och således aldrig kunde af de utskrifningsskyldige med säkerhet på förhand beräknas, samt dessutom var ganska ojemnt fördelad. Äfven efter det nya systemet var likväl den börda, rikets inbyggare måst åtaga sig för försvaret af dess vidsträckta område, ganska tryckande. Rikets folkmängd antages då hafva uppgått till ungefär $2^1/_2$ millioner och dess ständiga krigsmakt till omkring 75,000 man, hvadan den senare utgjorde tre procent af den förra, i stället att den för närvarande, då nationalvälmågan likväl onekligen är många gånger större än då, uppgår till blott en procent. Så dyr blef Sveriges egenskap af stormakt för dess befolkning.

Undervisningsväsendet.

Det berömligaste af förmyndarestyrelsens verksamhet hade varit dess nitiska vård om undervisningsväsendet samt om den vetenskapliga bildningen i allmänhet. Denna vård fortsattes äfven af Carl XI, men här var han icke och behöfde icke heller vara den kraftige ordnare och förbättrare som i de flesta öfriga hänseenden.

Universiteten i *Upsala* hade i rikskanslern, slutligen riksdrotsen *Magnus Gabriel De la Gardie* under 30 års tid ända till hans död 1686 haft en upplyst och nitisk kansler, som uträttat ganska mycket för den vetenskapliga utvecklingen derstädes. Han efterträddes af kanslipresidenten *Bengt Oxenstierna*, som på ett rätt bedröfligt sätt begynte sin befattning. Vid hans första besök i Upsala 1687 kom nemligen, genom hans tjenares ovarsamhet, elden lös i det af trä byggda slottsstallet, hvarvid en stalldräng, kanslerns alla sju hästar och hans åkdon blefvo lågornas rof. Denna olyckshändelse var emellertid intet olycksförbud, ty äfven denne kansler utöfvade en för lärosätet gagnande verksamhet, om han ock af sin ganska omfattande embetsutöfning i öfrigt hindrades att egna universitetet någon mera trägen omsorg. Under hans styrelse byggdes konsistoriihuset, äfvensom gustavianska auditoriet och ridhuset förbättrades, biblioteket ökades och en stallstat upprättades. Åt universitetets byggnader, så väl som åt undervisningen i ridkonsten derstädes, tyckes denne kansler särdeles egnat en nitisk vård; huruvida han egnat den äfven åt den vetenskapliga

utvecklingen finnes ej uttryckligen uppgifvet. För en sådan friare utveckling mötte många hinder i tidens anda. Konungen tadlade 1691 professorerne i Upsala derför, att de på uppfinningar af onödiga nyheter och anstötligheter missbrukade de gåfvor Gud dem förlänat, samt meddelade ungdomen irriga och farliga lärosatser, och framför allt blef dem förbjudet att grubbla och forska i teologiska saker. För öfrigt fortsattes tvisterna mellan professorerne vid alla universiteten lika ifrigt som förut, och bland dessa tvister voro de, som rörde de lärde herrarnes rang, icke de minst häftiga. Professorerne i Upsala fordrade rang framför alla andra professorer, men konungen afgjorde den 20 Juni 1695 denna högvigtiga fråga på det sätt, att första rummet skulle tillhöra förste teologie professorn i Upsala, och de förste teologie professorerne vid de öfriga högskolorna följa näst honom efter tjensteålder sig emellan, hvarefter alla öfriga professorer hade lika rang efter ålder i tjensten, endast med den skilnad att teologie professorerne hade försteget.

Universitetet i *Åbo* hade efter riksdrotsen *Per Brahe*, som i många år varit dess kansler, fått till hans efterträdare kanslipresidenten *Bengt Oxenstierna* 1681. Medan *Johannes Terserus* var biskop i Åbo, verkade han såsom universitetets prokansler ganska mycket för vetenskapligheten förkofran derstädes, men efter hans afsättning 1664 förspordes ej synnerligen mycket om detta universitet, utom att de lärda tvisterna, som varit ganska häftiga äfven på hans tid, sedermera fortsattes med oförminskad ifver. I synnerhet fördes striden mellan professorerne Bång och Miltopæus om Guds förhållande till kyrkan med mycken hetta och satte hela universitetet i rörelse.

Det nya universitetet i *Lund* hade under danska kriget blifvit upplöst. Professorerne hade blifvit skingrade och staden i det närmaste förstörd. Efter freden 1679 tvekade regeringen, huruvida läroverket borde der fortsättas eller icke. Det sattes i fråga att förvandla det till ett högre gymnasium, äfven att från det till hälften nedbrända Lund flytta lärosätet till Landskrona, hvilket Johan Gyllenstierna ville göra till södra Skandinaviens hufvudstad. Tanken att förvandla denna högskola till ett gymnasium hade uppstått i följd af Carl XI:s öfvervägande benägenhet för soldatväsendet. Lärosätet hade nemligen haft sitt betydligaste underhåll af en mängd gåfvogods, som under katolska tiden tillfallit domkapitlet och af hvilka i början af 1670-talet omkring 420 voro anslagna till högskolan. En stor del af dessa kapitelgods användes nu af konungen att, i brist på andra hemman, indela ett under kriget i Skåne uppsatt rytteriregemente. Då tillgångarna för högskolans återupprättande härigenom blefve otillräckliga, ville konungen åtnöja sig med att i Lund hafva ett gymnasium, men han öfvertalades dock att frånträda denna afsigt, och ehuru universitetet ej återfick de förlorade godsen, lemnades i stället till dess underhåll omkring 2,300 tunnor skånskt kyrkotionde, och så upprättades detta lärosäte åter i Juni 1682. Några af de förut der anstälde professorerne åter-

inträdde i sina befattningar, men å det förnyade universitetets första stat kunde dock ej upptagas flera lärare än 8 professorer, en sekreterare, en språkmästare och två exercitiemästare. Den nya högskolan erhöll emellertid efter hand allt större utveckling, ehuru denna försvårades af flera ogynsamma förhållanden. Staden hade under kriget blifvit till en stor del förstörd och mer än hälften af dervarande byggnader brända. Studenterne hade så trångt om utrymme, att ofta fem till sex måste bo i samma kammare, som icke sällan saknade eldstad, och till föreläsningsrum funnos i början inga andra lägenheter än domkyrkan, med dess grafkor och kapeller. Småningom förbättrades dock förhållandena genom åtskilliga gåfvor, såsom af Gripenhjelms boksamling, af Vinstrups praktfulla byggnad och anläggning, den s. k. Lundagård, af flera tomter till anläggande af en botanisk trädgård m. m. Riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock* var universitetets förste kansler och efter hans död 1685 dåvarande hofkanslern, sedermera kungliga rådet grefve *Erik Lindsköld.*

Universitetet i *Dorpt* hade varit upplöst allt sedan staden 1656 intogs af ryssarne. Det hade länge varit fråga om att flytta detta läroverk till Pernau, men slutligen 1688 bestämde sig Carl XI för att låta det förblifva i Dorpt, och den 18 Augusti 1690 invigdes universitetet på nytt med stor högtidlighet. Det erhöll också då en ny författning. Ingen skulle blifva befordrad till embeten inom Lifland och Estland, som icke hade minst i två år studerat vid detta läroverk, och sedermera förordnades, att alla främmande huslärare, som kallades till Lifland, skulle undergå en pröfning vid universitetet. Hela dess årliga anslag uppgick dock ej till mer än 9,000 d. s., anvisade på indragna kronogods. De fleste lärare voro svenskar, men få af dem gjorde sig kända genom lärda förtjenster.

Universitetet i *Greifswald* hade äfven lidit mycket under kriget, och det gick långsamt med dess återupprättande. År 1696 sattes i fråga att förflytta det till Stettin, hvilket dock ej kom till verkställighet. För Sverige var detta läroverk vigtigt i det hänseende, att de nya åsigterna och de literära arbetena i Tyskland genom högskolan i Greifswald fortplantades till Sverige.

I allmänhet kan man icke säga, att Carl XI efter sitt tillträde till regeringen gaf någon kraftigare uppmuntran åt den högre vetenskapliga bildningen. Vid högskolorna hade denna ännu en öfvervägande teologisk karakter. Hvarje student var förbunden att afhöra åtminstone tvänne teologie professorer och fick ej undergå någon examen inom annan fakultet, såvida han ej kunde förete bevis härom. Akademiska värdigheter stodo emellertid i högt anseende, och vid 1682 års riksdag yrkade filosofiska fakulteten i Upsala, det en förordning måtte utverkas mot missbruket, att många utan grund och förtjenst antogo magister-titeln.

För *elementarläroverken* uträttades under Carl XI:s regering ganska mycket. De hade genom den år 1649 utfärdade skolordningen blifvit

af regeringen ordnade och sedermera erhållit en fast lönestat, som under Carl XI:s regering blifvit ökad med nya anslag. Äfven derefter voro visserligen lärarelönerna ganska knappa, men då samtliga lärarne betraktades såsom ämnessvenner för kyrkan och de i allmänhet voro bättre än det lägre presterskapet i tillfälle att göra sig kända af biskopar och konsistorier, kunde de ock räkna på snar befordran inom kyrkan, och lärareplatserna voro derföre alltid eftersökta.

Skolordningens genomförande berodde af biskoparnes nit och kraft samt deras omsorg att förse läroverken med skickliga lärare; men i sjelfva ordningen fann man åtskilliga brister, dels i dess uppställning, dels i följd af sedermera förändrade förhållanden, och man blef mer och mer betänkt på att åstadkomma en ny. Biskop *Gezelius* i Åbo inlemnade vid 1682 års riksdag förslag till en sådan, som underkastades presterskapets granskning. År 1689 infordrade konungen presterskapets utlåtande öfver ett förslag, som då öfverlemnades till detsamma och hvilket granskades af ett utskott. Slutligen blef den 31 Januari 1693 en ny skolordning af Carl XI utfärdad.

I denna skolordning bibehölls den förra indelningen i gymnasium och skola. De hade fem klasser, men den år 1649 införda skrifvare- eller apologistklassen uteslöts. Lektorernes antal och ämnenas fördelning dem emellan var hufvudsakligen densamma som 1649, men de adjunkter, som då medgåfvos gymnasierna, uteslötos. Hebreiska språkets lärande, hvari 1649 års skolordning lemnade valfrihet, var nu ovilkorligen föreskrifvet. Den i förra skolordningen lektorn i historien gifna föreskrift att meddela sina lärjungar någon försmak af statsvetenskaperna och af svenska lagarnes grunder var nu utesluten, likasom äfven den att öfva ungdomen i uppförande af de romerska skaldernes komedier och i allmänhet omtalas härefter icke att skådespel blifvit af skolungdom uppförda. I stället ålades lektorn i historien att undervisa i ethik och politik.

Tillsynen öfver läroverken ålades biskopar och konsistorier samt i de städer, som voro aflägsna från biskopssätet, prosten eller kyrkoherden, dock såsom underordnade inspektörer. Lektorer och rektorer, som dittills varit tillsatte af biskopar och konsistorier, skulle nu af dessa föreslås hos konungen och af honom utnämnas. För behörighet att kunna föreslås till dessa befattningar fordrades att hafva minst i två eller tre år studerat vid universitet. Helst borde sådana föreslås, som voro från det stift, hvarinom gymnasiet eller skolan voro belägna. Kolleger vid skolorna skulle, på rektors förslag, nämnas af biskop och konsistorium.

Ännu mera än förut ansågs skolans ändamål vara att endast gifva en lärd bildning. Till studiers fortsättande skulle ingen annan uppmuntras än den, som »dertill synes beqväm;» alla öfriga skulle »tillhållas och förmanas, efter som Gud hafver gifvit hvarjom och enom hug och ämne, antingen till krigstjensten, köpenskap, åkerbruk, handtverk eller andra lofliga handlingar». Behofvet af en mera allmänt

spridd undervisning insågs och erkändes dock alltmera, och vid 1682 års riksdag anhöllo bönderne, att konungen måtte stifta flera trivialskolor samt utsätta något till lärarnes underhåll.

Ett hinder för skolornas verksamhet låg i den fattigdom, som tryckte en stor del af lärjungarne, hvilkas undervisning hindrades af deras socknegång, af seden att i städerna samla almosor genom sjungande utanför husen samt att djeknarne skulle med sång följa lik till grafven. Då den nya skolordningen inskränkte ferierna vid läroverken till sex veckor om sommaren och lika lång tid om vintern, ansågs denna förändring medföra minskade inkomster för lärjungarne, emedan deras sockengång derigenom inskränktes, hvarföre konungen, på presterskapets tillstyrkan, i utfärdad kungörelse erinrade, att detta understöd för fattiga djeknar ej borde förminskas derföre att det mera sällan begärdes.

Dessa och några andra förhållanden föranledde emellertid, att skolorna föga besöktes af de förmögnares barn, utan för dessa höllos enskilde lärare, under hvilkas ledning de tidigt infunno sig vid universiteten. Erfarenheten visade likväl, att de ynglingar, som genomgått skola och gymnasium, hade i allmänhet grundligare studier än de, som varit handledde endast af enskild lärare, och erkebiskop Baazius uppmanade derför 1678 presterskapet inom sitt stift att insätta sina söner i de offentliga läroverken samt dertill söka öfvertala sina åhörare. Den nya skolordningen innehöll ock, att »folket af hvarjehanda stånd» skulle förmanas hellre skicka sina söner till skola och gymnasium än hålla enskilda lärare i sina hus; men om de ändock af särskilda anledningar önskade hafva sådana lärare, skulle desse förordnas af rektor eller konsistorium. Hade föräldrarne sjelfve utsett lärare, skulle dock denne pröfvas af konsistorium. Kort derefter erinrades äfven, genom ett särskildt kungligt bref af den 19 Maj 1693, landshöfdingarne, att adeln borde förmås hålla sina söner vid gymnasierna.

Undervisningen begynte kl. 6 på morgonen. Flera nya skolböcker infördes, i afseende å hvilkas allmännare spridning biskop Gezelius gjorde sig mycket förtjent, då han bekostade deras utgifvande och sålde dem till lågt pris. I gymnasierna läste hvarje lektor två timmar dagligen. I skolordningen varnades att icke hos ynglingarna inpregla för mycket på en gång och icke brådstörta undervisningen. Ingen lärjunge kunde utan föregången pröfning uppflyttas från skolan till gymnasium eller från detta afgå till akademien, och den, som icke medförde goda betyg, blef afvisad.

Gymnasier voro nu inrättade i alla stiftsstäder, utom Wisby och de, som hade universitet, samt för Norrland i Gefle. I Lifland och Estland anlades landtskolor för den icke tyska befolkningen. Man hade påstått att letterne och esterne ej egde själsegenskaper att fatta en ordentlig undervisning, men generalsuperintendenten *Fischer*, som gjorde sig högeligen förtjent om undervisningen i dessa landskap, tog med sig till Stockholm ett par bondgossar, med hvilka han anstälde prof inför konungen, som derefter kraftigt understödde Fischers bemödanden.

I allmänhet var undervisningen inom hela svenska riket vida mera spridd än förut, och den klagan öfver brist på skicklige lärare inom de särskilda vetenskaperna, som dittills så ofta förts, blef nu icke vidare försport.

Vetenskaperna.

Såsom en naturlig följd af undervisningsväsendets större utbildning finner man äfven under Carl XI:s regering en rikare vetenskaplig verksamhet, men någon egentlig sjelfständighet röjde sig icke i densamma. Den hade i allmänhet icke den vetenskapliga utvecklingen till sitt mål, utan framstod hufvudsakligen såsom embetsmanna-bildning. Den fria forskningen mötte alltför många hinder så väl i den stränga renlärigheten hos presterskapet och folket i allmänhet som i konungens ytterliga ömtålighet i allt, som rörde det kungliga enväldet, och så blef det under Carl XI:s regering riklig tillgång på duglige embetsmän, men ringa på sjelfständige vetenskapsmän.

Teologien stod ännu alltid främst bland vetenskaperna, men såsom vetenskap vann den under Carl XI:s regering ingen ytterligare utbildning. Hvarken tidens anda eller konungens egna åsigter medgåfvo någon allvarligare undersökning om statskyrkans antagna och stadgade lärosatser. Förbudet häremot iakttogs med mycken sorgfällighet, och de skrifter, som sökte frigöra sig derifrån, undertrycktes. Den teologiska verksamheten yttrade sig sålunda denna tid för det mesta i bibelöfversättningar, predikningar och psalmer.

Nya testamentet, öfversatt på lettiska språket af generalsuperintendenten i Lifland *Johan Fischer*, utkom i Riga 1685 och hela bibeln på samma språk af honom öfversatt 1689. En öfversättning af nya testamentet på estiska språket trycktes i Riga 1686. »Konung Carl XI:s bibel», som dock ej var en ny öfversättning, utan endast en ny upplaga af Gustaf Adolfs, drottning Christinas och konung Carl Gustafs bibel, utkom 1674; men 1685 uppdrog Carl XI åt erkebiskopen *Olof Svebilius* och biskopen i Skara *Haqvin Spegel* att ombesörja en förbättrad bibelupplaga. Tryckfelen skulle rättas, förklaringar öfver mörkare ställen äfvensom register tilläggas. Spegel skulle hafva närmaste bestyret härmed, men hans tillgöranden granskas af erkebiskopen och teologiska fakulteten i Upsala. Sedermera förordnades i Juli 1691 en kommission, bestående af biskopen i Strengnäs *Erik Benzelius*, professorerne i Upsala *Jesper Svedberg* och *Israel Kolmodin* samt assessorn i antiqvitetskollegium *Magnus Rönnow*, att granska de förra öfversättningarna och deri införa nödiga rättelser, hvilka dock skulle underställas erkebiskopen och teologiska fakulteten i Upsala. Redan följande året var kommissionens förslag färdigt och öfverlemnades till teologiska fakultetens granskning samt inlemnades derefter till preståndet vid 1693 års riksdag. Det föranledde då vidlyftiga förhandlingar inom

ståndet, och i allmänhet visade man sig ej benägen för några förändringar. Ännu vid Carl XI:s död var arbetet ej fulländadt, men samtidigt dermed var *Johan Gezelius*, biskop i Åbo 1664—1690, sysselsatt med en särskild granskning af de äldre bibelöfversättningarna, hvarvid han biträddes af sin son *Johan Gezelius den yngre*, som sedermera blef hans efterträdare i biskopsembetet. Deras arbete hann dock ej heller fullbordas under Carl XI:s regering, men befans så mycket mera förtjenstfullt, när det slutligen utkom. Åtskilliga exegetiska arbeten öfver särskilda delar af bibeln utkommo äfven och bland andra ett ganska omfångsrikt af biskop *Winstrup* i Lund, hvars kommentarier öfver nya testamentet utgöra två starka folioband och dock ej omfatta mer än de 10 första kapitlen i Matthæi evangelium.

Vid presterskapets *predikningar* började man nu fästa en allmännare uppmärksamhet och yrka förändringar i predikosättet. Man klandrade, å ena sidan, den ostädade och låga stil, hvartill en stor del af presterskapet gjorde sig skyldig i sina andliga föredrag, och varnade, å den andra, för »saftlöst ordprål», som röjde sig i andra predikningar. En svensk, *Daniel Anander*, som på 1670-talet studerade i Wittenberg, utgaf der 1683 en skrift om predikosättet, i hvilken han yrkade en enkel, upplysande och till hjertat gående predikan, utan all konstlad framställning, samt skarpt klandrade så väl det skolastiska, strängt dogmatiserande predikosättet som den liknöjdhet och vårdslöshet, hvilka röjde sig i andra predikningar, och såsom bevis hvarå han anför hvad mer än en prest skall hafva yttrat: »Man får fuller alltid något att stoppa i en bonde». Den äldre seden att göra tidens vigtigare händelser och politiska förhållanden till föremål för predikobetraktelser fortfor; men den nya kyrkoordningen varnade för missbruk häraf och belade sådana med straff. Om anledning vore att tala om verldsliga saker, borde det ske med urskilning och varsamhet, »utan obetänksamhet och förmätenhet i tal eller omdöme om de saker, som en del intet förstår och som läroembetet egentligen icke angå». För öfrigt röjde sig nu efter hand en öfvergång från de äldre predikanternes skolastiska, strängt dogmatiska riktning till en pietistisk. Den tyska pietismens hufvudman *Philip Jakob Spener* i Frankfurt hade i den äldre *Gezelius* en vän och i den yngre en lärjunge, hvilka båda inslogo den nya riktningen och i sina predikningar vände sig mera till sina åhörares känsla än till deras förstånd. Andra den tidens berömde predikanter, såsom *Haquin Spegel* och *Jesper Svedberg*, sökte förena förstånds- och känsloriktningarna, utan att ändock falla in i den förra torra skolastiken, och i allmänhet blef, under fortgången af Carl XI:s regering, predikosättet väsentligen förbättradt så till form som innehåll.

En ännu rikare utveckling erhöll likväl under denna tid den svenska andliga skaldekonsten, *psalmerna*, hvartill vi återkomma vid öfversigten af svenska vitterheten under detta tidskifte.

I *filosofien* hade, såsom i näst föregående del är anmärkt, redan mot slutet af Christinas regering ramismen, som under akademiekan-

slern Johan Skyttes och erkebiskopen Paulini skydd fått insteg vid Upsala högskola, måst vika för det aristoteliska systemet, hvars metodik och terminologi lämpade sig särdeles väl för de lutherske teologernes stränga dogmatiserande och gaf dem medel att bekämpa de katolska med samma vapen, som dessa förde. De försök, som skedde vid flera andra europeiska lärosäten, att bryta det aristoteliska systemets välde, blefvo länge utan märkbart inflytande inom de svenska, men slutligen lyckades detta för cartesianismen.

Cartesius eller *Descartes*, det sjuttonde århundradets störste och inflytelserikaste filosof, hade vistats några få månader i Stockholm före sin död derstädes i Februari 1650, men hade under denna korta tid, då han tillhörde Christinas omgifning, ej genom sin personlighet kunnat utöfva någon märkbar inverkan på de svenske lärde. Detta skedde först småningom genom hans skrifter och den kännedom om hans läror, som af svenskar förvärfvades vid utländska lärosäten. Näst före sin resa till Sverige hade Cartesius tillbragt tjugo år i det af svenskar mycket besökta Holland och der utgifvit sina skrifter, hvilka vunno bifall, synnerligast af läkarevetenskapens idkare. Vid Upsala akademi började ock hans läror först framställas inom dess medicinska fakultet, för hvars räkning hans skrifter inköptes 1665. Vid 1664 års riksdag hade ständernas uppmärksamhet blifvit fäst å dessa skrifter genom regeringens förslag, att lektorn i fysik vid gymnasium skulle vara läkare, hvaremot preseståndet yttrade den betänklighet, att de fleste läkare då för tiden följde den cartesianska filosofien, så att man måste befara, det »rätta studium af fysiken varder förqväfdt och de filosofiens grunder, som i så lång tid varit af lärda män gillade, varda förvirrade».

Cartesii satser, att man borde tvifla på allt till dess man funnit säkra bevis för hvad som vore det sanna; att grunden för menniskans visshet om sin egen tillvaro är den otvifvelaktiga vissheten om att hon är ett tänkande väsende (»cogito, ergo sum»); att man i naturvetenskaperna borde genom noggranna rön skaffa sig en visshet, som ingalunda förvärfvades genom de aristoteliska definitionerna eller lärorna om tingens väsende, förborgade egenskaper m. m., hvilket allt af Cartesius förkastades; hans stränga åtskilnad mellan ande och materia, samt hans förnekande af möjligheten utaf deras omedelbara inverkan på hvarandra; hans ovilkorliga erkännande af samtidens stora upptäckter inom naturvetenskapernas område, innan dessa ännu vunnit allmännare bekräftelse och bifall — alla dessa satser voro för de renlärige lutherske teologerne lika många styggelser, hvarföre ock preseståndet hos Upsala akademis dåvarande kansler, Magnus Gabriel De la Gardie, anmälde sina bekymmer öfver de framsteg cartesianismen gjort vid akademien och synnerligast inom dess medicinska fakultet.

Någon tid derefter ankom kanslern till Upsala samt förmanade de tvistande derstädes till ömsesidig foglighet. Cartesianismen finge användas af läkare, så vida de af dess experimentalfilosofi kunde draga nytta.

Äfven vid detta tillfälle visade sig sålunda De la Gardie såsom den vetenskapliga frihetens upplyste befordrare, men striden fortfor dock mellan de lärde herrarne, och ännu år 1678 förklarade professorn i logik och metafysik vid Åbo akademi, Johannes Flachsenius, både Ramus och Cartesius för skadliga nyhetsmakare och kättare i filosofien, då de trott sig kunna tänka bättre än Aristoteles.

Det aristoteliska systemets förkämpar vid denna tid voro: *Johan Gezelius*, född 1615, biskop i Åbo 1664, död 1690; *Petrus Aurivillius* (f. 1636, d. 1677), professor i logiken vid Upsala akademi; den nyssnämnde *Johannes Flachsenius*, (f. 1633, d. 1694), samt *Matthias Steuchius* (f. 1644, d. 1730), professor i logik vid Upsala akademi 1676, sedermera superintendent i Hernösand och slutligen erkebiskop 1714.

Cartesianer åter voro läkarne *Olof Rudbeck* och *Per Hoffvenius* samt *Johan Billberg*, professor i matematik vid Upsala akademi 1679—1689, sedermera prost i Örebro och slutligen biskop i Strengnäs (död 1717).

I allmänhet visade sig de teologiska och filosofiska lärostolarnes innehafvare hålla troget fast vid det aristoteliska systemet, medan läkarne och matematikerne omfattat det cartesiska. Striden fortsattes länge och kom slutligen till tals vid 1686 års riksdag, då den ofvannämnde superintendenten Steuchius gjorde den till föremål för en öfverläggning inom presteståndet. Man förenade sig om en skrifvelse till konungen, med klagan öfver den cartesianska filosofiens framsteg, som inneburo en fara för teologien, och man kunde hvarken förtro sina egna barn eller tillstyrka andra att lemna sina till undervisning der, hvarest filosofien så förkränktes.

Öfver denna skrift infordrades utlåtande af konsistorium i Upsala, att afgifvas särskildt af hvarje fakultet. Den filosofiska yttrade sig både utförligt och så hofsamt att deraf tillräckligt syntes, det aristoteliska filosofien icke vidare derinom hade någon afgjord öfvervigt.

För att bringa tvistefrågan till afgörande förordnade konungen i början af 1689 en kommission af fem verldsliga herrar, bland hvilka kungliga rådet och kanslern för Lunds akademi *Erik Lindsköld* var den främste, samt åtta andeliga med erkebiskopen *Olof Svebilius* i spetsen, hvilka den 15 Mars 1689 afgåfvo ett betänkande, hvari de tillstyrkte, att som cartesianska filosofien i den naturliga sanningens utforskande och i matematiska vetenskaper gifver större ljus och säkrare ledning än de gamle filosofernes skrifter, så borde hvarken denna eller den aristoteliska filosofien förbjudas, utan den ena så väl som den andra allenast så inskränkas att, »jemte det myckna goda, som filosofien, när hon förståndigt brukas, lärer kunna skaffa, icke något ondt och förargligt och det i våra trosartiklar och Guds saliggörande ord tvifvel eller irring förorsakar sig intränga måtte». Kort derefter aflät konungen till Upsala akademis kansler grefve Bengt Oxenstierna den 17 April 1689 en skrifvelse, i hvilken, med bifall till kommitterades förslag, förklarades, att ingen frihet vore tillåten mot den kristliga tron och

läran eller hvad den heliga skrift derom innehåller, samt att ej heller bibelns öfriga innehåll må »lätteligen» dragas under filosofisk kritik; men för öfrigt »efterläts filosofiens fria bruk och öfning sanningen med goda skäl och experimenter att utleta och styrka, samt alla lofliga vetenskaper att föröka». Dock borde ovilja och onödigt kif dervid undvikas.

Den vetenskapliga forskningsfriheten hade sålunda äfven nu blifvit medgifven, så vidt det kunnat ske utan att alltför mycket stöta de renlärige för hufvudet, och härför har man efter all anledning att tacka Lindsköld, som alltid visat ett varmt nit för den vetenskapliga utvecklingen och sannolikt genom sitt inflytande både tillvägabragt betänkandet och konungens bifall dertill. Sedermera afstannade ock efter hand striden mellan de båda filosofiska systemens förfäktare.

Den praktiska filosofien erhöll ett helt nytt skick genom *Samuel Pufendorf*, professor vid det nya universitetet i Lund, der han 1672 utgaf sitt berömda arbete Jus naturæ et gentium (Natur- och folkrätten), som sedermera utkommit i otaliga upplagor och öfversättningar. Det saknade likväl icke vedersakare vid sjelfva det lärosäte han tillhörde. Teologie professorn *J. Schwartz* och professorn i juridik *N. Beckman*, båda, likasom Pufendorf, tillhörande den första lärareuppsättningen vid den nya akademien, uppspårade i Pufendorfs arbete en mängd kätterier och nyheter, hvarom de uppsatte en skrift, hvars tryckning dock af regeringen förbjöds; men Beckman lät icke desto mindre trycka den i tyska staden Giessen och sedermera sprida den, hvarför han dömdes till fängelse och skriften blef, såsom smädeskrift, offentligen uppbränd på torget i Lund 1675. Beckman hade dock redan satt sig i säkerhet genom att fly till Danmark, hvarifrån han begaf sig till Tyskland och öfvergick der till katolska läran. Schwartz stannade i Lund till dess kriget utbröt, då äfven han flydde till Danmark och fick anställning derstädes. [1])

Lagkunskapen blef under detta embetsmannatidehvarf betydligt utbildad af ett stort antal författare. Utom de i föregående del omnämnde *Johan Loccenius* (död 1677), *Johan Stjernhöök* (död 1675), *Michael Gyldenstolpe* (död 1670), hvilka fortsatte sin författareverksamhet äfven under nu ifrågavarande tidskifte, egde högskolorna förtjenstfulla juridiska lärare i *Johannes Schefferus* (f. 1621, d. 1679), känd genom en mängd historiska och kritiska skrifter samt från 1666 professor inom juridiska fakulteten vid Upsala akademi; *Per Gavelius* (f. 1625, d. 1697), juris professor i Upsala 1663, sedermera assessor i Göta hofrätt och general-inspektor öfver alla fiskaler i riket samt 1687 adlad med namnet *Cederskiöld*; *Niklas Hyltén* (f. 1635, d. 1702), den förste professorn i lagfarenheten vid det nya universitetet i Lund 1668 och 1686 adlad med namnet *Silfverskiöld* samt, främst bland alla, *Carl Lundius* (f. 1638, d. 1714) från 1672 juris professor i Upsala och författare till en stor mängd juridiska arbeten. Med honom begynte ett

[1]) Jfr *Anjou*, Svenska kyrkans historia. Stockholm 1866, s. 379—402.

nytt tidskifte för det juridiska studium i Upsala, och ehuru han med mycken lärdom förenade icke mindre fåfänga, hvarigenom han ofta nog gjorde sig löjlig, uträttade han likväl ganska mycket för bildande af kunniga jurister, dref undervisningen med synnerligt nit samt egde större anseende än någon rättslärare före honom vid de svenska lärosätena.

Andra framstående män inom denna vetenskap voro riksrådet *Clas Rålamb*, författare till flera på sin tid högt värderade juridiska arbeten; *Clas Cloot*, rådman i Göteborg, som från 1651 till 1676 utgaf åtskilliga likaledes på sin tid högt aktade skrifter i lagfarenheten; *Niklas Beckman*, professor i Lund, Pufendorfs nyssnämnde vedersakare, författare till kommentarier öfver Justiniani romerska lagverk, samt nästan alla här ofvan omnämnde ledamöter i lagkommissionen.

Bland de gamla landskapslagarna utgafs Vestgötalagen af *Georg Stjernhjelm* 1663, Södermannalagen och Vestmannalagen af *Clas Åkerman* 1666; Dale-lagen och Skåne-lagen af *Johan Hadorph* 1676 samt Gotlands-lagen 1687, äfvensom nya upplagor utkommo af Uplandslagen och Helsinge-lagen 1665 samt af Östgöta-lagen 1666. Bjärköarätten, den äldsta stadslagen i Sverige, utgafs af *Joh. Hadorph* 1687, Visby stadslag 1688 och Visby sjörätt 1689. Carl XI:s sjölag utkom 1667, hans krigsartiklar 1683 och hans sjöartiklar 1685. Den nya kyrkolagen trycktes 1687.

I allmänhet rådde under Carl XI:s regering en synnerlig verksamhet inom lagfarenhetens område, och då fordringarna på lagkunskap hos statens tjenstemän den tiden voro vida mera utsträckta än nu, egnade man sig ock med långt större ifver åt författareskapet i denna väg.

Historien fortfor att bearbetas i den riktning, som begynt redan under Christinas regering. Man forskade flitigt i våra egna häfder och satte en fosterländsk ära i att leda dem så långt tillbaka i tiden som möjligt. *Fornkunskapen* studerades derföre på det ifrigaste, och det af De la Gardie 1667 inrättade antiqvitets-kollegium hade sin blomstringstid ända till 1696, då det från Upsala flyttades till Stockholm och sedermera efter hand förföll. *Georg Stjernhjelm*, hvars försök att leda svenskarnes ursprung tillbaka ända till Noachs sonson Magog vi i en föregående del omtalat, sysselsatte sig ifrigt med forskningar rörande våra fornminnen, och likaså *Johan Hadorph*, hvilken vi nyss omnämnt såsom utgifvare af flera bland våra landskapslagar, samt *Johannes Schefferus*, hvilken vi funnit bland lärarne i lagkunskapen, men som egnade sig ännu mer åt antiqvariska och historiska forskningar än åt juridiska. Ännu större rykte förvärfvade sig *Olof Verelius* genom ett stort antal arbeten i denna väg, men mesta uppseende bland alla väckte dock *Olof Rudbeck* genom sin »Atlantica», hvars första del utkom i Upsala 1675, och der han sökte visa, att det af Plato omtalade under-landet Atlantis var den skandinaviska halfön samt att en stor mängd af de antika fornsägnerne hade sitt ursprung från norden. Ett motstycke härtill, om också vida mindre snillrikt hop-

kommet, lemnade teologie professorn i Åbo *Petrus Bång* (f. 1633, d. 1696), då han i sin äfven 1675 utgifna »De gamle Sveo-Göters kyrkohistoria» påstod, att paradiset legat i Finland, att Adam bott i Kälkestad och att han varit den förste svenske biskop! I slutet af Carl XI:s regering gjorde *Johan Peringskjöld* (f. 1654, d. 1720) sig känd såsom öfversättare af isländaren Snorre Sturlesons konungasagor.

Den nyare svenska historien blef emellertid icke heller försummad. *Jonas Werwing*, sedan 1685 assessor i antiqvitets-kollegium (d. 1697), fick konungens befallning att utarbeta en historia om Sigismunds och Carl IX:s regeringar, hvilken dock ej trycktes förr än 1744, men sedermera blifvit hufvudkällan för denna tids historia. *Johannes Widekindi*, rikshistoriograf sedan 1665 (d. 1678), utgaf 1671 en historia om ryska kriget 1607—1617, hvilken året derpå utkom äfven i latinsk öfversättning. Under detta arbetes tryckning fick han Carl XI:s befallning att utarbeta gustavianska konungahusets historia, men medhann ej mera än första delen af Gustaf Adolfs, från 1611 till 1617, hvars tryckning begynte 1676 och fullbordades först 1680, två år efter författarens död. Rysslands och Danmarks sändebud i Stockholm gjorde likväl så starka protester mot åtskilliga i detta arbete förekommande uttryck, att dess utgifvande instäldes och Werwing fick befallning att deri införa behöfliga rättelser. *Samuel Pufendorfs* på latin författade svenska historia under åren 1630—1654 utkom i Utrecht 1688, och hans äfven på latin författade, af Carl XI bekostade Carl Gustafs historia i Nürnberg 1696. Det är en diger foliant, prydd med ritningar af Erik Dahlberg, stuckna i koppar. Innan arbetet fick utgifvas, granskades det af kronprinsen Carls lärare Thomas Polus och aktuarien i riksarkivet Göran Bergenhjelm, på hvilkas yrkande, bland annat, uttogs ett ställe, der konungen berömdes för det han mottagit en rättelse af sina riksråd. Att trycka något sådant gick naturligtvis ej an under Carl XI:s regering. En annan historia om Carl Gustafs regering, äfven på latin, ehuru af mindre betydenhet, utgafs i Strengnäs 1661 af *Johan Oljeqvist*, hofjunkare hos drottning Christina och son till hennes lärare Johannes Matthiæ. För öfrigt utgafs 1688 *Samuel Pufendorfs* Inledning till svenska historien, samt 1671 och 1687 två upplagor af *Johannes Schefferi* på latin författade sammandrag af svenska historien.

Allmänna historien behandlades endast i läroböcker och rörande särskilda delar deraf utgåfvos åtskilliga öfversättningar af utländska författares arbeten.

I *kyrkohistorien* utgåfvos åtskilliga arbeten af *Erik Benzelius*, af *Johannes Matthiæ*, Christinas lärare, af *Petrus Bång* och af *Clas Örnhjelm*, rikshistoriograf sedan 1679 (död 1695).

I allmänhet röjde sig under denna tid stor flit inom det historiska området, ehuru man visserligen i allmänhet saknar den kritiska skärpan och förmågan att göra öfverskådligt det ämne man företog sig att behandla.

Geografien blef under Carl XI:s regering föga bearbetad i veten-

skapligt hänseende, men för en närmare kännedom om vårt eget land uträttades ganska mycket. På konungens föranstaltande utarbetades det stora verket Svecia antiqua et hodierna (Det forna och nuvarande Sverige), som blifvit ryktbart genom *Erik Dahlbergs* der förekommande talrika ritningar af svenska slott och herregods, men som var afsedt att blifva en utförlig topografisk-statistisk beskrifning om Sveriges rike, hvartill ritningarna endast skulle vara illustrationer. Textens författande uppdrogs först åt *Örnhjelm*, hvars på latin författade Beskrifning om Sveriges rike dock ej utgafs förr än 1765. Efter Örnhjelms död 1695 erhöll *Petrus Lagerlöf*, eloquentiæ professor i Upsala sedan 1687, konungens uppdrag att utarbetä denna text, men äfven hans arbete afbröts af döden 1699. Dock trycktes 28 ark af hans Det forna och nuvarande Sveriges beskrifning, på latin och svenska, men till största delen förblefvo dock de talrika ritningarna utan text. För öfrigt utgaf *Andreas Wetterhamn*, då student i Lund, sedermera 1684 professor i matematiken derstädes och 1688 adlad med namnet *Riddermarck* (död 1707), år 1670 en på latin författad Beskrifning om det högst blomstrande sveo-götiska riket, samt utgaf för öfrigt flera disputationer i geografiska och topografiska ämnen. Det hörde ock till tidens sed, att studenterne vid de högre lärosätena i latinska verser besjöngo det landskap, der de voro födda, och således sökte förena poesi och topografi, till icke synnerlig fromma för någondera. Af mera betydenhet voro *Joh. Scheffers* på latin författade beskrifning om Lappland, tryckt i Frankfurt 1673, ett af de märkligaste etnografiska och topografiska arbeten från detta tidehvarf; *Haqvin Spegels* 1683 utkomna beskrifning om Gotland, röjande vetenskaplig forskning, samt *Joh. Peringskjölds* Södermanlands minnesmärken i 7 band, samlade 1684—1686.

Dessutom blefvo flera *kartor* utarbetade öfver de svenska landskapen, sedan *Carl Gripenhjelm*, en son till Carl XI:s lärare, 1683 blifvit direktör öfver svenska landtmäteriet (död 1694). *Peter Geddas* sjöatlas öfver Östersjön och Kattegat utkom i Amsterdam på holländska och svenska 1694, men i allmänhet förbjöd Carl XI utgifvandet så väl af sjökort som af fullständigare landskapskartor, på det de icke måtte tjena till ledning för rikets fiender, hvilket naturligtvis mycket minskade nyttan af deras utarbetande.

Åtskilliga *resebeskrifningar* utgåfvos äfven under detta tidskifte, bland hvilka »En kort beskrifning uppå trenne resor och peregrinationer» af skeppslöjtnanten *Nils Kjöping* och sjökaptenen *Olof Erik Willman*, tryckt i Visingsborg 1667, erhållit flera upplagor och omtrycktes ännu 1790. Första resan gälde en del af Asien och Afrika; den andra Ostindien, China och Japan; den tredje hade från Moskwa företagits till China öfver Mongolien och Cataja samt var åtföljd af en beskrifning öfver Japan. *M. Hemmersams* resebeskrifning om Vestindien trycktes i Visingsborg 1674 och *Clas Rålambs* resa till Konstantinopel 1658 utgafs på trycket 1679. *Johan Rudbeck*, sonson till biskopen med samma namn, utgaf 1675 en beskrifning om sin resa i Sverige, »an-

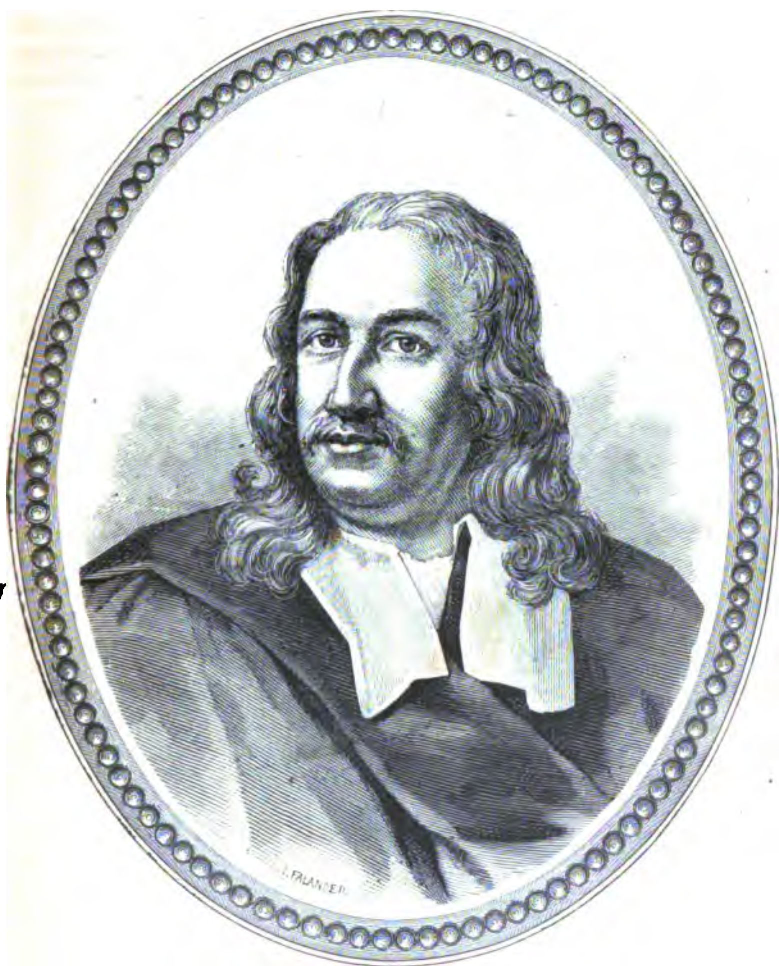
ställd för att lära känna våra förfäders inrättningar och seder», och *Olof Rudbeck*, äfven sonson till biskopen och son till Atlanticans författare, företog på Carl XI:s befallning en resa genom Sverige, hvarunder han skulle »afteckna provinsernas lägen och beskrifva deras inbyggares särskilda ursprung, lynnen, religionsbegrepp, seder, språkarter och umgängesvanor; uppspåra fornlemningar, likaledes Faunas och Floras skatter, bergs- och skogsväsendet, samt bemärka strömfallens naturskönhet, inblandande hvad annars kunde vara angenämt att känna för den, som med sinne för dess skönhet ville betrakta fosterlandet». Synnerligen skulle Lappland beskrifvas. Första resan afhandlades i 12 band på svenska och latin, och första delen deraf, innefattande Upland, samt försedd med koppar- och träsnitt, trycktes 1701, men de följande delarne förstördes i den stora Upsala-branden 1702. Företaget vittnar emellertid om Carl XI:s varma nit för vinnande och spridande af en närmare kunskap om fäderneslandet.

Naturvetenskaperna höllo sig ännu inom upptäckternas område och deras systematiserande hade ännu icke inträdt, likasom de också icke hunnit frigöra sig från mycket af det underbara, som stannat hos dem sedan forn- och medeltiden.

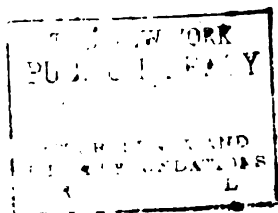
I *botaniken* följde man ännu *Francks* lärobok, med intet annat system än det alfabetiska; men *Olof Rudbeck* anlade 1657 i Upsala en botanisk trädgård med drifhus för främmande växter, hvilken han 1662 skänkte till akademien, samt utgaf äfven åtskilliga smärre botaniska uppsatser. Hans son, *Olof Rudbeck* den yngre (f. 1660, d. 1740), utgaf 1690 en latinsk afhandling om sättet att förvärfva grundlig örtkunskap — den första i Sverige utkomna botaniska skrift af egentligt vetenskapligt värde. Gemensamt arbetade far och son på ett stort verk, kalladt »Campi Elysei eller Glysisvall», som skulle innehålla en beskrifning, jemte ritningar, öfver alla då bekanta växter, men hvaraf endast två böcker blefvo utarbetade. *J. Palmberg*, lektor vid Strengnäs gymnasium (död 1691), utgaf 1684 en »Svensk örtekranz», som sedermera erhöll flera upplagor.

I *zoologi* utkommo endast några småskrifter och disputationer, fulla af skolastiska definitioner och bibliska eller mytologiska utflygter samt långt ifrån fria från öfvertro och vidskepelse.

Kemi och *mineralogi* afhandlades i flera skrifter af *Urban Hjärne* (f. 1641, d. 1724) en af Sveriges mest framstående vetenskapsmän under detta tidskifte. Han upptäckte 1677 Medevi helsobrunn och utgaf sedermera flera beskrifningar om helsobrunnar, förestod det år 1683 i Stockholm upprättade laboratorium chemicum samt var i sjelfva verket Sveriges förste kemist och mineralog. Andra samtida svenska författare i kemi och mineralogi voro arkiatern *Belov* (död 1692), som ännu letade efter »de vises sten» och således var snarare alkemist än kemist; *H. N. Grim*, som reste i Ostindien och i Batavia 1677 och 1679 utgaf några kemiska skrifter, samt assessorn i bergskollegium *Erik Odelstjerna* (f. 1661, d. 1704), som gjorde mineralogiska resor i

OLOF RUDBECK D. Ä.

flera delar af Europa och hvars Lexikon metallicum och Svecia subterranea, hvilka han dock ej hann fullborda, betraktades såsom klassiska arbeten i bergsvetenskapen.

Fysiken behandlades endast i läroböcker och disputationer, af hvilka senare ett ganska stort antal utgåfvos, utan att dock genom dem vetenskapen kan sägas hafva gjort några nämnvärda framsteg.

Läkarevetenskapen, som dittills inom Sverige varit föga bearbetad, erhöll nu en betydande utveckling, synnerligast genom *Per Hoffvenius* (f. 1630, d. 1682), som studerat i Holland och från 1661 höll i Upsala föreläsningar i alla grenar af denna vetenskap. Hans vän *Olof Rudbeck*, som äfven gjort sina medicinska studier i Holland och samtidigt med honom började sin lärareverksamhet vid Upsala högskola, sysselsatte sig företrädesvis med anatomi, hvari han gjorde vigtiga upptäckter samt inrättade i Upsala en särskild anatomisal. Läkarevetenskapens utveckling i Sverige befordrades för öfrigt ganska verksamt äfven af konungen. Det år 1663 inrättade collegium medicum erhöll 1680 och 1688 en mera omfattande verksamhet, särdeles i afsigt att kunna afskaffa det alltför mycket gängse qvacksalveriet. Utländske läkare, utom de, som inkallades af konungen, förbjödos att praktisera i Sverige. Öfver apotekarne anbefaldes en noggrann uppsigt, och läkarne anmodades att uppsöka inhemska läkemedel i stället för utländska. Collegium medicum fick äfven uppsigt öfver barnförlossningsväsendet, som befans i så ömkligt skick, att endast i Stockholm öfver hundra barn årligen omkommo genom bristande kunskap i detta hänseende. Redan 1682 gjorde *Urban Hjärne* ett förslag om inrättande af ett barnbördshus, der undervisning skulle meddelas åt barnmorskor. Af *Johan van Hoorne* (f. 1662, d. 1724), som blifvit promoverad till doktor i Holland, meddelades ock undervisning i förlossningskonsten, så väl genom föreläsningar som i flera utgifna skrifter. Samma år 1682 inrättades äfven i Stockholm en anatomisal och följande året ett kemiskt laboratorium. Vid det nya universitetet i Lund idkades läkarevetenskapen med sådant intresse, att den första svenska medicine doktors promotion der kunde hållas 1689. Genom allt detta fick Sverige tillräckligt antal kunniga läkare inom landet, utan att vidare behöfva, såsom dittills, inkalla dem utifrån.

De *matematiska vetenskaperna* funno under detta tidskifte äfven åtskilliga framstående bearbetare. »*Mathesis*, det är *mätevisheten*», skref *Stjernhjelm*, »bestående i mått, tal och vigt, är en sannskyldig Minerva, aflad i Skaparens egen hjerna, född och framburen i sjelfva skapelsen, och det så tideliga och i så måtto, att hon strax i ljusets åtskiljande från mörkret, i himlarnes hvälfvande, luftens utbredande, jordens grundfästande och hafvets afgränsande är blifven sin fader till en högra hand och hemliga råd.» Stjernhjelm författade äfven, om ock i mindre poetiskt språk, åtskilliga afhandlingar i aritmetik och trigonometri. *Anders Spole* (f. 1630, d. 1699), den förste professorn i matematik vid Lunds universitet 1668 och professor i Upsala från 1679, gjorde sig berömd

genom flera matematiska arbeten och hans aritmetica användes vid våra läroverk så länge, att den ännu ordspråksvis omtalas. *Johan Billberg*, hvilken vi här ofvan omtalat såsom en af cartesianska filosofiens förfäktare, utgaf äfven åtskilliga matematiska arbeten. Tillsammans med Spole gjorde han 1695, på konungens befallning, en resa till Torneå, för att säkrare bestämma dess och andra norrländska orters polhöjd, hvarefter han utgaf en afhandling om »Midnattssolens rätta och synliga rum uti Nordlanden». Att Carl XI sjelf deltagit i denna resa, finner man af ett rätt lyckadt latinskt distichon,[1]) som visar att vetenskapsmannen Billberg icke heller var främmande för skaldekonsten. Spole hade redan som professor i Lund vunnit sådant anseende äfven utom Sverige, att han kallades att biträda den franske vetenskapsmannen Picard vid pröfningen af Tycho Brahes meridian å ön Hven.

De tillämpade matematiska vetenskaperna saknade ej heller bearbetning. I *mekanik* utgåfvos läroböcker af *Kasten Otto Engelbertus* från Lappland 1680 och af *Johannes Flachsenius* 1682. Engelbertus gjorde sig äfven i öfrigt känd genom afhandlingar om särskilda delar af mekaniken. Om *landtmätning* utgafs 1670 en afhandling af *P. Raam*.

Astronomien hade ännu icke fullt frigjort sig från astrologi, och ännu infördes i almanachorna hvarjehanda spådomar på grund af astrologiska iakttagelser, såsom det hette äfven sedan författarne till dessa spådomar sjelfva upphört att tro derpå. Så hade Spole, då ännu icke professor, i en almanach för året 1661 infört, att under det året skulle en förnäm herre olyckligen omkomma. Nu hände sig, att en af rikskanslern De la Gardies söner det året blef ihjelslagen af en häst, och rikskanslern, en af sin tids mest bildade män, ehuru visst icke en af de fördomsfriaste, förekallade Spole och förebrådde honom att ej hafva särskildt varnat, då han förutsett den inträffade olyckan! Spole svarade, att spådomen blifvit införd endast derför, att en almanach utan slikt tillbehör ej köptes af allmogen, men att dylika spådomar vore ingenting annat än flärd. Almanachor utgåfvos emellertid nu till stort antal af enskilda personer, till olika värde och innehåll. För öfrigt ådrogo sig kometerna fortfarande en synnerlig uppmärksamhet och väckte många farhågor, men föranledde också åtskilliga vetenskapliga afhandlingar. I synnerhet var detta förhållandet med den stora kometen 1680, hvilken framkallade en »Relation och betänkande om then stoore cometen, som ifrån den 11 Dec. 1680 till den 9 Febr. 1681 sedder är», af *Joh. Flachsenius*, och »En kort relation om cometen» af *Spole*. Den Halleyska kometen af 1682 föranledde äfven en särskild afhandling, som utkom i Stockholm samma år. *Samuel Schult* utgaf 1671 en solbeskrifning samt 1672 en månbeskrifning, och *Harald Wallerius*, professor i matematiken vid Upsala högskola sedan 1690, utgaf under

---

[1]) In te, pervigilem nocturno tempore, Phoebum
Vidit pro patria pervigil ipse sua.
(Här, o Phoebus, dig såg, då du vakade natten igenom,
Han, som vakar alltjemt sjelf för sitt fädernesland).

åren 1682—1712 icke mindre än 105 disputationer i matematiska ämnen samt deribland äfven astronomiska; men i allmänhet voro dock vetenskapliga astronomiska afhandlingar af något värde den tiden här högst sällsynta.

I *krigsvetenskap* utkommo åtskilliga arbeten af *Joh. Wernskiöld*, sedan 1644 generalqvartermästare vid alla fortifikationerna i riket (död 1674), och af *Didrik Porath*, fäktmästare vid kungliga hofvet sedan 1677, samt ett ganska omfattande arbete, kalladt »Adelig öfning» af *Åke Rålamb* (f. 1651, d. 1718), en son till riksrådet Clas Rålamb och kapten vid lifgardet sedan 1676. Arbetet skulle utgöra mer än 20 band, af hvilka likväl ej mer än det 1:sta, afhandlande aritmetik och landtmäteri, 8:de om fortifikation, 10:de om skeppsbyggeri samt 13:de och 14:de om hushållning, åkerbruk och trädgårdsskötsel, utkommo under åren 1690, 1691 och 1694, åtföljda af 90 planscher.

I *navigation* utgaf vice amiralen *Werner von Rosenfeldt* (f. 1639, d. 1710) ett större arbete 1693, och en afhandling af franske amiralen *Tourville* utkom i Stockholm 1698 på franska och svenska, under titel »Generalexercitier till sjös».

Språkvetenskapen blef fortfarande flitigt bearbetad, och kunskapen i de latinska och grekiska språken hade under Carl XI:s regering den högsta blomstring, hvartill den i Sverige hunnit, åtminstone med hänseende till förmågan att i tal och skrift använda dessa språk.

Latinet var fortfarande de bildades universalspråk och vid de svenska läroverken så uppöfvadt, att knappast någon student fans, som ej kunde ledigt skrifva latinsk vers, om också med mycket olika poetisk lyftning. Man egde ock denna tid vid våra lärosäten flere män med stor förmåga som latinske både skalder och vältalare. Såsom de främste i detta hänseende böra nämnas *Petrus Lagerlöf*, hvilken vi skola återfinna äfven bland denna tids svenska skalder, och *Johan Upmark*, född 1664, adlad 1719 med namnet *Rosenadler*, död 1743, berömd såsom den ypperste vältalare på romare-språket Sverige egt; men ganska framstående dels såsom skalder, dels som vältalare, och ej sällan såsom bådadera, på detta språk, voro äfven *Johan Columbus* (f. 1640, d. 1684), Lagerlöfs lärare och broder till Samuel Columbus, hvilken vi skola finna bland de svenska skalderna vid denna tid; *Anders Nordenhjelm* (f. 1633, d. 1694), eloquentiæ professor i Upsala sedan 1672; *Lars Norrman* (f. 1651, d. 1703) professor i hebreiska och grekiska vid Upsala akademi 1682; *Johan Arndt Bellman* (f. 1664, d. 1709), eloquentiæ professor i Upsala 1699 och farfar till skalden Carl Michael Bellman, m. fl. Större delen af denna tids svenska skalder, till hvilka vi snart skola komma, gjorde sig äfven kända såsom latinska. Huru flitigt det latinska språket under detta tidskifte studerades, synes för öfrigt af ett stort antal läroböcker, som då utkommo och hvilka det blefve alltför vidlyftigt att här uppräkna.

Grekiskan studerades också med synnerlig ifver, och grekiska tal och verser skrefvos denna tid af åtskilliga svenska författare, bland

hvilka i synnerhet den nyssnämnde *Lars Norrman* genom flera arbetens utgifvande gjorde sig högt förtjent om det grekiska språkstudiet, äfvensom flera nya grekiska läroböcker utkommo, bland hvilka *Joh. Gezelii* grammatik, som trycktes första gången i Dorpt; 1647, erhållit 16 upplagor och utgafs ännu under året 1813.

Bland de österländska språken blef det *hebreiska* mest studeradt och flera dithörande arbeten utgåfvos af *Christian Ravius* (f. 1613, d. 1677), född i Tyskland och professor i Upsala 1656—1669; *Peringer Liljeblad* (f. 1651, d. 1710), professor i Upsala och i synnerhet berömd för sin djupa kännedom af de rabbinska skrifterna; *Johan Palmroth* (f. 1659, d. 1728), äfven professor i Upsala, m. fl. — För öfrigt samlade öfverceremonimästaren *Johan Gabriel Sparfvenfeldt* (f. 1655, d. 1727) under resor i orienten flera handskrifter på åtskilliga österländska språk, hvilka han skänkte till Upsala akademi, äfvensom han började utgifva ett turkiskt, arabiskt och persiskt lexikon, som dock ej blef fullbordadt.

De *moderna språken* blefvo icke heller försummade vid de högre svenska lärosätena, men den literära verksamheten derinom inskränkte sig, med högst få undantag, till utgifvandet af läroböcker.

Tidningar började nu utgifvas något mera regelbundet och äfven i något större antal än förut, men ännu icke i någon oafbruten följd, och deras innehåll var fortfarande lika magert som i dem, hvilka utgåfvos redan under Christinas regering. »Ordinarie Post-Tijdender», hvilkas utgifvande begynt 1645, fortsattes under åren 1646, 1650, 1651 1667, 1668, 1678, 1679, 1680. Unden åren 1675, 1677, 1678, 1681 och 1683 utkom »Den svenske Mercurius»; åren 1683 och 1684 »Den svenske postryttaren»; år 1690 »Stockholmske Post-Tidender»; år 1693 »Mercurius från Göteborg». Ett slags vetenskaplig tidskrift var Relationes curiosæ, som begynte utgifvas 1682 och hvaraf 48 nummer finnas i Upsala bibliotek. Der skulle »examineras efter förståndet, såsom den rätta proberstenen, alle så väl fysikaliske som matematiske och historiske sällsamheter, som äro till finnande på vår synliga himmel, i hafvet, så ock inunder och uppå sjelfva jorden».

Den periodiska pressen var likväl under hela Carl XI:s regering ännu i sin linda och upptog endast nakna uppgifter utan några omdömen, hvilka i denna trycktvångets gyllne tid voro alltför vådliga att äfventyras. Redan under förmyndarestyrelsen utkom 1662 en förordning, som sedermera ofta förnyades, att ingenting skulle få tryckas utan föregången pröfning af universitetsfakulteterna, kansliet eller konsistorierna, och 1664 förbjöds att i riket införa kätterska böcker och smädeskrifter. Bokhandlarne förpligtades att å alla sina artiklar inlemna en förteckning, i Stockholm till kungliga bibliotekarien, i andra orter till biskopen och konsistorierna. På presterskapets begäran tillsattes 1682 en censor, som stod under kanslikollegium och skulle vaka öfver, att anstötliga skrifter hvarken upplades eller infördes, hvarföre han flitigt skulle visitera boklådorna, och derest han fann något an-

stötligt, egde han förbjuda skriften, till dess han i afseende derå inhemtat konungens befallning. Han fick dock ej utan på goda skäl anse någon bok för misstänkt, för att icke göra intrång i den fria bokhandeln. Slutligen var han äfven förbunden att utfärda listor på förbjudna böcker och deraf gifva vederbörande del. Var presterskapet i hög grad ömtåligt för hvarje yttrande, som rörde religionen, så var Carl XI det ännu mera för allt som rörde styrelsen, och i följd af allt detta var tvånget sådant, att man icke ens till sin närmaste vän vågade skrifva något förtroligt bref om den tidens ställningar och förhållanden.

Vitterhet och konst.

Svenska språket fortfor att vara den besynnerliga blandning af svenska, tyska, latin och fransyska, som det blifvit under Christinas regering; men genom Stjernhjelm och hans efterföljare blef det dock efter hand mer och mer rensadt från dessa främmande tillsatser, åtminstone i de vittra skrifterna, ty i embetsskrifvelser och bref enskilda emellan fortfor förbistringen så väl under hela Carl XI:s regering som långt efteråt. Sjelf skref han visserligen en rätt bedröflig svenska, synnerligast hvad stafningen beträffar, men han visade dock samma nit för svenska språket som för allt fosterländskt, utfärdade förbud mot bruket af främmande ord samt uppmanade presterne (1686) att de skulle skrifva ren svenska. Den första svenska språklära utkom ock 1696, författad af *Nils Fjällman*, komminister i Stockholm (död 1718).

Stjernhjelms stora förtjenster om svenska språket hafva vi i föregående del omnämnt. Hans skaldeskapelser voro ock högt uppburna af hans samtid, och det dröjde ej länge, innan den ene efter den andre sökte träda i hans spår och bildade en Stjernhjelmsk skola, som sedan fortfor länge inom vår vitterhet, men slutligen alltmera urartade till andefattiga rimmerier. Bland de yngre skalder, som voro hans samtida eller till tiden honom närmast, finner man likväl åtskilliga med rikare begåfning, än i allmänhet röjer sig hos härmarnes talrika slägte, och deras gemensamma sträfvanden för svenska språkets utbildning och rensning böra alltid med tacksamhet erkännas. Hos de fleste, äfven de bättre, så väl som hos mästaren sjelf, finner man likväl alltför ofta skaldegåfvan anlitad för tillfällighetsdikter, hvilka alltför mycket röja sig såsom bestälda och alltför litet såsom ingifvelser, och detta gick slutligen ända derhän, att skaldekonsten förnedrades till ett rimmareyrke utan annan uppgift än att söka åstadkomma så många och så väl betalda rim som möjligt, likasom äfven den manliga glädtighet, hvilken framträder i flera af Stjernhjelms dikter, hos dessa rimmare urartade till ett smaklöst rolighetsmakeri.

Hos Stjernhjelms närmaste efterföljare röjde sig emellertid ännu icke dessa lyten, och den svenska *lyriken* blef af dem på flera sätt och i flera riktningar utbildad.

Samuel Columbus, född i Husby socken i Dalarne 1642 och yngre broder till Johan Columbus, hvilken vi här ofvan omnämnt bland Sveriges latinska skalder, uppträdde först under det antagna namnet »Myrtillus af Bergen» med tillfällighetsverser på hexameter efter Stjernhjelms förebild. Sedermera utgaf han sin »Bibliska verld» (1674), en samling af andeliga sånger, och samma år äfven sina »Odæ sveticæ», hvarigenom han fick namn af »den svenske Flaccus» ehuru de både i diktart och snille äro helt olika den romerske skaldens. Man har äfven af honom tre herdevisor till hans bror Johan och två psalmer, införda under numren 439 och 440 i vår nuvarande psalmbok. Dessutom har han författat flera rätt spetsiga epigram och åtskilliga skaldestycken på tyska, som i allmänhet äro öfverlägsna de svenska, emedan tyska språket då var mera utbildadt och skalden således hade lättare att röra sig derinom. Han hade under fem års tid, såsom lärare åt två bröder Reenstjerna, genomrest Tyskland, Holland, England, Frankrike och Danmark samt under sitt vistande i Paris skrifvit en samling af anekdoter och infall, kallad »Mål-roo eller Roo-mål», innehållande flera karakteristiska bidrag till kännedom om åtskilliga historiska personligheter, bland andra Stjernhjelm, samt i allmänhet rätt underhållande och belysande tidens seder och tänkesätt. Knappast hemkommen, dog han vid 37 års ålder i Juli 1679 och är begrafven i Upsala domkyrka. Under sin studenttid hade han åtnjutit mycken välvilja af Stjernhjelm, hvars främste lärjunge i svenska skaldskapet han var, samt gjorde sig för öfrigt känd såsom en lärd, snillrik, ädel, glad och förståndig man, men med svag helsa och klen kroppsbyggnad.

Petrus Lagerlöf, hvilken vi i det föregående lärt känna såsom latinsk skald, gjorde sig äfven ett aktadt namn såsom svensk. Han var född 1648 i Fryksdalen i Vermland, der hans far var komminister och hette Måns Schivedius, men barnen antogo namnet Lagerlöf. Såsom lärare för riksrådet Lars Flemings son gjorde Lagerlöf med denne en resa till Tyskland och Frankrike samt blef vid återkomsten antagen såsom bibliotekarie och sekreterare hos rikskanslern De la Gardie. På dennes förord kallades Lagerlöf sedermera till Upsala akademi såsom professor först i logiken, så i poesi och slutligen i vältalighet 1687, samt utnämndes 1698 till rikshistoriograf, men afled redan i Januari 1699. Man har af honom flera kärleksqväden och andra lyriska stycken i åtskilliga nya versslag och i allmänhet med för den tiden ovanligt ledig versbyggnad. Svenska språket har också honom att tacka för rätt mycket. Det blef under hans hand mjukare och bildbarare. Ända till rättstafningen sträckte han sin omsorg samt uppträdde äfven som estetiker genom sin på latin författade Inledning till svenska skaldekonsten. De ännu så ofta sjungna psalmerna med numren 328 och 332 i vår psalmbok äro af honom öfversatta. Äfven oberoende af sitt författareskap gjorde han sig älskad och värderad samt visade också en frimodighet, som den tiden var högst sällsynt, då han vid sin forna gynnares Magnus Gabriel De la Gardies död i onåd och fattigdom

vågade uppträda och i ett lysande loftal erkänna och prisa hans många utmärkta egenskaper.

Båda dessa Stjernhjelms närmaste efterföljare röjde i sitt skaldskap en omisskänlig inverkan af den dåvarande *tyska* skaldeverksamheten, men vid samma tid uppstod äfven i Sverige en vitterhet, med lika omisskänlig inverkan af den *italienska*, hvilken alltsedan Christinas tid var mycket värderad, synnerligast af dem, som hörde till hennes hof. Härigenom befordrades kännedomen om den italienska litteraturen bland de mera bildade i Sverige och ett slags romantisk skola uppstod redan 150 år innan en sådan i vår tid uppkom inom svenska vitterheten.

Gustaf Rosenhane, en yngre broder till riksrådet Schering Rosenhane, född 1619, president i Dorpts hofrätt 1661 och död 1684, kan sägas stå i spetsen för den svensk-italienska vitterhetsskola genom sina på 1650-talet författade 100 svenska sonnetter, bildade efter Petrarcas italienska och Ronsards fransyska, och till samma vittra skola hörde äfven *Johan Lillienstedt*, född 1655 i Björneborg i Finland och son till kyrkoherden Paulus Raumannus, men sjelf kallande sig Paulinus till dess han adlades 1690 med namnet Lillienstedt och slutligen blef riksråd 1719 (död 1732) samt *Christofer Lejoncrona*, en son till Christinas i en föregående del omnämnde hofskräddare och sedermera hofintendent. Hans visor äro för sin tid förträffliga och vittna om hans förtroliga bekantskap med söderns diktkonst. I allmänhet kan Lejoncrona med fullt skäl betraktas såsom en af de mest framstående skalderna under detta tidskifte.

Några flera skaldenamn, tillhörande denna riktning af den svenska diktkonsten, skulle visserligen kunna anföras, men dels äro de af mindre betydenhet, dels inföll deras egentliga vittra blomstringstid ej förr än efter Carl XI:s död. En af denna tids vitterhetsidkare har dock både genom sina öden och sina skrifter väckt alltför mycken uppmärksamhet att här böra förbigås.

Lars Johansson eller *Lasse Lucidor*, såsom han sjelf kallade sig och under hvilket namn han också är mest känd, var född omkring 1640 och son till en kapten Johan Eriksson samt dotterson till amiralen Strusshjelm, som bekostade hans uppfostran. Han utvecklade tidigt en ovanlig fattningsgåfva, så att han, nyss hunnen öfver ynglingaåldern, kunde skrifva vers på svenska, tyska, holländska, engelska, fransyska, italienska och latin; men lika tidigt gjorde han sig känd för ett oförbätterligt lättsinne. Han uppgifves äfven hafva redan såsom student kommit i alltför förtroligt förhållande till en adelig jungfru Margareta Sjöblad och derföre blifvit förvisad ur riket, men noggrannare undersökningar i domstols-protokollen hafva gjort det sannolikt att någon förvexling af person härvid egt rum, och att Lucidor åtminstone ej haft denna förseelse på sitt syndaregister, hvilket är stort nog ändå. Säkrare kändt är att han gjort flera resor i Tyskland, England, Frankrike och Italien, men 1669 på allvar bosatt sig i Stockholm, der han sysselsatte sig med hvarjehanda öfversättningsarbeten och i synnerhet

med verstillverkning, hvilken af honom drefs såsom ett yrke, men under hvars utöfning han dock röjde omisskänliga skaldeanlag, hvilka, bättre utvecklade, kunnat göra honom till en af den tidens främste skalder. För ett till firande af landshöfdingen Conrad Gyllenstiernas och Christina Ulfsparres bröllop författadt qväde, hvilket han lät trycka under titel »Giljareqval», men hvari brudparet trodde sig finna åtskilliga opassande anspelningar på deras förhållande till hvarandra, blef han häktad i slutet af året 1669 och efter någon tids fängelse ålagd att på år och dag aflägsna sig från Stockholm. Han förföll sedermera för hvarje år allt mera både i liderlighet och fattigdom, så att han slutligen inhyste sig i ett lusthus på Södermalm, utan annat bohag än ett bläckhorn, några ark papper och en halmkärfve till sängplats. Under besök på en källare vid Kindstugatan i Stockholm råkade han i ordvexling med en löjtnant Arvid Storm, som i hettan drog värjan och gaf skalden ett styng, hvaraf han afled några timmar derefter i Augusti 1674. Några år efter hans död utkom 1688 en samling af hans dikter under titel »Helicons blomster, plockade och vid åtskilliga tillfällen utdelta af Lucidor den olycklige», hvilka, jemte många andefattiga rimmerier, likväl tillika innehålla icke så litet, som vittnar om djup lågande känsla, än frambrytande i vild glädtighet, än i bitter, förtviflad klagan, en liflig, stundom yrande inbillning och mycket välde öfver formen. De bästa af hans dikter äro dock hans psalmer, som, ehuru erforderligen omarbetade, återfinnas under numren 463, 465 och 467 i vår nuvarande psalmbok.

Den *andeliga lyriken,* som framträdde i den nya psalmbok, hvilken af konungen stadfästades och påbjöds till efterlefnad 1695, utgör en särskild del af den svenska vitterheten under detta tidskifte, väl förtjent att tagas i närmare betraktande. Renlärighet och religiöst allvar voro visserligen de öfvervägande beståndsdelarne deri, men tillika fans dock der mycket, icke blott lifvande för andakten och den religiösa känslan, utan äfven tillfredsställande det poetiska sinnets fordringar, och i allmänhet har denna andeliga lyrik mera än den öfriga bibehållit sig njutbar för en nyare tid.

Bland dessa psalmförfattare bör i främsta rummet nämnas *Haqvin Spegel,* Carl XI:s hofpredikant, sedermera biskop i Skara, så i Linköping och slutligen erkebiskop, hvars verksamhet såsom en af svenska kyrkans mest framstående styresmän under detta tidskifte vi i det följande skola taga i betraktande, men här sysselsätta oss endast med hans andel i 1695 års psalmbok. Han egnade sig tidigt åt denna diktart, och de psalmer, han i yngre år utarbetat, infördes gemensamt med flera af Erik Lindsköld författade i den så kallade barnabibeln. Under sitt vistande på Gotland 1683 öfversatte han en mängd af konung Davids psalmer samt lemnade sedermera alla, dem han utarbetat, åt den nämd, som hade att utgifva den nya psalmboken. Deri infördes 38 af Spegel författade, 21 öfversatta och 2 förbättrade psalmer, af hvilka icke mindre än 30 öfvergått i vår nuvarande psalmbok (numren 33, 75, 98, 110,

111, 136, 154, 157, 176, 188, 196, 223, 225, 229, 270, 292, 298, 307, 315, 396, 410, 427, 429, 430, 431, 442, 443, 460, 465, 467). Spegel var sålunda för 1695 års psalmbok hvad Wallin varit för 1819 års, och hans psalmer ansågos länge såsom de yppersta i norden. Att de ännu efter nära 200 års förlopp, under hvilken tid vårt språk blifvit så utbildadt, likväl tillfredsställa det poetiska sinnet lika mycket som det religiösa, utgör ock det säkraste beviset för deras bestående värde.

Jesper Swedberg, äfven en af svenska kyrkans pelare under ifrågavarande tidskifte, har likaledes intagit ett högt aktadt rum bland våra psalmförfattare. Af de 32 psalmer (14 författade och 18 öfversatta), hvarmed han bidragit till 1695 års psalmbok, hafva 20 (numren 29, 35, 36, 93, 96, 99, 120, 156, 161, 217, 250, 271, 272, 299, 313, 316, 342, 367, 399, 412, 500) öfvergått till vår nuvarande, och flera bland dem sjungas ännu alltid gerna. I synnerhet har den oss alla så väl bekanta psalmen »O Gud, som ej de spädas röst föraktar», otaliga gånger lifvat både äldres och yngres andakt inom våra församlingar.

Jakob Arrhenius, född i Linköping 1642, akademiräntmästare i Upsala 1680, professor i historien 1687, död 1725, har gjort sig synnerligen berömd för den utomordentliga verksamhet han utvecklade såsom Upsala akademis räntmästare, då han drog fram i dagen alla dess privilegier, riktade dess samlingar, förbättrade dess hus och qvarnar, ordnade dess räntekammare, utförde lyckligt flera dess rättegångar, samt återskaffade flera hemman och anslag, hvilka lärosätet förlorat eller hotades att förlora. Men jemte allt detta var han tillika en af våra yppersta psalmförfattare, som i det hänseendet kanske kommer Spegel närmast. För 1695 år psalmbok författade han 8 och öfversatte 12 psalmer, bland hvilka 5 af de förra (numren 213, 215, 246, 268 och 269) samt 8 af de senare (52, 178, 204, 205, 207, 238, 244 och 464), öfvergått till den nyare. De utmärka sig alla genom en mild stämning, en from och varm känsla, några af dem höra till de oftast sjungna i våra kyrkor, och de vittna tillika, att han egt ett för sin tid ovanligt välde öfver språket, emedan rätt många af hans verser kunnat nästan utan någon förändring införas i den 120 år senare utgifna psalmboken.

Håkan Ausius var troligen en yngre broder till Henrik Ausius (född 1603, död 1659), hvilken såsom professor i grekiskan satte nytt lif i de grekiska studierna vid Upsala akademi. Om denne Håkan Ausius åter känner man intet annat, än att han dels författat, dels öfversatt 11 psalmer i 1695 års psalmbok, af hvilka 7 (numren 66, 226, 230, 417, 455, 459, 470) blifvit öfverflyttade till den nya. Betraktelser öfver verldens fåfänglighet är i dessa psalmer det ämne, han synes helst och lyckligast behandla.

Gustaf Ollon, född på Wikbolandet i Östergötland 1646, antogs i tjenst hos riksrådet Knut Kurck, efter hvars egendom Ollonö han troligen tagit sitt tillnamn, samt befordrades slutligen genom hans förord till kamrer vid stora sjötullen i Stockholm, der han dog 1703. Detta

är allt hvad man känner om hans öden, men denne sjötullskamrer var tillika en af våra lyckligaste psalmförfattare, hvars »Min själ och sinne låt Gud råda» är ännu en af de oftast och helst sjungna i våra kyrkor, och af hvars 8 i 1695 års psalmbok införda psalmer 7 (numren 106, 112, 206, 239, 257, 261, 264) öfvergått till den nya.

Petrus Brask, tillhörande samma gamla östgöta slägt som den bekante biskop Hans Brask i Linköping, och son till den Samuel Petri Brask, hvilken vi i en föregående del lärt känna såsom dramatisk författare, har sjelf gjort sig känd endast genom några under åren 1677—1690 utgifna öfversättningar af Pufendorfs Inledning till svenska historien och af åtskilliga andeliga skrifter, samt genom 11 öfversatta psalmer i 1695 års psalmbok, af hvilka den nya upptagit 9 (numren 109, 137, 192, 253, 254, 389, 413, 441, 457).

Israel Kolmodin, född i Enköping 1643, der hans far Michael Kolmodin då var rektor, extraordinarie teologie professor i Upsala 1686 och 1692 superintendent i Wisby, der han afled 1709, har till 1695 års psalmbok lemnat 4 psalmer, bland hvilka 3 (numren 147, 191 och 394) fått plats i den nya, och en ibland dessa är den bekanta, så ofta sjungna sommarpsalmen »Den blomstertid nu kommer».

Till 1695 års psalmbok har *Magnus Gabriel De la Gardie* äfven lemnat några bidrag, bland hvilka den så ofta sjungna begrafningspsalmen »O Jesu, när jag hädan skall», öfvergått till den nya psalmboken (n:o 471). *Erik Lindsköld* har till 1695 års psalmbok lemnat två af honom författade och två öfversatta psalmer. Bidragen af *Samuel Columbus, Petrus Lagerlöf* och *Lasse Lucidor* hafva vi här ofvan omnämnt. Att så många af dessa gamla psalmer, endast till sjelfva språket något föryngrade, ännu alltid gerna och ofta sjungas inom våra församlingar, talar bäst för deras värde och visar hvilken hög plats den andeliga lyriken intog bland den tidens vitterhet.

Den svenska *dramatiken* erhöll under detta tidsskifte ingen synnerlig utveckling. Den fortlefde visserligen både såsom skol-dramatik och hof-dramatik, men med föga lif i båda.

Inom *skol-dramatiken* uppträdde *Petrus Carstenius* med ett stycke på prosa i 4 akter, jemte epilog, kalladt »Det himmelska konsistorium, tillhopakalladt för våra första föräldrars ynkeliga affalls skull: uti en liten skoleöfning och comoedia med några skolgossar, närvarande höge samt lägre ståndspersoner, uppå Wiborgs slott repreesenteradt och föreställdt anno 1674, den 19 Febr.» Stycket har ett visst intresse såsom varande det sista svenska original-drama, som erinrar om medeltidens moraliteter. I första akten klaga Adam och Eva öfver sitt fall. Eva önskar, att Adam icke tillåtit henne att äta af den förbudna frukten eller åtminstone icke åtlydt hennes intalan; men Adam, såsom artig och kärleksfull äkta man, svarar, det »han alltid i henne funnit alltför mången kärleks glädje och lust, att han i någon måtto skulle henne motsträfva». Med detsamma får han syn på Lucifer, som kommer med exekutions-betjenter att gripa de skyldige. Han vill fly, men qvarhålles.

I andra akten är det himmelska konsistorium samladt. Gud Fader presiderar och har på sin venstra sida Freden, Enigheten, Vänligheten, Nåden, Mildheten, Långmodigheten, Godheten, Saktmodigheten, Allsmäktigheten, samt på den högra Rättfärdigheten, Strängheten, Stadigheten, Heligheten och Sanningen. De anklagade, Adam och Eva, med sin advokat, »menskliga slägtets Eländighet», samt anklagaren Lucifer, äro äfven tillstädes, och rättegången fortgår under denna och de följande akterna, hvarvid konsistorieledamöterne å Guds Faders venstra sida fälla förböner för de anklagade, medan de på högra sidan, och i synnerhet Rättfärdigheten, visa sig mindre benägna. Slutligen föreslår Visheten, att Guds Son skall låta sig födas af en jungfru för att blifva menniska och offra sig för menniskornas frälsning, hvartill Sonen förklarar sig villig, sedan hela venstra sidan af det himmelska konsistorium derom bönfallit. Fadern samtycker och de anklagade betyga sin tacksamhet. Styckets författare, Petrus Carstenius, som, när det skrefs, var skolrektor i Wiborg samt sedermera der blef teologie lektor och domprost, tyckes icke stått i synnerligt anseende å högre ort, ty då han vid jubelfesten 1693 anhöll hos Carl XI att blifva förklarad för teologie doktor, fick han till svar, att, om han icke vid någon akademi ville aflägga de föreskrifna profven, kunde han vänta till nästa jubelfest. Carstenius, som fann denna hundraåriga väntan något för lång, gjorde ett nytt försök hos Carl XII, men med lika liten framgång.

För öfrigt utgöras de skoldramatiska företeelserna från denna tid endast af öfversättningar.

Detta slags dramatik började likväl mer och mer komma ur bruk. Hofvet och de högre samhällsklasserna hade redan under Christinas regering förlorat smaken derför, och äfven den större allmänheten fick genom de närmare detta århundradets slut hit inkomna utländska teater trupperna ett helt annat begrepp om skådespel. Äfven vid undervisningsverken hade den franska dramatiska smaken börjat sprida sig, och redan 1665 hade *Urban Hjärne,* hvilken vi här ofvan omnämnt såsom en af den tidens mest framstående vetenskapsmän, författat ett sorgespel i 5 handlingar, kalladt *Rosimunda,* i hvilket den förut vanligen begagnade knittelversen var fullkomligt öfvergifven och i stället omvexlande metriska versarter begagnade samt i öfrigt en inverkan af den dåvarande franska tragikomedien tydligt röjer sig, ehuru visserligen ännu åtskilligt af medeltids-traditionerna der qvarstår. Konungen fann sig så road af detta skådespel, att han ännu ett halft år före sin död talade med Hjärne, som då var hans lifmedikus, om det nöje det skänkt honom.

Till denna tids *hof-dramatik* hörer för öfrigt en dramatisering af Stjernhjelms lärodikt Hercules, under titel: »Herculis vägeval». Den gafs för Carl XI 1669 och var författad af *Stjernhjelm* i förening med *Samuel Columbus.* Dramatiseringen är för öfrigt icke särdeles konstig. Man återfinner i dramen samma långa tal, som i lärodikten hållas af Lustan och Dygden, hvilka i dramen utsägas dels af dem sjelfva, dels af deras sällskap. För öfrigt börjar och slutar stycket med en mono-

log af Hercules, och här och der äro inskjutna några sånger af Columbus, hvarförutan en balett »i 4 inträden» blifvit tillagd, men utan sång.

Samma år gafs på konungens femtonde födelsedag äfven en af *Erik Lindsköld* författad balett, kallad »Den stora Genius», i fyra öppningar, benämnda efter mennisko-åldrarna — barndomen, ungdomen, mandomen och ålderdomen — hvardera i fem inträden. En mängd mytologiska och allegoriska personligheter framställa eller antyda der den unge konungens barndom och ungdom, samt hvad som förestår honom vid mognare ålder. Innehållet är temligen osammanhängande, men stycket är rikt på verser, ovanligt välljudande för den tiden, och har äfven flera ställen, vittnande om icke ringa qvickhet och fyndighet.

Sjelf fick Lindsköld, när han blifvit en mäktig och inflytelserik man, lofprisare i en *Daniel Walerius*, som tillegnade honom ett stycke, kalladt »Sång- och fägne-gudinnornas nyligen uppslagna tjäll under den store Atles blomstrande Lind på den svenska Parnasso i Nordanland», hvilket uppfördes 1688, på Lindskölds namnsdag (Eriksdagen), den 18 Maj. Om författaren känner man endast, att han var prestson från Mora i Dalarne, men det tyckes icke varit första gången han uppvaktat Lindsköld med sina snillefoster, ty i sin tillegnan förklarar han, att »hans excellenses nådestrimmor så vederqvickt hans Thalia, att han nu fördristar sig åter framträda för hans excellenses blida ansigte».

Af en annan dramatisk lofprisare *Isak Börk* fick Lindsköld följande året, likaledes på sin namnsdag, en dylik fägnedikt, med ännu ståtligare, ehuru något osammanhängande titel: »Ärans oförliknelige och lagerlikt grönskande Linder, bland hvilka den nordiska Mæcenas, till vördsam fägnad på dess lyckeligen öfverlefde namnsdag, som är den 18 Maj år 1689, blef af det der sammastädes hållna gudamöte följande skalder framstälte och i djupaste underdån-ödmjukhet öfverräckte af J. B». [1])

Någon svensk dramatisk skald med framstående förmåga företedde detta tidskifte lika litet som det föregående, och den svenska dramatiken var i sjelfva verket ingenting annat än ett återljud af den dramatiska smak, som för tillfället var i andra länder rådande. Vid slutet af Carl XI:s regering hade emellertid skoldramatiken upphört och hofdramatiken mer och mer rönt inflytande af den franska dramatik, som denna tid genom Corneille, Racine och Molière hade sin glansperiod samt efter hand sträckte sin inverkan till största delen af Europa och redan då äfven till Sverige.

Tonkonsten hann i Sverige under Carl XI:s regering och äfven långt senare ännu ingen sjelfständig utveckling, men blef icke heller alldeles försummad. Redan på Carl XI:s tid hade *Johan Torstenius* från Småland komponerat psalm-melodier, hvilka senare kännare funnit ega mycken förtjenst. Under Christinas regering hade smaken för musik börjat mer och mer sprida sig. *Jonas Columbus* (f. 1586, d.

[1]) Jemför *Ljunggren*, Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet. Lund 1864, sid. 502—581.

1663), en fader till skalden Samuel Columbus, hade, på anmodan af biskop Johan Rudbeck i Vesterås, från Tyskland införskrifvit både musikalier och instrument samt hos ungdomen först i Vesterås och sedermera i Upsala väckt en lifligare håg för tonkonsten. Derefter hade *Terserus* såsom biskop i Linköping ifrigt verkat för att vid dervarande gymnasium lifva hågen för musik samt sjelf sjungit vid en af gymnasiets högtider. Af *Stjernhjelm* finnes i handskrift en afhandling i musik. Vid Carl XI:s kröning 1675 komponerades musiken af *Olof Rudbeck*, som, bland så mycket annat, äfven var hemmastadd i denna konst. En annan Upsala-professor, *Harald Wallerius* (f. 1646, död 1716), var en af de musik-kunnigaste på sin tid samt utgaf under åren 1674—1687 flera musikaliska afhandlingar. Åt båda dessa professorer uppdrogs att ordna psalm-melodierna till den år 1695 stadfästade psalmboken, till hvilka äfven lemnades bidrag af *Anders Düben*, då kapellist, sedermera från 1698 hofkapellmästare (f. 1693, d. 1738), hvilken äfven komponerade ballettmusik. Med undantag af några psalm-melodier, hvilka man dock ej med säkerhet vet om de äro af utländsk eller inhemsk komposition, känner man emellertid icke någon svensk tonskapelse från detta tidskifte, förtjent att öfvergå till efterverlden.

Inom *den bildade konsten* voro deremot framstegen ganska betydande, och i synnerhet hade *byggnadskonsten* nu i Sverige en glansperiod, hvars skapelser ännu väcka efterverldens beundran. Sveriges största arkitekter *Nicodemus Tessin*, far och son, täflade att med snillrika verk pryda det land, som blifvit den förres och var den senares fädernesland. *Nicodemus Tessin*, fadern (f. i Stralsund 1615, d. i Stockholm 1681), byggde Kalmar och Jerlåsa kyrkor och portalen till Jakobs kyrka i Stockholm, ombyggde Maria kyrka derstädes samt Borgholms slott på Öland, byggde Drottningholms och Skoklosters slott, De la Gardieska palatset, sedermera dramatiska teatern i Stockholm, banken derstädes, stadshuset å Södermalm, Gustavianska auditoriebyggnaden i Upsala, med mera. *Nicodemus Tessin*, sonen, (f. 1654, d. 1728), har i Stockholms slott efterlemnat den vackraste och mest storartade skapelse af svensk byggnadskonst, vårt land eger, samt har dessutom fullbordat sin faders verk, Drottningholms slottsbyggnad, byggt kyrkan i Kungsör, öfverståthållare-palatset i Stockholm, Oxenstiernska grafkoret i Upsala domkyrka med mera, samt uppgjort ritningen till trädgårdarna vid Drottningholm, Ekolsund, Strömsholm och Ulriksdal. I allmänhet hade svenska byggnadskonstens utveckling blifvit i hög grad befordrad genom den mängd praktbyggnader, som uppfördes af högadeln under dess lysande tid och hvarom Dahlbergs här ofvan omnämnda arbete S v e c i a a n t i q u à e t h o d i e r n a bär ganska lysande vittnen, ehuru visserligen icke så få der förekommande ritningar visa palatsen snarare sådana de skulle blifvit, än sådana de blifvit i verkligheten.

Skulpturen begynte nu äfven få en rikare utveckling i samband med och hufvudsakligen med anledning af de många byggnadsföre-

tagen. Redan under Christinas regering hade två hit inflyttade tyska bildhuggare, *Jost Schütz* och *Johan Wendel Stamm*, här utvecklat mycken verksamhet. Äfven den förres söner, *Hans*, *Niklas* och *Hainrichs Schütz*, gjorde sig kända genom en mängd arbeten i det högre ornamentsbildhuggeriet. Stamm bar titel af kunglig bildhuggare och gynnades mycket af riksdrotset Per Brahe, för hvilken han, bland annat, i marmor och gips bearbetade byster af hans slägtingar, af hvilka verk ännu ett par finnas å Skokloster. En svensk bildsnidare, *Jöns Göstafsson* i Norrköping, förfärdigade predikstolen i Christina kyrka i Falun, der Christi historia och apostlarnes bilder äro skurna i trä på ett sätt, som vittnar om verkligt konstnärskap. *Jan Andersson Silfverling* (f. 1636, d. 1693), bild- och stenhuggare i Wadstena, har i dervarande klosterkyrka med sant mästerskap utfört en stor tafla i tälgsten, föreställande Christi gång till Golgata. Hedvig Eleonora inkallade från Antwerpen flamländaren *Nicolaes Millich*, som der var en berömd konstnär. Han infann sig i Stockholm 1669 och fick uppdrag att med stoder och bröstbilder i marmor pryda den stora trappan i Drottningholms slott, hvilket uppdrag han fullgjorde på ett sätt, som måste betraktas såsom ganska förtjenstfullt, åtminstone för den tid, då det verkstäldes. För öfrigt bidrog Millich att gifva en högre lyftning åt svenska skulpturen äfven derigenom, att han 1672 från Tyskland till sitt biträde inkallade *Burchard Precht* (f. i Bremen 1651, d. i Stockholm 1738), hvilken sedermera här bildade en hel skola af skickliga ornamentsbildhuggare samt sjelf utförde en ansenlig mängd arbeten, bland andra den stora altarprydnaden i Upsala domkyrka, marmorvården öfver riksrådet Johan Gabriel Stenbock i Stockholms storkyrka, med flera. En annan ansedd bildhuggare *Caspar Schröder* omtalas äfven på 1690-talet. Han arbetade åtskilligt vid Drottningholm, och den stora dopfunten i Kungsholms kyrka, samt en bröstbild i marmor af Carl XI, nu i Upsala konstmuseum, äro för öfrigt hans mest kända arbeten. Samtidigt med den nya slottsbyggnaden började, jemte den tyska, en fransk bildhuggare-skola här utbilda sig, i spetsen för hvilken stod *René Chauveau*, född i Paris 1663 och hit inkallad 1693, för att arbeta på slottets ornering, hvarmed han var sysselsatt till 1700, då han återvände till Frankrike. Jemte honom inkallades äfven för samma ändamål flere andre franske konstnärer, af hvilka några här stannade efter honom. Deras förnämsta verk äro de rika skulpturerna i stora galleriet, 2 tr. upp i norra delen af slottet, och lejonen å Lejonbacken, modellerade af Chauveau. Från samma tid har man ock en mängd porträttmedaljonger, särdeles fint arbetade i elfenben af en annan fransk konstnär *Jean Cavalier*.

Stämpelsnidare- och *medaljgraverings-konsten* hade vid denna tid två ganska framstående idkare i *Anton Meybusch*, som 1674 blef kunglig medaljör samt utförde flera förtjenstfulla arbeten, och *Arvid Karlsten*, (f. i Vermland 1647), som utträngde den förre och äfven i skicklighet var honom öfverlägsen. En stor mängd medaljer vittna om Karlstens

mästerskap och hans rykte spred sig äfven utomlands, så att han kallades till flera utländska hof att der utföra arbeten, men han antog intet af dessa anbud, utan fortfor att arbeta i Sverige och att i sin konst undervisa svensk ungdom, till belöning hvarför han 1792 blef adlad med namnet *von Karlstén*. Han dog i Maj 1718.[1])

Målarekonsten i Sverige hade denna tid sin förnämsta representant i *David Klöker*, född i Hamburg 1629, anstäld vid svenska kansliet under fredsverket i Osnabrück 1646, antagen i drottning Maria Eleonoras tjenst 1651 och, sedan han på hennes bekostnad fått under åtta års tid i Italien och andra länder fullända sina studier i målarekonsten, vid återkomsten till Sverige 1661 utnämnd till kunglig hofmålare, 1674 adlad med namnet *Ehrenstrahl* och 1690 befordrad till hofintendent. Här målade han en stor mängd taflor för Ulriksdals, Gripsholms, Strömsholms och i synnerhet Drottningholms slott samt bildade en sedermera länge fortfarande skola af svenska konstnärer, så att han väl förtjenar den benämning, man gifvit honom, af »svenska målarekonstens fader». Han utmärkte sig både såsom historie-, porträtt- och djurmålare samt var särskildt berömd för sina hästar, dem han framstälde med en natursanning, som tillvann honom hästvännen Carl XI:s synnerliga bevågenhet och äfven efterverldens beundran. Hans ryktbaraste taflor äro den öfver Carl XI:s kröning, samt de båda i Stockholms Storkyrka befintliga, föreställande den ena Christi korsfästelse och den andra yttersta domen. I Storkyrkan erhöll han ock på Carl XII:s befallning en praktfull grafvård, sedan han aflidit i Oktober 1698. Han stod i nära vänskapsförhållande till Erik Dahlberg och skildras såsom till lynnet ärlig och uppriktig, mild, foglig och tjenstaktig, viljande så vidt möjligt stå i godt förhållande till alla menniskor.

En annan framstående målare vid denna tid var *Johan Philip Lemke*, född i Nürnberg 1631, och inkallad till Sverige 1683, då han fick uppdrag att måla Carl Gustafs och Carl XI:s bataljer, hvilket skedde under ledning af Erik Dahlberg, hvars på stridsfältet tagna ritningar Lemke följde i sina bataljstycken, som ännu synas å Drottningholms slott, men som lidit mycket af fukt i det öppna rummet och äfven af en stor tvättning, som företagits 1719, då äfven skursand lärer blifvit använd, till föga fromma för målningarna. Efter fulländandet af dessa taflor utförde Lemke rätt många för enskildes räkning, men råkade mer och mer i förgätenhet och hade slutligen endast sin bataljmålare-lön, 600 daler silfvermynt årligen, att lefva utaf, hvilket han uppbar till sin död i Juni 1711.

Adeln.

Vid Carl XI:s tillträde till regeringen hade svenska adeln hunnit höjden både af rättigheter och anspråk. Med detsamma hade ock

[1]) Jemför *Eichhorn*, Skulpturen under Karlarnes tidehvarf, i tidskriften Nu för December 1876.

oviljan mot denna samhällsklass nått sin höjd hos de öfriga, som sett adelns makt och rikedom ständigt ökas och som allt mera hotades af ett adelsvälde, hvilket redan upphäft jemlikheten inför lagen och blifvit mer och mer fruktansvärdt för den talrikaste samhällsklassens, allmogens, frihet och sjelfbestånd. Emellertid, om också adelns rättigheter och anspråk voro större än någonsin, var dock dess anseende redan icke så litet i aftagande. Dess förtjenster, som under den förra förmyndarestyrelsen väl kunde anses motsvara dess anspråk, stodo under den senare påtagligen icke i något rättvist förhållande till dessa. Adeln hade dessutom blifvit mer och mer söndrad inom sig. Utom den sedan gammalt fortfarande söndringen mellan *högadeln* och *lågadeln*, hvilken senare såg med ständigt växande afund och ovilja den förra mer och mer uteslutande komma i besittning af alla större förläningar och alla embeten af något anseende, var äfven högadeln inom sig söndrad i mot hvarandra fiendtliga partier, som icke skydde några medel att störta hvarandra, och dessutom fans hos den öfriga adeln icke så litet afund och agg mot grefvarne och deras företrädesrättigheter.

När, under sådana förhållanden, Carl XI tillträdde regeringen, biträdde honom De la Gardie, såsom vi förut visat, att frigöra sig från rådets inflytande; men, väl inkommen på denna bana, dröjde konungen icke att frigöra sig äfven från sin ledare derå och bistods dervid nitiskt af alla dennes fiender. Så blef under 1675 års riksdag De la Gardie störtad af rådspartiet, lågadeln och ofrälse stånden; men det var icke nu rådspartiet, som kom till makten, utan konungen, som mer och mer uteslutande tog den i besittning, till dess, vid 1680 års riksdag, lågadeln och ofrälseständen förenade sig att uttryckligen lägga den i hans hand. Slutligen, vid 1682 års riksdag, kom ordningen till lågadeln att finna konungen och ofrälseständen mot sig förenade, och så blef det konungamakten, som utgick segrande ur dessa strider mellan adeln och ofrälse stånden samt mellan adeln inbördes.

Redan innan denna seger var afgjord, hade konungen gjort den ena inskränkningen efter den andra i adelns friheter. Den 1671 påbudna adeliga gårdsrätten, som framkallat så mycket missnöje hos de ofrälse stånden, upphäfdes 1675. Adelns ofta missbrukade patronatsrätt vid prestlägenheters bortgifvande inskränktes. Dess bönder och torpare ålades att likasom skattebönderne deltaga i skyldigheten att underhålla vägar, broar och åtskilliga byggnader, från hvilken de förut varit befriade. Gref- och friherrskapen samt frälsegårdar i allmänhet förpligtades att, lika med rikets öfriga inbyggare, underhålla trupper vid deras tåg genom landet. Rangordningen utsträcktes ända ned till kaptensgraden och en mängd ofrälse embetsmän förklarades för adeliga vederlikar, hvarigenom bördens värdighet nedsattes under tjenstens. Förut hade ofrälseman, som förfört adelig jungfru, icke fått taga henne till äkta, men detta tilläts af Carl XI, som i allmänhet sökte befordra de särskilda samhällsklassernas sammansmältning.

Dessa inskränkningar voro likväl ännu af mindre betydenhet, men

genom förmyndare-räfsten blef högadeln och genom reduktionen adeln i allmänhet beröfvad största delen af sin rikedom och den öfverlägsenhet i samhällsställning den derigenom egt. Hade adeln förut missbrukat sitt inflytande och obilligt tillvällat sig företräden framför de öfriga samhällsklasserna, så träffades den nu af en efterräkning, som äfven i mycket var obillig, och om man, å ena sidan, icke kan neka, att Carl XI:s hårdhändta förfarande mot adeln lände till båtnad för samhället i det hela, så är det, å andra sidan, lika obestridligt, att detta förfarande vid flera tillfällen öfverskred både rättvisans och billighetens fordringar samt att den samhällsnyttiga öfvergången både bort och kunnat göras mindre brådstörtad och förstörande för dem, som träffades deraf.

Medan Carl XI sålunda fråntog adeln flera af dess rättigheter och en stor del af hvad den betraktade såsom sin egendom, ökade han dess antal och det i sådan grad, att det väl synes antyda en beräkning att göra den adeliga värdigheten mindre ansedd i samma mån den blef lättare att erhålla. Från sitt tillträde till regeringen 1672 till sin död 1697 ökade Carl XI grefvarnes antal från 21 till 43, friherrarnes från 55 till 107 samt adelsmännens från 826 till 1,349. Några förläningar till upprätthållande af sin nya värdighet erhöllo dock ej dessa nya grefvar, friherrar och adelsmän. Då gref- och friherreskapen indrogos, förbjöds äfven att i de adeliga titlarna omnämna dessa förläningar, likasom i allmänhet att skrifva sig till någon annan fastighet, än som var familje-egendom. Äfven har man anmärkt, att bland dem, åt hvilka Carl XI förlänade grefiig värdighet, voro 7 af svensk och 15 af utländsk härkomst, likasom af hans friherrar 16 af svensk och 36 af utländsk. Det tycktes således som om han, på samma gång han genom det ökade antalet af dessa värdigheters innehafvare ville nedsätta deras värde, tillika röjde en viss obenägenhet att medelst nya värdigheter gifva någon lyftning åt den af honom så djupt nedsatta svenska adeln.

Genom allt detta blef, under Carl XI:s regering, adelns samhällsställning nästan alldeles förändrad. Den var visserligen ännu till namnet rikets första stånd och erkändes såsom sådant äfven i samhällslifvet; men dess politiska inflytande hade upphört, adeln öfverröstades vid riksdagarna af de ofrälse stånden och täflade derefter med dem i underdånighet mot konungen. Med sin rikedom förlorade den äfven utvägarna att genom högre bildning bereda sig företräde framför de öfriga samhällsklasserna, och då den tillika var alltför högdragen att låta sina barn deltaga i den offentliga undervisningen, blef en stor del af adeln i bildning underlägsen dessa. Man finner också, att de fleste bland Carl XI:s mera framstående embetsmän voro af ofrälse börd, som af honom eller under förmyndarestyrelsen blifvit adlade, och mot slutet af hans regering var det snarare hos den nya än hos den gamla adeln, man fann den öfverlägsna bildningen. På slagfältet visade adeln visserligen ännu alltid samma oförskräckthet, som tyckes svensken i

allmänhet medfödd, men för öfrigt kan man icke säga, att den utmärkte sig genom några särdeles upphöjda egenskaper. Tvärtom är det med både öfverraskning och leda man finner, huru, å de senare riksdagarna under Carl XI:s regering, dess underdånighet och kryperi mot konungen voro i ständigt tilltagande, och, lika litet som rådet, förstod adeln i sin helhet att falla med värdighet.

För adeln var sålunda Carl XI:s regering i alla hänseenden dess förnedringstid. Den tycktes så bedöfvad af de hårda slag, hvaraf den träffats, att den sökte göra sig så litet framstående som möjligt, och böjde sig undergifvet under det kungliga enväldet, sökande genom denna undergifvenhet af konungens nåd utverka att åtminstone få något räddadt undan hans räfster. Svenska adelns historia under denna tid är också i sjelfva verket ingenting annat än en historia om dess missöden.

Kyrkan och presterskapet.

Svenska *kyrkan* bibehöll äfven under Carl XI:s regering den renlärighetsifver, hvilken vi i de föregående delarna visat vara hos henne ett utmärkande drag alltsedan Upsala möte 1593, och hvilken äfven befordrades af Carl XI, som alltifrån barndomen med lefvande tro omfattat de strängt lutherska lärosatserna. Sträng luthersk renlärighet fordrade han ock hos hvarje sin undersåte och visade sig alltid villig att biträda presterskapets ofördragsamhet mot främmande trosbekännare. Sådant öfverensstämde äfven med tidens anda, som uttalade sig i den då allmänt hyllade satsen, att det var Sveriges lycka att hafva blott *en* konung och *en* trosbekännelse. Den nitiske biskop Gezelius förestälde Carl XI, att Cromwell aldrig kunnat göra sig skyldig till sitt oerhörda konungamord, om »han ej varit ledd af Calvini anda, hvaraf man kunde se huru skadligt det vore, om denna bekännelse blefve tillåten i riket». Med ännu oblidare ögon betraktades den katolska läran, och ännu i 1695 års psalmbok försäkrades, att påfven och allt hans parti voro »utestängda från Guds rike».

När midt under danska kriget öfverståthållaren i Stockholm klagade, att det reformerta borgerskapet derstädes samlades till gudstjenst hos De Geer, svarade konungen, att som religionsstadgan icke medgaf dessa borgare fri religionsöfning och »närvarande konjunkturer, ehuru svåra de äro, icke böra ändra allvaret hos oss att upprätthålla den rena gudstjensten och de förordningar om religionens öfning, hvilka så enhälleligen af rikets ständer äro blefne samtyckte», så hade öfverståthållaren att förfara enligt stadgan. Likaså, när polska regeringen, på grund af freden i Oliva, yrkade fri religionsöfning för de i Lifland varande katoliker, förklarade konungen i September 1679, att väl samvetsfrihet, men hvarken offentlig eller enskild religionsöfning blifvit i fredsfördraget betingad. I bref till öfverståthållaren och till konsistorium i Stockholm af den 26 Maj 1684 förordnade konungen, att ingen främmande trosförvandt skulle tillåtas här ingå äktenskap, utan att

hafva afgifvit skriftlig förbindelse att uppfostra barnen i den rena evangeliska läran, och barnalärare ej få antagas, innan de blifvit förhörda af konsistorium. I 1686 års kyrkoordning intogs dock ej föreskrift om en sådan skriftlig förbindelse vid äktenskaps ingående mellan olika trosbekännare, utan endast att sådana blandade äktenskap borde afrådas, men dock tillåtas, »när de ske med sådana vilkor, som våra stadgar påbjuda».

Bättre än genom dylikt tvång mot främmande trosförvandter visade dock Carl XI sitt nit för kyrkan genom att verksamt befordra kristendomskunskapens spridande, så väl till dem af hans undersåtar, der den ännu var nästan okänd, som hos svenska allmogen, hvilken, i följd af bristande läsekunnighet, derom hade alltför ofullständig kännedom. Löner anslogos åt prester, som skulle i kristendom undervisa finnar och lappar. Den estiska och lettiska urbefolkningen i Estland och Lifland var den tiden föga mer än till namnet kristen. Flerstädes begrofvos de döda i lunder, som varit helgade åt hedniska gudar, och äfven på kristna högtidsdagar lades hvarjehanda offer vid stenar, strömmar och gamla träd, der afgudatjenst under hednatiden förrättats. Konungen befalte, att folket skulle på det allvarligaste förmanas att afstå från sådana hedniska bruk, och då inga förmaningar eller varningar hjelpte, förordnade han, att alla dylika föremål för afguderi skulle förstöras; men tillika sökte han bland denna befolkning sprida biblar och andra undervisningsböcker, författade på dess eget språk. Lika kraftigt arbetade han äfven på befordrandet af den svenska allmogens kristendomskunskap. Presterne befaltes strängeligen tillhålla barn och tjenare att lära läsa i bok och »se med egna ögon hvad Gud i sitt heliga ord bjudit och befalt». För handhafvandet häraf skulle ett stort antal hus- och katekes-förhör hållas samt ordentliga husförhörslängder föras, och dryga böter utsattes för dem, som uteblefvo från förhören. Tillika ålades presterne att vid hvarje nattvardsgång förhöra dem, som dertill anmält sig, och icke utdela sakramentet åt någon äldre person, som icke kunde trosartiklarna och instiftelseorden, eller åt någon yngre, som ej kunde Luthers mindre katekes — en föreskrift, som angifver kristendomskunskapens dåvarande ståndpunkt hos svenska allmogen. Med ganska allvarsamma medel bragtes sedermera dessa föreskrifter till verkställighet, i trots af dels presterskapets beqvämlighet, dels ännu oftare allmogens tröghet och motvilja, och följden blef att denna allmoge bragtes till en bildnings-ståndpunkt, högre än hos någon annan allmoge på den tiden, hvilket äfven mer och mer röjde sig vid riksdagarna. För öfrigt sträckte sig Carl XI:s omsorger äfven till svensk-lutherska församlingar utom hans rike — till dem i London, Lissabon och Nya Sverige, hvilket sistnämnda svenska nybygge å Nordamerikas östkust likväl redan öfvergått i annan makts besittning och under många år icke haft någon förbindelse med moderlandet.

Svenska kyrkan erhöll äfven under Carl XI:s regering en ny ordning — ett länge eftersträfvadt mål, som genom konungens kraftfulla

konungen ville låta komma i nådig åtanke, »så vida icke en annan värdigare vore honom bekant». För de konsistoriela pastoraten föreskrefs nu uttryckligen val af församlingen, men om biskopen ansåg hennes val hafva fallit på en mindre förtjent, borde hon »låta rätta sig».

Den kinkigaste frågan vid uppgörandet af den nya kyrkoordningen var emellertid att uppdraga en bestämd gräns mellan den andliga och den verldsliga domsrätten, hvilken gräns dittills varit i många fall allt för obestämd. Äktenskapsförhållandena hade förut nästan helt och hållet legat inom den kyrkliga rättens område. De förbudna lederna, samtycket, åldern skulle pröfvas af presten, och frågor om äktenskapsskilnad uteslutande handläggas af domkapitlet. Nu åter blef uttryckligen bestämdt hvad verldslig domstol eller kyrklig myndighet i dessa mål hade att afgöra. Uppstod fråga om skilnad i äktenskap, så tillhörde det domkapitlet att söka förlika de oeniga makarne, men lyckades ej detta, skulle i saken ransakas och dömas efter verldslig domstol. Äfven i kyrkotukten erhöll nu verldslig domstol rättighet att ingripa. Såsom vilkor för åläggandet af uppenbart skriftermål infördes den föreskrift, att den felande skulle vara sakfäld af verldslig domstol, och det större bannet fick ej af prest lysas öfver någon förr, än domkapitlet anmält saken hos konungen eller hans befallningshafvande, för att det måtte pröfvas, om den brottslige kunde rättas genom verldsligt straff.

Nu blef ock, genom en kunglig förordning om rättegång i domkapitlen af den 11 Februari 1687, den gamla tvisten mellan domkapitlen och hofrätterna afgjord på det sätt, att hofrätten, såsom konungens domhafvande, egde upptaga besvär öfver domkapitlens utslag.

Så väl denna förordning som den nya kyrkoordningen utkommo på trycket 1687 samt utdelades till domkapitlen och kyrkorna i riket, med befallning att kyrkoordningen skulle om söndagarna uppläsas på predikstolarna, några kapitel hvarje gång, samt denna uppläsning årligen förnyas, till dess den nya författningen kunde »blifva allmänt kunnig och hos alla i godt minne».

Den mottogs icke af presterskapet med odelad belåtenhet. Erkebiskopen yttrade för konungen sina bekymmer öfver att presterskapet blifvit genom kyrkoordningen i flera afseenden bundet. I synnerhet klagade han öfver vädjandet till verldslig domstol och i allmänhet öfver den verldsliga maktens intrång på den andligas område. Han erinrade om den trohet prestståndet städse visat konungen, och »man kunde icke veta hvilka tider än voro kommande»; men konungen svarade: »Jag måste ock se mig före. Nog kan jag lita på eder, Carlsson, Spegel och andra, men hvilken vet hvad framdeles kan ske och hurudana edra efterträdare blifva».

Onekligen innehöll emellertid den nya kyrkoordningen flera ganska väsentliga förbättringar och införde i synnerhet en enhet i de kyrkliga förhållandena, hvarigenom det blef möjligt att åstadkomma den

nya katekes, handbok och psalmbok, som länge varit efterlängtade, men nu först kunde tillvägabringas.

Redan kort efter reformationens införande hade Luthers lilla katekes blifvit på svenska öfversatt och begagnad vid undervisningen; men man hade dock snart insett behofvet af en utförligare lärobok i kristendomskunskapen. Flera sådana blefvo ock utarbetade, än på ett, än på ett annat sätt, och brukades sedermera om hvarandra, allt efter som hvarje biskop föreskref. Man önskade dock alltmera allmänt en gemensam lärobok, och Carl XI uppdrog åt en kommission att utarbeta en sådan. *Haqvin Spegel* var i denna kommission den verksammaste, och den hufvudsakligen af honom utarbetade nya katekesen utkom 1686; men dervid gjordes så många anmärkningar, att den åter indrogs, och erkebiskop *Olof Swebilius* fick i December 1688 konungens befallning att utarbeta en ny, som skulle vara färdig inom två månader, för att kunna föreläggas de snart sammanträdande ständerna. Sådant skedde också, och sedan *den nya katekesen* blifvit af presteståndet granskad, påbjöds den af konungen till allmänt bruk 1690 samt begagnades ända till 1811, då den efterträddes af en ny.

I ännu mera omedelbart samband med den nya kyrkoordningen stod utarbetandet af en ny *kyrkohandbok*, för att äfven gifva enhet åt kyrkobruken, i afseende hvarå förut flera skiljaktigheter förekommit inom olika stift. Den nya kyrkohandboken antogs den 22 Juli 1693 och skulle, vid äfventyr af straff, noga följas såsom orubbad regel för gudstjensten, samt har äfven sedermera varit gällande ända till 1811.

Denna nya handbok följdes ock snart äfven af en ny *psalmbok*, som likaledes varit länge efterlängtad, emedan i afseende å kyrkosångerna samma skiljaktighet inom särskilda stift varit rådande som med hänseende till kyrkobruken i allmänhet. *Jesper Svedberg* var den, som i synnerhet ifrade för tillvägabringande af en fullständig, för hela riket gemensam psalmbok och gjorde 1691 derom anmälan hos konungen. Flere förenade nu sina bemödanden att åstadkomma en sådan psalmbok, och vi hafva i det föregående omnämnt hvilka dervid biträdde Svedberg. På detta sätt tillvägabragtes 1693 en psalmbok, innehållande 483 nummer, som gillades af teologerna i Upsala så väl som af presteståndet vid 1693 års riksdag, samt trycktes med konungens samtycke; men nu gjordes deremot flera anmärkningar, som ledde till uteslutande af 70 psalmer, så att den psalmbok, som slutligen af konungen år 1695 gillades och stadfästades, innehöll 413 nummer. Melodierna till dem ordnades eller utarbetades af Upsala-professorerna *Olof Rudbäck* och *Harald Wallerius*, och denna psalmbok begagnades ända till 1819, då den nuvarande antogs.

Hundrade årsdagen af Upsala möte 1593 firades den 26 Februari 1693 i alla rikets kyrkor medelst uppläsande af en kort berättelse om mötets anledning och förlopp. I Upsala förefölle vid denna jubelfest flera högtidligheter, bland annat äfven en teologie doktors-promotion, och på aftonen voro Upsala, Stockholm och flera andra städer illuminerade.

Äfven rikets öfriga universitet firade dagen med särskilda högtidligheter, och så väl Wittenbergs som Leipzigs universitet uttryckte genom orationer sitt deltagande i denna jubelfest.

Presterskapet, som genom den allt sedan Gustaf Adolfs regering ständigt fortgående förbättringen i undervisningsverken vunnit en bildning, täflande med adelns, hade derigenom blifvit både allt mindre hågadt att erkänna adelns oupphörligt växande anspråk och äfven bättre i stånd att mot dessa anspråk föra de öfriga ståndens talan. Vi hafva också i föregående delar visat huru på riksdagarna preståndet merendels alltid stod i spetsen för motståndet mot adeln, och detta förhållande fortfor äfven under Carl XI:s regering. Presterskapet visade sig icke mindre angeläget än konungen att störta adelsväldet och bistod honom troget dervid. Det var också derför hans trogna bundsförvandt vid sträfvandet efter enväldet samt blef till återtjenst på flera sätt gynnadt. Redan 1675 bekräftade han presterskapets privilegier, och i Februari 1681 utfärdade han en omständlig förordning rörande dess aflöning. Den hvilade till en del på gamla grunder och tillerkände presten hvar trettionde snes säd, som stod på åkern, och en mark smör af hvarje ko i ladugården, utom åtskilliga andra fördelar. Detta aflöningssätt föranledde emellertid många tvister mellan presten och hans församlingsbor, och redan Gustaf Adolf hade derför sökt tillvägabringa frivilliga öfverenskommelser om huru mycket presten skulle bekomma i årlig lön. Sådana uppgörelser pådref Carl XI ytterligare med vanlig kraft och motsvarande framgång. Om bättre aflöning åt det lägre presterskapet, kaplanerne, drog konungen äfven försorg, och i det ordspråk, man har från hans tid, att »måttligt skola kaplanerne hafva», innebar ordet »måttligt» icke en försämring, utan en förbättring af hvad de hade förut. Vi hafva i det föregående omtalat, huru konungen skyddade presterskapet mot adelns vid 1682 års riksdag framstälda yrkande, att man, för fyllande af statens behof, borde tillgripa presternes förläningar lika väl som man förut tillgripit adelns, och huru presterskapet i sjelfva verket endast i högst obetydlig mån träffades af reduktionen, som eljest i allmänhet så strängt, ofta så obilligt tillämpades.

Emellertid, om konungen kraftigt skyddade presterskapet samt ständigt sökte skaffa aktning och anseende både åt presternes personer och embete, så fordrade han ock icke mindre af dem än af statens embetsmän. För att få aflidne fattige presters enkor och döttrar försörjda hade man i flera stift vant sig att vid lägenheternas återbesättande helst välja sådana prester, som lofvat gifta sig med företrädarens enka eller dotter; men härigenom utestängdes ofta värdigare sökande, och Carl XI föreskref derför, att man vid prestsysslors tillsättande skulle endast afse församlingens bästa, likasom han äfven vid flera tillfällen uttalade den grundsatsen, att man borde gifva pastoratet åt den som bäst skötte sysslan, icke åt den lärdaste eller äldste bland de sökande. Konungen höll ock sträng uppsigt öfver huru presterne vårdade sina församlingar,

och förekommo anmärkningar häremot, så sparades icke på skrapor eller den felaktiges skiljande från embetet för viss tid eller för alltid.

Huru väl presterskapet behöfde uppryckas såsom af Carl XI skedde, visar sig, bland annat, deraf, att, medan Skara biskopsstift stod ledigt efter biskop Omenius, som aflidit 1684, hade en för detta fogde Petrus Assueri inom stiftet blifvit prestvigd. Konungen hade, under ett besök i Westergötland, hört omtalas, att denne man vore oduglig och »genom särdeles manér blifvit vigd till prest», samt infordrade förklaring från konsistorium i Skara, hvarefter han uppdrog åt ett utomordentligt konsistorium i Stockholm att i målet ransaka och döma. Förhör anstäldes med Assueri, som befans så okunnig, att han ej ens på svenska kunde svara på »åtskilliga barnfrågor». Domprosten i Skara Petrus Laurentinus, som i synnerhet bidragit till att han blifvit prest, anförde till sin ursäkt, att denne man »vore så god som månge andre der på orten på åtskilliga tider ordinerade», samt att han redan af biskop Omenius fått tillåtelse att predika och derjemte vore fattig; men konsistorium dömde Assueri förlustig embetet och Laurentinus till ett års suspension, hvarefter konungen, förklarande sig finna en sådan oduglighet, som Assueri visat, medföra vanvördnad för presteembetet och själavåda för konungens undersåtar, i skrifvelser till biskoparne och superintendenterne anbefalte dem att vid ansvar tillse, det endast skicklige personer till prester ordinerades.

Man hade emellertid äfven erfarit, att prester, sedan de blifvit ordinerade, »lade boken afsides och alldeles slogo sig till goda dagar eller annat verldsligt bekymmer, och ej aktade huru de måtte vidare förkofra sig uti lärdom och andra uppbyggliga gåfvor». Derför utgaf konungen 1693 en förordning, att de prester, som föreslogos honom till erhållande af pastorat, skulle först inför konsistorium undergå ny examen, och äfven då konungen utnämnt en annan än den af stiftsstyrelsen föreslagne, skulle den utnämnde vara underkastad ett sådant förnyadt förhör. Detta var början till den under följande århundradet allmänt införda pastoralexamen. Då konungen erfarit, att konsistorierna i några stift uppdragit det föreskrifna förhörets hållande åt en eller par af sina ledamöter, befalte han, att det skulle ske i hela konsistoriets närvaro. Han yttrade äfven missnöje öfver, att icke sällan hos honom anmäldes, det prester ej kunnat bestå i denna examen, hvilket, anmärker konungen, ej borde kunna inträffa, om man dels vore mindre frikostig med att viga prester, dels tillsåge, att inga andra ordinerades än sådane, som genom goda studier och hedrande uppförande gjort sig förtjenta att blifva det.

Genom detta Carl XI:s nit för presterskapets bildning och för lägenheternas besättande städse med den värdigaste, samt hans allvarliga tillsyn öfver prestembetenas utöfning, fick Sverige under hans regering ett presterskap, som i duglighet täflade med hans embetsmannakår och, likasom denna, var rikt på framstående personligheter.

Borgerskapet, handeln och näringarna.

Likasom presterskapet, stod äfven *borgerskapet* troget på konungens sida vid hans åtgärder mot adeln samt hans sträfvanden efter envälde, och likasom förhållandet varit med presterskapet, skyddade äfven konungen borgerskapet mot åtskilliga inom adeln väckta påståenden, att äfven dessa stånd borde träffas af reduktionen. Borgerskapet visade sig dock ej fullt så medgörligt som presterskapet, och det goda förståndet mellan det och konungen var också ej lika orubbadt.

Vid 1680 års riksdag framkom borgareståndet med åtskilliga skråförslag, hvilka konungen fann sig ej kunna bifalla, och då han vid samma riksdag af ståndet fordrade en ovanligt hög bevillning, satte sig ståndet envist deremot. Förgäfves gjorde dess talman Thegner de bevekligaste föreställningar, och det var först sedan riksdagsmännen för Stockholm, der Thegner var borgmästare, förklarade, att de för sin stad beviljade konungens fordringar, som de öfriga städernas ombud efter mycket prutande slutligen äfven gåfvo med sig.

Någonting dylikt inträffade äfven vid 1689 års riksdag, då konungen likaledes fordrat dryga bevillningar, men borgareståndet satte sig envist deremot, anförande i en böneskrift till konungen, att borgerskapet vore både till antal och tillgångar mycket försvagadt genom eldsvådor och sjöskador samt genom den dryga beskattningen alltsedan 1675. Ståndet bad derföre konungen nedsätta sina fordringar, hvilka eljest blefve för detsamma odrägliga och skulle göra dess medlemmar alldeles oförmögna att hädanefter understödja kronan; men konungen svarade, att då borgareståndet fått noggrann underrättelse om rikets stora behof, borde det ock visa icke mindre beredvillighet än de andra stånden att afhjelpa dem. Konungen fann derföre ganska sällsamt, att ståndet inlemnade en sådan ansökan, »ty», tillade han betydelsefullt, »borgerskapet bör besinna hvilka gåfvor och friheter det, hvar i sin ort, af kongl. maj:ts nåd åtnjuter». Ståndet förstod denna vink, att en fortsatt vägran kunde framkalla en reduktion af den kronojord, som var till städerna anslagen, och biföll hvad konungen begärde.

Den dryga beskattningen, så väl som den ständigt hotande reduktionen, hade emellertid icke så litet bidragit att motverka den förkofran, hvilken det ovanligt långvariga fredstillståndet borde bereda städerna så väl som riket i allmänhet. Man fruktade att genom större handelsföretag visa sig vara innehafvare af betydligare förmögenhet, för att ej framkalla någon ny räfst eller förhöjd bevillning. Härtill kom det rådande tvånget öfver handel och näringar, äfvensom den fortfarande åflan hos de förmögnare borgarena att blifva upptagna bland adeln samt få sina söner anstälde vid hären eller embetsverken, hvarigenom borgarena sjelfve vållade, att deras stånd ej hölls i den aktning, som bort tillkomma detsamma. I de smärre städerna stod borgerskapet till och med på så låg ståndpunkt, att äfven rådmän vid stränga utskrif-

ningar togos till matroser och borgerskapet fick biträda vid afstraffningar medelst gatulopp.

Borgerskapet visade emellertid synnerlig ifver att genom tvångsåtgärder söka befordra stadsmannanäringarnas förkofran. Det förra orimliga tvånget, att landtmannen icke sjelf fick sälja sin säd till bergsmannen eller bruksidkaren, utan att all sådan handel skulle ske genom någon borgare, hade visserligen blifvit af förmyndarestyrelsen afskaffadt, men förbudet mot landthandel fortfor, och Carl XI gaf städerna tillåtelse att genom s. k. utridare söka upptäcka och till bestraffning framdraga alla, som på landsbygden drefvo köpenskap. Vid 1680 års riksdag begärde och borgareståndet, att landtbrukare, vare sig adelsmän eller bönder, icke skulle få fritt och af hvem som helst uppköpa oxar samt sedermera göda och försälja dem, ty en sådan näring tillhörde stadsboerne; men denna begäran blef dock ej bifallen. Deremot biföll konungen en annan af ståndet framstäld anhållan, att adelsmän derefter icke skulle till borgmästare utnämnas. År 1681 utverkade borgerskapet förbud mot allmogens seglation och 1682 ett förbud för mångelskor och andra att resa omkring i landet för att uppköpa varor, »ty», hette det, »bonden borde sjelf sälja sin vara i staden och till borgarena».

Handeln sökte Carl XI ifrigt befordra och vidtog i sådant hänseende flera nyttiga åtgärder. Fyrarnes antal ökades, deras inrättning förbättrades, och lotsväsendet blef nästan helt och hållet nyskapadt. Den förut nästan obrukbara Hjelmare kanal ombyggdes, och för att från Wermlands och Dals stora skogar kunna flotta timmer till Uddevalla, i stället att den indrägtiga trävaruhandeln förut gått till Norge, upprensades flera vattendrag och ombyggdes slussarne vid Lilla Edet. Varf upprättades i flera bland rikets hamnar och skeppsbyggeriet förbättrades. Derefter förbjöds att utrikes ifrån köpa fartyg samt att använda andra än svenska sjökaptener. Sjöfarten var dock hufvudsakligen inskränkt till de närmaste farvattnen. Efter förlusten af de svenska nybyggena i Amerika och Afrika sträckte sig svenska sjöfarten icke vidare till dessa verldsdelar, och äfven en resa till Medelhafvet ansågs för ett ganska vågadt företag. På det hela var dock Sveriges sjöfart i betydligt tilltagande. Stockholm, som 1651 hade endast 40 handelsfartyg, egde mot slutet af Carl XI:s regering 79 helfria och 150 halffria. De öfriga städerna hade 42 af förra och 514 af senare slaget, och svenska handelsflottan sysselsatte öfver 4,000 sjömän, af hvilka ungefär en sjettedel voro utländningar. Vinsten å frakter steg till omkring 500,000 rdr årligen. Svenska skeppsbyggerierna togo ock en synnerlig fart, och efterfrågan å svenska fartyg från utrikes ort blef slutligen sådan, att man ej medhann att fullgöra alla beställningar deraf. Handeln på Frankrike erhöll betydlig utsträckning, och Carl XI fortsatte sin faders sträfvanden att draga rysk-holländska handeln från Archangel till de svenska Östersjöhamnarna Nyen, Narva och Riga, hvilket dock äfven nu ej ville lyckas, emedan holländarne ögerna sågo den svenska

handelns förkofran, och Ryssland ännu mindre kunde medgifva en sådan förflyttning, som skulle minska dess tullinkomster.

Försök gjordes äfven att leda den persiska silkes- och sidenhandeln genom Ryssland till Riga och Narva. *Ludvig Frabritius* från Holland, som varit i rysk krigstjenst och vid staden Astrachans öfvergång till Donska kosackerne 1665 blifvit fången samt såsom slaf förd till Persien, men sedermera friköpts och såsom afskedad rysk öfverstelöjtnant kommit till Stockholm 1677, skickades såsom svenskt sändebud till Ryssland och Persien 1679 och började underhandlingar i Ispahan, hvilka ledde derhän, att flera varor afsändes och att ett hus inköptes af Carl XI i Narva för de persiska handelsmännens beqvämlighet. Sedermera gjorde Fabritius flera resor till Persien och båda staterna voro ense om förslaget; men då denna handel skulle på en sträcka af mer än hundra mil gå genom Ryssland, måste den blifva väsentligen beroende af herskaren derstädes, och när detta från 1689 blef czar Peter, som ingalunda var Sverige bevågen, så kom ock denna persiska handel aldrig till någon blomstring.

Svåraste hindret för svenska handelns förkofran i allmänhet kom likväl fortfarande från Holland. Äfven under kriget hade denna handelsstat, ehuru Danmarks bundsförvandt, förstått skaffa sig rättighet att drifva obehindrad handel med sin fiende Sverige och lyckades vid freden tillvinna sig ett nytt handelsfördrag, hvarigenom lika rättigheter tillerkändes de holländska fartygen som de svenska. De förra, lättare och snabbare än de svenska, undanträngde dessa under de första åren efter krigets slut, och när sedermera, genom Carl XI:s kraftiga uppmuntran åt de svenska skeppsbyggerierna, dessas fartyg kunde fullt mäta sig med de holländska, bibehöllo holländarne likväl, genom större kapitalstyrka, vidsträcktare handelsförbindelser och mera omfattande affärsvana, ett afgjordt öfvertag, så att svenska handeln fortfarande till större delen drefs med holländska kapital och till större vinst för holländarne än för svenskarne sjelfve.

Holländarne hade äfven yrkat på de svenska handelskompaniernas afskaffande, och då framställningar i enahanda syftning skedde äfven från svenska ständerna, lofvade Carl XI vid 1680 års riksdag, att så skulle ske, hvarom ock ett kungligt bref afläts den 20 Oktober 1680; men dock skulle de »ännu få njuta någon tid efter deras kontrakt och till deras varors föryttrande». Ett nytt tjäru-kompani fick äfven i Juli 1689 uteslutande rättighet att under åtta års tid uppköpa och utskeppa all inom hela Sveriges rike tillverkad tjära. Tillika bestämdes huru stor myckenhet tjära detta kompani var förpligtadt att uppköpa, och denna myckenhet fördelades af kommerskollegium på städerna i de landskap, der tjäran tillverkades. Priset, olika för olika landskap, bestämdes i det »öppna bref», hvarigenom det nya kompaniet privilegierades.

Handeln inom riket var underkastad mångfaldiga inskränkningar, som föranledde stridigheter än mellan Stockholm och de längre upp i landet belägna städerna, än mellan dessa inbördes, om sina handels-

områden, än också mellan borgarena i dessa städer och bönderne eller bergsmännen, rörande de enas eller andras rättigheter. Äfven mellan stapelstäderna uppstodo icke sällan stridigheter, och de öfriga sågo alltid med en viss afund hufvudstadens större affärsverksamhet. Också förbjödos, genom ett kungligt plakat af den 23 Juni 1680, Stockholms köpmän att, utan särskildt tillstånd, utskeppa sitt gods i Göteborgs, Warbergs och Marstrands hamnar. I allmänhet var Carl XI:s regering reglementerandets gyllne tid, då konungamakten skulle ordna, reglera och bestämma allt samt var allas förmyndare. Otaliga voro också de reglementen och särskilda föreskrifter, hvarigenom konungen sökte ordna och uppmuntra (!) handeln, för att få den så blomstrande och för riket fördelaktig som möjligt — föreskrifter, hvilka, så välmenta de än voro, dock ofta verkade motsatsen af hvad de åsyftade.

För *näringarna* återfinner man samma reglementerande och tillika skråväsendet i dess rikaste blomstring. Näringstvång hade länge förfäktats af borgerskapet, likasom näringsfrihet af adeln, och förmyndarestyrelsen hade börjat något lossa på de tvång, som länge tyngt på de svenska näringarna. De la Gardie hade 1669 låtit på egen bekostnad trycka och utgifva ett redan under Christinas regering af en *Johannes Rising* från Östergötland författadt arbete rörande handeln och näringarna, i hvilket uttalades grundsatser, som för den tiden voro högst ovanliga, men hvilka en senare tid i allo godkänt. Han uppgaf nemligen såsom vilkor för handelns och näringarnas förkofran: religionsfrihet, dock med vissa gränser; näringsfrihet, så att handtverk finge idkas obehindradt utom eller inom gillen; upphäfvande af slutna skrån och slutna handelskompanier, som vore »landsens förderf», och upphäfvande af alla yrkesrättigheter, gifna åt vissa personer med andras uteslutande, samt tillstyrkte i allmänhet att icke trycka handeln genom för tunga pålagor och tullar, eller genom några slags monopolier, slutna kompanier och dylikt, utan »man löse hvad fritt vara bör». Dessa åsigter voro likväl allt för mycket framom sin tid att vinna tillämpning, men man gjorde dock, såsom vi förut berättat, ett försök att genom de så kallade »frimästarne» på Kungsholmen i Stockholm förbereda skråväsendets upplösning.

Sedan Carl XI tillträdt regeringen, fick likväl detta ny fart. Förmynderskapet öfver näringarna, så väl som öfver allt annat i hans rike, låg alltför mycket i hans uppfattning af sin konungsliga pligt, att han skulle fortsatt den friare riktning, hans förmyndare begynt, hvarföre man ock nu finner det ena privilegiet efter det andra medgifvet åt skrån eller enskilda personer. Så erhöll Thomas Jude och hans bolagsmän i November 1674 privilegium på »repslageri och segelmakeri» i Malmö, ehuru Carl XI för öfrigt visade sig ingalunda vara judar benägen. Då hos honom blifvit anmäldt, att flere sådane insmygt sig i landet, fingo de i December 1685 allvarsam befallning att samteligen inom fjorton dagar »packa sig utur landet». I April 1675 utfärdades privilegium för apotekarne å de ännu befintliga apoteken Lejonet, Morianen, En-

gelen, Svanen och Markattan, samt å ett »extra-ordinarie apotek» å Södermalm att uteslutande idka apotekareröreise i hufvudstaden, »och skulle ingen materialist, oculist, operatör, bruchsnidare, badare, sockerbagare eller kryddekrämare vara berättigad att försälja några medikamenter, kanel- eller andra distillerade vatten, bröstkakor, viol-, rosen- eller andra syruper.» I Januari 1677 bekräftades bryggare-embetets i Stockholm privilegier. I Februari 1679 erhöll »gross- och hofsmedsembetet» i Stockholm bekräftelse på den åtskilnad magistraten bestämt och kommerskollegium 1671 stadfästat mellan detta och klensmedsembetet. I Mars 1680 bekräftades kopparslagare-embetets privilegier. I Februari 1681 erhöll »stakemakare-embetet» i Stockholm kongl. maj:ts resolution, att »ingen må kladda» i dess handtverk, men kongl. maj:t fann ej görligt att privilegiera stakemakare framför andra till gammal metalls uppköpande. Under året 1682 fingo logarfvare- och knappmakare-embetena i Stockholm bekräftelse på sina privilegier, äfvensom hof- och grofsmederne på sin skråordning, samt sadelmakare-embetet i Malmö rättighet att utgöra ett skrå. Remsnidare-embetet, som ifrigt bestridt att blifva förenadt med sadelmakare-embetet, ålades likväl genom en kongl. resolution af den 1 September 1682 en sådan förening. Klagomålen öfver adelns handtverkares intrång i stads-handtverkarnes arbeten fortforo, och ömtåligheten å de senares sida i detta hänseende gick ända derhän, att då rikskanslern De la Gardie hos en vagnmakare i Stockholm bestält en ny vagn och på denne vagnmakares egen begäran låtit en sin i vagnmakeri kunnig handtverkare biträda vid arbetet, för att få vagnen fortare färdig, blefvo Stockholms-mästarens yrkesbröder högeligen förtörnade häröfver, pliktfälde den medgörlige vagnmakaren och förklarade, att de icke vidare ville med honom dricka ur samma kanna. Stadshandtverkarne hade äfven lyckats utverka förbud mot allt idkande af handtverk på landet, men 1686 återfingo likväl församlingarna sin förra rättighet att hafva egna sockenhandtverkare. Dessas rörelse hölls dock noga inskränkt inom vissa bestämda gränser, och 1689 befalde konungen, att den sockenskomakare, som understod sig göra skor åt knektarne, skulle sjelf utskrifvas till knekt, samt att den knekt, som företog sig att utöfva något yrke på egen hand, skulle straffas med gatlopp.

Oaktadt detta skråtvång i flera hänseenden verkade menligt på näringarnas utveckling, gick dock denna småningom framåt under det ovanligt långvariga fredstillståndet. På landets hufvudnäring *jordbruket* utöfvade reduktionen en ganska vigtig inverkan, emedan derigenom föranleddes, att en betydande del af Sveriges jord efter hand från adelns öfvergick i böndernes ego, af hvilka den i allmänhet bättre sköttes, ehuru visserligen de icke förmådde åstadkomma några arbeten af större omfattning för jordbrukets förbättrande. Att allmogens vilkor under Carl XI:s regering väsendtligt förbättrades, måste likväl alltid lända till afgörande fördel för svenska jordbruket, om ock de välgörande följderna först småningom blefvo märkbara. Svåra missväxter i flera delar

af riket hindrade och jordbrukets märkbarare förkofran under detta tidsskifte.

Bergsbruket åter, en annan af rikets hufvudnäringar, erhöll en ganska betydande utveckling. Den förändring hade deri efter hand inträdt, att i stället för det man förut företrädesvis bearbetat silfver- och kopparverken, var det nu jerntillverkningen, som vann största utveckling. *Silfvertillverkningen* i Sala hade så aftagit, att den år 1686 knappast uppgick till en tredjedel af hvad den utgjort 1653. Sedermera steg den dock åter något genom sorgfällig behandling. Ännu märkbarare var aftagandet af *koppartillverkningen* i Falun. Ännu 1664 hade den stigit till nära 15,000 skeppund, men aftog derefter mer och mer till dess 1686 ett stort grufras inträffade, hvilket året derpå följdes af ett nytt, som hotade att göra slut på alla arbeten derstädes. Nu försköt likväl staten en ansenlig summa till grufvans upprensning och efter hand började den åter bearbetas, men under det återstående af Carl XI:s regering öfversteg dock den årliga tillverkningen icke 9,000 skeppund.

Jerntillverkningen deremot tog så mycket raskare fart, och stångjernstillverkningen, som 1660 utgjort föga öfver 100,000 skeppund, hade 30 år senare uppgått till dubbelt. Tillverkningen skedde likväl fortfarande endast medelst träkol, och skogarne blefvo derföre inom bergslagerna alltmera medtagna. Redan 1667 beslöts derföre, att de skulle sparas för drifvande af jernförädlingsverk och för malmens smältning, samt att man derföre skulle aflägsna de spridda stångjernshamrarne, sågqvarnarne och nybyggena, hvilka alla menligt inverkade på skogstillgången. Detta beslut blef dock likasom så många andra af förmyndarestyrelsen fattade, endast lamt verkstäldt, och klagan öfver bristande skogstillgång hördes allt oftare från bergslagerna. Slutligen, sedan *Fabian Wrede* 1685 blifvit president i bergskollegium, förordnades följande året, på hans förslag, en kommission att taga noggrann kännedom om de särskilda jernverken, och sedan denna undersökning försiggått, befalde konungen, att alla verk, som ännu drefvos i strid mot 1667 års förordning, skulle inom två år utan ersättning nedläggas. Detta missöde träffade icke mindre än 40 stångjernshamrar inom en enda bergslag. Så hård denna befallning än var och för många ruinerande, hade den dock för bergshandteringen i dess helhet den vigtiga och nyttiga följd, att genom en stark invandring af de bergsmän, hvilkas hamrar å andra orter måst upphöra, stångjernstillverkningen i Wermland och Dalsland nu fick sin egentliga uppblomstring. Äfven till Norrland utbredde sig nu denna handtering, och så strängt förmynderskap konungen än utöfvade öfver denna så väl som öfver de andra näringarna, tilltog dock under Carl XI:s regering stångjernstillverkningen ganska betydligt både i myckenhet och äfven till sin beskaffenhet.

Man sökte för öfrigt på flera sätt sörja för bergslagernas bästa. Flera af de band, som förut besvärat deras handel med det öfriga landet, blefvo nu lättade, betydande allmänningsskogar öfverlätos af kro-

nan åt bergsverken, till en början utan ersättning, och bergshandteringens beskattning blef också bättre ordnad än förut.

Jernförädlingsverken erhöllo nu äfven större utveckling och gynnades medelst hvarjehanda privilegier. Kanongjuterier drefvos i större skala, sedan handeln med kanoner blifvit frigifven och ej längre uteslutande drefs af regeringen. *Clas Döpken*, adlad med namnet *Ankarström*, anlade 1676 Söderforss' ankarsmedja, som innan kort icke allenast försåg med ankare hela svenska flottan, utan äfven kunde utskeppa ett stort antal deraf till andra länder. *David Braun* fick 1681 privilegium på gjutning af stålspeglar för fyrarnes behof; assessor *Utterklo* att gjuta statyer och bröstbilder af hvarjehanda storlek; räntmästaren *Schönberg* år 1684 att gjuta takplåtar; grefve *Pontus De la Gardie* att förfärdiga »allehanda kuriöst gjutgods»; *Christofer Geijer* att tillverka hvarjehanda husgeråd af jern o. s. v. Vid Jäders bruk i Vestmanland var för kronans räkning en stor jern- och stålmanufaktur-fabrik anlagd.

Messingstillverkning drefs vid Skultuna, Wellinge, Norrköping, Nyköping, Gusum, Bjurfors och Nacka, men alla dessa messingsbruk ledo af bristande koltillgång. De hade af kronan erhållit 40,000 rdr i understöd; men när de 1676 skulle lemna förskott till flottans utrustande, fördes mycken klagan öfver deras förfall. Årligen tillverkades omkring 4,000 skeppund messing, men prisen voro så höga, att en lybeckare, som införde och förtullade samma vara, kunde lemna den till lägre pris.

Bergslagen voro sju: 1) Östra och vestra Dalarnes; 2) Uplands, Roslagens och Vestmanlands; 3) Nora, Lindes, Leeke, Lerbecks och Carlskoga; 4) Vermlands och Dals; 5) Södermanlands, Östergötlands och Smålands; 6) Skånes, hvartill äfven hörde Kronobergs län i Småland, samt 7) Finlands, hvardera under inseende af en bergmästare, för hvilka en utförlig instruktion blifvit utfärdad 1669. Att förarbeta dålig malm var strängt förbjudet. Hvarje härd och hammare ålades 1671 att antaga en särskild stämpel, och allt jern, som utfördes, skulle underkastas en noggrann pröfning och besigtning af särskilda edsvurne vräkare. Det dåliga jernet tillföll kronan och skulle lemnas till amiralitetet för att användas till ballast, att det ej måtte komma till främmande länder och inverka menligt på omdömet om svenska jernet.

Alunverket i Andrarum hade 20 pannor. Kronan erhöll hvar 30:de tunna af tillverkningen och dessutom från 1682 för hvarje tunna 1 $^1/_2$ daler s. m. i accis, äfvensom särskild afgift måste erläggas vid utförseln, så att denna tillverkning var drygt beskattad.

Stenkolslagren vid Höganäs i Skåne upptäcktes mot slutet af 1660-talet, och bergskollegium gjorde sig all möda att bringa arbetena der i gång. Grefvinnan *Maria Sofia De la Gardie*, en syster till rikskanslern och enka efter riksrådet Gustaf Oxenstierna, hade emellertid hufvudsakliga förtjensten af Höganäs stenkolsverks bearbetning och förband sig, bland annat, att på Öland anlägga två fyrbåkar samt underhålla fyrningen i desamma med stenkol från Höganäs. Hon var i

allmänhet en af Sveriges driftigaste industriidkare, hade vid Tyresö stora klädesfabriker, hvilkas tillverkningar hon på egna fartyg utförde till främmande länder, hade der äfven anlagt messingsbruk och oljeslageri, äfvensom hon åt sig utverkat privilegium att anlägga ett bruk för tillverkning af pistoler, bössor och svärdfästen, egde flera aktier i Vesterviks skeppsbyggeribolag och i afrikanska handelskompaniet, samt skötte dessutom ganska väl sitt åkerbruk och idkade en vidsträckt spanmålshandel. På sin ålderdom råkade hon illa ut för Carl XI:s reduktion och låg då i ständiga rättegångar, hvilka hon skötte med samma ifver som förut sina många industriföretag. Hon dog vid hög ålder 1696.

Marmorverk anlades 1673, då *Niklas Millich* och hans medintressenter, bland hvilka *David Klöker (Ehrenstral)*, den sedermera så ryktbare målaren, var en, berättigades att bryta marmor på all kronans jord, hvarest de kunde finna denna stenart. Sedermera fick i November 1683 en bildhuggare *Peter Schultz* privilegium att bryta af honom upptäckt hvit marmor i skären vid Ösmo och Sorunda.

Salttillverkning gjorde man flera försök att här åstadkomma, men de ville icke lyckas. En italiensk markis *Giovanni Guagnini* påstod sig här hafva upptäckt bergsalt och erhöll 1678 privilegium på ett saltverks anläggande, men det stannade vid blotta privilegiet. Sedermera 1691 föreslog en viss *Gawelius* att från Skottland inkalla saltsjudare, för att här bringa salttillverkning i gång, hvarför han betingade sig 2,000 daler s. m. i förskott samt privilegium i 12 år, hvilket beviljades honom, men utan att någon tillverkning kom till stånd.

Fiskerierna sökte man på flera sätt uppmuntra. *Martin Klinkow*, då generalproviantmästare vid svenska hären i Pomern, sedermera 1684 adlad med namnet *Klinkowström*, erhöll 1674 privilegium att, jemte några borgare i Stralsund såsom medintressenter, idka hvalfiskfångst vid Grönlands kuster. Från Holland införskrefvos kunnige fisksaltare och 1688 utfärdades ett reglemente för sillfångsten, då äfven åtskilliga friheter beviljades dermed sysselsatta fartyg. Perlfiskerierna i riket förklarades 1691 för en kronans tillhörighet. Perlemusslorna, »som ymnigt låtit sig märka i många rikets strömmar och insjöar, och utaf hvilka, när de rätteligen handteras, icke liten båtnad och förkofring för landet kunde stå att förmoda», skulle väl fortfarande få samlas af hvem som helst, men endast på bestämda tider och med skyldighet att efter viss taxa till konungens embetsmän aflemna i desamma funna perlor.

Fabriksindustrien befordrades på det den tiden vanliga sättet medelst privilegier, skyddstullar och införselförbud. Klädesfabrikerna gjorde stora framsteg, och förbud utfärdades att till soldatbeklädnader begagna utländskt kläde. I Halland funnos många linneväfnadsfabriker, likasom också i flera andra delar af riket lärft tillverkades, som äfven utom riket blef berömdt för sin godhet, hvarföre ock utländskt lärft blef dels förbjudet att införas, dels belagdt med hög tull. Sidenfabrikerna blefvo äfven kraftigt understödda medelst införselförbud eller höga tull-

satser å utländska sidentyg; men de kommo sig ändock ej rätt före i saknad af tillräcklig afsättning. *Charles Bondet* fick 1674 privilegium att förfärdiga allehanda tapeter af gyllenläder, med upphöjda blommor af silke, äfvensom att »gjuta allehanda figurer och konterfej, som är marmor likt», (förmodligen af gips). Den nyssnämnde italienske markisen *Guagnini* fick 1676 privilegium på anläggning af ett glasmanufakturverk. Redan 1672 hade ett glasbruk för tillverkning af fönsterglas blifvit privilegieradt för tio år. Glasbruken i Skåne tillverkade hvarje vecka 22 kistor fönsterglas och 50,000 buteljer, hvarföre 1695 utfärdades förbud mot införsel af fönsterglas och buteljer utrikes ifrån, dock med undantag för franska. I Skåne anlades dessutom vaxblekerier, borst-, kam- och lanternfabriker, och i allmänhet uppmuntrades tillvägabringandet af alla slags tillverkningar, för att göra Sverige så mycket som möjligt oberoende af den utländska industrien. Flera af dessa anläggningar stannade dock vid blotta försöken, men icke så få voro också de, som hade varaktig framgång.

För *samfärdseln* inom riket gjordes ganska mycket. Ett för den tiden rätt betydligt statsbidrag beviljades för anläggning af en ny väg från Vermland till Bohus län. I Halland, der inga bivägar förut funnits, blefvo sådana anlagda. I flera delar af riket förbättrades vägarna, nya broar anlades och milstenar uppsattes. En regelbunden postjaktsfart inrättades emellan Rügen och Ystad, så poststationer från Ystad till Christianstad samt derifrån genom Småland till Jönköping, hvarefter den gamla postförbindelsen mellan Jönköping och Stockholm vidtog. Tillika inrättades nu en regelbunden postfart från Stockholm till Norrland samt likaledes emellan Skåne och Göteborg, mellan hvilka direkt postförbindelse förut ej funnits.

Den nya *banken* hade i början af Carl XI:s regering en svår kris att genomgå. Regeringen begärde vid flera tillfällen dryga lån deraf, men ständernas ombud vägrade ståndaktigt att på detta sätt äfventyra bankens tillgångar och rubba förtroendet för densamma. Då hotade konungen 1674 att taga åtskilliga bankens tillgångar under sin egen vård, men man lyckades dock förmå honom att härifrån afstå. Så utbröt kriget, då alla tillgångar måste anlitas, och då medgåfvo äfven ständerna lån ur banken till kronan af nära en million daler silfvermynt. Då nu tillika, under det allmänna betrycket, bankens enskilde gäldenärer ej förmådde inlösa sina förbindelser, kom banken i svårt trångmål; men sedan stora kommissionen 1681 fält en mängd domar, hvarigenom den förra förmyndarestyrelsens ledamöter ålades att i skadestånd eller böter till kronan inbetala stora summor, anslog konungen en betydlig del deraf att betala kronans skuld till banken, hvarefter denna åter började kunna bättre reda sig och fortsatte sedermera sin förra verksamhet, som för rikets penningrörelse visat sig i hög grad gagnelig.

Rikets rörelsekapital hade vid Carl XI:s död stigit till 4 $^1/_2$ millioner rdr. Den lagliga räntan, som från 1666 varit 8, blef 1686 ned-

satt till 6 procent. Man nödgades återgå till det under förmyndarestyrelsen afskaffade kopparmyntet, men konungen sökte dock, så vidt möjligt, åter få silfver till det mest gångbara myntet. En daler silfvermynt, som förut motsvarat $^2/_9$ dels rdr i silfver, nedsattes 1681 till en half rdr och dalermyntets halt minskades i förhållande härtill. Det var medelst dessa räntenedsättningar och myntförsämringar, som kronan betalade en stor del af sin skuld, ehuru sättet icke var det berömligaste, och ännu mindre lofvärd var en annan åtgärd till vinst för kronan, nemligen att hemliga verkstäder anlades, der man slog sådant mynt, som var gångbart hos grannarne, men som i dessa verkstäder slogs underhaltigt och sedermera, till fördel för tillverkningen, spriddes i grannländerna! Sådana bragder voro den tiden visserligen icke ovanliga, men utgöra dock alltid en fläck på dens minne, som utöfvade dem.

Allmogen.

Svenska allmogen stod ännu vid Carl XI:s tillträde till regeringen på en ganska låg bildningsståndpunkt. Högst få kunde läsa och ännu färre skrifva. Stor var också den hos allmogen rådande okunnigheten, och den yttrade sig icke minst vid riksdagarna. Böndernes deltagande i dessas förhandlingar inskränkte sig vanligen till klagomål öfver allmogens nöd och de lidanden den var underkastad genom hvarjehanda förtryck från adeln eller kronans embetsmän, hvarföre det ock alltid var efter mycket pratande och många öfvertalningar, som bondeståndet kunde förmås att medelst någon bevillning bidraga till statsbehofvens fyllande. För konungen hyste bönderne stort förtroende, betraktade honom såsom sin naturlige beskyddare mot adeln, bistodo honom nitiskt i hans envålds-sträfvanden samt yrkade ihärdigt och med stor ifver på reduktion, hvilken också onekligen var för allmogen en lifsfråga, emedan den innebar en befrielse från det mer och mer hotande adelsväldet.

Konungen förtjente ock i hög grad det förtroende allmogen till honom hyste. Visserligen var hans välvilja mot densamma icke oegennyttig, ty han behöfde och förstod ganska väl att begagna dess bistånd mot adeln; men han gaf emellertid allmogen sitt kraftiga skydd samt gjorde både för dess bildning och för dess lyftning i politiskt hänseende mera än någon annan svensk konung före honom. Hans nitiska bemödanden att göra allmogen läskunnig och bibringa den bättre religionskunskap hafva vi här ofvan omnämnt. Icke mindre verkade han för dess politiska förkofran. Riksdagsbönderne hade förut vanligen blifvit utsedde af häradshöfdingarne, men Carl XI befalte, att valet skulle lemnas åt de besutne bönderne sjelfva. Dock borde landshöfdingarne tillse, att »goda och skickliga män togos», och någon gång gaf äfven konungen sjelf anvisning på hvilka han ville att rösterna skulle falla. Förut hade bondeståndets besvär vid riksdagarna blifvit

före aflemnandet af landshöfdingarne genomsedda, då vanligen utströks hvad de ej gillade. Sådant blef nu förbjudet; men väl hände det, att konungen sjelf gaf bönderne en eller annan snäsa för »deras onödiga riksdagsskrifvande», samt förmanade dem att hädanefter taga sig bättre till vara och ej blanda sig i det, som »deras stånd ej vidkommer.» De fingo nu i vigtigare frågor rörande rikets inre angelägenheter deltaga i sekreta utskottets öfverläggningar, hvarifrån de förut varit utestängda, och vid flera tillfällen visade konungen månhet om hägnandet af bondeståndets politiska rättigheter.

Den vigtigaste tjenst Carl XI gjorde Sveriges allmoge var dock dess befrielse från adelsväldet, som redan sträckte sig öfver en ganska stor del deribland och, om det fått fortgå i samma riktning som förut, skulle slutligen gjort hela svenska allmogen till adelns tjenare. Många tusen bönder på de kronan afhända godsen hade att till adeln betala sina räntor och skatter, hvarvid de voro underkastade allehanda prejerier dels af sina husbönder, dels och ännu mera af dessas fogdar, och det var icke lätt för bönderne att häri vinna rättelse, då lagskipningen utöfvades i första rummet af husbönderna efter adelig gårdsrätt och äfven i de högre instanserna af idel adelsmän. Genom reduktionen blefvo dessa bönder åter kronobönder och egare af de skattehemman, hvilkas räntor varit gifna åt adeln, fingo åter betala dem till kronan, äfvensom tillika den godtyckliga bestraffningsrätt, hvilken de adelige husbönderne förut egt att utöfva öfver sina underhafvande, nu afskaffades. För de ganska många, som sålunda upphörde att vara adelns undersåtar och åter blefvo fria medborgare, var detta ett steg af oberäknelig vigt, hvars följder utvecklade sig allt rikare efter det kungliga enväldets slut.

Det kan nemligen ej nekas, att om Carl XI befriade bönderne från det adeliga öfverväldet, så lät han i stället det kungliga i flera hänseenden falla rätt tungt öfver dem. Vid reduktionen eller i sammanhang dermed blefvo rätt många skattehemman förvandlade till krono, och äfven öfver de återstående tog sig konungen hvarjehanda nya rättigheter, hvilka skattebönderne förut ej varit underkastade. Så förbjöd han dessa att utan börd sälja sin egendom förr än den blifvit hembjuden till kronan; bestämde huru jorden borde vårdas och begagnas, huru många byggnader fingo uppföras, huru mycket timmer säljas, huru mycket skog svedjas, huru många drängar på hvarje jordlott antagas, o. s. v. I sistnämnda hänseende var för den jordbrukande allmogen i dess helhet stadgadt, att en bonde, som brukade ett helt hemman, ej fick begagna mer än två fullväxta och en halfväxt dräng; på ett tredjedels hemman blott en halfväxt arbetare, o. s. v. — på det kronan måtte få bättre tillgång på soldater och båtsmän. Hvart tredje år skulle husesyn hållas och en hvar, som brutit mot dessa föreskrifter, pliktfällas. Allmogen från Vesterbotten förbjöds att flytta till andra svenska län, samt den i Finland och Åland att, utan vederbörande landshöfdings tillstånd, flytta öfver till Sverige, vid ett års fästningsstraff

för den, som härtill gjorde sig skyldig, och 50 d. s. plikt för den, som herbergerade honom, »ty», hette det, »genom sådana utvandringar skulle en af naturen mindre gynnad landsort snart blifva öde.»

Det var således ett ganska strängt förmynderskap Carl XI utöfvade öfver svenska allmogen, men det var snart öfvergående och äfven i flera hänseenden nyttigt för allmogen i dess helhet, ehuru tryckande för de enskilde. De fördelar åter, hvilka han beredde denna Sveriges talrikaste samhällsklass, voro bestående samt växte alltmera, ju mer de nya förhållandena hunno utbilda sig, och man kan väl säga, att svenska allmogens hela samhällsställning blef genom Carl XI omskapad.

Ännu mot slutet af hans regering rådde dock mycken råhet och mycket sjelfsvåld bland allmogen, synnerligast i de från hufvudstaden aflägsnare trakterna. Finland var ännu så litet odladt, att, när bönderne fäldes till böter för någon förbrytelse eller skulle utgöra någon ny skatt, lemnade de sina pörten och små täppor åt kronan samt drogo ut i de stora skogarna, der de hade ingen svårighet att bygga sig nya pörten och upptaga nya täppor. Då flera gårdar på detta sätt blefvo öde och kronan gick förlustig skatten derifrån, befalte konungen finska hofrätten, landshöfdingarne och häradshöfdingarne att döma dem, som kändes skyldige, till kroppsplikt i stället för böter. Inom Sverige inträffade ett motsatt förhållande, att en mängd bönder, som voro pliktfälde för olofligt svedjande hellre ville plikta med kroppen än med penningar. Då förordnade konungen, att, om bonden vore någorlunda förmögen, borde han plikta med penningar, men om han härigenom skulle tvingas att sälja sin gård, borde det tillåtas honom plikta med kroppen.

Ännu strängare var förfarandet mot den obesutna befolkningen, Vid nybyggnaden af Stockholms slott fick Tessin genom ett särskildt kungligt bref rättighet att taga hvilka arbetare han ville, och de förbjödos att söka sysselsättning hos andra. Arbetsföre lösdrifvare förklarades sjelftagne vid utskrifningarna och försvunno äfven till en stor del under krigsåren. Sedermera började de likväl åter tilltaga, men blefvo ock så mycket strängare efterhållne. År 1683 togos i Stockholm på en gång 120 lösdrifvare och skickades såsom båtsmän till flottan. Presterne befaltes att bortrödja allt löst folk ur sina församlingar och anmäla de qvarblifvande hos kronobetjeningen, äfvensom bönderne fingo ett slags rättighet att fasttaga försvarslösa »driftekarlar» och begagna dem till arbetare eller anmäla dem till soldater.

Konungen sökte för öfrigt genom åtskilliga åtgärder hindra uppkomsten af en dylik befolkning. Så förbjöd han att sträcka jordens klyfning lägre ned än till ett fjerdedels hemman. Funnos flera arfvingar, skulle dessa låta sig utlösas och derefter blifva lagstadde tjenare hos de besutne. Tillika förbjöds att på socken-, härads- och kronoallmänningar anlägga så små torp, att de icke kunde svara mot ett fjerdedels hemman. Med sådana torp, så väl som med backstugor och

nybyggen, anstäldes ganska allvarsamma undersökningar, hvarvid många dylika lägenheter blefvo upphäfda och rifna. År 1684 befalte konungen landshöfdingen i Viborgs län att »fösa efter friska inhyseshjon» och tillhålla dem att antingen återupptaga ödeshemman eller ock begifva sig i tjenst hos kronans skattdragande undersåtar. Vid verkställandet af denna befallning begicks mycket öfvervåld, och domkapitlet i Viborg klagade, att man nedbrutit kojorna samt tagit inbyggarnes kittlar och grytor, ja, äfven deras kor ifrån dem. »Folket ropar ve öfver sina plågare, sina fogdar, länsmän och sexmän, och de bedja att eders maj:t ville, såsom en kristlig konung, tåla dem här på jorden tills de snart efter naturens ordning varda hädankallade.»

Dessa och några likartade klagomål vittna, att embetsmannaförtrycket flerstädes trädt i adelsförtryckets ställe, men i allmänhet blefvo dock dylika olagligheter strängt beifrade och Carl XI höll allvarsamt efter sina både högre och lägre embets- och tjenstemän [1].)

Seder och lefnadssätt.

Vi hafva i föregående del anmärkt huru under Christinas regering en föga fördelaktig förändring inträdt i svenska sederna och lefnadssättet; huru den förra enkelheten och tarfligheten börjat hos allt flera öfvergå till ett mer eller mindre öfverdådigt lefnadssätt, som alltför mycket bar prägeln af vanor från fältlifvet, under hvilket så många svenska krigare vunnit en hastigt förvärfvad rikedom, hvilken de visade alltför mycken benägenhet att lika hastigt åter förslösa. Detta öfverdådiga lefnadssätt fortfor ännu under början af Carl XI:s regering, så länge svenska adeln hade i behåll sina rikedomar, hvilka till en stor del på detta sätt förslösades, hvaraf också framkallades de ständiga sträfvanden efter nya gåfvor eller förläningar af kronan, som så bjert framträdde under förmyndare-styrelsen. Hvar och en, hette det, skulle lefva värdigt sitt stånd och då man, för att iakttaga denna värdighet, gjort slut på sina egna tillgångar, borde staten ersätta bristen. Vid högtidliga tillfällen och framför allt vid bröllop och begrafningar fordrade denna värdighet, att den största prakt skulle utvecklas, och icke sällan måste dylika högtidligheter uppskjutas i flera år eller ock medel dertill beredas genom skuldsättning, för att kunna firas så, som tidens sed fordrade.

Under de första åren efter sitt tillträde till regeringen visade äfven Carl XI någon böjelse för praktfulla tillställningar, så vida lustbarheterna voro i hans smak, såsom ringrännigar och dylika öfningar. Så hölls 1672 en utomordentligt praktfull ringränningt, hvilken sedermera beskrefs af Lindsköld i ett särskildt på trycket utgifvet arbete, åtföljdt af talrika kopparstick. Med en vida enklare tillställning, men som äfven gjorde konungen mycket nöje, firades hans besök i Dalarne

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser ur svenska historien. XVIII: 142—153.

1673. Kungsgården, der han tog in, var rundt omkring beprydd med granstänger, och vid ingången syntes pyramider af enbuskar på målade fotställningar. Hela salen var klädd med björnhudar, öfver dörrarne och fönstren samt i alla hörnen hängde kransar af en- och granris, sammanflätade med röda band. På borden stodo, jemte dryckeskärl af glas och silfver, äfven kannor och bägare af trä. Vid konungens och drottningens intåg i hufvudstaden efter förmälningen rådde mycken prakt. Äreportar, rikligen utsirade med sinnebilder, voro flerstädes uppresta, fyrverkeri afbrändes o. s. v. I Stockholm var ett kungligt bollhus, hvari bollspel under särskilda mästares ledning flitigt öfvades, och i nedra våningen af slottet gåfvos skådespel af en fransk skådespelaretrupp.

När drottningen, med den då sjuårige kronprinsen och den åttaåriga prinsessan Hedvig Sofia, i Augusti 1689 besökte Upsala, hade landshöfdingen å sin gård Jella efter en slutad jagt föranstaltat en fest, som för sin sällsamma anordning väckte mycket uppseende. Upsalaprofessorernes döttrar, i särskildt från Stockholm beställda drägter, föreställande Diana och hennes nymfer, inbjödo de kungliga i huset, som öfverallt var beklädt med björk och eklöf. Flere herdar (professorer och studenter) drefvo förbi sina hjordar, helsade de höga gäster med granna verser, hvari hela Olympen åkallades, och uppförde med nymferna en dans, hvarefter en narraktig bonde (en förklädd student) roade alla med sina upptåg. Under den måltid, som derefter gafs, stod professor Olof Rudbeck, Atlanticans ryktbare författare, bakom drottningens stol och härmade, vid hvarje skål som dracks, med händerna för munnen den svenska lösen så kraftigt, att det hördes såsom verkliga salvor!

Dylika tillställningar voro nog äfven i konungens smak, men för yppighet hade han aldrig haft sinne, och prakt utvecklades endast vid särdeles högtidliga tillfällen. Under kriget hade han vant sig vid ett enkelt och tarfligt lefnadssätt, och denna smak bibehöll han allt sedan samt visade äfven vid flera tillfällen sin ovilja mot prakt och yppighet hos andra. Högadeln, som häri synnerligast utmärkt sig, blef ock af förmyndareräfsten och reduktionen snart nog tvungen att afstå derifrån, och så väl härigenom som genom hofvets exempel inträdde efter hand en återgång till enklare lefnadsvanor. Man fortfor ändock att utfärda förordningar mot öfverflöd, men dessa blefvo sjelfva öfverflödiga, emedan hofvets föredöme och högadelns fattigdom redan i sig sjelfva voro tillräckliga att vänja det öfriga folket från flärd och slöseri.

Snarare började man nu slå öfver till ett motsatt förhållande, åtminstone hvad beträffar den förfining, som hos flera bland högadeln röjt sig i förening med yppigheten. En okänd författare från 1740-talet, som meddelat ganska upplysande anteckningar om »Christinas, Carl Gustafs och Carl XI:s tider i Sveriges historia», anmärker, att under Carl XI:s regering började i allmänna sammanlefnaden visa sig »en tröghet i lynnet, en slags lymmelaktighet och det vissa tecknet

till sederåhet, att den berömdes och kallades pålitlig, som var ett tjurhufvud». Han erkänner emellertid, att det blef Carl XI förbehållet att, så mycket sig göra lät, återföra sedligheten i sitt hof. »Hvad näsvisheten och okynnet belangade, befalte konungen, att de skulle näpsas af föräldrarna, regements- eller kollegiicheferna, eller på handelskontoren, och den, som ej hörde till någon af dessa, forslades utan krus ur staden under uppsigt der han kom. Odågan, bullermakaren, frossaren, suparen, spelaren och de, som höllo sådana kalas, bannlystes af denne redbare konung, och slika unga officerare afskedades derföre från regementena.» [1])

Under Christinas tid hade bland den stridslystna ungdomen dueller kommit mycket i bruk och denna osed hade alltsedan bibehållit sig; men Carl XI sökte afskaffa den genom att utfärda ett duellsplakat, hvari höga straff utsattes för sådana slags förolämpningar, hvilka enligt den rådande tidsandan berättigade eller nästan tvingade till en utmaning. I början gälde denna författning endast adeln, men sedermera förklarades den tillämplig äfven för en mängd ofrälse tjenstemän, som på detta sätt gjordes till adelns vederlikar, hvarigenom det förut så noga iakttagna afståndet mellan frälse och ofrälse i sin mån minskades.

Råheten i seder, som under detta tidskifte icke minskades, utan snarare, enligt hvad här ofvan är anmärkt, i vissa hänseenden ökades, åtföljdes, såsom vanligt, af begifvenhet på dryckenskap. Inom de talrikare samhällsklasserna åtnöjde man sig likväl ännu i början af Carl XI:s regering med mjöd samt humle- eller pors-öl, och bränvinet var ännu föga kändt; men efter kriget började smaken för denna rusdryck sprida sig med en hastighet, som redan då väckte oro. I synnerhet från södra Sverige hördes många klagomål, att flere bland bönderne förvandlade sin spanmål till bränvin och sina söndagar, ofta nog sina arbetsdagar, till supgillen. Inom de mera bildade var vinet mycket i bruk, och flera slag af utländska viner infördes till betydande myckenhet; men Carl XI, som ingalunda uppmuntrade dryckenskap och allraminst en sådan, som föranledde införandet af utländska varor, förmanade ofta och ifrigt, att man borde åtnöja sig med godt svenskt öl och spara vinet. Mot slutet af sin regering synes han äfven varit betänkt på allvarsamma medel till bränvinssupandets hämmande, men sådant kom dock ej till verkställighet. Kaffe och té förekommo ännu icke i någon tulltarif och synas varit högst litet kända. Chokolad fans såsom läkemedel upptaget i apotekare-taxan. Tobakshus omnämnas redan 1665 och skulle hållas tillslutna under söndagarna.

Man fortfor att iakttaga den lofvärda seden att stiga tidigt upp och gå tidigt till hvila. Redan kl. 5 på morgonen kunde besök afläggas hos rikets högste embetsmän, och konungen sjelf var visst icke den som försof sig. Hofvets allmänna morgonbön hölls kl. 6. Middagen intogs kl. 11 och qvällsvarden kl. 6. Yppighet i kläder var

[1]) Se Handlingar rörande Skandinaviens historia. IX: 101, 156.

vid detta tidskiftes början ännu mycket rådande, oaktadt alla öfverflödsförordningar. Rikskanslern klagade 1672, att borgerskapet i Stockholm i kläder och gästabud dref sådan lyx, att Riga- och Stralsundsboerne förundrade sig, huru sådant kunde tålas. Bland annat fordrade det då rådande modet, att både de manliga och qvinliga drägterna skulle förses med en oändlig myckenhet band, så att man slutligen fann nödigt förbjuda, att mer än 120 alnar band finge begagnas till en klädning. Äfven till presterne hade yppigheten i kläder börjat sprida sig, och de ålades derföre att bära en allvarsam drägt samt förbjödos alldeles att bruka långt hår, spetsiga, höga hattar, stora fodrade mössor samt peruker och kalotter, utom i nödfall.

Med den ännu rådande okunnigheten följde mycken vidskepelse. Flera personer försäkrade sig den 24 Juli 1665 hafva sett en brinnande stad, hvilket ansågs såsom ett säkert förebud, att Stockholm snart skulle brinna. En tysk spåman gaf också ut en skrift, hvari han förmanade folket att noga akta elden, hvarför han erhöll en årlig pension af 200 rdr. Borgerskapet började skicka sina varor ur staden samt sjelfva flytta dem, och äfven rikskanslern synes blifvit uppskrämd, emedan han yrkade, att man borde förordna särskilda bönestunder för att afvända Guds vrede. Borgmästaren Prytz upplyste likväl, att, vid närmare undersökning, den brinnande staden befunnits haft sin tillvaro endast i några druckna personers inbillning, som sett solen vid sin nedgång ovanligt starkt belysa några molnstrimmor!

En allvarsammare och i flera hänseenden ganska bedröflig yttring af den rådande okunnigheten och vidskepelsen var det beryktade *trolldomsväsendet*, som denna tid väckte så mycket uppseende och kostade flera menniskor lifvet. Tron på trolldom samt på onda andars uppenbarelser och handgripliga inverkan på menniskor var den tiden allmän, och den, som vågade yttra några tvifvel härom, betraktades såsom en fritänkare, med hvars gudsfruktan det ej kunde stå rätt till. Omkring medlet af 1600-talet yttrade sig trolldomsväsendet i flera europeiska länder såsom ett slags smittosam själsfarsot, hvilken vanligen började med att angripa qvinnor och barn, som också alltid utgjorde största antalet bland deraf lidande, men sedermera icke sällan sträckte sig äfven till män, någon gång äfven till lärde och i öfrigt fördomsfrie. Inom Sverige yppade sig denna sällsamma själsåkomma först hos några barn i Norrland, hvilka berättade sig hafva blifvit af trollpackor förda till Blåkulla, den onde andens hemvist enligt de nordiska föreställningarna. Der hade de träffat flera bekanta, hvilka de namngåfvo och hvilka derför antastades. Sedan på detta sätt trolldomsväsendet väl kommit i gång, grep det hastigt omkring sig. Flera hundra personer bekände, att de nattetid blifvit bortförda af trollkäringar, farit på qvastkäppar och ugnsrakor genom skorstenen till Blåkulla, under vägen skafvit malm af klockorna och silfver af messhakarna, blifvit af den lede fienden tvungna att afsvärja Frälsaren, sönderrifva bibeln, stjäla mjölk och smör samt föra det till Blåkulla o. s. v. Presterskapet,

hvars allra fleste ledamöter lika fast som den öfriga allmänheten trodde på verkligheten af allt detta, tog illa vid sig och anlitade den verldsliga maktens biträde för att med stränga straff hämma det onda. Förgäfves sökte några upplyste män, såsom *Nils Rudbeck*, då pastor primarius i Stockholm, sedermera biskop i Vesterås, och *Martin Brunnerus*, teologie professor i Upsala, visa det förvända i att göra dessa inbillningsfoster till föremål för domstolsransakningar, i stället att söka bota dem på öfvertygelsens väg; den ena ransakningen hölls efter den andra, och ju mer man ransakade, desto mer grep farsoten omkring sig. I Dalarne, der, inom Mora socken, trolldomsväsendet först börjat angripa äldre folk, blefvo 23 personer under året 1668 dömde till döden för trolldom och åtskillige deribland afrättade. Mer än 200 måste stå kyrkstraff. I Ångermanland dömdes 71 personer från lifvet, och ända till hufvudstaden sträckte sig detta oväsende.

Ännu år 1675 var trolldomsväsendet i full gång i Stockholm. Från ett stort antal personer inom Katarina församling inkommo böneskrifter, att höga öfverheten måtte behjerta deras nöd. Hvarje natt blefve deras barn, ja äfven fullvuxna personer bortförda till Blåkulla, till satans öfningar. Ett kungligt bref, kontrasigneradt af dåvarande kanslirådet Olivecrantz, afläts till Svea hofrätt den 7 April 1676, i hvilket, med anledning af »det ynkeliga trollväsendet, som icke allenast på andra orter i riket, utan ock här i staden till mångens största jämmer föröfvas», hofrätten befaltes »taga detta ärende före, det efter yttersta förstånd och bästa samvete öfverlägga och så derutinnan statuera och förordna, som det må lända Gudi till behag, rätten till befordran och de nödlidande till befrielse och hugnad». I hofrätten höllos ock från den 11 April till den 13 Maj 1676 ransakningar rörande en mängd för trolldom anklagade personer, och den 23 Maj befalte konungen, att särskilda kommissorialrätter skulle förordnas »öfver det fördömeliga och dagligen mer och mer, det Gudi vare klagadt, sig utvidgande trollväsendet». Två sådana kommissorialrätter blefvo ock tillsatta, den ena i Stockholm och den andra i Upsala. I den förra var revisionssekreteraren *Wilhelm Julius Coijet* ordförande, och rätten bestod för öfrigt af 6 andeliga och 6 verldsliga ledamöter, bland hvilka senare den redan då såsom läkare och vetenskapsman högt ansedde *Urban Hjärne* var en. I strid mot alla de öfriga ledamöternes åsigter förklarade han samtliga anklagelserna vara grundade på enfald, sjelfbedrägeri eller illvilja, och lyckades äfven slutligen få undersökningarna hållna på ett noggrannare och förståndigare sätt, hvarvid det visade sig, att hans uppfattning varit i allo riktig. Emellertid hade redan före kommissorialrättens bildande sex personer blifvit för trolldom af hofrätten dömde till döden, hvilka ock blifvit afrättade, och fängelserna voro fulla af för sådan förbrytelse anklagade. Kommissorialrätten var i verksamhet från den 30 Maj 1676 till den 3 Juli 1677. I början af denna verksamhet blefvo två qvinnor dömda, den ena att brännas lefvande, och den andra att först halshuggas och sedan

brännas, båda anklagade af sina egna barn och båda bedyrande ännu i dödsstunden sin oskuld. Denna blef ock genom den af Hjärne genomdrifna noggrannare undersökningen ådagalagd efter deras död, och det var väsentligen hans förtjenst att nu gjordes ett slut på dessa uppträden, som så bedröfligt vittna om då rådande okunnighet och fördomar, samt det icke minst hos sjelfva domaremakten.

Förhållandet till utländska makter.

Efter krigets slut hade Sveriges yttre förhållanden i allmänhet föga inverkan på de inre och kunna derföre betraktas såsom en särskild afdelning af Carl XI:s historia.

Under loppet af året 1679 hade kriget visserligen upphört och genom Frankrikes bemedling hade det skett utan nämnvärd förlust för Sverige, åtminstone i område; men det sätt, hvarpå Ludvig XIV gifvit Sverige sitt skydd, hade ofta varit så förödmjukande, att det hos Carl XI och ej mindre hos hans dåvarande mest anlitade rådgifvare Johan Gyllenstierna måste framkalla en lifiig önskan att göra sig oberoende af en bundsförvandt, som så öppet antog hållningen af en skyddsherre. Vi hafva sett, huru Gyllenstierna sökte vinna detta oberoende genom ett nära förbund med Danmark, men huru hans död inträffat, innan detta förbund hunnit vinna den utbildning han önskat. Grefve *Bengt Oxenstierna*, som i Juli 1680 blef kanslipresident och efter Gyllenstierna erhöll ledningen af utrikes angelägenheterna, delade ej i allo hans åsigter, och en förändring i Sveriges utrikes politik började nu efter hand inträda.

Ett nära förbund med Danmark samt en förbindelse mellan båda rikena och Frankrike, dock med bibehållande af en oberoende ställning och utan erkännande af något skyddsvälde å Frankrikes sida, hade varit grunddragen i Gyllenstiernas politik. Underhandlingar om en sådan förbindelse voro ock vid hans död i full gång; men Ludvig XIV, som visst icke var obenägen för ett förbund med både Sverige och Danmark, ville hafva det på samma fot som det föregående med Sverige, för att till utförande af sina eröfringsplaner kunna begagna de båda nordiska rikenas stridskrafter, och var ingalunda hågad att i dem erkänna likberättigade bundsförvandter.

För de svenska sändebuden i Paris, grefve *Nils Bielke* och hofrådet *Lillieroth*, gick det derföre trögt med underhandlingarna, synnerligast som det danska sändebudet Högh föga understödde dem, emedan danska regeringen icke kunde frigöra sig för farhågan, att det gemensamma förbundet med Frankrike skulle företrädesvis leda till fördelar för Sverige. Efter Gyllenstiernas död gick det ännu trögare med dessa underhandlingar. Det danska sändebudet visade allt mindre benägenhet att afsluta det gemensamma förbundet, och det blef tillika bekant, att Frankrike samtidigt underhandlade med Sveriges förra motståndare inom tyska riket: Brandenburg, Lüneburg och Münster.

Då framstälde Oxenstierna för konungen sina tankar om nödvändigheten af en ny riktning i Sveriges politik, att, om man ville bibehålla freden, man måste söka de makters vänskap, hvilkas politik äfven hade till syfte fredens bibehållande. Konungen gillade dessa hans åsigter, och i Oktober 1680 framlade Oxenstierna sina förslag för rådet. Han utgick derifrån, att Sverige hos sina grannar, Brandenburg, Lüneburg och äfven Danmark, icke kunde påräkna någon pålitlig vänskap, samt att det icke heller bland aflägsnare makter för tillfället egde någon enda säker bundsförvandt. Af de två hufvudmakter, som täflade om öfvervigten i Europa, vore det för Sverige, med hänseende till dess besittningar i tyska riket, vigtigast att vinna kejsarens vänskap. Frankrike åter sträfvade tydligen efter en universalmonarki och vore derföre ej att lita på. Bäst vore derföre visserligen att fortfarande stå i underhandlingar med båda dessa täflande makter och tillika sluta sig nära till sjömakterna; men man hade ej ännu en stadfäst fred med Holland, och England vore allt för mycket upptaget af inre söndringar. Man borde derföre närma sig kejsaren, hålla honom vid godt lynne och under tiden förbinda sig med några tyska furstar, särdeles i westfaliska kretsen; men det första steg, som togs, borde dock vara afslutandet af ett förbund med någondera af sjömakterna, dels för den ännu allt för svaga flottans skull, på hvilken likväl rikets säkerhet förnämligast berodde, och dels emedan man kunde vara öfvertygad om att sjömakterna alltid skulle vilja bibehålla Sverige i besittning af de från Danmark eröfrade landskapen, för att hafva obehindrad fart genom Sundet. Handelsfördraget med Holland borde derföre ofördröjligen afslutas och derefter en förbindelse sökas äfven med England.

Förslaget, som i sjelfva verket gick ut på en omkastning af Sveriges dittills följda statskonst, ett frånträdande af förbundet med Frankrike, Sveriges bundsförvandt allt sedan trettioåra kriget, och ett närmande till dem, som så nyligen och äfven så länge varit Sveriges fiender, mötte lifligt motstånd hos flera inom rådet; men då Oxenstierna frågade dem, om de hade något annat och bättre att föreslå, blefvo de svarslösa, och slutet blef, att rådet tillstyrkte förslagets antagande. Den nära samverkan med Danmark, som varit så ifrigt yrkad af Gyllenstierna, blef sålunda frånträdd, ett förbund med Holland, hvilket han afstyrkt, blef nu eftertraktadt, och Sverige närmade sig allt mera de makter, som förut varit förbundna mot Frankrike, och hvilkas förbindelse med sjömakterna syntes återupplifvad genom det fördrag, som kort förut blifvit ingånget mellan England och Spanien.

Fredens upprätthållande var Carl XI:s hufvudsakliga ögonmärke, och då ett nära förbund med det eröfringslystna Frankrike gaf mindre utsigt härtill än ett närmande till Frankrikes motståndare, hade konungen ur denna synpunkt ingått på Oxenstiernas förslag, hvilket ock med den raskhet, som i allmänhet utmärkte Carl XI:s regeringsåtgärder, rätt snart bragtes till verkställighet. Redan den 9 Oktober afgick

ett bref till Nils Bielke, i hvilket visserligen fortfarande uttalades benägenhet för det så länge å bane varande förbundet med Frankrike; men Bielke tillika ålades att ställa sig på förtrolig fot med kejsarens sändebud vid franska hofvet och låta dessa förstå, att Sverige var lika benäget till förbund äfven med andra makter. Kort derefter skrefs ock till svenske ministern i Haag, *Nils Gyldenstolpe*, att konungen nu beslutat ratificera det fördrag med Holland, hvarom länge varit underhandladt, men för hvilket konungen, likasom förut Gyllenstierna, dittills visat sig föga hågad och hvilket han äfven nu ville bekräfta endast under förbehåll, att i fördraget icke finge inflyta något betingande af lika handelsfördelar åt Holland, som vid freden blifvit medgifna för Danmark. Vid samma tid afgick också kanslipresidentens frände, grefve *Gabriel Oxenstierna*, såsom utomordentligt sändebud till Wien, och de första stegen voro sålunda tagna på en bana i helt annan riktning, än den Sverige dittills följt i sina förhållanden till främmande makter.

Ställningen i Europa var likväl nu sådan, att en dylik öfvergång från ett politiskt system till ett annat måste ske med yttersta varsamhet, så vida man icke ville utsätta sig för just den fara, hvilken man genom det förändrade systemet sökt förebygga — den af ett nytt krig. Pomern och Bremen voro nu nästan utan försvarsmedel, och det var högst sannolikt att Brandenburg och Danmark, som länge eftersträfvat dessa länder och endast af fruktan för Frankrike återhållits i sin lystnad derefter, skulle om underhandlingarna med Frankrike afbrötos, af franska regeringen uppeggas att gripa det så länge efterfikade bytet. Den uppgift, som skulle lösas, var således att förekomma, det icke de underhandlingar, svenska regeringen öppnat med Frankrikes förra fiender, skulle leda till någon brytning med Frankrike, hvarföre äfven uuderhandlingarna med denna makt måste fortsättas tills dess man kände sig fullt betryggad å andra hållet. Denna uppgift var likväl så mycket svårare, som underhandlingarna både i Paris och i Haag skulle, enligt träffad öfverenskommelse under den tid, då svenska regeringen ännu hade fullt allvar med danska förbundet, drifvas gemensamt med Danmark, hvars sändebud i följd deraf kunde bevaka hvart steg svenskarne togo; men, å andra sidan, hade man, i följd af denna gemenskap, ett band på Danmark, och Brandenburg trodde man skulle återhållas af Frankrike, så länge man vidhöll underhandlingarne med denna makt. Dessa fortsattes således, men med föreskrift för de svenska sändebuden att deri inlägga tillräckligt med svårigheter, för att afgörandet ej blefve allt för mycket fortskyndadt, hvilket ock lyckades.

Den 22 Mars 1681 ratificerade Carl XI den med Holland i Nimwegen ingångna freden, och tillika hade frågan om ett närmare förbund redan kommit till tals; men derjemte afläts några dagar derefter till franska regeringen ett motförslag, såsom svar å derifrån meddeladt utkast till ett fördrag med Sverige.

Under tiden hade Frankrike genom de så kallade reunionskamrarne — undersökningsförrättningar rörande områden, som förut tillhört i de senaste frederna till Frankrike afträdda orter — tillegnat sig det ena området efter det andra så väl i tyska riket som inom spanska Nederländerna, och dessa återföreningar träffade äfven ett det svenska konungahuset tillhörande område. I April 1681 hade nemligen hertigen af Zweibrücken aflidit och hans hertigdöme genom arf tillfallit Carl XI. Landet hade redan under förre hertigens lifstid varit besatt med franska trupper, och häröfver beklagade sig Carl XI, sedan hertigdömet tillfallit honom, först i milda ordalag och sedermera i allt allvarsammare, utan att trupperne aflägsnades.

Prinsen af Oranien, hvars arfland äfven varit utsatt för de franska reunionerna, fann häri en ny anledning att närma sig Sverige, hvars konung haft samma missöde, samt erbjöd sig att afgifva ett förslag till förbund med Sverige. Härom fick franske ministern i Stockholm kunskap, och på hans föreställningar skyndade franska regeringen att söka bilägga det uppkomna missförståndet i afseende å Zweybrücken. Man föreslog, att Carl XI antingen skulle såsom hertig af Zweybrücken aflägga länsed till franska kronan eller mot en summa penningar afstå sina anspråk på detta land; men han afslog båda delarne, förklarande, att han gerna ville bibehålla Frankrikes vänskap, men att han icke ville så ingå på dess planer och intressen, att han derigenom frånträdde sina egna; »varande oss kärt, att de nu mera märka, det vi, så mycket möjligt är, tänke bestå på oss sjelfva och icke förbinda oss vidare, än vår och vårt rikes säkerhet tål och tillåter», skref han till Bengt Oxenstierna i Maj 1681.

Vid midsommartiden mottog konungen det utlofvade holländska förbundsförslaget och var belåten med deri uppstälda grundsatser, hvilka afsågo gemensamt uppträdande till de bestående fredsfördragens försvar samt ömsesidigt bistånd. Man antog äfven att England skulle sluta sig till detta förbund, och ett svenskt sändebud afgick derföre till London.

Å andra sidan fordrade Ludvig XIV nu ett snart slut på de långa underhandlingarna om förbundet mellan Frankrike och Sverige samt erbjöd understödspenningar, 100,000 livres i fred och 400,000 i krig; men, utan att afbryta dessa underhandlingar, gaf dock Carl XI i Augusti 1681 befallning om antagandet af prinsens af Oranien förslag, hvarefter denne reste öfver till England för att försäkra sig om dess konungs medverkan.

Den 30 September 1681 afslöts förbundsfördraget mellan Sverige och Holland, och nu först fick svenska rådet kunskap om detta viktiga steg. Så förödmjukadt rådet nu än var, vågade man dock der yttra sig emot ett steg, som kunde hafva så omfattande följder, och riksdrotsen De la Gardie, som så lång tid haft ledningen af Sveriges utrikes politik, var ock nu den, som först yttrade sina betänkligheter. Han såg i det afslutade fördraget »en brand upptändas, som ej torde

så snart släckas», och det föreföll honom misstänkt, att England och Holland, som voro faran mycket närmare, ännu ej slutit fördrag sig emellan. Äfven Nils Brahe, Anders Torstensson, Knut Kurck, Clas Rålamb och Gustaf Kurck yttrade sina farhågor för detta fördrags möjliga följder. Kanslipresidenten fick ingen på sin sida, utom Johan Stenbock och Gustaf De la Gardie, men han tystade dock allt motstånd genom en antydan, att det varit konungens vilja. »Vi hafva nu, Gudi lof, en regerande konung, som besluter. När man efter bästa förstånd sagt sin tanke, har man intet vidare att svara för.»

Dagen derefter underrättades Feuquières, som ännu alltid var franskt sändebud i Stockholm, om det ingångna fördraget, hvilken oväntade underrättelse han mottog med en förtrytelse, som icke litet ökades af harmen öfver att en så vigtig underhandling kunnat utan hans vetskap föras så långt. Han beskylde Sverige för otacksamhet och hotade, att, om ingen ändring skedde, skulle Ludvig XIV skicka Sveriges konung fiender på halsen, som skulle komma honom att bittert ångra det steg han tagit. Oxenstierna svarade, att om Frankrikes konung illa upptog detta fördrag, så visade sådant tydligt, att han ville hafva andra monarker till slafvar och ej till vänner.

Huru vigtigt det ingångna fördraget ansågs af de öfriga makterna visade sig snart deri, att detsamma under den näst följande tiden mer än något annat sysselsatte den europeiska politiken. De båda bundsförvandterne sökte i sitt förbund indraga den ena makten efter den andra, för att så mycket kraftigare kunna stäfja Frankrikes krigslystnad, och Frankrike, å sin sida, gjorde allt för att hindra en sådan förbundets utsträckning samt, om möjligt, tillintetgöra det ingångna fördraget.

Kejsaren dröjde ej att röja sin benägenhet för detsammas biträdande, men vid hofven i England, Danmark och Brandenburg visade den franska diplomatien snart nog sig vara den segrande. Så snart man i England fick kunskap om Haager-förbundets afslutande, möttes de svenska underhandlingarna der med mera köld. Förgäfves ditsändes en af Hollands mest framstående statsmän, Conrad van Beuningen, Sveriges ihärdige motståndare under Carl Gustafs krig, för att utverka Englands tillträde till det svensk-holländska förbundet. Carl II visade derför ingen benägenhet och, sedan han, i förlitande på Ludvig XIV:s vänskap, upplöst parlamentet, stälde han sig allt mera bestämdt på Frankrikes sida. Danmark slöt sig likaledes till Frankrike, så snart det blef bekant, att England vägrat ingå i det svensk-holländska förbundet, och ännu lättare var det för Ludvig XIV att komma i ett vänskaplig förhållande till kurfursten Fredrik Vilhelm af Brandenburg. Redan i Oktober 1681 förmälde svenska sändebuden i Paris, att kurfursten erbjudit sig afstå Wesel och några andra befästade orter till Frankrike, i händelse det råkade i krig med Holland, så vida Ludvig XIV lofvade ej antaga sig Sverige, derest kurfursten skulle genom öfverraskning sätta sig i besittning af Pomern. Äfven

generalguvernören i Bremen, Henrik Horn, inberättade, att han ej ansåg sig säker för att öfverfallas och att landskapets försvarsmedel ingalunda voro i fullgodt skick.

Sveriges ställning blef icke så litet bekymmersam, synnerligast som kejsaren ännu dröjde att göra allvar af fördragets biträdande, för hvilket han, kort efter dess afslutande, visat så mycken benägenhet. Det österrikiska kejsarehuset hade fortsatt sina bemödanden att i Ungern, likasom förut i sina arfländer och i Böhmen, qväfva protestantismen. Deraf hade i Ungern uppstått en oro, som ständigt hotade bryta ut i öppen resning, så mycket vådligare som den turkiska maktens inblandning var alltför mycket att befara. För kejsaren var det derför visserligen välkommet att kunna vinna bundsförvandter, men det var dock alltid med en viss motvilja man slöt sig till den förre motståndaren, det protestantiska Sverige. Ändtligen i slutet af Februari 1682 lät kejsaren för Gabriel Oxenstierna gifva tillkänna sin benägenhet att ingå i förbund med Sverige, vid hvilket Carl XI likväl gjorde det uttryckliga förbehåll, att hans rike derigenom icke skulle indragas i något krig. I början af Mars 1682 biträdde kejsaren fördraget i Haag, och derefter blef den politiska ställningen mera bestämd. Danmark och Brandenburg gingo nu öppet öfver på Frankrikes sida, slöto i April 1682 sig emellan förbund, och i Maj ingick Danmark ett subsidieför-drag med Frankrike.

Ett nytt krig tycktes nu nära att utbryta, och svenska regeringen beredde sig derpå. Ett anfall från Brandenburg troddes snart förestå, och Danmark rustade till sjös. Den 28 Februari fick också Hans Wachtmeister befallning att skyndsamt upptackla 24 linieskepp, som skulle utlöpa i April, äfvensom anstalter gjordes att i Skåne sammandraga en större styrka. Största farhågorna ingåfvo dock de tyska besittningarna, hvilka, i saknad af nödiga penningetillgångar, ej kunde undsättas. Både hos kejsaren och i nederländska republiken gjordes framställningar om hjelp i penningar eller åtminstone i ammunition, men förgäfves. Dock fick man i Holland någon förhoppning om en flottas försändande till Öresund. Man hoppades äfven, att kejsaren skulle sända trupper till Schlesien, för att hejda Brandenburgs krigslystnad, och med de lüneburgska hertigarne så väl som med kurfursten af Sachsen höllos lifliga underhandlingar för att motväga Brandenburgs öfvervigt inom norra Tyskland.

Tillika fann konungen nu nödigt att lägga starka band på den nyss utvecklade tidningspressen, som fans besvärlig genom de underrättelser den meddelade från utrikes orter: kanslikollegium ålades att hålla en sträng censur, och posttjenstemännen i Stockholm fingo allvarlig befallning att innehålla med tidningsskrifvande.

Man hoppades dock ännu kunna afböja kriget, och konungen iakttog i sådant hänseende den största varsamhet samt gjorde allt för att icke reta Frankrike eller gifva det anledning till öppen brytning — ända derhän, att Feuquières började hoppas på Oxenstiernas fall och

en ny vändning i Sveriges politik, hvarför han ock ifrigt arbetade hos de fransyskt sinnade inom svenska rådet. I Maj 1682 trodde han sig veta, att riksdrotsens son, grefve Gustaf Adolf De la Gardie, Frankrikes vän, likasom fadern alltid varit, skulle, i stället för Oxenstierna, få ledningen af utrikes angelägenheterna, men han beklagade tillika, att bröderne Wachtmeister, som hade mycket inflytande hos konungen, voro alltför »envisa» och ej ville mottaga några gåfvor, tilläggande: »Det är säkert, att om man gjorde dem ett anbud, skulle de ställa till oväsen». Det syntes, att Feuquières var föga van vid en dylik oegennytta hos de svenska rådsherrarne.

Det visade sig emellertid snart, att den franske diplomatens förmodanden i afseende på någon omkastning i Sveriges yttre förhållanden varit ogrundade. Oxenstierna fans orubbadt bibehålla sin ställning, och den gamle riksdrotsen drog sig alltmera ifrån hofvet. Förbundet till upprätthållande af freden i Europa blef ock allt starkare. Spanien biträdde detsamma i Juni 1682 och äfven tyska rikets ständer slöto sig fastare tillsammans mot främmande ingrepp.

Krigsfaran ansågs dock ej öfverstånden, ty i Juli 1682 skref Carl XI till sina sändebud i Wien, att underrättelser kommit, det Danmark och Brandenburg blifvit ense om ett anfall mot Bremen och Pomern. Danmark lät ett stort antal örlogsskepp gå till sjös och bildade vid Oldenburg ett läger för 16,000 man. Kurfusten åter drog flera regementen från Preussen och sökte för dem erhålla qvarter i Mecklenburg. Man begärde derföre ånyo verksam hjelp från kejsaren och Holland. En månad derefter voro likväl farhågorna för ett utbrytande krig åter skingrade. Danmark lät sin flotta å nyo söka hamn, och de tyska besittningarna ansågos säkra åtminstone för det året, sedan det så länge ifrågasatta förbundet med kejsaren i Oktober 1682 blifvit afslutadt.

Med Ryssland hade äfven förts åtskilliga underhandlingar, för att uppgöra några stridigheter, bland annat, rörande handelsförhållanden; men ryssarne, uppmuntrade af Frankrike, såsom man i Sverige trodde, visade sig mycket omedgörliga och fordrade, att Sverige skulle afträda Ingermanland och Keksholm, hvilket från Sveriges sida besvarades med att af ryssarne begära Novgorod och Pleskov. Ställningen tycktes så osäker, att truppröreIser anbefaldes i Finland; men den inre oreda, som inträffade i Ryssland, då czarerne Ivan II och Peter i April 1682 intogo tronen, aflägsnade dock farhågan för ett fredsbrott från denna sida.

Med Polen sökte svenska regeringen förbund, till stöd både mot Ryssland och Brandenburg; men något sådant kunde dock ej tillvägabringas, hvartill icke så litet bidrog, att de högljudda klagomål, som hördes från lifländska adeln, börjat hos polska regeringen väcka förhoppning om Liflands återvinnande.

Från krimska tatarernes khan kommo vid två särskilda tillfällen beskickningar till Sverige, för att underrätta sig om konungens helsa och erbjuda honom khanens vänskap. Konungen svarade, att han befann sig väl och skulle begagna den erbjudna hjelpen, när den behöf-

des, samt aflät tillika skrifvelser af liknande innehåll till khanens mor, hans fyra bröder och hans kansler.

Tilldragelserna i östra Europa voro emellertid, under dåvarande förhållanden, för Sverige af vida mindre vigt än de i det vestra. Här höllos, under det årtionde, som följde på freden i Nimwegen, de särskilda staterna i ständig oro genom Frankrikes äfven efter krigets slut mer och mer utsträckta förstoringar af sitt område, och diplomatien var i oupphörlig verksamhet, å ena sidan, för att motarbeta dessa landvinningar, å den andra att kunna verkställa dem utan att föranleda ett europeiskt krig. Den ytterst verksamma franska diplomatiens sträfvanden i detta senare hänseende understöddes ock af den önskan, som, af olika anledningar, var hos de öfriga makterna gemensam — att bibehålla freden. Den af sina många framgångar hänförde, eröfringslystne Ludvig XIV var den som minst undvek kriget, men, för att kunna föra det så segerrikt som möjligt, gjorde han allt för att söndra sina fiender och förstod lika förträffligt att härvid draga fördel af sina diplomaters öfverlägsenhet som under kriget af sina fältherrars.

I England underhöll den franska diplomatien förbindelser, än med konungen, än med parlamentet, än samtidigt med båda. Inom nederländska republiken motverkades prinsens af Oranien inflytande genom lifliga underhandlingar med hans motparti bland generalstaterna. I kurfursten af Brandenburg fann Ludvig den XIV, genom att uppmuntra hans lystnad efter landvinningar på Sveriges bekostnad, en motvigt mot kejsaren och en utväg att åstadkomma söndringar inom riket, och i Danmark, som begärligt omfattade hvarje tillfälle att återvinna hvad det nödgats afträda till Sverige, hade han ett stöd mot denne sin förre bundsförvandt, hvilken han dock ännu ej uppgifvit all förhoppning att återvinna.

Sedan Feuquières, som så länge med så mycken framgång förfäktat Frankrikes intressen vid svenska hofvet, efter fåfänga försök att genom sina förbindelser med de äldre riksråden motverka Bengt Oxenstiernas inflytande, funnit sin ställning här alldeles förändrad och derföre begärt sitt enledigande, lät Ludvig XIV en annan bepröfvad diplomat, markis *de Basin*, här intaga hans plats. Denne nye franske minister ankom hit i Juli 1682, med uppdrag att söka åter bringa Sverige i förbund med Frankrike och erbjuda större subsidier än förut — 150,000 livres i fred och 500,000 i krig — mot förbindelse, å svenska regeringens sida, att bistå Frankrike, derest det oroades i besittningen af »hvad det då innehade», således äfven af hvad det vunnit genom reunionerna. Detta försök att tillvägabringa ett nytt omslag i Sveriges politik omintetgjordes redan i sin början genom en etikettfråga. Det hade förut varit vanligt, att främmande makters sändebud vid sitt första högtidliga företräde hemtats af två riksråd, men för någon tid tillbaka hade Carl XI genom ett nytt reglemente förordnat, att afhemtningen skulle ske genom endast ett af de kungliga råden, och denna nya ordning hade äfven redan varit tillämpad vid danske ambassadörens Jens Juels före-

träde. Bazin ville dock ej underkasta sig sådan minskning i de hedersbetygelser, den franske konungens sändebud vid svenska hofvet tillförene åtnjutit, och härom tvistades nu en hel månad. Slutligen infann sig Bengt Oxenstierna hos Bazin för att bestämdt gifva tillkänna, att konungen icke ville vika ifrån den nya ordningen, helst sådant skulle framkalla befogade anmärkningar från Danmarks sida. Bazin inföll, att han ansåg den nya ordningen vara uttänkt för att lägga hinder i vägen för hans underhandlingar och tillvägabringa en brytning med Frankrike; men Oxenstierna påstod bruket i Frankrike vara just det nu i Sverige vidtagna. En ambassadör hemtades der af en hertig och pär af Frankrike, och samma värdighet innehades här af de kungliga råden. Detta ville Bazin dock ingalunda medgifva. »De svenska kungliga råden», sade han, »äro nu för tiden i Frankrike aktade lika med intet. Förut hafva rådsherrarne varit i anseende hos konungen och haft myndighet hos ständerna; men hvad äro de nu? Icke annat än fattiga adelsmän, dem konungen till- och afsätter, när han behagar. Det borde vara icke en eller två, utan en hel mängd kungliga råd, för att anses motsvara en fransk pär.» Vid detta yttrande hade den eljest så saktmodige Oxenstierna största svårighet att bibehålla sitt lugn. De båda diplomaternes ordbyten blefvo allt varmare och de åtskildes slutligen i mycket upprörd sinnesstämning. Äfven konungen yttrade med mycken värma sin förtrytelse öfver Bazins utlåtelser. »Vi erkänna ej», skref han någon tid derefter till Lillieroth, »att någon potentat, mindre dess minister, är god nog att censurera våra rådspersoner och sätta på dem något pris.» Han lät ock säga Bazin, att man icke vidare ville se honom vid hofvet, och den nye ministern återvände nu hem, hvarefter något befullmäktigadt franskt sändebud icke under de närmaste tio åren infann sig i Stockholm, ehuru Terlon, som varit franskt sändebud här redan under Carl Gustafs regering, ännu stannade qvar någon tid utan offentligt uppdrag, jemte en legationssekreterare, Michon.

Samtidigt med Bazin hade ett kejserligt sändebud, *von Althan*, infunnit sig i Stockholm och der lyckats bättre. Den 12 Oktober 1682 afslöts mellan kejsaren och Sverige ett förbundsfördrag, som afsåg upprätthållandet af westfaliska och nimwegiska frederna samt lydde på ömsesidigt bistånd för detta ändamål. Sverige skulle dertill bidraga med 3,000 man. Om det å tysk botten skulle uppträda med större styrka, erfordrades penningeunderstöd, hvilket kejsaren dock ej var i tillfälle att meddela, men lofvade utverka sådant af Holland eller Spanien. Också lemnades i förbundsfördraget frågan härom öppen.

Holland åter, som så ifrigt ingått på det fördrag, hvilket varit utgångspunkten för dessa diplomatiska förvecklingar, visade en påtaglig tröghet, när det gälde att närmare bestämma förbundsvilkoren. Wilhelms af Oranien motståndare hade nemligen vid denna tid fått öfverhanden i republikens rådslag, men mot slutet af året 1682 lyckades man likväl att fullständiga det ingångna fördraget.

Följderna af den nya politiska ställning, Sverige derigenom in-

tagit, voro emellertid till en början rätt hotande; men det visade sig tillika, att ställningen blifvit icke mindre hotande, om denna omkastning i Sveriges utrikes politik icke inträffat. Det blef nemligen sedermera bekant att, innan det mellan Sverige och Holland afslutade fördraget kommit till de öfriga makternas kunskap, hade Danmark och Brandenburg förmått kejsaren, de Lüneburgska hertigarne, biskopen af Münster m. fl. till en närmare förbindelse i ändamål att fråntaga Sverige dess tyska besittningar och danska eröfringar, hvarjemte man skulle söka reta Ryssland till krig för att bemäktiga sig Estland, Lifland och Ingermanland. Dag var ock redan utsatt för förbundsfördragets undertecknande, då kejsaren erhöll underrättelse om det svensk-holländska fördraget, hvarefter han, i stället att fullfölja de i Köpenhamn förda underhandlingarna, sände Althan till Stockholm och biträdde förbundet i Haag. Nu åter vände sig Danmark och Brandenburg till Frankrike, och de sista dagarne af året 1682 fick Carl XI underrättelse, att de begärt Ludvig XIV:s medgifvande till ett anfall mot Sverige. Ludvig gaf ock penningar, officerare till krigsfolkets öfvande samt löften om skepp till undsättning, hvarefter både Danmark och Brandenburg rustade.

Dessa underrättelser kommo till Stockholm innan 1682 års riksdag ännu var slutad, och så mycket ifrigare yrkade konungen på fastställandet af den ovanligt stora bevillning, hvilken han vid denna riksdag begärt af ständerna. Kraftiga försvarsanstalter blefvo ock vidtagna, gevär anskaffades för den tillökning i fotfolkets styrka, som af riksdagen blifvit beviljad, Dalarö, Carlskrona och Wismar befästades, Erik Dahlberg skickades till Lifland att öfverse dervarande fästningar, regementena fingo befallning att hålla sig färdiga, och befallning afgick till Carlskrona, att flottan skulle utrustas. Ascheberg vidtog i Skåne verksamma åtgärder att förekomma en öfverraskning af Malmö. Otto Wilhelm Königsmarck fick befälet öfver de regementen, som samlades i Vestergötland till en styrka af 8,000 man för ett infall i Norge. Sjelf var konungen genom ett benbrott fängslad vid sjuksängen, högst otålig öfver att ej kunna personligen leda truppernas rörelser.

Så kom till Stockholm underrättelse, att en fransk flotta ankommit till Öresund, att den förenat sig med den danska och att båda lågo utanför Köpenhamn. Det förspordes äfven, att danskarne ämnade föra sina å Seland stående trupper ombord, för att anfalla och förstöra Carlskrona, jemte den nyskapade svenska flottan. Wachtmeister ville försvara sig der, men en annan af amiralerna, Gustaf Sparre, ansåg den nya staden ännu allför svagt befästad och tillstyrkte, att flottan borde föras till Kalmar. Konungen, som ändtligen tillfrisknat efter sitt benbrott, beslöt sjelf undersöka förhållandet och begaf sig i medlet af Juli 1683 till Carlskrona. Han hade ingått i nya politiska förbindelser för att upprätthålla freden och såg nu kriget stå för dörren. Så gerna han undvikit det, gick han det dock oförskräckt till mötes. »När det kommer rätt till sammandrabbning», skref han till sin gamle

vapenbroder Ascheberg, »hoppas jag till Gud att vara hos herr fältmarskalken och få sluta mina dagar tillsammans med en så tapper och trogen fältherre. Jag har den fasta förtröstan till Gud, att han skall bistå oss och se till vår rättvisa sak.»

Kort efter framkomsten till Carlskrona fick han från Ascheberg underrättelse, att danska trupperna redan gått ombord för att anfalla denna stad och bränna flottan. Han tog noga kännedom om allt, var mycket missnöjd med de vidtagna anstalterna, och då de fästningsverk, som skulle skydda staden och flottan, dels ännu voro ofullbordade, dels icke ens påbörjade, fick flottan befallning att ofördröjligen afgå till Kalmar, der den var bättre skyddad.

Emellertid hade förhållandena nu tagit den olyckliga vändning, som anhängarne af det franska förbundet under öfverläggningarna i rådet förutspått såsom följder af detta förbunds frånträdande. I stället för den holländska flotta, man påräknat såsom skydd mot anfall från Danmark, var danska flottan nu förstärkt med en fransk. De tyska besittningarna voro i fara, utan att från Sverige kunna undsättas, och kejsaren, hvars bistånd man väntat skola återhålla de tyska fienderna, belägrades nu i sin egen hufvudstad af turkarne. Äfven det egentliga Sverige var hotadt af de öfverlägsna förenade flottorna. Riksdrotsen De la Gardie lät nu åter oftare höra sig i rådet, erinrande, att han förutsagt allt hvad nu inträffat, och yttrande sina farhågor för hvad som förestode. Flere instämde med honom, men sedan Johan Stenbock erinrat de närvarande riksråden, att de ej hade fått befallning att öfverlägga om detta ämne, tystnade ordandet derom.

Konungen utvecklade under tiden sin vanliga rastlösa verksamhet. Sedan flottan den 1 Augusti kommit i säkert skydd innanför skansarne vid Kalmar, stannade konungen ännu en månad der under afvaktan af de fiendtliga flottornas anfall och drog under tiden flera trupper dit, till stadens och flottans försvar; men då inga fiendtliga flottor afhördes, reste han i början af September till Skåne, för att tillse försvarsanstalterna derstädes, och sedermera längs kusten till Göteborg, der flera regementen från Vestergötland och Dalsland voro samlade. Just under det konungen var sysselsatt med mönstringen af denna styrka, kom underrättelse, att en flotta af 17 holländska krigsskepp ankrat vid Nya Elfsborg. Med detsamma var ock all fara för ett anfall mot Carlskrona, Kalmar eller någon annan del af Sverige aflägsnad. De förenade danska och franska flottorna, som varit synliga vid Bornholm, återvände till Köpenhamn, och den franska gick i början af Oktober tillbaka till Frankrike.

En annan glädjepost bidrog äfven att skingra bekymmeen i Sverige. Den 12 September hade polske konungen Johan Sobiesky undsatt Wien och slagit turkarne, hvarigenom den fara, som så länge hotat kejsaren, var undanröjd. Den 20 September kom underrättelsen härom till Stockholm, och öfver hela Sverige hölls en tacksägelsefest för Wiens befrielse från kristenhetens fiende. De kejserliga härarne vunno ock här-

efter den ena framgången efter den andra, och innan kort var hela Ungern befriadt från turkarnes välde.

Innan denna för kejsaren lyckliga utgång af kriget mot turkarne inträffade, hade Ludvig XIV, öfvertygad att han från detta håll hade ingenting att befara, låtit sina trupper inrycka i spanska Nederländerna, hvarefter konung Carl II i Spanien genast förklarat Frankrike krig. Wilhelm af Oranien sökte bilda ett starkt förbund för att upprätthålla freden eller kunna motverka de franska vapnens framgångar, samt inbjöd till gemensamma öfverläggningar i Haag, under det Ludvig XIV fortfarande underhöll förbindelser med prinsens motparti i Amsterdam. De samlade sändebuden uppgjorde ett förslag till stilleståndsfördrag och tillika ett till en närmare sammanslutning för fredens upprätthållande, derest stilleståndet icke antogs. Om båda förslagen öfverlade svenska rådet i konungens närvaro. De förbundna makterna hade önskat att, för det gemensamma ändamålets befordrande, en svensk här af 8,000 man skulle öfverföras till Tyskland, och nästan hela rådet förenade sig att tillstyrka öfverförandet af åtminstone tre till fem tusen man; men konungen ville icke utsätta sig för något krig i Tyskland. Skulle det komma till krig, så ville han med odelad styrka anfalla Danmark, hvartill han yrkade de förbundna makternas biträde, såsom äfven i deras egen fördel, emedan Danmark nu var helt och hållet vunnet af Frankrike. Detta blef också svenska regeringens svar, och för öfrigt yrkade konungen på fred snarare än stillestånd, samt fruktade i synnerhet för en enskild förlikning mellan Frankrike och tyska riket, hvarigenom de öfrige förbundne skulle lemnas åt sitt öde.

Utgången visade ock, att hans farhågor ingalunda voro ogrundade. I motsats mot Wilhelms af Oranien ihärdiga bemödanden att sammanhålla de fredälskande makterna, gjorde Ludvig XIV allt för att söndra dem. Han underhandlade om stillestånd särskildt i Haag och särskildt i Regensburg, medan han tillika fortsatte sina rustningar. Redan på våren 1684 stodo tre starka fransyska härar färdiga till uppbrott och gåfvo ökad styrka åt de franska diplomaternes bemödanden. Wilhelms af Oranien motparti inom generalstaterna fick öfverhanden. Det ville icke understödja Spanien i det nyss började kriget, och med fyra rösters öfvervigt beslöto generalstaterna att ingå stillestånd på de af Ludvig XIV erbjudna vilkor. Äfven å tyska riksdagen i Regensburg blef den franska diplomatien segrande, och så afslöts den 15 Augusti 1684 ett tjuguårigt stillestånd, dels mellan Spanien och Frankrike, hvilket fick behålla det under året eröfrade Luxemburg, jemte hvad det tillvunnit sig intill den 26 Augusti 1683; dels mellan tyska riket och Frankrike, med rättighet för det senare att under stilleståndet behålla Strassburg och allt hvad det före den 1 Augusti 1681 i tyska riket intagit. Bland de tyska länder, som sålunda öfverlemnades åt Frankrike, var äfven hertigdömet Zweybrücken. Carl XI hade befalt svenska sändebudet i Regensburg, *Georg Fredrik Snoilsky*, att väl icke häremot protestera,

men dock afgifva en förklaring, hvarigenom konungen för framtiden förbehöll sig sin rätt.

Ludvig XIV hade nu hunnit höjdpunkten af sin makt. Han hade gjort sin vilja gällande utom sitt rike och ville nu äfven inom detsamma göra den gällande i religiöst hänseende lika väl, som den redan var i politiskt. Efter flera våldsamma åtgärder mot de reformerte i Frankrike följde 1685 det ryktbara återkallandet af det i Nantes 1598 utfärdade edikt, hvarigenom religionsfrihet blifvit dem tillförsäkrad. All utöfning af deras gudstjenst blef protestanterne förbjuden. De fingo för detta ändamål icke ens församla sig i enskilda hus. Deras kyrkor nedrefvos, deras prester drefvos i landsflykt, men för öfrigt tilläts ingen af reformerta bekännelsen att lemna landet. De flydde icke desto mindre till ett antal af flera hundra tusen, i trots af alla faror och förföljelser, och med dem utvandrade den flitigaste och kunnigaste delen af Frankrikes näringsidkande befolkning, som nu förde dess industri till andra länder, der den flerstädes uppblomstrade.

Ofördragsamheten mot de franske protestanterne var sålunda för Frankrike ganska ofördelaktig i industrielt hänseende och var det föga mindre i politiskt. Verkningarna röjde sig snart hos de protestantiska makterna — i England, i Sverige, i Nederländerna och framför allt i Brandenburg. Kurfursten Fredrik Wilhelm, som slutit sig till Frankrike, för att åtkomma Sveriges tyska besittningar, gick nu öfver till motpartiet och afslöt redan samma år 1685 ett försvarsförbund med Holland, hvarigenom danska regeringen beröfvades ett vigtigt stöd för sina planer mot Sverige och ställningen här blef vida säkrare än förut.

Nya misshälligheter mellan Frankrike och tyska riket uppstodo i följd deraf, att Ludvig XIV, efter kurfursten Carls af Pfaltz-Simmern död i Maj 1685, gjorde anspråk på flera delar af pfaltziska området, under förevändning att hans bror, hertigen af Orléans, som var förmäld med kurfurstens dotter, derigenom förvärfvat rätt så väl till slägtgodsen som till styrelsen öfver vissa delar af landet. Den nye kurfursten Philip Wilhelm af Pfaltz-Neuburg begärde hjelp äfven af Sverige, och Carl XI uppdrog åt svenske ministern i Paris att göra föreställningar till hans förmån, men någon hjelp af krigsfolk, hvilken kurfursten äfven begärt, förklarade Carl XI sig ej kunna lemna.

Kurfursten sparade emellertid icke på uppmaningar äfven till andra makter och, såsom svärfader till kejsar Leopold, vände han sig i främsta rummet till honom. Genom deras förenade bemödanden tillvägabragtes ock ett nytt förbund mot Frankrike, hvilket ingicks i Augsburg den 29 Juli 1686 mellan kejsaren, Spanien, Sverige, Baiern och några kretsar af tyska riket. Det angaf såsom sitt ändamål att värna tyska rikets område samt upprätthålla ingångna fördrag, och de förbundne åtogo sig att uppställa en styrka af 60,000 man, efter öfverenskomna grunder fördelad på de särskilda förbundsmedlemmarne. Sverige, som ingått i förbundet endast för sina tyska besittningar, skulle till denna styrka bidraga med 3,000 man. Kurfursten af Bran-

denburg hade väl icke biträdt detta förbund, men han hade redan förut i Mars 1685 med kejsaren ingått ett hemligt fördrag, öfver hvilket Bengt Oxenstierna i ett bref till konungen yttrade sin belåtenhet, emedan detsamma ytterligare betryggade Sveriges ställning.

För öfrigt fick Carl XI vid denna tid en ny anledning till missnöje med Frankrike, då hans dervarande sändebud Lillieroth meddelade, att en af landets store, hertigen af Feuillade, lät till Ludvig XIV:s ära i Paris uppresa hans bildstod, å hvars fotställning i upphöjdt arbete syntes, bland annat, »ett beläte, bugande, med en krona i handen, för konungen i Frankrike, hvilket skall betecknа, att han hafver hulpit eders maj:t till de tyska provinserna igen, genom sista freden, och förutan det, att samma beläte är temligen likt, ser man der hos en fana med tre kronor uti». Carl XI befalte genast sin minister göra föreställningar häremot, och då de ej hjelpte, ålades Lillieroth i Mars 1686 att lemna Paris utan att taga afsked, »emedan», skref konungen, »oss ingalunda anstå vill att låta vår minister afvakta och åskåda dessa indigniteter». Det anstötliga »belätet» blef emellertid på Lillieroths föreställningar borttaget.

I så fredlig anda förbundsfördraget i Augsburg än var affattadt, upptog Ludvig XIV det dock såsom en mot Frankrike riktad krigshotelse och fordrade nu, att det två år förut ingångna tjugoåriga stilleståndet skulle förvandlas till en stadigvarande fred, samt hotade under våren 1687 att med härsmakt infalla i tyska riket, om denna fordran icke efterkoms före slutet af Mars månad. Kejsaren tycktes icke obenägen att gifva efter för denna fordran, för att dymedelst få friare händer mot turkarne; men Carl XI afstyrkte på det högsta en dylik eftergifvenhet, hvarigenom de gjorda inkräktningarna från tyska riket skulle för alltid tillerkännas Frankrike, och kurfursten af Brandenburg arbetade i samma syftning, hvilket ock slutligen ledde derhän, att kejsaren bestämdt vägrade sitt bifall till det franska förslaget.

Sverige och Brandenburg hade sålunda åter börjat närma sig hvarandra. Redan i Februari 1686 hade ett hemligt försvarsfördrag blifvit afslutadt mellan båda, och Carl XI kunde sålunda känna sig trygg mot anfall från detta håll. Äfven med Holland hade i Januari 1686 ett försvarsfördrag blifvit ingånget och genom Augsburger-fördraget kunde Carl XI anse Sverige tryggadt mot Frankrikes försök att till fredsbrott uppvigla dess grannriken. Han hade nu tillika genom de ihärdigaste bemödanden lyckats ordna och förstärka sin krigsmakt både till lands och sjös, och genom allt detta hade Sveriges ställning blifvit en helt annan än under första tiden efter krigets slut. Detta visade sig ock af ett nytt uppslag, som nu inträdde i Sveriges utrikes politik.

Carl XI hade ingått på Bengt Oxenstiernas förslag att frånträda förbundet med Frankrike och öfvergå till dess motståndare, af farhåga att ett fortsatt förbund med den eröfringslystne Ludvig XIV snart nog skulle inveckla Sverige i nya krig. Denna politiska omkastning hade

likväl i början tyckts framkalla just hvad man velat undvika; men genom varsamt och klokt förda underhandlingar hade den hotande krigsfaran lyckligen blifvit afvärjd och Sveriges ställning blifvit allt starkare. Det Sverige närmast hotande förbundet mellan Danmark och Brandenburg hade blifvit brutet och äfven Brandenburg trädt i närmare förbindelse med Sverige. Svenska regeringen kunde derföre nu kraftigare uppträda mot den danska, hvars förfarande mot Sveriges bundsförvandt och svenska konungens frände, hertigen af Holstein, föranledde det uppslag i Sveriges yttre statskonst, som inträdde efter fördraget med Brandenburg och förbundsfördraget i Augsburg.

Likasom Ludvig XIV genom vissa mindre bestämda uttryck uti fredsfördraget i Nimwegen tagit sig anledning till åtskilliga inkräktningar i spanska Nederländerna och i tyska riket efter krigets slut, hade äfven Christian V i Danmark begagnat några uttryck i fredsfördraget uti Fontainebleau till hvarjehanda förnärmelser mot hertigen af Holstein. Han påstod, att fredsfördraget väl stadfäst i Köpenhamnsfreden, genom hvilken hertigen fått suveränetet öfver Sleswig, jemte åtskilliga andra utvidgade rättigheter, men att det tillika bekräftat de föregående äldre fördragen, med stöd af hvilka konungen började egenmäktigt indrifva skatter först af de gemensamma undersåtarne och sedermera äfven i de hertigen särskildt tillhörande landsdelarna. Flera våldsamheter blefvo härvid föröfvade, och slutligen måste hertigen fly ur sitt land, hvarefter han tog sitt residens i Hamburg samt begärde derifrån hjelp af Sverige. Carl XI gjorde också allt för att genom föreställningar hos andra makter verka till sin morbroders fördel, men ännu var svenska krigsmakten icke i det skick, att han vågade med väpnad hand uppträda till försvar för hans rättigheter. Då gick konung Christian allt längre. I Maj 1686 bemäktigade han sig den hertigliga andelen af Sleswig och tog trohetsed af invånarne. Hertigens böner om hjelp blefvo nu allt enträgnare, och så snart Carl XI genom de under året 1686 ingångna fördragen fann sig säkrare, uppträdde han äfven med mera bestämdhet mot Danmark. Nu begick konung Christian äfven den oförsigtigheten att i anledning af en gammal tvist med Hamburg företaga fiendtligheter mot denna stad, hvilket innefattade en förnärmelse mot tyska riket och skaffade Danmark nya fiender derinom. Carl XI vände sig nu till kejsaren med anhållan, att han måtte uppmana furstarne i nedersachsiska kretsen att tillsammans ordna dessa angelägenheter, och slutligen öfverenskom man, att kejsaren, tillika med kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen, skulle vara medlare i tvisterna mellan Danmark och Holstein, för hvilket ändamål en kongress i Oktober 1687 samlades i Altona.

Sveriges ombud å denna kongress var öfverste *Maurits Wellingk*, som fått sig ålagdt att fordra hertigens fullständiga återställande så väl i besittningen af sina länder som i suveräneteten öfver Sleswig, samt dessutom skadeersättning för lidna förluster. Härpå svarade danska ombuden med bestämd vägran; och man erfor tillika, att Frank-

rike, på hvars bistånd Danmark räknade, sökte draga Brandenburg och de lüneburgska hertigarne öfver på Danmarks sida.

De dansk-holsteinska stridigheterna hade sålunda blifvit en europeisk tvistefråga, med hvars afgörande det drog långt ut på tiden. Flera bytesförslag framstäldes för att förskaffa Danmark besittningen af det för detsamma så väl belägna Sleswig, men Carl XI uppmanade hertigen ifrigt och ihärdigt att stå fast vid yrkandet på bibehållande af suveräneteten öfver detta landskap.

I slutet af April 1688 afled kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg, som så länge varit en af Sveriges verksammaste fiender, och efterträddes af sin son Fredrik III, som ansågs vara hertigen af Holstein mera bevågen. Carl XI var fullt beredd att sluta sig tillsammans med kejsaren, Brandenburg och de lüneburgska hertigarne, för att med vapenmakt framtvinga hertigens återställande i sina rättigheter, hvaremot Ludvig XIV förmådde Jakob II, som i Februari 1685 efterträdt sin broder Carl II såsom Englands konung, att låta 25 till 30 krigsskepp utlöpa, för att hindra Holland att med sin flotta understödja Sverige i något anfall mot danska öarna; men nu vände sig de missnöjde i England till prins Wilhelm af Oranien med anhållan att han ville komma dem till hjelp. Prinsen var dertill villig, men anhöll, innan han beslöt sig för detta vågade företag, hos åtskilliga protestantiska furstar och bland andra äfven hos Sveriges konung om trupper, för att mot anfall från Frankrike trygga Holland, medan företaget i England utfördes. Carl XI lofvade i Augusti 1688 att sända 6,000 man fotfolk, hvarom aftal träffades den 12 September. Från Sverige skulle 1,000 man inskeppas i Göteborg, och från Bremen och Pomern 5,000 man tåga landvägen. Holland skulle betala 108,000 rdr för manskapets underhåll och trupperna gå i holländsk tjenst. Det svenska manskapet under öfversten grefve G. M. Lewenhaupts befäl afgick på holländska fartyg under hösten 1688, men de tyska trupperna satte sig ej i rörelse förr än i Februari 1689. Prinsen af Oranien hade redan i November 1688 landstigit i England, och ännu innan årets slut var Jakob II förjagad, hvarefter i Februari 1689 prins Wilhelm utropades till Storbritanniens konung, jemte sin gemål Maria, Jakob II:s dotter — en statshvälfning, lika gynsam för Sverige och dess bundsförvandter som missgynnande för Frankrike.

Redan i September 1688 hade emellertid Ludvig XIV låtit utan krigsförklaring sina trupper inbryta i Tyskland, då man ej gått in på hans fordran att förvandla det tjuguåriga stilleståndet till fred och såmedelst för alltid till honom afstå hvad han i Tyskland inkräktat. Man sökte nu från flera håll den svenske konungens vänskap, och äfven Ludvig XIV gjorde ännu ett försök att få det gamla förbundet förnyadt; men i stället förnyades den 26 September 1688 det två år förut ingångna förbundet med kurfursten af Brandenburg, och den 12 Februari 1689 ingicks med de lüneburgska hertigarne en öfverens-

kommelse att med gemensam vapenmakt genomdrifva hertigens af Holstein återinsättande i besittningen af hvad honom fråntagits.

Till den nye konungen i England Wilhelm III afgick Sveriges sändebud i Haag, grefve *Gabriel Oxenstierna* för att anhålla om åtgärder till förmån för hertigen, och då, efter det Ludvig XIV förklarat krig äfven mot Holland, generalstaterna begärde Sveriges hjelp, svarade Carl XI, att först måste den holsteinska saken vara afgjord. Konung Wilhelm trädde ock nu i den holsteinska frågan på Sveriges sida, och då Danmark derefter sökte vinna honom för sig genom ett anbud att öfvergifva förbundet med Frankrike samt i stället sluta sig till England och Holland, svarade Wilhelm III, att efter som konungen i Danmark förfarit såsom domare i egen sak och brukat våld mot Holstein, så borde han återställa hvad han inkräktat, eljest skulle krig utbryta och sjömakternas flottor understödja Sverige. Konung Christian höll dock i det längsta fast vid sin föresats att icke gifva efter; men sedan något bistånd från Frankrike icke var att vänta, och de svenska regementena redan fått befallning att sätta sig i rörelse samt svenska flottan att utlöpa från Carlskrona för ett anfall mot danska öarna, undertecknades ändtligen i Altona den 20 Juni 1689 ett fördrag, hvarigenom hertigen fullständigt återinsattes i sina rättigheter, och sålunda nådde Carl XI målet för sina ihärdiga bemödanden. Det ingångna fördraget betraktades ock allmänt såsom en stor seger för den svenska statskonsten och visade, att Sverige nu bland de europeiska makterna återvunnit det anseende, hvaraf det så länge varit i saknad.

Redan samma dag, som Carl XI erhöll underrättelsen om Altonafördragets afslutande, gaf han så väl kejsaren som konung Wilhelm tillkänna sin beredvillighet att, sedan de dansk-holsteinska stridigheterna nu voro bilagda, i enlighet med hvad han förut lofvat, bistå sina bundsförvandter med 6,000 man fotfolk och 12 krigsskepp. Generalamiralen Wachtmeister fick befallning att utse så väl skeppen som befälet derå samt utbad sig att sjelf få föra öfverbefälet; men då denna svenska eskader skulle förena sig med holländska flottan, fann konungen ej passande, att svenske generalamiralen ställdes under en holländsk amirals öfverbefäl, utan uppdrog åt amiral *Sjöblad* befälet öfver hjelpeskadern. Generalguvernören i Pomern *Nils Bielke* fick tillsyn öfver landttruppernes utrustande och affärdande. Hvarjehanda hinder mötte likväl, och slutligen fann man årstiden alltför långt framskriden, att någon hjelpsändning under året 1689 kunde ega rum, hvaröfver Sveriges bundsförvandter blefvo högeligen missnöjda, och konung Wilhelm tog saken så allvarsamt, att han vägrade meddela sin bekräftelse på fördraget i Altona förr, än den utlofvade hjelpsändningen blifvit verkstäld.

Andra anledningar till misshälligheter mellan Carl XI och hans bundsförvandter hade äfven uppstått. Ludvig XIV hade under första hälften af året 1689 fört kriget till lands med öfvervägande framgång. Hans fältherrar, marskalkarne Catinat och Luxemburg, hade kastat de

fiendtliga härarne tillbaka, fästningarna vid öfra Rhen och hela Pfalz hade fallit i fransmännens händer, det starka Mainz hade blifvit intaget, Trier likaså, och fästningarna inom erkestiftet Köln hade den Frankrike tillgifne kurfursten derstädes frivilligt uppgifvit. Då Frankrike sålunda var segrande till lands, beslöto sjömakterna för att minska de tillgångar, hvarmed Ludvig XIV underhöll sina talrika härar, att förstöra Frankrikes handel och ej medgifva de neutrala makterna någon trafik på Frankrike. Detta steg blef för dessa makter så mycket mera förlustbringande, som äfven franska regeringen å sin sida utrustade ett stort antal kapare, hvilka öfverföllo och uppbringade alla fartyg de öfverkommo.

Svenska regeringen gjorde hos sjömakterna allvarsamma föreställningar mot deras förfarande, men någon rättelse följde dock ej, och franska regeringen, hvars härar under senare hälften af året 1689 lidit åtskilliga motgångar, beslöt begagna den mindre vänliga sinnesstämning, som uppstått mellan Carl XI och hans bundsförvandter till ett nytt försök att skilja honom från dessa. Frankrike hade då ingen minister i Sverige, men en öfverste *Bidal von Hatzfeldt*, som infann sig i Stockholm under förevändning af en reduktionsangelägenhet rörande ett honom tillhörigt gods i Pomern, förstod att, såsom franska regeringens hemliga ombud, med mycken skicklighet befordra dess intressen. Han stälde sig i beröring med flera inflytelserika personer, som tillhörde det franska partiet inom svenska rådet, såsom Nils Bielke, Erik Lindsköld, Fabian Wrede, hofkanslern Nils Gyldenstolpe och underhandlaren vid kongressen i Altona öfverste Maurits Wellingk. Franska penningar voro äfven här icke så litet verksamma, och ehuru man icke lyckades tillvägabringa någon omkastning i Sveriges utrikes politik eller störta Bengt Oxenstierna, så förmådde man dock ytterligare uppskjuta den svenska hjelpsändningen, hvarvid i synnerhet Nils Bielke, som just hade uppdraget med dess befordrande, gjorde Frankrike vigtiga tjenster. Först visade han en synnerlig sorgfällighet att få dessa trupper så väl utrustade som möjligt, hvilket medtog icke så liten tid. Sedan uppstod det ena hindret efter det andra för deras aftågande, och generalmajor *Mellin*, som i April 1690 blifvit af konungen förordnad att föra befälet öfver denna styrka, väntade den ena veckan efter den andra förgäfves på uppbrottsorder.

Under tiden hade marskalk Luxemburg vid Fleurus den 21 Juni 1690 vunnit en lysande seger öfver de förbundne. Äfven svenska trupper bland dem, som blifvit sända Holland till hjelp, hade deltagit i slaget och blifvit illa medfarna, till stort bekymmer för Carl XI, som klagade, att hans krigare blifvit, genom utländska härförares oskicklighet, förda till slagtbänken, hvartill de voro alltför goda. Bielke underlät icke att stärka denna konungens ovilja, och så gick det allt långsammare med den svenska hjelpkårens aftåg. Först i början af September infann den sig i Frankfurt, men vände snart om igen och var i början af November åter i Pomern, utan att hafva något ut-

rättat, hvaröfver kejsaren, som detta år lidit åtskilliga motgångar äfven mot turkarne och väl behöfde all den hjelp han kunde få, allvarsamt beklagade sig.

Lika litet uträttade den svenska hjelpsändningen till sjös. De tolf krigsskeppen, öfver hvilka vice amiralen *Ankarstierna* detta år fått befälet, voro färdiga att utlöpa redan i April 1690, men åtskilliga svårigheter uppstodo rörande sättet för deras användande. Från Holland föreslogs, att de skulle föra holländsk flagg och officerarne anses vara i holländsk tjenst; men sådana fordringar af »en republik» fann Carl XI opassande. Ett annat förslag, att den svenska eskadern skulle handla på egen hand och segla till Canada för att hindra och förstöra de franska fiskerierna vid Terra Nova, fann Carl XI »ovärdigt, oanständigt och overkställbart». Medan man så underhandlade om sättet för den svenska eskaderns användande, blef holländska flottan slagen af franske sjöhjelten Tourville, och då fick svenska eskadern, som aldrig kommit längre än till Marstrand, befallning att återvända till Carlskrona, der den inträffade i Augusti.

Sveriges bundsförvandter kunde naturligtvis icke vara belåtna med detta den svenska regeringens sätt att uppfylla sina förbindelser; men, å andra sidan, hade Carl XI äfven mycket att beklaga sig öfver det intrång svenska handeln fortfarande led af sjömakternas tvångsåtgärder. Härom fördes flitiga underhandlingar, men hvilka uträttade lika litet till Sveriges förmån som dess hjelpsändning till bundsförvandternes.

Nils Bielkes inflytande hos konungen tycktes detta år börja mer och mer öfverväga Bengt Oxenstiernas. På hans inrådan erbjöd Carl XI de krigförande makterna sin bemedling, hvilken dock för tillfället afböjdes; men äfven under året 1691 blef Sveriges utlofvade hjelpsändning så länge fördröjd, att bundsförvandterne hade ingen nytta deraf, och nu uppgjorde Bielke en storartad plan att genom ett närmare förbund mellan Sverige, Danmark och åtskilliga af furstarne i norra Tyskland bilda ett tredje parti, som skulle kunna gifva utslaget mellan de krigförande makterna och förmå dem till fred. I Februari 1691 lyckades Bielke under ett besök i Hannover förmå dess hertig till en närmare förbindelse med Sverige och kunde snart för konungen anmäla, att hertigarne af Braunschweig-Wolfenbüttel, Sachsen-Gotha och Sachsen-Weimar samt biskoparne af Münster, Hildesheim och Paderborn blifvit utat hertigen af Hannover öfvertalade att biträda detta förbund för fredens upprätthållande inom tyska riket, och att de förbundne redan kunde uppställa en krigsmakt af 36,000 man. Derefter begaf sig Bielke till Köpenhamn, der han förespeglade konung Christian den så länge eftersträfvade besittningen af hela Sleswig och Holstein, hvaremot hertigen skulle af Sverige få Bremen, såsom ersättning hvarför Brandenburgs andel af Pomern skulle tillfalla Sverige och Brandenburg i stället erhålla en del af Schlesien, så att det slutligen blefve kejsaren, som finge vidkännas denna uppgörelse. Konung Christian gick gerna in derpå, och med lysande utsigter till framgång åt

sina vidt omfattande planer kom Bielke i Mars 1691 till Sverige, der han dröjde ända till Augusti.

Under tiden hade marskalken af Luxemburg intagit Mons, den starkaste fästningen i spanska Nederländerna, och närmade sig hotande den nederländska republikens gränser. Denna de mot Frankrike förbundna makternas motgång begagnade Bielke för att söka åter draga Carl XI på Frankrikes sida. Det var emellertid icke lätt att förmå Carl XI afvika från den bana han en gång valt och i ett närmande till Frankrike såg han alltid en anledning att invecklas i ett allvarsammare krig, hvilket han framför allt ville undvika. Han rådgjorde derföre åter med Oxenstierna, och dennes inflytande blef å nyo segrande, synnerligast som Oxenstierna kunde gifva honom öfvertygande bevis om Bielkes förbindelser med Frankrikes utskickade.

Bielke gaf dock ej så lätt sina planer förlorade. Genom sina förbindelser med Danmark och Hannover utverkade han derifrån förslag till en väpnad bemedling. Danmark och de tyska staterne skulle uppställa en här af 50,000 man. Till denna skulle 20,000 svenskar sluta sig, och med denna betydande krigsmakt skulle man draga till Rhen. Hertigen af Hannover skulle af franska regeringen begära uppgift å de vilkor, under hvilka den ville sluta fred, och, om dessa funnos billiga, men blefve af kejsaren afvisade, skulle de förbundne förena sig med Frankrike att framtvinga fred. Bielke förordade ifrigt detta förslag, men Oxenstierna bestridde det lika ifrigt, och hans mening blef hos konungen den segrande. Förslaget afböjdes i Maj 1691, och Bielke lemnade Sverige, der han sedermera icke under flera år återsyntes.

Hans sträfvanden hade dock ej varit alldeles fruktlösa, ty Sverige och Danmark hade derigenom åter trädt i närmare förbindelser med hvarandra. Redan i början af året 1690 hade ett försvarsförbund mellan dem blifvit ingånget och den 10 Mars 1691 afslutades ett fördrag, som ålade båda att, så länge kriget varade, skydda hvarandras handel och sjöfart; men alla försök å Danmarks sida att till Frankrikes förmån tillvägabringa en närmare förbindelse med Sverige blefvo fruktlösa. Sjömakterna åter visade sig härefter mera medgörliga, och generalstaterna erbjödo genom sin härvarande minister *van Haren* att ersätta den skada, som af holländska kapare blifvit tillfogad svenska fartyg samt deras laddningar. En kommission nedsattes att pröfva de uppgifna ersättningsanspråken, som från mer än 200,000 nedsattes af kommissionen till 78,000 rdr, hvilken summa ock af Holland erlades.

Under året 1692 vunno sjömakterna vid La Hogue en afgörande seger öfver franska flottan och hade derefter öfvervigten till sjös, men genom Luxemburgs seger vid Steenkirken hade Frankrike åter fått öfverhanden i landtkriget. Svenska hjelptrupper hade detta år verkligen och i behörig tid slutit sig till de förbundne samt tagit verksam del i kriget och äfven derunder blifvit temligen illa medfarna. Den 19 Mars 1692 förnyades på ytterligare 12 år det förra förbundet med

kejsaren, men med uteslutande af det förra vilkoret om Sveriges åliggande att, medan det pågående kriget varade, bistå kejsaren med trupper eller krigsfartyg. Ett franskt sändebud, markis *de Bethune*, hade, efter nära tio års förlopp, å nyo infunnit sig i Stockholm och genom Frankrikes vänner bland Carl XI:s omgifning utverkat denna inskränkning i förbundsvilkoren, hvartill äfven Carl XI:s ömhet om sina trupper bidragit. Bethune, som gjort sig mycket omtyckt vid svenska hofvet, fick dock ej länge der representera Frankrikes konung. Han afled mot slutet af året och i början af 1693 blef grefve *d'Avaux* i hans ställe fransk minister härstädes.

Sjömakternas våldsamheter mot de neutrala makternas handelsfartyg hade emellertid fortfarit, och konungen af Danmark skickade nu en af sina skickligaste diplomater *Jens Juel* till Stockholm för att utverka kraftigare medel till sjöfartens skydd. Den 17 Mars 1693 afslöts ock ett nytt skyddsförbund, som innehöll, att båda staterna skulle göra gemensamma föreställningar hos sjömakterna och, om sådant icke hjelpte, utrusta krigsfartyg samt taga så många engelska och holländska fartyg, som motsvarade värdet af de uppbringade svenska och danska. När likväl tiden för utrustandet af de svenska krigsfartygen var inne, följde nya undflykter, och det syntes tydligt, att Carl XI sorgfälligt undvek att på allvar stöta sig med sjömakterna, huru förbittrad han än vid flera tillfällen visade sig öfver deras våldsamheter.

Det franska sändebudets bemödanden gingo nu icke vidare ut på att utverka ett nytt förbund, utan endast svenska regeringens bemedling till en för Frankrike fördelaktig fred, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med vilkoren i det tjuguåriga stilleståndet. De krigförande makterna voro ock nu å ömse sidor uttröttade af det långvariga kriget och önskade uppriktigt ett snart slut derpå; men man kunde ej förena sig om vilkoren, och så fortfor kriget från det ena året till det andra. Ludvig XIV begärde Carl XI:s bemedling, men de mot Frankrike fiendtliga makterna dröjde i det längsta dermed, emedan de, då en sådan framställning kommit från franska sidan och tillika Stockholm blifvit af Ludvig XIV föreslaget till kongress-ort, misstänkte, att bemedlingen skulle blifva mera till Frankrikes än till deras fördel. Slutligen anmälde dock den 7 Februari 1697 de kejserliga, engelska och holländska sändebuden i Stockholm för Carl XI, att äfven dessa makter antagit hans bemedling. Alla Sveriges sändebud vid utländska hof blefvo ock nu underrättade, att fredsunderhandlingar begynt under svensk bemedling; men innan freden hann afslutas, var Carl XI icke mera till. Han hade likväl vid sina dagars slut upplefvat den triumf för sin så ihärdigt följda statskonst, att se sig vald till Europas skiljedomare [1].)

Denna statskonst hade, alltsedan krigets slut 1679, varit, likasom

[1]) Jfr *Carlson*, Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset, III: 294—330; IV: 101—134, 263—274, 362—412; Geschichte Schwedens. Gotha 1875. V: 394—450, 543—606.

Carl Gustafs, en sjelfständig svensk. Carl XI var ej mindre angelägen än sin fader att icke genom subsidier eller andra förbindelser göra Sverige beroende af andra makter, men i motsats mot Carl Gustafs krigspolitik var Carl XI:s afgjordt fredspolitik. Allt sedan Gustaf Adolfs tid hade Sverige uppträdt såsom eröfrande makt, men Carl XI:s bemödanden gingo endast ut på att bevara hvad som vunnits och att icke genom nya krig äfventyra detta. Han fråntrådde förbundet med Frankrike, emedan han fann större svårighet att under en förbindelse med den krigs- och eröfringslystne Ludvid XIV bevara Sveriges oberoende och upprätthålla freden än genom att sluta sig till hans motståndare, som äfven hade fredens upprätthållande till syfte. I utvecklingen af denna fredliga statskonst finner man trenne stadier: det första till 1684, då Sverige, för fredens upprätthållande, sökte stöd hos främmande makter, utan att dock sätta sig i beroende af dessa; det andra från 1684 till 1689, då Sveriges ställning redan var tillräckligt stark, att det kunde uppträda till hertigens af Holstein förmvar mot Danmark och slutligen genomdrifva hans återställande i sina rättigheter, samt det tredje från 1689 till 1697, då Sveriges ställning vunnit den ytterligare styrka, att det kunde mer och mer uppträda medlande i det stora europeiska kriget och slutligen från båda sidorna valdes till skiljedomare deri. Att Sveriges ställning blef allt starkare under hvardera af dessa utvecklingsstadier utgör bästa berömmet för den statskonst det följdt.

Carl XI:s samtida: Konungahuset.

Bland Carl XI:s samtida stod honom närmast hans ädla, förträffliga gemål *Ulrika Eleonora*, liknande hans farmoder, pfaltzgrefvinnan Katarina, deri, att äfven hon var en af de ytterst få på samhällets höjder, om hvilken man aldrig hört annat än godt. Hon föddes den 11 September 1656 samt var yngsta barnet af konung Fredrik III i Danmark och hans gemål Sofia Amalia. Redan som barn gjorde hon sig allmänt afhållen genom ödmjukt och älskligt lynne, lätt fattningsgåfva och godt förstånd. Vi hafva förut omtalat, huru Carl XI 1675, när man befarade Danmarks biträde till de öfriga mot Sverige förbundna makterna, lät genom Nils Brahe framföra sitt frieri till den då nittonåriga prinsessan för att söka hindra ett sådant biträde eller åtminstone göra Danmarks konung misstänkt hos sina bundförvandter, i händelse han samtyckte, eller få en anledning att genast anfalla honom med krig, om han vägrade. Vi hafva äfven berättat huru Ulrika Eleonoras broder, konung Christian V, väl gaf sitt samtycke, emedan han ännu icke var fullt rustad, men snart återtog det och började krig mot Sverige.

Prinsessan, som redan före frieriet skall hafva fäst sitt hjerta vid den unge svenske konungen, hvilken hon hört allmänt prisas för många goda egenskaper, betraktade sig fortfarande såsom hans trolofvade äfven

sedan kriget utbrutit, och Carl XI å sin sida förklarade likaledes, att han icke ville öfvergifva sin trolofvade brud, oaktadt försök gjordes af flera bland hans förtrogna vänner, såsom Johan Gyllenstierna, bröderne Wachtmeister m. fl., att vända hans håg åt annat håll, hvarvid den engelska prinsessan Anna, som sedermera blef England drottning, i synnerhet var starkt i fråga. Icke mindre hade man sökt skilja Ulrika Eleonora från den svenske konungen. Kejsar Leopolds äldste son, erkehertig Josef af Österrike, hade anmält sig såsom friare och Christian V understödde ifrigt detta anbud, som borde förläna hans syster tyska kejsarkronan; men hon förklarade, att ingenting kunde rubba hennes gifna löfte. Under kriget undvek hon att deltaga i festerna till firande af Danmarks framgångar mot Sverige, tog i sitt beskydd de svenska fångar, som fördes till Köpenhamn, samt pantsatte sina nipper och till och med sin förlofningsring för att gifva dem understöd.

Så snart kriget var slutadt, mötte inga hinder för den aftalda förmälningen, om hvilken Christian V nu visade sig lika angelägen, som han förut varit densamma obenägen. Samma dag freden afslutades mellan Sverige och Danmark blef ock förlofningen förnyad, och Johan Gyllenstierna, som numera äfven ifrigt förordade detta giftermål, hvilket ingick i hans plan till en närmare förbindelse mellan Sverige och Danmark, afsändes för att afhemta den kungliga bruden. Han, som i allmänhet satte ett slags ära uti att förakta all yttre ståt, uppträdde vid detta tillfälle med en prakt, som satte alla i förvåning. Vid det högtidliga intåget i Köpenhamn bestod hans sällskap och betjening af minst 130 personer, utom en mängd unga ädlingar, som slutit sig dertill. De flesta voro utstyrda med silfvervärjor och rikt galonerade kläder, kuskarne dessutom med långa silfverkedjor och betjeningen med Gyllenstiernska vapnet broderadt med gult på blått atlas, både å bröstet och ryggen af de kläder de buro. Han gaf äfven åtskilliga dyrbara fester, och mycket talades om egenheterna dervid.

När tiden för prinsessans afresa närmade sig, öfverraskade henne konung Christian med en skänk af hennes pantsatta juveler och förlofningsring, dem han utlöst och hvilka hon nu återfick. Den 1 Maj lemnade hon Köpenhamn, der hon från alla håll mottog uttryck af den varmaste tillgifvenhet. Hennes broder följde henne till en mil bortom Fredriksborg, der de skildes. Hon yttrade vid afskedet en aning att aldrig mera få återse honom, »men», tillade hon, emedan jag nu anses som en fredspant mellan Danmark och Sverige, så beder jag Gud om nåd att kunna uppfylla en sådan bestämmelse och att mitt uppförande må hjelpa till att borttaga all fiendskap mellan båda folken samt i stället förbinda dem till evig vänskap». Drottningen, enkedrottningen och prinsessorna, hennes systrar, följde henne sedermera till Helsingör, der hon den 4 Maj tog afsked af dessa sina anhöriga och af den talrikt samlade folkmängden, hvarefter hon gick öfver sundet på ett fartyg, fördt af sjöhjelten Nils Juel, som så mycket utmärkt sig i det nyss slutade kriget.

Under dånande salvor från både svenska och danska kusten landsteg Ulrika Eleonora i Helsingborg, der hon mottogs af svenska enkedrottningen, omgifven af ett talrikt och praktfullt utstyrdt hof; men ingen af Ulrikas anhöriga fick följa henne in i hennes nya hemland, ty Carl XI hade undanbedt sig dylika besök och befalt Gyllenstierna gifva tillkänna, att prinsessan borde medföra så litet sällskap som möjligt, emedan Sveriges tillgångar icke medgåfve någon större högtidlighet. Äfven här röjde sig sålunda hans sparsamhetsanda, men denna gången visst icke till hans fördel, lika litet som hela hans sätt i öfrigt mot sin brud, som så kärleksfullt skyndade att möta honom. Han var henne icke till mötes i Helsingborg; utan mönstrade i stället några i Halmstad förlagda knektar. Den 5 Maj stannade hans brud och enkedrottningen i Skillinge på vägen till Halmstad, der förmälningen var utsatt att firas; men ehuru de dröjde vid Skillinge hela dagen, syntes ingen brudgum till, utan under tiden beság han slagfältet till Fyllebro, der han slagit danskarne den 17 Augusti 1676. Samma dag kom till prinsessan och enkedrottningen bud, att förmälningen skulle firas redan följande dagen å Skottorp, ett gods tillhörigt hofkanslern Örnestedt, i stället för i Halmstad den 7 Maj, såsom förut varit bestämd.

Det var franske ministern Feuquières, som åstadkommit denna förändring. Han hade af sin konung fått befallning att närvara vid Carl XI:s förmälning och föresatte sig äfven att fullgöra denna befallning, ehuru Carl XI lät honom ganska tydligt förstå, att man vid förmälningen icke ville hafva några främmande vittnen. I Carl XI:s lynne låg nemligen en så afgjord skygghet för talrika sällskap i allmänhet och för fruntimmer i synnerhet, att han derföre i det längsta uppsköt mötet med sin blifvande gemål och ville hafva så få vittnen som möjligt vid deras förmälning. Han hade derföre utsatt bröllopet att firas i en landsortsstad i stället för hufvudstaden, der han skulle nödgats hafva långt flera gäster och ej kunde undgå att inbjuda de främmande sändebuden, hvilka han vid detta tillfälle skydde mer än någon annan, emedan han af dem befarade hvarjehanda för honom icke smickrande berättelser till deras hof. Infann sig nu Feuquières, oaktadt han afböjt hans närvaro, så måste han äfven aflåta en inbjudning till de öfriga sändebuden, och Feuquières' enträgenhet gjorde honom derföre icke litet förlägen; men likasom han några veckor förut i Kungsör smugit sig ifrån den franske ministerns efterhängsenhet, såsom vi i det föregående omtalat, så gjorde han äfven nu på samma sätt. Feuquières hade infunnit sig i Halmstad med full föresats att stanna der öfver förmälningen, hvilken han visste vara utsatt att firas den 7 Maj. Man lät honom förblifva i denna tro, och tidigt på morgonen den 6 Maj smög sig konungen ur Halmstad och skyndade till Skottorp; men då hans brud och moder kommo dit kl. 10 på f. m., var han dem icke heller nu till mötes, utan jagade i skogsdungarna deromkring, och då han, ännu klädd i jagtdrägt, infann sig, dröjde han blott en fjerdedels timme, hvarefter han, enligt en berättelse, red bort att mönstra några

i trakten varande trupper, enligt en annan skall för Gyllenstierna yttrat sin bestämda motvilja för den unga bruden, hvilken han nu såg första gången. Han skall då äfven velat bryta hela förbindelsen och först genom Gyllenstiernas och Örnestedts allvarliga föreställningar förmåtts härifrån afstå. Emellertid hölls förmälningen först mellan klockan 11 och 12 på natten, då bruden framleddes af tvänne sändebud från konungen af Danmark och vigseln förrättades af Spegel. Bröllopsmåltiden intogs af konungen i hans kammare ensam med Carl Gyllenstierna, guvernör öfver enkedrottningens hofstat, och Jakob Johan Hastfehr, öfverste vid lifgardet. Båda drottningarna intogo ock denna sällsamma bröllopsmåltid ensamma i enkedrottningens rum. De öfriga gästerna bespisades i bröllopssalen. Först klockan 1 på natten fördes det kungliga paret till brudkammaren, och redan klockan 4 på morgonen den 7 Maj var konunngen ute på borggården samt egnade sedermera hela dagen åt sina vanliga sysselsättningar. Han kunde svårligen mera fullständigt visa sin likgiltighet för sin unga gemål.

De voro också ej tillsammans längre än till den 12 Maj, då konungen for till de vestra landskapen för att bese fästningar samt mönstra soldater, och båda drottningarna reste öfver Jönköping till Örebro, der konungen infann sig den 31 och förde dem till Kungsör. Först i November skedde det kungliga parets högtidliga intåg i hufvudstaden och den 25 i denna månad kröntes Ulrika Eleonora med vanliga högtidligheter till Sveriges drottning.

Hennes utseende vid denna tid beskrifves på följande sätt. Lockarne voro kastanjebruna, pannan hög, ögonen mörkgrå med genomträngande, men dock mild blick, hakan särdeles täck och öfver munnen låg ett drag af oskyldig glädje. För öfrigt var ansigtet rundt, hyn skär och hvit, hals och armar särdeles välbildade, lika som hela hennes växt; hållning och åtbörder derjemte så värdiga, att de ingåfvo aktning och vördnad hos alla, som kommo i hennes närhet, på samma gång som kärlek och tillgifvenhet vunnos genom den enkla och otvungna välvilligheten i hennes väsende.

Var Ulrika Eleonoras yttre älskligt och vinnande, så voro hennes själsegenskaper det ännu mera. Man hörde henne aldrig med ett ord eller en min yttra något missnöje öfver konungens kalla och vårdslösa beteende eller öfver det mindre vänliga bemötande hon äfven af enkedrottningen rönte. Enkel och utan allt prål eller tillgjordhet hvarken i tal, drägt eller seder, visade hon genast från början en oegennytta, hvilken hennes sparsamma gemål ej kunde annat än värdera. Han hade för henne uppgjort en särskild hofstat, hvari ingen njugghet röjde sig; men hon ville icke hafva någon annan än den hon hade gemensamt med konungen sin herre, och då hon slutligen lät öfvertala sig att hafva en särskild, gjorde hon flera inskränkningar i förslaget och sökte så mycket som möjligt att bespara alla statsutgifter för hennes person. I stället använde hon den betydande under-

hållssumma, som vid förmälningen var henne betingad, till den mest omfattande och storartade välgörenhet. Härtill åtgingo vanligen sju åttondelar af hennes inkomster, och så vidt hennes förmåga sträcktes, blef ingen nöd ohulpen. När en större eldsvåda utbröt i Stockholm, skänkte hon de brandskadade 6000 rdr, motsvarande mer än fyra gånger denna summa efter nuvarande penningevärde. Året derpå uppköpte hon en stor myckenhet säd för att skickas till Finland, som led af en svår missväxt, och af samma anledning sände hon 1688 dylikt understöd till Estland samt 1691 till Dalarne. De genom reduktionen lidande fingo i rikt mått erfara hennes välgörenhet. Hon understödde dem i hemlighet, köpte de dyrbarheter de nödgats sälja och skickade dem tillbaka till de förra egarne, utan att röja hvilken det var som bistod dem, ehuru de väl kunde ana det. Då Magnus Gabriel De la Gardie och hans gemål, furstinnan Maria Eufrosyna, konungens faster, nödgades till konungen sälja sitt vackra Carlberg, inrättade hon der väfverier och barnhus för de fattiga i trakten. Den fattigförsörjningsanstalt i hufvudstaden, som ännu bär namn af Drottninghuset, är ett bestående minne af hennes välgörenhet. Den anlitades också från alla håll och aldrig förgäfves. Den sista till henne ställda böneskriften var från en gammal soldat, som deri kallade henne »vår älskeliga moder, af Gudi gifven åt oss fattiga svenska blod», och en älskelig moder var hon i alla hänseenden för det folk, hvars drottning hon blifvit.

Sjelf kände hon sin största glädje i att bereda den åt andra, ty för egen del kom hon sällan i åtnjutande deraf. Mellan henne och hennes gemål rådde så stor skiljaktighet i lynne, bildning, vanor och egenskaper, att deras äktenskap svårligen kunde blifva lyckligt, äfven om han mera allvarligt bemödat sig derom, än förhållandet var. Såsom vi sett, hade den sträfve, kraftfulle, föga bildade, i fruntimmerssällskap skygge konungen redan från början vårdslösat den sjukliga, kroppsligt svaga, fint bildade drottningen, och hans sätt mot henne blef äfven sedermera föga förbättradt. Hennes svaga helsa hindrade henne att deltaga i hans rid- och jagtpartier, för hvilka hon dessutom med sin fina bildning hade föga sinne, likasom i allmänhet för den sällskapston, som röjde sig bland konungens omgifning. Redan härigenom blefvo de mer och mer främmande för hvarandra, och detta missförhållande ökades ytterligare af konungens moder, som hos honom hade stort inflytande och som kunde i allt sällskapa med honom samt hvarken af helsa eller bildning var hindrad att deltaga i hans förlustelser. Hon, den holsteinska prinsessan, hade redan från början fattat ett visst agg till den danska konungadottern, som skulle beröfva henne främsta rangen vid hofvet, och hon lät den unga drottningen allt för ofta erfara detta. Äfven bland konungens öfriga omgifning funnos åtskilliga, som önskade hålla honom på afstånd från sin gemål, hvars inflytande de befarade kunde komma att minska deras. Carl XI, stolt, häftig, befallande ända till hårdhet, förstod ock ej rätt uppskatta den

milda, undfallande, ödmjuka, hjertegoda Ulrika Eleonora. Hon gjorde visserligen allt för att vinna hans ömhet, men de egenskaper, som voro hennes största förtjenst, visste han ej att värdera och blef derföre så mycket mera tillgänglig för deras inflytelser, som icke ville henne väl. Slutligen brast dock äfven hennes tålamod, och omkring åren 1685—1687 synes en allvarsam oenighet mellan dem hafva uppstått, ehuru tvånget icke blott öfver tryck- utan äfven öfver yttrandefriheten var under Carl XI:s regering sådant, att man ej har närmare uppgifter om detta obehagliga förhållande, utan endast af några spridda drag kan sluta dertill.

När konungen vid midsommartiden 1686 kom tillbaka från en lång utfärd längst vestra gränsen, synes något mer än vanligt obehagligt uppträde hafva förefallit, ty kort derefter reste drottningen med de kungliga barnen till Upsala, der hon tillbragte hela Juli månad, medan konungen och hans moder reste åt annat håll; men då han i slutet af Juli under lustlägret utanför Köping red omkull och illa skadade sig, skyndade Ulrika genast, oaktadt sin sjuklighet, genom dag och natt till honom, för att egna honom den trägnaste och ömmaste vård. Dock vände hon åter om till Upsala, så snart konungen blifvit återställd, och först i September förmåddes hon att åter infinna sig i Stockholm, sedan enkedrottningen rest till Upsala för att öfvertala henne dertill.

Sin tröst under dessa bedröfliga förhållanden sökte och fann Ulrika Eleonora hos sina barn och framför allt i sin djupa och innerliga gudsfruktan. Hon egnade sina barns uppfostran den noggrannaste vård, hade dem, så mycket möjligt var, hos sig och sökte derunder i deras hjertan ingjuta sin lefvande gudsfruktan, sitt milda hjertelag och sin outtröttliga välgörenhet. Genom deras hand utdelade hon tidigt sina välgerningar och, med sorglig erfarenhet om faderns häftigt uppbrusande lynne, lärde hon barnen att företrädesvis öfver sig sjelfva utöfva ett konungsligt välde. När lärare skulle väljas åt kronprinsen Carl, reste hon sjelf med honom till Upsala och lät flera bland dervarande lärde i hennes närvaro meddela undervisning, efter hvilken pröfning hon föll med sitt val på Anders Norcopensis, sedermera adlad med namnet Nordenhielm, hvilken ock blef till kronprinsens lärare utnämnd. Sjelf kände och talade hon flera främmande språk, älskade läsning och de sköna konsterna samt målade både i olja och vattenfärg. Hon kunde således också sjelf bidraga till sina barns undervisning och försummade det icke. Dock blef äfven den glädje, omsorgen om hennes barn förlänade henne, icke ostörd. Fyra af hennes söner dogo i sina spädaste år. Hennes känsla dervid uttrycktes bäst af Ehrenstrahl i en tafla, der man ser drottningen sittande, med kinden lutad mot handen, men blicken riktad uppåt och fästad vid de fyra mot höjden sväfvande barnen. Derunder stå orden: »Ske Guds vilje!» Denna hade hon från barndomen lärt sig att vörda i allt, och hennes fasta förtröstan till den högste ledaren af våra öden utgjorde hennes

tröst i lifvet och hennes förhoppning i döden, hvilken för henne inträffade ännu innan hon fylt sitt 37:de år.

Hennes helsa hade alltid varit vacklande och försämrades alltmera af hennes moderliga omsorger, hvilka hon hade att skänka åt sju barn, som föddes inom en tidrymd af sex och ett halft år; hennes sorger, när fyra af dessa kort efter hvarandra skildes från henne, samt hennes bekymmer i öfrigt öfver konungens kallsinnighet, hans moders småaktiga agg och äfven andras bemödanden att störa hennes äktenskapliga frid. Man föreslog henne en resa till någon tysk helsobrunn, och konungen anslog dertill en betydande summa; men hon påstod, att, om det vore Guds vilja, kunde han bota henne äfven här hemma. Hon ämnade derföre anbefalla sig i hans hand och stanna i Sverige, så »kunde de föreslagna resepenningarna användas till understöd åt fattiga». Under våren 1693 aftogo hennes krafter så, att hon måste intaga sjuksängen, från hvilken hon uppstod endast för att, när hon kände slutet nalkas, ännu en gång få i Herrans tempel begå nattvarden. Det skedde i slottskyrkan å Carlberg, hennes älsklingsställe, der hon äfven tillbragt detta års sommar. Derefter lät hon till sin dödsbädd hemta sina barn, hvilka hon gaf de ömmaste förmaningar, och i synnerhet förehöll hon sin äldste son Carl de dyra pligter, till hvilka han var kallad. Hennes sista samtal med enkedrottningen var vänligt och innehöll icke ett ord om de förra misshälligheterna. Afskedet från konungen var i högsta grad rörande. Under hennes sista sjukdom, då han fann, att han snart skulle förlora henne, insåg han först hvad han i henne egt och sanningen af hvad man från början sagt honom, att »det bodde en engel i Ulrika Eleonoras hjerta». Han syntes stundeligen vid hennes sjukbädd och deltog så mycket han förmådde i hennes vårdande. Nu ändteligen fick Ulrika Eleonora njuta den så länge efterlängtade hugnaden att se sig älskad af sin make, och glädjen häröfver uttalade sig i hennes strålande blickar och tacksamma ord. Ännu i afskedsstunden tänkte hon dock mest på att afhjelpa andras lidanden och begagnade hans rörda sinnesstämning att förnya sina förut ofta tillbakavisade böner om mildhet och skonsamhet mot undersåtarne, samt bönföll särskildt för dem, som blifvit lidande genom reduktionen. Under strömmande tårar lofvade konungen bifalla hvad hon begärt, och derefter låg hon helt tyst, utan att vidare yttra någon önskan. Den 26 Juli 1693, klockan 8 på aftonen, slutades hennes lefnad.

Lika allmänt den ädla drottningen varit älskad och afhållen, blef hon ock djupt sörjd och begråten. Ingens sorg var dock häftigare än hennes gemåls. När drottningen dog, svimmade han, och ådern måste öppnas, innan man från likrummet å Carlberg kunde föra honom till Stockholm. »Här lemnar jag qvar mitt halfva hjerta», sade han vid afresan från Carlberg, och vid ankomsten till Stockholms slott måste han under flera dagar intaga sängen. Nära tre månader derefter, vid ett företräde han gaf det danska sändebudet, brast han i

så häftig gråt, när drottningens namn nämndes, att företrädet måste afbrytas. Drottningen hade på sin dödssäng yttrat en önskan, att hennes begrafning måste blifva högst enkel, men den summa, som erfordrats för en praktfullare begrafning, i stället gifvas de fattiga. Konungen, vanligen så sparsam, tyckte sig dock aldrig kunna med nog prakt fira den så djupt saknades likbegängelse, och kostnaden derföre uppgick till öfver 100,000 daler silfvermynt, men han anvisade en lika stor summa åt de fattiga, för att ändock uppfylla hennes önskan, och den menniskovänliga drottningen, hvars hela lif varit en följd af välgerningar, blef sålunda välgörande äfven efter döden.

Hedvig Eleonora, Carl XI:s moder, öfverlefde sin son, sin sonhustru och fyra sonsöner. Till hvad vi i det föregående om henne berättat hafva vi föga att tillägga. Hennes förhållande till sin sonhustru var, såsom vi redan antydt, icke det bästa. Alltsedan sin förmälning med Carl Gustaf 1654 hade hon haft högsta rangen bland Sveriges fruntimmer, och det grämde henne icke så litet att nödgas afstå den åt den unga drottningen, som till råga på hennes förtrytelse tillhörde danska konungahuset, hvilket den holsteinska prinsessan från barndomen vant sig att betrakta såsom ett fiendtligt. Vid Hedvig Eleonoras hof hade man likväl lyckats få reda på, att Ulrika Eleonoras egen moder, den stolta och hersklystna enkedrottningen Sofia Amalia, tillvällat sig försteget framför sin sonhustru, den milda och fogliga drottning Charlotta Amalia, och Hedvig Eleonora var ej sen att följa detta föredöme. Redan vid första sammanträffandet med Ulrika Eleonora tog hon första platsen, hvilken den blyga och undfallande prinsessan, som då ännu icke var Sveriges drottning, på intet sätt gjorde henne stridig, och hon behöll den äfven allt framdeles. Äfven konungen tillerkände henne detta företräde. Enkedrottningens namn infördes i kyrkobönerna näst efter konungens och framför drottningens. Vid alla högtidligheter tog hon försteget, och främmande sändebud fingo icke uppvakta drottningen förr, än de varit hos enkedrottningen. Detta eftersättande kunde dock den fogliga, ödmjuka Ulrika Eleonora utan synnerligt obehag bära, men smärtsammare var det för henne, att svärmodern trängde sig mellan henne och hennes gemål samt icke så litet bidrog att öka den kallsinnighet, han visade henne. Detta gick slutligen så långt, att den eljest så tålmodiga Ulrika Eleonora vid ett tillfälle rent ut kallade svärmodern sin »äktenskapsdjefvul». Båda drottningarna voro för öfrigt till lynne, bildning och vanor så olika, att de på intet sätt passade för hvarandra, och äfven i sin välmening plågade enkedrottningen ofta sin sonhustru genom ständiga bjudningar till sina afton-samqväm, der nöjet nästan uteslutande bestod af kortspel, hvarför den fint bildade Ulrika Eleonora hade intet sinne, men hvari hon icke desto mindre nödgades deltaga och dervid tillika hade den grämelsen att icke sällan förlora summor, dem hon tyckte sig kunna ojemförligt bättre använda.

Under hela Carl XI:s regering bibehöll emellertid Hedvig Eleonora hans synnerliga tillgifvenhet och förtroende. Hon var vida oftare än

hans gemål i hans sällskap och hade hos honom icke så litet inflytande. I sitt testamente stälde han henne också i spetsen för regeringen under hans sons minderårighet och gaf henne alltid ett rikligt underhåll, hvilket hon fortfor att använda till Ulriksdals, Strömsholms och Drottningholms förskönande samt i allmänhet till de sköna konsternas uppmuntrande. I detta hänseende hade hon en stor förtjenst om sitt nya hemland, hvilket man bör så mycket villigare erkänna, som i andra afseenden just icke mycket är att säga till hennes berömmelse.

Hertig *Adolf Johan*, Carl XI:s farbroder, om hvilken vi i det föregående haft åtskilligt att berätta, som icke varit till hans fördel, gjorde sig äfven under nu ifrågavarande tidskifte vid flera tillfällen omtalad på ett sätt, som icke var mera prisvärdt. Så snart Carl XI tillträdt regeringen, vände sig hertigen till honom med framställningar af sin nöd och inlemnade tillika en klagoskrift öfver riksdrotsen Per Brahe, hvilken han, bland annat, beskylde att hafva fält smädliga yttranden om konungahuset; men när saken blifvit vederbörligen utredd, befunnos de smädliga uttrycken hafva bestått deri, att Brahe vid något tillfälle sagt åt hertigen: »Jag ber eders durchlaucht icke med så obetänkt och sällsamt uppförande vanhedra sin höga ätt och familia.» Det dröjde också icke länge, innan hertigens ständiga tvister med anhöriga, tjenare och alla, som med honom kommo i beröring, gåfvo alltför öfvertygande bevis på hans misstänksamma, grälsjuka lynne, att den unge konungen skulle för honom kunna hysa någon synnerlig aktning, ehuru han alltid visade honom den heder, som från brorsonen tillkom farbrodern. Denne blef likväl så missnöjd med konungens sätt att afgöra några bland hans mångfaldiga tvister, att hvarken han eller hans gemål vidare kommo till Stockholm, utan fortforo att lefva ett ensligt och dystert lif på Stegeborg, utom när hertigen gjorde ett besök i Österrike, der han äfven hade åtskilliga hos kejsaren anhängiga tvister.

Flera anledningar gjorde förhållandet mellan konungen och hertigen mindre vänligt. Den senare underlät år efter år att för sitt hertigdöme betala de krigsgärder, som blifvit vid riksdagarna beslutade, och för att undvika obehaget af en utsökning, måste konungen efterskänka dem, hvilket den för kronans rättigheter så nitiske Carl XI ej gjorde med lätt hjerta. Sedermera, när den nya reduktionen började träda i verksamhet och Carl XI förutsåg, att han i anledning deraf skulle komma i obehagliga tvister med sin farbroder, erbjöd han honom en uppgörelse i godo, men i stället inkom hertigen med en skrift, i hvilken han förde den bittraste klagan öfver reduktionen; påstod, att dess åtgärder voro »orimliga, stridande mot slägtföreningar, hertigens värdighet och konungens högheť»; begärde skydd deremot och yrkade, att frågan skulle dragas inför tysk krigsrätt, »ty han erkände ingen svensk domsrätt öfver sig». Mot reduktionens anspråk framdrog han fordringar, dem han påstod sig ega hos kronan, dels för ett löfte om 24,000 rdr i årligt underhåll, hvilket Carl Gustaf skulle gifvit honom, men som aldrig blifvit uppfyldt, hvarföre hertigen, då detta belopp under 26 år icke

blifvit betaldt, nu egde en fordran af 624,000 rdr; dels obetald lön såsom generalissimus i Polen under fem år, 500,000 rdr; dels, såsom ersättning för den med våld från honom tagna riksmarskbefattningen, 100,000 daler silfvermynt; dels godtgörelse för det hofrätterna och i synnerhet Per Brahe illvilligt fördröjt hertigens rättegångar och derigenom ådragit honom en förlust af flera hundra tusen daler silfvermynt! Slutligen hotade han äfven att »låta genom tryck komma till verldens kännedom det hårda och oförtjenta sätt, hvarpå han bemöttes».

Man känner icke konungens svar å denna besynnerliga skrifvelse, men då reduktionen fortgick och hertigen fortsatte sina klagomål samt påstod sig icke vara svenska kronan till någon hörsamhet förbunden och riksens ständer ej hafva något öfver hans egendomar att befalla, fick han till svar, att konungen väl hade allt fog och orsak för denna försök gå med hertigen tillväga efter Sveriges lag och stadgar, men i anseende till blodsbandet dock velat förutskicka denna vänliga åtvarning. »Låter edera kärlighet densamma icke lända sig till efterrättelse, så nödgas vi tillgripa hårdare utvägar för att upprätthålla vårt konungsliga majestät och vår lagliga domsrätt.»

Denna tillrättavisning, jemte erfarenheten, att han med alla sina klagomål och påståenden ingenting kunde uträtta, förbittrade hertigen så, att han föll i ett slags sinnesförvirring, hvarom flera af honom tillstälda uppträden vittnade. Till någon tröst i sina bekymmer och svikna förhoppningar lät han en af sina skrifvare uppsätta en hertigens historia, i hvilken påstods, att många af de bragder, som tillskrifvits Carl Gustaf, i sjelfva verket blifvit utförda af hertigen; att det varit han, som i slaget vid Warschau med sin tappra arm bibehållit kronan på broderns hufvud; att i slaget vid Gnesen, der hertigen förde befälet, 30,000 polackar fallit, i stället för 600, såsom Pufendorf berättat, o. s. v. Denna på latin författade historia öfversattes 1687 på tyska af en annan hertigens skrifvare, Heydenrick, och tillegnades af honom åt hans »jordiska gud», hertig Adolf Johan, hvilken dervid jemfördes med Cesar, Hannibal, Alexander och Hercules! Mer kunde hertigen svårligen begära.

De, som ledo värst af hertigens svåra lynne, voro hans barn, sönerne Adolf Johan och Gustaf Samuel samt döttrarna Katarina och Maria Elisabeth. Äldste sonen, nu 20 år gammal, vistades dock för det mesta i hufvudstaden under fåfänga försök att vinna någon anställning, hvarför konungen visat sig obenägen, troligen emedan faderns anspråk voro alltför högstämda och Carl XI befarade, att hvarje anställning, sonen kunde vinna, skulle gifva anledning till nya tvister med fadern. Den unge pfaltzgrefven fann sig emellertid vida bättre i hufvudstaden än i det dystra föräldrahemmet och dröjde derföre der under allehanda förevändningar, oaktadt faderns ofta förnyade anmaningar att han ofördröjligen skulle resa hem.

Värre var det för de båda döttrarna och yngste sonen, som ej kommo hemifrån och der framsläpade ett högst beklagansvärdt lif med

den ständigt missnöjde, trumpne, häftige fadern och den icke mera vekhjertade modern. Den äldsta prinsessan, Katarina, var nu 26, den yngre, Maria Elisabeth, 24 år gammal, men behandlades som halfvuxna barn och saknade alla sin ålders nöjen, likasom äfven det förtryck, de voro underkastade, ytterligare förbittrades af hela familjens knappa vilkor. I sin nöd vände sig de båda prinsessorna till sina halfsystrar, grefvinnorna Christina och Elisabeth Oxenstierna — deras moder Elsa Elisabeth Brahe, en brorsdotter till riksdrotsen Per Brahe, var nemligen, då hon 1661 förmäldes med hertig Adolf Johan, enka efter rikskansleren Erik Oxenstierna, den store Axels son. Den äldre af dessa de unga prinsessornas halfsystrar, Christina, var nu gift med sin syssling grefve Gabriel Oxenstierna af Croneborg, den yngre Elisabeth, med grefve Gustaf Adolf De la Gardie, rikskansleren, sedermera riksdrotsen Magnus Gabriel De la Gardies äldste son. Båda halfsystrarna dröjde ej att visa sitt deltagande för de olyckliga prinsessorna. Grefvinnan Christina Oxenstierna skref till prinsessan Katarina ett mycket vänligt och mycket illa stafvadt bref, vittnande vida fördelaktigare om hennes hjertelag än om hennes skrifkunnighet, men hvilket af en tillfällighet råkade i hertigens händer och så förbittrade honom, att han mot grefvinnan inledde en formlig rättegång. Ännu värre försyndade sig grefvinnan Elisabeth De la Gardie genom att skicka penningar till sina halfsystrar. Hertigen skref genast ett mycket högtidligt bref till grefvinnans man, grefve Gustaf Adolf De la Gardie, hans egen systers Maria Euphrosynas son, fordrande af honom uppgift å den skickade summan och hvarföre den blifvit sänd hertigen ovetande; men grefven svarade värdigt tillrättavisande, att »sådana små particulariteter syskon emellan, hvilka hvarandra all trohet och affection skyldiga äro», icke af honom kunnat eller bort efterfrågas — ett svar som ytterligare uppretade hertigen så, att han hotade också grefven med en rättegång, hvilken hotelse dock ej synes blifvit verkstäld.

De båda prinsessorna, så väl som deras yngre bror Gustaf Samuel, funno slutligen vistelsen på Stegeborg så odräglig, att de med biträde af ett par utaf familjens tjenare en natt i November 1687 sökte rymma derifrån, men hvilket försök blef genom föräldrarnes vaksamhet förekommet, hvarefter deras belägenhet ytterligare förvärrades. De funno likväl utväg att till konungen framskaffa en bön om hjelp, och han sände landshöfdingen Lovisin att närmare undersöka förhållandet, hvarom Lovisin sedermera till konungen aflät en utförlig berättelse, af hvilken man, bland annat, finner, att de furstliga barnen icke ens erhöllo tillräcklig föda. Mot Lovisin visade sig hertigen emellertid ovanligt undfallande; men då konungen, rörd af Lovisins berättelse, lofvade bekosta utrikes resor för sönerne och taga döttrarna till hofvet, var detta icke hertigen till nöjes, emedan sönerne icke fått tillträde till något högre embete, utan han svarade med nya förolämpningar. De furstliga barnen lyckades likväl till slut en natt i Juli 1688 rymma från det otrefliga fädernehemmet samt flydde till Stockholm, der konungen

tog dem under sitt beskydd, och då hertigen i de strängaste skrifvelser yrkade på deras återvändande, indrog konungen hans årliga underhåll, hvarefter hertigen blef mera eftergifvande. Han återfick då detta underhåll, men det anvisades af konungen till en början att bekosta de båda prinsarnes utrikes resa, hvilken de anträdde mot slutet af Augusti 1688, medan prinsessorna mottogos med huldhet och välvilja af båda drottningarna.

Deras moder, som kort efter deras flykt skyndat till Stockholm, för att förmå dem att återvända och deras beskyddare att från dem vända sitt deltagande, måste återvända till hemmet utan att lyckas häri. Hennes vistelse der blef dock ej långvarig, ty hon afled redan den 20 Februari 1689.

Hon var den enda, med hvilken hertigen kunnat förlikas, och efter hennes död var han ensam å det ödsliga Stegeborg utan maka, utan barn, utan en enda vän. Känslan häraf blef den nu nära sextioårige mannen öfvermäktig. Han nedlades på sjuksängen, och nu skyndade döttrarna dit att vårda honom i hans sista stunder. Han dog samma år den 14 Oktober.

De tillgångar, han efterlemnat, räckte ej på långt när till att betala skulderna, och barnen berodde nu uteslutande af konungens nåd. Han skänkte dem 50,000 rdr och tillät dem behålla det årsunderhåll af 9,000 d. s. fadern åtnjutit, hvilket sedermera något ökades, så att deras årsunderhåll under åren 1689—1697 utgjorde 16,000 d. s.

Äldsta dottern, prinsessan *Katarina*, hade redan vid 17 års ålder haft en friare i *Christofer Gyllenstierna*, gardets modige anförare under striderna i danska kriget, men han ansågs då ännu ej vara för henne ett passande parti. Sedermera blifven grefve och kungligt råd, anmälde han sig å nyo och fick då 1694 prinsessans samtycke. Deras bröllop utsattes att firas å Bråborg, hvilket, efter Stegeborgs indragning till kronan, blifvit prinsessorna anvisadt till vistelseort; men den nu 33-åriga bruden ångrade sig och reste bort från både bröllop och brudgum till sin syster, som vistades i ett protestantiskt jungfrustift Herford i Westfalen. Christofer Gyllenstierna lät dock ej afskräcka sig, utan förnyade ännu en gång sitt frieri och fick nu ändtligen ett afgörande ja, hvarefter bröllopet firades i Osnabrück 1696. Vid hans död 1705 lemnades Gripsholm åt enkan att bebo till sin död, som inträffade 1720.

Prinsessan *Maria Elisabeth* blef några år efter föräldrarnes död gift med en *von Gersdorff*, en högre embetsman i kursachsisk tjenst. Deras äktenskap var föga lyckligt och de blefvo snart skilda, hvarefter hon erhöll en tillflykt i det nyssnämnda jungfrustiftet, men flyttade sedermera till Paris, der hon år 1700 antog katolska läran och afled 1748.

Äldste sonen, hertig *Adolf Johan*, gick i österrikisk tjenst och blef slutligen öfverste samt deltog i ungerska krigen. Efter Carl XI:s död återvände han till Sverige samt åtföljde Carl XII under dennes fälttåg i Danmark och Ryssland, till dess han i Mars 1701 insjuknade och dog.

Yngre sonen *Gustaf Samuel Leopold* gick äfven i österrikisk tjenst och blef sedermera gift med en furstinna af Veldentz, men deras sammanlefnad blef så olycklig, att de snart måste skiljas. Vid Carl XII:s död ärfde han pfaltzgrefskapet Zweybrücken, hvilken han innehade till sin död 1731, och med honom utdog denna gren af det pfaltziska huset. [1])

Embetsmännen.

Den talrika rådspersonalen vid Carl XI:s tillträde till regeringen undergick snart åtskilliga förändringar. Redan den 8 Januari 1673 erhöll den en ytterligare tillökning, då fältmarskalken, generalguvernören öfver Ingermanland *Simon Grundel-Helmfelt*, rikstygmästaren grefve *Gustaf Oxenstierna*, riksstallmästaren grefve *Anders Torstensson*, en son till den store härföraren, samt hofkanslern, Carl XI:s förre lärare *Edmund Gripenhielm*, utnämndes till riksråd. I Oktober 1673 tilldelades denna värdighet äfven åt öfverkammarherrn, öfversten för lifgardet grefve *Gustaf Adolf De la Gardie*, rikskanslerns äldste son. I September 1674 blefvo generallöjtnanten grefve *Axel Julius De la Gardie*, rikskanslerns yngre broder, samt landshöfdingen öfver Vestmanland friherre *Ernst Johan Creutz* inkallade i rådet, och i Mars 1677 blef fältmarskalken, generalguvernören öfver Skåne, Halland och Bleking friherre *Fabian von Fersen* utnämnd till riksråd, men afled redan den 30 Juli samma år.

Under tiden hade, bland rådets ledamöter under förmyndarestyrelsen, Gabriel Oxenstierna, Herman Fleming och Erik Sparre aflidit under året 1673, äfvensom Johan Gyllenstierna Nilsson samma år nedlagt sina embeten. Följande året afledo riksråden Svante Banér och Clas Tott; under året 1675 Edmund Gripenhjelm, och under året 1676 riksmarsken Carl Gustaf Wrangel samt riksråden Clas Stjernsköld, Lorens Creutz och Gustaf Posse.

Under året 1677 stupade Helmfelt i slaget vid Landskrona och Harald Stake afled, och under de följande åren minskades rådspersonalen ytterligare genom Bengt Horns död 1678, Axel Sparres, Erik Flemings och Gustaf Soops 1679, samt Gustaf Banérs (Carlssons), Johan Gyllenstiernas (Göranssons) och Per Brahes 1680.

Sedan, efter envåldsregeringens införande 1680, riksrådens benämning blifvit förändrad till *kungliga råd*, blefvo härtill i September 1681 utnämnde fältmarskalken, generalguvernören öfver Skåne, Halland, Göteborgs och Bohus län samt Dalsland friherre *Rutger von Ascheberg*, generallöjtnanten, guvernören öfver Vesternorrland friherre *Christofer Gyllenstierna* och generalamiralen, guvernören öfver Kalmare län, Öland

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser ur svenska historien, XIV: 6—16; XIX: 39—100. — *O. v. Feilitzen*, Bidrag till historien om pfaltzgrefven hertig Adolf Johans sista lefnadsår och familjeförhållanden.

och Bleking, friherre *Hans Wachtmeister*. I December samma år utnämndes till kungligt råd landshöfdingen öfver Upsala län friherre *Clas Fleming*, hvarefter under återstående delen af Carl XI:s regering i rådet inkallades presidenten i Wismarska tribunalet *Edvard Ehrenstéen* i Maj 1683; landshöfdingen i Nerike och Vermland *Gustaf Lilliecrona* och landshöfdingen i Upland friherre *Fabian Wrede* i September 1685; generalen friherre *Göran Sperling*, generallöjtnanten friherre *Nils Bielke*, generallöjtnanten, guvernören öfver Kronobergs och Jönköpings län friherre *Robert Lichton*, generallöjtnanten friherre *Jakob Johan Hastfehr*, hofkanslern friherre *Erik Lindsköld* och landshöfdingen i Östergötland *Axel Stålarm* i Januari 1687; öfverkammarherrn och guvernören öfver enkedrottning Hedvig Eleonoras lifgeding friherre *Carl Gyllenstierna* i Maj 1687; hofkanslern friherre *Nils Gyldenstolpe* i Juni 1690; generalfälttygmästaren friherre *Erik Dahlberg* i Mars 1693; landshöfdingen i Nerike och Vermland friherre *Didrik Wrangel*, landshöfdingen i Södermanland friherre *Gabriel Falkenberg*, generalmajoren friherre *Axel Wachtmeister* och landshöfdingen i Vestmanland friherre *Lars Wallenstedt* i Juni 1693; landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län friherre *Carl Bonde* och landshöfdingen i Upsala och Stockholms län friherre *Jakob Gyllenborg* i Augusti 1695, samt fältmarskalken friherre *Jurgen Mellin* i Juli 1696.

Minskningen i rådspersonalen hade likväl under denna tid varit ännu större än tillökningen, så att rådet, som vid Carl XI:s tillträde till regeringen utgjordes af 36 ledamöter, vid hans död räknade endast 19. Mot slutet af året 1681 hade Knut Kurck afgått ur rådet. I början af följande året afledo Thord Bonde samt Ebbe Ulfeldt, och under loppet af året 1682 afskedades Gustaf Banér, Nils Brahe, Henrik och Christer Horn, Gustaf Kurck, Clas Rålamb samt Gustaf Sparre, bland hvilka Henrik och Christer Horn dock fingo fortfarande förblifva generalguvernörer, den förre i Bremen och den senare i Lifland. Under året 1684 afgick riksamiralen Gustaf Otto Stenbock, och riksskattmästaren Sten Bielke samt riksrådet Ernst Johan Creutz afledo. Under året 1685 afled Clas Fleming; 1686 riksdrotsen Magnus Gabriel De la Gardie samt riksråden Göran Gyllenstierna, Anders Torstensson och Edvard Ehrenstéen; 1687 Gustaf Lilliecrona; 1690 Erik Lindsköld; 1691 Göran Sperling; 1692 Robert Lichton; 1693 Pontus De la Gardie och Rutger von Ascheberg; 1694 Gustaf Oxenstierna; 1695 Gustaf Adolf De la Gardie och Jakob Johan Hastfehr.

De fleste bland den äldre rådspersonalen hafva blifvit omtalade dels i föregående delar och dels i det föregående af denna, så att om dem föga är att tillägga.

Riksdrotsen *Per Brahe* var vid Carl XI:s tillträde till regeringen öfver 70 år gammal och hans kroppskrafter voro temligen medtagna; men ännu vid 1675 års riksdag uppträdde han kraftfullt och oförskräckt samt visade att själskrafterna voro långt bättre bevarade. Vid det samma år utbrytande kriget mot Danmark gaf han äfven ett ganska

vackert föredöme af uppoffringar och beslutsamhet. Men tillika försummade han icke ännu i sena ålderdomen och ehuru han redan länge varit Sveriges rikaste man att sorgfälligt bevaka sina enskilda fördelar. När franska regeringen 1673 yrkade på ett närmare och för Frankrike fördelaktigare förbund än det förut ingångna, försmådde han icke Ludvig XIV:s vängåfvor. Under vintern 1676 utverkade han för sitt Visingsö frihet från utskrifning och 1680 begärde han, att hans grefskap måtte befrias från några af de gärder 1678 års riksdag beviljat, hvilken begäran dock af konungen afslogs. Vid detta senare tillfälle var han emellertid blifven nästan barn på nytt. Sedan 1678 hade han för sjuklighet och ålderdomssvaghet högst sällan deltagit i rådets öfverläggningar, och vid öfver 78 års ålder afled han den 12 September 1680 i lagom tid för att ej blifva vittne till rådsmaktens och högadelns fall, samt grefskapets indragning, hvilket han, rikets förste grefve och i alla hänseenden främste aristokrat, skulle betraktat såsom höjden af riksförderf. Sjelf en gengångare från svenska högadelns mest lysande tid, egde han många af dess förtjenster och äfven många af dess fel, men de förra voro dock hos honom så öfvervägande, att det väl kan sägas hafva legat en rättvisa deri, att han ej träffades utaf följderna af de senare.

Riksmarsken *Carl Gustaf Wrangel* var likaledes under nu ifrågavarande tidskifte endast en gengångare från en både för honom sjelf och för Sverige mera lysande tid, men hans förra förtjenster såsom härförare blefvo dock under detta tidskifte väsentligt fördunklade af hans försumlighet såsom embetsman, och han var i båda hänseendena en fallen storhet, som redan öfverlefvat sig sjelf, då han bortrycktes af döden midsommarnatten 1676.

Riksamiralen *Gustaf Otto Stenbock* gaf, likasom Wrangel, alltför öfvertygande bevis, att en duglig krigare kan blifva en mycket medelmåttig embetsman. Hans olycka var det af honom så ifrigt eftersträfvade riksamiralsembetet, hvilket han illa skötte och under hvars utöfning såsom högste befälhafvare öfver svenska flottan han både ådrog denna förluster och sig sjelf en svår efterräkning. Väl lyckades han bättre i kriget till lands, der han också var långt mera förfaren, och upprättade sitt krigarerykte genom försvaret af Sveriges vestra landskap 1678; men så mycket svårare träffades han sedermera af de räfster, han ådragit sig under utöfningen af riksförmyndare-befattningen, som med det för honom så olyckliga riksamiralsembetet varit förenad. I följd af dessa räfster gick hela hans förut ganska betydliga förmögenhet förlorad, och vi hafva i det föregående berättat huru man, för att utsöka kronans fordran, utpantat till och med den rock han bar. I någon egentlig onåd tyckes han dock ej varit, ty då en stor del af den gamla rådspersonalen afskedades 1682, fick han behålla sitt riksamiralsembete, ehuru med förändrad benämning, men nedlade detsamma 1684 och afled i Stockholm den 24 September 1685.

Rikskanslern *Magnus Gabriel De la Gardie* fick under detta för

de högt uppsatte i samhället så vexlingsrika tidskifte mer än någon annan pröfva lyckans ombytlighet. Vi hafva förut berättat huru han i början af Carl XI:s regering var den verkligt styrande; huru han, för att betrygga sitt inflytande, då införde en sängkammarstyrelse och gjorde allt för att hos konungen nedsätta rådets myndighet, samt huru han sedermera störtades vid 1675 års riksdag och derefter förgäfves sökte återvinna åt rådet den myndighet, han förut så ifrigt sökt förringa. Under sin onåd mot slutet af året 1675 ville han taga afsked och försäkrade sig då ingenting högre önska än att i ostördt lugn få tillbringa sina återstående dagar. Under sommaren och hösten 1676 lät konungen honom ock njuta det efterlängtade lugnet; men det dröjde icke särdeles länge, innan De la Gardie ledsnade dervid och uppvaktade konungen med den ena skrifvelsen efter den andra för att åter komma i verksamhet. När han så mot slutet af 1676 ställdes i spetsen för försvaret af rikets vestra landskap, blef han följande året slagen vid Uddevalla och begärde nu tillstånd att få draga sig undan till sina egendomar, hvilket konungen i en föga nådig skrifvelse biföll. Han tillät härefter icke De la Gardie att återinträda i utöfningen af rikskanslersembetet, utan uppdrog denna embetsutöfning åt De la Gardies gamle motståndare Sten Bielke. Så lefde den förr så mäktige rikskanslern i onåd, klagande öfver ständiga förföljelser af sina ovänner, till dess efter Per Brahes död konungen helt oförväntadt utnämnde honom till riksdrots. Då rikets högsta embete sålunda anförtroddes åt De la Gardie, tycktes detta antyda ett återvändande af konungens ynnest. Han fick dock ej länge glädja sig åt denna nådens solglimt, ty kort derefter blef han utsatt på en gång för förmyndare-räfsten och reduktionen. Hans friherrskap Ekholmen var det första som indrogs, hvilket äfven snart nog skedde med grefskapet Leckö, och genom förmyndareräfsten blef han beröfvad sin öfriga förmögenhet. Han förlorade äfven den ena rättegången efter den andra, hans kredit var förstörd och han nödgades sälja eller förpanta de flesta af sina dyrbarheter. Då han slutligen mot Johan Gabriel Stenbock förlorade en rättegång, som gälde icke mindre än 120,000 rdr, motsvarande minst fyra gånger denna summa efter nuvarande penningevärde, nödgades han icke blott sälja sitt älskade, af honom på mångfaldigt sätt förskönade Carlberg, utan hans maka Maria Euphrosyna måste uppoffra större delen af sin enskilda förmögenhet och ändock räckte det ej till att gälda denna skuld. Utmätning skedde äfven på husgerådet, och då det grefliga paret inflyttade i sitt palats å Södermalm, det nu s. k. Schönborgska huset — det praktfulla palatset å Norrmalm vid strömmen hade redan 1681 blifvit indraget — blef äfven det De la Gardie ännu hade i behåll taget i mät och utlyst att gå under klubban. Både De la Gardie och hans maka anropade konungen om hjelp, men han svarade, att statens tillgångar icke medgåfve någon undsättning. Hans godhjertade gemål köpte dock Maria Euphrosynas halsband och bordservis samt skänkte dem sedermera åt hennes dotter och sonhustru.

Emellertid, när allt hvad det grefliga paret egde sålunda återgått till gäldande af kronans och enskildes fordringar, sökte dock konungen skydda sin faster och hennes man åtminstone mot verklig nöd. Han lät Maria Euphrosyna fortfarande uppbära ett årsunderhåll af 7,000 d. s., som blifvit henne tillagdt, och De la Gardie den honom tilldelade lön af 7,500 d. s., hvarjemte de fingo behålla afkastningen af egendomen Höjentorp i Vestergötland, hvilken drottning Christina gifvit Maria Euphrosyna till bröllopsgåfva, men som nu blifvit indragen till kronan, äfvensom Carl XI inlöste och skänkte sin faster Vengarns egendom i Upland. Hvad som sålunda återstod dem var visserligen obetydligt i jemförelse med den mer än furstliga rikedom de förut egt, men dock tillräckligt för deras utkomst, om de fått behålla det ostördt af fordringsegare och om De la Gardie kunnat lära sig att rätta sina utgifter efter sina inkomster. Intetdera blef likväl förhållandet, nya fordringsegare tillkommo ständigt och De la Gardie hade alltför länge vant sig vid ett furstligt lefnadssätt för att kunna finna sig i de nya vilkoren. Hans sista lefnadsår blefvo sålunda förbittrade af ständigt tilltagande penningebekymmer, och han, ännu för några få år tillbaka Sveriges mest lysande ädling, egde slutligen knappast tillgångar till de nödvändigaste utgifter för dagen. Trött vid lifvet och bidande sin förlossning, såsom han så rörande uttalat i den vackra af honom författade psalmen, hvilken under N:o 471 finnes införd i vår nuvarande psalmbok, afled han på Vengarn den 26 April 1686. Efter att hafva förlorat alla sina många egendomar och nödgats sälja eller pantsätta all sin lösegendom af något mera värde, var han ännu så skuldsatt att enskilde fordringsegare bevakade en summa af 1,225,971 och kronan 374,185 d. s. Att gälda dessa stora skulder funnos nästan inga tillgångar. Konungen skyndade dock att förklara, det kronans fordringar skulle i första rummet gäldas, och kronan tog äfven allt hvad som fans. Boksamlingen skänktes till Upsala akademi, palatset vid Norrström hade redan blifvit anslaget till arsenal, och efter Maria Euphrosynas frånfälle togs Höjentorp till kungsgård och Vengarn till boställe åt landshöfdingen i Upland. Af alla rikedomar, Jakob De la Gardie samlat och sonen så betydligt förökat, återstod härefter intet.

I det föregående hafva vi sökt teckna både de lysande och äfven skuggsidorna hos Magnus Gabriel De la Gardie. De ena så väl som de andra voro ganska framstående och motvägde i det närmaste hvarandra. Under största delen af sin lefnad ett lyckans bortskämda barn, fick han mot slutet deraf dyrt plikta för sina fel. Dessa voro icke få, men ej heller hans förtjenster, bland hvilka alltid bör tacksamt ihågkommas hans varma, ännu i motgångens och bekymrens tider fortfarande nitälskan för bildningens befordrande, det frikostiga skydd han under sin välmakt gaf alla, som arbetade för detta mål, samt de många prof af sitt rika skönhetssinne han efterlemnat.

Maria Euphrosyna, hans trogna följeslagerska i lust och nöd, öfverlefde honom icke länge. Hon afled på Höjentorp den 24 Oktober

1687 och fick på Carl XI:s bekostnad en furstlig jordfästning i Riddarholmskyrkan, men enligt hennes önskan flyttades hennes lik sedermera till grafkoret i den af De la Gardie återuppbyggda Varnhems kyrka i Vestergötland, der han blifvit begrafven och der hennes stoft fick en plats vid hans sida.

Riksskattmästaren *Sten Bielke*, De la Gardies ihärdigaste motståndare under hela deras politiska bana, hade nitiskt medverkat till hans fall, men fick dock ej skörda någon vinning deraf. I förening med De la Gardies många öfriga fiender lyckades han visserligen störta honom vid 1675 års riksdag, men både han och det parti inom rådet, för hvilket han länge stått i spetsen, fingo snart nog erfara att de förlorat allt förtroende hos konungen, så väl som allt anseende hos allmänheten. Sedermera, när Johan Gyllenstierna stod högst i konungens ynnest, blef genom hans inflytande Sten Bielke åter tagen till nåder, kallades nu ofta till deltagande i de kungliga jagtfärderna och erhöll flera nådebevisningar, hvartill icke så litet bidrog, att han förut varit en af dem, som ifrigast arbetat för reduktion och sparsamhet i statsförvaltningen. Reduktionen tog likväl snart nog vida starkare fart, än Bielke väntat, och han sjelf träffades så hårdt deraf, att hela hans förut rätt betydande förmögenhet gick förlorad och han sluligen till och med måste afstå sin dyrbara och älskade boksamling. Efter Gyllenstiernas död troddes Bielke kunna blifva för de inre angelägenheterna hvad Bengt Oxenstierna blef för de yttre; men, ehuru han visade mycken nit i utöfningen af sitt riksskattmästare-embete, fick han dock aldrig något öfvervägande inflytande hos konungen, synnerligast som Bielke ej kunde dölja sin obenägenhet för den riktning förhållandena togo efter 1680 års riksdag och som han för öfrigt saknade tillräcklig kraft och öfverlägsenhet för att inverka på Carl XI. Hans anseende sjönk också i samma mån som det kungliga enväldet steg, och det var ej mycket som återstod deraf, då han afled den 8 September 1684.

Bengt Oxenstierna var en af Carl XI:s mest framstående embetsmän och en af de få, som lyckades under hela hans regering bibehålla hans förtroende. Under de första åren efter konungens tillträde till regeringen hade Bengt Oxenstierna åtskilliga diplomatiska uppdrag, och vi hafva i det föregående visat, huru han länge och med utmärkelse var Sveriges ombud under fredsunderhandlingarna i Nimwegen. När han mot slutet af året 1679 återkom till Sverige, fick han sin embetsbefattning i kansliet, som likväl då ej förestods af den i onåd fallne rikskanslern De la Gardie, utan af hans gamle motståndare, riksskattmästaren Sten Bielke, ehuru Johan Gyllenstierna var den egentlige ledaren af utrikes ärendena. Vid dennes död i Juni 1680 måste denna ledning anförtros åt någon annan. Sten Bielke ansågs ej dertill fullt vuxen och behöfdes desutom fortfarande i drätselförvaltningen, hvarföre konungens val föll på Bengt Oxenstiena, såsom äldst inom kansliet och den mest erfarne bland de svenske diplomaterne. I Juli 1680 fick han förordnande att tills vidare förestå kanslipresidents-embetet, och

och mången trodde, att detta uppdrag ej skulle blifva särdeles långvarigt, emedan allt för mycken olikhet rådde mellan konungens och hans lynne och hela personlighet. Lika kärf, kantig och häftigt uppbrusande Carl XI var, lika fin, artig och kruserlig var Bengt Oxenstierna. Den lille, saktmodige, i större sällskap tystlåtne mannen, som tycktes göra allt för att undandraga sig all uppmärksamhet och som vid diplomatiska sammanträden brukade stammande och mumlande läsa ur ett papper, så att man knappt förstod hvart femte ord deraf, var dock en ganska slipad diplomat, med stor menniskokännedom, ovanlig ihärdighet och seghet samt en aldrig tröttnande arbetsförmåga. Genom dessa egenskaper bibehöll han sig i konungens förtroende, hvartill väl också icke så litet bidrog, att han för sitt artiga väsende stod särdeles väl hos enkedrottningen och att hans svågrar, båda bröderne Wachtmeister, nitiskt verkade för honom hos konungen.

Vi hafva förut omtalat, huru en omkastning i Sveriges utrikespolitik tillvägabragtes af Bengt Oxenstierna och huru han, under många svårigheter och ofta ganska brydsamma förhållanden, med stor skicklighet genomförde detta politiska system, så att Sverige slutligen hade både nytta och heder deraf. Med icke mindre slughet kryssade han sig fram under de kinkiga inre förhållandena och steg för hvarje år allt mera i konungens bevågenhet. Så erhöll han 1683 fullmakt som kanslipresident, hvartill han dittills endast varit förordnad, var äfven flitigt tillkallad vid sängkammar-rådplägningarna, och mer än en gång yttrade Carl XI, att näst Gud var det Bengt Oxenstierna han förlitade sig på och hvilken han hade att tacka för fredens bibehållande. Bengt Oxenstierna hade likväl hela tiden att kämpa mot fiender, som äfven stodo högt i konungens ynnest, såsom Nils Bielke, Erik Lindsköld, Nils Gyldenstolpe, Fabian Wrede, Lars Wallenstedt och slutligen Carl Piper; men oaktadt alla dessa gjorde sitt bästa att störta honom och dervid ifrigt understöddes af de danska och franska sändebuden samt af alla bland konungens rådgifvare och omgifning, som ansågo ett närmande till Frankrike vara för Sverige fördelaktigare än en anslutning till Frankrikes fiender, så förstod dock grefve Bengt så skickligt slingra sig fram genom alla svårigheter och så ställa sig in hos konungen, att han ända till Carl XI:s död bibehöll hans förtroende och i hans testamente utnämndes till en af förmyndarne för hans son.

Förhållandena utvecklade sig ock så, att grefve Bengts politik befans vara för Sverige den nyttigaste, och häri låg för konungen bästa anledningen att låta honom behålla ledningen af densamma; men vid flera tillfällen tycktes det dock som om denna politik, hvars syfte var fredens upprätthållande, skulle tvärtom komma att inveckla Sverige i allvarsamma krig, och grefve Bengts fiender försummade icke att begagna dessa tillfällen, likasom icke heller att framhålla huru hans nit för bibehållande af förbundet med Österrike, England och Holland ingalunda var oegennyttigt. Grefve Bengt tillhörde nemligen icke de för främmande makters guld otillgängliga statsmän, som denna tid

i allmänhet voro högst få, och missförhållandet mellan hans förmögenhet och hans lefnadssätt var härvid för honom en svår frestelse. Hans äldre broder riksmarskalken Gabriel hade ärft grefskapet efter fadern, och flera syskon hade delat den öfriga qvarlåtenskapen, så att icke särdeles mycket fallit på grefve Bengts lott. Han hade likväl tidigt vant sig vid den svenska högadelns anspråksfulla och kostsamma lefnadssätt under Christinas lysande tid samt kom derföre tidigt i penningeförlägenhet. Vid fredsunderhandlingarna i Nimwegen voro hans skulder så stora, att han måste pantsätta flera sina tillhörigheter, och den lön af 7,500 daler silfvermynt, han vid hemkomsten såsom tillförordnad kanslipresident uppbar, var ej på långt när tillräcklig för hans utgifter. Han anmälde ock förhållandet hos konungen och begärde löneförhöjning, men fick afslag, »ty», sade konungen, »om jag bifaller Oxenstiernas anhållan, så komma också de andra kungliga råden med samma fordran». Detta afslag skall varit anledningen att Bengt Oxenstierna från denna tid lät betala sig af de makter, hvilkas intresse han hos Carl XI förfäktade. Så påstods i de danska ministerberättelserna för åren 1693 och 1694, att han af kejsaren skall årligen uppburit 8,000 rdr, och enligt en annan uppgift skall han af kejsaren, England, Holland, Brandenburg och Lüneburg haft 28,000 rdr årligen. Man har äfven af danske ministern Jens Juel en berättelse, som visar att grefve Bengt icke heller var otillgänglig för Danmarks guld, men också att hans motståndare Fabian Wrede och Nils Gyldenstolpe voro det lika litet. Sedan desse tre herrar jemte Juel undertecknat det mellan Sverige och Danmark den 17 Mars 1693 ingångna försvarsförbund, sökte Juel draga svenska regeringen öfver från det österrikisk-engelsk-holländska till det fransk-danska förbundet och begaf sig derföre, väl försedd med det öfvertalningsmedel, som ansågs för det kraftigaste, först till Bengt Oxenstierna, betygande danske konungens tacksamhet för hans medverkan till det nyss afslutade förbundet samt lemnande, såsom vedermäle af denna tacksamhet, två påsar, innehållande 1,000 dukater hvardera. Grefve Bengt förklarade det vara emot hans vana att mottaga dylika gåfvor och bad att från dem blifva befriad; men då Juel anmärkte, att skänker till underhandlarne vid dylika tillfällen ju vore af gammalt brukliga, svarade Oxenstierna: »Ja visserligen, och må hända skulle hans danska maj:t finna sig förolämpad, om jag afsloge dessa bevis på hans välvilja.» Juel skyndade sig att förklara, det sådant skulle tagas mycket illa, och guldet stannade hos Oxensterna. Derefter for Juel till Wrede med ett par lika innehållsrika påsar och möttes med samma afböjande förklaring; men sedan han erinrat att det ingångna fördraget, så väl som närmandet till Frankrike i allmänhet, var enligt Wredes alltid yttrade öfvertygelse och att den medförda gåfvan således ingalunda kunde betraktas såsom afsedd att inverka på denna öfvertygelse, samt bad Wrede förskona honom från att blifva med dessa dukaters bärande ytterligare betungad, fann också Wrede för godt att icke vidare dermed besvära honom. Ännu

mindre svårighet tycktes Juel hafva mött hos Gyldenstolpe, ty han berättar endast, att denne herre »i ödmjukhet tog gåfvan emot». Det var för öfrigt en sanning, att vängåfvor den tiden voro vanliga vid dylika tillfällen och att det ingalunda ansågs för skamligt att mottaga dem. Annorlunda var dock fallet med uppbärandet af fortfarande underhåll från främmande makter, hvarigenom mottagaren trädde i dessa makters sold. Det påstods emellertid, att Carl XI ganska väl kände till detta förhållande och, drifven af en sparsamhetsanda, som i detta fall var föga prisvärd, hade ingenting emot, att främmande makter biträdde honom vid aflönandet af sin kanslipresident. Man bör dock härvid ihågkomma, dels att uppgifterna om Bengt Oxenstiernas bestickligheet kommit från hans ovänner, dels ock, att de vängåfvor, han mottagit, ingalunda bestämt hans politiska öfvertygelse, hvilket bäst visas deraf, att, om denna varit fal för penningar, så hade det för honom varit vida mera lönande att träda på Frankrikes sida, emedan Ludvig XIV långt frikostigare betalte sina anhängare. Från samma håll, som uppgifterne om Oxenstiernas årsunderhåll från Österrike och dermed förbundna makter kommit, berättas ock, att han vid flera tillfällen afslagit anbud från Ludvig XIV, som en gång skall med ända till 100,000 rdr velat köpa hans vänskap.

För öfrigt rönte grefve Bengt äfven af Carl XI flera bevis på frikostighet, som eljest voro hos konungen högst sällsynta. Under åren 1681 och 1682 fick han åtskilliga stora kommissionens så väl som reduktions-kommissionens fordringar eftergifna. I början af året 1687 medgafs honom betalning för en kronofordran af 15,000 daler silfvermynt, ehuru man eljest vanligen ogillade dylika anspråk. I Juli samma år fick han några gods i Ingermanland och på årets sista dag erhöll han eftergift af reduktionsfordringar till det betydliga beloppet af 124,023 daler silfvermynt. År 1691 skänkte konungen honom 5,000 rdr och 1696 fick han afskrifva flera reduktions-skulder, hvaribland en på 32,000 daler silfvermynt.

Oaktadt allt detta och oaktadt vängåfvorna från främmande hof var han dock alltid skuldsatt. Likasom De la Gardie och andra den nyss förgångna tidens store, lefde han alltid öfver sina tillgångar. Sin egendom, Rosersberg, der han tillbragte sina få lediga stunder och der han ej sällan mottog besök af Carl XI, förskönade han med stora kostnader, förbättrade slottet, omgaf det med präktiga trädgårdar, ryktbara genom sin rika anordning, sina vattenkonster och drifhus, försåg slottsrummen med dyrbara möbler, statyer, målningar o. s. v. Äfven häri liknade han De la Gardie, men stod dock långt efter denne i storartadt hägn åt vetenskaperna, vitterheten och de sköna konsterna, ehuru äfven Bengt Oxenstierna var kansler först för Åbo 1681 och sedermera 1686 för Upsala akademi, samt således hade rikt tillfälle att utöfva ett sådant hägn. Å andra sidan var han dock vida slugare och ihärdigare samt hade ojemförligt större arbetsförmåga än De la Gardie, hvarföre han ock bibehöll sig vida längre, lika som

äfven hans politiska verksamhet var för Sverige vida mera gagnerik än De la Gardies.

Johan Gabriel Stenbock var, likasom Bengt Oxenstierna, en bland de högst få af det gamla rådet, som lyckades bibehålla sig i Carl XI:s förtroende. Hans föregående öden hafva vi förut omtalat. Han hade under förmyndarestyrelsen alltid ifrat för sparsamhet och lika noggrann hushållning med statens medel, som han iakttog i afseende å sina egna. Också förekommo sedermera mot honom hvarken från gransknings- eller stora kommissionen någon anmärkning af betydenhet. Likaledes intygade de utländska sändebuden enstämmigt, att han aldrig kunde förmås mottaga främmande makters vängåfvor, hvilket intyg eljest kunde lemnas åt högst få bland Carl XI:s rådgifvare. För öfrigt förstod han dock att se sig ganska väl till godo, var en mycket sträng fordringsegare mot sina gäldenärer, synnerligast mot den i onåd fallne Magnus Gabriel De la Gardie, och var särdeles påpasslig, när det gälde att förtjena penningar. Så berättas om honom, att när några riksråds-enkor, som träffats hårdt af stora kommissionens efterräkningar, vände sig till honom med böner om råd och hjelp, åtog han sig beredvilligt att föryttra deras juvelsmycken, men kunde vanligen aldrig dertill finna köpare, utan nödgades sjelf öfvertaga dem, hvilket alltid skedde till ytterst lågt pris. Han var för öfrigt en af de högst få bland högadeln, som den tiden hade något att köpa för. Samma omtänksamhet visade han äfven i sitt öfriga handlingssätt. Han dröjde icke att ställa sig in hos den unge konungen, så snart denne tillträdt regeringen, likasom han både förut och efteråt alltid stod högt i gunst hos enkedrottningen. Så snart han hotades af någon reduktionsåtgärd, skyndade han alltid att erbjuda en frivillig uppgörelse, hvarigenom han kunde betinga sig fördelaktigare vilkor. Han erhöll ock 1693 eftergift af 48,000 och 1696 af 61,179 daler silfvermynt, fick behålla sin egendom Sjöö, som enligt vanliga reduktionsregler skulle blifvit indragen, samt fick 1685 af konungen till skänks 1,700 lod arbetadt silfver. Emellertid och ehuru han förträffligt förstod att på det hela alltid stå väl hos konungen och i alla vigtigare frågor rättade sig efter hans önskningar, var han dock vid vissa tillfällen ganska fritalig, och när rådet hade några föreställningar att hos konungen anmäla, sökte man oftast öfvertala Stenbock att framföra dem. Någon gång vågade han äfven öppet vara af annan mening än konungen; men detta, som för hvarje annan af Carl XI:s rådgifvare skulle föranledt hans aflägsnande, rubbade icke konungens förtroende för Stenbock, hvilken, ehuru vanligen en af Bengt Oxenstiernas mest förklarade motståndare, likväl bibehöll sig i konungens bevågenhet lika länge som han. Likasom han, öfverlefde ock Stenbock Carl XI, och vi skola återfinna både honom och Oxenstierna äfven bland Carl XII:s rådgifvare.

Bland de riksråd, som af Carl XI tillsattes efter hans tillträde till regeringen, funnos äfven flere väl förtjente att särskildt omnämnas.

Gustaf Adolf De la Gardie, Magnus Gabriels äldste son, född i Stockholm den 10 December 1647, var en af de riksråd, som af Carl XI utnämndes redan under första året af hans regering. Fadern stod då högt i konungens ynnest, och sonen hade redan i sitt 25:te år blifvit öfverkammarherre samt Sveriges utomordentliga sändebud i Frankrike och Holland. Nu i sitt 26:te år blef han riksråd och tillika gift med Elisabeth Oxenstierna, dotter till rikskanslern Erik och sondotter till den store Axel Oxenstierna. Detta giftermål var väl egnadt att försona och bringa i glömska den misshällighet, som länge varit rådande mellan brudgummens fader och brudens farfar. Det tillförde äfven brudgummen en betydande förmögenhet och såsom arftagare till grefskapet Leckö samt en stor del af De la Gardieska slägtens öfriga rikedomar borde Gustaf Adolf De la Gardie kunna motse en ganska lysande framtid. De lofvande utsigterna blefvo dock snart förmörkade. Vid 1675 års riksdag störtades fadern, och äfven sonen träffades djupt af detta missöde. Så följde förmyndareräfsten och reduktionen, som bortsopade hela De la Gardieska förmögenheten. Gustaf Adolf De la Gardie ville nu draga sig undan till landet. »Jag ämnar», skref han, »öfvertaga något arrende i Vestergötland eller Småland och der föda mig i mitt anletes svett. Hvad jag hittills arbetat har gifvit mig ringa skörd; men då Sverige, som födt mig, icke vill underhålla mig, skall det åtminstone undangömma mig, tills det en gång kan nedmylla mig.» Konungen qvarhöll honom dock i hufvudstaden genom att i April 1682 utnämna honom till president i Svea hofrätt. Något förtroligare förhållande kunde dock ej uppstå mellan Carl XI och honom. Dertill hyste konungen allt för djupt misstroende mot den högadeliga slägten och De la Gardie alltför bitter känsla af de missöden och förföljelser, som träffat hans fader. Också var han för stolt att vilja köpa konungens ynnest genom att låtsa omfatta hans grundsatsar. Det var väl bekant huru ömtålig konungen var i allt som rörde hans envälde, hvilket han påstod hafva sitt ursprung omedelbart från Gud; men De la Gardie förklarade öppet sådana satser vara stridande mot bibelns egna ord samt öppna dörren för våldkräktningar och orättvisor. När några bland grefvarne och friherrarne, hvilkas gref- och friherrskap blifvit indragna, fortforo att kalla sig grefvar till Wisingsborg eller Leckö, friherrar till Ekholmen och så vidare, samt konungen låtit strängeligen förbjuda sådant och äfven gifvit De la Gardie tillsägelse att endast skrifva sig till de gårdar, som tillhörde hans slägt, icke till dem, denna fått i förläning af kronan, skref De la Gardie tillbaka: »Jag eger i hela verlden icke ens ett torp, än mindre något gods, som jag skulle kunna taga titel af. Vid sin ankomst hit till Sverige för 120 år sedan har min farfars far icke fört med sig något annat än namnet De la Gardie. På lika sätt måste jag hädanefter nöja mig med detta namn allena, dock förenadt med ett godt samvete. Mot mina förfäders förtjenster kunna ej heller mina nämnas. Också har lyckan icke qvarlemnat någonting, hvar-

öfver jag kan yfvas och berömma mig.» Sådana svar var Carl XI icke van vid och han kunde ej undgå att känna den förebråelse, som låg deri. Han kunde dock ej heller undgå att tillika värdera De la Gardies redbarhet och duglighet, hvarföre han anförtrodde honom flera vigtiga uppdrag, och då De la Gardie begärde tjenstledighet för att sköta sin försvagade helsa, yttrade konungen sin oro deröfver samt sin önskan att »än länge få tillgodonjuta De la Gardies redliga, trogna och nyttiga biträde».

Denna önskan blef dock ej uppfyld, ty redan i Mars 1695 afled Gustaf Adolf De la Gardie, vid något öfver 47 års ålder. Han var i åtskilligt lik fadern, hade, likasom han, mycken benägenhet för ett lysande lefnadssätt, så länge tillgångarna det medgåfvo, var äfven, såsom fadern, af oroligt och misstänksamt lynne, men var stoltare och hetsigare än fadern, dock tillika också mera allvarlig och pålitlig samt ojemförligt mera ihärdig. Han ansågs allmänt såsom en af de redbaraste, kunnigaste och dugligaste i rådet, samt genom dessa egenskaper, i förening med vidsträckt kännedom om förhållandena i främmande länder, såsom den lämpligaste att efterträda Bengt Oxenstierna, derest denne skulle frånträda ledningen af utrikes ärendena.

Clas Fleming, son till Herman Fleming, som i det föregående flerstädes varit omtalad, var född den 15 Februari 1649 i Stockholm, der fadern då var öfverståthållare. Vi hafva förut visat, huru fadern, som stod högt i Carl Gustafs förtroende och var själen i reduktions-åtgärderna under hans regering, genom sitt nit dervid fått större delen af adeln till fiender och derföre vid 1660 års riksdag blifvit skild från riksskattmästare-embetet, till hvilket han af Carl Gustaf blifvit utnämnd. Vi hafva äfven berättat, att han, såsom ett slags ersättning för förlusten af detta embete, blef generalguvernör i Finland 1664. Dit följde honom sonen, som, efter slutade studier vid Åbo akademi, 1671 företog den för de förmögnare adeliga ynglingarne sedvanliga utländska resan, hvarunder han någon tid tjenstgjorde vid franska hären under belägringarna af Bonn och Maestricht. Vid återkomsten till fäderneslandet gjorde han tjenst i Svea hofrätt, blef 1674 hofråd i kansliet och 1675 ordförande i den då tillsatta granskningskommissionen, hvarefter han 1677 befordrades till kansliråd och 1678 utnämndes till öfverste för ett af honom värfvadt finskt ryttareregemente. Hans krigarebana blef dock ej långvarig och derför synes han ej heller haft sinne, men deremot utvecklade han en synnerlig verksamhet inom granskningkommissionen, som hade att förbereda förmyndareräfsten. Han skall dervid haft god ledning af de talrika anmärkningar och handlingar, hvilka fadern samlat för att användas, när hämndens timma skulle slå för dem, som förföljt honom. Detta hämndvärf synes också sonen hafva åtagit sig, ty den stränghet, som röjde sig i anmärkningarna emot den förra förmyndarestyrelsen, likasom Clas Flemings hela sätt att dervid gå till väga, kan svårligen tillskrifvas endast fosterländskt nit.

Genom denna verksamhet gjorde han sig emellertid så omtyckt af

konungen, att efter Johan Gyllenstiernas död i Juni 1680 Clas Fleming blef den, som stod högst i Carl XI:s förtroende. Han blef ock utsedd till landtmarskalk vid 1680 års riksdag och gick der med stor skicklighet konungen tillhanda vid enväldets införande. Opartisk var visserligen icke hans ledning af förhandlingarna å riddarhuset, men han förstod att mästerligt leda dem till fördel för det konungska partiet. Midt under de stormigaste partistriderna bibehöll han orubbligt lugn och begagnade med stor fintlighet hvarje tillfälle att befordra den sak han omfattat. Dess framgång under denna minnesvärda riksdag var också till väsentlig del hans verk.

Efter riksdagens slut nämndes Clas Fleming till landshöfding i Nerike och Wermland samt tillika till president i reduktions- och liqvidationskommissionerna, och 1681 blef han först landshöfding i Upsala och sedermera, mot slutet af året, kungligt råd samt president i kammar- och kommerskollegierna. Alla dessa ganska omfattande embeten skötte han med ovanlig duglighet och röjde dervid en arbetsförmåga, som gränsar till det otroliga. Man sade om honom, att han icke ens gaf sig tid att ligga sjuk. I följd af öfveransträngning insjuknade han likväl, men fortsatte dock äfven å sjuksängen sina arbeten nästan med samma fart som förut å embetsrummet. Konungen, som ordnat hans boning så, att han genom en lönnväg kunde när som helst besöka sin gunstling, var äfven under sjukdomen hos honom nästan hvarje eftermiddag. Den tog slutligen en så allvarsam vändning, att man ansåg honom böra begagna de varma baden i Aachen, men under resan dit afled han den 31 Juli 1685. Han hade många fiender, som fägnade sig åt hans bortgång, och nekas kan ej heller, att han hade sin dryga andel i de många orättvisor och obilligheter, hvartill reduktions- och liqvidations-kommissionerna gjorde sig skyldiga, likasom äfven partiskhet för egna partivänner och förföljelser mot dem, som tillhört faderns och tillhörde hans eget motparti, ligga honom till last; men, å andra sidan, uträttade han också ganska mycket till rikets nytta, var en af de dugligaste embetsmän Sverige egt, samt var sin konung varmt tillgifven. Också klagade konungen, att han i honom förlorat »en trogen, redlig och oegennyttig tjenare och en verkligen stor man; ty Gud hade begåfvat honom med synnerliga egenskaper.»

Fabian Wrede, son till kaptenlöjtnanten Casper Wrede, friherre till Elimä, herre till Peipola, Sitz och Wredenhoff, föddes den 20 Mars 1641 å Peipola gård i Finland. Efter slutade studier företog han vid 20 års ålder den vanliga utländska resan, besökte Brandenburg och Sachsen, studerade under ett helt år i Amsterdam allt hvad till handeln hörde, besökte 1663 Ungern, för att taga närmare kännedom om bergväsendet, vistades 1665 i Frankrike för att förkofra sig i adeliga öfningar och reste till Italien 1666. På hemvägen träffade han i Hamburg drottning Christina, som utnämnde honom till sin kammarherre, i hvilken egenskap han åtföljde henne till dess hon 1667 i vredesmod lemnade Sverige, då Wrede äfven begärde och erhöll afsked

samt antogs samma år till kammarherre hos Carl XI. Sedermera vistades han vid hofvet, omtyckt af den unge konungen, till dess han 1675 utnämndes till landshöfding öfver Wiborgs, Kymenegårds och Nyslotts län, hvarifrån han, när hans svåger Clas Fleming blef riksråd, flyttades till Upsala län, men var föga känd förr, än han af konungen nämndes till landtmarskalk vid 1682 års riksdag, då hans politiska bana egentligen begynte. Likasom Fleming vid den näst föregående riksdagen, hjelpte Wrede nu nitiskt och skickligt konungen att genomdrifva sina envålds- och reduktionsplaner. Förordnad till ledamot af stora kommissionen, höll han der en klok medelväg mellan de strängare och mildare åsigterna, förfäktande de senare just så mycket, som kunde ske utan att stöta sig med konungen. Hos honom fortfor han att stiga i förtroende och steg med detsamma äfven i värdigheter. Efter Clas Fleming blef han i September 1685 kungligt råd och president i reduktionskollegium samt i reduktions- och liqvidations-kommissionerna, äfvensom han tillika utnämndes till president i bergskollegium. Sedermera, då Gustaf Lilliecrona, som efter Clas Fleming erhållit presidentskapet i kammar- och kommers-kollegierna samt statskontoret, afled 1687, fick Wrede öfvertaga detta presidentskap, men befriades från det i reduktionsverken. Samma år 1687 blef han grefve och fick skrifva sig grefve till Östanå, en af sina många egendomar. I Juli 1694 befriades han från presidentskapet i bergskollegium, men utöfvade ännu vid Carl XI:s död sina öfriga vigtiga embeten och blef i hans testamente utsedd till en af förmyndarne för hans son. Han värderades ock af konungen ganska högt för sin ovanliga duglighet, men till hans oegennytta hade Carl XI icke samma förtroende som till Flemings. Wrede visade ock stor förmåga att rikta sig, försmådde, såsom vi här ofvan visat, icke heller gåfvor från främmande hof och var vid sin död en af Sveriges rikaste män på en tid, då det i allmänhet var ganska svårt att samla rikedomar. För öfrigt var han, likasom Fleming, en af de mest utmärkte embetsmännen under ett tidskifte, som var mer än vanligt rikt på sådana. Hans klokhet, kraft, beslutsamhet och användbarhet i alla förhållanden berömmas högeligen i alla samtida uppgifter, och äfven de, som omtala hans beredvillighet att emottaga vängåfvor, erkänna, att han aldrig tog emot dem för att befordra andra åtgärder än dem, hvilka, enligt hans öfvertygelse, voro de nyttigaste för fäderneslandet.

Nils Bielke, son till riksrådet friherre Thure Bielke, var född i Stockholm den 13 Februari 1644. Redan vid fyra års ålder förlorade han sin fader och vid åtta års sin moder. Genom anhörigas försorg erhöll han dock en ganska vårdad uppfostran, studerade vid Upsala akademi och vistades utrikes från sitt 17:de till sitt 23:dje år, under hvilken tid han deltog i flera de franska härarnes krigsrörelser. Turenne önskade bibehålla honom i fransk tjenst, men Bielke vägrade och återvände till fäderneslandet. Här blef han kammarherre 1662 och öfverkammarherre hos enkedrottningen 1665 samt fick löfte om riksstallmästareplatsen, så snart den blefve ledig; men han hade mera håg för

krigareyrket än för hoflifvet och bad derföre att blifva anstäld vid lifregementet till häst, hvars öfverstelöjtnant han blef 1673. Då kort derefter riksstallmästaresysslan och öfverstebefattningen vid lifregementet samtidigt blefvo lediga, fick Bielke välja mellan båda, men föredrog den senare, hvarefter den 29-årige öfversten så omskapade och förbättrade sitt regemente, att Carl XI vid nästa mönstring yttrade sin synnerliga belåtenhet med truppens förträffliga hållning och äfven ökade den från 1,000 till 1,500 man.

Det var i spetsen för denna trupp som Bielke i striderna under danska kriget utförde de bragder vi i det föregående omtalat. Segern vid Lund var till ganska väsentlig del Bielkes och lifregementets förtjenst. Det erkändes ock af konungen. När han efter stridens slut fick syn på Bielke, skyndade han till honom, tog honom i famn och sade: »Aldrig skall jag glömma den tjenst Bielke i dag gjort mig och fäderneslandet.» Sedan vände han sig till de återstående af den modiga skaran och ropade till dem: »Gossar, så länge någon af eder finnes qvar i lifvet, så kommen till mig, och ingen skall sakna hvad han behöfver, det lofvar eder Sveriges konung.» Under glädjemåltiden efter segern anvisade ock konungen åt Bielke en plats vid sin sida, gaf honom en hedersvärja och lofvade honom Björneborgs grefskap, hvilket Bielkes svärfar, riksmarsken Gustaf Horn innehaft. Han ville ock befordra honom direkte från öfverste till generallöjtnant, men Bielke undanbad sig denna befordran för att ej gå förbi sin vän Wittenberg, som var generalmajor. Konungen åtnöjde sig derföre att göra äfven Bielke till generalmajor, men 1668 blef han utnämnd till generallöjtnant och alltsedan slaget vid Lund visade Carl XI honom alltid den varmaste tillgifvenhet, detta till den grad, att Johan Gyllenstierna, som ville vara ensam om konungens förtroende, blef orolig och lyckades äfven få Bielke aflägsnad, i det han föreställde konungen, att Sverige ej kunde blifva i Frankrike bättre representeradt än af Bielke, som förut varit i fransk tjenst och hvars bragder under kriget väckt så stor uppmärksamhet äfven vid franska hofvet. Så skickades Bielke såsom svensk minister till Paris 1679 och stannade der till 1682. Han hade under tiden råkat i ovänskap med Bengt Oxenstierna, sedan denne efter Gyllenstierna öfvertagit ledningen af utrikes ärendena, och alltsedan stodo båda i spetsen för hvar sitt politiska parti, af hvilka det ena yrkade Sveriges anslutning till Österrike, England och Holland, det andra dess förbund med Frankrike.

När Bielke 1682 återvände till fäderneslandet, fann han konungen enväldig, rådsmakten bruten, högadeln förföljd, förmyndareräfsten och reduktionen i full gång. Sjelf blef han utsatt för en efterräkning å 25,000 rdr samt hans nära anhöriga och vänner för vida svårare. Allt detta gjorde vistelsen i fäderneslandet för honom mindre behaglig, synnerligast som en viss köld uppstått mellan konungen och honom, då han ej gillade och ännu mindre kunde förmås att befordra konungens planer vid den pågående riksdagen. Han lyssnade derföre till

erbjudanden, som från Holland, Frankrike och Österrike gjordes den frejdade krigaren. Då likväl vid denna tid Sverige tycktes hotas med anfall från Danmark och Frankrike, kunde han ej under sådana förhållanden lemna fäderneslandet, men så snart farhågorna för ett nytt krig voro skingrade, antog han 1684 en honom erbjuden plats såsom fältmarskalk-löjtnant hos kurfursten af Baiern samt tog sedermera en ganska ärofull del i de ungerska fälttågen från 1684 till 1687. Af kejsaren utnämndes han ock till general vid kavalleriet och till riksgrefve samt vann så stort rykte, att flere unge män, tillhörande svenska högadeln, skyndade ut för att tjena under honom, och konungen den ena gången efter den andra betygade honom sin synnerliga tillfredsställelse öfver den ära Bielke vann och den heder han gjorde svenska namnet. Detta hindrade likväl icke, att konungen under tiden lät reduktionsåtgärderna fortgå äfven mot Bielke, som träffades af den ena förlusten efter den andra, utan att deremot göra någon anmärkning. Dock gjorde detta förhållande Bielke mindre hågad att lyssna till Carl XI:s flera gånger förnyade uppmaningar att återvända till Sverige, der konungen försäkrade sig skola förse »sin käre Bielke» så väl, att han icke skulle behöfva söka främmande herrars tjenst. Nils Bielke var också verkligen en af de få personer, för hvilka Carl XI hyste en varmare tillgifvenhet och, så vidt man vet, den ende, för hvilken han nedlät sig till ursäkter och öfvertalanden, nära nog liknande böner.

Slutligen lät ock Bielke häraf förmå sig att 1687 vända tillbaka, då han också af konungen mottogs med flera nådebevis, så att han under detta år utnämndes först till kungligt råd och generalguvernör öfver Estland, sedermera, då han ej visade sig hågad för den sistnämnda befattningen, till generalguvernör i Pomern, kansler vid Greifswalds akademi samt general vid kavalleriet och infanteriet, och mot årets slut till grefve. Förhållandet mellan konungen och honom var nu åter det bästa, så olika de än voro till lynne, vanor och åsigter. Eget nog tillhörde de män, som vid denna tid stodo högst i Carl XI:s förtroende, Bengt Oxenstierna och Nils Bielke, båda den af honom hatade och förföljda högadeln. Båda voro ock kunnige, belefvade, fint bildade, praktälskande män, medan konungen var okunnig, tarflig, sparsam, ofta rätt simpel i både ord och åthäfvor. Båda täflade emellertid om att stå högst i hans ynnest och hatade hjertligen hvarandra. I Oxenstierna värderade Carl XI den fine, slipade, erfarne, för landet nyttige statsmannen; i Bielke älskade han den modige, stolte, öppenhjertige, ärekrönte vapenbrodern. Hans hjerta var nog mera fästadt vid den senare, men såsom konung fann han den förre mera oumbärlig. Under åren 1687—1692 fortgick emellertid striden mellan båda, då Bielke stod i spetsen för det franska partiet och Oxenstierna för dess motståndare. Ingendera blefvo obelönte af de makter, hvilkas intressen de förfäktade, och likasom Oxenstierna tog vängåfvor af kejsaren och dess bundsförvandter, så försmådde ej heller Bielke sådana

från Frankrike och Brandenburg. Vid flera tillfällen var han ganska nära att störta Oxenstierna, men denne lyckades dock alltid slutligen afböja det hotande fallet. I Maj 1690 blef emellertid Bielke befordrad till fältmarskalk och tycktes fortfarande vara i oförminskadt åtnjutande af konungens ynnest; men hans obenägenhet att i Pomern genomföra Carl XI:s reduktionsåtgärder, hvilka han alltid ogillat, begagnades af hans ovänner Oxenstierna, Hastfehr, Wellingk och Gyldenstolpe att göra konungen mot honom kallsinnigare, och från början af året 1693 fann ock Bielke sjelf, att konungen icke bemötte honom lika vänligt och förtroendefullt som förut samt beklagade sig deröfver. Konungen svarade honom, att hans eget förhållande dertill föranledt, och brefvet för öfrigt visade tillräckligt, att Carl XI:s tillgifvenhet för Bielke betydligt svalnat. Det gick också Bielke djupt till sinnes, och han önskade högeligen att få antaga de lysande anbud republiken Venedig nu gjorde honom; men konungen vägrade, och Bielkes ovänner afböjde äfven allt personligt sammanträffande mellan konungen och honom. Slutligen lyckades dock Bielke åt sig utverka tillåtelse att få infinna sig vid hofvet. En försoning följde i Februari 1695, men det förra hjertliga förhållandet inträdde dock ej mera, och under återstående delen af Carl XI:s regering egnade sig Bielke nästan uteslutande åt sitt embete såsom Pomerns generalguvernör, i hvilken egenskap han ock uträttade rätt mycket godt till detta lands båtnad.

Erik Lindsköld har i det föregående vid flera tillfällen blifvit omnämnd och var också en af Carl XI:s mest framstående embetsmän. Hans fader, Olof Håkansson, var smed i Skenninge, men steg dock efterhand först till rådman och sedermera till borgmästare. Sonen Erik föddes den 2 Februari 1634. Redan i sin tidigaste barndom väckte han genom sin ovanliga fattningsgåfva sådan uppmärksamhet att han, endast fem år gammal, skickades till Linköpings skola. Här gjorde han sig genom flit och kunskaper så fördelaktigt känd af biskopen Petrus Jonæ, att denne blef hans beskyddare, och så blef han vid 17 års ålder student i Upsala samt antog då namnet *Lindeman*. Äfven vid akademien väckte han uppseende ej blott genom flit, utan äfven genom snillegåfvor. Amiral Bielkenstierna tog honom till lärare för sina barn och rekommenderade honom hos konung Carl Gustaf, som valde honom till lärare åt sin son på sidolinien, Gustaf Carlsson. Med denne tillbragte Lindeman flera år å utrikes orter, dels vid universiteten och dels vid hofven, samt förvärfvade derunder så väl en rikare bildning som en närmare kännedom om främmande stater och deras styresmän. Från dessa resor återkom Lindeman vid 33 års ålder och erbjöds då att blifva professor i vältaligheten först vid Lunds och sedermera vid Upsala akademi, men afslog båda anbuden och gick i stället in i kansliet 1668. Här gjorde han sig snart känd och omtyckt icke blott för sin duglighet i tjensten, utan äfven för de prof af sin skaldegåfva, han flitigt strödde omkring sig och hvarmed han ofta lifvade tillställningarna vid Hedvig Eleonoras hof. Hos henne blef

han ock innan kort förklarad gunstling, adlades i Juli 1669 med namnet *Lindenschöld* och blef samma år, genom enkedrottningens förord, gift med en rik arftagerska, Elisabeth Cronström, en dotter till kammarrådet Isak Cronström.

Sedan Carl XI tillträdt regeringen, blef Lindenschöld kort derefter en af hans sängkammar-rådgifvare, såsom vi förut berättat. Vi hafva äfven omtalat, huru han mer och mer steg i konungens förtroende och efter De la Gardies fall blef själen i det s. k. skrifvareväldet. Flera befordringar följde nu ock. Så blef han 1674 hofråd, 1676 tillika lagman i Bohus län utan tjenstgöringsskyldighet och samma år kansliråd samt statssekreterare. Johan Gyllenstierna, hvars insteg i konungens förtroende Lindenschöld befordrat, ville dock snart nog vara ensam derom, och då bådas åsigter i afseende å Sveriges förhållande till främmande makter ej fullt öfverensstämde, utverkade han en tillsägelse åt Lindenschöld att resa till sina egendomar. Denne tröstade sig i flera poetiska utgjutelser öfver landtlifvets behag och den afundsvärda frihet det skänker framför hoflifvet; men så snart tillfälle erbjöds honom att utbyta det förra mot det senare, var han icke svår att öfvertala. Någon tid efter Johan Gyllenstiernas död red konungen, åtföljd af ett par herrar, en dag ut från hufvudstaden till Lindenschölds i dess närhet belägna egendom Stafsund, der han fann honom i trädgården och frågade honom hvarföre han så länge begagnade den honom lemnade tillåtelsen att vistas på landet. Ett muntert samspråk följde, konungen stannade på Stafsund till middagen och då han inkom i Lindenschölds arbetsrum, slog han ut bläckhornet öfver den skrift, hvarmed denne varit sysselsatt, hvilket puts skulle tjena till bevis på den återstälda förtroligheten dem emellan. Lindenschöld arbetade nu också lika nitiskt som förut och åtog sig villigt att gå konungens ärenden, äfven när dessa voro af rätt grannlaga natur. Belöningar härför uteblefvo ock ej. Han utnämndes till hofkansler och ordförande i justitierevisionen 1685 samt till landtmarskalk vid 1686 års riksdag, i hvilken egenskap han gjorde konungen ganska väsentliga tjenster, blef friherre julaftonen 1686, då han antog namnet *Lindsköld*, under hvilket han är mest känd, ehuru han bar det blott några få år, blef i Januari 1687 kungligt råd vid samma tillfälle som Nils Bielke, och i December detta år grefve, likaledes på samma gång som han. Båda tillhörde ock samma politiska parti och arbetade emot Bengt Oxenstierna. Denne, som befarade att af Lindsköld blifva undanträngd, sökte bereda honom en annan verkningskrets och utverkade hans utnämning till kronprinsens guvernör, i strid mot drottning Ulrika Eleonoras önskan, som visserligen ej kunde annat än erkänna den lärde, vittre, fint bildade Lindskölds förtjenster och ovanligt lyckliga umgängesgåfvor, men också kände hans lysande, snart sagdt öfverdådiga lefnadssätt och att han misstänktes härtill bereda sig tillgångar på icke alltid lofliga vägar.

Lindsköld hade emellertid tagit en verksam del i den 1686 ut-

färdade nya kyrkoordningen och var, såsom vi förut berättat, ordförande i lagkommissionen, i hvilket hänseende det förtjenar anmärkas, att han yrkade på utarbetandet af ett helt nytt lagverk, stödt på vetenskapliga och allmänt gällande grunder samt frigjordt från alla föregående förhållanden. Han ville ock redan då införa likhet i gifto-rätten i stad och på landet, så väl som lika arfsrätt för bröder och systrar, m. fl. andra förändringar, hvilka i en senare tid blifvit införda och genom hvilkas yrkande han visade sig vara långt framom sin tid.

·Såsom kansler för Lunds akdemi, hvartill han blifvit utnämnd i Maj 1687, utverkade Lindsköld de första medlen till denna akademis bibliotek, skaffade henne Lundagård och egnade alltid en nitisk omsorg åt hennes förkofran. Sjelf var han ock både en ganska kunskapsrik man och äfven en lycklig skald. Det glada och lifliga i hans sinnesstämning röjde sig äfven i hans dikter, der munterheten dock icke så sällan öfverskred hvad man numera betraktar såsom det passande. Han har emellertid skrifvit en mängd tillfällighets-dikter, dels på svenska och dels på latin, hvilka, synnerligast de sistnämnda, utmärka sig genom qvickhet, fyndighet och behag. Hans dramatiska försök hafva vi förut omtalat. De tal, han såsom landtmarskalk höll till konungen vid början och slutet af 1686 års riksdag, äro de vackraste prof af svensk vältalighet, som hela detta tidskifte haft att förete, samt hafva en särskild märkvärdighet genom språkets för den tiden högst ovanliga renhet.

I allmänhet var Lindsköld, såsom vi äfven redan anmärkt, den snillrikaste bland Carl XI:s embetsmän, och äfven hans ovänner måste erkänna hans ovanligt skarpa förstånd, hans lika ovanligt snabba fattningsgåfva, hans säkra omdöme i alla förhållanden, hans verksamma nit för bildningens befordrande, hans vänliga och förekommande sätt mot alla, samt hans beredvillighet att tjena och hjelpa så många han kunde. Denna hjelpsamhet, i förening med hans lysande lefnadssatt och de stora summor han använde på byggnader, trädgårdsanläggningar och dylikt, satte honom ofta i penningeförlägenhet, och det påstods temligen allmänt, att han, för att komma derur, lät väl betala sig af dem, hvilkas intressen han befordrade hos konungen, och att han äfven icke försmådde vängåfvor från främmande makter. Vid sin död, natten mellan den 10 och 11 Juni 1690, efterlemnade han visserligen flera större egendomar om tillsammans 32 mantal, men de voro mycket skuldsatta och hvad han deraf verkligen egde öfversteg sannolikt ej den förmögenhet han fått med sin hustru. Konungen bekostade begrafningen och lofvade betala skulderna. Han gaf äfven den aflidne trogne, nitiske tjenaren följande vackra vitsord: »Gud glädje hans själ i evighet för den trohet och försorg, han drog för min tjenst och min sons uppfostring. Jag kan honom aldrig tillfyllest beklaga: jag hafver mist en trogen, redlig och kär vän, som ville mig, min son och hela riket väl. Jag sörjer honom af allt mitt hjerta».

Nils Gyldenstolpe, son till den lärde Michael Vexionius, som 1650 adlades med namnet Gyldenstolpe, var född i Åbo den 5 Novemder 1642. Efter slutade studier tjenstgjorde han i kansliet, utmärkte sig genom kunskaper, flit och stor embetsmannaduglighet, blef också revisionssekreterare redan vid 23 års ålder 1665, legationssekreterare vid beskickningen i Köpenhamn 1675, svensk minister i Holland 1679, hofkansler efter Lindsköld 1687 och samma år friherre, var landtmarskalk vid 1689 års riksdag och blef 1690 efter Lindsköld kungligt råd, Lunds akademis kansler och kronprinsens guvernör samt nämndes till grefve i Oktober samma år. Han var en ifrig anhängare af det kungliga enväldet samt gjorde såsom landtmarskalk vid 1689 års riksdag sitt bästa för att ytterligare utvidga och stärka detsamma. I afseende å förhållandena till utländska makter räknades han vanligen till det franska partiet, men var dock ej dess afgjorda anhängare. Han var en godlynt, behaglig och artig sällskapsman och derjemte låg det mycken blygsamhet i hans väsende. När konungen erbjöd honom grefvevärdigheten, undanbad han sig densamma och mottog den endast på konungens uttryckliga befallning. Äfven kanslersembetet vid Lunds akademi tvekade han länge att åtaga sig, men uträttade sedermera i denna egenskap ganska mycket. Af Carl XI, som väl förstod att bedöma sina embetsmäns duglighet, ansågs Nils Gyldenstolpe såsom en bland de mest framstående, hvilket ock visade sig i de många och hastiga befordringar Gyldenstolpe erhöll. Konungen besökte honom ock rätt ofta samt utnämnde honom i sitt testamente till en af förmyndarne för sin son.

Olof Thegner var en af Carl XI:s mest anlitade män, ehuru han aldrig inkom i rådet. Han var född 1615 i Thegnaby inom Östergötland, der fadern var bonde och af hvilken sin födelseort sonen tog sitt namn. Denne började först väcka uppseende vid 1650 års oroliga riksdag, der han tillhörde dem, som ifrigt yrkade på reduktion. Detta var väl ock anledningen, hvarför han af Carl Gustaf antogs till sekreterare i reduktionskollegium 1655. Såsom sådan stod han särdeles väl hos ordföranden i detta kollegium, Herman Fleming, hvilken invigde så väl honom som sin son Clas i allt hvad som hörde till reduktionsverket, och visade hvad deraf kunde göras. Thegner försummade lika litet som Clas Fleming att begagna denna undervisning och att, när tiden var inne, bringa den i tillämpning. Redan 1657 fick emellertid Thegner afsked från denna sekreterare-befattning, men blef 1660 statssekreterare i Stockholm, författade rörande riksstyrelsen en skrift, som ingafs under 1664 års riksdag samt då af flera ansågs farlig och förgriplig, men hvaraf Thegner dock ej hade någon olägenhet, ty han blef 1666 assessor i Svea hofrätt och 1668 justitieborgmästare i Stockholm, i hvilken egenskap han var borgareståndets talman vid 1668, 1675, 1678, 1680 och 1682 årens riksdagar, adlades 1683, med bibehållande af sitt sjelftagna namn, utnämndes till vicepresident i Svea hofrätt samma år, samt till landshöfding i Stockholms och Upsala län

1685, blef friherre 1687 och afled i Mars 1689. Thegner hade tidigt uppträdt såsom adelsväldets motståndare och högadelns fiende. Under förmyndarstyrelsen kunde han dock föga göra dessa åsigter gällande, men redan under första riksdagen efter Carl XI:s tillträde till regeringen, den i Upsala 1675, framstod Thegner såsom en bland de ifrigaste att genomgrifva gransknings-kommissionen, hvarigenom förmyndareräfsten inleddes. I olikhet med de fleste, hvilka då uppträdde såsom högadelns motståndare, var likväl Thegner vid denna tid ingen förfäktare af det kungliga enväldet, utan snarare af ett utvidgadt folkvälde. Han yrkade nemligen vid 1678 års riksdag, att ständerna, som beviljade statsmedlen, borde äfven hafva rättighet att både bestämma sättet för deras användande och begära redovisning derför, äfvensom att, vid embetsmäns tillsättande, vederbörande kollegium eller, när det var fråga om vigtigare embeten, ständerna borde ega rättighet att föreslå skickliga personer, bland hvilka konungen sedermera hade att utse den han funne lämpligast. Dessa åsigter voro likväl alltför mycket stridande mot den då rådande benägenheten för en starkare konungamakt att vinna något insteg, och man finner icke heller sedermera hos Thegner några bemödanden att motarbeta det kungliga enväldet, hvilket han tvärtom ifrigt befordrade genom sina reduktionssträfvanden. Jemte Clas Fleming blef han själen i reduktionsverket, hvars utsträckning han väsentligt bidrog att genomdrifva vid 1682 års riksdag, då han styrde icke blott borgareståndet, hvars talman han var, utan äfven presteståndet. Han belönades ock för sina förtjenster härvid genom de ofvannämnda befordringarna, men fick å andra sidan äfven många och bittra fiender, af hvilka han blifvit skildrad såsom en hatfull, samvetslös och orolig ränksmidare. Hans öfverlägsna förmåga har dock ingen kunnat bestrida. Såsom borgmästare styrde han magistraten och såsom talman borgareståndet så enväldigt, att ingen vågade yttra sig emot honom, och likasom han på rådhuset medtog af honom på förhand uppsatta domar i de mål, som skulle föredragas, hade han äfven under riksdagarna på förhand uppsatt ståndens yttranden. Icke mindre myndig var han sedermera som statens embetsman, och hade alltid stort inflytande hos konungen.

Jakob Gyllenborg, son till apotekaren i Upsala Simon Volimhaus, var född derstädes den 7 Mars 1648. Han gjorde sig tidigt känd för ovanlig arbetsförmåga, skarpt förstånd och lätt fattningsgåfva, blef kommissarie i kammarrevisionen 1674 och följande året gift med Thegners dotter, hvarefter han fick den ena befattningen efter den andra, först genom sin svärfaders inflytande och sedermera genom egen duglighet. Så blef han assessor i kammarrevisionen 1676, adlades 1680 och antog då namnet Gyllenborg, blef assessor i reduktions-kommissonen samma år, kammarråd 1685, direktör i liqvidations-kommissionen 1686 och öfver hela reduktionsverket 1687, landshöfding i Upsala och Stockholms län 1689, friherre samma år, landtmarskalk vid 1693 års riksdag samt kungligt råd och grefve 1695. Hans verksamhet såsom

åklagare hos stora kommissionen och ledamot af reduktions-kommissionen hafva vi förut omtalat. I allmänhet är hans historia så nära införlifvad med dessa båda kommissioners, att den väl kan sägas innefattas deri. Ganska mycket af det nyttiga de uträttat var hans förtjenst, men också faller honom icke så litet till last af de hårda, obilliga, orättvisa åtgärderna. Likasom sin svärfader var han ock bittert hatad af dem bland adeln, som genom förmyndareräfsten och reduktionen blefvo lidande, och i deras skildringar är han naturligtvis tecknad med mycket mörka färger. Hans ovanliga embetsmanna-duglighet är dock obestridlig, och äfven han var en af de mest framstående i detta hänseende på en tid mer än vanligt rik på stora embetsmannaförmågor. Han afled i Mars 1701.

Utom dessa statens embetsmän funnos på denna tid äfven åtskilliga bland kyrkans, som väl kunna förtjena att särskildt omtalas.

Bland dessa bör i främsta rummet nämnas *Haqvin Spegel*, son af en köpman i Ronneby och född derstädes den 14 Juni 1645. Han förlorade tidigt sina föräldrar samt drog sig sedermera fram i fattigdom och under många försakelser, till dess han blef lärjunge i Lunds katedralskola 1662, hvarefter han fortsatte sina studier vid Greifswalds, Wittenbergs, Leipzigs och Köpenhamns högskolor samt besökte äfven Holland och England, och öfverallt förvärfvade han sig vänner, som välvilligt understödde honom. Återkommen till Lund, antogs han till lärare i dervarande borggrefven Ehrenbergs hus och blef på detta sätt känd af generalguvernören Gustaf Otto Stenbock, som tog honom till lärare för sin son, den sedermera så ryktbare krigaren Magnus Stenbock. När generalguvernören blef riksamiral och flyttade till hufvudstaden, följdes han dit af Spegel, som nu äfven blef känd af hans svåger, rikskanslern De la Gardie, genom hvars förord han 1671 antogs till hofpredikant hos drottning Hedvig Eleonora. Han väckte nu såsom predikant så stort uppseende, att han 1673 fick såsom hofpredikant åtfölja den unge konungen under hans resor i landsorterna samt tillvann sig alltifrån denna tid hans välvilja och förtroende. Vid krigets utbrott 1675 nämndes han till konungens öfverhofpredikant och superintendent öfver presterskapet vid den i Skåne samlade hären samt åtföljde sedermera konungen under hela kriget, öfver hvars tilldragelser den dagbok han förde lemnar flera upplysningar af intresse. Han gjorde sig ock derunder högst fördelaktigt känd såsom predikant samt som själasörjare i allmänhet, och flera bland hans presterliga förrättningar under krigets fortgång hafva blifvit särskildt ryktbara. Efter krigets slut blef han först i November 1679 kyrkoherde i Ronneby och blott några veckor senare superintendent öfver Gotland, så 1686 biskop i Skara samt 1692 i Linköping. I dessa särskilda befattningar utvecklade han ovanligt nit och en icke mindre ovanlig förmåga samt tillvann sig öfverallt aktning och tillgifvenhet. Med all kraft under-

stödde han konungens bemödanden att hos folket främja en bättre kristendomskunskap, bidrog såsom en af sin tids mest ansedde andlige talare mycket till predikosättets förenklande och förbättring, deltog verksamt i utarbetandet af kyrkoordningen, handboken och katekesen samt gjorde sig i synnerhet berömd såsom psalmförfattare, enligt hvad vi i det föregående berättat. Till sina politiska tänkesätt var han afgjordt konungsk, hyste äfven den varmaste tillgifvenhet för konungens person och var af honom icke mindre afhållen. Till lynnet var Spegel för öfrigt mild, saktmodig och ödmjuk, stundom ända till svaghet, åtminstone har man intet exempel, att han, såsom Carl XI:s biktfader, gjort honom föreställningar, som kunnat innefatta för honom obehagliga sanningar.

Jesper Svedberg var äfven en af svenska kyrkans mest framstående män under detta tidskifte, men i åtskilliga hänseenden af helt annat skaplynne än Spegel. Han föddes den 28 Augusti 1653 på gården Sveden $^1/_2$ mil från Falun, af hvilken han sedermera tog sitt namn och der hans fader var bergsman. I sitt sjette år nedföll han i en qvarnränna och kom under sjelfva hjulet, som var i full gång, men hejdades genom barnets kropp. Man framdrog honom sanslös, men han kom snart åter till lifs och hade ingen vidare olägenhet af detta äfventyr. Det tros likväl, att genom detsamma hos honom väcktes den fasta tro på öfvernaturliga tilldragelser, som sedermera utmärkte honom och i ännu högre grad hans ryktbare son Emanuel Svedenborg. Han studerade dels vid Lunds och dels vid Upsala akademi samt blef 1684 utnämnd till pastor vid lifregementet. Innan han tillträdde denna befattning, fick han likväl, med kunglig tillåtelse, under åren 1684 och 1685 företaga en resa till England, Frankrike, Tyskland och Holland. När han efter återkomsten trädde i utöfning af sin syssla vid lifregementet, fann han ryttarne i allmänhet föga kunniga i innanläsning, äfven i början förlägna och motvilliga, men genom vänliga förmaningar och ett särdeles lyckligt sätt att sköta deras undervisning ingaf han dem snart håg derför. Vid slutet af ett möte lofvade han, att alla, som vid nästa regementsmöte kunde läsa i bok, skulle af honom få till skänks hvar sitt exemplar af katekesen. Detta verkade så, att vid nästa möte icke mindre än 600 ryttare visade sig härtill berättigade, hvaröfver den unge läraren yttrade sin synnerliga glädje, men hvarigenom han ock råkade i icke mindre förlägenhet, ty han hade ej på långt när tillgångar att anskaffa så många exemplar. I detta sitt bryderi gick Svedberg upp till konungen samt berättade förhållandet, och Carl XI blef så belåten med Svedbergs förfarande mot hans kära lifregemente, att han genast gaf honom en hel hand full med dukater för att kunna uppfylla sitt löfte. Sedermera 1690 blef Svedberg kyrkoherde i Vingåker, der han fann sig särdeles väl, men hvarifrån han af konungen kallades redan 1692 till teologie professor i Upsala. Det hjelpte icke, att han undanbad sig denna förflyttning, men väl inkommen i utöfningen af sitt nya embete, utvecklade han

der sin vanliga kraft och hade äfven sin vanliga framgång. Med så brinnande nit höll han sina föreläsningar, sina predikningar och sina förhör, att en helt ny anda röjde sig i universitets-staden. Det förra bullersamma utsväfvande lifvet upphörde nästan alldeles, likasom de förut ofta ganska våldsamma uppträdena mellan stadens ungdom och studenterna. I stället infunno de sig gemensamt vid hans andaktsstunder, och äfven stadens äldre invånare sökte der upplysning och uppbyggelse. Jemte det han så verkade i Upsala, fick han icke sällan tjenstgöra äfven vid hofvet och tvekade då ej att ganska öppet och frimodigt uttala sin mening, när något förekommit, som han ej gillade. Så framhöll och klandrade han ganska allvarsamt de obilligheter och orättvisor, som utöfvades under reduktionsverkets fortgång, bestraffade såsom ett afskyvärdt missbruk, att man anförde s. k. statsorsaker såsom ursäkter för falskhet och löftesbrott, tillhörde på intet sätt de predikanter, som prisade enväldet, utan varnade tvärtom vid flera tillfällen för missbruk deraf, o. s. v. Oaktadt allt detta eller snarare just för denna frimodighet satte Carl XI högt värde på Svedberg samt gaf honom flera bevis på sitt förtroende och sin tillgifvenhet. Redan 1691 hade Svedberg fått kallelse att deltaga i den kommission, som blifvit tillsatt för att öfverse och förbättra den gamla bibelöfversättningen. Äfven här utvecklade han den största verksamhet och införskref med stora kostnader sättare, papper, stilar m. m. från Tyskland, för att få den nya bibelupplagan äfven till sitt yttre så fullkomlig som möjligt; men hela arbetet strandade mot de betänkligheter, som af flera kyrkans fäder yttrades i afseende å några delar af den nya öfversättningen. Vi hafva i det föregående omtalat huru på samma sätt Svedbergs nya psalmbok blef ogillad, ehuru 32 af honom författade eller öfversatta psalmer infördes i den år 1695 antagna psalmboken, af hvilka 22 öfvergått till den nuvarande. Svedberg hade nemligen för sin frimodighet fått många ovänner bland presterskapet, hvilka icke underläto att göra honom all den förargelse de kunde. Hos konungen förmådde de dock ej nedsätta honom. I Oktober 1694 blef Svedberg utnämnd till förste teologie professor och domprost i Upsala samt var ända till Carl XI:s död i orubbad besittning af hans aktning och förtroende.

Johan Fischer var, likasom Spegel och Svedberg, en af dem, hvilka under Carl XI:s regering gjort sig mest förtjente om svenska kyrkan, ehuru hans verksamhet utöfvades inom ett annat område än deras. Född i Lübeck, blef han, efter genomgångna studier i Rostock och Hamburg, förordnad till luthersk superintendent hos pfaltzgrefven af Sulzbach, och i början af 1670-talet kallades han till generalsuperintendent i Lifland, genom dåvarande generalguvernören Clas Totts försorg. På denna plats uträttade han sedermera utomordentligt mycket för bildningens och upplysningens befordrande, så väl hos presterskapet som hos dess åhörare. Han utverkade upprättandet af flera nya undervisningsverk, ombesörjde tryckning och spridning bland folket af den

estniska öfversättningen utaf psalmboken och nya testamentet, anskaffade medel för tryckning af hela bibeln öfversatt på lettiska samt utöfvade under de 26 år han innehade sin befattning en så omfattande och fruktbärande verksamhet, att han blifvit kallad Liflands nye apostel och väl gjort skäl för denna benämning. Hans stränga tillsyn öfver det honom underordnade presterskapet, likasom det lågande nit, hvarmed han beifrade alla missbruk, skaffade honom många ovänner och föranledde flera klagomål hos regeringen, men denna gaf honom vanligen rätt eller åtnöjde sig med en och annan varning, om Fischer någon gång tycktes hafva sträckt sin nitälskan alltför långt. Sjelf var dock Fischer icke alltid lika nöjd med regeringen som denna med honom. Han yttrade vid flera tillfällen sitt ogillande af den lifländska reduktionen och det sätt, hvarpå den utfördes. Detta föranledde honom slutligen att 1699 lemna sitt embete, hvarefter han vistades ett par år i Hamburg, sedermera blef generalsuperintendent i Magdeburg och dog der 1705.

Flere andre af svenska kyrkans styresmän under detta tidskifte, såsom erkebiskopen *Olaus Swebilius*, biskopen i Linköping *Magnus Pontinus*, biskoparne i Strengnäs *Erik Emporagrius*, *Carl Lithman* och *Erik Benzelius*, i Vesterås *Carl Carlsson*, i Åbo *Johan Gezelius*, fader och son, i Lund *Enevald Swenonius*, m. fl., kunde visserligen äfven förtjena att särskildt omnämnas; men dels hafva de redan blifvit det bland den tidens teologiske författare, dels förete deras lefnadsteckningar ingenting af intresse, emedan de utgöras nästan endast af data å presterliga befordringar och förteckningar på utgifna skrifter. I allmänhet voro de framstående bland kyrkans styresmän under detta tidskifte icke mindre talrika än bland statens.

Krigarne.

Bland de krigare, som utmärkte sig under Carl XI:s regering, hafva vi redan i det föregående omtalat *Simon Grundel-Helmfelt*, ledaren af striderna vid Halmstad och Lund 1676 samt af förberedelserna till den vid Landskrona den 14 Juli 1677, i hvilken han stupade.

Bland de öfriga bör främst nämnas *Rutger von Ascheberg*, hvilken Carl XI sjelf kallade sin lärare i krigskonsten. Han var född den 2 Juni 1621 å godset Berhonen i Kurland, som egdes af hans fader Wilhelm von Ascheberg, tillhörande en gammal adelig slägt, som ursprungligen skall varit bosatt i Italien, men sedermera flyttat till Westfalen och så till Kurland. Rutger von Ascheberg begynte sin militäriska bana vid 13 års ålder såsom småsven åt öfverste Brinck vid hertigens af Weimar här under trettioåriga kriget 1634, blef ryttare i Johan Banérs här 1639 och tjenade sig derefter i hessisk tjenst upp till ryttmästare innan krigets slut. Vi hafva i det föregående berättat, huru han mot slutet af året 1655 förde till Carl Gustafs här i Polen

ett i Tyskland värfvadt regemente och från denna tid förblef i svensk tjenst, samt huru han vid flera tillfällen utmärkte sig under Carl Gustafs fälttåg. Under förmyndarestyrelsen befordrades han till generalmajor af kavalleriet 1664 och till generallöjtnant 1670. Kort efter sitt tillträde till regeringen upphöjde honom Carl XI i friherrligt stånd 1673 och befordrade honom till general 1674. Aschebergs verksamma deltagande i danska kriget 1675—1678 hafva vi i det föregående omtalat. Han utmärkte sig visserligen icke der såsom någon härförare i högre mening, men var en mästare i det s. k. lilla kriget samt gjorde svenska hären ganska väsentliga tjenster genom sitt djerfva mod, sin outtröttliga verksamhet, sin oaflåtliga vaksamhet och påpasslighet samt den hänförelse, han förstod ingifva alla dem, hvilka han förde i striden. Carl XI insåg och värderade dessa förtjenster samt egnade sedermera Ascheberg under hela dennes återstående lifstid den varmaste tillgifvenhet. Med ingen brefvexlade han så ofta, och hans bref till sin trogne vapenbroder under kriget voro icke i den vanliga stela, ofta barska embetsmannastilen, utan här hette det »min käre Ascheberg, min trogne lärofader, min gode, trogne gubbe, min gamle lärmästare, som jag alldrig kan fulltacka», o. s. v. När Ascheberg under ett besök i Stockholm 1689 insjuknade så svårt, att han under två veckors tid var sängliggande, underlät konungen icke att hvarje dag besöka honom. Redan 1677 hade han utnämnt honom till fältmarskalk-löjtnant och till guvernör öfver Bohus län, 1678 blef Ascheberg fältmarskalk, 1680 guvernör öfver Skåne, Halland, Göteborgs och Bohus län samt Dalsland, 1681 kungligt råd och 1687 grefve.

Ascheberg, å sin sida, egnade konungen samma tillgifvenhet tillbaka, men gillade dock ej alla hans åtgärder och i synnerhet yttrade han vid flera tillfällen sitt ogillande af den obilliga, ofta orättvisa utsträckning man gaf reduktionen, hvaraf äfven han sjelf träffades och hvaraf han förespådde flera olyckliga följder. Hans missbelåtenhet i detta hänseende inverkade dock ej i något hänseende på hans nit i sin embetsutöfning, och vi hafva i det föregående visat huru han såsom generalguvernör i det ganska vidsträckta område, som var honom anförtrodt, var en af de bästa länsstyresmän Sverige någonsin egt. Han afled i Göteborg vid 72 års ålder den 17 April 1693, och konungen reste sjelf dit för att öfvervara begrafningen. Med sin hustru Maria Eleonora von Busseck hade Ascheberg 25 barn, bland hvilka dock 9 voro dödfödda och 10 aflidit före honom, så att han öfverlefdes endast af 5 döttrar och en son, Christian Ludvig, med hvilken hans grefliga ätt utslocknade 1722.

Erik Dahlberg var, likasom Ascheberg, Carl XI:s trogne följeslagare under danska kriget och gjorde honom derunder icke mindre väsentliga tjenster. Han var född i Stockholm den 10 Oktober 1625. Fadern, landskamreraren i Vestmanlands län Jöns Dahlberg, dog redan 1631 och lemnade barnen i fattigdom. De funno dock en tillflykt hos anhöriga och vänner, och sonen Erik utmärkte sig tidigt genom

ovanliga anlag för ritning och musik samt genom en särdeles vacker handstil. Denna beredde honom anställning såsom proviantskrifvare under trettioåriga kriget, och för hans kunskaper i matematik samt hans färdighet i ritning rådde man honom att öfvergå till fältmätningsstaten, hvilket ock skedde 1647; men redan följande året slutades kriget och härmed var Dahlbergs bana afbruten. Sedermera fick han åtfölja några förnäma ynglingar på resor till Österrike och Italien, hvarunder han begagnade hvarje tillfälle att öka sina kunskaper, men greps tillika af den ifrigaste längtan att besöka Österlandet och särdeles Jerusalem. Trenne gånger gjorde han början till en sådan resa, men blef alla tre gångerna af tillfällighet hindrad att fullfölja den, hvarföre han återvände till norden och i Juli 1656 infann sig i svenska lägret norr om Warschau. Han blef väl mottagen af Carl Gustaf, som utnämnde honom till generalqvartermästare-löjtnant och sedermera ganska ofta begagnade hans biträde vid belägringar, befästningar och dylikt. Så bidrog Dahlberg väsentligen till eröfringen af Brezsc, och vi hafva, vid berättelsen om Carl Gustafs danska krig, omtalat Dahlbergs förtjenstfulla medverkan vid eröfringen af Fredriksodde samt tåget öfver Belterna. Vid konungens död 1660 hade Dahlberg dock i de militära graderna ej kommit längre än till öfverstelöjtnant, hvartill han utnämndes 1660 och blef samma år adlad, med bibehållande af det namn han förut burit. Sedermera dröjde det ända till 1674 innan han fick sin nästa befordran såsom öfverste för Södermanlands regemente, men samma år blef han också direktör öfver alla fästningar i riket och utnämndes till krigsråd 1677. Hans verksamma deltagande i danska kriget hafva vi förut omtalat. Det mesta fältmätnings-, belägrings- och befästningsarbetet var då anförtrodt åt honom, och han egnade sig deråt med synnerligt nit äfven efter freden, samt tillvägabragte i dessa delar af krigskonsten ganska väsentliga förbättringar. Fästningsverken i riket blefvo öfverallt af honom bragta i bästa skick, och han bildade en svensk befästningsskola så väl medelst nya uppfinningar i befästningskonsten som genom undervisning och uppmuntringar åt dem, hvilka egnade sig åt detta yrke. Före hans tid voro de fleste, som tillhörde svenska fortifikationskåren, utländingar, men år 1698 funnos bland de 80, som utgjorde denna kårs personal, endast fyra utländingar, alla de öfriga voro svenskar. De förbättringar i befästningskonsten, han införde, väckte bland hans samtida mindre uppseende, emedan de båda dåvarande mästarne i denna konst, fransmannen Vauban och holländaren Coehorn, togo den allmänna uppmärksamheten nästan uteslutande i anspråk; men flera i en senare tid införda förbättringar i denna konst hafva, enligt hvad man vid en närmare granskning af Dahlbergs arbeten upptäckt, redan af honom blifvit angifna, hvilket visar huru långt han i detta hänseende stod framom sin tid.

Denna del af Dahlbergs verksamhet stod i nära samband med hans teckningar öfver belägringarna, träffningarna, fältslagen med mera under Carl Gustafs regering. Han begynte äfven dylika teckningar

öfver Carl XI:s och Carl XII:s krigsbragder, hvilka dock ej hunno fullbordas; men hans teckning öfver slaget vid Narva, hvilken han utförde vid 75 års ålder, utmärker sig genom en finhet och noggrannhet, hvilken man ej kunnat vänta hos en så åldrig tecknare. I sin helhet utgöra dessa teckningar icke blott illustrationer till de tilldragelser de framställa, utan äfven ganska upplysande bidrag till dessa krigs historia, lika som Dahlbergs här ofvan omnämnda teckningar till det stora verket Svecia antiqua et hodierna utgöra ganska vigtiga bidrag till kännedomen om byggnadskonstens utveckling inom Sverige.

I allmänhet var Erik Dahlberg bland alla de män, som gjorde sig kända under Carl XI:s regering, både den mångsidigaste och den, som i de flesta riktningar gagnat sitt land, samt äfven den ädlaste, den som företedde den vackraste föreningen af förståndets och hjertats egenskaper. Ovanligt rikt utrustad i båda hänseendena, erhöll han den ena befattningen efter den andra, gagnade under utöfningen af hvardera mer än någon annan, men trängde sig aldrig fram till någon ny förr, än den erbjöds honom. Hans befordringar gingo derföre särdeles långsamt i förhållande till hans förtjenster. Ännu i sitt 62:dra år och efter alla de stora och mångsidiga tjenster, han gjort sitt land, stod han qvar i öfverstegraden, medan flere hans yngre vapenbröder under kriget hunnit rikets högsta värdigheter. Dahlberg var för blygsam att eftersträfva dessa och för ädel att genom något biträde vid envålds- och reduktions-sträfvandena köpa sig konungens bevågenhet. Slutligen tycktes dock Carl XI sjelf inse, att han allt för länge lemnat Dahlbergs förtjenster obelönte, och nu följde med ens den ena nådebevisningen efter den andra. Dahlberg blef landshöfding i Jönköpings län, generalmajor af infanteriet och friherre, allt under samma år 1687, generalfälttygmästare 1692, kungligt råd, generalguvernör i Bremen och Verden, grefve och fältmarskalk 1693 samt generalguvernör i Lifland 1696. I denna sistnämnda egenskap skulle han icke blott vara detta landskaps styresman, utan äfven söka åt svenska styrelsen återvinna invånarnes tillgifvenhet, som blifvit allt för mycket rubbad genom de stränga reduktionsåtgärderna och ingreppen i den lifländska adelns rättigheter. Äfven i denna befattning uträttade han ganska mycket, och det var icke hans fel, att han icke fullt lyckades i sitt försoningsverk.

Ännu i sin höga ålderdom tog han under Carl XII:s krig en verksam del i Liflands och särskildt i Rigas försvar. Han afled i Stockholm den 16 Januari 1703 vid nära 78 års ålder och slöt sjelf sin ätt. Han var till sitt yttre en stark och högväxt man, med vackert, ädelt och allvarligt utseende, vittnande både om krigarens beslutsamhet, tänkarens djupsinnighet och verldsmannens fina bildning. Detta fördelaktiga yttre motsvarades af ännu vackrare själsegenskaper, och högst sällan har historien haft att teckna en person så rikt utrustad i båda hänseendena.

Otto Vilhelm von Königsmarck, tredje sonen af fältmarskalken grefve Hans Christofer von Königsmarck, hvilken vi i det föregående vid flera tillfällen omnämnt, var född i westfaliska staden Minden den 5 Januari 1639. Han erhöll en ganska vårdad uppfostran först i hemmet, sedan vid universiteten i Leipzig och Jena, under ledning af den lärde Esaias Pufendorf, en äldre broder till häfdatecknaren, blef der redan vid 15 års ålder efter prins Fredrik af Sachsen-Weimar vald till universitetets rector illustris samt fortsatte sedermera sina studier vid universiteten i Tübingen, Strassburg och Basel. Han var ock en ovanligt bildad man, talade, utom flera lefvande språk, ledigt både latin och grekiska, förstod hebreiska och var ganska hemmastadd så väl i rättsläran, den han vid de sistnämnda lärosätena särskildt studerat, som i flera andra kunskapsgrenar. Under sina utrikes resor hade han äfven vunnit öfning i krigareyrket samt blifvit personligen känd af de store franske härförarne Condé och Turenne så väl som af Mazarin och den då ännu landsflyktige Carl Stuart. Vid 21 års ålder blef han öfverkammarherre vid svenska hofvet 1660 och sändes följande året att lyckönska Carl II till hans uppstigande på Englands tron. Vid återkomsten blef han kapten vid gardet, och under det så kallade bremiska kriget uppträdde Königsmarck i spetsen för en af honom sjelf bildad sqvadron af 400 unga adelsmän, som utgjorde fältherren Wrangels lifvakt. I Maj 1665 skickades han som svensk ambassadör till Frankrike, hvarvid han hade det missödet att i sjelfva helsningstalet till Ludvig XIV komma ohjelpligt af sig. Königsmarck var dock ej den som förlorade koncepten, utan då talet, för att iakttaga Sveriges värdighet, hölls på svenska, hvaraf ingen bland de närvarande fransmännen förstod ett ord, läste Königsmarck upp den ena bönen efter den andra, så många han hade i minnet, alltid med samma värdiga hållning och imponerande stämma, hvarvid de tillstädesvarande svenskarne hade ytterst svårt att hålla sig allvarsamma. Sedermera var han svenskt sändebud äfven vid sachsiska hofvet, blef 1667 generalmajor i kurpfaltzisk tjenst och öfverste för svenska lifregementet till häst, gick 1669 i fransk tjenst och utmärkte sig vid flera tillfällen, så att han af Ludvig XIV erhöll en dyrbar hedersvärja samt steg från den ena militärgraden till den andra. År 1671 var han åter svensk ambassadör i Frankrike, blef 1662 svensk generalmajor och vice guvernör i Bremen samt emottog i September 1674 Carl XI:s fullmakt att vara fältmarskalklöjtnant, jemte befallning att infinna sig vid den nu till Tyskland öfvergångna svenska hären. Efter nederlaget vid Fehrbellin och den slagna härens återtåg till Pomern fick Königsmarck, nu utnämnd till fältmarskalk och generalguvernör öfver Pomern, befälet öfver denna här efter Wrangel. Vi hafva i det föregående visat huru han utförde detta ganska kinkiga uppdrag och huru han, än segrande, än genom fiendens öfvermakt undanträngd, likväl alltid ärofullt upprätthöll både sitt eget fältherrerykte och de svenska vapnens anseende.

När Pomern icke längre kunde försvaras, återvände Königsmarck

till Sverige 1679 och blef i början väl emottagen, men Johan Gyllenstierna, som i honom befarade en medtäflare om konungens gunst, utverkade snart hans återsändande till Pomern, för utöfvandet af sin generalguvernörsbefattning, sedan Pomern genom freden åter kommit under svensk lydnad. Så inträdde förmyndareräfsten, hvarigenom Hans Christofer von Königsmarcks arfvingar utsattes för en efterräkning af $^1/_2$ million daler silfvermynt, och kort derefter förlorade Otto Vilhelm Königsmarck genom reduktionen egendomar till 24,000 dalers årlig ränta. Dessa förluster, hvilka sedermera följdes af flera, om ock mindre omfattande, gjorde honom föga hågad att tjena en konung, som så belönade hans tjenster, och då han tillika 1682 gift sig med den i onåd fallne Magnus Gabriel De la Gardies dotter Katarina Charlotta, blef han genom denna förbindelse ännu mera skild från konungen och det konungska partiet. Slutligen lyckades det honom att 1685 utverka åt sig tillåtelse att gå i utländsk tjenst, då han först inträdde i österrikisk och med stor utmärkelse kämpade mot turkarne i Ungern, samt sedermera 1686 af republiken i Venedig antogs till befälhafvare öfver dess trupper å halfön Morea, der han under detta och följande åren ånyo stred mot turkarne så ärofullt, att hans rykte spred sig öfver hela Europa. Hans grefvinna följde honom troget äfven under hans fälttåg och deltog tillika i de lärda forskningar han derunder anstälde. Hon vårdade honom ock, då han insjuknade under fälttåget 1688 i en svår fältsjuka, och han dog i hennes armar den 15 September detta år. Republiken lät till tacksamt minne uppställa hans bild i marmor vid ingången till arsenalen i Venedig. Den bär hans namn, med tillägg: »I befälet mot turkarne ständigt segrande.»

Bland Carl XI:s krigare hade Otto Vilhelm Königsmarck de största härförare-egenskaper, hvilka han isynnerhet ådagalade genom att uträtta mycket med ringa medel och att alltid, genom en sällsynt förening af mod, rådighet och fyndighet, reda sig ur de kinkigaste förhållanden. Han hade för öfrigt ett ganska aktningsbjudande yttre, en reslig växt och ett uttrycksfullt ansigte, röjande både snille och beslutsamhet. Själsegenskaperna svarade fullt häremot — ädelhet, ridderlighet, mod och beslutsamhet voro de mest framstående dragen deri. Han, den rike högättade grefven, och Dahlberg, den ringe fattige ofrälsemannen, stego slutligen båda till samma höjd både i värdigheter och värde, samt förtjena båda att nämnas såsom de ädlaste af Carl XI:s män.

Hans Wachtmeister, son till riksrådet friherre Hans Wachtmeister, hvilken vi i det föregående omtalat, var född i Stockholm julaftonen 1641. Hans far hade 1651 af Christina bekommit det gamla på Blasieholmen belägna amiralitetshuset, der sonen uppväxte med flottan dagligen för sina ögon och med dess fartyg till lekplatser. Tidigt fattade han ock för sjömansyrket ett lifligt tycke och antog 1665 tjenst såsom frivillig i engelska flottan för att vinna närmare kännedom i detta yrke. Derförinnan hade han, jemte sin yngre broder Axel, efter

slutade studier 1661 företagit en resa genom Tyskland och Schweiz till Venedig och Rom, der de dröjde öfver ett år och på drottning Christinas bekostnad fingo lära alla adeliga öfningar. Hon erbjöd äfven en kammarherreplats åt Hans, men han undanbad sig densamma och fortsatte, jemte brodern, sin resa till Neapel, hvarifrån de öfver Paris och Holland begåfvo sig till England, der Hans, såsom nyss nämndes, tog tjenst vid flottan och deltog i dess strider under kriget 1665 och 1666. Vid underrättelsen om bremiska krigets förestående utbrott skyndade han att anmäla sig hos fältherren Wrangel och blef kaptenlöjtnant 1665; men när hela kriget stannade vid blotta demonstrationer, begaf han sig till Sverige och antogs 1669 till kammarherre hos konungen, i hvars ynnest och förtroende han snart gjorde stora framsteg. När danska kriget utbröt, bad han att få tjena vid flottan och utnämndes 1675 till amiralitets-kapten, 1676 till vice amiral och innan detta års slut till amiral samt 1678 till öfveramiral. Han deltog dock ganska verksamt äfven i striderna till lands och utmärkte sig än i fältslaget vid Lund, än i sjöslaget vid Kjögebugt, än vid Blekings återeröfring från danskarne, än vid försvaret af Öland, samt fick slutligen befälet öfver flottan och lyckades så väl att bevara densamma som äfven att, oaktadt den fiendtligas betydande öfverlägsenhet, dermed uträtta långt mer än man kunnat vänta. Efter krigets slut var han, vid 1680 års riksdag, de konungskes kraftigaste och beslutsammaste ledare, förgick sig icke sällan, men bidrog dock ganska väsentligt till det konungska partiets seger, enligt hvad redan vid berättelsen om denna riksdags förhandlingar är visadt. Han fick också nu det ena vedermälet efter det andra af konungens ynnest, blef amiral-generallöjtnant 1679, guvernör i Kalmare län och Bleking 1680, generalguvernör derstädes 1683, amiral-general 1684, kungligt råd samma år och grefve 1687. Vi hafva äfven i det föregående omtalat hans stora förtjenster om Carlskronas anläggning och svenska flottans nyskapande, hvilket hufvudsakligen var hans verk, under hvars utförande han hade ganska svåra strider att utkämpa mot afund och illvilja hos somliga, tröghet hos andra, olika åsigter om lämpligaste platsen för flottan hos ännu andra, samt var vid mer än ett tillfälle ganska nära att se hela sitt verk göras om intet; men genom orubblig ihärdighet och aldrig svigtande kraft bragte han slutligen sitt stora verk till fullbordan och förvärfvade sig derigenom oförgätliga anspråk på sitt fäderneslands tacksamhet. Han fick också ännu före lefnadens slut visa hvad hans nyskapade flotta kunde uträtta, och vi skola återfinna honom under Carl XII:s krig.

Axel Wachtmeister, den förres yngre broder, var född i Stockholm den 13 Januari 1643. Efter fullbordande af den utländska resa, han företagit i sällskap med sin äldre broder, fick han åtfölja sin svåger Bengt Oxenstierna under dennes beskickning till åtskilliga främmande hof; men Axel Wachtmeisters håg stod redan mera åt krigareyrket än åt diplomatien, hvartill den godmodiga öppenhjertighet, som låg i hans

GEORG STJERNHJELM.

lynne, ock gjorde honom mindre lämplig, medan hans jättelika kroppskrafter och eldiga mod så mycket bättre lämpade sig för det förra yrket. Han gick också snart i krigstjenst och blef öfverste vid utbrottet af kriget i Bremen 1675. Under detta krig utmärkte han sig vid flera tillfällen genom ett mod och en rådighet, som gränsar till det otroliga. Med den obetydligaste truppstyrka vann han den ena segern efter den andra, till och med tre sådana på en dag, visserligen endast smärre träffningar, men hvarunder han alltid hade att kämpa med en ojemförligt öfverlägsen fiendtlig styrka. Efter det modigaste försvar af Schwinger-skans, då vallarne voro halfgrusade och besättningen hade sammansmält till 26 man, ville Axel Wachtmeister ändock ej gifva sig, utan med dessa slå sig igenom fienden; men de vägrade och kastade ifrån sig vapnen. Han måste då gifva sig fången och blef af den fiendtlige befälhafvaren, hertigen af Celle, med mycken aktning mottagen samt utvexlades innan kort och skyndade att deltaga i skånska kriget. Kort efter slaget vid Lund ankom han till hären i Skåne och uttryckte sin djupa bedröfvelse öfver att ej hafva fått deltaga i detta slag, der hans bror Hans så utmärkt sig. Sjelf fick han likväl taga en ganska ärofull del i det återstående af kriget, utmärkte sig vid flera tillfällen, synnerligast vid Blekings återtagande från danskarne och under Christianstads belägring, samt tillvann sig Carl XI:s tillgifvenhet i så hög grad, att han under de följande 19 åren var konungens förtroligaste vän och nära nog oskiljaktige följeslagare. Han erhöll ock flera bevis å denna konungens tillgifvenhet, blef generalmajor af kavalleriet 1676, kungligt råd och grefve 1693, fältmarskalk samma år och president i krigskollegium 1697. Likasom brodern var han en af det konungska partiets ifrigaste ledare under riksdagarna och fortfor dermed äfven sedan brodern tyckes tröttnat. I själsegenskaper såväl som i bildning synes han varit brodern underlägsen, men han utmärkte sig alltid genom en ridderlighet och öppenhet, som vann aktning och erkännande hos alla, och man vet intet exempel att han missbrukat det synnerliga förtroende Carl XI för honom hyste. Han dog vid 56 års ålder den 24 Juli 1699.

Vetenskapsmännen.

Bland Carl XI:s samtida svenska vetenskapsmän bör, med hänseende till både tiden, egenskaperna och förtjensterna, i främsta rummet nämnas *Georg Stjernhjelm*, hvilken förut blifvit vid flera tillfällen omtalad. Han var född den 7 Augusti 1598 i Svartskärs by inom Vika socken i Dalarne, der fadern var bergsman. Redan i barndomen gjorde han sig känd för goda förståndsgåfvor och i synnerhet en liflig inbillningskraft. Då han en klar vinterqväll gick vid faderns sida, sade denne till honom: »Vet du, Göran, hvarifrån stjernorna komma?» — »Jo», svarade gossen genast, »himlen är ett glashvalf och

der ofvanpå går Gud Fader; men som der är halt, har han en käpp i handen och med den stöter han i glaskupan en hop hål, större och mindre. Genom dem framlyser till oss himlens klarhet, och detta är stjernorna.» Sin första undervisning erhöll han i Vesterås skola, hvarifrån han med hedrande vitsord afgick till Upsala akademi 1619 och antog då namnet *Lilje* efter sin fars mor, som burit detta namn. Följande året reste han med Jonas Columbus och en annan hoppgifvande student Per Helsingius öfver till Tyskland för att vid dervarande lärosäten fullborda sina studier och återkom ej förr än 1624 till Upsala, hvarirån han följande året åter reste ut till Tyskland såsom handledare åt en ung Gyllenhjelm samt besökte då äfven Italien, Frankrike, Holland och England. Vid hemkomsten kallades han af biskop Johannes Rudbeck till lektor vid gymnasium i Vesterås 1626 och utnämndes följande året af Gustaf Adolf att vara »läsemästare för riddarhuset» i det dåvarande collegium illustre, i hvilken egenskap han ådrog sig sådan uppmärksamhet, att han redan 1630 af konungen utnämndes till assessor i Dorpts hofrätt, adlades 1631 med namnet *Stjernhjelm* samt erhöll i förläning godsen Stjernlunda och Wasula i Lifland. Af den följande förmyndarestyrelsen gjordes han till landtråd i Lifland 1639 och kallades 1643 till Stockholm för att deltaga i den då tillsatta lagkommissionen.

Härefter stannade han flera år i hufvudstaden, tillvann sig allmän uppmärksamhet genom sitt snille och sina kunskaper samt kom äfven högt i den unga drottningens ynnest genom en mängd snillrika dikter. Hon utnämnde honom 1648 till vice president i Dorpts hofrätt, men knappt hade han tillträdt denna befattning, innan han återkallades till hufvudstaden för att mottaga riksarkivarietjensten. Under vägen förliste det fartyg, hvarpå han färdades, och med stor nöd räddade han sitt eget lif; men all den egendom, han medförde, gick förlorad och han kom alldeles utblottad till Stockholm. Af drottningen mottogs han emellertid å nyo med välvilja och utnämndes 1649 till riksarkivarie, skref åter flera tillfällighetsstycken, som vunno drottningens synnerliga bevågenhet, samt hade nu sin gladaste och lyckligaste tid. Stjernhjelm kunde dock icke rätt styra sin tunga, utan tillät sig ofta nog stickord mot några drottningens gunstlingar, hvilka syntes honom föga aktningsvärda, och synnerligast mot Bourdelot, som då stod högst i hennes gunst. Denne underlät ej att hämnas, och Stjernhjelm fick befallning att åter begifva sig till Lifland. Här blef, under ryska kriget 1656, hans gård Wasula utplundrad och uppbränd af ryssarne, och åter kom Stjernhjelm med hustru och barn i yttersta armod till Stockholm, der han under mycken nöd drog sig fram till 1658, då han af Carl Gustaf utnämndes till landtdomare i det genom roskildska freden till Sverige afträdda Trondhiems amt; men när detta genom freden i Köpenhamn 1660 åter gick förloradt, var Stjernhjelm å nyo utan syssla, till dess han 1661 utnämndes till krigsråd och året derpå till ledamot af reduktionskollegium, hvilken befattning dock var föga i hans smak.

Vid inrättandet af antiqvitets-kollegium bereddes honom ock en långt lämpligare, då han 1667 förordnades till detta lärda verks förste styresman, med 300 d. s. i lön, jemte bibehållande af sin aflöning såsom krigsråd. På detta sätt såg han sin ålderdom betryggad mot penningebekymmer, som eljest följt honom lifvet igenom, och fick äfven en sysselsättning efter sitt sinne. Han fortfor ock dermed till sin död vid 74 års ålder den 22 April 1672, då han efterlemnade ingen förmögenhet, men talrikare och mera mångartade skrifter än troligen någon annan svensk författare.

Stjernhjelm var ock på sin tid den lärdaste man i riket. Såsom *matematiker* var han en bland de förste, som i Sverige tillvann sig en allmännare uppmärksamhet. De matematiska vetenskaperna hade från ungdomen utgjort hans nöje och varit ett hufvudföremål för hans studier under sina utländska resor, hvarifrån han förde dem till Sverige, der de förut voro föga kända. Regeringen begagnade ock hans insigter deri att ordna rikets mått, mål och vigt efter vetenskapliga grunder. Såsom *rättslärd* utgaf han flera af våra gamla lagar och deltog i förberedandet af nya. Som *filosof* föredrog han Plato och Plotinus framför den då mest gällande Aristoteles, men var ingen vän af cartesianska filosofien, hvars erfarenhetslära han påstod vara »ett filosoferande utan högre sinne, ett filosofiens neddragande i smutsen». I *historien* och *språkforskningen*, hvilka båda vetenskaper han nära förband med hvarandra, sträckte han sina forskningar ganska långt, ja, äfven utom vetenskaplighetens område och alltför mycket in på gissningarnas. Han egde emellertid ganska omfattande språkstudier och tog de första stegen till en jemförande språkvetenskap, men föranleddes af missförstådd fosterlandskärlek till att betrakta ursvenskan såsom den gemensamma språkmodern. Hans odödliga förtjenster om svenska språket och skaldekonsten hafva vi förut omtalat. Deri låg hans egentliga storhet och hans största anspråk på efterverldens tacksamhet. I hans öfriga studier förledde honom hans lifliga inbillningskraft alltför ofta att taga hugskott för bevisade sanningar, likasom hans rörliga lynne att äfven allt för ofta öfvergifva ett ämne för ett annat, så att han i intet medhann att fullborda något mera omfattande arbete.

Han hade en reslig kroppsbyggnad, ett angenämt och tilldragande utseende. Ett lefvande snille, i förening med redbarhet och glad frimodighet, röjde sig i hela hans väsende. Med gladt mod fann han sig i alla motgångar, skämtade gerna samt hade alltid stort förråd af lyckade infällen och träffande svar. Också, då hans vän skalden Columbus under hans sista sjukdom frågade honom hvilken grafskrift han önskade, svarade han genast: »V i x i t, d u m v i x i t, l æ t u s» (Han lefde glad, medan han lefde). Hushållare var han icke. Hade han penningar, så gjorde han sig goda dagar så länge de räckte, och hans kassa stod då öppen nästan för hvem som helst. Var den slut, så var han lika glad för det och påstod att fattigdom och gladt lynne gerna följdes åt. Den »glada vetenskapen», såsom man i medeltiden kallade skalde-

konsten, var ock hans älskling lifvet igenom och har äfven, bland alla de vetenskaper han idkat, bäst bevarat hans minne åt efterverlden.

Olof Verelius var, likasom Stjernhjelm, en af Sveriges lärdaste forskare, men för öfrigt lika mycket en prosans man som Stjernhjelm var en poesiens. Han föddes den 12 Februari 1618 i Hesslaby socken inom Småland, der fadern var komminister, sändes vid 12 års ålder till Linköpings skola, studerade sedermera i Dorpt och kom 1638 till Upsala, der han af Axel Oxenstierna utsågs till lärare åt en ung Kagg och två bröder Spens. Sedermera från 1644 blef han lärare åt två bröder Posse och fick under året 1646 med sina lärjungar företaga en resa till Tyskland, Holland, Schweiz, Italien och Frankrike. Efter återkomsten derifrån utnämndes han 1652 till eloqventiæ professor i Dorpt; men innan han tillträdde denna befattning, blef han 1657 af Axel Oxenstierna utsedd till akademieräntmästare i Upsala, då han snart på bästa sätt ordnade de akademiska räkenskaperna, hvilka hans företrädare lemnat i största oordning. Några år derefter blef han 1662, på Magnus Gabriel De la Gardies förslag, kallad att, med bibehållande af räntmästare-sysslan, öfvertaga den nya professionen i svenska antiqviteter, hvarvid det ålåg honom att »bekantgöra fäderneslandets antiqviteter, sammanhemta ur gamla skrifter och monumenter allt hvad som pröfvas tjena till upplysning i äldre tiders historia samt det uppdagade i pennan fatta, så att man icke allt framgent behöfver sväfva i ovisshet om det, som berömligen i forna tider passerat, flitigt undervisande ungdomen i bemälte studio offentligen och enskildt». Efter Bureus blef Verelius riksantiqvarie 1666 och i slutet af samma år utnämnd till assessor i det då inrättade antiqvitetskollegium. Han hade knappt tillträdt dessa befattningar, innan han kom i en lärd tvist med den såsom fornforskare lika berömde Joh. Schefferus om läget af Upsala afgudatempel, hvilket Schefferus påstod hafva legat i Odins lund inom Upsala stad, der nu Bondekyrkan är, men Verelius förlagt till Gamla Upsala vid de tre högarne. Denna tvist fortsattes i sju år, utan att någondera af de lärde kämparne gaf vika för den andre, men Verelius har dock åtminstone hos efterverlden fått de fleste för sin åsigt. Mera än genom denna temligen ofruktbara tvist gagnade Verelius den nordiska fornkunskapen genom utgifvandet af åtskilliga isländska sagor, såsom Göthreks och Rolfs, Herauds och Boses, Hervara-sagan samt utdrag ur Olof Tryggvasons saga. Han utgaf dessutom flera skrifter till belysande af Sveriges forntid och följde dervid samma riktning, som hans äldre vän Stjernhjelm före honom beträdt och hans yngre vän Olof Rudbeck efter honom fullföljde, att göra Sveriges historia så urgammal som möjligt och låta norden blifva utgångspunkten för verldshistorien. Dock gaf han dervid ej sin inbillningskraft lika fria tyglar som de andra båda, utan höll sig mera inom den sansade forskningens område. För öfrigt har han efterlemnat ett stort antal arbeten i åtskilliga ämnen, bland hvilka ett ganska originelt, kalladt Iter cosmopolitanum, en resa i en diktad verld, men der den verk-

liga verldens laster, dårskaper, flärd och hyckleri framställas och gisslas på klassisk latin, der sann känsla, jemte djup kännedom af verlden och menniskohjertat, omisskännligt framträder och der tillika i de samtal, författaren låter flera af forntidens ryktbaraste personligheter hålla med hvarandra, en djup historisk blick flerstädes röjer sig. Högt aktad som en af Sveriges lärdaste män, afled Verelius vid nära 64 års ålder i Upsala den 3 Januari 1682.

Olof Rudbeck, tredje son af biskop Johannes Rudbeck, som i det föregående vid flera tillfällen blifvit omtalad, föddes i Vesterås den 23 September 1630. Han utmärkte sig tidigt för ovanlig fattningsgåfva, i förening med icke mindre ovanlig kunskapshåg, hvarigenom han ock snart förvärfvade ganska omfattande kunskaper. Så studerade han med samma ifver gamla och nyare språk, matematik, astronomi och naturkunskap, samt röjde dessutom ganska framstående anlag för målning, musik och mekanik. Bland annat förfärdigade han vid 15 års ålder ett slagur af ny konstruktion. Hastigt genomgick han den ena klassen efter den andra i Vesterås läroverk och hade fått faderns löfte att åtfölja sina äldre bröder till akademien, då han i glädjen häröfver begick några pojkstreck, hvilka ådrogo honom en grundlig aga af den allvarsamme fadern och förbud att ännu på ett år komma till akademien. Detta år använde han i stället att öfva sig på det ena musikaliska instrumentet efter det andra. Han hade dessutom en ovanligt vacker sångröst och ansågs med tiden såsom den mest framstående bland alla, hvilka då i Sverige egnade sig åt musikens konst, den han likväl utöfvade endast till tidsfördrif. När han efter årets slut fick blifva student, slog han sig genast med synnerlig ifver på naturvetenskaperna, inom hvilka den tiden flera upptäckter gjordes, som väckte verldens förvåning och lifligt anslogo Rudbecks sinne. Särskildt studerade han flitigt anatomi och gjorde derunder sjelf en ny upptäckt, den af de s. k. vasa lymphatica, hvilken väckte sådan uppmärksamhet, att Rudbeck fick på statens bekostnad resa till Holland, der naturvetenskaperna då med förkärlek studerades och der Rudbeck snart gjorde sig bemärkt så väl genom snille och kunskaper som genom sin vackra röst, hvilken satte Leydens hela befolkning i förvåning.

Efter ett års vistande i Holland återvände Rudbeck till fäderneslandet 1655, medförande ett stort antal naturalster, hvilka han vid ankomsten till Upsala ordnade och uppstälde i en dertill förhyrd sal, hvarefter han genom ett program inbjöd den studerande ungdomen att bese dessa naturens under; men då den utsatta timmen var inne, infann sig ingen enda, så litet intresse för naturvetenskaperna hade man den tiden vid Upsala lärosäte, och i synnerhet ansågs botaniken vara under en lärd mans värdighet samt endast tillhöra apotekare, qvacksalfvare och »kloka gummor». Rudbeck lät emellertid ej afskräcka sig af den visade liknöjdheten, utan gaf sig ingen ro förr än han i Upsala tillvägabragt en botanisk trädgård, hvartill han skänkte en tomt jemte boningshus samt utverkade så väl af konung Carl Gustaf som af staden

flera tomter till denna trädgårds utvidgande. Den var färdig och ordnad 1657, och följande året blef Rudbeck genom akademikanslern De la Gardies förord utnämnd till professor i medicinen, hvarvid han erhöll det vitsord, att »han filosoferar med lärdom, undervisar ungdomen med röst och hand, vårdar med trohet sina sjuka; han skrifver det som allmänt gagnar; han sjunger, han spelar, han målar. Med nya och märkvärdiga uppfinningar upplyser han den ena vetenskapen och konsten efter den andra, och från det största till det minsta fullbordar han alltsammans».

Med stort nit och icke mindre framgång skötte Rudbeck denna nya befattning. Under hans ledning bildades flere skicklige anatomer, hvilka han öfvade genom flitiga dissektioner samt äfven lärde konsten att tillreda anatomiska preparater och modeller. Lika ifrigt befordrade Rudbeck botanikens studium, var derjemte en ganska skicklig praktisk läkare, tog, såsom akademiens ständige kurator, hvartill han af regeringen utnämndes 1663, en noggrann vård om dess ekonomiska angelägenheter samt medhann dessutom en mängd mekaniska inrättningar och industriela anläggningar. Så byggde han en hängbro af ny konstruktion, förbättrade orgelverkens inrättning, uppfann flera nya slags urverk så väl som förbättrade modeller till vattentrummor, vattenledningar och vattenkonster, gjorde modellen till ett skepp, som drefs på en gång medelst hjul och segel, anlade yllefabriker, pappersbruk, koppar- och jernsmide, o. s. v. Vid Carl XI:s kröning 1675 åtog Rudbeck sig musiken och fyrverkeriet, byggde äreportar samt försåg dem med emblem och inskrifter, anordnade illuminationen m. m. Också blef alltsedan Rudbeck alltid tillkallad, så snart någon af den kungliga familjen kom till Upsala, då han med sin musikaliska skicklighet, sin rika uppfinningsgåfva och sina glada, qvicka infällen alltid beredde dem synnerligt nöje.

Hvad som emellertid gjorde Rudbeck mest berömd hos sin samtid och mest omtalad hos efterverlden är hans Atlantica, resultatet af hans forskningar i fornverldens historia. Han hade i sin ungdom läst Platos berättelse om ett stort kringflutet land, kalladt Atlantis, hvilket enligt en gammal hos grekerne gängse sägen skulle fordom varit beläget i verldshafvet, vester ut ifrån Spanien, men sedermera sjunkit i djupet, efterlemnande blott några spridda öar. Å detta sagoland hade Plato förlagt ett folk och ett samhälle, sådana de, enligt hans föreställningar, borde vara. Denna framställning hade gjort ett djupt intryck på Rudbecks lifliga, poetiska sinne, och då hans vän Verelius år 1672 bad honom åt sig utarbeta en ny karta öfver Sverige, tyckte sig Rudbeck, under arbetet härmed, finna de svenska orternas namn och lägen hafva en förvånande likhet med de i Platos Atlantis omnämnda. Det var nu de historiska gissningarnas gyllne tid. Stjernhjelm, Verelius och flere andre hade redan förlagt menniskoslägtets vagga till norden, och Rudbeck, följande samma riktning, blef snart öfvertygad om att Platos Atlantis var ingenting annat än den skandinaviska halfön. För att

utreda och bevisa detta af Rudbeck anade förhållande fördjupade han sig nu i de ifrigaste forskningar rörande såväl de nordiska som de gamla folkens sagor och minnesmärken samt fann i allt bekräftelser på sanningen af sin gissning. Med sitt fyndiga snille och sin rika beläsenhet utvecklade han utförligt sina åsigter härom, och så tillkom hans Atlantica, hvars första del trycktes 1675, den andra 1689 och den tredje 1698. Fjerde delen var under tryckning 1702, då både handskriften och hvad dittills hunnit tryckas gick under den stora branden i Upsala förloradt, så när som på 6 eller 7 ex. Arbetet väckte ett oerhördt uppseende, och ehuru det visserligen icke mottogs med obetingadt gillande, spriddes derigenom författarens rykte kring hela Europa. Efterverlden har visserligen betraktat det ryktbara verket endast såsom en snillrik kuriositet, men det måste dock alltid väcka beundran genom den stora lärdom och den rika poesi som deri röja sig.

När den stora branden inträffade, som förtärde fjerde delen af Rudbecks Atlantica, skyndade han genast upp till anatomisalen i högsta delen af Gustavianska byggnaden, hvarifrån han med sin väldiga stämma utdelade sina befallningar huru sprutorna borde användas och släckningsarbetet ledas. Man berättade honom huru elden fattat i hans eget hus, huru hans handskrifter och alla hans samlingar, som voro honom så dyrbara, brunno; men han stannade qvar å embetsrummet och lyckades äfven rädda så väl det som hela den byggnad, hvari det låg. Större delen af staden lades dock i aska, men redan några dagar efter branden uppgjorde han ett förslag huru staden skulle nybyggas till mera beqvämlighet och prydligare utseende. Sjelf fick han dock ej upplefva dess återuppståndelse, ty han afled samma år den 17 September, 72 år gammal. Han hade alltid dittills haft god helsa, var en reslig man, med mer än vanligt stort hufvud, hvarföre han också af sina förtroligare vänner kallades Storhufvud, bar icke enligt tidens sed peruk, utan sitt eget hår i rika lockar fladdrande ned åt axlarne, hade ett aflångt ansigte, röda kinder och lifliga, snilleblixtrande ögon. Snillrik var han äfven mer än de fleste på sin tid. För öfrigt skildras han i samtida uppgifter såsom »ärlig och vänfast mot sina vänner, men hetsig och stickande mot dem som han ej tyckte om; dertill något ärelysten och mån om bekantskap med de store». En utomordentlig man var han i alla hänseenden.

Urban Hjärne, af en gammal dansk eller norsk slägt, var född den 20 December 1641 i Nyen inom Ingermanland, der hans far Erland Hjärne var kyrkoherde. Fadern dog 1654, och vid ryssarnes infall i Ingermanland 1656 måste enkan och barnen fly från hemmet. Urban kom till Stockholm med 3 daler kopparmynt i behåll, och då en svår farsot der härjade, gick han på en Mälare-jakt till Gripsholm, hvarifrån han vandrade till Strengnäs, der han uppsökte gymnasiets rektor Tranæus, för hvilken han yppade sin nödstälda belägenhet. Tranæus tog honom i sitt hem och skaffade honom tillåtelse att genom sockengång få understöd till föda och kläder. Genom undervisning i

ritning, hvarför han från barndomen visat synnerlig fallenhet, beredde han sig äfven någon inkomst. Efter någon tid antogs han af Kellingius, komminister i Stockholms storkyrkoförsamling, till lärare för hans barn och fick med dem tillträde till Upsala högskola. Här understöddes han af Olof Rudbeck, som, enligt hvad här ofvan är berättadt, beredde honom tillfälle att upprätta en teater, hvartill Hjärne själf målade dekorationerna och å hvilken han inför den nioårige Carl XI fick uppföra sitt sorgespel Rosimunda 1665. Under Rudbecks och Hoffvenii ledning studerade Hjärne anatomi och medicin samt gjorde sig snart känd såsom skicklig läkare, antogs af riksrådet grefve Clas Tott till hans husläkare och, på hans förord, till garnisonsläkare i Riga 1668, hvarefter han fick åtfölja honom under hans beskickning till Frankrike och blef i Angers promoverad till medicine doktor 1670. Han fick nu äfven taga närmare kännedom om sjukvårdsanstalterna i Frankrike, Tyskland, Holland och England samt studerade tillika bergsvetenskapen och blef extraordinarie assessor i bergskollegium 1675. Följande året förordnades han till ledamot i kommissionen rörande trolldomsväsendet, och vi hafva förut omtalat huru han här genom sin fördomsfrihet och sina öfverlägsna kunskaper lyckades visa rätta beskaffenheten af detta oväsende och rädda åtskilliga bland de olyckliga för trolldom anklagade. Kort derefte upptäckte han 1678 helsokällan vid Medevi och ordnade Sveriges första helsobrunn, hvilken i början möttes med misstroende, men sedan Hjärne lyckats öfvertala drottning Hedvig Eleonora att begagna den och hon fann sig väl deraf, fick den ett stort tillopp. Genom Hjärnes försorg inrättades i Stockholm 1683 ett kemiskt laboratorium, till hvars direktör han af konungen utnämndes. Följande året blef han Carl XI:s lifmedicus, adlades 1689, blef 1690 assessor i bergskollegium, 1696 archiater och preses i collegium medicum samt var från 1713 till 1720 vice president i bergskollegium. Såsom läkare skötte han Carl XI under hans sista sjukdom och stod då högst i rykte bland de svenska läkarne. Såsom ledamot af bergskollegium införde han flera vigtiga förbättringar i bergsvetenskapen och utgaf äfven flera upplysande skrifter i detta ämne. Han afled i Stockholm vid något öfver 82 års ålder den 22 Mars 1724. Hans yttre var temligen oansenligt. Det mest utmärkande i hans utseende var hans snilleblixtrande, djupt liggande ögon. Högst framstående såsom vetenskapsman, var han tillika djupt religiös, varm fosterlandsvän, tacksam mot en hvar, som gjort honom godt, vänfast och pålitlig samt högt aktad af alla.

Carl XI:s död.

De sista åren af Carl XI:s regering voro svåra olycksår för hans folk. Det ena missväxtåret följde på det andra, och i synnerhet var under året 1697 nöden sådan, att i Estland och Lifland öfver 50,000

menniskor ansågos hafva omkommit af brist på tillräcklig föda; att i Finland öfver 80,000 menniskor lidit hungersdöden, så att 14 socknar voro utdöda och deras kyrkor stängda; att i Norrland mer än halfva antalet af dervarande soldater svultit ihjel och äfven en stor del af den öfriga befolkningen; att i Upland nära 300 soldater, utom långt flera af landskapets öfriga inbyggare, dött af hunger, och så vidare. Folket bakade bröd af agnar, nässlor, hasselknoppar, bark och dylikt. En resande berättade, att han under hela elfva mils färd norr om Stockholm sett vid vägarne högst få lefvande menniskor, blott här och der några uthungrade varelser, sittande vid ihjelhungrade djurs kroppar. Äfven i hufvudstaden var nöden förfärlig, och flera oroligheter föreföllo, då den af hunger förtviflade befolkningen sökte plundra bagarebodarne och kronans förråd. Konungen gjorde visserligen allt hvad han kunde för att genom lättad spanmålsinförsel och utdelande af spanmål från kronans förråd samt äfven genom rikliga penningeunderstöd lindra nöden, men den var så svår och så allmän, att dessa åtgärder föga kunde uträtta, och först mot sommaren, när tillförseln blef ymnigare och lyckligtvis ett godt år ändteligen inträdde, blef förhållandet bättre, ehuru verkningarna af den stora hungersnöden 1697 sedermera ganska länge förspordes.

Medan den rasade som värst, insjuknade konungen i Mars detta år. Hans helsa hade varit svag redan i barndomen, men genom kroppsöfningar och rörelse i fria luften blifvit förbättrad, ehuru de ofta allt för våldsamma ridterna vid flera tillfällen haft skadliga följder. I början af året 1697 kände han sig plågad af mattighet och maglidanden, men reste de första dagarna af Februari till sitt kära Kungsör för att der söka bota sig medelst varg- och björnjagter. Denna gång lyckades det dock icke. Den 8 Mars återkom han till Stockholm utan någon förbättring. Plågorna tilltogo allt mera, så att han icke kunde hålla sig rak eller vända hufvudet uppåt, och han frågade sina läkare Urban Hjärne och Johan Martin Ziervogel, om de ej kunde hjelpa honom att ännu en gång få upplyfta sina ögon till himmelen. För öfrigt kunde han, utom dessa sina läkare, icke lida andra omkring sig än sin mor, sin kammarherre Salomon Cronhielm, som nu stod högt i hans ynnest, och en gammal trotjenare Håkan. Då inga läkemedel hjelpte, ålade han den 23 Mars läkarne att öppet säga honom hvad de trodde om sjukdomen och dess utgång. De sade honom, att föga hopp återstod. »Nå väl», svarade konungen, »jag har aldrig varit rädd för döden och är det ej heller denna gång; men jag ålägger eder att, när allt är förbi, låta öppna min mage, hvarest man då lärer finna många besynnerliga ting.» Han lät nu tillkalla sina barn, tog afsked af de båda prinsessorna, den sextonåriga Hedvig Sofia och den nioåriga Ulrika Eleonora, men lät kronprinsen Carl ännu stanna qvar ett par timmar, hvarunder han gaf honom flera förmaningar, bland annat, att »först och främst frukta Gud och älska undersåtarne, och sedermera att hålla sig till ordent-

liga rådsherrar, men icke till fuchssvansar och örontasslare, hvilka endast söka sin egen nytta».

Derefter tog konungen nattvarden och hade under de följande dagarna flera samtal i andeliga ämnen med sin biktfader Georg Wallin. Denne sökte beveka honom till hvarjehanda barmhertighetsverk och, bland annat, utverka nåd för de lifländska statsfångarne, hvilket konungen genast biföll och hvartill Hedvig Eleonora skall hafva uppmanat Wallin. Annandag påsk tog konungen ännu en gång nattvarden, hvarefter han tog afsked af Wallin, af kanslirådet Carl Piper, som under sista tiden haft i regeringsärenden hans högsta förtroende, samt af sin gamle stallmästare och trogne följeslagare under de många äfventyrliga ridterna, Gustaf Hård, hvilken han tackade för hvar dag de varit tillsammans. Krafterna aftogo härefter hastigt och samma dag, den 5 April 1697, klockan 10 på aftonen utandades Carl XI sin sista suck.

Redan dagen efter konungens död företogs den liköppning, han ålagt sina läkare, hvarvid det utröntes att konungen dött af invärtes kräfta. Flera rykten kommo dock snart i omlopp, att han fått gift eller sönderstötta diamanter, som frätt sönder hans inelfvor, och än den ene, än den andre angafs af dessa kringflygande rykten såsom konungens mördare. Dessa rykten blefvo visserligen på det bestämdaste vederlagda så väl af de läkare, som skött Carl XI under hans sista sjukdom, och verkstält liköppningen, som af hela collegium medicum, hvilket öfver sjukdomens beskaffenhet varit rådfrågadt; men de fortlefde icke desto mindre och föranledde först drottning Lovisa Ulrika att 1768 och sedermera konung Oskar I att 1850 anbefalla en ny granskning af det vid liköppningen förda utförliga protokoll, hvilket var åtföljdt af en färglagd ritning öfver de inre delarnes utseende, hvarvid med all den visshet, vetenskapen kan gifva, utröntes, att sjukdomens beskaffenhet varit sådan, som den af Hjärne och Ziervogel uppgifvits, och att inga spår af förgiftning förefunnos.

Medan konungens lik ännu stod qvar i ett af slottsrummen, utbrast en våldsam eldsvåda, då större delen af slottet nedbrann. Elden grep så hastigt omkring sig, att alla småtornen nästan på en gång stodo i låga. Det stora slottstornet Tre kronor, som reste sig 50 till 60 alnar öfver den öfriga byggnaden, med Sveriges gamla vapen, de tre kronorna, öfverst på spiran, höjde sig länge oangripet öfver röken och lågorna, men slutligen fattades äfven det af dessa. De åtta kanoner, som funnos i de öfra delarna af tornet, och en stor kyrkklocka, som der var upphängd, nedstörtade, sedan bjelklagen, hvarpå de hvilat, voro förtärda af elden, och snart föll äfven sjelfva spiran med de tre kronorna. De kungliga rummen, med de flesta der förvarade möbler, prydnader och dyrbarheter, kansliet, hofrätten, justitierevisionen, krigskollegium, med de flesta dithörande handlingar, tre fjerdedelar af den kungliga boksamlingen och öfver tusen till densamma hörande handskrifter — allt detta gick förloradt. De delar af slottet, der kammar-,

kommers- och reduktions-kollegierna hade sina embetsrum, blefvo dock af elden skonade, likaså räntekammaren med skatthvalfvet Elefanten. Den nyss förut af Nicodemus Tessin fulländade södra slottslängan, med den praktfulla slottskyrkan, blef till största delen förstörd, men ur kyrkan räddades Ehrenstrahls mästerstycken, Korsfästelsen och Yttersta domen, som nu flyttades till Storkyrkan. Dit fördes ock det mesta af hvad ur branden kunde räddas, och kyrkan blef deraf så uppfyld, att under de följande veckorna plats der ej fans för församlingen. Hvad som förorsakat branden blef aldrig upptäckt.

Strax i början af eldsvådans utbrott hade Carl XI:s lik blifvit af några officerare fördt undan branden och ställdes till en början i ett gammalt invid slottet beläget stall, hvarifrån det efter några timmar flyttades till Per Brahes hus vid Norrbro, der man i hast stält ett rum i ordning till dess emottagande. Sedermera fördes det till Riddarholmskyrkan och nedsattes i hvalfvet under karolinska grafkoret, sedan begrafningen blifvit i ständernas närvaro högtidligen firad. Det skedde den 24 November 1697, på Carl XI:s 42:dra födelsedag.

Carl XI var af något mindre än medelmåttig längd, men väl växt, med små fötter och stora händer. Genom flitiga kroppsöfningar hade han blifvit starkare, än hans kroppsbyggnad antydde. Ögonen voro små, men lifliga, hakan spetsig, kinderna röda, läpparna något stora. Hållningen hade ingenting kungligt eller vördnadsbjudande och blef det än mindre efter ett benbrott 1681, som gjorde honom halt för hela hans öfriga lifstid. Hans drägt var vanligen mycket tarflig. Oftast bar han en blå åtsittande rock och vid sidan en stor huggvärja, elghudsbyxor och väldiga ryttarstöflor — således ungefär samma drägt som man ser å de många porträtten af hans son; men då Carl XII hade sitt hår kortklippt, bar Carl XI deremot sitt långt och särdeles väl vårdadt, tills dess det redan i hans 32:dra år började gråna, då han anlade en af de då allmänt brukliga stora perukerna, hvilken tog sig föga lyckligt ut i förening med hans lilla figur och tarfliga klädsel.

I sin ungdom hade han haft mycken sjelfsvåld och allt för mycket varit omgifven af personer, som egde föga af en finare bildning, i hvilkas sällskap han vande sig vid en råare umgängeston samt icke behöfva lägga band på sitt häftiga lynne. Detta lärde han sig ock aldrig att styra, och lät det allt för ofta komma till utbrott, som voro för honom föga hedrande. Ingen af hans embetsmän eller officerare, högre så väl som lägre, kunde vara säker för handgripliga tillrättavisningar, icke sällan med värjan eller käppen, och dessa tillrättavisningar åtföljdes ofta af svordomar och skymford, som voro ännu mindre kungliga. Äfven hans förklarade gunstlingar voro lika litet som någon annan fredade härför. En gång blef han så häftigt uppretad mot Hans Wachtmeister, att han satte efter honom med värjan i handen, och Wachtmeister måste springa undan och gömma sig till dess konun-

gens hetta gått öfver. En annan gång hade i konungens enskilda rum en ordvexling uppstått mellan honom och gardesöfversten Bernhard von Liewen. Med ens slog konungen upp dubbeldörrarne och ropade till de utanföre stående drabanterne: »Skjuten ner den der hunden!» hvarvid han pekade på öfversten. Denne stod helt lugn och orörlig, utan att röja ringaste sinnesrörelse, men drabanterne föllo på knä i stället att åtlyda konungens befallning. Då sansade sig ock Carl XI, gick några hvarf fram och tillbaka öfver golfvet, hvarefter han närmade sig Liewen och sade, medan drabanterne ännu voro qvar, till honom vänligt: »Förlåt mig, Liewen!» Stundom gaf äfven konungens hetta anledning till löjliga uppträden. Så hade en af kronans många fordringsegare infunnit sig hos honom för att yrka betalning för sin fordran, men det på ett sätt, hvilket så förargade konungen, att han fattade i eldgaffeln och körde mannen ur rummet. Denne mötte nere på borggården en annan, som infunnit sig i dylikt ärende och nu frågade honom om konungen var nådig för tillfället. »Ja, mycket nådig», svarade den förre, »ty han betalar genast, och det med stångjern.» Förnöjd skyndade nu den sist anlände upp till konungen och bad underdånigst att få sin fordran betald på samma sätt som den andre, nemligen med stångjern. Konungen studsade, men erinrade sig snart huru den sista stångjernsliqviden tillgått och brast ut i ett hjertligt skratt. Infallet var alldeles i hans smak, och båda fordringsegarne fingo nu sin betalning, utan att något stångjern vidare behöfde anlitas.

Det häftiga lynnet var hos Carl XI förenadt med mycket personligt mod, hvilket han visade vid alla tillfällen, icke blott under kriget utan äfven under hans älsklings-sysselsättningar, de vilda ridterna och de vågsamma jagterna. Svårligen har någon svensk konung så mycket som han suttit på hästryggen. En gång red han från Ljungby i Skåne till Strömsholm i Vestmanland på endast tre dagar; en annan gång från Ljungby till Halmstad under en kall februarinatt på 13 timmar. Mellan Kungsör och Stockholm red han ganska ofta och vanligen på 9 eller 10 timmar, oftast nattetid. Ännu våldsammare voro hans ridter under jagten, hans mest älskade nöje. Det var då icke särdeles angenämt att vara i hans sällskap, ty när han var vid särdeles godt lynne, brukade han spränga i vildaste fart mot någon af sitt följe, sätta foten under dennes stigbygel, för att lyfta honom ur sadeln och på samma gång med en stöt för magen söka kasta honom från hästen. När det lyckades, utbrast både konungen och de öfrige i det högljuddaste skratt, och konungen tycktes icke fästa ringaste afseende vid att denna lek ofta nog hade rätt allvarsamma följder. Sjelf råkade han ock vid åtskilliga tillfällen ut för hvarjehanda missöden, i följd af sin oförvägenhet. År 1681 red han vid Kungsör omkull och bröt af ena benet samt splittrade det så svårt, att mer än ett år gick förbi innan skärfvorna kunde uttagas och benbrottet läkas. Några år senare, i Juli 1686, störtade, under en fältöfning på ängarna mellan Kungsör och Köping, konungens häst och han blef liggande under den samt

fick bröstet illa klämdt. Äfven å sina björnjagter var han ofta i största fara, och en gång, då han skyndade att bistå sin trogne rid- och jagtkamrat Axel Wachtmeister, hvilken en björn hade slagit under sig, ansträngde han sina krafter så våldsamt, att en åder brast och ett blodflöde följde så häftigt, att man fruktade för konungens lif.

Ett annat af Carl XI:s älsklingsnöjen var att »drilla», d. v. s. exercera soldater, hvilket skedde med ytterlig omsorg och hvarvid konungen hvarken sparade sig sjelf eller dem han öfvade. För öfrigt roade han sig och sina gunstlingar med hvarjehanda upptåg, brottningar och andra kroppsöfningar, ofta rätt halsbrytande. Deremot saknades vid konungens hof nästan allt finare sällskapslif. Sjelf hade han intet sinne derför och var alltid försagd i fruntimmersällskap. Drottningen qvarhölls af sin svaga helsa oftast inom sina enskilda rum och enkedrottningen satte föga värde på andra sällskapsnöjen än dem spelbordet kunde skänka. Också har Sveriges konungaborg sällan varit så glädjelös. Dock, om man i denna konungaborg saknade den förfining, de ädlare nöjen man fann vid andra samtida regenters hof, så fann man der icke heller de laster, den omåttlighet och de utsväfningar, som vid dessa hof åtföljde förfiningen, och Carl XI:s folk fick ej, såsom dessa regenters, med tunga skatter bidraga till hofvets nöjen.

I allmänhet voro Carl XI:s själsförmögenheter snarare under än öfver medelmåttan. Han bråddes i detta fall alltför mycket på sin mor, hvaremot fadern var, såsom vi förut visat, en af de i afseende å själsförmögenheter rikast utrustade regenter Sverige någonsin egt. Minnet var hos Carl XI temligen godt, men förmågan att uppfatta och genomtränga mera invecklade ämnen icke synnerligen stor. Var åter frågan af mera vanlig art, så insåg han den snart och yttrade sig deri redigt och klart. Deremot hade han stor svårighet, när han skulle hålla tal, besvara någon höflighetsbetygelse eller i allmänhet yttra sig offentligen, hvilket han också undvek så mycket han kunde. Ännu mindre lyckades han i sina skriftliga meddelanden, så snart de icke fingo gå rakt på saken, då de ganska redigt och bestämdt uttryckte hans mening; men i annat fall hade han ytterst svårt att sammansätta dem, och hans stafning var jemmerlig, vare sig att han skref svenska, franska eller tyska. Så skref han vid ett tillfälle till Johan Gyllenstierna: »Jag hafver förnummit att H. R. R. (Herr Riks-Rådet) är ssiuk blifven hvilket är migk okär til allt förnimma, allt så ville H. R. R. låtha migh vetha om siukdomen är sså stor at denh samma lärer förhindera H. R. R. resa heller ei, och om deth än blifver dher vidh at H. R. R. läre komma til migh i Mårrå, vil Gudh hvar oppå jagh förväntar H. R. R. svar.» Utanskriften å detta bref, äfven af konungens egen hand, lydde: »A Mecire Le Baron Jean Gylensteren nostre Senatoer.» Ett af Carl XI:s många på tyska skrifna bref till Rutger von Ascheberg har denna början: »Vålgebornen her Reis Raat und Feltmarskalk. Dess H. F. M. screiben von 13 Februarii habe ich

wål emfangen und dar aus ersen dij grosse freudhe sso dher H. F. M. yber min ernessung haben», etc.

Äfven i Carl XI:s sätt att i allmänhet behandla regeringsärendena röja sig inga öfverlägsna förståndsförmögenheter. Han visade endast alltför mycken benägenhet att fördjupa sig i enskildheter och småsaker samt sysselsätta sig med alltför underordnade bestyr. Å andra sidan röjde han dock tillika en ganska stor klokhet, hvilken rätt ofta antog karakteren af slughet, både i sättet att gå till väga och i valet så väl af tjenligaste tiden som af de lämpligast biträdande personerna för att vinna sina syften. Denna till slughet sig närmande klokhet, så väl som en högst ovanlig viljekraft, hade han fått i arf efter fadern och dessa båda egenskaper i förening gåfvo honom öfver personer med vida rikare förståndsförmögenheter och bildning en öfverlägsenhet, som visar, att en viss storhet dock fans hos honom, ehuru den genom en felaktig uppfostran ej kommit till en rikare utveckling; också verkade misstroendet till egna insigter och egen förmåga hos Carl XI en misstänksamhet, som utgjorde ett ganska framstående drag i hans lynne. Han misstrodde alla, hade äfven hos allt för många bland sin omgifning funnit bekräftelse för sina misstankar, och mot slutet af sin regering hörde man honom ofta under bittra tårar beklaga sin olycka att icke hafva någon enda person, på hvilken han kunde lita. Att han lät dem, åt hvilka han anförtrott ledningen af vissa ärenden, behålla densamma, såsom Bengt Oxenstierna den af utrikes ärendena, Hans Wachtmeister af flottans angelägenheter, Jakob Gyllenborg af reduktionen, o. s. v., kom icke af något orubbadt förtroende till dessa herrar, utan snarare från öfvertygelsen att han icke kunde finna andra mera pålitliga och att det derföre vore bäst att låta dessa ärendens vård behållas af dem, som voro mest vana dervid.

En af Carl XI:s mest framstående egenskaper var hans djupa rättskänsla, hvilken dock allför ofta nog mycket förvillades. Enligt hans öfvertygelse var det ena af de förnämsta pligter, som ålågo en konung, att göra alla rätt. Statens rätt hade han dock i främsta rummet att upprätthålla, och för den borde all enskild rätt vika. Under förfäktande af denna statens rätt begick Carl XI dock alltför ofta orättvisa emot särskilda samhällsmedlemmar, och detta förfäktande urartade mer och mer till ett allt för långt drifvet begär att öka statens inkomster, hvilket icke sällan skedde på rättvisans bekostnad. Samma på afvägar stadda rättskänsla föranledde ock hans hårdhet mot deltagarne i förmyndarestyrelsen så väl som mot högadeln i allmänhet, och ehuru han sjelf alltid var öfvertygad, att han handlade rätt, buro dock hans handlingar ofta nog vittne om motsatsen.

Hans mest berömda egenskap var en liflig och varm gudsfruktan. Hvarje morgon och afton gjorde han bön knäböjande och läste dessutom hvarje morgon ett kapitel ur bibeln. Alla gudstjenster bevistade han och iakttog med mycken sorgfällighet alla kyrkobruk. Sjelf ytterst mån om sin konungamakt och sitt majestät, ödmjukade han sig dock

villigt inför det högsta majestätet. Då i den nya handboken bönen för öfverheten begynte med orden: »bevara och välsigna vår älskeliga öfverhet, hans kongl. maj:t vår allernådigste konung och herre, hennes kongl. maj:t vår allernådigsta drottning» etc. och den fromma Ulrika Eleonora anmärkte, att man icke inför den allsmäktige Guden borde tala om en dödlig menniskas majestät eller kalla henne »allernådigst», när hon och alla andra bönföllo om en ojemförligt högre nåd, befalte konungen, att de anmärkta uttrycken skulle borttagas, »ty», tillade han, »jag är ock en menniska och syndare såsom andra, och vi måste blidka Gud icke med höga titlar, utan med trogna och ödmjuka hjertan och böner». [1])

Bland Carl XI:s förtjenster bör ock ej glömmas hans varma fosterlandskärlek. Åt Sveriges väl, åt befordrandet af dess inre styrka och yttre anseende egnade han oaflåtligt sina omsorger samt skötte regeringsärendena med en ifver och en ihärdighet, som gränsade till det otroliga.

Förtjenster och fel hade således Carl XI, såsom alla dödlige, och ju större hans makt, ju mera omfattande dess verkningskrets var, desto mera framträdde ock följderna både af förtjensterna och felen. De senares följder träffade dock hufvudsakligen hans samtida, de förre åter hafva sträckt sina verkningar ända till vår tid. Jemför man hvad hans rike var vid hans tillträde till regeringen och vid dess slut, så förvånas man öfver huru oändligt mycket under dessa 24 år blifvit uträttadt. När Carl XI tillträdde regeringen i slutet af år 1672, fann han söndring öfver allt — mellan adeln och de ofrälse stånden, mellan hög- och lågadeln, mellan de särskilda partierna i rådet — de talrikaste samhällsklasserna försänkta i djup okunnighet, sjelfva deras frihet hotad af ett mer och mer tilltagande adelsvälde, hären och flottan vanvårdade, oreda och slapphet i hela förvaltningen, tillgångarne uttömda, riket fördjupadt i skuld och regeringen i Frankrikes sold genom uppbärande af dess subsidier, som blifvit nödvändiga för statsutgifternas bestridande. När han upphörde att regera i början af året 1697, voro söndringarna upphörda eller oskadliggjorda genom en stark konungamakt, adelns välde förbi, kraftiga åtgärder vidtagna för de talrikare samhällsklassernas upplysning, hären och flottan i förträffligt skick, förvaltningen sorgfälligt ordnad, skattkammaren väl försedd och svenska regeringen af de europeiska stormakterna vald till deras skiljedomare. Undersöker man förhållandena närmare, så skall man finna, att alltsammans utgått från konungen eller från de krafter han satt i rörelse. Vår historia företer flera stora konungar, och om Carl XI ej genom stora egenskaper kan hänföras till dessa, tillhör han dock deras antal genom det stora han uträttat, och äfven den, som i honom ej vill se en af våra största regenter, måste alltid erkänna, att han varit en af de nyttigaste.

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XIX: 1—39; XX: 205—235.

jande sv

re 1521, konung 152
1514, g. 1536, d. 1

f. 595.
ötland.

f. 154
(Joha
grefve

f. 1
(1.
2.

2.
Johan,
589, d. 1618.
af Östergötland.
ia Elisabeth.)

2.
nder Carl,
4, d. 1635.

Ann
C

